
КОЙ КОЙ Е СРЕД БЪЛГАРИТЕ XV-XIX в.
Анубис

КОЙ КОЙ Е СРЕД БЪЛГАРИТЕ XV–XIX в.

Анубис

д-р ПЛАМЕН БОЖИНОВ
д-р ЕВГЕНИЯ ДАВИДОВА
МАГДЕЛИНА ГЕОРГИЕВА
ЖАНА КОЛЕВА
КЕТИ МИРЧЕВА
д-р ОЛГА ТОДОРОВА
д-р СВЕТЛА ЯНЕВА

КОЙ КОЙ Е СРЕД БЪЛГАРИТЕ XV–XIX в.

501 ИМЕНА ОТ ЕПОХАТА НА ОСМАНСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО

●

КООРДИНАТОР НА ЕКИПА И РЕДАКТОР НА ТЕКСТА
ст.н.с. д-р **ИЛИЯ ТОДЕВ**

Издателска къща „АНУБИС“
София, 2000

КОЙ КОЙ Е СРЕД БЪЛГАРИТЕ
XV–XIX в.

Редактор ст.н.с. II ст. д-р Илия Тодев
Художник на корицата Михаил Руев
Техн. редактор Симеон Айтов
Коректор Милена Калчева

Българска. I издание, 2000 г.
Формат 70×100/16. Печ. коли 19.50

Издателска къща „Анубис" — София
Предпечатна подготовка ЕТ „Алкор — Владислав Кирилов"
Печатница „Инвест прес" — София

© Илия Тосков Тодев, Олга Тодорова Тодорова,
Жана Димова Колева, Пламен Райчев Божинов,
Евгения Николаева Давидова, Магда Максимова Георгиева-Тодева,
Кети Николова Мирчева, 2000
© Михаил Асенов Руев, корица, 2000

ISBN 954 426-229-6

ПРЕДГОВОР

Настоящото *Кой кой е* има за цел да представи българската история през османското владичество, организирана около най-видните й личности. По този начин то са надява да я доближи до естествените й пропорции, колорит и занимателност, които тя бе позагубила през времето, когато в нея почти безразделно властваха *маси* и *закони*, а от персонажите се представяха комай само *положителните* и само откъм *положителното* си, така че те рядко биваха нещо повече от икони. Разумните икономахия и реперсонализация обаче далеч не са единствената цел.

Независимо от голямото си количество и несъмнено многото си постижения през последните 50 години българската историография за подробските времена не показва голямо разнообразие откъм формата си. Преобладават богати на информация, но често неперфектно организирани изследвания. Езикът им нерядко е тоталитарно *дървен*. Не липсват *патриотарската халтура* и *поправките* на подробското минало. Справочниците са недостатъчни и — независимо под чие име са излезли — са обикновено плод на недотам подготвени люде. Справочник от типа историческо *Who's who* — верен белег за научна зрялост на всяка развита историография, каквото без съмнение българското възрожденоведение вече е,- разбира се, изобщо липсва. Така че желанието за разширяване спектъра от професионално реализирани историописни форми за епохата 1396-1878 също може да се брои сред задачите на настоящото издание.

Основната цел си остава обаче привличане вниманието на просветената публика, на която предлаганият текст може да бъде една от настолните книга. Заветите на националното възраждане (несъмнено най-важната за българите част от годините 1396-1878) далеч не се изчерпват с досадния като че ли днес Паисиев възглас *О, неразумни и юроде! Поради що се срамиш да се наречеш българин и не четеш и не говориш на своя език?* През онази епоха българите се стремят не само към национално свестяване и съзряване, но те заедно с това — и дори повече от него! — се връщат, от една страна, отново в Историята, откъдето ги бе извадило както османското завоевание, така и разочарованието от себе си, а от друга — влизат в контакт с могъщата идея за Свобода — индивидуална и колективна. Нима и сега не се опитваме да се измъкнем от едно несвободно и неисторично битие? Нима и днес не напуснахме потъващия кораб на една световна империя, за да поискаме останалите да ни възприемат като нещо скромно, но самостоятелно? Но тъй като и Историята, и Свободата *не са за всяка уста лъжица*, нима и днес не ни заплашват национални и социални катаклизми като онези, които ни връхлетяха тъкмо в апогея на нашия възрожденски възход? *Как днес да се възползваме от Свободата и Историята, така че те да не ни навредят?* — ето например един въпрос, чийто сполучлив отговор можем да търсим единствено в собствения си минал опит. Тоест подробските български времена могат да предложат верни — и с нищо друго незаменими! — ориентири в днешното ни динамично и несигурно време. Затова изданието храни надежди да бъде полезно не само на самоцелното — или *дължимото* към отечественото минало — любопитство, но и на практиката в културата, просветата, политиката. Широко приложение то може да търси не само със съдържанието и структурата си, но и поради формата си — обхватно, но компактно.

Прочее предлаганата публикация, която е дело на млади, но вече изпитани професионалисти (почти изцяло от Института по история при БАН), цели да допълни и разшири спектъра на съществуващата по темата вече в немалко количество книжнина, която обаче днес, в края на второто хилядолетие, е труднодостъпна и — като тип — слабо конкурентоспособна на отворения пазар; да набележи контурите на възможна и необходима равносмет-

ка и да опита стратегии не само за оцеляване, но и за развитие на родното възрожденоведение; да посочи полезни в съвременната българска реалност ориентири. Тя търси широк пазар, но не за сметка на здравите академични принципи.

В нея влизат не само най-значителните фигури — така картината би била еднообразна. Също така стремежът не беше обхващане на *абсолютно всички* възможни имена — днешната обстановка прави изпълнението на такава амбициозна задача почти невъзможно.

Съществена част от трудностите на подбора беше и въпросът: *Какво да се прави с онези, пред които родната традиция е поставила отрицателен знак, с небългаромислещите в религиозен, етнически или политически смисъл българи?* Това са главно две категории люде: 1 еничари, помаци, християни на османска служба. 2. етнически дисиденти (такива са най-вече гъркоманите и македонистите). И едните, и другите като правило отсъстват от справочници и предназначени за по-широка публика издания, а споменаването им е рядко повече от повод за заклеймяване. Става дума за имена като Балтаоглу, Барутанлията, поп Кръстьо, х. Иванчо х. Пенчович, Гюмюшгердановци, Георги Пулевски и пр. В настоящото *Кой кой е* те имат своите отделни и пълно, и обективно написани статии. Така че нито една от щекотливите теми (като темпове и методи на ислямизация, роля на помаците, униатство, ранен македонизъм, гъркомания) на периода 1396-1878 не е нито загърбена, нито предвзето тълкувана. Българинът е достатъчно зрял, за да знае *изцяло* своето минало. Разбира се, може да се добави, парафразирайки ап. Павел, че правото всичко да знаеш върви със задължението да се стремиш към доброто.

Поради всички тези съображения — а и (последно, но не по важност!) за да не ставаме *непродаваемо* обемисти! — тук са включени само по-едрите и по-колоритните личности, чийто действия могат да дадат достатъчно цялостна, разумно подробна, предимно фактографска, и най-вече пъстра картина на това време, като се представят не само максимум обществени слоеве, населени места и райони от страната и емиграцията, максимум важни и разнообразни събития, идеи, процеси, движения, а и максимум различни лични и обществени изяви, максимум нюанси от атмосферата в публичния и частния бит. По този начин се търси една мозаична картина на българския живот в неговата пълнота под османско владичество. Прочее справочникът претендира не за *количествена*, а само за *качествена* изчерпателност. Ако текстът се посрещне радушно от четящата публика, евентуално второ негово издание може би ще бъде всеобхватно и в двата смисъла.

Разбира се, всеки избирателен критерий е в една или друга степен субективен и следователно уязвим. Значи екипът предварително благодари за всяка бъдеща критика в тази насока.

Подборът не бе единственият проблем. В много случаи налице е историческа и/или изворова недостатъчност — тоест, дадената личност ни е оставила *дефектна* биография или непълни данни за себе си. Най-добър пример в това отношение е Паисий Хилендарски, който ни е завещал един изключително ярък, но съвършено самотен факт: своята *История славянобългарска*. Ако за големите личности историографията често пъти е направила своите стойностни компенсации, то не е така с по-дребните фигури, повечето от които наистина също не са съвсем оставени без внимание, но то рядко е вървяло заедно с професионалната вещина. Поради това тук няма задължително съответствие между значимостта на една или друга личност и обема на посветения ѝ текст. Тук-таме диспропорция от такъв характер е била възможна и поради неизбежно различните мащаби, с които е подхождал един или друг от членовете на авторския екип.

* * *

След като се съобрази с тези селективни принципи, справочникът включи 381 статии, в които са представени над 500 души. Преобладават индивидуалните статии, но широко място е отделено и на колективни и родови текстови единици (някои от тях илюстрирани и с генеалогически схеми), които спестяват повторения, а и създават по-верен контекст. Всички са подредени по азбучен ред на **ВОДЕЩОТО ИМЕ** — фамилно, лично, прозвище или псевдоним,- с което една или друга личност или род са най-известни и което стои начело на всяка статия. Веднага се изписват евентуални негови (АЛТЕРНАТИВИ), (Варианти) **Допълнения** — обикновено последните са фамилни или/и бащини имена или/и прякори. Когато най-известна е фамилията, тя чрез инверсия е изнесена начело като **ВОДЕЩО ИМЕ**. Следват останалите имена — **Лично, Бащино и Пр.** Непосредствено след всяко от тях идват евентуалните им (Варианти). После се редят (Прозвища и/или Псевдоними; Цялостни/точни имена; Истински имена; и пр.). Религиозните служители присъстват със своите **ДУХОВНИ ИМЕНА** (без инверсия) начело, последвани от (Мирските). Накрая в заглавието са поставени (място и дата на раждане и на смърт; когато липсват данни за един или друг от тези четири елемента, това се сигнализира с *неизв.*), дефиниция.

[Квадратните скоби] рамкират добавка в чужд текст.

В родовите и колективните статии подреждането е по възраст или по известност (респ. значимост).

След заглавната си част статиите, доколкото това са позволявали наличните сведения, съдържат елементите на разширен curriculum vitae:

родители
образование
брак, съпруг(а), деца
исторически фон
хронологически очерк на основната дейност
други дейности, членства, отличия
корелации и оценки в синхронен и диахронен порядък
авторство (книги, музика, картини, идеи, проекти)
възгледи
външност, жилище, вкусове и пр.

Тъй като обикновено няма достатъчно пълни данни за всяка личност, тази схема не е следвана безусловно; често пъти заради четивност, занимателност, свързаност и пр. някои подробности са разположени на най-удобното с оглед тези цели място в статията; друг път много от тях — по изтъкнатите вече обективни причини — липсват.

За лекота и удобство обясненията на стари, чужди или рядко използвани думи са изнесени в *Глосар*; в текста тези думи са набрани с шрифт, различен от основния — което е и препратка към *Глосара*. Всички цитати са набрани в *курсив*, който като правило замества кавичките; *курсив върху шрифт, различен от основния*, означава цитат в цитат, — ако, разбира се, не се касае за препратка към *Глосар*-а. Чуждоезичните текстове също са набрани с шрифт, различен от основния. За краткост титулярът в своята статия, изключая нейното заглавие, е обозначаван само с инициалите си. В края на всяка текстова единица са посочени по няколко азбучно подредени заглавия, където може да се намери допълнителна информация по темата; някои често цитирани заглавия са обозначени чрез абревиатури, които са *развързани* в *Съкращения*-та. Същото важи и за авторските инициали, поставени в наклонени скоби в края на всяка статия. Астериск* след Име (само

веднъж в рамките на един параграф) означава, че то е предмет на отделна статия или на обособена част в статия. Списъкът на съкращенията — като правило немалък на брой в подобен текст — е поставен в края.

* * *

Във финалния етап на работата се наложи привличане на допълнителни автори, които бяха любезни да съставят по няколко статии, за да окръглят настоящото издание. Ето техните имена в азбучен ред:

ст.н.с. д-р Огняна МАЖДРАКОВА
н.с. д-р Благовест НЯГУЛОВ
Пелин ПЕЛИНОВ
ст.н.с. д-р Евгений РАДУШЕВ
ст.н.с. д-р Васка ТАНКОВА
ст.н.с. I д.ист.н. Велко ТОНЕВ
ст.н.с. д-р Елена ХАДЖИНИКОЛОВА
Тук им изказвам най-сърдечната си благодарност!

София, 15 януари 1999

Илия ТОДЕВ

СЪКРАЩЕНИЯ

BHR — *Bulgarian Historical Review*
авг. — август
австр. — австрийски, -а, -о
адм. — административен, -на, -но, -ни
акад. — академик
алб. — албански, -а, -о
ам. — американски, -а, -о
апр. — април
Апр. въст. — Априлското въстание 1876
араб. — арабски, -а, -о
балк. — балкански, -а, -о
БАН — Българска академия на науките
БВК — Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Т. 1-2, С., 1957-1959
белг. — белгийски, -а, -о
БИБ — сп. Българска историческа библиотека
БКД — Българско книжовно дружество
благотв. — благотворителен, -а, -о, -и
БН — д-р Благовест Нягулов
БНБ — Българска народна банка
богосл.— богословски, -а, -о
босн. — босненски, -а, -о
БП ИНБЛ. — *Пенев, Б.* История на новата българска литература. Т.1-4, С.,1976-1978
БПД — Българско печатарско дружество
бр. — братя; броя
БРК — Български революционен комитет
БРЦК — Български революционен централен комитет
БТЦРК — Български таен революционен централен комитет
БЦБО — Българско централно благотворително общество
БЧН — Българско человеколюбиво настоятелство
българ. — български, -а, -о
Б-я — България
В. порта — Високата порта
в., в-ци — век; вестник, вестници
ВАТ — ст.н.с. д-р Васка Танкова
вер. — вероятно
виз. — византийски, -а, -о
вкл. — включително
ВНС — Велико народно събрание
ВРО — Вътрешна революционна организация
ВТ — ст.н.с. I д.ист. н. Велко Тонев
възрожд. — възрожденски, -а, -о
вън. — външен, на, -но, -ни
въст. — въстание; въстаници; въстанически, -а, -о
вътр. — вътрешен, -на, -но, -ни
г. — година, -и
ГВПИ-Шумен — Годишник на Висшия педагогически институт — Шумен
герм. — германски, -а, -о
гимн. — гимназия
гл. — главен, -на, -но, -ни
ГМСБ — Годишник на музеите от Северна България
гр. — грош; град
ГРК — Гюргевски революционен комитет
грц. — гръцка, -и, -о
ГСУ-БФ — Годишник на София университет — Богословски факултет
д.ист.н. — доктор на историческите науки
дв. — движение
д-во — дружество
ДД — Добродетелната дружина

дев. — девически, -а, -о
дек. — декември
дем. — демократически, -а, -о
дипл. — дипломатически, -а, -о
дн. — днес
доброволч. — доброволчески, -а, -о
д-р — доктор; доктор по история
др. — други
дух. — духовен, -на, -но, -ни
държ. — държавен, -на, -но, -ни
ЕБВИ — Енциклопедия на българската възрожденска интелигенция. С., 1988
ЕБВЛ — Енциклопедия на българската възрожденска литература. Ред. *Ив. Радев*. В.Търново, 1997.
ЕИИБ — Енциклопедия на изобразителните изкуства в България. Т. 1-2, С., 1980-1987
евр. — еврейски, -а, -о
европ. — европейски, -а, -о
егип. — египетски, -а, -о
ЕД — д-р Евгения Давидова
екз. — екземпляр, -и
ЕР — ст.н.с. д-р Евгений Радушев
ЕХ — ст.н.с. д-р Елена Хаджиниколова
жп — железопътен, -на, -но, -ни
ЖК — Жана Колева
зап. — западен, -на, -но, -ни
зем. — земеделски, -а, -о
зл. — златен, -на, -но, -ни
ИДА — Известия на Държавните архиви
ИДБВК — Известия на държавната библиотека *Васил Коларов*
Изв. ИЛ — Известия на Института по литература
Изв. НБКМ — Известия на Народната библиотека *Св. Св. Кирил и Методий*
изд. — издание
изт. — източен, -на, -но, -ни
ИИД — Известия на Историческото дружество
имп. — император
ИПр — сп. Исторически преглед
ист. — исторически, -а, -о
ИТ — ст.н.с. д-р Илия Тодев
ит. — италиански, -а, -о
кап. — капитан
кат. — католически, -а, -о
КМ — Кети Мирчева
кн. — княз, княгиня
книж. — книжовен, -на, -но, -ни
консерв. — консервативен, -на, -но, -ни
Крим. — Кримска, -и
к-т — комитет
култ. — културен, -на, -но, -ни
лв. — лева
лит. — литературен, -на, -но, -ни
ЛК ЕР — *Касъров, Л.* Енциклопедически речник. Ч. I-III. Пловдив, 1980-1987
л-ра — литература
м — метър, -ра
м. — месец
мак. — македонски, -а, -о
М-во — Министерство
МГ — Магделина Георгиева
мед. — медицински, -а, -о
млн. — милион, -и

молд. — молдавски, -а, -о
моск. — московски, -а, -о
МПр — сп. Македонски преглед
м-р — манастир
м-т — митрополит
муз. — музикален, -на, -но, -ни
мюс. — мюсюлмански, -а, -о
НА БАН — Научен архив на Българската академия на науките
напр. — например
нач. — началото
о. — остров
ОБН — Одеско българско настоятелство
общ. — обществен, -а, -о, -и
ок. — около
окр. — окръжен, -на, -но, -ни
окт. — октомври
ОМ — ст.н.с. д-р Огняна Маждракова
ОНС — Обикновено народно събрание
осв. — освободителен, -на,-но, -ни; освобождение; освобождаване
Осв. — Освобождението 1878
осм. — османски, -а, -о
осн. — основен, -на, -но, -ни
ОТ — д-р Олга Тодорова
ПБ — д-р Пламен Божинов
п-в — полуостров
педагог. — педагогически, -а,-о
перс. — персийски, -а, -о
пол. — полски, -а, -о
полит. — политически, -а, -о
ПП — Пелин Пелинов
правосл. — православен, -а,-о,-и
предг. — предговор
просв. — просвѐтен, -на, -но, -ни
проф. — професор
псевд. — псевдоним, -и
ПСп — Периодическо списание
р. — роден, -а, -о
РБЛ — Речник на българската литература. Изд. на БАН., С. Т. 1-3, 1971-1982
религ. — религиозен, -на, -но, -ни
РТВ — руско-турска война
РТОВ — Руско-турска освободителна война 1878
рум. — румънски, -а, -о
с. — село
с.г. — същата година
сб. — сборник
СбНУНК — Сборник за народни умотворения, наука и книжнина
Св. — свети, -а; -о
сев. — северен, -на, -но, -ни
селскостп. — селскостопански, -а, -о
сем. — семинария; семейство
септ. — септември
сл. — следващ, -а, -о, -и
слав. — славянски, -а, -о
соц. — социален, -на, но,-ни
сп. — списание
СПб — Санкт-Петербург
ср. — сребърен, -на, -но, -ни
срб. — сръбска, -и,-о
ст.н.с. — старши научен сътрудник

статист. — статистически, -а, -о
стоп. — стопански, -а, -о
султ. — султански, -а, -о
съвр. — съвременен, -на, -но, -ни
съст. — съставител, съставителство
СЯ — д-р Светла Янева
т. — том; точка
т.е. — тоест
т.н. — [и] така нататък
т. нар. — така наречен, -а, -и,-о
ТВТУКМ — Трудове на Великотърновския университет *Св. Св. Кирил и Методий*
трак. — тракийски, -а, -о
търг. — търговски, -а, -о
укр. — украински, -а ,-о
унг. — унгарски, -а, -о
УС — Учредителното събрание 1879
у-т — университет
Уч. пр. — Училищен преглед
у-ще — училище
факсим. — факсимилен, -на, -но, -ни
филолог. — филологически, -а, -о
фин. — финансов, -а, -о, -и
фр. — френски, -а, -о; франк
ф-т — факултет
х. — хиляда, -и; хаджи
христ. — християнски, -а, -о
худ. — художествен, -а, -о, -и
хърв. — хърватски, -а, -о
цариград. — цариградски, -а, -о
ЦДИА — Централен държавен исторически архив, София
ЦК — централен комитет
ЦНД — църковно-национално движение
църк. — църковен, -на, -но, -ни
ч. — част,-и
ч-ще — читалище
ян. — януари

ГЛОСАРИУМ

аба — 1. Вид дебел тепан вълнен плат. 2. Мъжка дреха от такъв плат, обикновено без ръкави.

абаджия — 1. Шивач на аби и други горни дрехи. 2. Търговец на готови дрехи (аби, потури и пр.). 3. Производство на аби.

аврупа туджар — *букв.* Европейски търговец; немюсюлманин, поданик на султана, който получава данъчни и др. привилегии срещу закупуване на берат

ага — 1. Почетно звание при турците. 2. Титла при обръщение към по-високопоставени или уважавани лица. 3. Титла на някои военачалници (*напр.* ага на еничарите).

агиография — Средновековен литературен жанр, в който обект на изображение са животът, подвизите и чудесата на светците и мъчениците.

азизие — В израза **фес азизие**: фес от времето на султан Абдул Азиз (1861-1876).

акънджии — Конни отряди със смесен (мюс.-християн.) състав, сражаващи се в авангарда на осм. войска и издържащи се от грабеж и плячка, които в по-късно време получават заплащане за службата си.

алафранга — *букв.* По френски [маниер]; термин, с който се назовава модата от втората половина на 18 и 19 в., свързана с някои европ. влияния в Осм. империя; отнася се към стила в архитектурата, облеклото, начина на държание в обществото и пр.

алодидактика — Взаимоучителна метода.

алъш-вериш — 1. Вземане-даване, купуване-продаване, търговия. 2. *прен.* Работа, общуване.

анатема — 1. Проклятие, клетва. 2. Отлъчване от Църквата чрез проклятие.

арабаджийство — Коларство.

арнаутин — Албанец; терминът се използва и за обозначаване на войниците от личните гвардии на султана и на господарите на двете рум. княжества.

артика (картика) — Преддверие, притвор на църква.

архитектон — *прен.* Строител, опитен майстор.

архонт — *букв.* Управител, началник; употребява се в смисъл на знатна, високопоставена особа, княз и пр.

аскер — 1. Войска. 2. Войник.

афион — Гъст сок от маково семе, който се употребява като упойващо средство, опиум.

афоресвам — 1. Отлъчвам от Църквата, изключвам из редовете на вярващите. 2. *прен.* Отстранявам, проклинам.

ахтар — 1. Дребен търговец дрогерист, продавач на аптекарска, галантеристка, кинкалерска, парфюмерийна, понякога и на книжарска стока.

аязмо — Извор, чийто вода се смята за лековита.

аяни — Първенци, излъчвани от населението по места, за да бдят за провеждането на мероприятията на централната власт в провинциите, които постепенно узурпират властта в своите региони и се превръщат в един от основните двигатели на размирието в Осм. империя от кр. на 18 и нач. на 19 в.

бакър — Мед (метал).

бакърджия — Лице, което произвежда или търгува с изделия от бакър, казанджия.

баш майстор — Гл. майстор.

башбог — *букв.* Главен началник; началник на няколко военни формирования от средите на военизираната рая, обединени в по-крупна войскова единица.

башибозук — 1. Доброволци — нередовна тур. войска през 18 и 19 в. 2. Размирници, доброволци, сбирщина, която се отдава на безчинства.

башкнез — Гл. кнез.

башлък — 1. Вълнена качулка. 1. Ремък на юзда, оглавник.

беглик — Данък върху овце и кози. 2. Безплатна работа или данък в натура на бей (бег).

бегликчия — Лице, което събира беглика.

бей — *букв.* Господин, господар; титла, давана на лица с високо положение в осм. военна и адм. йерархия, както и някои богати и влиятелни мюсюлмани.

бейлербей — *букв.* Бей на беевете; висш осм. сановник, оглавяващ бейлербейлик.

бейлербейлик — Най-крупната военно-адм. единица в Осм. империя.

ГЛОСАРИУМ

берат — Официален документ на султ. канцелария в Осм. империя, с който някому се предоставят права или привилегии.

бератлия — Лице, притежаващо берат.

бискуп — Епископ.

бостанджибашия — Началник на формацията на бостанджиите, комендант на султанската гвардия.

бостанджии — *букв.* Градинари; охрана на султ. дворец, разположена в градината му и изпълняваща и адм.-полицейски функции в провинциите.

буюкли — Голям, едър; велик, могъщ.

бюлюкбашия — Началник на бюлюк (военно поделение от състава на еничарския корпус или дружина от наемни войници на пашите или аяните).

валия — Управител на вилает в Осм. империя.

варош — В Осм. империя думата е възприета като термин за обозначаване на неукрепената градска част, а във фискален смисъл от 17 в. насетне с нея започват да се обозначават христ. общности в градовете.

везир — Министър; велик везир: министър-председател.

велик доместик. — 1. Виз. титла-служба, един от най-високите рангове във военната и дворцовата йерархия. 2. Чиновническа длъжност към патриаршеската катедра.

велик примикюр — Титла-служба в средновековна Византия и Б-я: висш чиновник, завеждащ дворцовите служби и отговарящ за дворцовия протокол.

велика схима — По-висша форма на монашески живот, при която наред с общите и задължителни за всички монаси обети за послушание, целомъдрие и *нестяжание*, монахът се обрича доброволно на допълнителни *подвизи* — напр. мълчалничество, усилена молитва, строг пост и др.

видня — Пещ за топене на руда и добив на метал.

викарий — *букв.* Заместник; *в правосл. и кат. църква:* Духовник, овластен от висшестоящия в църк. йерархия да изпълнява ролята на негов наместник.

вилает — Най-голямата (след адм. реформа от 1864) адм.-териториална единица в Осм. империя, разделена на санджаци и управлявана от валия.

войнук (*мн.ч.* **войнуци**) — Категория зависимо население в Осм. империя с военно-помощни функции, които в мирно време се грижат за конете в султ. конюшни, а по време на война служат в обоза.

волонтир — Доброволец в антиосм. армия.

гаваз(ин) — Въоръжен телохранител или пазач в легация, консулство и пр. в Осм. империя, обикновено облечен в нац. си носия.

гаджелин — Хулно название за турчин.

гвардиан — *в кат. църква:* 1. Лице, което стои начело на монашеска област или манастир. 2. Супериор на францисканско братство.

горство — Горско стопанство.

господар — Титла на васалните на султана князе на Влашко и Молдова.

господарлък — Имот (най-често земя) на знатен турчин, придобит чрез покупка, но по-често чрез заграбване, от бълг. селяни (господарското земевладение се появява в Сев. Зап. Б-я в края на 17 в., но най-голямо разпространение добива през анархията в края на 18 и нач. на 19 в, като в 30-40-те г. е една от причините за поредица селски бунтове).

гуня — Вид широка дебела горна дреха, наметка от груб плат с дължина до под коляното.

гюмрук — Митница.

гюмрукчия — Митничар.

гюнлю (гюнюллю) — Доброволчески отряди от конници или пехотинци, набирани от местното население за отблъскване на внезапни вражески атаки и разбойнически нападения.

гяурин — Лице, което не е от мохамеданската вяра, неверник.

давие-меджлиси — Съдебен съвет.

дамаскин — 1. Сб. поучения от църк. писател Дамаскин Студит (16 в.). 2. Сб. църк. поучения от 17-18 в., написан на достъпен за народа език, обикновено свободен превод от поученията на Дамаскин Студит и някои др. църк. писатели. 3. Слово или поучение, четено в църква.

дамаскинар — 1. Автор или преписвач на дамаскини. 2. Сб. от църк. слова.

дахия — Еничарски началник.

декан — *букв.* Десетник, началник на десетима. *в кат. колежи:* Служител, отговарящ за поведението и дисциплината на младшите членове.

дели папаз — Своенравен, буен, непокорен поп.

делибашия — 1. Конен войник, телохранител на тур. паша. 2. Буен човек, който върши своеволия, луда глава. 3. *мн. ч.* Делибашии — деморализирани тур. войници от края на 18 и нач. на 19 в., отдали се на грабеж и насилия.

делии (делили) — Волнонаемни войници в свитата на пашите.

дервент — Проход, дефиле, клисура.

дервентджия — Лице от зависимото население в Осм. империя, което охранява проходи и превежда войски и кервани през опасни места, освободено от някои данъци и с право да носи оръжие.

деребей — Неподчиняващ се на централната власт размирен местен управник.

деспот — *букв.* Господин, господар; 1. Виз. титла, възприета в средновековна Б-я и Сърбия, с която първоначално са удостоявани най-близките родственици и наследници на владетеля, а впоследствие — и други представители на върхушката. 2. Титла на полуавтономните балк. владетели от втората половина на 14 — нач. на 15 в.

джамадан — 1. Къса горна дреха, подобна на елек, обикновено без ръкави и от черна или лилава чоха или кадифе, с двойно закопчаване и обшита със сърма и гайтан, като деколтето и гърдите се украсявали с тънки ширити, а по края на горната страна се поставяли 7-9 плетени копчета с големина на орех. 2. Куфар.

джамбазин — 1. Търговец на коне или друг добитък. 2. Лице, което много се пазари.

джелепбашия — Гл. джелеп, отговорен за снабдяването на столицата с овни.

джелепи (джелепкешани) — 1. Категория зависимо население в Осм. империя, задължено да доставя ежегодно определени количества дребен рогат добитък за

нуждите на столицата и армията. 2. Търговци на овце и др. дребен рогат добитък.

джизие — Поголовен данък в пари, налаган до 1690 г. на немюс. домакинства, а след тази дата на пълнолетните мъже немюсюлмани в полза на държавната хазна. От джизие се освобождават не само жени и деца, но и недъгави, участници във военопомощните съединения, охраната на провинциите, немюсюлманското духовенство, лица с по-особена служба в полза на държавата, родители на деца, взети за еничари и др. Към 1850 джизието губи характера си на данък, плащан от победените и покорени немюсюлмани на своите победители — мюсюлманите, и започва да се разглежда като компенсация за освобождаване от воинска повинност. По време на Кримската война (1853-1856) е премахнат, като се взема и решение да се призоват и християни в армията (което не става), но после възстановен като военен данък (бедел-и аскерие).

дивит - – Метална кутия за пера с мастилница на края.

дикиджия — Обущар, майстор на шити обувки.

дифинитор — *в кат. ордени:* Член на капитула, отговарящ за църк. дисциплина .

доганджия — Привилегировано лице поради задълженията си да доставя на властите ловни соколи.

долама — Връхна двупола дреха, отворена отпред, с ръкави, дълги до китките, която не се закопчавала, а се пристягала с колан, изработвана от вълнен или кадифен плат или от кожа, носена както от мъжете, така и от жените.

долап — Уред за точене на коприна.

долапчия — Занаятчия, специализиран в точенето на коприна с помощта на копринарски долап.

драгоман(ин) — Преводач при дипл. представителство или консулство.

дюлгер — Строител, зидар

евтаксии — Телохранители, пазачи на служба в Цариград. патриаршия.

експозитус — *в кат. църква:* Дух. лице, отговарящо за излагането на свещени предмети (реликви, мощи, и др.) за поклонение.

еничари — *букв.* Нова войска; осм. платена пехота, първоначално попълвана с военопленници и роби, по-късно — чрез периодични рекрути на момчета, събирани като *кръвен данък* от средите на зависимото християн. население и принудително ислямизирани, и най-сетне превърнала се в привилегирован корпус, достъпен единствено за мюсюлмани.

епитроп — 1. Църк. настоятел. 2. *остар.* Училищен настоятел.

епитропия — Настоятелство.

еснаф — 1. Съдружие на занаятчии от един занаят. 2. Дребен занаятчия.

ефор — Управител, директор.

ефория — Настоятелство, управително тяло на институт, който се издържа от завещани средства.

жупник — *в средновковна Унгария и Б-я:* Ръководител на териториално-адм. единица жупа.

земска — *в названието Бълг. земска войска:* Доброволческа.

земство — Местно самоуправление в царска Русия.

иждивение — Разноски.

иконом — Висок чин в правосл. църк. и м-рска администрация: лице, което се грижи за стопанисването на църк. имоти.

илтизам — Широко прилагана в Осм. империя практика за отдаване на частни лица срещу откуп събирането на част от данъци и други постъпления за срок от 1-3 г.

илтизамджия — Лице, което се занимава с илтизам.

инок — букв. друг, различен, т.е. монах.

исихазъм — Мистико-аскетичен модел на монашеско поведение, при който чрез безмълвие и съзерцание вярващият се домогва до непосредствено общуване с Бога и който от средата на 15 в. придобива водеща роля в религ. практика на балк. правосл. свят.

исихаст- Последовател на исихазма.

истилям — Допитване до населението, референдум.

кабзамал(ин) — Бирник.

кавалария — Отличие за успех и дисциплина в училище.

кавас-башия — Началник на охраната.

кадия — *в Осм. империя:* глава на адм.-съдебната единица каза, който правораздава съгласно законите на шериата и следи на изпълнението на предписанията на централната власт на територията под негова юрисдикция.

кадъаскер — букв. *Военен съдия;* ръководител на съдебната организация в Осм. империя, който назначава кадиите.

каза — Адм.-териториална единица в Осм. империя, подразделение на санджак, околия, начело на която до Закона за вилаетите (1867) стои кадия, а след това — каймакам.

казак-алай — Полк от християни (предимно пол. емигранти) в осм. армия, създаден след Крим. война и просъществувал до РТОВ, когато е разгромен при Д. Дъбник и сетне разформирован.

казначейство — Ковчежничество, фин. служба.

каик — Вид лодка.

каймакам — 1. Управител на околия, околийски началник. 2. Заместник на адм. управител.

каноник — *в кат. църква:* Щатен служител на епархиалния катедрален събор и член на капитула при епархийския епископ.

капелан — *в кат. църква:* Свещеник в капела (параклис) или помощник на енорийския свещеник.

капитул — *в кат. църква:* 1. Съвет при епископа от лица с дух. звание, участващи в управлението на епархията. 2. Колегиално ръководство на кат. монашески и военно-монашески ордени.

капрал — *в някои европ. армии:* Ефрейтор.

капукехая — Представител на васален княз, на гл. управител или на църк. глава пред В. порта.

караабаджия — Търговец с абаджийски стоки.

карбонари — 1. Членове на тайната организация Карбонерия, възникнала в Италия в нач. на 19 в. за борба срещу фр. и авст. владичество. 2. *Във Франция през 20-30-те г. на 19 в.:* организация за борба срещу династията на Бурбоните.

кауш — 1. Затворническа килия. 2. Затвор.

кебе — 1. Дебела вълнена тъкан за постилане или завиване. 2. Дебела вълнена дреха.

кебеджия — Тъкач на кебета.

кеседжия — Главорез, разбойник.
кехая — 1. Доверено (отговорно) лице на дадена служба или влиятелен сановник. 2. Домакин, стопанин. 3. Гл. овчар. 4. Надзирател на стопанство. 5. Глашатай.
кир — Господин.
кириарх — 1. Господар, лице, което притежава върховната власт. 2. Ръководител.
кнез — Избран от населението управител на едно или няколко села в Сев.-Зап. Б-я и Сърбия в тур. време.
колежки асесор — Ранг на висш чиновник в царска Русия, съответстващ на *майор* от войската.
колчак — Ивица плат, обшита с гайтани и пришита на потури или аба.
комита — Член на тайна организация, четник.
комитат — *букв.* Графство; крупна териториално-адм. единица в Унгария.
конак — 1. Седалище на осм. полицейско или адм. управление в градовете. 2. Жилище на мюс. големец, дворец, сарай. 3. Място за спиране и нощуване.
кондика — Протоколно-счетоводна книга на м-р, църква или еснафска организация, в която се вписват някои по-важни текущи събития, приходи, разходи и др.
кордован — Вид фино обработена кожа, използвана за подвързване и тапициране.
ктитор — 1. Лице, което е построило христ. храм или е подарило суми и недвижими имоти за такъв. 2. Църк. настоятел.
кувет — 1. Сила, мощ, могъщество, способност. 2. Издръжливост, здравина. 3. *прен.* Влияние.
кундураджия — Обущар, майстор на ковани с клечки обувки (кундури)
кустодия — Мисия на Францисканския орден.
кустос (кустод) — *букв.* Пазител, протектор; висш служител на Францисканския орден, ръководител на кустодия.
куцовласи — *или* цинцари. Пейоративни названия (първото означаващо *непълни власи*, второто — заради честата употреба на звука *ц*) на мак. власи, които с малки изключения наричат себе си аромуни или аромъни, а в науката са известни като *македоно-ромъни* за разлика от *дако-ромъните* на север от Дунав.
кърагасъ — Полицейски началник.
кърджия — 1. Търг. представител по селата. 2. Търг. посредник.
кърмъз — Червена боя, добивана от насекомото кошенил.
къшла — Сграда за зимуване на овце, зимна кошара.
ламбада — Светилник.
ламбадарий — *в правосл. църква:* Чиновник с церемониални функции към архиерейското ведомство, чието задължение било да държи запалена ламбада по време на архиерейска служба.
лексикон — Речник, справочник във формата на речник.
лисансие — Лице, притежаващо университетската степен лисанс (лиценциат), която е по-висша от докторската.
лозинка — Шифър, парола.
маждрак — Копие.
мамелюци — 1. Корпус от млади роби, създаден в Египет ок. 1230, който бързо става извънредно могъщ и започва да излъчва господари на страната, запазили властта си въпреки тур. завоевания (1517) чак до Мехмед Али (нач. на 19 в.). 2. Тур.-егип. войници от личната гвардия на тур. султан.
манихеи — Последователи на дуалистично рел. учение, разпространено в Близкия Изток и Византия, съчетаващо елементи от християнството, зороастризма и др. източни религии.
марангоз — Резбар, дърводелец.
марина — 1. Флота, плавателните съдове на една държава. 2. Произведения на изобразителното изкуство на морска тематика.
мартолоси — Категория зависимо население в Осм. империя, освободено от някои данъци в замяна на изпълнението на военно-помощни и полицейски функции, в частност- борба срещу хайдутите.
махзар — Изложение, молба, петиция от населението до върховната власт.
меджлис — 1. Съвет при адм. управител, създаден през 1867. 2. Съд от първа инстанция, създаден през 1869.
мекере — 1. Товарно животно. 2. Мазник, подлизурка, подлец.
метох — 1. Малко м-рче, зависимо от м-ра-*майка*. 2. М-рски покрит имот в или в близост до населено място, който служи като своеобразно *представителство* на м-ра.
мешин — Обработена тънка агнешка или телешка кожа за подплата на обувки, чанти и пр.
милет — 1. Самоуправляваща се в определени рамки религ. общност в Осм. империя; рум миллет — общността на правосл. християни, представлявана от Цариград. патриарх. 2. Народ, народност, нация.
милет-башия — Началник на милет (обикновено църк. водач).
Милет-меджлиси — Велико народно събрание; първият парламент (двукамарен: сенат и палата на депутатите) в Осм. империя според провъзгласената на 23 дек. 1876 Конституция се открива на 19 март 1877 в двореца Долма бахче, оцелявайки само 1 г. — разпуснат е със султ. указ на 14 февр. сл. г. и тази парламентарна ваканция продължава чак до Младотурската революция в 1908.
миней — *букв.* Месечник; богослужебни книги (по една за всеки месец от църк. г.), съдържащи служби за светци и други църк. празници, подредени по календарен ред.
минц — Стара авст. зл. монета.
миралай бей — Полковник
мир-и миран — вж. бейлербей
мирия (mirî rüsum, mirî rüsümat) — Държ. данък, данък за нуждите на хазната, събиран чрез Църквата. Състои се от общата сума църк. данъци, които м-тите събират от своите епархии, за да покриват дължимите към централната патриаршеска каса годишни вноски, които от своя страна Цариград. патриаршия била длъжна да внася редовно в държ. хазна.
моавин — Помощник, заместник на мютесариф (мутасаръф).
мошиер — Собственик на мошия.
мошия — 1. Голямо зем. стопанство в Румъния, чифлик. 2. *прен.* Собствен имот, бащиния.
мутасаръф — *букв.* Владелец, притежател на имот; през 18-19 в. така се нарича управителят на санджака.
мутафчийница — Занаятчийска работилница, в която се обработва

козина и се изработват тъкани и изделия (торби, чували, постелки и др.) от козина и въжета.

мутафчийство — Производство на тъкани и изделия (торби, чували, постелки и др.) от козина и на въжета.

мюдюр — Управител на най-малката териториално-адм. единица в Осм. империя — нахията.

мютесариф — Управител на санджак.

назър — *букв.* Надзорник; управител с адм.-фискални функции на даден град или район в Осм. империя, в който има много вакъфи или държ. приходоизточници, явяващ се организатор на изпълнението на дадена стоп. задача, от която е заинтересувана държавата (редовно функциониране на рудници, солници, пристанища и др.).

налбант(ин) — Подковач на добитък.

нартика (нартекс) — *или* артика; 1. Преддверие на храм, притвор. 2. Помещение откъм входа на храма.

наустница — вж. часослов.

нахия — През XIX в. подразделение на казата, в което се назначавал кадийски наместник.

ока — Мярка за тежина (≈ 1282 гр.).

октоих — Богослужебна книга с църк. песнопения на 8 гласа, осмогласник.

ондалък — 1. Данък. 2. Десятък върху овните

павликяни — Последователи на дуалистична ерес, родствена на манихейството и богомилството, които изповядват, че светът е арена на вечна борба между Доброто и Злото, между Бог и Сатаната, отричат иконопочитанието, както и повечето църк. тайнства и символи, и не признават църк. йерархия.

панаир агасъ — Управител на панаир.

пандур(ин) — 1. Унг. войник от 15-18 в., който служел в авст. армия. 2. Стражар в Унгария. 3. Въоръжен пазач християнин в Осм. империя. 4. *прен.* Грубиян, побойник.

панегирик — *букв.* Празничник, тържественик; богослужебна книга, съдържаща подредени по календарен ред слова и жития, посветени на съответните църк. празници.

пара — Дребна монета в Осм. империя и др. страни (=1/40 от гроша).

пехливанлък — 1. Борба. 2. *прен.* Храброст.

пинакида — Гладка дъсчица, намазана с восък, на която са пишели в у-щата.

подворие — *вж.* метох

подидаскал — Помощник-учител.

Поклади — Изт.-правосл. религ. празник, Заговезни.

полуустав — Тип ръкописно писмо, доближаващо се до бързописното, което се отличава от т.нар. устав с известна заобленост и наклон на буквите и като цяло — с по-голяма свобода на очертанията, както и с повече съкращения.

поменик — Списък от имена на ктитори и дарители на определено църк. средище, който се чете за *вечная память* или за *многая лета* по време на църк. служби.

попечение — Грижа, покровителство.

попечител — *от* попечение *(вж.)*

презвитер — Свещеник.

проигумен — Бивш игумен.

пролог — Църк. сб. от кратки жития, наредени по календарен ред.

протосингел — 1. Монах, който живее при висш църк. служител (патриарх, екзарх, м-т), разпорежда се в съответната църква и се грижи за домашните дела на началника си. 2. Помощник и заместник на владиката в адм. отношение.

псалт — Църк. певец

псалтир — Книга от Стария завет, която съдържа 150 религиозни лирични песни (псалми), повечето от които се приписват на цар Давид.

расофор — Послушник в м-р.

рая — *букв.* Стадо, пасоми; в Осм. империя първоначално с този термин се обозначава цялото податно селско население без разлика на вероизповеданието му, а в покъсните векове започва да се прилага само по отношение на немюс. население.

релация — Писмен доклад (особено на кат. функционер до църк. власти в Рим).

рухани-векил — Дух. представител.

Савет — По време на Първото срб. въст., в противовес на неограничената власт на неговия водач Карагеорги Петрович и по съвет от Русия се създава един *Правителствен съвет на сръбския народ*, в който всяка нахия от Белградския пашалък има свой представител. Според Карагеорги Саветът трябва да бъде един вид парламент, който да се занимава с частноправни въпроси. Неговите опоненти обаче виждат в този орган най-висшата власт в Сърбия, на която и той е длъжен да се подчинява. Според Конституцията от 1838 (т. нар. *Сретенски устав*) се учредява един несменяем *Савет*, съставен от 6 министерства и неопределен брой съветници. Това е законодателно тяло, като министрите са от неговия състав. При Михайло Обренович (1860-1868) този олигархически орган вече се нарича *Държавни савет*, но губи своята реална власт, като се превръща в назначавана от княза колегия, натоварена със съставянето на проектозакони.

садразам(ин) — Пръв министър на султана, велик везир.

салтамарка — Къса горна дреха, обикновено подплатена с кожа.

салтанат — 1. Великолепие, разкош, пищност. 2. Тържественост. 3. Самоизтъкване.

салтанлия — Лице, което обича салтаната.

санджак — *букв.* Знаме; *в Осм. империя:* крупна адм.-териториална и военно-адм. единица, подразделение обикновено на бейлербейлик или на вилает, окръг.

сахтиян — Тънка и фино обработена, боядисана и лакирана козя кожа, която служи за подвързии, чанти, обличане на мебели и др.

сеймен(ин) — Въоръжен пазач, стражар.

серчим (серчин) — Данък върху свинете.

силогос — *букв.* Дружество, сдружение; така се наричат създадените от 60-те години на 19 в. насетне два (най-значимите в Цариград, 1861, и Атина, 1869), които имат за цел култивирането и разпространяването на грц. просвета на Изток

силях — 1. (Огнестрелно) оръжие. 2. Кожен пояс за носене на оръжие, пристяган към кръста с един или два колана и често най-отгоре украсяван със сърмена бродерия.

скевофилакс — *в правосл. църк. и м-рска администрация:* лице, натоварено с грижата за църк.. инвентар.

скит — М-рче, подчинено на по-го-

ляма монашеска обител и разположено обикновено в изолирани и труднодостъпни места, с по-строги правила, където монасите водят суров, почти отшелнически живот.

скрипторий (скрипториум) — *в средновековните м-ри:* специално помещение, в което се пишат и копират ръкописи.

сосудохранителница — Помещение, в което се съхранява църк. утвар.

спахия — Въоръжен и добре екипиран конник, който срещу задължението да служи сам или с други, издържани от него конници, в опълчението на осм. армия, получавал правото да събира като приход определени данъци от населението в точно обозначени селища.

спецерия — Аптека, дрогерия.

субаш(à) — Полицейски началник.

супериор — *букв.* Висш, върховен; 1. Член на кат. йерархия, който има власт благодарение на църк. си ранг. 2. Глава на религ. орден или конгрегация.

суплент — Помощник-учител.

суфраган — Викарен епископ, помощник на митрополит.

схизма — 1. Отделяне от Църквата, разкол, разцепление. 2. Отлъчване от Църквата.

табиет — 1. Характер, нрав. 2. Навик, обичай.

таксидиот — Монах, който пътува за да събира помощи или поклонници за своя м-р.

Танзимат — Периодът на модернизационните реформи в Осм. империя (30-70-те г. на 19 в.).

тапия — Писмен документ за владеене на имот.

тахтаджи — Дъскар, търговец на дървен материал

тезкере — 1. Документ. 2. Удостоверение, свидетелство.

темпло — Иконостас.

терзийство — Шивачество.

терзия — Шивач.

Терсхана — Корабостроителница; *по-специално:* затворът в Цариград, в който са задържани мнозина от бълг. затворници след Апр. въст.

тестир — Общо събрание на членовете на занаятчийското сдружение, еснафа, на което се присъжда звание на новите майстори, често свързано с празника на патрона-покровител на конкретния еснаф.

типик — Църк. устав.

Топхана — Арсеналът в осм. столица.

уезд — Адм.-териториална единица в царска Русия, околия.

уста — Майстор.

устабашия — Първомайстор, началник на майсторите от един занаят.

устав — Тип ръкописно писмо, отличаващо се със строги геометризирани линии и симетричност на буквените начертания.

фармакопея — Официално ръководство за аптекарите, което съдържа точно описание за приготвяне на лекарства, за тяхното пазене, списък на лекарствата, които задължително трябва да се намират в една аптека, цената на лечебните средства и пр.

фишек — 1. Цев от хартия или метал, напълнена с избухливи вещества, гилза. 2. Увити в хартия, еднакви по форма монети или др. кръгли предмети, които наподобяват гилза.

френктерзия — Шивач на дрехи по европ. мода.

хаджилък — Поклонение в Светите места — Йерусалим за християните, Мека и Медина за мюсюлманите, — след което се получава *титлата* хаджия.

хаджия — Който е ходил на хаджилък.

хамайлия — Муска, талисман.

харамия — 1. Хайдутин, бунтовник. 2. Разбойник.

харач (харадж) — Първоначално така се наричал поземленият данък, който немюсюлманите поданици на една мюс. държава трябвало да плащат срещу позволението да живеят и обработват земя в нея; по-късно това наименование било пренесено върху поголовния данък, джизието, в какъвто смисъл се употребява през 18-19 в.

хас — Крупно владение на висш осм. сановник, на членове на султ. фамилия или на самия султан.

хеким(ин) — Лекар.

хетерист — 1. Съзаклятник. 2. Участник в грц. рев. организация *Филики [х]етериа.*

хетерист — Член или сподвижник на Филики етерия (тайно общество, основано 1814, което, изградило мрежа от законспирирани к-ти, подготвя и вдига Грц. въст. 1821-28).

хетман — 1. Капитан, главатар. 2. *в Украйна:* Изборен предводител (16 в.), главатар на казашката войска (17 в.). 3. *в Полша:* Назначен от краля главнокомандуващ войските (16-17 в.). 4. *в царска Русия:* Предводител на казашко отделение във войската.

хиротония — Ръкополагане; църк. обряд, при който висш дух. началник полага ръка върху главата на дадено лице, за да получи то дух. звание (дякон, свещеник, епископ).

ходжа — при мюсюлманите: учител, наставници.

хрисовул — Важен царски документ (дарителна грамота, договор и др.), скрепен със златен печат, носещ образа на владетеля, царска грамота.

чакмаклия — Кремъклия.

часослов(ец) (наустница) — Богослужебна книга, съдържаща молитвослови за последованията от денонощния богослужебен цикъл, вкл. и за часовете в него.

челеби — Господар, господин.

чибучка — Малка лула.

чоха — 1. Вид тънък плътен лъскав плат, сукно, от което се изработвали зимни мъжки и женски дрехи. 2. Дрехи от такъв плат.

шамия — Забрадка.

шарлан (шарлаган) — 1. Орехово или сусамово масло. 1. Растително масло (без маслиновото).

шахин — Сокол.

шейх — 1. Предводител на араб. племе. 2. Почетна титла, давана на изтъкнати мюс. богослови. 3. Степен в йерархията на мюс. неортодоксални ордени.

шекерджия - Сладкар.

шериат - Сбор от догмите и предписанията на ислямското религ. право.

шишане - Вид пушка с разширяваща се напред цев.

КОЙ КОЙ Е СРЕД БЪЛГАРИТЕ XV–XIX в.

АВКСЕНТИЙ ВЕЛЕШКИ (мирско име: неизв.) (Самоков, 1797-1865, Цариград), висш духовник, общ.-полит. и просв. деец.

Произхожда от рода Чешмеджиеви. Начално образование получава в килийното у-ще на родния си град. Стремежът към по-богат дух. живот го отвежда в Рилския м-р, където продължава ученето си в тамошното елино-бълг. у-ще. В първите десетилетия на 19 в. тази обител е едно от средищата на бълг. дух. пробуда и именно тук, сред многобройното монашеско братство, АВ израства не само като добър елинист, но и като родолюбец.

Ок. 1830 Кюстендилският м-т Артемий го прави свой дякон, а през август 1831 е ръкоположен за епископ Диополски и назначен за епархийски наместник. На този пост АВ има възможност свободно да пътува из обширната епархия, да подкрепя развитието на учебното дело и да съдейства за построяването на нови черкви. През 1837 е назначен за м-т в Мостар. След десетгодишно служене на този пост, през 1848, е преместен във Велес. Натрупал опит и богатство, АВ вече има възможност да покаже завидно самочувствие не само пред българите, но и пред местните тур. паши и бейове. В спомените си велешани го описват така: *Дядо Авксентий на път отиваше като някой делибашия. Той яздеше хубав, бял кон във владишки такъм. А се обличаше в голям ресалия арнаутски чепкен, обшит с гайтани, чохени потури, бяло кече на главата, а отгоре прехвърлена една свилена шамия.* Закрилник на местното население, Авксентий използва бератските си права за намеса в общинските и училищните дела в полза на българите. По негово време във Велес вече има пет бълг. у-ща със 700 ученици, а сред учителите са Йордан Хаджиконстантинов-Джинот* и Дамаскин Рилец*, които въвеждат *взаимоучителната метода.* Към 1851 на АВ е възложено и управлението на Кюстендилска епархия. През 1855 обаче Царигр. патриаршия го освобождава от м-тската катедра във Велес, а в 1858, вместо да наследи епархията на тогава починалия Артемий Кюстендилски, е преместен в Драч. Така, точно когато конфликтът на българите с Патриаршията се задълбочава, АВ е отстранен от бълг. земи.

Но вместо да заеме нововъзложения му пост, в края на 1859 той се озовава в Цариград — вече център на църк.-нац. борба. По време на *Великденската акция* (3 апр. 1860) той подкрепя Иларион Макариополски*, а малко след това, на *Петдесетница*, сам изхвърля името на патриарха от църк. служба. Това е причината един Велик църковен събор (1861) да лиши двамата заедно с присъединилия се към тях Паисий Пловдивски от сан и да ги осъди на заточение. Въпреки съпротивата и гражданското неподчинение на царигр. българи (метод на борба за първи път използван в новата бълг. история), присъдата е приведена в изпълнение от В. порта и на 30 апр. 1861 АВ е изпратен в Болу (М. Азия), а след това в Измит (някогашната Никомидия). Още преди заточението той се противопоставя категорично на проуниатското движение, заплашващо да доведе до религ. разцепление бълг. народ.

Връщането на бълг. владици от заточение след 4 г. (септ. 1864) е повод за всенародна радост и укрепва вярата в успешния изход на борбата срещу грц. духовенство. Изпитанията обаче подронват здравето на вече възрастния АВ, който наскоро след това заболява тежко и умира. На смъртния му одър Патриаршията го изкушава с обещания за опрощение ако се покае, на което той твърдо отговаря: *Нямам нужда от прошката на Патриаршията. Аз съм оръдие на народа, онова, което иска народът, искам го и аз.* Внушителното погребение на АВ се превръща в демонстрация на народна почит към неговото дело и в същото време е ярък израз на решимостта на българите да доведат докрай започнатата борба за църк.-народни правдини. АВ завещава цялото си имущество за църк. и просв. цели. По-късно тези средства са използвани за откриването на богосл. у-ще в Самоков, като по този начин и след смъртта си АВ продължава да служи на своя народ и на Бълг. правосл. църква.

Библ.: *Иванов, Й.* Северна Македония. Исторически изследвания. С., 1906, 326-328; *Кирил, патриарх Български.* Авксентий Велешки. Биографичен очерк. С., 1965; Търновският митрополит. С., 1912, 17-22. /ПБ/

АВРАМОВ, Васил (Горно Дерекьой, дн. Момчиловци, Смолянско, 1833-1907, Асеновград), учител, свещеник.

Учи в местното килийно у-ще, после ок. 2 г. в Ксанти и накрая (1847-1848) — в Бойково, Пловдивско. Терзия и абаджия, учител и псалт в родното си с., учител в Павелско и Карлуково (дн. Славейно), Смолянско. От 1866 е свещеник в църквата *Св. Богородица* в Устово (дн. кв. на Смолян). Издава *Материали по възраждането на българщината в Ахъчелебийско* (1894).

Библ.: ЕБВИ, с. 28; *Канев, К.* Миналото на с. Момчиловци, Смолянско. Принос към историята на средните Родопи. С., 1975, 112-117. /МГ/

АДЖЕНОВ (ХАДЖИЕНОВ), **Иван Попалексов** (Казанлък, ок. 1835-1903, Плоещ), търговец, издател, общ. деец.

Учи в родния си град и в Букурещ, близък на Раковски*. Член-основател (1866) на ТБЦК, член (1873-1874) на БРЦК, подпредседател на Караveловото Д-во за разпространение на полезни знания (осн. 1872). По време на РТОВ заедно с П. Бобеков* издава първия бълг. всекидневник — *Секидневний новинар* (1877). След Осв. е в Русе, където основава издателска къща.

Библ.: ЕБВИ, с. 30; ЕБВЛ, 11-12; *Сюпюр, Ел.* Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX век. С., 1982, с.114; *Топузов, Ив.* Родоначалникът на българския всекидневен вестник и неговото дело. — *Изкуство и критика*, 1942, № 9-10, 422-427. /МГ/

АЛЕКСАНДЪР (Искендер) (вер. Търново, неизв. -1418, планината Стиларий, М. Азия), най-големият син на цар Иван Шишман (1371-1393).

Животът на А/И през г. до падането на Търновското царство в ръцете на османците остава забулен в неизвестност. Предположението, че баща му Иван Шишман го е признал за свой съвладетел, засега не намира сигурно документално потвърждение, въпреки че един пасаж от *Молебен канон за царя* от бълг. химнописец Ефрем позволява подобно тълкуване.

Баварският рицар Ханс Шилтбергер, който попада в осм. плен след разгрома на кръстоносците в битката при Никопол (1396), разказва следното за съдбата на Шишман и на неговия първороден син подир пленяването им от султан Баязид I (1389-1402): *Бащата умрял в затвора, а синът му приел езическата вяра* (т. е. исляма — ОТ), *за да му пощадят живота.*

Малко след това А (преименуван вече на *Искендер*) е изпратен в Мала Азия, където е назначен за управител на Самсун — център на наскоро превзетите от Баязид земи на племето *цани.* А/И се задържа там до 1402, когато в битката при Анкара непобедимият дотогава Баязид е разгромен и взет в позорен плен от монголския хан Тамерлан. Като протеже на Баязид българинът е отстранен от поста си и следите му временно се загубват.

Съвършено ясно е обаче, че за разлика от мнозина други балк. благородници, които използват объркването в осм. лагер след *Анкарската битка,* за да се отметнат от наложената им васална зависимост, А/И остава напълно пасивен. Противно на по-малкия си брат Фружин* и на братовчед си Константин* той не предприема никакви опити да извлече дивиденти от междуособицата между Баязидовите синове, разразила се в нач. на 15 столетие.

Когато в 1413 периодът на анархия завършва и тежката полит. криза в осм. държава е преодоляна, новият султан Мехмед I (1413-1421) възнаграждава А/И за проявената лоялност, като му възлага администрирането на току-що присъединената към осм. владения Смирна, която до този момент се намира под контрола на караманците. Твърде любопитен с оглед осм. стратегия за утвърждаване в новозавладените земи е фактът, че караманският кн. Джунеид, чиито доскорошни владения получава А/И, е изпратен да служи не другаде, а тъкмо в Никопол — една от най-значимите крепости на погиналото неотдавна Шишманово (и Александрово) царство. Но както изглежда, А/И приема безропотно и тази унизителна размяна.

Около 1416 в Мала Азия избухва въст. на Береклюдже Мустафа — последовател на пантеистичната ерес на бившия кадъаскер, шейх Махмуд Бедредин, която със своя соц. радикализъм и призиви за религ. толерантност печели симпатии сред простолюдието както в Мала Азия, така и на Балканите. Като управител на Смирна в 1418 А/И е натоварен със задачата да се разправи с метежника. Но опитът му за атака срещу въст. лагер в непристъпната планина Стиларий приключва трагично: Александровата войска е разпръсната и избита, а самият пълководец — съсечен.

Така, по някаква зла ист. ирония законният наследник на Търновския престол завършва живота си в бой за каузата на исляма. Впрочем еволюцията му от християнин първенец до покорен осм. васал може да се разглежда като типична за поведението на една немалка част от балк. аристокрация, която сравнително бързо се адаптира към новия общ.-религ. климат, наложен от завоевателите.

Библ.: *Божилов, Ив.* Фамилията на Асеневци (1186-1460). Генеалогия и просопография. С., 1985, 241-242. *Ников, П.* Турското завоевание на България и съдбата на последните Шишмановци. — БИБ, 1928, I, 149-152; /ОТ/

АНГЕЛОВ Маринов, Янко (Търново, 1852-1895, Русе), аптекар, революционер, общественик, народен представител.

Роден в сем. на абаджия от Самоводене. Отначало учи в родния си град, сетне благодарение съдействието на д-р Карол Давила продължава образованието си в Букурещ, където завършва ф-та по фармация. В студентските си години дружи с пол. емигранти. Сближава се с Хр. Ботйов*, Т. Пеев* и др. революционери. Заживял с мечтата да види отечеството свободно, ЯА се включва в техните инициативи. Активността му се усилва, след като е назначен гл. учител в бълг. у-ще в Гюргево, където негов колега е К. Ботйов*.

В края на 1875 работи енергично в подкрепа на осв. дело и става доверено лице на апостолите — учредители на ГРК. Улеснява заедно с Д. Горов* заседанията им в т.нар. *казарма* в Гюргево. Посветен е в тайните на обсъждания план за въстание през пролетта. По решение на апостолите ЯА е оставен в Гюргево като представител на ГРК със задача да служи за връзка между дейците в Б-я и Румъния. Като такъв развива неуморна дейност по подготовката на Апр. въст.: изпълнява поръчки на апостолите, подпомага пратеници на рев. окръзи при снабдяването им с необходимите материали, пропагандна л-ра, оръжие и боеприпаси; координирано с русенските революционери Георги Петкович, Т. Кърджиев*, П. Обретенова* и др. се грижи за поддържането на тайния к-тски канал Гюргево-Русе; информира за обстановката сред емиграцията вътрешните дейци чрез редовна кореспондентска връзка с гл. апостол на Първи (Търновски) рев. окръг Ст. Стамболов*, с Иван Панов Семерджиев и др. Като приятел на Хр. Ботйов АЯ, дейно подпомага организирането на неговата чета. Заедно с поета съставя известното писмо до капитана на парахода *Радецки* Енглендер на фр. език, който владее перфектно. През юни 1876 е сред учредителите и секретар на ББО *Св.Св. Кирил и Методий* в Гюргево, заело се да събере помощи за пострадалите сънародници по време на Апр. въст. Впоследствие то става клон на БЦБО в Букурещ — наследник на БРЦК, а сам ЯА изпълнява важни поръчения на БЦБО.

След Осв. ЯА се установява в Русе, където открива първата бълг. аптека (12 апр. 1878). Има заслуга за развитието на аптечното дело и е сред основателите на Червения кръст в Б-я. Активно участва в общ. и полит. живот, публикува статии в печата. Неколкократен народен представител. Близко приятелство го свързва със Ст. Стамболов*, Н. Обретенов*, З. Стоянов*.

Интересно е и семейството му. Ок. 1881 се жени за сестрата на състудента си Изидор, живущ в Галац — полякинята Алис Грацоска, дъщеря на д-р Франц и Анджела Грацоска (дъщеря на графиня Летинска). ЯА има 6 деца, от тях 3-ма синове. Най-големият, Иван, става д-р по химия, завършва в Хайделберг и работи като аптекар в Русе; най-малкият, Франц, също е фармацевт, сътрудничи в местния печат и превежда романи от фр. автори; третият, Александър, емигрира в САЩ (Ню Йорк, 1908) и като млад се изявява като състезател по борба, приятел на Дан Колов.

Библ.: *Априлско* въстание 1876. Сб. документи. Т. I. Ред. *Ал. Бурмов.* Съст. *К. Възвъзова.* С., 1954, с. 301; *Боева, А., Ст. Мутафов.* Прогресивни елементи в здравеопазването на гр. Русе. — *Фармация*, 1963, № 4, 8-11; *Стойчев, Ив.* За автора на писмото до капитана на Радецки. — В: *Слово*, 7 юли 1943; *Теодосиев, Г.* Един малко известен революционен деец. — *Дунавска правда*, Русе, бр. 193, 16 авг. 1961. /ОМ/

АНДОНОВ поп Савов, Иван (Мурсалково, дн. Спасово, Чирпанско - 1937, Пловдив), учител, участник в рев. борби.

Учи първо в родното си с. и в Чирпан (1861-1869), а след това — в Пловдивската гимн. (1870-1871). Принуден поради болест да напусне Пловдив, през 1872 ИА става учител в Евджилере (дн. Средно градище), Чирпанско, където остава до 1874. През 1872 е посветен в работата на Чирпанския рев. к-т, на който през 1874 става секретар, а след преустройството му — писар. През 1875 се изявява като един от най-дейните организатори на Старозагорското въст. След неговата несполука и тъй като главата му е оценена на 50 тур. лири, ИА емигрира във Влашко. От Букурещ, някъде в началото на 1876 ИА заминава за Гюргево и след кратък престой там, снабден с препоръки и наставления от Ст. Стамболов*, той поема пътя на апостолите, подготвили героичния бълг. Април: срещи и явки с дейци от Търново, Ст. Загора, Чирпан и Пловдив; набавяне на оръжие, пренасяне на инструкции и пр. Заловен на 11 май 1876, в сл. 2 г. споделя горчивата участ на стотиците бунтовници, осъдени на смърт и влачени из пловдивския, одрински и царигр. затвор (1876-1878).

След Осв. ИА се установява на постоянно местожителство в Пловдив и е в челните редици на дв. за общобълг. единство: апостол организатор в к-тите *Единство*, инициатор в съединистката акция през 1880, съосновател и секретар на БТЦРК в Изт. Румелия от февр. 1885 до Съединението на 6 септ. 1885, в чието провъзгласяване участва непосредствено. Сетне е съдебен следовател, адвокат, убеден привърженик на Народно-либералната (Стамболовистката) партия, на която близо 20 г. е провинциален лидер, многократен депутат, общински съветник, председател на Окръж. съвет в Пловдив, председател на Поборническо-опълченското д-во (1904-1936) и на Археологическото д-во в Пловдив (1923-29). Редактор издател на в-ците *Пловдивски куриер* (1890), *Малък вестник* (1892) и *6-и септември* (1908). Автор е на *Из спомените ми от турско време* (1-2, 1927-1928) и *Съединението* (1929).

Библ.: *Андонов, Ив.* Из спомените ми от турско време. Съединението. (Второ фототип. изд.). С.,1995; *Дойнов, Д.* Комитетите *Единство*. С., 1985, с. 157, 159, 161-166, 170, 173, 177, 257, 265, 271-281, 302-313, 319, 323, 349; *Попов, Ж.* Народно-либералната партия в България. С., 1986, с. 13, 33, 35, 37, 90; *Танкова, В.* Когато Пловдив не е вече столица. С., 1994, с. 31, 82, 118-125, 138-143, 149, 152, 155, 157, 242-254; ЦДИА, ф. 1599. /ВАТ/

АНТИМ I, екзарх (мирско име: Атанас Михайлов Чалъков) (Къркклисе/Лозенград, 1816-1888, Видин), църк. и общ.-полит. деец, м-т Преславски и Видински, първи бълг. екзарх.

Роден е в бедно семейство, преселници от недалечното село Татарлар. Бащата Михаил Чалък Георгиев е градинар гурбетчия, а майката Гена Дели Нейкова се занимава с акушерство, за което е еднакво уважавана от всички народности в града: българи, турци, гърци, евреи.

А учи в грц. килийно у-ще на родния си град. През 1836 е даден да чиракува при бълг. абаджии в Цариград, но занаятът не успява да го спечели и след шест месеца го виждаме вече в Св. Гора — първо в м-ра *Ставро Никита*, а след това в *Хилендар*, където се подстригва за монах и приема името *Антим*. На сл. г. е ръкоположен за дякон и заминава таксидиот в родния си край. Новото занятие също не смогва да удовлетвори 20-годишния младеж и през 1839 той е вече дякон в църквата *Св. Константин* на царигр. квартал Ипсоматия и ученик в местното енорийско у-ще. Поддържан от свои роднини, учи в продължение на 1 г. и в грц. *Велика народна школа* в Куручешме (1843-1844), където има възможност да се докосне до една по-висока наука и до някои от свободолюбивите идеи, които намират почва сред грц. и бълг. ученици. Постъпва с първия випуск в богосл. у-ще на о-в Халки (1844), което завършва с отличие (1848-1850), след което се прехвърля в Смирна като учител и проповедник в тамошния Хилендарски метох. С препоръката на рус. консул в града през есента на 1852 заминава за Русия и постъпва в Моск. дух. академия. Като студент проявява старание и трудолюбие, което му позволява да завърши с магистърска степен по богословие (1856). В рус. столица А попада под влияние на славянофилите. Спечелва уважението на Моск. м-т Филарет и е ръкоположен за йеромонах лично от него.

След като се завръща в Цариград (1857), А за кратко време е уредник в рус. посолска църква, а малко по-късно с рус. препоръка е назначен за учител по църк.-слав. и рус. и по църк. история в халкинското богосл. у-ще. Вече като изтъкнат каноник взема участие при полагане осн. камък на новата бълг. църква *Св.Стефан* в Цариград (25 окт. 1859). След Великденската акция (1861) и изостряне на бълг.-гръц. отношения А е ръкоположен за Преславски м-т от патриарх Йоаким II, но отказва да замине за епархията си, преди да бъде разрешен църк. въпрос.

Изпратен в М. Търново (1862) и Кукуш (1863) с мисия да противодейства на разпространението на унията и да разследва дейността на

Партений Полянински, той успява да постигне добри резултати и да защити бълг. интереси. През 1864 взема участие в патриаршеско църк.-народно събрание, където защитава бълг. искания по църк. въпрос. Макар да споделя всеобщото мнение, че българите трябва да имат църк. независимост, той отстоява становището, че все още не е дошъл моментът за пълно скъсване с Патриаршията. Сред църк. среди А се ползва с репутация на тактичен и търпелив каноник. Именно поради това през 1865 е назначен за ректор на реномираното халкинско богосл. у-ще със задача да въведе ред след настъпилите размирици при неговия предшественик, а малко по-късно е изпратен в неспокойната Неокесарийска епархия в М. Азия, за да установи причините за недоволството срещу местния владика. И двете поръчения изпълнява с вещина.

Поради тежкото материално положение, в което междувременно изпада, А е принуден да стане патриаршески владика във Видин (апр. 1868). Бълг. общественост в града обаче отказва да го признае и настоява за пълен отказ от Патриаршията. В резултат на този натиск на тържествена литургия в нач. на дек. 1868 А не споменава името на патриарха, което е знак за отхвърляне на неговата власт. Няколко дни по-късно в Цариград официално подава оставката си. Привлечен е за член на привременния синод на Бълг. църква и взема участие при нейното устройване. По време на бълг. църк.-народен събор (1871) подкрепя умерено-консерв. група и се обявява категорично против периодичната сменяемост на екзарха. След приключване на заседанията се прибира в епархията си и развива активна дейност срещу униатската пропаганда.

Още от студентските си г. А се формира като убеден русофил, а след като се завръща в Цариград поддържа тесни контакти с рус. посолство и застъпва позиции, съобразени с неговата полит. линия. Благодарение именно на подкрепата на ген. Н.П. Игнатиев той е избран (16 февр.1872) за първи бълг. екзарх с надеждата, че със своята компромисна политика ще спомогне за помирение с Патриаршията. Българите обаче приемат възкачването му на екзархийския престол като символ на едно ново начало, а неговото пътуване от Видин до Цариград се превръща в тържествено честване на победата над гърцизма. По рус. внушения А на няколко пъти търси компромис с грц. духовенство, но след като те за пореден път пропадат, на 11 май 1872, деня на Светите братя Кирил и Методий, той отслужва тържествена литургия, по време на която провъзгласява независимостта на възобновената Бълг. църква. Последвалите отлъчвания, афоресвания и анатеми, както и обявяването на Екзархията за схизматична (16 септ. 1872) не успяват да повлияят върху бълг. екзарх и в сл. г. той остава последователен строител на новата църква.

В негова главна грижа се превръщат запазването ненакърнимостта на екзархийския ферман и присъединяването на спорните епархии в Македония към бълг. диоцез. Активно съдейства на борбата срещу унията. С такт и дипломатичност се опитва да намери разумния компромис между либерално-демокр. и консерв.-каноничното крило сред екзархийските дейци. Немалко старание полага и за разпространението на просветата, за създаването на единна образователна система, за организиране на учителски събори и пр.

По време на Апр. въст. и след неговото потушаване в Екзархията пристигат многобройни сведения за извършените от турците жестокости. Като официален представител на бълг. народ А прави всичко възможно, за да бъде точно информирана международната общественост и диплом. среди за извършените произволи. Когато слухът за готвените репресии лично срещу него стига до Екзархията, А заявява с достойнство: *Когато обесиха гръцкия патриарх Григорий, създаде се свободно гръцко кралство и сега, ако обесят мене, това би могло да създаде свободно българско царство.* Макар и с известна предпазливост (разбираема поради рисковете да се компрометира едва-що създадената Екзархия) той подкрепя дипл. мисия (1876) на Др. Цанков* и М. Балабанов*, които тръгват да запознаят правителствата на Великите сили с положението в страната и с желанията на българите. По същия повод изпраща и специално изложение до Петербургския м-т Исидор, което упражнява силно въздействие върху рус. полит. среди. Екзархията е в центъра на организираната акция за събиране на помощи за пострадалото бълг. население, както и за подкрепа и подпомагане на затворените и изпратени на заточение. По време на Цариг. посланическа конференция (1876-1877) в Екзархията се подготвя мемоар, представен на същия форум. Под предлог, че е паднал в банята и лошо е ударил гърдите си, А отказва да присъства на свиканията по същото време Миллет меджлиси (тур. — *Велико народно събрание*), което има за цел да отхвърли външ. намеса във вътр. работи на Империята. Заради родолюбивата си дейност, след силен правителствен натиск на 14 апр. 1877 е свален от екзархийския трон. Три месеца по-късно заедно с най-доверените си лица от екзархийското ведомство е изпратен на заточение в Анкара, където остава до подписването на Санстефанския мирен договор.

Освободен в резултат на обявената обща амнистия (март 1878), А отново заема поста на Видински м-т и като такъв е определен за депутат в УС. Избран е за негов председател, а след това и за председател на I ВНС (1879). Депутат е и в I ОНС (1879). Ръководител е на депутацията, която на 29 май 1878 г. в Царское село поднася благодарствен адрес на Царя освободител от името на бълг. народ; той отслужва и молебена на 12 май 1879 при полагане първия камък на Шипка за издигане паметник в чест на падналите там герои. По време на Срб.-бълг. война (1885) и обсадата на Видин от срб. войски остава в града и морално подкрепя защитниците му. Поканен да се евакуира в отсрещния рум. град Калафат, той отхвърля предложението с думите: *Това не е достойно за мене, трупът на пастира трябва да падне там, дето пада народ и войска.* Независимо, че е русофил и консерватор, А пръв посреща доведения от либерала русофоб Ст. Стамболов* кн.

Фердинанд и го заклева във В. Търново.

С влошено здраве още от заточението в Анкара А умира на 72-годишна възраст в резултат на мозъчен удар. В знак на признателност към неговото дело НС на траурно заседание отдава последни почести на заслужилия народен деец и строител на възродената бълг. църква. Днес тленните му останки почиват в нарочно съградения от признателните потомци скромен мавзолей във Видин.

Библ.: *Кирил, патриарх Български.* Екзарх Антим (1816-1888). С., 1956; *Милков, Т.* Антим първи български екзарх. Животът и духовно обществената му деятелност. Пловдив. 1899. /ПБ/

АПРИЛОВ, Васил Евстатиев (Габрово, 1789-1847, Галац), търговец, публицист, общ. и полит. деец

Произхожда от заможно търг. семейство в Габрово. Още в края на 18 в. мнозина българи от това просперираща селище с развити занаяти основават търг. кантори във Влашко и Русия. Така постъпват и двамата по-големи братя на ВА — Христофор и Никофор, които се установяват в Москва. ВА остава в Габрово, където учи в килийното у-ще. На 11-годишна възраст, когато умира баща му, заминава в Русия. Довършва образованието си в нем. гимназия в Брашов (1807), а след това следва две г. медицина във Виена, но материалното състояние на семейството се влошава и той се връща в Русия през 1809, когато приема и рус. поданство. От 1811 става търговец в Одеса, където братята му са пренесли търг. си кантора от Москва. Постепенно тук Априлови заедно с Палаузови* и Тошкови създават ядрото на малка бълг. търг. колония.

След 1826 ВА се оттегля от търговията и започва да се занимава с книж. дейност. Първоначално е убеден елинофил и член на грц. училищна ефория в Одеса, дарява и значителни помощи за грц. осв. дв. Много автори смятат, че през 1831 у него настъпва прелом под влияние на две събития: запознаване с книгата на Ю. Венелин *Древните и сегашните българи* и посещение в Цариград, където се среща с много съотечественици. Вероятно по това време се ориентира към подпомагане на бълг. просвета. Както сам пише в една от книгите си, през 1832 той предлага на Н. Палаузов* да открият в родното си място у-ще *по начинът на Ланкастер, който е нов и лесен начин за началото на учението* т. е. по *взаимоучителната метода.* За целта двамата габровци привличат и някои букурещките търговци като братя Мустакови и Ив. Бакалоглу, които не са чужди на тази идея. През 1832 ВА и Н. Палаузов правят един тефтер-кондика, подписан и прошнурован с техните лични печати, в който записват по 2 х. гр. в полза на заплануваното у-ще.

Основаването на това първо истинско новобълг. у-ще идва като резултат от съвместните усилия на одеските и букурещките българи. След построяване на специална сграда, подготовка на Неофит Рилски* и издаване на граматика и взаимоучителни таблици у-щето е тържествено открито в Габрово на 2 ян. 1835. Първоначалният брой на учениците е 70, от които 20 са *вънкашни.* По този повод ВА пише на епитропите: *Нема да земате от чуждите момчета нито пара освен ако щат бащите им похарчват нещо. Школата е обща и открай светът, ако дойдат нека се учат.* У-щето добива славата на първо *школио на български язик.* ВА оценява важността от бълг. книгопечатане и прави опит да създаде печатница в Габрово, но не успява.

ВА има съществен принос и в оформянето на друга тенденция в бълг. образование през Възраждането. Той е привърженик на рус. култ. влияние сред българите и за целта участва в превръщането на Одеса в един от центровете за подготовка на бълг. интелигенция. Началото е поставено благодарение на издействането на 4 държ. стипендии за българи в Одеската семинария. Постепенно там се създава кръг от бълг. младежи, които учат през 40-те г., подпомагани от споменатите вече богати бълг. търговци. Макар че самият ВА не е с филолог. или ист. образование, неговата хуманитарна подготовка и енциклопедична образованост го насочват към поддържането на връзки с укр. и рус. слависти като Ю. Венелин, М. Погодин, В. Григорович, И. Срезневски и др., и с чешките учени В. Ханка и П. Шафарик. Свидетелство за тази му дейност е запазената кореспонденция, богатата му лична библиотека и четирите му публикувани книги:

Българските книжици или на кое словенско племе собствено принадлежи кириловската азбука? (1841), която е полемична брошура в отговор на схващанията на сърбина Д. Тирол; *Денница новоболгарскаго образовани* (1841) и *Дополнение к книге: Денница новоболгарскаго образования* (1842) в които развива идеите си за бълг. история и за насоките в развитието на бълг. образование; *Болгарския грамоты* (1845) е неговият принос в отпечатването на редица паметници на средновек. бълг. култура; *Мисли за сегашното българско учение* (1847) защитава мнението, че в основата на лит. език трябва да бъде говоримата реч. Първоначално записва народни песни за Ю. Венелин, но след смъртта му (1839) сам подготвя сборник от 181 песни, който обаче не успява да издаде. Събирането им става посредством богатата му кореспондентска мрежа, сред която се открояват имена като Неофит Рилски*, Р. Попович*, К. Фотинов* и др.

През целия си живот ВА мечтае да види издаването на бълг. история. През 1836-1837 той и Н. Палаузов* пишат до Ю. Венелин да завърши историята на българите и му пращат 500 рубли за издаването ѝ.

ВА не остава настрана и от църк. въпрос. През 1845 пише *Писмо към отечествениците* за независима бълг. патриаршия.

До края на дните си ВА води писмена агитация за откриване на др. бълг. у-ща по подобие на габровското. Богатата си лична библиотека и една значителна сума (60 х. рубли) завещава на габровското у-ще и за образуване на фонд за обучение на българи в Русия.

ВА остава болен и самотен в личния си живот. През 1847 пътува до Цариград и Бурса, за да се лекува, а на връщане посещава и Габрово, но по пътя за Русия умира в Галац.

Библ.: *Априлов, В.* Съчинения. С.,

1968; *Арнаудов, М.* Васил Евстатиев Априлов. Живот, дейност, съвременници (1789-1847). С., 1971; *Шишманов, И.* Нови студии из областта на Българското възраждане. I. В.Е. Априлов, Н. Рилски, Н. Бозвели. — В: Сб.БАН, 1926, XXI, **13**, 5-63. /ЕД/

АТАНАСОВ Джамджията, Велчо (Търново или Килифарево, Търновско, ок. 1778-1835, Търново), търговец, бунтовник.

Сведения за най-ранните му г. липсват, не се знае със сигурност дори родното му място. Към 1798 отива в Букурещ, където се захваща с търговия. По-късно се премества в Брашов и Будапеща. Вероятно натрупва значително състояние и се връща в Търново ок. 1809. Женен два пъти със седем деца.

Добива престиж и сред българите, и пред осм. власт. Турците го наричат *чорбаджи Велчо Джамджи* и *Болтаджи*. Първият му прякор подсказва, че е сред първите вносители на стъкла за прозорци, а *Болтаджи* (от рум. — *притежател на дюкян, магазия*) разкрива, че е търгувал с всякакви манифактурни стоки. Той поддържа търг. контакти с Киев, Одеса и Москва, откъдето започва да внася рус. книги. С негова подкрепа се открива у-ще в Търново ок. 1822, подпомага и църкви и м-ри. Името му се свързва с конспирация, наречена по-късно на негово име — *Велчова завера*, която и се организира по примера на Грц. завера от 1821. Вероятно самият той е бил участник и в грц. хетеристко движение.

Оскъдни са данните за организацията на съзаклятието. Сведенията за него черпим от второстепенни извори — няколко по-късни спомени на съвременниците. Предполага се, че подготовката започва през 1834. Важна роля в нея играе и кап. Г. Мамарчев*, вуйчо на Раковски*. Най-вероятно първоначалната идея за въст. принадлежи на Велчо или на Г. Мамарчев, а може и на двамата. Сред инициаторите са и Никола Гайтанджията от Търново, майстор Димитър Софиялията, Юрдан Брадата от Елена, отец Сергий, игумен на Плаковския м-р, учителят Андон Никопит и др. Застъпени са почти всички соц. слоеве на бълг. възрожд. общество: занаятчии, духовници, учители, търговци, т.е. *Заверата* се оглавява от най-заможните и образовани представители на бълг. градска буржоазия. Постепенно в мрежата на организацията са включени и съседните селища: Арбанаси, Г. Оряховица, Трявна, Лясковец, Елена и др. Оформянето на Великотърновския край като център на този осв. опит не е случайно. Това е доста развит в ик. отношение регион с преобладаващо бълг. население. Доста българи от този район участват и в Грц. завера (1821-1828).

Извършва се активна подготвителна работа. Плаковският м-р става център на ръководителите на готвеното въст. По-заможните занаятчии се задължават да въоръжат известен брой от своите чираци и калфи. Бакърджиите подготвят барут и фишеци, ножарите — оръжие, кожухарите изработват калпаци, а златарите — кръстове за тях. Всички участници полагат клетва. Планът предвижда майстор Д. Софиялията, който трябва да възстанови Варненската крепост, разрушена по време на РТВ 1828-1829, да отведе във Варна ок. 2 х. работници строители, които да нападнат варненския гарнизон. След това да се завардят старопланинските проходи и накрая да се превземе Търново, да се забие бълг. знаме на Царевец и да се обяви Велчо за кн. или кмет. Не са запазени писмени документи, но по спомените на съвременници се смята, че целта на заговорниците е да се възстанови независимата бълг. държава с автономен статут по подобие на Сърбия и Дунавските княжества. Титулуването на Велчо говори съвсем ясно, че още е жив споменът за Асеневци и за търновските въст. от предходните векове. Пример дават и от нац.-осв. дв. на съседните балк. народи, които чрез въст. вече са извоювали автономия или независимост. Вероятно и скорошната РТВ (1828-1829) е вдъхвала надежди, че Русия би се намесила в подкрепа на българите.

Началото на бунта е определено за апр. 1835, но поради предателство осм. власти арестуват Г. Мамарчев*, който като рус. поданик е заточен в Азия. Водачите ВА, Д. Софиялията и Ю. Брадата са осъдени на смърт и обесени в Търново.

Въпреки неуспеха това е един от първите значителни опити за организиране на въст. вътре в страната с предварителна подготовка. По форма Велчовата завера е продължение на общобалк. хетеристки традиции от предходните десетилетия и свързващо звено с рев. борби от 40-те г. насетне, които в крайна сметка принуждават осм. правителство да започне реформи.

По-късно сред народа се запяват песни и легенди за този опит за въст.

Библ.: *Арнаудов, М.* Георги Мамарчев и Велчовата завера от 1835 г. — В: Дела и завети на бележити българи. С., 1969, 45-64; Сборник по случай стогодишнината на *Заверата* от 1835 г. Съст. *Същият* С., 1935; *Жечев, Н.* Велчовата завера. — ИПр, 1975, № 3, 63-81; *Същият* Велчовата завера 1835 г. Исторически очерк. С., 1985. /ЕД/

АТАНАСОВИЧ, д-р **Георги** (Свищов, 1821-892, Свищов), лекар, общ. и държ. деец, д-р по медицина; дописен (1881) и почетен (1884) член на БКД.

Произхожда от заможно търг. семейство. Начално образование получава в родния си град при Е. Васкидович*, след което продължава ученето си в Букурещ (1835), в у-щето на Теофилос Каирис на о. Андрос (1836-1839) и в Атина (1839-1843). Следва медицина в Париж (1843-1848) и защитава докторат на тема *Маточното кръвотечение вследствие на отлепването на плацентата*. През 1848 отива в Букурещ, където получава разрешение да практикува лекарската си професия. От 1849 работи като главен лекар на Комуналната служба в Букурещ и лекар на Детската болница, както и като съдебен лекар в рум. столица. През време на Крим-та война е лекар към рус. армия във Влашко.

В Румъния преподава патология, токсикология и съдебна медицина във Военно-мед. у-ще (от 1856). Почетен професор на Факултета по медицина и фармация (1869-1879), член на Висшата санитарна комисия (от 1858) и на Висшия медицински съвет (1862-1879). Като член на последния заедно с д-р П. Протич*

участва в редактирането на първата рум. фармакопея. Пише статии в специализирани рум. мед издания като *Monitorul medical, Revista medicală.*

Още като ученик на Т. Каирис се запознава с идеите на Грц. просвещение и става член на *Славяно-българското ученолюбиво дружество.* Покъсно не прекъсва връзките си със своя учител, въпреки че той е преследван, а неговите идеи са заклеймени от Цариград. патриаршия. По време на престоя си в Париж поддържа контакти с бълг. колония и участва в нейните опити да привлече вниманието на фр. политици върху проблемите на българите в границите на Осм. империя.

От 1857 ГА става член на ДД и развива активна общ. и полит. дейност. Убеден е, че само с помощта на Русия българите ще извоюват своето нац. осв. Именно поради това участва при пренасянето на рус. оръжие за Сърбия (1862), но малко по-късно решително се противопоставя на рев. идеология на Раковски* и му пречи при издаването на в. *Будущност* (1864). ГА е един от основателите на Бълг. ч-ще в Букурещ (1861), за което дарява значителна сума. Подпомага много бълг. емигранти и осигурява бълг. младежи, които желаят да следват медицина в Румъния. Член на настоятелството на в. *Отечество* (1869-1871) и на ефорията, която надзирава изразходването на средствата, завещани от М. Кифалов* за построяването на болница в Търново. Самият ГА отделя средства и се грижи за развитието на образованието в Свищов. През РТОВ се поставя на разположение на Главната квартира на Дунавската армия.

След Осв. по препоръка на рус. агент Давидов е назначен за първи министър на Народното просвещение (26 юли 1879). След оставката на кабинета на Т. Бурмов* (24 ноем. с.г.) е натоварен да уреди санитарното дело в Княжество Б-я, а след това е назначен за председател на Трети мед. съвет (1883-1885). В края на живота си живее в Букурещ, но умира при един краткотраен престой в Свищов. Погребан е в двора на съборната църква *Св. Троица.*

Библ: *Ганчев, С.* Свищов. Принос за историята му. Свищов, 1929, 403-404; *Данова, Н.* Българските ученици на остров Андрос. — ИПр, 1996, № 1, 32-69; *Жечев, Н.* Букурещ — културно средище на българите през Възраждането. С., 1991, с. 335 и др.; *Сюпюр, Е.* Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX век. С., 1982, 118-119; *Христов, Г. п.* Свищов в миналото. 86-1877. Свищов, 1937, 223-225. /ПБ/

АТАНАСОВИЧ (Атанаскович), **Михаил** (Ниш, 1850-1876, Кладово), лекар, участник в борбите срещу турците.

Участник във Втората бълг. легия (Белград, 1867-1868), откъдето заминава за Букурещ и постъпва (1869) в Нац. у-ще по медицина и фармация. След като изкарва там първи курс, преминава във Ф-тета по медицина и фармация, който завършва през 1875 и с.г. защитава докторат на тема *Cateva asupra febrei.* Лекар в Букурещ. В 1876 с походна болница на рум. Червен кръст (организирана от д-р К. Давила и чийто лекари са гл. българи), участва в Срб.-тур. война (1876), по време на която умира.

Близък на *младите* във Влашко — изнася мед. сказки в ч-ще *Братска любов,* популяризира *полезни знания* в печата, член-основател на д-во *Знание* и сътрудник на Л. Каравелов*. Публикува хрисовули на воеводите Йоан Раду и Йоан Матей Бесараб, които открива в рум. м-ри.

Библ.: ЕБВИ, 52-53; *Сюпюр, Ел.* Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX век. С., 1982, с.119. /МГ/

АХМЕД ВЕФИК ПАША (Цариград, 1823-1891, Цариград), висш осм. сановник.

Дядо му е известен с името Булгар-заде Мюхтеди Яхия ефенди, което доказва, че АВ е с бълг. етнически произход (заде означава *син,* мюхтеди — *друговерец, приел исляма*). Баща му Рукнеддин ефенди е секретар на осм. посолство в Париж.

АВ получава начално образование в Цариград, след което завършва парижкия лицей *Сен Луи.* Назначен е за секретар на осм. посолство в Лондон, след това завежда осм. комисариат в Букурещ (1848). През 1851 заминава посланик в Техеран, а в 1859 оглавява осм. диплом. представителство в Париж. Отзован е по настояване на Наполеон III (1852-1870) и след завръщането си заема високи постове в осм. администрация: министър на вакъфите (1861), председател на Сметната палата (1862), секретар на Великото везирство и министър на просветата (1872).

През апр. 1877 АВ става везир, а на 4 февр. 1878 е издигнат за велик везир. При назначаването си на високия пост той поставя на султан Абдул Хамид II (1876-1909) няколко условия, най-важното от които е Великото везирство да се трансформира в Министерски съвет, а везирите да станат министри, всеки със собствени задължения и отговорности. Категоричността на пашата не иде толкова от привързаността му към осм. конституционализъм (мешрутийет), а от личното му убеждение, че нещата в държавата ще бъдат сложени в ред само по този начин. Макар и временно, АВ постига съгласие със султана. Освен това за късо време той успява да се справи с твърде сложни държавни проблеми: разчиства столицата от хилядите румелийски бежанци, изпълнили града в резултат на бойните действия през 1877-1878, провежда преговорите и сключва Санстефанския мир с Русия (3 март 1878). Междувременно плъзват слухове, че АВ паша и негови съмишленици възнамеряват да свалят Абдул Хамид II и да сложат на престола принц Решад. Султанът не се главоболи да разследва слуховете, а уволнява великия везир и го праща валия в Бурса.

Оттам обаче започват да пристигат оплаквания от действията на новия управител. В султанския съвет е изготвена докладна записка по случая и поднесена на султана. В нея се казва, че АВ отказва да приеме на служба чиновници, назначени при него със султанска заповед, провел чистка в местното управление, уволнявайки 10 каймакама. Към всичко това пашата отваря в града театър и задължава служителите си да купуват билети и да посещават представленията заедно със съпругите си. Когато всички очакват тежко наказание за пашата, неочаквано той отново е назначен за велик везир (30 но-

ем. 1882). След 2 дни обаче Абдул Хамид II, без видими причини го уволнява. Предполага се, че с този ход султанът цели сплашване на администрацията си. АВ се оттегля на вилата си на брега на Босфора, където умира.

В очите на своите съвременници пашата е личност със свободна мисъл и дух, за която най-голямо значение има човешкото достойнство. Изпълнявайки служебните си задължения, на първо място той поставя интересите на държавата. Религ. човек, той в същото време е и противник на онези верски традиции и обичаи, които по негово мнение спъват развитието на обществото. Преподавателят в *Роберт колеж* Дж. Уошбърн го описва като една от най-забележителните фигури в столицата, общуващ на 16 езика, познавач на европ. класическа л-ра, компетентен по религ. и философски въпроси.

Библ.: *Danişmend, H.* Izahll Osmanll Tarihi Kronolojisi. Cilt 5, Istanbul, 1971, 89-90; *Karal, E.Z.* Osmanli Tarihi, VIII. Cilt, Ankara, 1988, 280-284; Sicil-i Osmani. Birinci Cilt, Istanbul, 1311 (1893-1894), p. 308 (на арабица). /EP/

АХМЕД ИЗЗЕТ ПАША (Прозвища: Турнаджъ-Заде, Тиряки) (Разград, неизв. - след 1779, Охрид), еничарин, висш осм. сановник.

Попада в еничарския корпус, където проявява храброст в битките. Бързо преминава през еничарската офицерска йерархия и през ян. 1776 е назначен за командир на еничарския корпус (еничарски ага). През май с.г. получава везирски сан и назначение за валия на Трикала (Гърция), а през 1779 му поверяват управлението на санджака Охрид. Скоро след това умира.

Библ.: Sicil-i Osmani. Birinci, Cilt, Istanbul, 1311 (1893-1894), p. 267. /EP/

АХМЕД ПАША (Мюеззин-Заде, Хафъз) (Пловдив, неизв. — 1632, Цариград), висш осм. сановник.

Помак, започнал кариерата си в двореца като главен султански сокolар. Притежава мелодичен глас, пее хубаво и пише стихове, с което привлича вниманието на султан Ахмед I (1603-1617) и става негов компаньон. В началото на 1608 получава везирски сан и назначение за *главнокомандващ османския флот* (капудан паша). На този пост остава 1 г., а през 1609 става валия на Дамаск. През 1611 е освободен от длъжност, но скоро се жени за дъщерята на Ахмед I Айше султан и пред кариерата му се откриват нови възможности. След като последователно преминава през постовете валия на Багдад и Диарбекир, през м. декември 1624 ХАП става велик везир. Като първи човек в осм. администрация обаче той не успява да се справи с най-важната си задача — да върне Багдад в пределите на Империята (шиитски Иран завладява града през ян. 1624). Неуспешните действия на пашата са причината през ноем. 1626 той да бъде понижен във втори везир.

През окт. 1631 ХАП повторно е издигнат за велик везир на мястото на свалените заради военни несполуки босненец Хюсрев паша. Уволненият Хюсрев - заедно със своя привърженик и сънародник Топал Реджеб паша, успява да организират еничарите в Анадола (в голямата си част албанци и бошнаци), срещу АП и неговата администрация. Еничарски вълнения заливат Анадола и в провинцията се възцарява анархия. Великият везир призовава разбуненото еничарство на преговори в столицата. Прехвърлилите се от малоазийския бряг бойци се струпват на лагер в един от кварталите на Константинопол, който скоро се превръща в бунтовнически щаб. Животът в столицата замира, дюкяните са затворени, населението се изпокрива по домовете си.

На 8 февр. недоволното еничарство обкръжава двореца, искайки от султана да им предаде великия везир с още 16 висши служители. На 10 февр. еничарите атакуват дворцовите порти, преодоляват ги и нахлуват в двореца. Султан Мурад IV (1623-1640) няма друг изход, освен да предаде великия си везир. Пред очите на младия владетел еничарите отрязват главата на АП, а тялото му насичат на парчета. Мурад IV не издържа на страшната гледка и се разплаква. Ист. предание твърди, че в този момент султанът взема решение да си отмъсти на еничарството и на неговите подбудители. През март с.г. верни на султана хора успяват да заловят в гр. Токад и да убият бившия велик везир Хюсрев паша, а отрязаната му глава изпращат в столицата. През май с.г. Мурад IV организира убийството на Топал Реджеб паша. След като премахва главатарите на метежа, султанът се заема с прочистването на еничарския корпус от техните привърженици.

Библ.: Sicil-i Osmani. Ikinci Cilt, Istanbul, 1311 (1893-1894), p. 98, (на арабица), Osmanzade Taib Ahmed. Hadiqat ül-vüzera. Freiburg, 1969, 73-74, (на арабица). Danişmend, I. H. Izahlil Osmanlil Tarihi Kronolojisi. Cilt 1, Istanbul, 1971, p. 242-243; Ibidem, Cilt 5, p. 173. /EP/

АХМЕД ПАША Булгар (неизв. - 1638, Триполи), еничарин, осм. военачалник.

Вероятно приема исляма в еничарските редове. Протеже на Кючюк Ахмед паша — бейлер бей на Анадола и валия на Дамаск (1628-1636). Със съдействието на покровителя си получава назначение за валия на Триполи. Спечелва си славата на смел и талантлив военачалник, но управлява вилаета с насилие и жестокости, заради което е убит.

Библ.: Sicil-i Osmani. Birinci, Cilt, Istanbul, 1311 (1893-1894), p. 213. /EP/

АХМЕД ПАША Войнук (Разград, неизв. — 1649, о. Крит), еничарин, осм. военачалник.

Българин, попаднал в двореца вероятно в следствие на девширмето (кръвния данък). Прозвището му *Войнук* подсказва, че той произхожда из средите на Войнушкия корпус, съставен преимуществено от българи, чието задължение е да обслужват султанските конюшни. Кариерата му в двореца започва от *градинар* (бостанджъ) в султанските градини, като в скоро време се издига до поста *главен градинар* (бостанджъбаш) *и началник на дворцовата охрана.* През май 1643 е назначен за командир на еничарския корпус (еничарски ага), а в началото на сл. 1644 става валия на Босна. През юни с.г. го прехвърлят за валия на Атина, от който пост е отзован в нач. на 1647 и назначен за *командващ на крепостните гарнизони по Босфора и Дарда-*

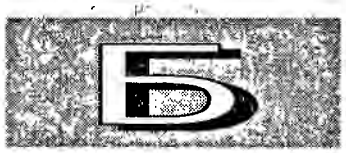
нелите. През авг. с.г. АП получава назначение за *главнокомандващ османската флота* (капудан паша).

Скоро след това, през м. окт., започва осм. обсада на о. Крит в т.нар. Критска война (1644-1669). Румелийският бейлер бей Хасан паша обкръжава крепостта Кандия, в която има силен венециански гарнизон. В същото време венециански флот блокира Дарданелите, за да пречи снабдяването на осм. обсада по море. На 1 май 1649 османците правят неуспешен опит да отблъснат венецианските кораби. Същия ден главният виновник за тежката ситуация около Дарданелите — великият везир Софу Мехмед паша, е уволнен и след няколко дни удушен.

Междувременно положението на османците при Крит бързо се влошава поради липса на муниции и подкрепления в жива сила. Спешно се налага осм. флот най-сетне да се измъкне от Мраморно море. С тази задача се справя главнокомандващият флота АП, който на 29-30 авг. 1649, след силен артилерийски обстрел, успява да разкъса морската блокада и въпреки тежките загуби в битката, бързо се насочва към Крит. Край Родос към неговия флот се присъединяват корабите на бейлер бея на Тунис. АП е изпълнен с амбицията да се отличи в сраженията и щом достига острова, веднага обсажда крепостта Суда, без да осведоми за намеренията си главнокомандващия войските Дели Хюсеин паша, с когото е в конфликт. Този път обаче успехът го подминава с фатален резултат: по време на сражението едно артилерийско гюле, изтреляно от крепостта, отнася главата на главнокомандващия османския флот. АП е женен за Айше султан, дъщеря на султан Ахмед I (1603-1617). Преди да се омъжи за него, тя е съпруга на друг високопоставен във висшата османска администрация българин — великия везир Хафъз Ахмед паша (Мюеззин-заде)*, жестоко убит през 1632 по време на еничарски метеж.

Библ.: Danişmend, I. H. Izahlil Osmani ITarihi Kronolojisi. Cilt 5, Istanbul, 1971, p. 193; Sicil-i Osmani. Birinci, Cilt, Istanbul, 1311 (1893-1894), p. 193, (на арабица).

/ЕР/

БАБА НОВАК (между 1520 и 1530, с. Пореч, Сърбия-1601, Клуж, Румъния), хайдушки главатар, военачалник на влашкия воевода Михаил Храбри.

Според едни той произхожда от Видинско, според други — от някое от добруджанските села на юг от Дунава. Най-достоверна обаче изглежда версията на трансилванския хронист Стефан Самоскьози, според която БН бил родом от с. Пореч, в близост до Смедерево (дн. Сърбия). Все според Самоскьози БН приема исляма и дори е произведен за *субашия*, но впоследствие се отмята и става хайдутин (народните предания разказват, че четата му се подвизава в Тимочка Крайна и в Босна). След време той попада в плен и е жестоко измъчван, като са му избити всичките зъби. Именно оттам хайдутинът получава и своето прозвище „Баба Новак"(Татко Новак, Старият Новак).

По време на голямата война от 1593-1606 между Осм. империя и Австрия (на страната на която се присъединяват Трансилвания, Влашко и Молдова) БН напуска родината и постъпва на служба при влашкия войвода Михай Витязул (Михаил Храбри, 1593-1601). Става предводител на един от интернационалните по състав *хайдушки* отряди от българи, власи, унгарци, сърби и др., чието стратегическо предназначение е чрез набези в осм. тил да улесняват напредването на обединените христ. войски. БН се издига до чин *генерал* и започва да играе решаваща роля във военните действия, като в някои моменти хората под неговото пряко командване достигат до 7-8 х. души — близо 1/3 от живата сила на Михаил Храбри.

През пролетта на 1596 БН нанася съкрушително поражение на румелийския бейлербей Хасан паша, като парира опита му да премине Стара планина и да посрещне отправилата се на поход за превземането на крепостта Ерлау султ. армия. Ето с какви думи самият влашки войвода описва подвизите на своя подчинен: *И когато този паша поискал да мине през онези планини, Баба Новак го нападнал, разбил го, обърнал в бягство войската му, изклал мнозина от нея и им взел камилите, конете, оръжието и всичкото богатство, което притежавали.*

По данни от една унг. хроника, при друга своя акция БН атакува и опожарява Враца, а после стига до околностите на София. Според някои изследователи българинът ръководи още нападението над Плевен с.г., както и атаката на Никопол. В резултат от всички тези рейдове, когато отново прекосява Дунава при с. Флорентин, БН води със себе си многочислени пленници и голямо количество заграбен добитък.

От 1596 насетне БН се превръща в *дясна ръка* на Михай Витязул. Решаващ е приносът на хайдушкия предводител за крупните военни победи на влашкия господар, в резултат на които последният успява да покори Трансилвания и Молдова, обединявайки по този начин под своя скиптър всички населени с румънци земи. Но тържеството на влашкия войвода е краткотрайно. Отстъпвайки пред силния натиск на вътрешната опозиция и външните си противници, Михаил Храбри е принуден да търси убежище във Виена, а верният му сподвижник БН попада в плен на бунтовното унг. дворянство от Трансилвания. Обвинен тенденциозно от противниците на своя височайши покровител в колаборационизъм с пашата на Тимишоара, БН е осъден на смърт чрез изгаряне на клада и загива мъченически.

Някои бълг. историци виждат в БН *един от най-големите пълководци, които са се борили за освобождението на народите от Югоизточна Европа от османско господство.* Други обаче мислят, че по отношение на бълг. население стратегията на Михаил Храбри (чийто верен служител до края на живота си останал БН) може да се характеризира по-скоро като грабителска, отколкото като освободителна. По пътя си влашките войски опустошават мирни градове и села, при това без да правят особена разлика между християни и мюсюлмани. Нещо повече, влашкият войво-

да провежда политика на принудителна депортация. По собствените му признания при походите си от 1598 той опожарява около 2 х. села, а около 16 х. души - с всичкото им имущество, прехвърля на север от Дунав. Неслучайно, макар да оценяват ситуацията като изключително благоприятна за разгръщането на антиосм. съпротива, организаторите на Първото Търновско въст. (1598) не пропускат да предупредят своите балк. съюзници: *Българите с нетърпение очакват християнската войска и са готови да я подпомогнат всячески, но ако тази войска започне да се отнася грубо, да граби и да пакости, то те могат да се обърнат срещу нея и в помощ на турците.*

Образът на хайдутина Новак се засича още в т.нар. *бугарщици* -най-старинните образци на южнослав. юнашки фолклор, записани на далматинското крайбрежие, чието название самò по себе си достатъчно ясно подсказва за произхода им. Този епически образ обаче намира най-пълното си развитие в срб. народно песенно творчество. Върху образа на епическия герой Новак вероятно са се насложили чертите на няколко различни личности, живяли от нач. на XV до края на XVII век: *разбойникът* Новак, за когото споменава Константин Костенечки* в *Житието на Стефан Лазаревич*; борецът срещу турците Новак Дебели, за когото по сведения на зап.-европ. пътешественици през XVI в. сред българите вече се разпространявали легенди и предания, и най-сетне- БН, най-близкият сподвижник на войводата Михаил Храбри.

Библ.: *Бован, Вл.* Преображај историјског хајдука Новака у песнички лик Старине Новака.- В: Старина Новак и његово доба. Зборник радова. Српска академиј наука и уметности. Балканолошки институт. Посебна издања. Књ. 35. Београд, 1988, 129-144; *Ванку, М.* Баба Новак у румунскоj историографиj. Пак там, 79-84; *Велики, К.* Походите на Михай Витязул на юг от Дунава. — ИПр, 1973, № 1, 66-67; *Гавриловић, Н.* Румунски извори о Баба Новаку.- Старина Новак и његово доба, 65-77; *Димитров, Стр., Жечев, Н., Тонев, В.* История на Добруджа. Т. 3. С., 1988, 82-84; *Јаћов, М.* Ратованње Старине Новака у току 1600. и његова смрт јануара 1601 године. — Старина Новак и његово доба, 87-92; *Николов, Й.* Международното значение на Първото Търновско въстание през 1598 година. — Във: Втори международен конгрес по българистика. доклади. Т. 7. С., 1989, 189-194; *Трайков, В.* Българската емиграция в Румъния XIV в. — 1878 г. и участието ѝ в стопанския, обществено-политическия и културния живот на румънския народ. С., 1986, с.233, 280; *Craciun, Y.* Baba Novac. Cluj,1936, p. 3-17. /ОТ/

БАЛАБАНОВ, Марко Димитриев (Динчов) (Клисура, 1840-1921, София), общ.-полит. деец и държавник, журналист, книжовник, дописен (1875) и действителен (1884) член на БКД.

МБ е четвъртото дете в семейството на абаджията Димитър (Динчо) Балабанов и Неделя Димитрова. Майката умира рано, а бащата заедно с други клисурци често пътува на гурбет до Цариград и по Мала Азия. Това е причината МБ след като завършва килийното у-ще в Клисура да продължи учението си в Триглия и Бурса (1851-1855). Ученолюбивото момче прави впечатление на местния грц. владика, който му осигурява място и стипендия в богосл. у-ще на о. Халки (1855).

Сем.-та въпреки строгия, почти монашески режим и господстващия консерв. дух дава възможност на МБ да се докосне до едно по-високо образование и култура. Едновременно с това на о. Халки у него се пробужда родолюбивият дух. Още като семинарист той установява кореспонденция с Раковски* и публикува първите си дописки във в. *Дунавски лебед*. Завършва у-щето с отличен успех, но не получава диплома поради отказа да бъде ръкоположен в дух. сан. С фин. помощ на богатия търговец Г. Золотович* следва право в Атина (1862-1864). През пролетта на 1863 се среща с Раковски, дошъл като срб. дипл. пратеник в грц. столица. МБ се превръща в един вид негов адютант при посещенията му у изтъкнати полит. и държ. дейци. А след отпътуването му от страната остава тук като негов кореспондент и доверено лице.

През пролетта на сл. г. обаче МБ напуска Атина поради влошената полит. обстановка в Гърция и продължава следването си в Юридическия ф-т на *Сорбоната*. Благодарение отново на фин. подкрепа на Г. Золотович* той има възможност да учи в един от най-авторитетните у-ти на Европа. В Париж МБ се свързва с д-р Н.С. Пиколо* и д-р П. Берон*, които са неговите дух. наставници в полето на науката. През дек. 1866 защитава дипломна теза и получава титлата *лисансие по право*. В сл. г. прави опити да продължи следването си в Мюнхен (1867) и Хайделберг (1868), но влошеното му здраве го принуждава да се завърне в Париж, където остава до 1870. Като студент МБ публикува свои материали в сп. L'union chrètienne и пише брошура на фр., чрез която се стреми да информира фр. общественост за нац. въжделения и борбите на българите. По същото време Т. Бурмов* го привлича за парижки кореспондент на своя в. *Время*. МБ се включва и като преводач в мисията (1869) на Т. Райнов* и Р. Попгръблев при ит. революционер Дж. Мацини. В проведените разговори бълг. представители търсят съвет и помощ за разгръщащото се рев. дв. в страната.

След издаването на екзархийския ферман (28 февр.1870) МБ - като подготвен богослов и юрист, е извикан в Цариград да помогне в изграждането на новата институция. Още с пристигането си е назначен за секретар на Привременния екзархийски съвет (юни 1870) и редактор на сп. *Читалище* (окт.1870-май 1871). С последното бълг. община в имперската столица си поставя амбициозната задача да се превърне в център на научния и култ. живот на българите и да противодейства на чуждите пропаганди. МБ успява да привлече голям брой сътрудници и, макар сп. да има еклектичен характер, в него преобладават материали с философско-ист. и педагог. проблематика. Заедно с редакторската работа той пише и много авторски материали предимно с философски и социологически характер, полит. обзори и анализи на актуални събития от международния и вътр.-полит. живот. Като секретар на Привременния

екзархийски съвет МБ изготвя повечето от официалните му документи и се включва активно в неговата работа. Признание за извършената дейност е избирането му от пловдивчани за представител в Църк.-народния събор (февр.-юни 1871). При изработването на устава на Екзархията работи в тясно сътрудничество с Г. Кръстевич* и става неговият най-близък сътрудник. Това до голяма степен предопределя и присъединяването му към умереното крило на църк. дейци, които настояват за устройване на църквата съобразно каноните на православието и в споразумение с Патриаршията. Тази позиция го конфронтира с пловдивчани и те оттеглят своето доверие към него, но го приближава до рус. посланик Н.П. Игнатиев, който в сл. г. често го използва за връзка с екзарх Антим I*. След *Богоявленската акция* (ян. 1872) МБ си подава оставката като секретар на Привременния смесен съвет и открива адвокатска кантора в Цариград. Същата г. се сгодява за Ана Гешова*, дъщеря на заможния търговец и общ. деец Д. Гешов*, и се премества да живее в неговия дом на Халки. От този брак по-късно се раждат две дъщери и двама синове, които заемат завидно общ. положение в бълг. общество през първите десетилетия на 20 в.

Оттеглянето на МБ от екзархийската работа съвсем не означава намаляване на неговата общ. активност. И в сл. г. той продължава да публикува материали в пресата, а през есента на 1873 се включва в т.нар. *Група на единадесетте островитяни* — изтъкнати бълг. търговци и интелектуалци, които обитават близкия до Цариград о. Халки и защитават умерено-консерв. позиции по църк. въпрос. Израз на неговата общ. ангажираност е и поемането редакцията на в. *Век* (1874-1876) и по-късното му продължение *XIX век* (февр.-май 1876). Отначало тонът на в. е умерен и дори прекалено предпазлив, но след изостряне на Изт. въпрос през 1875 все по-смело и безбоязнено поставя наболелите въпроси за необходимите реформи и за потъпканите права на българите. Особено се радикализира опозиционния тон на изданието след неуспешния опит за въст. в Старозагорско (септ. 1875), когато вместо да сведе чело, МБ все по-настъпателно пише за тур. произволи и настоява за осъществяване на промени в полит. статут на българите. Подкрепа в това направление той получава и от страната, където рев. настроения постепенно се засилват. *Зимата през 1875-1876 г.* — спомня си той — *беше за цариградските българи цяла продължителна нравствена треска. Те всички, едни знаеха, други угаждаха, че пролетта през 1876 г. няма да настане без важни сътресения в България.*

Избухването на Апр. въст. слага край на журналистическата дейност на МБ. Поставен в невъзможност да развива легална полит. дейност вътре в страната, той приема предложението на екзарх Антим I* да участва заедно с Др. Цанков* в дипл. мисия пред европейските правителства с цел защита на бълг. нац. кауза. Идеята е работата на делегацията да се съсредоточи в Англия, където междувременно се разгръща широко дв. в защита на бълг. народ. МБ изработва осн. документи на мисията: *Мемоар до Великите сили*, обръщение до анг. кралица и брошурата *България*. Отлично подготвен и владеещ няколко чужди езика, той е говорител на делегацията, като провежда най-важните разговори с дипломати и произнася речите пред свиканите в чест на бълг. представители митинги в Лондон, Бирмингам и Манчестър. Осн. тежест на работата в Париж, Рим, Берлин, Петербург и Виена също пада на неговите рамене. Това е безспорно звездният миг в неговия живот, когато има възможност на най-високо правителствено равнище да защитава каузата на своя поробен, окървавен и страдащ народ.

По време на РТОВ е привлечен за вицегубернатор на Търново, Свищов и Русе. Заболява тежко от тиф и прекарва два месеца на легло. Избран е за депутат в УС от Свищовски окръг. По време на работата на първия законодателен форум застава на страната на консерваторите, но през 1882 преминава към умереното крило на Либералната партия, което по-късно се групира около Др. Цанков* като отделна полит. формация (1883-1884). Участва в редакцията на в. *Витоша*, *Братство* и *Светлина*. Назначен е за министър на вън. работи в първото бълг. правителство, ръководено от Т. Бурмов* (юли-ноем. 1879). След падането му от власт е изпратен за дипл. агент в Цариград (1880-1881), но по време на *Режима на пълномощията* (1881-1883) е извикан в София за да оглави Държ. съвет, което той отказва категорично. В правителството на Др. Цанков* (септ. 1883-юни 1884) му е поверен отново постът *вън. министър* с осн. задача да подобри отношенията с Русия. За тази цел пътува до Петербург, провежда разговори с имп. Александър III (1881-1894) и подготвя сключването на военна конвенция между двете страни. Последователен русофил, по време на управлението на Ст. Стамболов* е принуден да се оттегли от активна полит. дейност. Преподава грц. език и л-ра (1889-1898), римско и виз. право (1892-1902) в Софийския у-т. Избран е за председател на XI ОНС (1901). В сл. г. заема дипл. постове в Букурещ (1902-1905) и Атина (1905-1906). Председател е на Философско-общ. клон на БКД и на БАН. В последните г. на живота си се отдава на книж. дейност. Публикува документи и спомени за възраждането. Автор е на *Страница от политическото ни възраждане* (1904) и *Гавриил Кръстович. Народен деец, книжовник, съдия, управител* (1914).

Освен с полит. си дейност в историята на Възраждането МБ остава и като популяризатор на фр. л-ра. Превежда *Дяволско блато* от Ж. Санд и *Скъперникът* от Молиер (1874-1875).

Библ.: *Бобчев, С.С.* Марко Д. Балабанов. — В: Летопис на БАН. 1921/22, № 6, 1924, 89-119; *Божинов, Пл.* Книжовни източници за изграждане на обществено-политическите възгледи на Марко Д. Балабанов. — ИПр, 1993, № 4-5, 156-178; *Боршуков, Г.* История на българската журналистика. С., 1965, 301-303; *Бъчваров, М.* Философско-социологически възгледи на Марко Балабанов. — В: *Балабанов, М.* Философски и социологически съчинения. С., 1986, 5-48; *Дойнов, Ст.* С желание да бъдат по-

лезни. — Във: Върхове на българската журналистика. Т. I, С., 1976, 231-266; *Каратеодоров, В.* Марко Балабанов. С., 1943; *Стоянов, М.* Марко Балабанов и Априлското въстание. — В: Априлското въстание и Българската православна църква. С., 1977, 473-486; *Шарова, Кр.* Български външнополитически акции пред Европа през XIX век до 1877 г. — ИПр, 1996, № 4, 3-76; /ПБ/

БАЛИНА, Тодор (неизв. - ок. края на 16 в., неизв.), един от гл. организаторите на Първото Търновско въст. (1598).

Биографията на този изтъкнат бълг. полит. деец може да се възстанови само частично. Осн. извор за нейната реконструкция са посланията на съмишленика на ТБ, дубровнишкия търговец Павел Джорджич, до някои европ. коронован глави от последното десетилетие на 16 в.

Пръв благородник на Никополския санджак — така е характеризиран ТБ в едно от тези послания. Подозрението, че Джорджич преднамерено е *произвел* приятеля си в аристократичен сан за да придаде по-голяма тежест на бълг. кауза пред европ. дворове, напоследък се разсея вследствие на една неочаквана археологическа находка — разкритото в Никопол голямо съкровище от зл. и ср. съдове от края на Второто бълг. царство, сред които и една лъжица с монограм *Балинова лъжица*. Но благородик или не, ТБ несъмнено се числи към тънката прослойка христ. първенци от ранните векове на осм. владичество. *Беят и кадията на Никопол толкова го обичаха, щото гледаха чрез неговите очи. А що се отнася до охолността в поминъка, той има предостатъчно и за себе си, и за да поддържа други* — пише Джорджич.

Именно като представител на христ. върхушка — ще рече, като човек с по-широк кръгозор и личност със значително влияние сред сънародниците си, ТБ застава в самия център на подготовката на Първото Търновско въст. Сред инициаторите на въст., което впрочем се явява и първият бълг. осв. опит след въст. на Константин* и Фружин*, наред с ТБ застават и други представители на христ. църк. и светски елит: тогавашният Търновски м-т — гъркът Дионисий Рали, дубровничаните бр. Соркочевичи, както и споменатият вече Джорджич.

Според замисъла на организаторите бунтът трябва да бъде синхронизиран с действията на Австрия, Влашко и Трансилвания, които от 1593 вече се намират в състояние на война с Осм. империя. Известно единодействие се осъществява още в 1594, когато според унг. извори, *расчаните, които се наричат траци, а също така и българите* излъчват пратеници до трансилванския кн. Сигузмунд Батори и му предлагат титлата *деспот на расчаните*. Сред пратениците е и някой си Теодорус - личност, може би идентична с ТБ. Твърде прибързано е обаче отъждествяването на ТБ с някой си *Теодор Владика* — един от военачалниците на бълг. и срб. отряди, които се включват в бойните действия срещу турците по долното течение на Дунава. Писанията на Павел Джорджич не оставят съмнение, че ТБ е имал жена и деца и следователно, не би могъл да принадлежи към разреда на висшето правосл. духовенство.

ТБ работи както за вън., така и за вътр. подсигуряване на подготвяното въст. в бълг. земи. Заедно с Дионисий Рали той поставя основите на бунтовна мрежа в България. С усилията на двамата към съзаклятието са привлечени неколцина правосл. владици, множество свещеници и местни първенци. Като истински апостол в продължение на 21 дни ТБ обикаля страната, като по свидетелството на Джорджич, *не остави християнско село непосетено, без да закълне поповете и по-първите и богати хора, особено ония села, които са в подножието на Стара планина*. Не е за подценяване и дипл. активност на Никополския *благородник*. По всяка вероятност тъкмо той е автор на едно послание до трансилванския кн. от 1596, с което не само предоставя ценна оперативна информация за дв. на тур. войски, но и отправя горяща молба от името на всички българи — *духовни и светски, видни и прости* — за изпращане в България от страна на кн. на един военачалник и известен брой бойци, с чиято помощ да бъде даден старт на въст.Твърде възможно е също така ТБ да е съавтор на мемоара на Павел Джорджич до авст. император Рудолф I от 1597 — един документ, в който отново настоятелно се поставя въпросът за започване на съвместни действия за осв. на поробените българи. Смята се освен това, че именно ТБ е загадъчният *господин от България*, който влиза в състава на смесената трансилванско-влашка делегация, посетила през 1597 в Прага авст. император, за да преговаря по детайлите на антиосм. военно сътрудничество.

Но макар и твърде грижливо подготвено, Първото Търновско въст., което избухва през сл. 1598, не получава силна вън. подкрепа и завършва с неуспех. Съдбата на ТБ както по време на бунта, така и след потушаването му, е неизвестна. Може само да се предполага, че подобно на своя сподвижник Търновския м-т Дионисий Рали, той изживява оставащите му г. в емиграция.

Библ.: *Димитров, Б.* Петър Богдан Бакшев. Български политик и историк от XVII в. С., 1985, с. 22; *Милев, Н.* Един неиздаден документ за българската история (1597 г.). — ИИД, 1915, 89-99; История на България. Т. IV. С., 1983, 189-195; *Чикхеи, Л.* Участието на българите в Петнадесетгодишната война срущу Османската империя. — И Пр. 1997, № 1, 3-12. /ОТ/

БАЛТА-ОГЛУ СЮЛЕЙМАН БЕЙ (неизв.), висш осм. сановник, най-известния от бълг. ренегати в тур. време.

Според виз. историк Дука той е син на един от архонтите на България. Съдбата му илюстрира механизма на османизация на една — вероятно немалка — част от бълг. христ. аристокрация по време на завоеванието на Балканите. Дука разказва, че след като е взет от нашествениците като роб, БСБ приема исляма и става *наследствен роб на Мохамед* — бъдещият султан Мехмед I (1444-1446; 1451-1481), завоевателя на Цариград. В съответствие с утвърдилата се сред османците практика най-високи командно-адм. длъжности да бъдат поверявани именно на способни хора неофи-

ти от кръга на личните султанови роби (т.нар. система кул), през 50-те г. на 15 в. БСБ се издига до началник на осм. флот (наварх според грц. терминология).

Израснал и възпитан в ислямски дух в пажеския корпус на Мурад II (1421-1444; 1446 — 1451), той спечелва султановото доверие и става един от най-приближените му хора. Издига се до длъжността *началник на дворцовите порти* и е натоварен лично от султана с ръководството на дипл. мисия в Унгария за сключването на Сегедския мирен договор (юли 1444) с пол.-унг. крал Владислав III Ягело (1434-1444; 1440-1444). Следващият султан Мехмед II назначил БСБ за главнокомандващ османския флот (капудан паша). Беят заема поста през 1451, но във военноморското дело се изявява още през 1449, когато начело на осм. флотилия нападна о. Митилини (дн. Лесбос).

БСБ взема участие и в последната, решителна осм. обсада на Цариград от пролетта на 1453, която бележи и края на Византия. Тогава БСБ успява да вкара осм. флот в Босфора, в непосредствена близост до *Града*. На 12 апр. 1453 корабите хвърлят котва в малко заливче, което и днес носи името на адмирала (Балта лиманъ). Няколко дни по-късно той получава заповед да атакува Принцовите о-ви. На най-големия от тях — Принкипо, има добре охранявана виз. крепост, която успешно отблъсква осм. атаки. БСБ нарежда в подножието на крепостните стени да се струпа голямо количество дърва, суха трева, катран и сяра. С тези запалителни вещества нападателите предизвикват огромен пожар, който се прехвърля през крепостните стени и не след дълго гарнизонът е принуден да се предаде (12 апр. 1453). БСБ нарежда пленените ромеи да бъдат продадени в робство, а чуждестранните наемници избива.

На 20 апр. в помощ на Цариград се насочва флотилия от 1 виз. и 4 генуезки кораба. В завързалата се морска битка пред входа на Златния рог християните успяват да се справят с по-леките осм. кораби, разкъсват обсадата и се добират до защитниците на *Града*, които с вълнение наблюдават от крепостните стени драматичното сражение.

Според виз. автор Халкокондил за това поражение началникът на флота избягва гнева на султана само благодарение получената в боя тежка рана в окото. Други съвременници на събитията твърдят, че провалът на морската операция коства на БСБ много повече. Дука разказва, че султанът лично бичува с тежкия си златен жезъл провинилия се военачалник, а Сфранзес допълва, че Завоевателят дори иска да го набучи на кол, но отстъпва пред увещанията на своите приближени и се задоволява само с конфискация на имуществото му (което е раздадено на еничерите) и с отнемане на адмиралския му пост. Няма конкретни сведения за по-нататъшната съдба на БСБ. Хронистите се задоволяват само да отбележат, че той е преместен на служба в сухопътната войска и взема участие в много още сражения.

Библ.: Лаоник (Халкокондил. История (из книги VIII). Пер. и предисл. *Е. Б. Веселаго.* — Византийски временник, 1953, Т. VII, с. 439; *Рънсиман, Ст.* Падането на Константинопол. Прев. от анг. *А. Мумджиев.* С., 1984, 100-109; *Inalcik, H.* Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar. Ankara, 1954, 25-26, 28, 46; *Danişmend, I.* H. Izahli Osmanli Tarihi Kromolojisi. Cilt 1. Istanbul, 1971, p. 242-243; Ibidem; Cilt 5, p. 173; *Степанова, А. С.* Византийские историки Дука и Франзи о падении Константинополя. — Византийский временник, 1953. Т. VII, с. 395, 415-416.

/ЕР-ОТ/

БАРУТЪНЛИЯТА (Барутанлията, Барутинлията), **Ахмед Ага** (Барутин, Зап. Родопи ок. 1810 — неизв., Барутин), помак, осм. чиновник, най-известният от потушителите на Апр. въст. (1876).

Макар да е писано често за АБ, за живота му няма систематично изследване. За някои бълг. автори той е турчин по кръв, но пък тур. историография е категорична в помашкото му потекло. Според едни сведения бил родом от одринското с. Касъмли и само преселник в Барутин (откъдето и прозвището, с което остава в историята). В по-правдоподобна версия АБ е от стария Барутински род *Касалицки*, отдавнашни преселници от Късалар, Ениджевардарско.

Мрачна — и световна! — слава АБ придобива като автор на Баташкото клане, което от всички жестокости при потушаването на Апр. въст. (1876) най-много дискредитира Осм. империя и печели най-много симпатии за бълг. осв. кауза. През 1876 АБ е кър-агасъ (полицейски началник) на родопската покрайнина Доспат; за известно време преди това е заптие в Батак и лично познава мнозина от своите априлски жертви. Съвременници го описват като *среден на ръст, сух, черен, с притиснати към челюстите страни и с безпокойно, подобно на пияниците терекии [алкохолици], изражение на лицето си.*

След избухването на Апр. въст. АБ получава заповед от Пазарджишкия меджлис да се отправи към Пазарджик, като по пътя си потуши бунта в Батак. Там АБ стига с около 10 х. души. След няколко сражения въстаниците, виждайки безнадеждното си положение, започват преговори. Страхувайки се да влезе в открит бой и нямайки време за продължителна обсада, АБ прибягва към вероломство. Тържествено се заклева в името на Мохамед, че ако въстаналите сложат оръжие, той няма да им стори нищо лошо. Веднага след тръгването на баташките парламентьори обаче двама ходжи го *освобождават* от дадената дума. Въст., които само няколко дни преди това се от-насят по всички правила на честната война към предалите се на милостта им чепински помаци, хващат вяра на тази тържествена клетва и предават оръжието си. АБ, доволен от ефикасната си лъжа, заповядва поголовно клане. Градчето е опожарено и плячкосано, всички, които попадат в ръцете на АБ са дивашки изклани.

След въст. АБ е един от кумирите на тур. тълпа. Султанът го награждава с орден *Меджидие* и го повишава в чин *юзбашия* (капитан). Като нечуван злодей обаче го определя Уолтър Беринг — анкетьор на протур. анг. правителство на Дизраели. В официалния си доклад Беринг преценява: *На Ахмед ага и неговите хора принадлежи отличието да са извършили може би най-отвратителното престъпление, опетнило историята*

на настоящето столетие, като единствен, струва ми се, който им съперничи по деяния, е Нана Сахиб (автор на клането в Канпур 1857). От своя страна извънредният тур. съд, създаден под натиска на световната общественост, през есента на 1876 осъжда АБ на смърт, но тази присъда е заменена със заточение (прекратено с амнистия още през март сл.г.) в Мала Азия.

По време на РТОВ АБ заедно с отстъпващите тур. войски бяга в Анадола, откъдето се връща болен от проказа. Според устни предания е изолиран в помещение със зазидана врата, като му подават храна и вода през прозорец с желязна решетка. На погребението му присъствал и Анг. Керелов — един от водачите на Апр. въст. в Батак и син на Тр. Керелов, жив опечен по заповед на АБ. Тъй като трупът на АБ паднал по очи в гроба (знак, че Аллах не го иска), Анг. Керелов слязъл в трапа и го обърнал възнак. Впоследствие къщата на АБ е изоставена и до днес мястото ѝ е пущинак в Касалицката махала в Барутин.

АБ има син, Хасан. Апр. въст. го заварва в Батак, където решават да го *принесат като първа жертва пред олтара на народното отмъщение*. Но Хасан е спасен от своя домакин и сетне участва в Баташкото клане.

Има и твърдения, че уж АБ оставил записки с описание на своето участие в потушаването на Апр. въст.

Библ.: *Балкански, Т.* С българско име и с българска кръв. В.Търново, 1996, 8-11; *Бойчо (Горанов, А.)* Въстанието и клането в Батак. Фототип. изд. С., 1991, passim; *Митев, Й.* История на Априлското въстание. т.2. С., 1988, 182-209; *Тодев, Ил.* Ахмед Барутанлията и Нана Сахиб. — В: *Същият.* Към друго минало или пренебрегвани аспекти на българското национално Възраждане. Сбирка от опити и изследвания. С. 1999, 113-118. /ИТ/

БАЦАРОВИ, възрожд. учителско семейство.

Никола Иванов Б (Калофер, 1818-1892, София), учител, читалищен деец, публицист.

НБ получава образованието си в килийното у-ще в Калофер, в грц. у-ще в Куручешме, а през 1836-1837 усвоява *взаимоучителната метода* при Н. Рилски* в Габровското у-ще. След това става монах в Калоферския м-р и негов игумен. Там служи до 1849, когато хвърля расото и отива в Мачин, Добруджа. Тук учителства (с известно прекъсване по време на Крим. война,) до 1858. Като пръв бълг. учител допринася извънредно много за утвърждаването на бълг. в църквата и у-щето и за укрепването изобщо на българщината в този далечен крайдунавски град.

През 1856 е включен в делегацията на бълг. емигранти и участва в тържествата за коронацията на Александър II (1855-1881) в Москва. Принуден от грц. владика да напусне Добруджа, НБ учителства в Шумен (1858-1866, 1874-1876), Варна (1866-1869), Провадия (1869-1872), Русе (1872-1874), Дивидядово (1876-1878). Кореспондент на Раковски*, сътрудник на в-ците *Цариградски вестник, България, Дунавски лебед, Турция, Право* и др. След Осв. е кмет и мирови съдия в Нови пазар.

Мария Хадживанова Б (Калофер, 1828 - София, 1916), съпруга на НБ. МБ остава отрано сирак и израства в Калоферския м-р *Св. Троица*, където се научава да чете и пише. Известно време е учителка в м-ра, след което споделя житейския път на съпруга си и учителства в Шумен (1860-1866), Варна (1866-1869), където е и първата девическа учителка, Русе (1872-74). Едната им дъщеря **Кириакица Николова Б-Клявкова** (Мачин, 1852-неизв.) е учителка в Шумен (1872-1878),

Другата — **Кръстина** (Христина) **Николова Б** (Шумен, 1860-1942, София), завършила Фундуклеевата гимн. в Киев — в Хаджиоглу Пазарджик (дн. Добрич) през 1878, а след това и на редица др. места.

Библ.: *Бацаров, Н.* Животоописанието ми. Състав., предг. и бел. *В. Василева.* С., 1986; *Тонев, В.* Към историята на българското учебно дело във Варна през Възраждането. — В: Изв. на Варненското археологическо дружество, XIII, 1962, с. 135 и сл. /ВТ/

БАЧО КИРО (пълно име: Кирил Петров Занев), (Горни турчета, дн. Бяла черква, Търновско, 1835-1876, Търново), учител, книжовник, поет, революционер.

БК е роден в семейството на селския говедар Петър Занев и Цона Добрева. Бащата притежава неукротима страст към пътувания и приключения, която задоволява независимо от бедността. Умира по време на едно свое странстване, когато БК е едва 7-годишен. От него бъдещият революционер наследява неспокойния дух и стремежа към свобода. В сл. г. семейството живее в крайна нищета и малкият Киро трябва едновременно с посещенията си в селското килийно у-ще да тича и подир селските говеда. През 1847 е приет в Батошевския м-р, но тук вместо да се учи на четмо и писмо по-голямата част от времето му е ангажирано с пастирски задължения. На сл. г., вече 14-годишен, е принуден да напусне м-ра и се уславя за учител в с. Коевци, но веднага осъзнава непълнотата на своята подготовка. Оттук насетне самообразованието остава постоянна негова цел.

В сл. 27 г. учителства последователно в Мусина, Вишовград, Михалци, и разбира се, най-много в родната Бяла черква. Утвърждава се като пионер в училищната, читалищната и общ. дейност. През 1860 открива в Бяла черква взаимно у-ще. При обучението на децата по-късно (вероятно в средата на 70-те г.) изоставя *буквуването* и го заменя със *звучната метода*, въвежда нови предмети и преминава към класно-урочната система (1874-1875). Дейността му скоро прехвърля границата на училищния двор и той се проявява като оратор по различни поводи в църквата, у-щето и дори на селския мегдан. Около БК се формира група от млади селски даскали, които споделят неговите идеи и осъществяват училищни реформи. По примера на търновци през дек. 1869 БК полага основите на ч-ще *Селска любов* в Бяла черква, първото селско ч-ще в Б-я. То е преименувано през 1871 на *Селски труд* и накрая *Труд* (дн. ч-ще *Бачо Киро*). В него той е едновременно писар, сказчик, сценарист, режисьор и актьор; освен това събира фолклорни материали, проучва миналото на селището, поддържа кореспонденцията, набира

спомоществователи, пише дописки. Със своята дейност ентусиазира и съседните селища, а самодейната група се превръща в един вид *пътуващо театро.*

Извършеното обаче не го задоволява. В него живее един неосъществен пътешественик и авантюрист. Подобно на бащи си и той тръгва да опознае други земи и народи. Заедно със свои съселяни през 1857 посещава Св. Гора, а през 1872-1873 последователно предприема пътувания пешком до Букурещ и Цариград. Тръгва с параход по Дунав за *Немско*, но ограничените му средства свършват преждевременно и от Земун през Белград се завръща отново пеша. Пътуванията не са само туристическа страст, а и начин БК да установи нови контакти с Л. Каравелов* и В. Левски* в Букурещ, с П.Р. Славейков* и Т. Шишков в Цариград. Изследователите изтъкват, че тези срещи са продиктувани от необходимостта, създаденият по това време рев. к-т в Бяла черква (февр. 1872) да укрепне и разшири дейността си. Негови основатели са Анг. Кънчев* и отец Матей Преображенски, а за председател е избран, разбира се, БК.

Борческите настроения на БК са документирани твърде рано. Още през 1856 в приписка към една книга той бележи: *Смъртта за отечеството е най-сладка и славна И аз желая да умра за народна свобода, стига веке да търпим тежко иго тиранско: до ще време да строшим гордо племе османско.* Сега вече, след основаването на к-та той има възможност да работи с пъли сили за народната свобода. Разкритията при обира на тур. хазна в Арабаконак и залавянето на В. Левски* не разстройват к-тите в Търновско и те оказват съдействие на Ст. Стамболов*, който като приемник на Апостола се опитва да съживи разстроената ВРО. През 1874-1875 БК работи усилено и успява да привлече нови съмишленици. Селата по долното течение на р. Росица се превръщат в здраво ядро на рев. организация, а дейци като Тодор Лука Лефтеров, Христо Караминков-Бунито, Иван Попов Семерджиев, Хр. Иванов-Големия* и др. подготвят почвата за бъдещия бунт.

Когато тук стават известни решенията на ГРК, местните дейци активно се включват в рев. подготовка. БК е отново сред най-дейните, а неговото слово увлича младежите и ги учи на саможертва в името на отечеството. В Бяла черква и съседните села Михалци, Дичин, Мусина и пр. военните приготовления вървят най-успешно и с основание окр. рев. к-т определя района като един от центровете на въст. в Първи (Търновски) рев. окръг. След пристигането на *кървавото писмо,* в с. Мусина идва войводата поп Харитон*. Вечерта на 28 април от Бяла черква след БК тръгват 101 човека, повечето младежи. Почти всяка къща изпраща по един бунтовник, което е ярък показател за извършената подготвителна работа. Сам БК, вече 40-годишен улегнал човек с авторитет и общ. положение, уважаван и от българи, и от турци, оставя жена и пет деца и тръгва с ясното съзнание, че отива да се жертва за свободата. В с. Мусина се събират въст. от целия регион и се сформира чета от 192 души. За войвода е провъзгласен поп Харитон, за военен ръководител — П. Пармаков*, БК е определен за подвойвода и член на военния съвет на четата. Въст. се насочват към Габровския Балкан, но успяват да достигнат само до Дряновския м-р, където са обградени от тур. войска и башибозушки потери.

От 29 април до 8 май четата води непрекъснати сражения с превъзхождащия я по численост неприятел. С личния пример и със словото си БК подкрепя бойния дух на момчетата. Опитите на обсадителите да превземат м-ра с щурм се оказват неуспешни, но когато пристигат и крупови оръдия, положението на въст. става неудържимо. При опита да се измъкне от обкръжението, БК успява да достигне до Бяла черква, но тук е разкрит и заловен от местни чорбаджии, които го предават на тур. власти. Пред съда се държи достойно и поема цялата отговорност върху себе си. Отхвърля категорично опита да бъде изкаран луд и по този начин оневинен и спасен. В стихове, произнесени на турски език заявява: *Аз Бачо Киро съм// без страх от турчин комита съм //Правдата си да дия излязох // въжето на врата си сам метнах!* Обесват го в Търново на 28 май 1876. Два дни неговият труп и този на Иван Панов Семерджиев остават да висят, за да всяват страх сред раята. Едва след това е погребан на височината, северно от махалата *Св. Димитър.*

Книж. трудове на БК (голямата част от тях остават в ръкопис) съдържат религ. проповеди, слова, сказки, стихотворения, фолклорни материали, пътеписи, летописни бележки и размисли. Характерна черта е връзката им с актуални просв. и полит. въпроси, наситеността им с патриотичен дух и свежа народна лексика. Макар и без ярък поетичен талант той създава поезия, в която взема много мотиви от творчеството на Хр. Ботйов*, П.Р. Славейков* и Д. Чинтулов*. Със своята патриотична тематика те се вписват напълно в неговата народополезна дейност като учител, революционер и оказват съществено въздействие върху неговите съселяни. Описанията, които прави на родното си село и неговата околност, летописните записки и пътеписите в стихотворна форма напълно отговарят на чувствата, настроенията и вкусовете на неговите съвременници и намират добър прием сред четящата бълг. публика.

Библ.: Бачо Киро Петров. Материали и документи по случай сто години от рождението му. 1835-1935. Съст. *Ал. Бурмов* и *Ст. Стойков.* С., 1937; Бачо Киро — учител и бунтовник. Сб. по случай 140 години от рождението му. В. Търново, 1975; Бачо Киро Петров в спомените на съвременниците си. Съст. *Н. Димков.* С., 1979; Бачо Киро Петров. Сб. по случай 130 години от рождението му. С., 1967; *Димков, Н.* Бачо Киро. Личност и дело. С., 1976; *Йорданов, В.* Бачо Киро. Неизвестно за него. С., 1990; *Маждракова-Чавдарова, О.* Бачо Киро Петров. — В: Сб. Борци за свобода и просвета. С., 1989, 50-62; *Начов, Н.* Бачо Киро Петров. Живот и дело. С., 1910; *Радев, Ив.* Белочерковският апостол. С., 1987. /ПБ/

БЕНКОВСКИ, Георги (истинско име: Гаврил Груев Хлътев) (Копривщица, 1841/44-1876), революционер, организатор и водач на Апр. въст. в Четвърти (Пловдивски, Панагюрски) рев. окръг.

Изворовите данни за живота и де-

лото на ГБ са оскъдни, поради което за тях може да се съди осн. по спомени на съвременниците. Не е точно установена и г. на неговото раждане. Бащата, Грую Хлътев, средно заможен търговец, снове между Враня, Лесковац, Моравско и Пловдив като купува и продава въжа. Той умира рано (1848) и освен мъката по загубата оставя на 36-годишна си вдовица с голяма челяд и само с една недовършена къща. Майката, Нона Хлътева, живее с амбицията да отгледа единствения си син като достоен продължител на рода. ГБ завършва класното у-ще и след това е даден да учи терзийски занаят. Скоро обаче изоставя тежкото чиракуване и запленен от възможността да пътува се захваща с абаджийство. През 1866 е вече влиятелен абаджия, който купува от най-хубавите коне и оръжия и се носи *по̀ салтанатлия* от останалите. Горд и честолюбив, той скоро влиза в конфликт с местната тур. власт. Племенникът му М. Маджаров разказва, че веднъж на Спасовден ГБ със свои другари *арестува* тур. заптиета, които се опитват да попречат на народното веселие. За тази му дързост е хвърлен в затвора, а когато му поискват да плати глоба заявява: *Аго, когато видиш от мен пара, да я заковеш на конашките врата.* Освободен с помощта на зет си, ГБ напуска Копривщица, за да търси простор за себеизява.

В сл. десетина г. младият мъж много пътува, опознава хората, натрупва голям жизнен опит. Продава абаджийска стока в гр. Денизли (Мала Азия), откупува десятъка, търгува с афион, забогатява и се разорява, свързва се с авантюристи и съмнителни личности, дори става гавазин на перс. консул в Ангора. Преследван е заради някакви тъмни афери, но не загубва своето нац. достойнство и гордост. С тънка наблюдателност Ив. Хаджийски пише за този период от неговия живот: *Той бе успял да види величието и нищетата на живота, да разбере по-тънко силите и пружините, които движат отделните хора и масите. Той познаваше турската империя, срещу която бе повел смъртна борба, защото не от книга бе научил турски, арабски, румънски, полски и по малко персийски и италиански. И това негово дълбоко знание на живота и хората личи във всичките му действия.*

В средата на 70-те г. намира пристан в обетованата за бълг. емигранти земя на Румъния и тук е увлечен от кипежа на рев.-демокр.е идеи. Запознава се със Ст. Заимов*, който го привлича в кръга на *младите*, групирани около Хр. Ботйов*, Ст. Стамболов* и Ив. Драсов*. Когато в края на лятото на 1875 те решават да вдигнат въст. в страната, ГБ е включен в групата на Ст. Заимов, която получава задача да подпали Цариград и да убие султана. Целта на терористичния акт е да се предизвика смут в страната. Групата пристига в имперската столица, но получава допълнителни указания от Хр. Ботйов да прекъсне изпълнението на мисията, тъй като с нея би се компрометирало бълг. осв. дв. Тук ГБ се снабдява с паспорта на пол. емигрант Антон Бенковски и приема неговото фамилно име, а по-късно за собственото си избира името *Георги*. С него е известен на всички рев. дейци, с него остава и в родната история. По време на подготовката на Апр. въст. старателно крие рожденото си име и своя произход, ръководен от мисълта, че *никой не е пророк в своето място.*

След прехвърлянето си в Румъния е привлечен в дейността на ГРК, който си поставя за цел да подготви ново въст. през пролетта на сл. г. С поръчителството на Ст. Заимов* е определен за помощник на П. Волов* в Четвърти (Пловдивски) рев. окръг. В нач. на ян. 1876 двамата пристигат в определения им район и веднага започват организационна дейност. Предимство за тях се оказва фактът, че тук рев. к-ти от времето на В. Левски* са запазени и тур. власти до този момент не са успели да им нанесат удар. Първата обиколка започват от Клисура, Карлово, с. Царацово и Пловдив. След това апостолите се разделят, като ГБ поема западния дял на Средногорието. С вроден организаторски талант и усет той много скоро полага основите на рев. к-ти в Панагюрище, Копривщица, Пазарджик и околните села. След първата обиколка двамата апостоли се срещат в Панагюрище, което е решено да бъде център на рев. окръг. След това е заздравен к-тът в Пазарджик, с чиято непосредствена помощ са обхванати селищата по северните склонове на Родопите и в Банско-Разложкия край.

Словото на ГБ е убедително пред селяни и занаятчии, пред учители и свещеници. Един съвременник си спомня как Т. Каблешков* не може да се начуди *как този човек без никакво систематическо образование, говорел тъй умно и тъй схватливо и живо, като да се бил приготвлявал дълго време за тази длъжност.* Особено увличаща е речта за селските дейци, пред които и без недомлъвки заявява, че е *дошел да ги калеса на кървава сватба за свободен живот.* Роден оратор и обаятелна личност, той успява навсякъде където стъпи да спечели хората за рев. дело.

Така ГБ израства като гл. двигател на подготовката в Четвърти рев. окръг. Запитан във връзка с настъпилата промяна защо се отказва от водителското място, Волов* чистосърдечно отговоря: *Аз му отстъпих* (на ГБ — ПВ) *доброволно, защото е по-достоен от мене.* По това време с ГБ се среща и З. Стоянов*, който дава следното описание на народния войвода: *Той можеше да има възраст приблизително 28-30 години, ръст тънък, висок, гърди изпъкнали напред, глава вирната назад, с дълъг врат, лице прилично, малко сухо, усмивка сдържана и увлекателна, руси мустаки, които придаваха особена привлекателност на лицето му, очи ясносини, поглед проницателен, коса и вежди руси, както и мустаките му, въобще човек личен и представителен, човек, който беше в състояние да привлече всекиго смъртен само с външните си качества.* С напредване на подготовката ГБ добива повишено самочувствие на народен водач и прави систематически опити да създаде рев. армия, подчинена на строга дисциплина и ред, крайно необходими за успеха на започнатото дело. Много от съвременниците му възприемат това негово поведение като диктаторско, но всъщност то е добре прозряна нужда, продиктувана от условията, в които работи, и от перспективите на една бъдеща революция.

В изпълнение на решението, взето от ГРК, в навечерието на въст. апостолите свикват в местността Оборище общо събрание на рев. дейци, което да прегледа свършената работа и да начертае предстоящите задачи. На 14 април ГБ пристига на уреченото място и непосредствено след това под негово ръководство започва работата на събранието. По настояване на ГБ събранието гласува извънредни пълномощия на апостолите, чрез които да се гарантира единно ръководство и независимост на рев. дело. Той възглавява комисията, която разработва конкретен план за водене на въст. действия и съгласува военната тактиката. Взето е решение въст. да се почне на 1 май, но поради предателство и разкриване на организацията то избухва преждевременно.

Апостолите са в Панагюрище, когато на 20 април получават *кървавото писмо* на Т. Каблешков*, с което от Копривщица ги известяват за нач. на бунта. Веднага той е провъзгласен и в Панагюрище, а ГБ се заема енергично с неговото разпространение в съседните селища. Изпратени са писма, с които са уведомени и останалите рев. окръзи. Сформирана е конната Хвърковата чета (ок. 130 души), начело на която застава ГБ. Като елитна бойна част тя разширява обхвата на въст., извършва диверсионни действия, подпомага застрашени от неприятеля важни отбранителни пунктове и води сражения с тур. войски. Въздействието ѝ върху останалите въст. е значително. Едновременно с това тя показва военната прозорливост на ГБ, който е инициатор за нейното създаване.

На 2 май, след разгрома на въст., в Панагюрище с чета от 70 души ГБ се насочва към Балкана. В непрекъснати сражения с тур. потери четата бавно се стопява, а след това е разпусната от войводата (7 май). ГБ заедно със З. Стоянов* и с още няколко свои другари се опитва да се измъкне от преследвачите с цел да се прехвърли в Румъния. Предаден, той е убит от засада, когато преминава по дървеното мостче над р. Костина в Тетевенския Балкан. Главата му, набучена на кол, е отнесена в Тетевен, а след това в Орхание (дн. Ботевград) и София, за да всява страх сред бълг. население. Тялото му тайно е погребано от една набожна старица в гробницата на църквата *Всех Светих* в Тетевен.

ГБ е най-ярката романтична и драматична фигура от Апр. въст. Продължител на рев. традиции и възгледи на Раковски*, Левски* и Л. Каравелов*, той като тях ратува за републиканска форма на управление в бъдеща свободна Б-я. В хода на въст. проявява несъмнени качества на пропагандатор, организатор и военачалник. Всички съвременници подчертават огромното обаяние, което е притежавал. *По темперамент, по възпитание* — пише З. Стоянов* — *Бенковски спадаше към типа водители на тълпата. Да, у Бенковски имаше всичко онова, което притежава всеки водител на тълпите.*

Библ.: *Косев, К., Н. Жечев, Д. Дойнов.* История на Априлското въстание. С., 1976, 74-76, 225-226, 286-382 и др.; *Митев, Й.* История на Априлското въстание. Т. I-II, С., 1986, 1988, Т. 1 214-294, 380-392, Т. 2 12-96, 112-169 и др. *Стоянов, З.* Записки по българските въстания. — В: *Стоянов, З.* Съчинения. Т. I. С., 1965, 209-211, 263-266, 280-282, 285-293, 300-317, 334-515; *Страшимиров, Д.* История на Априлското въстание. Т. 1-3. Пловдив, 1907, 63-66, 80-83, 89-92, 121-127, 202-206 и др.; *Унджиев, Ив.* Георги Бенковски. Биография. С., 1983; *Хаджийски, Ив.* Априлското въстание и Бенковски. — в: *Хаджийски, Ив.* Съчинения. Т. I. С., 1974, 344-366; *Янев, С.* Корени. С., 1976, 5-70; /ПБ/

БЕНЛИ, Маринчо Атанасов (Шумен, 1809-1875, Букурещ), търговец, общ. и полит. деец.

Син на Танас Бенли и Мита касап Иванова. Учи при даскал Димо Шероолу по *Часослова*, след това в Шуменско у-ще. 13-годишен заминава с баща си в Галац, но след 1 г. отново се връща в родния си град и започва да чиракува при бегликчии. Известно време работи в Цариград, но РТВ 1828-1829 не му позволява да продължи да изучава бегликчийството и започва работа в аптека. Установява се във Влашко (ок. 1830), като търговец и арендатор на мошии. Натрупва състояние, сдобива се със собствена мошия, купува си къща в Букурещ, обикаля почти цяла Европа, ходи и до Йерусалим.

Активен деец на ДД, МБ по време на Крим. война взима участие в набирането на бълг. доброволци. През 1866, във връзка с новата Изт. криза (1866-69) ДД се раздвижва. Тя се опитва да реализира внушенията на рус. посланик в Цариград ген. Н.П. Игнатиев за създаване на обща срб.-бълг. държава под скиптъра на кн. Михаил Обренович (1839-42; 1860-68). През ян. 1867 ДД разработва *Програма за политически отношения на сърбо-българите (българосърбите) или за тяхното сърдечно отношение.* Евентуалната обща държава трябвало да се нарича *Българо-Сърбия* или *Сърбо-България.* Срб. п-во, а вероятно и рус. дипломация намират, че това решение е взето в много тесен кръг. Затова на 5 апр. 1867 се свиква събрание, на което присъстват 35 представители от Б-я и Румъния, сред които е МБ. Събранието изработва протокол, който се приема за израз на волята на българите. Според него общото отечество трябвало да се нарича *Югославянско царство.* Както и в *Програмата,* в него се предвижда общо п-во и общо народно събрание начело с династията на Обреновичите. Предвижда се осв. на Б-я, състояща се от Мизия, Тракия и Македония, да стане с помощта на Сърбия. Срб. п-во не подписва този документ. ДД се задоволява с писмо от срб. министър-председател Ил. Гарашанин, в което се казва, че нищо не пречело и Сърбия да подкрепи *същите добродетелни цели* и се приканва ДД да пристъпи към подготовка на въст. в Б-я. Облегната на рус. авторитет, който стои зад бълг.-срб. комбинация, ДД, от една страна, за да провери дали българите са готови за борба, прехвърля четите на Филип Тотю* и П. Хитов*, от друга — изпраща в Б-я МБ със задача да основе кетии в по-големите градове. Заедно с М. Колони* през 1867 е в Белград, за да урежда недоразуменията между участниците във Втората бълг. легия (1867-1868) и срб. п-во. Общият срб.-бълг. план скоро се проваля и ДД се насочва към дуализъм с Турция, следвайки по този начин обрата

в рус. политика, която възприема линия на приятелство със султана.

Натрупал добро състояние, МБ г. наред изпраща парични помощи и книги на у-ща в родния си край, подпомага будни българи да получат добро образование в чужбина, сред които е и племенникът му П. Волов*. Завещава имуществото си за просв. цели.

Библ.: *Георгиев, Г. Ст.* Маринчо Бенли. — В: Малко познати имена. Съст. *С. Лазарова.* С., 1983, 109-111; *Димитров, М.* Комитетът на *Старите* — Добродетелната дружина. — В: Сб. България 1000 години. С., 1930, 761-765, 769, 773; Д-р Петър Берон и Одринската българска мъжка гимназия д-р Петър Берон. Сб. документи. Ред. *Д. Михалчев, П. Миятев.* С., 1958, passim. /МГ/

БЕРКОВСКИ, Петър Иванов (Лом, 1852-1892, Лом), революционер, общ. деец.

Син е на *съпружеска двойка, скромна материално, но благодарна от богатството на оная висока нравственост, присъща на българското семейство, недосегнато от криворазбраната цивилизация. Баща му е имал като средство за поминък ножиците и иглата с нейния безкраен конец — упражнявал е прескромния занаят шивачество* (Ст. Заимов). Роднят град може да даде на Перо (както галено го наричат родителите му) само *елементарно образование по съвременната метода.* Затова, жаден за знания, заминава за Белград, където като временен стипендиант на Моск. Слав. к-т постъпва (1865-1869) в Дух. сем. Тук той попада в средите на бълг. рев. емиграция, запознава се с Л. Каравелов*, известно време живее заедно с Левски*, включва се във Втората бълг. легия (1862). Става близък с П. Хитов*, чиито спомени записва и редактира. Желанието му да получи по-добро образование го завежда в Чехия, където с материалната поддръжка на П. Хитов, Антим* Видински и Ломската община най-напред учи в Табор, след това завършва VI клас на Пражката реална гимн. (1869-1872).

Липсата на средства го принуждава да се завърне в Б-я и да започне работа като гл. учител в Хасково (1872-1873), където става и председател на основания от Левски* рев. к-т. Дописник на в. *Свобода* и в. *Век.* Възторжен портрет от това време на този *хасковски енциклопедист* ни е оставил Ст. Заимов*: *Ами каква личност е ей онзи млад даскал, на когото лицето е рядко прошарено от баба шарка? — Още 22-годишен момък? Онзи с рядката брада и мустаци? — Облеченият в немски дрехи, купени от някой Виенски дрешни магазин?* В Хасково ПБ среща и бъдещата си съпруга — Евгения Минчева. Хасковлии го обикват, а сетне и народни песни се запяват за него.

След т.нар. *х. Ставрева афера* (1873) ПБ е осъден на доживотно заточение в Диарбекир, откъдето успява да избяга (юни 1876) и, стигайки Одеса, се записва доброволец в Срб.-тур. война (1876). В Букурещ, на път за Сърбия, получава туберкулозен пристъп. Остава в Румъния и става учител в бълг. у-ще в Браила (1876-1877). По време на РТОВ ПБ е опълченец и взема участие в боевете при Ст. Загора и в отбраната на Шипченския проход (авг. 1877).

След Осв. ПБ е кмет на Хасково, окр. управител в Оряхово, Ловеч, Лом и Севлиево. Редактор на в. *Съединение* (1882-1886). Сътрудник на в. *Народен глас*, в. *Марица.* Идеалист, той е разочарован от следосвобожденската действителност, в която не може да се впише. Незавидно е и материалното му положение. *От типа на Берковски, или Берковците, болшинството увиснаха на бесилницата; малцина останаха, и то повечето от тях облагоразумиха се т.е. намериха си топло и светло кьошенце около високостоящите. А само Берковски, който омете паяжините на 25 турски тъмници и зандани от Хасково до Диарбекир и обратно, чини ми се, че е поставен в такова икономическо положение, в каквото го знаят читателите при Хасковското училище.* (Ст. Заимов*). През 1886 се оттегля от общ. дейност. Измъчван и от туберкулозата, той търси утеха в размишления за миналото и умира недовършил спомените си.

Библ.: *Берковски, П.* Из въспоминанията ми. Лом, 1894; *Дойчев, Л.* Сподвижници на Апостола. С., 1981, 172-173; *Заимов, Ст.* Миналото. Ч.1. Варна, 1884, 19-20; Ч.3. Пловдив, 1899, с. 187, 193, 202, 214; *Каракостов, Ст.* Диарбекирски заточеници. С., 1946, с. 357; *Тодев, Ил.* Петър Берковски. — В: Борци за свобода и просвета. С., 1989, 313-320. /МГ/

БЕРОВСКИ (МАКЕДОНСКИ), **Димитър Попгеоргиев** (Берово, Пехчевско, 1841-1907, Кюстендил), учител, участник в ЦНД и в рев. дв.

През 1858-60 учи в Одеската сем., през 1861 е в Белград и най-вероятно участва в Първа бълг. легия (1861), след това (1861-1865) е доброволец в срб. войска. През 1865 става учител в Берово.

В края на 1875 застава начело на Солунската рев. група, в която привлича и тъста си поп Стоян Разловски, и крои планове за участие в общобълг. въст., планирано от ГРК за пролетта на сл. г. ДБ става главен организатор на т.н. Разловско въст. То избухва на 8 май 1876, като конкретният повод е пристигането в с. Разловци на бирници и заптиета, които правят опит за арести. ДБ сформира чета от ок. 60 души, с която превзема селото и изгаря всички данъчни регистри. После се отправя за Малешевско, където води боеве с башибозук и редовна войска. Една част от четниците са избити, друга — заловени и пратени на заточение, трета оцелява до РТОВ, когато съвместно с дядо Ильо* действа в тила на турците.

ДБ е активист в дв. срещу решенията на Берлинския конгрес (1878) и един от ръководителите на Кресненско-Разложкото въст. (1878-79). Бие се в Срб.-бълг. война (1885) начело на доброволческа чета, участва в мак. осв. дв., заема адм. постове.

Библ.: *Беровски, Д.* Димитър Попгеоргиев Беровски. Живот и дело. С., 1986; *Дойнов, Д.* Разловското въстание. С., 1989. /МГ/

БЕРОН, д-р **Васил Хаджистоянов** (Котел, 1824-1909, София), лекар, философ, книжовник.

Племенник по майчина линия на д-р П. Берон*. Първо учи в Котел и Крайова. Завършва грц. *Велика народна школа* в Цариград (1842). Продължава образованието си в *Ришельовския лицей* в Одеса (1842-

1846). За кратко е в Котел. По сведения на С. Доброплодни* планира как въпреки волята на баща си х. Стоян х. Божилович да следва висше образование. Използва пътуването си за откарване и продажба на 2-3 х. овни в Цариград и оттам с подкрепата на П. Берон заминава (1847) за Мюнхен. Тогава приема името *Берон*. В Мюнхен и от сл. г. във Вюрцбург следва медицина при проф. Фридрих фон Маркус и проф. Рудолф Вирхов и философия. Защитава (1852) докторска дисертация по въпроси на патологията, диагностиката, прогнозата на тетануса, както и лечебните свойства на индийския коноп. (*Über den Startrampf und den indischen Hanf als Heilmittel gegen denselben*). Специализира (1853) във Виенската клиника на патоанатома проф. Карл фон Рокитански.

Практикуващ д-р по медицина и хирургия в Букурещ (1854). Включва се в дейността на Епитропия-та (Настоятелство) на букурещките българи за организиране на доброволч. отряди в помощ на рус. войски по време на Крим. война. Заедно с Ив. Селимински* е лекар в рус. походна военна болница.

През 1856-1862 е в Търново, където бързо си извоюва авторитета на *изящен доктор, същевременно и един просвещен едноплеменник* (*Цариградски вестник*, 1856). Управител на у-щата (1856) и председател (1857) на училищното настоятелство. Помага за усъвършенстването на учебните програми. Въвежда изучаването в IV клас на алгебра, геометрия, физика. Наред с П.Р. Славейков*, А. Робовски*, х. Николи х. Минчоолу* и др. е начело на успешни акции за изгонването (1857) на Търновския м-т Неофит. През 1856 използва влиянието си да убеди специалния пратеник на В. порта Мухлис ефенди, а по-късно (1857) и Мидхат ефенди (сетне Мидхат паша) в справедливостта на българ. искания за отзоваването на владиката от епархията. Покрай тези събития в Търново пристига (септ. 1857) и австр. консул Е. фон Рьослер, у когото ВБ оставя отлични впечатления със солидното си образование и *с най-горещото си желание за преуспяване на отечеството си*. ВБ оказва съдействие за подготовката на въст., ръководено от Хаджи Ставри* (1862). Търсен от властите, бяга от Търново и живее в Котел (1863-1864), населен тогава с преобладаващо простовати хора, вкл. и даскалите.

Директор (1864-1868) на българ. гимн. в Болград. Въвежда задължително изучаване на българ., рус., фр., нем., лат., църк.-слав. и официалния рум. език. Под негово ръководство нараства фондът и се подобрява работата на училищната библиотека. Основава първите кабинети по физика, зоология, минералогия. Ползва се със славата на строг и взискателен директор.

До 1872 е лекар в Болград, след което се завръща в Търново. Член на Търновската община. Продължава събирането на археологически материал и ръкописни сведения за българ. история, които издава след Осв. (1886). Публикува (1858-1878) свои материали в сп. *Български книжици*, сп. *Духовни книжки*, сп. *Българска пчела*, в. *Народност*, в. *Дунавска зора*, в. *Българин*. Издава в Болград в. *Пътник* (1870). След 1878 е висш чиновник и депутат. Награден (1902) с орден *За гражданска заслуга*, III степен.

Като автор ВБ обнародва книгите си на българ. Той прави принос в развитието на природонаучните знания в Б-я — анатомия, антропология, физиология, патофизиология и стоматология (*Естествена история*, 1870). Развива естественонаучно и медико-биологично знание. Въвежда съвременна мед.терминология. ВБ има значителни заслуги за класификация на науките и изработването на българ. философска, логическа и логико-методологична терминология (*Логика*, 1861). Не приема еволюционната теория на Бюфон и Ламарк и е убеден в божествения произход на живата и мъртвата природа. Един от първите солидно подготвени автори на *Българо-френска граматика* (1859), *Българо-френски буквар* (1865), *Българо-немска граматика* (1868) и *Уроци за търговска аритметика* (1870). Като учен и общественик се ръководи и възпитава у съотечествениците си собственото си верую: *Изследвай преминалото, усовершенствовай настоящето, приготвяй за бъдещето.*

Библ.: *Андреев, А.* Васил Берон. С., 1970; Васил Хаджистоянов — Берон. С., 1990; *Мусаков, Ил.* Д-р Васил Берон. С., 1944. /ЖК/

БЕРОН (Хаджиберович), **Петър Атанасов** (Котел, 1799/1800-1871, Крайова, Румъния), просв. деец, природоизследовател.

ПБ е най-малкият от петимата синове на заможния търговец и абаджия х. Атанас Берон. Първоначална грамотност получава в килийното у-ще на родния си град, но след РТВ 1806-1812 бащата е разорен и младежът е принуден да прекъсне ученето си и да чиракува абаджийство първо в Котел, а след това във Варна.

Успял да събере малко средства, любознателният българин заминава през 1817 за Букурещ, където постъпва в прословутия за времето си грц. лицей *Св. Сава*, наричан още *Бейска академия*. У-щето се ръководи от видния грц. педагог и енциклопедист Константинос Вардалахос, който оказва голямо влияние при формирането на българ. възрожденец. През 1821 ПБ взема участие в грц. заверa (1821-1828) и влиза в списъка на преследваните емигранти. Това го принуждава да се пресели в Брашов (Кронщад, Австрия). За да продължи образованието си, той е принуден да преподава частни уроци в семейството на богатия българин Антон Йованович (Иванов). С неговото насърчение и материална подкрепа ПБ издава през 1824 своя *Буквар с различни поучения*. Тази книжка, станала известна с името *Рибен буквар* (на втората ѝ корица е изобразен делфин), превръща ПБ в родоначалник на просв. дв. през Възраждането.

В Брашов той завършва средно образование и проявява своята дарба на полиглот, усвоявайки старо- и новогрц., рум., фр. и нем. През 1825 заедно със сина на А. Йованович заминава за Хайделберг, където се записва да следва философия. На сл. г. се прехвърля в Мед. ф-т на Мюнхенския у-т и през 1831 завършва висшето си образование с докторска дисертация по гинекология и акушерство. Тя е една от първите научни трудове по медицина представена и защитена от българин и написана

на лат. След дипломирането си ПБ се установява в Букурещ на свободна лекарска практика, а след това заема длъжността *окр. лекар* в Крайова. Тук той остава през периода 1832-1841 и заедно с племенника си Никола Христов х. Берон се занимава с търговия, която скоро му донася значително състояние. Това позволява на ПБ да изостави медицината и да се отдаде на своята мечта — научни занимания в областта на естествознанието.

Именно с такова намерение през 1843 заминава за Европа. Живее и работи в Париж, посещава с научна цел Лондон, Берлин, Виена, Прага и Атина, често се връща в Букурещ и Крайова. От 1846 до смъртта си през 1871 написва и издава на фр., нем. и анг. 24 научни съчинения, събрани в 32 тома по геология, астрономия, физико-химия, космография, минералогия, философия и др., които обхващат над 8 х. печатни страници. Изнася редица доклади пред Кралската академия на науките в Лондон, Атинското природно д-во, Фр. метеорологично д-во. Своите философски възгледи ПБ излага в книгата *Славянска философия* и в най-крупното си съчинение *Панепистимия*, отпечатано в седем обемисти тома. В тях той се опитва да обоснове една нова *всенаука*, да предложи собствена концепция за еволюцията на природата и света.

В Париж едновременно с научните занимания не забравя и родината си. През различните г. той поддържа връзка с пребиваващите във фр. столица свои съотечественици. През 40-те г. ПБ подпомага Ал. Екзарх* в опитите му да привлече вниманието на европ. общественост върху безправното полит.положение на българите. След Крим. война по време на мирния конгрес в Париж ПБ и д-р Н. Пиколо* използват своята известност и общ. положение, за да дадат гласност на желанията на българите за полит. автономия, подобна на тази във Влашко и Молдова.

ПБ завършва трагично земния си път. На 21 март 1871, в 8 часа вечерта той е удушен от наемни убийци в къщата си в Крайова. Съмненията за това злодеяние падат върху Теохар Папазов от Котел, който е съдружник и наемател на имения на ПБ. Престъплението вероятно е извършено с цел присвояване на голямото име-ние *Скорила* и ограничаване на благотв. дарения, извършвани от ПБ. След трагичната смърт братовият син на ПБ Стефан Р. Берон полага грижи да се балсамира сърцето на чичо му, което поставя в стъкленица с надпис: *Това сърце живо е биело само за любезното отечество България...* През 1964 стъкленицата е пренесена в родния град на ПБ Котел.

Независимо от обемната научна продукция в бълг. история ПБ остава преди всичко със своя *Буквар с различни поучения,* справедливо наречен *Библия на българското образование.* В него няма оригинални идеи. При съставянето му ПБ има пред очите си буквари на Дарварис и Павле Солярич. В тази малка книжка той предлага и обосновава обаче най-прогресивните за времето педагог. идеи — отхвърля категорично старото килийно образование и настоява за въвеждане на светско у-ще, изградено на основите на хуманистични и либерални принципи. С оглед на преодоляване на масовата неграмотност сред българите ПБ настоява да се въведе *взаимоучителната (Белланкастерска) система.* Според него, за да може новото у-ще да осъществи поставените си задачи, то трябва да се опре на говоримия народен език, като изостави *буквения метод* за начално огромотяване и се опре на по-лесния *звучен метод.* Това е идея, изказана още от К. Костенечки*, а по-късно намира реализация в педагог. практика на Й. Ковачев*, Д. Благоев и др. новобълг. учители. Самото съдържание на *Буквар*-а е разделено на 8 дяла, в които е синтезирана информация по граматика, четене, писане, аритметика, природознание, история, етика.

Новаторските идеи на ПБ не се възприемат обаче бързо от бълг. общество. Необходимо е да изминат цели 11 г. след отпечатването на *Буквар*-а, за да бъде създадено първото новобълг. у-ще в Габрово. Още повече закъснява въвеждането на *звучния метод*, който намира приложение 44 г. по-късно след 1868, когато Й. Ковачев* пръв прилага този нов педагог. подход при усвояване на родната азбука. След 30-те г. на 19 век *Буквар*-ът на ПБ се превръща в една от най-търсените и четени книги през Възраждането. До Осв. той претърпява 6 издания, а много любознателни българчета са откривали в него своята първа енциклопедия, която им е отваря очите за науката и знанието.

Още преди да замине за Париж, ПБ проявява голямо усърдие и настойчиви грижи за напредъка на новобълг. образование. Той дарява парични средства и книги на редица градове и селища в страната с изричното настояване да бъдат употребени за училищни нужди. В своите писма настоява да се създаде общонац. организация, която да ръководи и организира просв. дело в цялата страна — идея, която е могла да се осъществи едва след Осв. В последните г. от живота си ПБ завещава значителна част от голямото си състояние в полза на бълг. у-ща.

Библ.: Берон Петър. Изследвания и материали. Съст. *Гечев, М. М.* С., 1962; *Бъчварова, Н., М. Бъчваров.* Д-р Петър Берон — живот, дейност, натурфилософия. С., 1975. /ПБ/

БЛЪСКОВИ, род на книжовници, учители, издатели и журналисти.

Рашко (Райко) **Илиев** (Клисура, 1819-1884, неизв.), основоположник на рода. Произхожда от семейство на занаятчия чехлар. Начално образование получава в килийното у-ще на родното си място при *отче Константин.* Майка му умира, когато е 12-годишен, поради което е принуден да чиракува, за да осигури прехрана за многолюдното семейство. Пак по същата причина по-късно заминава с един синайски таксидиот, който събира милостиня от бълг. села в Загоре. През 1837 постъпва учител в с. Дълбоки, Старозагорско, откъдето започва продължителната му и бурна учителска одисея. В сл. г. последователно даскалува в Черковна, Провадийско (1838-1848), Провадия (1848-1850), Калипетрово, Силистренско (1850-1858), Дивдядово, Шуменско (1861-1863), Болград (1865-1867) и Плоещ (1869-1870). РБ няма системно образование, но благодарение на своята любознателност и инициативност успява да надмогне заобикаля-

щата го среда и да се превърне в един от типичните представители на новобълг. интелигенция. На трудолюбието и порива му се дължи възраждането на българщината и развитието на просв. дело в редица села от Сев.-изт. Б-я. Открива у-ща, инициатор е за построяване на училищни сгради, за създаване на ч-ща и разпространение на книги. Родолюбивата му дейност го сблъсква с грц. духовенство и с част от бълг. чорбаджийство, което е причина за извършените върху него преследвания. С неспокоен характер и авантюристичен дух, РБ превъзмогва патриархалния традиционализъм и е един от инициаторите на ЦНД в Добруджа.

Чрез самообразование и постоянство и с подкрепата на С. Филаретов* и Д. Войников* РБ има възможност да започне и своята книж. и издателска дейност. Публикува предимно учебна и нравствено-поучителна книжнина, преводна л-ра, календарчета и др. Според някои автори през 1862 редактира сп. *Духовен прочит*. През март 1864 започва да издава сп. *Духовни книжки за поучение на всяк християн*, чрез което си поставя за цел да *развива прадедовата ни вяра* и да разпространява *просвещение народно*. В резултат на нелоялно партньорство начинанието фин. се проваля (1868). Неуспехът не го отчайва и малко по-късно РБ основава в Букурещ сп. *Училище*, което е първото специализирано педагог. периодично издание на бълг. език. *Да се разпространява едно подобно списание* — спомня си по-късно РБ, — *бе нужно и гладуване, и жадуване, нощe без осветление, зиме зъзнене и пр. и пр.*

В рев. времена след Апр. въст. РБ захвърля просветителството и се свързва с Хр. Ботйов*. Като плод на тяхното сътрудничество излиза полит. в. под името *Нова България*. Когато Ботйов заминава с четата си през Дунав, РБ остава единственият издател на в. (до бр. 53). През РТОВ издава сп. *Славянско братство* (1877-1878), което е сред малкото бълг. периодични издания през това трудно за печатното слово време. След Осв. издава педагог. сп. *Наставник за родители и учители* (1880-1881). Негови статии и дописки са публикувани в редица сп. и в-ци — *Цариградски вестник*, *Българско книжици*, *България*, *Отечество* и др. Автор е на автобиография, в която живо пресъздава атмосферата на бълг. село и борбата за неговото дух. пробуждане.

Илия Рашков (Клисура, 1839-1913, Шумен), просветител, книжовник, общ. деец.

Най-големият син на Рашко Б*. Първоначално учи при баща си, а по-късно в Девня при Константин Драганов (1849) и в Русе при Парашкев Бояджиев (1851). Проявява старание в у-ще, но тежките морални и физически наказания, които обикновено се прилагат там, убиват у него желанието да се учи и забавят развитието му. В крайна сметка завършва начално образование при баща си (1853), но тъй като не е доволен от постигнатото, по-късно в Шумен (1860) взема частни уроци по бълг. при Д. Войников* и по фр. при Атанас Гранитски. По време на Крим. война у-щата остават затворени, което поставя семейството на даскал Рашо в трудно материално положение. ИБ е принуден да чиракува при френктерзия в Силистра, след това да продава хляб и лук на рус. войски, обсаждащи града, слугува в селска кръчма, става аптекарски ученик в спецерйя. Житейските трудности имат това предимство, че закаляват характера и позволяват на младия и наблюдателен българин отрано да опознае живота на обикновените селяни, който по-късно пресъздава в своите повести и мемоари.

През март 1857 отваря нова страница в живота си, като става учител в Айдемир, Силистренско. След три г. се премества в Шумен и остава там до края на живота си. След една г. вече е гл. учител в долната махала с годишна заплата от 3 х. гр., като едновременно с това развива и активна общ. дейност. След като бащата емигрира в Румъния, цялото семейство остава на неговите ръце и това естествено предизвиква нови материални и душевни изпитания. За известно време се залавя с подвижно книжарство и успява да обиколи градовете и селата на Добруджа. По време на пътуванията събира и фолклорни материали, част от които по-късно обнародва в своите съчинения.

Завърнал се в Шумен, ИБ става един от първите радетели за основаване на ч-ще *Напредък* (1867-1868), а след това е и сред неговите най-активни членове. Подпомага Д. Войников* при организиране на бълг. театър в Шумен. Възприема *звучната метода* на преподаване от чехите Мах и Земличка и я разпространява сред местните бълг. учители. След Осв. е назначен за училищен инспектор (1879-1885), което му позволява да разгърне активна просв. дейност, основавайки около 30 у-ща и множество ч-ща. Той е и един от инициаторите за откриването на *Шуменския учителски институт*. Една от характерните му черти е любовта към мисията на народен будител. По време на *Стамболовия режим* (1887-1894) е преследван заради русофилските си убеждения, но по-късно отново му е разрешено да упражнява учителската си професия. През 1907 тържествено е отбелязан 50-годишният юбилей от нач. на неговото народно служене. Умира внезапно на 74-годишна възраст в резултат от разрив на сърцето.

За разлика от баща си ИБ е с мек характер, склонен към тихи беседи, съзерцание и размисъл.

Голяма роля за неговото насочване към книж. дейност изиграва Д. Войников*, който го подпомага и насърчава при първите му стъпки. Силно въздействие върху ИБ оказват *Горски пътник* на Раковски* и особено *Нещастна фамилия* на В. Друмев*. Наред с това е повлиян от черк.-правосл. традиция и народния фолклор, идващи по линия на семейното възпитание, и от личността на Раковски чрез неговия *Показалец*. Преводната сантиментално-сензационна л-ра също намира определено място в неговото изграждане като творец.

В резултат на десетилетните си занимания ИБ оставя значително по обем книж. наследство, сред което се открояват повестите му *Изгубена Станка* (1865, Болград), *Злочеста Кръстинка* (1870, Русе) и *Пиян баща, убиец на децата си* (1879-1880), Русе. *Изгубена Станка* е сред най-популярните белетристични творби през Възраждането. Повестта е изградена

въз основа на конкретно събитие от живота и борбите на българите по време на Крим. война, което ИБ успява да пресъздаде в оригинална творба с живо худ. въздействие върху тогавашния читател. *Бедствията в Изгубена Станка* — пише един от почитателите му по-късно — *са разплаквали хиляди и хиляди души било като са ги чели във вашия мил разказ, било като са ги гледали поставени на сцената.*

В творчеството на ИБ се преплита консерв.-романтично преклонение пред патриархалния селски бит с реалистични изображения на обстановка, характери и природни картини. С описанията на начина на живот и манталитета на хората от Лудогорието и Добруджа той се явява един от онова лит. течение, което поставя в центъра на своето внимание бълг. село и което след Осв. излъчва блестящи представители като Й. Йовков, Е. Пелин, К. Петканов и др. Сл. му повести имат по-малък успех, което се дължи на липсата на рев.-романтичния порив, характерен за *Изгубена Станка*, и с поставяне акцента на нравствено-религ. проповед и тенденциозно следвани моралистични цели.

Освен повестите ИБ прави преводи, побългарява и творби на чужди автори (*Две сестри Добра и Гроздanка*, 1869; *Азаил и неблагодарний селянин*, 1869), пише публицистика (редактор на сп. *Градинка* 1874-1875), нравствено-поучителни четива и мемоари (*Спомени из ученическия, учителския и писателския ми живот.* 1907; *Материали по възраждането на нашия народ*, 1907; *Спомени из народния живот*, 1912). С преводите си не успява да остави значима следа в развитието на бълг.език и л-ра. Те се вписват изцяло в т. нар. *народническа литература*, която има религ.-пропаганден и нравствено-дидактичен характер. Не такава е съдбата на мемоарите му, които имат по-траен лит. живот. Те са ценен документ за епохата, бита и нравите, за живота, изпитанията и борбите на възрожд. интелигенция, посветила се на просвещението и нравственото усъвършенстване на народа.

Димитър Рашков (Черковна, Провадийско, 1842-1873, Аврен, Варненско), учител, свещеник, книжовник.

Син на Рашко Б*. Начално образование получава при баща си, който по това време е учител в Калипетрово, Силистренско. Благодарение на показаните добри способности Силистренската община го изпраща да се учи в Одеската сем. (1858-1861), която по настояване на ОБН отпуска няколко стипендии за надарени българчета. По това време там учи и В. Друмев*, а за известно време Раковски* е назначен за надзирател на пансиона при сем.-та. През 1861 ДБ поради заболяване е принуден да се завърне в родината, за да се лекува. След като оздравява, продължава учението си в одеска гимн. През 1864 се премества в Болград и помага на баща си при редактирането на сп. *Духовни книжки*. Начинанието обаче търпи фин. крах поради некоректното поведение на съдружника им х. Йордан Хадживълков. За да спаси възрастния си баща от преследване, ДБ поема цялата отговорност върху себе си, за което лежи в затвора и изплаща дълг от 10 х. гр.

Установява се в Шумен и заедно с брат си ИБ организира д-во, което си поставя за задача да издава и разпространява книжнина. През 1868 остава като учител в Дивдядово (Шуменско). У-щето е подпомагано фин. от богатия търговец Маринчо Бенли не без намесата на РБ, който учителства за известно време тук. ДБ реформира у-щето, като му придава до известна степен характер на *земеделческо*. През 1872 основава в селото ч-ще *Благовещение* и е негов най-активен член. Една г. по-късно е вече свещеник в Аврен. Тук се разболява от холера и умира на 31 г. Признателните жители на Дивдядово му издигат паметник от бял мрамор в центъра на селото си.

ДБ проявява лит. наклонности още като ученик. Има значителен принос при списването на сп. *Духовни книжки* със свои преводни и оригинални творби. По-късно превежда ист. роман *Беатриче Ченчи* от ит. писател Гвераци. Постоянен дописник е в сп. *Училище* главно с материали на педагог. тематика. Сътрудничи и във в-ците *Българска пчела*, *Время* и *Македония*.

Владимир Рашков (Клисура, 1853 - след 1900, неизв.), книговезец, революционер.

Син на Рашко Б*. Завършва класното у-ще в Дивдядово, Шуменско. Учителства за кратко в Джазар кьой (дн. Добрина), Варненско. През 1875 отива в Търново и чиракува книговезки занаят в работилницата на Христо Иванов-Големия (Книговезеца)*. Тук се запознава и с Христо Донев — Тамбурата, който го въвежда в рев. организация. Член е на Търновския рев. к-т. Участва в подготовката на Апр. въст. На него е възложено да предизвика пожар в Търново, което да бъде сигнал за въоръжено надигане в града, но поради лоша организация опитът не успява. След въст. емигрира в Румъния и се включва в бълг. доброволен. корпус, който взема участие в Срб.-тур. война (1876). С четата на Тодор Велков (дядо Велко) се бие срещу турците при Ново село, Видинско. Разболява се тежко и е принуден да се върне в Румъния. След Осв. се установява във Варна и се занимава с книговезство. Подпомага брат си при издаването на сп. *Памятник* (Шумен, 1895-1896).

Андрей Рашков (Шумен, 1857-1943, София), революционер, висш военен.

Син на Рашко Б*. Както по-големите си братя и той отначало учи при баща си. През 1870 продължава образованието си в Габровското у-ще. Взема участие при подготовката на Апр. въст. като куриер в Първи (Търновски) рев. окръг. След въст. емигрира в Русия и постъпва в Одеското юнкерско пехотно у-ще (окт. 1876). По време на РТОВ се записва в редовете на бълг. опълчение и е награден с кръст *За храброст*, IV степен. През 1884 завършва Петербургската военна академия. Взема участие в Срб.-бълг. война (1885) и командва центъра в отбраната на Сливнишката позиция. АБ е сред детронаторите на кн. Александър I Батенберг (1879-1886), за което е уволнен от армията. През 1887 е реабилитиран и достига във военната си кариера до чин *генерал-майор*.

Библ.: *Блъсков, Ил.* Спомени за ученическия, учителския и писателския ми живот. С., 1907; *Блъсков, Вл.Р.* Лични спомени от Търновското

въстание и Сръбско-турската война от 1876 год. Шумен, 1897; *Блъсков, Р.Ил.* Животоописанието ми, което захванах да пиша у Болград, Бесарабско на 1868 г. — В: Автобиографии. Ат. Иванов, Р.Ил. Блъсков, Ю. Ненов. Състав. *Н. Жечев.* С., 1979, 41-111; *Богданов, Ив.* Илия Р. Блъсков. Народен просветител и писател. Литературно-исторически очерк. С., 1940; *Бояджиев, П.* Димитър Блъсков. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 479-483.; *Йоцов, Б.* Илия Р. Блъсков.- В: Български писатели. Живот, творчество, идеи. Т.Ш-С., 1929, 169-209; *Конев, Ил.* Илия Блъсков. Живот и дело. С., 1969; *Леков, Д.* В света на белетриста Илия Блъсков. — В: Българска възрожденска литература. Т. I. С., 1993, 196-320; БП ИНБЛ. Т.4, 298-362; *Тахов, Г.* Трима от съзвездието Блъскови. — Във: Възрожденски книжари. С., 1980, 119-126. /ПБ/

БОБЕКОВ, Павел Станьов (Панагюрище, 1852-1877, Търново), учител, преводач, вестникар, революционер, водач на Апр. въст. 1876 в Панагюрище.

ПБ е най-големият син на гурбетчията Станьо Бобеков. Първоначално учи в родния си град при М. Дринов*, след това в грц. гимназия в Цариград, а по всяка вероятност за кратко и в *Роберт колеж.* Сетне постъпва в султ. Военно-мед. у-ще, което напуска (1873) 1 г. преди да завърши (поради смъртта на брат си, който се удавя в Босфора) и се връща в Панагюрище да утеши майка си. В Цариград участва активно в общ.-култ. живот на. бълг. колония, превежда книги и сътрудничи на сп. *Читалище* (1870-1875).

Завърнал се в родния си град, ПБ става гл. учител в трикласното местно у-ще, което развива в четирикласно и въвежда изучаване на фр. език. Убеден революционер, като председател на местното ч-ще *Виделина* ПБ изнася сказки на полит. теми. Създава и женско д-во *Надежда.* ПБ въпреки младостта си става най-авторитетният човек в града. На вид той *беше студен, предпазлив, сдържан до надменност. Обичаше да обсъжда своите стъпки, за да не се излага на нуждата да се повръща надире. Но когато откриеше сродно сърце, ледената обвивка падаше и той се даваше всецяло. Съотечествениците му, които ценяха характера му и се доверяваха на разума му, не биха прегърнали така решително идеята за въстание, ако не бяха видели него в редовете.* (К. Величков*)

Рев. к-т в Панагюрище е основан през 1870 от Левски*, който няколко пъти посещава града. На 7 февр. 1876 Волов* и Бенковски* обновяват к-та със задача непосредствена въст.. подготовка, като междувременно членовете, сред които изпъква ПБ, полагат и клетва, и превръщат Панагюрище в столица на IV рев. окръг. Бенковски* — роден за водач, но деспотичен и слабограмотен, — не закъснява да си създаде опозиция с високомерието си към всички — и особено към *учените граматици.* ПБ неведнъж — обикновено от принципни съображения — влиза в разногласие с него, според някои дори предлагал на панагюрци да го убият. В навечерието на въст. ПБ е определен за *хилядник* (в случая = главнокомандващ) и за шеф на Привременното правителство. Фактически той, след като Бенковски* с *Хвърковатата чета* напуска Панагюрище, ръководи отбраната на града срещу силите на Хафъз паша, чийто четири писма за капитулация демонстративно скъсва. В Тракия навсякъде другаде появата на редовна войска е повод за въст. капитулация. Панагюрци издържат 3 дни срещу аскера. С шепа бойци ПБ се оттегля в Балкана, като пътьом в Копривщица освобождава тамошните въст. начело с Каблешков*, държани под арест от чорбаджиите. После ПБ успява да се укрие при Ст. Стамболов* в Самоводене и през авг. двамата се прехвърлят във Влашко.

Оттам ПБ заминава за Белград, където е преводач на анг. червенокръстка мисия. Сетне се връща във Влашко и става редактор на първия бълг. ежедневник *Секидневний новинар,* издаван по инициатива на Ив. Адженов*. Посреща с радост РТОВ и като преводач в отряда на ген. Гурко влиза в Търново, където се разболява тежко (вер. от туберкулоза) и умира в ръцете на майка си. Последните му думи са достойни за епитафия: *Умирам, но не ми е жално, защото бях честит да видя България свободна! А аз никога не допущах, че ще доживея щастието да видя това.* На погребението му пламенна реч произнася Ст. Стамболов*.

Библ.: *Величков, К.* Пет имена. — В: *Същият.* Съчинения в пет тома. Т. 2. С., 1986, 134-135; ЕБВИ, 72-73; *Митев, Й.* История на Априлското въстание 1876. Т. 2. С., 1988, passim; *Стефанов, В.* Павел Бобеков — вожд на панагюрските въстаници. С., 1966. /МГ/

БОБЧЕВ, Стефан Савов (псевдоними и прозвища: Стефан Павлович, С. Бежан, Граф Буки, Кака и др.) (Елена, 1853-1940, София), журналист, писател, преводач, юрист, общ. деец, политик, дипломат, дописен (1881) и редовен (1884) член на БКД.

Син на учителя Сава Бобчев, СБ учи в Елена при Стоян Робовски и Никифор Попконстантинов. С материална помощ от чичо си Илия Бобчев, учител и търговец, постъпва (1868) в султ. Военномед. у-ще в Цариград. Взема най-дейно участие в живота на царигр. бълг. колония.

СБ е секретар (1871) и председател (1875) на БПД *Промишление* (1870-1878), основано по инициатива на П. Карапетров*. Първоначално то е нещо като взаимоспомагателна каса, после става акционерно д-во за книгоиздаване и търговия с книги. В 1872 БПД отваря и своя книжарница в Тахта-кале, срещу Балкапан-хан с пръв управител Ив. Говедаров, която става любимо място за срещи на царигр. българи. В 1875 БПД начева да издава и свой в. — *Ден,* чийто редактор е СБ. В 1873 СБ е председател на Мак. дружина, по чиято поръка през лятната ваканция прави проучвателна и агитационна обиколка из Македония, с която повдига нац. дух на населението и неговите водачи. Впечатленията си изнася в серия писма, печатани в *Напредък* и четени с голямо внимание от бълг. възрожд. общественост. Активно работи и в Бълг. читалище, на чийто печатен орган сп. *Читалище* е редактор (1874-1875)

В 1876 емигрира в Одеса, после като представител на ОБН се установява в Букурещ, където заедно с Ив. Вазов*, К. Величков* и Гр. Начович*

издава в. *Стара планина*. По време на РТОВ е чиновник за особени поръчки при кн. Черкаски.

След Осв. завършва право в Москва. Заема висши адм., полит., диплом., съдебни и общ. постове; изявява се като плодовит журналист, учен, преводач и писател; университетски професор по право, създател (1920) и директор до края на живота си на софийския Свободен у-т, редовен и почетен член на няколко чужди академии, виден русофил и радетел за слав. взаимност.

Библ.: ЕБВИ, 73-74; ЕБВЛ, 65-69; Юбилеен сб. в чест на С.С. Бобчев. По случай 50-годишнината му научна, публицистична и обществена дейност. С., 1921; *Начов, Н.* Цариград като културен център на българите до 1877 г. (= Сб.БАН, кн. XIX). С., 1925, passim. /МГ/

БОГОРИДИ, котленски род на фанариоти българи с основоположник Софроний Врачански*.

Стефан, княз (истинско име: Стойко Иванов (Котел, 1775/80-1859, Цариград). осм. сановник, участник в ЦНД, дарител на бълг. просвета.

Внук по баща на Софроний Врачански*. Начално образование получава вероятно при дядо си и в грц. уще в Арбанаси до Търново, а след това с брат си постъпват в елитния грц. лицей *Св. Сава* в Букурещ. Тук бълг. име *Стойко* е заменено с грц. *Стефан*, а импозантното презиме *Богориди* двамата бр. получават в чест на първия бълг. християн. владетел — кн. Борис I (852-889). Според друга версия то идва от прякора *Въгрец* (червейче, което се развива под кожата на добитъка и причинява сърбеж), който по законите на новогрц. фонетика става *Богорис*, а като патроним — *Богориди* (=*Въгрецов*). След успешното завършване на ущето, с препоръката на дядо си Софроний заминава за Цариград и известно време работи като частен учител по фр. във фанариотското семейство Мурузи. Много скоро обаче го напуска и постъпва в тур. марѝна. Придружава през 1799 тур. военен корпус в състав от 15 х. души, който отива с анг. флот в Египет срещу войските на Наполеон. Свидетел е на втората (сухопътна, 1799) битка при Абукир и по чудо се спасява след фр. победа. Завърнал се в Цариград, успява да спечели приятелството на влиятелния фанариот Скарлат Калимахи и заедно с него отива в Молдова. Там неговият покровител става кн., а СБ е назначен за хетман (*управител*) в Галац. В. порта остава доволна от тяхното управление и през 1821 прехвърля Ск. Калимахи във Влашко, а негов наместник става СБ.

Грц. въст. (1821-1828) и походът (1821) на Ал. Ипсиланти в Дунавските княжества поставят нач. на нов драматичен период от живота на видния котленец. Той е принуден да бяга от Букурещ, после става каймакам на Молдова, накрая е извикан в Цариград, където го грози смърт. Благодарение на своята съобразителност и хладнокръвие СБ успява да спаси себе си и своето семейство. Постъпва отново драгоман в марѝната, но след това изпада в немилост и е изпратен на заточение в Измит (Мала Азия). Край на изгнанието му поставя поредната РТВ (1828-1829). Необходимостта от добре подготвени дипл. служители за мирните преговори в края на войната го изважда от забвение. Макар и странно, но на бившия заточеник е поверена важната задача да бъде фактически ръководител на една мисия в Санкт-Петербург (1829), където трябва окончателно да се уредят спорните въпроси между Русия и Осм. империя след Одринския мирен договор (септ. 1829). СБ се справя отлично с поставената му задача. Доволни остават и султан Махмуд II (1808-1839), и имп. Николай I (1825-1855).

Това е звездният миг в кариерата на СБ. Оттук насетне той не само спечелва доверието на султана, но в продължение на 30 г. е една от най-влиятелните полит. фигури в Цариград. Играе ключова роля при преговорите за признаване на независимостта на Гърция (1830), участва активно при подготовката на Ункяр-искелесийския договор (1833), при преговорите с егип. отцепник Мохамед Али паша (1804-1849), при изработването на Балта-Лиманската конвенция (1838), при определяне статута на Дунавските княжества, Сърбия и др. В знак на висше султ. благоволение получава титлата *княз* и е назначен за управител на автономния о. Самос (1833-1850). По-голямата част от времето обаче прекарва в Цариград, а острова управлява чрез свои наместници.

Благодарение на положението си СБ поддържа постоянни контакти както с европ. дипл. представители, също и с видните тур. държавници и реформатори като Мустафа Решид паша, Али паша и Фуад паша. При новия султан Абдул Меджид (1839-1861) е член на Танзиматския съвет и *имперски съветник* — длъжност, създадена специално за него. За голямото благоволение на султаните към СБ говорят и посещенията на Махмуд II и Абдул Меджид в дома му — жестове с изключителна стойност за християн. поданик на Империята. СБ също е съветник и при Синодалния съвет на Патриаршията. Съвременници разказват, най-вероятно с известно преувеличение, че патриархът го наричал *всемогъщия Богориди*, и не предприемал нищо, преди да се посъветва с него. Безспорно е обаче, че по време на дългата си служба при султ. двор и Патриаршията СБ проявява много умение, такт и дипломатичност, които са оценени по достойнство от гърци и турци.

Високото соц. положение на СБ е повод за гордост сред българите и към неговия дом във Фенер (Цариград) пристигат представители от различни краища и, разбира се, най-вече от Котел с молби за покровителство и помощ. И той помага, доколкото позволяват неговите възможности и разбирания. Тези прошения зачестяват с изостряне на църк. борба между българите и Патриаршията. Стремейки се да освободят бълг. епархии от висшето грц. духовенство и да се създаде възможност за църк.-нац. автономия, различни българи многократно се обръщат към СБ за помощ и подкрепа. Особено активен е всепризнатият ръководител на дв.о в този първи период Неофит Бозвели*, който във връзка с борбата за отстраняване от Търновската епархия на грц. владика Панарет неоднократно се обръща към СБ. Изтънченият дипломат, познаващ много добре интригите и коварствата сред фанариотските среди и в

султ. двор, няма обаче себеотрицанието и енергията на своя съгражданин и предпочита поне в нач. да остане настрана от ЦНД.

Не откликва СБ и на молбата на В. Априлов* за откриване на бълг. печатница в Габрово, крайно необходима за разгръщащото се в страната просв. дв. Някои автори (М. Арнаудов) подчертават личната неприязън между Неофит Бозвели* и СБ, породена от различните разбирания и цели на двамата дейци.

Когато обаче ЦНД набира сила и мощ, а царигр. българи, ръководени от А. Екзарх*, поставят през 1848 по най-категоричен начин въпроса за построяване на бълг. храм в Цариград, СБ преценява, че е настъпило времето и той да впише своето име в аналите на тази многолетна борба. Значението на един бълг. храм в Цариград като символ на отделно съществуване на бълг. народ и като централно средище на всички българи е добре разбрано от Патриаршията, която не бърза да даде позволение за неговото откриване. В този момент СБ по своя инициатива изпраща специално прошение до султана, в което изразява желанието на българите да имат самостоятелна църква в имперската столица, където службата да се извършва от бълг. архиерей на бълг., и предлага за тази цел да подари своята къща в царигр. квартал Фенер. Молбата на влиятелния българин е удовлетворена и през август 1849 се получава разрешението на В. порта. В него за първи път вместо *руммилет* (*гръцки народ*) се говори за *булгармилитане* (*български народ*).

От своя страна, царигр. българи не без известни колебания приемат дарението и чрез доброволни помощи построяват малък параклис, който е осветен на 9 окт. 1849 и за патрон му е избран Св. Стефан в чест на благодетеля. В дарствената грамота на СБ храмът, постройките и мястото стават завинаги собственост на бълг. народ. През 1859 пак там започва строежът на нов храм, който по-сетне на свой ред отстъпва място на нова постройка, която през 90-те г. ще бъде заменена с и до днес съществуващата във Фенер бълг. желязна църква *Св.Стефан*. Поради грц. интриги за първи архиерей на новооткритата църква е избран сърбинът Ст. Ковачевич, една невзрачна личност, недостойна за този пост. През 1852 той е отстранен и с намесата на СБ е ръкоположен за предстоятел на бълг. църква неговият братовчед Петър Цонков под името *Поликарп Патароликийски*. От окт. 1858 този пост се заема от Иларион Макариополски*, който е всепризнат ръководител на ЦНД след смъртта на Неофит Бозвели*.

СБ отделя внимание и на образованието и просвещението на своите сънародници. С негова подкрепа и помощ учат Р. Попович*, Раковски*, Г. Кръстевич*, Атанас Гранитски, Стефан Изворски, Ненко Дичев, Петър Стоянов и др. Пак благодарение на него в Котленското у-ще са привлечени един от най-добре подготвените учители като даскал Антон х. Кринчев и Р. Попович. Благодарение на тези грижи Котел през 20-те г. на 19 в. притежава едно от най-добре уредените елино-бълг. у-ща в Б-я.

В последните г. от живота си СБ е измъчван дълго от камък в бъбреците. С цел лечение пътува и до Париж, но тогавашната медицина се оказва безсилна. Умира на 1 авг. 1859, а погребението му е достойно за високия сан, който заема.

Съвременници и изследвачи се разделят при оценките си за дейността на СБ. Едни (Раковски*, Б. Пенев и М. Арнаудов) виждат в него предимно отродения, погърчен българин, който забравя дори родния си език, и туркофила, който не прави достатъчно за род и родина. Други (Г. Кръстевич*, П.Р. Славейков*, М. Балабанов* и др.) поставят акцента върху специфичните условия, при които се оформя СБ, изтъкват високото социално положение и приносите му за възраждането на българщината. Трети (Н. Начович, Т. Жечев, З. Маркова), чийто подход е научно най-издържан, не толкова оценяват, колкото анализират и обясняват полит. стъпки и действия на една сложна и противоречива ист. фигура в зората на новото бълг. време.

Атанас (истинско име: Атанас Цонков Стойков) (Котел, ок. 1778-1826, Париж), лекар, книжовник.

По-малък брат на Стефан Б* и внук по баща на Софроний Врачански*. Бащата Иван подобно на своите дядо и чичовци е заможен джелепин, който снабдява с месо султ. армия. Синовете му получават начално образование при своя дядо Софроний и в грц. у-ще в Арбанаси до Търново. След това постъпват в прословутия грц. лицей *Св. Сава* в Букурещ, където преподава известният елинист Ламброс Фотиадис. У-щето е поддържано и покровителствано от влашките князе (бейове) и каймаками, поради което е известно още като *Бейската академия*. В него учениците получават солидно образование и научават класически и съвременни езици. След смъртта на бащата издръжката на двете сирачета в *Академията* се поема от дядо им Софроний. В у-щето двете котленчета се показват като способни ученици и привличат вниманието на своите преподаватели. След завършване на учебния курс, макар и твърде млад (18-19-годишен), АБ е назначен за заместник на своя учител Л. Фотиадис като преподавател по старогрц. и остава да преподава в продължение на седем г.

През 1811 напуска у-щето и заминава за Виена, за да следва медицина. В авст. столица остава до лятото на 1815. Там попада сред многобройната грц. колония и взема дейно участие в сдружението *Φιλομούσσου ἑταιρεία* и в издаваното от 1811 сп. *Λόγιος ὁ Ἑρμῆς*. За тези г. от неговия живот Гр. Пърличев* пише: *Атанас Богориди беше във Виена енергичен апостол на Хетерията, изложен винаги на опасност да бъде арестуван от австрийската полиция и да го сполети участта на Рига Фереос.* Връзките с рев. среди не се оказват обаче по вкуса му. Предполага се, че многолюдната и шумна Виена го е принудила да потърси във Вюрцбург по-спокойно място, където да завърши своето образование. През 1816 защитава докторска дисертация с *блискав успех* и след кратко пътуване до Яш продължава специализацията си във виенските болници.

По-късно се премества в Париж (1819) и заедно с мед. практика развива и активна книж. дейност в грц. сп. *Λόγιος ὁ Ἑρμῆς* и *Μέλισσα*. Твърди

се, че поддържа връзки с представители на грц. просвещение като Ад. Кораис, Д. Дарварис, Т. Фармакидис и др. Подготвя и печата свои произведения на фр. Прекарал по-голяма част от живота си в грц. среда, АБ е обичан и почитан от гърците не само заради своите занимания, способности и приятен характер, но и поради своя принос в грц. книжовност, просвета и осв. дв. Неоспоримо е, че в онази епоха грц. език и култура предоставят на един българин просвещенец от ранга на АБ по-големи възможности за изява отколкото все още неразвитата бълг. книжовност. Фактът обаче, че грц. му приятели винаги го считат за българин, е показателен за ненакърненото му нац. самосъзнание.

Умира ненадейно във фр. столица. Според някои смъртта настъпила вследствие на заболяване, но негови роднини твърдят, че бил отровен от грц. клерикални среди заради свободолюбие и волнодумство.

Никола Конаки (Яш, 1821-1863, Букурещ), осм. сановник.

Втори син на Стефан Б*. Отначало учи в Измид, където семейството се намира на заточение, а след това в грц. *Велика национална школа* в Куручешме в Цариград. Поддържа приятелски връзки с Раковски*, който учи в същото у-ще. След едно пътуване в Европа неговият брат Александър Б* остава там за да продължи образованието си, а НКБ се завръща в Цариград и постъпва на служба като драгоман в тур. посолство в Париж (1837-1839). Оженва се за единствената дъщеря на молдавския болярин Константин Конаки (1846), чиета фамилно име прибавя към своето. Назначен е за директор на финансите при Молдавския каймакам Тодор Н. Балш и след неговата смърт през 1857 го замества на този пост.

Това е моментът, когато след Крим. война по силата на Парижкия мирен договор (1856) Русия е принудена да отстъпи на Молдова областта Бесарабия, в която са разположени 24 бълг. колонистки поселения. Научили, че начело на автономното княжество стои каймакам от бълг. потекло, колонистите се обръщат към него с молба да потвърди правата и привилегиите на колониите. След като удовлетворява молбата им, НКБ заявява пред делегацията: *Аз съм българин. Каквито молби имате, направете ги. Сега му е времето да бъдат удовлетворени!* Желанието на бесарабските българи да основат свое централно у-ще съществува още в предходните г., но именно сега те намират удобен момент, за да го осъществят. С хрисовул от 10 юни 1858 НКБ учредява по тяхна молба Болградската бълг. гимн. *Св.Св. Кирил и Методий*. В сл. десетилетия гимн. се превръща в просв. център с общонац. значение. Питомци на у-щето се включват активно в просв. дв. и в осв. борби, както и при строителството на възстановената бълг. държавност след Осв.

Александър (Алеко паша), княз (Цариград, 1823-1910, Париж), осм. сановник

Най-малкият син на Стефан Б*. Учи в грц. *Велика национална школа* в царигр. предградие Куручешме, а по-късно в Яш (Молдова) и Люневил (Франция). През 1844 завършва държ.-правни науки в Берлин, след което се завръща в Цариград. Пет г. служи в драгоманското отделение (бюро за преводи) при В. порта. Изучил добре фр., нем., араб., тур., и перс., АБ заема редица дипл. постове в Молдова, Англия и Австро-Унгария. Назначаван е за член на Върховния съвет (*Шура-и девлет*) в Цариград и за министър на общите сгради, пощите и телеграфите.

РТОВ го заварва като посланик във Виена. При оформилата се перспектива Б-я да получи най-сетне своята свобода, АБ подава оставката си и заминава за Париж, където изчаква развитието на събитията. По инициатива на имп. Александър II (1855-1881) и със съдействието на останалите Велики сили на 2/14 апр. 1879 АБ е поставен начело на Изт. Румелия. На 15 май пристига в Пловдив, главният град на областта, носейки на главата си не тур. фес, а бълг. калпак. По време на церемонията по официалното прочитане на султ. ферман, с който е назначен за генерал-губернатор на Източна Румелия, той се съобразява с настроенията на бълг. население и нарежда да не се издига тур. флаг. Тези два факта са показателни за политиката, която той води по време на своя петгодишен мандат — умело лавиране между претенциите на В. порта и нац. въжделения на българите, без последните да бъдат накърнявани. Дори нещо повече — АБ работи системно за укрепване автономията на провинцията като бълг. област и в защита на бълг. население.

Поради изостряне на отношенията му с рус. дипломация, както и поради нежеланието на В. порта да утвърди начело на автономната област авторитетна личност, през 1884 неговият мандат не е подновен и той е заменен с Г. Кръстевич*. След абдикацията (1886) на кн. Александър I (1879-1886) АБ е един от предложените кандидати за княжеския престол, но не е одобрен от ВНС. До края на живота си пребивава в Париж, но поддържа постоянни контакти с видни бълг. култ. и полит. дейци.

Библ.: Княз Стефан Богориди. Предг. и съст. *Ив. Радев*. В. Търново,1994. /ПБ/

2073

БОГОРОВ (Богоев), д-р **Иван Андреев** (Андреов), (Карлово, 1818-1892, София), лекар, журналист, публицист, преводач, строител на новобълг. книж. език, почетен член (1884) на БКД.

ИБ произхожда от занаятчийско семейство. Учи в Карлово при Р. Попович*, продължава в грц. куручешменска *Велика национална школа*, където е съученик със С. Доброплодни* и Раковски*. През 1840 постъпва в *Ришельовския лицей* в Одеса. През 40-те г. там се създава т. нар. Одески кръг от млади бълг. стипендианти като Н. Геров*, Д. Чинтулов*, З. Княжески* и др. и техните дух. наставници и материални поддръжници като В. Априлов*, Н. М. Тошков* и др. Тук прави първите си опити в книж. и издателска дейност и ИБ — през 1841 изготвя литография по *Стематография*-та на Хр. Жефарович* с ликовете на Иван Асен (1218-1241) и Иван Шишман (1371-1393).

През 1843 ИБ се връща в бълг. земи и за една г. учителства в Ст. Загора. След това следва химия в Лайпциг (1845-1847), издържан от бълг. търговци в Букурещ. Тук издава и редактира първия бълг. в. *Български орел* (1846-1847), от който излизат само 3 броя. ИБ сам пише и редакти-

ра всички материали за него. Поради липса на средства прекъсва изданието и отива в Цариград, където основава печатница и започва издаването на *Цариградски вестник*, от който той редактира първите три годишнини (1848-1850). Той оформя в. с много рубрики и му придава информационен характер. По негово време изданието става много популярно сред бълг. публика и именно този в. играе важна роля при оформянето на читателския й вкус. Но поради тривиалната причина — фин. затруднения, ИБ залага в. и печатницата за 1000 фр. и заминава за Букурещ. След това отново се връща към учителството и преподава в Шумен (1852-1853). По време на Крим. война ИБ е преводач във фр. експедиционен корпус. По-късно завършва медицина в Париж (1858) и отново се връща в Цариград. Там участва в редактирането на сп. *Български книжици* (1858).

През 1859 отива в Пловдив и става градски лекар. Там основава първото бълг. ик. списание *Журнал за наука, занаят и търговия* (1862), от което отново излизат само три книжки. В него редакторът му защитава принципите на свободната търговия и възгледите за развитие на индустрията и търговията като най-важно условие за напредъка на бълг. икономика. Като осн. средство в тази насока той препоръчва създаването на *съдружества* от акционерен тип, в които да се обединят бълг. капитали и да се неутрализира европ. конкуренция. Така през 1863 ИБ. се опитва да създаде фабрика за памук в Пловдив, като кани и султана за акционер.

През 1867 ИБ отива като бълг. представител на Слав. конгрес в Москва. След това живее в Букурещ, където редактира издавания от ТЦБК в. *Народност* (1867-1869). Издава и сп. *Книговище за прочитание* (1874). Освен че списва собствени вци, ИБ сътрудничи на почти цялата възрожд. периодика.

Като лекар участва в Срб.-тур. война (1876), а като лекар и преводач в — РТОВ.

След Осв. той продължава да се занимава с издателска и журналистическа дейност.

ИБ оставя следи и като преводач — негови са преводите на *Математическа география* (1842) и *Всеобща география за децата* (1843) на Бардовски. За разлика от повечето възрожденци ИБ проявява пристрастие към географията, а не към историята. Събира и издава *Български народни песни и пословици* (1842). Автор е на *Първичка българска граматика* (1844) и *Първичка българска словница* (1848), в които застъпва идеята за водещото значение на новобълг. език. Изборът на заглавията им не е случаен — той знае, че преди него има издадени няколко граматики, но умишлено акцентира на факта, че създава първа граматика на *живия* бълг. език. На ИБ принадлежи и първият худ. пътепис с изразено чувство за хумор *Няколко дена разходка по българските места* (1868). Друг жанр, в който ИБ се изявява, е автобиографичният — той оставя и своето кратко животоописание *Живота ми, описан от мене*. ИБ е автор и на *Френско-български речник* (1869) и *Българско-френски речник* (1871). До 70-те г. езиковият му пуризъм е умерен, но след това изпада в крайности за речниковата чистота на бълг. език и развива езикостроителна дейност, като предлага изрази като *близосед* вместо *комшия*, *дрълпни-пламни* или *палилниче* вместо *кибрит*. Тези си възгледи разива в сп. *Чистобългарска наковалня за сладкодумство* (1878-1879) и *Словница за изучаване на бащиния наш език* (1882) и др. Въпреки че предизвиква критики и насмешки у съвременници и потомци, и днес употребяваме много думи, изковани от него: *бележка*, *вестник* и др.

Библ.: *Боршуков, Г.* История на българската журналистика 1844-1877, 1878-1885, С., 1965, 41-63; *Богоров, И.* Първичка българска граматика. Фототип. изд. Под ред. на *Хр. Първев, В. Стоянов и др.* С., 1986; И се започна с *Български орел*. Подб. *П. Тотев*, С., 1983; *Нейков, С.* Първият вестникар (Иван Богоров). — Във: Върхове на българската журналистика. Т. I. 1976, 59-89. /ЕД/

БОНЧЕВ, Нешо Бончев (Панагюрище, 1839-1878, Москва), педагог, публицист, лит. критик, дописен член (1871) на БКД.

Роден е в семейството на Бончо Бончев Бояджията и Лула Арбалиева. Бащата е беден бояджия и с труд осигурява прехраната за четирите си деца. Ранната му кончина поставя нови проблеми пред семейството, чиято издръжка е поета от майката и най-големия син Петко. На петгодишна възраст НБ постъпва в Панагюрското у-ще, където учителстват по това време С. Радулов*, Атанас Чолаков и Юрдан Ненов. Немотията скоро го принуждава да изостави буквара и да потърси препитание в една мутафчийница. Единствено застъпничеството на учителите, открили у него големи заложби, го връща на училищната скамейка. От тези г. датира и дружбата му с М. Дринов*, която продължава до края на живота му и е постоянен стимул за нови творчески изяви. В кореспонденцията те наричат себе си *една душа в две тела*, *две половинки на една и съща душа* и т.н. Изпъкнали със своите способности, двамата са привлечени първо за помощници на учителя Ю. Ненов, а по-късно в продължение на три г. го заместват на учителската катедра (1885-1858). По настояване на Васил Чолаков НБ събира народни песни. Част от тях са включени в сб. на бр. Миладинови* *Български народни песни*, а други НБ публикува в сп. *Български книжици* (1858), *Братски труд* (1860) и *Знание* (1875).

По настояване на Н. Геров* и Ат. Чолаков и с финансовата подкрепа на Панагюрската община през 1858 заминава заедно с М. Дринов* за Русия, за да продължи образованието си. Първоначално двамата учат във философския клас на Киевската сем., а през 1861 се прехвърлят в Москва, където на следната г. НБ постъпва в Ист.-филолог. ф.т на Моск. у-т. Тук попада в средата на многобройна колония бълг. студенти — М. Дринов*, К. Миладинов*, Р. Жинзифов*, Любен* и Петко Каравелови и др., които имат сериозни лит. и научни интереси. По време на следването си НБ полага солидните основи на своите знания — запознава се с идеите на рус. славянофили, чете фр. просветители от 18 в. и позитивистите от 19 в., силно е повлиян от творчеството на Белински,

Фихте и Шилер. Едновременно с това изучава класически и съвременни чужди езици. През пролетта на 1866 заболява тежко от тиф и това оказва неблагоприятно влияние на и без това крехката му физика. Въпреки всичко обаче още с.г. успява да положи успешно всички изпити и завършва у-та със степен *кандидат*. Усетил силата на дарованието си, решава да остане в Москва, където да реализира творческите си планове, наместо да се завърне в родината, така както диктуват носталгичните трепети на дълбоко чувствителната му натура. Постъпва като преподавател по грц. език в Първа моск. гимн. и в Лазаревския институт (1868-1875). Използва учителската работа за осигуряване преди всичко на прехраната си, като продължава да се самообразова. През 1869 на път за родината посещава Варшава, Берлин и Виена.

В Б-я прави опити да намери подходящо учителско място, но предлаганите условия не го удовлетворяват. В писмо от това време до М. Дринов* отбелязва: *Тук се задушавам, душата ми търси простор. Не можеш да си представиш колко угнетен е човек тук, как всичко те потиска и не ти позволява да дишаш.*

В търсене на по-голяма творческа свобода се завръща в Москва и се отдава на писателска и научна работа. През сл. няколко г. публикува в бълг. периодичен печат свои статии, посветени на просв. и педагог. въпроси, лит. критика, преводи на Омир, Гогол и Шилер, които оставят трайна следа във възрожд. ни книжнина. Суровият северен климат и крехкото му здраве обаче твърде скоро поставят непреодолими прегради пред неговата дейност. През 1874 заболява от туберкулоза, която постепенно изцежда жизнените му сили. Въпреки това по време на Апр. въст. успява да превежда и да публикува в рус. в-ци материали за положението в Б-я. Умира в Москва. Няколко месеца по-рано отбелязва в дневника си: *Ще дойде ли край на страданията ми? А в политическия свят се извършват велики събития. България се освобождава. Щастлив е този, който ще присъства на това световно зрелище — разрушаването на османската сила!*

Творчеството на НБ не е голямо. По-значителните негови произведения са отпечатани в *Периодично списание на БКД* и намират радушен прием сред възрожд. интелигенция, която открива у него просветен ум, тънка чувствителност и строга критичност, така необходима за прохождащата бълг. л-ра. По време на следването си проявява известен интерес към историята, но след това трайно се насочва към л-рата, класическите езици и педагогиката. Тясно свързан през целия си живот с преподаване и възпитание, НБ се застъпва за създаването на предимно реални у-ща, които да отговарят на нуждите на живота и същевременно да спомогнат за ик. възмогване на угнетения бълг. народ. *Най-много трябват човеку науки* — пише той, — *които го учат как да си варди живота и здравето, да си добива прехраната, да извършва родителските си длъжност.* Избягвайки крайностите на грубия утилитаризъм, той чертае широка образователна програма, чиято цел е и да приобщи българите към култ. достижения на модерния свят. По-късно М. Дринов* признава, че идеите на НБ са използвани като главен фундамент при изграждане на училищната система на Княжество Б-я.

В култ. история обаче той остава преди всичко като лит. критик. Израснал с произведения на рус. класици Пушкин, Тургенев, Толстой, Достоевски, запознат с древната и модерна л-ра, НБ въвежда високи естетически критерии, извежда бълг. лит. критика от нейния провинциализъм и я поставя на нови модерни начала. Към съвременната си книжнина прилага строги принципи и голяма взискателност. Христоматийна известност добиват неговите думи: *Литературното поле не е бална зала, та да се гладими да си казваме комплименти. На литературното поле няма място за деликатни чувства. На това поле, който не е с нас, той е срещу нас.* В конкретните си оценки подлага на унищожителна критика бездарни писания и невежествени издатели, които пълнят книжнината с ненужни издания без худ. стойност. *Вгледайте се внимателно* — обръща се той към читателите — *в това чернокнижно дяволско хороигрище и кажете ми: с тия ли книжки народ се просветява?* Според него българите трябва да се запознаят с творбите на най-значимите европ. писатели и сам се заема да даде пример, като превежда *Разбойници* на Шилер, *Тарас Булба* на Гогол и откъси от *Илиада*. Заедно с Л. Каравелов*, В. Друмев* и Хр. Ботйов* той поставя основите на модерната лит. критика на бълг. език, а съвременните лит. историци го определят като първия бълг.професионален лит. критик.

Библ.: *Бончев, Н.* Съчинения. Подбор и ред. *Ив. Сестримски.* Предг. *П. Динеков.* С., 1983.; Сб. Нешо Бончев. Животопис и преценки на дейността му по случай стогодишнината от рождението му. Под ред. на *Н. Горинов* и *Н. Т. Дончев.* С., 1939; *Динеков, П.* Марин Дринов и Нешо Бончев. — Сп.БАН, № 56, 1937. /ПБ/

БОСИЛКОВ (Бошулков), **Константин** (Копривщица, 1842-1919, София), учител, книжовник, участник в рев. дв.

Най-големият син на копривщенския абаджия Петко Бошулков, който прекарва по-голямата част от времето си в Цариград. Първоначално образование КБ завършва в родния си град, а по-късно завършва Пловдивското централно у-ще. Въпреки голямото си желание и препоръката на Н. Геров* не успява да замине в Русия да продължи в Одеската дух. семинария. Учител в София (1863-1864), Велес (1869-1872), където открива клон на книжарницата на Хр.Г. Данов*, като установява връзки и с Прилеп, Битоля, Ресен и Охрид. Благодарение на своето усърдие и народополезна дейност КБ си спечелва обичта и признателността на местното население. Участник в Учителския събор в Прилеп (1871), на който се изработват примерни училищни програми и се определят учебниците, което спомага за унифициране на учебния процес. Като гл. учител в Горна Джумая (1872-1878) КБ заедно с А. Костенцев* и Д. Марков не само въвеждат *звучната метода*, но и огрмотяват местните занаятчии и еснафи в организираното от тях вечерно и неделно у-ще, като превръщат

града в един от центровете на новобълг. просвета в Македония. Освен това КБ развива култ.-просв. и рев. дейност и по думите на К. Шарков *стаята, където той живеел, била истински арсенал за оръжия, място за сборища на младежите. Тук се водили списъци за околията на благонадежни българи, тук се съставяли плановете за дейност.*

КБ е сред основателите на Горноджумайския рев. к-т и активен негов деец по подготовката на Апр. въст. 1876, като след неговия неуспех заедно с местните рев. дейци прави всичко възможно за опазването на населението от злодеянията на башибозуците и черкезите. Председател е и на к-та *Единство* в града (3 окт. 1878), като ръководи дейността му в помощ на Кресненско-Разложкото въст. (1878-1879) — набиране на доброволци, военно-техническа подготовка и въоръжаване на отделните чети. Дописник на в-ците *Отечество* (1869-1871) и *Право* (1869-1873).

След Осв. дългогодишен служител в М-во на финансите.

Библ.: ЕБ. Т.1, с. 354; *Ванчев, Й.* Новобългарската просвета през Възраждането (до 1878). С., 1982, с. 67, 106; *Рангелов, Т.* С родолюбив порив и дух на възрожденец. — Във: Възрожденски книжари. С., 214-223. /МГ/

БОТЙОВИ Петкови, възрожд. фамилия с важно участие в бълг. книж., полит. и общ. живот през 19 век.

Ботьо ПЕТКОВ Тачев (Карлово, 1815-69, Калофер), основоположник на рода. Учител, книжовник, публицист, общ. деец.

Дядото на БП е свещеник, а бащата, дядо Петко, държи кръчма в Карлово, но покрай нея се занимава и с гайтанджийство и абаджийство. На външност е *едър, напет, с бяла брада,* която прави впечатление на съвременниците. Майката е сестра на станалия по-късно известен със своята благотворителност протосингел Кирил Нектариев.

БП учи първо в родния си град при прочутия елинист Р. Попович* и усвоява перфектно грц. език. Продължава ученето си в Пловдив (1837), вероятно със средства на вуйчо си Кирил Нектариев. През 1839 е учител в Калофер и певец в една от черквите на градчето. Препоръчан от Р. Попович*, през 1840 постъпва в Одеската сем., като разноските са поети от Калоферската община. Показва добър успех, но в нач. на учебната 1843/44 е принуден да се завърне в родината си — навярно поради прекратяване на издръжката му.

До смъртта си учителства в Калофер (1844-1854; 1858-1869) и в Карлово (1854-1858). Открива едно от първите *частни* новобългарски *у-ща* в страната (1845) и привлича голям брой ученици. Преподава бълг., грц, рус., география, история и др. Създава към у-щето голяма библиотека от рус. и фр. книги, които играят голяма роля при формирането на Хр. Ботйов*, Ив. Вазов* и редица други възрожденци.

През 1846 се оженва за Иванка Дрянкова*. От брака има 9 деца. Учителската заплата с мъка покрива разноските на порасналото семейство, поради което през 1854 БП се премества в Карлово, но и тук не може да оправи сметките си. В последните г. от живота си заболява от туберкулоза. Въпреки болестта преподава и участва в общ. живот. От това време Ив. Вазов дава интересен портрет на уважавания учител: *Висок, снажен, почти колос, какъвто беше и знаменитият му син* — пише той,- *стар и грохнал вече, но бодър ум, той внушаваше неволно уважение... Аз и сега го гледам във въображението си, като ходи замислен из училищния двор, с бавен тежък ход, с бяло шаечно сако и широки панталони, които се мантаряха на пусталите му крака. Виждам го и в часове на духовен подем в тържествени дни, когато пред хилядното множество държеше с младенчески жар пламенни речи, с глас еклив, трепетен от вълнение.*

Притежаващ завиден ораторски талант, БП участва и в общ.-полит. живот на българите. На първо място,това е борбата срещу грц. духовенство. Две са главните задачи, които според него стоят за решаване — извоюване на църк. независимост и *умствено развитие* на народа. БП насочва своето слово и срещу униатската пропаганда, като главен негов прицел става в. *България* на Др. Цанков*. Последният не му остава длъжен и често пълни страниците на своя в. с нападки по адрес на калоферския учител. Откритият и независим характер на БП настройва срещу него местните чорбаджии, който намаляват наполовина учителската му заплата. Недоимъкът и охтиката изцеждат и последните сили на дух. отец на Калофер. Умира едва на 54-годишна възраст. За погребението му приятели и почитатели събират помежду си волни пожертвувания, тъй като неговото семейство се намира в тежко материално положение.

Книж. трудове на БП са свързани с просв. и общ. му дейност. Пише дописки до *Цариградски вестник, Дунавски лебед* и *Съветник.* Прави преводи от рус.: *Нещо за безграмотните человеци* (1843), *Психология или душесловие за учение на децата* (1844) и най-важният му превод *Критически издиряния за история блъгарска на Ю.И. Венелин.* Последната книга, най-важна от преводите му, играе важна роля за преодоляването на гърцизма. Голяма част от публицистиката на БП е свързана с езикови въпроси. Той съставя и цялостна бълг. граматика, чийто ръкопис обаче изчезва още приживе на автора, преди да бъде публикуван. Друг един негов труд има по-добра съдба. През 1868 Др. Манчов* издава във Виена *Кратка всеобща география,* която БП написва, опирайки се на рус. учебник на А. Обадовски.

Иванка (моминско име: Иванка Стайкова Дрянкова) (Калофер, 1830 -1910, София), съпруга на Ботьо Петков и майка на ХБ, СБ, КБ и ББ.

ИБ е родена в семейството на Стайко Дрянков и Тота Бурмова. Има трима братя и две сестри. Двама от братята ѝ се изселват в Кишинев, Бесарабия, а след това вземат и родителите при себе си. Според описанието на Н. Геров* ИБ е едра, висока и стройна хубавица, която както повечето моми от онова време се жени млада за калоферския учител БП. Бракът продължава 23 г. През това време тя ражда девет деца, три от които умират твърде рано. Дъщеря им Ана умира на 17-годишна възраст при раждане (1867).

Природно интелигентна и надаре-

на, ИБ знае към 300 народни песни, които пее у дома и по време на работа. По спомените на някои съвременници (Ив. Андонов) ХБ също знае и записва повечето от тези песни. Нелекият живот на ИБ се влошава още повече след смъртта на даскал Ботьо. Тогава тя остава само с четири невръстни деца, без издръжка и без възможност най-големият ѝ син Христо да ѝ се притече на помощ. Въпреки трудностите тя успява да отгледа своите синове, докато те поемат своя път в живота. През 1872 умира синът ѝ Петко (роден 1852), който от 11-годишен е прикован на легло от костна туберкулоза. През 1876 ИБ отива при синовете си в Румъния и постъпва като домоуправителка при Евл. Георгиев*. След Осв. живее при сина си Кирил последователно в Пловдив, София, Враца и накрая отново в София. До края на дните си живее с ирационалната вяра, че любимият ѝ син Христо не е загинал във Врачанския балкан, а живее заточен някъде в Анадола. Чувства се дух. сродена с неговия поетичен свят. По време на Ботйовите тържества с благодарност и родителска гордост приема акламациите на студентската младеж и по майчински им раздава благословията си. Тази почит е единствената награда, която тя получава приживе, защото молбата ѝ да получи пенсия като майка на загинал за свободата на България поборник е отхвърлена от НС.

Христо (Калофер, 1847/48-1876, подножието на връх *Камарата* във Врачанския балкан), гениален поет, публицист, трибун и вожд на рев. дв., нац. герой на България.

Син на БП. Появява се на бял свят на Рождество Христово, поради което получава кръщелното име *Христо*. Първоначално образование получава при баща си, който по това време учителства в Калофер и Карлово. Бащата скоро открива големите заложби на своя син и неколкократно настоява пред Н. Геров* да съдейства, за да може той да продължи образованието си в *единоверна и единокръвна* Русия.

Ходатайството на рус. вицеконсул в Пловдив е удовлетворено и на 14 ноемв. 1863 ХБ пристига в Одеса. С поръчителството на ОБН е приет за *волнослушател* в трети клас на II Одеска гимн. със стипендия от рус. правителство. Неговият другар от онова време Г. Смилов го описва така: *Весел, красив по външност, приветлив в общенията си към всички, той правеше крайно приятно впечатление и бе считан за добър момък.* Престоят в черноморския град има голямо значение за оформянето на мирогледа му. Тук той пристига 16-годишен, но вече с изграден характер и зрелост, несвойствена за годините му. Строгият режим, условностите, несправедливият общ. морал се оказват несъвместими с неговата независима натура. В писмо до баща от онова време той пише: *Невъзможно е да се търпи и стои. Тукашните учители и наредби не са човешки, но зверски. Трябва да бъде човек от камък, за да може да ги изтърпи...* В същото време чете главоломно и поглъща съчиненията на Пушкин, Лермонтов, Тургенев, Чернишевски, Херцен и Добролюбов, царигр. бълг. издания. Освен рус. рев.-демокр. мисъл силно въздействие върху него оказва дружбата му с пол. революционери, които след разгрома на Януарското въст. (1863) са насилствено въдворени в Одеса. Омразата на пол. патриоти към потисничеството на рус. самодържавие са в пълно съзвучие с чувствата на ХБ към поробителите на отечеството.

Разредил посещенията си в гимн., той е изключен *по немарливост* (септ. 1865). Едновременно с това ОБН го лишава от стипендия, като му отпуска само 30 рубли, за да се завърне в родината. Остава без средства в Одеса, но пък получава възможност да чете и да се занимава само с онова, което отговаря на неговите интереси и наклонности. *Той* — разказва Г. Смилов — *си остави дълга коса и съвършено престана да следи за своята външност.* Започва да се среща с босяците на града, защото иска да ги опознае и разбере. Според някои автори (Н. Чакир) в края на 1865 се записва във втори курс на Ист.-филолог. ф-т на новооснования у-т в Одеса. Скоро обаче липсата на средства го принуждава да прекъсне следването си, за да стане учител в бълг. с. Задунаевка (Бесарабия, 1866). Младият ХБ впечатлява местните хора не само с красивата си външност и извисени нравствени качества, но и със суровия си начин на живот, подражавайки на Рахметов от романа на Чернишевски *Какво да се прави?* Според някои мемоаристи върши и рев. пропаганда, за което е търсен от царската полиция.

В нач. на 1867 научава за заболяването на баща си и се завръща в Калофер да поеме учителската катедра и издръжката на семейството. В градеца донася и идеите за свобода и радикално преустройство на обществото, които влизат в разрез с консерв. бит и манталитет на съгражданите му. Паметна остава публичната му реч, произнесена на празника на светите братя Кирил и Методий (11 май 1867), която е *буря* и *порой*. ХБ категорично отхвърля декларациите за лоялност към султана и прогласява, че истински правдини могат да се постигнат само чрез народна революция. Речта съвпада с разгара на четническото дв. в страната и поставя онази точка, от която започва последователната рев. дейност на нейния автор. По това време се публикува във в. *Гайда* първата творба на ХБ — стихотворението *Майце си.* От дните, прекарани в Калофер, датира и първото романтично увлечение на поета. Според някои съвременници обектът на чувствата му е карловската учителка Парашкева Шушулова, а според други — Мария Горанова. Любовта оставя сериозни следи у него и по-късно намира отражение в поезията му. (*До моето първо либе, Пристанала.*)

През септ. 1867 ХБ напуска Калофер с намерение да продължи следването си в Русия, но никога повече не успява да се завърне в родното градче. С малкото средства, събрани от бащата, успява да стигне само до Румъния. Опитите му да получи заем от богатите бълг. емигранти се провалят и той е принуден да започне работа в Браила в печатницата на Д. Паничков*. Тук учи печатарски занаят, набира и коригира в. *Дунавска зора*, редактиран от Д. Войников*. Участва и в живота на бълг. емиграция: играе в театралната трупа на Д. Войников*, сдружава се с хъшовете,

които се готвят да преминат Дунава с четата на Хаджи Димитър* и Стефан Караджа*. По-късно ХБ пише: *те бяха наши приятели, наши братя... с тях деляхме сичко, само смъртта и свободата не можахме с тях да разделим!* Дейна натура, ХБ не остава настрана от рев. кипеж, ставайки писар на войводата Желю Чернев, който също събира момчета с намерение да премине в Б-я. Замисълът е разкрит от рум. полиция, войводата арестуван, а самият ХБ принуден временно да се укрива (ок. юни 1868). Преживяванията и вълненията от тези дни пресъздава в стихотворенията си *На прощаване* и *Хайдути*.

След неуспеха на рев. планове боледува и изпада в такава бедност, че по неговите собствени думи се нуждае *и за насущния си хляб*. През авг. 1868 с трупата на Д. Войников* пристига в Букурещ и малко по-късно се записва в нац. мед. у-ще. Скоро разбира, че това учение не е за него и го напуска. Молбата му към Хр. Георгиев* и Н. Геров* да му съдействат да се завърне в родината като учител остава без отзвук и той изпада в бедствено положение, без средства, без източник за прехрана. През зимата живее заедно с В. Левски* в една изоставена вятърна мелница край Букурещ. *За препитанието не ни питай* — пише тогава в писмо до приятеля си К. Тулешков, — *защото едвам на два три деня намираме хляб да си уталожим гладът... При всичкото това критическо положение, аз пак си не губя дързостта и си не изменям честното слово.* Въпреки трудностите изнася сказки в бълг. чщe *Братска любов* и се превръща в любимец на *младите*. Накрая с помощта все пак на Хр. Георгиев* е назначен за учител по бълг. първо в Александрия (1 февр. 1869), а след това се прехвърля в Измаил (авг. 1868-март 1871). Заедно с професионалните си задължения сътрудничи с материали и в списването на в. *Тълпан* и *Дунавска зора*. Предполага се (А. Бурмов), че тогава ХБ се запознава лично с Л. Каравелов*, за което свидетелства и сътрудничеството му във в. *Свобода*, където помества цяла серия свои стихотворения. През авг. и дек. 1869 г. се среща с рус. краен революционер и терорист С.Г. Нечаев и подпомага неговото преминаване през Румъния.

След съкращаването на учителското му място в Измаил ХБ живее за кратко в Галац и след това се установява в Браила (май 1871). Посреща с радост вестта за победата на Парижката комуна (1871) и изпраща поздравителна телеграма до к-та на Комуната. Временното спиране на в. *Свобода* (Л. Каравелов* отива в Белград за да се снабди със собствена печатница) дава повод на ХБ да пристъпи към самостоятелна журналистическа дейност. На 10 юни 1871 излиза бр. 1 на в. *Дума на българските емигранти* с мотото *Истината е свята, свободата мила*. Изданието е пряко продължение на рев. емигрантски печат и още в уводната статия ХБ декларира своите *соц. стремления* в бъдещата борба. Ограничените средства и заболяването на редактора (според някои от тифус, а според други от инфлуенца) не му позволяват да издаде повече от четири броя. Но и в този ограничен обем проличават неговият талант на публицист, богатството на идеи и проницателна мисъл. В. е с подчертана идейно-полит. и лит. насоченост. Статии като *Смешен плач* и *Петрушан* са великолепни образци на журналистическото му умение да разработва убедително и пълноценно избраната тематика, да внушава идеи, мисли и образи, да защитава своите полит. позиции и възгледи. Тук той обнародва и свои стихотворения, в които блясва и неговия поетичен гений. За първи път в бълг. преса толкова открито и безкомпромисно се защитават социалистическите и комунистическите идеи, така както ги схваща, разбира се, ХБ.

След спирането на *Дума на българските емигранти* започва най-слабо документираният период от живота му. Той не живее на постоянно място, мести се ту в Браила, ту в Галац. По това време задълбочава връзките си и с рус. революционери и най-вече с Н.Ф. Меледин (Флореску). Помага им в пренасянето на рев. л-ра и пропагандни материали. За да набави средства, крайно необходими за разгръщането на рев. дейност, се забърква в тъмни афери, обири и експроприаторски действия. Вероятно във връзка с изявите на рус. рев. групи в края на апр. 1872 е арестуван от рум. власти и задържан във Фокшанския затвор. След два месеца е освободен и се установява в Букурещ. Л. Каравелов*, който поръчителства за осв. му, го прибира в своята печатница и оттук насетне започва тяхното ползотворно сътрудничество при списването на в. *Свобода*, а по-късно и на *Независимост*.

Едновременно с това ХБ успява да подготви и издава и втория свой самостоятелен в. *Будилник* (1 май 1873). В него със средствата на сатирата и хумора си поставя за цел *за гуди всяко нещо на мястото му и всичко да краси с боите му*. С талантливо перо и в свой характерен стил отрича компромисите, бичува чорбаджиите и нац. предатели, осмива негодното и бездарното в бълг. книжнина. Още веднъж по категоричен начин защитава революцията като единствен път за осв. на отечеството. Публикува сатиричните стихотворения *Гергьовден*, *Патриот*, *Защо не съм* и др. В оформлението използва карикатури от пол. художник Х. Дембицки. Поради липса на средства излизат само три броя на в. (З. Стоянов* твърди, че излязъл и четвърти, но той не е намерен досега). След смъртта на *Будилник* ХБ продължава сътрудничеството си с във в. *Свобода*, където в съавторство с Л. Каравелов* продължава сатирично-хумористичната традиция с фейлетоните *Знаеш ли ти кои сме?* Заедно с П.Р. Славейков* полагат основите на фейлетонния жанр в бълг. л-ра. През месеците след спирането на в. *Будилник* ХБ преживява период на творчески подем. Тогава създава баладата *Хаджи Димитър*, стихотворението *Моята молитва* и поетичната сатира *В механата*. През септ. 1873 постъпва като учител в бълг. у-ще *Св.Св. Кирил и Методий* в Букурещ и без да прекъсва, поддържа участието си в списването на Каравеловите в-ци.

Направените разкрития от тур. власти и залавянето на В. Левски* разстройват трайно дейността на БРЦК. Като съредактор на в. *Свобода* и близък сътрудник на Л. Каравелов* ХБ има възможност отблизо да сле-

ди развоя на събитията и съвсем естествено през лятото на 1874 се включва в подготовката на поредното общо събрание на организацията. То се провежда на 20-21 авг. и ХБ е избран за член на новия *привременен* ЦК, който получава задача да осигури средства и да съживи *угасналите частни комитети.* За последното особено се разчита на Русенския рев. к-т, който трябва да извърши подготвителна работа вътре в страната. Нещата обаче не потръгват, а Л. Каравелов* поради парични затруднения спира в. *Независимост* и по този начин лишава рев. организация от много важния за нея печатен орган.

ХБ от своя страна се отдава изцяло на рев. дейност и подготвяйки издаването на нов в., напуска учителското поприще. На 8 дек. 1874 бр. 1 на в. *Знаме* е вече факт. В него ХБ декларира, че новият печатен орган е пряко продължение на в. *Независимост*, и че е извикан от *необходимостта да подкрепи идеята за нашето освобождение* и да се развее *знамето на нашата революционна партия.* В сл. месеци между Л. Каравелов* и ХБ назрява остър конфликт, който се основава на идейни и тактически разногласия. Докато първият оглавява по-умереното крило на рев. партия, то вторият е най-яркият представител на *партията на действието.* В спор с Л. Каравелов*, който по това време издава сп. *Знание*, Б. пише: *Каква полза са принесли и могат да принесат на народа ни голите думи: наука, знание, образование и просвещение при онова диво угнетение и при онзи безчеловечно варварски деспотизъм, който е обградил нашето отечество?* За автора отговорът е ясен: *Единственото спасение на нашия народ се състои в революцията.* Конфликтът между двамата достига своя връх през март 1875, след което разривът е пълен и ХБ застава начело на онези сили, които вървят към подготовката на незабавна революция.

Избухването на въст. в Босна и Херцеговина и изострянето на Изт. криза спомагат да се пристъпи към непосредствена рев. подготовка в Б-я. ХБ, Ст. Стамболов* и Ив. Драсов* свикват на 12 авг. 1875 в Букурещ събрание на рев. дейци, които избират ЦК в състав: Д. Ценович*, Др. Шопов, д-р Хр. Чобанов, ХБ и Ив. Драсов. Прието е решение: *при днешното сгодно време да провъзгласим въстание в Българско.* Определени са и апостоли, които да преминат и да подготвят почвата за бунта. Въст: трябва да избухне през септ. с.г. ХБ получава пълномощно и посещава Яш, Кишинев, Одеса, Николаев и др. с цел събиране на материални средства и подготвени военни кадри. Преди заминаването си подготвя материали за бр. 25 на в. *Знаме*, който е последният с неговото участие. Макар и обиколката в Бесарабия и Южна Русия да има известен успех сред бълг. емигранти в много отношения мисията завършва безрезултатно. ХБ не успява да осигури необходимото въоръжение, пари и хора. След провала на т.нар. Старозагорско въст. (септ. 1875) влиза в противоречие с останалите членове на БРК и си подава оставката (30 септ. 1875). Изследвачите предполагат, че причината за оттеглянето на ХБ трябва да се търси в неговото несъгласие да се бърза с *частични въстания, които нямат солидна подготовка и въоръжение.*

В средата на 1875 ХБ встъпва в граждански брак с Венета Ботйова, по баща Минчева-Везирева (род. 1848, Търново), която, разделена със съпруга си, живее при своя вуйчо владиката Панарет Рашев в Букурещ. Тук двамата се срещат и приятелството им прераства във взаимна обич. От брака имат дъщеря Иванка (род. 13 апр. 1876).

В творчески план освен работата в редакцията на в. Знаме през 1875 ХБ превежда книгата на Д. Иловайски *За славянското произхождение на дунавските българи* и драмата *Кремуций Корд* от Н. Костомаров. По това време преработва и издава своята първа поезия в стихосбирката *Песни и стихотворения*, където включва и пет творби от Ст. Стамболов* (юли-септ. 1875). Книгата се разпространява в страната нелегално и има голямо въздействие при подготовката на Апр. въст.

Въпреки че не е член на ГРК, ХБ не прекъсва рев. дейност след подадената оставка. Поддържа връзки с гюргевските дейци и се старае да ги подпомогне в предприетото начинание. По същото време пътува до Сърбия, Далмация и Русия (според някои посещава Цариград, където има среща с рус. посланик Н.П. Игнатиев), набира средства и извършва рев. пропаганда. В писмо от това време изразява категоричната си решимост да участва в бъдещата революция: *Въпросите решени, целта обозначена, времето и разстоянието определени, следователно тук не се иска молитва, а мотика. Аз ще направя ръцете си на чукове, кожата си на тъпан и главата си на бомба, [и] пак ще изляза на борба със стихиите.* Желанието му се осъществява, когато в Румъния се завръщат разкритите от тур. власти гюргевски апостоли Н. Обретенов* и Г. Апостолов. Те пристигат със задачата да организират чета, която да се притече на помощ на Врачанския рев. окръг.

Отказът на П. Хитов* и Филип Тотю* да оглавят начинанието естествено поставя ХБ в ролята на войвода. При набиране на средства за въоръжаване се включва в БЧН, ръководено от К. Цанков*, което позволява да се създаде една по-значителна по численост и по-добре въоръжена бойна част. В навечерието на преминаването си през Дунав ХБ подготвя и издава бр. 1 на в. *Нова България* (5 май), в който приветства започналото осв. въст. в страната.

На 17 май 1876 четата в състав 205 души овладява авст. пътнически параход *Радецки* и го принуждава да акостира при Козлодуй. След молебен четата се отправя към Врачанския балкан, преминавайки през Козлодуй, Бутан, Добролево, Борован и др. На сл. ден води ожесточен бой с редовна войска и черкези на възвишението Милин камък край с. Баница. Около 30 четници са убити и ранени, между които знаменосецът на четата Никола Симов-Куруто. Използвайки нощния мрак, оцелелите успяват да се измъкнат от обкръжението и достигат до възвишението Веслец във Врачанския балкан. Опитите да се установи връзка с врачанските съзаклятници не успяват и поради мудност градът не въстава. На 20 май/2 юни четата е принудена да приеме бой с многократно превъз-

хождащ я неприятел, отбранявайки върховете Купена, Камарата и Околчица. В края на деня врагът е отблъснат със значителни загуби. Когато привечер щабът се събира, за да реши в каква посока да се изтегли четата, единичен изстрел простреля сърцето на ХБ. Смъртта на войводата е голям удар за четата, която на сл. ден при с. Лютиброд е разбита и разпръсната.

Като става с всяка голяма личност, така и смъртта на ХБ поражда легенди. Според една той бил застрелян от свои, тъй като уж проявил страх и не се оказал достоен за воеводското си знание, според друга — той не загинал, а и до днес бил жив.

Творчеството на ХБ не е голямо по обем, но представлява безспорен връх в бълг. възрожд. л-ра. Възгледите си той формира под въздействие на общ.-полит. обстановка в страната и идеите на Раковски*, Левски* и Л. Каравелов*, така също и в резултат от запознаването си с творчеството на рус. и европ. мислители (Прудон, Бакунин, Чернишевски, Маркс и др.). Като изхожда от радикалното отхвърляне на съществуващата държ.-правна система в страната и от необходимостта от народна революция за промяна на съществуващия ред, той достига до убеждението, че бъдещото общ. устройство трябва да се основава на модните и многообещаващи тогава комунистически принципи.

Макар че и до днес различни полит. партии си оспорват неговото идейно наследство, въпреки все още неутихналите страсти около въпроса *Чий е Ботйов?*, той остава почти неизменно предмет на дълбока почит, особено от страна на бълг. интелигенция.

Стефан (Калофер, 1854-1890, Пловдив), учител, общ. деец.

Син на БП. Завършва първоначално образование при баща си в Калофер и в Пловдив. Със съдействието на Евл. Георгиев* учи в Табор, Чехия (1871-1872). Учителства в Панагюрище (1872-1874). В Букурещ пристига през 1874 и замества брат си ХБ в бълг. у-ще *Св.Св. Кирил и Методий*, като същевременно му помага и при редактирането на в. *Знаме*. Дълго време след това е служител в кантората на Евл. Георгиев в рум. град Олтеница. След Осв. се завръща в Б-я и е назначен за директор на Народната библиотека в Пловдив, където умира на 15 апр. 1890.

Кирил (Калофер, 1856-1944, Студена, Пернишко), учител, участник в рев. дв., генерал от бълг. армия.

Син на БП.Завършва класно у-ще в Калофер, след което учи в Одрин. Работи като учител в Голямо Белово, Пазарджишко. През 1874 емигрира в Румъния и е назначен за учител в бълг. у-ще в Гюргево. Включва се в рев. дв. и подпомага организирането на Ботйовата чета, в която се записва се като обикновен четник. След боя при Милин камък се разболява и се отделя от четата. Успява да достигне до Лом с надеждата да се прехвърли в Румъния, но е предаден и заловен от тур. власти. Изправен заедно с др. четници пред съда в Русе, той е осъден на заточение в крепостта Акия, Мала Азия. След подписването (1878) на Санстефанския мирен договор е освободен. Завършва Военното у-ще в София (1889), а след това и Военната академия в Брюксел. От 1885 е на действителна военна служба и достига до чин *генерал*.

Боян (Калофер, 1866-1885, София), син на БП.

Учи в Калофер и в букурещкото бълг. у-ще. След смъртта на брат си е изпратен да продължи образованието си в Южнослав. пансион на Т. Минков* в Николаев, Русия. По-късно е приет в Кадетския корпус в. Елисаветград. През 1883 се завръща в Б-я и постъпва във Военното у-ще в София. Участва в Срб.-бълг. война (1885) като портупей-юнкер. Ранен в боевете при Сливница и след три дни умира от раните си в София.

Библ.: *Бакалов, Г.* Христо Ботев. Живот, идеи и произведения. С., 1938; *Ботев, Хр.* Събрани съчинения. Под ред. на *П. Динеков, Н. Жечев, Ст. Таринска* и *Цв. Унджиева*. Т. I-III. С., 1976; *Бурмов, Ал.* Христо Ботев през погледа на съвременниците му. С., 1943; *Волков, Евг.* Христо Ботев. С., 1929; *Делчев, Б.* Христо Ботев. Опит за психография. Пловдив, 1981; *Димитров, М.* Биография на Христо Ботев. С., 1924; *Димитров, М.* Христо Ботев. Биография. С., 1948. Христо Ботев. Сборник по случай 100 години от рождението му. Под ред. на *М. Димитров* и *П. Динеков*. С., 1949 Т. *Динеков, П.* В света на Христо Ботев. С., 1976; *Жечев, Н.* Христо Ботйов. Летопис за живота и дейността му 1847/8-1876. С., 1997; *Стоянов, З.* Христо Ботйов. Опит за биография. Русе, 1888; *Унджиев, Ив., Цв. Унджиева.* Христо Ботев. Живот и дело. С., 1975. Христо Ботев. Нови изследвания. Съст. *Ст. Елевтеров, Н. Чернокожов* С., 1990. /ПБ/

БОШНАКОВ, Георги Гатев (Горна Оряховица, 1843-1919, София), учител, деец на нац.-осв. д-ние, общественик.

В Г. Оряховица пръв учителят Герасим започва да преподава на слав. в у-щето, което през 1850 става взаимно под грижите на учителя Ст. Попович, а през 1855 роден език е въведен и в църквата *Св. Никола*. През 1859 за гл. учител идва Ив. Момчилов*, който създава и класно училище (прогимн.). ГБ учи в родния си град, а в 1859 заедно с брат си Никола, става учител в Долна Оряховица (1859-1864). За тамошното първо килийно, а сетне взаимно у-ще остава любопитни записки: *След отпуск черковен, събраните селски старейшини с чорбаджията и поповете, пазариха ни да им бъдем даскали и църковни певци. И тъй, захванахме да учим децата според тогавашното учение: Аз, Буки, Веди, Глагол, Добро, Ест* и прочие. *На пясък, сложен на дъска, се пишеха буквите и сричките. Учебници имаше тогава: Часослов, Наустница, Псалтир и Светче — голямата книга. Зданието училищно беше ниско, тясно; всеки ученик отделно учеше. Освен дневно учение и вечер, нощем идваха възрастни да ги учим на четмо и писмо и черковно пеене. 1860 за по-лесно учение въведохме методата Ланкастерова. Облеклото като на даскал тогава беше: сини потурки с колчаци, фес на главата с пискюл, салтамарка и червено поясче, на което имаше поставен жълт дивит — каламар наричан — когото носят само даскалите и който знае да пише.*

Ок. 1867 ГБ става учител в Свищов, където се сдружава с патриотично настроени младежи, които с възторг посрещат (май 1867) четата

на Филип Тотю* и искат да се присъединят към нея. Войводата обаче ги връща, тъй като целта му е само проучвателна. И това обаче е достатъчно за тур. власт да предприеме широки арести. Заедно с още 32 свищовци ГБ е задържан, а сетне и лично от Мидхат паша е разпитван преди да бъде осъден на 12 г. строг тъмничен затвор в Диарбекир. Условията тук са крайно тежки, нерядко тъмничарите се гаврят с нещастните заточеници — напр. в килиите внасят мангали, в които предварително стриват люти чушки. В Диарбекир от пол. и рус. лекари емигранти ГБ придобива мед. знания и умения, които по-късно му позволяват да се прояви като изкусен лечител. По спомени на съвременници, благодарение на него горнооряховци започват да прилагат нови целебни процедури като компреси, масажи и др.

Помилван (дек. 1872), ГБ отново учителства в Д. Оряховица, а от 1874 се премества в Г. Оряховица, където въвежда *звучната метода.* Става и член на местния рев. к-т, като се включва активно в подготовката на Апр. въст. и заедно с Ив. Панов и Н. Бендерев отговаря за привличането на нови съзаклятници. Преждевременните арести на к-тски дейци осуетяват избухване на въст. в района. Някои са обесени (Г. Измирлиев* и Ив. Панов), други — заточени. Сам ГБ, чийто крака са сковани от тежък, получен в Диарбекир, ревматизъм успява да се укрие.

По време на РТОВ ГБ е преводач в рус. армия и взема участие в битките при Марен и Елена. След Осв. се отдава на активна общ. дейност. Включен е в състава на бълг. делегация, която присъства на коронацията (1881) на рус. имп. Александър III (1881-1894). Като учител, окр. управител на Силистра, председател на окр. Постоянна комисия в Търново, дваж народен представител и кмет на Г. Оряховица (1897-1899) работи всеотдайно за изграждането на нова Б-я.

Има двама братя — Георги и Никола, възрожд. учители.

Библ.: *Генова, М.* Георги Бошнаков. — В: Малко познати имена. Съст. *С. Лазарова.* С., 1983. *Дражев, П.* Георги Бошнаков. — В: Борци за свобода и просвета. С., 1989, 177-184. /МГ/

БРАДИНСКИ (Брадинов), **Станчо Николов** (Калофер, ок. 1830-1880, Цариград), търговец, общ. деец.

Син на кабзамалина (бирника) Колю Брадинов. Учи в Калофер, Пловдив и Цариград. Писар и по-сетне съдружник на бр. Комсиеви. Един от основателите, писар и председател (1872) на бълг. ч-ще (1866-1876) в Цариград. То се намира във Фенер, неговата цел е *да използват добре царигр. българи свободното си време, като се разпространяват между тях полезни знания и вкус към прочит.* Събранията стават веднъж седмично — в неделя, след църковен отпуск, а главното събрание — на Връбница. В тях полит. и религ. разисквания и лични нападки и препирни са строго забранени. Читалищен празник е Петдесетница, също така тържествено се празнува и 11 май, като се дава и угощение на по-видни лица. Ч-щето развива много интензивна дейност в подкрепа на просветата и укрепването на нац. съзнание, става един вид бълг. просв. парламент, има богата библиотека, печатница, свой печатен орган (сп. *Читалище,* 1870-1875).

СБ е и сред основателите и ръководителите на Македонската дружина (1871-1874), която си поставя за цел борба срещу елинизма и подкрепа на бълг. просвета в Македония. Дружината през 1871 отваря бълг. мъжко (учител М. Буботинов от София) и дев. (учителка Славка Балканска от Сопот) у-ще в Солун, мъжко у-ще в Сяр (учител Ст. Салгънджиев* от Ст. Загора) и в Костур (учител Г. Динков), отпуска парична помощ на у-щето във Воден, където учител е Стоян Н. Михайловски (Елена, 1856-1927, София), възпитаник на Галатасарайския лицей, по-сетне виден поет, писател, философ. Освен в Македония Мак. дружина защитава бълг. нац. интереси и в Западните покрайнини — този път срещу срб. шовинист Милош Милоевич, който обикаля из Нишко и Вранско и раздава даром срб. книги, убеждавайки населението, че е сръбско, а не българско. На 1 дек. 1873 Мак. дружина и ББВ *Просвещение* с авст. поща пращат предупредително отворено писмо до новия срб. премиер-министър и министър на вън. работи Йован Маринович. То вдига шум и е един от симптомите на бъдещите люти бълг.-срб. съперничества.

През 1874 Мак. дружина е заместена с нова организация, съвместно дело на Бълг. ч-ще и на ББВ *Просвещение — Настоятелство на бедни у-ща,* сред чийто ръководители е и СБ, но то не смогва да развие някаква значителна дейност.

Братът на СБ Константин завършва султ. Военномед. у-ще и е дългогодишен учител в родния си Калофер.

Библ.: ЕБВИ, с. 90; *Начов, Н.* Цариград като културен център на българите до 1877 г. (= Сб.БАН, кн. XIX). С., 1925, passim. /МГ/

БУДУР, Рафаел (Бешенов, Банат, 1840 - след 1901, неизв.), учител.

Завършва педагог. у-ще в Темешвар, Банат. Учител в родното си с. и във Винга. Пръв въвежда бълг. вместо *илирийски* в просветата на банатските българи. Деен член на учителското д-во във Винга, което установява банатския бълг. правопис.

Библ.: *Телбизов, К.* Българското просветно движение в Банат през 18-19 век. — ИПр, 1984, № 1, с. 71. /МГ/

БУРМОВ, Тодор Стоянов (Нова махала, дн. квартал на Габрово, 1834-1906, София), учител, книжовник, общ. и полит. деец, дописен (1875) и действителен (1884) член на БКД.

Роден в семейството на Неда и Стоян Лазарови. Бащата — средно заможен занаятчия ножар, носи потомствения прякор *Бурмата,* който синът му приема от 1857 за свое фамилно име. ТБ учи в килийното у-ще в Габрово и при даскал Неофит Георгиев-Соколски в Енина, Новозагорско. През учебната 1845-1846 постъпва в Габровско взаимно у-ще, където негови учители са Хр. Костович* и Илия Грудов. Още в ранните детски г. показва много добри способности и когато през 1847 пристига предложение от бълг. колонии в Одеса и Букурещ да бъдат изпратени две момчета на обучение в Русия, изборът естествено пада върху него. 13-годишен постъпва във втори клас на Подолското уездно дух. у-ще, а от авг. 1849 е вече в Киевската сем., която завършва една г. предсрочно (1857)

със степен *магистър* и веднага се завръща в Габрово, за да приложи в родното у-ще наученото.

Високообразованият младеж повежда истинска битка със старите учители и чорбаджии за коренна реорганизация на учебния процес, за въвеждането на нови предмети и методика на преподаване. След 2-годишното негово учителстване Габровското у-ще се превръща в едно от най-модерните класни у-ща от европ. тип в страната. Едновременно с това ТБ започва своята публицистична дейност като обнародва материали в *Цариградски вестник* и в сп. *Български книжици*. Изпъкнал със своите знания и способности, в нач. на 1860 е поканен от Цариград. бълг. община да поеме от Г. Кръстевич* сп. *Български книжици*. Като редактор ТБ поставя в центъра на читателското внимание ЦНД, помества повече актуална информация, насочена както срещу грц. духовенство, така и срещу униатската пропаганда и нейния орган в. *България*. Едновременно с това той полемизира и с *Цариградски вестник* на Ал. Екзарх* и с *Дунавски лебед* на Раковски*, изразявайки несъгласие с прекалено умерения тон на първия и с рев. идеи на втория. Попаднал в центъра на църк. борба, ТБ взема дейно участие при подготовката на Великденската акция (3 апр. 1860) и отпечатва специална брошура под заглавие *Българите и високото гръцко духовенство*, в която аргументира необходимостта българите да се откажат от грц. патриарх и да основат своя народна йерархия. При изостряне обаче на бълг.-грц. конфликт ТБ остава на умерени позиции. Когато през лятото на 1861 отпечатва две статии, в които призовава за помирение с Патриаршията, група възмутени читатели едва не го пребива. Междувременно сключва (1861) брак с Мария Золотович, която последователно му ражда четири дъщери.

След като напуска редакцията на *Български книжици* (март 1862), за кратко участва в поредната бълг.-грц. комисия по църк. въпрос. През септ. 1863 поема издаването на *Съветник*, който изследвачите определят като *първия български партиен орган*, изразяващ интересите на оформилото се умерено крило в ЦНД. В. в повечето случаи се съобразява с рус. позиция по църк. въпрос и пише за *отстъпчивост и от двете страни*. Същата линия отстоява и във *Время* (7 авг. 1865-6 ян. 1867), който се появява шест месеца след спирането на *Съветник* (ян.1865). Но на моменти дори неговото търпение се изчерпва и той също издига глас за радикално решение на *Въпроса*. Много място отделя и на просв. и култ. теми, като категорично се противопоставя на проекта за отоманизиране на бълг. у-ща, издигнат от Дунавския валия Мидхат паша. По време на Критското въст. (1866-1869) се обявява в подкрепа на борещото се грц. население и срещу унизителния верноподанически мемоар, подаден от някои царигр. българи, начело с д-р Ст. Чомаков*.

Тази смелост коства живота на *Время*, който е спрян завинаги от цензурата. Въпреки това ТБ не остава пасивен и издава анонимно в Букурещ брошурата *Братско обяснение на българин към братята му българи*. В нея откровено и без страх развива идеята, че българите трябва да се надяват единствено на Русия и на своите сили, за да отхвърлят чуждото робство. Реформите, смята той, действат върху Осм. империя така, както действа *пресен въздух върху едно тяло, което се разлага*. И подчертава, че *едно правителство дава онова, което му се не ще, само тогава, когато е принудено* със силата на оръжията. Макар и да не е революционер ТБ стои близо до онези, които мечтаят за осв. чрез радикални средства. За разлика от тях обаче той поставя акцента не върху самостоятелността на бълг. осв. дв., а върху ролята на Русия. За това не е чудно, че през 1867 постъпва на работа в рус. легация в Цариград като нещатен преводач и съветник по бълг. въпроси. Едновременно с това продължава и журналистическата си дейност като кореспондент на рус. вци *Московские ведомости* и *Вестник Европы*, където публикува много материали, разкриващи положението на бълг. народ и неговите стремежи. Не прекъсва и участието си в ЦНД — пише брошури, посредничи между рус. посолство и бълг. дейци, служи като съветник на екзарх Антим I* по важни полит. въпроси. През 1875 е назначен за управител на Николаевската болница при рус. посолство в Цариград.

След разгрома на Апр. въст. участвува активно при подготовката на дипл. мисия на Др. Цанков* и М. Балабанов*, както и при изработването на рус. становище във връзка с Цариг. посланическа конференция (1876-1877). По време на РТОВ е ковчежник на Канцеларията за граждански дела към щаба на рус. армия. След това е назначен за вице-губернатор на Пловдив (юни 1878) и губернатор на София (18 май 1879), което му открива възможност за блестяща полит. кариера в освободена България. Кн. Александър I (1879-1886) го избира за пръв министър-председател на страната (5 юли-25 ноемв. 1879), като едновременно с това е министър на вътр. работи и управляващ М-вото на народното просвещение. До 1884 е един от водачите на Консерв. партия и на два пъти е избиран за министър на финансите (март-септ. 1883; 9-12 авг. 1886). След това се присъединява към Прогресивно-либералната партия на Др. Цанков*. Избиран е за народен представител (1880), за член на Висшия касационен съд, Кодификационната комисия (1881) и Държ. съвет (1881-1883). Продължава и своята публицистична дейност. Участва в редакцията на *Витоша* и *Балкан*, сътрудничи на *Светлина* и *Братство*. По време на Стамболовото управление (1887-1894) е задържан и репресиран, което обаче не повлиява на русофилската му ориентация. След 1886 се оттегля от активна полит. дейност и се отдава изключително на книж. си занимания. Автор е на книгата *Българо-гръцката църковна распря* (1902), в която освен своите спомени систематизира и редица домашни и грц. извори. И до днес тя остава една от добрите книги по църк. въпрос.

През нощта на 23 окт. 1906 умира внезапно във влака на път от Цариград за София на 72-годишна възраст.

Библ.: *Балабанов, М.* Тодор Ст. Бурмов. С., 1943; *Бурмов, Т.* Спомените ми. Автобиография. Предговор, съст. и коментар Р. Радкова. С., 1994; *Въз-*

възова-Каратеодорова, К. Тодор Бурмов. — В: Радетели за просвета и книжнина. С.,1986, 282-291; *Дойнов, Ст.* С желание да бъдат полезни (Т. Бурмов, М. Балабанов, Ив. Найденов. — Във: Върхове на българската журналистика. Т. I. С., 1976, 231-247. /ПБ/

БУСИЛИН, Георги поп Илиев (Батак, ок. 1823-1845, Москва), книжовник.

Най-големият син на поп Илия Янков, известен в Родопския край със своята *ученост, родолюбие и философска мъдрост.* Поп Илия поддържа близки отношения с видни българ. възрожденци от Пазарджик, Пловдив и Цариград и, подкрепян Ал. Екзарх*, ръководи църк. дела и развитието на образованието в Батак.

ГБ учи в Батак, след това най-вероятно в грц. класно училище в Пловдив. Овладял грц. език, той заминава за Гърция и се записва в у-щето на Теофилос Каирис на о. Андрос, където остава (1837-1839) до неговото закриване. Тук заедно с Иларион Макариополски*, Ив. Добровски*, З. Струмски*, Ст. Чомаков* и др. членува в Слав.-българ. ученолюбиво д-во, което си поставя за цел нац. пробуждане на българите чрез просвета и прогонване на гръцките владици. Продължава образованието си в Атинската гимназия (1840-1841). В Атина андроските българ. възпитаници, сред които е и ГБ, възстановяват Слав.-българ. д-во и под ръководството на Раковски* и Иларион Макариополски основават тайно Мак. д-во, чиято цел е възст. в Б-я.

Воден от желание да получи висше образование, ГБ заминава за Русия и се записва (1841) в I-во отделение на Философския ф-т на Моск. у-т, като с покровителството вероятно на М.П. Погодин получава държ. стипендия. Попада сред видни славянофили, свързва се и с ръководителите на българ. емиграция по това време и с подкрепата на М.П. Погодин започва активна научна и журналистическа дейност. За надеждите, които му се възлагат, свидетелство е фактът, че след смъртта на Ю. Венелин на ГБ поръчват подреждането на неговия архив. Проявява интерес към училищното дело и към уреждането на *книгохранилище, в което да се събират книги.* От Москва ГБ изпраща на Карловското у-ще препис на *Манасиевата хроника* и др. книги.

Със средства на Ангел Н. Хаджиоглу ГБ издава *Български буквар* (Москва, 1844) в тираж 3500. Чрез Гаврил Моравенов изпраща 1000 екз. от него за Македония, а останалите разпраща в дар на българ. у-ща. Един от първите сред българ. педагози осъзнава необходимостта от детско четиво и освен буквarния материал в своята учебна книга включва басни, кратки повести и нар. песни, предадени на говорим език. Освен със своето съдържание, стройна система и педаг. достойнства, *Буквар*-ът оставя и следа в развитието на книж. език от втората половина на 19 в. със своя правопис на *чисто българско произношение* (т.е. на говорим език).

ГБ умира, покосен от болест, скоро след завършване на у-тското си образование

Той е брат на поп Петър Попилиев, който заедно с П. Волов* заклева (21 февр. 1876) членовете на рев. к-т в Батак и сетне загива в Апр. въст.

Библ.: ЕБВЛ. 101-102; *Пунев, К.* Драган Манчов — книгоиздател и радетел за бащин език. С., 1989, 14-21; РБЛ. Т.1. 147; *Янев, Я.* Георги Бусилин (1823-1845) и неговият буквар. С., 1992, passim. /МГ/

БЪЛГАРОВ, Еремия Петров (Медковец или Мокреш, дн. Монтанско, 1836/40-1868, край Вишовград, Търновско, или на Бузлуджа), бунтовник.

Родственик на Ив. Кулин*. Учи в Лом при Кр. Пишурка* и в Белградската класическа гимназия (1859-1860). Доброволец в срб. войска. Член на ръководения от Л. Каравелов* белградски Бълг. к-т (1867) и военен ръководител на т.нар. *Зайчарска чета* (неин гл. организатор е Ив. Кулин). Тя е създадена през юли 1867, когато ок. 600 души се събират край Зайчар в изпълнение плана на Бълг. к-т за вдигане въст. в Б-я. Но сърбите се отказват от предварителната договореност за съвместни действия и я издават на турците. Ударена в гръб от срб. части, четата е принудена да мине преждевременно границата, където вече я очаква многоброен аскер. След 2-дневни тежки боеве тя се връща обратно в Сърбия, където е разоръжена и разпръсната. Ръководителите са осъдени по на няколко месеца затвор. След излизането си от срб. тъмница ЕБ заминава за Влашко, където се включва в четата на Хаджи Димитър* и Стефан Караджа* и загива в бой на родна земя.

Библ.: ЕБ. Т. 1, с. 496; *Йонков, Хр.* Двамата офицери от четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. С., 1971, 70-141. /МГ/

ВАЗОВ, Иван Минчев (псевд. Пейчин) (Сопот, 1850-1911, София), д-р на филолог. науки, класик на бълг. лра, общ. деец, член (1881) на БКД.

Роден в семейството на търговци. Учи (1857-1863) в родния си град при Юрдан Ненов и за известно време работи в дюкяна на баща си. Продължава своето образование в Калоферското (1865-1866) и в Пловдивското класни у-ща (1866-1867) при учителите Б. Петков*, Партений Белчев, Богдан Горанов и Й. Груев*. Владее фр., рус, тур., грц., а по-късно учи и нем.. От 1867-1870 датират ранните му и не особено сръчни поетически опити.

Заминава за Олтеница (1870) да изучава търговия под настойничеството на чичо си. Тук, а след това и в Галац, Бъкау, Браила, Букурещ търси контакти и се сближава с мнозина бълг. емигранти, сред които Л. Каравелов* и Хр. Ботйов*. В Браила живее сред хъшовете, превърнали се по-късно в герои на повестта му *Немили-недраги.* Учител (1872-1873) в Мустафа паша (дн. Свиленград), а по-късно чиновник в Перник — преводач в компанията, която строи жп линията София-Кюстендил. Завръща се в Сопот и става член на местния рев. к-т (1875-1876). След избухването на Апр. въст, в което съгражданите му не участват, ИВ емигрира през Цариград в Румъния: *Аази, аз*

ослабнах,//светът ми домиле,//аз сабята не грабнах//и кат герой не паднах// на бойното поле — обяснява сетне той в стихове своето тогавашно поведение. В Румъния става секретар на БЦБО. След обявяването на РТОВ е писар на Свищовския и Русенския губернатор.

В свободна Б-я ИВ е депутат, редактор, министър на просвещението (1897-1898). До Осв. издава стихосбирките *Пряпорец и гусла* (1876), *Тъгите на България.* (1877), *Избавление* (1878). От 1870 сътрудничи на бълг. периодичен печат (*Периодическо списание*, сп. *Читалище*, в. *Напредък*, в. *Нова България* и др.) като поет и автор на полемични статии по лит. въпроси. Създадените тогава негови песни са не по-малко популярни от стиховете на Д. Чинтулов* и стават своеобразни маршове на бълг. нац.-осв. дв: *Боят настана, тупат сърца ни* и *Тих бял Дунав се вълнува.* Христоматийно четиво за поколения българи е и отпечатаното през 1876 стихотворение: *Питат ли ме де зората.* С тези първи зрели поетически творби, между които са и посветените на подвизите на българите в Срб.-тур. война (1876), ИВ започва да създава забележително творчество. Но главното негово вдъхновение идва от нац. възраждане. Извънредно плодовит, през сл. няколко десетилетия в проза и поезия той възвеличава важните събития и личности от тази епоха, възпява и красотите на своето *любезно отечество*, превръщайки се в безспорен класик на бълг. л-ра.

Библ.: *Арнаудов, М.* Иван Вазов. Живот и дело. С., 1944; *Вазов, Ив.* Събрани съчинения. Т. 1-22. С., 1974-1979; *Игов, С.* История на българската литература. 1978-1944. С., 1990, 13-28; *Цанева, М.* Иван Вазов. С., 1973. /ЖК/

ВАКЛИДОВ, Христо Дочев (Казанлък, 1841-1891, Ст. Загора), учител, преводач, печатар, публицист.

Завършва фр. у-ще на Лазаристите в Бебек, Цариград. Учи печатарство в Одрин и Цариград, където работи като журналист, преводач и учител. Тук ХВ помага на Др. Цанков* в издаването и редактирането на в. *България* (1859-1863). Редактор на в. *България* (1861) и секретар на униатския владика Р. Попов*. Превежда от фр. и издава *Електрически телеграф* и *Книжка за благонравието* (1858). За нуждите на у-щата издава *Начални алгебрически уроци* (1859), *Буквар за французкий язик* (1863), *Българско-французкий и французко-български речник* (1864) и *Кратка священа история.*

Установява се в Браила (1863), където основава акционерно печатарско д-во *Гутенберг*, което издава и печата редактираните от ХВ в. *Българска пчела* (1863-1864) и сп. *Зорница* (1864), където отново публикува своя превод на *Скитникът евреин* от Йожен Сю (I-во изд. 1860). Със своята дейност ХВ активизира дейността на бълг. емигранти и дори българи от Винга търсят ходатайството на Раковски* за получаването на новоиздадените му книги. С книж. си дейност ХБ има определи заслуги за лит. обработка на бълг. език и за популяризирането на фр. л-ра у нас.

Поддържа връзки с Раковски*, а чрез П. Кисимов* — с ТБЦК. През 1864 напуска Браила и известно време живее в Болград (1865). Учител в униатското у-ще в квартала Каик, в Одрин (от дек. 1867). Установява се в Цариград и заедно Др. Цанков*, Добри П. Минков и В. Мачуковски влиза в редакцията на в. *Източно време* (1874-1877), който обективно информира читателите за Апр. въстание. До 1878 заема още постовете драгоман при авст. консулство в Одрин и директор на кат. у-ще в Тиквеш. След Осв. се установява в Ст. Загора, където изпълнява адм. длъжности. Един от редакторите на в. *Знание* (1884).

Брат на поп Иван Ваклидов — архим. и главен викарий на униатския владика Р. Попов* и един от кандидатите за неговия пост след смъртта му (1876).

Библ.: *Галабер, В.* Дневник. С., 1998, passim; ЕБВЛ. 143-144; РБЛ. Т.1., с. 578; *Сюпюр, Ел.*. Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX в. С., 1982, с. 132. /МГ/

ВАСКИДОВИЧ, Еманоил (Манолаки) (Мелник, 1795-1875, Свищов), учител, книжовник.

Получава образование в родния си град, на Хиос и в *Бейската академия* в Букурещ. Преподава грц. и бълг. в Свищов (1815-1845; 1854-1863) и в Плевен (1846-1854). Създава първата бълг. училищна библиотека (1820). С големи заслуги за превръщането на Свищов в един от най-престижните центрове на новобълг. просвета, където учителства и Хр. Павлович*. В средата на родолюбивия и преуспяващ крайдунавски град се сближава с Неофит Бозвели*, с когото развива просв. дейност. В основата е на организирането и построяването на ново у-ще в града (Горната махала) през 20-те г., за което привлича средства и от българите в чужбина.

Високообразован родолюбец, ЕВ е против проповядваните в тогавашните килийни у-ща *калугерски душеспасителни теории* и въвежда светското образование на *словено-болгарски* език. С широтата на своите познания, със своето сладкодумие и откритост, той респектира и привлича мнозина ученици, между които и П.Р. Славейков*. Споделя идеите на Неофит Бозвели* за ролята и същността на нац. просвета и е негов съавтор на *Славеноболгарское детеводство* (ч.1-6, 1835). В книгата и поточно в предговора се изтъкват важността на възпитанието и ученето и нуждата от всенародна морална и материална подкрепа за тяхното развитие с оглед съвременните изисквания за светско образование. Следват шест части: граматика, правила и примери, правопис и синтаксис, аритметика, география, писмовник. Издава грц. граматика (1837), *Първа понятия за детинско употребление когато начнат да четат* (1847), *Наръчна книжка за българските деца и девици* (1847), *Християнско поучение или сокращение на священният катихизис* (1847), *Сокращение на священната история* (1847), *Буквар за първоначалните ученици* (1857) и др. Автор на първата българска *Кратка енциклопедия за децата* (1857) с увлекателни разкази за природата и човека, за селища, история и изкуство по света.

Ползва се с авторитета на един от малцината тогава будни и образовани бълг. учители и книжовници. Той е сред първите свищовци, който сътрудничи на Неофит Бозвели* в бор-

бата срещу грц. духовенство за църк. независимост (1842-1845). Един от основателите на Свищовското ч-ще (1856). Както сам обобщава, в продължение на десетки г. възпитава онова бълг. самочувствие и съзнание, с което просветените млади могат да станат полезни на своето отечество и да *усещат сладостта му, защото в него първи път са видели слънцето.*

Библ.: *Кръстанов, Т.* Емануил Васкидович и развитието на новобългарската просвета. — ИПр, 1975, № 5, 75-92; *Същият.* Емануил Васкидович и участието му в българската църковно-национална борба. — В: ИБИД, т. 30, 1977, 71-97; БП ИНБЛ. Т.2, 424-426. /ЖК/

ВЕЗЕНКОВИ, бр., участници в нац.-осв. дв.

Константин Иванов В. (Крушево 1848-1878, гр. Теодосия, Украйна), лекар, опълченец.

КВ израства в родолюбива бълг. среда и в родния си град получава начално образование. През 1859 със стипендия на Слав. к-т продължава ученето си в Москва. 3 г. учи в гимн., а през 1863 постъпва в Математическия ф-т на Моск. у-т, където две г. слуша лекции по естествени науки. Прекъсва по домашни причини, но през 1866 отново е студент първи курс в Мед. ф-т на у-тета. Завършва през 1872 и през сл. 5 г. е лекар в гр. Верея, Моск. област.

С обявяването на РТОВ се записва в Бълг. опълчение, където е назначен за лекар на III дружина, носител на Самарското знаме. Извървява целия боен път на Опълчението — Ст. Загора, Шипка, Шейново — и нерядко му се налага вместо хирургическия нож да грабне бойния щик и поведе и здрави, и болни в атака. В нач. на 1878 опълченските дружини са изпратени в Еленския и Котленския край за усмиряване на обстановката и прекратяване издевателствата на башибозушките банди.

След осв. на Котел и околните села отрядът продължава на изток по долината на р. Луда Камчия и на 22 ян. (3 февр.) 1878 достига с. Кадър Факлии (дн. Везенково). В подстъпите към селото се разразява яростна схватка с нередовната осм. войска. Начело на опълченците и в центъра на битката е д-р КВ и тъкмо той е първата и най-скъпа жертва в този последен за Опълчението боен ден. Защото няколко часа по-късно пристига съобщение за подписаното примирие и нареждане за оттегляне на опълченските части. Назад е върнат и тежко раненият лекар опълченец. Въпреки положените грижи в Цариград, Одеса и Киев той угасва през есента на 1878 в гр. Теодосия, в обкръжението на приазовските българи, заселени по тези места. Героичното и самоотвержено поведение на д-р КВ е отличено с ордени и бойни награди, а селото, за чието осв. отдава младия си живот, е наименувано на него.

Стоян Иванов В. (Крушево, неизв. -неизв., Одеса), брат на КВ, войвода, прочут майстор строител в Югозап. Б-я, който подпомага Критското въст. (1866-1869), участва в плановете за създаване на южнослав. държава през 1868, включва се в доброволч. дружини и в Срб.-тур. война (1876), РТОВ и Срб.-бълг. война (1885), поддържа тесни връзки с рус. дипл. и военни среди, както и с дейците на ОБН.

Третият брат от тази известна фамилия — **Петър Иванов В.** — пада убит в Срб.-тур. война (1876).

Библ.: *Томалевски, Г.* Майстор Стоян Везенков. С., 1964; *Тонев, В.* Бележки за миналото на с. Везенково. — В: Село Везенково, история, бит, култура. С., 1995, 15-19; *Църнушанов, К.* Охридското съзаклятие, предшественици и дейци. С., 1966, 43-47, 94-96. /ВТ/

ВЕЛИЕВ (Велев), **Филип** (Габарево, Казанлъшко, 1818-1883, Казанлък), просв. деец, преводач.

Данните за семейната му среда и за ранните му ученически години са оскъдни.

Предполага се, че най-напред учи в грц. у-ще в Казанлък, след това продължава образованието си в централното грц. у-ще към митрополията в Пловдив. Получава добра подготовка по грц. език и л-ра и става помощник (1844) на гл. учител Диамандис Забеку. Радетел за изучаването на грц., чрез който българите да получат по-добро образование, ФВ става учител в Казанлък (1846-1859), където въвежда честването на 11 май — празника на *Св. Св. Кирил и Методий.* След отказа на чорбаджиите да подновят договора му ФВ заминава за Одрин (1859-1860), където успява да привлече бълг. деца от грц. у-ща, опитва се да отвори ново бълг. у-ще и взема участие в борбата срещу гърцизма и унията. ФВ не се ограничава само с преподавателска работа и издава *Грамматика гръкобългарска* (1860), става дописник на в. *Дунавски лебед.* Учителства в Ст. Загора (1861-1863), след което се установява отново в Казанлък (от 1863), където по негова инициатива се открива гл. у-ще (1868); тук освен езици преподава физика и математика. По негова инициатива в Пловдив (1870) се свиква събор на учителите от околията, който взема решение за уеднаквяване на училищните програми и за записване на народни умотворения. Инициатор за основаването на ученическото д-во *Искра* (1870).

Освен като просветител и общественик ФВ е и добър преводач. През 1868 издава *Поучения в Светата и Великата Четиридесетница и в други недели през годината и знаменити празници* от Ил. Миниатис. Съставя и превежда учебни помагала. Автор на *Кратка риторика.* Превежда *Илиада* на Омир, чиято първа песен публикува във в. *Век* (1875), а първите шестнадесет песни — в отделен том във Виена (1875). Дописник на в. *Право*, в. *България.*

Библ.: ЕБВЛ, с. 152; *Георгиев, М.* Филип Велев. — В: Казанлък в миналото и днес. Кн.1. С., 1912, 98-101; *Тодев, Ил.* Филип Велиев. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 144-152. /МГ/

ВЕЛИКСИН, Димитър (Драгой) (Псевдоними: Д. Великов, Vellisson) (Браила, 1840-1896, Париж), публицист, поет, участник в рев. дв., дипломат.

Роден е в търг. семейство, преселило се от Карнобат след РТВ 1828-1829. Учи в рум., грц. и бълг. у-ще в Браила, а като стипендиант на Н.М. Тошков* следва л-ра в *Колеж дьо Франс* и в *Сорбоната.* Сътрудничи на Раковски*, участва в Първа бълг. легия (1861), поддържа тесни връзки с

кръга около ТБЦК, близък приятел на К. Цанков*. Сътрудничи на повечето бълг. емигрантски издания с рев. ориентация. Активно участва и в живота на рум. общество — има стихове на рум., публикува в рум. в-ци и списания, участва в полит. полемики; свързан с рум. либерали. Пише на бълг., рум. и фр. След Осв. идва в Б-я, а в 1886 заедно с К. Цанков се връща в Румъния и продължително време е чиновник в бълг. дипл. агентство в Букурещ.

Библ.: ЕБВИ, 111-112; *Жечев, Н.* Браила и българското културно-национално възраждане. С., 1970, с. 108 и сл.; *Сюпюр, Ел.* Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX век. С., 1982, с. 135. /МГ/

ВЕЛИЧКОВ Петков, Константин (Пазарджик, 1855-1907, Гренобъл), учител, участник в рев. дв., писател, преводач, лит. и худ. критик, държ. и общ. деец, член (1884) на БКД.

Роден в семейството на будния и заможен занаятчия Величко Петков-Кюркчията, който е член на местния Давие меджлиси (Съдебен съвет) и на църк. община и взема участие в ЦНД. Майка му Мариола е интелигентна, образована за времето си жена и изявена общественичка. От малък Костаки, както галено го нарича тя, проявява горд и избухлив характер. 11-годишен получава рана от ножа на едно турче. Като ученик в Галатасарайския лицей няколко г. покъсно хвърля нож, с който се храни, по някакво гърче, което на масата си позволява да подмята обиди по адрес на българите.

В Лицея, открит (1868) като елитно учебно заведение по фр. образец, прекарва 6 г. (1868-1874), получавайки превъзходно образование. Там пише драмата *Невенка и Светослав*, която играе (1872) със съучениците си в царигр. театър *Османие* и в *Американското театро* в Ортакьой. В столицата, прочитайки брой от Караveловата *Свобода*, получава своето *рев. причастие.* Там се среща с Ив. Вазов* и с това се слага началото на сърдечно приятелство, продължило десетилетия. Сближава се и с Т. Каблешков* и П. Бобеков* — връзки, които после, през Апр. въст., ще прераснат в бойно съратничество.

Веднага след завършването на Лицея е назначен за учител в Пазарджик (1874-1876). Заедно с него постъпват и завършилите средно образование в Чехия Яков Матакиев и Иван Войводов. Трите младежи скоро издигат на съвременно ниво методиката на преподаване и организацията на учебния процес: всеки клас се обучава в отделна стая от учители специалисти по няколко предмета. Така се създава първото модерно 4-класно у-ще в града. КВ става и председател на местното у-ще *Виделина*, където, за да се разпространи идеята за свободен и достоен човешки живот, по негова инициатива се поставят пиеси с патриотично и борческо звучене (*Иванко* на В. Друмев* и *Разбойници* на Шилер). На 11 май 1875 в реч (КВ притежава силен риторичен талант, Ив. Вазов* го нарича *блискав оратор*) пред събраното множество отива още по-далеч: *Образованието ни е нужно не само за да бъдем полезни на себе си, но и на поробеното си отечество, което има нужда от свобода.*

През февр. 1876 в Пазарджик пристига Г. Бенковски*, за да съживи съществуващия още от 1870 рев. к-т с оглед подготовката на Апр. въст. Сред най-дейните негови членове бързо изпъква КВ, начева се трескава бунтовническа работа. Сестрата на КВ Теофана нощем бродира знамето, под което Пазарджик трябва да въстане, а той, въоръжен с револвер, охранява къщата. Натоварен е и с организационна и агитаторска работа из окръга, занимава се с набавяне на пушки и бойни материали. Когато идва вестта за обявеното въст., КВ е един от първите, които с бойна униформа и въоръжение пристигат на сборния пункт. Но почти веднага градът е блокиран от редовна войска, обещаната помощ отвън не идва, Пазарджик не въстава. Заедно с мнозина други КВ е арестуван и осъден на смърт. Спасен от европ. комисия, разследваща беззаконията при потушаването на въст, КВ става писар при Екзархия (1876-1877). По време на РТОВ е преводач при рус. армия.

След Осв. следва няколко месеца право в Париж (1880-1881). Многократен депутат и министър, един от ръководителите на Народната партия (до 1898), след това членува в Прогресивно-либералната партия. Скоро изпъква заедно с Ив. Вазов* и Ст. Михайловски като един от тримата най-значими бълг. писатели. По време на Стамболовото управление (1887-1894) е доброволен полит. емигрант (1887-1889) в Италия, където следва живопис и пише очерците по история на изкуството *Писма от Рим* (1895). Екзархийски учител в Солун (1890-1891) и в Цариград (1891-1894).

Като просветен министър във втория кабинет на д-р К. Стоилов (1894-1899) най-значимото му дело е основаването на Рисувателното у-ще (1896), което по-късно прераства в Худ. академия; учредява Висшия учебен съвет към М-вото и сп. *Училищен преглед* (1896-1949), полага големи грижи за театъра. Основава сп. *Летописи* (1899-1905) и сп. *Ученическа библиотека* (1900-1904). Дипл. представител в Белград (1902-1904). Разочарован от бълг. действителност и болен, тръгва да дири лек за душата и тялото си в страната, с чийто дух и култура винаги се е чувствал дълбоко сродён — Франция, но умира едва стигнал в Гренобъл

Заедно с Ив. Вазов* съставя *Българска христоматия* в 2 тома (1884) и редактира в Пловдив в. *Народний глас* (1879-1885), сп. *Зора* (1885). Автор на *Цариградски сонети* (1899), на мемоарите *В тъмница* (1899), където описва страданията на рев. дейци след разгрома на Апр. въст., на драмите *Опълченец* (1881) и *Отечество* (1881), на *Всеобща история на литературата* (1891), *Европейски писатели* (1914). Превежда *Макбет* (1893), *Мизантроп* на Молиер (1904), *Ад* на Д. Алигери и др. Оставя и живописни творби — портрети, битови композиции, натюрморти.

Библ.: *Василев, Ст.* Константин Величков — личност и творчество. Казанлък, 1926; *Величков, К.* Пълно събрание на съчиненията. Под ред. на *Ив. Вазов* т.1-9. С., б.г.[1911-15]; ЕБВЛ. 155-158; *Тодев, Ил.* Константин Величков. — В: Борба за свобода и просвета. С., 1989, 371-378. /МГ/

ВЕЛКОВ, Тодор Тодоров (Шумен, 1828-1904, Бердянск, Таврическа гу-

берния), участник в бълг. осв. дв., общ. деец, едър земевладелец.

Полит. си дейност започва като доброволец в Крим. война — участва в обсадата на Силистра и в похода на рус. армия към Шумен. През 1856 е в състава на делегацията от бълг. преселници в южните области на Русия, която поздравява имп. Александър II (1855-1881) от името на *цяла България*. От този момент ТВ се включва в живота на българите в Бесарабия.

Издига се до *старшина (старейшина) в управлението на бесарабските колонисти* — звание, присъждано на авторитетни личности, ангажирани в самоуправлението на колониите. През 1860-1861 ТВ е вдъхновител и организатор на преселническото дв. на бълг. колонисти от Молдавска Бесарабия в Бердянски уезд на Таврическа губерния. В края на 1861 е избран за *старшина на Българския Бердянски временен окръжен съвет*. През 1863 той вече е почетен рус. гражданин с постоянна заплата като участник в работата на Попечителния к-т за чужди заселници в Ю. Русия.

Лично рус. имп. го награждава (1865) със 103 десетини земя в Бердянски уезд, дадена му за вечно и потомствено ползване, и така се издига до нивото на богатите земевладелци в Ю. Русия. На негово име е наименована една бълг. колония в Бердянски уезд. Като земевладелец и почетен гражданин на Бердянск, град на Азовско море, важен търг.-пристанищен център ТВ участва във всички инициативи на *предводителя на местното дворянство*, на градската управа, на пристанищната служба и др.

По време на Източната криза (1875-1878) ТВ се свързва с Бълг. дружина (временен к-т, създаден от одеските българи в помощ на нац.-осв. дв.) на Спиро Стоманяков в Одеса и организира чета за участие в готвеното през пролетта на 1876 от ГРК Апр. въст. След формирането на БЦБО с. г. в Букурещ работи за организирането на бълг. чети в Срб.-тур. война (1876). По време на РТОВ (1877-1878) е разузнавач към рус. генщаб.

Библ.: *Тонев, В.* Войводата Тодор Тодоров Велков. — В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Т.4. В. Търново, 1995, 188-201; *Хаджиниколова, Е.* Българските преселници в южните области на Русия (1856-1877). С., 1987, passim. /ЕХ/

ВИКТОР НИШКИ (мирско име: Чолаков) (Калофер, неизв. - неизв.), църк. деец.

Приема монашество в Хилендар и е изпратен (1835) за таксидиот в Ниш. Представител на Нишка епархия на Църк.-народния събор (1871) в Цариград. Ръкоположен (1872) е за екзархийски Нишки м-т.

Обстановката в тази епархия е сложна поради наличието на гъркомани и сърбофили. По мнението на Григорий Доростоло-Червенски*, който я инспектира (1874), за да я укрепи, нейното население е привързано към Екзархията, но няма сили да се противопостави на силните инородни пропаганди. Всички учители са срб. възпитаници, които разпространяват, че Ниш бил срб. град, че срб. език бил господстващ в Пиротско, Видинско и Софийско и че уж Екзархията искала с хитрост да го изкорени. Тук първоначално ВН (когото основателно още тогава обвиняват в липса на кураж, постоянство и енергия) пише и говори на някакъв междинен срб.-бълг. език и събира данъци в намален размер, за да се хареса на пасомите си. Независимо от толерантността му срб. представителство в Цариград протестира, че не спазвал принципа за *народностната свобода*, а ВН е принуден временно да се оттегли в Лесковац, като покъсно всъщност става маша на сърбофилската партия. По време на Срб.-тур. война (1876) някои от свещениците забягват в Сърбия, а ВН признава върховенството на Белградския м-т. Така бълг. Западни покрайнини, в които обаче срб. влияние е силно, първо влизат в диоцеза на Срб. църква (автономна от 1832, независима от 1879), а после по силата на Берлинския трактат (1878) стават и част от територията на княжество Сърбия.

Библ.: ЕБВИ, с. 117; *Маркова, З.* Българската Екзархия 1870-1879. С., 1989, 120-123, 134, 141, 155, 247-248, 288, 290. /МГ/

ВИТАНОВЦИ, голям род резбари и зографи, основатели на Тревненската худ. школа. Творбите им са създадени през 18 и 19 в. главно в Тревненско, Габровско, Еленско, Търновско и из Добруджа. С изкуството си те се налагат като търсени и ценени майстори. Към средата на 19 в., когато по думите на П.Р. Славейков*, *за днес от Трявна и навън излязят икони добри и прости, тембла изкусни, вълнени, памучни и свилени башлъци за коньо, подвързки за дрехи и малко гайтан*, Витановци се прочуват със своята гордост и богатство. Те ходят с богати премени, а жените им превъзхождат тежките чорбаджийки със скъпите си дрехи и не вършат кърска работа.

От В четирима са най-известни:

Папа Витан Стари (истинско име: Витан Цонюв Димитров) (неизв., ок. 1735 - неизв.) и неговият син **Йоаникий Папавитанов** (ок. 1790-1853). Те са автори на иконописни и стенописни творби, които са с обогатени композиции и сюжети, с много орнаменти и цветове и са изпълнени с мека елегантна линия. Като цяло обаче и двамата остават в рамките на изживяващата времето си иконописна традиция.

Папа Витан Млади (истинско име: Витан Коюв Витанов) (Трявна, 1790-1849, Трявна), зограф, резбар.

ПВМ рисува икони за църквата на Капиновския м-р *Св. Никола* (1811), за църквите *Св. Архангел и Михаил и Гаврил* в Арбанаси (1840), в Златарица, Еленско (1845), *Въведение Богородично* в Чирпан (1848). Негово дело са главните икони в иконостаса на Тревненската църква *Св. Архангел Михаил* (1821-1822). Участва в стенописната украса на храма *Св. Йоан Предтеча* в Габрово (1814) и на *Въведение Богородично* в Чирпан. Автор на великолепни образци на бълг. резбарство — иконостасите в Тревненската църква и в храма на Преображенския м-р *Св. Андрей*.

Убит при обир на път за Сливен.

Коюв Коюв, поп (духовно име: архим. Константин) (Трявна 1821-1891, Трявна), резбар.

Син на Папа Витан Млади*. Ученик в местното килийно у-ще и на Неофит Рилски* в Габрово (средата на 30-те г.). Учител в Трявна и свещеник

от 1841. По-късно става архим. и взема духовното име *Константин.* За енергията и буйния темперамент на майстора свидетелства Феликс Каниц, посетил дома на поп Кою през 1871: *Докато се забавлявахме вратата се отвори и майсторът ни поздрави с добре дошли. Беше 50-годишен хубавец. Красивото овално лице се украсяваше с черни, малко прошарени къдрави коси. Под дебелите вежди светеха две тъмни умни очи. Силно кривият нос и буйната, не много дълга брада, придаваха на главата израз на енергия, на която отговаряше цялото същество на свещеника художник.* Изящни и великолепни негови творби са иконостасите в севлиевската църква *Св. Илия* и в църквата в Енчовци, Габровско. Венец на таланта му е владишкият трон в Тревненската църква.

Стореното от Витановци в областта на резбарското изкуство е сред върховите постижения на бълг. изкуство.

Библ.: *Божков, А.* Тревненска живопис. С., 1967, 49-50, 51-82; *Василиев, А.* Български възрожденски майстори. С., 1965, 24-57; ЕИИ. Т. I, 152; *Мавродинов, Н.* Изкуството на Българското възраждане. С.1957, 49-69. /ЖК/

ВЛАДИСЛАВ ГРАМАТИК (Ново Бърдо, Косово, ок. 1420-85, неизв.), книжовник.

В науката преобладава мнението, че ВГ произхожда от срб. град Ново Бърдо (в дн. област Косово, Югославия) — важен рударски, търг. и култ.-религ. център на Балканите, с който е свързано и името на Владиславия покровител, писателя Д. Кантакузин*.

Твърде много празнини има все още в биографията на ВГ. Нищо конкретно не се знае за ранните му г. Невъзможно е да се каже дори какъв е писателят по рождение — българин или сърбин. Впрочем сам по себе си този факт е симптоматичен за специфичния климат на епохата, когато надвисналата над всички балк. народи обща беда — осм. нашествие — засилва духа на общоправосл. балк. и южнослав. единение — дух, на който книжовникът служи с всичките си сили. Показателно е също, че, макар може би и сърбин по произход, ВГ се формира като книжовник под силното въздействие на бълг. лит.-ист. традиция и особено под влиянието на Търновската книж. школа. Обстоятелството, че в творчеството си той се придържа към правилата на *ресавската редакция*, кара някои учени да виждат в него пряк възпитаник на К. Костенечки*.

След окончателното превземане на Ново Бърдо от турците (1455) ВГ се премества в Младо Нагоричано (Кумановско) и тук, в дома на някой си Никола Спанчевич, създава първия си ръкописен сборник. Според една хипотеза сл. десетина г. той прекарва в Херцеговина. Впоследствие се установява в Жеглиговския м-р *Св. Богородица* (в Скопска Черна гора), с който е свързан и най-продуктивният му период (1469-1479). И това едва ли е случайно: в лицето на местния велможа Д. Кантакузин* писателят среща не само щедър меценат, но и единомишленик събрат по перо. Още по онова време ВГ поддържа интензивни връзки с Рило-манастирското братство. Възможно е книжовникът да е участвал в монашеската делегация, която през 1469 връща мощите на патронния светец Иван Рилски от Търново в Рилския м-р. По всичко личи, че ВГ прекарва последните си г. именно в Рилската обител, като подготвя там и свои ученици (Мардарий Рилски, Давид Рилски и др.).

Въпреки че голяма част от живота му преминава в м-рските скриптории, ВГ така и не се замонашва. Сигурен индикатор за това е обстоятелството, че той запазва типично слав. си светско име, а не го подменя с ново, почерпано от традиционната номенклатура на монашеските имена. Може би титлата *дяк*, с която книжовникът се представя, говори за принадлежността му към най-нисшата (дяконска) степен на бялото духовенство. Значението на тази титла обаче е спорно — според някои учени тя трябва да се тълкува като синоним на *граматик*.

Огромна част от своята творческа енергия ВГ отдава на съставителската и преписваческа работа. Четирите запазени в автограф негови енциклопедични сб. (известни в науката под имената *Предели*, *Загребски*, *Андрианти* и *Рилски панегирик*) представят автора си не само като изкусен калиграф и високообразован книжовник, който нерядко тълкува, допълва и обяснява преписваните текстове и термините в тях, но преди всичко като граждански ангажиран творец, който чрез умелия подбор на съчиненията отговаря адекватно на нуждите на деня. Така, чрез житията на старохрист. мъченици, ВГ внушава на читателите си толкова необходимата им в условията на иноверно господство верска твърдост; чрез масираното включване в сборниците си на творби от утвърдени бълг. автори (като напр. патриарх Евтимий, Григорий Цамблак* и др.) той опреснява спомена за миналото величие на Б-я и повдига христ. и патриотично самочувствие на покорените; най-сетне, посредством внушителния брой полемични антикат. съчинения, поместени в първите два сб., книжовникът очевидно иска да реагира на засилените домогвания на Рим на Балканите и на проуниатските настроения в някои правосл. кръгове.

Но своята истинска слава ВГ дължи на единственото си известно до този момент оригинално произведение: *Повест за пренасянето на мощите на Св. Иван Рилски от Търново в Рилския манастир.* Важно е да се изтъкне, че макар и замислена като допълнение към патриарх Евтимиевото житие на светеца, творбата на ВГ съществено се различава от него по общото си звучене. Необичайната за жанра документалност и конкретност превръщат тази творба в ист. паметник с огромна стойност. От него читателят научава и за запустението на Рилския м-р след осм. нашествие; и за възстановяването му през 1466 от тримата синове на Крупнишкия епископ Яков — братята Йоасаф, Давид и Теофан; и за покровителството, което оказва на м-ра вдовстващата султанка Мара Бранкович — дъщеря на срб. деспот Георги Бранкович (1427-1456) и мащеха на покорителя на Константинопол, султан Мехмед II Завоевателя (1444-1446; 1451-1481); и за начина, по който с нейно съдействие рилската монашеска делегация успява да отнесе мощите на светеца от бившата бълг. престолнина; и за това как

процесията с мощите събира възторга на хората от всички села и градове по своя път от Търново през София до Рилската обител; и за превръщането на тази процесия в една недвусмислена демонстрация на живия христ. дух на бълг. население. Неслучайно акад. П. Динеков нарича Повестта на ВГ *разказ за възкресението на бълг. народ*. Може би за пръв път в едно житиеписно произведение наред с възхвалявания светец народът излиза в ролята на втори пълноценен гл. герой. Така ВГ се превръща в предвестник на една нова, по-*демократична* линия в бълг. агиография от ранните векове на осм. владичество, чиито забележителни представители през сл. 16 в. са софийските книжовници Поп Пейо* и Матей Граматик*.

Библ.: *Данчев, Г.* Владислав Граматик. С., 1969; *Динеков, П.* Старата българска литература и националната ни историческа съдба. — В: Похвала за българската литература. С., 1988, 358-360; *Христова, Б.* Панегирикът на Мардарий Рилски от 1483 г. — В: Старобългарска литература. 18. 1985, 143-439. ОТ/

ВЛАДОС, д-р **Михаилос Анастасиу** (Пловдив, 1828-96, Пловдив), лекар.

МВ е по-големият син на Анастасиос Владос, грък от Велес, и на Ралу, дъщеря на пловдивския българин Анастас Чохаджията. Учи в Атинската гимн., а след това, с помощта на богати съграждани (между които и Михалаки Гюмюшгердан*) завършва медицина във Виена.

По сведения на съвременници МВ *през нещастната 1876 г. е давал найточни рапорти на чуждия свят за всички изтезавани хора и от тези рапорти външният свят се е осведомявал за работите в нашето отечество. Аз съм очевидец, че в Копривщица по-късно, когато дойдеше д-р Владос, по 1000-1500 семейства се представяха пред него с ръкоцелувание и признателност го посрещаха, защото той бил причина, за да ги запази и нахрани* (Ст. Койбашев, народен представител).

След Осв. МВ е лекар, депутат в румелийското Областно събрание, получава пенсия от Народното събрание.

Библ.: *Маркишка-Мишлякова, Д.* Д-р Михаилос Владос. — В: Малко познати имена. Съст. *С. Лазарова.* С., 1981, 118-119. /МГ/

ВОЙНИКОВ, Добри Василев (Шумен, 1833-1878, Търново), просветител, книжовник, драматург, член (1869) на БКД.

Роден в семейството на свещеник поп Васил. Учи в местното у-ще при С. Доброплодни*, С. Филаретов* и Ив. Богоров*. През 1849 застиналият в своето спокойствие и патриархална атмосфера Шумен се променя. В града се настаняват дейци на унг. революция (1848-1849), предвождани от Лайош Кошут. Те носят свободолюбивия дух и по-високата култура на напреднала Европа. ДВ започва да свири на цигулка в оркестъра от млади българчета, дирижирани от унгареца Шафран. Музикантите често посещават представления и тържества, на които шуменци са пременени по модата от Виена и Будапеща. През 1856-1858 продължава образованието си във фр. у-ще на Лазаристите в Бебек (Цариград), където се запознава с произведенията на фр. л-ра и по-специално с комедиите на Молиер. Тук разширява познанията си по вокална и инструментална музика.

Учителства в Шумен (1858-1866). Въвежда като учебен предмет музика и основава (1861) първия ученически оркестър, който участва и в театрално представление, организирано от ДВ в града (1863). За това достопаметно събитие Ил. Блъсков* пише: *Представете си една стара къща, която едва побира 100-150 души един до друг, с няколко лоени свещи по прозорците — това е театралний салон; насред събраната публика едно празно място, постлано с две рогозки, това е сцената. Всред общата тишина и любопитство изведнъж в една близка стая при отворените й прозорци гръмва ученический оркестър. И какво възхищение за присъствующите почти иступлени слушатели? Накрая сред всеобщото въодушевление звучи песен по стихове на Добри Войников, в която се казва:*

О лев планинский, лев балкански//събуди се, пробуди се.//Стана време наближи час./Нека се чуе и твой глас.//

Освен с педагог., муз. и театрална дейност ДВ се занимава и с книж. работа: издава *Катехизис* (1859), сб. от различни съчинения от фр. л-ра (1860), кратка бълг. история (1861), бълг. граматика и *Училищно театро или комически представления* (1864). В Шумен изнася публични речи за бълг. история и необходимостта от окрупняване на нац. сили за развитието на бълг. просвета като важно средство за противодействие на Патриаршията и за постигане дух. независимост и напредък на народа. Заради своите патриотични и просв. изяви, които са и под идейното и интелектуално влияние и на сравнително многобройната пол. и унг. емиграция, той влиза в конфликт с местните чорбаджии. Напуска града и около г. е сред бълг. емиграция в Болград. След това е директор (1865-1871) на бълг. у-ще в Браила.

Още с идването си ДВ основава театрална трупа и д-во, в което първоначално се включва Хр. Ботйов*. Първите представления са пиеси на ДВ — *Райна Княгиня* и *Стоян войвода*, макар че за втората драма някои изказват съмнения в авторството му. Театралната трупа изнася редица спектакли в Букурещ, Свищов, Казанлък, Болград, Русе, Цариград. ДВ редактира (1867-1870) в. *Дунавска зора*, който е с разнообразно съдържание, посветено на *болките и страданията на угнетения народ, на неговите справедливи оплаквания и на неговите законни правдини*, но без да се ангажира с радикално настроените среди на бълг. емиграция в Румъния. Активно участва в основаването и работата на БКД. Учител в Гюргево (1871-1873). Приема рус. поданство. След обявяването на РТОВ е в Гюргево и Плоещ, а сетне работи в щаба на кн. В.А. Черкаски в Търново. След Осв. е управител на Търновското сиропиталище. Умира от тиф.

Главната заслуга на ДВ е неговата театрална и драматургична дейност във време, когато бълг. интелигенти имат противоречиви схващания за театъра — от *нам не ни трябва театъра, трябват ни училища* (в. *Македония*) до *театърът е една публична школа, школа за народа, за обществото* (в. *Право*). Самият ДВ в своите драми с ист. сюжети — *Стоян войво-*

да (1866), *Райна Княгиня* (1866), *Покръщението на Преславский двор* (1868), *Велислава* (1870), *Възцаряването на Крума Страшний* (1870) и комедиите *Фантаксаний учен* (1870), *Криворазбраната цивилизация* (1871), *Поевропейчване на турчина* (1880), *По неволя доктор* (превод от Молиер, 1884), *Чорбаджията* (1886), преди всичко се стреми да укрепи нац. самосъзнание. Без съмнение с пиесите си събужда борчески настроения и любов към Б-я. В спомените си Киро Тулешков разказва, че на едно от представленията (ян. 1866) на ист. пиеса *Стоян войвода* пред браилските хъшове, когато на сцената Зинан паша нарежда войниците да отведат и затворят княгиня Мария, сред актьорите с пищов в ръка се втурва старият хайдутин Никола Странджата и вика: *Как това е възможно? Как смее тоя поганец, този гаджелин да туря ръка на нашата царкиня?* По късно същата пиеса, в която има реплики като: *Ние като истински синове на отечеството си търсим в гората случай да пролеем кръвта си за изгубената наша свобода*, е представена няколко пъти от Бачо Киро* в Бяла Черква.

ДВ пише драми, както сам твърди, не *с претенция да мине за български драматург*, а преди всичко за да спечели много *изгубени български рожби, като ги накара да почетат бащината си кръв и днес да не се срамуват да се казват Българе.* И до днес неговите типично възрожд. герои са живи — незабравим е д-р Маргариди от *Криворазбраната цивилизация*: *Кажи, ма шер* (фр. — *моя скъпа*) *Анет, имаш ли таквази тирания? се тадир* (фр. — *тоест*), *любиш ли ма?* и неговият противник х. Коста, според когото учението в Европа носи само поквара: *Пустото им учение, пусто опустяло! — За него вяра, почест, срам, страх няма. Като се нарекъл еднъж учен, па не ще да ти знай нити Бога, нити вяра, анадъму* (тур. — *разбра ли*). Огромната дейност ДВ за навлизането на театъра в бълг. общ. живот му отрежда мястото на един от най-заслужилите дейци на бълг. култура през Възраждането.

Библ.: *Блъсков, И.* Трима народни учители. Из починалите достопаметни труженици на нашето възраждане, а именно: Сава В. Филаретов. Сава Доброплодни и Д. П. Войников, год. 1846-1870. Шумен, 1895, 13-24; БП ИНБЛ. Т. 3, 551-556; *Войников, Д.* Избрани произведения. С., 1978; *Минков, Цв.* Добри Войников. Живот и дело. С., 1941. /ЖК/

ВОЛОВ (СИМЕОНОВ), **Панайот Вичев** (Шумен, 1850/51-76, водите на Янтра при Бяла, В.-Търновско), учител, революционер, апостол за Апр. въст. на Четвърти (Пловдивски, Панагюрски) рев. окръг.

ПВ е роден в семейството на заможния занаятчия Вичо Симеонов, получил прякора *Вола*, задето убил чуждо добиче и бил осъден да го заплати. Постепенно бащата се разорява, продава цялото си имущество и се пропива. Издръжката на семейството се поема от майката Василка Симеонова, която работи на чуждо по къщи и чифлици. Въпреки немотията тя намира средства да изучи сина си. ПВ добива начално образование при даскал Герчо и при Д. Войников*. Междувременно е принуден да чиракува в диканджийските работилници в Бабадаг и Шумен. Будното момче не се задоволява с постигнатото и се обръща към своя сродник Маринчо Бенли в Букурещ да му помогне да продължи обучението си. Богатият търговец и мушиер, който отделя значителни средства за развитието на просв. дело в Шуменско, и сега се отзовава. Това дава възможност на ПВ да учи първо в Букурещ, Болград и Одеса, а след това и в гимн. на Николаев (Русия), където отсяда в Южносл. пансион, ръководен (1863-1873) от Т. Минков*. Шест месеца преди завършването е принуден поради заболяване да прекъсне учението си и да се завърне в Шумен, където климатът е по-благоприятен за неговото крехко здраве.

Възстановен след боледуването, ПВ има намерение отново да тръгне за Николаев, но неговите съграждани му предлагат поста на гл. учител и директор в класното у-ще в града (септ. 1873). Преподава естествена история, физика и математика, като често използва уроците си и за патриотично възпитание на своите питомци. Организира вечерно у-ще, подпомага местното ч-ще *Напредък* и заедно със свои колеги организира театрални представления. *Висок, сух и мургав*, с блестящи очи, пъргав и волеви, какъвто го помни м-т Симеон Варненско-Преславски*, той прави силно впечатление на учениците със своя интелект, благ характер и хуманно отношение. Води почти спартански начина на живот — не пие, не луши, спи малко, за да има повече време за четене. Бързо установява контакти с местната патриотична младеж и участва при възстановяването на рев. к-т, основан по времето на В. Левски*. Избран е за председател на к-та и изпратен на общото събрание на БРЦК от 20-21 авг. 1874 в Букурещ. По спомените на Н. Обретенов* рев.к-т в Шумен израства благодарение главно на ПВ като един от най-дейните в цяла Сев. Б-я. През дек. 1874 той отново е в Букурещ на събрание на рев. организация и донася със себе си средства за закупуване на 12 револвера, необходими за шуменските революционери.

В нач. на 1875 в Шумен избухва остър конфликт между местната младеж и европ. инженери, участващи в строителството на жп линията Каспичан-Шумен-Ямбол. Последните според рус. вицеконсул във Варна водели *разгулен и разсипнически начин на живот, гледайки от високо на туземците, като на полуварвари, с които е позволено на всеки да се обръща безнаказано според своите прищевки.* Един от тях, французинът Симон Фери, предлага ръката си на Василка Константинова, която се смята за *корифей на шуменската хубост.* Владиката обаче отказва да благослови този брак между католик и правосл. българка, което се превръща в повод за избухване на отдавна назрялото недоволство сред шуменци. ПВ застава начело на недоволните младежи, а неговата патриотична реч развихря страстите. *Бастони и шапки хвърчат* — спомня си един очевидец на схватката, — *всичко изпочупено, измачкано, изпокъсано.* Има счупени глави, пролива се и малко кръв. Това е достатъчно основание за тур. власт да вземе драстични мерки — българите, начело с ПВ са арестувани и изпратени в Русенс-

кия затвор. Веднага се вдига шум в пресата, намесват се фр. и белг. дипломати, а и Екзархията излиза в защита на буйните младежи.

Т. нар. *фр. сватба* е осуетена, а ПВ може на дело да провери мобилизацията на рев. к-ти. В затвора обаче здравето му отново е разклатено. След осв. си заминава за Румъния и окончателно се превръща в професионален революционер. В Букурещ е радушно посрещнат от Хр. Ботйов*, Ст. Стамболов* и др. *млади*, които бързат по примера на босненци и херцеговинци да вдигнат народа на бунт. На извънредното събрание на БРЦК на 12 авг. 1875 се взема решение да се изпратят специални емисари в страната, които да осъществят непосредствената подготовка на въст. За апостол на Ловчански рев. окръг е определен ПВ. В изпълнение на задачата той преминава Дунав при Никопол и през Плевен и Ловеч достига до Троянския м-р, който става център на неговата рев. дейност. Прибързаният ход на подготовката и неуспешният опит (септ. 1875) за въст. в Старозагорско и Шуменско поставят точка и на организаторската работа на ПВ, който през Пловдив, Цариград и Одеса отново се озовава в емиграция. В Букурещ остава разочарован от разделението и безверието, обхванали рев. дейци. Но тъй като е убеден, че подготовката за ново въст. през пролетта на сл. г. трябва да продължи, заедно с Н. Обретенов* и Ст. Заимов* поставя нач. на ГРК. Скоро в Гюргево пристигат и други млади и ентусиазирани дейци, които споделят техните убеждения. Заседанията на ГРК продължават през ноемв. и дек. 1875. На тях се взема решение страната да се раздели на рев. окръзи, а ПВ е определен за гл. апостол на Четвърти (Пловдивски) рев. окръг с помощник Г. Бенковски*.

В нач. на ян. 1876 двамата апостоли преминават замръзналия Дунав при Оряхово и през Враца се озовават в Клисура, откъдето започват своята организаторска работа. ПВ е снабден със срб. паспорт под името *Петър Ванков* и като такъв се представя пред местните дейци. Оттук насетне започват обиколките из градчета и села, събуждане на замрелите рев. комитети, основаването на нови и тяхната подготовка за бъдещия бунт. За успешния ход на делото двамата апостоли се разделят и ПВ се заема със селищата в източната част на района — Карлово, Клисура, Калофер и пловдивските села. С помощта на пазарджиклии са обхванати в рев. организация и селищата по северните склонове на Родопите — Пещера, Батак, Брацигово, Перущица и др. Дадени са директиви рев. агитация да се разпростре и в Банско-Разложкия край. В резултат на апостолската дейност се създават десетки рев. к-ти, които се привличат редица местни патриоти с голям принос по-късно в хода на въст. Още при първите стъпки в делото се очертават големите различия между двамата водители. *Мъчно е да се видят съединени в съвместна деятелност двама души* — пише К. Величков, — *които така много да се различават един от други като Бенковски и Волова... Колкото единият беше властителен, рязък, нетърпелив към чуждите убеждения, самонадеян, честолюбив, толкова другият беше напротив мек, кротък, смирен, женствен почти.* ПВ проявява разум, нравствена сила, воля и такт, за да заглуши честолюбието си. В последна сметка в името на общото дело отстъпва първенството на своя другар, но едва съзира в него таланта на народния водач и трибун.

В навечерието на въст., за да се координира дейността, се свиква събрание в местността Оборище, разположена на час и половина път от Панагюрище. Взема дейно участие в работата на Събранието. Избухването на въст. го застига в Панагюрище и заедно с другите апостоли повдига градеца на бунт. По решение на военния съвет заминава за Карлово, но успява да достигне само до Стрелча, където неуспехът на въст. го принуждава да се насочи към Копривщица.

След разгрома заедно с малка чета се насочва към Балкана с надеждата, че в Търновско бунтът има поголям успех. Суровата реалност скоро отрезвява бегълците и те решават да се прехвърлят в Румъния. Четата се разделя на групи от по трима въст. с цел по-незабелязано придвижване. На 26 май ПВ, Г. Икономов* и Ст. Ангелов са открити от тур. власти край Бяла. При опит да пресекат Янтра и тримата потъват във водите на придошлата река.

Библ.: *Косев, К., Н. Жечев, Д. Дойнов.* История на Априлското въстание. С., 1976, 180-200, 225-239, 280-321, 361-364 и др; *Никифоров, Н.* Панайот Волов. С., 1973; *Теофилов, П.* Панайот Волов. Биографичен очерк. С., 1959; *Чилингиров, Ст.* Панайот Волов. Животописен опит. С., 1940; /ПБ/

ГАНЧЕВ, Никола (Кольо) (Ст. Загора, ок. 1843-1876, Одрин), участник в рев. дв.

Роден в семейството на касапина Ганчо Стоянов Петров и Марийка Петкова Велева.

Постъпва (1851) във взаимното у-ще при църквата *Св. Димитър* при Петко и Стефан П. Тюфекчиеви и Слави Даалбоев. Завършва Старозагорското централно петокласно у-ще (1859-1864), където се запознава с Левски*. Буден и любознателен, КГ непрекъснато се самообразова, а освен това притежава и точен муз. слух, свири на цигулка и владее кларинета.

Първоначално работи като часовникар, а сетне като обущар, откривайки собствена кундуржийска работилница и дюкян в центъра на Ст. Загора. Деец на местното ч-ще и член на неговото ръководство, КГ организира театрална трупа, урежда представления, сказки и пр., а вер. през 1870 — и малък симфоничен състав. Председател на Старозагорския рев. к-т, основан през 1869 от Левски*. Взема участие в т.нар. Второ общо (главно) събрание на БРЦК (Букурещ, 11-12 май 1873).

През авг. 1875 БРЦК взема решение за незабавно въст., в Б-я са изпратени апостоли, които да вдигнат народа на борба. В Цариград е пратена група начело със Ст. Заимов*, която да подпали столицата и убие султана. Ст. Загора е определена за

един от центровете на готвения бунт, там пристига Ст. Стамболов*. Междувременно Търновският рев. к-т, който се опитва да играе ръководни функции, дава отбой и затова на оръжие се вдигат само там, където това известие не стига — в Стара Загора и на отделни места в Шуменско и Русенско.

КГ (според едни той е председател на к-та, според други — такъв е Господин Михайловски, който смятал, че моментът е неподходящ за бунт) заедно с бр. Жекови*, е сред онези, които са за въст. на всяка цена. На 16 септ. на Чадър могила край града обаче излизат само 20-ина бойци начело със Стамболов*, пеейки неговата песен *Не щеме ний богатство*. Те образуват чета, която още на другия ден се пръсва. Дошлите пък от селата въст. не успяват да влязат във връзка с градските ръководители и образуват чета начело с Руси Бакърджи, която води престрелка с турци край Елхово, в която воеводата е убит. Бързо се разпръсва и друга чета селски въст. от Старозагорско начело с Христо Шиваров. Още две такива чети и с подобен успех излизат: едната в Шуменско начело с Ат. Стойнов*, другата в Русенско начело с Върбан Йорданов (*Червеноводската чета*). С това всъщност и приключва това злополучно въоръжено начинание, което остава в историята с името *Старозагорско въстание 1875*.

КГ е един от арестуваните ок. 700 души в Старозагорско, които са изтезавани до осакатяване. 7 от тях, между които и КГ, са осъдени от Одринския военен съд (февр. 1876) на заточение, но обесени след Апр. въст.

Библ.: *Йонков, Хр.* Старозагорският революционер Кольо Ганчев. Ст. Загора, 1995. /МГ/

ГАНЧЕВ, Петър (Бесарабия, 1820-те г. - неизв.), бунтовник.

Като управител на митницата в Рени се свързва с Раковски* и участва в подготовката на Втория браилски бунт (1842). Според някои автори ПГ отговаря за привличането на бесарабски българи в това начинание. Всички, които приемат да се включат, полагат пред ПГ клетва, чийто текст сам той съставя. ПГ е най-близък помощник на Г. Димитров-Казака*, който заедно с Раковски е начело на тайната организация, подготвяща бунтовете. ПГ не само вербува бойци срещу турците, но купува и оръжие. Негови помощници пък са Иван Ворсан и Велико Димов.

Някои автори намират в бунтовническата дейност на ПГ от това време и указания, че той се опитвал да постави пред рус. п-во въпроса за самостоятелна родна църква. Във всеки случай в молба, подкрепена и от бесарабски българи и подадена от В. Априлов* през 1843 на рус. п-во чрез М.С. Воронцов, се иска бълг. църк. независимост.

Библ.: *Велики, К.* Браилските бунтове (1841-1843). С., 1968, с. 186; *Грек, Ив. Ф.* Национально-церковный вопрос на Балканах до Крымской войны и Россия. Россия и Юго-Восточная Европа. Кишинев, 1964, 95-97; *Ниякий, В.* Заговор болгар в Дунайских княжествах и на юге России в 1841-1842 гг. — В: Научные доклады высшей школы. Исторические науки. М., 1959, 2; *Славова, Сл.* Участието на преселници-българи в Бесарабия и Южна Русия в борбата за освобождението на българите от турско иго (1841-1876). — В: ИДА, 1968, **15**, 211-230. /ЕХ/

ГЕНОВИЧ Николов, Никола (Свищов, 1835-1912, София), журналист, осм. чиновник.

НГ завършва класното Петропавловско у-ще в Свищов. Продължава обучението си във фр. у-ще на Лазаристите в Бебек (Цариград, 1862). Остава в столицата и започва работа като цензор в Писалището по печата (1863). През 1864 е обнародван *Закон за печата* по фр. образец, който превръща личността на цензора в много важна фигура. Неколцина са българите, заемали такава длъжност; от тях НГ упражнява най-дълго надзор над бълг. печат. Често той засвидетелства стриктна лоялност, която прикривала разчистването на лични сметки по линия на професионално съперничество с някои повидни бълг. журналисти. Така, неедноктратното санкциониране на бълг. журналисти и в-ци като *Македония* на П.Р. Славейков*, *Право* на Ив. Найденов*, *Век* на М. Балабанов* и др. се дължи главно на него. Понякога обаче съзнателно пропуска доста остри материали.

НГ редактира и издава в. *Турция* (1864-1873). За известно време в него участват П.Р. Славейков* Т. Икономов*. В. е подпомаган фин. от осм. власт и съответно има проправителствена и прозап. полит. ориентация. Този, както сам се назовава, *вестник за българските интереси* в някои случаи, като напр. църк. въпрос, наистина защитава бълг. кауза. Заради проявите му като цензор и заради съдържанието на в. му НГ е критикуван остро от съвременниците си — наричан е *шпионин* от Хр. Ботйов*, а Р. Жинзифов* го определя като *първия и последния туркофил между българите*. НГ участва и в издаването на в. *Източно време* (1874-1877) и в. *Дунавска зора* (1867-1879), сътрудничи и на в. *Courrier d'Orient*. В г. преди Осв. е назначен за муавин в Мостар при Сефер паша, управител на Босна и Херцеговина (1875-1878).

След Осв. НГ се занимава за кратко с журналистика — редактира в. *Дунавска зора* и *Народ* (1879-1883). През 1885-1887 НГ е на дипл. служба в бълг. агентство в Цариград, след това е уволнен и се оттегля от общ. живот.

Библ.: *Боршуков, Г.* История на българската журналистика 1844-1877, 1878-1885. С., 1965, 183-186; *Ганчев, Ст.* Свищов. Принос за историята му. Свищов, 1929, с. 257; *Димитров, А.* Българският периодичен печат в условията на османската политическа действителност. — В: ИПр, 1991, № 9, 17-36; № 10, 21-38. /ЕД/

ГЕОРГИЕВИ Недеви, бр. **Евлогий** (Карлово, 1819-1897, Букурещ) и **Христо** (Карлово, 1822-1872, Букурещ), крупни търговци, общ. дейци, меценати; ЕГ е спомагателен (1869) и почетен (1884) член на БКД.

Произхождат от търг. семейство. Отрано остават сираци и са отгледани от вуйчовците си Хр. и Н. Пулиеви. Учат в родния си град при Р. Попович* . ЕГ продължава и в грц. у-ще в Пловдив (1835-1836). През 1836 за кратко замества учителя си Р. Попович в Карлово.

В края на 30-те г. двамата бр. се

включват в *семейния бизнес* — търговията. През 1837 ЕГ заминава с Н. Пулиев за Галац, където създават сдружението *Пулиеви — Георгиеви*. Запазен договор за търговия между Никола и Христо Т. Пулиеви и ЕГ от 1839 показва, че съдружниците имат два клона в Княжествата (в Букурещ и Галац), които се оглавяват съответно от ЕГ и Н. Пулиев. През 1841 ХГ идва в Букурещ, брат му се премества в Галац, а Пулиеви остават окончателно в Карлово.

Произходът им от просперящо балканско селище предопределя и типа на стоките, обект първоначално на търговия — аби, гайтани, шаечни дрехи. Скоро гамата се разширява: кожи, восък, ориз, памук, коприна, жито, и др. — почти всички стоки, които се изнасят от бълг. земи към средата на 19 в. За 13 г. капиталът на фирмата се увеличава около десет пъти, а вложените от ЕГ първоначални средства нарастват повече от 22 пъти. Докато през 50-те г. двамата бр. са свързани много тясно с бълг. нац. пазар, с разпространението на бълг. селскостоп. произведения, след Крим. война те не зависят вече от местното производство. Разширяват вноса на анг., фр., австр. и рус. стоки. Покупко-продажбата на жита става едно от главните им пера. От 60-те г. насетне географията на деловите контакти се разширява. Много българи участват в търговията между Англия и бълг. земи. Бр. Г установяват контакт чрез редица грц. фирми с анг. пазар.

Основната дейност на фирмата *Евлоги и Христо Георгиеви* първоначално е търговската. В нея участват над 200 комисионери от над 40 бълг. селища. Постепенно обаче банковите операции придобиват все по-голямо значение. Това е нов етап, когато Къщата съсредоточава в себе си значителни чужди влогове, спестявания, парични средства от наследства, общ. фондове, и същевременно започва да отпуска кредити. Капиталите на бр. Г нарастват бързо. За период от 35 г. (1843-1878) те бележат главоломното увеличение от 48 пъти. Част от тези огромни капитали те започват да инвестират и в недвижима собственост — мошии.

Значителната парична мощ немиуемо отрежда и възлова роля на двамата братя в общ. и полит. живот на бълг. емиграция в Румъния. Особено активен е ХГ. Той е един от основателите и фактически ръководител на създадената през 1853 бълг. полит. организация, която носи различни имена: *Бълг. к-т*, *Средоточно попечителство*, *Епитропия*, но е известна най-вече като *ДД*. Това е организация, която се стреми да разреши по мирен начин бълг. въпрос, с дипл. средства на Русия или в резултат на нейна война с Осм. империя. Тя се активизира винаги, когато Изт. въпрос се изостря. Така още по време на Крим. война Попечителството набира българи доброволци. През 1867-1868, когато се водят преговори със срб. правителство за бълг.-сръб. държ. съюз, ДД играе важна роля. През 1867 тя подкрепя преминаването на четата на П. Хитов* и Филип Тотю* и организирането на Втората бълг. легия в Белград (1867-1868). Организацията се изявява и през 1869, когато подава до Парижката мирна конференция прошение, подписано от *54 български нотабили*, с искане за автономия в рамките на една преустроена на дуалистична основа Осм. империя.

ДД в своите действия невинаги следва рус. вън. политика. Свидетелства за критичност към рус. полит. линия разкрива кореспонденцията между бр. Г и техния близък съмишленик и родственик Н. Геров*. Напр., те не одобряват непоследователната политика на рус. посланик в Цариград генерал Игнатиев по отношение на църк. въпрос. ДД участва и в съгласувани действия с царигр. българи. Такъв е случаят при оказване помощ за мисията на М. Балабанов* и Др. Цанков* в Европа през 1876, след Апр. въст. Н. Геров* отново е посредникът, който пристига в Букурещ, за да уреди финансирането на делегацията.

Като цяло ДД — или *старите*, както често бива назовавана тази организация — не подкрепя рев. път за решаване на бълг. въпрос и не се спира и пред неблаговидни средства за компрометиране на полит. си противници от лагера на *младите*. Конфликтът между тях се дължи най-вече на различни виждания за пътищата към свободата, от което следва и отказът на бр. Г да подпомагат материално рев. дв.

Приносът им в областта на просветата обхваща няколко направления: подкрепа на бълг. книгоиздаване и печат; издръжка на бълг. учебни заведения и др. култ. институции; фин. помощ на бълг. младежи, които учат в чужбина. Те са абонати и настоятели на почти всички бълг. възрожд. вци. Имената им се четат сред спомоществователските списъци и на много книги и учебници. Бр. Г. правят не само лични дарения за бълг. просвета, но се грижат и за управлението на различни завещания на българи-родолюбци от Влашко.

След смъртта на ХГ през 1872 ЕГ се премества от Галац в Букурещ. Той оглавява не само просперящата фирма, но наследява и ръководната позиция на брат си в ДД. Русофилски настроената бълг. буржоазия около ЕГ създава през 1876 БЧН, организация с благотв. характер, която събира помощи за пострадалите от Апр. въст.

По време на РТОВ ЕГ създава мрежа от информатори за рус. военно разузнаване. Той участва и в снабдяването на рус. армия. След войната остава да живее в Букурещ и става бълг. дипл. агент в Румъния (1879-1881). През 1880 е избран за депутат във II ОНС, но изборът е касиран заради рус. му поданство. Поради обида той остава настрана от полит. живот. Осн. аспект в общ. му дейност става благотворителността. Не занемарява и стоп. си интереси: участва в строежа на жп линията Цариброд — Вакарел, построява текстилна фабрика в Карлово. През 1886 той закрива кантората си в Галац, но през 1889 открива клон на банкерската си къща в София.

По-крупните дарения на ЕГ са: сградата за бълг. дев. гимн. в Солун (1894); значителната сума за издигане (1895) на бълг. болница в Цариград, която е построена през 1899 и носи името на дарителя си; парцелът в центъра на София плюс 800 х. лв. (1896) за изграждане зданието на първия бълг. у-т. И именно с това дарение името му остава в бълг. култура. Чл. 13 от завещанието му постановява да се отделят 6 млн. зл.

лв. за учредяване на фонд, от чиито приходи да се построи висше у-ще в София; с останалата част от прихода да се издържат младежи от Карлово и Македония на учение в чужбина; за фонда да се грижи специално създадена ефория. За свой наследник и универсален изпълнител на завещанието си ЕГ определя далечния си сродник Ив. Ев. Гешов*. В 1879-1897 той е най-довереното му лице и партньор. Завещанието е написано още през 1882. Скоро започват съдебни дела от страна на роднините и полит. неприятели на Гешов, които забавят осъществяването волята на дарителя с около четири десетилетия, но осн. пункт в завета е изпълнен.

ЕГ умира през 1897 от бронхопневмония, погребан е до брат си в Букурещ. И двамата братя нямат семейства.

Библ.: *Гандев, Хр.* Една търговска къща от преди Освобождението. — В: Професионална мисъл, 1940, № 2, 40-46; *Глушков, Хр.* Търговските връзки на фирмата *Евлоги и Христо Георгиеви* с Англия. — В: ТВТУКМ, 1973, 10, 2, 87-110; *Същият.* Евлоги и Христо Георгиеви. Живот и дейност. С., 1982; Делото на братя Евлогий и Христо Георгиеви. — В: Научни доклади и съобщения от юбилейната сесия в памет на братята дарители. Карлово, май 1992 г. Карлово, 1996; *Коен, Д.* Банкерската дейност на къщата *Евлоги и Христо Георгиеви* в българските земи до Освобождението. — ИПр, 1975, № 6, 63-74; *Паскалева, В.* Архивният фонд *Евлоги и Христо Георгиеви* в Архива на БАН за периода 1840-1878 г. — В: Известия на научния архив на БАН, 1966, № 3, 57-75; *Паскалева, В.* Две неизвестни търговски книги на Евлоги Георгиев от 1839 г. — В: ИДА, 1964, № 8, 196-202; *Стателова, Е.* Евлогий Георгиев и свободна България. С., 1987. /ЕД/

ГЕРВАСИЙ ЛЕВКИЙСКИ, м-т Сливенски (мирско име: Генчо) (Габрово, 1838-1919, Сливен), висш духовник, просв. и общ. деец.

ГЛ получава начално образование в родния си град, след което учи в Пирдоп. През 1854 посещава Хилендарския м-р и остава там послушник. През 1858 се замонашва, а на следната г. става йеродякон. Учи в грц. у-ще в Карея и през 1863 е ръкоположен за йеромонах. През 1866 е изпратен като таксидиот на Хилендарския м-р в Станимака (дн. Асеновград) и малко по-късно става игумен на Араповския м-р (1867-1872), където открива и у-ще. Установява контакти с рев. дейци и дава прибежище в м-ра на В. Левски*, Г. Бенковски* и др.

На 28 ян. 1873 е ръкоположен за викариен епископ на Пловдивския м-т Панарет*. След Апр. въст., когато владиката е отзован в Цариград, ГЛ поема цялата кореспонденция на митрополията и организира събирането на сведения за извършените жестокости от турците по време на потушаването му. През него преминават и помощите за пострадалите българи. Подложен на натиск от страна на властта, той отказва подписване на благодарствени адреси до В. порта и султана. По време на Царигр. посланическа конференция (1876-1877) подпомага събирането на статистически сведения за бълг. население в областта.

След Осв. участва в протестното движение срещу решенията на Берлинския конгрес (1878). В полит. живот на Изт. Румелия заема страната на Народната партия. Управлява Пловдивска епархия (1883-1886) и отцепилите се от Одринска епархия околии — Каваклийска, Харманлийска, Караагачка (1886-1890). Натоварен е с администрирането на Старозагорска (1891-1893) и Сливенска (1895) епархия. От 1897 е избран за Сливенски м-т и такъв остава до края на живота си. Развива широка благотв. дейност.

Библ.: *Йорданов, В.* Дарители за българската просвета. С., 1911, 133-138; *Кирил, м-т Пловдивски.* Панарет Пловдивски . С., 1950, 310-311. /ПБ/

ГЕРОВИ, бр.

Найден Хаджидобревич (псевд.: Мълчан, Мушек) (Копривщица, 1823 -1900, Пловдив), учител, езиковед, фолклорист, общест. и полит. деец, дописен (1881) и почетен (1884) член на БКД.

Осмо дете в семейството на килийния учител х. Геро Добревич Мушек (1775-1854), прототип на х. Генчо от Любен-Каравеловата повест *Българи от старо време.* Смята се, че неговата фамилия е сред най-старите в Копривщица, които полагат основите на града. За социалното й положение говори фактът, че в 1789 дядото на НГ, кир Добре, дарява средства за построяване на параклис в Хилендарския м-р. При едно бягство от кърджалиите, опустошили Копривщица (1808), неговият син х. Геро среща в Русе своята бъдеща съпруга Стойка от Ловеч, която в сл. 25 г. го дарява с 13 рожби.

НГ получава начално образование при баща си, а след това продължава в грц. у-ще в Пловдив (1834-1837) и при Неофит Рилски* (1837-1839), който въвежда *взаимоучителната метода* в Копривщенското у-ще. Препоръчан от своя учител, заминава за Одеса, където с фин. подкрепа на богатия копривщенец Христо Стойков учи в Одеската гимн. През 1841 се записва в Камералния ф-т (адм. и стоп. науки) на *Ришельовския лицей*, който завършва отлично с дисертация, посветена на начините за приготвяне на стъкло (1845). По това време южнорус. град е средище на стоп. активната и будна бълг. колония, сред която изпъкват В. Априлов*, бр. Палаузови*, Д. и Ел. Мутеви*, Ив. Богоров*, Д. Чинтулов* и др. Одеската среда активизира творческите способности на НГ, който наред с ученето си прави преводи от рус. език, пише стихове (поемата *Стоян и Рада*, 1845), публикува първата си критическа студия по езикови въпроси (*Няколко думи за превода на Математическата география на г. Ивана А. Богоева.* Одеса, 1852). Още като студент той проявява интерес и към изследването на бълг. език. По своя инициатива посещава колониите на бълг. преселници в Сев. Причерноморие и събира фолклорни материали, което е и първата стъпка към осъществяването творението на неговия живот — създаването тълковен речник на бълг. език.

Не успял да осъществи желанието си да изучава селскостоп. науки във Виена, НГ се завръща в Копривщица като рус. поданик и открива едно от първите класни у-ща в Б-я (есента на 1846). Той е и един от първите рус. възпитаници, пренебрегнал изкусителната възможност да остане на

добре платена служба в Русия. Вместо това се установява в родния си градец с ясното съзнание за трудностите, които го очакват по нелекия път на народен будител. В новооткритото у-ще разширява учебната програма, въвежда нов дух и нов език на преподаване, премахва телесните наказания. *При Найден Геров чух майчиния си език и видях що е наука* — спомня си по-късно неговият ученик Хр.Г. Данов*. — *На Найден Геров аз отдавам не само духовното събуждане на Пловдивско, но и политическото: той имаше особена дарба да вдъхва любов към всичко що е българско.* За нуждите на новото у-ще НГ написва и специален учебник по физика, с който поставя нач. на физическата терминология в бълг. език (*Извод от физиката.* Белград, 1849).

Макар и сега пред него да се откриват привлекателни възможности за кариера, той ги пренебрегва и подписва с пловдивските първенци договор, според който се задължава да открие класно у-ще в града. Определя му се високата годишна заплата от 6 х. гр. В нач. на окт. 1850 започват учебните занимания в специална сграда, подарена от чорбаджията Ст.Т. Чалъков*. Въпреки трудностите училището *Св.Св.Кирил и Методий* се превръща в култ. и дух. средище на Пловдивската епархия. Едновременно с учителските си задължения НГ установява плодотворни контакти с редица родолюбци в Южна България и Македония, настоявайки за развитието на бълг. просвета и образование. Той става инициатор и за честването на 11 май като празник на слав. просветители (1851). Дейността му предизвиква съпротивата на местните гърци и гъркомани, за които Пловдив е центърът на гърцизма в Тракия. Срещу НГ започват сплетни пред тур. власти, открити нападки в пресата и опити да бъде отстранен от града.

Избухването на Крим. война дава удобен повод на враговете му да осъществят намеренията си и той е принуден като рус. поданик да напусне страната (1853). Пребивава известно време в Одеса, Галац, Букурещ и се установява по-трайно в Санкт-Петербург. Годините на войната са време, в което той развива активна дейност: пише докладни записки до висши рус. дипломати, публикува статии в печата относно положението и желанията на българите (*Письма из Болгарии.* Одесса, 1854), отпечатва фолклорни материали (*Болгарские народные песни.* СПб,1856) и обнародва в *Известия Императорской академии наук* първите три букви на своя *Български речник*, като ръководител на изданието е известният славист проф. И.И. Срезневски (*Български речник.* Свезка I. *А-Влека.* СПб, 1856).

След подписването на Парижкия мирен договор (30 март 1856) НГ се връща в Пловдив и се включва активно в борбата срещу грц. владика Хрисант. Сега той получава пълен реванш за 1853 — фанариотинът е прогонен, а НГ е назначен за рус. дипл. агент (по-късно вицеконсул) в града. На този пост остава в продължение на 20 г. (1857-1877) и развива активна култ.-просв. и общ.-полит. дейност. Новото служебно положение му дава независимост и големи възможности да подпомага и насърчава учебното дело не само в града, но и в цяла Б-я. Особено внимание отделя на у-щето *Св.Св. Кирил и Методий* в Пловдив, което по неговите разбирания трябва да бъде издигнато в средище за подготовка на учители и свещеници. Използвайки своите познанства, той се стреми да го подпомогне със средства, да привлече учители и да набави необходимите учебници и учебни пособия. Постоянна негова грижа става и осигуряването на добро образование на даровити бълг. младежи и девойки. Благодарение на него са издействани стипендии и са изпратени да се учат в Русия цяла кохорта бълг. възрожденци: Л. Каравелов*, Н. Бончев*, М. Дринов*, Хр. Ботйов* и редица други. През него минава и осн. канал, по който прониква руск. книга в бълг. земи, а чрез нея и европ. култ. достижения.

Постепенно домът на НГ се превръща в център, който оказва влияние върху цялостния култ. и полит. живот на българите. Благодарение на неговите усилия тур. име на града *Филибе* и грц. *Филипуполис* са заменено с бълг. *Пловдив*. Той поддържа кореспонденция с всички по-значими селища на Мизия, Тракия и Македония. Като рус. дипл. представител НГ е принуден да се съобразява с инструкциите, идващи от Азиатския департамент. Пристигайки в Пловдив, той получава нареждане да се грижи за *запазване единството и целостта на православната вяра между племената, които я изповядват*, тоест да се предотврати *ненавременния* стремеж на българите да се освободят от опеката на грц. духовенство. Като бълг. патриот обаче НГ използва своето служебно положение, за да информира подробно и точно рус. дипломати за бълг. становище в църк. разпра с гърците. С риск за кариерата си той защищава действията на д-р Ст. Чомаков* и крайната нац. партия, които са за решително скъсване с Патриаршията. Заявявайки, че българите вече не вярват на грц. патриарх, той се опитва да промени рус. позиция по църк. въпрос. До известна степен успява в това си намерение, макар често да е укоряван от генерал Игнатиев, че подбужда българите към вражда спрямо фенерското духовенство. Действа неотстъпно срещу унията. През юни 1861 организира отвличането на Йосиф Соколски*, извършено по нареждане лично на имп. Александър II (1855-1881). През този период поддържа постоянни контакти и със Слав. к-ти в Русия, с ОБН и с ДД в Букурещ. През 1858 се жени за Мария Пулиева, братовчедка на богатите банкери Хр. и Евл. Георгиеви*, като по този начин заздравява връзките си с ръководителите на *старите* сред бълг. емиграция в Румъния.

НГ поддържа контакти и с революционерите. Макар още като студент да пише рев. стихове сега като рус. консул вече не споделя техните идеи. Според него българите могат да достигнат до своето осв. чрез мирна постъпателна еволюция и чрез помощта на Русия. По време на Апр. въст. буквално затрупва своите преки началници с рапорти и съобщения за извършените насилия и произволи. Обвинен е в подстрекателство към бунт и принуден да се премести в Цариград. Полага системни усилия да превърне бълг. въпрос в международен с цел да се

предизвика дипл. намеса на Великите сили. Той е и един от инициаторите за изпращането на дипл. мисия (лятото и есента на 1876) на Др. Цанков* и М. Балабанов* пред европ. правителства, която да пледира в защита на нац. кауза. Участва активно в подготовката на Цариград. посланическа конференция (1876-1877) и в изработването на бълг. документи, които са представени там. През РТОВ е командирован към Главната квартира на рус. армия. Работи в Канцеларията за гражданско управление под ръководството на кн. В.А. Черкаски, която има за главна задача да изгради новото адм. устройство в освободените бълг. земи. Назначен е за губернатор на Свищов (4 юли 1877).

След войната се оттегля от полит. живот и се отдава изключително на книж. дейност, установявайки се в Пловдив. Завършва с помощта на племенника си Тодор Панчев своя петтомен *Речник на българския език с тълкуване речити на български и руски* (Пловдив, 1895-1904). Той се превръща в най-значимия труд на неговия живот, върху който работи повече от половин век. В него успява да събере 78620 думи, 5975 откъса от народни песни, 15500 пословици и пр. Само първите три тома излизат приживе на автора, останалите са публикувани от Т. Панчев след смъртта му. Прецизната лексикографска работа на НГ запазва в издадените томове богатството на бълг. реч от втората половина на 19 век. *Каква чудесна сбирка от дивни, благозвучни, сладки думи* — възкликва народният поет Ив. Вазов* по повод на речника.

Книж. дело на НГ не се изчерпва само със събирането на словното богатство на бълг. език. Той сътрудничи със свои материали в *Цариградски вестник*, *Българска пчела*, *Македония*, *Век*, *Читалище*. Заедно с Г. Кръстевич* и Й. Груев* принадлежи към т. нар. *Пловдивска правописна школа*, която държи на етимологическото начало, при което се съчетават съвременният говорим народен език със старобълг. писмена система. Тази консервативна правописно-езикова редакция е отхвърлена през 1870 след реформата, предложена от М. Дринов*. С поемата си *Стоян и Рада*, вдъхновена от нежните чувства, които му вдъхва Ел. Мутева*, НГ поставя нач. на интимната лирика в новобълг. поезия.През 40-те г. той пише и други стихове с интимен, патриотичен и дори бунтовен характер, но не ги публикува. Непознати до нач. на 20 век остават и пътеписите му, в които проявява писателски талант, тънка наблюдателност, чувство за хумор и ирония, така характерни по-късно за творчеството на Ив. Вазов* и Ал. Константинов. В наследство НГ оставя и богат архив, включващ над 10 х. документа, които са много ценен извор за историята на бълг. 19 век.

Константин х. Добревич (Копривщица, 1829-1863, Виена), учител, книжовник.

По-малък брат на НГ. КГ получава своето начално образование в Копривщица при Й. Груев*, след което продължава своето учение при брат си в Пловдив. След неговото прогонване от града той заема неговото учителско място в пловдивското уще *Св.Св. Кирил и Методий*. Подкрепя инициативата на брат си и на Й. Груев за честуване 11 май, деня на Св.Св. Кирил и Методий, и за превръщането му в общонац. празник.

Като стипендиант на Ив. Денкоглу* постъпва в Ист.-филолог. ф-т на Моск. у-т и го завършва успешно през 1863. Като студент сътрудничи на С. Филаретов* при събиране материал за библиография на бълг. книги и периодични издания. Заедно с други българи през 1857 създава Моск. бълг. дружина, която си поставя за цел да запознава рус. общественост с живота в Б-я, с бълг. л-ра, както и да издава оригинални произведения на членовете на д-твото. В задачите й влизат още подпомагане на просв. дв. в Б-я и материална поддръжка на учещите в рус. столица българи.

След завръщането си в родината е назначен за учител в София. Подпомага брат си в събирането на народни песни, пословици и поговорки, които са му необходими за готвения от него речник на бълг. език. През 1863 заминава на лечение във Виена, където умира.

Библ.: *Арнаудов, М.* Найден Геров. — В: *Арнаудов, М.* Творци на Българското възраждане. Т.II. С.,1969, 7-67; *Генчев, Н.* Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981, 158-177, 221-223, 232-234, 276-278, 280, 314-317, 359-366; *Георгиев, Ем.* Найден Геров. Книга за него и неговото време. С., 1972; *Панчев, Т.* Найден Геров. Сто години от рождението му — 1823-1923. Къси черти от живота му. С.,1923; *Поглубко, К.* За да бъдат полезни на народа си. С., 1976, 107-108; *Стоянов, М.* Българска възрожденска книжнина. Т.I. С., 1959, с. 57.

/ПБ/

ГЕШОВИ (Гешоглу, Гешоолар), бр. **Христо**, **Евстати** (Евстрати), **Стефан** и **Димитър** (Карлово, ок. 1815-1887, София), едри търговци и общ. дейци.

Сведенията за тях са малко и разпръснати. Знае се, че са родени към края на 18 в. Произхождат от търг. род и отрано захващат търговия с Влашко и Бесарабия. През 1828 ХГ и ЕГ се преместват в Пловдив. През 1834 четиримата създават в Пловдив своя фирма *Братя Гешови*, а в 1835 основават неин клон във Виена. До 1838 представител там е ЕГ. Фирмата изнася за Средна Европа прочутото бълг. розово масло, сахтияни, мешини, аби, памук, а внася манифактурни изделия от авст. столица. През 1838 ЕГ се връща в Пловдив и се жени за Харитина. Така се сродява с известните фамилии Чалъкови*, Чомакови*, Каравелови* и Доганови. Семейството има 11 деца, но оцеляват само две — Ефимия и Иван. Виенският клон е поет от братовчед им Хр. Д. Гешов. По-късно предприемчивият ЕГ открива кантора и в Манчестър (1865-1872), но търговията там не му потръгва и през 1872 се връща в Пловдив.

През 1847 Фирмата основава друг клон в Цариград, който е ръководен последователно от ХГ, СГ и ЕГ, а найдълго начело е най-малкият брат ДГ.

Успешната търг. дейност не пречи на бр. Г да участват активно и в борбите за дух. и култ. развитие. Имената им са неизменно сред активистите и ръководителите на ЦНД. Те се включват особено дейно в общ. живот на Пловдив през 50-те г. на миналия век, град със значително грц. и

гърчеещо се население, в който борбите с гръкоманите приемат понякога особено драстични форми. Такъв е случаят през 1857, когато пловдивчани се стремят да свалят грц. м-т Хрисант. Документите разкриват, че почти винаги някой от Г е член на пловдивските бълг. институции за самоуправление. Напр., през 1861 ЕГ е член на църк. настоятелство. Подписите на ХГ се срещат като член на училищното настоятелство през 1858-1859, а през 1862 Г отговарят за касата му. ХГ е и дългогодишен член на бълг. община в Пловдив. Той е сред настоятелите и на дев. у-ще в града. Всъщност Г са едни от хората, които осъществяват синхронизирането на действията на българите срещу Патриаршията в Пловдив и Цариград.

Особено важно място в църк. борби заема най-малкият брат — ДГ. Продължителният му престой в Цариград го поставя в позицията на една от активните фигури на бълг. колония там. Той е дългогодишен член на Царигр. бълг. община, член на настоятелството на бълг. църква *Св. Стефан* и един от нейните кредитори. Участва в Църк.-народния събор (1871) и в изработването на екзархийския устав, член е на Екзархийския съвет.

По време на РТОВ фирмата пострадва, но търговската ѝ дейност се преустановява окончателно през 1880.

Г оставят многобройни наследници. ХГ има петима синове и една дъщеря, ДГ — един син и две дъщери; ДГ — четирима синове и две дъщери, ЕГ — един син и една дъщеря.

Иван Евстратиев (Евстатиев), (Пловдив, 1849-1924, София), банкер, полит. деец, публицист, меценат.

Син на Евстати Г*. По майчина линия е брънка от голямата фамилия на Чалъковци*. Първоначално учи в грц. у-ще на Чолака, след това в класното у-ще *Св. св. Кирил и Методий* в Пловдив. Тук получават образование синовете на цялата Гешова фамилия. По-късно отива и в Манчестър (1865-1872), където през 1869 завършва финанси и полит. науки в *Owens College*. Занимава се с търговия, като помага в кантората на баща си. През 1872 се връща в Пловдив и се включва в семейната фирма *Бр. Гешови*. Общ. му биография започва с избирането му за председател на общото през 1872. През 1875 се жени за Мария Н. Пулиева и се сродява с братя Евл. и Хр. Георгиеви*.

След на Апр. въст. ИГ се свързва с международната анкетна комисия за разследване на жестокостите по потушаването му, дори лейди Е. Странгфорд отсяда в дома му в Пловдив. Установява близки връзки и с ам. пратеник Ю. Скайлер. През 1877 ИГ тайно изпраща седем дописки до в. *The Times*, подписани от *един пловдивски кореспондент* за извършените зверства, заради което получава и смъртна присъда (1877). Арестуван е заедно с братовчед си Ив. Ст. Гешов. Анг. и ам. дипломати се застъпват и той е помилван. В затвора написва *Записки на един осъден*. Междувременно е назначен за почетен вицеконсул на САЩ в Пловдив.

След Осв. ИГ остава в Изт. Румелия, където става председател на Областното събрание (1879-1880), на Постоянния к-т, редактор на в. *Марица* (1878-1885), директор на областните финанси (1882-1883). През 1883 напуска Изт. Румелия и бива назначен за директор на БНБ, министър на финансите (1886, 1894-1897), министър-председател и министър на вън. работи и вероизповеданията (1911-1913). Полит. и общ. му кариера включва още и постовете на народен представител в единадесет ОНС и в Пето ВНС, два пъти парламентарен председател, 20 г. несменяем лидер на Народната партия, 26 г. председател на БКД/БАН (1898-1924).

От 1906 насетне започва процес срещу ИГ като универсален наследник на Евл. Георгиев*, т.е. той е гл. фигура в т. нар. *Дело за милионите*, като е обвиняван, че е присвоил суми от дарението за у-т в София. Мнозина съвременници и историци го сочат като един от главните виновници за първата нац. катастрофа (1913).

Именно във връзка с тези обвиненията ИГ издава и няколко книги с полит. характер като*Думи и дела* (1899); *След две катастрофи* (1922); пише още спомени и едно изследване върху задругата в Зап. Б-я.

Библ.: *Генчев, Н.* Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981, с. 104 и сл; *Гешов, И. Е.* Спомени из години на борби и победи. С., 1916; *Гешов, Ив. Ев.* Лична кореспонденция. Съст. *Р. Попов* и *В. Танкова*. С., 1994; *Глушков, Хр.* Българска фирма в Манчестер до Освобождението. — Във: Векове, 1975, № 4, 30-38; *Примов, А.* Търговско-банкерската къща *Братя Гешови*. — В: ИМЮБ, 1981, 7, 125-135; *Стателова, Е.* Иван Евстратиев Гешов или трънливият път на съзиданието, С., 1994. /ЕД/

ГИНЧЕВ Шкипърнев, Цани (Лясковец, 1832-1894, София), учител, писател, общ. деец, фолклорист, етнограф, дописен (1875) и редовен (1884) член на БКД.

Роден в семейството на градинаря Гинча Цанев Шкипърня. Учи в килийното у-ще при Лясковския светогорски метох (1842-1843) и в Търново при Н. Златарски. През 1846 заминава за Букурещ, където 2 г. работи като градинар. От 1848 е градинар в Белград, където освен това учи в гимн. (1853-1857). Заминава за Одеса (1858), където се записва в сем. и живее заедно с Раковски*, комуто помага при съставянето и разпространяването на *Показалец*-а (1859). В Киев се записва волнослушател (1860-1862) в у-та *Св. Владимир*.

Учител в Карагач, Бесарабия (1862-1869), където събира ценни етнографски и фолклорни материали от бълг. преселници, които публикува в сп. *Общ труд* (Болград, 1868). Сътрудничи с дописки, фолклорни материали, статии, преводи и стихове на в-ците *Цариградски вестник, Българска пчела* (1863-1864), *Македония* (1866-1872). Учителства в Русенското класно мъжко у-ще (1870-1872) и заедно с Д. Енчев и Н. Марков реформират учебното дело в града и изготвят нови учебни програми. Издава *Български басни* (1870) и *Учебник по земляделието или първоначално изучаване на земляделието за в училищата и за секиго* (1871; 2 изд. 1874) и *Две тополи или неожидана среща* (1872). Учител в Габровското мъжко класно у-ще (1872-1876). Подир потушаването на Апр. въст. ЦГ е арестуван и изпратен в търновския затвор. След два месеца

поради недоказани обвинения е освободен. След Осв. е депутат във ВНС (1879), заема различни адм. и учителски длъжности. Участник в Първия конгрес на бълг. писатели и журналисти в София (1894). Сътрудник на *Периодическо списание на БКД*, сп. *Училище* (1870-1876), издава сп. *Труд* (1887-1892). Апостол на народната просвета, създаващ нов тип учители с високо образование.

Като писател ЦГ се формира през Възраждането, но разгръща белетристичната си дарба след Осв. Добър разказвач, познавач на народната душа и бит, той остава в историята на бълг. л-ра най-вече с творбата си *Ганчо Косерката*.

Библ.: *Пенев, Анг.* Цани Гинчев. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 334-344; ЕБВЛ, с. 454. /МГ/

ГОЛОГАНОВ, Иван Попилиев (Икономов[ич]), (Търлис, Неврокопско, 1839-1895, Крушево, Изт. Македония), учител, участник в ЦНД, преводач, фолклорист.

Учи в родното си с., в Просочен, Драмско, и в гл. грц. у-ще в Алистратик, Зъхненско. Научава грц., увлича се по старогрц. митология. От 1856 започва да учителства. В 1865-1867 е писар в м-ра *Св. Йоан Предтеча*, недалеч от Сяр. След това до края на живота си се установява в Крушево. В 1867 отваря бакалски дюкян и до 1879 събира народни песни за босн. фолклорист Ст. Веркович, който вече е издал своя прочут сб. *Народне песме македонски бугара. Кн. 1. Женске песме* (1860, Белград). На ИГ Веркович дължи много от материалите, които обнародва в своите книги *Описание быта Болгар населяющих Македонию* и *Топографическо-этнографический очерк Македонии (Москва, 1889)*. В 1879 ИГ се връща към у-щето, за да остане учител почти до края на живота си. Преследван от фанариоти, затварян от тур. власт по време на РТОВ.

Най-характерното обаче в дейността на ИГ е *Веда Словена. (кн.1 — Български народни песни от предисторична и предхристиянска доба.* Белград, 1874; кн. 2 — *Обредни песни от езическо време.* 1881), издадена все от Ст. Веркович. Книгата вдига голям шум сред целия учен свят и поражда безпрецедентна за бълг. условия полемична л-ра. Според *Веда Словена* българите се оказват най-старият европ. народ, надарен при това с изключителна памет за своето минало и с неповторим поетически талант, с грамадни заслуги пред цивилизацията. Основното им съдържание е в пълно съзвучие с романтичните представи за бълг. история на Раковски*: българите били дошли в Европа направо от Индия, бълг. език бил твърде близък до санскритския, бълг. народна митология била тъждествена с индийската и пр. (*Показалец*, 1859; *Българска старина*, 1865). Тази поразителна близост с теориите на Раковски, както и изключителното съдържание на *Веда словена*, от една страна, събуждат небивал интерес, от друга — пораждат съмнения. Текстовете са предадени на Веркович срещу добро заплащане от ИГ, който ги бил записал от устата на родопски помаци. Според повечето учени те са не много сръчна (частична или цялостна) фалшификация на самия ИГ — нещо, което той обаче винаги отричал. И до днес спорът за автентичността на *Веда Словена* обаче не е приключил.

ИГ има двама братя: Никола (учител, за известно време гъркоман) и **Теодосий,** м-т Скопски (мирско име: Васил) (1846-1926), монах (1862), църк. деец, книжовник, действителен член (1910) на БКД, който развива възрожд. дейност в Сяр, Пловдив, Лясковец; капукехая (1880-1885) на Екзархията, избран (1885) за м-т на Скопска епархия, която управлява до 1892, помощник на Пловдивския м-т (1892-1897), управлява Гюмюрджинска епархия (1914-1921). Възрожд. изяви има и чичото на ИГ **Теодосий** (мирско име: Теодосий Лазаров Г.) (1795/1800-1888), монах и сетне игумен на Серския м-р *Св. Йоан Предтеча*, където дейност имат и ИГ и ВГ.

Библ.: *Арнаудов, М.* Веркович и Веда Словена. Принос към историята на българския фолклор и на българското възраждане в Македония. — В: СбНУНК, 1968, 52; ЕБВЛ, с. 192; ЕБВИ, 158-159, 645; *Райкова, А.* Иван Гологанов. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1968, 412-419; *Шишманов, Ив.* Френската наука и *Веда Словена* с особен оглед към критиката на Луи Леже. — В: Сб. в памет на Луи Леже. С., 1925, 33-108. /МГ/

ГОРАНОВ, Богдан Иванов (Карлово, 1847-1907, София), учител, преводач, общественик.

Роден в семейството на заможен търговец, БГ учи в родния си град, в Галац, в у-щето на Лазаристите в Цариград; сетне завършва гимн. в Прага, където следва и във Ф-тета по философия и л-ра (1865). Учител в Пловдивското у-ще *Св.Св. Кирил и Методий* (1866-1868), в София (1869-1870) и Търново (1870-1872), където преподава тур. и нем. БГ се включва активно и в дейността на Търновското ч-ще, като поставя *Многострадална Геновева*, *Велизарий*, *Глезен Мирчо*, *Криворазбраната цивилизация* и др. и изнася цикъл лекции за Франция. След интриги на местните чорбаджии напуска Търново, заминава за Германия и слуша лекции (1872-1875) по естествени науки в Мюнхен, Тюбинген и Лайпциг. Учител в Болград (1876-1879), където преподава психология, логика, естетика и нем. Образован и с широки интереси, БГ не остава чужд на соц.-полит. идеи на своето време и нему Хр. Ботйов* посвещава своята *Борба*.

БГ е един от първите ерудирани преводачи и популяризатори на големите зап.-европ. автори (Шилер, Гьоте, Лафонтен, Ламартин и др.). След Осв. БГ работи в М-вото на нар. просвещение, директор на Ломската гимн. и главен секретар в Министерския съвет, дипл. представител в Белград.

Сестрите на БГ също имат значими възрожд. изяви: **Елисавета Иванова Г-Караминкова** (Карлово, 1849 -1920, София) учи в Педагог. у-ще в Прага, учителка в Калофер, една от инициаторките за основаването на женското д-во. Сътрудничи на в. *Македония* (1870) и на сп. *Читалище* (1871). Съпруга на калоферския търговец Хр. Караминков, с когото се установяват в Цариград (след 1873), където ЕГМ основава женско благотв. д-во в Ортакьой. **Мария** (Мина) **Иванова Г** също учи в Педагог. у-ще в Прага. На нея Хр. Ботйов* посвещава стихотворението си *На проща-*

ване. Съпруга на Петър Сава Огнянов — търговец от Котел, майка на артиста Сава Огнянов.

Библ.: *Ботушаров, Хр.* Богдан Горанов. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 529-536; ЕБВИ, 158-159. /МГ/

ГОРАНОВ (Хаджигорев) **Кавлаков, Петър**) (Батак, 1829-1925, София), учител, търговец, участник в ЦНД, ръководител на Апр. въст. в Батак.

Син на х. Горьо от видния род Кавлакови, ПГ учи най-напред в Пловдив, сетне — с надежда да продължи в Цариград — в Рилския м-р, трима от чийто игумени през 19 в. са родом от Батак. ПГ е буен и непокорен, м-рският живот не му е по вкуса, а и разбира, че надали ще го пратят в столицата. Връща се в Батак и дълго дири призванието си. Става фурнаджия, после налбантин, известно време учителства, като междувременно убеждава батачани да построят ново у-ще. Сетне се отдава на търговия с дървен материал и овце. Тук придобива голям практически опит, сделките го отвеждат из различни места на Империята, стига до Цариград и Смирна. Спечелва и богатство — опрян на силния Кавлаков род, надарен с предприемчивост и енергия, той става най-състоятелният човек в Батак. Отбягва официалните длъжности, защото е сприхав и честолюбив — не приема да стане кмет, не иска и да чуе за Пазарджишкия съд, където е избран за представител. В същото време гласът му се чува в общината, населението го харесва и уважава.

ПГ е необикновено любознателен, чете много, знае сносно грц. и тур. Общува и с рев. настроени патриоти от Пазарджик и Пловдив, познава най-важния бунтовнически документ от онова време — Устава на БРЦК, а през 1872 в Ръжанковия хан в Пазарджик се среща и с Левски*.

Избран за председател на Баташкия рев. к-т, основан (февр. 1876) от П. Волов*, ПГ разгръща активна въст. подготовката. Един от 65-те делегати на Събранието (14 апр. 1876) в Оборище, където дава отчет за извършеното в Батак. При ок. 2 х. души годни да носят оръжие градчето разполага с 500 кремъклийки, 380 пищова, 6 револвера, 8 чифтета, 50 шишанета, ок. 150 ятагана и маждрака и ок. 30 х. фишека. Приготвят се черешови топчета (прави се опит да се отлее дори метално оръдие). Градчето въстава на 21 апр. Следват десетина дни нечувано опиянение, сетне започва баташката трагедия, която ще потресе света и ще изиграе особено важна роля за осв. на Б-я.

Обкръжени от силите на доспатския кърагасъ Ахмед Ага Барутанлията, батачани се разколебават. ПГ не успява да наложи своята линия за безкомпромисна борба и мнозина въстаници, лишени от боен опит и предвидливост, предават оръжието си. Другите начело с ПГ се бият, после се изтеглят. Възползван от наивността на батачани, които хващат вяра на тържествената му клетва, че ще пощади градеца, ако преклонят глава, Ахмед ага ги подлага на поголовно клане, чиято дивашка самоцелност стряска и досега. Загива най-малко половината население, градчето е изпепелено.

Спасил се от погрома, ПГ се укрива известно време в Пещера и под чуждо име успява да замине за Смирна. След Осв. се завръща в Б-я. Заема различни адм. постове. Управител на Пазарджик. Преселва се в София. Няколко пъти народен представител.

Библ.: История на Батак. s.a.l. [С.,1995], passim. /МГ/

ГОРБАНОВ, Петко Василев (Елена, 1846-1909, София), учител, общ. и полит. деец.

Роден в семейството на Васил Горбанов, брат на Петър Горбанов*. Начално образование получава в родния си град, след което учи в семинария в Киев. През 1864 Петко Г е първият българин, който се записва в открития през 1863 *Робърт колеж*. У-щето е основано от ам. филантроп Кристъфър Робърт, ръководи се от протестантски мисионери и е изградено по модела на ам. колежи. В учебната му програма са застъпени предимно хуманитарни дисциплини и езикова подготовка.

През 1868 Петко Г завършва успешно Колежа и е привлечен в него като преподавател по бълг. език. Назначаването му на този пост ясно показва порасналото бълг. присъствие в у-щето. През сл. г. той е не само учител, но и наставник на младите българи, които формират в Колежа ученическо д-во, изнасят родолюбиви сказки и събират средства, предназначени за подкрепа на образователното дело в бълг. села около Цариград. Петко Г публикува свои материали във в-ците *Право*, *Съветник*, *Македония*, *Век* и сп. *Читалище*. Поддържа приятелски отношения с П.Р. Славейков*, с когото превежда и издава книгата *Париж в Америка* (Цариград, 1870) от Едуард Лабуле. През 1872 напуска *Робърт колеж* и в сл.г. учителства в Пловдив (1872-1874) и Елена. След Апр. въст. придружава лейди Емили Странгфорд, дошла в страната, за да обследва осм. зверства и да подпомогне пострадалото население.

През време на РТОВ е разузнавач към рус. армия и същевременно изпраща дописки за бойните действия до фр. агенция *Хавас* и рус. в. *Голос*. В периода на временното рус. управление е председател на окр. съд в Елена. Депутат в УНС, а след това става адвокат и полит. деец. Екзалтиран привърженик на Консервативната партия, той често участва в скандални истории, характерни за острастения полит. живот на младото Княжество Б-я. Заема редица адм. постове: гл. секретар на М-вото на правосъдието, помощник-кмет на София и др. Учител по бълг. на княз Александър I (1879-86). Редактор на хумористичния в. *Бодилник* (1880) и *Бодилник става либерал* (1881), участва в редактирането на консервативния в. *Български глас*. Народен представител и подпредседател на IX ОНС (1896-1898).

Петко Г има доведен брат **Петър Василев Г** (Елена, 1852-1932, Елена), учител, обществен и полит. деец.

Роден в семейството на Иван Недев Фарашев и Рада, дъщеря на поп Андрей Робовски*. След ранната смърт на бащата майката встъпва в брак с Васил Горбанов. Така ПГ става доведен брат на Петко Г.

Отначало Петър Г учи в Елена при Никифор Попконстантинов, а след това по настояване на брат си продължава ученето си в *Робърт колеж* (1869-1874). Завършва с отличен ус-

пех Колежа и е назначен за учител в Шумен на мястото на задържания и емигрирал по-късно П. Волов*. Поради здравословни причини е принуден да се откаже от учителското поприще и се завръща в Елена. През време на РТОВ е чиновник за особени поръчки при щаба на ген. Ф.Ф. Радецки. Съпровожда като преводач дописника на в. *Le temps*, *Шевелок* и на *The Times* Джеймз Бейкър. С тях той участва в похода на ген. Й. Гурко през Шипка до Ст. Загора. При първото м-во на Т. Бурмов* в Княжество Б-я е назначен за началник на полит. отдел при М-вото на вън. работи и изповеданията и изпълнява длъжността главен секретар на същото М-во (до 3 март 1882). Назначаван е за окр. управител на Русенски, Търновски, Шуменски, Варненски, Видински и Пловдивски окръг. По време на *Стамболовия режим* (1887-1894) се връща в Елена и е избран за кмет на града. След това отново е Търновски окр. управител (1894-1897). През 1914 се оттегля от активна полит. дейност в имението си Кара орман край Елена и тук живее до края на дните си.

Библ.: *Дичев, М.* Петър В. Горбанов. — В: Еленски сб., кн. 2. С., 1938, 233-237; *Начов, Н.* Цариград като културен център на българите до 1877 г. — В: Сб.БАН, № 19, 1925, с. 154, 157, 158, 160-162; *Радев, Ив.* Петко Горбанов. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 520-529; *Уошбърн, Дж.* Петдесет години в Цариград. Спомени от *Робърт колеж*. Съст. *К. Стоилова*. С., 1980, с. 36, 162. /ПБ/

ГОРОВ, Димитър Иванов (Пещера, 1840-1881, Трявна), търговец, участник в нац.-рев. борби.

Твърде млад емигрира в Румъния и се установява в Гюргево, където се занимава със сапунджийство и свещарство. Отваря фабрика за спермацетови свещи и натрупва добро състояние. Сближава се с Л. Каравелов*, В. Левски*, Анг. Кънчев*, Н. Обретенов*, Ст. Стамболов* и Хр. Ботйов*. Подпомага материално организирането на четата (1868) на Хаджи Димитър* и Стефан Караджа*. Поддържа хъшовете в Румъния, а в края на 1875 заедно с Ив. Стоянов наемат специална къща за ГРК, наричана *казармата*, където се настаняват да живеят 12 души. Финансира издаването на *Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова. Книжка първа* (1875) и *Песни и стихотворения от Ст. Стамболова* (1877). Подпомага организирането на четите (1876) на Таньо Стоянов и Хр. Ботйов. Със съпругата си придружава четниците от Гюргево до Бекет. Именно нему Хр. Ботйов, поел с четата си към Б-я, предава прощалните си писма до своето семейство и своите приятели. От Бекет ДГ изпраща и известната телеграма на поета войвода до зап. общественост, заради което той и жена му са арестувани от рум. власти.

По време на РТОВ разпродава имуществото си и се присъединява към рус. армия като преводач. След Осв. се заселва в Трявна и заема адм. длъжности.

Съпругата му Иванка (Трявна, ок. 1856-1877, Трявна) е сестра на Анг. Кънчев*, куриерка на БРЦК.

Библ.: *Жечев, Н.* Христо Ботйов. Летопис за живота и дейността му 1847/48-1876. С., 1977, passim; *Унджиев, И., Цвета Унджиева.* Христо Ботев — живот и дело. С., 1975, passim. /МГ/

ГРАМАДОВ, Павел Петров (псевд.: капитан Павел Кьорчооглу) (Арбанаси, 1822-1877, Бесарабия), революционер.

ПГ учи в Търново и в Габрово, пребивава известно време в Цариград, а с избухването на Крим. война се включва в съзаклятническите кроежи на Раковски*. Наскоро след това се присъединява като командир на рота към бълг. доброволч. отряди, формирани в Бесарабия. Тук остава и след края на войната, трайно обвързан със съдбата на бълг. емиграция. С изключение на краткотрайното му студентство в Моск. у-т (1857), ПГ живее в Болград, пътува из бълг. земи и Румъния. Особена активност проявява през 1862 във връзка с организираната от Раковски Първа бълг. легия. Впоследствие се сближава с дейците на ТБЦК в Букурещ, става един от учредителите на Бълг. общество за разпространение на грамотност сред бълг. в Кишинев (1866). Върхна точка в рев. дейност на ПГ представлява посредническата мисия, която изпълнява между ДД в Букурещ и ОБН през 1868. Повод за това дава инспирираният от кръгове на рус. дипломация проект за образуване на федеративна южнослав. държава от българи и сърби. Името на ПГ се среща в плановете за осв. на бълг. народ и през сл. години.

ПГ има по-малък брат, **Спиридон** (неизв.), който получава образованието си в Еленското класно у-ще, след което учителства в Ески Джумая (дн. Търговище, 1862-1864, 1869-1870), Разград (1864-1867), Варна (1872-1873), Хаджиоглу Пазарджик (дн. Добрич, 1873-1874, 1876). Дописник на в. *България*, автор на *Пълна математическа и физическа география от Спиридона Петрова. За употребление на народните училища. Част I. Математическа география.* Издание първо. Русе, 1865. СГ подпомага дейността на бълг. ч-ще *Възрождение* и ученическото д-во *Просвещение* във Варна, както и култ. начинания в селищата, където учителства. След Осв. е адм. служител в Разград и Търговище.

Библ.: *Минев, Д.* Податки за капитан Павел П. Грамадов. — В: ИБИД, кн. XXII-XXIV, 1948, 425-428; *Улуян, А.А.* Деятели болгарского национального освободительного движения XVIII-XIX вв. Биобиблиографический словарь. Ч. I. Москва, 1996, 104-105; *Явашов, А.* Разград. Неговото археологическо и историческо минало. Ч. I. 1930, с. 180. /ВТ/

ГРАНИТСКИ (Границки), **Анастас Поппетров** (Котел, 1825-1879, Търново), учител, книжовник, лекар, преводач, общественик.

Получава основно образование в Котел и Сливен. Учи в грц. *Велика народна школа* в Куручешме и завършва султ. Военно-мед. у-ще. Между 1842-1853 е коректор в печатницата на Йосиф Романов в Букурещ. През 50-те години за известно време е секретар на срб. легация в Цариград. Преподавател по грц., фр., тур. и бълг. в Шумен (1860-1863), където заедно с Д. Войников* развива активна общ. и просв. дейност, в Ловеч (1863) и Търново (1863-1867)

Разностранна личност, АГ се интересува от медицина, теология, философия, лингвистика, л-ра и търговия. Започва книж. си дейност с превод от тур. на *Сборниче за холерата* (1848; 2 изд. 1849) и от грц. *Християнское поучение или краткий катехизис* (1849), а малко по-късно става и един от първите преводачи от фр.: *Гигиена (наука за сохранение на здравието)* (1851), *Практическа медицина. Разделена на три части.* (1854 — с голямо значение в българ. мед. книжнина). Сътрудник на *Цариградски вестник*, където отпечатва *Теория на българского правописание* (1850), като в споровете за българ. книж. език застъпва демокр. позиции. Прави и стихотворни опити.

АГ издава много книги, между които отбелязване заслужават още: *Буквар за малките деца* (1849 — заедно с А. Никопит*), помагала за изучаване на рус. и фр., *Житие святаго Кирила и Методия* (1865); превежда и побългарява *Павел и Виргиния* и *Индийска хижа* на Бернарден дьо Сен-Пиер (1850), отпечатани най-напред в *Цариградски вестник*. Превежда от грц. още *Търговско ръководство за търгување, промишленост, мореплаване и за търговски делания* (1858), която се явява първата книга на българ. по въпросите на корабоплаването.

Библ.: ЕБВЛ, 198-200; РБЛ. Т.1, 282-283; *Сюпюр, Ел.* Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX в. С., 1982, с. 140. /МГ/

ГРИГОРИЙ ДОРОСТОЛО-ЧЕРВЕНСКИ, м-т (мирско име: Георги Немцов) (Сороки, Бесарабия, 1828-1898, София), висш духовник, общ. и полит. деец, дописен (1881) и редовен (1884) член на БКД.

Родителите му Григорий и Екатерина Немцови са българ. преселници в Бесарабия. Начално образование получава в родното си място, а след това става послушник в молд. м-р *Нямц*. През 1846 отива с поклонници в Атон и се замонашва в Хилендарския м-р. Тук попада под благотворно влияние на Иларион Макариополски* и Неофит Бозвели*, които запалват родолюбиви чувства в неговото сърце. Особена привързаност ГДЧ изпитва към тежко болния вече Неофит Бозвели, който умира в неговите ръце, завещавайки му всичките си ръкописи. Благодарение на неговите грижи и чувство за отговорност част от книж. наследство на пламенния родолюбец е запазено и предадено но поколенията. Учи за кратко в грц. у-ще в Карея, но когато Иларион Макариополски напуска Атон, ГДЧ тръгва с него.

В Цариград е ръкоположен за дякон и същевременно постъпва в куручешменската грц. *Велика национална школа*, която не завършва. През 1856 придружава Иларион Макариополски* при неговото пътуване в Б-я като посещава Шумен, Търново, Враца, Ловеч, Сливен и др. За известно време се прибира в Хилендарския м-р и става писар, а след това със застъпничеството на Белградският м-т Петър и на кн. Милош Обренович (1817-1839; 1858-1860) постъпва в Халкинското богосл. у-ще (1857). Тук се превръща в един вид наставник и водач на българ. семинаристи, у които събужда приспания народен дух. Симеон*, по-късно Варненски и Преславски м-т, си спомня за това време: *Ние се събирахме в стаята на дяда Григория, която стана наш клуб, и разменяхме мисли по палящите национални въпроси и се просвещавахме взаимно. Четяхме национални книги, каквито дядо Григорий винаги имаше, и така създавахме у себе си национална култура и нужди национални.* По същото време ГДЧ установява контакти и с Раковски*, комуто изпраща част от ръкописите на Неофит Бозвели* за обнародване във в. *Дунавски лебед*.

През 1863 ГДЧ завършва с превъзходен успех Халкинското у-ще и е провъзгласен за *доктор по богословие*. В сл. г. е учител в българ. у-ще във Фенер и проповедник в църквата *Св. Стефан*. Царигр. патриарх Софроний III го ръкополага за архим. и за известно време е изпратен за наместник на Доротей Софийски. Поради заболяване се завръща в Цариград, където остава до 1872, като взема дейно участие в ЦНД и в първите стъпки при устройването на Екзархията. Един от малкото добре образовани българ. клирици, владеещ няколко чужди езика, ГДЧ е предложен от умерено-консерв. среди за архиерей. Срещу това предложение излиза П.Р. Славейков*, който в една брошура го нападa за безпътното му поведение, обвинявайки го че озлочестил дома на Д. Доброович. *Скълерник, лъжец, развратник* и *безподобие* и пр. са помеките изрази, употребени в тази публикация. Фактически ударът е насочен не толкова към самия ГДЧ., колкото към неговия покровител Иларион Макариополски*, който има реални шансове да застане начело на Екзархията. Това съвсем не се харесва на крайните националисти около д-р Ст. Чомаков* и в. *Македония*, които без много да подбират средствата търсят начин да го компрометират. Що се отнася конкретно до ГДЧ, ударът не е особено успешен, тъй като на 18 юни 1872 епархийското събрание в Русе го избира за свой кириарх и през септ. с.г. той пристига в Доростоло-Червенската епархия.

Опортюнист в политиката, ГДЧ установява тесни контакти с тур. управляващи среди, сред които се ползва с уважение. Гъвкавата линия на компромиси, отстъпки, молби и бакшиши му позволява по легален път да постига целите си и думата му се чува пред Дунавския валия. Последното е причина към него да се обръщат много общини за уреждане на своите проблеми и дори от други епархии да го търсят за съдействие и помощ. Екзархията от своя страна също ползва неговия авторитет за решаване на заплетените спорове в Пиротско, Нишко и Софийско. В своята епархия ГДЧ провежда умела политика за издигане авторитета на екзархийската власт и за нац. сцепление. Води борба срещу патриаршеския владика Дионисий, срещу грц. влияние и за привличане на влашкото малцинство в Добруджа към Екзархията. Дейността му има особен успех към привличането на Климент Браницки* и неговото установяване за епископ на Тулча. ГДЧ обръща сериозно внимание и на учебното дело в областта като спомага за откриването на нови у-ща и за укрепването на съществуващите. Едновременно с това, обаче, изследователите обръщат внимание и на факта, че ГДЧ е сред най-ярките противници на рев. дв.

Убеден, че опитите за въоръжена

борба са необмислени и незрели и че ще донесат единствено разорение на българите, той открито застава срещу революционерите. В навечерието на Апр. въст. спомага да се предадат на властите сведения за намерението на шуменските младежи да вдигнат въст. и сам съдейства за залавянето на Т. Кърджиев. Фр. консул в Русе отбелязва, че ГДЧ е един от най-способните м-ти, чието поведение спрямо тур. власт е напълно коректно. С приближаването на РТОВ той е отзован в Цариград и привлечен за член на Синода. По това време се разпространяват слухове, между впрочем съвсем правдоподобни, че ГДЧ има аспирации към екзархийския престол и затова спомага да бъде свален Антим I*. При последвалия избор ГДЧ получава равно число гласове с бъдещия екзарх Йосиф I* и единствено мнението на председателстващия Панарет Пловдивски* накланя везните не в негова полза.

След Осв. участва в работата на УС. Председател е на I ВНС. С опита и знанията си участва в укрепването на църк. организация в Княжество Б-я. По-късно кн. Фердинанд (1887-1918) установява с него тесни контакти и изпитва особено уважение към личността му. Според някои той повлиява много на бълг. владетел за прекръстването на престолонаследника в правосл. вяра. В знак на своето почитание княжеската двойка го посещава на смъртния одър за последна благословия и последна прошка. ГДЧ завещава големи суми за развитието на образователното дело.

Библ.: *Жечев, Т.* Българският Великден или страстите български. С., 1980, 417-419; *Йорданов, В.* Дарители за народната ни просвета. Биографични бележки. Кн.1. С., 1911, 127-32; *Кирил, патриарх Български.* Екзарх Антим (1816-1888). С., 1956, 83-87; *Маркова, З.* Българската екзархия 1870-1879. С., 113-123, 159-162, 176-182.

/ПБ/

ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК (вер. Търново, 60-те г. на 13 в. — 1419/20, Киев), именит книжовник, виден църк. деец

Въпреки немалкото ист. податки и наличието на редица автобиографични сведения в произведенията му, хронологията на неговия живот все още не е докрай уточнена. ГЦ произхожда по всяка вероятност от знатен търновски род — един негов съименник е известен като *велик примикюр* в двора на цар Иван Александър (1331-1371), а според мнозина изследователи прочутият наш книжовник м-т Киприан* се падал чичо на ГЦ (впрочем този въпрос си остава спорен; съвсем не са малко учените, които мислят, че двамата книжовници са свързани само с нишките на дух. *родство*).

В Търново бъдещият даровит писател се учи при самия патриарх Евтимий. Предполага се, че след ранното си замонашване той напуска Б-я и продължава образованието си първо в Св. Гора, а впоследствие — в царигр. м-ри *Студион* и *Пантократор*. Може само да се гадае дали, както допускат някои учени, младият духовник наистина е непосредствен свидетел на падането на бълг. престолнина в ръцете на османците.

Несъмнено е обаче, че след краха (1396) на Второто бълг. царство ГЦ повече не се завръща в отечеството си. Блестящата му образованост, изключителните му интелектуални способности и не на последно място солидните му контакти във висшите дух. кръгове гарантират на търновчанина една стремителна, макар и нелишена от драматични обрати *интернационална* църк. кариера, която в много моменти напомня тази на предшественика му Киприан*.

За известно време (според някои — към края на 14 в., според други — ок. 1407-1408) ГЦ е игумен на Дечанския м-р в Сърбия. В 1402 го виждаме в Сучава като пълномощник на Царигр. патриаршия по уреждане на споровете ѝ с Молд. църква. В Молдова българинът се задържа няколко г. на службата *мних и презвитер на Великата молдо-влахийска църква* (т.е. митрополитски проповедник при катедралния храм *Св. Йоан Кръстител* в Сучава). Съществува и предположението, че нашият книжовник е известно време игумен на основания от българи в 1392. молд. манастир *Нямцу*.

В 1406 ГЦ потегля за Москва, вероятно по покана на Всерус. м-т Киприан*. По пътя обаче го застига вестта за смъртта на м-та. Тогава, според едни, той поема за Сърбия, а според други се насочва веднага към виз. столица, за да се включи лично в надпреварата за овакантената Моск. катедра. Но като не среща в Константинопол очакваната поддръжка за своята кандидатура, амбициозният българин (който, между другото, заема за кратко поста игумен на Плинаирския м-р) незабавно намира друго поле за изява, намесвайки се в назряващия пореден остър конфликт между Моск. и Пол.-литовското княжества. В този конфликт ГЦ застава на страната на Литовския кн. Витовт (1392-1430), който се стреми не само към полит., но и към пълно църк. обособяване на югозап. рус. земи спрямо Москва чрез възраждането на независимата Киевска митрополия. През 1414 под натиска на Витовт южнорус. правосл. епископи ръкополагат ГЦ за Киевски м-т, а на сл. г. на нов църк. събор в Новогрудек препотвърждават избора му. Гневът на Цариград и на Москва не закъснява — непокорният ГЦ е анатемосан и от Моск. м-т Фотий, и от Царигр. патриарси Евтимий II и Йосиф II.

Всичко това обаче ни най-малко не разколебава ГЦ на новото му поприще. Напротив, в битността си на Киевски м-т той провежда една предизвикателна политика на сближение със Запада, с която рискува още повече да задълбочи неприязненото отношение към себе си от страна на най-широки светски и дух. кръгове в правосл. европ. Югоизток. В 1418 ГЦ присъства на събора в Констанц, където по поръчение на Витовт апелира за спешното сключване на уния с Римската църква. Особено важно е да се отбележи, че прозап. линия на ГЦ в никакъв случай не трябва да се разглежда като израз на безпринципно угодничество към неговия високочайши покровител Литовския кн. Тази линия се диктува от по-дълбоки полит. и патриотични подбуди. Явно подобно на Киприан* ГЦ спада към онези малцина прозорливи правосл. духовници, които схващат компромиса с кат. църква като необходима предпоставка за изграждането на един ефективен общохрист. съюз за борба срещу осм. стихия.

Днес, благодарение на Рус. илюстрован свод от 16 в., може да се счи-

та за безспорно доказано, че ГЦ умира в Киев през зимата на 1419/20, като вероятно става жертва на бушуващата чумна епидемия. Популярната доскоро хипотеза, че поради неуспеха на униатската си мисия той се оттегля от Киевския м-тски трон и се установява в молд. м-р *Нямц*, където живее и твори под името *Гаврил* чак до 1450, трябва да се отхвърли като необоснована.

ГЦ е един от най-талантливите и същевременно най-плодовити наши средновек. писатели. Познати са над 50 негови произведения. Книжовникът работи едва ли не във всички средновек. жанрове, като оставя на потомството и агиографски творби, и образци на ораторската проза, и химнически съчинения.

В цялостното си творчество ГЦ следва и доразвива композиционните и стилистични принципи на Търновската книж. школа. Едва ли е случайно, че тъкмо с родината е свързана тематично най-вдъхновената и най-съвършена в худ. отношение Цамблакова творба — *Похвално слово за патриарх Евтимий*. Тя е забележителна не само с високите си лит. качества, но и с това, че се явява един от най-ценните домашни паметници за живота на последния Търновски патриарх и за завладяването на Търново от осм. нашественици. Незаменим извор за българ. история от края на 14 в. — нач. на 15 в. са също *Разказът за пренасяне мощите на Св. Петка от Видин в Сърбия* (замислен като продължение на Евтимиевото житие на светицата) и *Надгробно слово за Киприан*.

Името на ГЦ е записано със зл. букви в аналите не само на българ., но и на останалите слав. и балк. л-ри. Сърбите го тачат като автор на *Житието на Ст. Дечански*, румънците — като създател на *Мъчението на Йоан Нови Белиградски*, което е и първата рум. белетристична творба; русите — като един от онези книжовници, които пренасят на тяхна почва някои осн. правописни правила и лит. похвати на Търновската книж. школа (явление, известно в научната книжнина като *Второ южнослав. влияние* върху рус. култура).

Със силата на своя размах като творец и общественик ГЦ е един блестящ пример за огромния потенциал на българ. интелектуален елит, оформил се и израснал при самия заник на Втората българ. държава — потенциал, който не може да се разгърне пълноценно на родна земя през последвалите няколко столетия на осм. господство.

Библ.: *Дончева-Панайотова, Н.* Руският илюстриран летописен свод от XVI в. за Григорий Цамблак. — В: Търновска книжовна школа. Т. IV. С., 1985, 76-84; *Киселков, В.Сл.* Митрополит Григорий Цамблак. С.,1943; *Първев, Г., Кр. Банев.* Срещата на Григорий Цамблак и папа Мартин V на събора в Констанц през 1418 година. — ИПр, 1982, № 5, 113-25; *Русев, П., Давидов, А.* Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература. С., 1966; *Русев, П., Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев.* Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971; Търновска книжовна школа. Т. 3. Григорий Цамблак. Живот и творчество. С., 1984. /ОТ/

ГРУДОВ, Иван Попвелчев (Попович) (Габрово, 1827-1895, Букурещ), участник в нац.- осв. д-ние, обществен деец.

Син на търговец, ИГ получава основно образование в родния си град. През 1862 заминава за Белград, става сподвижник на Раковски*, член на неговото *Привременното правителство* (1862) и участник в подготовката на въст. в Б-я (1862). След това окончателно се установява в Букурещ като търговец.

Един от създателите на ТБЦК, негов касиер и редактор на в. *Народност* (1867-1870). Член на Българско човеколюбиво настоятелство, основано (авг. 1875) от К. Цанков*, което под прикритието на благотв. к-т си поставя полит. задачи, най-вече вдигане на въст. в Б-я чрез изпращане чети от Румъния и Сърбия. Участва в организиране четите на Филип Тотю* (1867) и на Хр. Ботйов* (1876). До него, до Ив. Кавалджиев и до Г. Странски от парахода *Радецки* Хр. Ботйов* отправя писмото си от 17 май 1876. След преминаването на Ботйовата чета ИГ е арестуван за известно време от рум. власти. Сетне развива активна дейност и като подпредседател на БЦБО.

След Осв. остава да живее в Румъния, където продължава да се занимава с търговия.

Библ.: *Жечев, Н.* Христо Ботев. Летопис за живота и дейността му 1847/48-1876. С., 1997, passim; *Унджиев, Ив., Цвета Унджиева.* Христо Ботев — живот и дело. С., 1975, passim. /МГ/

ГРУЕВ, Петър Златев (Вършица, 1852-1890, Вършица), учител, читалищен деец, поет, композитор, диригент, фолклорист.

Образованието си получава във Вършица, Дивдядово и Шумен, където завършва класното у-ще. Учителства в родното си с., но още същата 1872 заминава за с. Петокладенци, Никополско, където е учител 1 г. През 1873 се връща във Вършица, подготвя ученически хор, написва текст и музика, която изпълнява при освещаването на новата училищна сграда. В нея учителства няколко години, а в началото на лятото на 1876 е условен за учител в Нови Пазар, където остава 3 г. На 6 юли 1878 заедно с учениците, учителите и цялото с. посреща с хляб и сол, и слово на рус. език рус. войски, освободили Вършица. След Осв. продължава да учителства известно време и в Преслав, където при злощастни обстоятелства е отровен и преждевременно умира.

ПГ е един от създателите на ч-щата във Вършица и Нови Пазар, техен постоянен лектор по-най различни въпроси. Неговото дар слово проличава в десетки беседи, изнасяни пред жителите на селищата, където учителства, като напр. *За възпитанието, За училището и образованието, За жената* и т.н. Той не само популяризира, но и изследва родната история, паметниците на културата в Гърлово, народните песни и приказки, бита и обичаите на населението. Особено впечатлява неговата муз.-общ. дейност. Той съставя текстове и пише музика към десетки училищни мелодии, многобройни са народните песни, едни записани само с текст, другите нотирани с визант. невми или на съвременната петолинейна система. Нотираните песни са едни от най-старите паметници, от които може да се черпи информация за народна-

та музика преди век и половина. Първите 14 песни, записани с хурмузиеви ноти, са датирани от 1867, други 9 са от 1870. Изключително висока оценка в миналото и днес получава учебникът по нотно пеене (солфеж), който ПГ съставя през 1873. Счита се, че принципите, върху които той е построен, лежат в основата и на съвременната педагог. наука.

Многостранните култ. интереси на тази забележителна, но малко известна личност надхвърлят рамките на Гърлово и Шуменския край. Те са паметник и на нац. ни духовно възраждане.

Библ.: ДА — Шумен, Ф. 99; *Искра*, год. II, 11-12, с. 764; *Йорданов, Й.* Върбица. Шумен, 1973, 24-32; *Моцев, Ал., П. Динев.* Петър Златев Груев, културно-музикална и обществена дейност. — В: Изв. на Института за музика, 10, 1964, 23-91; *Тонев, В.* Бележки по учебното дело в Североизточна България през епохата на Възраждането. Новопазарско. — В: Изв. на Народния музей — Варна, XI, 1975, 67-9. /ВТ/

ГРУЕВИ Пройчеви, бр.

Родените в семейството на Груйо Пройчев, копривщенски занаятчия и дребен търговец, бр. Г са значими личности в бълг. възрожд. общество. Духът на любознанието, в голяма степен наложен от стоп. занимания на копривщенци — беглекчии, джелепи и абаджии, владее и в тяхното семейство. Дядо им Генчо Топалът е един от дългогодишните училищни настоятели, а баща им — голям почитател на бълг. книжнина. ЙГ с признателност си спомня *една ръкописна книга, по всяка вероятност Паисиевата история*, която последният донася от Карлово и по която запознава децата си с историята на бълг. царе. Пак той им купува *Славянобългарското детеводство* на Неофит Бозвели* и настоява децата му да се учат да четат и пишат по него, а не по обичайната наустница.

Йоаким (Копривщица, 1828- 1912, Пловдив), учител, публицист, култ., общ. и полит. деец, осм. чиновник, дописен (1881) и действителен член (1884) на БКД.

Започнал обучението си при местните килийни учители, големият брат ЙГ продължава образованието си в новооткритото от Чалъковци* Копривщенско взаимно у-ще (1837), където първи негов преподавател е Неофит Рилски*. През 1844-1846 учи в грц. у-ще в Пловдив, а в 1846 се завръща в Копривщица и постъпва в създаденото от Н. Геров* класно у-ще. Опитва да се постъпи и в султ. Военно-мед. у-ще в Цариград, но по това време там не се приемат българи. Задълбочената му подготовка в различни области на знанието оттук насетне е плод на усърдно самообразование. Първоначално помощник на Н. Геров*, скоро той го замества на учителската катедра в Копривщица и в продължение на осем г. (1848-1856) поддържа славата и високото ниво на местното класно школо, а след като Геров е назначен за рус. вице-консул в Пловдив, получава предложение да замени учителя си и в епархиалното у-ще *Св. Св. Кирил и Методий* (1856-1868). *Човек около 25-27 годишнна възраст, среден на ръст, с голяма остра глава, изпъкнало голямо чело, очи кестеняви и светли, косите му също кестеняви, малко завити, с късо зрение, та скоро се принуди да носи очила. Въобще чертите на неговата стройна фигура бяха тънки и нежни — особен изразителен тип, който показваше, че под него се крие философски ум, енергия и възприемчива натура* — така го описва един от учениците му от това време.

Преместил се да живее и работи в Пловдив, ЙГ превръща у-щето в център за подготовка на учителски кадри в бълг. земи. Насоката, дадена от него, е солидна основа за прерастването на епархиалното у-ще в едно от първите бълг. средни учебни заведения. На ЙГ принадлежи и заслугата за превръщането на 11/24 май във всенароден празник за почитане на паметта на бр. Кирил и Методий. Неговите публикации по този повод в *Цариградски вестник* популяризират делото на двамата просветители и утвърждават датата 11 май като ден на слав. апостоли. През тези г. ЙГ израства и като един от водачите на бълг. нац. партия в една от най-горещите точки на ЦНД, убеден привърженик на радикалните действия, близък приятел и помощник на д-р Ст. Чомаков*. През 1858 той предприема голяма обиколка в Сев. Б-я за съгласуване на действията в църк. борба с патриотите от тези краища. Авторитетът му на учител го прави незаменим съветник за пръснатите из цялата империя негови бивши ученици при организацията на различни антигрц. прояви. Видим израз на порасналото му социално положение е и бракът, който скючва с племенницата на д-р Ст. Чомаков*, дъщеря на един от най-тежките пловдивски първенци, чорбаджи Салчо Чомаков*. Израстването в йерархията продължава със заемането на поста муавин на Пловдивския мютесариф (1868-1870) и други длъжности в местната осм. администрация. Той е сред основателите на Пловдивското ч-ще, един от найдейните членове на общината (нейн председател 1871-1872), на Пловдивския епархиен съвет (след 1873) и на училищното настоятелство.

Винаги начело на най-важните градски начинания, ЙГ е деец на легалната борба, но като една от най-представителните фигури в пловдивския общ. живот не избягва ареста след Апр. въст. В продължение на 50 дни остава в затвора и е освободен едва след амнистията от лятото на 1876. Сред официално отправените обвинения най-важното е, че измислил *за град Филибе ново име Пловдив* и го въвел *в употребление между българи*, така представял *града и околията му за български*, а това вдъхнало *желание и кураж* на въстаналите да отхвърлят осм. власт. Въпреки че и след осв. си заема длъжност в осм. администрация — назначен е за член на Комисията за събиране на продоволствия за осм. армия, по време на РТОВ отново е арестуван и изпратен в Цариград. Този път подозрение са предизвикали грижите му за избягалите в Пловдив старозагорци след опожаряването на града от войските на Сюлейман паша. Успял да се оправдае пред осм. правосъдие, ЙГ се завръща в Пловдив едва след влизането на рус. войски в града, където е назначен е за председател на новоучредения съдебен съвет.

След Осв. ЙГ играе важна роля в живота на Изт. Румелия. Като дирек-

тор на народното просвещение (1879-84) той организира източнорумелийското образование на съвременно европ. равнище, като използва положителния чужд опит (главно чешки и фр.). ЙГ се ангажира лично и с поставянето на основите на областна библиотека и музей, със създаването на театрална трупа от любители и с издаването на сп. *Наука* и *Училищен дневник*. Пенсионира се едва през 1893 като директор на Пловдивската гимн. През 1908 местната общественост отбелязва тържествено неговия 80-годишен юбилей.

ЙГ е един от най-плодовитите възрожд. автори. Първият му стихотворен опит е поместен в *Цариградски вестник* през 1851 — *Море* (Из Давидова). През 1857 излиза от печат и стихосбирката му *Гуслица*. Макар и писани по чужди образци, стиховете му, особено училищните песни, намират добър прием и широко разпространение. Още в Копривщица ЙГ се занимава и с превеждане: *Райна, княгиня българска* от Велтман (1852), *Сирота Цветанка* (1858, побългарен превод на *Бедная Лиза* от Н. Карамзин), *Робинзон. Съкратена приказка за деца* (1858) и др. След преместването в Пловдив пише и издава предимно учебници — по бълг. и тур. граматика, по свещена история и катехизис, по аритметика и география, по физика, логика, астрономия, хигиена и др. Той е не само дългогодишен съдружник на Хр.Г. Данов*, но и най-плодотворния му автор: от 115 книги, издадени в Дановото издателство от 1862 до Осв., 32 са написани или преведени от ЙГ. Често пише във възрожд. преса. Публикува в: *Цариградски вестник*, *Български книжици*, *Дунавски лебед*, *Турция*, *Летоструй* и *Ръководител на основното учение*. Полит. различия са повод за честа и невинаги обоснована критика на книж. му трудове в публикации на Л. Каравелов* и Хр. Ботйов*. ЙГ продължава книж. си дейност и след Осв. Оставя ценни спомени за копривщенската фамилия Чалъковци*, за обучението си при Н. Рилски* и за пловдивските борби през Възраждането.

Георги (Джорджо) (Копривщица, 1832-1899, Пловдив), търговец, читалищен, църк. и просв. деец.

Останал в сянката на своя по-голям брат, ГГ е равностойна, а в някои отношения и по-значима фигура в бълг. общ. живот през Възраждането. Според С. С. Бобчев без *Джорджовото* мнение не се пристъпва към нито едно важно дело в царигр. бълг. колония през 60-70-те г. на 19 в. Образованието му не е високо за времето: ГГ минава през килийното и взаимното школо в Копривщица и продължава обучението си в прочутото класно у-ще на Н. Геров*. След неуспешен опит да продължи ученето си в Русия, за който научаваме от писмо на брат му ЙГ до Н. Геров, в продължение на четири г., 1850-54, ГГ е учител в Копривщица, Пловдив и Враца. Паралелно с това продължава да се самообразова: учи тур. и фр., към които по-късно ще се прибави и анг. Прави първите си стъпки и в традиционното за формиращата се тогава бълг. интелигенция занимание — събиране на народни песни. Набира и материал за речника на Н. Геров, а през пролетта и лятото на 1852 пребивава в Белград, където организира отпечатването на първото книж. дело на брат си: превода на *Райна княгиня Българска* от Велтман.

1854 внася важна промяна в живота му — преместване в Цариград. Там се установява като писар в търг. кантора на своя съученик Христо Караминков от Калофер, длъжност която ще изпълнява добросъвестно до 1873, но която не ще бъде най-съществената страна от дейността му. ГГ бързо попада в центъра на бълг. общ. живот в осм. столица, станала веднага след приключването на Крим. война най-важната арена на църк. борба. Тук той се присъединява към групата на *младите*, радикално настроени търговци и занаятчии, споделящи полит. идеи на Раковски*. На страниците на издаваното от последния сп. *Българска дневница* са публикувани и първите му дописки, клеймящи антибълг. политика на м-тите Хрисант Пловдивски и Неофит Търновски.

Сътрудничеството с Раковски* не се ограничава само на полето на книжовността. Заедно със Стоил Балкански, Стефан Буйнов и др. ГГ организира събирането на материални средства за проектираното през 1861 въст. в Б-я, което трябва да избухне след преминаването от Сърбия на въоръжения отряд, известен под името *Първа бълг. легия*. С тази цел ГГ пътува из Б-я и агитира сред емиграцията във Влашко, където се установява за ок. 1 г. в търг. кантора на Евл. Георгиев* в Галац. Все по същото време е един от най-яростните противници на организираното по споразумение между Русия и Осм. империя преселение на българи към Крим. Опитва се да организира изпращането на дописки до виенския в. *Ost und West* и поддържа идеята за бълг. представителство в Европа, което *да препоръчва наште работи на общото мнение в Запад*.

Завърнал се през 1862 в Цариград, ГГ отново е в центъра на общ. живот и на църк. борба. Привърженик на *непримиримите*, верен и неизтъкващ се сътрудник на д-р Ст. Чомаков*, той често е възприеман като негова сянка. Като брат на ЙГ и представител на Пловдивска епархия на Църк.-народния събор (1861) той е незаменим координатор на действията на българите в едни от най-важните възли на бълг.-грц. конфликт — Пловдив и осм. столица. В центъра на вниманието му винаги е пропагандирането на бълг. кауза и култ. издигане на народа.

Става един от инициаторите за откриването на царигр. бълг. ч-ще и в продължение на редица г. е негов заместник-председател (1866-1868) и председател (1869-1870). Като такъв поддържа връзки с българи от различни селища в страната и в емиграция, а когато през 1871 към ч-щето е създадена специална организация, т.нар. *Мак. дружина*, която трябва да противодейства на денационализаторската политика в Македония от страна на грц. силогоси, оглавява и нея. В задълженията му влизат организацията по събирането на помощи, намирането на подходящи учители, доставянето на учебници и учебни помагала. Засилването и на срб. пропаганда в Македония през 70-те г. на 19 в. го подтиква да организира и публикува от името на Мак. дружина и БПД *Промишление* (в чието учредяване също участва) открито писмо до срб. министър-председател Йован Маринович, в което,

припомняйки общите цели на двата съседни народа, призовава за оттеглянето на срб. учители и пропагандисти от областта.

От 1874 ГГ е секретар на Екзархийския съвет, но продължава и дейността си в Мак. дружина, преименувана по политически съображения в *Настоятелство на бедните у-ща.* Сътрудничи и в царигр. печат, участва в събирането на данни и документи за изготвянето на карта на етнодемографското състояние на бълг. области, член е и на комисията за изработване на проект за бълг. висше у-ще. В трудната за българите 1876, когато сред екзархийските дейци се забелязва видимо разцепление: вляво — към защита на бълг. население и разгласяване на истината за извършените зверства при потушаването на Апр. въст., и вдясно — към сътрудничество с осм. власт и демонстриране на верноподанически чувства, ГГ е на страната на пострадалите. Заедно с архим. М. Кусевич* участва в съставянето на част от разобличителните материали, представени от бълг. делегати М. Балабанов* и Др. Цанков* в Европа. Пак с него подготвя и статист. информация, представена на Царигр. посланическа конференция (1876-1877) и залегнала по-късно при определяне границите на бъдещата бълг. държава според Санстефанския мирен договор (1878).

В тези дни ГГ преживява и голямо лично разочарование. Неговият учител и приятел д-р Ст. Чомаков* се оказва в противниковия лагер. Пътищата им оттук насетне се разделят и Осв. ги заварва на двата полюса на осм. йерархия: единият — член на Държавния съвет (*Шура-и девлет*), другият — заточеник. Събитията в тези дни се развиват главоломно. На 14 апр. 1877 Антим I* е свален с везирска заповед от екзархийския пост, на 7 юни Портата настоява и за отстраняването на екзархийските чиновници ГГ, Г. Тишев и Ив. Найденов*, а на 17 юли вече свалените чиновници и детронираният екзарх са изпратени *заради своите подстрекателства* на заточение в Анкара.

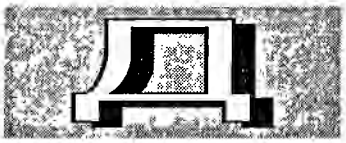
Утвърдил се като виден общ. деец през Възраждането, ГГ взима пряко участие и в устройството и държ.-полит. изграждане на Изт. Румелия: той е последователно председател на Върховния съд, на Областното събрание, на Постоянния к-т и на Апелативния съд в областта, автор е и на законопроекти и правилници за нейното управление, а известно време редактира и престижния пловдивски в. *Марица.* Не се отказва и от подпомагането на просв. дело в останалите под осм. власт Македония и Одринска Тракия. Умира, оставяйки на съвременниците спомена за *своята честност и независимост*, черти с които е пословичен в Пловдивско.

Библ: *Бобчев, С.С.* Георги Груев, един забележителен магистрат. — В: Юбилеен сборник по миналото на Копривщица. Събрал и наредил *арх. проф. д-р Евтимий.* С., 1926, 35-37; *Великов, Ст.* Македонската българска дружина. — Във: Възрожденски книжари. С., 1980, 315-319; *Генчев, Н.* Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981, passim; *Груев, Й.* Моите спомени. Пловдив, 1906; *Димова, Я.* Йоаким Груев. Пловдив, 1985; Литературен архив. Т.IX. Йоаким Груев. Подготвила за печат с предг. и обясн. бел. *Цв. Нанова.* С., 1989; *Мирчева, К.* Неизвестни писма на Й. и Г. Груеви. — В: ИДА, 1988, кн. 56, 325-366; *Нанова, Цв.* Народна библиотека *Ив. Вазов* — Пловдив. Обзор на архивните фондове, колекциите и единичните постъпления. Пловдив, 1978, 9-17. *Начов, Н.* Йоаким Груев. С., 1915. /КМ/

ГЮМЮШГЕРДАН — прочута пловдивска гръкоманска фамилия, чийто родов корен е от Бойково, нахия Рупчос — в Средните Родопи. Преди Осв. Г са главни доставчици на вълнени чорапи и аби за тур. армия, най-ревностните пропагандатори и крепители на гърцизма в Пловдив. След Осв. загубват общ. си влияние. Фамилната им къща на ул. *Княз Церетелев* в Стария град (Пловдив) е съборена през 1932. Основателят на рода **Атанас** (Атанасаки) **х. Димитриу**, по плякор Калмука (Бойково, ср. на 18 в. - 1838, Пловдив) чрез брака си със Зоица Михалаки Кириу се сродява с пловдивските грц. челеби и успява да се издигне до положението на крупен търговец и манифактурист. При пътуванията си в Анадола по абаджилък заменя фамилния прякор *Калмук* с благозвучния, но непреводим *Гюмюшгердан.* По времето (1857-1872) на м-т Паисий е член на м-тския съвет. Към края на живота си изпада в тежко материално положение и заплашен от разорение, успява да го избегне благодарение на женитбите на дъщерите си. Голямата дъщеря Ралу се омъжва за богатия бегликчия Власаки Тончевич Чалъков, братовчед на Малки чорбаджи Вълко*. Втората дъщеря Теопемпти е дадена на цинцарина Тома Стефану, първомайстор на абаджиите в Цариград. Зетьовете на АГ не само го подпомагат финансово, но привличат към търг. си дейност и синовете му Михалаки, Георгаки и Димитраки. **Димитраки** (Пловдив, неизв. - 1855, Пловдив) е най-малкият брат, съдружник във фирмата на брат си Михалаки. През 1854 се жени за дъщерята на чорбаджи Салчо Чомаков* — Харитина. На следващата година е убит по грешка вместо брат си Михалаки от професионален убиец по поръчка на някой си Хюсеин ефенди, помак. След неговата смърт Харитина Чомакова подарява семейната къща на пловдивската община, от която се съгражда известното *Жълто класно у-ще.* Вторият син на АГ — **Георги** (Пловдив, неизв. - 1852, Пловдив), по свидетелства на съвременниците е кротък и скромен човек. Жени се за Петра Неделева Чалъкова*. Отначало е съдружник на брат си Михалаки, но впоследствие се оттегля и подхваща собствена търговия. **Михалаки** (Пловдив, 1800-1880, Пловдив) е най-големият от братята и най-известният представител на фамилията. Още като дете помага на баща си в абаджилъка и в лихварските операции. По-късно става съдружник на зетьовете си Власаки Чалъков и Тома Стефану. Алчен и безскрупулен, успява да реализира големи печалби от експлоатацията на местното население. През 1847 основава в Дермендере (дн. Първенец, Пловдивско) модерна фабрика и става един от гл. доставчици на вълнен текстил за тур. армия. След Крим. война преоборудва фабриката с модерни машини от Австрия. През 70-те г. на 19 в. в нея работят 14 механични стана, обслужвани от 60 ра-

ботници. Фабриката съществува до Осв. МГ притежава и огромна разпръсната манифактура в Родопите и Казанлъшко. Спекулациите и злоупотребите му често предизвикват бунтове сред наемните работници, предимно жени, документирани в бълг. възрожд. печат. Грабежите на МГ са осмени от П.Р. Славейков* в *Сцена из домашния живот на наши-те чорбаджии.* Под прицела на бълг. родолюбива интелигенция са и екстремистките, но като цяло неуспешни дйствия на МГ да подкрепи владиката Хрисант, гърците и гръкоманите в Пловдив в усилията им да спрат разрастването на бълг. нац. МГ е и сред инициаторите за отстраняването на Н. Геров* през 1853 като гл. учител в епархиалното у-ще *Св.Св. Кирил и Методий.* Съпругата на МГ е дъщеря на друг виден пловдивски гръкоман Димитър Ахланли. Мариола Г е инициатор на учреденото през 40-те г. в Пловдив грц. дев. у-ще. Самият МГ през 1856 основава грц. у-ще за момчета в махалата *Св. Димитър,* за което купува една къща, наема учител и определя издръжка от 130 х. гр. Взаимното у-ще носи името *Димитраки Гюмюшгердан* в памет на убития, одобрено е от патриарх Кирил VII и съществува до Осв.

Библ.: *Алваджиев, Н.* Пловдивска хроника. Пловдив, 1984, с. 50, 101; в. *България,* бр. 6, 2/14 май 1859; в. *Гайда,* бр. 14, 14 дек. 1863; *Генчев, Н.* Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981, *passim*; в. *Македония,* бр. 49, 29 окт. 1869; *Моравенов, К.* Паметник на Пловдивското християнско население в града и за общите заведения по произносно предение. Пловдив, 1984, passim; Тракия, Родопите и Средногорието във възрожденската книжнина. Пловдив, 1971, с. 580. /ВАТ/

ДАМАСКИН РИЛЕЦ, м-т Велешки (мирско име: Димитър Иванов Дипчев) (Панагюрище, 1817-1877, Араповски м-р *Св. Неделя,* Асеновградско), учител, книжовник, висш духовник.

Роден в бедно занаятчийско семейство. Първоначално учи в местното у-ще, а после продължава в Рилския м-р, Кюстендил, Мелник и др. Младежките му г. преминават в скитане и бедност. Известно време чиракува при майстор кожухар в Пазарджик. Приема монашески сан, след като в Рилския м-р му обещават да го изпратят в чужбина да учи. Няколко г. обикаля страната като таксидиот. С препоръката на Авксентий Велешки* постъпва в богосл. у-ще на о. Халки (1844). Наред с уроците има възможност да отделя време и за извънучилищна научна работа. По това време написва кратка автобиография, описание на Панагюрище с неговите обичаи и традиции, описание на Рилския м-р с житието на Св. Иван Рилски и превежда посланието на Цариград. патриарх Фотий до княз Борис I (852-889). Макар творбите да остават в ръкопис, те са свидетелство за творческите търсения на един възрожд. книжовник. Въпреки зрялата си възраст ДР търпи в своя мироглед влиянието на консерв. виз.-правосл. дух на това у-ще. Според някои автори ДР остава на Халки до 1854, а според други още през 1849 го напуска, за да постъпи като учител първо в Мехомия (Разлог), а след това във Велес (1849/54-1858).

Сведенията за учителстването му във Велес са оскъдни. Знае се, че въвежда *взаимоучителната метода.* В Кюстендил продължава делото на известния учител Аверкий Попстоянов и участва активно в борбата срещу грц. м-т Дионисий. Поддържа връзки със С. Филаретов* и разпространява книги и в-ци на Раковски* сред местното бълг. население. За своята родолюбива дейност е наклеветен пред тур. власти и принуден да напусне Кюстендил. Известно време се крие в Панагюрище и около Пловдив. Установява се в Пловдив и е избран за председател на епархийското църк. настоятелство (1862). Ръкоположен е за архим., след като Паисий Пловдивски е изпратен на заточение в Св. Гора. ДР развива активна народополезна дейност. По това време Пловдив изпъква като един от най-активните центрове на новобълг. просвета и на ЦНД, а ДР е сред първите народни дейци в града.

При изграждането на Бълг. екзархия е определен за Велешки м-т (16 окт. 1872), но в берата, който получава, остава невписана Струмишката епархия. Велешани го посрещат тържествено и с големи надежди, но твърде скоро отношенията им се влошават. Разочарованията идват на първо място от невъзможността да се присъединят към епархията Струмица и Малешевско, за което местните първенци виждат вина и в мекушавото поведение на своя м-т. ДР се оказва неспособен да се справи с възникналата сложна обстановка във връзка със засилената патриаршеска и срб. пропаганда в града. Накрая той не успява да се ориентира добре и в борбите между *млади* и *стари,* а бива обвиняван и в старческо скъперничество. Най-сетне, притиснат от множество оплаквания, екзарх Антим I* се вижда принуден да го повика в Цариград като допълнителен синодален член (авг. 1875). Скоро здравето му се влошава и той напуска имперската столица, *за да промени въздуха и да търси гроб.* Приютява се в любимия си Араповски м-р, където и умира.

Библ.: *Генчев, Н.* Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981, с. 152 и сл.; *Кирил, патриарх Български.* Екзарх Антим. С., 1959, с. 49, 602-606; *Маркова, З.* Българската екзархия 1870-1879. С., 125-128; *Нанова, Цв.* Дамаскин Велешки. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 91-94; *Стоянов, М.* Един малко известен възрожденски книжовник — Дамаскин Рилец. — В: Сб. в чест на акад. Д. Косев. С., 1974, 107-116. /ПБ/

ДАНИИЛ ЕТРОПОЛСКИ, йеромонах (кр. на 16 - първата половина на 17 в.), книжовник, създател на калиграфска школа.

Малкото данни за живота на този изключително талантлив и продуктивен книжовник преписвач черпим от някои автобиографични податки, съдържащи се в собственоръчните му приписки.

Трудно е да се каже къде ДЕ е получил отличната си школовка. Някои

изследователи допускат, че той се е учил в София — водещото книж.-просв. средище в нашите земи през 16 в., и че там е усвоил ортографските правила на *ресавската редакция*, в която са издържани ръкописите му.

В 1616 следите на книжовника се откриват във Врачанския м-р *Св. Троица*, а от 1620 името му вече трайно се свързва с Етрополския м-р *Св. Троица* (*Варовитец*). Разположена в околностите на просперирашото по онова време рударско селище Етрополе, обителта предоставя благоприятни възможности за спокоен интелектуален труд. Неслучайно именно тук през 30-те г. на 17 в. се изгражда една истинска калиграфско-худ. школа, за чийто създател се смята ДЕ. Монасите от скриптория на *Варовитец* работят не само за нуждите на своя м-р, но и за вън. клиенти — светски и дух. лица. Така напр. ДЕ поддържа връзки с Търновската м-тска катедра. През 1623/24 по молба на Търновския м-т Гавриил той преписва един панегирик — факт, който между другото е показателен както за дружелюбните отношения между висшето грц. духовенство и бълг. монашество, така и за толерантостта на грц. владици към слав. книга през първите столетия на осм. владичество. Известно е, също така, че ДЕ работи по поръчки от Св. Гора и от Гложене, Тетевенско.

Като типичен за епохата си книжовник ДЕ се ориентира към преписваческа и компилаторска работа и не създава оригинални лит. произведения. Днес науката познава 13 негови ръкописа автографи (около 3 х. листа) и още няколко, които, ако се съди по почерка и декорацията им, също са негово дело. Повечето са богослужебни книги, но има и два сб. (*Панегирик* и *Пролог*), в които като съставител етрополският йеромонах афишира определен интерес към творби с бълг. звучене: произведения на патриарх Евтимий, жития на Св. Иван Рилски и др.

Ръкописите на ДЕ са изпълнени с впечатляващо майсторство, а декоративният им стил е показателен за осн. худ. правила на Етрополската школа. Произведенията на тази школа се отличават с красиво писмо, в което т.нар. *калиграфски полуустав* получава подчертано орнаментален характер (т.нар. *етрополски калиграфски полуустав*). Особено внимание заслужава заглавното декоративно писмо (т. нар. *везано писмо*), съчетаващо геометрични по строеж букви с леки растителни украшения . Друга специфична черта е вплитането на антропоморфни и зооморфни изображения в инициалите и заставките. Като цяло украсата на етрополските ръкописи е своеобразна смесица от изработени в предходните епохи стилове, сред които доминира т. нар. *балк. плетеничен стил.*

Калиграфско-худ. школа, създадена от ДЕ през 17 в., оказва силно влияние върху оформлението на книж. продукция в близките до Етрополе книж. центрове от Средногорието и Стара планина.

Библ.: *Райков, Б.* Йеромонах Даниил Етрополски и Етрополският книжовен център през първата половина на XVII в. — В: Старобългарска литература. С., 1971, 263-287; *Райков, Б.* Етрополската калиграфско-художествена школа през XVI-XVII в. (Към историята на българския ръкописен орнамент).— Изв.НБКМ, XII (XVIII), 1972, 19-41. /ОТ/

ДАНОВ, Христо Груев (Клисура, 1828 -1911, Пловдив), книгоиздател, книжовник, учител, член (1881) на БКД.

Роден в семейството на търговец абаджия. Посещава местното килийно у-ще. Получава светско образование при С. Радулов* в Панагюрище (1841-1842) и при Н. Геров* с помощник Й. Груев* (1847-1850) в Копривщица. Последните две г. е и помощник-учител на Христо Пулеков. Успява с *голямо тегло и сиромашия* да завърши трети клас при един от най-образованите и авторитетни на времето българи. Като учител в Стрелча (1850), Перущица (1850-1853), Пловдив (1853-1855, гл. учител К. Геров*) и Клисура (1856-1857) с присъщата му енергичност въвежда *Бел-Ланкастерската метода* и е горещ привърженик на класното у-ще. В стремежа си да ускори постигането на елементарна грамотност съкращава до 36 използваните 78 взаимоучителни таблици на Неофит Рилски* или *с една реч,* пише ХД, *уредих работата си в училище тъй щото всеки неук, който иде в училището да може в по-късо време (двадесетина дни) да излезе от него научен — да може да прочита и да си записва онова, което му е важно.* Преподава закон Божи, бълг. език, аритметика, история, география, хигиена и др. Беседите му с възрастните невежи селяни прераства във *вечерно* и в *празнично (неделно) у-ще*, което се утвърждава в бълг. просв. практика едва през 1869. По коледните празници малките му възпитаници участват в църк. служби, с което трогват и още повече привличат вниманието на обществеността върху важността на учителя и у-щето. В родната Клисура е сред основателите на нова сграда за класно у-ще и на ч-ще *Съгласие.* Негов ученик го описва като внушителен с високия си ръст, с голямо изпъкнало чело и леко крив нос, подчертавайки контраста между проницателния му поглед и благия говор и обноски.

Заедно с натрупания житейски и професионален опит у ХД постепенно зрее идеята да намери по-широко поле за своята просв. дейност. Очевидно е за него, че липсата на учебници и учебни помагала оказва спъващо въздействие върху учебното дело. Заминава (1855) за Белград с намерение да отпечата няколко свои и на Й. Груев* книги. Избухналата холера осуетява плановете му — издава само своето *Старопланинче. Календар за 1856 високосна година с прибавление правила за холерата.* През 1857 създава с клисурците Йоаким (Ячо) Трувчев и Нягул Бояджийски Дружествена книговезница [книжарница] *Данов и съдружие* — първообраз на бъдещото знаменито издателство. В продължение на две г. успява да осигури издаването в Белград и Пеща (Будапеща) на 8 учебника. От тях с най-голям интерес е посрещната втората след *Рибния буквар* на д-р П. Берон* бълг. илюстрована книга *Пространно священно битоописание на църквите от ветхий и новий завет със 101 изображения* (1859). Първоначално складира книгите в Свищов за разпространение в Сев. България и в Пловдив — за у-щата на юг, включително и из Македония. Снабден с новите книги, предприема обиколки из цяло Бъл-

гарско. Стига до Тулча, Болград, Галац, Браила, Букурещ, Гюргево. На място се среща с учители и проучва състоянието на у-щата. Устройва пътуваща книжарница, в която предлага придобити срещу размяна или изкупуване още 10 заглавия, та цялата *колекция на книжарницата порасте на 18 вида.* Проучвайки възможностите за развитие на книгоиздателската и книжарската си дейност, стига до заключението, че *пазарят на учебниците са учителите и училищата; трябва да се агитира за да се създаде първе добри учители.* За около 2 г. съсредоточава силите си за изпращане на образовани преподаватели в Охрид, Велес, Гайтаниново (Неврокопско), Одрин и др.

Скоро книжарницата в Пловдив се превръща в истинско средища за просв. дейност. Към ХД се обръщат българи от Мизия, Тракия и Македония с молби за препоръки за учители, учебни програми и др. И той до края на дните си ще се отнася с грижа към бълг. просвета особено в югозап. земи и в Одринска Тракия. Проучва нови места за педагог. и зем. образование на бълг. младежи. С неговата решителна намеса и широка агитация в печата към учебните заведения в Табор, Загреб и Крижевац се насочват (от 1868) десетки ученици. *В един период от 10 години преди Освобождението ни*, пише ХД, *из училищата в Табор и Загреб се върнаха в България голям брой младежи-българи, свършили вече едни средни училища и други — висши. И тия младежи усърдно и совестно служиха на своето отечество било като ревностни и плодовити учители, било като редактори на земеделски списания.*

Наричан сполучливо от съвременниците *несменяем министър на народната просвета,* до 1878 ХД развива и дейността на фирмата *Хр.Данов и с-ие.* От 1862 привлича за съдружник Й. Груев* с условие да дава да се печатат за задружна сметка негови преводни и др. книги. От издадените 115 заглавия (1862-1878) Й. Груев е автор на близо 3/4 от тях. Преследван от тур. власти с подозрения, че разпространява забранени книги, ХД е емигрант (1862-1866) във Виена. Отново трескаво се занимава с издателска и книж. дейност. В авст. столица започва (1863) отпечатването и на първите 8 бълг. стенни карти. Солидна морална и материална подкрепа за това начинание оказва Евл. Георгиев*, който разпорежда на бълг. търговци в Галац, Букурещ, Тулча да платят по два комплекта за у-щата на родните си места. През 1867 отваря клонове на книжарницата във Велес и Русе, които се утвърждават като важни центрове за разпространение на бълг. книжнина в Македония и Сев. България. Самият ХД с невероятна практичност и трудолюбие разпространява х. екз. книги.

Той е автор и преводач на учебници по история, география, педагогика, учебни помагала. Този *Апостол на книгата* е уверен, че, *ако желаем да се привдигне и нашият народ и да напредне във всяко добро, трябва всички съгласно свойски да се постараем за неговото просвещение дори и в колибата на многотрудния тегловник и прост селянин.* За постигането на тази цел издава и редактира заедно с Й. Груев* и Янко Ковачев сп. *Летоструй* (1869-1876), което се списва в либерален дух. Мнозина от авторите са авст. възпитаници. Те разглеждат конкретни нац. култ., стоп., соц. проблеми, привличат вниманието върху идеалите на буржоазната демокрация. ХД е автор на малко статии, в които не взема публично отношение по полит. въпроси. До 1878 той прикрива своите полит. пристрастия. В това отношение може би единствено изключение е активното му участие (1867-1868) в дейността на ДД. За действителните му убеждения за съдбата и бъдещето на отечеството е показателен краят на отпечатана в сп. *Летоструй* (IV, 1872, с.120) статия: *Колко е презрителен онзи народ, който не жертвува всичко: живот и имот за честта на отечеството си! Колко е близо до смъртта си онзи народ, който лесно загубя доверието в силата си и достойнството си!*

ХД безрезултатно моли властите за отваряне на печатница в Пловдив. До 1874 е стопанин на типография във Виена заедно с Я. Ковачев. Само дотогава издадените и прекупени книги от *Хр. Данов и съдружие* са повече от половин млн.: главно учебници, худ. л-ра, училищни ръководства.

По време на Апр. въст. ХД е арестуван за около 3 месеца, като властите конфискуват кореспонденцията му, между която писма от Гр. Начович от Виена, в които се настоява за създаване на *пожарникарски*, тоест *гимнастически дружества.* Между прибраните книги се намират и екземпляри от рус. книга за първия Слав. конгрес в Москва (1867), изпратена на ХД от Р. Жинзифов*. Освободен от затвора, ХД отива в Свищов, където посреща осв. рус. войски. След 1878 премества печатницата в Пловдив и наскоро става неин единствен собственик. Издава в. *Марица*, депутат е в Областното събрание на Изт. Румелия (1882), кмет на Пловдив (1896-1899).

С делото си заслужава всенародна почит и признание. По повод 50-годишнината от неговата книгоиздателска и просв. дейност на юбилейното тържество в Пловдив (8 май 1905) д-р Ив. Шишманов, тогава министър на народното просвещение, високо оценява *големите жертви и неуморния полувековен труд, който сте полагали за умственото развитие на народа ни, като учител, автор и издател на учебници и учебни помагала, списания и книги с полезно четиво. Културната работа, която Вие, със свойствената Вам скромност, без шум и без притезания вършихте в продължение на полустолетие във времена, когато тя е била истински подвиг, Ви поставя на лично място в реда на най-заслужилите ревнители на българското посвещение.*

Библ.: *Барутчийски, С.* Христо Г. Данов. Биогр. очерк. Пловдив, 1905; Христо Груев Данов. 1855-1905. Юб. сб. Хр.Г. Данов. Пловдив, 1905; *Бобчев, И.* Христо Г. Данов. Живот и народно-просветителна деятелност. С., 1905; *Димитров, А.* Книжарят, когото наричаха министър. Пловдив, 1988; *Петканчин, В.* Христо Груев Данов, Пловдив, 1938; *Рачев, Д.* Христо Груев Данов 1828-1911. С., 1929. /ЖК/

ДАНЧОВ Попгеоргиев, Георги (Прозвище: Зографина) (Чирпан, 1846-1908, София), живописец график, участник в рев. дв.

Учи в Чирпанското класно у-ще

Хр. Данчев!

при Янко Ковачев. Остава сирак и развива худ. си дарба при тревненеца Уста Кънчо и зографа Алекси Атанасов от Станимака (дн. Асеновград). Заедно с Алекси Атанасов рисува (1860-1861) стенописи в църквата *Св.Неделя* в Араповския м-р, между които образите на Св.Ив. Рилски, Св.Кирил, Евтимий Търновски и др. Тук подобно на З. Зограф* рисува в евангелски сцени бълг. селяни с нац. носии. През 1864 е в Пловдив, където се сближава с Недко Тананов (Тютюнджията) — участник във въст. (1856) на Никола Филиповски*, основател на пловдивския Таен рев. кръжок и съмишленик на Раковски*. 1 г. по-късно постъпва в литографското ателие на арменеца Исарион в Цариград. Попада в средите на водачите на дв. за култ. и църк. независимост. Установява по-близки отношения с П.Р. Славейков* и от 1867 е дописник на *Македония*. В осм. столица се вдъхновява от ист. живопис и от литографиите на Н. Павлович*. Копира творба на Павлович от цикъла *Райна Княгиня*. Разширява познанията си върху бълг. минало. В родния си град популяризира делото и празника на Св.Св.Кирил и Методий и изследванията на Ю. Венелин за историята и културата на българите. Той е сред основателите на Чирпанското ч-ще (1867) и е един от найдейните радетели за развитието на бълг. просвета, включително и за отварянето на дев. у-ще в града (1869).

Творческите му интереси към етнографията са в основата на изработването по поръчка на Н. Геров* 19 табла с нац. носии, битови сцени и обичаи, изпратени за изложба в Моск. у-т (1867). Изложбата е организирана във връзка с провеждането на Слав. конгрес в Москва (1867), в който участва Р. Жинзифов*. Рисува *Автопортрет* (1867), а по-късно (1869) и свода на църквата *Св.Спас* в Сопотския м-р. През 1869 се среща с Левски* и е член на тогава основания в Чирпан рев. к-т. Придружава Апостола в обиколката му из Южна Б-я (Чирпанско, Хасковско, Старозагорско) през 1870. Изработва лозинка — таен шифър за к-тската кореспонденция в Тракия. Рисува (1869-1873) икони и стенописи в с. Държава и с. Шикимлер (дн. Свобода), Чирпанско, в Казанлъшкия дев. м-р, в църквата *Св.Пророк Илия* в Сърнево, Старозагорско. Използва работата си на живописец за прикритие на рев.дейност. Общува с редица сподвижници на Левски в Тракия. Инициатор (ян. 1873) е на неосъществена акция за спасяване на арестувания Апостол, който се очаквало да бъде превозен от София с трен до Цариград. След обесването на Левски е пръв помощник на Ат. Узунов*.

За него Ст. Заимов* пише: *Георги Данчов бе един от най-близките и верни другари на великия народен апостол В. Левски*. Той беше постоянен спътник на Левски, Ангел Кънчев*, Д. Общи* и Ат. Узунов*, когато казаните народни апостоли обикаляха Чирпанско и Ст. Загорско по тайна организация на б[ълг.] р[ев.] комитети.* ГД прави опит (1873) да освободи задържания в Хасково за покушение срещу хасковския чорбаджия Хаджи Ставри Ат. Узунов. Тогава е заловен и осъден (1873) на заточение в Диарбекирската крепост (М. Азия).Там е фотограф и прави портрети на мнозина бълг. заточеници. С препоръката на един поляк на тур. служба работи в държ. литография, рисува скици и образи на свои другари и съвременници.

Научава за Апр. въст. и преоблечен като черкезин избягва от крепостта и като изминава пеш 700 км до рус. граница, стига в Одеса. Преминава в отечеството с рус. войски. До края на РТОВ е в Свищов. Сетне се установява в Пловдив, където активно участва в съединисткото движение и е член на Временното правителство в Пловдив. Народен представител. Автор е на най-реалистичните портрети на Левски*, Ботйов*, Ст. Стамболов*, З. Стоянов*, Райчо Николов, на рус. имп. Николай II (1894-1917) и др. Особено популярна е неговата литография *Свободна България* (1879). Умира малко след честването на 30-годишнината от Осв. Остава в ист. памет на съвременниците си като *просветен, горещ и виден патриот от епохата на Българското възраждане и Освобождение* (Ст. Заимов*).

Библ.: *Данчов, Хр.* Георги Данчов. — Във: Възрожденски художници. С., 1956, 189-191; *Динова-Русева, В.* Политическата дейност на Георги Данчов Зографина и творчеството му, свързано с нея. — В: Българско възрожденско изобразително и приложно изкуство. С., 1985, 33-56; ЕИИБ. Т.I, с.218. /ЖК/

ДЕНКОГЛУ (Денков), **Иван Николаевич** (Ненов) (Балша, Софийско, ок. 1781-1861, Москва), търговец, дарител за бълг. просвета.

Сведенията за детството му са оскъдни и противоречиви, въпреки че през 1898 Министерството на просвещението възлага на П. Паскалев, студент по медицина в Моск. у-т, да събере сведения за живота на ИД. Произхожда от бедно семейство — баща шивач (според други земеделец), който се премества от с. Балша в София. Някои смятат, че до 18-ата си г. ИД живее в това село, други, че отива в Търново да учи занаят, а трети, че през 1808 е в Румъния, а през 1812 — в Русия. Знае се със сигурност (защото в завещанието си се нарича *нежинский грек*), че се захваща с търговия и престоява известно време в рус. гр. Нежин, който е важен търг. център на границата на три държави: Крим, Полша и Русия. Вероятно ИД търгува с кожи, а според някои сведения и със скъпоценни камъни. По-късно се премества в Москва, където се жени, има два брака и три дъщери, през 1861 умира от апоплексия.

Домът му става средище на рус. общественици, главно славянофили, и бълг. емигранти. Чрез мрежата от видни познати, в които включва и някои от своите питомци като С. Филаретов*, той запознава определени рус. кръгове с бълг. стремежи. Именно с такава благородна цел поддържа кореспонденция и с много видни българи, сред които е и Н. Геров*.

Постепенно забогатява и започва да дарява средства за просв. цели. Неслучайно В. Априлов* го нарича *ревнитель Болгарскаго просвещения* в *Денница новоблгарского образования*. Още през 1842 (в други източници 1834) създава фонд от 15 х. рубли към Моск. у-т, от чиито лихви да се издържа по един българин, който да бъде главно от София. 14 души са се възползвали от това дарение, сред тях срещаме имената и

на много възрожд. интелигенти, които произхождат и от други бълг. селища като Н. Михайловски* от Елена, Н. Катранов от Свищов, С. Филаретов* от Жеравна и др.

Все пак името на ИД е тясно свързано с култ. история на София. Предполага се, че на два пъти я посещава. Първия път прави дарове от църк. книги и одежди за 7-те църкви в града. При второто си посещение (1857) води и своя възпитаник С. Филаретов*, вече завършил Моск. у-т, и му възлага управлението на у-щата там. ИД отпуска тогава и сума от 30 х. гр. за поправката на двуетажното у-ще в двора на църквата *Св. Крал*. След заминаването си изпраща много учебни пособия за у-щето. Неговата благотв. дейност не се ограничава само с тези дарения. Предполага се, че преди това още влага и сума от 10 х. рубли в една петербургска банка за *вечни времена* на името на у-щата в София и Софийската община получава всяка г. определен процент. Подкрепя материално и Габровското у-ще и Свищовското ч-ще.

Малко преди смъртта му е учредена и стипендия от 10 х. рубли, с чиито лихви да се издържа по един българин в *Ришельовския лицей* в Одеса. Според завещанието си ИД остава ок. 20 х. ср. рубли за издръжка на софийските у-ща и църкви. Цялата си библиотека от ок. 600 тома дарява на софийските у-ща. Още приживе ИД отпуска необходимата сума за издаването на сб. *Княз Светослав и век Болгарскаго Царя Симеона* от 1073. Той помага и на Ю. Венелин да публикува част от своите изследвания за историята на българите и дава средства за издигането на негов паметник. Благотв. му дейност не остава незабелязана и той е включен в *Енциклопедический словарь* на Брокхауз.

Библ.: *Велев, С.* Златна книга на дарителите за народна просвета. Кн. 1. С., 1907, 233-254; *Димитров, Тр.* Иван Николаевич Денкоглу. — В: Сп.БАН, 1914, № 8, 127-159; *Люлински, И.* Родолюбецът Иван Николаевич Денкоглу (1781-1861). С., 1928; *Минкова, Л.* Иван Денкоглу — радетел за просвещението на българите. — В: Сп. БАН, 1973, XIX, № 4-5, 39-54. /ЕД/

ДЖУДЖЕВ, Манчо (Емануил) **Ненов** (Панагюрище, 1835-1908, Панагюрище), учител, свещеник.

Завършва Панагюрското класно у-ще, след което заминава при дядо си в Добруджа, за да му помага в мутафчийския занаят. Става учител и повече от 10 г. учителства в селата около Бабадаг — Саръгьол (1858-1861), Горно Чамурлии (1861-1863), Каталой (1863-1865), Потур (1865-1868), Зебил (1868-1870). Ръкоположен за свещеник (1871), МД се завръща в родния си край, където служи до смъртта си. Взема участие в подготовката на Апр. въст., при разгрома на което се спасява като по чудо.

След Осв. е известно време свещенослужител и екзархийски училищен инспектор във Воден, откъдето е прогонен след интриги на грц. църк. власт.

МД се отличава с голямо книголюбие, обича да чете, да пише стихове, да рисува, да събира и записва народни песни, притежава и богата библиотека. С неговото име се свързва откриването и опазването на един от най-ценните паметници на средновековната бълг. книжовност — преписа на Манасиевата летопис, направен в средата на 14 в. и известен в научния свят като *Тулчански препис*. На титулната страница на ръкописа е записано *От книгытѣ на Манчо Н. Джуджев, който я остава привременно в Тулчанското българско читалище. Зебил, 3 септември, 1869*. На л. 36 са отбелязани автобиографични данни за МД — роден към 1832-1835 в Панагюрище, внук на Испир войвода, оженен през 1856, рожденте дати и имената на петте му деца. На обратната страна на листа се чете: *Тая книга на Манчо Ненов Джуджев, купися за 5 рубли в лето Господне 1861 Месеца Августа 4-ий ден.* И по-надолу: *но положих сичкия си труд доди я ископах (откупих) от един липовник* [навярно *липованин* — ВТ]. *Боже!!! Старо българска ръкописна летопис и други разни.* След анексирането на Сев. Добруджа от Румъния ръкописът е иззет от Тулчанското ч-ще и днес се съхранява в Рум. академия на науките.

От ръката на МД е известната приписка за Левски*, с когото учителстват по едно и също време в съседни добруджански села: *Дяконе Василе, Левски тя кръстихме; Кугато ний тогас; От Еникьой в Конгас; като прескочи х. Герговата мааза. 1868, с. Зебил. М.Н. Джуджев.* Приема се, че Левски учителства в с. Еникьой през 1866 и първите 2 или 3 месеца на 1867. Има предание, че за съвсем кратко време същата зима Левски е учител в Конгас.

Библ.: В. *Зора*, бр. 7013, 8 ноември 1942; в. *Оборище*, год. 10, бр. 332-333, 31 дек. 1942 г.; *Тонев, В.* Добруджа през Възраждането. Варна, 1973, с. 275. /ВТ/

ДИМИТРОВ, Георги Георгиев (Кюстендил, 1838-1906, София), учител, участник в рев. дв., книжар и книжовник.

Завършва у-щето на Аверкий п. Стоянов в родния си град. С помощта на заможни роднини продължава образованието си — неизвестно къде и колко. Ни знаем нищо и за неговото потекло — впрочем, така и с почти целия му личен живот, от който като че ли е известна само една подробност — има син.

Цялата му дейност до Осв. е свързана с Одринско. През 1858 става бълг. взаимен учител в махалата Гебран в Мустафа паша (дн. Свиленград) по инициатива на местния първенец х. Стефо Георгиев. Тук се бори с гъркоманската партия, която след 1 г. го прогонва от градеца. Книжарницата си в Одрин ГД отваря недълго преди февруари 1867, измествайки съществуващото вече там подобно заведение на архим. Полиевкт. През 70-те години в Одрин има още една бълг. книжарница — на старозагореца Иванчо Камбуров, но тя е по-скоро нещо като кафене. ГД обаче не само продава книги, а е и книжовник, публицист, разпален борец срещу гърцизма. С подкрепата на анг. консул в Одрин Дж.И. Блънт той поема отчасти върху себе си функциите на нездравата Одринска община: отваря у-ща, гони фенерски свещеници, разпространява нац. дух из цяла Южна Тракия, сред чието население българите са най-многобройни. В 1873 ГД става член на рев. к-т в Одрин (осн. вер. през есента на 1872). Прави обиколка из Македония

с цел пропаганда на рев. идеи и участвува в подготовката на Старозагорското въст. (1875).

ГД издава бълг. календар за 1871 и *Буквар за малки деца* (второто му издание е от 1874, но екз. от него не се е съхранил). През 1874 прави неуспешен опит да започне преводно бълг. сп. *Наука*.

В края на живота си ГД публикува амбициозен тритомник, посветен на възрожденската епоха (*Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение*. С. I, 1894; Пловдив, II, 1896; III — *Страданията на българите и освобождението на България през 1877-1878 год*. С.,1899). Своя труд ГД замисля като алтернатива на съчиненията на двамата най-известни автори, представящи тогава възрожденската епоха на бълг. публика, З. Стоянов* и Ст. Заимов*. Той ги обвинява в пристрастия, в неуместно белетризиране, в романтични преувеличения при оценките. А за своето съчинение, което очаква да стане нещо като *българска Библия*, пише: *Ний, обаче, се ограничаваме само на фактите и не се простираме извън пределите на събитията, защото не пишем роман, но исторически действия, които, така изложени, читателят ще може най-лесно да схване и без отегчение прочете, а пък и бъдещият историк ще дири само факти и дати*. Въпреки многото положен труд обаче резултатът не е особено силен. Книгата се използва и цитира и досега, но негласно се таксува най-вече като труден за използване ист. извор. Впрочем тритомникът може да бъде преценяван и откъм своя замисъл — и тогава може би той трябва да бъде наречен *пръв опит за цялостна научна история на бълг. Възраждане*. Без предвзетост и, общо взето, вярно са представени ролята на една или друга идея, на един или друг соц. слой, на една или друга личност, на една или друга вън. сила. Съвсем справедливо пише първият и май единствен рецензент на ГД: *Нему е била скъпа истината, желателно безпристрастието*.

Библ.: *А.Т.* [Рецензия за т.I на *Княжество България*] — Бълг. преглед, 1896, № 3, 143-146; *Парижков. П.* Неуморимият мъж Г.Г. Димитров. — Във: Възрожденски книжари. С.,1980, 182-187; *Тодев, Ил.* Българско национално движение в Тракия 1800-1878. С., 1994, passim. /МГ/

ДИМИТРОВ Казака, Георги (варианти на името: Георги Казаков, Георги Димитров Карловски) (Карловско, 1803-1885 Галац), участник в рев. борби.

Липсват данни за ранните г. от живота му. В нач. на 40-те г. вече го виждаме установен в Галац като един от най-преуспяващите бълг. търговци. Приема авст. поданство, благодарение на което има възможност свободно да се движи из Дунавските княжества; поддържа добри връзки с рус. консул в града.

Нишкото въст. (1841) раздвижва и многобройната бълг. емиграция в крайдунавските градове Браила и Галац и в Южна Русия. Но опитът през 1841 да се прехвърли през Дунава въоръжена чета (т.нар. *Първи Браилски бунт*) претърпява провал. Много от четниците са избити от влашката войска, а ръководителите са заловени или принудени да се укриват. Но този неуспех не отчайва бълг. емиграция. По това време в Браила пристигат младият Раковски* под името *Георги Македон* и представителят на грц. Тесало-епирско д-во Ставрос Георгиу Балакостас, които замислят организирането на нов бунтовнически опит. Активна дейност развива и ГД, който се свързва с Петър Ганчев от гр. Рени и го спечелва за рев. дело. Те изпращат специални писма до българите в Бесарабия и Одеса с молба за съдействие и помощ. Обръщат се и към В. Априлов*, но той се обявява категорично срещу замисъла и дори го съобщава на рус. власти. Независимо от това организацията се разраства, а за делото са спечелени и грц. колонисти от Браила, Галац, Яш и Букурещ. ГД е негласният ръководител и има за задача да организира българите в Молдова, П. Ганчев — в Бесарабия, а Раковски — в Браила. Планът им предвижда създаване на въоръжен отряд от 1-2 х. души, който да премине скованията от лед Дунав и да вдигне общо въст. срещу турците. За начало на бунта е определена датата 10 февруари 1842, когато се очаквало реката да е замръзнала.

Но рус. власти, разбрали за заговора, нанасят удар на организацията в Южна Русия. П. Ганчев е арестуван и изпратен за разпит при самия имп. Николай I (1825-1855). Нещо повече — за бунтовните намерения на емиграцията са информирани тур., влашките и молд. власти, които също вземат съответните предохранителни мерки. Бунтът е разгромено още в зародиш. ГД е арестуван лично от авст. консул в Галац, но у него не се открива нищо компрометиращо и той не е съден.

В сл. г. ГД не се отказва от рев. дело. Преселва се и известно време живее в Тулча под името *Г.Д. Карловски*. Продължава да поддържа връзка с Раковски* и подпомага издаването на неговата поема *Горски пътник*. Настоятел и разпространител на *Дунавски лебед* (1860-1861). През 60-те г. отново се прехвърля в Галац и участва в общ.-полит. живот на бълг. колония в града. Той е доверено лице на Левски*, поддържа отношения с Хр. Ботйов* и Л. Каравелов*. Като член на рев. к-т в Галац е избран за представител и участва в работата на общото събрание на БРЦК (края на апр. — нач. на май 1872). Участва и в работата на УС на БКД (26-30 септ. 1869). Според някои данни взема участие в подготовката на Апр. въстание в Добруджа. За последните г. от живота му няма конкретни данни, не се знае и г. на неговата смърт.

Библ.: *Велики, К.* Браилските бунтове 1841-1843. С., 1967, с. 30, 86-95, 121-123; *Тонев, В.* Георги Димитров Карловски. — В: Българско възраждане. Идеи, личности, събития. Т. 1. С. 1995, 204-220; *Трайков, В.* Георги Стойков Раковски. Биография. С., 1974, 174-179, 219-127 и др; *Същият*. Георги Стойков Раковски. Документална летопис 1821-1867. С., 1990, с. 33, 34, 107, 153, 337. /ПБ/

ДИМИТРОВ, Петър (Жеравна, 1848 - 1919, София), учител, преводач, дипломат.

Баща му е търговец. Учи в Жеравна, Сливен, *Галатасарайския лицей* и накрая завършва *Роберт колеж*, където веднага става и преподавател (1872-1876). Участва в списването на протестантския в. *Зорница*. Прево-

дач на Юдж. Скайлер и Дж. Макгахан в анкетата им през лятото на 1876 за зверствата на турците при потушаване на Апр. въст. Превежда пробълг. Гладстонов памфлет *Уроци по клане* (1877). Сътрудничи на царигр. бълг. преса.

След Осв. заема адм. и дипл. постове.

Библ.: ЕБВИ, с. 198; *Уошбърн, Дж.* Петдесет години в Цариград. С., 1980, с. 42, 162. /МГ/

ДИМИТРОВ (СОЛУНСКИ), **Петър** (Зарево, Солунско, 1841-1895, София), учител, свещеник, участник в ЦНД.

Учителства из Македония, а от 1864 е свещеник в Сяр. Участник в Църк.-народния събор (1871). Като свещеник в Солун и председател на тамошната бълг. община проявява македонистки настроения и влиза (1874) заедно с Нил Смоленски* в унията, но бързо се отказва и от двете. Участва в подготовката на въст. в Пеянечко (1876). През 1877 е свещеник в екзархийския параклис в Цариград и е заточен (апр. 1877) заедно с Антим* I в Анкара.

След Осв. учи църк. пеене в Киев и става свещеник в София.

Библ.: ЕБВИ, 187-188; *Маркова, З.* Българската Екзархия 1870-1879. С., 1989, с. 82, 85, 87, 162, 170. /МГ/

ДИМИТРОВА, Анастасия (Плевен, 1815-1894, Йерусалим), учителка.

Дете на бедни родители. Майка ѝ е прислужница в дома на Врачанския епископ Агапий. Отначало учи при своята благодетелка — майката на епископа. По-късно (1836-1839) продължава образованието си в Калоферския дев. м-р. Обучава се не само при калугерките, но и при учители Б. Петков*, Р. Попович*, Брайко Ґенович, под чието ръководство изучава история, география, аритметика, граматика. Открива (окт. 1840) в родния си град първото бълг. светско дев. у-ще, което е издържано от Агапий. В у-щето преподава по църк.-слав. книги. Възпитаничките ѝ усвояват и грц. През 1845 при АД учат ок. 90 момичета от Плевен, Ловеч, Троян, Търново, Враца и др., някои от които откриват у-ща в родните си места (Свищов, Ловеч, Враца).

След като се омъжва (1852) АД напуска у-щето. Тя, както и бившата ѝ ученичка Мита Ґегова, преподава частно в дома си на ок. десетина девойчета. Посвещава на педагог. дейност повече от 50 г. от живота си. Твърде набожна, тя отива на поклонение в Йерусалим, където приема монашество под името *Ана* и скоро след това умира.

Библ.: *Бошнаков, Н.* Българката от Плевенския край през Възраждането. Материали. Плевен. 1966, 60-66; *Същият.* През робството. — В: 100 години женско движение в Плевенски окръг. Плевен, 1957, 5-23. /ЖК/

ДИМИТЪР ОБЩИ (истинско име: Димитър Николич Косовец) (Дякова, Скопско, ок. 1835-1873, София), революционер.

Данните за живота му до нач. на 60-те г. са оскъдни. Родното му село се слави с добри търговци и ханджии.То се намира в пределите на Косовския вилает — вер. оттук и името му *Косовец*. На 13-годишна възраст напуска Б-я. Опитва се да се препитава с гостилничарство в Белград, Букурещ, Ґюргево (1862), където е в средите на патриотично настроената бълг. емиграция. Влиза в състава на Първата бълг. легия в Белград (1862). През 1865 кръстосва Котленския балкан с четата на Стоян войвода (С. Папазов) — близък на П. Хитов*. Заедно с още българи — Д. Добрович, кап. Петко войвода*, Т. Райнов*, Коста Евтимов-Наполеона и др. се записва в доброволн. корпус, командван от Дж. Ґарибалди. Участва (24 май-20 септ. 1866 в победни боеве в Южен Тирол с австр. армия за присъединяването на Венеция към Италия. Награден е със сребърен медал — *Комендатор на Италия* с лента (1866). След кратък престой в Белград воюва (1866-1868) редом с 39 българи, 84 изпратени от Дж. Ґарибалди италианци, 38 черногорци, 17 сърби в избухналото на Крит грц. въст. (1866-1869) против осм. власт. При потушаването на бунта (1868) е пленен. Успява да избяга през Черна гора и Румъния към Белград.

Участва във Втората бълг. легия в Белград (1867-1868). По препоръката на П. Хитов* взема участие в подготовката за създаването (1869) на БКД в Браила. Изоставя (1870) намерението си да премине с чета от 8 души в Б-я, за което има подкрепата на П. Хитов. В Атина успява да издейства (20 авг. 1870) писмено съгласие на командващия атинските гвардейци Л. Вулгарис за съвместни действия на балк. народи срещу осм. държава и особено за осв. на Б-я.

Към средата на сл. г. пред сътрудника на В. Левски* в Турну Мъгуреле Данаил Попов и ръководството на БРЦК в Букурещ настоява да бъде включен в дейността на ВРО. По думите му *Букурещкият централен к-т търсеше изпечен революционер да помага на Левски в работата му отсам Дунава. И за туй, че другарите ни в Белград ме познаваха, известно им беше цялото ми минало в революциите, изпратиха ме тука [в България]. И тук да направя революция.* Заедно с другия определен от БРЦК помощник на В. Левски Анг. Кънчев* придружава Апостола в обиколка (окт.-ноем. 1871) на Ловеч, Троян, Сопот, Карлово, Клисура, Копривщица, Панагюрище, Пазарджик, Чирпан, Стара Загора, Нова Загора, Сливен, Котел, Лясковец, Търново, Габрово, Елена и Севлиево. По решение на В. Левски няма право да участва в к-тските събрания. Месец по-късно ЦК в Ловеч възлага на ДО ръководството на к-тските дела в района от Тетевен до София. Съвместно с В. Левски* отива (27 ян. 1872) до Тетевен и околните му села — Ґложене, Извор, Видраре, Джурова, махала, Етрополе, Правец и Орхание.

Не след дълго Ловешкият к-т му издава пълномощно за самостоятелна ръководна работа в Тетевенско, Етрополско и Орханийско с осн. задача да събира пари за оръжие. В изпълнение на своята мисия ДО пътува до София, Пирот, Ниш, Трън, Радомир, Кюстендил, Самоков, Ихтиман. С негово пълномощие и с одобрението на В. Левски председателят на Етрополския рев. к-т Т. Пеев* се залавя с организирането на рев. к-ти в Македония. За свое укритие и седалище ДО избира хана на Цвятко в Правец. Увличат се към общото дело стотици българи. Начело на дузина верни и готови на смърт харамии подлага на рев. терор противници на борбата — главно бълг. чорбаджии и духовници. Арабаконак става непристъпен и

избягван дори от властите. Населението на Орханийско живее без притеснение под защитата на хората на безспорния местен лидер.

ДО впечатлява и със своята външност. Както го описва Ст. Заимов* той е *на ръст среден, със сила мъжка, на снага гиздав, с руса, светла, мека като коприна коса. Под широкото му гладко и изпъкнало напред чело се мърдат две големи синкави очи, в блясъка и изражението на които прогледва духът на рицарството от средните векове. Гъсти, руси, копринообразни мустаци красят лицето.* Под аления му пояс са затъкнати пищови, а горната му връхна къса дреха е богато везана със ср. нишки. Той е със самочувствието на изпитан професионален революционер. Работи в името на собственото си и изживяно от немалко рев. дейци в Европа верую, че *революцията е бързо, незабавно действие*, а не *мастило вместо кръв*.

От лятото на 1872 В. Левски* започва да вижда в буйния и своеволен ДО заплаха за организацията и го държи настрана от решенията на централното ръководство. По негово настояване БРЦК в Букурещ изпраща при ДО и членовете на Тетевенския рев. к-т Йордан Стоянов, който призовава за стриктно спазване на дисциплината и безусловно подчинение на Ловешкия ЦК и неговия председател. Въпреки несъгласието на В. Левски ДО организира обир на пътуващата от Орхание за София тур. поща в прохода Арабаконак, отнемайки за бълг. революция 120 х. гр. (22 септ. 1872). Наскоро е заловен (26 окт.) в Чериково, Ловешко.

По време на процеса в София прави пълни разкрития за вътр. рев. организация и ролята на Апостола. *Нема никъде из Европа организация като нашата.* — казва той — *Не ще намерите другаде така тънко изплетена в най-дълбока тайна революционна мрежа.* Чрез показанията си се стреми да превърне процеса от криминален в полит. Разчита по този начин да привлече вниманието на европ. общественост върху борбата на бълг. народ срещу чуждото владичество. Осъден е като главатар на разбойническа банда. Обесен (10 ян. 1873) в полето край София.

Библ.: *Заимов, Ст.* Миналото. С., 113-116, 131-152, 177-193, 216-222, 227-233; *Мутафчиева. В.* Процесът 1873. Пловдив, 1972; *Станоев, И.* Димитър Николов Общи. С., 1993. /ЖК/

ДОБРОВСКИ (Добрович), **Иван Желъов** (Сливен, 1812-1896, Пловдив), учител, журналист, преводач, общ. деец

Баща му Добри е калпакчия и търговец от сливенските турлаци, но след посещение на Божи гроб става хаджия и сключва престижен брак с жена от грц. махала в Сливен. Така ИД се ражда в семейство със смесени традиции. Той учи в грц. у-ще в града (1819-1821). Поради болест прекъсва ученето си и за кратко е абаджия, а след това работи и в един бакалски дюкян. След РТВ 1828-1829 семейството му се премества в Плоещ, а ИД става писар при търговеца П. Николау в Одеса. По-късно води деловодството и на вуйчо си А. х. Костов в Цариград. Със спечелените пари заминава да учи на о. Андрос в прочутата школа на Т. Каирис (1836-1839). Там заедно с другите бълг. ученици участва в създаването на Слав.-бълг. ученолюбиво д-во, чиито председател е З. Струмски*, а ИД е деловодител. Целта на новоосноваата организация е *да спомогне за националното пробуждане на българите изключително чрез просвещението и училището.* През 1839, когато у-щето на Каирис е затворено, повечето от бълг. ученици се преместват да учат в Атина и Д-вото продължава да функционира там.

През 1840-1847 ИД е в движение: посещава Белград, Букурещ, Сливен, Цариград. След революциите от 1848 той се озовава във Виена. Там попада в слав. среда — движи се предимно сред чехи и хървати. Поддържа връзки с видния чешки славист П. Шафарик. Именно тук той започва да редактира̀ и издава сп. *Мирозрение* (1850-1851). Материално то е подпомогнато от А. Киряков, брат на Др. Цанков*, а по-късно от Ив. Денкоглу* и д-р П. Берон*. За първообраз му служи грц. сп. *Λόγιο ὁ Ἑρμῆ*, издавано в същия гр. в нач. на века. *Мирозрение* е от енциклопедичен тип и има разнообразно съдържание. В него ИД развива идеята за слав. солидарност. Във връзка с това помества много филолог. статии и сведения за живота на славяните в Австрия и смята, че положението на българите в Осм. империя може да се уреди по авст. модел, където те се радват на много привилегии, като в крайна сметка добият и автономия. От списанието излизат само 5 книжки. През 1870 ИД издава в Букурещ под името *Мирозрение или бълг. инвалид* още 2 книжки.

След 1851 ИД напуска Виена и на път за Русия минава през Букурещ, където е сред дейците на създадената през 1853 полит. организация на българите, която от 1862 се нарича ДД. През 1852 той се свързва със славянофилските кръгове в Русия и съставя изложения до имп. Николай I (1825-1855) за създаване на автономно княжество на българите без *смут* с участието на рус. войски. Пътува още из Германия, Англия, стига и до Ню Йорк, където остава шест месеца.

Педаг. му кариера включва тригодишно преподаване на о. Самос (1847-1850). По-късно става учител и по *взаимоучителната метода* в елинското у-ще в Котел (1855-1859), където въвежда и изучаването на фр.

Влиянието на просвещенската идеология, която доминира в у-щето на Каирис, се проявява в полит. и общ. дейност на ИД. Той участва в легалните движения на българите, като е по-близо до еволюционистично настроените кръгове. ИД е избран за представител на Сливен в Църк.-народния събор в Цариград през 1871. През 1872-1873 той отново пътува из Русия с полит. мисия — подава изложение и мемоар до рус. имп. Александър II (1855-1881) за осв. на заддунавските славяни. В 1874-1879 е в Цариград, но се отдръпва от общ. живот.

След Осв. ИД е помощник-библиотекар в Пловдивската библиотека (1882-1883).

За лит. му вкусове говорят запазените от него три каталога на собствените му книги с ок. 250 заглавия. Проявява трайни интереси към математика и физика, което личи от запазената му библиотека. До края на живота си ИД полага усилия да открие свой метод за намиране квадра-

турата на кръга и с тази цел пътува чак до Америка.

Дописник е на в. *Съветник* (1864) и сп. *Читалище* (1874).

Библ.: *Боршуков, Г.* История на българската журналистика 1844-1877, 1878-1885. С., 1965, 72-75; *Данова, Н.* Каталозите на библиотеката на Иван Добровски. — В: Изв. НБКМ, 1994, XXII (XXVIII), 346-389; *Същата.* Българските ученици на остров Андрос. — В: Ипр, 1996, № 1, 32-69; *Димитров, А.* Иван Добровски. — В: Радетели за просвета и книжнина, С., 1986, 95-104; *Йоцов, Б.* Славянските литератури и славянското съзнание в България. — В: Бълг. преглед, 1929, I, № 1, 52-57; *Шишманов, Ив.* Иван Добровски (По лични спомени и съобщения). — В: *Шишманов, Ив.* Избрани съчинения. Българско възраждане. Студии. 1. С., 1965, 298-333. /ЕД/

ДОБРОПЛОДНИ, Сава Илиев (Сливен, 1820-1894, София), учител, книжовник, член (1881) на БКД.

Роден в даскалско семейство, което се преселва (1830) в Плоещ. Учи в грц. *Велика народна школа* в Куручешме, Цариград, където заради отличния си успех е наречен от директора *евкарпос* (грц. — *доброплодни*). Учител в Котел (1842-1847), Шумен (1848-1852; 1856-1859), Карловац (1853-1855), Сливен (1859-1861), Варна (1862-1863), Тулча (1864-1869; 1875-1878), Силистра (1870-1872) и Кюстенджа (1872-1875). Сред възпитаниците му са Д. Войников*, В. Друмев*, Иван Гранитски, Г. Миркович*, В. Стоянов*, Симеон Янчев и др. Автор на л-ра за у-щата и църквите, както и на *Здравословие, сиреч правила как да си вардим здравието* (1846, 53, 65).

По време на първото си учителстване в Шумен се сближава с установилите се в града след унг. революция (1848-1849) унг., пол. и чешки емигранти. Влиза в по-близки отношения с Йозеф Майзнер — учител и директор на Шуменското у-ще, и с Лайош Кошут, на когото е чест гост и преводач на новините, публикувани в грц. преса. Емигрантите, сред които Хенрик Дембицки, Дьорд Клапка, Юзеф Бем и др. и особено Й. Майзнер са в центъра на култ. живот в града и активно насърчават СД в неговата просв., муз. и театрална дейност. Обнародва сценичен вариант на популярна на времето комедия от грц. драматург М. Хормузис, известна на бълг. език под името *Михал* (1853). Основава (1856) бълг. ч-ще в Шумен, на което е и първият председател. Делегат на Църк.-народния събор в Цариград (1871). След Осв. е чиновник и редактор на в. *Нова българска пчела* (1887-88).

СД преподава в класни у-ща. От високото за своето време образование се стреми да внуши на учениците си необходимостта да продължат и усъвършенстват знанията си в европ. учебни заведения. Малко претенциозно той нарича шуменското у-ще *Преславско-Шуменска полугимназия*. Както си спомня И. Блъсков* по това време *славянский язик, когото той сладко и ясно пеял*, се въвел в шуменската почти погърчена църква, в която СД е певец. Въпреки че въвежда някои общообразователни предмети, СД не успява да устрои средно у-ще в Шумен. На годишните изпити, както е на повечето места, той изнася слово, а предварително подготвените ученици говорят за части от историята, географията, Стария и Новия завет, накрая изпълняват и песни. Негова е обаче заслугата за създаването на бълг. театър. През 1856 в Шумен е първото театрално представление (комедията *Михал*), в която като актьор участва и Д. Войников*. СД наред с Е. Васкидович* е един от най-известните бълг. учители в малкото *по-високи български училища* през 40-те г. на 19 в. Той оставя трайна диря в историята на новобълг. просвета и театър през Възраждането.

Библ.: *Блъсков, И.* Трима народни учители. Из починалите достопаметни труженици на нашето възраждане, а именно: Сава В. Филаретов. Сава Доброплодни и Д. П. Войников, год. 1846-1870. Шумен, 1895, 10-13; *Доброплодни, С.* Кратка автобиография. С., 1983; *Киселков, В.* Сава Доброплодни. — ИПр, 1968, № 4, 77-87; *Табаков, Н.* Сава Доброплодни. — В: Бележити българи. Т.3. С., 1969, 279-289. /ЖК/

ДОРОТЕЙ СОФИЙСКИ, епископ Врачански, м-т Софийски и Скопски (мирско име: Дончо Иванов Спасов) (Копривщица, неизв. - 1875, Цариград), висш духовник, участник в ЦНД.

Сестрин син на Н. Геров*. Назначен за Врачански епископ (1853-1860), ДС е суфраган на Търновския м-т Неофит Византиос, служи на слав. в църквата и подкрепя у-щата във Враца, Плевен и Оряхово. Ръкоположен за Софийски митрополит (февр. 1861), ДС е прогонен от софиянци като патриаршески владика и заради лошия си нрав. Живее временно в Берковица. Влиза в унията в Одрин (1862), но бързо се отмята и отново се връща към православието. След избора на патриарх Софроний III взема участие в заседанията на Общото събрание на Патриаршията (февр.-юни 1864) и заедно с Панарет Пловдивски*, Антим* Преславски и Г. Кръстевич* отказва да подпише заключителните протоколи, застъпвайки се твърдо за разрешаването на църк. въпрос.

Отрича се от Цариградската патриаршия (дек. 1868) и заедно с Панарет Пловдивски* и Иларион Ловчански* участва в изграждането на бълг. църковна йерархия. През 1869 е изпратен от Привременния съвет на Екзархията из Дунавския вилает и в Одринска епархия (1870) да ръкополага свещеници и да урежда местни недоразумения. Ръкоположен за екзархийски м-т в Скопие (1872), едва през 1874 ДС получава султ. берат и заминава за епархията си. Междувременно по настояване на бълг. население (окт. 1873) е изпратен от Екзархията временно в Одрин да помогне в борбата срещу Патриаршията, където освещава бълг. църква *Св. Константин и Елена* в квартала Киришхане. През апр. 1874 пристига в Скопие, но три месеца по-късно е принуден да подаде оставката си (юни 1874) след натиск от страна на тур. власт и е повикан в Цариград за разследване. Обвиняват го във връзки с бунтовници, макар да му се носи слава на туркофил (Каравелов* и Ботйов* често го заклеймяват като турско мекере, обозначавайки го с презрителното *Дорчо Ефенди*) и макар че винаги преди това е в отлични отношения с тур. власт, дори за някое време е и любимец на известния Мехмед Къбръзлъ паша.

Библ.: *Кирил, патриарх Български.* Екзарх Антим (1816-1888). С., 1956, passim; *Маркова, З.* Българската екзархия 1870-1879. С., 1989, passim; *Тодев, Ил.* Екзархийското дело в Одринска Тракия (1870-1876). — В: ИИИ, XXX, 1990, passim. /МГ/

ДОСПЕВСКИ, род на живописци, създатели на Самоковската худ.а школа.

Техни стенописи и икони красят мри и църкви из цяла Б-я, творчеството им се отличава с богат и свеж колорит, с оригинална композиция и одухотвореност на образите. Ще да са притежавали характерните за самоковеца трудолюбие и почтеност, които личат и в техни портрети на местни хора. Не е изключено впрочем и у тях да е имало от *тщеславието и суесловието*, забелязани от К. Фотинов* в Самоков, но присъщи и на българите в други заможни и развити селища с худ. школи — Банско, Трявна, Дебър.

Христо Димитров (Доспей, Софийско, ок. 1745-1819, Самоков), основоположник на рода и създател на Самоковската худ. школа.

Наречен *Доспевски* по името на родното си село. Творчеството му отразява стремежа за откъсване от късновиз. живопис и внасянето на реалистични и хуманистични елементи в бълг. икона. Като първомайстор ХД непрекъснато се стреми да усъвършенства своето изкуство. Сам изучава (вер. във Виена ок. 1790) и притежава произведения на едни от големите европ. живописци като Рембранд, Дюрер, Пиранези, Полайло и др. В този дух той възпитава своите синове и внуци.

Станислав (Зафир) **Димитров** (Самоков, 1823-1878, Цариград), живописец.

Внук на основоположника на Самоковската худ. школа Хр. Димитров*, син на Димитър Зограф. Един от първите представители на светската живопис в Б-я. Работи в Рилския м-р (1842-1843). Учи в у-щето за живопис, скулптура и архитектура в Москва (1851-1853). През 1857 завършва Петербургската худ. академия като студент на К.П. Брюлов, Ф.А. Бруни и П.В. Басин и е награден със ср. медал на Академията. Приема рус. поданство и се установява в Самоков, а от 1860 живее в Пазарджик. В кръга на интересите му са археологията и нумизматиката. Развива и общ.-полит. дейност, свързана с нац. просвета и образование; общува с Н. Геров*, д-р П. Берон*, Анг. Кънчев*, В. Левски*, Д. Общи.* По време и след разгрома на Апр. въст. помага на въстаниците и популяризира чрез дописките си в рус. периодичен печат справедливостта на тяхното дело. Оглавява Пазарджишки к-т за подпомагане семействата на загиналите. По време на РТОВ е арестуван и умира от тиф в цариградския затвор Мехтер-хане. Ив. Ев. Гешов*, негов съкилийник в затвора, го описва като *човек с най-равен характер, недостъпен за буйни надежди или бурно отчаяние, с непоколебима вяра в нашето освобождение от затвора.*

СД се опитва да обнови иконата и да я приближи към ренесансовите образци. Най-добрите му произведения са в Преображенския м-р в параклиса *Св. Андрей* (1864), в църквата *Св. Марина* в Пловдив, в църквата *Успение Богородично* в Ново село, Щипско (1860-1866), в *Св. Неделя* в София (1868). Често рисува образите на Св.Св. Кирил и Методий, като е съпричастен към превръщането на 11 май в общонац. празник на бълг. просвета и култура. За първи път образи на Св.Св. Кирил и Методий се появяват в *Стематография*-та на Хр. Жефарович* (1741), а по-късно — в стенописи и икони в Зографския м-р (1814), Преображенския м-р (1832), в стенописите на Д. Молеров* в Рилския м-р (1841), на З. Зограф* в Троянския м-р (1847), в картини на Н. Павлович*, в щампи и литографии. Между най-хубавите възрожд. икони на Св.Св. Кирил и Методий е рисуваната от СД през 1857 икона с надписа *посвещава родолюбиви Софиянец Господин Иван Н. Денкоглу на Софийското училище за вечно възпоминание 1857 Мая 20 Самоков писал Станислав.* СД е автор на отлични образци на романтичната портретна живопис като автопортрети, портрет на баща му Д. Зограф, на Домника Ламбрева (ок.1857), Рада Герова. В галерията от негови академични портрети са и тези на Н. Геров*, д-р Ст. Чомаков*, Ст. Захариев*, Кирил Нектариев (1868), Ив. Денкоглу*, Атанас Самоковеца.

Към рода Доспевски се числят още редица живописци, най-известен от които е Захари Зограф*.

Библ.: *Гешов, И. Ев.* Спомени и студии. С., 1928, 46-49; *Доспевски, Н. Ст.* Из близкото минало. По случай 50-год. от Освобождението на България. С., 1927, ЕИИБ. Т. I, 240, 242-243, 261-263; *Захариев, В.* Станислав Доспевски. С., 1974; *Каракостов, Ст.* Македонски възрожденци. Исторически и литературни образци. Ч.2. С., 1943, 56-60; *Лавренов, Ц.* Станислав Доспевски. — Във: Възрожденски художници. С., 1956, 57-99; *Мавродинов, Н.* Изкуството на Българското възраждане. С., 1957, 298-313. /ЖК/

ДРАГИНОВ, поп **Методий** (Корова, дн. Драгиново, Пазарджишко,17 в. - неизв.), летописец.

Грешният и недостоен поп МД, който е известен като автор на една летописна бележка за помюсюлманчването на българите от Чепинското корито по времето на султан Мехмед IV Ловец (1648-1887), се откроява като може би най-оспорваната личност от нашата предвъзрожд. история.

Творбата му, чийто оригинал не е запазен, за пръв път става достояние на читателите през 1870, когато краеведът Ст. Захариев* я помества в книгата си *Географско-статистико-историческо описание на Татар-Пазарджишката кааза*. Много скоро след това стават известни още два късновъзрожд. летописа (т.нар. *Беловска хроника*, позната в две версии, и летописът на Баткунския м-р *Св.Св. Петър и Павел*), чието съдържание е почти идентично с повествованието на МД за трагичните събития в Чепино през 17 столетие.

Действието в летописа на МД се развива по време на *войната в Мора* т.е. по време на т.нар. *Критска война* между Осм. империя и Венеция (1645-1669), когато военни действия се водят и в *Мора* (Морея, Пелопонес). Тогава именно през Чепино преминават войските на пълководеца Мехмед паша. Наклеветено от своя владика грък (*проклетият пловдивски м-т Гавриил*), загдето не му издължавало църк. си данъци, местното

население е заплашено от пашата със смъртно наказание. Гневът на висшия сановник според летописеца е допълнително провокиран от факта, че чепинци се радват на привилегията да участват в осм. военни походи — вероятно като войнуци. Някой си Кара имам Хасан ходжа измолва от пашата да опрости християните, ако се *потурчат*. Първоначално са помюсюлманчени свещениците и първенците, а след тях — и останалото население. Повечето от непожелалите да приемат исляма са изклани, а други успяват да избягат, но къщите им са изгорени. Тази акция на масово насилствено помюсюлманчване завършва с разрушаването на християнски храмове по сев. склонове на Родопите — сринати са общо 33 м-ра и 218 църкви.

В науката обаче са изказани редица съображения, които хвърлят сянка на съмнение върху автентичността на летописа, а в последна сметка — и върху съществуването на самия МД. Според едно от оформилите се мнения става дума за частична мистификация в духа на типичния възрожд. романтизъм, която засяга преди всичко формата на творбата. Съгласно тази версия *очевидецът* на събитията МД всъщност е плод на фантазията на Ст. Захариев*, а самият летопис е фабрикуван въз основа на *Беловската хроника*, която обаче разказва за реални ист. събития, станали през 17 в. Един от важните аргументи за *съавторството* на Ст. Захариев* е наблюдението, че негативната светлина, в която е представен в летописа грц. м-т съответства не толкова на сравнително спокойните бълг.-грц. отношения през 17 в. (когато трябва да е живял предполагаемият МД), колкото на атмосферата на силно бълг.-грц. противопоставяне от епохата на ЦНД (когато именно работи Ст. Захариев). Друга, по-крайна теза, оспорва вече не само историчността на МД, но и самата истинност на летописния разказ. Иначе казано, подлага се под съмнение наличието на кампания за насилствено помюсюлманчване на Родопите през 60-те г. на 17 в. Най-силният коз на отрицателите на летописа на МД е това, че ислямизацията на района се разгръща като продължителен процес, който започва още от 16 в. и не приключва напълно дори в нач. на 18 в. Обобщените данни от наскоро вкарани в научно обръщение осм. данъчни регистри показват, че населението от Чепинското било по-скоро обект на една *плъзваща* конверсия, отколкото на някакъв внезапен ислямизационен натиск. Според тези данни процентът на мюсюлманите в чепинските села нараствал плавно с течение на г.: 1516 — 4%, 1528 — 5%, 1570/1571 — 26%, 1595 — 31%, 1712 — 89%. Изхождайки от всичко това, привържениците на хипотезата за летописа на МД като за фалшификат заключават, че както и в други краища на Осм. империя, така вероятно и в Чепино помюсюлманчването трябва да е било най-вече плод на личен избор на отделния индивид или семейство, а не резултат от масови насилствени акции. Не може да не направи впечатление обаче, че цитираните погоре данни все пак потвърждават факта, че *бумът* в ислямизацията на района се реализира именно през 17 в.

Най-сетне, съвсем не са малко и поддръжниците на теорията, че летописът на МД не е фалшификат. Тяхното убеждение се гради върху обстоятелството, че автентични извори от 17 в., с които Ст. Захариев* едва ли е бил запознат, потвърждават правдивостта на редица детайли от летописа. Така напр., неоспоримо се доказва наличието на войнуци в Чепинските села. Неоспоримо е също така, че от 40-те до 70-те г. на 17 в., с известни прекъсвания, Пловдивската катедра действително се заема от м-т Гаврил. Запазени са и документи, които разкриват острия конфликт между него и паството му, и то именно по повод на жестоката данъчна политика на владиката.

Доколкото всяка една от изброените по-горе теории почива на сериозни аргументи, ясно е, че въпросът за автентичността на летописа на поп МД ще се реши категорично едва тогава, когато бъдат открити нови извори, хвърлящи светлина върху съдбата на населението от Чепинските села през втората половина на 17 в.

Библ.: *Грозданова, Е., Андреев, С.* Фалшификат ли е летописният разказ на поп Методий Драгинов? — ИПр, 1993, № 2, 146-157; *Кил, М.* Разпространението на исляма в българското село през османската епоха (XV-XVIII в.). — В: Мюсюлманската култура по българските земи. С., 1998, 57-82; *Тодоров, И.* Летописният разказ на поп Методий Драгинов. — Старобългарска литература, 1984, № 16, 56-79; *Zeliazkova, A.* The Problem of the Authenticity of Some Domestic Sources on the Islamization of the Rhodopes, Deeply Rooted in Bulgarian Historiography. — Etudes Balkaniques, 1990, N 4, p. 105-111. /ОТ/

ДРАГОСТИНОВ, Иларион Иванов (Арбанаси, Търновско, ок. 1852-1876, прохода Демир капия, дн. Вратник, Сливенския балкан), търговец, революционер, апостол за Апр. въст. във Втори (Сливенски) рев. окръг.

Произхожда от заможен търг. род. Дядото по майчина линия х. Панайот Хаджиатанасоглу успешно върти търговия и създава завидно състояние. Бащата Иван Константинов отначало е ратай при х. Панайот, но независимо от това старият арбанаски чорбаджия се съгласява да го ожени за дъщеря си Елена и по-късно да му повери и търг. дела. В Арбанаси преобладават гърци и албанци, но в дома на х. Панайот владее родолюбив бълг. дух.

ИД учи в грц. у-ще в Арбанаси и завършва с отличие мъжкото петокласно у-ще в Търново. В края на лятото на 1868 напуска Търново и се установява в Русе. Започва да се занимава с търговия и през 1872 създава комисионна търг. къща в съдружие с Игнат Стоянов. Поддържа делови контакти с Цариград, Виена, Букурещ, Одеса, Галац и др. Печели добре и се замогва. През 1873 започва и самостоятелна търговия. По това време с него се запознава З. Стоянов*, който по-късно го описва така: *Хубавец и деликат, който беше предмет в Русчук и Търново на много нежни въздишки, учил се в Търново само, но говореше и пишеше на всичките почти европейски езици.*

ИД участва активно в общ.-полит. и култ. живот на Русе — член и писар на ч-ще *Зора*, организатор на сказки, хорист и театрален деец, участник в ЦНД. В същото време че-

те много и събира богата библиотека. През септ. 1871 Анг. Кънчев* създава рев. к-т в Русе, а няколко месеца по-късно в него е привлечен и ИД (10 дек. 1871). Включва се активно в рев. дейност. Избран е за русенски представител и взема участие в общото събрание на БРЦК през апр.-май 1872. Въпреки бунтовническата залисия младият и очарователен 20-годишен мъж се влюбва пламенно, но уви безнадеждно, в останало неизвестно нам русчушко девойче. Това се оказва първата и единствена любов в краткия му живот.

Залавянето на В. Левски* разстройва к-тската организация. В настъпилото объркване Русенският рев. к-т запазва своята цялост и полит. активност. За нуждите на организацията ИД изоставя търг. си дела и през май 1874 постъпва като търг. агент при анг. компания, обслужваща жп линията Варна-Русе. Новата работа му позволява да пренася к-тска поща, улеснява пътуванията на рев. дейци и осъществяването на връзки с емиграцията в Румъния. Заема и поста телеграфист при русенската гара, което открива възможност да следи официалните телеграми и съобщения и да информира, когато е нужно, рев. среди за предприетите репресивни мерки.

Включва се активно и при подготовката на въст. през септ. 1875. Заподозрян от тур. власти в рев. дейност, ИД е принуден да емигрира в Румъния (септ. 1875). Неуспехът не го отчайва и той заедно със Ст. Стамболов* замислят да издават хумористичен и сатиричен в. Скоро обаче изоставят тези замисли и се включват в работата на ГРК, където на тях им е отредено да играят една от най-важните роли. При разработване плана за бъдещото въст. ИД е определен за гл. апостол на Втори (Сливенски) рев. окръг, а за негови помощници — юнкерът Г. Обретенов*, бившият хайдутин Стоил войвода и сливенецът Георги Икономов*. За разлика от останалите апостоли ИД остава по-продължително в Румъния, за да може със своя търг. опит да организира закупуването на оръжие и др. необходими материали за въст. На 7 март преминава Дунава през Зимнич-Свищов и след като се среща с родителите си в Арбанаси се насочва към определения му район. Подготовката тук върви по-трудно поради направените разкрития по време на Старозагорското въст. (септ. 1875) и повишената бдителност на тур. власти. Въпреки това ИД развива активна дейност като обхваща не само Сливен, Ямбол, Котел, но и околните села. В навечерието обаче на въст. рев. организация е разкрита, започват арести и преследвания, което до крайност затруднява дейността на гл. апостол.

В такава обстановка пристига вестта за избухналото въст. в Панагюрище, ИД и Г. Обретенов* преценяват, че всяко забавяне ще бъде фатално. На 3 май формират малка чета от верни рев. дейци и излизат в Балкана, където се присъединяват към дружината на Стоил войвода. На 7 май четата полага клетва и поема по своя героичен път с ясното съзнание, че отива на смърт за свободата на отечеството. На сл. ден тя е принудена да приеме първия бой с преследващите ги потери в местността Кадън кория. Успява да се изтеглят, но ожесточените потери продължават преследването. На 10 май четата е разпръсната и една група начело с ИД и Стоил войвода се насочва към прохода Демир капия (дн. Вратник). В завързалата се престрелка ИД е убит. Отрязаната му глава е разнасяна за страх и назидание на българите в Жеравна и Елена. Завършва един живот отдаден на отечеството. Загива *една от най-възвишените души на оная епоха.* (Д. Страшимиров).

Библ.: *Генова, В.* Иларион Драгостинов. С., 1989; *Костов, Д.* Иларион Драгостинов — апостол на свободата. С., 1937; *Страшимиров, Д.* История на Априлското въстание. Т.2-3. Пловдив, 1907, Т. 2, с. 37, 44-47, 232; т. 3, 285-292. /ПБ/

ДРАЖЕВ Георгиев, Георги (Ямбол, 1848-1876, Ямбол), търговец, учител, рев. деец.

Баща му, Дражо Хаджигеоргиев, е богат търговец. ГД учи в Ямбол и в кат. у-ще в Одрин. Сетне се занимава с търговия и учителства в Карнобат (1875-1876). Председател на Ямболския рев. к-т (създаден 1873). През Апр. въст. с група бойци се присъединява към четата на Ил. Драгостинов* и Стоил войвода в Сливенския балкан. След като четата е разбита при Нейково, Котленско (там падат убити Ил. Драгостинов и Г. Обретенов*, а Стоил войвода се предава в плен), ГД е заловен и обесен в родния си град.

Библ.: ЕБВИ, с. 226. /МГ/

ДРАСОВ, Иван Тодоров (псевд.: Иван Муратоглу, Афъза[г]а) (Ловеч, 1848-1901, Търново), търговец, революционер, публицист.

ИД е син от втория брак на ловчанския търговец Тодор Драсов с наследница на известна тетевенска фамилия. Бащата, който вървтял търговия с Виена, Будапеща и Брашов, умира рано и Иван е отгледан от майка си. След като завършва местното класно у-ще, младежът продължава бащиния занаят и започва търговия с манифактурни стоки. Дюкянът му, който се намира в тур. махала, става средище за младите ловчалии, които се събират тук да четат царигр. в-ци и да обсъждат борбата срещу грц. духовенство. Заедно с учителя Никола Ковачев ИД е инициатор на повечето от демонстрациите срещу Ловчанския владика. Участва активно и в дейността на ч-щето.

Вече известен сред съгражданите си като човек, тясно ангажиран с нац. кауза, естествено е той да е сред първите хора, с които се свърва В. Левски* при първото си посещение в Ловеч (нач. на 1870). ИД е избран за секретар на Ловчанския рев. к-т. Родната му къща става едно от осн. средища на к-та. Тук най-често се провеждат заседанията му. Левски и Ан. Кънчев* обикновено отсядат у тях. Тук се получават в-ците на Л. Каравелов* и рев. брошури и документи, които се разпращат и до други к-ти в страната. С ръката на ИД са написани и някои от документите на к-та и писмата на Апостола, който често му диктува кореспонденцията си. През 1871 заедно със съгражданина си Марин Поплуканов посещава и Румъния — все по к-тски дела. Кореспондира и с Данаил Попов в Турну Мъгуреле, когото в отсъствието на Апостола осведомява за работата на к-та. Покрай рев. дейност намира време да изпълни и една от гл. роли в първото театрално представление

в Ловеч (1872), подготвено с помощта на Анг. Кънчев*.

В нач. на авг. 1872, предупреден, че осм. полиция се интересува от дейността му, напуска града и заминава да продължи образованието си в Чехия. Напускайки Ловеч, ИД продължава да поддържа връзка с рев. дейци в Ловеч и в емиграция. Провалът на к-тската организация след арабаконашкия обир и обесването на В. Левски* не го отчайват. Макар и ученик първоначално в Писек (1872-1873), а след това в Прага (1874), ИД е в течение на всички начинания на БРЦК. Кореспонденцията му с П. Хитов*, Л. Каравелов*, Хр. Ботйов* и Данаил Попов от тези г. показва максимална осведоменост и голяма ангажираност спрямо бълг. кауза. По негова инициатива са основани частни рев. к-ти на бълг. ученици и студенти в Писек, Табор и Прага. ИД е дописник и на к-тския в. *Независимост* — най-често изпраща преводи от чешкия печат, но понякога и сведения, получени от Б-я. През 1874 участва в общото събрание на БРЦК в Букурещ (20-21 авг.).

От 1875 трайно се установява в Румъния. Сближава се с Хр. Ботйов* и го подкрепя в конфликта му с Л. Каравелов*. Избран е в новия състав на БРЦК (12 авг. 1875) и след заминаването на Хр. Ботйов в Одеса е фактическият организатор на подготовката на Старозагорското въст. (септ. 1875). Директивите му, съчетани с липса на време, предизвикват недоволството на мнозина от старите к-тски дейци в Б-я. След провала на опита за въст. и оттеглянето на Хр. Ботйов от БРЦК ИД с помощта на П. Хитов* прави последен опит за продължаване на дейността на организацията. На свиканото на 1 окт. 1875 общо събрание ИД е натоварен заедно с Никола Славков да предприеме обиколка по влашките градове. Идеята на събранието за изпращане на голяма чета в Б-я обаче не е подкрепена от емиграцията и БРЦК фактически прекратява дейността си.

Очертал се като привърженик на четническата тактика, дългогодишният к-тски деец ИД остава извън състава на ГРК. През бурната 1876 той се сближава с Димитър Ценович* и заедно с него подкрепя Ив. Кишелски* в опитите му да организира преминаване на въоръжени отряди в Б-я. От 5 юни до 12 ноем. с.г. редактира заедно с Т. Пеев* и Св. Миларов* новоучредения в. *Възраждньe*, излизащ в Браила. В. пропагандира идеята за въст. и настоява за по-широко представяне на бълг. въпрос пред Великите сили. По време на РТОВ ИД сътрудничи на рус. армия. Завръщането му след шест г. изгнание в родния Ловеч е помрачено от смъртта на майка му, убита преди осв. на града. След Осв. ИД е кмет в Ловеч, окр. управител в Берковица, Трън, Севлиево, Свищов, Търново и Варна. Избиран е за народен представител. Умира в Търново.

Оставя богат архив и ценни спомени за бълг. осв. дв.. Недостатъчно проучената му книж. дейност е разнообразна. Освен във в. *Независимост* (1873-1874) ИД сътрудничи и на в. *Право* (1873), в. *Знаме* (1874-1875) и сп. *Летоструй* (1869). През 1874 превежда от чешки на бълг. биографията на Дж. Мацини, която подготвя за печат първоначално в типографията на *Независимост*, а след това в Ботйовата печатница, която поради различни причини остава неиздадена.

Библ: *Абаджиев, Т.* Някои документи из архивния фонд на Иван Драсов. — В: ИДА, 10, 1965, 93-118; БВК, Т. 1, № 1808-1811; *Урумов, Ив.* Иван Тодоров Драсов. — В: Ловеч и Ловчанско. 4. С., 1932, 99-106; *Шарова, К.* Българският революционен комитет — 1875 г. — В: Българско възраждане. Идеи, личности, събития. Т. 1, С., 1995, 42-128. /КМ/

ДРИНОВ, Марин Стоянов (Панагюрище, 1838-1906, Харков), историк, фолклорист, филолог, общ. и държ. деец, първи (1869-1882) председател (1884-1898) и почетен член (1898) на БКД.

МД е второто дете в многолюдното семейство на Стоян Делчев Дринов и Мария Найденова. Бащата се занимава с различни занаяти — бояджийство, шивачество, часовникарство, но не успява да се замогне. Братята на МД — Найден и Пейо, са членове на основания от В. Левски* местен рев. к-т и дейни участници в Апр. въст.

Начално образование МД получава в родното си място при учителя Юрдан Ненов, който от рано оценява неговите способности. Заедно с него учи и Н. Бончев*. След завършването си и двамата в продължение на три г. учителстват в същото у-ще. Със средствата на Панагюрската община през 1858 те заминават за Русия, за да продължат образованието си. Поради липса на достатъчно средства постъпват в Киевската сем., където обучението за българчетата е безплатно.

Като семинарист МД проявява влечение към историята и филологията, започва да изучава древни езици. Благодарение на добрата си подготовка съумява успешно да положи приемните изпити в Моск. у-т и от 1 септ. 1861 е студент в Ист.-филолог. ф-т. Тук слуша лекции на професорите С.М. Соловьов, О. М. Бодянски, Ф.И. Буслаев и др., получавайки много добра филолог. подготовка и широка ист. култура. След четири години следване завършва (1865) с научното звание *кандидат*, което бива присъждано на най-добрите студенти.

Липсата на възможности за научна работа в родината го подтиква да постъпи като домашен учител при княгиня Е. М. Голицина (1866-1872), което му позволява да прекара значително време в редица европ. градове (1866-1870): Виена, Женева, Неапол, Рим, Прага, Варшава, Париж и др. По това време продължава да се самообразова, прави редица проучвания за бълг. история в различни библиотеки и архиви. В края на 1866 в царигр. в. *Время* излиза първата му статия: *Страшни ли са за нашата народност фанариотите и йезуитите?*, в която защитава правото на българите да имат самостоятелна църква. В продължение на две г. живее и работи в Прага (1867-1869), където написва двете си известни съчинения: *Поглед връх произхождението на българский народ и началото на българската история* и *Исторически преглед на българската църква от самото й начало до днес*, излезли във Виена през 1869. В първата, под влияние на някои славянофилски схващания развива тезата, че прабългарите са били малцинство, по-

гълнато от многократно превъзхождащите ги славяни. А във втората с научни аргументи отстоява исканията на българите в борбата им срещу грц. духовенство. Отличителна черта на неговите изследвания са привличането на множество извори и техният критичен анализ. Младият изследвач ползва и богата л-ра. И двете книги имат широко разпространение и голям отзвук както сред бълг. интелигенция, така също и сред всички слависти.

В чешката столица МД се запознава с В.Д. Стоянов*. Двамата замислят образуването на книж. д-во, което по подобие на сродните му организации в Чехия да обедини и подпомогне усилията на учени българи за *умственото повдигане на народа, за укрепването на неговата бъднина*. При учредяването на БКД (края на септ. 1869) в Браила МД не присъства, но поради утвърдения си вече научен авторитет е избран за председател на действителните членове. Макар в сл. г. да живее в чужбина, той полага системни грижи за дружествените дела и за излизането на сп. *Периодично списание на БКД*, в което самият той помества серия статии. На път от Италия за Москва донася в Браила (1870) три сандъка с книги, които поставят нач. на дружествената библиотека. В разгорелите се сред бълг. емиграция спорове между *млади* и *стари*, които засягат и БКД, МД се дистанцира от вторите, без да се присъединява към първите. Тази компромисна позиция, която отговаря на неговите либерално-демокр. възгледи и на стремежа му за независимост, провокира критики към него и от двете страни.

Събрал богат изворов материал, МД подготвя и защитава в Моск. у-тет своята магистърска дисертация *Заселение Балканского полуострова славянами* (май 1875). Мнението на съвременните медиевисти е, че това е едно от най-добрите проучвания върху ранната история на южните славяни. И днес много от неговите изводи запазват своята стойност. През същия период публикува и студията *Отец Паисий, неговото време, неговата история и учениците му* (1871). В нея за първи път в ист. книжнина се разкрива ролята и мястото на светогорския монах в бълг. история. Ученият подчертава, че историята на Паисий* слага нач. на Бълг. възраждане. Тази работа на МД оказва съществено влияние върху последвалите ист. изследвания.

През 1873 35-годишният учен е назначен за доцент в катедрата по славистика в Харковския у-тет, където остава да работи до края на живота си. През сл. две г. заедно с лекциите в у-та подготвя усилено и своята докторска дисертация *Южные славяне и Византия в X веке*, която защитава успешно в Моск. у-тет на 23 март 1876 г. Във връзка със защитата на дисертацията си споделя със своя приятел Н. Бончев*: *На диспута ме мъчиха цели четири часа, петима се бориха с мене, ала не можаха да ми надвият*.

В сл. месеци е отново в научна командировка на Запад. В Прага до него достига вестта за избухването на Апр. въст. и неговото жестоко потушаване. МД е потресен от съобщенията и прави всичко, което е по силите му, за да информира рус. и европ. общественост за стремежите на своите съотечественици. Използва пълноценно контактите си със славянофилски кръгове, за да подпомогне дипл. мисия на Др. Цанков* и М. Балабанов*. Във връзка със събитията в Б-я чете лекция в Харковския у-тет, в която заявява, че, макар и кървав, пътят на революцията към свободата е по-прав и бърз отколкото мирните просветителски средства.

В нач. на сл. г. сключва брак с Маргарита Иванова — наполовина рускиня, наполовина англичанка, от която има двама сина и една дъщеря.

РТОВ прекъсва временно неговите научни занимания и той, воден от родолюбиви чувства, взема отпуск от у-та и се присъединява към Гражданската канцелария на княз В.А. Черкаски. Отначало е привлечен като съветник, а след осв. на София е назначен за вицегубернатор на града (ян. 1878). В сл. шест месеца развива многостранна дейност за изграждане на добра администрация като за свой достоен партньор има рус. губернатор П.В. Алабин. Полага грижи за париране на срб. аспирации към Трън, Брезник, Кулско и Белоградчишко, доказвайки пред рус. власти, че в тези райони живее етнически чисто бълг. население. Подпомага и осв. борби на мак. българи. През втората половина на май 1878 е назначен за завеждащ (министър) на отдела Народна просвета и духовни дела при съвета на рус. императорски комисар в Б-я княз А.М. Дондуков-Корсаков. Със своята дейност допринася за организиране на модерно просв. дело в страната. По негова инициатива в София се открива народна библиотека с безплатна читалня, като в основата на книжния фонд лягат 6-те х. тома, изпратени от Харков, и личната библиотека на починалия бълг. историк Сп. Палаузов*. През дек. 1878 пак по настояване на МД тук е преместена библиотеката на БКД. Взема участие и при изработването на проекта за Търновската конституция, като под негово ръководство той е преведен на бълг. от специална комисия. По предложение на МД УС избира София за столица на Княжество Б-я.

След края на дейността на временното рус. управление се завръща в Харков и продължава преподавателската си и научна работа. През 1881 пристига в Б-я по покана на кн. Александър I Батенберг (1879-1886), но отказва да оглави създадения тогава Държ. съвет. Избран е за член на Петербургската академия на науките, на Чешката, Полската и Югославската академия. В края на живота си заболява от гръдна туберкулоза, която ограничава възможностите му за работа. Умира далеч от родината. Три г. по-късно тленните му останки с почести са пренесени в София.

Творчеството на МД обхваща 139 заглавия: монографии, студии, статии, рецензии и др. — история, филология, фолклористика, публицистика. То е и актуално, и същевременно издържано в научно-критично отношение. Безспорно най-голяма тежест в него имат изследванията му върху бълг. минало, с които допринася да се разкрие, че бълг. народ не е *без история, без предци*. За него в този момент от особено значение е да се преодолее *онова недостойно и зловредно за народността чувство* на самоунижение, което е обхванало

българина и което *твърде пречи на българското самостоятелно народно развитие.* До голяма степен той успява в това си намерение, публикувайки творби, които отговарят на назрелите общ. нужди. Едновременно с патриотичната тенденция МД прави и значителни научни приноси. Оценявайки творчеството му, проф. П. Мутафчиев справедливо отбелязва: *Най-характерното за Дринов бе неговият метод — начинът му по който подстъпваше към проблемите и стигаше до разрешението им. Горещ родолюбец, той никога и нигде не се поддаде на изкушението да жертва истината (в замяна) на патриотическите си настроения. Благодарение на Дринов у нас се знаеше, че науката служи на истината.*

Свои приноси МД има също така и в етнографията, фолклористиката и особено при изграждането на общ бълг. книж. език с единен правопис. През 1870 той обнародва две статии, от които особено значение има *За новобългарското азбуке* (ПСп., кн. 2). В нея авторът определя книж. език като *най-първата ни национална опора* и като съществен фактор за напредъка на бълг. народ. Осн. критерии за правописа и правоговора МД счита: *1. Живата българска реч вкупом с всичките ѝ изменения по разните бълг. области и 2. Старият български език в най-древните му и най-правописни паметници.* Дриновият езиково-правописен модел се възприема от книжовниците, свързани с *Периодическото списание* на БКД, благодарение на което се преодолява етимологичният принцип на Пловдивската езиково-правописна школа, защитаван от Н. Геров*. През 1899 с някои промени и поправки е утвърден като официален чрез *Упътване за общо правописание* на просветния министър Тодор Иванчов.

Библ.: *Горина, Л.В.* Историк и общественый деятель. М., 1986; *Горинов, Н.* Марин С. Дринов. Животопис, научна и обществена дейност. С., 1938; *Динеков, П.* Марин Дринов и Нешо Бончев. — В: Сп.БАН, 56, 1937; *Крачунов, Кр.* Марин Дринов. 1838-1906. Живот и дейност. С., 1938; Изследвания в чест на Марин С. Дринов. С., 1960; *Марин Дринов.* Материали от българо-съветската научна конференция. 150 години от рождението на Марин Дринов и 110 години Народна библиотека *Кирил и Методий.* С., 1989; *Марин Дринов.* 1838-1906. Био-библиографски указател и документално наследство. С., 1990; *Марин Дринов.* Исследования харьковских ученых. Посвещенные 150-летию со дня его рождения. С., 1991; Сборниче за юбилея на професора Марин С. Дринов, 1869-1899. С., 1900. /ПБ/

ДРУМЕВ, Васил Николов (духовно име: Климент, епископ Браницки, м-т Търновски) (Шумен, ок. 1840-1901, София), драматург, белетрист, висш духовник, общ. и полит. деец, действителен (1869) и почетен 1884) член и зам.-председател (1870-1872) на БКД.

ВД е петото и последното дете в семейството на Друми и Керуша. Бащата, който произхожда от близкото до Шумен с. Драгоево, е средно заможен шивач и търговец. Майката е отгледана от албанци християни, но самата не знае добре своя произход. През 1847 ВД постъпва във взаимното у-ще, в което учителства по това време С. Филаретов*. По-късно негови учители са С. Доброплодни* и Ив. Богоров*, като първият оказва особено силно влияние върху него.

В края на 1849, след разгрома на революцията в Унгария, в Шумен пристига голяма група пол. и унг. емигранти начело с Л. Кошут и Х. Денбински, която донася в града нов, по-свободолюбив дух, намерил отражение в местните у-ща. Маджарският емигрант М. Шафран сформира оркестър, който прави *разни мъчни европейски хави, каквито кадрил, полка, валс, мазурка, чардаш и др.* Европ. влияние в града се засилва и по време на Крим. война, когато тук се установяват като съюзници на турците фр. и анг. войски. В края на войната у-щата отново са отворени, а през лятото на 1856 С. Доброплодни* организира едно от първите театрални представления не само в града, но из цяла Б-я. В комедията *Михал* гл. роля се изпълнява от ВД. В такава интересна и раздвижена дух. среда се ражда влечението на ВД към л-рата и театъра. Той започва усилено да чете романтично-сензационни и приключенски романи, които оказват определено влияние при изграждането на неговите лит. вкусове. Изпъкнал със своите знания и способности ВД е назначен за помощник-учител (суплент, 1856), а когато ОБН успява да издейства нови стипендии за българи в рус. учебни заведения, изборът на шуменци пада именно върху него.

През 1858 постъпва в Одеската сем. По това време започва неговата лит. дейност. Едва 19-годишен прави преводи и написва повестта *Нещастна фамилия* (отпечатана в *Български книжици,* 1860; 2 изд. 1873), която се приема с възторг от четящата публика. В Одеса попада под влияние на магнетичната фигура на Раковски*, който през 1858 за два месеца е назначен за надзирател на пансиона към Семинарията. Увлечението на ВД към него носи не само книж., но и чисто полит. характер — започва да следи отблизо ЦНД, възторгва се от постъпката (т.нар. *Великденска акция*) на Иларион Макариополски* на 3 април 1860, а когато Раковски* основава своята Бълг. легия, той изоставя учението и бърза да се присъедини към стеклите се в Белград родолюбци (дек. 1861). Плановете за въст. пропадат, а ВД е разочарован от политиката на срб. правителство. По време на обсадата на Белградската крепост влиза в конфликт с Раковски, който едва не завършва трагично за младия легист. Спасява го Стефан Караджа*, чийто портрет после ВД държи винаги при себе си.

Завърнал се в Одеса, той заболява тежко от тиф и едва не умира (1862). Ректорът на Семинарията поглежда снизходително на отлъчването му и го приема отново сред своите възпитаници. В сл. 2 г. ВД написва втората си повест *Ученик и благодетели, или чуждото си е все чуждо* (обнародвана като подлистник на в. *Съветник,* 1864), която остава недовършена, но показва безспорното дарование на младия белетрист. През юни 1865 завършва с отличие Семинарията и с. г. постъпва в Киевската дух. академия. Четири г. по-късно защитава кандидатска дисертация на тема: *Греко-римские законы о преступлениях против веры и церкви,* за избо-

ра на която определено значение има интересът му към бълг.-грц. църк. конфликт. По време на следването си установява тесни връзки с Йосиф Соколски* и се превръща в един вид негов секретар, подбуждайки го да прави дарения за развитието на просветата сред българите. В Киев започва да чете и сериозна л-ра, главно Шекспир и Гогол, което оказва влияние върху творческата му работа над драмата.

След завършването на Академията се установява в Румъния и взема дейно участие при учредяването на БКД. Тъй като избраният за председател М. Дринов* не може реално да поеме поста, решено е за негов заместник да бъде привлечен ВД. В сл. 4 г. осн. негова грижа са делата на БКД и заедно с В.Д. Стоянов*, негов близък приятел от ученическите г. в Шумен, редактирането на *Периодическо списание на БКД*. Едновременно с това поема ръководството на бълг. у-ще в Браила, пише критики и рецензии, които излизат на страниците на *Периодическо списание*. Според спомените на някои съвременници като резултат от един негов лит. спор с Д. Войников* в края на 1872 се ражда 5-актната ист. драма *Иванку, убиецът на Асеня I*. Драмата веднага е приета възторжено, а Л. Каравелов* справедливо отбелязва, че с нея се поставя истинското начало на драматичното изкуство у нас. *Друмев е буква А*, отбелязва той, *след която ще вървят всички останали.*

Със създаването на Бълг. екзархия остро започва да се чувства необходимостта от добре подготвени духовници, които да се заемат с нейното устройване. Поканен е и ВД, който не без известно колебание решава да се откъсне от чисто лит. си занимания и да се отдаде на дух. и църк.-организационна дейност. На 6 юни 1873 е ръкоположен за йеродякон, след което дух. му кариера напредва стремително — йеромонах, архим., протосингел и през април 1874 вече е епископ с титлата *Браницки*, натоварен да ръководи добруджанския дял от Доростоло-Червенската епархия.

Бълг. л-ра губи едно безспорно дарование, но Бълг. правосл. църква спечелва един просветен, целеустремен и амбициозен духовник, който има немалък принос за нейното укрепване. Още преди да замине за своето седалище, Тулча, той е натоварен да освети откритото в Петропавловския м-р край Лясковец дух. у-ще. В Сев. Добруджа ВД проявява организаторски способности, такт и умение да ръководи дух. и просв. живот. По време на РТОВ е повикан в Русе да замести отзования в столицата Григорий Доростоло-Червенски*. В този критичен момент ВД проявява истинско мъжество и докрай остава верен на своя дълг да закриля и ръководи паството си. Затова и нему се пада честта на 8 февр. 1878 да приветства влизащите в града рус. бойни части.

Осв. донася нови грижи и нови отговорности за бълг. полит. и дух. елит. В нач. на учебната 1878-1879 ВД е назначен за временен ректор на Петропавловската сем., а малко по-късно и за временно управляващ овдовялата Търновска епархия. Междувременно ръководи и дев. гимн. в Търново. Участва активно в работата на УС и на I ВНС (1879), член е на делегацията, която поднася благодарствен адрес на имп. Александър II (1855-1881) от името на бълг. народ. При изработването на Търновската конституция взема страната на консерваторите, които настояват за двукамарна парламентарна система и въвеждане на образователен ценз при гласуването. Поради особеното си положение в полит. живот на Княжеството е назначен от кн. Александър I Батенберг (1879-1886) за втори по ред бълг. министър-председател и министър на народното просвещение (25 ноемв. 1879-1824 март 1880).

След като се завръща в Търновска епархия, се отдава на пастирските си задължения и през 1881 започва да издава сп. *Духовен прочит*. По време на *Режима на пълномощията* (1881-1883) се обявява срещу нарушаването на Търновската конституция, което му спечелва уважението на демокр. общественост. На 27 май 1884 е избран за кириарх на Търновска епархия, а през есента с.г. е назначен от екзарх Йосиф I* за екзархийски делегат и временно управляващ овдовялата Софийска епархия. След Съединението (1885) ръководи бълг. делегация, която се среща с рус. император Александър III (1881-1894) в Копенхаген и търси подкрепа за бълг. нац. кауза (септ.1885). Утвърден е и за председател на учредения тогава Бълг. червен кръст (1885-1887). Оглавява (9-12 авг. 1885) временното правителство след детронирането на княз Александър I Батенберг (1879-1886), за което при последвалия контрапреврат е заточен в Буховския м-р.

Последователен русофил, той влиза в конфликт с политиката на Ст. Стамболов*, за което е преследван и принуден да се прибере в своята епархия (дек.1887). Поради враждебното му отношение към кн. Фердинанд (1887-1918) е интерниран в Петропавловския м-р, а след това осъден на две г. затвор, които трябвало да излежи в Гложенския м-р (1893-1894). След падането (1894) на Ст. Стамболов* от власт се завръща в Търново. През юни 1895 участва в делегация, имаща за цел да подобри отношенията между Б-я и Русия, и спомага за нейния успех. В края на живота си заболява тежко, което ограничава общ. му и лит. изяви. Умира в София, но тленните му останки са пренесени в Търново и погребани в артиката на съборната църква *Св. Богородица*.

Лит. творчество на ВД показва безспорен талант, който за съжаление м-т Климент, увлечен от църк. и полит. дела, не успява да развие и реализира. В историята на новата бълг. л-ра той остава с ранните си произведения, между които *Нещастна фамилия* заема особено място. Творбата е изградена в сантименталнo-романтичен план и пресъздава страданията на българите, причинени им от насилията на еничери и кърджалии. Тя допада на възрожд. читател с актуалната си тематика, с патриотичната тенденция, вложена в нея, със способността на автора да придаде драматизъм на действието, да внуши размисъл, да предизвика вълнения. Със своята повест ВД се вписва в една вече оформяща се белетристична традиция, доуплътнява я и според някои лит. историци поставя нач. на оригиналната бълг. по-

вест. Насърчен от успеха на първата си творба, ВД пристъпва към създаването на повестта *Ученик и благодетели*, в която разказва за трудния път на едно българче, водено от стремежа си към по-високо образование. Сблъсъкът на благородните стремежи с користолюбието на чорбаджии и *благодетели* дава възможност да се разгърне соц.-критичното начало, без при това авторът да скъсва напълно със сантиментализма. Най-добър е ВД при обрисуването на характерите, при индивидуализирането и типизирането на образите. Независимо от своите худ. достойнства повестта остава недовършена и не излиза като отделна книга, което предопределя по-слабия отзвук сред читателите. Безспорно най-значителното лит. произведение на ВД е ист. драма *Иванку, убиецът на Асеня I.* Повлиян от класическите образци на Шекспир и Пушкин, ВД създава вълнуващо произведение, което претворява важни моменти от средновек. българ. история. С драматургичните си качества и с патриотичния си заряд творбата намира широк отзвук. За нея Ив. Вазов* пише: *Иванко остана за дълги години едничката национална драма, способна да раздвижи българската душа.* С творчеството си ВД влияе върху Ил. Блъсков*, Л. Каравелов* и Ив. Вазов и поставя стабилни основи за последвалото развитие на белетристиката и драматургията.

Библ.: БП ИНБЛ. Т. 4, 204-297; *Константинов, Г.* Васил Друмев — Климент Браницки и Търновски. Живот, дейност, характер. С., 1926; *Леков, Д.* Васил Друмев — живот и дело. С., 1976; Сб. Климент Търновски — Васил Друмев. С., 1927; *Чилингиров, Ст.* Васил Друмев. — В: Български писатели. Живот, творчество, идеи. Т. III. С., 1929, 137-168. /ПБ/

ДУНЬОВ, Стефан (Ищван) (Винга, Банат, 1816-1889, Пистоя, Италия), юрист, революционер, военен.

Потомък на чипровски преселници след въст. от 1688, СД завършва право (1843) в Будапеща и получава докторат по право и финанси. Участва в Унг. революция (1848-1849) начело на отряд банатски доброволци българи, военно-полеви съдия и капитан от унг. армия, близък на Л. Кошут. След разгрома на унгарците прекарва в авст. затвор до 1857. Преминал нелегално в Италия, той се включва в борбата на италианците за осв. и обединение. Присъединява се към Дж. Гарибалди като командир на полк, с който се сражава срещу австрийците в битката при Волтурно (окт. 1860), когато е тежко ранен. Сетне остава да живее в Италия, където е произведен в чин *полковник* и му е отпусната пенсия. Издава трудове по ик. и юридически въпроси, сътрудничи на пресата. Кавалер на унг. и ит. ордени за бойни заслуги.

Библ.: ЕБВИ, с. 230; *Нешев, Г.* Банатският революционер Стефан Дуньов — прославен потомък на Чипровци. — В: Сб. Чипровци 1688-1968. С. 1971, 175-182. /МГ/

ДУШАНОВ, Димитър Тачев (Казанлък, 1837-1904, Пловдив), учител, книжовник, преводач, общественик.

Син на Тачо Мангата, шивач и килиен учител, който по-късно възприема *взаимната метода.* ДД учи в родния си град и в грц. у-ща в Одрин и Куручешме (Цариград). Писар в търг. кантори (1856-1859), учител на няколко места (1860-1878). През 1876 придружава известния унг. изследвач на Балканите Ф. Каниц при обиколката му из Казанлъшко. Подпомага Юдж. Скайлър и кн. Церетелев в събирането на сведения за тур. зверства при потушаване на Апр. въст. След Осв. е учител и чиновник.

Сътрудничи в пресата; като автор, *побългарител*, преводач или компилатор издава редица религ., нравоучителни и ист. съчинения.

Женен за сръбкинята **Рахил БАРАК-Д** (Митровица, Австрия неизв.-1887, Пловдив), която учителства из Б-я, развива култ. и общ. дейност — основава дев. у-ща и женски д-ва, изнася сказки, пропагандира образованието и науката, сътрудничи в печата, превежда от срб.

Библ.: ЕБВИ, 230-231; ЕБ. т.1, 400-401; *Георгиев, М.* Димитър и Рахил Душанови . — В: Казанлък в миналото и днес. т.1. С., 1912, 150-153. /МГ/

ДЪНОВСКИ, Константин А. (Устово, дн. кв. на Смолян, 1830-1918, Варна), учетел, свещеник.

Образованието си получава в килийно у-ще в Устово, в грц. у-ще в Пловдив и 2 г. при учителя Никифор п. Константинов в Татар Пазарджик. В 1844-1846 г. е учител в родното си място, а през следващата — в съседното с. Райково (дн. кв. на Смолян). През 1847 КД се преселва във Варненско, където е условен за учител в първото българ. у-ще в този край, открито с.г. в с. Хадърча (Николаевка). То е уредено в къщата на популярния чорбаджия и родолюбец Атанас Георгиев, комуто принадлежи и главната заслуга за това събитие. Младият учител, който не след дълго става негов зет, учителства тук до 1854. Сл. 2 г. е учител в Балчик, през 1856-1857 отново се връща в Хадърча. На 2 юни 1857 е ръкоположен за енорийски свещеник в селото. Известно време служи в грц. митрополия във Варна, но с откриване на параклиса в сградата на българ. у-ще в града се премества в него.

КД е не само пръв българ. свещеник във Варна, до 1868 той е председател на българ. църк.-училищна община. След неколкогодишно прекъсване той отново оглавява Гл. българ. община, в чийто обсег влизат Варненско, Провадийско, Хаджиоглу Пазарджишко, Балчишко и Мангалянско. Неговата родолюбива дейност протича при трудни обстоятелства — борба срещу асимилаторската и култ.-полит. инвазия на гърцизма, нарастващата сила на гъркоманията, ограничените материални и нац.-полит. възможности на българите за самосъхранение и развитие и т.н. КД продължава да свещенодейства в първата българ. църква до края на живота си. Там, до олтара на църквата (дн. Музей на Възраждането), е и гробът му. Синът на КД — Петър Дънов — е световно известен духовен учител, създател на *Бялото братство* в Б-я.

Библ.: *Ников, П.* Иконом Константин А. Дъновски. — В: Духовна култура, 1920 , № 1-2, 114-133. /ВТ/

ДЪРЖИЛОВИЧ, род от Македония на книжари, печатари, учители.

Константин Динков (Днката) (Държилово, Воденско, неизв.-1890, неизв.), книжар, книгоиздател, участник в ЦНД.

До 1850 споделя съдбата на помалкия си брат: сражава се в Грц. въст. (1821-1828) против осм. владичество и завършва образование в Атина. Още през 1849 издава в Белград *Враческия молитви*. От авторското му име *Хаджи Константин Динков* в книгата е видно, че вече е посетил Божи гроб. Сътрудничи на брат си в създаването на печатница и книжарница в Солун (1852). Участва в борбите на българите в Кукушката епархия за роден архиерей и самостоятелна църк. йерархия. По спомени на съвременници предупреждава и предотвратява (1859) заточаването на на четирима бълг. първенци от Кукуш, между които Н. Станишев*.

Разпространител от Солун на сп. *Български книжици* (1858-1862), в. *България* (1859-1863), в. *Съветник* (1863-1870). Пръв председател на Солунската бълг. община (1867). Баща на известните учители и дейци за възраждането на българщината в Солун и околните селища, които осъществяват мечтата му за откриване на светски у-ща в областта: Георги Константинов (Динката) (Солун, 1838-1876, Атина) и Славка Константинова Динкова (Солун, ок. 1848-1878, Солун).

Киряк Динков (Държилово, Воденско, неизв.-1877, Солун), печатар, книжар, по-малък брат на Конст. Д.

През 1822, по време на грц. въст. (1821-1828), родното му село е съсипано. По думите на КД: *в битката на гърците против турците ние, македонските българи, образувахме чети и отивахме да им помагаме.* Участва в Грц. в-ние (1821-1828). В Атина получава високо образование. От 1850-те г. се установява в Солун. Продължава делото на Теодосий Синаитски*. Заедно с брат си отваря (1852) печатница с книжарница за всички въведени в у-щата грц. книги. В някои издания, например превода (1852) на част от Евангелието от грц. на Павел Божигробски*, бълг. текст е отпечатан с грц. букви. В Солун КД се сближава с едни от най-активните участници в ЦНД. Под влиянието на Д. Миладинов*, Раковски* и др. възрожденци КД разширява кръга на своите общ. дейност. ЦНД в Солунско и Кукушко заемат трайно място в изявите му. Както сам пише (1860) до Раковски, КД съдейства на Н. Станишев* и *кукушките българи да искат епископ българин* — Партений Зографски*. Заради това гърците — на първо място солунските първенци начело със Солунския и Воденския м-т — успяват да издействат (1860) от тур. власт затварянето на печатницата. По повод на това събитие в. *България* (бр. 51, 12 март 1860) съобщава, че с *лукавите си постъпки* гърците се готвят да съдят КД, *защото побългарява света.* В специални писма и дописки до редактора на в. *Дунавски лебед* (1861), на който КД е настоятел, съобщава за хода на бълг. култ. и църк. дв. в Македония. Заедно с това по примера на бр. Миладинови* записва бълг. народно поетическо творчество. С негово съдействие през 1865 от солунската митница са освободени 65 екз. от *Български народни песни* на Д. и К. Миладинови. *Тогава* — по думите на К. Шапкарев* — *за пръв път видяхме Миладиновите песни.* Избран е за надзирател на бълг. дев. у-ще в Солун (1867) и член на Бълг. община в града (1868). Като общественик неуморно работи за образованието и просветата на *жадната за наука Българска юност* и за възраждането на *цял македонский български род.*

Библ.: *Стоилов, А.* Солунски дейци по нашето възраждане. — В: Развитие, 1918, № 9, 267-271; *Същият.* Български книжовници от Македония. С.,1922, 31-32. *Парижков, П.* Фамилията Държилович. — Във: Възрожденски книжари. С., 1980, 229-230; *Снегаров, Ив.* Солун в българската духовна култура. С., 1937, с. 88. /ЖК/

ДЮСТАБАНОВ, Цанко Христов (Габрово, 1844-1876, Търново), общ. и полит. деец, войвода в Апр. въст.

Роден в богато и влиятелно габровско семейство. Бащата Христо Цанков Дюстабанов е племенник на В. Априлов*, а дядото, Станю чорбаджи, е най-силният човек в града. Майката Рада Досева е близка сродница на Н. Ст. Палаузов*. Бащата се занимава с търговия и откупуване на десятъка, което му позволява да натрупа значително за времето си състояние. Участва в борбата на габровци за църк. независимост.

ЦД учи в Габровското у-ще, което завършва през 1861/62. В сл. г. продължава да се самообразова и самостоятелно изучава фр., ит., грц. и тур. Събира богата библиотека на езиците, които ползва. Последователно се запознава с действащото осм. законодателство. След смъртта на баща си (1868) поема върху себе си цялата грижа за имотите и търговията. Постепенно израства като влиятелна личност, а доброто познаване на осм. право го превръща в един вид адвокат на местното бълг. население.

През 1870-1872 пътува до Цариград по търг. дела и според някои извори учи в *Роберт колеж.* След завръщането си в Габрово активно участва в общ. дейност. Подпомага просв. дело в града. През 1875 е избран за училищен настоятел и член (платен) на Габровския казалийски съд. Един от инициаторите за свикване събрание на градските първенци, което на 30 дек. 1875 изпраща просба до великия везир с искане да бъде признат бълг. език за официален и бълг. младежи да бъдат приемани в осм. армия наравно с техните мюс. връстници.

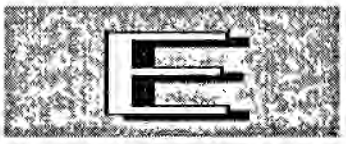
В навечерието на Апр. въст. ЦД е привлечен за съмишленик на рев. съзаклятие. *С въстанието ние не ще освободим България* — заявява той при приемането му в рев. к-т, — *в това съм убеден твърдо, но ще научим българина поне да знае как да мре; ще обърнем внимание на Европа и ще дадем възможност на Русия да вдигне гюрюлтия.* На 30 апр. 1876, разбрали за въст. в Пловдивско и за четата на поп Харитон*, габровци решават да вдигнат въст., а ЦД е определен за войвода на тяхната чета. На 1 май в Соколския м-р край града се събират над 200 въст., които развяват знамето на бунта. След кратко колебание относно това, дали да се овладее Габрово, или да се действа в Балкана, ръководството избира втория вариант и на 2 май четата се насочва към селата Батошево, Кръвеник и Ново село, където има добра подготовка и условия за масово въст. По пътя обаче, поради липса на дисциплина и бойна закалка мнозина от момците се отлъчват и се връщат по родните си места. За да привлече нови въст. и да разшири обхвата на

бунта, ръководството разделя четата на две колони, които по различни пътища се насочват към Батошево. Наистина от селата и махалите на Подбалкана към тях се присъединяват нови хора и на моменти четата достига до 400 души, но и напусналите след това четници не са малко. На 4 май двете групи се събират в назначения пункт и са посрещнати с голяма радост от батошевци, които същия ден се вдигат на бунт. Тук, както и в другите селища, четата на ЦД е приета като олицетворение на новата бълг. власт. Вестта, че въстаналите на 2 май Ново село и Кръвеник са застрашени от башибозушки отряди, принуждава ЦД да бърза и след като оставя част от четниците си в Батошево, той се насочва към застрашения район. На 5 май е вече в Ново село и подсилва отбранителните позиции на въст.

В кървави сражения през сл. дни турците овладяват Батошево и Кръвеник. За да не попадне в капан, ЦД извежда четниците си в планината, а Ново село е подложено на грабеж и разорение от настъпващия башибозук и редовна войска. На 11 май под връх Мара Гидик (дн. Русалка) въст. са посрещнати от потеря. Престрелката прераства в кърваво ръкопашно сражение. Мнозина загиват, а оцелелите се разпръскват. ЦД е ранен, но успява да се спаси. Достига до колибите Бойновци над Габрово и тук е издаден от селския чорбаджия на турците, които го залавят. Откаран в Габрово, а след това Търново, където заедно с другите заловени ръководители е съден от извънреден състав.

На процеса се държи достойно, а на турските съдии заявява открито: *Аз зная много добре, че царството ви е голямо, че силата, войската и оръжието са във ваши ръце, че със сила не ще ви надвием; но зная още, че вие сте варвари и тирани, че заради въстанието ще се нахвърлите върху невинни и мирни жители и ще извършите зверства. Нашата цел не е била да ви надвием със сила, а само да ви предизвикаме да направите зверства, които вече премного направихте и благодарение на които се компрометирахте през целия образован свят. И тая наша цел е достигната вече. И тъй, ние ви победихме.* Осъден е на смърт. Когато го питат къде да го обесят — в Габрово или в Търново, ЦД с присъщата му твърдост отговаря: *в Търново, защото е по-голям град и ще е по салтанат.* Присъдата е изпълнена на 15 юни 1876. Гордото държание на ЦД предизвиква широк отзвук сред местното бълг. население. Според едно предание лично гл. апостол на Първи рев. окръг Ст. Стамболов*, който се укрива по това време в с. Сомоводене, с риск да бъде разкрит и заловен, идва в Търново в деня на екзекуцията, за да вдъхне кураж и да отдаде почит на смелия войвода.

Библ.: *Косев, К., Н. Жечев, Д. Дойнов.* История на Априлското въстание 1876. С., 1976, 419-429, 540; *Стефанова, М.* Цанко Христов Дюстабанов — войвода на Габровската въстаническа чета. — В: ГМСБ, **2**, 1976, 103-111; *Страшимиров, Д.* История на Априлското въстание. Т.3. Пловдив, 1907, 313-327. /ПБ/

ЕВСТАТИЙ ПЕЛАГОНИЙСКИ (мирско име: Петър Димитракиев) (Голямо Белово, Пазарджишко, ок. 1832-1885, Одрин), висш духовник.

Баща му е търговец на добитък. Учи в родното си място, сетне в Пловдив. 18-годишен става монах в Рилския м-р, после се премества в *Зограф*, чийто игумен е Натанаил*, по-сетне Охридски м-т. На разноски на *Зограф* учи в сем. в Халки и Яш, завършва и Киевската сем. и Моск. дух. академия (1866) и с.г. слуша лекции по философия в Берлин. Най-накрая завършва (1867-1870) и медицина в Париж и се завръща в *Зограф*, където отваря у-ще и болница.

В 1872 е ръкоположен за Пелагонийски (Битолски) м-т, но тъй като присъединяването на тази епархия към екзархийския диоцез се отлага неопределено, от 1874 ЕП става управляващ Нишавската епархия с център Пирот. За разлика от своя събрат Виктор Нишки*, който капитулира, ЕП твърдо отстоява бълг. нац. интереси — провежда плебисцит, чийто резултати са противоположни на желаните от сърбите, организира антисрб. демонстрация на 9 февр. 1878 и пр. С това бълг. население от Нишавска епархия и неговият пастир си навличат срб. репресии. Първенците са арестувани, а ЕП е интерниран в Крушевац. Освободен е благодарение на рус. официална намеса, но през юни 1878 е екстерниран от Западните покрайнини, които Сърбия си присъединява по силата на Берлинския трактат (1878).

След Осв. ЕП е депутат в УС, за кратко ръководи Самоковската сем., а от 1885 до смъртта си е управляващ Одринска епархия.

Библ.: ЕБВИ, 233-234; *Маркова, З.* Българската екзархия 1870-1879. С., 1989, 90-91, 247. /МГ/

ЕКЗАРХ, Александър Стоилов Боев (Бойоглу-) (Ст. Загора, ок. 1810-1891, София), деец на ЦНД, благотворител, журналист, дипломат, почетен член (1884) на БКД.

АЕ произхожда от богато и влиятелно старозагорско семейство. Използваната обикновено от Търновския м-т титла *екзарх*, която след време АЕ прикачва към името си, се предавала според него от поколения в рода му. Липсват документи, потвърждаващи тази версия, която може би по-късно сам АЕ сътворява, за да си придаде повече тежест в очите на европ. дипломати, до чието благоволение ще се домогва. Дух. лица в рода му обаче не са изключение. Първите стъпки в писменàта АЕ прави именно при вуйчо си Атанас, духовник в Хилендарския метох в Станимака (дн. Асеновград), тъй като в родния му град по това време няма у-ще. След две г. в Станимака продължава обучението си в грц. у-ще в Одрин.

Завърнал се след РТВ 1828-1829 в родния си град, АЕ е повален от епидемия, от която за разлика от едния от братята си успява да се спаси. Скоро след неговото оздравяване при баща му пристига делегация от казанлъшки първенци, която настоява АЕ да учи децата им на църк. пев-

не и на грц. език. Молбата е приета и в продължение на 1 г. АЕ учителства в Казанлъшкото у-ще, но съзнавайки, че не е достатъчно подготвен да обучава другите, решава да потърси начин да продължи собственото си образование. Тържествено изпратен от роднини и приятели, заминава за Букурещ, където се записва в прочутата *Бейска академия*, разсадник на просвещенски идеи на Балканите.

Митарствата му през сл. г. не са много ясни. Според някои свидетелства прави опити да продължи образованието си в Будапеща, Виена и Мюнхен. Сигурно е, че през 1836 вече е в Париж, където първоначално следва математика. Състоянието на семейството му обаче постепенно се смалява, а г., прекарани от АЕ в учение, вече тежат на фамилията. Открилата се възможност за стипендия от осм. правителство, което в рамките на Танзимата предприема конкретни стъпки за образоване по европ. образец, е твърде благоприятна за АЕ. Изглежда не без помощта и на Ст. Богориди*, чийто син Н. Богориди* по това време работи в тур. посолство в Париж, АЕ получава необходимата му фин. подкрепа от 200 франка месечно. Стипендията обаче му налага вместо математика да изучава медицина. От 1839 АЕ вече е редовен стипендиант — статут, който той запазва само две г., тъй като полит. му стъпки след това карат осм. власти да прекратят фин. си подкрепа за тази *неблагонадеждна* личност.

Поредната изт. криза (1839-1841) прави АЕ изцяло подвластен на мисълта да извърши нещо за родината си. Идеята му е подкрепена от пол. емиграция в Париж, с чийто ръководител кн. Ад. Чарториски АЕ влиза в тесни връзки. Случай скоро се представя — през 1841, след жестокото потушаване на Нишкото въст., когато натовареният с проучвателна мисия фр. икономист Жером-Адолф Бланки се нуждае от вещ преводач и познавач на местните условия. АЕ заминава с него за Б-я и се представя отлично. Завърнал се в Париж, той разширява дейността си и чрез серия мемоари, писма и обръщения запознава европ. правителства с положението на бълг. народ и се опитва да издейства съдействие за образование и автономия на българите. Среща се с фр. вън. министър Фр. Гизо (1842), с анг. му колега (1846), както и с други европ. дипломати и влиятелни полит. лица.

Макар конкретните му стъпки да не водят до значими последствия, извън разширяването на достъпа на бълг. младежи до фр. учебни заведения, заслугата му е огромна. Мемоарите му до правителствата на Великите сили поставят забравеното име на Б-я на масата на европ. дипломация. Млад, елегантен, добре образован, АЕ привлича вниманието и чрез собствения си пример доказва правото на народа си на самостоятелност. Но дейността му през тези г. не се ограничава само в дипл. салони. Най-важният му мемоар, изпратен до европ. правителства и В. Порта на 24 януари 1843, е преведен, издаден литографски и разпространяван и на бълг. език под заглавие *Напис ради болгаров*. АЕ не действа сам, а привлича намиращите се по това време в Париж и други българи. Г. Кръстевич*, Т. Пиколо, Н. Пиколо* и др. са сред най-верните му съмишленици, а кореспондентската връзка с д-р П. Берон*, Ив. Селимински*, Ст. Богориди* показва разбирането му за необходимостта от по-общи и съгласувани действия на българите. За дейността му е добре осведомен още от ученическите си г. в Цариград и Раковски*. Според някои свидетелства на последния АЕ и парижките му приятели са в течение и на подготовката на Втория Браилски бунт (1842).

Някои от кроежите на АЕ са прекалено романтични и наивни: напр., идеята за *превземане на Цариградската патриаршия отвътре* — чрез овладяването на вселенския престол от българин, задача, за която най-подходящ му се вижда Ив. Селимински*. Те обаче свидетелстват за голяма активност и несломимо желание за успех. Загубил надежда да получи подкрепа от зап. сили и по-специално от Франция, той се преориентира към Русия. След успешно посещение в Петербург, Москва, Киев и Одеса, бившият почитател на Франция се установява в осм. столица (1848) и става важна фигура в разпределянето на отпусканите от Русия средства за бълг. просвета. Не без рус. помощ открива и печатницата си, в която 13 г. излиза едно от първите и най-дълготрайно бълг. възрожд. периодично издание *Цариградски вестник* (1848-1863), което АЕ редактира през 1850-1860. Включва се активно в живота на бълг. колония в Цариград и в инициативата за изграждането на бълг. храм в столицата. Превежда и издава *Младата сибирянка* (от Ксавие дьо Местр, 1851) и *Священое и божественое евангелие Новаго завета* (1858). Сътрудничи и в излизащите на фр. царигр. в-ци *La Presse d'Orient*, *Le Courrier d'Orient* и в англоезичния *The Levant Times*

Прекалената му обвързаност с рус. политика по църк. въпрос и нежеланието му да превърне *Цариградски вестник* в трибуна на борбата срещу Царигр. патриаршия, постепенно го откъсват от все по-радикализиращата се в мненията си царигр. бълг. колония след 1860. Назначен е за съветник в тур. посолство в Париж (1866-1876). След Осв. за кратко е префект на Пловдив. Член на Върховния адм. съд в Изт. Румелия. Един от кандидатите за трона на Княжество Б-я (1879, 1886). От 1885 до смъртта си живее в София.

Библ: *Генчев, Н.* Франция в българското духовно възраждане. С., 1979, с. 83, 88-100, 308, 313; *Планински, Н.* Черти от живота на Александър Екзарх. Сливен, 1884; *Шарова, К.* Българският политически център в Париж през 40-те г. на 19 в. — Във: В чест на акад. Хр. Христов. Изследвания по случай 60 години от рождението му. С., 1976; *Същата.* Български дипломатически акции пред Европа в началото на 40-те години на 19 в. — В: България и европейските страни през XIX-XX в. С., 1975, 27-48; *Янков, Т.* Ал. Екзарх. Из историята на Българското възраждане. — В: Българска мисъл, 1929, № 3, 248-255; *Šarova, Kr.* Les Bulgares dans la politique de l'migration polonaise 1840-1843. — *BHR*, 1974, N 3; *Voillery, P.* Philosophie ou francophilie dans la Renaissance bulgare? A propos d'un activiste de la Renaissance bulgare. L'autobiographie d'Alexandre Exarh. 1810-1891. — *Cahiers du monde russe et soviétique*, vol. XXII (4), 401-417. /КМ/

ЕНЧЕВ, Димитър Поптонев (Енина, Казанлъшко, 1841-1882, Силистра), учител, читалищен деец, публицист, книжовник.

ДЕ получава началното си образование в Казанлък, после учи сем. в Одеса, гимн. в Киев и се дипломира (1866) в Ист.-филолог. ф-т на Киевския у-т. С.г. е назначен за учител в Габровското мъжко у-ще (1866-1869). През сл. 3 г. е гл. учител в Русе. След едногодишно прекъсване е учител със съпругата си Ант. Мамарчева* в Търново, а от 1874 до края на живота си — в Силистра. ДЕ е един от основателите и пръв председател на Русенското ч-ще *Зора*, инициатор за учредяването на женското д-во в града, един от радетелите за откриване на книжарница, за образуване на учителско д-во. Поддържа връзки с дейците на рев. емиграция в Румъния, участва във формирането на бълг. отряди в Срб.-тур. война (1876).

Човек с богата култура и многостранна общ. активност, ДЕ оставя диря преди всичко на книж. поле. Той превежда още като студент две книги на известни рус. педагози, които по-късно са обнародвани. Първата от тях е *Космография. (Ръководство за училищата). Съст. А. Малинин и К. Буренин, преподаватели в 4-та Московска гимназия. От третото изправено и допълнено издание превел Д. Енчев. С 101 фигури. Книгопродавница Момчилова и Сие в Търново, 1873. (във Виена, у книгопечатница Л. Сомер и сие).* В популярна форма книгата дава знания за размерите и движението на Земята, на другите небесни тела. Втората книга е *Физическа география. (Ръководство за училищата). Съставители А. Малинин и К. Буренин, 1873.)*

Няколко г. по-рано ДЕ превежда и издава *Селскостуланска неорганическа и органическа химия. Популярно написана за училищата и народа от А. Бернщейна с пространно изработено химическо наименование по Ю. Щеткгардта. По тоя клон на науката първа книга издадена на язика ни от Д. Енчев. Русе, в печатницата на Дунавската област, 1871.* По достъпен начин учебникът упътва към най-елементарните познания, които обясняват същността и тайната на химическите явления и неограничените възможности на химията при приложението ѝ в селското стопанство. Другата книга е *Свята гора (Атон). Пътни впечатления на Н.А. Благовещенский. Преведе от руский Д. Енчев, Русчюк, в печатницата на Дунавската област, 1871.* Полезната информация, която се извлича от книгата, е в контекста на справедливата критика към поведението на невежото и грабителско грц. духовенство и предупреждение за опасностите пред клира на възстановената бълг. църква.

Преводите на ДЕ, както се вижда, не са самоцелни книж. занимания, а подчинени на конкретните нужди на бълг. действителност и специално на учебното дело. В по-широк план те са отзвук от големия спор в средите на възрожд. интелигенция за пътя, по който трябва да върви бълг. училище — на хуманитарно или реално образование. ДЕ, както и повечето рус. възпитаници, отстоява доминацията на реалното съдържание в образователната система. Това е причината за острата критика, на която е подложен в периодичния печат — особено книгата му *Селскостуланска химия*. ДЕ не остава длъжник. По този повод, но и по много др. въпроси той обнародва във в-ците *Турция*, *Македония*, *Право*, *Время* и др. 34 статии с актуална проблематика и убедителна аргументация.

ДЕ има брат близнак — д-р **Иван Е** (1841-1900), възпитаник на султ. Военномед. у-ще, лекар в тур. армия.

Библ.: *Бояджиев, П.* Силистра през Възраждането. С., 1993, 192-200; *Китипов, П.* Миналото на с. Енина (Казанлъшко). Краеведско изследване. С., 1968, с. 320; БВК. т. I, 129-130. /ВТ/

ЕНЧЕВ Димитров, Петър (Тулча, 1855-1922, Варна), учител, революционер.

Учи в родния си град, в Болград, и с рус. стипендия завършва гимн. в Николаев. Учител (1873-1875) и член на рев. к-т в Шумен, където е арестуван във връзка с *Шуменската афера* (1875; известна още като *Французската сватба*). Емигрант в Румъния, участва в БРЦК, един от учредителите на БЦБО и негов секретар, доброволец в Срб.-тур. война (1876); преводач през РТОВ (1877-1878) в щаба на 14-ти армейски корпус. След Осв. е висш фин. чиновник, един от основателите на Археологическото и Параходното д-во във Варна.

Библ.: ЕБВИ, 237-238; *Минев, Д.* Обществените прояви у нас преди Освобождението; Петър Енчев и неговата архива. — В: *Архив за стопанска и социална политика*, 1944, № 1-2, 68-74. /МГ/

ЖЕЛЯЗКОВ, Добри (прозвище Фабрикаджията) (Сливен, 1800-1865, Сливен), търговец, предприемач, родоначалник на бълг. текстилна промишленост.

Сведенията за детството му са оскъдни. Знае се, че посещава местното грц. у-ще и отрано остава сирак. Първоначално работи като шекерджия, а след това започва караабаджилък.

Появата на първата държ. фабрика за текстил на Балканите – в Сливен през 1836 — не е случайно явление. Още в 18 в. изработваните в Сливен, Жеравна и Котел кебета, козяци, килими намират широк пазар из Румелия и М. Азия. Показател за тази активна износна дейност на сливенци е Сливенският панаир, който трае около месец, а също и постоянният *Аба-пазар* в града. От особена важност за бълг. текстилци е ликвидирането на еничарския корпус и създаването на редовна войска през 1826 от султан Махмуд II (1808-1839). Нуждата от облекло за новата армия стимулира производството.

Търг. дела карат ДЖ да пътува много; през 20-те г. той посещава Германия. Наблюденията му се материализират в изобретяването на уред за влачене на вълната, който заменя най-бавната и трудна част в шаечното производство. РТВ 1828-1829 предизвиква важни промени в живота му — той се включва в т. нар.

велико бълг. преселение, когато около 130 х. души напускат родните си места из югоизт. части на страната и заминават в Дунавските княжества и Южна Русия. През 1830 той се озовава в Севастопол, на Крим. п-в. Там се оженва за своя съгражданка и продължава търг. си занимания, като пътува много. В Русия (Екатеринослав) разглежда фабриките за сукно.

Връща се в Сливен през 1834, донасяйки фабричен стан, чекрък и дарак и организира в двора си собствена текстилна работилница. Поръчва по тези модели още машини и започва производство, като наема местен персонал. Качеството на неговото сукно привлича вниманието на осм. администрация, която търси начини да се ограничи вносът на тази стока от Европа. Така ДЖ е поканен да занесе мостри в Цариград. Смята се, че Ст. Богориди* му оказва помощ, за да представи платовете лично на султан Махмуд II (1808-1839). През 1835 ДЖ получава султ. ферман, с който му се възлага да създаде държ. вълнено-текстилна фабрика в Сливен (постройка, машини, работна ръка и организация на производството). Изграждането ѝ струва над 1 млн. гр.

През 1836 фабриката е готова. Издигнатата масивна сграда на два етажа впечатлява съвременниците. През 1837 фр. пътешественик Ами Буе посещава Сливен и оставя подробно описание по-късно е нарисувана от Феликс Каниц. К. Фотинов* също споменава сукненатa *рукоделница* сред забележителностите на Сливен в своята география. Фабриката започва да произвежда х. топове сукно за осм. войска. През 1839 тя е разширена. Работниците в нея като държ. служители носят специална униформа с пиринчена значка, делят се на групи, има десетници, стотници. Самият ДЖ, който в документите е назован *главен майстор* или *директор,* получава от султана зл. значка, зл. аршин и ножици. Успехите му предизвикват завистта на местната тур. власт — той получава възнаграждение от 2.5 х. гр., равно на заплатата на Сливенския каймакам. Доста дребни производители също са засегнати от появата на фабриката и след много оплаквания срещу него през 1853 той е изгонен без обезщетение за вложения в нея капитал от около 20 х. гр. ДЖ завежда дело, но процесът се проточва три г., и всичките му спестявания се стопяват, а самият той се разболява от ревматизъм. През 1854 е изпратен в Измид, за да организира производството в новопостроена държ. сукнена фабрика, но работата там не върви заради Крим. война. През 1856 се връща отново в Сливен и последните 10 г. от живота си прекарва болен на легло.

ДЖ участва в култ. и общ. живот на Сливен. Знае се, че е сред членовете основатели на създаденото от д-р Селимински* през 20-те г. в Сливен братство по примера на *Филики етериа*. Настоятел е на изданията на К. Фотинов*, включва се в отварянето на първото бълг. дев. у-ще в града (1841), дарява средства за издигането на мост между Сливен и Ново село. ДЖ притежава и богата библиотека от грц. книги.

Библ.: *Козаров, Г.* Добри Желязков Фабрикаджията родоначалник на българската текстилна индустрия. С., 1934; *Табаков, С.* Опит за история на град Сливен. Т. 3. С., 1929, 97-98; *Тодоров, Н.* Балканският град XV — XIX век. С., 1972, 203-209, 267-295. /ЕД/

ЖЕЛЯЗКОВ Вететков, Младен (Кърклисе/Лозенград, дн. Кърклареli, Турция, 1838-1904, Варна), лекар.

Сестриник на екзарх Антим* I. Учи в богосл. у-ща в Йерусалим и на Халки, в рус. военно у-ще, откъдето получава офицерски чин (1864) и е пратен да служи в Кавказ. Завършва медицина в Моск. у-т (1874), 1 г. е практикуващ лекар в родния си град (1875-1876). Участва в Срб.-тур. война (1876) и в РТОВ, след Осв. е лекар в Русе и Варна. Носител на рус. ордени.

Има брат Георги и сестра Мария, рус. възпитаници.

Библ.: ЕБВИ, с. 241; *Тодев, Ил.* Българско национално движение в Тракия 1800-1878. С., 1994, 257-258. /МГ/

ЖЕФАРОВИЧ, Христофор (Дойран, неизв.-1753, Москва), книжовник, художник.

Заедно със съвременника си П. Павлович* ХЖ представя онази най-будна и най-високообразована част от нашата предвъзрожд. интелигенция, която търси по-благодатно поле за изява на творческите си способности в *близката чужбина* и поточно в Хабсбургската империя, където в края на 17 — нач. на 18 в. живеят големи маси от близкородствения и единоверен с българите срб. народ.

Както свидетелства завещанието му, открито в нач. на нашето столетие в архивите на рус. Св. Синод, ХЖ е *българин от Дойран*. За родителите на бъдещия книжовник и зограф не се знае нищо определено. Възможно е обаче ХЖ да произхожда от свещеническо семейство — свещеник е брат му Продан, а самият книжовник умира в чин *йеромонах*. Предполага се, че се замонашва съвсем млад в някой от м-рите около родния си град и че отрано се захваща да изучава зографския занаят.

Твърде скоро ХЖ напуска пределите на Осм. империя. Първоначално отваря свое ателие във временно освободения Белград (под авст. управление през 1718-1739), но не се задържа дълго там, а продължава към Сремски Карловци и после към Нови Сад, където именно получава първата си по-крупна поръчка — стенописната украса на манастира Бочани (1737). През 1740 изписва и правосл. храм в Шиклош (Унгария). По всяка вероятност възникналият остър конфликт с ктитора на храма кара ХЖ да се откаже от зографията и да се ориентира към друг тип изобразително творчество — медогравюрата. Българинът постъпва в ателието на Тома Месмер във Виена. Именно тук, през 1741 отпечатва знаменитата си *Стематография*. Следват серия гравюри, които му донасят славата на талантлив майстор, както и още две книги: *Поучение к новопоставленному иерею* (1742) и *Буквар* (1744). През 1745-1746 ХЖ заминава на поклонение в Божи гроб, като пътят му минава през югозап. бълг. земи. Завръщайки се във Виена, той издава на църк.-слав. *Описание на Ерусалим* (1748) — един пътеводител по Светите места, богато илюстрован с гравюри в стил *Левантийски барок*. Наистина текстът не е оригинален, а превод от грц., извършен от

бълг. монах Висарион от Разлог (свидетелство, че ХЖ не прекъсва връзките си с родината). Напълно оригинална е обаче украсата, която включва не само библейски и религ. сцени, но също и битови сюжети и пейзажи. За огромния успех, с който се ползва книгата, красноречиво говори фактът, че до 1836 тя претърпява цели 12 издания на църк.-слав., грц. и рус. (грц. вариант е отпечатан от самия още в 1749). През 1753 ХЖ предприема пътуване до Русия *по частни дела* и внезапно умира в Богоявленския м-р в Москва.

Онова, с което ХЖ обезсмъртява името си, е *Стематографията*. Книгата се състои от 2 части. Първата, в която са поместени образи на бълг. и срб. светци и владетели, е изцяло негово дело. Втората част, която съдържа 56 герба на различни народи и обяснителни текстове към тях, представлява преработка на съчинението на придворния виенски историограф Павел Ритер Витезович Stemmatographia sive armorum illyricorum dâlineatio... (1701). Трудът на Ритер, от своя страна, също не е изцяло оригинален, а черпи от книгата на дубровничанина Мавро Орбини Il regno degli Slavi (1601). Посредством Ритеровото съчинение ХЖ влиза в досег с *илиризма* — концепция, която през вековете търпи интересна еволюция и която лесно се адаптира към нуждите на диаметрално противоположни цели — било то каузата на слав. единство, или на един или друг южнослав. национализъм.

Бидейки плод на толкова сложни натрупвания, *Стематографията* на ХЖ съвсем не е еднозначна като идейно внушение. От една страна, тя е призвана да повдигне самочувствието на всички южни славяни, включително и българите, като им напомни за славното им минало, въплътено в горди хералдически символи. По този начин тя може да се разглежда като ярък пример за онзи дух на градивен историцизъм, така характерен за южнослав. Възраждане и Просвещение. От друга страна, книгата на ХЖ пряко прокарва *илирическата* програма на Карловицката архиепископия, с нейните претенции за лидерска роля на сърбите сред южните славяни, основаваща се на някакви техни *исторически права* върху всички царства и народи на *ветхия Илирик*. Веднага трябва да се изтъкне, че ХЖ не се срамува от своя произход, нито пък забравя бълг. си род. Напротив, в специално посветена на ХЖ ода, отпечатана в края на *Стематографията*, бъдещият Карловицки архиепископ Павел Ненадович определя приятеля си не само като *любител царства иллирическаго*, но и като *ревнител отечества болгарскаго*. Сам дойранецът обаче предпочита да се нарече *иллирико-рассианский* [т.е., *илирическо-сръбски*] *общий зограф*. Сякаш за да оправдае тази си самолегитимация, ХЖ не показва ни най-малка склонност към фаворизация на своите сънародници. Така в *Стематографията* внушителният бълг. герб и придружаващото го бойко четиристишие (*светлый лев на чарном полю себе изправляет*) съжителстват с една не дотам ласкава характеристика, безкритично възприета от изданията на Орбини и Ритер: българите се славят повече със сила, отколкото с разум, а отчасти са склонни и към грабителство.

Впрочем тъкмо тази двойственост на *Стематографията* ѝ помага да заживее свой самостоятелен живот след смъртта на автора си. Сред сърбите по обясними причини тя се радва на изключителна популярност, като Жефаровичевото изображение заляга в основата на срб. държ. герб. Сред българите тя е обект и на критики, и на възторжени овации. Идеологът на бълг. нац. Възраждане Паисий Хилендарски* напр. съвсем определено се дразни от преекспонирането на срб. ист. минало в *Стематографията*. В последна сметка обаче книгата на ХЖ дава достатъчно храна и за бълг. нац. самочувствие. Показателно е, че в края на 18 — нач. на 19 в. преписите и преправките на Паисиевата история често се подвързват заедно с извлечения от *Стематографията*; от нея се вдъхновява и популярният *Царственик* на Хр. Павлович*. Достоен епилог на делото на ХЖ е фактът, че бълг. лъвче от *Стематографията* става модел и на първия бълг. герб след Осв.

Библ.: *Ангелов, Б.* Ръкописен екземпляр от *Стематографията* на Христофор Жефарович. — В: *Ангелов, Б.* Старобългарско книжовно наследство. I. С., 1983, 133-140; БП ИНБЛ. Т.I, 256-267; *Драгова, Н.* Домашни извори на *История славяно-българска*. — В: Паисий Хилендарски и неговата епоха. С., 1962, 331-336; *Жефарович, Хр.* Стематография. Факсим. изд., коментирано от *А. Василиев*. С., 1986; *Същият*. Описание на Ерусалим. Факсим. изд., представено от *Хр. Дерменджиев*. С., 1986; *Иванов, Й.* Българи, дейци в Сърбия. 4. Христофор Жефарович. — В: *Иванов, Й.* Избрани произведения. Т. I. С., 1982, с. 194; *Същият*. Народността на Христофор Жефарович. — В: Пак там, 198-201; *Конев, И.* Българското Възраждане и Просвещението. С., 1983, 121-137. /ОТ/

ЖИВКОВ, Георги Атанасов (Търново, 1844-1899, София), учител, революционер, полит. деец.

Учи в Търново и известно време в султ. Военномед. у-ще в Цариград. Учител във Варна, Търговище, Русе. В Русе ръководи книжарницата на Хр. Данов*, издава и педагог. сп. *Книжовен имот за децата*. Участва във въст. на дядо Никола* (1862), в подготовката на Хаджи-Димитровата чета (1868), в основаването на БРЦК, в Апр. въст. и като доброволец в Срб.-тур. война (1876). След Осв. заема висши адм. и полит постове: член на регентството след абдикацията (1886) на кн. Александър Батенберг (1879-1886), министър на просветата (1887-1893), председател на IV и VII ОНС и на III ВНС и др.

Значими възрожд. изяви има и брат му **Никола** (Търново, 1847-1901, Варна), учител, книжовник, рев. и общ. деец, автор на стиховете на популярната в РТОВ песен *Шуми Марица*, която, претърпяла няколко редакции и след като Ив. Вазов* ѝ преработва текста, е бълг. химн до 1947. Сестра им **Вела** (Виктория) (Търново, 1858-1921, София) е възрожд. учителка в Берковица, Варна, Цариград и Търново, мед. сестра в РТОВ, съпруга на патриарха на бълг. социалисти Д. Благоев.

Библ.: БВК. Т. I, с.132; *Тонев, В.* За учителстването на на П.Р. Славейков и В.А. Живкова (Вела Благоева) във Варна преди Освобождението. — В: *Музеи и паметници на културата*,

1968, № 1, 20-21; *Церов, Ив.* Георги Живков (приложение на *Варненски общински вестник*, 215/9 ноем. 1929; *Шишманов, Ив.* Историята на *Шуми Марица*. — В: *Деница*, 1891, 1-2. /ВТ/

ЖИНЗИФОВ, Райко (Ксенофон) **Йоанов** (Велес, 1839-1877, Москва), публицист, поет, преводач, общ. деец, член (1869) на БКД.

Получава образование при баща си Йоан Дзиндзиф, следвал медицина в Атина, учител и владишки чиновник. Посещава и местното бълг. у-ще с учител Никола Тонджоров. От 1856 е в Прилеп като помощник-учител на Д. Миладинов*, под чието влияние започва да развива нац.-просв. дейност за утвърждаването на бълг. език в църкви и у-ща, за въвеждане на общообразователни предмети в учебната програми. Помага на Д. Миладинов в събирането на образци от бълг. фолклор и покъсно сам проучва и популяризира бълг. обичаи и народно поетическо творчество от Македония, Сливенско и др. На сл. г. с препоръката на Д. Миладинов е в будния бълг. градец Кукуш, където преподава слав. и грц. Уроците му се посещават не само от децата, но и от възрастни кукушани, между които и свещеници. Успява да обедини местните първенци за по-активна работа за уреждането на повече нац.-просв. огнища и за широко навлизане на бълг. в църк. ритуали като мощно средство за противодействие на денационализаторската политика, провеждана от гърци и гъркомани в Македония.

С морална и материална поддръжка все от Д. Миладинов* заминава (1858) за Одеса и се записва да учи в Херсонската сем. Тук се среща с Раковски*. От 1860 е студент в Моск. ист.-филолог. ф-тет и получава скромна стипендия от Московския Слав. к-т. В Москва се движи сред бълг. студентство — Л. Каравелов*, Н. Бончев*, К. Гаров*, К. Миладинов*, Васил Попович*, Васил Чолаков и др. Включва се в работата на основаната от тях (1859) *Московска българска дружина*, която се грижи за подготовката за приемни изпити на пристигнали да се учат в Русия българи. Редактира и печатния орган на *Дружината* сп. *Братски труд* (1860-1862), което е под силното влияние на Раковски*. В пръвата му книжка не е поместена програма, а мото от Раковски: *Бащино огнище не оставяй, стари обичаи не презирай.* Много от поместените материали отразяват възгледите на Раковски за радикално решаване на църк. въпрос. В списанието РЖ публикува 16 свои стихотворения (1862), наситени с патриотичен дух и насочени срещу двойното — дух. и полит. — потисничество над бълг. народ.

Като студент РЖ работи в Чертковската библиотека и преподава грц. в рус. семейства. Поддържа близки връзки с рус. славянофили П.Н. Бартенев, И.С. Аксаков, Нил Попов и др. Завършва (1864) у-тета като възпитаник на Ф.Н. Буслаев, М.П. Погодин, С.М. Соловьов. След кратко посещение в родината (1866) се връща в Москва и приема рус. поданство. Сътрудничи на рус. и бълг. периодичен печат. Издава *Новобългарска сбирка* (1863) и *Кървава кошуля* (1870). Учител в Лазаревския институт (1865), а по-късно е Първа и Пета Моск. гимназия. Преподава и в *Лицей цесаревича Николая* (1873). Награден е за отличната си педагог. дейност и е произведен (1875) в *колежки съветник*. Член (1868) на Моск. Слав. к-т, на етнографския отдел при Императорското д-во на любителите на естествознанието, антропологията и етнографията (1868). Член на БЦБО (1876). В навечерието на РТОВ подготвя за нуждите на рус. армия *Пътеводител по Македония* и *Руско-български речник*.

РЖ развива богата общ. и публицистична дейност. Неговата публицистика е от особено значение за създаването благоприятни за бълг. нац.-осв. дв. настроения в рус. общество. Из рус. периодичен печат той обнародва ок. 180 материала, посветени на страданията на бълг. народ под чужд гнет и на църк. въпрос. Ангажира с бълг. проблеми славянофилите и близките до тях общ. кръгове — не само по линия на печатните им органи, но и с личните си контакти с дейците на Слав. к-ти в Москва, Петербург, Одеса. На практика помага за промяната през 60-те г. на 19 в. на общ. мнение в Русия в полза на борещите се за своята култ.-нац. еманципация българи. Популяризира делото на Св.Св. Кирил и Методий в контекста на историята и културата на слав. народи, между които българите имат своето достойно място и трябва да бъдат подпомогнати за постигането на своите нац. идеали. В този смисъл са и публикациите му за бълг. минало, народно творчество и съвременна поезия. Поезията му е твърде бедна откъм худ. качества. Тя има стойност главно като отражение на неговия патриотизъм и болезнена тъга по поробеното отечество. По въпроса за пътищата за постигане на полит. свобода РЖ е солидарен с умерените среди около БЦБО.

До края на дните си РЖ непоколебимо вярва в безкористната ос. мисия на Русия. На Слав. конгрес в Петербург (1867) заявява убеждението си, че великият рус. народ ще побърза да се притече на помощ на братята българи.

Библ.: *Бобчев, С. С.* Жинзифов. Живопис и просветително-книжовна деятелност. Пловдив, 1883; БП ИНБЛ. Т.3, 471-517; *Леков, Д.* Райко Жинзифов. С., 1979. /ЖК/

ЗАИМОВ, Стоян Стоянов (псевд.: Антон Бенковски, Андон Драганов, Стоян Диарбекирски, Сен Жан д'Акърски, Михаил Мишината, Пътник) (Чирпан, 1853-1932, Плевен), учител, революционер, общ. деец, мемоарист.

Наследник на богат джелепин, починал още преди раждането му, СЗ е отгледан във второто, също тъй заможно семейство на майка си. Учи в килийното у-ще в Тюркмешли (дн. Рупките, Чирпанско), в класното у-ще в Чирпан, в Старозагорското класно у-ще (1868), където според спомените му се запознава с В. Левски* и става член на рев. к-т. През 1870 изучава *звучната метода* в педагог. клас на Пловдивското епархиално у-ще *Св. Св. Кирил и Методий*,

а в 1871-1873 я преподава в Хасковското мъжко школо. Участва в основаването на местния рев. к-т и е един от най-дейните му членове. След неуспешния, организиран от к-та, опит за покушение над хасковския първенец х. Ставри Примо е сред първите арестувани. Полицията лесно стига до него, тъй като в деня на покушението А. Узунов* носи негови обувки, разпознати от местните занаятчии. След тримесечно разследване е осъден на вечно заточение и изпратен през Цариград в Диарбекир, където остава до успешното си бягство на 24 ноем. 1874.

Пресичайки ок. 1500 км под прикритието на паспорта на поляка Антон Бенковски, СЗ достига Цариград и се укрива в *Роберт колеж*. С помощта на съученика си от Ст. Загора А. Русселиев и директора на Колежа д-р Уошбърн се прехвърля в Румъния. Установява се в Букурещ, където помага като словослагател в печатницата на Л. Каравелов* *Независимост*. Типичният за младите радикализъм го сближава и с Хр. Ботйов*, с чиято благословия издава в печатницата на Д. Паничков* сатиричния в. *Михал* (Браила 1875), станал трибуна за нападки срещу Л. Каравелов.

Браилски представител (заедно с Т. Пеев*) на събранието на БРЦК от авг. 1875, което решава да организира въст. в Б-я. Определен е за ръководител на групата, на която се възлага да подпали осм. столица. Задача, в която избира за свой помощник копривщенеца Гаврил Хлътев*, като, предоставяйки му фалшивия си полски паспорт, му дава и името, с което остава в историята — *Бенковски*. Престоят в Цариград е кратък (5-15 септ. 1875), задачата — поради липсата на пари и време — остава неизпълнена и след 10 дни бунтовниците са отново в Букурещ. СЗ предприема кратка обиколка във врачанските, оряховските, берковските и отчасти ломските села, по време на която е избран за председател на възстановения Врачански рев. к-т (окт. 1875), а после се завръща в Румъния и взема дейно участие в заседанията на ГРК (ноем.-дек. 1875). Определен е за гл. апостол в Трети (Врачански) рев. окръг.

Неуспял да вдигне Враца на въст., СЗ е заловен край Баница, Врачанско (май 1876) и след многократни разпити във Враца и Видин е изпратен в Русе. Тамошният извънреден съд след процес, пред който СЗ произнася истинска полит. пледоария, целяща да създаде впечатление за много по-големи от действителните мащаби на Апр. въст., го осъжда на смърт — присъда, която скорошната амнистия (лятото на 1876) заменя с доживотен затвор. Излежава присъдата си в царигр. терсхана и в Аккя (Сен Жан д'Акр, Сирия).

След Осв. по силата на общата амнистия (март 1878) се завръща в Б-я. На път за родината посещава светите места в Палестина, но за разлика от предните поколения никога не се окичва с титлата *хаджи*. Остава ок. месец в Чирпан, а след това отива в Русе, където живее в къщата на Обретенови* и търси средства, за да продължи образованието си. През 1878 заминава за Николаев, където се подготвя по рус., а сл. 2 г. учи в Моск. педагог. и-т (1880-1882).

Завръща се в Б-я и става учител в Шумен (1882-1884), после директор на дев. гимн. във Варна (1884-1885). От септ. 1885 е окр. управител в Шумен, а скоро след това е преместен по спешност в Ст. Загора за умиротворяване на размиряците след Съединението (1885). През 1886 се обявява против преврата срещу кн. Александър Батенберг (1879-1886). На 13 юни 1887 заминава за Турция, където, делейки стая с Ив. Вазов*, изчаква възкачването на престола на кн. Фердинанд (1887-1918) и едва след това се завръща в Княжеството. Към това време трябва да се отнесе и рожденатa дата на лит. герой от *Под игото* Бойчо Огнянов, който авторът Вазов ще определи след време като синтеза между Левски* и СЗ.

След 1888 СЗ е учител в Кюстендил (1888-1895), а след това в София (1898-1901). През 1895-98 става председател на Висшия учебен съвет и ревизор на средните общообразователни и педагог. у-ща. Един от основателите на сп. *Училищен преглед* (1896-1901). Председател на Върховния к-т на поборнико-опълченските д-ва (1897-1899), на К-та за издигане паметник (1895) и честването на 25 годишнината (1898) от смъртта на В. Левски*, на Нац. к-т *Цар Освободител* (1898-1908). Директор на *Народната библиотека* в София (1903-1908). През 1901-1902 посещава Русия като личен пратеник на кн. Фердинанд, където, организирайки тържественото честване на 25-годишнината от Осв., подготвя почвата за помирение на между Б-я и Русия.

След провъзгласяване независимостта на Б-я (22 септ. 1908) СЗ се оттегля в Плевен в знак на протест срещу занемаряването на т. 2 (*Изграждане на музей на Бълг. възраждане и на инвалиден дом и пансион за поборнико-опълченците*) от програмата на к-та *Цар Освободител*. Като признание на заслугите му е назначен на почетната длъжност директор на всички военни паметници в Б-я. Тук, в *Скобелевия парк*, завършва живота му, *пълен с толкова приключения, невероятности, недоразумения*, които по думите на един от най-известните бълг. литературоведи Тончо Жечев *можеше да измисли само старият Дюма*.

Книж. му дейност е разнообразна и започва още преди Осв., когато пише под псевд. *Пътник* във в. *Напредък*, подготвя вести за рубриката *Новини от България* на в. *Знаме* и списва хумористичния в. *Михал*. В затвора в Цариград и в Аккя (1876-1877) записва разказите на другарите си за току-що отминалото Апр. въст., а след срещата си в Аккя с оцелелите четници от четата на Хаджи Димитър* и Стефан Караджа* — и тяхната история. Пребивавайки в Русия (юли 1879), пише статията *Болгарское востание в 1876 г. (из записок БРЦК)*, която се опитва да предложи на редакциите на *Русский вестник* и сп. *Отечественные записки*. През 1884-1888 издава четири книжки на *Миналото. Белетристически и исторически очерки из областта на българските движения от 1870-1877 г.*, труд, който надхвърля обичайните рамки на мемоарно съчинение и се доближава до историографията. През 1891-1894 публикува в печата нови и преработени варианти на различни откъси от същата книга, а през 1898-1899 и почти изцяло преработеното второ издание на труда си. Междувременно излизат биогра-

фиите му на Хр. Ботйов* (1889) и В. Левски* (1895) и пространната рецензия за *Записките* на З. Стоянов* *Миналото. Етюди върху записките на Захари Стоянов* (1895). През 1900-1902 СЗ е натоварен с написването история на Апр. въст. — начинание, което поглъща почти цялото му внимание и включва многобройни срещи и кореспонденция с оцелели участници, посещение на селищата и местностите, и програма за занимание на обектите и действащите лица. Съзнавайки обаче, че не ще успее да завърши труда навреме, СЗ се отказва от авторството и предава всички събрани материали (99 пакета) на Д. Страшимиров, който на практика довършва започнатото и издава тритомната история на въст. през 1907. СЗ е автор и на педагог. и др. трудове, публикувани в бълг. печат след Осв.

Библ: *Димитров, Д.* Стоян Заимов и неговото време. С., 1971; *Заимова, К.* Стоян Заимов и проект за музей на Българското възраждане. — В: Музеи и паметници на културата, 1984, № 4, с. 41; *Начева, Ив.* Дневникът на Ст. Заимов. — ИДА, 41, 1981, 97-127; *Тодоров, И.* Стоян Заимов и *Миналото.* — В: Ст. Заимов. Миналото. Очерки и спомени из деятелността на българските тайни революционни комитети от 1869 до 1877 година. С., 1986, 615-623; *Шарова, Кр.* Миналото на Стоян Заимов и мястото му в българската историческа наука. От мемоари към история. — В: ИДА, 50, 1985, 47-89. /КМ/

ЗАМБИН, Иван Атанасов (Враца, втората половина на 18 в.-1808, Санкт Петербург), дипломат, общ. и полит. деец

Сведенията за живота на ИЗ са доста оскъдни. Знае се, че произхожда от богата търг. фамилия и сам той се занимава с търговия. Принадлежи към групата на заможните хора във Враца. В нач. на 19 в. именно сред тях се заражда идея за изпращане на бълг. пратеничество в Русия. Вероятно и Софроний Врачански*, който е в града до 1803, въздейства в такава насока. Съществува мнение, че през 1800 рус. представител посещава Враца и също оказва влияние върху полит. активност на врачани. Роля за полит. раздвижване на българите играе и Първото Срб. въст. (1804-1813) и изпращането на срб. делегация в рус. столица. ИЗ, който знае рус., молд. и грц., се оказва подходящ за дипл. мисия. *Седем от най-знатните люде на Враца* го натоварват с тази задача заедно с Ат. Некович* и през 1804 двамата заминават за Петербург с цел да търсят помощ от Русия. Инициатор и посредник в по-нататъшните дела на пратеничеството е Софроний Врачански, който по това време е в Букурещ. След пристигането им в Русия те не са приети веднага, защото не разполагали с необходимите пълномощия. Пишат два пъти до Враца, но не ги получават. Престояват в Русия ок. три г. (1804-1807) и накрая Ат. Некович отива в Букурещ, откъдето изпраща на ИЗ очакваното пълномощно, редактирано от Софроний Врачански. Този първи вариант на документа не е запазен, но се знае, че ИЗ не остава доволен от съдържанието му и изпраща обратно свое пълномощно. В науката се смята, че текстът му е написан от ИЗ, а само е подписано от Софроноий Врачански през 1808.

И Ат. Некович*, и ИЗ принадлежат към полит. кръг, който се сформира в Букурещ около Софроний Врачански*, чиято главна цел е самоуправление за българите под рус. покровителство. Така през 1808 ИЗ предава в рус. Министерство на вътр. работи три документа: документ, с който Софроний Врачански го упълномощава от името на *всички съотечественици*; своя молба до рус. правителство от името на *всички съотечественици* за покровителство и кратка съпроводителна записка. В документите се подчертава общността на религията, на езика, на произхода и готовност на българите *да бъдат присъединени към Русия* под *мъдрото управление* на царя. Има дребно различие във възгледите на двамата бълг. водачи: докато ИЗ е привърженик на включването на бълг. земи в Русия, то Софроний Врачански акцентира върху възможността за рус. полит. покровителство.

В резултат на тази инициатива министърът на вън. работи граф Румянцев се обръща към главнокомандващия Дунавската армия кн. Прозоровски, за да установи връзка със Софроний Врачански. През юни 1808 последният се среща с ген. Милорадович, командващ рус. корпус в Букурещ, и дава сведения, че делегатите ИЗ и Ат. Некович* представляват широки общ. кръгове и че положението в Б-я наистина е много трудно. ИЗ не дочаква някакъв определен отговор, тъй като скоро умира от туберкулоза, но тази дипл. мисия допринася за поставянето на бълг. въпрос пред рус. полит. кръгове.

Библ.: *Бояджиев, П.* За личността и обществената дейност на Атанас Некович. — Векове, 1981, № 1, 43-46; *Дойнов, Ст.* Българите и руско-турските войни 1774-1856. С., 1987, с. 69, 88-92; *Конобеев, В.* Българското националноосвободително движение. Идеология, програма, развитие. С., 1972, 84-100, 178-179, 222, 348-349, 356. /ЕД/

ЗАХАРИ ЗОГРАФ (точно име: Захари Христович Димитров) (Самоков, 1810-1853, Самоков), живописец.

Произхожда от семейството на рода Доспевски, свързали имената си със Самоковската худ. школа. Син на основоположника на школата Хр. Д. Доспевски*. От 1827 е ученик на Неофит Рилски* в Самоковското килийно у-ще. Отначало рисува заедно с брат си Димитър Зограф (Доспевски). Надарен с жив интелект, богата фантазия и неспокоен дух, той е пълна противоположност на своя деспотичен и педантичен брат, който се слави със скъперничеството си. Съвместната им работа, започнала през 1831, не продължава дълго.

33 напуска Самоков и се установява в Пловдив (1835-1841), където се старае да се усъвършенства като живописец и взема уроци от пътуващи за Цариград фр. художници. Вероятно тогава се слага нач. на неговата богата колекция от западноевроп. гравюри, между които и ценни ренесансови образци. Художникът не се застоява дълго на едно и също място. Често пътува и работи из различни краища на бълг. земи и в Св. Гора. Общува с много хора, сред които В. Априлов*, Хр. Павлович* и др., но най-трайно и дълбоко той остава

свързан с духовното влияние на Неофит Рилски* и неговите възгледи за напредъка на новобълг. просвета. Сам замисля през 40-те г. отваряне-то на типография и на бълг. у-ще в родния си град, където Карастояновци* все още са с ограничена печатарска продукция. Своеобразно признание за неговата общ. дейност е избирането му за училищен епитроп в Самоков (1853).

Най-ранните датирани и подписани икони от ЗЗ са в пловдивската църква *Св.Св. Константин и Елена* (1838). Негови икони има в почти всички онези м-ри и църкви, където работи стенопис, както и в църквата *Св. Богородица* в Копривщица, в църквите в Щип, Велес, Перник. Самостоятелно започва изявите си на стенописец в църквите *Св. Св. Константин и Елена* и *Св. Неделя* в Пловдив, в станимашките *Св. Богородица* и *Св. Георги* и др. В продължение на две г. (1840-1841) работи стенописната украса на Бачковския м-р. В изображенията на райските селения в наоса на притвора на м-рската църква *Св. Никола* за първи път в бълг. религ. живопис рисува собствения си образ, който си изографисва после и в Троянския, Преображенския и Рилския м-р. В същата обител изработва стенописите на откритото преддверие на стария съборен храм. След това работи стенописи в гл. църква *Св. Богородица* в Рилския м-р (1844), в Троянския м-р, във Великата лавра *Св. Атанасий* (1852) в Св. Гора.

В много от евангелските сцени той поставя декоративни акценти в пейзажи, в архитектурни интериори и екстериори — колони, корнизи, арки с букети и панделки. Значително място отделя на ктиторските портрети и с особена любов изписва образите на възрожд. българки, излъчващи самочувствие, достойнство, благочестие. ЗЗ отива по-далеч от религ. сюжети и рисува няколко светски портрета с маслени бои (Неофит Рилски*, 1838; Християния Самоковлиева-Д. Доспевска; автопортрет, ок. 1840) и с акварел — портрет на младо момиче (1840). Вниманието му е съсредоточено върху израза и позата. В композиционно отношение работите му не се вместват в изискванията на класическата академична живопис. В цялост изкуството на ЗЗ фокусира прехода от църк. към светска живопис, и по-точно упадъка на религ. живопис, от една страна, а от друга — стремежа към внедряване оптимизъм и хуманизъм в бълг. изобразително изкуство.

Библ.: *Захариев, В.* Захарий Христович Зограф. С., 1957; *Мавродинов, Н.* Изкуството на Българското възраждане. С. 1957, 210-224; *Филов, Б.* Възраждането на българското изкуство. — В: БИБ, 1931, № 2-3, 42-47; ЕИИБ.Т.I, 327-328. /ЖК/

ЗАХАРИЕВ, Стефан Секулов (Пазарджик, ок. 1810-1871, неизв.), търговец, участник в ЦНД, осм. чиновник.

Произхожда от занаятчийско семейство — баща му е кожухар. СЗ учи в грц. у-ще в Пловдив. След това започва търговия, като първоначално работи съвместно с баща си, а след като се оженва, се отделя и става самостоятелен търговец. В алъшвериша не му потръгва, в личния живот също — първите му две съпруги умират. За няколко г. е назначен като ковчежник в Пазарджик. През 1861 участва в мезлиша (казалийския съвет).

Владишки наместник на Пловдивския м-т в Пазарджик до 1859. Като такъв извършва многобройни обиколки и трупа материали за бъдещата си статистическа книга. Както сам признава по-късно, повечето му сведения са събрани още през 1851, но по това време още не пише добре на бълг. и ги обнародва едва 20 г. по-късно. Работи като постоянен член и писар на църк. община и пише махзари до В. порта по църк. въпрос. Обикаля из Пещера, Неврокопско, Драмско и Серско и изпраща там бълг. учители и духовници. Води усилена антигрц. пропаганда. През 1860, по примера на царигр. българи, в Пазарджишката църква заместват името на патриарха с това на султана. Заради активната си дейност в защита на бълг. интереси през 1862 СЗ е избран да замести д-р Ст. Чомаков* като представител на Пловдивска епархия в Цариград, но не заминава за столицата, защото титулярът, който за момент се отказва, скоро отново поема задълженията си.

Постепенно СЗ се самообразова, първоначално не може да пише добре на бълг. език. За това му помага работата като библиотекар на у-щето и ч-щето в Пазарджик (1858-1871). Той е един от създателите на ч-ще *Виделина* (1862). СЗ е и сред инициаторите за празнуване деня на Св. Св. Кирил и Методий в града през 1859. Подпомага и художника Ст. Доспевски*, който ни е оставил негов портрет.

Той е настоятел на почти всички възрожд. в-ци в Пазарджик, а също така и дописник във възрожд. печат. Прави преводи от срб., рус., чешки и пол. Негов е авторизираният превод на приказката *Невянка, болярска дъщеря* (1867). Започва да превежда и *Тримата мускетари* от грц., но умира преди да довърши този роман на Дюма. Пише и автобиография, но ръкописът е загубен.

Трудът, с който СЗ остава в бълг. книжнина е *Географико-историко-статистическо описание на Татарпазарджишката кааза* (1870). В него той описва Пазарджик и 113 околни селища и включва материали за географията, историята и археологията на региона плюс 1 карта. З. Стоянов* нарича *Описание*-то *безсмъртно съчинение* — то е използвано от бълг. революционери при подготовката на Апр. въст.

СЗ притежава и собствена колекция от ръкописи, сбирки от ист. и археологически свидетелства. Поддържа кореспонденция с учени като П. Шафарик, В. Богишич, А. Дюмон и др. През 1867 СЗ изпраща чрез Хр.Г. Данов* до хърв. историк В. Богишич, библиотекар във Виена, 174 отговора на въпроси из обичайно-правните отношения в Зап. Тракия, в които дава интересни описания за задругата, сватбените обичаи и други етнографски сведения от региона.

Библ.: *Батаклиев, И.* Град Татар-Пазарджик. Историко-географски преглед. С., 1923, 223-229; *Захариев, Хр.* Животопис на Стефан Захариев от гр. Пазарджик. — В: Училищен преглед, 1900, № 7-8, 658-668; *Захариев, Ст.* Географико-историко-статистическо описание на Татар-Пазарджишката кааза. Виена, 1870. Фототип. изд., предговор от А. Арнаудов. С., 1973; *Тодоров, Д.* Българската ет-

нография през Възраждането. С., 1989, 153-154. /ЕД/

ЗОЛОТОВИЧ, Георги Иванов (Калофер, 1799-1881, Монпелие), търговец, дарител, участник в ЦНД.

Произхожда от видно калоферско семейство. Баща му Иван Генков Златин (Золотович), търговец, се ползва с уважение и авторитет не само сред съгражданите си, но и пред местните власти. Търгува с Русия, където получава и фамилното си име (според Н. Начов, когато в Русия му поискали да впише фамилно име, каквото не използвал, той казал, че в Калофер го наричат *Иван Златин* по името на майка му Злата, което било преведено на руски като *Золотович*).

ГЗ учи първоначално в килийно уще в родния си гр. След това става ученик на Райно Попович* в Карлово. Учи и в грц. у-ще в Пловдив. Продължава образованието си в прочутата грц. гимн. в Кидония. Негови преподаватели там са знаменити учители, получили подготовка в европ. у-ти, въвели в у-щето най-модерните за онова време научни знания, полит. идеи и методи на обучение. Съученик и неизменен приятел на ГЗ от тези години е д-р Ив. Селимински*. Заедно с него през 1821, след нападението и разорението на Кидония по време на Грц. въст. (1821-1828) ГЗ успява да избяга от града и обикаля Беломорските о-ви, Атина, Пелопонес и Италия. После става писар в кантората на търговеца Кондопулос в Цариград. Пътува по търг. дела в Русия. След близо 2-годишен престой в Цариград отива в Пловдив, в кантората на вуйчовците си — известните търговци Евстати и Стефан Мутеви, отново като писар. Заедно с тях се преселва в Одеса.

През 1835 ГЗ се установява в Цариград, където започва самостоятелна търг. дейност (главно с жито). Забогатява по време на Крим. война. Щедро подпомага у-ща, църкви, ч-ща, младежи желаещи да продължат образованието си, бедни сродници и съграждани калоферци. Известен благодетел, взима участие в редица народополезни начинания и се ползва с голямо уважение. Според Н. Начов изразходва за благотворителни цели около 4/5 от средствата си. Член е на Българ. община в Цариград. Участва дейно в борбите за църк. независимост. По негово внушение в Цариград се установява Т. Бурмов*. Къщата му на о. Халки се посещава често от българ. владици, видни царигр. и одески българ. търговци. През 1877 ГЗ заминава за Монпелие, Франция, където умира. В завещанието си оставя значителни средства за издръжка на у-ща, църкви, сиромаси и бедни ученици калоферци. От тях се създава фонд на негово име към М-вото на народното просвещение. С лихвите от този фонд се подържат бедни младежи от Калофер — стипендианти в Пловдивската гимн. и във висши учебни заведения. Благодарение на щедрата финансова помощ на ГЗ имат възможност да завършват образованието си редица негови сродници. Братовите му синове Владислав, Георги и Любомир придобиват завидно за времето си образование и се реализират в областта на медицината и на финансите:

Георги Димитров З (Цариград, 1853-1927, София) е известен лекар. Учи първоначално в българ. частно у-ще в дома на Н.Тъпчилещов* на о. Халки. Завършва гимн. (1868-1875) в Николаев, където живее в пансиона на Т. Минков*. Следва медицина в Моск. у-т (1875-1879) на издръжка на чичо си ГЗ. Участва като доброволец в Срб.-тур. война (1876) в състава на рус. санитарна мисия. Член е на БЦБО в Букурещ. Сътрудничи на рус. периодичен печат. След дипломирането си работи известно време в Русия при проф. Снегирьов. Негови учители в професията са известните специалисти Пирогов, Боткин, Склифасовски.

След Осв. се установява в София, където работи като военен лекар в Първа пехотна софийска дивизия (1879-1894) и във Военното у-ще. Инспектор е на Фелдшерското отделение при У-щето. Участва в Срб.-българ. война (1885). След като напуска военна служба, е назначен за директор на Гражданската санитарна дирекция (1894). Председател е на Седмия мед. съвет и един от основоположниците на Мед. съюз в Б-я. Редактор е на *Медицински сборник*, сътрудничи на *Медицинска сбирка* и *Медицински предглед*. Автор е на мед. съчинения *Pneumonia crouposa recurrens като изражение множествено на Pneumonia crouposa infectiosa* (1884) и *Инструкции за предпазване от холерата* (1892).

Любомир Димитров З (Цариград, 1857-неизв., София) е също лекар. Започва образованието си в българ. частно у-ще в дома на Н.Тъпчилещов* на о. Халки. Завършва лицей, а по-късно и медицина (1880) в Монпелие. В последната година от следването си (1879-1880) е асистент по детски болести в клиника в Монпелие. Завръща се в София през 1880 и е назначен за ординатор в Александровската болница. Лекарската си кариера продължава като гл. градски лекар в София (от 1882) и после — като директор на Градската санитарна служба (до 1895). През 1895-1900 е старши лекар в терапевтичното отделение на Александровската болница. Член е на IV-VII Мед. съвет. През 1900-1908 е българ. дипл. представител в Париж. Сътрудничи на *Медицински предглед* и *Медицински сборник*.

Владислав Димитров З (Калофер, неизв.-1911, София) Завършва гимн. в Николаев с рус. държ. стипендия и търг. у-ще в Москва на издръжка на чичо си ГЗ. През 1876 е слушател в Моск. у-т. През 1877-1878 е помощник-губернатор в Русе. По-късно се установява в София, където работи до смъртта си като администратор в БНБ.

Библ.: *Арнаудов, М.* Дела и завети на бележити българи. С., 1969, с. 172; *Същият.* Творци на Българското възраждане. Т. 1. Първи възрожденци. С., 1969, с. 359, 401; ЛК ЕР, Т.1., с. 634; *Начов, Н.* Калофер в миналото. С., 1927, 381-389; *Русев, М.* Исторически преглед на медицинската част и медицинската книжнина в България. С., 1904, с. 62; *Степанова, Л.* Вклад России в подготовку болгарской национальной интелигенции. М., 1981, с. 149, 151, 205. /СЯ/

ИВАН АРАБАДЖИЯТА (Иван Атанасов/Танов) (Каратопрак, дн. Черноземен, Пловдивско 1830/37-1901, Пловдив), деец на рев. дв.

Живее във Влашко (от 1852), където учи обущарство. Завръща се в Каратопрак (1862), където се занимава с арабаджийство (коларство); преселва се в Царацово, Пловдивско (ок. 1865). Любимец на В. Левски* и негов близък помощник при изграждането (1868-1872) на ВРО. Член на рев. к-т в Царацово, делегат на Оборище. По време на Апр. въст. води чета. След въст. е арестуван и изтезаван. Поборник в Съединението (1885), когато също е четнически войвода. Народен представител в IV, V, VI ОНС.

Съратник на Левски* е и брат му **Петър Атанасов** (Танов; Арабаджията) (Каратопрак, 1830/38-1915, Коруджиларе, дн. Пъдарско, Провдивско), който главява рев. к-т (от февр. 1876) в Каратопрак и е делегат в Оборищенско събрание (апр. 1876).

Библ.: ЕБ. Т.1, 150-151; *Стоянов, З.* Записки по българските въстания. Т. 1, С. 1987, 240-241. /МГ/

ИВАНОВ, Иван Степанович (Лясковец, 1828-нач. на 20 в., Кишинев), просв. деец, рус. чиновник.

ИИ завършва Дух. сем. в Киев и Ист.-филолог. ф-т на У-тета (1854) в Киев. Установява се (1856) на постоянно местожителство в Кишинев, където е назначен за инспектор на училищата в бълг. колонии в Бесарабия, а в 1860 става и попечител на тези колонии. Съдейства за откриването (1858) на Болградската бълг. гимн.

Като попечител на ИИ спомага много за развитието на бълг. просвета в Бесарабия. Изработва програма за обучение на колонистите, която предоставя на рус. п-во. По своя инициатива прави обиколки из колониите и открива нови у-ща. През 1862 основава в Комрат най-голямата бесарабска колония, *Централно училище*, в което за гл. учител (и за наблюдател на бълг. у-ща в Бесарабия) назначава брат си Павел Каляндджи. Комратското у-ще функционира до 1864; после е отворено отново; работи през 80-те и 90-те г. и се русифицира, но и се разширява като гимназия и в него за пръв път в бесарабските бълг. колонии се изучават бълг. история и граматика. ИИ привлича свои сънародници за учители в бълг. у-ща, въвежда строга дисциплина и контрол, стреми се да привлече всички деца, подлежащи на образование. ИИ планира Комратското у-ще да се развитие до нивото на гимн. — идея, която ще се осъществи едва през 80-те г.

През 1868 ИИ открива второ бълг. у-ще в Комрат с разширен курс на преподаване, но поради конфликт с Попечителния к-т напуска Бесарабия и става рус. чиновник с постоянно местожителство Кишинев. В 1871 създава Кишиневско общество за разпространение на грамотност, което полага грижи не само за бесарабските българи, но привлича на учение в Русия и младежи от Б-я. Подкрепя църк. борба и съдейства за учреждаването (1869) на БКД — ИИ е един от тримата кишиневски българи с най-големи вноски за Д-вото. Той участва финансово в издаването на в-ците *Съветник, Българска пчела, Народност, Тъпан, Време, Отечество, Македония, Свобода, Знаме* и на сп. *Български книжици*. Разпространител в Бесарабия на *Български книжици* и *Периодическо списание на БКД*.

През лятото на 1876 ИИ, като председател на Кишиневското общество се свързва с БЦБО и се заема да набира доброволци за Срб.-тур. война (1876) и сетне за бълг. опълчение в РТОВ. След Осв. заема висши длъжности в Б-я, но скоро се връща в Бесарабия, където има семейство и солидно общ. положение.

Библ.: *Белев, Б.* Иван С. Иванов — Каляндджи и развитието на българската възрожденска просвета. — В: ИБИД, 38, 1986, 185-212; *Дочев, С.* Иван Степанович Иванов — деен организатор на Българското опълчение. — В: ИВИНД, 42, 1986, 136-147; *Хаджиниколова, Ел.* Иван Степанович Иванов. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 234-240; *Шипчанов, П.* Иван Степанович Иванов — Каляндджи. — Във: ВИСБ, 1987, № 5, 154-166. /ЕХ/

ИВАНОВ Големия, Христо, (други прозвища и псевдоними: Книговезеца, Войводата, Крачула, Кькринченин, Дели Христемаха Анадолу и др.) (Кькрина, 1838-1898, Търново), книговезец, революционер.

ХИ завършва началното у-ще в Ловеч (1847-1851), където семейството живее от 1846. Пръв го въвежда в чудния свят на буквите и словото П.Р. Славейков*. През 1851-1855 усвоява кожухарския занаят, преминавайки през степените чирак и калфа. През 1856-1858 ХИ е отново ученик в горнокрайското у-ще в Ловеч. През 1859 започва да учи подвързвачество вероятно при поп Лукан Лилов, но по-късно се връща към кожухарството и става самостоятелен майстор. Упражнява този най-разпространен и силен в града занаят в съдружничество с брат си Петко, пътува много из Ловешко и Търновско за закупуване на сурови кожи, а част от обработените продава чак в Букурещ.

В края на 1860, с идеята да усвои нова, модерна професия ХИ, заминава за Белград. Снабден е с препоръчително писмо от д-р Коста Павлов до Раковски*, който го подпомага материално и прави опити да му намери работа като словослагател в срб. столица. Изучава модерното книговезане в работилницата на немеца Волф (където чиракува без заплащане) главно благодарение на неделните уроци на един калфа от швейцарски произход, който му разкрива най-трудните и сложни книговезки операции — позлатяване на подвързии, имитация на мраморна украса по листата, направа на орнаменти по кориците. Поискал да му се заплаща, бива принуден да напусне. Става закратко прислужник, после книговезец при различни майстори, за да започне работа в края на 1861 в правителствената книговезница, където продължава да усвоява тънкостите на занаята до напускането на Белград през 1863. Престоят на ХИ в срб. столица става решителен за неговата по-нататъшна съдба под влияние на контактите му с Раковски* (слуша словата му, чете произведе-

ният му, следи *Дунавски лебед*), на допира му с легендарните войводи Филип Тотю*, Ильо Марков*, Ив. Кулин*, Цеко войвода*, както и на общуването му с пребиваващите през това време в Белград В. Друмев*, И. Касабов*, д-р Рашко Петров.

През 1862 ХИ постъпва в Първата бълг. легия и участва в сраженията за Белградската крепост. Тук се сближава с В. Левски*, с когото го свързва приятелотво за цял живот, със Стефан Караджа* и М. Преображенски. След разтурянето на Легията и кратък престой в Букурещ се установява в Пловдив, където започва работа в книговезницата на Хр.Г. Данов* по негова лична покана. Дейно участва в борбите срещу грц. владици. Съдейства за осв. на В. Левски от пловдивския затвор. През 1864 отваря собствена книговезница. За оборудването ѝ предприема пътуване във Влашко (Гюргево и Букурещ), където се среща с Раковски*, Хаджи Димитър*, Ив. Касабов* и на връщане пренася екземпляри от *Горски пътник*.

През 1865-1866 ХИ предприема дълго пътуване. Прави опит да замине за Америка, но това не му се удава поради бюрократични спънки и липса на средства. След престой в Цариград (1865) и Измир (1866) заминава за Марсилия (през Сицилия и Генуа). След неуспешен опит да си намери работа, се отправя към строящия се Суецки канал, а после и към Кайро и Александрия, където за кратко работи като книговезец. Като научава за преминаването на четите на П. Хитов* и Филип Тотю*, ХИ потегля за родните места. След кратък престой в Цариград и опит да събере средства, заминава с група млади бълг. революционери за Влашко, а оттам — за Белград. Среща се с П. Хитов и В. Левски*. През 1867 ХИ постъпва във Втората бълг. легия (1867-1868) и след положени изпити е произведен в чин *капрал*. Участва заедно с М. Греков и Ст. Цанев в делегация, представляваща интересите на българите легионери в конфликта им с ръководството на Срб. военна академия пред емисари на рус. правителство. След разтурянето на Легията ХИ преминава във Влашко и се посвещава изцяло на рев. борба в тясно сътрудничество с В. Левски. През 1868 е в Русе със задача да подготви канали за прехвърляне на нелегална кореспонденция, книжнина, оръжие и рев.-дейци между Русе и Гюргево.

През 1870 ХИ се установява като книговезец в Търново, където през 1872 отваря и собствен дюкян. Взима важно участие в организирането и укрепването на рев. к-т в града. Става един от най-преданите помощници на В. Левски* в изграждането на ВРО. Натоварен е с организирането на тайната полиция и тайната поща. Голям е делът му в създаването и функционирането на тайната поща по канала Търново-Русе-Гюргево-Букурещ. Придружава В. Левски при обиколките му из Търновско и Габровско и участва в провеждането на събранията на местните к-ти. Съдейства и на М. Преображенски при неговите пътувания. Сам разнася устава на организацията из Старозагорско. Участва в терористични акции за набиране на средства за организацията, изпълнява различни др. задачи на тайната полиция. През 1872 ХИ получава специално пълномощно *(да работи за освобождението на милото ни отечество България с всеки българин, който желае да постъпи в народното дело по пределите на уставът)* от В. Левски за работа с к-тите в района между Русе, Търново, Ст.Загора и Сливен. Продължава делото на Апостола в Търновско след неговата смърт. Води кореспонденция с П. Хитов*. Пише и разпространява през 1873 отпечатани на бълг. и тур. език върху цигарени книжки алегорични позиви: *Свобода или смърт*, *Съединението прави силата*, *Лозето не ще молитва, а мотика*, *Притиснатата вода по-силно шурти*, *Свободата ще възтържествува* и др. Предприема обиколки из района и провежда събрания.

След неуспеха на Старозагорското въст. през 1875 (ХИ е срещу неговото вдигане) помага на Ст. Стамболов* да премине във Влашко и сам, заподозрян, се прехвърля там. Определен е от ГРК за помощник на Ст. Стамболов в Троянско при подготовката на Апр. въст. Провежда събрания в Троян и Ново село и подпомага новоселските въст. в снабдяването им с оръжие. По време на Апр. въст. предвожда чета, която води сражения при Зла река, организира отбраната и охраната на Ново село, участва в битката при вр. Марагидик. По време на РТОВ се включва във въоръжената охрана на Ловеч, ораганизира и ръководи чета с разузнавателни задачи в помощ на рус. войски.

След Осв. ХИ се връща към занаята си на книговезец и продавач на учебни пособия в Търново. Участва в учредяването и дейността на к-т *Единство* в града през 1878. През 1880-1881 за пръв и последен път е на държ. служба — като *економ* на *Образцов чифлик* край Русе. Започва да пише спомените си през 1882. Поддържа кореспонденция с летописците на бълг. Възраждане З. Стоянов* и Ст. Заимов*, на които дава сведения относно дейността на В. Левски* и ВРО. Като най-стар хъш, става войвода и участва в организирането на доброволческата чета *Раковски-Левски* от Търновско по време на Срб.-бълг. война 1885. През 1886 прави опит в книгоиздаването — в печатницата на К. Тулешков отпечатва комедията на Янко Маринов *Сръбский крал Милан.* През 1889 е избран за член на Търновския градски общински съвет, а през 1890 — за народен представител от либералната партия на Ст. Стамболов* в VI ОНС.

До края на живота си живее от скромните доходи на книговезницата си, в недоимък, с малка поборническа пенсия, намалявана двукратно. Болен, в последните си г. е принуден да пише молби за увеличаване на пенсията си, за да може да изхрани многочисленото си семейство, но тя така и не е повишена.

Библ: *Иванов-Големия, Хр.* Спомени. Съст. *В. Тилева* С., 1984; *Маринов, М.* Христо Иванов Големия. Личност и дело. С., 1987; ЕБ. Т.3, 23. /СЯ/

ИГНАТИЙ РОДОСКИ, м-т Родоски и Кюстендилски (Караагач, дн. квартал на Одрин, неизв.-1886, неизв.), висш духовник.

Завършва Халкинското богосл. уще и бързо е издигнат (1856) в Родоски м-т. Като Кюстендилски м-т (от 1861) първоначално не посмява да се яви в епархията си, тъй като не-

говите пасоми подобно на редица други епархии (напр. Софийска и Видинска) отказват да признаят патриаршеските владици, независимо от бълг. им произход. В 1864 ИР заема катедрата си и подкрепя колебливо ЦНД, изхвърляйки името на патриарха от богослужението, без обаче да скъса изцяло с него. Междувременно се явяват и търкания между него и пасомите му от материален характер, защото кюстендилци не пожелават да му платят владичина за времето до 1864. Стават безредици, в които се намесва и тур. власт. От своя страна ИР се връща изцяло на страната на Патриаршията. Накрая (1869) след масова демонстрация пред конака със заявление, че населението не го иска, ИР изпразва митрополията и се оттегля в с. Соволяно, а неговите функции, както и по други места, са поети от Кюстендилската община. Но така или иначе, поради силно покровителство от страна на тур. власт ИР си остава в Кюстендилска епархия, в която патриаршистите, начело с члена на давиемеджлиси Хр.П. Новков, имат сериозни позиции (главно в района на Кочани и в покрайнината Пианец). ИР оказва сериозна съпротива на изпратения (1872) от Екзархията да заеме катедрата Иларион Ловчански, а след Схизмата (септ. 1872) оставането му в Кюстендил придобива канонични основания.

Библ.: *Кирил, патриарх Български.* Екзарх Антим (1816-1888). С., 1956, с. 84, 138, 223, 614-615, 640, 660, 742-743; *Маркова, З.* Българската екзархия 1870-1879. С., 1989, 123-125; *Ников, П.* Възраждане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения. С., 1971, с. 243. /МГ/

ИЗВОРСКИ, Стефан Попниколов (Котел, 1815-1875, Галац), учител, свещеник, книжовник, преводач.

Баща му, поп Никола Попстефанов, получава само килийно образование и цял живот остава петимен за учение — *очите му се пръскали за наука.* Сам СИ тръгва на у-ще чак 16-годишен, когато постъпва при *високоучений Г. Райно Попович* елиногречески учител* (1831-1832). Няколко г. живее във Варна да учи занаят и търговия, но това не го удовлетворява и сл. 20 г. прекарва в търсене на добри учители. Известно време престоява в Сливен при Г. Цукалас (1837), след това в Търново, където изучава алилодидактиката (*взаимоучителната метода*) и усъвършенства грц. си, по-късно отива в Габровското у-ще на Неофит Рилски*, където доопознава *взаимния метод* и изучава бълг, тъй като дотогавашното му учение е все на грц. В 1840 открива първото взаимно у-ще в родния си град, за което неговите съграждани построяват *изящно здание* с пансион за ученици от околността.

Неспокоен дух, конфликтна личност, цял живот отдаден на юношеската си мечта да види Европа, да учи в академия, да говори на разни езици, СИ не се задържа в Котел. Отива в Одеса, но не успява да получи рус. стипендия и става учител в Шумен (1841), където поставя началото на новобълг. просвета. С помощта на Г. Кръстевич* се установява в Цариград и продължава образованието си в прочутото Куручешменско у-ще (1843-1845), където се преподават старогрц., фр., лат.,физика, химия, философия и особено широко е застъпена поетиката.

Отново се връща учител в Шумен (1845-1847) и постига блестящи резултати, прилагайки вместо обичайните жестоки наказания т.нар. каваларии — т.е. отличия за показан успех и прилежание. Освен редовните занимания в мъжкото у-ще дава частни уроци на момичета, с което полага и основите на девическото образование в града, разпространява бълг. книги и става дописник на сп. *Любословие.*

През 1849-1850 СИ живее Цариград, където е учител и писар в у-щето при бълг. църква и личен секретар на кн. Ст. Богориди*. С помощта на рус. посланик Титов заминава за Санкт-Петербург и следва в Петербургската дух. академия (1850-1853), а през Крим. война е в Княжествата и подпомага *Епитропията* при набирането на доброволци. Завръща се в Русия, където установява връзки с известните рус. слависти А. Гилфердинг и И. Срезневски и се занимава със сравнително слав. езикознание. След кратък престой във Виена се установява в Цариград (ян. 1857) и става един от главните инициатори за откриването на централното бълг. у-ще *Св. Св. Кирил и Методий*, в което преподава до 1859. Учителства в Тулча (1859-1861) и по негово настояване се построяват ново училище и църква, открита е и *публична библиотека.* Но скоро родолюбивите настроения на тулчанските българи започват да се изпаряват, в града се възцаряват ежби и недоразумения. Първенците почват да търсят кусури на учителя, да му се месят в работата, да го обвиняват в некадърност, а накрая престават и да му плащат.

Самотен, разочарован, озлобен СИ търси утеха в брака — през 1862 се жени за Парашкева Калчова. През 1863 се установява в Галац, където известно време преподава в новопостроеното у-ще, а сетне става свещеник. В семейството му има доста неблагополучия (от многото му деца оцелява само една дъщеря), високото образование не му носи очакваното удовлетворение, общ. признание, за което винаги мечтае, страни от него. СИ се затваря в себе си и галацкият му период е беден на общ. изяви.

СИ е не само учител, но още поет и преводач. Стихотворенията му имат просветителско-дидактичен и патриотичен характер и са на границата между т.нар. *даскалска поезия* (*дотегливи стихове за най-прозаични неща*) и истинското стихотворно изкуство, което в новобълг. култура започва с творчеството на Д. Чинтулов*, П.Р. Славейков* и Хр. Ботйов*. Превежда от рус. *Огледало за българските училища или правила заради възпитанието на децата* (1850), където добавя и много от себе си в стихотворна форма. Любопитно е, че освен в превод на бълг. оригиналният текст е даден още на 4 езика — рус., лат., фр. и нем. За това си казва думата не само слабостта на СИ към езиците, но и желанието му да покаже, че и за българите *не е невъзможно да си пъстрят книгите с Европейските по-дълбоки езици, от които извира всяко училищно закрашение и народно просвещение.* Печата стихове в сп. *Любословие*, в *Български книжици*, във в. *България.*

Библ.: ЕБВЛ, с. 323; *Мирски, Кр.*

Стефан п. Изворски. — В: *Бълг. сбирка*, 1896, № 1-2; *Стефанов, Г.* Стефан п. Н. Изворски, учител и поет от епохата на Възраждането 1815-1877. — В: Сб.БАН, кн. XXVIII, Клон историко-филологичен и философско-обществен, 16, 1935; *Тодев, Ил.* Стефан Изворски. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 105-114. /МГ/

ИЗМИРЛИЕВ Македончето, Георги Димитров (Горна Джумая, дн. Благоевград, 1851-1876, Горна Оряховица), революционер, помощник-апостол за Апр. въст. в Първи (Търновски) рев. окръг.

Роден в семейството на Димитър Стоицов Измирлиев и Тона. Бащата е търговец на тютюни и един от първенците в градчето. Взема участие в общ.-полит. живот, подпомага местния рев. к-т, а след Осв. подписва благодарствения адрес до имп. Александър II. Според някои податки майката произхожда от бунтовническия род Икономови от малешевското с. Берово.

ГИ завършва местното взаимно у-ще при даскал Николай Цоневич (1859-1863). Показал добри способности, той е изпратен да продължи образованието си в грц. класно у-ще в Сяр, а след това е стипендиант на Благодетелното братство *Просвещение* в бълг. у-ще *Св.Св. Кирил и Методий* в Цариград (1868-1870). Според други източници (Г.Г. Димитров) през това време учи в столичния Галатасарайски лицей. След завършването е назначен за учител в бълг. у-ще в квартала Айналъ-чешме и в неделното у-ще на Вланга махала (1870-1873). Със съдействието на Н. Геров* постъпва във военното пехотно у-ще в Одеса (1873-1875). В края на първата учебна г. му е присвоено званието *юнкер* и е назначен на стаж в 59-ти Любенски полк.

През лятото на 1875 Хр.Ботйов* се среща с него и го спечелва за делото на рев. борба. Готвеното през есента на с. г. въст. се нуждае от добре подготвени военни специалисти и ГИ с добитите знания и умения може да помогне на започнатото дело. Напуска у-щето, но не успява да пристигне навреме, за да се включи в подготовката на Старозагорското въст (септ. 1875). Разочарован от несполуката, той се озовава в Гюргево, където след провала на въст. опит се събират рев. дейци, решени да продължат започнатото дело. Помладите и непознатите в рев. среди Г. Обретенов* и ГИ не са допуснати до заседанията на ГРК, което накърнява честолюбието им и те решават да посегнат на живота си. *Измирлиев* — пише З. Стоянов* — *потеглил към Дунава, където мислил да нахрани рибите, но находящите се там риболовци го спасили. Тяхната решимост и всеотдайност спечелват доверието на главните апостоли, които ги приемат за спомагателни членове на комитета.* Заедно с Хр. Караминков ГИ е определен за помощник на Ст. Стамболов* в Първи (Търновски) рев. окръг. Оказаното доверие е голямо, тъй като Търново е определено за *главната квартира* на въст. в цялата страна.

На 13 ян. 1876 ГИ преминава Дунав и с помощта на русенските рев. дейци достига до Търново и незабавно започва пропагандна и организаторска работа. *Измирлиев — спомня си по-късно Атанас Бендерев — беше най-искреният и откровен между апостолите. Той мразеше демагогията и като военен беше рицарски честен — искаше от съвременниците жертви и никога нищо не им обещаваше, освен сладка смърт за свободата на отечеството.* Малко по-късно в окръга пристигат Ст. Стамболов* и Хр. Караминков. Апостолите разгръщат енергична дейност по съживяване на съществуващите к-ти и организирането на нови, набавянето на средства и въоръжение, разработването на стратегическия план на въст. и пр. По предложение на Ст. Стамболов център на Първи рев. окръг става Г. Оряховица, където дейността им може да остане по-незабелязана от тур. власти.

ГИ е определен да обхване Габрово, Дряново, Трявна, Лясковец и околните селища. Съществена помощ му оказват местните рев. дейци, както и прехвърлените през Дунав революционери Хр. Патрев, Т. Кирков, Ст. Гъдев, дядо Никола Хаинчанина и др. Особено ценно е съдействието на учителя в Г. Оряховица Иван Панов Семерджиев и братята Сидер и Вичо Грънчарови. Според изработения план ГИ и Ив. Панов трябва да оглавят Горнооряховската чета, която след това да овладее и отбранява Твърдишкия проход.

Кървавото писмо пристига в Търновски рев. окръг на 23 апр., но властите също са информирани за бунта и вземат енергични мерки. Започват арести и обиски. В тази напрегната обстановка на 25 апр. в Г. Оряховица се провежда насроченото окр. събрание, ръководено от ГИ и Ив. Панов. Въпреки че не са представени всички к-ти, събранието взема решение на 28 апр. да се вдигне всеобщо въст. в подкрепа на борещите се българи в Южна Б-я. Вечерта на 27 апр. група горнооряховски революционери, начело с ГИ и Ив. Панов, са разкрити и заловени в момент, когато се готвят да формират чета и да се присъединят към отряда на поп Харитон*.

Изправен пред съда в Търново, ГИ заявява с достойнство: *Аз съм въстанал с цел да освободя отечеството си; това е дълг на всеки българин, това е желанието и на целия български народ. Свободата е свято нещо.* Осъден на смърт, той е обесен на 28 май в Г. Оряховица. Преди сам да сложи въжето на врата си ГИ се обръща към насъбраното множество с думите: *Колко сладко е да умре човек за отечеството си!* Така изпълнява буквално рев. клетва.

Библ.: *Ванчев, Й.* Георги Измирлиев-Македончето. С., 1986; *Дойнов, Д.* Гюргевският революционен к-т. С., 1986, 60-61, 72, 75, 89, 103, 116-117; *Поглубко, К.* За да бъдат полезни на народа си. С., 1976, с. 152. /ПБ/

ИКОНОМОВ, Георги Полтодоров (Сливен, 1846-1876), революционер.

Завършва трикласното у-ще в Сливен, ръководено от Д. Чинтулов*. Семейството му се преселва в Русе (1872), където ГИ работи по жп линията Русе-Варна и става член на местния рев. к-т. След убийството на Стоян Пенев (май 1872) напуска Русе и се установява като жп служител (маневрист) в Одрин, където става един от ръководителите на Одринския рев. к-т (осн. есента на 1872). През 1875 напуска службата си и се завръща в Сливен, където се отдава на рев. дейност. Участник в Старозагорското

горското въст. (септ. 1875), в което предвожда Старозагорската чета. След неуспеха се прехвърля в Румъния.

Участва в ГРК. След избирането му за помощник-апостол на II (Сливенски) рев. окръг преминава отново в Б-я. Започва агитационна и организационна дейност по подготовка на Апр. въстание в Сливен. Става помощник П. Волов* в IV (Пловдивски, Панагюрски) рев. окръг. Делегат на Оборищенското събрание. При обявяване на Апр. въст. действа с чета в Карловско. След потушаването на въст. заедно с П. Волов и др. революционери се опитва да премине в Румъния. Удавя се при опит да преплува Янтра край Бяла.

Библ.: ЕБ. Т.3, с. 93.; *Страшимиров, Д.* История на Априлското въстание. Т.1. Пловдив, с. 196; *Тодев, Ил.* Българско национално движение в Тракия 1800-1878. С., 1994, 313-315. /МГ/

ИКОНОМОВ, Тодор Поппетров (Жеравна, Сливенско, 1838-1892, Шумен), учител, публицист, полит. и общ. деец, държавник, спомагателен (1869), дописен (1881) и редовен (1884) член на БКД.

Син на иконом поп Петър Тодоров, който има солидно общ. положение в Жеравна. Едва 13-годишен остава пълен сирак и израства под попечителството на дядо си Тодор чорбаджи. Според някои предания родът има болярски корени и векове наред заемал ръководно място в будното и чисто планинско селце. Тодор чорбаджи се занимава със скотовъдство и като наследник на един от първите войнушки главатари думата му се чува пред тур. власти. По-късно запада материално, но синовете му се преселват в Тулча и израстват като едни от първите търговци в крайдунавския град.

ТИ учи първоначално в Жеравна и Русе. Чиракува известно време при чичовците си в Тулча (1851), но през 1855 се завръща в Жеравна и се заема с абаджийство и брашнарство, от което печели сравнително добре. След Крим. война продължава ученето си при С. Филаретов* в София (1859) и при С. Доброплодни* в Сливен (1860). В София 20-годишният младеж започва живо да се интересува от общ.-полит. въпроси на своето време и публикува във в. *България* остри статии срещу грц. духовенство. Идеите на Др. Цанков* дотолкова го увличат, че по думите му, бил готов да го последва *и в най-големите му нещастия и несполуки.* При С. Доброплодни остава за кратко, защото преподаването не го удовлетворява, пък се и забърква в една романтична история с годеницата на своя учител. Положението става конфузно и той бързо да се завърне в Жеравна, откъдето предприема обиколка из Сев.-изт. Б-я, посещавайки Разград, Тулча, Балчик и Варна.

През ян. 1861 го виждаме в Цариград, привлечен от шумния успех на унията, която в този момент се намира в разгара си. В нея ТИ вижда възможност да се нанесе удар на грц. духовенство и да се спечелят симпатиите на Запада, който след Крим. война засилва влиянието си край Босфора. Кръгът около Др. Цанков* го приема с надеждата, че интелигентният млад мъж ще послужи добре на униатското дв. През март с.г. е назначен за учител при униатското у-ще в Цариград, а през апр. е ръкоположен за дякон под името *Йосиф.* Става личен секретар на архим. Йосиф Соколски* и има възможност отблизо да следи развоя на събитията. Скоро остава разочарован както от състава и качествата на униатското духовенство, така също и от задкулисните полит. цели, които се преследват с унията от кат. пропаганда, фр. дипломация и тур. правителство. Фактът, че извън нея остават най-изявените бълг. общественици и духовници, го навежда на мисълта да я напусне *догдето нейните действия за разцепление на народа са още слаби и не разширени.* След като Йосиф Соколски, дух. водач на бълг. униати, е отвлечен в Русия, ТИ се връща в православието, а малко след това заминава за Русия за да продължи образованието си.

Следва в Киевската дух. академия (1861-1865), но остава чужд на чистото богословие. Повече го привлича *светът на положителните науки.* Не посещава системно у-тските лекции, но извън студентската банка усилено се занимава с математика, физика, социология и история. Завръща се в Б-я силно повлиян от позитивизма и от разкрепостената дух. атмосфера, обхванала Русия по това време.

В сл. г. учителства последователно в Шумен (1866-1869) и Тулча (1870-1871), което му позволява да изпъкне като един от най-добре подготвените бълг. педагози. Застъпва се за светско и реално у-ще, което да отговаря на потребностите на обществото и на духа на времето. С подчертана гражданска доблест ТИ се бори срещу проекта на Мидхат паша за сливане на бълг. и мюс. у-ща. В замисъла на тур. държавник той открива заплаха за прекъсване прогресивното развитие не само на образователното дело, но и на цялото бълг. общество. В същото време обаче остава принципен противник на рев. дв., защото според него, нито бълг. народ е подготвен за въоръжена борба, нито обективните условия позволяват да се разгърне едно успешно въст. В Тулча ТИ съдейства за сплотяване на бълг. общност в града и за превръщане на местното ч-ще в средищен център на полит. и култ. живот в Сев. Добруджа.

След издаване на екзархийския ферман (1870) по негова инициатива тулчани излизат с предложение до всички градове на Дунавския вилает предварително да се изработи проект за демокр. устройство на бълг. църква. През лятото на 1871 ТИ пристига в Цариград. Н. Генович* веднага му възлага редактирането на в. *Турция* (авг. 1871) и той го превръща от официозен туркофилски орган в трибуна на *младите.* За онова време един съвременник си спомня: *Снажний ръст Икономова беше в контраст с малката му стая. Черните му и дълбоки очи осветляваха през цъклата [очилата] една мъжка, даже юнашка, само че суха и бледа физиономия. Гъста и дълга натурална брада осеняваше широките му гърди и плещи. Цялата снажна фигура на Икономова бе произвела повече впечатление на великорусин, ако да не беше черноок...*

Този едър и на пръв поглед ленив човек, нает малка стаичка в Одун капия, се превръща в център и двигател на идейните процеси сред ради-

калното крило на ЦНД. Чрез материали, публикувани в сп. *Читалище* и вците *Турция* и *Македония*, той защитава идеята, че църквата ще бъде полезна за обществото само ако спомага за неговия напредък. А това може да се осъществи чрез демокр. устройване на Екзархията и широко участие на народа в нейните дела. Обявява се категорично срещу проточилите са преговори с Патриаршията и е един от осн. подбудители и организатори на Богоявленската акция (6 ян. 1872), чрез която бълг. духовенство демонстрира своята независимост от патриарха. Според него схизмата е за предпочитане, защото ще прекъсне всякакви връзки с порочното фенерско духовенство и ще позволи на българите да се обединят в своите етнически граници и да организират своята църква според демокр. нужди на времето, а не според остарели традиции и църк. догми.

След като владиците, участвали в службата, са изпратени на заточение, ТИ и П.Р. Славейков* застават начело на протестите на царигр. българи. Пред съдразама Махмуд Недим паша те изразяват (23 ян. 1872) мнението на една многолюдна демонстрация, която настоява за осв. на бълг. архиереи и приложение на султ. ферман. Според биографа на ТИ, проф. Т. Жечев, това е върхът в неговата предосвобожденска полит. дейност. Наскоро след избора на бълг. екзарх той излиза с многошумната статия *Една стъпка напред*. В нея настоява за реформиране на бълг. църква в духа на рационализма на 19 в. и за изграждане на институция, отговаряща на нац. идеали и полит. перспективи. Статията предизвиква публичен скандал, а ТИ е принуден да напусне Цариград и да се завърне в Тулча. ЦНД навлиза в етап, когато не идеалистите, а прагматиците диктуват събитията, и ТИ е сред първите, заставени да се оттеглят от авансцената.

В крайдунавския град ТИ е назначен за учител, а след това избран за член и секретар на епархиалния съвет. С дейността в сл. г. спомага за устройване на новата църк. власт, за изграждане на ч-щето и на зем. каси. След потушаване на Апр. въст. изпраща дописки до европ. в-ци и специален мемоар до У. Гладстон, в който описва тур. произволи и защитава правото на българите да се борят за своята свобода. След осв. на града от рус. войски е назначен за *чиновник по делам казенного правления*. Скоро обаче влиза в остър конфликт с рус. губернатор И. Белоцерковец, който настоява грц. владика да служи и в бълг. църква. Като резултат ТИ е арестуван и подложен на продължителни разпити, които приключват едва след енергичната намеса на Евл. Георгиев*. Краят на войната го застига в Пловдив и тук се включва активно в борбата срещу решенията на Берлинския конгрес (1878).

И след Осв. ТИ остава идеалист в политиката, който поставя принципите си над всичко. Останал известен като *революционер сред черковниците* (Ив. Тодоров), по време на УС, обратно на миналото, изпъква неговият консерватизъм. При дебатите по изработването на конституцията на Княжество Б-я настоява за двукамарна парламентарна система, която да бъде преграда пред крайните амбиции на властолюбци и демагози. В сл. г. заема редица адм. и полит. постове по върховете на държ. йерархия — префект на Сливен и Бургас (1879), министър на вътр. работи (1880), кмет на София (1880-1881), окр. управител на Шумен (1881), председател на Държ. съвет (1882), министър на общ. сгради, пътищата и съобщенията (1883-1884). Навсякъде със своята принципност и последователност печели повече врагове, отколкото приятели и последователи. По време на управлението на Ст. Стамболов* е полит. преследван като русофил. Оттегля се в Шумен, но и тук е подложен на морален тормоз, интерниран и материално разстроен, той изпада в дълбока депресия и прави неуспешен опит за самоубийство. Малко покъсно губи разсъдъка си и умира едва 54-годишен.

Своята книж. дейност ТИ започва с дописки до *Цариградски вестник* и *България*, а по-късно активно сътрудничи на Македония, *Право* и *Турция*, *Читалище* и др. В публицистиката си засяга важни въпроси не само в областта на образованието и политиката, но и на философията, социологията и л-рата. Превежда и пише учебници, които намират добър прием във възрожд. у-ще. С цялата си книж. дейност до Осв. спомага за изграждането на съвременния бълг. книж. език. В последните г. от живота си пише мемоари, които се отличават с тънка наблюдателност върху преживяното и представляват интересен документ за развоя на полит. мисъл през Възраждането.

Библ.: *Жечев, Т.* Българският Великден. С., 1980, 456-539; *Същият.* Тодор Икономов. Очерк из историята на българската обществена мисъл. С., 1975; *Икономов, Т.* Мемоари. Подбор и ред. *Т. Жечев.* С., 1973; *Тодоров, Ив.* Тодор Икономов и дейността му в служене на българския народ. С., 1921.

/ПБ/

ИЛАРИОН ЛОВЧАНСКИ, м-т Ловчански и Кюстендилски (мирско име: Иван Иванов) (Елена, 1800/1-1884, Кюстендил), висш духовник, участник в изграждането на Бълг. екзархия.

Роден в колибите Горни Чукани от родители Иван и Васила, които явно били благочестиви, защото след като синът им завършва килийното у-ще към Хилендарския метох в Елена, го изпращат да продължи образованието си в Капиновския м-р *Св. Николай*. Тук през 1819 приема монашеско звание, а след това е ръкоположен и за дякон от Търновския владика Йоаникий. От 1827 служи при Иларион Критски и дошлия след него Неофит Византиос първо като дякон, а след това и като протосингел. Разгръщането на нац. дв. сред българите през 40-те г. на 19 в. принуждава Неофит Византиос да лавира и прави отстъпки. В знак на зачитане на бълг. искания ИЛ е ръкоположен първо за Аксиополски епископ, а през 1852 му е поверена размирната Ловчанска епархия. Местното население посреща с радост първия бълг. архиерей в града си, където ИЛ остава на служба почти 20 г.

След Великденската акция (1860) обаче и срещу него се появява недоволство, тъй като не пожелава да скъса връзките с *майката църква*. Движението се оглавява от учители-

те Никола Ковачев и Мирьо Павлов. Ловчанлии изпращат специална депутация, която се оплаква пред великия везир от владиката и настоява за неговото отзоваване от епархията. Името на ИЛ се изхвърля от ловешките църкви, а самият той, обвинен в гъркомания, хулен и обиждан, е принуден повечето време да обикаля из епархията. Задържа се в Троян и Тетевен, където недоволството срещу него е по-слабо.

Когато през 1868 В. порта излиза с два проекта за разрешаването на църк. конфликт, българите възприемат това като повод за бързо устройване на своя самостоятелна църква. Владиците ИЛ и Доротей Софийски, а след това и Антим Видински*, скъсват връзките си с Патриаршията и се присъединяват към Привременния бълг. синод, конституиран в Цариград (дек. 1868). Като най-старши сред владиците ИЛ е избран за председател на Синода, а през 1871 и за председател на Църк.-народния събор, призван да изработи устава на Бълг. екзархия. Сравнително заможен и материално осигурен през този период, ИЛ отделя средства, за да подпомага както ЦНД, така също и Екзархията, която спешно се нуждае от средства. Независимо от родолюбивата му дейност обаче Ловешка епархия продължава да не го признава за свой владика, а ловчанският представител Мирьо Павлов се оплаква пред Събора от него. За свой заместник в Ловеч ИЛ оставя дякон Паисий, който се обявява срещу рев. дв. и дори заплашва да издаде на властите каквото знае. През 1871 по заповед на рев. организация дяконът е убит от Димитър Общи* *всред Орхание*.

В Цариград ИЛ се присъединява към крайните от групата на д-р Ст. Чомаков* и като такъв заедно с Панарет Пловдивски* и Иларион Макариополски* участва в провеждането на Богоявленската акция (6 ян. 1872). Чрез този жест на независимост партията на самостоятелното действие прекъсва помирителните преговори с Патриаршията и прави възможно прилагането на султ. ферман. С постъпката си обаче бълг. владици предизвикват гнева на фенерското духовенство, което им налага църк. наказания и издейства от В. порта изпращането им на заточение в Измид (Никомидия) (30 ян. 1872). Завърнал се като мъченик за народното дело, ИЛ е включен в списъка на кандидатите за бълг. екзарх и на 12 февр. 1872 е избран с гласовете на крайната нац. партия. Сам владиката описва събитието така: *И като се събра комисията начна избирането с тайно гласоподаване. И така излези за нази три гласа повече, наченаха да плещат ръце, станаха, викат дядо Ловчу прият, аз викам не приемам, начнах да плача, викам стар съм, немощен съм не чувам. Кой те слуша, станаха владиците, теглят ме за ръцете, целуват ръка, народ много, нападнаха ме, не можах да се отърва.* Три дни по-късно ИЛ си подава оставката под натиска на В. порта и на рус. посланик Н.П. Игнатиев, който вижда в негово лице пречка за провеждането на помирителни преговори с Патриаршията. Срещу него се обявяват и умерените дейци при Екзархията, които преценяват, че е вече възрастен и уморен човек, който не ще може с енергия да ръководи новата църква. На 23 апр., *Томина неделя*, Екзархийският синод вдига наложеното му от патриарха църк. наказание като неканонично. През август с. г. е избран за Кюстендилски м-т и остава на този пост до края на живота си.

В новата епархия е принуден да се бори срещу все още влиятелната гръкоманска партия, водена от члена на *Давие меджлиси* Хр.П. Новков и патриаршеския владика Игнатий, който между впрочем е българин от Одринско, но не се присъединява към Екзархията. През 1871 отново е избран за член на Св. Синод, но се оттегля поради напредналата си възраст. Вече 70-годишен, архиереят се чувства затруднен да изпълнява пълноценно задълженията си, поради което за помощник му е назначен рилският брат Синесий с титлата *епископ Стобийски*. Въпреки ограничените средства ИЛ непрекъснато подкрепя развитието на просв. дело в епархията. В завещанието си също отделя голяма сума за поддържането на у-ща и ученици. Умира на 2 февр. 1884 и е погребан в притвора на църквата *Св. Богородица* в Кюстендил.

Сътрудничи с дописки в *Право* и *Турция*. Превежда богосл. л-ра.

Библ.: *Дичев, М.* Градиво за историята на Елена. — В: Еленски сборник. Кн.1. С., 1931, 72-74; *Иванов, И.* Северна Македония. Исторически изследвания. С., 1906, 339-346; *Кирил, Патриарх Български.* Екзарх Антим 1816-1888. С., 1956, 91-92, 274-275, 321-323 и др.; *Маркова, З.* Българската екзархия 1870-1879. С., 1989, с. 39,42,48,49 и др.; *Ников, П.* Възраждане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения. С., 1971, с. 110, 131, 239-243, 340-343 и др.; *Стойчев, Д.С.* Тетевен. Минало и днес. С., 1924, 50-52. /ПБ/

ИЛАРИОН МАКАРИОПОЛСКИ (мирско име: Стоян Стоянов Михайловски) (Елена, 1812-1875, Цариград), висш духовник, един от гл. ръководители на ЦНД.

Произхожда от търг.-занаятчийски род. Семейното предание разказва, че негов прадядо бил преселник от Имеритинско (Кавказ), който в края на 17 в. се установил в Б-я. Дядо му Михаил Христов се задомява в Елена и тук открива бакалски дюкян. Дълги г. той и неговият син Стоян се избират за кметове на градчето и членове на църк.-училищното настоятелство.

ИМ получава начално образование в родното си място при учителя А. Робовски* и в грц. у-ще в Арбанаси. През 1825 го дават да чиракува чохаджийски занаят в Търново и след 4 г. вече има възможност с капитали на баща си да открие собствен дюкян. Любознателният младеж обаче започва да чете религ.-нравствена л-ра, която го тласка към благочестие и му създава стремеж за дух. звание.

През 1831 се завръща в Елена и против родителската воля заминава с поклонници за Хилендарския м-р. Тук 1 г. по-късно приема дух. звание и монашеското име *Иларион*. Жаждата за знания го отвежда първо в мрското у-ще в Карея на Атон (1833-1834), а сетне и в прочутата школа на Т. Каирис на о. Андрос (1836-1838), където учи на *свои иждивения*. В този просв. център среща българчета от всички краища на страната: Ст. Чомаков*, Ив. Добровски*, Г. Атанасович, З. Струмски* и

др. В училището на Каирис ИМ има възможност да се запознае отблизо с духа и принципите на Просвещението. Дотолкова е впечатлен от атмосферата на Андрос, че настоява и впоследствие успява да доведе тук и двамата си братя — Димитър и Никола* Михайловски. Бълг. ученици създават и своя организация Слав.-бълг. ученолюбиво д-во, което има за задача да спомогне чрез просвета за нац. възраждане на бълг. народ. От гърците те се учат и на родолюбие. Узнали, че у-щето заради демокр. си и свободолюбив дух ще бъде затворено, бълг. ученици се прехвърлят в Атинската гимн. В грц. столица ИМ остава до 26 апр. 1841.

По примера на критяни и тесалийци бълг. ученици и студенти в Атина създават тайно Мак. д-во, което си поставя за цел осв. на Б-я чрез революция. ИМ става негов член и заедно с Раковски* развива активна дейност. За да се проучи положението в страната с оглед на едно бъдещо въст., той е натоварен да обиколи сев. Б-я, а Раковски трябвало да остане в Цариград, откъдето да координира дейността на Д-вото. Въст. на Крит и в Нишко обаче бързо изострят обстановката и Раковски заминава за Браила, където вече се вършат бунтовнически приготовления, а ИМ отива в Търново, за да подготви духовете за планираната акция. Пропадането на този рев. опит дава нова, еволюционна насока в мисленето на ИМ и той замисля да продължи образованието си в Русия. Чрез В. Априлов* получава разрешение от Рус. синод, но Цариград. патриаршия не му позволява да осъществи намерението си. Това го принуждава да продължи учението си в грц. *Велика народна школа* в Куручешме (Цариград), която завършва през 1844. По време на учението си превежда и издава *Православное учение* (1844) на м-т Платон Московски. В обширен послеслов ИМ обосновава необходимостта от създаване на общ лит. бълг. език, който да бъде близък до говоримата народна реч.

Още като ученик ИМ споделя идеята, че грц. духовенство в бълг. земи трябва да бъде заменено с бълг. Истинското му включване обаче в ЦНД става през 1844, след завръщането в Цариград от заточение на Неофит Бозвели*. Въпреки че са различни по характер и темперамент (ИМ е повъздържан и по-дипл.), двамата взаимно се допълват и успяват да действат единно за народното дело. Пробуждат се и бълг. колония в Цариград, която започва да им оказва поголямо съчувствие и подкрепа. Подбуждани и от пол. емигрант М. Чайковски, в края на септ. 1844 двамата написват отделни прошения до В. порта. Осн. искания са насочени към гарантиране на дух.-култ. самостоятелност на бълг. нация главно чрез назначаване на бълг. архиереи, отваряне на родни у-ща, свободно издаване на книги и в-ци на роден език. В своето изложение дипл. ИМ за разлика от Бозвели не си позволява да напада недалновидната рус. политика, насочена към запазване единството на православието в Ориента. По своята същност изложенията са първата общонац. програма за култ.-дух. и нац. еманципация на българите. За да окуражи и подтикне към активност своите сънародници ИМ превежда и издава новия *Хатишериф* (1845), в който султанът отново обещава равноправие на своите поданици.

Макар и безрезултатни, тези действия принуждават Патриаршията да предприеме драстични мерки спрямо тях. С подкрепата на рус. посланик В.П. Титов на 29 юни 1845 патриаршеските **евтаксии** задържат двамата българи и ги пращат на заточение в светогорските м-ри. ИМ е хвърлен в подземието на една кула на м-ра *Симеон-Петър* и държан при строг режим. По-късно е прехвърлен в *Хилендар*. Годините на принудително откъсване от света оказват влияние върху неговото физическо и дух. здраве. Смъртта на Неофит Бозвели* на 4 юни 1848 още повече засилва неговата покруса. В свое писмо от това време той се подписва *Иларион С. Хилендарски — Отчаяний*. Едва в края на ноември 1850 с помощта на рус. пътешественик А.Н. Муравьов и със застъпничеството на Ст. Богориди* и Г. Кръстевич* той получава разрешение да напусне *Хилендар*.

50 дни преди завръщането на ИМ в Цариград е осветена бълг. църква *Св. Стефан*. Царигр. българи настояват за предстоятел на храма да бъде назначен Неофит Рилски* или ИМ, но Патриаршията отхвърля тези кандидатури и въздига на поста сърбина Стефан Ковачевич — авантюрист и прахосник, без заслуги към бълг. народ. В сл. г. ИМ последователно е представител на светогорските м-ри в Цариград (1852-1854, 1857-1858), представител на *Хилендар* в Атонското събрание в Карея (1854-1855) и **протосингел** на Търновския м-т Неофит (1856-1857). Независимо от това, къде се намира и каква длъжност изпълнява, той работи за дух. пробуждане на своите сънародници и за отстраняване на грц. владици от бълг. епархии.

След края на Крим. война бълг. община в Цариград отново настоява за назначаването на ИМ за предстоятел на църквата *Св. Стефан*. Този път Патриаршията е принудена да отстъпи и на 5 окт. 1858 ИМ е ръкоположен за епископ с титлата *Макариополски*. По този начин той вече има в ръцете си формалните основания да се превърне във водител на борбата срещу грц. духовенство. Пак по същото време като израз на недоволството на българите от фанариотското духовенство идва и опитът на населението от Кукуш да сключи уния с кат. църква. ИМ е изпратен от Патриаршията в мак. градче, за да противодейства на кат. прозелитизъм. Той напълно успява в своята мисия, като същевременно прави конкретни изводи, как да се продължи борбата. Пред царигр. българи той заявява: *Ходих в Кукуш и научих един нов урок. Не щеш ли един владика изхвърли името му из черквата си; не щеш ли патрика — същото направи*. Идеята е напълно възприета и след съответната подготовка на тържествената литургия на връх Великден (3 апр. 1860) ИМ не споменава името на патриарха, което изрично се предписва от каноните на правосл. църква. С този акт формално се скъсва връзката с Царигр. патриаршия и открито се афишира желанието на българите да изградят своя независима църква.

Въпреки молбите на рус. посланик при Портата кн. А.Б. Лобанов-Ростовски ИМ отказва да се покори на патриарха, скоро към него се присъ-

единяват Авксентий Велешки* и Паисий Пловдивски (последният, макар и албанец по народност, прегръща бълг. кауза). Даденият сигнал раздвижва и бълг. епархии, които започват една след друга да признават ИМ за свой дух. водач. В тези критични дни униатите се опитват да привлекат ИМ. Според някои мемоаристи той дори е склонен да приеме предложението и само рус. увещавания го разубеждават от това му намерение. След като Др. Цанков*, Йосиф Соколски* и др. провъзгласяват унията (18 дек. 1860) ИМ се обявява категорично срещу нея, тъй като я смята опасна за нац. единство на българите. Тази линия предопределя съдбата на бълг. архиереи. Лишени от покровители и осъдени от един Велик църк. събор (1861), те са изпратени на заточение (29 апр. 1861) — ИМ в Кютая, Авксентий Велешки* в Болу (М. Азия), а Паисий Пловдивски в Св. Гора. При заминаването си тримата публикуват *Завет българскому народу*, в който призовават своите сънародници към постоянство и твърдост в бащината вяра.

Междувременно българи и гърци започват дълги и безплодни преговори, които затъват в различни комисии. От Кютахия, а по-сетне от Бурса, където е прехвърлен, ИМ следи хода на събитията и в различни послания настоява за по-голяма активност от бълг. страна. След четиригодишно отлагане заточените владици са освободени (септ. 1864), но трябва да се установят не в самата столица, а в едно село край Босфора, Ортакьой, където ще обитават бълг. архиереи занапред. При завръщането си ИМ е посрещнат като всепризнат водач на ЦНД. В сл. г. заедно с д-р Ст. Чомаков* застава начело на партията за *самостоятелно действие*, която е за пълно отделяне от Патриаршията.

Засилването на рев. борба след 1866 и особено преминаването на четата на Хаджи Димитър* и Стефан Караджа* подтиква В. порта към разрешаването на църк. въпрос. Според издадения султ. ферман (27 февр. 1870) новоучреждаващата се Бълг. екзархия притежава широка автономия. ИМ става член на Привременния смесен съвет и Привременния синод, които подготвят екзархийския проектоустав. По време на обсъжданията той защитава мнението, че устройството на новообразуваната църква трябва да е съобразено с правилата и каноните на православието, а екзархът да е пожизнен. Тази позиция го конфронтира с демокр. крило, водено от П.Р. Славейков* и Т. Икономов*, които излизат с остри нападки срещу него в печата, обвинявайки го във властолюбие и деспотичност. Борбата продължава и в Църк.-народния събор (1871), който в крайна сметка взема решение екзархът да бъде сменяем на всеки 4 г. В едно от последните заседания ИМ е определен за м-т на Търновска епархия.

Издаването на султ. ферман е посрещнато на нож от Патриаршията, която отказва да признае новата църква. Започналите преговори се прекъсват от Богоявленската акция (6 ян. 1872), когато бълг. владици — ИМ, Иларион Ловчански* и Панарет Пловдивски* — без разрешение на патриарха извършват тържествена служба в знак на самостоятелност и отхвърляне на неговата власт. Като следствие на този акт те отново са изпратени на заточение в Измит (19-30 ян. 1872), което за ИМ е четвъртото поред. Краткотрайното изгнание обаче показва, че Патриаршията вече е изчерпала възможностите си за въздействие върху събитията. Твърде скоро след това идва разрешението на В. порта българите да си изберат екзарх, но от този избор е отстранен ИМ. Според някои автори това решение е наложено от рус. посолство, за да се избере Антим* Видински като по-умерен и склонен към компромиси. През септ. 1872 ИМ заминава за определената му Търновска епархия, където развива просв. и пастирска дейност. По негова инициатива в Лясковския м-р се открива (12 май 1874) епархийско богосл. уще.

ИМ умира внезапно на 63-годишна възраст. Погребан е в двора на бълг. църква във Фенер, редом до Авксентий Велешки* и Паисий Пловдивски.

ИМ публикува дописки и статии в *Български книжици*, *Дунавски лебед*, *Съветник*, *Македония* и *Право*.

Библ.: *Арнаудов, М.* Иларион Макариополски и българският църковен въпрос. — В: Иларион Макариополски, м-т Търновски (1812-1875). Биография, спомени и статии за петдесетгодишнината от смъртта му. Под ред. на *М. Арнаудов*. С., 1925, 1-34.; *Данова, Н.* Българските ученици на о. Андрос. — ИПр, 1996, кн. 1, 32-69; *Радивоев, М.* Време и живот на Търновския м-т Иларион Макариополски). С., 1912. /ПБ/

ИЛЬО ВОЙВОДА (точно име: Ильо Марков Попгеоргиев; прозвища: дядо Ильо, капитан Ильо) (с. Берово, Малешевско, ок. 1805-1898, Кюстендил), легендарен хайдутин, четнически войвода, деец на рев. дв.

Данните за ранните г. от живота му са малко. Около 20 г. служи като пандурин (пазач) на Рилския м-р и повече от 10 пъти разбива разбойнически банди, които се опитват да ограбват поклонници на м-ра. Хайдушка дейност започва в нач. на 50-те г., когато формира чета и раздава възмездие на самозабравили се местни бейове и паши. Действа осн. в района на Рила, Пирин и Малешевските планини. Един съвременник прави следното описание на войводата: *Красив, едър и приличен юнак. Да не му се нагледаш. Облечен в своите сини гащи и бяла арнаутска риза, сърмен джамадан и синя долама, препасал със сърма шития си червен кожен силях, на който блещяха чифте пищови, и на страната му висеше красивата му скъпоценна сабя, наречена пила, той наметнат със своята ресовска гуня на едно рамо, обръщаше внимание на всеки проходящ. Спокойният му, но остър поглед беше внушителен сериозен. До крайност беше откровен.* ИМ формира чета от около 15 души, която в зависимост от случая се увеличава или намалява. По време на Крим. война тя брои до 70 момци. Популярността му скоро прехвърля района на Рила и Пирин и той се превръща в общонац. герой. Според Н. Геров* ИВ е *много съобразителен и необикновено внимателен*, а друго негово предимство е *съвършената му трезвост*. Опитите на властта да разбият четата или чрез измама да убият войводата не дават резултат. ИМ се превръща в пазител и закрилник на бълг.

население, което от своя страна му осигурява подслон и храна, доставя му сведения за намеренията на властите.

Хайдушката дейност на ИВ след Крим. война го превръща в естествен участник в организираното рев. дв. Затова съвсем логично неговата чета изцяло се включва в Първата българ. легия, организирана от Раковски* в Белград през 1862. Като признание за хайдушката дейност на ИВ идва и избирането му за помощник на Раковски*. Взема участие в сблъсъци с тур. гарнизон на Белградската крепост и при овладяването на Сава капия. Поради срб. настояване част от легистите начело с ИМ се отделят от Раковски в Крагуевац и заживяват с надеждата, че скоро ще преминат в Б-я. Дипл. уреждане на конфликта осуетява тази възможност.

След разпускането на Легията ИВ остава в Сърбия и получава пенсия като борец срещу осм. власт на Балканите, но не прекъсва връзките си с рев. дв. През 1867 в Белград, по инициатива на Л. Каравелов* се създава Българ. к-т и един от активните му членове е войводата ИВ. Според плановете на К-та, съгласувани с Раковски*, в Б-я трябва да навлязат от Румъния и Сърбия няколко чети, които да повдигнат народа на въст. Една от четите в Сърбия се предвижда да бъде под ръководството на дядо Ильо. Извършена е конкретна подготовка, започва и набирането на доброволци, но нежеланието на срб. правителство да се ангажира с една въоръжена българ. акция довежда до провал на този замисъл.

По време на Срб.-тур. война 1876. ИВМ се включва активно в доброволч. дв. и формира чета, съставена от македонци, емигрирали в Сърбия. С избухването на РТОВ той се присъединява към рус. армия. През октомври 1877 г. организира чета в района на Ловеч и с нея действа под оперативното командване на ген. Карцов. И сега осн. състав на неговия отряд са мак. българи, които се сражават за осв. на своята родина. По време на зимното преминаване на Балкана подпомага зап. отряд на ген. Гурко в района на Арабаконашкия проход и Етрополе. След превземането на София няколко чети се обединяват и под общото командване на ИВ се насочват към Радомир и Кюстендил. На 13 ян. 1878 с подкрепленията на ескадрон от 4-ти уланski полк българ. доброволци, начело с ИВ и Симо Соколов, освобождават Кюстендил. Под напора на значителни тур. сили те са принудени да се оттеглят към Радомир. След пристигането на свежи рус. части под командването на генерал-майор Майндорф на 17 ян. градът окончателно е освободен. След това четата на ИВ разширява своята дейност в Малешевско и Пиянечко, които са освободени без участието на рус. армия. След подписването на Санстефанския мирен договор (1878) ИВ не прекъсва четническата си дейност и продължава да оказва подкрепа на българите от югозап. земи в борбата им срещу тур. разбойници и башибозуци. За своите бойни заслуги в края на войната е награден с рус. боен орден. През окт. 1878 участва в Кресненско-Разложкото въст. Макар и в напреднала възраст участва и Срб.-българ. война 1885, като със своя чета действа в района на Краище и Враня.

Библ.: *Богданов, Ив.* Хайдути. С., 1967, 159, 164-168; *Дойнов, Д.* Национално-революционните борби в Югозападна България през 60-те и 70-те години на XIX век. С., 1976, 55-57, 61-63, 74, 144-148, 164-165, 169-173; *Караманов, В.* Ильо войвода. Кюстендил, 1968; *Петрински, М.* Ильо войвода — житие-битие. С., 1982. С., 1983. /ПБ/

ИНДЖЕ (Инджe-Стоян) **ВОЙВОДА** (неизв.-1821, Секулени, Румъния), хайдутин, кърджалия.

Изпълнени с противоречиви сведения и легендарни елементи, многобройните народни песни и предания, прославящи ИВ, естествено не могат да компенсират липсата на достатъчно достоверни извори за живота войводата. Ето защо неговата биография и до ден днешен си остава твърде енигматична.

По фолклорни данни, а и според възрожд. летописи, които в голямата си част също почиват върху устната традиция, ИВ е родом от Сливен. Увлечен както немалко свои съвременници от водовъртежа на голямата анархия, обхващала Осм. империя в края на 18 — нач. на 19 в. и превърнала българ. земи в арена на кръвопролития и грабежи, ИВ не само се включва в редовете на кърджалиите, но се и издига до разбойнически предводител. Според легендите дружината му вървяла в един широк ареал от Котел и Жеравна на север до Странджа на юг. В действителност обаче ИВ едва ли е бил централна фигура по време на размириците в Сев. Тракия, каквато роля му отреждат местните предания. Във всеки случай името ИВ не фигурира сред имената на близо 150-те по-крупни кърджалийски главатари, регистрирани в оригиналната осм.-тур. документация от края на 18 — нач. на 19 в. Като неправдоподобно се очертава също приписваното на ИВ и на още неколцина други *българ. главатари* участие в един своего рода *патриотичен заговор*, вдъхновен от опита на срб. въст. начело с Кара Георги, чиято крайна цел уж била извоюването на нещо като автономия за българите от Южното Причерноморие и Странджанско. Народното предание и късновъзрожд. летописи разказват, че именно с такива подбуди през 1810 ИВ провокирал сблъсък между местните дерибеи Кара Фейзи и Омер Драза при с. Караеврен (Бургаско), но акцията, известна в историографията като *Странджанска буна*, не протекла според замисъла на заговорниците, в резултат на което съзаклятието било разкрито, а селото — опожарено и разсипано. При съпоставка с осм. документация обаче се оказва, че народният спомен е далеч от точното предаване на фактите: т.нар. *Караевренска катастрофа* в действителност се разиграва не в 1810, а в 1803; при това главни действащи лица в събитията са не гореспоменатите кърджалийски главатари (включително и ИВ), а аянинът Али Молла Исаоглу. А т.нар. *Факийско предание* на Балчо Нейков, комуто дължим описание на *Буната*, най-вероятно отразява участието на странджански българи в Грц. завера (1821-1828).

Но колкото и неточни да са народните предания, по всичко личи, че ИВ действително претърпява известна идейна еволюция. Друг е въпросът, че тя едва ли има нещо общо с версията за внезапното му прераж-

дане от страшен кърджалия в *народен закрилник* — версия, фиксирана в устната традиция и намерила своята най-блестяща худ. интерпретация в добре известния разказ на Й. Йовков от цикъла *Старопланински легенди*.

Както сочат някои документи, открити преди време в рум. архиви, през 1806 ИВ наистина скъсва с кърджалийството и емигрира в Молдова.Там постъпва на служба в княжеската гвардия като *арнаутин*, задомява се и от своя брак с някоя си Екатерина се сдобива с едно дете. През 1821 бившият разбойник се включва във въст. дв. в Дунавските княжества, подготвено от грц. рев. организация *Филики етерия*. Както мнозина българи той постъпва в армията на кн. Александър Ипсиланти, която според първоначалните планове на заговорниците трябва да премине Дунав, за да помогне на въстаналите гърци. Но отказът на Русия да подкрепи бунтовното дело, изникналите разногласия между Ипсиланти и доскорошния му съюзник — рум. войвода Тудор Владимиреску, както и последвалото нахлуване на тур. войски в двете отвъдунавски княжества предопределят крайния неуспех на акцията. Така само няколко месеца след избухването на бунта отломките от хетеристката армия са принудени да се спасяват с бягство в Трансилвания и Русия. Предпочел геройската смърт пред бягството, *Капитан Индже* (*Стоян волентир*) загива на 17 юни 1821 в едно от последните и най-ожесточени сражения между хетеристи и турци — битката при Секулени на р. Прут, в непосредствена близост до границата с Русия.

Библ.: *Мутафчиева, В.* Феодалните размирици в Северна Тракия през края на XVIII и началото на XIX в.- В: Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762-1962). Сборник изследвания по случай 200-годишнината от *История славянобългарска*. С., 1962, с. 189,193-4; *Тодев, И.* Българско национално движение в Тракия 1800-1878. С., 1994, 295-299; *Iancovici, S.* Citeva date necunoscute despre Stoian Inge voivoda. — In: Studii revista de istorie, XIII, 1960, N 1, p. 121-126 (рецензия: *Жечев, Н.* — ИПр 1961, 1, 121-122). /ОТ/

ИЧКО, Петър (Катраница, Егейска Македония, дн. в Гърция, неизв.-1808, Белград), търговец, дипломат.

От средата на 1780-те г. ПИ е търговец експортьор в Белград и играе важна роля в търг. оборот (памук, кордован и др.) на Македония с Виена. Доверено лице на солунски и земунски търговци, той е в тесни делови връзки и с белградските везири, най-вече с Хаджи Мустафа паша. На тур. дипл. служба — първи драгоман в Берлин (1797-1798), драгоман (1800-1801) на Хаджи Мустафа паша. Като търговец е заинтересован от сигурността на оборота с Австрия и подкрепя борбата на тур. власт срещу произвола на дахиите в Белградския пашалък, посредничи и за сътрудничество на срб. първенци с Хаджи Мустафа паша. Скоро след избухването на Първото срб. въст. (1804-1813) той се връща от Земун, където преди това се укрива от злодействата на еничарите, и играе важна роля в преговорите на въстаниците с В. порта и в търсенето на авст. помощ.

През юли 1806 е натоварен да преговоря за мир с турците. В Цариград, с посредничеството на патриарха ПИ влиза в контакт с В. порта и умело се възползва от срб. победи през август с.г. при Мишор край Шабац и при Делиград, а после—и от започналата РТВ 1806-1812. През дек. 1806 сключва т.нар. *Ичков мир*, предвиждащ фактическа автономия за Белградския пашалък. Междувременно обаче сърбите се свързват с Русия и извоюват нови победи, превземайки Белград и Шабац. Турската охрана, с която ПИ през ян. 1807 се връща от Цариград в Сърбия, е избита при Парачин, а условията на *Ичковия мир* са отхвърлени. Сърбите продължават борбата, но в 1813, изоставени от Русия, са принудени да се покорят на султана при далеч по-неизгодни условия. В 1815 Милош Обренович (1817-1839; 1858-1860), водач на Второто срб. въст. (1815), след първите си успехи, сключва устно споразумение с изпратения да усмири сърбите Марашли Али паша (Румелийски валия и по-сетне Белградски везир) на основата тъкмо на *Ичковия мир*. Той е база и на по-сетнешни срб.-тур. или рус.-тур. преговори за статута на Сърбия и в крайна сметка нейната автономия (1830, 1833) е все в неговите рамки.

ПИ след създаването на Белградския муниципалитет е назначен за негов председател. Недълго преди смъртта си обаче, недоволен, че сърбите не одобряват неговия мир с В. порта, той минава на авст. служба. Умира, отровен от сърбите.

Библ.: *Гавриловић, М.* Ичков мир. Српски књижевни гласник. 1903, књ. 9, св. 2, с. 104-123; ЕБ. т.3, с. 236; ЕБВИ, с. 292. /МГ/

ЙОАНОВИЧ (Йованович), х. **Найден** (Хаджилий, дн. Юнаците, Пазарджишко, ок. 1805-1862, Белград), пътуващ книжар, книгоиздател, учител.

Учи в килийното у-ще в Пазарджик, поддържано от епископ Дионисий Агатоникийски, който е негов роднина. След това служи като писар при своя сродник. Вероятно тогава започва и да преподава в същото у-ще — докъм 1834, а сетне в Батак (1835-1839). След посещение в Йерусалим през 1840 става хаджия. Сигурно по това време решава да се откаже от даскалуването, от което спестява 5-6 х. гр. (има податки, че търгува и с ориз, памук и коприна, дейност, от която е по-вероятно да задели спомената сума) и да се заеме с книгоиздаване. Сведения за това решение черпим от писмо на Захари Зограф* до Неофит Рилски*, в което художникът предлага да възложат на ХЙ издаването на Неофитовата граматика. Той го описва като почтен човек, който *обещава се да се не жени, но помежду ни да работи за народо*. ХЙ наистина изпълнява обещанието си и не само разпространява и издава книги, но не създава свое семейство и умира в Белград самотен и болен.

Към 1840 ХЙ вече е търговец на книги. Смята се, че той е първообразът на пътуващия книжар във въз-

рожд. ни история, въпреки че вероятно има и други преди него. Съвременникът П. Кисимов* си го спомня така: *Оригинална личност беше тоя тогавашен единствен книгопродавец. Той ходеше по сборовете, по селата и по мънастирите, възседнал на семерлия кон с товарчинка книжките си, да ги продава. Той беше крайно смехорлив човек.* Обикаля из целия Балк. п-в (Сърбия, Румъния), стига и до Русия. През 1851 посещава Рилския м-р, има податки, че ходи и до Св. Гора.

Всъщност НЙ обединява в едно дейността на пътуващия книжар, книгоиздател и книжовник. В своята 15-годишна плодотворна дейност (1843-1858) издава над 30 книги с религ. и светско съдържание, което е значима цифра, като се има предвид, че до 1843 общият брой на издадените бълг. книги е ок. 70. Повечето му издания са печатани в Белград. В 1843-1855 публикува по еднадве книги годишно, а през 1852-1853 — цели 13 книги. Това са главно учебници, календари, часослови, жития и др. Те са компилации на преводи от грц., срб. и църк.-слав. НЙ съставя и буквар, който е преиздаван няколко пъти. Друга популярно негово издание е *Книга, нарицаемая светче или календар вечний. Собран от различни други заради леснота православному народу; украшен с многу назначения потребни на секому человеку и издан на болгарски за потреба на единородните православни братие. Собран и сочинен и напечатан сос иждивението от г. Хаджи Найдена Йовановича, учителя и книгопродавца на сичката Славеноболгария, жителя Татарпазарджичкаго, заради просвещението на православните християни* (Букурещ,1843). Както се вижда от цитираното заглавие, повечето заглавия на тогавашните издания са доста дълги и някои изследователи смятат, че това е умишлено, за да се ориентира по-добре читателят в съдържанието на книгата.

НЙ дава иждивение, т. е. финансира сам повечето си книги. Почти стереотипно се титулува в тях *татарпазарджичанина*, а в някои — учител и книгопродавец на *сичката Славеноболгария*, което свидетелства, че той не само осъзнава, но и подчертава важността на своята просв. мисия. Н. Й. публикува и издания на срб., които всъщност са на някакъв смесен език с много църк.-слав. и бълг. думи, т.е. търси читатели и между двата съседни народа. Типът на книгите, които разпространява, е за най-широка публика. Освен нравственорелиг. и учебна книжнина, издава още повести, стихотворения, басни, сбирки от песни, съновници и др. Наред с книгите изготвя и щампи с религ. и ист. съдържание с образи на светци, царе и др. По време на пътуванията си събира стари ръкописи и народни песни. Поддържа връзки с почти всички видни свои съвременници.

Библ.: БП ИНБЛ. Т.2, 204-207; *Начов, Н.* Хаджи Найден Йоанович. — Българска книга, 1930, № 4-5, 364-379; *Сестримски, И.* Хаджи Найден Йованович. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 57-67; *Сюпюр, Е.* Българската емигрантска интелигенция в Румъния през 19 в. С., 1982, с. 156; *Ферманджиев, Н.* Хаджи Найден Йоанович. — Във: Възрожденски книжари. С., 1980, 43-47. /ЕД/

ЙОВАНОВИЧ, Милое (Каменица, Нишко, неизв.-1841, Каменица), бунтовник.

Един от ръководителите на селските въст. в Сев.-Зап. Б-я през 30-40-те г. на 19 в. По време на т.нар. *Берковско-Пиротски въст.* (1834-1837) МЙ е начело на въст. селяни в Нишко и успява да получи назначение от властта като башкнез, но скоро е отстранен, защото отказва да угодничи пред турците.

МЙ е и един от водачите на Нишкото въст. (1841). То е значително по-добре организирано от въстанията като правило стихийни в този район през 30-те г. Новите брожения започват още през 1839, когато Източният въпрос навлиза в нова криза (т.нар. *Втора Египетска криза*) и е издаден *Гюлханският хатишериф* (ноем. 1839), с който се прокламира изравняване пред закона на всички поданици на султана и гаранции за техните чест, живот и имот. Бълг. селяни от зап. краища се надяват преди всичко на отмяна на господарлъците. От Нишко отново заминава делегация за Цариград. В столицата тя чува благи уверения, но на място нищо не се променя, даже има изгледи за влошаване — напр. в един общински съвет при тълкуването на *Хатишерифа* решават, че според него мюсюлманин може да се наказва, само ако е убил не един, а поне двама християни.

Въстанието избухва на 6 апр. 1841 и обхваща Нишко, Лясковацко и части от Вранско. Независимо от предварителната подготовка въстаниците остават изолирани — те не смогват да координират действията си нито с гърците, които вдигат въст. на Крит и се мъчат да си присъединят Епир и Тесалия, нито със сърбите от Босна и Херцеговина, които също се готвят за борба с турците, нито с ръководителите на т.нар. *Първи Браилски бунт* (1841), които готвят нахлуване в осм. предели по хетеристка рецепта. Независимо от масовостта на надигането то не разполага с достатъчно опит и оръжие. Въст. е потушено с дивашки зверства; напр. край Ниш години наред стърчи грамада от черепи на избити християни — без разлика на вина, пол, възраст. Опожарени са ок. 240 села, онези, които се спасяват, са или продадени в робство, или принудени да емигрират. Тези зверства стават известни на световната общественост. Русия и Австрия пращат свои наблюдатели. Свой емисар праща и Франция — това е икономистът Ж.-А. Бланки, който, воден от Ал. Екзарх*, прекосява Б-я и по-сетне издава получила известност книга, в която за българите се говори не без симпатия.

При разгрома на въст. МЙ с дружината си се укрепява в кулата в Каменица, при чието превземане пада убит с всичките си другари.

Библ.: *Дамянов, И.* Нишкото въстание през 1841 г. и европейската дипломация. С. 1992; *Дойнов, Ст.* Нишкото въстание 1841. — ВИСб, 1970, № 5; ЕБ. Т. 3, с. 241. /МГ/

ЙОВАНОВИЧ, Павел (Кримин, Костурско, неизв. -неизв.), майстор строител.

Прочут строител на църкви, той е повикан от монашеското в Рилската обител да издигне постройката на главната м-рска църква *Рождество*

Богородично (1834-1837). За него Неофит Рилски* пише: *Но тука, като намери той изкусний и остроумний архитектон по-пространно поприще, разви полно всичкото свое изкуство що можеше да покаже и основа и воздигна тая чудна церква, която е единствена во всичката отоманска държава и по величественост и по изкусното издание, а после и по другите нейни украшения.* Между другите нейни *украшения* централно място заема иконостасът, който е най-внушителното дело на марангозите от Самоковската худ. школа, начело с баш майстора Атанас Теладур. В архитектониката и разработването на богатата орнаментика от листа, клонки, птици, сцени от Стария завет и др., вер. са участвали и двама бележити представители на Дебърската худ. школа — Петър Филипович Гарка и Димитър Станишев. За цялостното оформяне на храма като високохуд. ансамбъл съществено значение имат олтарните икони и стенописите, в които влагат цялото си изкуство Д. и С. Молерови*, Д. Зограф (Доспевски), Ст. Доспевски*, Захари Зограф*, Йован Иконописец (1795-1854), зограф Михаил от Крушово, повикан от ПЙ. С общите усилия на майстори от трите големи худ. школи се осъществява в пълнота великолепният замисъл на майстор Павел, автор на едно от най-големите постижения на възрожд. монументално изкуство.

Библ.: ЕИИБ. Т. I, с. 383; *Неофит Рилски.* Описание българского манастира Рилского. С., 1879, с. 84; *Христов, Хр., Г. Стойков, Кр. Миятев.* Рилският манастир. История. Архитектура. Резба. Стенописи. С., 1957. /ЖК/

ЙОСИФ I, екзарх (мирско име: Лазар /Лальо Йовчев) (Калофер, 1840-1915, София), висш духовник, екзарх (1877-1915), общ., полит. и просв. деец, дарител на просветата, член (1902) на БКД.

Роден в семейството на Йовчо и Ивана. За рода му се знае малко. Преданието разказва, че води корените си от врачанското с. Бреница. Бащата изхранва многолюдната си челяд с бояджийство, но умира през 1845 по време на епидемия от тиф. С. г. се поминала и майката. ЕЙ израства под грижите на сестра си Рада и зет си Петър Неделчев. Учи във взаимното и класно у-ще в родния си град. След завършването му е привлечен от Б. Петков* за помощник-учител (1859-1861). Постигнатото обаче не го задоволява и той заминава за Цариград с надеждата да успее да продължи образованието си в чужбина. С посредничеството на С. Филаретов* прави постъпки за стипендия в рус. дух. сем. Докато чака благоприятно решение на молбата си постъпва в грц. *Велика народна школа* в Куручешме, а след това със застъпничеството на Др. Цанков* продължава ученето си във фр. кат. у-ще на Лазаристите в Бебек (1862-1864). При завършването получава награда, определена за първенеца на випуска. Последното обстоятелство привлича вниманието на богатия търговец Хр. Тъпчилещов*, под чието настояване Калоферската община му отпуска годишна стипендия, за да продължи образованието си във Франция.

Следва във Философско-лит. ф-т на *Сорбоната* (1862-1864) и получава бакалавърска степен по л-ра. Средствата скоро свършват и българ. студент е принуден да се обърне към тур. посолство, което му отпуска известна дума срещу задължението да завърши право. В сл. 3 г. учи в Юридическия ф-т и получава лисансие по право. Избухналата междувременно Фр.-пруска война (1870-1871) го възпрепятства да представи теза, за да получи съответната диплома. За ролята на фр. среда при оформянето на мирогледа му по-късно той споделя: *Ако и аз бях се учил в Русия, щях да чета запретени книги и щях да стана социалист или нихилист; ала в Париж аз слушах сказките и речите на социалистите от предградията и станах консерватор.* Силно влияние върху него оказват *Мемоарите* на Б. Франклин и *Разсъждения за метода* на Р. Декарт, които му импонират със своя рационализъм и утилитаризъм.

На 20 ноем. 1870 30-годишният юрист се завръща в Цариград и в нач. на сл. г. постъпва като нещатен чиновник в столичния Търг. съд. Скоро е разочарован от атмосферата, царяща в това учреждение, и от май 1871 вече е редактор на *Читалище*, орган на българ. ч-ще в осм. столица. Под негово ръководство в това сп. се публикуват поредица материали със социологически, философски, ист. и общ.-полит. характер. От страниците му ЕЙ се обръща с апел за организиране на българ. Мак. дружина, която да се противопостави на опитите за гърцизиране на българите в Южна Тракия и Македония. Заедно със Станчо Брадински и Г. Груев* е избран за член на новосформираната Дружина и работи за просветата на мак. българи. Със своята дейност изпъква като един от най-добре подготвените патриоти, поради което е поканен да стане секретар на Смесения съвет при Екзархията. Работи под ръководството на екзарх Антим*, който оказва благотворно влияние при неговото формиране и за подготовката му да приеме дух. сан.

В дневника си на дата 16 септ. 1872 ЕЙ отбелязва: *Ден знаменит! Тая сутрин дадох дума на Св. Синод, че постъпвам в духовно поприще. От сега няма вече светски увеселения и забавления; няма да мисля за моми и за женитба. Както имах куража да се отрека от женитбата и световните добрини, тъй трябва да обърна всичкото си внимание в изпълнението [на] длъжностите ми с всичката ревност и с всичката енергия на душата ми.* На 23 септ. приема монашество под името *Йосиф* и на следния ден е въведен в степен *йеродякон.* До края на г. е ръкоположен за йеромонах и архим. Назначен е за протосингел на Екзархията. Поемайки кръста на божи служител ЕЙ се надява, че чрез църквата ще успее по-добре да осъществи и мисията си на просветител и общественик. Тъкмо тези родолюбиви мотиви, а не користни сметки за неизплатени дългове и облагите на м-тското служене (както твърдят Д. Ганчев и д-р Хр. Стамболски*) са причината възпитаникът на *Сорбоната* да се заеме с устройването на новоучредената българ. църква.

Още в нач. на своето служене е определен за м-т на Одринската епархия, но отказът на тур. власт да му издаде берат задържа неговото назначение. Като протосингел на Екзархията в преговорите с В. порта и с

чуждите представители в Цариград проявява умение и ловкост, които по-късно ще му спечели прозвището *дипломатът в расо*. Изпратен е със специална мисия да обиколи страната, за проучи настроенията сред бълг. население. Особено деликатна е задачата му в Пирот, където местните първенци са недоволни от дейността на Партений Нишавски*, и младият архим. трябва да спомогне за намиране на необходимия компромис. В нач. на септ. 1874 е изпратен временно управляващ на Видинската епархия и представител на екзарх Антим I*. В продължение на 1 г. успява да уреди епархиалните дела, като същевременно добива значителен управленски опит.

След като става добре известно, че В. порта не ще благоволи да допусне екзархийски архиерей в Одринската епархия, ЕЙ е избран през ян. 1876 *с пълно вишегласие* за Ловчански м-т. На 2 февр. с.г., Сретение Господне, се извършва ръкополагането му. В епархията пристига в самия край на Апр. въст., когато враждебността на тур. власти към българите е особено изострена. Младият м-т полага усилия да затвърди положението си пред местните управници и в същото време обикаля паството, за да укрепи духа на народа, потопен в скръб след разгрома на въст. В този труден за бълг. църква момент той проявява полит. зрелост и успява да утвърди авторитета си като един от най-перспективните църк. служители. Затова не буди удивление фактът, че когато при избухване на РТОВ Антим I* е свален от екзархийския престол, за негов заместник е избран ЕЙ. (24 апр. 1877). *В разстояние на 24 часа помислих да приема или да не приемам. Не ми се искаше да напускам епархията, нито да се нагърбя с такъв тежък товар. Но ако не приемех, ще се счете за леност и страхливост от народа. От друга страна каквото и да докара войната, Екзархията ще е нужна на българите, които остават под турска власт. Ама ще иска Портата унизителни неща, мога да откажа, като не са съгласни с честта ми.*

С мъчителни предчувствия за трудностите, които му предстоят, той пристига на 15 май в Цариград и веднага е въвлечен в борбата за запазване придобитите до този момент екзархийски права и привилегии. Приет е благосклонно от султана, великия везир и вън. министър, но в издадения му берат е пропуснато да бъдат упоменати Охридска и Скопска епархии, присъединени няколко г. преди това към Екзархията чрез **истилями**. Възприема напълно коректно поведение спрямо властта, но с достойнство се противопоставя срещу вмешателството в екзархийската автономия. Безсилен свидетел на народните страдания по време на войната, той използва всеки удобен повод, за да се застъпи за бълг. заточеници и затворници. В края на войната обаче е изолиран и в пълна несигурност относно бъдещото положение на ръководената от него църква.

След краткотрайната радост от Санстефанска България идва покрусата от разпокъсването на бълг. етническа територия по решенията на Берлинския конгрес (1878). И сега осн. задача на ЕЙ е да запази седалището на Екзархията в Цариград, откъдето ще може в бъдеще да се бори за закрепване на българщината в останалите под властта на султана бълг. предели. Църк.-нац. въпрос не загубва своето значение. При новите условия той продължава да бъде въпрос за дух. единство на бълг. народ и за неговото сплотяване първо в лоното на църквата, а след това в рамките на Княжество Б-я. Запитан през 1879 от д-р Ст. Чомаков* какво ще прави в Цариград без епархии и с един мъртъв ферман, екзархът отговаря: *Ще искам. — Ако пак не Ви дадат? — Ще искам пак. — А ако пак не Ви дадат? — Ще искам, пак ще искам, додето ми дадат.* С настойчивост и постоянство успява да издейства **берати** за бълг. владици първо в Скопие и Охрид (1890), а по-късно в Неврокоп и Велес (1894) и накрая в Битоля, Дебър и Струмица (1897). Със същата упоритост работи и за укрепване на бълг. просв. дело в Македония и Одринска Тракия. С негово съдействие се откриват бълг. дух. сем. в Цариград (1893-1912) и свещеническо у-ще в Прилеп (1884). През 1904 в Македония и Одринско под ръководството на Екзархията има 920 бълг. у-ща с 49621 ученици. След Балканската война (1912-1913) екзарх ЕЙ е принуден да напусне Цариград и се установява в София, където и умира.

Със своята дейност ЕЙ се превръща в символ на нац. единство след разпокъсването на страната от Берлинския конгрес (1878). В навечерието на Балк. война (1912-1913) екзархът има 7 **бератлии**-владици в Македония, а в още 9 други мак. и трак. епархии успява да утвърди свои наместници. По този начин Екзархията съединява дух. българите и прави обозрима мечтата им за полит. обединение. Но в края на живота си екзархът е свидетел на крушението на бълг. нац. идея. Завръщайки се в София, той живее единствено с мисълта да предаде богатия си опит на младите, които при новите условия да продължат трагично прекъснатия път на своите деди и бащи.

Библ.: *Арнаудов, М.* Екзарх Йосиф и българската културна борба след създаването на Екзархията (1870-1915). Т.I. С., 1940; *Същият.* Живот и дейност на екзарх Йосиф I. С., 1965; *Йосиф I, екзарх Български.* Дневник. Съст. *Хр. Темелски.* С., 1992; *Йосиф I,* екзарх Български. Юбилеен сборник. С., 1904; *Кирил, патриарх Български.* Българската Екзархия в Македония и Одринско след Освободителната война 1877-1878. Т. I. Ч.1-2. С., 1968-1970, passim; *Тодев, Ил.* Йосиф I екзарх Български — дипломатът в расо. — В: Български държавници (1870-1918). Кн.1. С., 1994, 63-82. /ПБ/

ЙОСИФ II (вер. Търново, ок. 1350-1439, Флоренция), висш правосл. духовник, Царигр. патриарх.

Ако източниците не оставят никакво колебание относно бълг. произход на този виден църк. деец, то не така стои въпросът с неговото родословие. Свидетелството на анонимен грц. книжовник от края на 15 в., че ЙВ бил *незаконен син на василевса Шишман,* се интерпретира по твърде различен начин от изследователите. Едни приемат ЙВ за син на цар Иван Шишман (1371-1393). Други не се доверяват стопроцентово на извора и смятат за по-вероятно ЙВ да е бил син на цар Иван Александър (1331-1371) от втория му брак с покръстената еврейка Теодора — сиреч, брат на Иван Шишман. Изказани са и хипотезите, че ЙВ

се явява внук на бълг. цар Михаил III Шишман (1326-1330), чиито синове в началото на 40-те г. на 14 в. търсят убежище в Константинопол. В последна сметка несъмнено остава само бълг. царско потекло на бъдещия вселенски патриарх.

За ранните му г. се знае малко. Предполага се, че се е замонашил на Св. Гора, в манастира Алипиу. В 1393 е ръкоположен за м-т на Ефес (М. Азия) по време, когато градът вече е в ръцете на осм. завоеватели.

В 1416, в периода на управление на виз. император Мануил II Палеолог (1391-1425), е избран за Цариград. партриарх под името ЙІІІ и остава на този пост до края на дните си. Патриаршеството на ЙВ протича в драматични за Балканите десетилетия. Настъпващите османци овладяват една подир друга все нови и нови христ. територии, а обръчът около виз. столица се затяга все по-здраво.Тези смутни десетилетия са и време на качествен прелом в общ. съзнание. Рушат се отколешни стереотипи. Иноверната заплаха стимулира чувството за правосл. единение и спомага да бъдат загърбени доскорошните конфликти между балк. христ. народи. В същото време правосл. църква все по-настойчиво се опитва да се отърси от вековната опека на държавата и да се превърне в равностоен партньор на значително отслабената и загубила от авторитета си светска власт. Някои събития от периода на патриаршеството на ЙВ, пък и самата негова кариера могат да послужат като нагледно доказателство за тези промени. Показателно за укрепващата балк.-правосл. симбиоза е това, че за първи път българин оглавява Вселенския престол в Константинопол. Показателно е също, че по времето на ЙВ без никакви сътресения става подчинението на бившата Търновска патриаршия на Цариград. престол. По всичко изглежда, че Търновската патриаршия, която *осиротява* след като последният ѝ предстоятел Евтимий е изпратен на заточение при превземането на бълг. столица от османците в 1393, през 20-те- 30-те г. на 15 в. доброволно приема да бъде деградирана в обикновена митрополия под юрисдикцията на Цариград. църква. Симптоматично за порасналите амбиции на църк. власт пък е обстоятелството, че според един извор ЙІІ се опитва да освободи църквата от робството, което ѝ наложил императорът.

ЙІІ спада към онези прагматично мислещи правосл. духовници, които разглеждат обединението на Изт. и Зап. църкви като необходима и желателна стъпка, която би спомогнала за избавлението на изт. христ. свят от ислямската стихия. Съществува хипотеза, че още през 1416-1417 патриархът присъства на събора (1414-1418) в Констанц, където между другото се поставя и въпросът за уния (все на този събор по същия въпрос отношение взема и един друг българин — Киевският м-т Григорий Цамблак*).

Вече не хипотетично, а напълно реално е присъствието на ЙВ на униатския Фераро-Флорентински събор (1431-1449; съборът се нарича още *Базелски*, защото се открива в Базел, продължава през 1437-1438 във Ферара, а поради разразилата се чумна епидемия се премества и завършва във Флоренция). Самият изключително представителен състав на изт. делегация (в нея е вкл. не само Цариград. патрирах, но и имп. Йоан VIII Палеолог, 1425-1448) издава големите надежди, които виз. управници възлагали на събора — да си осигурят така нужната им зап. военна подкрепа за отблъскване на ислямските нашественици в замяна на известни отстъпки в полза на кат. църква. Въпреки че сред правосл. делегати, както впрочем и сред правосл. свят като цяло, няма консенсус по въпроса за обединението на църквите, на събора все пак надделява позицията на унионистите, към които се числи и патриарх ЙВ. Унията е постигната с цената на два съществени компромиса от страна на православните — Изт. църква признава върховенството на папата и кат. виждане по догматичния спор за произхода на Св. Дух. Приета без особено въодушевление и от двете страни обаче, Флорентинската уния (1439) на практика се оказва мъртвородена и само няколко години след това е разтрогната.

Съдбата спестява на ЙВ горчилката да види краха на своето дело. 80-годишният патриарх се споминал от воднянка на 10 юни 1439, без да види дори официалния край на събора. Погребан е тържествено във флорентинската църква *Санта Мария Новела*, където гробът му може да се види и днес.

ЙВ оставя след себе си един респектиращ спомен. И съмишленици, и опоненти говорят за него с уважение. *Човек с далновиден ум, който вдъхва почитание и благоговение, горд и неутомим* — това са само някои от ласкателните думи, изказани по негов адрес. Запазени са няколко негови изображения — портретът от надгробната му плоча, образът му от прочутата фреска (1459) на ренесансовия художник Бенато Гоцоли *Поклонението на влъхвите* в *Капелата на Медичите* във Флоренция, както и две миниатюри в грц. ръкописи от 15 в. Всички те съответстват на словесните описания, давани на патриарха от съвременниците му — *красив със своята външност, белите си коси и ръста си.*

Библ.: *Божилов, Ив.* Фамилията на Асеневци (1186-1460). Генеалогия и просопография. С., 1985, 459-462; *Дуйчев, Ив.* Образи на българин от XV в. във Флоренция. — В: *Дуйчев, Ив.* Проучвания върху средновековната българска история и култура. С., 1981, 121-126; *Нешев, Г.* Дейността на един Цамблаков съвременник в Италия. — В: Търновска книжовна школа. Т.3. Григорий Цамблак. С., 1984, 359-365; *Nikolov, J.* Sur la participation du patriarche de Constantinople Joseph II aux réunions du Concile de Constance. — *Byzantinobulgarica*, 1973, № 4, pp. 203-212; *Tachiaos, E.* Die Aufhebung des Bulgarischen Patriarchats von Tirnovo. — *Balkan Studies*, 1963, N 1, S. 75-97. /ОТ/

ЙОСИФ БРАДАТИ (вер. Разлог, ок. 1714-след 1757, неизв.), книжовник, дамаскинар.

Хипотезите, че е роден в Елена или че е идентичен с жеравненеца Йосиф Хилендарец, не звучат особено убедително, като се има предвид, че книжовникът твори в Зап. Б-я, а езикът на ръкописите му няма нищо общо с изт.-бълг. говори. По-правдоподобно е предположението, според което родно място на ЙБ е Разлог.

По соц. си статус той е един твър-

де типичен представител на бълг. интелигенция от 18 в. Подобно на немалко свои съвременници (напр. Паисий Хилендарски*) той органично съчетава задълженията си на мрски таксидиот, чиято осн. функция е събирането на помощи за м-ра, с книж. и просв. работа. В качеството си на таксидиот на Рилския м-р ЙБ кръстосва надлъж и нашир зап.-бълг. предели. В някои селища духовникът отсяда за по-продължително време и ползвайки се от гостоприемството на частни лица или на местните м-рски метоси, се отдава на книж. занимания. Благодарение на авторските му приписки, неговите следи се откриват в Оризаре (Щипско), Самоков, Враца и др. селища. Най-активният творчески период на ЙБ се вмества между 1740 и 1758. Засега науката познава 15 негови сборника, 5 от които са запазени в автограф, а останалите — в преписи на др. книжовници. Отчитайки внушителния брой негови следовници, някои изследователи са склонни да видят в ЙБ родоначалник на една *Рилска преводаческа и компилаторска школа.*

Не е известно кога ЙБ е завършил земния си път. В своята *Автобиография* П. Павлович* пише, че в 1757 *Йосиф Дългобрадати* все още е жив. Това, разбира се, не изключва възможността книжовникът да е достигнал до преклонна старост и в заника на своя живот да се е издигнал от *духовник общи* до видна фигура в мрската йерархия. Известно е, че в през 1770 г. скевофилакс на Рилския м-р е някой си *Йосиф йеромонах*, а 12 г. по-късно игумен на обителта станал един разлогчанин, също на име *Йосиф*. Невъзможно е да се отсъди обаче дали тези лица са идентични с книжовника ЙБ.

Книж. дело на ЙБ стои на границата между Средновековието и Новото време. То бележи апогея на късносредновек балк.-правосл. лит. традиция, въплътена в т.н. дамаскини — сборници със *смесено* съдържание, възхождащи към сборника *Съкровище* на грц. монах Дамаскин Студит, отпечатан на новогрц. език във Венеция през 1558. Развитието на дамаскинарската проза очертава процеса на едно необратимо демократизиране на религ. книжнина, което съвсем не се изчерпва с утвърждаването на говоримия език като осн. изразно средство. Променя се също съставът, а заедно с това — и функциите на дамаскините. Нови четива със занимателно или нравствено-поучително съдържание постепенно изместват оригиналните Дамаскинови слова. Ето как от книги, предназначени за нуждите на богослужението, дамаскините се превръщат в сборници за извънцърк. четене, нагодени към интересите на една пъстра в соц. отношение аудитория.

Всичко това разкрива пред съставителите широко поле за творческа изява — както по линия на подбора на четивата, така и по линия на тяхната *актуализация* посредством свободни преводи или добавки към оригиналните авторови текстове. Като си служи умело с тези инструменти, ЙБ успява да придаде на своите дамаскини едно наистина актуално звучене.Така в ръкописите му се очертават няколко важни с оглед на бълг. действителност през 18 в. теми. Първата от тях е темата за христ. верска твърдост като висша нравствена добродетел и оръжие за отпор срещу мюс. асимилационен натиск. *Внимайте, които сте в руце турски* — предупреждава книжовникът, — *да имате трпение и да не предадете свою веру, но до конца да удржите*, а на друго място наставлява християните да се разграничават от другите вери и по облекло, и по език, и дори по *ястие*. Вероятно косвено повлиян от просвещенските идеи, които през 18 в. бавно, но сигурно си пробиват път и на Балканите, в своите сборници ЙБ налага като доминираща още една тема — тази за нуждата от всеобхватна народна просвета. Книжовникът сочи на своите съмишленици и най-вярното средство за духовна пробуда на неукото паство *поучителни книги на прости язик, да се разбират и прости людие и безкнижни да разумеют*. Нов, по същество просвещенски патос, насочен към утвърждаването на един по-висок житейски и общ. морал, струи и от иначе съвсем традиционните христ. поучения за възпитанието на децата, срещу пороците на духовенството, против народните суеверия и пр.

В общ.-полит. си възгледи ЙБ е традиционалист, който набляга най-вече на идеята за правосл.-балк. единение. Като повечето си съвременници той е склонен да се определя по-скоро като *християнин*, отколкото като *българин*.

Но макар кълновете на едно ново светоусещане да присъстват в творчеството на ЙБ само като бледа заявка, като едва забележим намек за някаква промяна в общ. потребности и нагласи, те са достатъчни, за да очертаят една стабилна разделителна линия между него и обикновените средновек. преписвачи и компилатори. Йосифовият жив темперамент, творческото му отношение към източниците и не на последно място — високото му личностно самочувствие, което прозира в оставените от него приписки, дават основание на известния ни лит. историк проф. Б. Пенев да определи рилския дамаскинар като *първата по-крупна личност, която срещаме на прага на нашата нова книжнина.*

Библ.: *Ангелов, Б.* Съвременници на Паисий. Т.I. С., 1963, 5-85; *Петканова, Д.* Дамаскините в българската литература. С., 1965; *Същата.* Из гръцко-българските книжовни отношения през XVII-XVIII в. — ГСУ-ФСФ, LXII (1968), 131-139. /ОТ/

ЙОСИФ СОКОЛСКИ (мирско име: Иван Марков) (Нова махала, дн. част от Габрово, ок. 1786-1879, Киево-Печорска лавра), висш духовник, деец на униатското дв., радетел за просветата.

Данните за ранните г. от живота му са оскъдни, примесени с много легенди и предания. Според В. Друмев* ЙС произхожда от здрав балканджийски род, отличаващ се с мъжество, енергия и твърдост, достигащи на моменти до упорство и деспотизъм. Елементарно килийно образование получава в родното си село. Там преживява и смутните кърджалийски времена, когато едва не загива от ятагана на насилниците. Известно време чиракува в Сопот и едва 9-годишен успява да се спаси от опит за потурчване. Според някои съвременници (Раковски*) в младите си г. ЙС се подвизавал в Габровския балкан като хайдушки войвода, а по-къс-

но се разкаял и се подстригал за монах. Според други, по-достоверни сведения обаче той произхожда от благочестиво семейство и още от ранна възраст се подготвя за м-рско служене.

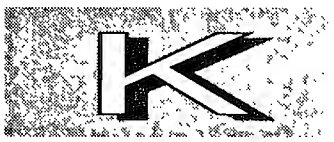
През 1806 20-годишният младеж дава монашески обет в Троянския м-р и остава в него сл. 20 г. Ръкоположен за архим. през 1815, а през 1826 става игумен на Калоферския мъжки м-р. През дългите г. служене на Бога се проявява и непокорната му балканджийска природа, наследена от дедите — многократно влиза в конфликт с дух. си братя, с чорбаджиите на Гложене и Троян, с аянина на Ловеч, спасява от насилствено потурчване българ. девойки. Затова не учудва и фактът, че са правени опити за убийството му от тур. сеймени. В резултат на остър конфликт с монашеското братство, напуска м-ра и решава да основе нова обител. С помощта на Търновския владика Иларион Критски получава през 1833 султ. ферман за изграждането на Соколовския м-р, разположен в живописната местност южно от Габрово. В м-ра се открива и килийно у-ще (1835-1836), а за учител е поканен Неофит Бозвели*. По инициатива на ЙС се създава и женски м-р, като към него се урежда и дев. у-ще. Има намерение да основе и богосл. у-ще в Соколския м-р *Успение Пресветей Богородици*, но не успява да го реализира поради съпротива от страна на грц. духовенство. Първото подобно у-ще в българ. земи се организира едва през 1875 в Петропавловския м-р край Лясковец по инициатива на Иларион Макариополски* , Климент Браницки* и др. Във връзка с този негов неуспех у ЙС се заражда маниакалната идея да предостави Соколския м-р под покровителството на Херсонския епископ и дори пряко на рус. имп. Превърнал се в родолюбиво средище, Соколският м-р междувременно дава прибежище на четата на Н. Филиповски*, който през юли 1856 прави опит да вдигне въст. в Габровския край. За сътрудничество с бунтовниците ЙС е изправен пред съда в Търново, където той наивно се оправдава с думите: *Тоягите им бяха пробити, а сречу пробити тояги не се стои. Вие да бяхте на мое място, не хлеб, а хоро щяхте да играете.*

На път за Русия, където има намерение да изпроси покровителството за своя м-р, ЙС се задържа в Цариград. Там малограмотният и простодушен, но не лишен от амбиции и авантюристичен дух архим., е привлечен в униатската партия. На 18 дек. 1860 заедно с Др. Цанков*, д-р Георги Миркович, архим. Макарий и др. подписва акта за присъединяване към кат. църква. Поради липсата на други достатъчно авторитетни духовници 75-годишният ЙС е определен за дух. водач на българ. униати и на 2/14 април 1861 в Сикстинската капела в Рим е ръкоположен за архиепископ от папа Пий IX. На официалния обяд след ръкоположението ЙС проявява някои волности и странности на своя характер, които повече подхождат за горските поляни, с които е свикнал, отколкото за официален прием при папата. В описанията на очевидците за този епизод от живота на ЙС се съзират очертанията на един подранил бай Ганьо на гости у папата наместо у Иречека.

Макар и да не получава патриаршеска титла, на каквато се надява, при завръщането си в Цариград ЙС е тържествено посрещнат, а съвсем скоро му е издаден и султ. берат (1 юни), с който се признава за милетбаши на българите, *присъединени* към кат. църква. В столицата обаче бързо се разпространява слухът, че дядо Йосиф не е доволен от положението си, а пред д-р Хр. Стамболски* сам той заявява, че се радва на берата *като крава на мъртво теле.* От това му състояние се възползват Н. Геров* и П.Р. Славейков*, които го убеждават да напусне унията и с помощта на рус. дипл. мисия да отпътува за Русия (6 юни 1861), вземайки със себе си всички документи и знаци, връчени му от папата. Някои съвременници, а и по-късни изследвачи на въпроса (Ив. Софранов, М. Радивоев) застъпват становището, че ЙС е отвлечен чрез измама по заповед и не без активното съдействие на рус. посолство. Други (патриарх Кирил, Т. Жечев) обаче приемат, че той поскоро доброволно се съгласява да напусне унията и да забегне в Русия. Неговото отстраняване от Цариград нанася сериозен ущърб на униатското дв., което след това трудно се съвзема от нанесения удар.

В Одеса ЙС пристига на рус. кораб *Елбрус* и след кратък престой в дома на Н.М. Тошков* е въдворен в Киево-Печорската лавра. В монашеската обител е поставен под строг контрол, забранено му е да напуска м-рския комплекс, следи се кореспонденцията му. На молбите да бъде приет отново в правосл. вяра от Цариград и Москва му отказват категорично. Измъчван от носталгия по роднината 90-годишният ЙС умира край лозето, което сам посажда и отглежда в полза на м-рската обител.

Библ.: *Кирил, патриарх Български.* Католическата пропаганда сред българите през втората половина на XIX век. Т. I. 1859-1865. С., 1962, 253-282; *Радоев, Ив.* Авантюрите на блудния син. — В: *Същият.* Български авантюристи. В. Търново, 1991, 10-34; *Станимиров, Ст.* Из живота и дейността на Йосиф Соколски. С., 1924. /ПБ/

КАБЛЕШКОВ, Тодор Лулчов (Копривщица, 1851-1876, Габрово), революционер, един от гл. организатори и ръководители на Апр. въст. в Четвърти (Пловдивски, Панагюрски) рев. окръг.

Роден в семейството на заможния копривщенски чорбаджия Лулчо Дончев Каблешков. Бащата отначало работи като абаджия в Цариград, а след това помага в търговията на брат си Цоко, който е един от първите хора в Пловдив. Лулчо също захваща самостоятелно да се занимава с джелепчийство и да откупува беглика. Макар и да се замогва значително, той никога не успява да достигне богатството и размаха на брат си. Чорбаджи Лулчо е сред родолюбивите първенци на Копривщица и не пожелава да се пресели в Пловдив, където гъркоманството сред местните българи е много силно.

Майката Стойка умира рано и шестте сирачета са отгледани от леля им Пена Каблешкова — жена на легендарния хайдушки войвода Дончо Ватах. По-късно Лулчо чорбаджи се жени повторно за Ана Григорова от Сопот, която успява да спечели обичта на малките сирачета.

ТК учи в местното класно у-ще при Харитон (Веселин) Груев, а през 1864 постъпва в Пловдивското епархиално у-ще *Св.Св. Кирил и Методий*, където преподава Й. Груев*. Поради заболяване обаче е принуден да прекъсне обучението си (1867) и продължава при частни учители. В Копривщица ТК основава ученическо д-во *Зора*, което развива просв. дейност. През есента на 1868 срещу годишна такса от 2.5 х. гр. постъпва в елитния фр. лицей *Мехтеп султание* в *Галата Сарай* (Цариград). Проявява се като способен ученик, но крехкото му здраве отново го принуждава да прекъсне учението си и да се завърне в родния град (1871). Макар и болен, взема дейно участие в общ. и култ. живот. Играе в театрални постановки, прави лит. преводи.

По това време се свързва с членове на местния рев. к-т и се среща с В. Левски*. По негова инициатива в градчето се урежда Бълг. *машиническо* д-во *Трудолюбие*, което си поставя за цел да спомогне за развитието на местната промишленост и за машинизирането на ръчния труд в занаятчийството. Д-вото служи за прикритие на рев. к-т, което среща неодобрение и съпротива у някои чорбаджии. След като здравето му укрепва, ТК постъпва като ученик-телеграфист при одринската станция на барон Хиршовата железница (1873). Тук установява контакти с местни родолюбци и дори устройва ученическа демонстрация, която разбунва духовете и дори предизвиква намесата на тур. власт. Малко по-късно е преместен в Пловдивската станция и накрая е назначен в гара Белово първо за телеграфист, а след това за началник на станцията. По негова идея в селото се организира ч-ще *Искра*, а след това през апр. 1875 се възобновява и рев. к-т, основан още по времето на В. Левски*.

В едно свое писмо оттогава той пише: *Мисля, че съм се родил и учил, за да слугувам на свободата!* Като израз на това свое убеждение в навечерието на Старозагорското въст. (1875) разширява рев. си агитация и установява връзки със свои съмишленици в Татар Пазарджик, Самоков, София и околните селища. По негова инициатива се създава и рев. к-т в Пирот, който трябва да играе важна роля в бъдещата борба като пункт за връзка със съседна Сърбия. За да улесни рев. си дейност, ТК напуска добре платената си служба в железниците и се установява в Татар Пазарджик. *Той привличаше около себе си всичко, що мислеше за по-високи идеали* — отбелязва в спомените си К. Величков. — *Съставихме така един малък свят, свързан по мисли и чувства, над който Каблешков упражняваше истинско очарование по силата на духа и красноречието си.*

Проблеми със здравето го принуждават през есента на 1875 да се прибере в Копривщица. От това време датира неговото познанство с учителката Мария Българова, която събужда в сърцето му нещо повече от обикновена симпатия. Но събитията скоро ги разделят. На 13 ян. 1876 в Копривщица пристига Г. Бенковски* и възобновява дейността на рев. к-т. ТК е сред учредителите, а след това и избран и за негов председател. В нач. на февр. П. Волов* му предоставя апостолски правомощия да ръководи рев. организация в Клисура, Сопот, Карлово и околните села.

В сл. седмици се започва интензивна подготовка за бъдещото въст. — набавя се оръжие, подготвят се снаряжение и муниции, събират се продоволствия. Едновременно с това продължава и организационната работа. Разширява се броят на рев. к-ти, създават се нощна стража, тайна полиция, организира се куриерска служба. Преуморен от работа, ТК отново се разболява и това препятства присъствието му на събранието в Оборище, но той е уведомен за неговите решения. Когато поради предателство в Копривщица пристига Неджип ага и започва арести на рев. съмишленици, в дома на ТК се събират около 20 съзаклятници, които удрят камбаните и вдигат знамето на бунта. ТК написва прочутото *кърваво писмо*, с което известява апостолите в Панагюрище за нач. на въст. и ги призовава да последват неговия пример. Той е избран за председател на Военния съвет и лично възглавява една чета, която вдига на въст. Старо село. Има намерение да проникне и в Стрямската долина, но башибозуци преграждат пътя на четата и я принуждават да се завърне в Копривщица.

Първите неуспехи на въст. активизират чорбаджийската партия в градчето и тя извършва преврат. ТК, П. Волов*, Г. Икономов* и др. са арестувани и затворени с намерение да бъдат предадени като изкупителна жертва на тур. власт. Отстъпващите панагюрски въст. начело с П. Бобеков* обаче ги освобождават и им дават възможност да потърсят спасение в Балкана. Уморителните преходи в планината не се оказват по силите на болния ТК и той с трима свои другари остава в една овчарска колиба край Троян. Тук са открити от тур. потеря и ТК е заловен жив. Преминава през затворите на Троян, Ловеч, Търново. Въпреки побоите и нечовешките условия на живот се държи изключително достойно и при разпитите защитава правото на българите да се борят за права и свободи. На път за Пловдив в Габровския конак успява да открадне един револвер и се прострелва в главата (3 юни 1876), изпълнявайки дословно клетвата на априлските въст. *Свобода или смърт!*

Библ.: *Загорчинов, Ст.* Тодор Каблешков. Биографичен очерк. С., 1961; *Каблешкова-Серафимова, Р.* Тодор Каблешков. Родова хроника. С., 1988; *Паскалева, В.* Тодор Каблешков. — Векове, 1976, № 4, 83-86; *Стоянов, З.* Записки по българските въстания. — В: *Стоянов, З.* Избрани произведения. Т.I. С., 1983, 606-627; *Теофилов, П.* Тодор Каблешков. Биографичен очерк. С., 1965. /ПБ/

КАЛЯНДЖИЕВ (Калянджи), **Павел Цанев** (Лясковец, 1838-1890, Варна), учител, книжовник, участник в нац.-осв. дв.

Учи в Лясковец и Свищов. Участва като доброволец в Крим. война, след което се заселва в Комрат, Бесара-

А Иван ?! Т. III с. 108

бия. Продължава образованието си в Болградската гимн. и (с рус. стипендия) в *Ришельовския лицей* в Одеса. Учител из Бесарабия, където освен това има принос в развитието на просветата на бълг. колонисти, благодарение назначението си за инспектор на бълг. колонистки у-ща; играе важна роля в създаването (1858) на Болградската гимн. и Комратското у-ще (1862). Поддържа тесни връзки с рев. емиграция (особено ТЦБК) във Влашко, особено близък с Раковски*. Участва в работата на Бълг. общество в Кишинев (1871-1876), председателствано от брат му Ив.Ст. Иванов*, взема участие в учредяването (1869) на БКД в Браила. Активно работи с БЦБО в Букурещ при подготовката на бълг. доброволч. дв. в Срб.-тур. война (1876). След Осв. е председател на Провадийския окр. съд и председател на Варненското училищно настоятелство. Издава в. *Свободна България* (1881).

Библ.: *Плетньов, Г.* Обществено-политическа дейност на Павел Каляндж през Възраждането. — В: Лясковец в миналото. Велико Търново, 1994, 371-387; *Червенков, Н.Н.* Политические организации болгарского национально-освободительного движения во второй половине 50-60-х гг. 19 в. Кишинев, 1982, с.130; *Хаджиниколова, Е.* Българите в Сръбско-турската война 1876. С., 1996, с. 217. /ЕХ/

КАНТАКУЗИН, Димитър (Ново бърдо, Косово, ок. втората четвърт на 15 в. - неизв.), южнослав. писател.

Както подсказва фамилията му, ДК е потомък на известния Кантакузинов род, от който от 11 в. насетне излизат редица висши виз. сановници, а през 14 столетие — дори и двама императори. За благородното потекло на писателя загатва съвременникът му Владислав Граматик*, който в своя сб. от 1469 се обръща към ДК с израза *твое благоплеменство*.

Хипотезата, че оригиналните си творби ДК е писал на грц. език, а до нас са достигнали слав. им преводи, среща редица сериозни контрааргументи и засега не може да бъде възприета. На свой ред славяноезичният характер на неговото творчество, който е неоспорим поне за една част от съчиненията му, говори, че книжовникът се е родил или най-малкото — че отраства в слав. среда. Най-вероятно е ДК да се числи към срб. клон на Кантакузините, водещ нач. си от брачния съюз между Ирина Кантакузина и срб. деспот Георги Бранкович (1427-1456).

Повечето изследователи са склонни да приемат, че ДК е роден в Ново Бърдо (Скопска Черна гора) и че е брат на новобърдския господар Йоан (Яня), живял в средата на 15 в. Писателят очевидно спада към онази тънка прослойка на балк. христ. аристокрация, на чиито водещи позиции в местното управление осм. завоеватели считат за по-благоразумно да не посегнат веднага. Подвластната на ДК територия се локализира около Жеглиговския м-р *Св. Богородица*, в Скопска Черна гора.

Както подобава на човек с неговия висок общ. статус и още повече — на потомък на образован род, ДК покровителства книжнината в подчинената си област. Така напр., своя втори (т.нар. *Загребски*) сб. Владислав Граматик* съставя и преписва именно по поръчка на ДК, който го възнаграждава богато за труда му.

Животът и творчеството на писателя са тясно свързани с Рилския м-р. Дълбокото съпричастие на ДК към съдбата на възстановената през 1466 Рилска обител вероятно трябва да се отдаде не само на христолюбивите му чувства или на някакъв негов локален патриотизъм, но и на близките му роднински връзки с вдовицата на султан Мурад II (1421-1451) — Мара Бранкович (по майчина линия Кантакузина), която със застъпничеството си пред своя заварен син, завоевателя на Константинопол султан Мехмед II (1444-1446;1451-1481), оказва неоценима услуга на Риломанастирското братство в кампанията по прибиране на мощите на патронния светец от Търново и връщането им в Мра (1469). Наскоро след това събитие ДК посещава възкресената за втори живот планинска обител и по изричната молба на монасите съставя *Житие с малка похвала* и *Служба* за Св. Иван Рилски, предназначени за тържественото отбелязване на новия мрски празник — възвръщането на мощите на светеца.

Показателно за новия дух на балк.-правосл. единение, присъщ на времето, в което живее и твори писателят, е обстоятелството, че сърбовизантиецът по произход ДК пише във възхвала на най-бълг. от всички светци. Нещо повече, сърбо-византиецът ДК изгражда произведенията си по бълг. еталон, като следва плътно модела, наложен от Търновската книж. школа.

Писателят е съвременник на една от най-драматичните епохи от историята на Балканите, когато само за едно десетилетие под ударите на осм. нашественици падат виз. столица Константинопол (1453), Трапезундската империя (1461), Сърбия (1459) и Босна (1463).

Един подир друг от меча на завоевателите погиват и видни представители на фамилията Кантакузини. 1477 е трагична за новобърдския клон на рода. Предполагаемият брат на ДК, Яня, е посечен по заповед на султана заедно с цялото си семейство. Дали сред жертвите е и ДК, или той успява да избегне смъртта — по този въпрос науката все още не може да даде категоричен отговор. Твърде вероятно е обаче писателят да е намерил по-спокоен пристан в някой от градовете по Бълг. черноморско крайбрежие. В 1493 някой си ДК подарява икона на една от несебърските църкви, а в грц. ръкопис от втората половина на 15 в. се упоменава, че ръкописът е дарен от Атанасий Анхиалски на *великия доместик* и *благороднейши архонт* ДК. А може би книжовникът е потърсил спасение чак в далечен Лондон, където литератор със същото име изготвя в 1474 един ръкопис с извлечения от новелите на Херодот.

Но каквато и да е била съдбата на ДК, безспорно е, че семейната драма на писателя болезнено изостря неговото мрачно мировъзприятие и налага своя отпечатък върху творчеството му, което е белязано с непознат до този момент в южнослав. л-ра песимизъм. Чувство за непреодолима греховност и абсолютна безнадеждност струят от най-популярната творба на ДК *Молитва до Богородица. Струва ми се, че идва краят на света* — възкликва книжовникът, и в тези негови думи сякаш е синтезира-

на цялата сила на отчаянието, обзело душите на балк. интелигенция след превземането на Цариград от османците.

От ист. гледна точка творчеството на ДК е безценен извор за светогледа на балк. христ. аристокрация от втората половина на 15 в. Разпънат на кръст между горещата си правосл. вяра и трезвата преценка за безвъзвратната загуба на изт.-христ. държавност, ДК вероятно с болка на сърце се вижда принуден да демонстрира верноподаническа лоялност към султана. В своето *Житие с малка похвала* за Св. Ив. Рилски книжовникът величае Мехмед II (1444-1446; 1451-1481) за неговата мъдрост, за пълководческите му качества и разбира се — за височайшата му милост към рилските монаси. Така в известен смисъл ДК застъпва един своеобразен *легитимизъм* в отношението си към новата държ. власт — явление, което постепенно ще си извоюва широко място в общ. съзнание.

Но твърде елементарно би било ДК да се окачествати като *туркофил*. Напротив, писателят с горчивина следи победоносния ход на иноверците, който според него (както впрочем и според съвременника му Владислав Граматик*, пък и според мнозина други книжовници от същата епоха) идва като справедливо Божие възмездие за сторените от християните грехове. А тези грехове, мисли ДК, се коренят в неспособността на всички балк. народи и техните владетели да надмогнат егоистичните си интереси и да обединят усилия срещу осм. стихия. И българите, с тяхната *жестокост и безчовечност*, и сърбите, омърсени с *клетвопрестъпничество и убийство*, и гърците, със своята *горделивост, превъзнесена с високоумие* носят еднаква вина за катастрофата. С тези си възгледи ДК се очертава като истинска рожба на своето време — радетел за общобалк. и общоправосл. сътрудничество.

Библ.: *Данчев, Г.* Димитър Кантакузин. С., 1979; Димитър Кантакузин — жизнена съдба и поетическо откровение. — В: *Петканова, Д.* Хилядолетна литература. С., 1974, 166-189; *Маринов, Д.* Димитър Кантакузин. — СбНУНК, XVIII, 1901. /ОТ/

КАРАВЕЛОВ, Любен Стойчев (псевд.: Барон Лулчо, Гарван, Кара Мустафа Бучукоолу, Хаджи Вощац, Янко и др.) (Копривщица, 1834-1879, Русе), писател, журналист, революционер, председател на БРЦК.

ЛК произхожда от заможно копривщенско семейство на джелепи. Майката Неделя е от прочутия род на Доганови, а баба му Рада — от Чалъковци*. ЛК учи в местното килийно у-ще, а после в *класовете* при Н. Геров* и Й. Груев* (1847-1850). От 1850 продължава образованието си в грц. у-ще в Пловдив, а през 1852-1853 — в епархийското у-ще *Св. Св. Кирил и Методий*. След избухването на Крим. война ЛК са завръща в бащиния дом в Копривщица, но не се задържа дълго тук. Около 1 г. учи абаджийство в Одрин, а после тръгва да обикаля из империята заедно с другите мъже от рода да събира добитък за пазара в Цариград. Пътуванията му из Б-я му помагат да натрупа много и разнообразни впечатления и се превръщат във важна школа за бъдещите му фолклористични проучвания. Но ЛК мечтае да продължи образованието си. През юни 1857, след 1 г., прекарана в търг. кантора в Цариград, с подкрепата на Н. Геров* той заминава за Русия. Първо в Одеса се опитва да получи разрешение да постъпи в рус. военно у-ще, но не успява, тъй като вече не е в юношеска възраст и му липсва благороден произход. Сетне със съдействието на А. Рачински и фин. помощ на рус. търговец В. Кокарев постъпва като слушател в Ист.-филолог. ф-т на Моск. у-т.

Годините, прекарани в Русия (1857-1866), са време на активно образование и самообразование, на изграждане на собствена представа за света и мястото на българите и Б-я в него, на превръщане на потомъка на копривщенските джелепи в писател, етнограф и журналист, дълбоко ангажиран с проблемите на своя народ и родина. ЛК има ист. шанс да се озове в Русия в зората на реформената епоха. Той наблюдава и преживява заедно с русите възторзите, надеждите и разочарованията на поколението на *шестидесятниците*. Попада в центъра на общ. полемика за пътя на развитие на голямата евразийска империя — прозападен или уникален руски. През тези г. на сцената на рус. общ. театър се появява и още един кумир — позитивизмът с просветителския култ към разума, знанията и науката, с особения пиетет към естествените науки и проповядването на практическите знания. ЛК е един от онези българи, които търпят най-силно и многостранно влиянието на тази сложна атмосфера. Той бързо преодолява изолираността на тесния бълг. студентски кръг и разширява контактите си с различни рус. среди. Поддържа връзки и с моск. славянофили около Ив. Аксаков, и с кръговете на либералните журналисти, и с у-тските преподаватели слависти и фолклористи, и с нелегалните студентски кръжоци в Москва. Поглъща огромна славистична и фолклористична л-ра, следи рус. легална и нелегална периодика, запознава се с почти всичко ново в соц. науки и само две г. след пристигането си в Москва е вече под полицейски надзор за четене на забранена л-ра. Тези нежелателни въздействия, съчетани с неглижиране типологичните сходства на отделните рус. идеологически течения, са в основата на голямата дискусия около Караveловата идеология — славянофилска, либерална или рев.-демокр.

От 1860 ЛК започва да сътрудничи в рус. печат. Мотивирано най-вече от осъзнатото лично желание да информира рус. публика за Б-я и българите, това сътрудничество е благоприятствано и от бума на рус. периодични издания през 60-те г. и глада на рус. преса за балк. и южнослав. информация. ЛК публикува свои дописки и материали в *Наше время*, *Голос*, *Московския ведомости*, *Санкт-Петербургские ведомости*, *Московская газета*, *Библиографические записки*, *Русский вестник*, *Руский инвалид*, *Филологические записки*, *Отечественные записки* и *Журнал Министерства народного просвещения*. Издава и редица повести. Още в първата от тях *Атаман* (*Войвода*) главният герой Стоян категорично отхвърля възможностите за реформиране на Осм. империя. Темата е доразвита в *Дончо* (1864), където гл. герой е характеризиран

като *родил се не во време* бълг. Гарибалди. Междувременно ЛК участва в сп. на бълг. студенти в Москва *Братский труд* (1859), подготвя и издава с помощта на рус. народник И. Прижов сб. бълг. фолклорни материали — *Памятники народного бита болгар* (1861). Пак с участието на Прижов съставя и проекта си *Чем можно помочь болгарам* (1861) — разгъната програма за проориентация на бълг. образование към положителните знания, с предложение за създаване на д-во, което под просв. прикритие да подготви българите за полит. свобода.

Полит. идеи на ЛК все повече се радикализират и от изострящата се обстановка на Балканите. В самото начало на 1867 ЛК напуска Русия и заминава за Сърбия като кореспондент на рус. в-ци *Голос* и *Русский вестник*. Осъществил връзки с някои от представителите на срб. *Омладина* още в Русия, той е приет с възторг в техните среди. Сродява ги общото желание за решителни действия срещу Осм. империя. Започва да сътрудничи и в срб. омладински печат — във в-ците *Србија*, *Застава*, в сп. *Матица*, *Вила* и др. Пише и издава на срб. първата модерна повест в срб. л-ра *(Крива ли е съдбата*, 1869), която се превръща в манифест на новото лит. поколение.

Осн. му поглед обаче е ориентиран към Б-я. През 1867 създава Бълг. к-т в Белград и подготвя голяма чета, която трябва да премине в Б-я. Плановете му са разкрити и осуетени от срб. власти. Заради дейността си е екстерниран от Сърбия (ноем. 1867). Установява се в другия център на Омладината, Войводина, където продължава лит. си и публицистична дейност. Заради острите си статии срещу кн. Михаил Обренович (1839-1842; 1860-1868) е заподозрян в убийството му (1868), арестуван и задържан в Будапещенската крепост (авг. 1868-ян. 1869). От есента на 1869 се установява в Букурещ, който вече е новото средище на бълг. полит. емиграция. ДД го кани да редактира новоучредяващия се в. *Отечество*. Различията в полит. възгледи и острият конфликт на *стари* и *млади* около създаването на БКД обаче осуетяват този план още в зародиш. ЛК разваля договора си с ДД и, подкрепен от кръговете около Т. Райнов*, Ив. Касабов*, К. Цанков* и др., решава да започне издаването на нов орган на рев. емиграция. От 7 ноем. 1869 в. *Свобода* вече е факт.

Около неговата редакция се оформя група от рев. дейци, която начело с ЛК и В. Левски* в края на с. г. създава нова полит. организация — БРЦК. Първата програма на К-та ЛК публикува в нелегалното рус. сп. *Новое дело*, излизащо в Женева (1 авг. 1870), а малко по-късно доразвива в брошурата *Български глас* и в серия статии в *Свобода*. Там ЛК апелира за единодействие между балк. народи срещу Осм. империя и за създаването на балк. федерация, предвиждайки републиканска форма за бъдещата бълг. държава. Макар и да допуска легалната борба, Програмата акцентира върху решаването на бълг. въпрос чрез революция. Голямо място в идеите на новата организация заема въпросът за необходимостта от продължителна подготовка на бъдещото въст. — задача, с чието конкретно осъществяване е натоварен В. Левски. На първото общо събрание (29 апр.-5 май 1872) на БРЦК ЛК е избран официално за негов председател.

Провалът след Арабаконак, арестите на комитетски дейци от Сев.-зап. Б-я и обесването на Левски* спират за известно време дейността на БРЦК. Предупреден, че осм. власти ще поискат екстрадирането му от Румъния, ЛК напуска Букурещ. Дек. 1872-февр. 1873 той остава в Белград, където се среща с П. Хитов* и с известни срб. полит. дейци и обсъжда бъдещето на организацията. Завърнал се в рум. столица, ЛК възстановява *Свобода* под името *Независимост* (23 февр. 1873). С общи усилия и въпреки разногласията дейността на организацията е подновена. Няма обаче достоен заместник на Левски. Местните к-ти невинаги се подчиняват на ЦК и не съгласуват действията си с него. Разногласия съществуват както между дейците в страната, така и сред емиграцията. Възражда се четническата тактика, издигат се гласове за поскорошно въст. ЛК, който се опитва да продължи линията за продължителна подготовка, постепенно губи поддръжници. Всичко това отслабва БРЦК. На свиканите няколко общи събрания не са взети никакви важни решения. ЛК с мъка поддържа и *Независимост*, тъй като абонатите нямат навика да плащат за в. В края на окт. 1874 той оставя печатния орган на БРЦК в ръцете на помагащия му в неговото списване Хр. Ботйов* и се посвещава на създаденото още през 1872 Д-во за разпространение на полезни знания. Новата цел е издаването на популярно сп., проникващо легално в Б-я и разчитащо на повече читатели.

Този обрат е повод за спорове и противоречиви оценки на делото на ЛК. Някои от изследователите го схващат като идеологически прелом, като отказ от делото на революцията и преминаване на позициите на еволюционизма. Според други поведението му е подновяване на старата идея за прикрита форма на полит. пропаганда, лансирана още в проекта *Чем можно помочь болгарам* (1861). Колкото до съвременниците — техните оценки също са не по-малко противоречиви. Самият Ботйов* първоначално подкрепя идеята на ЛК. Желанието за радикални действия обаче надделява и постепенно между двамата ръководители и съмишленици назрява остър конфликт. Част от емигрантските к-ти — в Болград, Крайова и др., подкрепят ЛК, други — като тези в Гюргево и Плоещ, поддържат Ботйов. Последният намира поддръжка и у немалка част от по-младото поколение революционери: Ив. Драсов*, Ст. Стамболов*, Н. Обретенов* подпомагат Ботйов и на организираното през авг. 1875 общо събрание на БРЦК отстраняват ЛК от дейността на организацията. Конфликтът се задълбочава и от разпространяваните от групата около Ботйов слухове за предателство, злоупотреби с пари и др. на ЛК. Стига се дори до директни заплахи за убийство.

Дълбоко разочарован, ЛК се отдава на издаването на сп. *Знание* и на серия книги и сборници, предназначени за бълг. у-ща. Името му обаче остава твърде значимо за част от рев. дейци и подготвяйки неуспешното въст. през септ. 1875, новите ръководители са принудени да уве-

ряват някои от к-тите, че ЛК подкрепя начинанието им. Макар и оттеглил се от непосредственото ръководство, ЛК не се отказва от идеята си за борба с оръжие в ръка срещу Осм. империя. През 1876 набира доброволци за започналата Срб.-тур. война и сам заминава за Сърбия, откъдето праща кореспонденции в рус. в-ци. Участва и в основаването на Южнослав. к-т (1877), който според някои сведения не само пропагандира идеята за слав. взаимност, но и подпомага неугасналото още в Босна и Херцеговина въст. През 1877 ЛК участва активно в прехвърлянето на бълг. доброволци от Сърбия в Румъния и Русия и формирането на Бълг. опълчение. По време на РТОВ работи като помощник на пратеника на Петербургския Слав. к-т А. Наришкин, участва в създаването на благотв. дво в Търново, което подпомага пострадалите през войната бълг. семейства, пътува до Виена, за да осигури медикаменти за рус. болници. След дълги г. изгнание на път към Сан Стефано, където присъства на подписването на предварителния рус.-тур. мирен договор (1878), посещава и родната Копривщица, където е посрещнат тържествено.

През 1878 пренася печатницата си от Букурещ в Търново и възстановява изданието на *Знание*. Продължава и ръкописа на останалия незавършен роман *Децата не приличат на бащите си*, посветен на Левски* и на рев. минало. Опитите му да получи разрешение за издаване на полит. в. *Начало* са отхвърлени от рус. власти, които го третират като неблагонадежна личност, поддържаща връзки с рус. рев. емиграция. Към края на 1878, вече тежко болен в последните фази на туберкулозата, ЛК се премества заедно с печатницата си в Русе, където умира малко след това. В завещанието си оставя единственото си съкровище — събираната от дълги г. библиотека — *на милия си български народ*. Заедно с част от архива му тя е предадена на Народната библотека в София, където се съхранява и днес.

Книж. дело на ЛК, издадено под формата на събрани съчинения от съпругата му Наталия и З. Стоянов* за първи път през 1887 включва повести, стихотворения, преводи, етнографски и фолклорни проучвания. Сред по-известните му творби са *Неда* (1861), *Турски паша* (1866), *Българи от старо време* (1867), *Хаджи Ничо* (1870), *Мамино детенце* (1875), *Истинский родолюбец* (1875), *Прогресист* (1876), историческата трилогия *Отмъщението* (1873), *После отмъщението* (1874), *Тука му е краят* (1874), драмата *Хаджи Димитър Ясенов* (1872), сборниците *Св. Кирил и Св. Методий, български просветители* (1875) и *Сокол* (1875) и др. ЛК е преводач и на редица популярни книги от областта на историята и естествените науки, предназначени за бълг. у-ща. Немалка част от творчеството му представляват и критическите статии, посветена на други лит. произведения.

Библ: *Арнаудов, М.* Любен Каравелов. Живот, дело, епоха. С., 1972; *Билунов, Б.* Публицистическая деятельность Любена Каравелова в русской периодической печати в 60-х годов XIX века (Кандидатская дисертация). — В: Сборник трудов Б.Н. Билунова. М., 1996, 344-480; *Бурмов, Ал.* Българският централен революционен к-т. С., 1943, passim; *Воробьов, Л.* Любен Каравелов. С., 1985; *Димитров, М.* Любен Каравелов. Биография, С., 1959; *Шарова, Кр.* Любен Каравелов и българското освободително движение (1860-1867). С.,1970; *Същата.* Л. Каравелов и съдбата на архива на БРЦК. Слухове и факти. — В: ИДА, № 66, 1993, 25-111, № 67, 1994, 5-100. *Шашко, Ф.* Любен Каравелов и историкът: за или против Михаил Димитров? — В: Проблеми на българската историография след Втората световна война. С., 1973, 321-331. /КМ/

КАРАЗИН, Назар Александрович (Украйна, 1731-1783, Кручик, Харковска губерния), офицер от рус. армия.

Баща му е капитан от гвардията, дядо му Григорий Караджа — Софийски архиепископ, който поради тур. преследвания забягва в Русия още по времето на Петър Велики (1682-1725). По-сетне неговите наследници променят фамилното си име от *Караджови* на *Каразини*. Ок. 1760 НК постъпва в кадетския инженерен корпус и като млад офицер участва в Седемгодишната война (1756-1763).

Започнала четвъртата си война с Турция (1768-1774), Русия, още преди нейните войски да настъпят към Прут и Дунав, предприема разузнавателна и диверсионна акция в тила на противника. По препоръка на рус. главнокомандващ ген. Румянцев НК, вече подполковник от инженерните войски и отлично владеещ тур., грц. и бълг., е извикан в Петербург, където му е възложена разузнавателна мисия в Турция. Поверено му е за разпространение и специално, напечатано на тънка хартия със слав. букви, възвание *към гърците и славяните*, призоваващо ги *да стъпят в следите на своите прадеди*, като въстанат срещу султана и подкрепят Русия, която се бори за тяхното осв.

В началото на 1869, маскиран като далматински архимандрит-пилигрим под името *Симеон Пупчин*, НК се отправя в Турция. В кориците на своя псалтир и в бастуна си той поставя стотици екз. от възванието, а в двойните стени на бъклицата — специални чертожни инструменти, с които да заснема тур. укрепления и важни пътища. Най-напред НК обхожда бълг. и срб. селища по Дунав, сетне се прехвърля във Влашко и се среща с влашкия доброво. командир Спатар Кантакузин, с когото уговаря общи бълг.-влашки действия срещу турците. След това отново заминава в Б-я, но през лятото е заловен в Одрин, докато заснема един от фортовете. Задържан, грози го страшна смърт — набучване на кол. Успял да избяга, той се озовава през септ. с.г. в щаба на ген. Румянцев, водейки със себе си 2 х. арнаути (сиреч доброволци, повечето от които са българи). С тях той участва в редица сражения, между които и превземането (ноем. 1769) на Букурещ, пленявайки верния на турците влашки кн. Григорий Гика заедно с брат му и всичките придворни.

През 1770 по здравословни причини НК напуска армията. За заслугите си е произведен в чин полковник, получава парична награда и малко имение в Кручик, на 60 версти от Харков. Оттук следи хода на победоносната за християните война благо-

дарение писмата на ген. Румянцев, с когото дружбата му не прекъсва, и който, пръв от русите с войска прекосил Дунав, ще получи прозвището *Задунайски.*

НК е погребан в Ахтирския м-р. Синът му **Василий Назарович К** (1773-1842) е виден общ. деец, просветител и учен в Рус. империя; автор на либерални проекти за преустройство на държавата и икономиката, на трудове по метеорология и агрономия, на проекти за конструиране селскостоп. машини; основател (1805) на Харковския у-т.

Библ.: *Багалей, Д.* Каразин (Василий Назарович). — В: Енциклопедический словарь *Брокгауз-Ефрон*, СПб., 1895, т. XIV, 424-425; *Генов, Ц.* Българи-офицери борци за руско-българска дружба преди Освобождението. С., 1957, 6-14. /МГ/

КАРАКОНОВСКИ, д-р **Васил Кочев** (Ловеч, 1840-1905, Цариград), лекар.

Учи в родния си град, завършва гимн. в Белград. Издържан от чичо си и от Слав. к-т, следва (1859-1864) медицина в Моск. у-т. Установява се в Цариград — лекар на рус. посолство и в рус. болница. Активно участва в ЦНД. През РТОВ сътрудничи на императорския комисар за Б-я кн. Черкаски и в дипл. канцелария на рус. посланик в Цариград А.И. Нелидов. Участва в изработването на Търновската конституция. Депутат от Ловеч в I ОНС (1879). След Осв. продължава да е лекар в рус. посолство и болница в Цариград.

ВК има брат Борис, и той рус. възпитаник, историограф на Ловеч.

Библ.: ЕБВИ, с. 316; *Неделчев, М.* Доктор Васил Кочев Караконовски. — В: Ловеч и Ловчанско, кн. 4. С., 1932, 209-214. /МГ/

КАРАНДЖУЛОВ, Иван Конев (Прилеп, 1856-1930, София), учител, юрист.

Син на Коне Каранджулов — пръв бълг. книжар в Зап. Македония, активен участник в ЦНД. ИК завършва *Роберт колеж* (1879) и право (1889) в Екс-ан-Прованс (Франция). Висш магистрат и дългогодишен председател на Съюза на мак. братства в Б-я.

Библ.: ЕБВИ, с. 318. /МГ/

КАРАНОВИ, бр.

Иван Цветков (Кратово, 1849-1928, Кратово), учител, общ. деец.

Бащата Цвятко Стоянов е търговец на памук. През 1867 ИК постъпва в султ. Военномед. у-ще, но не го завършва. Учителства в Чанакча и Тарфа (1871-1873) — 2 от 30-ината бълг. села в околностите на Цариград, в Щип и Кратово (1873-1877). Участва в Кресненско-Разложкото въст. (1878-1879). Депутат в УС от Дупнишки окръг и в V ВНС (1911).

Ефрем Цветков (Кратово, 1852/53 -1927, Кюстендил), учител, фолклорист, общ. деец, участник в мак.-одринското рев. дв., дописен (1875) и редовен (1884) член на БКД.

Учи килийно у-ще в Кратово, а от 1864 заедно с брат си продължава в бълг. у-ще в Цариград. *На иждивение* на ОБН завършва Втора одеска гимн.(1867-1875) и 1 г. слуша лекции по слав. филология в Новоруссийския у-т в Одеса. Учител в Щип, Кюстендил, Самоков, София. Основател и председател (1895-1896) на мак. д-во в Кюстендил. Публикува студии по фолклористика и етнография.

Библ.: ЕБВИ, 318-319; *Каранов, Е.* Спомени. С., 1979; *Начов, Н.* Цариград като културен център на българите до 1877 г. (= Сб.БАН, кн. XIX). С., 1925, 114-118. /МГ/

КАРАПЕТРОВ, Петър Пантелеев (псевд.: Черновежд, Съвременник, Пенчо, Свещеник) (Панагюрище, 1845-1903, София) книжовник, публицист, печатар, мемоарист.

Учи в Панагюрище при А. Чолаков, Ю. Ненов, Н. Бончев*. Изучава църк.-слав., рус. и гръц. език в местното у-ще. ПК е един от инициаторите за откриване на ч-ще в родния си град и негов пръв председател (1865). През 1858-1877 работи в Цариград като печатар, книгоиздател и журналист. Пристига в осм. столица през 1858 с намерението да постъпи във Военномедицинското у-ще, но това не му се удава. Усвоява печатарския занаят в печатницата на Др. Цанков*, където работи като словослагател 3-4 г., като същевременно продължава да търси възможности да продължи образованието си. Още тогава започва да пише във в. *България* и в други цариград. в-ци. Като вещ печатар ПК става управител последователно на печатниците на *Цариградски вестник, Съветник, Време* и на печатницата на Агоп Бояджиян. Отваря собствена печатница през 1873. Издава в. *Ден* (1875-1876). През 1870 по негов почин се създава БПД *Промишление,* на което ПК е председател (1870-1875) и подпредседател (1875-1876). След Осв. е съдебен служител в Одрин, Кюстендил и София. ПК заема последователно длъжностите секретар във Върховния касационен съд, началник отделение в М-во на правосъдието, член и подпредседател на Софийския окр. съд, мирови съдия. На два пъти е избиран за народен представител от Кюстендил.

Ученик на цариг. публицистична школа, ПК оформя възгледите си *по черковно-вероизповедните, народно-политическите и книжовно-научните работи* под влиянието на Др. Цанков*, А. Екзарх*, Т. Бурмов* и Т. Икономов*, както сам посочва в своята *Автобиография на П.П. Карапетров* (1902). Сътрудничи на в-ците *България, Съветник, Турция, Век, Свободна дума, Народни права, Нов век, Мир, на СбНУНК, ПСпБКД, Мисъл, Българска Сбирка, Юридически преглед.* Пише статии по полит., юридически и ист. въпроси, част от които са събрани в *Сбирка от статии* (1898). ПК е автор на книги с ценни материали за бълг. история: *Материали за описване на града Панагюрище и околните му села* (1893), *Кратко описание на Панагюрското въстание* (1893), *Кратка история на българската черкова* (1894). Издава *Наръчен деносло в за 1875 проста година* (1875).

Библ.: БВК. Т. 1, с. 203; ЕБ, с. 345; ЕБВИ, с. 319; *Бобчев, С. С.* Автобиографията на П.П. Карапетров. — В: Българска сбирка, 1904, № 5, 272-280; *Начов, Н.* Цариград като културен център на българите до 1877. С., 1925, 76-80; /СЯ/

КАРАСТОЯНОВИ, самоковска фамилия на печатари, създатели на гравьорска школа.

Никола (Самоков, ок. 1778-1874, Самоков), книговезец, книгопродавец, книгоиздател и печатар.

Син на загиналия по време на кърджалийско нападение на Самоков устабашия на абаджийския еснаф Дели Карастоян. Учи в Рилския м-р, където усвоява книговезството и се запознава с щампарското изкуство. Даскал в Самоков, Дупница, Сапарево (Дупнишко). През 30-те г. се залавя с книжарство и продава донесените от Белград и другаде книги, които вече са търсени от мнозина — ученици, свещеници, учители, будни търговци и занаятчии. Към 1833 започва и книгоиздателска дейност в Белград и Крагуевац. По време на едно от пътуванията си до Сърбия (1828) закупува дървена типографска преса с ограничен наборен материал и готови клишета, обогатен после с черковни букви от Будапещенската типография. 7 г.по-късно начева тайната му печатарска дейност в Самоков. Натанаил* Зографски си спомня, че когато идва да учи в местното взаимно у-ще, вижда да се продават ист. и нравствено-поучителни книги, печатани в зимника на Карастоянови.

През 1835 НК получава срб. паспорт и разрешение да търгува с книги и икони, от което се възползва за продажба и на издадените в собствената му типография четива и щампи. Такова официално разрешение получава и от Самоковския м-т през 1847 с условието да печата само религ. книги и да преиздава стари съчинения. Оттогава печатницата е изнесена от зимника и поместена в малка стая в двора на къщата. НК преиздава книги, отпечатани в Солун от архим. Теодосий Синаитски* и твърде популярни сред бълг. население. Сам поръчва свои издания в Сърбия.

Като цяло, през 1839-1846 дейността на печатницата му в Самоков е слаба. В по-сетнешните г. типографията е добре уредена и от нея излизат грижливо изработени издания. Адресатът са най-широките читателски кръгове и началните у-ща. Тъй като разрешение за издаване на книгите се взема от Патриаршията, те са с религ.-поучителен характер. Съдържанието им е в най-популярна и достъпна форма, разбираемо и за най-обикновения читател или слушател. Езикът е простонароден. Ловкият в търг. си дела НК издава преводи *на язик славеноболгарский* с черк.-слав. елементи и сърбизми, за да намери клиенти не само из Българско, но и в Сърбия.

Анастас (Самоков, 1822-1880, София), зограф, гравьор и печатар.

Син на Никола К*. Първоначално рисува икони, реже печати и усвоява гравирането на скъпоценни камъни. От 1840-те г. усъвършенства гравьорското майсторство върху дърво, а от 1852 и върху метални плочки. Покрай нуждата от нов набор за печатницата на баща си той отива в Белград (1856), където създава собствено фотографско ателие и е придворен фотограф. След РТОВ се връща в родината си.

АК има главната заслуга за добрата худ. изработка и илюстрации към продукцията на Карастояновата типография. Със своя талант той далеч надминава баща си, който първоначално се задоволява с отпечатването на готови светогорски гравюри на мед и сам е автор на доста примитивни щампи върху мед и дърво. В сюжетно отношение АК се придържа към традиционната иконопис, но разработва собствен и обогатен със средствата на изкуството тематичен репертоар. В гравираната на дърво щампа той е майстор, а едно от най-хубавите му творения е *Св. Богородица* (илюстрация към *Часослов*, 1847) — образът на Мадоната е красив и земен и е обграден в рамка от чудесни цветчета мак, божур и синчец. И други негови щампи и илюстрации *(Св. Богородица Сладкоцелувателница, Св. Димитър, Св. Георги Нови Софийски)* са изработени с тънък худ. усет и намират радушен прием сред българите. Интересът към Св. Георги Нови Софийски и към неговото житие, съставено от Поп Пейо*, е свързан с борбата на най-широки кръгове от бълг. общество за нац. самоутвърждаване чрез собствени църкви, у-ща, книжнина. От 1840-те г. култът към бълг. светци, царе, патриарси, загинали в името на вярата, постепенно изтиква на по-заден план в бълг. пантеон някои от традиционно разпространяваните инородни образи. А линеарно-декоративната гравюра върху дърво или метал — щампата, която по онова време е леснодостъпно и популярно изкуство, отразява идеите и патриотичните настроения сред възрожденците, техните естетически вкусове и предпочитания.

Не само АК, но и неговите бр. **Сотир** (1826-1886) и **Владимир** (неизв.) също се занимават с печатарство и гравюра върху дърво и изработват образи на бълг. светци, които за съвременниците са не просто религ. фигури, а символи на борбата на бълг. народ за дух. и полит. независимост. От значение за голямата експресивност на по-богатите откъм тематика щампи, създадени от бр. К, е и ръчното оцветяване, широкото използване на растителни орнаменти. Творчеството на АК обаче в най-голяма степен бележи връх в гравьорството и му отрежда мястото на първия съвременен бълг. график.

Библ.: ЕИИБ. Т.I, 414-415; *Златарски, В.* Даскал Николай Карастоянович й неговата печатница. — ПСп, 66, 1906, 623-661; Забележителна възрожденска личност. — *Парижков, П.* Апостоли на книгата. Т.1. С., 1984, 66-70; *Семерджиев, Хр.* Самоков и околността му. С., 1913, 192-195. /ЖК/

КАРПОШ (неизв.-1689, Скопие), хайдутин, водач на въст. в сев.-изт. Македония.

Както подобава на известен хайдушки войвода, около неговото име съществуват немалко легенди и предания. За щастие обаче в случая с К историците разполагат и с някои автентични осм. документи и наративни източници, които позволяват едно по-детайлно проследяване, макар и само на последния етап от неговия жизнен път.

В осм. документи и хроники войводата се именува *Карпуз*. На тур. език думата означава *диня*, с производни значения *топка, обл предмет, нещо червено*. Твърде възможно е, следователно, *Карпош* (*Карпуз*) да е прякор, а не лично име. Според други автори името е влашко, а според трети- *гален* вариант на името Карпа, което се среща в срб. грамоти от XIV в. Има вероятност последното също да е прозвище (*карпа* означава камък, канара, скала; преносно — исполин, юначага). Любопитно е впрочем, че според народните предания рожденото име на бъдещия

войвода било Петър (грц., отново със значение скала, камък).

Не е известно кога К се е посветил на хайдушкия живот. Но ясно е, че през бурната есен на 1689 той вече се ползва със славата на прочут хайдушки главатар, който създава сериозни проблеми на и без това изправената пред тежки изпитания осм. държава. Тъкмо по онова време османците търпят поражения във войната си с т.нар. *Свещена лига* (Австрия, Полша, Венеция и Русия). Авст. армия победоносно настъпва на юг, в осм. тил, а К, чиято дружина дотогава действа в района на Доспат, бързо пренася операциите си на север и се доближава опасно до авст. позиции. Ето защо осм. власти пробват всички средства, за да неутрализират *проклетия разбойник.* След провала на опитите им да го разгромят и заловят, те радикално сменят тактиката, като не само амнистират бунтовника, но се и постарават да го превърнат в свой верен съюзник. Първоначално К е назначен за началник на мартолосите (категория военизирано население със специални задължения по охраната на проходи и пътища и по опазване на общ. ред) в района на Кюстендил, Сирищник и Радомир. Съвсем наскоро след това — някъде между 26 септ. и 5 окт. 1689 — той вече е издигнат за башбог (*старейшина*) на мартолосите в цели десет кази от Щип и Велес на север, до Мелник, Петрич и Сяр на юг.

Но вместо, както се очаква от него, да *оправдае доверието* и да се заеме с усмиряването на поверената му територия, буквално броени дни след назначението си К отново обръща оръжие срещу осм. държава. Нещо повече, под негово ръководство хаотичните дотогава хайдушки акции за пръв път в нашата история придобиват организиран и целенасочен характер, за да прераснат в последна сметка в истинско въст. Според най-новите изследвания окончателното отмятане на К от мартолоската служба трябва да се отнесе към края на окт. 1689, сиреч към времето, когато войските на авст. генерал Еней Силвий Пиколомини нападат Скопие. Изглежда, че К дейно участва в офанзивата срещу града, заедно с други хайдушки предводители като например някой си Иво Щипянин-ренегат от исляма и също бивш мартолос. След падането на Скопие със своите отряди, които по различни данни наброяват от 3 до 20 х. души, К превзема все нови и нови градове и села- под негов контрол попадат Кратово, Крива Паланка, Куманово, Прищина, околностите на Велес и Прилеп и др.

Според осм. хронист Мехмед Рашид между *неверническата рая и немюсюлманските австрийски проклетници* се установява тясно сътрудничество: когато в един момент К се провъзгласява за *Кумановски крал*, авст. имп. не само че не се противопоставя, но в знак на признание му изпраща и *калпак*. Според друг осм. извор при залавянето на К у него били намерени документи на *неверници-чески език*, с които авст. му покровители го провъзгласявали за *крал на всички български християни.* Някои изследователи обаче се съмняват, че австрийците са били склонни да легализират властта на самозвания *крал* върху контролираната от него територия — поне засега в авст. архиви не се откриват документи, които да говорят за такова официално признание. Проблемът за *платформата* на Карпошевото въст. остава открит. Дали при евентуален успех на антиосм. сили К се е виждал владетел на територия, васална на австрийците? Дали и доколко той е действал в името на прекъснатата три века преди това бълг. държ. традиция? — това са все въпроси, по които изворите мълчат. Във всеки случай в района на въстанието К като че ли наистина се опитва да създаде една автономна държавица със свой титулован владетел *крал,* със своя армия и своя администрация (контролираните от въстаниците територии са разделени на четири области начело с *капетани*).

Така или иначе *кумановският крал* няма щастието да се радва дълго на гръмката си титла. Още през ноем. 1689 започва осм. контраофанзива, в която на помощ на султ. армия се притичат и пристигналите чак от далечния Крим войски на татарския хан Селим Гирай. Под силния вражески напор К отстъпва от укрепената Крива Паланка и се оттегля в Куманово, където според Мехмед Рашид бива разбит и пленен заедно с мнозина свои другари. Малко по-различна е версията в хрониката на Силяхдар, съгласно която К е заловен от войските на Селим Гирай не при Куманово, а при Скопие. В съответствие с утвърдената осм. практика най-опасните размирници да бъдат подлагани на жестоко публично наказание за назидание на останалото население, К е набит на кол на Скопския мост.Трагичната гибел на К и последвалото отстъпление на авст. войски стават прелюдия към постепенното стихване на бунта в сев.-изт. Македония. Така поредното (след Чипровското и евентуалното Второ Търновско въст.) бълг. надигане по време на войната (1683-1699) между Осм. империя и *Свещената лига* отново завършва с неуспех.

Библ.: *Бояник, Д.* Нови видувања за Карпошевото востание. — В: Австро-турската војна 1683-1699 година со посебен осврт на Карпошовото востание во Македонија (Материали од Научниот собир одржан од 5-7 1990 г. во Кратово и Охрид). Скопје, 1997, 13-50; *Матковски, Ал.* Турски документи од времето на Австро-турската војна и непосредно пред Карпошевото востание. (Од 21 април до 14 октомври 1689 год.). — Гласник на Институтот за национална историја, Скопје, 1971, № 1, 157-186; *Същият.* Отпорот во Македонија во времето на турското владеење. Т. IV, Скопје, 1983, 157-186; *Петров, П.* Карпошевото въстание (1689 г.). С., 1994; *Köhbach, M.* Der Karpos-Aufstand 1689/1690. — Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich, Jahrgang V, Band II, Wien 1983, 36-41. /ОТ/

КАСАБОВ, Иван Христов (Лясковец, Търновско, 1837-1911, София), юрист, учител, журналист, книжовник, деец на рев. дв., съучредител и спомагателен (1869), дописен (1881) и редовен (1884) член на БКД.

Произхожда от заможно търг. семейство. Според някои данни бащата Христо Касабов е сред заговорниците, участвали в подготовката на въст. на Н. Филиповски* от 1856. ИК завършва местното килийно у-ще и

известната Еленска *Даскалоливница* на Ив. Момчилов*. След известно чиракуване в дюкян през 1852 заминава за Белград, където постъпва в първи клас на гимназията. Още като ученик се свързва с бълг. полит. емиграция. Тесни контакти поддържа с кнез Ив. Кулин* и участва в подготовката на въст. в Сев.-зап. Б-я. Заговорът обаче е разкрит и ИК е принуден преждевременно да напусне страната. Посещава Виена, Прага и Нови Сад, като накрая се установява в Сремски Карловци, където завършва местната срб. гимн. (1858). Тук се осъществява и първата му среща с Раковски*. Учителства 1 г. в Русе. Запознава се със срб. полит. емигранти, което му позволява след падането на кн. Александър Карагеоргиевич (1842-1858) от власт да се завърне в Белград и да продължи ученето си в Правния ф-т на Белградския лицей (1859-1862). Още като студент в първи курс издава книгата *Освобождението на сърбите от Карагеоргия и Милоша Обреновича* (1860), която е с подчертана антитур. насоченост.

По това време Раковски* започва да издава в Белград в. *Дунавски лебед* и привлича ИК в редакцията. А когато в нач. на юни предприема пътуване до Одеса, с цел да сложи край на преселението на българите в Русия, ИК е натоварен да поеме изцяло в. Междувременно отношенията между Сърбия и Осм. империя се изострят и това дава повод на Раковски да пристъпи към непосредствена подготовка на въст. в България. ИК се включва активно в тази дейност. Заедно с х. С. Койнов* пътува със специална задача до Браила, където успяват да съберат от бълг. колония помощ в размер на 250 жълтици. Малко по-късно със същата мисия е изпратен във Виена.

Завърнал се в Белград, ИК активно се включва в организирането на Първата бълг. легия (1862). От неговата ръка е написан първият вариант на *Щатут за един привременен Български комитет*. Във втората редакция на документа този к-т е назован от Раковски* *Привременно българско началство*. ИК е сред членовете на това *Началство*, което поставя нач. на централизираното ръководство на бълг. рев. дв. В разгара на събитията избухва конфликт между Раковски* и ИК по повод на изразходването на събраната народна парà. Докато първият отделя значителни средства, за да придаде представителност на Легията и на себе си като неин войвода пред срб. правителство, то вторият настоява да се обърне внимание главно върху въоръжаването на легистите. Освен принципните различия ИК допуска личните пристрастия и амбиции да вземат връх над общонародния интерес. Разногласията се използват от срб. правителство, за да разедини и отслаби бълг. рев. емиграция. В резултат на конфликта ИК напуска Белград и постъпва в отряда на дядо Ильо Марков* в Крагуевац с надеждата, че той ще има възможност пръв да премине в страната. Разпускането на Легията обаче поставя край на надеждите, че с помощта на Сърбия ще се вдигне бълг. въст.

Веднага след това ИК напуска Белград и с помощта на браилските българи постъпва във Виенския у-т, където през 1864 завършва с докторат по право. В сл. 2 г. учителства последователно в Гюргево (1864-1865), Болград и Плоещ (1865-1866). Вероятно в нач. на 1866 се установява в Букурещ и отново се превръща в един от най-близките сътрудници на Раковски*. Превратът (11 февр. 1866) срещу кн. Александър Куза (1859-1866) изостря вътрешнополит. обстановка в страната, вследствие на което Раковски бяга в Русия поради съображения за сигурност. Влошават се и отношенията между Румъния и Осм. империя. Това в крайна сметка подтиква управляващите среди да потърсят сътрудничество с бълг. рев. емиграция в лицето на ИК. Така се стига до изработване документ за сътрудничество под заглавие *Свещена коалиция между румъните и българите* (май 1866). Осн. му цел е да подготви духовете за общо въст. в България, което да се прибави към евентуални антиосм. акции из целия Балкански п-в. Със своята енергия и амбиции ИК играе ръководна роля в новата организация. Той изработва осн. програмни документи, негова е и идеята да се създадат тайни к-ти в Б-я, Сърбия и Южна Русия, които да подготвят народа за въст. Плановете за бълг.-влашко сътрудничество обаче се провалят, тъй като скоро Румъния урежда мирно конфликта с В. порта. Бълг. част от общата организация под името ТБЦК продължава съществуването си самостоятелно и дори пристъпва към създаване на к-тска мрежа в страната и сред емиграцията. Създадена е и централизирана структура на организацията, като новите членове се приемат след полагане на специална клетва и ритуал, зает от фр. и ит. карбонарски организации (дори се откриват и някои масонски влияния).

Междувременно завърналият се в Букурещ Раковски* преценява дейността на ИК като нелоялна лично спрямо него и вредна за бълг. осв. дв. В сл. месеци ТБЦК е подложен на критика както от страна на кръга около Раковски, така също и от ДД и рус. дипломация, които виждат в к-тета рев. и при това прозап. организация, установила връзки с рум. либерали и с пол. емиграция в Ориента. Поставен в невъзможност да разгърне спокойно своята дейност, ИК се оттегля в Плоещ и започва работа като учител в тамошното бълг. у-ще (1 ноемв. 1866). Лишена от неговата енергия и идеи, дейността на к-та постепенно замира. Малко по-късно ТБЦК се активизира, но в него вече се оформят две течения — умерено и радикално. Между тях съществуват различия и дори противоречия, което определя нееднородния характер на дейността му. Израз на идеите на умереното течение са брошурата *България пред Европа* и *Мемоарът* до султана (март 1867), написани от П. Кисимов*.

От Плоещ ИК продължава да следи действията на К-тета и да участва с материали в списването на неговия печатен орган *Народност*. А от март 1868 ИК поема изцяло редакцията. За разлика от умерената групировка той започва да пропагандира революцията като път за избавление от робството и се застъпва за самостоятелност на бълг. осв. дв. В тона на в. започва да се чувства и определена прозап. ориентация. По това време ИК вече познава добре опита на ит. и пол. рев. борба, идеите на Дж.

Мацини и Дж. Гарибалди и ги разпространява сред емиграцията и в страната. Около него се формира група от радикално настроени дейци, които не са съгласни с дуалистичните идеи на П. Кисимов*. Разцепването слага край на неговото съществуване през пролетта на 1868.

ИК се включва при подготовката на четата на Хаджи Димитър* и Стефан Караджа*. Той съставя и осн. документи: *Прокламация* до бълг. народ, нов *Мемоар* до султана и обръщение към представителите на Великите сили. В тях се говори не за дуалистични проекти и автономия, а се издига искане за пълна полит. независимост на Б-я. Активен член е на създаденото в Букурещ Бълг. общество, което под маската на благотворителност събира средства за въоръжаването на чети и изпращането им в страната. След преминаването на Хаджидимитровата чета от страниците на *Народност* пропагандира и разяснява целите и характера на подхванатата борба. За тази своя дейност е задържан два месеца от рум. власти.

След излизането от затвора ИК се превръща в център, около когото се формира полит. кръг, който от март 1869 започва да се нарича *Млада България* по подобие на мациниевата Млада Италия. Идейно той има рев.-демокр. и прозап. ориентация. ИК е и инициатор за изпращане на бълг. делегация в Зап. Европа, която през лятото на 1869 се среща с А. Херцен, М. Бакунин и Дж. Мацини. Пак по това време той подкрепя и Левски* при втората му обиколка из страната, като съставя и отпечатва *Прокламация* към българския народ от името на *Привременното бълг. правителство в Балкана*, която Апостолът разпространява из страната. Поддържа връзка и с Л. Каравелов*, който публикува свои материали във в. *Народност*. Поради антирус. си насоченост обаче в. започва да губи влияние сред емиграцията и спира от липсата на средства, а ИК се оттегля от активна полит. дейност. За да практикува адвокатската си професия, той приема рум. поданство, за което е остро критикуван от емигрантския печат. ИК обаче не прекъсва връзките си с бълг. емиграция и успява като адвокат да помага на преследвани от рум. полиция бълг. хъшове. По време на РТОВ е на разположение на императорския комисар за Б-я кн. В. Черкаски.

След Осв. ИК се прехвърля в Б-я. Избран е за депутат в УС. Служи в Търновския окр. съд (1878-1879) и във Върховния касационен съд (1887-1891). Привърженик е на Либералната партия (радослависти) и е редактор (1889-1890) на нейния орган в. *Народни права*. По време на *Стамболовия режим* (1887-1894) е преследван от властите и е принуден да емигрира в Белгия, където през 1891-1892 преподава международно право в Брюкселския у-т. В 1892 защитава дисертация и получава званието *доктор на полит. и адм. науки*. След 4-годишна емиграция през 1894 се завръща в страната и последователно е назначен за съдия и прокурор във Върховния съд. Член е на Вакъфската комисия (1905-1908). Занимава се с книж. и преводаческа дейност. Оставя много интересни мемоари, които са ценно градиво за ист. наука.

Библ.: *Бурмов, Ал.* Таен централен български комитет. — В: *Бурмов, Ал.* Избрани произведения. Т.II. С., 1974, 58-81, 82-106; *Гандев, Хр.* Васил Левски. Политически идеи и революционна дейност. — В: Проблеми на Българското възраждане. С., 1976, 563-571, 577-592; *Касабов, Ив.* Моите спомени от възраждането на България с революционни идеи. С., 1905; *Трайков, В.* Георги Стойков Раковски. Биография. С., 1974, 239-241, 243-246, 327-331, 394 и др. /ПБ/

КАЧАМАГ(ОВ), Никола (Сибиу или Алвинц, дн. в Румъния, неизв. - неизв. вер., Винга, дн. в Румъния), банатски българин.

Произхожда от един от най-видните родове на бълг. католици от края на 17-18 в., чиито деди са алб. заселници в близкото до Чипровци с. Копиловци. След потушаването на Чипровското въстание (1688), заедно с другите оцелели българи католици, родът Качамаг се изселва на север от Дунав и се установява във Влашко и в Трансилвания (Сибиу и Алвинц, дн. Винцул де жос), а през 1741 част от него се заселва във Винга в областта Банат.

Като представител на преселниците от Копиловци НК участва, заедно с епископ Н. Станиславов* и неговия брат Михаил в делегацията, която на 9 ноем. с. г. подава прошение *от името на целия български народ* до авст. императрица Мария-Терезия (1740-1780) във Виена. То съдържа конкретни искания, за да се осигури привилегирован статут на заселниците във Винга, като се потвърдят и съответно допълнят привилегиите, вече предоставени от авст. власти на бълг. колонии във Влашко. НК остава в състава на бълг. делегация, която през 1743 прави нови постъпки със същата цел пред авст. придворен камарален съвет. В резултат на тези действия на 1 авг. 1744 се издава императорски указ, който провъзгласява привилегиите на Винга. Заселниците придобиват правото да си устроят своя община със съдия и общински заседатели, която се освобождава от юрисдикцията на местната администрация и се поставя под прякото покровителство на императорския двор. Привилегиите се отнасят само до чипровските българи във Винга, както и до павликяните, които са вече настанени или биха се настанили в селището.

Затова бълг. делегати полагат усилия да разширят размера на винганското землище. Според битуващи и до днес много популярна легенда сред банатските българи разширяването на землището се дължи на личните симпатии (стигащи до интимна връзка?) и благоволението, което императрица Мария-Терезия оказва на НК, както и на неговата находчивост. Той получава правото да определи границите на общината въз основа на територията, която ще може да обиколи с кон за един ден. Условието на императрицата е изпълнено, като обаче винганският представител организира нещо като *щафетна* обиколка и вместо един кон, използва много коне, които по негова идея са подготвени за смяна по терена. Заради тези си заслуги той е избран за кмет на Винга, а личността му придобива легендарно значение в ист. памет на банатските българи.

Библ.: *Милетич, Л.* Заселението на католишките българи в Седмиградско и Банат. — В: СбНУНК, т. 14, 1897,

284-543; *Същият.* Изследвания за българите в Седмиградско и Банат. Сб. Под ред. на *С. Дамянов.* Съставител *М. Рунтова.* С., 1987, 182-483; Banat 1738-1938. 200 gudini u Banata 1738-1938, Života i úbičaja na banatscite balgare. Timişoara, 1938; *Rankov, P.* Vinga 1741-1991. Arad, 1991. /БН/

КЕРЕМИДЧИЕВ, Боян Петров (Ямбол, 1847-1906, Ямбол), учител.

Начално образование получава в родния си град, класно — в Ст. Загора. През 1869 е поканен от Бълг. община в Бургас за учител в новопостроената училищна сграда. БК учителства тук 3 г. и въвежда за първи път *взаимоучителния метод* на обучение. Започнало с няколко абаджийски чираци, у-щето постепенно се стабилизира, многократно се увеличава броят на учениците.

През 1872 БК става учител в Осман Пазарджик (дн. Омуртаг), където работи до 1878. Неговото име заедно с тези на учителите С.Б. Дервентски и Екатерина Г. Дайреолува срещаме сред спомоществователите на книгата *Небесни светила*, издадена през 1875. По време на Апр. въстание, заподозрян от тур. власт, БК е арестуван. В началото на 1878 успява с група младежи да ускори влизането на рус. войски в града и да спаси от изтребление бълг. население, застрашено от насилията на башибозушките тълпи в Тузлука.

След Осв. е митнически служител в Анхиало, съдия в Айтос, кмет и адвокат на Ямбол.

Библ.: *Димитров, Г.* Княжество България. Ч.I. Пловдив, 1895, 245-246; Исторически музей — Бургас, раздел IV, инв. № 919; *Стефанов, Л.* Град Омуртаг. С., 1935, 23-58. /ВТ/

КИПИЛОВСКИ, Анастас Стоянович (Котел, 1802-1870, Букурещ), книжовник, преводач.

Сведенията за родното му място са противоречиви. Според някои това е Котел, което е указано и в издадените от него книги. Според други е Кипилово, село до Котел, заради избрания от него псевдоним. Начално образование получава в родното си място при Р. Попович* (ок. 1821). Смята се, че след това учи 2 г. в Русия. Къде точно не се знае, но владее отлично рус., което личи от качеството на неговите преводи и подчертания му интерес към рус. л-ра. Според някои изследователи АК следва история и литература в Лайпциг (до 1843), но според други няма висше образование.

От 1823 АК е в Кишинев, където работи със съгражданина си Сл. Атанасов (който междувременно умира) над превода *Священное цветообрание или сто и четире священи истории, избрани из ветхиат и новият завет в полза на юношеството.* Книгата е написана от нем. протестански автор Й. Хюбнер. През 1825 АК е в Брашов, за да търси спомоществователи за книгата и благодарение на щедрата помощ на А. Камбуроглу, на когото има специално посвещение, излиза в много луксозно издание (1825, Будим). Премества се в Букурещ, където остава до края на живота си. През 30-те г. там се формира кръг от бълг. книжовници и просв. дейци, в който АК участва активно.

АК афишира амбициозна програма за съставяне, превеждане и издаване на книги и през 30-те г. отпечатва доста *призвателни предобявления* за бъдещи издания. Той е един от малцината наши книжовници, които заявяват, че се посвещават на писателска и преводаческа дейност. И наистина може да си го позволи, защото е доста заможен — получава наследство от майка си в Котел през 1836, а жена му притежава мошии в околностите на Букурещ.

Книж. му дейност обхваща две осн. направления — бълг. език и история. Смята се, че той е един от най-типичните представители на *историцизма* сред букурещките книжовници, популяризатор на ист. знания и поддръжник на възгледа за ролята на историята като фактор за оформяне на нац. самосъзнание и самочуствие. За историята той пише с главна буква, споделяйки напълно Цицероновото ѝ определение: *Историята е свидетелница на времената, свят на правдината, жизн на паметта, управителница на живота, вестителница на ветхостта и проч. от Историята като узнайме причините за злите работи, станваме предведатели и добронаставници на будущите.*

АК не съумява да изпълни творческите си планове. Нереализирани остават намеренията му за съставяне на бълг. граматика и речник. За някои от тях узнаваме и от писмената връзка, която поддържа с учителя си Р. Попович*. АК оставя *Кратко начертание на всеобщата история* (1836, Будим) от И. Кайданов, превод от рус. Този път посвещението е на друг голям меценат — И. Бакалоглу. Любопитното е, че АК добавя един кратък обзор на ист. събития през 1800-1836 и речник на непознатите термини, в който обяснява и що е *стихотворство.* Интересът му към поезията оставя и няколко превода на стихотворения от грц. и рус. Той превежда от новогрц. и драмата *Велизарий* (1844, Лайпциг) на нем. писател Траудцен. Както и др. автори от този период АК *побългарява* пиесата, като пренася действието в бълг. обстановка. По отношение на езика застава на позицията, че трябва да се пише *на общеговоримиат наш язик.*

АК общува с В. Априлов* и Ю. Венелин и става ревностен събирач на народни песни и ист. материали (напр. ср. монети от Търново от 14 в.), които изпраща в Русия. Контактите с Априлов предполагат, че АК издава учебника на Кайданов във връзка с нуждите на Габровското у-ще.

Има податки, че АК се ангажира и с полит. действия на някои кръгове от бълг. емиграция във Влашко. Предполага се, че той е един от двамата пратеници на Ал. Некович в Сливен след Одринския мир през 1829 като членове на представителството на бълг. градове за съгласуване на планове за осв. АК действа съвместно с В. Ненович пред рус. администрация през 1830-1834.

През 40-те г. АК се оттегля от общ. и лит. дейност и последните 20 г. от живота си прекарва в усамотение.

Библ.: *Бояджиев, П.* Анастас Кипиловски. — В: Радетели за просвета и книжнина. С, 1986, 47-52; *Същият.* Анастас Стоянович Кипиловски — този непознат възрожденец. — Литературна мисъл, 1979, № 9, 109-120; БП ИНБЛ. Т. 2, 696-701; *Жечев, Н.* Букурещ — културно средище на

българите през Възраждането. С., 1991, 41-45, 52-56, 195-197; *Сюпюр, Е.* Българската емигрантска интелигенция в Румъния през 19 в. С., 1982, с. 162. /ЕД/

КИПРИАН (неизв., ок. 1330-1406, Москва), писател, виден представител на Търновската книж. школа, изтъкнат църк. йерарх.

Бълг. корен на книжовника е неоспорим. *Нашето отечество го откърми* — с гордост заявява в своето *Надгробно слово за Киприан* неговият следовник, а според мнозина учени — и племенник, Григорий Цамблак*. Дали обаче К наистина произхожда от знатния род на Цамблаковци, не може със сигурност да се каже.

К започва църк. си кариера като монах в Килифаревската обител, където заедно с бъдещия търновски патриарх Евтимий се възпитава при прочутия бълг. исихаст Теодосий Търновски. Очевидно тук той усвоява не само мистичните тънкости на исихастката доктрина, която от средата на 14 в. се налага като водещо идейно течение в правосл. свят, но и специфичните за исихазма худ. и общ.-полит. възгледи.

Дейността на К е изцяло проникната от типичния исихастки космополитизъм, който в църк.-адм. план се свежда до безусловно признаване на примата на Царигр. патриаршия над останалите поместни църкви. В това отношение К несъмнено изпитва силното въздействие на своя наставник Теодосий, който отстоява процаригр. линия така фанатично, че подчинява на нейната пропаганда дори собствената си смърт: предусещайки близката си кончина, в 1363 Теодосий демонстративно напуска бълг. светска и църк. столица Търново, за да склопи очи именно в Цариград. Предполага се, че сред неколцината ученици, които придружават Килифаревския отшелник в това последно негово пътуване, е и К. През сл. 10 г. мирогледът на К се доформя в *интернационалната* атмосфера на Атонските м-ри, където българинът се сближава с бъдещия Царигр. патриарх Филотей.

Тъкмо патриарх Филотей е онзи, който в 1374 натоварва К с мисията да посредничи за уреждане на конфликта между Моск. и Литовското княжества. Стреснат от твърдото намерение на литовците (които по онова време владеят и днешните укр. земи) да преминат към католицизма, ако не бъде удовлетворено желанието им за независим от Москва м-т, Филотей прибягва до компромис. Той жертва временно църк. единство на подопечните на Цариград изт.-слав. земи и в 1375 поставя бълг. си приятел на Киевската катедра, макар и с изричното условие, че след смъртта на Московския м-т Алексей К ще обедини двата поста — Киевския и Моск., вече като *Всеруски* м-т. Така се заплита възелът на една дълготрайна интрига, в която на българина е съдено да бъде едно от осн. действащи лица.

След смъртта на Алексей през 1378 Великият Моск. кн. Дмитрий Донски (1363-1389) рязко се противопоставя на кандидатурата на константинополското протеже — *литвинът* К — като на негово място лансира своя бивш изповедник Митяй (Михаил). И макар Киевският м-т да спечелва симпатиите на антикняжеската монашеска опозиция, възглавявана от игумена на Троицкия м-р Сергей Радонежки, тази подкрепа се оказва недостатъчна, за да му подсигури Моск. м-тски трон. Още с пристигането си във владенията на Великия кн. К е арестуван и позорно прогонен. Така на българина не му остава нищо друго, освен да замине за Константинопол, за да премери там сили със съперника си Митяй, който също поема към виз. столица с намерението да получи официално признание от Царигр. патриаршия. На път за Цариград К се отбива в Търново, където, както свидетелствува Григорий Цамблак*, е възторжено посрещнат (1379) от клира и народа.

В Константинопол Киевският м-т попада във водовъртежа на бурни полит. събития: на престола се завръща детрониранияят преди време имп. Йоан V Палеолог(1341-1391, с редица прекъсвания), а възстановяването му веднага е последвано от църк. събор за низвергването на дотогавашния патриарх. В този събор участва и К. Но рокадите по върховете на църк. пирамида не помагат на бълг. духовник. Внезапно той се вижда изправен пред нов противник. На мястото на загадъчно починалия току пред стените на Цариград Митяй рус. делегация веднага издига някой си Пимен и своевременно го снабдява с фалшифицирани документи с *подписа* на Дмитрий Донски, благодарение на което новият рус. претендент печели състезанието за Моск. катедра.

Безсилен да се противопостави на машинацията, К се оттегля в Киев. Неочаквано обаче той бива поканен в Москва от самия Дмитрий Донски, а самозванецът Пимен е изпратен на заточение. Как може да се обясни промяната в позицията на Донски по отношение на К? Вероятно князът, който след бляскавата си победа над татарите в битката при Куликово поле (1 ноем. 1380) поема решителен курс към обединение на всички рус. земи под егидата на Москва, си дава сметка, че църк. спойка на тези територии под скиптъра на един м-т *Всея Руси* само би подпомогнала неговите полит. планове. Но идилията между К и Великия кн. не продължава дълго. Повод за повторното изгонване на българина от Москва става обвинението, че поддържал близки отношения с враговете на Дмитрий Донски — тверските князе, и че изоставил катедралния си град на произвола на съдбата дни преди поредното нашествие на татарите. Истинската причина за разрива обаче сигурно е по-дълбока. Вероятно тя трябва да се свърже с нежеланието на К църквата да служи като послушно оръдие на светската власт — позиция, типична за виз. и бълг. православие от втората половина на 14 век — нач. на 15 в. Тези свои възгледи К развива в *Житие на Московския митрополит Петър*, писано вероятно през 1381. Чрез образа на своя недалечен предшественик Петър, чийто трънлив път към м-тския трон твърде много напомня на премеждията на самия К, бълг. книжовник намира начин да покаже своето разбиране за идеалния модел на взаимоотношения между дух. и великокняжеската власт. А този модел, в който на църквата е отредена водеща роля, едва ли е допадал на Дмитрий Донски. Едва в 1389, когато Царигр. патриар-

шия е оглавена от Филотеевия сподвижник Антоний IV, а на моск. княжески престол застава новият Велик кн. Василий Дмитриевич (1389-1425), въпросът за Моск. м-тска катедра се решава трайно в полза на К.

Въпреки напредналата си възраст новият Всеруски м-т предприема енергични стъпки и в църк. администрация, и в култ., и в дипл. сфера. От бълг. гледна точка особено внимание заслужава неговата инициатива през 1397 в Русия да се проведе *униатски* събор, който да сложи край на разделението между правосл. и кат. църкви. К се надява, че така *гърците, съединени със западните хусари, биха получили помощ в борбата с турците.* При все че не се осъществява, този замисъл ясно свидетелства, че макар и далеч от родината, К не престава да се вълнува от нейната съдба и да крои планове за париране на турската опасност.

Обемното творчество на Киевския и Всерус. м-т включва преписи и преводи на произведения от грц. автори, оригинални житийни и химнически творби, както и няколко блестящи образци на епистоларната проза, посветени предимно на литургически въпроси. И ако все пак бъде потърсен някакъв общ знаменател, под който да се подведе цялото това разнолико дело, то като такъв безспорно се очертава усилието на К да пренесе на рус. почва худ. достижения на Търновската книж. школа, наред с богосл. и общ.-полит. идеи на бълг. исихазъм. Като глава на Рус. църква К се наема да въведе в своя диоцез нова редакция на богослужебните текстове, *изправени* в съответствие с Евтимиевите преводачески, правописни и стилистически норми. А чрез цикъла си творби, посветени на Моск. м-т Петър (цикъл, който освен споменатото вече *Житие* включва още *Похвално слово*, *Служба* и *Молебен канон*), българинът не само прокарва типичните за исихазма общ.-полит. идеи, но и за пръв път налага в рус. средновек. л-ра високият Евтимиев стил, известен покъсно под името *плетение словес (словесно везмо).* По този начин К се превръща в най-ранния проводник на т. нар. *Второ южнославянско влияние* в Русия.

Неуморимият творчески дух не напуска Всерус. и Киевски м-т дори и в преклонните му г. К е автор на нова слав. редакция на *Индекса на забранените книги,* нему се приписва и идеята за създаването на *Московския летописен свод.* Вече на смъртно легло, в своята резиденция Голенищево той пише *прощална грамота*, която да бъде прочетена на гроба му. Така броени дни преди да се раздели с живота, К полага нач. на един нов и много продуктивен жанр в старорус. книжнина.

К е погребан в Моск. Кремълски събор, където мощите му се пазят и до днес. Своеобразно признание за огромния му принос в развитието на църквата и културата в неговата втора слав. родина е фактът, че още в 1472 Рус. църква го канонизира за светец.

Библ.: *Дончева-Панайотова, Н.* Киприан. Старобългарски и староруски книжовник. С., 1981; *Петканова, Д.* Старобългарска литература. Ч. II. (XIII-XVIII век). С., 1987, 82-140./ОТ/

КИСИМОВ, Пандели (Пантелей) **Хаджигеоргиев** (Търново, 1832-1905, София), общ. и полит. деец, книжовник, публицист.

Роден в семейството на заможния търговец-бератлия х. Георги Кисима. Учи в Търново и помага на баща си в алъш-вериша. 12-годишен е, когато семейството предприема поклонническо пътуване до Йерусалим и Светите места. Наследява търг. нюх на бащи си, но в същото време по-силно го привлича печатното слово. Става кореспондент-настоятел, сиреч разпространител на в. *България, Цариградски вестник, Български книжици, Мироздание, Горски пътник, Дунавски лебед* и др. *Да прочитам* — пише в спомените си той — *всяка новоиздадена българска книга, списание, вестник, като ги купувам и си ги набавям, да чета [и] превеждам на български всяка гръцка книга, която ми попаднеше и ми харесваше, това беше любимото ми занятие.*

Любовта му към книгите го навежда на мисълта да открие печатница в Търново и през 1858-1861 прави несполучливи опити да получи разрешение за това от местните тур. власти. Забърква се в *буните* на дядо Никола Филиповски* (1856) и на х. С. Койнов* (1862). Заподозрян от турците, емигрира във Влашко и живее в Букурещ, Болград и др. През 1866 се установява в Плоещ. От това време датира работата му в ТБЦК. Във връзка с нея изработва няколко документа, които оставят трайна диря в полит. живот на възрожд. българи. През дек. 1866 от името на К-тета издава брошурата *България пред Европа.* В нея ПК поставя бълг. нац. въпрос на вниманието на европ. общественост и подлага на критика политиката на зап. правителства спрямо българите. Според него не реформи и полумерки ще успокоят българите, а свобода, *както я имат днес сърбите и румъните.* Ако искат да спечелят симпатиите на покорените христ. народи на Балканите, европ. правителства трябва да защитят тяхното право на самостоятелен живот. В своята брошура ПК изразява идеите на умерените среди в ТБЦК, които стоят близко до ДД. През март 1867 ТБЦК издава и разпространява *Мемоар или Припомняване* до султана и до Великите сили. Автор на осн. текст на този документ е отново ПК. Мемоарът става широко известен в бълг. среди и сред европ. общественост, предизвиквайки множество коментари и противоречиви оценки. Осн. искане в него е да се даде полит. самостоятелност на българите в рамките на Осм. империя по подобие на Унгария в границите на дуалистичната вече Хабсбургска империя. Българите да получат право на свое самостоятелно адм. управление, народно събрание, знаме и герб, своя войска и полиция, а султанът да бъде провъзгласен за бълг. цар. Църк. въпрос да се разреши с пълното отделяне на българите от Цариград. патриаршия. Вътр. устройство според този проект се основава на либерални и демокр. принципи. Безспорната слабост на програмата е, че за реализирането на предначертаното се разчита на добрата воля на Великите сили, а не на бълг. осв. дв. През този период ПК сътрудничи активно и в *Народност*, орган на ТБЦК. След разпадането на К-тета гравитира към ДД и през 1869 става за сл. 2 г. редактор на нейния в. *Отечество.*

През 1872, като използва дадената

амнистия, се завръща в Търново и се занимава с рударство. Сътрудничи на царигр. издания *Македония*, *Право*, *Турция* и др. със свои авторски статии и преводи. По време на РТОВ публикува свои материали в чуждия печат с цел да популяризира осв. дело на Русия. След Осв. работи като чиновник в съдебното ведомство. Привърженик е на Консерв. партия и е един от редакторите на в. *Отечество* (1884-1885). По време на Стамболовото управление (1887-1894) е съден по делото Коста Паница и е екстрадиран от страната. Живее в Букурещ (1890-1894). Автор е на мемоари, които са ценен извор за полит. и култ. живот на възрожд. българи.

Библ.: *Бобчев, С.С.* Живот и деятелност на Пандели Кисимов. — В: Българска сбирка, 1905, 2-3; *Радев, Ив.* Пандели Кисимов — едно от измеренията на възрожденския документализъм. — В: Пандели Кисимов. Българските завери. В. Търново, 1994, 5-10. /ПБ/

КИФАЛОВ, Михаил Райчев (Тетевен, 1783-1868, Букурещ), търговец, общ. деец, преводач, публицист.

Роден в семейството на търговец. След опожаряването на Тетевен от кърджалиите се преселва в Румъния. Учи в Букурещ и Одеса, един от първите българи-рус. възпитаници. Преводач във върховния съвет на Кишинев (1826), а по време на РТВ 1828-1829 работи в генщаба на действащата рус. армия. Подир войната е драгоман на ген. Павел Кисельов, който ръководи (1828-1834) адм. управление на Влашко и Молдова. След оттеглянето на русите работи като държавен чиновник в Букурещ, един от видните представители на бълг. община в града, инициатор на много бълг. начинания във Влашко. Секретар (1840-1855) на рус. консул в Букурещ. Член-основател на букурещкото Бълг. д-во (1848) и на *Епитропията* (ДД) (1854). Създава фондация за построяване и издръжка на централна болница и централно уще в Търново, като завещава цялото си състояние и ангажира бълг. община в Букурещ и рум. власти да отпуснат значителни суми. Отделя и средства за издръжка на у-щата в Тетевен.

МК владее рус., рум., грц., фр., тур. и срб.-хърв. и прави редица преводи, напр. *Гюлханския хатишериф* (1839), *Заради возрождение новой болгарской словесности или науки* (1838) от Ю. Венелин, която коментира със свои бележки; публикува и стихотворения на бълг. автори и бълг. нар. песни. С някои преводи МК оставя следи и в рум. л-ра. Заедно с В. Ненович* и др. работи за създаване автономна бълг. област в Добруджа. Основава каса за материално подпомагане на родолюбиви инициативи и на изпаднали в беда бълг. емигранти.

Библ.: ЕБВЛ, 382-383; *Стойчев, Д.* Тетевен в миналото и днес. С., 1924, 63-66. /МГ/

КИШЕЛСКИ (Киселски), **Иван Попкиров** (псевд.: Болгарин) (Котел, ок. 1826-1880, Одеса), полит. деец, публицист, офицер в рус. армия.

ИК е противоречива личност, чийто житейски път и полит. поведение са до голяма степен повлияни от рус. вън. политика на Балканите и от славянофилската идеология. Роден е в семейството на произхождащия от Карнобатско свещеник Киро Хараламиев. Най-вероятно като един от българите, които получават стипендия от руския Св. Синод, през 1847 г. ИК заминава за Русия. През 1851, след завършване на гимн. в Киев постъпва в Киевския у-т *Св. Владимир*.

Започналата след 2 г. Крим. война променя рязко съдбата му, която едва ли би се различавала от тази на други българи, завършили рус. учебни заведения и станали учители в родината си. ИК напуска у-та и постъпва доброволец в рус. армия — отначало като преводач, а след това като унтесофицер в Азовския пехотен полк. След оттеглянето на русите от Дунавския фронт и разпускането на бълг. доброволн. батальони приема рус. поданство (22 февр. 1855) и е прехвърлен в центъра на военните действия в Крим. От по-късните му служебни характеристики се разбира, че изпълнявал *трудната и опасна длъжност на началник на нощната стражева охрана* и бил сред защитниците на Севастопол *от първите дни на месец март до последния ден на обсадата*. За участието си във войната е награден със знака на Военния орден и повишен в чин поручик.

Контактите му от военните г. с дейците на ДД и ОБН му помагат да натрупа не само армейски опит. ИК формира свои убеждения за пътищата и насоките на бълг. осв. дв. През юни 1856 съставя *Проект на Безсмъртното общество*, което трябва да обедини организационно и полит. сънародниците му и да ги подготви за борба срещу Осм. империя в тясно сътрудничество с рус. политика, а през 1857 под прикритие, че търси работа като учител, пътува седем месеца из бълг. земи и разпространява свой *План за постепенно приготовление на освобождението на България*. Завърнал се в Русия, пише писмо на Раковски*, в което му предлага да действат по *единен, разумнно съставлен план и общо за народният отечествен интерес*. Въпреки че липсва документално потвърждение, изглежда пътуването му не е без връзка с рус. разузнаване — още повече че след завръщането си трябва да постъпи на служба в Азиатския департамент на рус. вън. м-во. Неособено ласкавото препоръчително писмо на председателя на ОБН Н. Хр. Палаузов*, с когото ИК е в конфликт, обаче го кара да се откаже от тази длъжност и да предпочете служба в действащата армия. Преди това подава поредица записки до Азиатския департамент — за отношението на Русия към Б-я, за отварянето на всички рус. учебни заведения за българи, за търговията на южните славяни в пределите на Русия, за основаването на южнослав. търг. общество, за създаването на бълг. подвория в Петербург, Москва, Киев, Одеса и Тифлис и за учредяването на хранилище за южнослав. древности при ОБН.

През 1858 ИК е назначен в Кабардинския полк, квартируващ в Хасанюрт, Дагестан, и остава в Кавказ до 1866 — във Владикавказ, Тифлис, Кутаис, като израства във военната йерархия до чин подполковник, началник на Абживския военен окръг и управляващ Сатурзакан (1866). През тези г. се свързва тясно със славянофилите и създава (1863) филиал на Слав. к-т във Владикавказ. Убежде-

нието му, че бълг. осв. дв. трябва да бъде обвързано с Русия, е вече окончателно утвърдено.

Тези му виждания са добре известни в Азиатския департамент, който го натоварва в нач. на 1868 със специална мисия в Белград. ИК трябва да събере информация за новото срб. правителство и конфликта му с участниците във Втората бълг. легия (1867-1868). През с. г. в тясно сътрудничество с рус. генерален консул в Румъния ИК разработва и проект за създаването на нов център на бълг. осв. дв., формиран главно от средите на ДД, пряко подчинен на рус. вън. политика и резидиращ в Русия. Поради отказа на Русия от активни действия на Балканите след есента на 1867 проектът е отхвърлен. Прекалената активност явно не среща одобрението на рус. началници и ИК е назначен на неопределената длъжност *наблюдаващ славянските въпроси* при Новорусийския генерал-губернатор в Одеса.

Полит. поведение на ИК става все по-противоречиво и все по-близко до рус. отколкото до бълг. интереси. Намесата му в дискретно организираното със знанието на ген. Игнатиев транспортиране на рус. оръжие за българите в Румъния през лятото на 1868 води до проваляне на плана, а конфликтът му с дейците на ОБН го кара да направи предложение за ликвидиране самостоятелността на тази единствена бълг. организация в Русия и подчинението ѝ на Слав. к-т в града. Двусмислени са и връзките му с Л. Каравелов*, започнали от есента на 1869, когато получава задача да информира властите за благодежността на последния по време на престоя му в Одеса. Първоначално ИК се старае да разсее подозренията около бъдещия председател на БРЦК, изпраща материали до вестника му, поверява на Каравеловата редакция ръкописа си *Статистическа програма или ръководител* (1870), предвиждащ събирането на възможно повече сведения за положението на бълг. народ, които биха го подкрепили не само на полето на културата, но и в църк. и полит. борба, помага на Каравелов и Д. Ценович* да внесат изложение до ген. Игнатиев, в което защитават позициите си и настояват за отстраняването на рус. консул барон Г.Г. Офенберг от Букурещ, пледира за отмяна на забраната на в. *Свобода* в Русия. Опитите му да внуши по-тясно обвързване с Русия обаче са безуспешни. Колкото по-изчистени стават идеологическите позиции на дейците на БРЦК, толкова по-недоволен остава ИК. Републиканските тенденции в организацията и подчертаното нежелание за обвързване с Русия предизвикват острата му критика, а след разкриването на връзките на Л. Каравелов със С. Нечаев се стига и до разрив (1871).

Искрената привързаност на ИК към славянофилските идеи намира окончателен израз в публикацията на брошурата *Славяно-болгарский маяк* (февр. 1871), а малко по-късно и в специално изложение до Азиатския департамент (5 ноем. 1871) за създаване на Общослав. научно-лит. промишлено общество, чиято осн. цел е изместването на отделните слав. езици и утвърждаването на рус. като общослав. Дълбоко привързан към слав. империя, на която държи цялата си кариера, ИК е убеден, че бъдещият бълг. владетел трябва да е някой от великите рус. князе, а бълг. държава — част от слав. федерация, оглавявана от Русия. Дискретната си дейност на *наблюдател по слав. въпроси* ИК поддържа до 1876.

През 1875 подновява връзките си с рев. емиграция и помага на Хр. Ботйов* в търсенето на оръжие по време на посещението му в Русия. В края на ян. 1876 завършва труда си *Ръководство за успешен бой с турците*, първата бълг. военна книга, отпечатана по-късно в Букурещ. През с.г. посвещава много сили и енергия да убеди съмишлениците си от Слав. к-т, подготвящи акции на Балканите, че усилията им трябва да бъдат насочени не само към Сърбия, но и към Б-я. С негово участие ген. Р. Фадеев разработва план за въст. в бълг. земи, използван по-късно от рус. генщаб при формирането на Бълг. опълчение. След избухването на Апр. въст. подава рапорт за уволнение от рус. армия, но се натъква на отказ. Едва през есента на 1876 успява да замине за Сърбия, където се надява да оглави бълг. доброволч. чети в Срб.-тур. война (1876). Огорчен от нежеланието на ген. М. Черняев да му повери този пост, ИК се завръща в Одеса и в подробна записка до рус. военен министър (окт. 1876) настоява за формирането на бълг. военни дружини, на които да бъде разрешено преминаване в Б-я. Междувременно помага на пристигащите в Одеса бивши бълг. въст., участници в Срб.-тур. война (1876) и избягали заточеници и изготвя програма за действие на разузнавачи българи, някои от които изпраща в рум. крайдунавски градове, а други в Б-я.

След обявяването на РТОВ е поставен на разположение на императорския комисар в Б-я кн. В. Черкаски. Става последователно губернатор на Видински, а след това на Варненски окръг. Когато през ноем. 1878 в София се открива военно уще за подготовка на бълг. офицери, ИК учредява със свои средства фонд за награждаване на първенеца на всеки випуск. След изтичането на срока на временното рус. управление в Б-я (лятото на 1879) ИК се завръща в Русия. Произведен в чин генерал, той се оттегля в имението си край Одеса, където скоро се разболява и умира.

Библ: Генерал Ив. П. К. Кишелски. — Поборник-опълченец, I, 1898, 1, 5-6; *Генов, Ц.* Иван Кишелски — В: Бележити българи. Т.II. С., 1968, 329-334; *Стойчев, Ив.* Генерал Ив.П.К. Кишелски. — ВИСб, 63, 1947, 114-124; *Шарова. К.* Една външнополитическа акция на БРЦК през 1870 г. в защита независимостта на българското революционно движение. — ИДА, 60, 1990, 5-59; *Шашко, Ф.* Ив. Кишелски и неговият *Проект на безсмъртното общество.* — ИПр, 1972, № 3, 98-111. /КМ/

КНЕЖЕВИЧ, Стефан (Чипровци, 1623/25-1691, Сибиу, Румъния); Софийски кат. архиепископ.

Роден е в семейство, близкородствено на фамилиите Парчевич и Пеячевич. Семейната традиция свързва името на рода *Кнежевич* (в ит. вариант *Conti*, а в лат.- *Comitibus*) със замъка *Кнеже*, който според някои изследователи трябва да с локализира ок. дн. Кнежа, в Сев.-зап. Б-я.Този замък уж бил изграден от Парчия — син на

босн. феодал Стефан Добиаш-Кнежевич, който през 60-те г. на 14 в. емигрирал в Б-я. Според родовото предание след битката при Косово поле (1389) внукът на Парчия — Никола се преселва в кат. градец Чипровци, а един от неговите правнуци в края на 15 в. приема името на старото семейно имение и дава нач. на Кнежевичите. От другите двама братя на Никола пък произхождат, все според това предание, родовете Парчевич и Пеячевич.

Бъдещият Софийски кат. епископ СК получава солидно за времето си образование, като първоначално учи в Чипровци при учителя Ив. Лилов*, а впоследствие — във францисканския м-р в Перуджа (Италия). Придобитите там задълбочени познания по философия и теология му позволяват по-късно да стане лектор по тези дисциплини.

Още твърде млад, той е лансиран на отговорни църк. длъжности — дифинитор от 1654, игумен на Чипровския м-р от 1663, кустод от 1665, а малко след това — и генерален викарий на Софийския архиепископ Петър Богдан*. Ала въпреки несъмнената му ерудиция и усърдие в църк. дела, неговите съвременници не го оценяват еднозначно. Човек с труден и властен характер, от 60-те г. на 17 в. СК се оказва в центъра на породилите се остри вътр. конфликти сред българите католици, като си спечелва както множество привърженици, така и заклети врагове. Все пак първите надделяват и така през пролетта на 1677 се стига до избирането на СК за Софийски архиепископ на мястото на скоропостижно починалия Влас Койчев.

Архиепископстването на СК преминава във време на изострена международна и вътр. обстановка. Войната между Русия и Портата (1676-1681), съкрушителният разгром на османците пред стените на Виена (1683) и последвалият ожесточен сблъсък (1683-1699) между Осм. империя и обединилите се в Свещена лига Австрия, Полша, Венеция и Русия вдъхват нови надежди за осв. сред покорените христ. народи на Балканите. Пренасянето на бойните действия на Балканите и пробивът на авст. войски в Сърбия и по течението на Долни Дунав и Морава провокират сред раята всеобщ бунтовен подем, към който българите католици и техните дух. наставници в никакъв случай не могат да останат безучастни. Така, през лятото на 1688 Софийският кат. архиепископ се обръща към авст. командване с молба за военна помощ, като в замяна обещава, че *целият народ ще грабне оръжие, щом като императорските орли заблестят на българската граница.*

Дали архиепископ СК лично е участвал в подготовката на избухналото наскоро след това Чипровско въст., е трудно да се каже. Трябва да се подчертае обаче, че сред хроникьорите на въст. той изпъква като единствения очевидец, което прави сведенията му особено ценни.

Събитията от ранната есен на 1688 СК описва в една своя релация до Конгрегацията за разпространение на вярата. Определени пасажи от въпросната релация дават основание на някои учени да твърдят, че навдигането на чипровското население нямало характера на предварително обмислено и подготвено въст. от *класически* тип, а било просто отговор на превантивната наказателна акция, предприета от осм. сили с цел да попречат на присъединяването на българите католици към настъпващите от север авст. войски. Но ако около предисторията на Чипровското въст. и мястото на архиепископ СК в подготовката на бунта все още липсва достатъчно яснота, то пределно ясни са трагичните последици от въоръжения сблъсък на българите католици с бойните части на осм. васал от унг. произход Имре Тьокьоли: кървав погром и пълно съсипване на цитаделата на бълг. католицизъм — Чипровци. В паническо бягство потоци от бежанци се устремяват към Влахия. Сред тях е и архиепископ СК, който едвам успява да премине Дунав и да се спаси.

От м-ра *Св.Франциск* в Търговище, където се установява, СК прави всичко, което е по силите му, за да облекчи участта на близо 3-те х. емигранти. В същото време той категорично отхвърля примамливото предложение за настаняване на сънародниците си в Южна Унгария с мотива: *Всички ние се надяваме в най-скоро време да се завърнем в нашата собствена, макар и опустошена родина.*

Развоят на събитията обаче не оправдава този оптимизм. Авст. настъпление на юг е спряно, а във Влахия нахлуват татарски орди. Съвременник на събитията разказва, че *татарите оплячкосали Софийския архиепископ, като го оставили по една риза, задигайки му дори и архиепископската одежда и след като го пребили, го оставили полумъртъв.* Посред зима, при невероятно тежки условия, бълг. емигранти, водени от своя владика, все пак успяват да преминат Карпатите и се настаняват около Брашов (Трасилвания).

През лятото на 1690 СК се завръща обратно във Влахия, но още на сл. г. умира в Сибиу. След неговата смърт тялото му е тържествено пренесено и погребано в Каролина (Алба Юлия).

Библ.: *Дерменджиев, Хр.* Родът Кнежевич-Парчевич и чипровските фамилии Парчевич, Пеячевич, Кнежевич и Томагионович. — В: Чипровци 1688-1988. Сб., посветен на 300-годишнината от Чипровското въстание. Съст. *Г. Нешев.* С., 1989, 100-133; *Милев, Н.* Католишката пропаганда в България през XVII в. Изследвания и материали. С., 1914, 155-157; *Първев, Ив.* Балканите между две империи. Хабсбургската монархия и Османската държава (1683-1739). С., 1997, 83-93; *Списаревска, Й.* Чипровското въстание и европейският свят. С., 1988, 63-64, 121, 134, 139-40, 152, 158-161, 199, 223. /ОТ/

КНЯЖЕСКИ, Захари (истинско име: Жеко Петров) (Пишмани, Старозагорско, 1810-1877, Русе), учител, преводач, книгоиздател.

Отрано остава сирак и чиракува грънчарство при единия си брат и сапунарство при другия. Започва образованието си в Ст. Загора и продължава в Търново, Св. Гора и Габрово при Неофит Рилски*. След това учителства в Ст. Загора (1832), Габрово (1836-1837) и Търново (1838-1839), където открива взаимно у-ще. Носи в себе си пътешественически дух и обикаля из Балк. п-в, Близкия изток и Африка. Посещава Ерусалим и придобива престижното по онова време звание *хаджия.* Макар и в зря-

ла възраст той продължава обучението си в Одеската сем. (1839-1845) със средства от Габровското у-ще, които В. Априлов* и Н. Палаузов* му отпускат срещу *задължително* да стане учител в бълг. земи. Има някои податки, че през 1841 поддържа връзка с браилските бунтовници и по-точно с Раковски*.

След завършване на Сем., през 1845-1847, той предприема обиколка из Русия (Харков, Москва и Петербург) и тогава сменя името си с по-престижното *Княжески*. Целта на това пътуване е да събира учебници и помагала за бълг. у-ща и утвар за църквите. Вероятно тогава получава и рус. поданство. ЗК влиза в контакти с видни рус. учени — като И. Срезневски, О. Бодянски, М. Погодин, славянофили като бр. Аксакови, Хомяков, сановници като граф Протасов, оберпрокурор на Св. Синод и др., и успява да спечели тяхното покровителство. Благодарение на тази влиятелна подкрепа той действа за изпращането на бълг. младежи и девойки на учение в Русия и успява да получи 13 рус. стипендии. В Петербургската синодална печатница се учи на печатарство. Получава като дар и една печатница.

През 1847 ЗК се връща в бълг. земи и раздава донесените учебници, книги, списания. За тази си дейност е наречен от проф. Ив. Шишманов *един от най-важните посредници между рус. и бълг. литература в 40-те и 50-те години на 19 в.* Отново учителства в Ст. Загора, полагайки нач. на светското дев. образование там заедно с Ан. Тошева*, учила в Русия с негова помощ. ЗК подпомага и разпространението на модерни зем. знания сред българите и прави опити за откриване на зем. у-ще. През 1869 е назначен за драгоман в рус. консулство в Търново, а по-късно в Русе.

Книж. интереси на ЗК са насочени в няколко области. Той сътрудничи на рус. и бълг. в-ци. Автор е на брошури със здравна насоченост като *Коренья на пианството и каква вполза принася на ония, що пият много* (1842), превод на *Совети за непразни жени и правила как да постъпват с новорожденните младенци* (1853), негова е и ист. компилация *Введение в истории болгарских славян* (само заглавието е на рус., 1847) и *Практическо руководство за шелководството* (1859). Интересни са студиите му с етнографска тематика върху бълг. семейни обичаи и демонологични вярвания, публикувани в *Журнал министерства народнаго просвещения*, а събраните от него народни песни са публикувани в сб. на П. Безсонов през 1855. ЗК опитва силите си и в областта на поезията. Той се включва и в споровете за лит. бълг. език, като застава на страната на говоримата реч.

Библ.: *Минкова, Л.* Възрожденският просветител Захари Княжески. — Литературна мисъл, 1974, № 3, 125-134; *Парижков, П.* Апостоли на книгата. Кн. 1. С., 1984, 14-20; *Тодоров, Д.* Българската етнография през Възраждането. С., 1989, 88-93. /ЕД/

КОВАЧЕВ, Йосиф Антонов (Щип, 1839-1898, София), учител, педагог, член (1875) на БКД.

Роден в занаятчийско семейство. Учи във взаимното у-ще в родния си град, в Белградската дух. сем. (1860-1863). В срб. столица е сред бълг. ученици — Ив. Касабов*, П. Оджаков*, Н. Първанов* и др., които се вдъхновяват от идеите и личността на Раковски* и развиват разнообразна култ.-просв. и патриотична дейност. Със средствата на ОБН ЙК продължава образованието си в Киевската дух. академия (1863-1867). Владее 7 чужди езика, между които грц., рус., срб., фр. Учител в Гиляни, Скопско (1855-1859), в Габрово (1868), Ново село, Щипско (1868-1869), Щип (1870-1872), Прилеп (1874-1877). Инспектор (1872-1873) на у-щата в Кюстендилска епархия. През 1877 за един месец е в солунския затвор и е интерниран за 1 г. в Щип. Успява да избяга в Пловдив. Работи като висш чиновник в системата на просветата в Пловдив и София, в М-вото на вътр. работи, оглавява катедрата по философия и педагогика на Висшето у-ще в София.

Автор на учебници за *звучната метода* в *класно-урочната система* в началното училище (1874-1875). Издава първия бълг. учебник по педагогика *Школска педагогика или методическо ръководство за учителите и управителите на народните школи* (1873).

ЙК пръв въвежда *класно-урочната система* (1868) и преподава четене и писане по *звучната метода*. Разделя децата в отделни класове. В Щип създава (1870) първото бълг.. богосл.-педаг. у-ще, в което предимно подготвя бъдещи учители. Преподава педагог. психология, нравствено и физическо възпитание, училищна хигиена и управление на у-щето. Възпитаниците му провеждат педагог. практика в началните класове. За кратко време у-щето на ЙК привлича ученици от всички краища на бълг. земи, които на свой ред разпространяват новите методи и принципи във възрожд. образование. В желанието си да допринесе още повече за напредъка на просв. дело ЙК открива неделно у-ще за възрастни. В празнични дни изнася сказки и речи пред обществеността. Организира курс по счетоводство за местни търговци и занаятчии.

Сред своите възпитаници и слушатели той се ползва с авторитета не само на отлично подготвен и отдаден изцяло на работата си педагог, но и на човек с богат интелект и култура. Неслучайно Н. Геров* му предлага (1870) служба в рус. консулство в Пловдив и го иска за частен учител на децата си. ЙК обаче отклонява поканата. Работата му по подготовка на педагог. кадри за модерно светско образование е негова осн. задача. По молба на Прилепската община ЙК развива от 1874 плодотворна дейност и в Прилеп, където е не само учител, но и директор на местните у-ща. Под негово ръководство класното у-ще в града прераства в педагог. Както пишат прилепските общинари, ЙК *приготовлява учениците си за учители в първоначални училища по ново въведената от него система на обучение.*

ЙК остава в историята като родоначалник на педагог. наука в Б-я.

Библ.: *Бойчева, В.* Йосиф Ковачев. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 393-405; *Еничеров, Н.* Възпоминания и бележки. С., 1906, 176-179; *Обрешков, О.* Йосиф А. Ковачев — дейност и педагогически възгледи. — ИПИ, 12, 1963, 5-17. /ЖК/

КОЛОНИ, Михаил Хаджикостов (Сливен, 1817-1893, Варна), търго-

вец, участник в нац.-осв. дв., дарител.

Първоначално образование получава в родния си град. През 1830 семейството му се установява в Букурещ, където МК учи в грц. у-ще. Жени се за румънка, става домашен възпитател на децата на кн. Гика, които с учебна цел придружава до Атина, а по-късно до Париж, където се записва студент и се сприятелява с членове на Слав. д-во. Бие се на барикадите в Париж по време на революцията от 1848.

Завръща се в Букурещ и става частен учител по грц. в заможни семейства. По време на Крим. война е един от организаторите на бълг. доброволческо дв. в помощ на рус. войски. МК е един от създателите (1854) и ръководителите на *Средоточното попечителство* (по-сетне ДД), което подпомага материално. През 1867 МК е упълномощен от ДД и от ОБН да води преговори със срб. п-во за съвместна борба срещу Турция и за организирането на Втората бълг. легия в Белград (1867-1868). Подпомага изпращането на бълг. доброволци за Легията и съдейства за подготовката на четата (1868) на Хаджи Димитър* и Стефан Караджа*, която потегля от наетата от него и брат му Атанас Колони мушия край с. Петрушан, недалеч от Гюргево.

Като арендатор и търговец МК натрупва състояние и отделя големи суми за бълг. у-ща и библиотеки, занимава се и с благотв. дейност. След Осв. продава всичко в Румъния и се установява във Варна. Като кмет на Варна (1881-1885; 1890-1892) допринася за плановото изграждане и благоустройване на града.

Библ.: *Велики, К.* Румъния и българското движение за национално освобождение (1850-1878). С., 1982, с. 102, 136; *Маркова, З.* Четата от 1868 година. С., 1990, 56-57; *Сюпюр, Е.* Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX в. С., 1982, с. 93, 164-165. /МГ/

КОЛЮ ФИЧЕТО (точно име: Никола Иванов Фичев) (прозвище: Уста Колю) (Дряново, 1800-1881, Търново), майстор строител.

Роден в традиционно свързаното с дюлгерството Дряново. От 10-годишна възраст е зидарски чирак и обикаля с баш-майсторите из България, Влашко, Цариград. През 1823 се установява в Търново и тук работи с майстор Иван Давдата. Довършва (1836) започнатата от него търновска църква *Св. Никола*. Заради работата си е признат от дюлгерския еснаф за *майстор*. Оттук насетне той непрекъснато доказва голямата си изкусност, като не само внася трудни за изпълнение барокови елементи, но и чрез свой собствен стил дори и в най-дребните детайли на скулптурната украса от лъвове, грифони, нимфи и др. Негово дело са църквите *Рождество Богородично* (1842-1844) в Търново, *Св. Никола* (1851-1852) в Дряново, *Св. Димитър* в Лясковец, *Св. Спас*, *Св. Марина*, *Св.Св. Кирил и Методий* (1861) и *Св.Св. Константин и Елена* (1872-1873) в Търново, куполи и камбанарии на Преображенския (1861) и Плаковския м-р (1865). Образец в бълг. църк. строителство през Възраждането е свищовската църква *Св. Троица* (1865-1867), която е съвършен архитектурен ансамбъл и най-цялостно отразява таланта на Уста Колю: сградата е източена, с високи куполи, откъдето проникват големи струи светлина, придаващи атмосфера на бодрост и свежест, на особена камерност и уют.

Самоукият КФ е предпочетен пред дипломирания поляк и инженер на Дунавския валия Мидхат паша Людмил Роля. На него е възложено построяването (1865-1867) на стратегически важния мост на р. Янтра при Бяла, който свързва Русе и Търново. За работата си е награден с орден *Меджидие*. За времето си Беленският мост е един от най-внушителните на Балканите: 9 м. ширина, 276 м. дължина. Изграден е от камък с хоросанова спойка от вар и пясък, дървените колове са поставени в метални обувки. Устоите са разкрасени със стилизирани релефни фигури. При вида на моста Феликс Каниц възкликва: *Какво би могло да стане с такъв високо надарен народ, ако можеше едно от нашите многобройни технически училища да се премести на Балканите.* Ненатрапчивата стабилност и архитектурна лекота на постройките са осн. белег и на др. проекти, осъществени от майстора: мостът на р. Росица при Севлиево (1857-1858), покритият мост на р. Осъм в Ловеч (1872-1874), конака в Търново (1872-1873), където заседава и УС (1879). КФ строи и две джамии — в Казанлък и в Търново (*Солак джамия*), чешма в Соколския м-р (1856), хана на х. Николи Д. Минчолу в Търново (1858) и др.

След смъртта си КФ е погребан в търновската църква *Св.Св. Константин и Елена.*

Библ.: *Василиев, А.* Български възрожденски майстори. С., 1965, с. 673-677; Майстор Никола Иванович Фичев (Уста Колю Фичев). С., 1953; *Стойков, Г.* Майстор Алекси и майстор Колю Фичето. С., 1976, 85-136. /ЖК/

КОМСИЕВИ, бр. **Генко, Христо, Тодор**, търговци, манифактуристи.

Бр. К са синове на калоферския бегликчия, търговец на добитък и касап Гърди Комсиев, който им дава образование и им помага да се установят като търговци в Цариград — ТК ок. 1844, ХК към 1849 и ГК ок. 1850. Кантората им се намира в Балкапан хан. През 50-60-те г. на 19 в. фирмата на бр. К се занимава предимно с търговия и лихварство. Неин управител в Цариград става Станчо Брадинов, шурей на ХК, докато братята пребивават предимно в Калофер. Търг. дейност на фирмата се изразява в покупко-продажба на едро на жито, червиш, лой, кашкавал, едър и дребен добитък, восък, аби, памук, ориз, колониал и особено на вълна и необработени кожи. Кожите и вълната се изнасят най-вече за Англия и Франция, част от вълната се продава и на царигр. пазар. Друг вид търг. дейност на бр. К са посредническите операции, при които те продават стоките на различни фирми от вътрешността в Цариград и им събират вересиите от столични длъжници или закупуват колониал, манифактура, железария и химикали (бои и фиксажи) за сметка на различни търговци, но със свои средства. В магазина им в осм. столица се приема на консигнация всякаква стока — обущарска, абаджийска, гайтанджийска и др. Същевременно К извършват и транспортно комисионерство между различни градове от вът-

решността на Балканския п-в и Цариград и Анадола, като прехвърлят най-вече стока на абаджии, търгуващи из малоазийските градове. При тази си разнообразна търг. дейност фирмата си създава широка клиентела и мрежа от агенти закупчици, представители, посредници и партньори, обхващаща редица градове в европ. част на Империята, стигаща чак до Одеса, Букурещ, Браила, Малоазийското крайбражие и дори до Марсилия, Лондон и Ливърпул.

Лихварско-банкерските операции на фирмата на бр. К включват раздаване на значителни заеми (понякога в размери 50 х.-100 х. гр.) на търговци от Тулча, Русе, Ст. Загора, Цариград и извършване на парични преводи и посредничество при уреждане на сметки (събиране на вересии, безналични плащания и др.) между търговци в Цариград и във вътрешността, както и парични преводи в чужбина.

В началото на 70-те г. фирмата притежава и 5 склада, в които се извършва и първоначална обработка на вълната и кожите, предназначени за продажба. През 1872 в един от тях, намиращ се в царигр. квартал Едикуле, К откриват малка кожарска работилница, първоначално в съдружие с работещия в нея майстор кожар. През сл.г., поради засилено търсене и умелата търг. тактика на К предприятието започва да се разраства и да доставя кожи на търговци и обущари в Русе, Шумен, Габрово и на царигр. пазар. К се освобождават от сърдужничеството. Управител на кожарницата става Гъчо Комсиев, син на ХК, получил търг. образование в Швейцария. Увеличава се броят на ангажираните работници — от 5-6 през 1872, на 12 през 1873 и 25 през 1874. К се ориентират към по-неквалифицирана и евтина работна ръка. По-голямата част от кожарските работници ХК набира в Калофер и из Казанлъшките села. Част от надниците им се изплащат авансово на родителите им в Калофер, което допринася за засилване на зависимостта на производителите от предприемачите К. Растат анагажираният в предприятието капитал и обемът на производството. Ежедневно излизат за продажба ок. 200 овчи и кози кожи, а месечно 300-400 говежди кожи и гьон. Бр. К все повече съсредоточават дейността си около кожарското си предприятие. За да осигурят суровини и оборотен капитал за него, почти изцяло изоставят търговията със сурови кожи и др. стоки (освен с вълна). Всички свободни средства от търговията с вълна се насочват към кожарското предприятие. Според Хр. Гандев общият брой на ангажирания в него персонал нараства на 32-33 души, обемът на производството е ок. 15 пъти по-голям от този на една средна занаятчийска работилница, търг. стойност на общата продукция достига през 1874-1875 1 750 х. гр., а нормата на печалба се движи между 50 и 150 % в зависимост от вида и качеството на кожите. Успешната си дейност предприятието продължава и през сл. години. През 1877-1878 съдружниците претърпяват големи щети, ликвидират фирмата и се завръщат в Б-я.

Имената на бр. К се срещат сред спомоществователите на редица книги, издадени предимно в Цариград. Подпомагат финансово (с дългосрочни заеми) следването в Париж на Л. Йовчев, бъдещия екзарх Йосиф I*. При смъртта си през 1863 ГК завещава средства за издръжка на бедни, църкви и у-ща в Калофер, както и за създаването на фонд, с лихвите от който да се подпомага ежегодно обучението на по едно българче в европ. учебно заведение.

Библ.: *Гандев, Хр.* Към историята на промишления капитализъм у нас през Възраждането. — В: Проблеми на Българското възраждане. С., 1976, 428-436; ЕБ, 3, 506-507; *Косев, К.* За капиталистическото развитие на българските земи през 60-те и 70-те години на XIX век. С., 1986, 104-105; *Начов, Н.*, Калофер в миналото. С., 1927, 411-412; *Русев, Ив.* Фирми и манифактури в Сливенско-Котленския район през Възраждането. В.Търново, 1996, 94-95, 117, 121. /СЯ/

КОНСТАНТИН (вер. Видин, ок. 1370-1422, Белград), син на видинския цар Иван Срацимир, един от ръководителите на първото бълг. антиосм. въст. (нач. на 15 в.).

К е единственият син на видинския цар Иван Срацимир (1371-1396) от брака му с влашката принцеса католичка Анна. *Христолюбив, доблестен и мъдър син, по възраст млад, но по разум хилядолетен* — така изглежда К в очите на своя съвременик, Видинския м-т Йоасаф. Но макар да няма съмнение, че този образ е просто лит. трафарет, за многообещаващите качества на юношата красноречиво говори и фактът, че Иван Срацимир се решава да обяви младия престолонаследник за свой съвладетел и да го удостои с титлата *цар*. Атестат за държавническата зрелост на младия К е и това, че в 1395 баща му го натоварва с важна дипл. мисия в покореното вече от османците Търново. Едва ли някога ще узнаем по какви точно *необходими и големи царски дела* е изпратена в доскорошната Шишманова столица видинската делегация. Известно е само, че пратеничеството, оглавено от К и от споменатия вече м-т Йоасаф, успява да измоли от резидиращия в Търново турски *княз* мощите на Св. Петка и да ги пренесе във Видин. Значението на този на пръв поглед не особено впечатляващ акт може да се разбере само ако се има предвид, че средновек. човек искрено вярва в *градозащитната* сила на мощите (вероятно това е причината в нач. на осм. владичество да получи толкова силно развитие жанрът *пренасяне на мощи*, сред чиито представители се открояват автори от ранга на Григорий Цамблак* и Владислав Граматик*).

След падането на Видин в 1396 К емигрира — на първо време във Влашко или Унгария, а впоследствие — в Сърбия (страната, която дава прибежище и на др. изтъкнати бълг. емигранти като К. Костенечки* и Григорий Цамблак). Именно оттук в 1404 *прославеният император на България* — както К е назован в писмо на унг. крал Сигизмунд (1387-1437) — се включва в антиосм. съюз на срб. деспот Стефан Лазаревич (1402-1427) и влашкия войвода Мирчо Стари (1386-1418). Съюзниците разчитат да възстановят християнския суверенитет над Балканите, като се възползват от небивалия хаос в осм. владения, породен от междуособицата между наследниците на султан Баязид I (1389-1402). Но липсата на

добър синхрон в христ. коалиция не позволява постигането на някакви задоволителни резултати.

В 1408, благоразумно слагайки кръст на десетилетната вражда между Видинския и Търновския клон на Иван Александровия род, К обединява усилията си с тези на своя царствен братовчед Фружин*. Съвместните им действия, добили в нашата ист. книжнина известност под името *Въстание на Константин и Фружин*, продължават цели 5 г. К ръководи бойните операции във Видинско, т. е. — на територията на бащиното си царство.

В хода на въст. двамата бълг. престолонаследници (както впрочем и всички останали балк. христ. владетели) се ориентират ту към един, ту към друг от воюващите помежду си осм. принцове. Отначало К и Фружин* дават своята подкрепа на Муса в борбата му със Сюлейман, а впоследствие, след убийството на Сюлейман, вземат страната на Мехмед против Муса. Оказва се обаче, че като подпомагат Мехмед да се разправи с Муса, който се превръща в истински бич за бълг. население, ръководителите на бунта всъщност залагат на съвършено погрешна карта. Защото смъртта на Муса, увенчала победата на Мехмед и христ. му партньори в битката при самоковското село Чамурлий през 1413, на практика ознаменува възстановяването на единството на осм. държава. И ако новият султан Мехмед I (1413-1421) отправя любезна покана за среща с пратениците на довчерашните си съюзници — *господарите* на Сърбия, Б-я, Влашко, и княжествата Морея и Ахая в Пелопонес, — то не е за да им предложи някакви сериозни териториални отстъпки, а само за да декларира, че възнамерява да живее в мир с тях.

Очевидно недоволен от това развитие на нещата, К отново избира пътя на доброволното изгнаничество. Вероятно първите няколко г. той прекарва в Унгария, а по-късно се премества в Белград, където и умира през 1422. Както разказва съвременникът на тези събития К. Костенечки*, срб. деспот Стефан Лазаревич оплаква покойния бълг. господар *като истински брат* и раздава много милостиня за упокой на душата му.

Не е известно дали Видинският престолонаследник оставя след себе си потомство. Със сигурност обаче споменът за Срацимировата династия живее дълго след Константиновата смърт. Имената на Иван Срацимир и сина му К фигурират в повечето от т. нар. *царски поменици*, преписвани в монашеските скрипториуми по време на осм. владичество. А както сочи ист. предание, т. нар. *Второ Търновско въст.* от края на 17 в. било ръководено от някой си Ростислав Стратимирович — истински или мним потомък на Срацимировия род.

Библ.: *Божилов, Ив.* Фамилията на Асеневци (1186-1460). Генеалогия и просопография. С., 1985, 237-240; *Кузев, А.* Восстание Константина и Фружина. — BHR, 1974, N 3, 53-69. /ОТ/

КОСИЛКОВ, Леополд Иванов (Винга, Банат, 1850-1940, Винга), учител, преводач, книжовник.

Син на Иван Косилков, учител и книжовник, който работи по установяване на банатския бълг. правопис и по съставянето на първите бълг. учебници за банатските бълг. у-ща. ЛК завършва педагог. у-ще и е кмет и дългогодишен учител в родното си с. — най-известната бълг. колония в Банат. Съчиненията му, както и останалата банатска бълг. книжнина, са на бълг. с лат. букви.

Библ.: ЕБВИ, 354-355; *Телбизов, К.* Българското просветно движение в Банат, XVIII-XIX век. — ИПр, 1984, № 1, с. 72. /МГ/

КОСТЕНЕЧКИ, Константин (вер. Костенец, ок. 1380 - първата половина на 15 в., неизв.), бълг. и южнослав. книжовник.

За родното му място все още се спори, но засега в науката доминира мнението, че писателят е роден в Костенец, откъдето навярно иде и прозвището му. КК получава образованието си в Бачковския м-р, където в края на 14 — нач. на 15 в. намират убежище видни дейци на Търновската книж. школа. Той учи при *съвършения в писмото и тълкуванията* кир Андроник, който от своя страна е ученик на последния Търновски патриарх Евтимий. Предполага се, че по време на ученето си КК се среща и със самия Евтимий, който, по всичко изглежда, завършва земните си дни като заточеник в Бачковската обител.

Младостта на книжовника преминава в години на тежки изпитания за христ. население на Балканите. След победата на монголския хан Тамерлан (1370-1405) над султан Баязид I (1389-1402) в Анкарската битка (1402) за повече от едно десетилетие завладените от османците територии се превръщат в арена на разгорещени битки между Баязидовите синове. Особено силно пострадала от кръвопролитните междуособици Тракия. Един от претендентите за трона — Муса (останал в бълг. народна памет с красноречивия прякор *кеседжия* — т.е. *главорез*) опожарява Пловдив; по негова заповед е посечен тогавашният Пловдивски м-т Дамян. Тези драматични събития, които по-късно ще опише с развълнуваното перо на съвременник, а може би и на очевидец, карат КК да потърси по-спокоен пристан в съседна Сърбия.

И наистина, в двора на деспот Стефан Лазаревич (1402-1427) КК намира прекрасни условия за реализация. Щедър църк. меценат, покровител на културата, а и сам книжовник, срб. владетел оценява по достойнство качествата на младия бълг. емигрант и му осигурява радушен прием. Първоначално КК е изпратен на учение при Срб. патриарх, а впоследствие (вероятно около 1415) — на поклонение до Светите места. Смята се, че след завръщането си в Сърбия КК учителства в основания от Ст. Лазаревич м-р *Ресава* и че там написва своята първа оригинална творба *Разяснено изложение за буквите* (1418).

По-нататъшната кариера на писателя не е съвсем ясна. Вероятно КК пребивава в тогавашната столица на сръб. деспотство Белград, на която посвещава едно възторжено описание. Сам КК говори за себе си като за *преводник* на деспота. Мнозина, изхождайки от впечатляващата езикова подготовка на книжовника, както и от демонстрираното в съчиненията му детайлно познаване на актуалната полит. обстановка на Балканите,

са склонни да мислят, че той е не просто преводач във владетелската канцелария, но и нещо като личен секретар на владетеля и че в качеството си на тъкъв участва активно в редица срб. дипл. мисии. В 1431, 4 г. след смъртта на своя царствен покровител Ст. Лазаревич, КК увековечава паметта му в специално *Житие*. То е писано по поръка на Срб. патриарх вероятно с оглед бъдеща канонизация на деспота. След това книжовникът напуска Белград и оттук насетне следите му се губят.

В историята на бълг. и балк. книжнина КК остава със споменатите вече две свои крупни произведения. Макар и донякъде повлияно от сходни виз. образци, в контекста на южнослав. средновек. л-ра *Изложението* представлява уникална по своето съдържание полемична творба, в чийто център стоят правописно-езикови въпроси. Воден от разбирането, че липсата на единна правописна норма в Сърбия способства за изкривяване смисъла на богослужебните книги, а оттам — и за появата на ереси, авторът ратува за провеждане на строга реформа по бълг. образец в духа на патриарх-Евтимиевото *изправяне на книгите*. Консервативният, архаизиращ и до голяма степен елитарен характер на предлаганата реформа се заключава както в изискването да се запазят почти всички букви, наследени от Кирило-Методиевската древност (вкл. и такива, които отдавна са излишни поради еволюцията на живата реч), така и в стремежа към сляпо подражание на грц. ортография. При все че в Сърбия тези норми така и не се възприемат като официални, те залягат в основата на т.нар. *ресавска редакция* (по името на манастира *Ресава*), която през сл. векове придобива широка популярност не само сред срб., но и сред бълг. книжовници. Що се отнася до развитите в *Изложение*-то теории, че в основата на първите слав. книги лежал не *дебелейшият* бълг., а *най-тънкият и красив* рус. език, обогатен с добавки от останалите слав. езици, а също и че слав. азбука не била дело на Константин-Кирил, а плод от съвместната работа на един *интернационален* слав. екип, то те едва ли трябва да се разглеждат като свидетелство за *родоотстъпничество* на КК — още повече, че в произведенията си нашият книжовник с нескрита гордост говори за култ. постижения на Търновска Б-я и горчиво оплаква принудителната си емигрантска участ. По-скоро така КК аргументира идеята за слав. единство под рус. егида — с надеждата, че именно тази идея може да мобилизира и обедини балк. общество в драматичния му сблъсък с иноверния нашественик. *Изложението* обаче е не само граматически опус. В него КК разкрива и своите педагог. възгледи, някои от които (напр. препоръчваните от него *звукова метода* и сричкуване, които в Б-я ще се приложат едва през Възраждането) имат наистина авангардно звучене за онази епоха.

Житието на Стефан Лазаревич не случайно се счита за етап в развитието на житийния жанр в южнослав. л-ра. Има основания да се предполага, че църк. власти са шокирани от твърде новаторския му характер, поради което, макар и *поръчково*, то така и не послужило като основа за канонизацията на Ст. Лазаревич. Действително КК разкрива своя герой не толкова като светец, колкото като светски владетел и дух. водач на народа си. *Чудесата* и *знаменията* са сведени до минимум, а подвизите на деспота са показани на фона на една широка панорама на съвременната му действителност. Струва си да се отбележи още, че *Житието*, което е един от най-ценните южнослав. паметници за осм. завоевание на Балканите, съдържа важни сведения за някои ключови фигури в бълг. история от този период (Константин* и Фружин*, Крали Марко*).

Макар по всеобщо признание като майстор на перото КК да не може да се мери със своя именит сънародник и съвременник Григорий Цамблак*, неговата висока лит. култура и оригинална мисъл са вън от всякакво съмнение. Ненапразно по-сетнешните преписвачи на неговите трудове ще величаят книжовника с високото звание *Философ*.

В известен смисъл фигурата на КК е емблематична за изтъкания от противоречия облик на бълг. книжовник от първото столетие на осм. владичество — творящ в емиграция правосл. космополит, но и непресторен родолюбец; ревностен християнин, но и светски човек със свои собствени виждания, които е способен да отстоява с жар; консерватор и новатор; смирен житиеписец, но и ангажиран летописец на своята трагична епоха.

Библ.: *Ангелов, Б.* Старобългарският книжовник Константин Костенечки за делото на Кирил и Методий. — В: *Ангелов, Б.* Старобългарско книжовно наследство. С., 1983, 84-87; *Георгиева-Гагова, Н.* Житията на сръбски владетели (XIII в.- 30-те г. на XV в.) в южнославянската традиция. Автореф. на дис. С., 1995; *Киселков, В.Сл.* Константин Костенечки. — В: *Киселков, В.Сл.* Проуки и очерти по старобългарска литература. С., 1956; *Костенечки, К.* Съчинения. Изд. *А.-М. Тотоманова*. С., 1993; *Куев, К., Г. Петков.* Събр. съч. на Константин Костенечки. Изследване и текст. С., 1986. /ОТ/

КОСТЕНЦЕВ, Арсений Георгиев (Ново село, Щипско, 1842-1923, София), учител, книжар.

Роден в семейството на Георги Костенцев и Мария Каранфилова и, както сам пише в *Спомените* си, *възпитан по български при даскал Василко и даскал Темелко*. След смъртта на баща си поема издръжката на семейството и започва работа като учител в Струмишката каза, най-напред в с. Робово, където се опитва да организира бълг. у-ще и да въведе слав. служба в църквата, а по-късно в с. Попчево (1860-1866). По-успешна се оказва работата му в с. Ваташа, Тиквешко, където със съдействието на местните бълг. първенци успява да открие първото светско у-ще в района и въвежда изучаването на бълг. история, землеописание и краснопис. Наклеветен като *агент на панславизма* и като *протестантин*, на АК е забранено да упражнява учителската професия в Струмишката каза. С препоръката на Димитър Попгеоргиев и Стефан Верковић е назначен за учител в Пехчево, Малашевско (1867-1868).

През 1869-1870 АК е учител в Яйла-гюню, Малгарско, където се проявява като борец срещу гърцизма и събира сведения за броя и състава

на населението и народни песни и поговорки, а през 1870 във в. *Македония* публикува описание на Малгарската каза. Ученик на Й. Ковачев*, от когото усвоява *звучия метод,* АК го въвежда в Неготино, където става учител (1870). Взема участие в Учителските събори в Прилеп (1871) и в Самоков (1873), където се изработват примерни училищни програми и се определя съдържанието на учебниците, което спомага за унифицирането на учебния процес.

Заедно с брат си Михаил става книжар и разнася бълг. книги по градове и села, като едновременно с това проповядва и идеята за въст. Като учител в Г. Джумая (1872-1879) АК заедно с Д. Марков и К. Босилков* превръща града в един от центровете на новобълг. просвета, въвеждат и тук *звучния метод*, откриват неделно у-ще за възрастни и неграмотни. Едновременно с това АК е и сред основателите на местния рев. комитет и активен негов деец по подготовката на Апр. въстание в Горноджумайско. По време на РТОВ организира чета за защита на населението от отстъпващите тур. войски и башибозук. След осв. на Г. Джумая участва във Временното рус. управление и помага при изграждането на окр. и градски институции. След Берлинския конгрес (1878) се преселва в Бобошево, Кюстендилско. През 1881-1886, верен на възрожд. си идеали, отново учителства в Македония.

Установява се в София (1886), където заема адм. длъжности. Издава своите *Спомени* (първо изд. 1916; преиздадени 1 г. по-късно с предговор от Ив. Вазов*, който им дава висока оценка), посветени гл. на култ.-нац. възраждане на българите в Македония и посрещнати с голям интерес от тогавашната общественост.

Библ.: *Ванчев, Й.* Арсений Костенцев. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 473-478; *Костенцев, Арс.* Спомени. С., 1917; *Тодев, И.* Българското национално движение в Тракия 1800-1878. С., 1994, 176-178. /МГ/

КОСТОВИЧ, Христодул (истинско име: Сичан Николов) (Самоков, 1808-1889, Самоков), учител, книжовник, книгоиздател.

Учи в Рилския м-р и престоява там 7 г., като се и замонашва. Продължава образованието си в грц. у-ще в Мелник, в *Немско* и в Свищов. Вероятно в Европа остава за кратко. След това отива в Букурещ и Свищов, откъдето неговият учител Хр. Павлович* го изпраща в Сърбия ок. 1833, за да преглежда коректурите при отпечатването на аритметиката му. През 1834-1835 бр. Мустакови* и И. Бакалоглу от Букурещ му поверяват същата задача по отпечатването на взаимоучителните таблици и учебниците за Габровското у-ще. Покъсно, през 1841, ХК се грижи и за отпечатването и коригирането превода на *Хатишерифа*, подготвен от Калист Луков. В с. г. той се озовава в Будим, където оказва такава помощ и на Ан. Кипиловски*. ХК поддържа преписка с мнозина видни учители като Неофит Рилски*, К. Луков, Цв. Недев* и др. Кореспонденцията и пътуванията му до Белград, Крагуевац, Букурещ и Будапеща, както и обиколките му из бълг. земи все по народни дела разкриват, че през десетилетието 1834-1845 ХК съдейства за поддържане на връзките между отделните книжовници вътре в страната и в емигрантските центрове.

ХК се занимава не само с издателска дейност, но се изявява и на учителското поприще. Учителства в Брацигово и Габрово заедно с Цв. Недев* (1839; 1845-1847; 1848-1857). По негово време, през 1845, започват да приемат и ученички в у-щето. През 1857 в Габрово новият главен учител Т. Бурмов* влиза в спор със ХК относно организацията на у-щето. Габровци взимат страната на последния и Т. Бурмов напуска града.

От 1858 ХК работи в протестантското книгоиздателство в Цариград. Той участва в превода и отпечатването на Библията заедно с П.Р. Славейков*, което приключва през 1871. Вероятно ХК участва през този дълъг и важен период и в църк. борби в столицата. Той се включва и в редактирането на протестантското сп. *Зорница*. Последните дни от живота си прекарва в родното си място.

ХК е автор на *Месецослов или календар вечний* (1840; 1842), чието съдържание има енциклопедичен характер. Той дава своя принос и в учебникарската литература с два учебника: *Болгарска аритметика* (1845); *Граматика или буквеница славенска* (1858).

Библ.: *Иванов, Й.* Св. Иван Рилски и неговият манастир. С., 1917, с. 118; *Маждракова-Чавдарова, О.* Възрожденецът Стефан Пенев Ахтар. С., 1985, с. 79; *Радев, И.* Христодул Костович Сичан Николов. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 67-77; *Семерджиев, Хр.* Самоков и околността му. С., 1913, 185-189; *Цончев, П.* Из общественото и културно минало на Габрово. С., 1934, 401-402, 413-414, 450, 519. /ЕД/

КРАЙКОВ, Яков (Камена река, Кюстендилско, нач. на 16 в. - ок. 70-те г. на 16 в., неизв.), първият бълг. печатар и книгоиздател.

Твърде противоречиви са данните, които сам ЯК съобщава за себе си в послесловите към своите издания. Докато в първата му книга четем, че произхожда от стар свещенически род от Камена река в околностите на *Коласийския град* (дн. Кюстендил), то по-късно той се представя като *Яков, родом от града, наречен София*. Тъкмо този смущаващ разнобой стои в основата на хипотезата, че всъщност става дума за две различни личности, носещи името *Яков*. Днес обаче тя се отхвърля като безоснователна — анализът на шрифтовете, езика, худ. оформление и съдържанието на книгите показа, че те са дело на едно и също лице. Остава само да се гадае защо с течение на времето ЯК от Камена река започва да се афишира като софиянец. От една страна, допускат учените, възможно е бълг. първопечатник да е получил образованието си именно в София, която през 16 в. се очертава като може би най-значимото култ. средища в бълг. земи. От друга страна, възможно е името *София* — широко познато дори отвъд пределите на Осм. империя — да е използвано от предприемчивия ЯК с чисто търг. цел с оглед по-успешния пласмент на неговата печатна продукция.

Не е известно какви са мотивите на ЯК, за да напусне родината си, нито дали още тогава той има намерението да се заеме с книгопечатане. Предполага се, че първите си позна-

ния в тази област българинът придобива в срб. м-р *Грачаница*, където през 1539 се открива слав. печатница. През 60-те г. на 16 в. ЯК се озовава във Венеция — град, чиито връзки с Балканите датират още от епохата на ранното Средновековие и в който живее значителна гръкоправосл. колония. През 16 в. във Венеция вече функционират няколко грц. печатници, а от 1519 тук започва работа и една *печатница за българи и сърби*, издаваща книги на кирилица. Макар действителният собственик да е богатата ит. фамилия Де ла Векия, официално печатницата се води като притежание уж на черногорския благородник-емигрант Божидар Вукович — един слав. псевдоним, измислен по всяка вероятност с *рекламна* цел. Около средата на 16 в. печатницата изпада в тежка криза и дейността ѝ замира. В 1566 тя е закупена от ЯК, който бързо вкарва в употреба захвърлените от предишния собственик *стари калъпи* и още с.г. успява да издаде първата си книга.

За нуждите на южните славяни печатницата публикува два типа книги: богослужебна л-ра (*Октоих*, 1567/1570; *Псалтир*, 1570; Молитвеник,1570 и др.) и издания с по-широк адресат, наречени от ЯК *книги за пътници* (*Часословец*, 1466; *Различний потребий*, 1572). От съдържателна гледна точка последните са особено интересни, тъй като разкриват стремежа на издателя да отговори на вкусовете на една по-масова аудитория, без да се съобразява със строгото църк. деление на текстовете на канонични и неканонични. В *книгите за пътници* напр. намират място няколко занимателни апокрифни творби. По този начин делото на ЯК органично се вписва в ясно проследяващата се по време на осм. владичество тенденция към все по-голяма демократизация на бълг. книжнина откъм форма и съдържание — тенденция, заложена още в нач. на 16 столетие в творчеството на Поп Пейо* и намерила най-завършения си израз в сборниците на дамаскинарите от 17-18 в.

Животът в емиграция изостря патриотичното чувство у ЯК. В своите издания той с гордост споменава имената на някои бълг. владетели (напр. *Петър, цар български, който имаше за престолен град великия Преслав*) и бълг. светци (напр. *Константин-Кирил Философ, учител български*). Вести за бълг. светци се съдържат и в едно *Сказание* за пренасяне на мощи на светци от *срб. и бълг. земя* във Венеция, което засега се счита за оригинална творба на ЯК. Оформлението на книгите, излезли от печатницата на ЯК, е смесица от различни стилове. Така, ако шрифтовете подсказват за приемственост с балк. ръкописна традиция от 14-15 в., а една част от илюстративния материал е повлияна от средновек. по своя характер критско-венецианска иконография, то в друга част от гравюрите вече осезаемо се усеща повеят на Ренесанса и на ит. Барок. Предполага се впрочем, че ЯК сам декорира някои от своите книги.

Изглежда, печатницата на ЯК разполага с добре организирана търг. мрежа. От послесловието към *Различний потребий* се разбира, че изданието се складира в Скопие при някой си Кара Трифун — вероятно съдружник на печатаря и главен разпространител на продукцията му.

Делото на ЯК не намира преки последователи. Наистина и през сл. 17 столетие в Италия излизат бълг. книги на кирилица (напр. *Абагар* на Никополския кат. епископ Ф. Станиславов*), но без това да има каквато и да било връзка с печатницата на ЯК. Затова напълно естествено е, че името на нашия първопечатник бързо потъва в забвение. Паисий Хилендарски* напр. изобщо не подозира за съществуването му. Иначе той едва ли би счел за нужно да лансира в *История славянобългарска* фантастичната версия, че първите бълг. печатни книги се *щампали* на пергамент по времето на цар Иван Шишман (1371-1393) (т.е. близо столетие преди епохалното изобретение на Гутенберг!). В действителност не само преди, но и дълго след ЯК българите не могат да се похвалят със сериозни постижения в сферата на книгоиздаването. Чак до първите десетилетия на 19 в. писаното слово у нас се разпространява предимно посредством скъпоструващата и достъпна за малцина ръкописна книга.

Библ.: *Атанасов, П.* Яков Крайков. Книжовник. Издател. График. XVI в. С., 1980. *Дуйчев, Ив.* От ръкописната към печатната книга. — В: *Дуйчев, Ив.* Пътеки от утрото. Очерци за средновековната българска култура. С., 1985, 188-199; *Петканова, Д.* Старобългарска литература. Ч. II (XIII-XVIII век). С., 1987, 217-221. /ОТ/

КРАЛИ МАРКО (Крал Марко) (неизв., ок. средата на 14 в. — 1395, Ровине, ок. дн. Арад, Румъния), господар на самостоятелно княжество в Македония, впоследствие осм. васал, прототип на фолклорен герой.

КМ произхожда от рода Мърнявчевичи, чийто корен учените търсят в зап.-балк. земи (Зета или Босна и Херцеговина). Кратковременният възход на Мърнявчевичи настъпва с разпадането на срб. царство след смъртта (1355) на Ст. Душан (1331-1355) и трябва да се разглежда като органичен елемент от процеса на засилен полит. сепаратизъм, обхванал Балканите през втората половина на 14 в. През 60-те г. на столетието Марковият баща крал Вълкашин (чиято титла го легитимира като претендент за наследството на срб. корона) установява свое самостоятелно управление в района на Прилеп, Преспанското и Охридското езеро, Скопие, Полог и Призрен. По същото време братът на Вълкашин (и за известен период от време негов съвладетел), деспот Углеша, контролира Серското княжество, простиращо се от Струмица и Мелник на север до Халкидическия п-в на юг.

Малко преди фатално завършилата за тях битка с турците при Черномен (26 септ. 1371) двамата братя Мърнявчевичи признават КМ за свой законен наследник. Така след гибелта на Вълкашин и Углеша при Черномен младият КМ, вече с титлата *крал*, се оказва начело на една значителна територия, покриваща Южна Сърбия, Югоизт. и Централна Македония. Много скоро обаче господарите на съседните княжества заграбват голяма част от нея, като в резултат в средата на 70-те г. под скиптъра на КМ остава само най-зап. дял от наследствените земи на Мърнявчевичи с център Прилеп. Важно е да се подчертае, че в Марковите владения обитава

предимно бълг. население — факт, който вероятно обяснява защо *владетелската идеология* при Прилепския крал с течение на годините все повече и повече се отдалечава от традициите на срб. държавност.

Както повечето балк. владетели след битката при Черномен КМ се признава за осм. васал. Доколко той успява да защити относителната автономност на своето княжество и дали съумява да се отклони от участие в завоевателните походи на Мурад I (1359-1389) и Баязид I (1389-1402), засега си остава под въпрос. Във всеки случай Прилепският крал вероятно присъства на срещата на осм. васали в Сяр, организирана от султан Баязид I през зимата 1393/94. Последвалите тази среща събития подсказват, че за разлика от своите помалки братя Андриаш и Димитър, които не се помиряват с осм. сюзеренитет и напускат бащините си земи, за да търсят убежище в Дубровник и Унгария, КМ така и не намира сили да скъса с иноверните си господари: той загива като осм. съюзник в битката с влашкия войвода Мирчо Стари 1386-1418 при Ровине (17 май 1395).

Името на Прилепския крал обаче не потъва в забвение. Тъкмо обратното, то възкръсва за нов живот, но вече като фолклорен образ — един от най-популярните герои в южнослав. епос от епохата на осм. владичество. При все че в основата на този фолклорен образ лежи архаичната представа за чутовния юнак, обладаващ свръхестествена сила (представа, чийто зародиш би следвало да се търси чак в праисторически времена), несъмнен е актуалният идеен заряд, с който колективното въображение на народните творци натоварва новия епически герой. Още през 16 в. не един и двама зап.-европ. пътешественици, прекосили нашите земи, свидетелстват как българите възпяват по сборове и седенки героичната борба на *последния деспот и владетел на България и Горна Мизия* Марко Кралевич срещу турците. И до ден днешен учените се питат защо фолклорният гений е избрал тъкмо фигурата на *невзрачния* осм. васал, за да я превърне във фантастичния юнак Марко Кралевити — неустрашимия защитник на християнството, който освобождава *три синджира роби*, спасява от поругание светогорските м-ри или сразява в бой Муса Кеседжия и Чер Арапин (образи-символи на иноверния завоевател). Впрочем тази трансформация едва ли е толкова незаслужена, като се има предвид разказа на Марковия съвременик К. Костенечки* за трагичното раздвоение на прилепския владетел между християнския му дълг и васалната му обвързаност. Според този разказ *блаженият* КМ, както и някои други християнски владетели, участва в боя при Ровине *не по своя воля, а по принуда*, а последните му думи са: *Казвам и моля Бога да бъде помощник на християните, а аз нека пръв умра в тази битка.* С почти мъченически ореол рисува образа на КМ и Паисий Хилендарски*. Ето версията, която ни поднася той в *История славяноболгарская: Когато видял християнски кръстове и икони пред влашката войска, заплакал и не искал по никакъв начин да се бие с християни. Така Марко бил убит във Влахия.*

Несъмнено е обаче едно. В народопсихологически план *прераждането* на историческия КМ-васала в епическия КМ-народния закрилник има своята стопроцентова логика и оправдание. То демонстрира неутолимия стремеж на българина да *коригира* своята история и да заличи горчивия привкус от миналите поражения, като извае един от най-оптимистичните и жизнеутвърждаващи епически образи, образ-символ на народната жажда за свобода и достоен живот.

Библ.: *Арнаудов, М.* Крали Марко в народния епос. — В: *Арнаудов, М.* Очерци по българския фолклор. Т. 1., С., 1968, 499-532; *Костенечки, К.* Съчинения. Изд. *Ана-Мария Тотоманова.* С., 1993, с. 154; *Матанов, Хр.* Югозападните български земи през XIV век. С., 1986, 105-145; *Паисий Хилендарски.* История славяноболгарская. Стъкми за печат по първообраза *Йордан Иванов.* С., 1914, с. 49; *Matanov, Hr., R. Zaimova.* West and Post-byzantine Source Evidence about Krali Marko (King Marko). — Etudes Balkaniques, 1985, 2. /ОТ/

КРУША (Крушев, Крушевич), **Захарий Попхристов Икономов** (Самоков, 1810-1881, София), учител, книжовник, участник в ЦНД.

Първоначално учи при частни учители и при баща си, комуто помага в свещеническите задължения и, както сам казва, *учи ся на псалтика и пее в църквите на всяк ден и заран и вечер*, после цели 3 г. изучава абаджийския занаят. След пристигането (1826) на Неофит Рилски* в Самоков ЗК е един от първите му ученици. Показал прилежание, любознателност и способности, той става и подидаскал, като едновременно с това съставя (1828) и останала в ръкопис бълг.-грц. граматика. По покана на В. Чалъков* учителства (1833-1835) в Копривщица, а сетне, все със съдействието на Големи Вълко, учи (1836) в Габрово при Неофит Рилски и става един от разпространителите на *взаимоучителния метод.*

През 1839-1845 ЗК е в София, където полага основите на новобълг. просвета. Тук преподава география с глобус и карти, бълг. и грц. граматики с етимологически разбор, аритметика, краснопис, църковно пеене и църковен ред. След конфликт със Софийски м-т Мелетий ЗК е прогонен от София (1845) и учителства в различни градове: Враца (1846-1849), София (1850-1852), Самоков (1852-1854, същевременно е и писар в канцеларията на Христо х. Гюров), Одрин (1855-1857, тук установява връзки с рус. вицеконсул Н.Д. Ступин, който му издава рус. паспорт), Копривщица (1857-1858), Панагюрище (1858-1859), Самоков (1860-1861, тук взема дейно участие в борбата срещу владиката Дели Матей, който със съдействието на местния меджлис успява да го прогони). През 1861 ЗК се преселва в София, където Д. Трайков го назначава в Девическото у-ще (1862-1868), междувременно работи и като общински писар (1865-1866). Продължава да упражнява учителската си професия в Радомир (1868-1870), където урежда у-щето и общината.

Възрастен и уморен, ЗК напуска учителството. Равносметката не е много щастлива: *Аз ся оставих* — пише той през 1871 на Н. Геров* — *от учителското звание по причина на старостта ми, която мя стигна баш у скапията с 6 момичета неоженени, но по Бога после надеемся на благотворителните ми приятели да мя*

снабдят с пензия, ако не с повече. Такива са и повечето му писма от 70-те г. — оплаквания за неизплатени стари задължения, от пренебрежение на владиката и общината, от недоимък, молби за материална помощ или ходатайства за децата му. Признание идва едва след Осв. — кн. Дондуков го моли да напише автобиография, на 24 май 1881 софийското учителство го избира за почетен председател на своето тържествено събрание, на погребението му се стичат всички софиянци кореняци, а проф. Ив. Шишманов преценява, че животът и делото на ЗК заслужават монография.

Типичен възрожд. учител, ЗК има многостранни изяви и като книжовник, но успява да публикува само *Календар сочинен от знаменитого астрономa Казамия за лето 1854* и *Песни от майка ми казани*, поместени в сб. на О. Дозон *Неиздадени български народни пѣсни* (1875).

Две от децата му го заместват на учителското поприще: Христофор, срб. възпитаник, и Олга, рус. възпитаница.

Библ.: *Динеков, П.* София през XIX век до освобождението на Б-я. С., 1937, 155-171, 265-267; *Тодев, И.* Захарий Круша. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 77-82. /МГ/

КРЪСТЕВИЧ, Гаврил Баев (истинско име: Гандю Къдов Баев) (Котел, 1817/20-1898, Цариград), юрист, книжовник, общ.-полит. и държ. деец, почетен член (1871) на БКД.

Произхожда от заможен котленски род. Бащата Къдю Баев умира рано, а към майка си Рада ГК проявява трайна синовна любов през целия си живот. Първоначално учи в местното у-ще, а след това продължава при Р. Попович* в Карлово, където има възможност да добие един вид класическо образование за тогавашните балг. условия. Проявява интерес към историята, филологията, богословието и бързо израства като помощник на Р. Попович, с когото го свързва искрена дружба, продължила и през сл. десетилетие. 1 г. учителства в Сливен (1834), след което е изпратен от местните първенци в Цариград. Покровителстван от княз Ст. Богориди*, има възможност да учи при частните учители на неговия син Никола*. През 1837 е назначен писар при Патриаршията, а малко по-късно постъпва в гръцката *Велика народна школа* в Куручешме. По това време прави първите си преводи от фр. *(Мудрост добраго Рихарда)* и от грц. *(Митос Продиков).*

С фин. помощ от кн. Ст. Богориди* ГК заминава за Франция (февр. 1838) да следва правни науки. За 1 г. успява да се подготви и да положи успешно матуритетните изпити за завършено средно образование, след което се записва в Юридическия ф-т на *Сорбоната.* При избора на професия е принуден да се съобрази с желанието на Ст. Богориди*, въпреки че неговите наклонности го тласкат към историята и филологията, а и всички *отоманци* в Париж изказват съмнение във възможността да се реализира като правист в Турция. По време на следването си поддържа връзки с Ал. Екзарх* и го подпомага при неговите дипл. инициативи.

През ян. 1844 се завръща в Цариград с диплома по право от *Сорбоната* и е приет за частен секретар от кн. Ст. Богориди*. Бързо се включва в балг. общ.-полит. живот. Поддържа широка кореспонденция с др. възрожденци, подготвя своите ист. и филолог. изследвания. През май 1845 е назначен за управител на о. Самос, чийто генерал-губернатор е Ст. Богориди. Поемайки поста, младият и амбициозен ГК заявява: *Да направя някое и друго добро на това гръцко място, за да ме помнят мене, Българина.* В стремежа си обаче да изпълнява стриктно законите, той влиза в конфликт с местното грц. население, което намира управлението му за твърде деспотично. Подобни са и отношенията му със заточения на острова кап. Г. Мамарчев*, който е оставен изолиран и без подкрепа в последните г. от живота си.

След завръщането си в Цариград (апр. 1850) отново става частен секретар на кн. Ст. Богориди*. Заедно с това е привлечен (1851) за член на Търг. съд (*Тиджарет*), а по-късно е назначен и за член на комисия, която съставя проект за търг. процесуален кодекс. Професионализмът му осигурява израстване в кариерата и през 1868 става член на новосъздадения Върховен съд *(Диван-и ахкям-и адлие)* в Цариград По същото време чете и курс лекции по търг. право пред кандидатите за държ. служители.

Високите адм. постове, които заема ГК, не го отчуждават от общ.-полит. живот на българите. След завръщането си в Цариград по време на една съдебна мисия в Св. Гора успява да уреди формалностите по осв. от заточение на Иларион Макариополски*. Веднага след това (1851) става член на настоятелството на балг. църк. община в имперската столица и започва да участва активно в нейната работа. След Крим. война се включва в изработването на официално прошение до В. порта, в което българите настояват да им се предостави адм. и църк. автономия в духа на прокламираните реформи в *Хатихумаюна* (1856). Натоварен да редактира (1859) сп. *Български книжици*, той му придава ист.-филолог. насоченост и води активна борба срещу появяващата се в страната униатска пропаганда. Участва и в подготовката на Великденската акция (3 апр. 1860). Завоювал си авторитет на вещ юрист и добър познавач на църк. канони, той взема участие в поредица патриаршески събори (1858-1860, 1864, 1866), където защитава балг. нац. интереси по църк. въпрос. Издава редица брошури, в които, като използва широка ист., каноническа и богосл. аргументация, оборва грц. претенции и защитава правото на българите да имат своя самостоятелна нац. църква. С дейността, знанията и позициите си в държ. администрация и пред Патриаршията ГК се превръща в един от водачите и теоретиците на ЦНД.

За разлика от д-р Ст. Чомаков* ГК застава начело на умерената партия, която се стреми да достигне до решаване на проблемите постепенно, по пътя на преговорите и компромисите с грц. духовенство. Независима йерархия в пределите на православието — това е формулата, от която се ръководи и която го сближава с рус. посланик Н.П. Игнатиев. Последният провежда политика на запазване единството на православието и вижда в лицето на умерената партия необходимия съюзник за достигане на начертаните цели. С неговата подк-

репа ГК участва в няколко безплодни бълг.-грц. комисии, които трябва да изработят условията за помирение на двете страни. В последна сметка, именно ГК е съставител на проекта за фермана (27 февр. 1870), с който е учредена Бълг. екзархия.

Избран за член на Привременния екзархийски съвет, ГК е сред най-активните. Проектоуставът на Екзархията също е негово дело. Участва и в Църк.-народния събор (1871), където застава начело на умерено-консерв. група, която приема принципа за съборност на църквата, но вижда в каноните и пожизнеността на екзарха гаранция за стабилност на новоучредената институция. Като автор на проекто-устава при обсъжданията той е особено активен, което е повод да бъде обвинен, че диктаторски налага своето мнение. *Устройваме църковните работи* — подчертава той, — *а не устройваме правителство. Без калимявка не може!*

По същото време участва и в подновените по настояване на Н.П. Игнатиев бълг.-грц. преговори, завършили отново с провал. Въпреки че е обвинен в предателство на нац. кауза, ГК се бори за такова разрешаване на спора, при което ще се осъществи сплотяване на всички части на бълг. нация. Когато при откриване на Събора е поставен въпросът за участието на представители от мак. епархии, ГК патетично заявява: *Как да не ги приемем сега като са дошли? Да ги изпъдим ли? Не! Народът ще ни похвали. Тие са българи, за това трябва да ги приемем. Самото им дохождание показва, че са българи и че искат да са българи.* След Събора е избран за член на Смесения екзархийски съвет и се стреми да наложи своята компромисна линия. Опитите му обаче да се предотврати Схизмата (16 септ. 1872), се оказват несполучливи. Дълбоко вярващ християнин, повече кабинетен учен, отколкото политик, тясно свързан и с грц. колония в Цариград (жена му е гъркиня, а и децата му никога не стават българи) след Схизмата ГК се оттегля от участие в ЦНД.

След Осв. е генерален секретар и директор на вътр. работи в Изт. Румелия (1879-1884), а след това генерал-губернатор на областта (1884-1885). Симпатизира на Народната (Съединистка) партия. В навечерието на Съединението (1885) е уведомен за широкото народно дв., но не се изправя на пътя му. Свален от поста, той е изпратен в Цариград, където доживява последните г. от живота си.

Своята книж. дейност ГК започва още като ученик и студент с преводи от фр. и грц. езици. По-късно е сътрудник и дописник на сп. *Любословие* (1844-1846), *Български книжици* (1858; редактор 1859), на *Читалище* (1870-1875), в. *Цариградски вестник* (1848-1862), *Съветник* (1863-1864), *Македония* (1869), *Право* (1872), *Век* (1874). В статиите, посветени на новобълг. книж. език, застъпва становището, че той трябва да бъде изграден на базата на говоримия език на народа. ГК е сред първите, които подхвърлят идеята за създаване на бълг. академия. Най-значимият труд на неговия живот е *История блъгарска*, от която успява да издаде през 1869 само първия том. По своя замисъл тя трябва да бъде цялостно изложение върху историята на Бълг. средновековие. В първия том ГК защитава тезата за хунския произход на бълг. племена, което предизвиква разгромяващата рецензия (1872) на М. Дринов*. Именно тя охлажда желанието на ГК да публикува останалите части, въпреки че сл. два тома са напълно подготвени за печат. Според последните изследвания на ръкописа това е съчинение, което се доближава до най-добрите образци на възрожд. ни историография. В сп. *Читалище* публикува (1871) част от Софрониевия препис (1865) на *История славянобългарска*.

Библ.: *Балабанов, М.* Гавриил Кръстевич. Народен деец, книжовник, съдия, управител. С., 1914; *Бонева, В.* Гаврил Кръстевич и Българското възраждане. Автореф. на дис. С., 1994; *Същата.* Историкът Гаврил Кръстевич. — ИПр, 1993, № 4-5, 182-209; *Жечев, Т.* Българският Великден. С., 1980, 373-396; *Снегаров, Ив.* Принос към биографията на Райно Попович. С., 1959, с. 257. /ПБ/

КРЪСТЕВИЧ, чорбаджи **Найден** (Копривщица, ок. 1770-1852, Одрин), джелепин, благотворител.

Заедно с мнозина още копривщенци НК се изселва през кърджалийските времена и се установява в Одрин. Неграмотен, но интелигентен и предприемчив, той бързо забогатява и изпъква като гл. фигура в бълг. джелепски еснаф в Одрин. Член на *Филики етериа.* Дарител на христ. общ. заведения. Със свои средства отваря бълг. у-ща в Одрин: мъжко (1851), останало в историята с името *Чорбаджинайденово*, и девическо (1852), което почти веднага попада в ръцете на гърците. И двете специално построени за целта сгради изгарят в голям пожар през 1906.

Женен за гъркиня; бездетен, НК осиновява дете (бъдещия д-р Ив. Найденович*) на свой земляк.

Библ.: *Тодев. Ил.* Българско национално движение в Тракия 1800-1878. С.,1994, *passim.* /МГ/

КУЛИН, кнез **Иван Ангелов** (Медковец, Ломско 1803-1870, Зайчар, Сърбия), хайдутин, деец на рев. дв.

Роден в семейството на Ангел Христов Кулин и Симеонка. Бащата се препитава с кожухарство, но се занимава и със земеделие и скотовъдство. По време на кърджалийските размирици става хайдутин и повежда дружина из Врачанския санджак. Когато Осман Пазвантоглу овладява Видин, Ангел войвода се присъединява към него, но по-късно се отцепва и преминава в Сърбия. Там застава под командването на хайдут Велко Петрович* и участва в осв. борба на срб. народ. През 1811, при едно посещение при семейството си в Медковец е заловен от турците и заклан в двора на къщата пред очите на 8-годишния си син. Жестоката смърт оставя трайна следа в съзнанието на невръстното дете и до голяма степен преопределя жизнения му път.

ИК получава елементарна грамотност в селското килийно у-ще при поп Петър. Сведенията за ранните му г. са малко. С избухването на РТВ 1828-1829 формира хайдушка чета и поема пътя на своя баща, без турците да узнаят за тази негова дейност. През 30-те г. неуредените аграрни отношения, наличието на господарско земевладение и произволите на местните тур. първенци предизвикват недоволството на селяните от сев.-зап. Б-я, което се разразява в

поредица от селски въст. и бунтове. ИК взема дейно участие в бунта из Берковско и Пиротско, известен като *Манчова буна* (1836). На сл. г. подобно въст. избухва отново в Пиротско и ИК е отново сред дейните участници. След потушаването му лежи за известно време във видинския затвор, но е освободен и дори избран за кнез на с. Медковец и башкнез на Ломска нахия. Като селски първенец се стреми да предпазва своите съселяни от произволите на илтизамджии, спахии и аги и успява да спечели почита и уважението им.

През 1850, поради неизпълнените обещания за реформи и зачестилите произволи, положението на раята във Видинско се влошава отново, което за пореден път провокира недоволството на бълг. население. Заедно с мнозина селски кнезове и ИК застава начело на народното дв. В Раковишкия м-р стават постоянни съвещания и се взема решение на 1 юни 1850 да се вдигне въст. Според изработения план въст. трябва да овладеят Лом, Видин и Белоградчик, и да настояват да им се предоставят *правата, с които се ползват сърбите*. На 30 май селяните от Ломско вземат оръжията и ръководени от кап. Кръстю се насочват към Лом, но са разпръснати още при подстъпите към града. От разбитите въст. ИК организира отряд от 4-500 души и се отправя към Белоградчик. Обсадата на крепостта, отбранявана от тур. гарнизон, продължава от 1 до 9 юни, но накрая въст. са разбити и разпръснати от дошлите на помощ тур. подкрепления.

Военният разгром обаче все още не означава край на въст. Селяните се оттеглят в планините, създават въоръжени лагери, които отказват да се подчинят и настояват за преговори с властите. ИК взема дейно участие в започналите разговори. Влиза и в състава на комисия, състояща се от селски първенци, която пристига в Цариград, среща се с официални представители и е приета от самия султан Абдул Меджид (1839-1861). Получили *благи обещания* за премахване на господарлъците, старейшините се връщат по селата си, но през сл. месеци малко от обещаното е изпълнено. В нач. на сл. г. започват нови вълнения сред бълг. население. За да ги пресекат, властите арестуват 19 селски първенци и сред първите е ИК. Осъден на заточение, той е затворник в Цариград, след което е прехвърлен на остров, разположен срещу гр. Измит, Мала Азия.

Въпреки тежкия каторжен режим успява през 1853 да избяга и се установява първо във Влашко, а след това в Зайчар, Сърбия. В края на Крим. война взема участие в подготовката на Димитракиевата буна (1856). Поради предателство заговорът е разкрит, а ИК заловен и откаран във Видин. С помощта на съмишленици успява отново да избяга и се връща в Сърбия. Поддържа връзки с Раковски* и участва в организирането на Първата бълг. легия (1862). През 1867 се запознава с Л. Каравелов* и става член на създадения от него Бълг. к-т в Белград. Организира чета в Зайчар, която трябва да премине в България съгласувано с четите на П. Хитов* и Филип Тотю*, но действията ѝ са осуетени от срб. правителство.

ИК умира от сърдечен удар.

Библ.: *Димитров, Стр.* Въстанието от 1850 в България. С., 1972, с.67, 76, 81, 91, 104, 171, и др.; *Кузманов, П.* Кнез Иван Кулин. С., 1971; *Шарова, Кр.* Л. Каравелов и българското освободително движение (1860-1867). С., 1970, с.168-172, 185-188, 218-232, 245-251; *Същата.* Втората българска легия в Белград 1867-1868. — В: Сб. в памет на акад. Михаил Димитров. С., 1974, 445-503. /ПБ/

КЪНЧЕВ Ангелов, Ангел (Трявна, 1850-1872, Русе), революционер.

Произхожда от занаятчийско семейство — баща му е зидар, но не само дюлгерството оставя спомен за него, а и участието му в четата на дядо Никола Филиповски*. Първоначално АК учи в родното си място при П.Р. Славейков*, а през 1860, когато семейството му се премества в Русе, става ученик на Др. Цанков*(1865-1866). Продължава ученето си в Болградската гимн. (1866-1867) и във Военното у-ще в Белград, град, който през 1867-1868 се оформя като гл. средища на рев. дейност. Тук младият АК се запознава с Л. Каравелов*, П. Хитов*, В. Левски*, Хр. Иванов-Големия* и др. Вероятно поддържа връзки и със срб. Омладина. Той следва първите три курса на Артилерийската школа, но поради болест прекъсва ученето си и получава само чин поднаредник (кандидатподофицер). Спорен е въпросът дали АК участва във Втората бълг. легия (1867-1868). Според някои спомени той се включва в Легията и води обучението по военно дело на една от ротите. През 1869 напуска Артилерийското у-ще и се връща в Русе.

През 1870-1871 с материалната помощ на русенци е изпратен да учи в Зем.-индустриалното у-ще в Табор (Чехия). От тези г. е запомнена една весела случка, която илюстрира патриотизма на АК и другите бълг. студенти в у-щето. Веднъж професорът по зоология обяснява за някакви насекоми, които обитават топлите страни. Тогава АК казва, че това не е вярно и че в България също се срещат такъв вид инсекти. За доказателство приятелят му Н. Обретенов* изпраща от Русе в стъкленица със спирт въпросните буболечки. Поради липса на средства АК напуска ущето. На път за бълг. земи той се спира в Белград, където се среща с П. Хитов*.

С помощта на Д. Попов в Турну Мъгуреле и Н. Обретенов* в Русе АК влиза във връзка с БРЦК. Определен е от БРЦК в Букурещ за помощник на Левски* по изграждането на ВРО. В края на септ. 1871 той се среща с Левски и Димитър Общи* и тогава започва съвместната им работа. Тримата заедно обикалят из Тракия и създават частни рев. к-ти. АК участва и в изграждането на Русенския, Троянския и др. рев. к-ти. По времето на тази обиколка В. Левски възлага на АК касиерството, а също и една специална задача — да изготвя скици и планове на стратегически места, необходими за бъдещите военни действия. Смята се, че АК участва и в изготвянето на проектоустава на БРЦК, съставен от Апостола. След обиколката Левски му възлага да даде отчет на Л. Каравелов* в Букурещ, но това посещение не се реализира. Покъсно, прикрит като търговец на кожи или пък учител, който търси работа, АК обикаля сам и организира к-ти в Разград, Пороище, Михалци и Бяла черква. Житейският път на този

революционер завършва рано — едва 22-годишен, когато на 5 март 1872 прави опит да се прехвърли тайно в Румъния, но няма паспорт и за да не бъде заловен, се самоубива на пристанището в Русе. Смята се, че е предаден. Много съвременници остават спомени за него, вкл. З. Стоянов*, очевидец на това събитие, а пол. художник Х. Дембицки рисува героичната му смърт. Сам В. Левски пише по този повод: *Остави името си безсмъртно. За честнити хора е такава смърт!*

АК оставя малко писмени документи. Сред по-важните е публикуваното във в. *Дунавска зора* (1868) възвание *Към българите*. Той записва и народни песни, някои от които са публикувани след смъртта му. Сред по-малко известните факти от живота на революцинера АК може да се отбележи, че е член на масонската ложа в Русе. Ръководи и едно театрално представление в Ловеч.

Библ.: Ангел Кънчев. Юбилеен сборник по случай 100 години от героичната му смърт. Съст. *Ил. Маринов*. С., 1972; *Великов, С.* Ангел Кънчев. С., 1953; *Даскалов, Б.* Ангел Кънчев. С., 1922; *Шарова, К.* Ангел Кънчев, Живот и дейност. — В: Ангел Кънчев 1850-1970. 120 години от рождението му. Доклади и материали от юбилейна среща в родния му град Трявна на 2 окт. 1970. С., 1972, 5-13. /ЕД/

КЪНЧЕВ Стоянов, поп **Минчо** (Арабаджиево, дн. Коларово, Старозагорско, 1836-1904, неизв.), участник в рев. борби.

Учител (1856-1862) и свещеник (от 1862) в родното си с., където основава и рев. к-т, на който става председател. От 1869 като училищен инспектор на селските у-ща в Старозагорско извършва огромна работа по основаване и укрепване на рев. к-ти в района. През 1873, след разкритията на тур. власти по т.нар. *Хасковско съзаклятие*, е заточен в Диарбекир, откъдето поддържа връзки с бълг. емиграция във Влашко. Освободен по силата на общата амнистия през 1878. До края на живота си участва активно в полит. живот на родния си край. Оставя нашумели през 80-те г. на 20 в. записки (онасловени *Видрица*) в *раблезиански* стил, над които работи няколко десетилетия.

Библ.: ЕБВИ, 371-372; *Кънчев, М.* Видрица. С., 1985. /МГ/

КЪРДЖИЕВИ, бр.; учители, публицисти; родени в семейството на дребен търговец (кърджия – откъдето и фамилното им име).

Георги Антонов (Арбанаси, 1854-1908, София), учител, публицист.

Тома Антонов (Арбанаси, 1850-1887, Русе), деец на рев. дв., учител, публицист.

ТК получава първоначално образование в родното си с. През 1860 семейството се преселва в Русе, където той учи в местното у-ще, а през 1865 постъпва на работа във вилаетската печатница като експедитор и коректор. Попада сред дейците на основаното през 1866 ч-ще *Зора* и, силно повлиян от църк.-нац. борби и от рев. събития през 1867-1868, ТК израства, както по-късно пише Р.Ил. Блъсков*, като един от *народолюбивите момци на Русе*. Избран е за председател на младежкото певческо д-во в Русе (1871) и взема участие в разпространяването на емигрантския печат, по-специално в-ците на Л. Каравелов*; с.г. става секретар на Русенската митрополия.

Заедно с Анг. Кънчев*, Н. Обретенов*, Р. Иванов ТК е един от учредителите (края на 1871) и ръководителите на Русенския рев. к-т. През 1873 по поръчение на к-та става учител в Червена вода, Русенско, където основава ч-ще *Начало*, превръща у-щето в пример за цялата околия с въвеждането на *взаимоучителния метод* и на светски предмети, разгръща общ.-култ. дейност и бунтовническа агитация. Благодарение на него селото става един от центровете за подготовка на въст. в Русенския край през лятото на 1875. Там е образувана чета (т.нар. *Червеноводска чета*) от ок. 25 души начело с Върбан Йорданов; скоро четата се пръсва, воеводата поради предателство е заловен и убит на път за Русе. В нея ТК не може да вземе участие, защото е арестуван преди това и заедно със заловени участници в несполучливото Старозагорско въст. (16 септ. 1875) е изправен пред извънреден съд в Ст. Загора. Освободен в нач. на 1876, той се включва активно в подготовката на Апр. въст. в Русенския край. Заподозрян от тур. власти, емигрира във Влашко, където отново разгръща активна дейност. Съдейства за сформирането на чети, за набавянето на оръжие за к-тите в Б-я, за изпращане на доброволч. отреди в Сърбия (1876), за набиране и устройване участници в бъдещото опълчение в РТОВ. По време на РТОВ ТК е разузнавач и преводач към 13 корпус, командван от кн. Ал. Дондуков-Корсаков, организира и разузнавателна група от бълг. селяни в тила на тур. армия.

След Осв. се завръща в Русе, където работи като адвокат и се проявява като активен общ. деец, русофил. Заедно със З. Стоянов*, Д. Маринов и брат си ГК участва в издаването на в. *Работник* (Русе, 1881), орган на Радикалсоциалистическата партия. За участие в прорус. Русенски бунт (февр. 1887) ТК е осъден на смърт и разстрелян.

Библ.: *Жечев, Т.* Тома Кърджиев. — В: Борци за свобода и просвета. С., 1989, 264-272; *Обретенов, Н.* Спомени за българските въстания. С., 1983, passim. /МГ/

КЪРЧОВСКИ, Йоаким (Осломеви, Кичевско, ок. 1750-ок. 1820, неизв.), книжовник, просветител.

Учител в Дебърския м-р *Св. Йоан Предтеча* (*Бигор*), в Кратово, Криворечна паланка, Самоков. Сред учениците му е и К. Пейчинович*. Подписва се като *даскал* (до 1814), *монах* и *йеромонах* (от 1819). Пътуващ учител и проповедник в Сев. Македония — Щип, Мелник, Кюстендил. Увлича в дейността си и своите синове Георги и Давид. В Кратово привлича за спомоществователи на бълг. просвета и книжнина мнозина от най-изтъкнатите първенци, занаятчии и търговци. За това допринася и преподаването му на простонароден език в основаното от него в града бълг. у-ще. Със съдействието на заможни търговци от Кратово, Щип, Егри Дере паланка, Сачища и Копривщица издава в Будим (Будапеща), Цариград, Русе и Самоков и Букурещ бълг. книги: *Слово сказаное заради умирание* (1814), *Повест ради страшнаго и втораго пришествия Христова*

(1814), *Книга глаголемая Митарства* (1817), *Чудеса пресвети Богородици* (1817). Те съдържат поучителни слова, митарствата на Св. Теодор, апокрифни разкази. Последната му отпечатана книга е *Различна поучителна наставления* (1819), която получава материалната подкрепа на значителен за времето брой българи, чиито имена са изписани на цели 6 страници от книгата.

Изданията на ЙК идват да удовлетворят преди всичко религ.-нравствените потребности в духа на традиционните идеали на праведния християнин. Написани *ради ползи и поучения* на широки слоеве от бълг. население, те са продължение на дамаскинарската л-ра и на сборниците със смесено съдържание. В езиково отношение ЙК отразява различни зап. бълг. наречия, с което става разбираем за широк кръг читатели и слушатели. Някои от книгите му са преписвани на ръка редом с творенията на Паисий Хилендарски* и Софроний Врачански*. Дори към края на 50-те г. те са едни от най-търсените четива, пазени като реликви по домовете.

Съдържанието на лит. му дело е в духа на религ. традиция и е повлияно от задълженията му на монах, проповедник и учител. То обаче отразява и новото схващане за необходимостта от повече у-ща, от нравствено възпитание и светска просвета на бълг. народ и му отрежда мястото на един от първите представители на новата бълг. л-ра.

Библ.: *Арнаудов, М.* Творци на Българското възраждане. Т.1. Първи възрожденци. С. 1969, 114-131; *Дринов, М.* Някои бележки за х. Йоакима — ПСп, 34, 1890, 569-573; БП ИНБЛ. Т.2, 283-293; *Селищев, А. М.* Полог и неговото българско население. Фототип. изд. С., 1981, 134-136; *Цойнска, Р.* Езикът на Йоаким Кърчовски, С.,1979. /ЖК/

КЪРШОВСКИ, бр., просв. и книж. дейци, участници в рев. дв.

Иван Попхристов (Елена, 1839-1914, София), учител, деец на рев. дв., публицист.

Син на отгледалия петима борци за свобода поп Христо Иванов Кършовски (Кършов), ИК учи в Еленското класно у-ще, където показва добри заложби и става взаимен учител и певец в църквата *Св. Никола* (1853-1854). Твърде млад попада под влияние на идеите на Раковски* и се включва в рев. дв. През пролетта на 1856 започва работа като абаджия-ученик в Търново, сприятелява се с местни патриоти, които го запознават с дядо Никола Филиповски* и ИК поема отговорността за подготовката и участието на Еленския край в готвеното въст. (1856). След неговия неуспех ИК продължава образованието си в Свищовското у-ще при Никола Касапски. Учител в Елхово (1857-1858) и Хаджиоглу Пазарджик (дн. Добрич; 1858-1860), където налага бълг. език като официален в у-щето и в бълг. църква, въвежда изучаване на естествознание, география и граматика и застава начело на борбата на местните патриоти за самостоятелна църква. Окуражен от Великденската акция (3 апр. 1860) в Цариград, на 11 май с.г. ИК произнася дръзко слово за издигане на нац. самосъзнание.

Заминава за Цариград, където се запознава с Др. Цанков* и изучава словослагателство при Д. Паничков*. След неуспешен опит да се завърне като учител в Балчик и в Черна вода, Търговищко (1861) и наклеветен от Варненския м-т Порфирий ИК емигрира в Белград и постъпва в Първата бълг. легия (1862), изпълнява отговорни и рискувани поръчения в Б-я, сътрудничи на Раковски* и Н. Балкански при подготвянето на чети и се записва в четата на П. Хитов* (1867). След преминаването на четата остава в Белград и се включва във Втората бълг. легия (1867-1868), като за особени заслуги е произведен в чин подофицер. След нейното разтуряне заминава за Гюргево, където бълг. община го назначава за гл. учител (1868-1869) и в същото време сътрудничи на Каравеловите в. *Свобода* и в. *Независимост*, взема участие в учредяването на БКД в Браила.

През лятото на 1869 ИК се установява в Букурещ, където ръководи неделното бълг. у-ще, организирано от ДД, а през м. окт. влиза в състава на новоучредения БРЦК. През 1871-1876 е учител в бълг. у-ще в Плоещ в помощ на Р.И. Блъсков*. Подпомага организирането на Ботевата чета, но по независещи от него причини не е включен в нея, поддържа връзки с Ив. Грудов, К. Цанков* и др. Със стихове и дописки сътрудничи на в-ците *Дунавска зора*, *Свобода* (1869-1874), *Македония* (1866-1872), *Народност* (1867-1869, 1880), *Тъпан* (1869-1870, 1875). В Букурещ на рум. издава бълг. в-ци *Vulturul* и *Indipendenta Natională* (1876-1878).

По време на РТОВ се установява в Хърсово, Добруджа, където участва в градското управление до присъединяването на Сев. Добруджа към Румъния съгласно Берлинския конгрес (1878). След Осв. ИК е председател на Провадийския окр. съд (1879). От 1880 се установява в София, където работи като журналист и адвокат. Членува в Либералната партия, участва като доброволец в Срб.-бълг. война (1885). Редактира в. *Струма* (1889), по-късно под ново име *Вардар* (1889-1891), сътрудничи на в-ците *Свобода*, в *Пловдив* (1894), *България* (1896), *Telegraful Romani* (от 1886). Народен представител в УС (1879).

Йордан Попхристов К-Еленчанин (Елена, 1846-1880, София), учител, участник в нац-осв. дв. Развива рев. дейност в Елена, по-късно в Румъния. Сподвижник на Хр. Ботев*. Взема участие в подготовката на Апр. въстание и на Ботевата чета, с която преминава в Б-я. След нейния разгром е заловен при Лютиброд и затворен най-напред в Орхание (дн. Ботевград), след това в София. Освободен по силата на общата амнистия (1876). Автор на спомени за Ботевата чета.

Сава Попхристов (Елена, 1847-1913, Елена), книжовник, участник в нац.-осв. д-ние. Учи в Еленското класно у-ще, в Търново и Цариград. След преминаването на четата на П. Хитов* (1867), в която участват братята му ИК и Кръстьо, е заподозрян от тур. власти и бяга в Румъния. Завръща се в Елена (1869), съратник на Левски* и Анг. Кънчев*, с които поддържа връзки като председател на местния рев. к-т. Участва в подготовката на Апр. въстание. След Осв. е съдия и адвокат, председател на Еленското градско и околийско бюро на Народно-либералната партия. За-

нимава се с книж. и публицистична дейност.

Библ.: *Асенов, П.* Фамилията Кършовски в Елена. — В: Еленски сборник. С., 1968, 354-372; ЕБ, Т. 3, 678-679; *Люлюшев, М.* Иван Кършовски. — В: Борци за свобода и просвета. С., 1989, 115-125; *Сюпюр, Е.* Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX в. С., 1982, с. 167; *Шарова, Кр.* Иван Кършовски. — ИПр, 1990, № 3, 23-40. /МГ/

ЛЕВСКИ, Васил (истинско име: Васил Иванов Кунчев) (прозвища: Дякона, Апостола) (Карлово, 1837-1873, София), идеолог и най-виден организатор на бълг. нац.-рев. дв.

Произхожда от занаятчийско семейство. Учи три отделения в местното взаимно и две г. в Старозагорското класно у-ще. След смъртта на баща си (1851) е под опеката на вуйчо си х. Василий — монах и таксидиот на Хилендарския м-р. Приема монашество (1858) под името *Игнатий*, а 2 г. по-късно става дякон. Остава излъган от х. Василий, че ще продължи образованието си в Русия. И, както сам пише, посвещава *себе си на отечеството още през 61-во [лято] да му служи до смърт и да работи по народната воля.*

Под влияние на рев. агитация на Раковски* влиза в състава на Първата бълг. легия (1862) в Белград. Проявява изключителна храброст и ловкост в боевете на Легията с тур. гарнизон и оттогава е наречен *Левски (Лъвский).* По искане на срб. власти Легията е разпусната на 21 септ. 1862. През сл. пролет ВЛ се завръща в Карлово. Наклеветен от вуйчо си, той е затворен за три месеца в пловдивския кауш. Окончателно скъсва с дяконството на Великден с.г., когато с отрязана коса и в гражданско облекло пее за последен път в карловската църква *Св. Богородица.* Учител в близкото с. Войнягово (1864-1866) и в добруджанското с. Еникьой (1866-1867). Междувременно отива (ноем. 1866) в Яш, където търси връзка с Раковски. Избран е за знаменосец в четата на П. Хитов* (1867). Постъпва във Втората бълг. легия (1867-1868) в Белград. ВЛ е сред прогонените от Сърбия българи и се прехвърля в Румъния. Прави опит да се свърже със своите другари в Сърбия, но е арестуван в Зайчар. Завръща се в Букурещ, където в средите на единствената тогава бълг. рев. организация Бълг. общество намира материална и морална подкрепа за изграждане на рев. организация в пределите на бълг. земи.

По време на първата си обиколка (11 дек. 1868-24 февр. 1869) отива в Пловдив, Перущица, Карлово, Сопот, Казанлък, Сливен, Търново, Ловеч, Плевен, Никопол. След двумесечен престой в рум. столица отново със съдействието на Бълг. общество начело с Ив. Касабов* предприема своята втора обиколка в Българско (1 май—26 авг. 1869). Създава първите рев. к-ти в Ловеч, Плевен, Карлово, Калофер, Пловдив, Пазарджик, Сливен и др. Сътрудничи на Л. Каравелов* в създаването на БРЦК в Букурещ (1869). Близо 1 г. безуспешно агитира сред дейците на БРЦК за необходимостта от преместване центъра на рев. борба в Б-я. От края на май 1870 до пролетта на 1872 е в отечеството. Изработва и систематизира принципите на народната рев. организация в *Наредa на работниците за освобождение на българския народ* (1870-1871). Изгражда мрежата на ВРО от градски и селски к-ти с вътр. център Ловеч, определен от ВЛ за *БРЦК в Б-я* (или *Привременно правителство*). Чрез нарочно представителство (нач. на 1871), оглавявано от Д. Попов в Турну Мъгуреле, ВЛ се стреми да наложи идейните и организационни принципи на ВРО сред бълг. емиграция в Букурещ, Белград, Одеса. В писмо до Филип Тотю* (март 1871) настоява: *Размислете зряло, че работата ни е не само по Балкана, но и революция [на] място.* Полага много усилия за признаването на *БРЦК в Б-я* за ръководен център на цялата организация. Според него *играем с живота на 7 милиона българи. Трябва зряло да се постъпва, та да бъдем бар с що-годе приготвени.* Успява да постигне разбиране и съгласие, особено от страна на Л. Каравелов, по осн. въпроси за обединението на силите на ВРО и БРЦК в Букурещ.

На състояло се в рум. столица общо събрание на БРЦК (29 април-4 май 1872) са приети *Програма* и *Устав* (*Наредa*-та на ВЛ). ВЛ получава специално *упълномощие*, което гласи: *Носящий това писмо, който досега ви е познат под името Аслан Дервишоглу Кърджалъ (В. Л-ский), което име той според обстоятелствата може да си изменява, като предварително ви яви за това, има пълно право и упълномощие от Българския централен комитет да действа навсякъде при българите и при когото и да е от тях за нашата народна работа, която се отнася до освобождението на милото ни Отечество България. Същото лице представлява Българския централен революционен комитет във всичко и действията му са неограничени, разбира се, по пределите на устава.* В Б-я ВЛ разпространява решенията на това Общо събрание. Още със завръщането си от Румъния (1-ви юли 1872), въпреки постоянните преследвания от потери и доносници, и пак *под вънкашност чужда и под име ново* се залавя с усъвършенстването структурата на ВРО. Основава окръжни рев. к-ти в Орханийско, Търновско, Сливенско, Ловешко и др. Един-единствен път посяга на човешки живот, когато (лятото на 1872) убива с кама слуга на ловешки чорбаджия, за да не бъде предаден на властите. Планира отиване в Македония, където с негово съгласие Т. Пеев* полага основите на рев. к-ти главно в Кюстендилско и Кривопаланско. Заедно с нарастването на силата на организацията, особено от двете страни на Балкана, ВЛ все по-упорито работи за набавянето на пари, оръжие и военни ръководители, без които по думите му *сме изгубени во веки веков.* Нарежда чрез рев. терор да се събират средства от богатите българи: *И дето има пари ще искаме, ако не дават ще вземаме.* Пред председателя на БРЦК в Букурещ Л. Каравелов* настоява да се издейства от срб. правителство решение за приемане на

150-200 българи в Белградското военно у-ще.

Научавайки в Сливен за арестите на к-тски дейци и за разпадането на някои рев. к-ти, последвали провала на Димитър Общи* с обира на тур. поща (22 септ. 1872), ВЛ обикаля и разпорежда мерки за пълна конспирация. Не възприема предложението на Л. Каравелов* (2 ноем. 1872) за вдигане на въст. Според него в създалата се тогава обстановка *и най-изветрелият човек не би повярвал, че е възможно да успее толкоз бързо движение, когато ние още в нищо не сме приготвени.* Решава да замине за Букурещ и да защити мнението си. Междувременно се отбива в Ловеч и прибира к-тската архива (25 дек. 1872). Отсяда в хана на края на с. Къкрина. Предаден от поп Кръстьо и заловен. Откаран е последователно в Ловеч, Търново, София. Съден е от специален съд в Софийския конак (5-9 ян. 1873). По време на процеса спасява хора и организацията, доколкото това е в границите на собствените му показания. Превъзмогва недостойното поведение на бивши юначаги и на мнозина паднали духом свои довчерашни съмишленици. Накрая с много болка казва: *Нашите българи желаят свободата, но приемат я, ако им се поднесе в къщите на тепсия.* Осъден на смърт чрез обесване.

Като идеолог на бълг.-нац. революция ВЛ е привърженик на самостоятелна и независима от волята на чужди правителства борба. По този повод пише: *От никоя страна нищо не се надяваме и никому не се молим. Всичко се състои според нас и нашите задружни сили*, защото *туй дело е за народното освобождение, дело българско.* А на тези, които въпреки преживените разочарования държат на обвързването на нац. революция с други държави, открито заявява, че *цели сме изгорели от парене и пак не знаем да духаме.* Според ВЛ бълг. революция може да бъде координирана с осв. дв. на балк. народи и с политиката на Русия и зап. държави само на гарантирано равноправни основи и при пълно зачитане интересите на осв. борба на бълг. народ. Той е първият, който стига до извода, че емигрантската организация не е в състояние да подготви и да доведе до успешен край въст. в Б-я, ако вътре в страната не се изгради масова тайна организация. Въвежда принципите на демокр. централизъм в структурата на ВРО. Седалището на БРЦК в Б-я се пази в тайна. ЦК е от 11 члена (вкл. 1 свещеник). Решенията се вземат с вишегласие. ВРО е под формата на рев. к-ти, тайна полиция и тайна поща. Тайната полиция се управлява от ЦК и е негова изпълнителна власт. Нейните членове са *избрани юнаци*, чиито имена се пазят в тайна и са непознати по между си. Тайната полиция работи с променящи се кодове, пароли (*лозинки*) и също е подчинена пряко на ЦК. Строго регламентиран е и начинът за приемане на к-тски членове, на военни водачи и техните задължения. В наказателен закон са предвидени от ВЛ изключване от организацията или смърт за предателство и др. сериозни нарушения на дисциплината. Въведените правила и закони изключват всякакви своеволия и несъгласувани с централното ръководство действия до пукването на първата пушка, когато влиза в сила нов военен закон.

С обаятелното си личностно излъчване и таланта на организатор ВЛ привлича *за бунт, за борба* хиляди патриоти и революционери. За него Ив. Вазов* пише: *Левски имаше ръст среден, тънък и строен, очи сиви, почти сини; мустаци червеникави, коса руса, лице бяло, околчесто и изпито от непрестанна мисъл и бдение, но което се оживяваше от една постоянна и естествена веселост. Но когато беше потребно, ставаше друг. Ясността му изчезваше от лицето, погледът му добиваше сериозно изражение, гласът му беше глас, който налага, който заповядва, словото му просто и безискуствено вълнуваше, смущаваше, убеждаваше.* Отричайки *тиранско-деспотската* държава, Апостола сочи идеалите на революцията. В свободна България *ще имаме едно знаме, на което ще пише: свята и чиста република.* Държавата ще се управлява по закони, утвърдени с *вишегласие.* В Българско *всеки ще си служи по вярата и законно ще се съди както българинът, така и турчинът.* ВЛ издига в най-голяма ценност свободата на човешката личност, поставена в условията на съгласие, братство и равенство между всички граждани, независимо от тяхната верска и етническа принадлежност. Враговете на демокрацията и републиката *ще се считат за неприятели на отечеството ни и ще се наказват със смърт.* Отдава живота си, за да види своя народ с разкъсани робски вериги, устремен към изграждането на *храма на правата свобода.* А за себе си този велик син на Б-я скромно написва: *Ако спечеля, печеля за цял народ — ако загубя, губя само мене си.*

Библ.: *Генчев, Н.* Левски, революцията и бъдещият свят. С., 1973; *Дойчев, Л.* Левски в светлина. Лични спомени и отзвуци от спомени. С., 1943; *Заимов, Ст.* Васил Левски — Дяконът. Кратка биография. С., 1942; *Кондарев, Н.* Левски, Караджата, Х. Димитър. С., 1943; *Кондарев, Н.Г.* Васил Левски и Димитър Общи. С., 1942; Левски в спомените на съвременниците си. С., 1978; *Левски, В.* Документално наследство. С., 1973; *Макдермот, М.* Апостолът на свободата. С., 1977; *Стоянов, З.* Васил Левски (Дяконът). Черти из живота му. Пловдив, 1883; *Страшимиров, Д. Т.* Васил Левски. Живот, дела, извори. Т.1. Извори. С., 1929, 605-659; *Унджиев, Ив.* Васил Левски. Биография. С., 1980. /ЖК/

ЛИЛОВ, Иван (Чипровци, края на 16 или нач. на 17 в.-ок. 1667, неизв.), катол. свещеник, учител в Чипровското у-ще.

Завършва образованието си в Италия, където още в 1625 е ръкоположен за свещеник. През 1635 Петър Богдан*, тогава помощник на Софийския епископ, успява да отклони ИЛ от намерението му да замине за Унгария и го привлича за преподавател в наскоро основаното Чипровско у-ще. Но поради несъгласие с провежданата от бълг. кат. власти линия — обучаваните в у-щето деца да се насочват предимно към монашеското поприще, а не към службата на мирски свещеници — младият учител още на сл. г. напуска и заминава като свещеник в Ново Бърдо (Сърбия). Впоследствие заема за кратко време поста *гл. викарий* при Антиварския и Марцианополския епископ.

В 1641 се завръща в родното си място и участва в Чипровския църк. събор, на който се вземат важни с оглед бъдещето на бълг. католицизъм решения. От този момент насетне ИЛ свързва завинаги съдбата си с тази на Чипровското у-ще.

В продължение на повече от две десетилетия под неговото вещо ръководство в у-щето ежегодно се обучават от 60 до 100 деца. Програмата включва четене, писане и закон Божи. Наред с това учителят преподава лат. и *словесност* на послушниците в Чипровския м-р. Искрено загрижен за развитието на просв. дело (което впрочем Чипровският църк. събор от 1641 определя като един от приоритетите в работата на кат. духовенство), ИЛ неведнъж бомбардира Конгрегацията за разпространение на вярата в Рим с молби за изпращане на необходимите учебни помагала и кръстосва пътищата до големите европ. столици, за да търси помощи за у-щето.

Паралелно с осн. си преподавателска дейност ИЛ пълноценно се включва в религиозния живот на бълг. кат. общност. Като педагог, през чиито ръце преминават почти всички по-млади чипровчани, той предоставя в Рим своето компетентно мнение за качествата на онези свои питомци, които имат амбиции за духовна кариера. Напр., учителят се произнася ласкаво за Фр. Соимирович* по повод на кандидатурата му за Призренски епископ, но не спестява резервите си по отношение на друг свой възпитаник — по-сетнешния Софийски архиепископ Ст. Кнежевич*, когото характеризира като *неблагодарен ученик*. През 1662 ИЛ се намесва и в дискусията, възникнала в нашите кат. среди по повод предложението за издигане на Бълг. францисканска кустодия в ранг провинция, като изказва положителното си становище по този въпрос.

Засега не е ясно дали ИЛ участва в полит. инициативи на бълг. католици. През 1646 едновременно с П. Парчевич* той е във Варшава, където води някакви преговори от името на Петър Богдан*, ала конкретните цели на тази негова мисия остават забулени в тайна.

През целия си живот чипровският учител се бори с нуждата. Заплатата, която му отпуска Пропагандата, е твърде ниска, а и често идва с повече от едногодишно закъснение. Когато през 1666, вече твърде стар и болен, ИЛ се оттегля от преподаването, тя му се отплаща за безкористното служене само с една малка еднократна сума, без да интересува, че възрастният учител нямал нито собствено жилище, нито някакъв друг доход. Така, помрачени от бедност и унизителни молби за фин. помощ, преминават последните г. на човека, който по собствените му думи отдал всичките си сили на Чипровското у-ще *само за да го въздигне*.

Библ.: *Вечева, Е.* Българската католическа интелигенция през XVII в. (Опит за обща характеристика). — В: 300 години Чипровско въстание. Принос към историята на българите през XVII в.). С., 1988, 127-128; *Дуйчев, И.* Софийската католишка архиепископия през XVII век. Изучаване и документи. С., 1939, 67-76; *Милев, Н.* Католишката пропаганда в България през XVII век. Историческо изследване с приложения. С., 1914, 161-163; *Станимиров, Св.* Политическата дейност на българите католици през 30-70-те години на XVII век. Към историята на българската антиосманска съпротива. С., 1988, 33-34, 63, 67.

/ОТ/

МАВРИДОВ (Мавриди), **Рали** х. **П.** (Шумен, неизв. - неизв, Варна). Търговец, дарител, общински деец.

Сведенията за първите години от живота на РМ са оскъдни. Знае се само, че е роден в Шумен и че прекарва младините си във Влашко, където научава грц. и рум. За пръв името му се среща сред спомоществователите от Букурещ на грц. превод (1840) на географията на Балби. Скоро след това се премества в Цариград, където се занимава с комисионерска дейност. Като основен търг. партньор на К. Фотинов* от 1843 поема ангажимента да разпространява сп. *Любословие*. РМ получава целия тираж на списанието — ок. 500 екз., и го разпраща до абонатите в различни селища. Това благородно дело му носи само загуби. След преустановяването на *Любословие* се включва заедно с К. Фотинов, Т. Пиколо и Н. Тъпчилещов* в опитите да се издейства разрешение за издаване на бълг. в. в осм. столица. Въпреки че този конкретен план не се осъществява, малко по-късно РМ става настоятел на *Цариградски вестник*. Няколко негови обръщения към абонатите на вестника от 1851 свидетелстват за ревността му в подкрепянето на раждащия се тогава бълг. периодичен печат.

По същото време подготвя на грц. диплография — ръководство за водене на успоредно счетоводство, което трябвало да бъде преведено и издадено на бълг. с помощта на К. Фотинов*. Липсват сведения за причините, попречили за реализирането на това важно начинание, маркиращо поредните стъпки в модернизирането на бълг. общество през 19 в. Първата бълг. диплография се появява няколко г. по-късно (1850), а сред спомоществователите ѝ отново откриваме името на РМ. Участва и в създаването на бълг. църква *Св. Стефан* в Цариград, в която кръщава първородния си син Панайотис (1849). РМ е сред най-влиятелните българи в осм. столица, които взимат почти всички важни решения в бълг. колония. Разговаря със Ст. Богориди* и от негово име кани К. Фотинов* да поеме длъжността секретар на създаденото към бълг. храм църк. настоятелство (1849). Обсъжда редактирането на *Цариградски вестник* с бр. Тъпчилещови* и търси възможности за създаване на бълг. печатница в осм. столица.

Раздаващ големи сума за народни дела, РМ няма успех в търговията — към 1851-1852 фирмата му фалира. С помощта на бр. Тъпчилещови няколко г. по-късно се премества във Варна (1855), където прекарва остатъка от живота си.

Във Варна продължава да работи като комисионер, посредничейки между търг. фирми в Шумен, Русе и

Цариград. В края на 1870 г. основава в съдружие с Мурат х. Саркишан търг. къща, която според публикуваната в печата обява купува и продава стоки с комисионна, събира и предплаща менителници и записи, приема и препраща стоки и монети и дава търг. сведения. Въпреки, че е грц. поданик и с *гръцко възпитание и знания* (по думите на грц. м-т Йоаким), РМ е един от стожерите на бълг. движение в черноморския град. Той е един от учредителите на бълг. община там (1860), училищен настоятел и щедър дарител за изграждането на бълг. у-ще (1861), виден деец на ЦНД. С негово участие се взема решението за превръщане на първия етаж от новопостроеното бълг. у-ще в бълг. църква и окончателно отделяне на българите от Варненска епархия от Цариград. Патриаршия (1865). РМ е настоятел на в. *Дунавски лебед* и кореспондент на Раковски* (1861). Името му се среща и сред членовете на рев. кръжок във Варна, ангажиран с подготвката на бълг. чети през 1867. През с.г. е арестуван и обвинен в рев. дейност заради негово писмо до Хр. Георгиев* в Букурещ. Освободен е благодарение на застъпничеството на грц. консул в града. РМ доживява Осв. и умира скоро след него в преклонна старост.

Библ.: *Данова, Н.* Константин Георгиев Фотинов в културното и идейнополитическото развитие на Балканите през XIX в. С., 1994, 133-145; *Тонев, В.* Бълг. Черноморие през Възраждането. С., 1995, с. 69, 131, 133, 146, 183, 189, 216, 218, 281, 287; *Шишманов, Ив.* Константин Фотинов, неговия живот и неговата дейност. — СбНУНК, кн.XI. С., 1894, 681-683, 743-747. /КМ/

МАДЖАРОВ, Михаил Иванов (Копривщица, 1854-1944, София), публицист, литератор, преводач, общественик, политик, дипломат.

От семейство на просперищ търговец, ММ учи в Копривщица и Пловдив. Известно време е търговец абаджия — баща му иска да го включи наред със себе си в *Мъсърското* (Египетско) д-во, което върти успешна търговия с вълнени изделия из целия Близък изток. Но у ММ надделява жилката на дядото поп Михаил (просветен духовник с богата библиотека) и той постъпва в *Роберт колеж* — елитно ам. учебно заведение в Цариград. През 1877-1879 е гл. учител в Пазарджик. Наблюдателен, с добра памет и леко перо, ММ оставя интересни спомени за третата четвърт на 19 век — бълг. бит, хаджилъка, *Роберт колеж.*

След Осв. ММ се включва активно в полит. живот. Един от водачите на Народната (Съединистката) партия в Изт. Румелия, близък сътрудник и другар на Ив. Вазов*, К. Величков* и С.С. Бобчев*. Многократен министър, посланик, депутат, автор на полит., худ., преводни и публицистични произведения.

Библ.: ЕБ. Т.4, с. 16; *Илчев, Ив.* Роберт колеж и формирането на българската интелигенция 1863-1878. — ИПр, 1981 № 1, 58-60; *Маджаров, М.* На Божи гроб преди шестдесет години и днес. Спомени, пътни бележки и впечатления. С., 1929; *Същият.* Спомени на М. Маджаров около епохата 1854-1878. С., 1942. /МГ/

МАКЕДОНСКИ, Димитър Василев (Емборе, Кайлярско, 1847-1898, Цариград), учител, книжовник, преводач.

Учи в бълг. класно у-ще в Цариград, където научава фр., тур., нем. и през 1871-1872 е учител в същото у-ще, което по негова инициатива става неделно. По препоръка на Пловдивското епархийско черковно настоятелство учител в Каршияка (дн. Филипово) и основател на първото бълг. класно у-ще; водител и опора на българщината в Ахъ-челебийско (1865-1867). Учител в Битоля (1869, 1873-1875), където е и книжар (1875-1876). ДМ развива активна просв. дейност, участва и в езиковото строителство, бидейки един от най-ревностните застъпници и последователи на т. нар. Новобълг. школа, която взема говоримата реч за основа на книж. език. ДМ подобно на К. Шапкарев* и Партений Зографски* ратува и за широко представяне на мак. говори в него. Автор на *Буквар за употребление в македонските училища* (1867), на *Кратка священа история за училищата в Македония (на македонско наречие)* (1867); превежда от грц. език *Съкратен православен катехизис* (1868). Пише дописки и статии във в-ците *Македония* и *Право* и в сп. *Читалище* по въпроси на учебното дело и борбата за независима църква. Превежда статии и книги от грц., ит. и фр. През 1874 превежда от книгата на Л. Леже *Славянският свят* (1873) частта, посветена на българите, бълг. език и л-ра. ДМ е един от първите бълг. фолклористи. Събира и записва бълг. народни песни, публикувани от В. Чолаков в сб. *Български народен сборник* (1872).

След Осв. ДМ е учител в София, Плевен, Лом, съдебен чиновник и адвокат; публикува ист. и етнографски материали в *Периодическо списание на БКД* (1891, кн. 37-38; 1892, кн. 39). Превежда от грц. *История на деветнадесетия век* (Т.1-2, 1894) на Й. Каролидис. Като редактор на екзархийския в. *Новини* заминава за Цариград (1897), където е убит по полит. причини.

Библ.: *Ванчев, Й.* Новобългарската просвета в Македония през Възраждането. С., 1982, с. 109; ЕБ. Т. 4. 31; ЕБВЛ,с. 436; *Шишков, Ст. Н.* Пловдив в своето минало и настояще. Пл., 1926, 154. /МГ/

МАМАРЧЕВ, Георги Стойков (прозвище: Буюклу) (Котел, 1786-1846, о.Самос), бунтовник, офицер в рус. армия.

Произхожда от дервентджийски род, семейството му се занимава и с овчарство. От малък участва в състезания по борба (пехливанлък). Израства с внушителна фигура и буен характер, заради което е наричан *Буюкли* (тур. — *едър, могъщ*). Учи в килийното у-ще в Котел. Повъзмъжал — вер. в първите г. на 19 в., заминава за Влашко и Молдова. Участва в доброволн. отряд към рус. войски в РТВ 1806-1812. От 1811 под командването на ген. Турчанинов е сформирана главно от по-старите бълг. преселници във Влашко, Молдова и Южна Русия Бълг. земска войска от ок. 2.5 х. души. Инициатор за нейното създаване е бълг. емиграция и особено Софроний Врачански*. ГМ е в щаба на Бълг. земска войска, която има свой печат, знаме, командване. Участва в боевете край Тутракан, Силистра, Русе и др. За проявена храброст е награден от рус.

имп. Александър I (1801-1825) с Георгиевски кръст.

Заедно със сливенеца Панайот Фокиано организира доброволч. отряд (ок. 285 души) в помощ на рус. войски в сл. РТВ (1828-1829). Воюва по бреговете на Дунав и в Южна Добруджа. ГМ се отличава в боевете за превземането на Силистренската крепост, за което получава орден *Св. Анна* и скъпоценна сабя. Въпреки забраната на рус. командване за действия на юг от Дунав навлиза в бълг. земи с отряд от 500 души. Води и сражения в Шуменско, преминава (1829) Балкана и отива в Котел и Сливен, където възнамерява да организира въоръжено въст. Споделя вижданията на част от бълг. емиграция чрез въоръжена борба да се постави въпросът за полит. бъдеще на Б-я. Междувременно се заговорва за оттеглянето на рус. войски от бълг. земи и сключване на мир. Над населението от Сливенско, Ямболско, Котелско и др., което в тази война активно сътрудничи на рус. войски, виси заплахата от жестоки тур. репресии. Мнозина, между които и Ив. Селимински*, предпочитат преселение във Влашко и Молдова.

В тази обстановка ГМ решава да се възползва от благоприятното обстоятелство, че все още рус. войски са в пределите на Осм. империя. С помощта на мнозина доверени лица подготвя населението за въст. Агитацията се простира до Търновско. В старопрестолния град по думите на племенника на ГМ Раковски* водачът на въст. трябва *тържествено да поздрави и събуди отдавна заспалаго лъва под народний знамян и с радостная свобода тръба.* Към делото са привлечени ок. 1000 души. ГМ организира събрания за съгласуване на общите действия в Сливен, влиза във връзка с представители на пол. емиграция покрай готвеното и в Полша въст. Въст. действия, които трябвало да започнат през пролетта на 1830, обаче са осуетени. По заповед на рус. командване начело с ген. Дибич Забалкански в Сливен е изпратен казашки полк. ГМ е отведен под конвой в Букурещ при председателя на държ. съвет на Влашко и Молдова ген. П. Кисельов.

След това ГМ се заселва със семейството си в Силистра, останала до 1836 под рус. власт. В Силистра, в квартала *Волната,* се събират будни българи. Сред тях ГМ намира верни съмишленици за ново въст. Свързва се с В. Атанасов-Джамджията* и работи по организирането на нов бунт с център Търново, който е планиран да избухне преди изтеглянето на русите от Силистра. Центърът на съзаклятието е преместен от Търново в Плаковския м-р, чийто игумен отец Сергий е един от най-енергичните дейци. По общо решение ГМ е определен за ръководител. В навечерието (апр. 1835) на обявяването на въст. става предателство. ГМ е арестуван в Плаковския м-р и отведен в Търново. Осъден като рус. офицер и изпратен в Цариград. По заповед на султана, който любопитства да види лично един известен храбрец, е изпратен на заточение в малоазийския гр. Коня, а посетне на Самос. ГМ умира в изгнание, напълно самотен и изоставен от своите близки и сънародници.

Библ.: *Възвъзова-Каратводорова, К.* Капитан Георги Мамарчев 1876-1846. С., 1986; *Горянин, З.* Капитан Мамарчев. С., 1935. /ЖК/

МАМАРЧЕВА, Антонина (Тона) **Димитрова** (Юшенлии, дн. Ботево, Варненско, 1840-1903, София), учителка.

Произхожда от големия Мамарчевски род, чието разклонение започва от с. Еркеч (Козичино), Месемврийско, стига до Бесарабия след Одринския мир (1829), за да се установи окончателно във Варненско през 30-те години на 19 в. АМ е внучка по непряка линия на Г. Мамарчев*.

Начално образование получава в селското у-ще. През 1860 със съдействието на рус. консул във Варна Ал.В. Рачински е изпратена с още няколко момичета в пансиона на графиня Левашова в Киев. Освен общообразователните предмети те изучават чужди езици, усвояват девически трудови сръчности, а последната, шестата, година се учат във Фундуклеевата гимн.

В края на 1866 АМ се връща в родината, а през февр. 1867 става учителка в девическото у-ще в Тулча. Нивото, на което издига това у-ще, прави младата учителка много популярна личност в Добруджа и в цяла Сев.-изт. Б-я. В Тулча АМ създава женско благотв. д-во, открива неделно у-ще, подпомага друго такова за мъже към ч-щето, успява да подготви повече от дузина девойки за учителки в този район. През пролетта на 1870 е условена за учителка в Русе, където скоро става съпруга на Д. Енчев*, и така се създава една от най-авторитетните учителски двойки през Възраждането. След 1872 те учителстват за кратко в Търново, а от лятото на 1874 се установяват трайно в Силистра. Тук АМ е девическа учителка и председател на женското д-во до средата на 80-те г. на 19 в. След това се премества в София, където е управителка на пансиона към дев. гимн.

Библ.: *Бояджиев, П.* Силистра през Възраждането. С., 1993, 203-208; *Тонев, В.* Бележки по учебното дело в Североизточна България през епохата на Възраждането. Тулчански санджак. — Изв. на Народния музей-Варна, VII, 1971, 113-115; *Янев, Б.* Ботево (историко-етнографско изследване). Варна, 1995, 26-27, 37-39. /ВТ/

МАНЧО КРЪСТИК (Пирот, неизв. — 1856, Цариград), търговец, бунтовник.

В началото на 50-те г. емигрира в Сърбия, където се занимава с търговия и споделя бунтовническите кроежи на тамошната бълг. емиграция. Един от гл. организатори на Димитракиева буна (май 1856). В желанието си да осигури рус. закрила за българите той става инициатор за изпращане петиция до кн. А.М. Горчаков и дваж ходи до Виена. Заедно с Д. Петрович* съставя план за въст. и в Димитракиевата буна ръководи бойните действия в района на тур.-срб. граница. След разгрома на бунта заминава за Сърбия, откъдето по искане на турците е екстрадиран и изправен пред извънреден съд във Видин, който го осъжда на заточение. Най-вероятно е отровен в затвор в Цариград.

Библ.: Еб. Т. 4, с. 58; *Маринов, Д.* Политически движения и въстания в Западна България. — СбНУНК, 1809, кн.2, 106-108. /МГ/

МАНЧОВ, Драган (Димитър) **Василев** (Батак, 1824-1908, Пловдив), учител, педагог, книгоиздател.

Учи първоначално в родното си място при х. Н. Йованович*, а след това продължава в Пазарджик. Става помощник-учител там заедно с Ю. Ненов (1849-1851), а по-късно учителства в Радилово, Пещерско (1854), Брацигово, Перущица и във взаимното у-ще в Пловдив (1855-1862). Като преподавател въвежда и използва *взаимоучителната метода*, включва и някои нови предмети. Почва да издава и книги: *Църковно песнопение*(1854), *Църковен катехизис за първоначалните училища* (1859), *Български народни стихотворения* (1861), *Кратка българска граматика* и *География за малки деца* (1862). Като мнозина свои предшественици и той не само съставя и издава своите учебни пособия, но и сам тръгва да ги разпространява.

През 1862 ДМ се отказва от даскалуването и се отдава изцяло на книгоиздателска дейност, като отваря втората (след Дановата) в Пловдив книжарница. Тя се помещава в *Куршумхан*. По-късно той ѝ открива и клонове в Свищов (1872), Солун (1873) и Битоля (1872-1873). Първоначално печата книгите си в Цариград, а след 1865 — главно в Браила и Виена. Издателският му принос е забележителен — през 1854-1907 ДМ публикува общо 379 книги (с вторите издания над 600), от тях до Осв. — 106 (с вторите издания ок. 150). ДМ публикува не само учебници, атласи, но и худ. л-ра. Привлича и способни сътрудници като Д. Войников*, Б. Петков*, Н. Геров*, С.С. Бобчев и др.

Осн. му заслуга в областта на книгоиздаването е в осъзнаването и задоволяването нуждата от учебна и педагог. л-ра. Той снабдява у-щата с разнообразни учебни пособия. ДМ е един от пионерите на *звучната метода* в бълг. у-ща. За нейното разпространяване той издава през 1869 своето помагало *Бащин език за малки деца*, от което до Осв. излизат повече от 30 издания, пригодени за различните класове на началните у-ща. Популярността му се дължи на умелия подбор на текстовете в него — опира се главно на кратките фолклорни жанрове като гатанки, поговорки, залъгалки, приказки, с които отраства няколко поколения българи.

ДМ се занимава не само с книж. и издателска дейност, но се включва и в рев. борби. Арестуван е по подозрение за участие в Старозагорското въст. (1875). След осв. си емигрира в Букурещ под името *Д. Веселинов* и започва да издава редактирания от С. С. Бобчев в. *Стара планина* (1876-1877). Там публикува и първата стихосбирка на Ив. Вазов* *Пряпорец и гусла* (1876) и много учебници и книги. През 1877 ДМ издава и първият бълг. всекидневник *Секидневний новинар*. ДМ участва в РТОВ като преводач.

След Осв. се връща в Пловдив и продължава издателската си дейност. Основава в. *Народний глас* (1879-1885) и участва в дв. за съединение на Изт. Румелия с Княжество България. Името на ДМ остава в бълг. културa и с издаването на тритомния *Енциклопедически речник* (1899-1907) на Л. Касъров. По подобие на мнозина възрожд. културтрегери и той умира в бедност.

Библ.: *Мосенгов, Ат.* Книжовникът Драган Манчов. — Във: Възрожденски книжари. С., 1980, 57-62; *Пунев, К.* Драган Манчов — книгоиздател и радетел за бащин език. С., 1989. /ЕД/

МАРИНОВ, Илия (Чипровци, ок. 1577/8-1641), Софийски кат. епископ.

ИМ е първият от онази бляскава кохорта бълг. кат. прелати от 17 столетие, чиито високи култ. достижения и самоотвержена полит. дейност в полза на поробеното отечество из основи разклащат все още популярната представа за предвъзрожд. период от нашата история като *тъмни векове*.

По времето на ИМ Чипровци, стара кат. колония, основана от саксонски рудари, които през 17 в. отдавна вече били побългарени, е цветущо градче, чието население се препитава от рудодобив, търговия и занаяти и се ползва с известни привилегии като част от султ. (впоследствие везирски) хас. Що се отнася до родителите на по-сетнешния Софийски кат. епископ, за тях не се знае нищо, с изключение на имената им — Георги и Неда.

От средата на 16 в. (Тридентския събор, 1545-1563) в Европа се разгръща Контрареформацията, в рамките на която Римската курия предприема мащабни вътр. преобразувания, за да спре масовото „дисидентство", обхванало герм. свят и същевременно поема амбициозен курс за повсеместно разширяване на своето влияние, включително и в балк. провинции на Осм. империя. Тъкмо тогава в нашите земи проникват босн. францисканци, които не само успяват да укрепят поразклатените устои на кат. вяра в Чипровци и околните селища, но и полагат основите на една истинска кат. църк. организация в Б-я. Нов тласък за разширяването на кат. влияние у нас дава учредената в Рим през 1622 Congregatio de Propaganda fide (лат. — *Конгрегация за разпространение на вярата*), замислена с цел да ръководи и съгласува дейността на многобройните кат. мисии по света.

Вероятно със съдействието на първия Софийски кат. епископ — босн. францисканец Петър Солинат — ИМ е изпратен на учение в Италия. Така той става един от първите българи, получили солидно европ. образование — отначало в *Климентинския колеж* в Рим, а впоследствие — в Римския у-т, където изучава право. Добрата школовка се оказва от решаващо значение за по-сетнешната кариера на ИМ. Когато през 1623 Солинат умира, в Рим преценяват, че младият чипровчанин е достатъчно подготвен, за да поеме (1624) овакантената Софийска кат. катедра.

Епископстването на ИМ поставя нач. на постепенното изтласкване на чужденците от водещите постове в бълг. кат. йерархия. Така, още през 1624 папа Урбан VIII откликва на молбата на чипровчани, като откъсва Бълг. францисканска мисия от юрисдикцията на Босн. църква и я обявява за отделна кустодия. Сл. важна стъпка в същата посока е борбата на ИМ за юрисдикция над пребиваващите у нас дубровнишки търговци католици, които не желаят да признаят неговата власт и държат свещениците им да се назначават от Дубровник. В писмата си до Рим Софийският кат. епископ настоява това положение да бъде ликвидирано, като изтъква, че *едно тяло не може да има две глави*. След неколкогодишни пе-

рипетии спорът е уреден по компромисен начин, задоволяващ и двете страни. Линията на *побългаряване* на кат. структури, която е може би най-отличителната черта на епископстването на ИМ, се възприема и от сл. поколения бълг. кат. духовници и продължава почти през целия 17 в.

Една от големите заслуги на ИМ е отварянето (1624) на Чипровското уще, което дълго се оглавява от Ив. Лилов* и което може да се окачестви като най-добре уреденото учебно заведение в цялата ни предвъзрожд. история. Още във втората г. от създаването му в него вече се учат 60 деца. Приносът за този успешен старт без съмнение принадлежи на самия Софийски кат. епископ, който следи отблизо работата на школото и сам се наема да намери за учители *добри хуманисти*. През сл. десетилетия у-щето се превръща в истинска ковачница на кадри за нуждите на кат. пропаганда у нас и в инкубатор на бълг. кат. интелигенция. Паралелно с това ИМ развива и неуморна мисионерска дейност. Въпреки яростната съпротива на висшето правосл. духовенство той покатоличва повече от 2 х. еретици-павликяни, включително и най-голямото павликянско село в Търновско — Маринополци.

Сред достойнствата на ИМ не може да не се отбележи и завидният усет, който той проявява при подбора на кадрите. Под неговото крило израства една от най-крупните фигури от второто поколение бълг. кат. дейци — Петър Богдан*. Тъкмо на него през 1630 вече твърде болният епископ прехвърля правото си на контрол върху Бълг. францисканска кустодия. Седем г. по-късно, пак по настояване на владиката, Богдан е определен за негов постоянен помощник и неотменяем наследник на Соф. кат. катедра. Така, когато през 1641 престарелият ИМ склопва очи (вероятно вследствие на заболяване от *охтика*), щафетата се поема от Петър Богдан.

Изглежда че по време на цялото си епископстване ИМ се придържа плътно към установената от Пропагандата абсолютна забрана кат. клир да се занимава с полит. дейност — едно поведение, което е в унисон с характера на ИМ, когото изследователите определят като *кротък и богобоязлив*. Във всеки случай този минус е напълно компенсиран от сл. генерация висши бълг. кат. духовници, сред които с полит. си размах особено се откроява П. Парчевич*.

Библ.: *Дуйчев, Ив.* Софийската католишка архиепископия през XVII век. Изучаване и документи. С., 1939, 13-25, 67-69, 123-125; *Милев, Н.* Католишката пропаганда в България през XVII век. Историческо изследване с приложения. С., 1914, 70-73, 95-98; *Станимиров, Св.* Политическата дейност на българите католици през 30-70-те години на XVII век. Към историята на българската антиосманска съпротива. С., 1988, 31-34. /ОТ/

МАРИНОВ, Петко (прозвище: Паша Петко) (неизв.-1851, Цариград), кнез, бунтовник.

Участва в събранието в Раковишкия м-р (Видинско), в което се взема решение на 1 юни 1850 да се вдигне бунт, който ще влезе в историята с името *Видинско въст. 1850*. Въст. (избухнало преждевременно на 29 май) обхваща Ломско, Видинско и Белоградчишко, като ок. 16 х. души се вдигат на борба. Те искат премахване на господарлъците и местна автономия начело с пряко подчинен на В.порта българин. Надяват се и на сръбска помощ, а и на евентуално присъединяване към Срб. княжество — както става през 1833 с територията между Българска Морава и Тимок. Тогава хитрият Милош Обренович (1817-1839; 1858-1860), туркофилствайки, взема тези населени с българи (които постепенно напълно се сърбизират) земи, дали на Хайдут Велко* в Първото срб. въст. (1804-13) много доброволци и след Одринския мир (1829) бунтуващи се, че остават под турците.

Най-важният епизод във Видинското въст. е 10-дневната обсада на силната Белоградчишка крепост. Самият ПМ води ок. 3 х. зле въоръжени селяни, които се опитват да блокират Видин, но са разбити. Макар да губят всички битки, въстаниците не се смиряват. Със срб. посредничество и привлекли вниманието на Великите сили техните водачи започват преговори с В.порта, пращайки (авг.-септ. 1850) в Цариград своя депутация, в състава на която е и ПМ. В резултат на всичко това господарлъците са премахнати, селяните от Сев.-зап. Б-я получават срещу специални надбавки към редовните държавни данъци право да откупят земите, които обработват, и вместо автономия сами да си избират башкнезовете. Не така щастлива обаче е по-нататъшната съдба на ПМ — скоро след този благоприятен изход той е арестуван и умира в затвора.

Библ.: *Димитров, Стр.* Видинското въстание 1850. С., 1972, passim; ЕБ. Т.4, с. 66; *Маринов, Д.* Политически движения и въстания в Западна България. — СбНУНК, 1890, № 2, 86-98. /МГ/

МАРКАНИЧ, Франческо (Чипровци, неизв.-60-те г. на 17 в., неизв.), чипровски първенец.

Макар името му да не си е извоювало голяма известност, ФМ заслужава внимание като един от забележителните светски представители на бълг. кат. общност през 17 в. За произхода му не знаем нищо конкретно, но твърде вероятно е той да се пада син или брат на друг един чипровски кнез, чието име се открива в кат. документи — някой си Матей Маркапич. Титлите и епитетите, с които ФМ се явява в изворите (*дук, благороден* и най-често *кнез*), насочват към предположението, че произлиза от знатен род. През 15-17 в. слав. титла кнез се използва от осм. законодател и като най-общо понятие за обозначаване на христ. първенци, и като специален термин за някои повисши функционери в редовете на т.нар. *рая със специални задължения*. Като се има предвид, че през 17 в. голяма част от населението на Чипровци и близката му околност се числи към *специалната* категория *рударска рая*, то твърде възможно е кнежеската титла на ФМ да е свързана по някакъв начин със статута му на отговорно лице в организацията на традиционния чипровски поминък — рудодобива. Във всеки случай, ФМ упражнява професионално златрския занаят — днес в Музея на изкуствата в Букурещ може да се види изящен сребърен обков на евангелие, украсен с позлата и емайл,

който е изработен през 1642 по поръчка на Угро-влашкия м-т Теофан от *Майстор Франко Марканич от Кипровац*.

През 30-50-те г. на 17 в. ФМ е несъмнен светски лидер на Чипровската кат. община. За неговия висок авторитет най-добре говори обстоятелството, че именно нему, като на *приятел и господар*, Петър Богдан* посвещава първата си книга *Размишленията на Св. Бонавентура за Страстите Господни* (1638). В ролята си на ръководител на най-голямата балг. кат. общност ФМ контактува с Рим по всички важни въпроси, засягащи интересите не само на чипровчани, но и на българите католици като цяло. Така напр. в 1637 чипровските първенци начело с ФМ ходатайстват пред Пропагандата за назначаването на Петър Богдан за Галиполски епископ и за заместник на Софийския кат. владика. В 1648 пак той оглавява списъка на първенците, скрепили с подписите си една препоръка до Рим за издигането на Фр. Соимирович* за Призренски епископ. И отново ФМ в 1653 моли Конгрегацията за пропаганда на вярата за увеличение на заплатата на дългогодишния чипровски учител Ив. Лилов*.

Дейността на ФМ има и полит. измерения. Още в 1637 той става инициатор на акция, която въпреки на пръв поглед религ. си характер в действителност има полит прицел. Като използва дружеските си връзки с влашкия войвода Матей Бесараб (1633-1654), който по онова време търси подходящи хора за отпечатване на богослужебна книжнина на кирилица, ФМ успява да го придума да покани за тази работа влиятелния хърв. кат. духовник Рафаил Левакович. Така той цели не само да отвори пролука за разширяване кат. влияние на север от Дунав, но и да повдигне престижа на българите католици пред Римската курия. Но макар идеята да се осуетява, тя заслужава внимание като първия реален опит на българите католици да влязат в ролята на посредник между кат. Европа и правосл. Балкани — линия, която в сл. две десетилетия се налага като една от водещите в полит. дейност на нашия кат. клир.

През 50-те г. на 17 в. виждаме чипровския кнез като деен участник в набиращите все по-голяма скорост полит. прояви на българите католици. Така, при голямата си совалка от 1650 П. Парчевич* е снабден и с едно препоръчително писмо от *управителя и съдията* на Чипровци ФМ, в което балг. първенец уверява Венецианския сенат в готовността на сънародниците си да въстанат всеки момент, подкрепени от влашкия владетел, и моли *Ведрейшата* да помогне *да се освободи народът от робство*. Акцията на П. Парчевич от 1658 също е провокирана от едно тревожно писмо, с което Софийският архиепископ Петър Богдан* и чипровският кнез ФМ известяват за назряващия в Чипровци бунт срещу турците. Това всъщност е и последното сигурно известие за ФМ, който през 60-те г. на 17 в. по всяка вероятност вече не е между живите.

Библ.: *Дуйчев, И.* Софийската католишка архиепископия през XVII век. Изследване и документи. С., 1939, с. 18, 65-66; *Милев, Н.* Католишката пропаганда в България през XVII в. Историческо изследване с приложения. С., 1914, 176-178; *Станимиров, Св.* Политическата дейност на българите католици през 30-70-те години на XVII в. Към историята на българската антиосманска съпротива. С., 1988, с. 36, 84-85, 125; *Сотиров, И.* Чипровска златарска школа. Албум. С., 1984, № 7.

/ОТ/

МАТЕЙ ГРАМАТИК (средата на 16 в.), писател, представител на Софийската книж. школа, църк. деец.

Също като прочутия си предшественик Поп Пейо* МГ живее и твори в *преславния и достославен град София*, на чиито хубости и величава история той отрежда немалко изпълнени с искрен патриотичен жар редове в единственото достигнало до нас свое произведение — *Житие на Св. Никола Нови Софийски.*

За житейския път на МГ се знае твърде малко. Книжовникът е *дяк* и служи към Софийската митрополия като ламбадарий — сиреч клирик, чието почетно задължение е по време на богослужение да носи пред архиерея запален светилник (ламбада). Възможно е обязаностите на МГ да включват и снабдяването на митрополията с книги — през 1563, напр. прочутият калиграф поп Йоан от Кратово преписва едно четвероевангелие *по заповед на господина Матея, велик ламбадарий на Светата и Велика черква София Сардикийска*. МГ неслучайно получава прозвището граматик. Изключително широкият диапазон на лит. източници, които той използва в своето творчество (старо- и новозаветни книги, Корана, антични и виз. ист. съчинения, образци на Търновската книж. школа, апокрифи и пр.), го характеризира като рядко образована за времето си личност. Сам писателят има самочувствието на *един от благородните мъже* на своя град. Свидетелство за високия общ. авторитет на МГ е както ключовата роля на уважаван дух. наставник, която той изиграва в най-съдбоносните последни дни от живота на своя съгражданин — бъдещия софийски светец Никола, така и обстоятелството, че именно на ученият ламбадарий софийското свещенство възлага отговорната задача да увековечи за поколенията паметта на новия софийски мъченик. Така се ражда *Житието (Мъчението) на Св. Никола Нови Софийски* — едно от най-ярките постижения на старобълг. л-ра от първите столетия на осм. владичество.

В идеен и тематичен план творбата на МГ доразвива плодотворната схема на новомъченишките жития, заложена четири десетилетия по-рано от Поп Пейо*. И двете произведения възникват при сходни общ. условия и изпълняват една и съща мисия — да укрепят христ. самосъзнание и издигнат непреодолима бариера срещу вероотстъпничеството.

Повествованието на МГ ни потапя в напрегнатия религ. климат на 16-тото столетие, когато предизвикателствата на господстващата ислямска религия подлагат на едва ли не ежедневно изпитание верската устойчивост на редовия християнин поданик на Осм. империя. Лекомислието на обущаря Никола, който поддържа дружески връзки с мюсюлмани, както и неговата прекомерна любов към виното стават причина за личната му трагедия. В пиянo състояние той бива обрязан и та-

ка с измама приобщен към исляма. Никола мъчително преживява своето падение. Цяла г. той мълчаливо страда, изолиран от роднини и близки, но не намира в себе си достатъчно смелост публично да се отрече от натрапеното му ново изповедание. Едва по Великден, след ултимативното настояване на местните мюсюлмани да се включи в изпълнението на ислямските ритуали и да помюсюлманчи съпругата си, бъдещият светец предприема решителна стъпка и се обявява на всеослушание за християнин. Като вероотстъпник Никола веднага е хвърлен в тъмница и срещу него започва съдебен процес, в хода на който той неколкократно бива призован да потвърди принадлежността си към исляма, за да избегне смъртното наказание. Новомъченикът обаче намира вътр. сили да устои на изкушението. Огромна заслуга за това има и самият МГ, който подобно на Поп Пейо* влиза в амплоато на ревностен дух. ръководител, като често посещава затворника, вдъхва му кураж и го насърчава да приеме мъченическата смърт в прослава на Христовото име. От своя страна, въпреки вътр. си убеденост в невинността на затворника софийският кадия (чийто противоречив и дори на места симпатичен образ до голяма степен повтаря образа на *съдията* от *Житието на Св. Георги Нови* на Поп Пейо) не успява да спаси светеца от гибел. Така Никола загива на 17 май 1555, пребит с камъни от разярената мюс. тълпа.

Без колебание трябва да се каже, че ако се абстрахираме от присъщите за жанра шаблони и *общи места*, *Житието на Св. Никола Нови Софийски* от МГ се явява първокласен извор за бълг. действителност от средата на 16 в. Оказва се, напр., че книжовникът удивително правдиво пресъздава етапите на едно истинско шериатско наказателно дело за отстъпничество от исляма.

Определено внимание заслужават и чисто лит. достойнства на произведението на МГ, което по думите на известната наша изследователка Климентина Иванова *обобщава в известен смисъл резултатите от вековната продуктивност на житийния жанр в България*. Прекомерният риторизъм на творбата обаче, както и необичайно големият й обем (най-дългото житие в старобълг. книжнина) стават пречка за широкото й разпространение. Днес тя е запазена в един-единствен препис, изготвен наскоро след създаването й от поп Лазар Кратовски през 1564.

Библ.: *Градева, Р.* Към въпроса за религозната атмосфера в Османската империя: София в средата на XVI в. — В: Българският шестнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI век. София, 17-20.X.1994. С., 1996, 149-180; *Петканова, Д.* Старобългарска литература. Ч. II (XIII-XVIII век). С., 1987, 211-215; Стара българска литература. Т. IV. Житиеписни творби. Съст. и ред. *Кл. Иванова.* С., 1986, 308-376, 613-315; *Сырку, П.* Очерки из истории литературных сношений болгар и сербов в XIV-XVII веках. Житие Св. Николая Нового. СПб., 1901. /ОТ/

МАТЕЙ ПРЕОБРАЖЕНСКИ, (мирско име: Моно Петров/Пенчов Кънев Сеизмонов) (прозвище: Миткалото) (Ново село, Търновско, 1828-1875, Ново село), деец на нац.-рев. дв., книжовник, книгоразпространител, изобретател.

Остава сирак на 9 г., когато при чумна епидемия умират родителите му. Принуден е да стане ратай, сетне послушник в Дряновския и Преображенския м-р, подстригва се монах през 1848. Едва като юноша започва да учи и сетне упорито се самообразова. Неспокойна натура, през 1851 МП заминава за Света гора, където остава цяла г. Завърнал се в родния си край, за кратко време учителства в Балван махала (дн. Ветринци), Търновско и в Ловни дял, Габровско. През 1853 пътува до Варна и Тулча във връзка с Крим. война и вероятно остава в Сев. Добруджа, след като русите превземат Тулча (11 март 1854). Връща се в Търновския м-р *Св. Троица* — някогашно книж. средище на патриарх Евтимий, известно време пребивава и в Троянския м-р. Запознал се с книж. традиция от миналото, създава ръкописен сб. със слова на Ефрем Сирин и Григорий Синаит. Следва втори, по-продължителен престой в Света гора и пътувания до Цариград, Йерусалим, Русия, Влашко.

Разширил кръгозора и познанията си, ориентиран в полит. събития, МП се озовава в Белград и заедно с др. патриоти постъпва в Първата бълг. легия (1861) на Раковски*. След разформирането й се прехвърля в Бя и броди с бунтовници из планините. Ок. 1864 се установява в Батошевския м-р, по-късно се завръща в Преображенския м-р.

Натрупал богат жизнен опит и наблюдения по време на дългите си пътувания и митарства, МП се вглъбява в м-рските библиотеки и се отдава на книж. дейност. Убедил се, че на народа е нужна духовна пробуда чрез книжнина на говорим език, той съставя религ.-нравоучителни книжки, шест от които успява да издаде през 1867-1872. С книгата си *В защита на православието* (1870) подкрепя борбата срещу чуждите религ. пропаганди — протестантска и униатска. Тази и другите си книги, насочени против невежеството и суеверията, за просв. и нравствено издигане на народа, сам разпространява, кръстосвайки села и градове. В дисагите си покрай тях пренася бунтовни в-ци и к-тска поща.

От 1869-1870 е привлечен от Търновския рев. к-т и участва в изграждането на ВРО. Става един от най-близките и ревностни помощници на Левски*. Основава местни к-ти, изпълнява пропагандни и куриерски задачи. Като монах и пътуващ книжар е твърде полезен за прикриване на конспиративната дейност на апостолите. Спомага за спечелване на много верни съмишленици на осв. дело сред монасите и свещениците. Като доверен съратник придружава често Левски в обиколките му, улеснява Анг. Кънчев* и др. революционери. След гибелта на Левски напътства и въвежда в тайните на к-тското дело избрания за апостол Ст. Стамболов*. През 1873-1874 работи по съживяване на к-тите в Търновско и Старозагорско и по подготовката на въст., по събиране на средства и построяване на к-тски хан край Ново село за приютяване на апостолите. Умира неочаквано от възпаление на ухото.

Разностранни интереси, влечение

към техниката и самобитна дарба на изобретател МП проявява още в Атон в опити да изгради самодвижеща се мелница, използвайки енергията на морските вълни, сетне създава оригинална водна помпа, модел на пушка, механизъм за вечен календар (последният е изобразен на фреска в 1870 върху стена на училището в Михалци, Търновско).

Оригинална личност, запомнен сред съвременниците си като неуморен скиталец — *Миткалото*, но и с напътствията си към зем. стопани, с разпространяваните подбрани семена, с познанията за лечебни билки и народна медицина. Край родното му Ново село му е издигнат (1926) паметник мавзолей по проект на известния търновски архитект Леон Филипов със средства и труд на местното население.

Библ.: *Бурмов, Ал.* Отец Матей Преображенски. Материали за биография. — В: *Бурмов, Ал.* Избр. произв. Т. 2. С., 1974, 301-335; *Маждракова-Чавдарова, О.* Нови данни за Матей Преображенски из един новооткрит негов ръкопис от 1853 г. — ИДА, 18, 1970, 163-177; *Пехливанов, Ил.* Преображения Матееви. С., 1981; *Хайтов, Н.* Матей Преображенски Миткалото. С., 1964. /ОМ/

МЕТОДИЙ Кусевич, м-т Старозагорски (мирско име: Тодор/Тоде Йовчев Кусев/Кусевич) (Прилеп, 1838-1922, Стара Загора), висш духовник, общ. и полит. деец.

Роден в търг.-занаятчийско семейство. Едва двегодишен остава без баща и израства под грижите на майка си. Учи в местното у-ще и усилено се самообразова. В средата на 19 в. Прилеп се оформя като оживен търг. и занаятчийски център, на чийто ежегоден панаир пристигат търговци от цялата страна. Едновременно с това българщината намира в градчето здрава опора и успешно се противопоставя на гърцизма, прокаран от заселилите се тук мосхополски куцовласи. Родолюбивата атмосфера се поддържа от учители като Гр. Пърличев*, Д. Миладинов*, К. Шапкарев* и Й. Хаджиконстантинов-Джинот* и др. Един от най-дейните участници в тази среда е МК, който със своята решителност и енергия, с буйния си нрав застава начело на *младите* в борбата им срещу гърцизма. Той е един от инициаторите за основаване на ч-ще и неделно у-ще в Прилеп (1867), които са едни от първите в Македония.

През 1866 и прилепчани започват борба срещу грц. духовенство и издигат искания за бълг. владици и бълг. богослужение. Когато Пелагонийският владика Бенедикт пристига в града и иска да отслужи смесена служба на бълг. и грц., богомолците в храма издигат глас: *Нейките, нейките гръчки!* и го принуждават да чете само на черк.-слав. и да не споменава името на патриарха През 1869 прилепчани окончателно скъсват връзките си с Патриаршията и влизат в сношение с бълг. архиереи в Цариград. На Църк.-народния събор (1871) за представител на Пелагонийската (Битолска) епархия е избран МК, което е безспорно признание за приноса му в ЦНД. Според екзархийския ферман (1870) Пелагонийска епархия, както и повечето мак. епархии не влизат в диоцеза на Бълг. църква, поради което на предварителните заседания се разгарят и оживени спорове относно приемането или не на мак. представители. Защитавайки присъствието си на Събора, МК заявява: *С какво право вие ще откажете да ни приемете тук? Не сме ли ние толкова българи, колкото и вие? Издаде се ферман за създаване на българска църква. Ние искаме за нас този ферман; ние искаме да влезем в тази църква. Кой може да се противопостави на това?* След авторитетната намеса и на Г. Кръстевич* мак. представители са приети и се прави решителна крачка към заздравяване на националното единство. През 1872 МК отново е в Цариград, за да участва при избора на първия бълг. екзарх. Учителства 1 г. в цариград. квартал Айналъ Чешме (1872-1873) и на 4 апр. 1873 приема монашество с името *Методий*. През ноем. с.г. е ръкоположен в архимандритски сан и назначен за протосингел на Панарет Пловдивски*.

След Апр. въст. настъпва звездният час за МК. В Пловдивската митрополия пристигат сведения от цялата епархия за кървавото потушаване на бунта. МК е сред първите, които правилно преценяват, че събраната информация трябва да бъде направена достояние на световната общественост, за да се предизвика намесата на Великите сили. Придружавайки Панарет Пловдивски*, който междувременно е извикан в Цариград (май 1876), той успява да пренесе сведенията *увити в краката си*. Влиза в състава на негласно създадената към Екзархията *Народна комисия*, в която заедно със Ст. Панаретов*, Ив. Славейков, Г. Тишев и др. превежда събраните материали и чрез директора на *Роберт колеж* д-р Дж. Уошбърн ги прави достояние на кореспондента на анг. *Daily news* Едуин Пиърс. Неговите дописки са първи в европ. преса, където подробно се разкрива истината за събитията в Б-я. По време на дипл. мисия на Др. Цанков* и М. Балабанов* МК поддържа кореспонденция с тях и ги снабдява с последни сведения за поведението на тур. власти в страната. През есента на 1876 комисия, възглавявана от МК, е в центъра на подготовката на мемоар до Царигр. посланическа конференция (1876-1877), придружена със статистика на населението и етнографска карта.

След избухването на РТОВ по собствена инициатива напуска Цариград и през Одеса се озовава в щаба на рус. армия при Горна Студена. По настояване на кн. В.А. Черкаски подготвя специален доклад до имп. Александър II (1855-1881) относно общ.-ик. положение на българите. След това активно се включва в дв. срещу решенията на Берлински конгрес (1878). Със знанието на екзарх Йосиф I* инсценира разширение на унията в Македония с цел да окаже натиск върху рус. дипломация и да се запази седалището на Екзархията в Цариград. Става протосингел на екзарха и полага грижи за откриването на бълг. у-ща в Македония (1880-1886).

48-годишен заминава за Русия и завършва Киевската сем. (1884-1886) и Петербургската дух. академия (1888-1892). Пръв ректор е на основаната през 1892 бълг. сем. в Цариград. 2 г. по-късно е ръкоположен за Велички епископ, а след това е назначен за управляващ Старозагорската епархия (1894).

На 14 юли 1894 е избран за Старо-

загорски м-т и остава такъв до края на живота си. По негова инициатива голите хълмове на Ст. Загора се залесяват и се създава парка *Аязмото*. Заради опозиционни прояви при освещаване храм-паметника при с. Шипка изпада временно в немилост, но по-късно е реабилитиран. След Осв. публикува материали по общ.-полит. въпроси.

Библ.: *Василев, Р.* Архимандрит Методий Кусевич и Априлското въстание. — В: Априлското въстание и Българската православна църква. С., 1977, 441-469; *Дометиан, Архимандрит.* Методий Кусевич и църковно-народната борба. — В: 100 години от учредяването на Българската екзархия. С., 1971, 275-293; *Кюркчиев, П.* Методий Кусевич. Едно знаме на българския дух. С., 1934; *Радев, Хр.* Зелената корона на владиката. Книга за Методи Кусевич. С., 1994; *Църнушанов, К.* Големият български възрожденец митрополит Методий Улучев. С., 1992. /ПБ/

МЕХМЕД ПАША Булгар (неизв.—след 1602, неизв.), висш осм. чиновник.

Попада в двореца вследствие на девширмето (кръвния данък). Издига се в адм. кариера и през 90-те г. на 16 в. получава титлата *паша*, след което е назначен за валия на Тирхале (дн. Трикала, Гърция). Уволнен през 1602 за несправяне със служебните задължения. МП не успява да преживее отстраняването си от поста и скоро след това умира.

Библ.: *Sicil-i Osmani.* Dördüncü Cilt, Istanbul, 1311 (1893-1894), p. 137, (на арабица). /ЕР/

МЕХМЕД ПАША Калафат (Софийско, неизв.-1792, неизв.), еничарин, осм. сановник.

Управител в чифлика на Челеби Мехмед ага от Русе, когато приема исляма. Заминава за столицата и успява да се запише за еничар. През 1757 получава назначение като командир на еничарския корпус (еничарски ага). Съперниците му успяват да го злепоставят пред султана и той е принуден да бяга от Цариград. След време се завръща и постепенно, с голяма настойчивост, започва кариерата си отначало. И този път делата му не вървят гладко: издиган и свалян е в еничарската офицерска йерархия, за да успее през 1777 за втори път да стане еничарски ага.

На 1 септ. 1787 МПК достига върха в своята кариера с назначаването си за велик везир. Ист. хроники се отнасят сурово към пашата, твърдейки, че той бил прост и неграмотен човек, не умеел да пази държ. тайна и не се справял със задълженията си. По тази причина през авг. 1779 е уволнен и изпратен на заточение, а имуществото му конфискувано. След няколко г. получава помилване и известно време изпълнява длъжността комендант на Белградския гарнизон. Според осм. историци най-добрите дела на МПК били преминаването му в ислям и напускането на земния живот.

Библ.: *Osmanzade Taib Ahmed.* Hadigat ül-vüzera. Ikinci Kısım, Freiburg, 1969, p. 30 (на арабица). Danişmend, I. H. Izahlil Osmalnlil Tarihi Kronolojisi. Cilt 5, Istanbul, 1971, p. 65. /ЕР/

МИЛАДИНОВИ, учители, книжовници, дейци на ЦНД.

Димитър Христов (Струга, 1810-1862, Цариград). Учи в м-ра *Св. Наум* край Охрид и в Янинската гимн. (1833-1836). Притежава богати познания по грц. език и л-ра. Ползва ит. и фр. Учител в Охрид (1830-1832, 1837-1839, 1845, 1848-1849), Струга (1839-1840, 1859-1860), Кукуш (1840-1842, 1857-1859), Магарево, Битолско (1843-1844, 1846-1852), Битоля (1852-1855) и Прилеп (1856-1857). Посещава (1855-1856) Мостар, Сараево, Карловац, Нови Сад и Белград. Определен (1860) от царигр. българи да събира помощи от населението в Македония за построяването на бълг. църква в Цариград. Изпълнява успешно възложената му мисия. Дописник (1860-1861) на *Цариградски вестник* и на *Дунавски лебед.*

Особено ценни за богатата му педагог. дейност са неподражаемото красноречие в съчетание с благост и чувство за хумор. Притежава изключителна упоритост и пъргав ум, с които завладява възпитаниците си и събеседниците си. ДМ умее да вдъхне не само на учениците си, но и на всички свои слушатели мислите и убежденията си. На вън. вид е нисичък и слаб, но със здраво и гъвкаво телосложение. Още в нач. на своята работа като учител по грц. ДМ се посвещава на възхода на нац. просвета в Македония, където според него *всички се учат на елинско писмо и се наричат елини и с време, ведно с езика си, променят и нравите, а следователно народността се смесва с чувствата.*

През втората половина на 50-те г., след пътуване из Сърбия и Австрия, той е с напълно оформени виждания за средствата, с които трябва да се развива бълг. просвета и самосъзнание. ДМ е безусловно убеден, че борбата за право на роден език в у-щата и църквите е от решаващо значение за запазване и напредък на бълг. нация. Като учител в Прилеп, с активната подкрепа на Р. Жинзифов*, успява да въведе преподаване на роден език. С възторг се отзовава (1857) на молбата на кукушани да работи в бълг. им у-ще: *Вие първи в Източна Македония почвате да изучавате езика на дедите ни, вие първи обезсмъртявате в славянската история своето отечество.* С помощ от Зографския м-р и от Русия през 1858-1859 в осн. (взаимно) у-ще се учат 250, а в класното — 50 ученици. Вдъхновен от успехите на у-щето, ДМ проектира и създаване на гимн. в Кукуш. За осъществяването на тази идея, както и за откриването на бълг. у-ща в Битоля и Охрид, той мобилизира местната общественост и търси съдействието на рус. общественици и дипломати.

ДМ е един от най-влиятелните водачи на борбата за възраждане на българщината в Охридската епархия и особено в Охрид и Струга. В края на 50-те г. местното население настоява пред Патриаршията за назначаване на българин владика, за бълг. в храмовете и у-щата. Въпреки острата съпротива на грц. духовенство и на гъркоманите в Охрид ДМ заедно със своите съмишленици успява да издейства служби на бълг. в м-тската църква и учител на *приобретений ни майчин язик*, както сам пише (1859) в писмо до Ив. Денкоглу*. За тежките условия, при които се развиват и осъществяват бълг. инициативи, е показателен фактът, че често учебните занимания се провеждат късно вечер или рано сутрин преди изгрев слънце, на светлината на фе-

нери и свещи, за да се избегнат преследвания от страна на гърци и гръкомани. Успехите на бълг. църк. и просв. дв. в града той съобщава в специални дописки, обнародвани в *Цариградски вестник* и в *Дунавски лебед*.

Участието в бълг. култ.-нац. дв. в Кукуш, оглавявано тогава от Н. Станишев*, в Охрид и Струга сближава ДМ с мнозина изтъкнати българи от цариград. колония и особено с Иларион Макариополски*. Той общува и с рус. общественици и дипломати, интересуващи се от развоя на острия конфликт между българите и Патриаршията. ДМ полага и грижи за подготовка на висукообразовани кадри за нуждите на бълг. просвета. С негова помощ постъпват в рус. учебни заведения брат му КМ, Р. Жинзифов*, Константин Станишев, Васил Диамандиев, Андрей Стоянов, Никола Делииванов и др. Мнозина негови ученици израстват като ревностни родолюбци и последователи на делото му. Сред тях са Андроник Йосифов, Янаки Стрезов, Гр. Пърличев*, бр. и синове Робеви*, Паунчеви и др.

ДМ познава добре народа си и се възхищава от неговото поетическо творчество. Известно е, че неговата майка е забележителна певица. Той започва да събира народни песни през 1845 под влияние на рус. славист В. Григорович, с когото се среща в Охрид. Този интерес предава и на брат си КМ. Постепенно се оформя идеята за издаване на сборник и към 1854 двамата братя с много труд записват около 700 песни, като ДМ извършва по-голямата част от работата в Прилеп, Кукуш, Струга. Под въздействието на ДМ развиват фолклорна дейност Янаки Стрезов, К. Шапкарев*, Марко Цепенков*, като постепенно се формира истинска школа в тази област, целяща да разкрие богатството на бълг. народна поезия като част от културата на слав. народи. Фолклорните си проучвания, педагог. и общ. си работа К. Шапкарев определя като опит да съдейства *за осъществяването на високославените Миладинови идеали като техен верен последовател и неотклонен приемник и продължител.*

Като един от най-авторитетните и влиятелни борци за култ.-нац. независимост ДМ става обект на преследване от страна грц. духовенство, оглавяващо Солунската митрополия и на Кукушкия владика Мелетий. Набеден от фанариотите за агитатор, който подбужда българите срещу султ. власт и за рус. агент заради връзките с рус. дипломат Ал. Рачински, ДМ е арестуван. Въпреки застъпничеството на влиятелни българи от Битоля и Охрид, вкл. Д. Робев*, владиката Мелетий успява с измама да събере подписи на българи от епархията си под махзар, в който се казвало, че ДМ подбужда населението против властта и агитира за съюз с Русия. Арестуван е в Струга (16 февр. 1861). Прощавайки се с охридските българи, при отвеждането му към Битоля, където е съден от криминален съд, ДМ казва: *Аз отивам на вярна смърт, но народът български, за когото съм ратувал и за когото ще умра, няма да умре заедно с мене. Той ще остане и подир мене и един ден ще възкръсне величествен. Той тогава ще оцени и моята кръв! Аз посях семето, а вие бъдете живи да пожниете плодът му.* След тримесечен престой в битолския затвора е откаран в Цариград, където умира в тъмница.

Константин Христов (Струга, 1830-1862, Цариград). Получава образование при брат си ДМ, в Янинската гимн. (1844-1847), в Атинския у-т, където следва грц. филология (1849-1852). През 1856 заминава за Одеса. Следва (1857-1860) в Ист.-филолог. ф-т на Моск. у-т. Учител в Търново, Битолско (1847-1849) и в Магарево, Битолско (1852-1855). Един от основателите на Моск. бълг. дружина (1859) и на сп. Братски труд. Публикува свои стихове в сп. Български книжици, сп. Братски труд и в. Дунавски лебед (1858-1860). Преводач от тур. При опит да спаси брат си е арестуван (авг. 1861) и затворен в Цариград, където умира.

Особено активна е дейността на КМ след заминаването му за Русия. Като студент общува с мнозина българи — Р. Жинзифов*, К. Геров*, Васил Попович*, Константин Станишев и др. В Москва слуша лекции на изтъкнати рус. слависти, историци и фолклористи. Тук написва и най-добрата си поетическа творба — елегията *Тъга за юг* (*Дунавски лебед*, 7 февр. 1860). Превежда (1858) съчинението на Ив. Флеров *Православни църковни братства во Югозападната Русия*. Книгата, издадена в Москва с предговор от брат му ДМ, е специално предназначена за антиуниатската пропаганда. Тя е разпространявана в Македония (ок. 10 х. екз.) по време на ръководената от Н. Станишев* Кукушка уния.

КМ упорито работи върху подготовката на замисления с брат му сб. от бълг. народно творчество. Привлича за осъществяването на това дело Р. Жинзифов*, С. Филаретов*, К. Геров*, Васил Чолаков, който изпраща песни, записани в Панагюрище от М. Дринов* и Н. Бончев*. Опитът му да намери средства за издаването на сб. в Русия са неуспешни. КМ изпраща писмена молба за съдействие до хърв. епископ Йосиф Щросмайер, който е привърженик на идеята за слав. взаимност и се отнася със съчувствие към съдбата на бълг. народ. Получил положителен отговор, КМ се среща във Виена (юни 1860) с епископа, който настоява за преписването на песните: *Гърците са причинили на вас, българите доста беди и неволи; остави се затова от техните букви, та прегърни славянските букви.*

От Виена КМ отсяда до пролетта на 1861 в резиденцията на Щросмайер в Дяково и оставя спомен за *момък скромен, трудолюбив, невинен и крайно родолюбив — същински жив образ на достойния свой български народ.* Тук той преписва, подрежда в 12 дяла, номерира, поставя бележки на събрания обемист фолклорен материал. Негова е заслугата за отпечатването на книгата с помощта на поканени от него спомоществователи от Хърватско, Сърбия, Виена, Прага и др. И довежда докрай едно огромно по значимост дело за историята и културата на своя народ, защото, както пише в предговора КМ: *народните песни са показлъка на степенот од умственото развитие от народот и огледало на неговиот живот народот е секогашен и велик певец.* На своята работа иначе крехкият и болнав КМ гледа като на свещен дълг пред отечеството. За него *при днешните обстоятелства на нашия народ не само свещениците, но и*

ние, миряните, трябва да бъдем свещеници не само като ширим по възможност просветата и приготвяме народа за свобода, но като жертваме, ако е нужно, кръвта и живота си за своя народ.

Царевна Димитрова (Струга, 1856-1934, София), учителка.

Дъщеря на ДМ. Учи в родния си град. С помощта на рус. консул в Битоля М.А. Хитрово продължава (1866-1874) образованието си във *Фундуклеевската гимн.* в Киев и е настанена в *Левашовския пансион.* Владее рус., фр. и нем. Преподава (1874-1879) бълг., история и география (Отечествознание), Стария и Новия завет в Шуменското класно дев. у-ще. По-късно учителства в Етрополе и Свищов. Управителка на Солунската дев. гимн. (от 1882) и на дев. у-ще в Прилеп (1889-1891).

Още с пристигането си в Цариград (юли 1874) ЦМ е назначена за учителка в Шумен. В нарочна дописка в. *Век* (бр. 25, 1874) съобщава, че тя има всички качества за това високо звание във време, когато от особена важност е образованието на женския пол. За кратко ЦМ с помощта на своята съученичка от Киев Кръстина Бацарова-Златоустова увеличава класовете от 2 на 4. Със специално писмо председателят на Окр. училищен съвет Симеон Варнеско-Преславски* я назначава (1879) за *надзирателка на четворокласното девическо училище.* В кръга на нейните задължения е и ръководството на вечерните занимания с външни ученички, организирането на неделни уроци, изнасянето на беседи пред девойки и жени. Обикновено ученичките са доста големи на възраст, някои вече сгодени или омъжени. Във вечерното у-ще ЦМ води ускорен курс. *Учеше се с любов и преданост към науката* — спомня си тя. Шуменци дълбоко ценят нейната безкористна и предана служба. ЦМ неуморно възпитава любов към бълг. минало.

След избухване на РТОВ по нейна инициатива няколко сърцати българки тайно ушиват знаме, което шуменци поднасят на ген. Тотлебен при влизането на рус. войски в града. До края на дните си потомката на Миладиновия род отстоява своето верую: *Ние, българите, знаем да търпим с християнско смирение, но живеем и ще живеем само със светия измъчен лик на нашата родина. Този свет и измъчен лик не ще може да ни отнеме никой на света, колкото и столетия още да преминат през главите на неразумното човечество.*

Библ.: *Алексиев, В.* Майка ми. Спомени. — Славяни, 1973, № 2, 36-38; *Арнаудов, М.* Братя Миладинови. Живот и дейност (1810, 1830-1862). С., 1969; *Динеков, П.* Делото на Димитър и Константин Миладинови. С., 1961; *Миладинова-Алексиева, Ц.* Епоха, земя и хора. Из българското минало. Посмъртно издание под ред. на *д-р Вл. Алексиев.* С., 1939 (второ изд. 1985); *Михайлов, К.* Силна е вярата народна (Царевна Миладинова). — В: Българки. Биографични очерци. С., 1982, 96-108; *Шишманов, Ив.* Значение и заслуги на братя Миладинови. — Сп. БАН, № 2, 1912, 43-72; *Шапкарев, К.* Материали за животоописанието на приснопаметните братя Хр. Миладинови, Димитрия и Константина. — В: *Шапкарев, К.* За възраждането на българщината в Македония. С., 1984, 375-455. /ЖК/

МИЛАРОВ, Светослав (истинско име: Светослав Николов Сапунов) (Цариград / Габрово, 1850-1892, София), журналист, писател, редовен член (1884) на БКД.

Баща му Никола Сапунов е член на царигр. абаджийски еснаф и активен участник при издействането фермана за откриване на бълг. черква *Св. Стефан* в Цариград. СМ учи там във фр. кат. у-ще на Лазаристите в Бебек. От 1862 продължава образованието си в гимн. в Загреб като стипендиант на хърв. епископ Й. Щросмайер. Той прекъсва обучението си, за да участва във Втората бълг. легия (1867-1868), а след разтурянето ѝ заминава за Босна. За кратко време учителства там (Белина, 1868). През 1868-1869 се премества в Цариград и се изявява на журналистическото поприще — на 19-годишна възраст сътрудничи на П.Р. Славейков* при редактирането на в. *Македония.* Владее добре фр., нем., грц. и срб.-хърв.

СМ по собствените му думи е изпратен от създадения под егидата на П.Р. Славейков* през 1869 полит. к-т в Цариград, чийто секретар е той самият, във Влашко, за да установи връзки с бълг. революционери там. През същата 1869, когато бълг. емиграция се активизира и организира, осм. власт също предприема някои контрамерки. Така през есента на 1869 великият везир Али паша изпраща в крайдунавските бълг. и рум. градове и в Букурещ серия от шпиони, за да проучат плановете на рев. дейци. В тогавашната преса има доста мнения, че СМ е един от тях. Той се явява в Букурещ не само с дуалистична платформа за бълг. осв. дв., но и с предложение за използване на средства от шпионската мрежа за издаване на бълг. вестници. Фактически СМ не успява да изпълни задачите си, тъй като не е приет с доверие от букурещките среди и се завръща в Цариград, където 2 г. прекарва в затвора (1870-1872).

С помощта на рус. посолство СМ избягва в Одеса (1872-1873). През 1873 е във Виена, където сътрудничи на рус., чешки и хърв. в-ци с материали от полит. характер. През 1874 се връща в Загреб, където поддържа връзки с хърв. учени и писатели като В. Ягич, Й. Щросмайер и др. След като завършва гимн. СМ се записва в Юридическия ф-т на Загребския у-т, но не го завършва. По време на Апр. въст. се премества в Браила и участва в редактирането на в. *Възраждане* заедно с Т. Пеев* и Ив. Драсов*. През РТОВ е преводач и участва в сраженията край Плевен, за което получава орден.

След Осв. СМ продължава да работи като журналист в Пловдив (*Марица),* в Търново (*Българский лев,* 1879), в либералните в-ци *Целокупна България* (1880-1881), *Независимост* и др. По-късно основава и хумористичен в. *Клепало* (1884-1885). Публицистичните му дарби му позволяват да се залавя с най-различни жанрове в журналистиката. За кратко време СМ заема и поста секретар в бълг. агентство в Белград, служи и в М-вото на вътр. работи, работи и като учител в София.

Участва активно в полит. борби. Член е на Либералната партия, гравитирайки към умереното ѝ крило. След преврата от 1881 е репресиран, поради изявеното му русофилство. В нач. на 1885 бяга в Изт. Румелия. По

време на управлението на Ст. Стамболов* е арестуван и емигрира за 3 г. в Сърбия, Румъния и Русия. След амнистията през 1889 се връща в Б-я, но не се занимава повече с журналистика. Скоро след това е интерниран за 2 г. в Карнобат. Обвинен е в участие в убийството на министъра Хр. Белчев и е осъден от военен съд. Обесен в двора на Черната джамия в София през 1892.

Лит. му наследство е доста разнообразно. СМ има публикации във възрожд. печат. Пише стихове, драми, романи, статии, фейлетони. Заради статията му *Двете касти и двете власти*, писана в затвора, в. *Македония* е спрян през 1872. Същата съдба сполетява и в. *Напредък* заради откъс от драмата *Падането на Цариград* през 1874. След Осв. публикува *Спомени от Цариградските тъмници* (1881), написани и издадени първо на хърв. (1876), *История на българския народ 679-1877* (1885). Запазен е и полит. му дневник, заради който е осъден на смърт.

Библ.: *Боршуков, Г.* История на българската журналистика 1844-1877, 1878-1885. С., 1965, 219-220, 292, 366-367, 393 и др; *Миларов, Св.* Спомени от Цариградските тъмници. Ред. *И. Тодоров.* С., 1994; *Стателова, Е. Ето ме цял пред вас* (Светослав Миларов). — Във: Върхове на българската журналистика. Т.1. С., 1976, 321-338; *Шарова, К.* Към историята на българското освободително движение през 1869 г. — В: Сборник в чест на проф. д-р Христо Гандев. Изследвания по случай 75 години от рождението му. С., 1985, 195-225. /ЕД/

МИЛЕНКО, майстор (Блатешница, Радомирско, или Радомир, неизв. — неизв.), строител.

Устабашия е на Радомирския дюлгерски еснаф през 1847. ММ изгражда редица църк. храмове в зап. българ. земи през 40- 50-те г. на 19 в. Негово дело са църквите *Св.Никола* в Дупница (1844), *Св.Никола* в с. Баланово, Дупнишко, *Св.Богородица* в Бобошево, Кюстендилско (1851), *Св.Петка* в Трън (1853), както вер. и църквата *Св.Илия* в Граница, Кюстендилско (1857). Освен култови сгради, ММ строи през 1859 и мост в с.Бобошево *сос царска заповед и иждивение* (очевидно изпълнявайки държ. поръчка). През същата 1859 му е възложена реконструкцията на *Вехтата махала* (комплекс от стари сгради) в атонския м-р *Зограф*, предложение, което ММ приема в нарочно свое писмо до игумена и стареите на м-ра.

Най-забележителното произведение на този възрожд. майстор обаче е южното крило на Рилския м-р, съградено за около 2 г. (1845-1847) и известно като *сградата на първомайстор Миленко.* В нея са били разположени жилищни монашески килии, общата трапезария, клисарницата (в която са се помещавали библиотеката, сосудохранителницата, жилището на клисарите и др.) и болницата. Това е най-монументалната част на м-ра. Построена на силен наклон и отвън два пъти по-висока отколкото към двора, постройката изисква сложно конструктивно решение. С нейното изграждане почти се затваря неправилният четириъгълник на жилищните постройки на м-ра, затова пред ММ е стояла и нелеката задача да свърже архитектурно тази част с останалите две изградени вече крила. ММ ги следва стилово, особено сградата на майстор Алекси, но разполага различно своите колонади, добавя две издадени стълбища, украсява по-ярко цялата сграда. Ас. Василиев намира влияние на архитектурата на някои Атонски м-ри и по-специално на строените през 18 в. източни жилищни помещения в Зографския м-р върху архитектурния му замисъл. При завършването на строежа, в корниза на зап. стена отвън, възрожд. майстор с тухли взижда надписа *1847 Миленко оустабаши Радомир.*

Библ.: *Василиев, А.* Български възрожденски майстори. С., 1965. 679-682; *Мавродинов, Н.* Изкуството на Българското възраждане. С., 1957, 128-129, 137; *Радкова, Р.* Рилският манастир през Възраждането. С., 1972, 71-73. /СЯ/

МИЛКОВ, Тодор (Караорман, дн-Черногорово, Хасковско, 1841-1927, Пловдив), учител, общ. деец.

Възпитаник на петкласното тогава Пловдивско централно у-ще *Св. Св. Кирил и Методий.* През 1866 ТМ се озовава в Лозенград, най-вероятно по поръка и с материална помощ на архим. Антим*, по-сетнешен екзарх, който е родом оттам. Градът е със смесено население (българи, гърци, турци, евреи), дотогава в общите за православните у-ща и църкви рядко се чува българ. реч. В махалата Каракаш ТМ започва да преподава в първото за този град съвременно българ. у-ще. Най-напред то е само взаимно, сетне се създават и един-два класа. Най-вероятно по инициатива на ТМ през 1867 за първи път в Лозенград се празнува 11 май. Неговото у-ще за момента е едно от най-добрите в Южна Тракия, ТМ е отличен учител, но поради съперничеството си с Я. Рододарович* е принуден през 1870 да се премести в М. Търново.

И тук, където преди него също българ. просвета е слаба, ТМ създава добро у-ще. Възстановява и празнуването на 11 май, който дотогава в М.Търново е отбелязан само веднъж — през 1862, когато там пребивава с антиуниатска мисия архим. Антим*. ТМ е известен из Странджа с перфектните си познания по осм.-тур. Полага много усилия, за да убеди местните първенци в ползата от образование на момичетата. Девическо у-ще и женско благотв. д-во обаче се основават няколко години по-късно, като за ТМ остава заслугата да е техен инициатор.

През 1872 ТМ става капу-кехая на Екзархията. Във временното рус. управление (1877-1878) заема служба в Лозенград, участва в протестните акции срещу Берлинския конгрес (1878), който връща Южна Тракия под пряката власт на султана. След това е чиновник из Южна България. Живота си завършва като книжар.

ТМ сътрудничи в царигр. българ. преса. Автор е и на първата по-цялостна биография на екзарх Антим* (*Антим, първи български екзарх. Животът и духовно-обществената му деятелност.* Пловдив, 1899), за племенницата на когото е женен.

Библ.: *Аянов. Г.п.* Малко Търново и неговата покрайнина. Бургас, 1939, passim. *Попов. Ив.* Лични спомени от живота и дейността на Яни Д. Рододарович от Лозен град. — В: Тракия през Възраждането. Спомени. Съст. Ил. Тодев. С.,1996, 144-149; *Тодев. Ил.* Бълг-

гарско национално движение в Тракия 1800-1878. С.,1994, passim. /МГ/

МИНКОВ, Тодор Николаевич (Русе, 1830-1910, Гродненска губерния, Русия), просв. деец, спомагателен (1868) и дописен (1876) член на БКД.

Роден в заможно семейство, баща му работи заедно със зет си — търгуват във Влашко и Австрия. ТМ взима името на вуйчо си, който е негов кръстник и се грижи за образованието му. Той му осигурява за домашен учител грък от Цариград, дори поръчва на дърводелец специален чин за малкия ученик. ТМ продължава образованието си във Виена, където завършва гимн., следва и в Политехниката в Дрезден до 1861.

Участва в Крим. война като доброволец (втори адютант на кн. Горчаков) и в Пол. въст. през 1863. През 60-те г. ТМ отива в Русия. По убеждения е русофил и привърженик на рус. помощ за бълг. образование, и то не висше, а средно с цел подготовка на учители. Познанството му с кн. Горчаков, дългогодишен канцлер и министър на вън. работи (1856-1882), оказва благоприятно влияние върху бъдещата му кариера. През 1862 е назначен за възпитател в Южнослав. пансион към гимн. в Николаев, който е открит през с. г. от рус. правителство с цел да превърне Одески окръг в център на обучението на южнослав. младежи. В края на 1863 обаче пансионът е затворен и ТМ е освободен. Причините са най-вероятно ик., както и недоразумения между ТМ и организацията на българите в Одеса — ОБН. Рус. М-во на просветата решава, че приемането и покровителството над младежите ще се осъществява чрез ОБН. Това води до напрежение в отношенията между ТМ и ОБН, защото той смята, че подборът трябва да става чрез рус. консули при посредничеството на бълг. общини.

С намесата на някои славянофили през 1867 Пансионът е отворен наново, но вече като частно учебно заведение с управител ТМ. Рус. правителство отпуска 35 стипендии, но през първата г. има само 23 ученика. В продължение на 25 г. през него минават ок. 800 българи. ТМ поема издръжката на много младежи, както и заплатата на специален учител по бълг. Пансионът се помещава в дома на съпругата му, която е рускиня от богато семейство в Николаев. Той е двуетажна, масивна постройка, снабдена с мед. служба и библиотека. Има податки, че ТМ се среща и с рус. имп. Александър II (1855-1881), който минава през 1875 през Николаев, и с първия бълг. кн. Александър Батенберг (1879-1886).

През 70-те г. се появяват много нападки в пресата срещу Пансиона и лично срещу ТМ. Критикуват го за лошо качество на храната и печалбарство за сметка на учениците. Опонентите произхождат главно из русофобски среди. Същевременно важната заслуга на Пансиона за бълг. образование е схваната от доста съвременници — запазено е писмо на първия бълг. екзарх Антим I* до ТМ, като Д. Войников* е изпратен от Екзархията на проверка. Резултатите от мисията си той публикува през 1875 във в. *Напредък*. След Осв. отново се отправят обвинения към ТМ, защото не се връща в България. През 1897, когато е зле материално, той посещава родината си, но като рус. поданик не получава пенсия.

През 1878 ТМ прехвърля Пансиона в имението на жена си в Гродненска губерния и го ръководи до закриването му през 1892. През 1880 там се създава ученическо д-во *Братски труд*, което издава и в. със същото име (1881-1885). След Осв. обаче броят на възпитаниците постепенно намалява.

Участникът в Пол. въст. (1863) не остава безучастен и към бълг. рев. прояви. Поддържа връзки с доста рев. дейци. Има сведения, че се среща с войводите Ильо Марков* и Филип Тотю* и подпомага въоръжаването на техните чети. Поддържа връзки и с Л. Каравелов* и Хр. Ботйов*. Запазено е едно писмо на Хр. Ботйов, който пише на М. Греков да събира пари в Русия и да ги изпраща чрез ТМ във Влашко.

По време на Първата световна война домът му изгаря и архивата му е унищожена.

Библ.: *Абрашев, П.* Южнославянският пансион в Николаев (Материали за историята на пансиона и биографията на неговия директор). — СбНУНК, 1909, XXV, № 1, 1-98; *Генчев, Н.* Одеското българско настоятелство, ГСУ-ФИФ, 1972, 64, ч. 3, с. 65; *Тодоров, С.* Тодор Николаевич Минков. 1830-1906. Живот, дейност, заслуги. С., 1970; *Хаджиниколова, Е.* Южнославянският пансион в град Николаев през Възраждането. — Ипр, 1975, № 1, 57-68. /ЕД/

МИНЧЕВ, Георги Хадживанчов (Хасково, 1851-1903, София), участник в нац.-осв. дв.

Син на богатия търговец х. Иванчо Минчев (ок. 1808-1896), активен участник в ЦНД, заточеник в Мала Азия по време на РТОВ. ГМ учи в родния си град и в Пловдивското класно у-ще при Й. Груев, след което помага на баща си. Пътува по търг. дела в Румъния, където установява връзки с рев. емиграция. Учи в търг. у-ще в Триест (1869-1870), където не остава чужд на борбите на Гарибалди за обединение на Италия. ГМ е сред съоснователите на рев. к-т в Хасково, създаден от Левски. След т.нар. х. Ставрева афера (1873) е заточен в Диарбекир. Успява да избяга (1876) и се установява в Румъния. Като доброволец участва в РТОВ, а след Осв. се завръща в Хасково, където урежда образцово зем. стопанство. Последователен русофил и либерал от крилото на Др. Цанков. През време на Стамболовия режим (1887-1894) ТМ е арестуван и интерниран; по-късно е окр. управител в Хасково, Ловеч и София.

Брат му **Михаил** (Хасково, 1852-1891, Хасково) също е участник в нац.-осв. д-ние. Учи в родния си град и в *Роберт колеж* в Цариград. Занимава се с търговия и участва дейно в култ.-просв. живот на Хасково. Член на Хасковския рев. к-т. След неуспешното покушение срещу хасковския гъркоманин х. Ставри (1873) е заточен в Диарбекир. Подир тригодишно изгнание успява да избяга заедно с П. Берковски. През време на РТОВ е преводач в щаба на рус. армия. След Осв. е кмет на Хасково.

Сестрата на ГМ **Теофани** (1845-1927) е съпруга на Хр. Златаров, член на Хасковския рев. к-т; другата сестра, **Евгения** (неизв.-1883), също е съпруга на революционер — П. Берковски.

Библ.: ЕБВИ, с. 419; *Берковски, П.*

Из въспоминанията ми. Лом, 1894, passim. /МГ/

МИНЧООГЛУ Хаджидимов, х. **Никола** (Николй) х. (Търново, 1826-1892, Търново), църк. деец, търговец.

Богат, образован и с голямо влияние търновски търговец, НМ е член на делегацията, упълномощена от Търновската епархия да отстоява бълг. искания за отстраняване грц. владика Панарет и назначаване на Нефит Бозвели* на негово място. Когато това не става, НМ застава начело на борбата срещу приемника на Панарет, фанариотина Неофит Византиос. Активен участник в ЦНД, НМ е представител на Търновска епархия в Църк.-народния събор (1858-1860), където решително брани бълг. нац. интереси. Заедно с Хр.П. Тъпчилещов* защитава Великденската акция (3 апр. 1860) пред Високата порта. Противник на унията с кат. църква, НМ заедно с Иларион Макариополски*, Авксентий Велешки*, Хр.Т. Тъпчилещов* и Т. Бурмов* подписва позива до българите да не се отказват от православието (дек. 1860). Проявява твърдост с отказа си да участва в Смесения патриаршески съвет по решаването на църк. въпрос (1863).

Участва в екзархийския Народноцърк. събор (1871); привърженик на принципа за съборност на църквата; член на Привременния смесен съвет на Екзархията за изработване нейния проектоустав (1870). Като член на Смесения съвет участва в преговорите (1871) с патриарх Антим VI Кутлянос за определяне границите на Екзархия.

Ползва се с авторитет и влияние пред тур. власти. Взема участие в ръководената от д-р Ст. Чомаков* акция (1876) за представяне благодарствени адреси в защита на тур. п-во след Апр. въст., събирайки подписи в Сев.-изт. Б-я. Депутат в имперското Велико народно събрание (Милет меджлиси, 1877-1878). Член на Смесения съвет при избора на екзарх Йосиф* след отстраняването на Антим I* (апр. 1877).

Ръководи търг. къща в съдружие в Търново и в Цариград (до 1871). Благодетел на В. Търново. Неговият хан е построен през 1858 от Кольо Фичето*.

Библ.: ЕБ. Т.4, с. 273; *Кирил, патриарх Български.* Екзарх Антим 1816-1888. С., 1956, с. 114, 148, 306, 316, 748, 786, 794; *Маркова, З.* Българската екзархия 1870-1879. С., 1989, 35-38; БП ИНБЛ. Т. 3., с. 24, 64, 71, 74-75. /МГ/

МИРКОВИЧ, д-р **Георги Вълкович** (Сливен, 1826-1905, Сливен), лекар, участник в униатското дв., общ. деец, дописен (1881) и действителен (1884) член на БКД.

За кратко време учи в Куручешменското у-ще (1848), след това в кат. у-ще на Лазаристите в Бебек, Цариград. Завършва медицина в Монпелие (1856). Лекар в Сливен, Ст. Загора, Цариград (1859-1860).

В столицата става един от активните дейци на униатското дв. Заедно с архим. Йосиф Соколски*, Др. Цанков* и архим. Макарий подписва акта (18 дек. 1860) за присъединяване към Римокат. църква; сътрудничи на в. *България*, член на делегацията (март 1861) за ръкополагане в архиепископски сан на Йосиф Соколски от папата в Рим. Скоро след това се отдръпва от унията. През 1861-1866 живее в Румъния, като е практикуващ лекар в Болград, Букурещ и Браила; директор на Болградската гимн. (1861-1864); сътрудник на *Български книжици*.

Завръща се в Сливен (1866). Заедно с М. Чайковски изработва проект за модернизиране на бълг. просвета (1866). Попада под влияние на рев. среди (1866-1869); привлечен е от М. Иванов и Т. Райнов* в плана за контра шпионаж, срещу опитите на тур. власт да проникне в бълг. рев. к-ти. Като лекар във Видин (1868-1869) е арестуван по делото на революционера В. Ганчев Плевналията; заточен в Диарбекир (1870-1875), където остава да практикува лекарската си професия до 1878.

След Осв. е лекар в Сливен, Ямбол, Пловдив. Заедно с П. Минков с дружествен капитал откриват печатница в Сливен и започват да издават в. *Българско знаме* (1879). Участник в дв. срещу Берлинския договор (1878) и в Срб.-бълг. война (1885). Народен представител, награден за граждански заслуги в санитарното дело. Автор на *Кратка и методическа българска граматика* (1860), *Домашен омиопатически лекар* (1885), *Униатското движение по черковния въпрос* (1897). Редактор на в. *Българско знаме*, Сливен (1879), издател на сп. *Нова светлина или тълкование тайните явления в природата.*

Библ.: ЕБ, с. 276; ЕБВЛ, с. 454; *Кирил, патриарх Български.* Екзарх Антим 1816-1888. С., 1956, с. 43, 144; *Танкова, В.* Свободата на печата в Княжество България и Източна Румелия. Пловдив, 1994, с. 177. /МГ/

МИРСКИ, Кръстьо Иванов Попов- (Котел, 1852-1920, Варна), читалищен деец, учител, публицист, книжовник, дописен (1876) и редовен (1884) член на БКД.

Завършва Котленското у-ще, след което работи в Добруджа (Тулча, Бабадаг, Хаджиоглу Пазарджик/Добрич) и Цариград като абаджия и търговец манифактурист. Насърчен от примера и грижите на роднини — Г. Кръстевич*, Ст. Изворски* и др., КМ учи в Зем. у-ще в Табор, Чехия (1871-1874). Тук е секретар на бълг. читалище *Постоянство* и негов активен лектор — работа, която изпълнява и в Тулча, където се установява в края на 1874. Учител в Тулчанското у-ще заедно със С. Доброплодни*, Марин Тихчев и др (1875-1876). Повечето от тях се разпиляват след разгрома на Апр. въст. и началото на Срб.-тур. война (1876). Отвъд Дунав преминава и КМ, за да се завърне след осв. на Тулча.

В продължение на 1 г. (окт. 1877-ноем.1878) КМ е секретар на Окр. управителен съвет, член на читалищното ръководство, на благодетелния к-т, участник във всички инициативи на местните българи. След като Сев. Добруджа влиза в състава на Румъния, мнозина българи, главно от средите на интелигенцията, се преселват в Княжеството. Сред тях е и КМ, който се установява до края на живота си във Варна. Работи в съдебната система, няколко мандата е кмет на Варна и народен представител, член на различни д-ва, к-ти и ръководства.

Въпреки разностранната полит., адм. и култ. дейност, която КМ развива и която го прави популярен и много уважаван общественик, за съвременниците си той е преди всич-

ко публицист и всеотдаен книжовник. Половин столетие КМ не оставя книгата и перото, независимо от многобройните си задължения и невинаги благоприятните обстоятелства. *Аз работя и не ще престана да работя на бедното наше книжовно поле* — пише той през 1879. — *Ние имаме свещена длъжност да пробудим масата на многострадалния ни народ от летаргичния сън; трябва да сеем, колкото е възможно с по-голямо усилие светлината помежду ни.* Първата си публикация прави още като ученик в Табор, не навършил 20 г. Това е преводна статия от чешки, поместена в сп. *Читалище.* Там, както и в сп. *Ступан* и в. *Право,* са обнародвани и др. негови преводи или компилации, посветени на природонаучни знания, езикови въпроси, но главно на селскостоп. теми — как да сеем детелина, люцерна, против главнята у житата и т.н.

Подчертано е пристрастието на КМ към учебно-педагог. проблематика, което е резултат не толкова на краткотрайното му учителстване, колкото на съзнанието за важната роля на обучението и възпитанието в съдбините на нацията. Една от сказките му на такава тема в Тулчанското ч-ще, публикувана в сп. *Ден,* излиза след това в самостоятелна брошура *За отгледването на малките дечица* (Букурещ, 1875). Интересни са мислите на автора за възпитанието, заимствани от педагог. система на големия чешки хуманист и педагог Ян Амос Коменски.

До 1878 КМ издава *Разговори българо-руски по Й.М. Фитова* (Браила, 1877), *Научна читанка за основните български училища* (Браила, 1878), *Буквар по звучната метода, съставен за българските основни школи по най-добрите ръководства и по собствен опит от К.М.* (Киев, 1878), *Александър II. Император Всеросийски, Покровител и Избавител Български. Реч сказана на 6-й ноември 1877 г. в Тулчанското Българско. читалище от Кръстя Ив. Мирский, Тулча, Градска печатница А. Франга, 1878.* След Осв. отпечатва други 32 книги — учебни помагала, календари, разговорници, лит. преводи и др. Броят на публикациите му по в-ци и сп. до 1878 е 49, след това още 562 статии по най-различни въпроси.

Библ.: БВК. Т. 1, 244-245; *Бобчев, С.* Кр. Ив. Мирски — Летопис на БАН, V, С., 1922, 83-93; НБКМ-БИА, Ф. 295; НА БАН, Ф. 59; *Тонев, В.* Кръстьо Ив. Попов-Мирски. — ИПр, 1992, № 1-2, 147-55. /ВТ/

МИТРОФАН III (Цариград, 1520-1580, Цариград) (мирско име: Михаил), висш правосл. духовник, Цариг. патриарх.

Бъдещият предстоятел на Вселенската патриаршия е роден в столичния квартал Хаскьой. Баща му — бълг. търговец на керемиди — притежава както необходимите контакти в средите, близки до Партриаршията, така и достатъчно финансови средства, за да осигури на своя син шансове за една успешна църк. кариера. Във всеки случай сравнително скоро след замонашването си на Св. Гора, в м-ра *Великата Лавра,* младият българин попада в близкото обкръжение на Цариг. патриарси Йеремия I (1537-1545) и Дионисий II (1545-1555). Известно време служи като свещеник в патриаршеския храм в Цариград, а впоследствие е ръкоположен за м-т на Кесария (в Мала Азия) — катедра от първостепенна важност в *ранглистата* на епархиите на Цариг. патриаршия.

МТ е още един висш правосл. духовник от бълг. произход от ранните векове на осм. владичество (наред с Киприян*, Григорий Цамблак* и Йосиф II*), чието име, оправдано или не, се свързва с *латинофилски* тежнения. Контакти с папския престол той установява още в 1549, когато е натоварен да инспектира правосл. общини на о-в Керкира и във Венеция. При престоя си в Италия се среща с папата, с което възбужда възмущението на фанатичните ортодокси в Цариград и за кратък период дори е лишен от м-тски сан. Времето на своето изгнание прекарва в обителта *Св. Троица* на о-в Халки, като полага особени грижи за обновяването и обогатяването на м-рската библиотека.

МТ живее в една епоха, когато иноверното господство катализира чувството за правосл. единение между христ. народи на Балканите. Това е епоха, когато Цариг. патриаршия, под чиято духовна юрисдикция след осм. завоевание попадат повечето балк. земи и народи, все още не се е превърнала в крепост на великоелинския шовинизъм, а вратите ѝ са широко отворени за представителите на негрц. етноси в Осм. империя. Затова не е чудно, че в 1565 синът на бълг. търговец на керемиди е избран за вселенски патриарх (под името *МТ*). Впрочем издигането на българина до най-високия пост в правосл. църк. йерархия се извършва по един типичен за времето си начин. МТ получава патриаршеския жезъл след решителната намеса на могъщия анхиалски първенец Михаил Кантакузин (вероятен потомък на писателя Димитър Кантакузин*), който благодарение на несметното си богатство и приятелството си с висши осм. сановници играе ролята на истински *кадровик* на Вселенската църква.

По време на патриаршестването на МТ правосл. църква в Осм. империя е поставена пред сериозни изпитания. Тъкмо от годините на неговото управление датира акцията на осм. властници за преразглеждане статута на църк. имоти и привеждането му в съответствие с изискванията на шериата, вследствие на което множество м-ри загубват недвижимото си имущество, затъват в дългове и се разоряват.

Патриаршестването на МТ е и време на бурни военно-полит. събития за Изт. Средиземноморие и Балканите. В 1570 султан Селим II (1566-1574) започва война за о-в Кипър (тогава венецианско владение), увенчала се в последна сметка с успех. В първата фаза на войната обаче обединените христ. сили на Венеция, Испания, Папството, Малта и някои ит. държавици бележат превес, като в 1571 нанасят сериозно поражение на врага в грандиозната морска битка при Лепанто (дн. Навпакт, в Средна Гърция). Като духовен лидер на правосл. общност в Осм. империя МТ не остава безучастен към очертаващата се възможност за отхвърляне на мюс. гнет. По всяка вероятност патриархът е в течение на подготвянията от някои висши клирици от Пелопонес бунтовен заговор, който е разкрит от властите още в своя заро-

диш. Това изглежда не сломява волята му за действие. В 1572 във Варшава пристига негов пратеник — бившият Корчански м-т Тимотей — с предложение до папа Пий V за широкомащабни съвместни акции срещу османците, които обаче така и не се осъществяват. Проектът на МТ и Тимотей предвижда зап. армии да настъпят по море и по суша към Цариград в няколко направления, като един от лъчовете трябвало да мине през София. На помощ на европ. войски трябвало да се притекат въстаници от всички части на Балк. п-в — албанци, сърби и българи.

През същата 1572 МТ се разделя с патриаршеския трон. Като десетки свои предшественици и наследници на този пост и той става жертва на системата на тотална корупция, обхванала върхушката на правосл. църква по време на осм. господство. МТ слиза от престола по същия начин, по който се възкачва на него — свален е по внушение на Михаил Кантакузин поради отказа си да му *заеме* (или по-скоро подари) 10 х. дуката. Напълно възможно е за този отказ да е имало и полит. мотиви. Кантакузин се нуждае от парите, за да строи нови кораби за разбития при Лепанто осм. флот — идея, която едва ли би могла да въодушеви патриарха.

След детронирането си МТ прекарва известно време на Св. Гора, след което се завръща в Константинопол. Поддържа тесни контакти с пребиваващия по онова време в осм. столица виден протестантски богослов Стефан Герлах, който остава с отлични впечатления от високата образованост на бившия патриарх.

Като не спазва даденото при детронацията си обещание да се оттегли завинаги от вселенския престол, в 1579 МТ отново поема патриаршеския жезъл. Само няколко месеца по-късно обаче той умира.

Библ.: *Герлах, Ст.* Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград. Подбор, превод, увод и коментар *М. Киселинчева*. С., 1976, с. 48, 119, 192, 229, 251-252; *Матанов, Хр., Михнева, Р.* От Галиполи до Лепанто. Балканите, Европа и османското нашествие 1354-1571 г. С., 1988, 329-333, 341-344; *Fotic, Al.* The Official Explanations for the Confiscation and Sale of Monasteries (Churches) and Their Estates at the time of Selim II. — *Turcica*, 1994, N 26, 33-54; *Runciman, St.* The Great Church in Captivity. A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence. Cambridge, 1968, 199-200, 230; *Γεδεών, Μ.* Πατριαρχικές πίνακες, Κωνσταντινούπολις, 1890, 515-518, 523. /ОТ/

МИХАЙЛОВСКИ, Никола Стоянов (Елена, 1818-1892, София), учител, осм. чиновник, публицист, преводач, издател, дописен (1875) и почетен (1884) член на БКД.

Произхожда от заможно чорбаджийско семейство. Той е по-малък брат на бъдещия Иларион Макариополски* и баща на поета Ст. Михайловски. Първоначално учи в Елена. Съществуват някои несигурни податки, че НМ е бил за кратко на Андрос в у-щето на Т. Каирис заедно с брат си Иларион. Знае се, че той продължава образованието си в гимн. в Атина. Вероятно през 1842 или 1843 заминава за Москва. Следва във Ист.-филолог. ф-т на Моск. у-т и завършва с докторат. Той е един от първите българи, които получават висше образование в Русия.

През 1848 се връща в Елена, където учителства заедно с Ив. Момчилов* в класното у-ще (1848-1852). Там полага грижи за неговото реорганизиране. То се прочува из всички бълг. земи заради новите педагог. възгледи на НМ и ученици, които след това стават учители, започват да приждат отвсякъде. Сред тях е дори и П.Р. Славейков*, който с право по-късно го нарича *Даскаловливница*. След като се прочува като педагог, НМ е поканен за гл. учител в Търново (1853-1856), Сливен (1857-1858) и отново в Търново (1858-1861; 1863-1867). В Търново развива у-щето в петокласно и въвежда нови предмети като психология, реторика, поезия и метрика и др. Той поддържа проекта на Дунавския валия Мидхат паша за сливане на бълг. и тур. у-ща през 1866 — позиция, която сериозно уврежда авторитета му. За такова негативно отношение от страна на бълг. общественост (особено ярко изразено в емигрантския печат) допринася и назначаването му за правителствен инспектор в бълг. у-ща. На практика НМ не накърнява нац. интереси, а се опитва по прагматичен път да извлече материална подкрепа за бълг. у-ще от осм. държава. Човек с неговата интелигентност не може да не си дава сметка, че този проект няма да доведе до денационализация.

За кратко време НМ напуска учителското поприще и отива в Цариград, където поема редакторството на в. *Съветник* (1863), но скоро го напуска. По негово време в. е списван в умерен, либерален дух. В този период НМ е назначен за цензор на бълг. книги. Макар и не толкова активно като брат си Иларион Макариополски* , НМ участва и в ЦНД. Той е избран за представител на Търновска епархия в Църк.-народните събори в Цариград през 1861 и 1871. След Осв. живее в София и заема някои важни длъжности като: член на Върховния касационен съд (1878), депутат (1880-1881; 1890-1893), подпредседател на Държ. съвет. Продължава и педагог. си дейност като директор на Софийската мъжка гимн. и преподавател по история във Висшето у-ще.

НМ публикува статии из възрожд. печат върху новобълг. език. Той е един от теоретиците на Търновската правописна школа, която застъпва възгледа за етимологичния правопис. Като учител съставя и издава учебници. Превежда главно от грц. и рус. и е един от най-активните преводачи не само на учебна, но и на худ. л-ра. Автор или преводач е на: *Малка българска читанка* (1866), *Малък български писмовник или образци за различни писма (1868), Начала на политическата економия от Отона Хюбнера* (1868), *Черти от американския живот* (1868), *Кратка священа история* (1869), *Кратък катихизис* (1869), *Ръководство към всеобщата история* (1873), *Приключенията на Телемах* (1873), *Тайните на инквизицията* (1875) и др. Въпреки че не оставя името си в аналите на поезията, НМ пише и стихове, подписани с псевдоним.

Библ.: *Боршуков, Г.* История на българската журналистика 1844-1877, 1878-1885. С., 1965, с. 169; *Димитров, А.* Никола Михайловски. —

В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 153-163; *Данчев, Г.* Никола Михайловски. — В: Еленски сборник. С., 1968, 289-296. /ЕД/

МИШАЙКОВ, Константин Иванов (Пътеле, Леринско, 1807-1880, Пловдив), лекар, общественик.

Брат на Панарет Пловдивски*. Роден в заможно семейство на търговец. Учи в Битоля и в грц. гимн. в Атина (1836-1840). В грц. столица членува в Слав.-бълг. ученолюбиво д-во, основано от неговите бълг. съученици и прехвърлили се о. Андрос (1839) бивши възпитаници на Т. Каирис. Тук КМ, както Иларион Макариополски*, Ст. Чомаков*, Ив. Добровски* и др., се врича да работи за бълг. просвещение и *за изпъждането на гръцките владици и заместването им с български* (Ив. Добровски). Завършва (1846) медицина в Пиза. В продължение на 30 г. (1846-1876) е градски лекар на тур. служба в Битоля. Настоятел на в. *Съветник* (1863-1870).

Докъм 1860 по думите на К. Шапкарев* *българското чувство в Битоля спиеше, а у кого съществуваше, то не смеело да шавне.* В града от 1861 се установяват бр. Робеви*, които с др. влиятелни българи като бр. Каранджулови, Димко Радев, Димо Камчев се възползват от усилията на Пелагонийския (Битолски) м-т Венедикт за намаляване на влиянието на католицизма. С енергичните постъпки и на КМ владиката отстъпва на българите църквата *Св. Неделя* и назначава бълг. свещеник поп Георги (1867). 2 г. по-късно КМ е сред водачите за изгонване на Венедикт и на неговия заместник Партений от Битоля и за припознаване на неформалния бълг. Св. синод в Цариград. Той участва в работата на тогава основаната Битолска община, която се грижи за църк. и просв. дела на битолчани и на много села в Битолската каза. Както съобщава в. *Македония* (1869), КМ е един от най-благородните и влиятелни личности в града, неуморим деятел за напредъка на бълг. просв. и на ЦНД не само в Битоля. С неговите съвети и подкрепа в редица околни селища *можа да се ококори България.*

Венец на родолюбивата му дейност е подаръкът от 400 тур. лири на общината за закупуване на място за църква и три бълг. у-ща (първоначално, класно и дев.), в *които вечно да служи българский език.* Дарителят повелява и изграждане на свещарница и книжарница. Той поставя само две условия, които са спазени: надпис с името му над вратата на новата църква *Св. Богородица* и пожизнено членство в Битолската община.

По време на Срб.-тур. война (1876) КМ завинаги напуска Битоля и се установява в Пловдив при брат си. Завещава цялото си имущество (25 х. лв.) на Битолската бълг. община. За него Ив. Селимински* пише още през 1864, че е един от онези българи, които се *отличават по всичко и ръководят съдбините на отечеството си.*

Библ.: *Иванов, Й.* Българите в Македония. С., 1986, 368-369; ЛК ЕР Т.2, с. 1389-1393, 1399; *Шапкарев, К.* За възраждането на българщината в Македония. С., 1984, с. 194, 240, 244, 246-250, 387-388, 458; *Ю.И.Д.* Д-р Константин Ив. Мишайков. — Светлина, 1892, № 3, 65-66. /ЖК/

МОЛЕРОВИ, род живописци от Банско, създатели на Банската худ. школа. В края на 18 в. Банско, подобно на другите тогава възникнали центрове на възрожд. изкуство като Самоков, Трявна и Дебър, израства като важно стоп. средище. Банскалии изнасят памук за Средна Европа и внасят индустриални стоки за вътр. пазар, упражняват и около 25 занаята. През 60-те г. на 19 в. П.Р. Славейков* възкликва: Вълнени, *памучни и копринени фабрики! Градски часовници! Кой е чул, че такива неща излизат от Банско!* В тази кипяща от живот атмосфера М се утвърждават като майстори зографи. Изкуството на рода и техните ученици оставя ярка следа в църк. живопис в градищата по долините на Струма и Места, в Рилския м-р, в Солун, Св. Гора, на Крит. То е високо ценено и от изкушения в зографията Неофит Рилски*, който се учи от тях.

Тома Хаджииконом Вишанов (-Молера) (Банско, ок. 1750-неизв.).

Основоположник на рода. Син на поп Вишан — иконом и хаджия, приел по-късно монашеското име *Висарион.* От малък тръгва с керваните, които пренасят бали памук за Беч (Виена) и използва всяка свободна минута, за да рисува. Разбира се, че от момчето няма да излезе търговец или керванджия. С помощта на комисионер във Виена ТВ учи зап.-европ. живопис доста преди *Наполеоновото време* — т.е. преди 1800. Дали остава там, или се премества в Италия, е спорен въпрос, но с връщането си в Банско той се нарича *Молер* (от нем. *Maler — живописец*). Още с идването си той създава произведения, различни от общоприетите, наситени с жизнения устрем на епохата — олтарната абсида в църквата *Св. Лука* (1795) при постницата в Рилския м-р и в съседната църква *Покров Богородичен* (1811), където рисува, и проигумена Теодосий. ТВ умело съчетава новаторство и традиция и в сътворените от него икони за гробищната църква в Банско (1808): на Св. Богородица, Исус Христос, Йоан Кръстител, Св. Никола, Св. Димитър плюс 31-те апостолски и празнични изображения в горната част на иконостаса и върху олтарните врати. Божията майка е миловидна, усмихната и доста се различава от общоприетия тогава образ на скръб и обреченост.

В иконографските и стенописните композиции живописецът постига раздвиженост с включването на многолюдни групи и поставя особен и въздействащ акцент чрез колорита, като използва малко злато в стила на по-старата традиция, включително и при нимбите на светците. Той владее напълно изкуството си и рисува с голяма лекота и чувство за мярка. От интерес е и запазеният му албум със скици и рисунки с туш и молив на библейски образи и сцени (особено онези от Апокалипсиса), в които личи един рядък за тогавашните бълг. живописци прецизен и точен рисунък.

Димитър Томов (прозвище: Митър Молера-Зограф) (Банско, ок. 1780-1868 неизв.).

Син на Тома Вишанов-Молера*. Учи при баща си, но търси собствен път в изкуството. Работи в Албания, Белград, на Крит. Големите си постижения създава в Рилския м-р и поточно в иконостасните икони на главната църква *Св. Богородица.* За тези

икони по думите на Неофит Рилски* трябвало да се намери *отличний и изкуснейший иконописец* и работата е възложена на ДМ, който влага ум, сърце и талант, за да нарисува 25 образа, *щото като погледне на първий път на них, не може да не се содръгне и да не почувства в себе си неощутително и неволно благоговение и страхопочитание към ония первообразни лица, които представляват тия икони, колко са искусно уработени.*

ДМ рисува икони за гробищната църква *Св. Троица* в Банско, за църквите *Архангел Михаил* в Лешко и *Св. Димитър* в Тешово (Благоевградско), *Св. Богородица* в Неврокоп, *Въведение на Пресвета Богородица* в Горна Джумая (дн. Благоевград) и др. От стенописните му творби най-значителните (1841) се намират в двата параклиса *Св. Никола* и *Св. Иван Рилски* в гл. църква и в църквата при метоха *Пчелино* в Рилския м-р. В гл. църква на М-ра ктиторските портрети на Михаил и Мария, на дядо Яне и баба Стефана също са негово дело. Сред образите на ктиторите са и чорбаджи Вълко и жена му Рада от прочутия копривщенски род Чалъкови* — богати и родолюбиви бегликчии и джелепи, благодетели на бълг. църкви и у-ща. Макар че ктиторските изображения, единствен светски елемент в църк. живопис, съществуват още от Средновековието, през Възраждането те отразяват нови страни от общ. живот и по-точно зараждането и утвърждаването на едно ново, активно, заможно и родолюбиво съсловие. Живописци като ТВ, ДМ, Захари Зограф* отразяват това явление и го персонализират чрез портрети на едни от най-щедрите дарители за напредъка и нац. укрепване на бълг. народ.

Симеон Димитров (Банско, 1816-1903, Банско), зограф.

Син на Димитър М*. Помага на баща си по стенописната украса в параклисите на гл. църква в Рилския м-р. Рисува икони в Солун, из Македония, в Св. Гора, но отстъпва по майсторство на своите дядо и баща. Неговият син **Георги** (1844-1876) значително напредва в зографията и надминава баща си, но ранната му смърт прекъсва развитието на един явен талант от рода.

Библ.: *Василев, А.* Ктиторски портрети. С., 1960, с. 102 и сл.; *Василев, А.* Тома Вишанов. С., 1969; ЕИИБ. Т.I, с. 154, Т.II, с. 135; *Мавродинов, Н.* Изкуството на Българското възраждане. С., 1957, с. 195. /ЖК/

МОМЧИЛОВ, Иван Николов (Елена, 1819-1869, Горна Оряховица) учител, книжовник, участник в ЦНД.

Израства в старо и влиятелно еленско семейство — дядо му Момчил поп Стоянов дава подслон на съзаклятниците от Велчовата завера и сам е неин деец; баща му като уважаван гражданин е избиран за общ представител на Еленската нахия. ИМ учи първоначално в Елена при Ан. Робовски*, който му възлага като на добър ученик да му помага в работата с началното отделение. По-късно учи грц. при Ст. Загорски в Търново. След като по време на празнична служба чете Апостола на църк.-слав. вместо на грц., бива изгонен от у-ще и се завръща в Елена. Продължава образованието си на Андрос при Т. Каирис и в Атинската гимн. Изучава наред с обичайните предмети още лат. и нем., проявява интерес към класическата л-ра. Включва се в дейността на тайното Слав.-бълг. ученолюбиво д-во на бълг. ученици на Каирис. През 1842-1843 учи в дух. сем. в Одеса. В 1843-1859 учителства в Елена, а в 1859-1864 — в Г. Оряховица.

Усвоил обширни и разностранни знания и нови методи на обучение, ИМ реформира взаимното у-ще в родния си град и създава (1848) заедно с Н. Михайловски* прочутото класно у-ще — *Даскалоливницата.* Прави нововъведения в учебната програма и в принципите на обучение. Въвежда като осн. принцип обучението на новобълг. вместо на църк.-слав. и гимнастиката като учебен предмет. Звънец възвестява нач. и края на занятията, установява се дежурство на учениците, правят се екскурзии с учебна цел. ИМ възпитава учениците си в патриотичен дух, учи ги на всекидневни хигиенни и здравни навици. Неговите *Съвети за пазене на здравието*, напечатани на отделни таблици и окачени из стаите на Горнооряховското у-ще, са напълно съзвучни с изискванията на модерната хигиена. ИМ става един от инициаторите за отбелязването Деня на слав. просветители Св. Св. Кирил и Методий — 11 май.

Мнозина негови ученици от еленската *Даскалоливница* се посвещават на учителска дейност из цялата страна — от Свищов и Русе през Търновско, чак до Сливен, Ямбол и Стара Загора и от Тулча, Тутракан, Силистра и Варна, чак до Македония. Нейни възпитаници са П.Р. Славейков*, Д. Чинтулов*, Д. Войников*, Н. Козлев, Т. Шишков*, Др. Цанков*, Ив. Касабов* и редица други просветители и общественици, активни участници в борбите за дух. и полит. осв. ИМ сам се включва в ЦНД, като убеждава съгражданите си в необходимостта да изхвърлят грц. език от богослужението. През 1861 редактира протестно писмо на населението от Търновско до Вселенския патриарх по повод отлъчването на Иларион Макариополски*, Авксентий Велешки* и Паисий Пловдивски.

От 1864 ИМ напуска учителското поприще, за да се отдаде изцяло на книж. и издателска дейност. През 1865-1869 преработва всички създадени от него учебници и учебни помагала (оригинални съчинения, частични компилации и преводи) и до края на живота си издава 15 от тях. През 1865 прави първо посещение във Виена, където издава някои от своите трудове. За разпространението им и за проучване на нуждите на у-щата първоначално сам предприема обиколки по градове и села, а впоследствие започва да работи чрез мрежа от свои кореспонденти — учители, свещеници, търговци (повечето бивши негови ученици). ИМ се утвърждава като авторитетен учебникар, чиито буквари, читанки, учебници по бълг., аритметика и география се използват в много у-ща из бълг. земи. Още за първия му учебник *Писменница на славянскийа язик* (1847) се записват около 1100 спомоществователи.

Името му се свързва и с историята на бълг. правопис преди Осв. Споделя възгледите на Търновската правописна школа. Схващанията му обаче търпят съществена еволюция. Привърженик първоначално на етимологичния правопис, но съобразен с

особеностите на новобълг. език, той прави съществени отстъпки в полза на фонетичния и морфологичния принцип, с което доближава правописа до говоримата реч. На 11 май 1868 заедно с видни учители, издатели и книжари от Търново и околността (сред които П.Р. Славейков*, И. Шиваров, И. Моллов, И. Михайловски, Ст. Маринов, Д. Донев), създава книж. съдружество *Книгопродавница Момчилов и съдр. в Търново*, чиято цел е *да издава, купува и продава учебни, забавни и църковни книги*. ИМ е избран за касиер на Съдружеството, изпълнява и коректорската длъжност. През 1869 му е възложено да замине за Виена, за да проследи отпечатването на някои негови и на други членове на Съдружеството книги. В края на с. г., изпълнил успешно тази си задача, се разболява тежко и умира.

ИМ е автор, съст. и преводач на разностранна учебна л-ра: буквари, читанки, учебници по старобълг., църк.-слав. и новобълг., по аритметика и география, учебни помагала: *Писменница на славянскийа язик* (1847), *Очерки из историята на народните сказания* (1865), *Сборник от образци за изучаваньето на старобългарския йезик по сичкото му развитие* (1865), *Граматика за старобългарския йезик по сичкото му развитие* (1865), *Описание на светия град Йерусалим и изобщо на светите места на Изток* (1865), *Буквар с картинки*(1868, 1871, 1875, 1878), *Граматика за новобългарския език* (1868), (1873), *Кратка свещена история*(1868, 1871, 1873, 1874), *Свещен православен катихизис за народните ни училища* (1869, 1872), *Малък свещен православен катихизис* (1869, 1871), *Буквар за черковно четенье за децата* (1869), *Църковен цветник* (1869), *Малка аритметика* (1869), *Малко политическо землеописание* (1869, 1872), *Начален прочет* (1869, 1870, 1871, 1872, 1873), *Първа читанка* (1874).

Библ: *Дичев, М.* Градиво за историята на град Елена. — В: Еленски сборник. Т.1. С., 1931, 81-99; ЕБ, с. 334; ЕБВЛ, 437-438; *Радивоев, М.* Биография на Ивана Николов Момчилов с кратък очерк за просветителната му дейност (1819-1869). С., 1912; *Стоянов, М.* БВК. 1. С., 1957, 249-250; *Трашлиев, И., И. Русинов.* Учителят и книжовникът Иван Н. Момчилов. — В: Еленски сборник. С., 1968, 277-289. /СЯ/

МОРАВЕНОВИ (Моравеновци), възрожд. род.

Според Хр. Кесяков името на рода идва от морав, моравокож. Първите по-сигурни сведения за представители на рода М датират от нач. на 18 в. За негов родоначалник се смята Петко Моровен, абаджия и джелеп, р. ок. 1730 в Копривщица и починал в края на века. Името му се среща в надпис от 1778 на копривщенци — дарители за изграждането и украсяването на параклиса *Св. Димитър* в Хилендарския м-р. Синовете на ПМ се занимават с абаджийство, някои и с джелепство. Вълко, Тодор и Душко М са прогласени за майстори в Пловдивския абаджийски еснаф. Вълко М предвожда копривщенските абаджии, взели участие в големия тестир, организиран от Пловдивския абаджийски еснаф през 1817. Покъсно става заможен джелеп и виден първенец в Копривщица. Тодор и Душко М се заселват трайно в Пловдив. Участват в управлението на Пловдивския абаджийски еснаф. Известно време упражняват занаята си в съдружие. При тях усвояват професията си мнозина абаджии, преди всичко от Копривщица. Членове на Пловдивския абаджийски еснаф и видни абаджии стават и племенниците им Вълко Атанасов М (именуващ се в 1836 Лука Моравенов) и Петко Вълков М (Петкос Вулкос Метакса).

Освен с успешната си стоп. дейност като абаджии, търговци и джелепи М от всички поколения стават известни и с дейното си присъствие в общ. и култ. живот на родните си места. Представителите на Копривщенския клон на рода са сред най-изявените копривщенски първенци, църк. настоятели и щедри дарители за подновяването на храма *Св.Богородица* и за изграждането на църквата *Св.Никола*, на чешмата, наречена на тяхно име *Моровянка* и на мост в околностите на Копривщица. Те са и измежду най-големите спомоществователи за направата на новото уще *Св. Св.Кирил и Методий*. М от Пловдив са също известни като крупни дарители за книгоиздаването, за пловдивските у-ща и черкви и като църк. настоятели. По сведения на д-р К. Стоилов Душко М взима участие в Грц. завера. Лука Рашков М е библиотекар (1866) и деловодител (1873) на бълг. ч-ще в Цариград. Най-видните представители на Пловдивския клон на рода са Гаврил М и Константин М.

Гаврил Атанасов М (Копривщица, неизв.-неизв., София), търговец, участник в ЦНД

Учи в родния си гр. и в грц. у-ще в Пловдив. През втората половина на 30-те г. на века е вече търговец в Пловдив с прочутите брашовски чохи и платове. Занимава се главно с търговия, но проявява интерес и към други стоп. дейности — през 1850 участва заедно със Салчо Чомаков* в откупуването на данъците по ориза в Пловдивско и Пазарджишко. ГАМ взима дейно участие в живота и борбите на българите в Пловдив за църк. и просв. самостоятелност. Подпомага създаването и организирането на първите бълг. култ. и църк. учреждения в града и е сред техните настоятели. Работи за откриването на бълг. у-ще в Пловдив и за привличането на Н. Геров* за учител в него. Нито за миг не прекъсва и връзките с родната Копривщица — води постоянна кореспонденция с местни първенци по дейността на общината, у-щата, по търсене на учители и изпращане на копривщенци на учение в чужбина. Доставя книги на Н. Рилски*, води активна преписка с него, абонира го за различни в-ци. През 1845 Н. Рилски нарежда да му се препращат писмата от Габрово чрез ГАМ, *защото негово благородие като просвещен е велик любител и ревнител на българското просвещение*. ГАМ подпомага през 1849 отпечатването на *Извод от физиката* на Н. Геров. Участва в доставянето и разпространението на нови книги от Русия. В средата на века (преди 1849), се установява като търговец в Цариград, в квартала Фенер. Става един от видните представители на бълг. колония в Цариград, разполагащ като търговец със солидни връзки из цялата територия

на Империята. ГАМ е един от учредителите на Бълг. община в Цариград и ревностен член на настоятелството ѝ и на епитропството на бълг. черква в осм. столица. Води обширна кореспонденция по народни, у-щни и църк. въпроси с Н. Геров*, д-р Ст. Чомаков* и др. дейци.

След Осв. се преселва в София. Избран е за съдия във Върховния касационен съд.

Константин Душков М (Пловдив, 1810 или 1812-1882, Пловдив), книжовник, участник в ЦНД

Учи в родния си гр. в грц. у-ще. Усъвършенства грц. в Брашов, където има роднини по майчина линия. Там той е по търговия, вер. през 1831-1838. Владее добре и тур. Както сам отбелязва, КДМ започва да учи бълг. късно, вероятно едва през 1845/46, на солидна възраст, самостоятелно, без учител, по съществуващите тогава граматики. Докъм 1866 живее в Пловдив, като се занимава с търговия. Участва дейно в общ. живот на града и особено в борбите на българите за независима църква и срещу гъркоманските увлечения на част от бълг. пловдивско население. Допринася и за развитието на у-щното дело и възрожд. книжнина в родния си град. Полага усилия да убеди Н. Геров* да стане учител в Пловдив непосредствено преди отварянето на Пловдивското у-ще. Става настоятел на *Любословие* на К. Фотинов*. Заедно с ГАМ подпомага издаването на някои трудове на Н. Геров. През този период КМ е сред приближените сътрудници на известния бълг. първенец и висш тур. чиновник Стоян Тодоров Чалъков*, поддържа търг. връзки със Салчо Чомаков*. През 1861 прави постъпки за работа в кантората на бр. Е. и Хр. Георгиеви*. През с. г. работи за кратко в Руското вицеконсулство в Пловдив по време на служебни отсъствия на Н. Геров. През 1866 се преселва в Цариград, където неговият братовчед ГАМ има търг. контора. Работи при него, както и при бр. Тъпчилещови* като писар-деловодител. Влючва се в общ. живот на бълг. колония в Цариград — участва в борбата за църк. независимост и в просв. движение, като същевременно не престава да се интересува от съдбата на родния си град и да поддържа непрекъснато връзка с него. Както от Пловдив, така и от Цариград води активна кореспонденция с редица изтъкнати възрожд. дейци — Раковски*, Ал. Екзарх*, Н. Геров, бр. Георгиеви, бр. Хаджигюрови*, Салчо Чомаков*, бр.Тъпчилещови*, бр. Пулиеви, Й. Груев*, З. Княжески*, Ю. Ненов. През 1871 остава временно без работа и отново прави опит да започне работа при бр. Георгиеви в Букурещ. За кратко време е ковчежник в Българската екзархия през 1872. Завръща се в Пловдив през 1875. Веднага след Осв. на града става член на съдебната комисия, оглавявана от Й. Груев*, а по-късно и първи нотариус в Пловдив.

Автор е на ръкописа *Паметник за пловдивското християнско население в града и за общите заведения по произносно предание. Подарен на Българското читалище в Цариград 1869.* Започнат вер. в Пловдив през 1865 и завършен в Цариград през 1870, *Паментник*-ът е занимателен разказ за живота на пловдивското население през 19 в. и за историческото минало на града, разкриващ в детайли външния облик, адм. устройство и народностния състав на града. Съчинението дава ценни сведения за общ. организации, институции и заведения, стоп. живот, бита, нравите и обичаите на различните народностни и социални групи, като същевременно представя богата галерия от образи и типове на отделни личности и пловдивски родове.

Библ.: *Възвъзова-Каратеодорова, К., Здр. Нонева, В. Тилева* Уникален възрожденски ръкопис: Константин Д. Моравенов. Паметник на пловдивското християнско население в града и за общите заведения по произносно предание, подарен на Българското читалище в Цариград — 1869. — В: Изв. НБКМ, т.14(20), 1976, 511-519; *Генчев, Н.* Възрожденският Пловдив, Пловдив, 1981, с. 6, 40 и сл.; *Кесяков, Хр.,* Моравеновци, потекло, живот и дейност. В памет на д-р Константин Стоилов. — в. *Мир*, 37, бр. 9570, 4 юни 1932, с. 3; *Парижков, П.,* Колкото можеме да ви помогнеме. — Във: Възрожденски книжари., С., 1980, 293-295; *Снегаров, Ив.,* Принос към биографията на Неофит Рилски (гръцки писма до него). С., 1951, 173-175, 180, 191, 205, 219, 227-231, 245-251, 254, 262, 308, 356-357 и др./СЯ/

МУСЕВИЧ-БОРИКОВ, Петър Тодоров (Пазарджик, 1840-1914, София), книжар, общ. и полит. деец.

Син на кожухар, учи в родния си град при Ю. Ненов, при Й. Груев* и в протестантското у-ще в Пловдив. Пътуващ книжар из Македония, събирач на старини в Имперския музей в Цариград и едновременно ученик в *Роберт колеж*, отваря бълг.-рум. книжарница в Битоля, инициатор на Първия учителски събор в Прилеп (1871). Един от основателите и деловодител (1872-1875) на ББББ *Просвещение* (1868-1876), което открива неделно у-ще във Везир-хан, осн. у-ща в кварталите Касъм-паша, Вланга, Топ-капия, Кум-капия и Хаскьой и в близките до столицата бълг. села Тарфа, Чанакча и Деркос, издържа и един *пътуващ* учител (за известно време такъв е ПМБ) за обширния Цариград, създава стипендии за бълг. ученици, праща помощи за бълг. просвета в Македония и Тракия.

По поръка на ББББ ПМБ обикаля цяла Б-я да събира парични помощи и женски ръкоделия за лотария и да продава снимката на Църк.-народния събор (1871) в Цариград. Събраните ръкоделия се оказват много представителни и от тях е уредена първата бълг. изложба, подредена в *Метоха* (във Фенер) и открита на Петровден 1873 в присъствието на много народ. Произнасят се речи, които после се отпечатват в отделна книжка, която се разпраща даром на ч-ща, д-ва и видни лица из Б-я. Изложбата трае 1 месец и е посетена от цялата бълг. колония и от мнозина грц., тур., фр. и евр. семейства. След това експонатите се раздават чрез лотария.

По препоръка на рус. посланик ген. Н.П. Игнатиев ПМБ заминава за Русия, където влиза във връзка със Слав. к-т и събира помощи за бълг. осв. дв. През РТОВ е в Червения кръст. Един от основателите на Народната партия в Изт. Румелия, депутат, участва със своя болница в Срб.-бълг. война (1885), служител в Екзархията, създател и ръководител (1900-1914) на търг. у-ще с пансион в София.

Библ.: ЕБВИ, с. 439; *Начов, Н.* Цариград като културен център на българите до 1877 г. (= Сб.БАН, кн. XIX). С., 1925, 68-76. /МГ/

МУСТАКОВ, Янко Стоянов (Стойнов) (Трявна, 1842-1881, Свищов), учител по музика, композитор, диригент.

За ранните му г. няма сведения. Учителства в Свищов, същевременно се уславя и като псалт в църквата *Св. Димитър*. Проявява муз. дарби и през 60-те г. заминава за Букурещ да учи музика, издържан от заможни роднини. След като завършва муз. у-ще (или консерватория?) (преди 1861) ЯМ отново се връща в Свищов и продължава учителската си практика (1862-1879). Става и псалт в гл. църква *Св. Преображение*. Именно към църквата създава един от първите многогласни хорове (1868) и поставя основите на хоровото пеене в Б-я. Първоначално многогласното хорово пеене не се харесва на черкуващата се дамска публика в града, но постепенно изтънченият им муз. вкус прививка и оценява този тип музика.

ЯМ преподава в Свищовското класно у-ще бълг. език, но въвежда и нов предмет — нотно пеене. Създава муз. кръжок и любителски оркестър (цигулка, китари и чело) в града (1870). През 1874 се създава театрална група и в представленията участва и хорът на ЯМ.

Той композира ок. 15 хорови песни. Във връзка с учителската си дейност съставя и отпечатва 4 учебника, сред които буквар и читанка, *наредени по звучната метода*.

След Осв. е училищен инспектор в Свищовска и Никополска околия.

Библ.: *Ганчев, Ст.* Свищов (Принос за историята му). Свищов, 1929, с. 124, 126; *Гунев, Ив.* Свищов като книжовно средище през Възраждането. — Библиотекар, 1978, № 7-8, 45-49; *Жечев, Н.* Букурещ — културно средище на българите през Възраждането. С., 1991, с. 134; *Петров, Ст.* Очерци по история на българската музикална култура. Т.1. С., 1959, 224-225; *Сюпюр, Е.* Българската емигрантска интелигенция в Румъния през 19 в. С., 1982, с. 175. /ЕД/

МУСТАКОВИ, бр., едри търговци, земевладелци, дипломати, меценати, радетели за просвещение.

Търсейки спасение от кърджалийските набези и по-добри условия за търговията си, габровската фамилия М се установява във Влашко още през последните десетилетия на 18 в. Крупни търговци от първото поколение са братята х. Иван (Йоан) и х. Велчо (Вълчо) М. Търг. партньори на известния си съгражданин х. Христо Рачков*, те достигат до пазарите в Брашов, Виена и Русия. Х. Иван (Йоан) получава и специални привилегии от влашкия кн. Йоан Караджа. Заедно с др. габровци — Т. Йовчев, И. Бакалоглу, Априлови и др. — М купуват голяма част от терена на изгорелия стар княжески дворец Куртя Веке и изграждат тук къщи с дюкяни и ханове, от които получават големи доходи. На М принадлежал и ханът Габровени, един от седемте големи хана в Букурещ. В края на 18 в. бр. М подаряват две икони на Рилския м-р, а през 1792 поръчват на рус. гравьор Н. Дяконов клише за една от първите щампи на новосъзадената м-рска щампарница. От второто поколение М големи успехи и влияние добиват синовете на х. Иван:

Никифор х. Иванов (Йоанов) (незив.-1817/8, Букурещ), едър търговец, земевладелец, фабрикант. Най-големият син на х. Иван и Елена М дълго време търгува в съдружие с баща си и чичо си х. Велчо в рамките на установения търг. обмен между Виена, Брашов, Русия и Осм. империя. Започва да инвестира и в земеделието. Още в нач. на 19 в. обработва с помощта на ратаи голямо лозе в околностите на Букурещ и продава продукцията на пазара. През 1814 наема и мошията Приба в окръг Влашка, която арендува няколко г. До 1815, когато се осъществява цялостната подялба на наследството на х. Иван, участва и в стопанисването на хана Габровени. През 1816 открива фабрика за тестени изделия (фиде, макарони и др.) в Букурещ, чието производство получава високи похвали от кн. Й. Караджа. НМ е рус. поданик. Умира, без да остави деца.

Никола х. Иванов (Йоанов) (неизв. —ок. 1827/8, Букурещ), търговец, земевладелец. Вторият от братята М до 1815 прекарва по-голяма част от времето си в Русия, където изглежда представя търг. интереси на фамилията. Според споделеното от брат му ДМ пред рус. учен Кепен до 1812 Никола живее в Москва, а след това се премества по поречието на Волга, където *намерил селища, чийто жители все още говорели език, близък до българския и се обличали почти по същия начин както и съвременните българи.*

По време на РТВ 1806-1812 НМ участва в набирането на българи доброволци в рус. армия, помагайки на майор Яри да формира военно поделение от бълг. (1809). През 1815 се завръща във Влашко и получава като наследство от баща си хана Габровени. Още преди 1810 започва да инвестира част от капитала си в мошии (през 1810 името му се споменава в съдебен спор за мошията Думбрава). През с.г. купува и мошията Бънещи. Той единствен от бр. М оставя наследници.

Христофор (Христо) **х. Иванов** (Йоанов) (незив.-1860, Букурещ). Търговец, дарител, радетел за бълг. просвещение, член на ДД. ХМ получава високо за времето си образование в ръководения от К. Вардалахос лицей *Св. Сава* (*Бейската академия*). Сред учителите му са и Ат. Богориди* (грц. л-ра и поетика) и Н. Пикло* (фр. ез.). През 1811 е отличен с медал първа степен за показани успехи в ученето и името му е отбелязано на страниците на излизащото във Виена грц. сп. Ἑρμῆς ὁ Λόγιος. Добрите позиции на фамилията и подходящото образование осигуряват на ХМ престижно място в социалната йерархия на влашката столица. През 1836-1837 той е член на градския съвет в Букурещ, а през 1840 — на търг. съд. След смъртта на брат си ДМ ХМ поема и грижите за стопанисването на мошиите на бившия срб. кн. Милош Обренович (1817-1839; 1858-1860) във Влашко, с когото поддържа връзки и кореспонденция още от 1817. В някои случаи изпълнява и ролята на негов дипл. представител. Някои откъслечни сведения дават възможност да се предположи и участието му в третия Браилски бунт (1843).

Годините, прекарани в *Бейската академия*, формират у търговеца ХМ и съзнание за необходимостта от просвещение сред българите и го превръщат в един от най-големите меценати на бълг. образование през първата половина на 19 в. Въпреки търг. си занимания той е в основата на редица просв. инициативи, които далеч надхвърлят най-известните му заслуги по създаването на първото новобълг. у-ще в Габрово. Заедно с брат си ДМ той привлича за учител в Габрово Неофит Рилски* и го подпомага материално, докато усвои *взаимоучителната метода* в Букурещ, Двамата братя организират отпечатването на граматиката и взаимоучителните таблици за новото у-ще, изпращат фр. архитект, който да се погрижи за правилната уредба на училищните стаи, поддържат постоянна връзка с Търновския м-т Иларион и подкрепят Неофит Рилски в конфликтите му с консервативните габровски чорбаджии. ХМ проявява искрен интерес към издирването на свидетелства за бълг. минало и съдейства на рус. славист В.И. Григорович в опитите му за съхраняване на бълг. книжнина.

Нему принадлежи и заслугата за издействането на първите рус. стипендии за обучение на бълг. младежи в Русия. Заедно с д-р Ив. Селимински*, Ив. Бакалоглу и П. Ралчев той се среща с пребиваващия във влашката столица рус. църк. деец и книжовник архимандрит Порфирий Успенски (1846) и привлича вниманието на рус. Св. Синод върху нуждата от образование на българите. Благодарение на отпуснатите по тяхно искане стипендии за Русия заминават Т. Бурмов*, Ив. Кишелски*, В. Чолаков, архимандрит Хрисант и др. По инициатива на ХМ и Ив. Селимински* в Киев е основан и пансион за бедните бълг. младежи. Все през тези години ХМ установява тесни приятелски връзки със Селимински. Общата загриженост за бълг. дела и близостта в идеологическите виждания за ролята на правосл. Русия в бълг. осв. водят до все по-голямо сближение. Запазената кореспонденция между двамата е ценен източник за полит. настроения на българите във Влашко. Например през 1850 ХМ подробно осведомява Селимински за бунтовете във Видин и му съобщава, че букурещките българи възнамеряват да изпратят нарочен пратеник, който да разбере могат ли да помогнат с нещо на събратята си отвъд Дунав.

След избухването на Крим. война ХМ е един от членовете основатели на Букурещкия к-т (1854), бъдещата ДД. ХМ дарява фин. средства и участва активно в набирането на бълг. доброволци за рус. армия. След приключването на войната е награден със сребърен медал на Андреевската лента (1856). В сл. г. името му присъства във всички инициативи на букурещките българи по църк. въпрос. Той не е женен и не оставя преки наследници. В завещанието му, чийто изпълнител е Селимински*, е записано *щото 1800 австрийски жълтици от неговото имущество да се осигурят, а от лихвата им да се възпитават юноши.* За съжаление волята му не се реализира, тъй като племенниците му оспорват завещанието.

Димитър х. Иванов (Йоанов) (незив.-1842, Букурещ), търговец, адвокат, дипломат, дарител, радетел за българско просвещение.

Историята не е запазила свидетелства за полученото от ДМ образование, но изглежда той също има добра за времето си подготовка. Оцелелите документи показват, че ДМ вероятно се специализира в правото. След 1818 името му е многократно споменато като адвокат на различни представители на фалимията М във водените от тях процеси по имуществени въпроси. Подобно на братята си Никола и Никифор и той е рус. поданик. ДМ поддържа много тесни връзки с срб. кн. Милош Обренович. Управлява и инспектира неговите мошии във Влашко, а когато срб. дипл. представител М. Герман отсъства от страната, го замества. Тези връзки се поддържат още от времето на Грц. въст. (1821-1828), когато ДМ осъществява връзката между рум. участници във *Филики етериа* и Сърбия (1820-1821). По това време влиза в конфликт с Ат. Некович* поради факта, че привлича бълг. търговци в Букурещ за участие в *Етерията* и въст. на Тудор Владимиреску.

ДМ е дълбоко причастен към проблемите на Бълг. просвещение. За съжаление връзките му с т.нар. Брашовски кръг от 20-те г. на 19 в. са слабо документирани. Сведенията за тях произхождат от рус. учен П.И. Кепен, с когото ДМ се среща през 1822 в Херманщат, Трансилвания. Кепен е първият рус. учен, проявил жив интерес към говоримия бълг. В дневника и публикациите си той се отзовава изключително ласкаво за ДМ, който му предоставя 360 бълг. думи за сравнителен речник на слав. езици. Представеният от рус. учен образ на ДМ го рисува като твърде добре запознат с делото на Вук Караджич и др. известни слависти от епохата. На Кепен дължим и сведенията, че П. Сапунов* съгласува превода си на Новия Завет с ДМ и че *Мустаков със Сапунов и още някакъв трети българин планират да напишат Българска граматика.* Интересите на ДМ очевидно не се ограничавали само в областта на езикознанието, тъй като осведомява рус. учен и за някои от съхраняваните в Рилския м-р хрисовули и ръкописи.

Голям е приносът на ДМ за създаването и функционирането на Габровското у-ще (1835). Използвайки връзките си с кн. Милош Обренович, ДМ организира отпечатването на взаимоучителните таблици и граматиката на Неофит Рилски* в княжеската типография в Крагуевац. Пак с негова помощ там е отпечатано и *Славяноболгарското детеводство* на Неофит Бозвели* и Ем. Васкидович*. ДМ е и един от най-горещите радетели за създаването на бълг. печатница в Букурещ през 30-те г. на 19 в. — начинание, останало неосъществено поради конфликти и съперничества сред емиграцията. Кореспонденцията му с Неофит Рилски* свидетелства и за траен интерес към проучването и опазването на бълг. старини.

ДМ не е женен и не оставя преки потомци.

Константин (Костаке) **х. Иванов** (Йоанов) (незив.—неизв.), търговец, адвокат, участник в освоб. дв.

Най-малкият от бр. М е автор на *Чистописание* — учебно помагало по краснопис, предназначено за Габровското у-ще, издадено едва през 1861. Не е известна причината за забавянето на изданието, тъй като според В.

Априлов* помагалото е готово още през 30-те г. на века. За КМ се знае още, че участва в третия Браилски бунт (1843). Приема се, че заедно с брат си ХМ той е сред ръководителите на т.нар. *Сръбска етерия* от бунта. Нему било възложено написването на прокламация на бълг., рум., срб. и грц., която трябвало да се разпространи в момента на избухването на отделните бунтове. Поради нежеланието на властите да разкрият цялата дълбочина на планираното през 1843 движение, което е свързано и с претенциите на К. Суцу към влашкия княжески престол и опитите на М. Обренович за връщане в Сърбия, КМ не е привлечен под отговорност и не е съден. Връзките му с бунтовните движения от 40-те години в Браила обаче са стари, тъй като КМ е адвокат на обвиняемите българи участници в предходните бунтове (1841-1842). Името на КМ се споменава сред тези на търговците, съчувстващи и на революцията през 1848.

Въпреки че след смъртта на синовете на х. Иванчо, представителите на третото поколение М все повече се свързват с новата си родина — Румъния, някои от потомците им продължават да играят важна роля в живота на бълг. емиграция отвъд Дунав. Най-известен сред тях е синът на Никола — Григорий М, завършил Киевския у-т, виден член на ДД, неин постоянен представител при срб. п-во по време на преговорите за създаване на *сръбско-българско югославенско кралство* и Втората легия в Белград (1867-1868). Името на фамилията М е свързано и със смъртта на Раковски*. В едно от техните лозя край Букурещ патриархът на бълг. нац. революция прекарва последните дни от живота си.

Библ.: *Алексиева, А.* Гръцката просвета и формирането на българската възрожденска интелигенция. — Studia Balcanica,, 1979, № 14, 166-167; *Бешевлиев, В.* Произход и първи стъпки на Никола Пиколо. — Studia Balcanica, 1970, № 2, с. 196; *Велики, К.* Браилските бунтове 1841-1843. С. 1968, passim; *Същият.* Страници от миналото на бълг. народ. С., 1987, passim; *Венедиктов, Г.* Първа страница в историята на изучаването на българския език от руски учени. — В: Българското възраждане и Русия. С., 1981, с. 212-237; *Дикулеску, Вл.* Привилегии на българи-заселници във Влашко през 1803-1834 г. — В: Изследвания в чест на проф. Марин Дринов. С., 1960, 399-415; *Жечев, Н.* Братя Мустакови и учебното дело в Габрово през Възраждането. — В: Годишник на Музея за история на образованието в България. Т.3, Габрово, 1985, 22-38; *Жечев, Н.* Букурещ — културно средище на българите през Възраждането. С., 1991, passim; *Радкова Р.* Неофит Рилски и новобългарската култура. С., 1983, passim; *Същата.* Рилският манастир през Възраждането. С., 1972, с. 37, 183; *Цончев, П.* Из стопанското минало на Габрово. С., 1929, passim; *Същият.* Из общественото и културното минало на Габрово. С., 1934, passim; *Iancovici, S.* Unele date necunoscute despre familia Mustacov de la Gabrovo (1797-1850). — In: *Omagiu, P.* Constantinescu-Iaşi, Bucureşti, 1965, 369-373. /КМ/

МУТЕВИ, калоферски род на тримата бр. Стефан, Евстатий и Стойко и техните потомци. През 20 — 30-те г. на 19 в. първите двама се преместват да живеят в Одеса, където продължават да се занимават с търговия. Стефан има 3 синове и 3 дъщери.

Димитър Стефанов (Калофер, 1818-1864, Болград), журналист, редактор, преводач, учител, доктор по философия на тема от физиката.

Ражда се в заможно търг. семейство. Първоначално образование на бълг. и грц. получава вкъщи. Продължава да учи във Влашко (ок. 1831), завършва 4-годишна гимн. в Одеса и постъпва във Физико-математическия отдел на Ришельовския лицей, който след 3 год. завършва с отличен успех. Записва се във Философския ф-т в Бон и около 1 г. слуша лекции по естествени науки. Прехвърля се в Берлин и през 1842 защитава докторска дисертация по физика — върху уредите за определяне на влажността на въздуха, написана на лат. Любопитното е, че този труд е посветен на дядо му по майчина линия Христо Хината от Казанлък. В нем. у-ти поддържа контакти с високоерудирани европ. учени. За периода 1842-1857 липсват сведения. Вероятно живее в Петербург, където преподава философия. По това време се жени за руснкиня и има две деца.

През 1857 е поканен за редактор на сп. *Български книжици*, издавано от *Община на бълг. книжнина* в Цариград. ДМ дава ист.-филолог. насока на сп. То има доста широк спектър: статии по църк. въпрос, по езикови проблеми, худ. л-ра и лит. критика, фолклорни материали, специален отдел *Съвременна летопис* с четири *дневника*: полит., търг., книж. и общ. ДМ привлича много образовани автори и то става едно от най-добрите бълг. периодични издания през Възраждането, но същевременно именно високото му ниво го отчуждава от равнището на тогавашната читателска аудитория. Поради лошо здравословно състояние след 14-та книжка ДМ се оттегля.

През 1859 *Попечителният к-т* на централното бълг. у-ще в Болград *Св. Св. Кирил и Методий* го кани за директор. ДМ схваща общонац. значение на това у-ще и подбира добри учители с висше образование, главно рус. възпитаници, превръщайки го в една от трите бълг. възрожд. гимн. Сам той преподава физика и естествена история. ДМ открива и пансион към у-щето за учениците от всички бълг. земи. Урежда и закупуването на печатарска машина през 1861 и до Осв. там са отпечатани 62 бълг. книги и 5 периодични издания.

ДМ е полиглот (владее 10 чужди езика) и това го насочва и към преводаческа дейност. *Чичо Томовата колиба* излиза в негов превод. Др. Манчов* издава посмъртно един негов труд *Естествена история за първо запознаване с естеството* (1869). ДМ записва народни приказки и пословици, част от които са издадени покъсно от рус. славист И. Срезневски.

Никола Стефанов (неизв., Калофер—неизв.), преподавател по музика.

Учи в *Ришельовския лицей*, заминава за Неапол и Милано и през 1846 е студент в Римската консерватория. Завършва през 1848 композиторския отдел с композицията *Балканска рапсодия*. От 1849 отива в Болград и преподава музика, основава и муз. д-во.

Елена Стефанова (Калофер, ок. 1825 или 1829-1854, Одеса), поетеса, преводачка, фолклористка.

Няма сведения за ученическите й г. Родителите й умират рано и тя израства под грижите на тримата си по-големи братя. Вероятно учи в някоя от одеските гимн. По-нататъшната й лит. дейност подсказва, че получава доста добра за времето си филолог. подготовка. Движи се в кръга от млади и интелигентни българи, който се оформя в Одеса през 40-те г. Сред тях срещаме имената на Н. Геров*, И. Богоров*, Б. Петков*, Н. Касапски, Д. Чинтулов* и др. Домовете на калоферците Тошкови* се превръщат в средища на оживени дикусии. Предполага се, че Н. Геров* посвещава на ЕМ поемата си *Стоян и Рада* (1845), вероятно тя е крайният адресат и на негови писма от 1846 до *неизвестен приятел в Одеса*. Има някои сведения, че през 1853 е сгодена за руснак.

ЕМ оставя две свои стихотворения *Бог* и *Басня*, които вероятно са писани преди 1850. Те са слаби по форма и с доста подражателни мотиви — предполага се, че са повлияни от произведенията на Державин и Лафонтен. Повечето изследователи я смятат за първата бълг. поетеса. Посмъртно стиховете й са публикувани от брат й ДМ в *Български книжици* през 1858 и са включвани в много бълг. христоматии. Ранната й смърт (и тя като брат си ДМ умира от туберкулоза) попречва на намерението й да напише и роман.

ЕМ превежда от рус. популярната повест на Велтман *Райна, българска княгиня* (1852). По същото време и Й. Груев* прави превод на тази повест, но докато част от неговите екз. остават непродадени, то нейният превод претърпява 6 издания. ЕМ превежда от рус. и 7 араб. приказки, които отново излизат в *Български книжици* под заглавие *Турски приказки* (1858). Появата на този превод вероятно е повлияна от модния по това време интерес в Европа и Русия към изт. приказки и тя решава да запознае и българите с тях. ЕМ събира и записва и бълг. народни приказки и песни, но те не са запазени.

Библ.: *Боршуков, Г.* История на българската журналистика 1844-1877, 1878-1885. С., 1965, 102-115; *Бъчварова, Н.* Димитър Мутев — виден български възрожденски просветител възпитаник на немските университети. — В: Българо-германски отношения и връзки. С., 1981, № 3, 27-38; *Димков, Н.* Елена Мутева — първата българска поетеса. — ГВПИ-Шумен, 1979, № 4, 97-115; *Йонков, Хр.* Димитър Мутев. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 136-144; *Младенова, М.* Елена Мутева. По случай 120 години от смъртта й. — Септември, 1974, № 4, 242-251; *Начов, Н.* Калофер в миналото. 1807-1877. С., 1927, 412-421; *Паскалева, В.* Българката през Възраждането. С., 1964, 48-50, 203, 227. /ЕД/

МУТЕВСКИ, Тодор (Тонко) **Иванов** (Троян, 1839-1909, Нова Загора), учител, публицист, революционер.

Образование получава в родния си град, в Търново, Вършац (Банат) и Болград (1859). Учителства в Лисичарка, Габровско (1854), Никопол (1855), Галац (1862-1866) и Провадия (1867-1870). При подготовката на Търновското въст. (1862) е заподозрян като един от подбудителите му и принуден да се укрива в магазията на бр. Георгиевич във Варна. Емигрира в Румъния, където съставя и издава брошурите: *Отечество или старо огнище. Будапеща, Кралска печатница* (1862?), *Отечество Свобода или смърт* (Белград, 1863), *Поглед към народний въпрос. Писал Тонко И. Мутевский. Будим, Кралевска всеучилищна книгопечатня* (1867), *Припятство за народния успех. Казано от Тонка И. Мутевский. Букурещ, печатница на К.Н. Радулеска* (1867), *Календарче за 1870. Написано от Тонка И. Мутевскаго, а печатано с иждивението на Т. Поповича, Русе, Книгопечатницата на Д. Област* (1870). Временен сътрудник на в. *Македония* (1867-1869), в. *Турция* (1869) и в. *Право* (1870).

Във Влашко участва в живота на бълг. емиграция, поддържа близки отношения с Раковски* (тяхно съвместно дело е литографията *България*, 1866), по чийто съвет се установява за учител в Провадия. Тук пристига през февр. 1867, а през апр. с.г. открива у-ще с 20 ученика, обучавани за първи път само на бълг. език по *взаимоучителната метода*. Поради увеличаване броя на учениците, по настояване на ТМ през 1869 започва строеж на нова сграда. Това е съпътствано с много трудности и противоречия между млади и стари, обвинения и злоупотреба с пари и др.

По идея на ТМ в Провадия е образувана рев. група, в която влизат жители на Провадия и околните села. Тя има заслуги за пропагандирането на осв. дело, както и за укриване на проходящи революционери и подпомагане на четническото дв. през 1867-1868. Застрашен от арестуване заради тази си дейност, оклеветен и от местните чорбаджии, в началото на 1870 ТМ напуска Провадия. Участва в РТОВ като опълченец. След Осв. е депутат в УС, чиновник.

Библ.: БВК. Т. I, с. 252; *Димитров, Г.* Княжество България. Ч.II. Пловдив, 1896, 250-251, 336; *Симидов, Ф.* Тодор Мутевски. — *Поборник-Опълченец* I, Русе, 1898, № 4-6, 25-27; *Тонев, В.* Бележки по учебното дело в Североизточна България през епохата на Възраждането. I. Провадийско. — Изв. на Народния музей-Варна, Т. III. 1967, 85-86. /ВТ/

МЪНЗОВИ, бр., емигранти в Румъния.

Родени в известния с градинарските си традиции Лясковец, бр. М напускат родното си селище още като деца. Баща им, търговец, трябва да емигрира отвъд Дунав, тъй като е заподозрян за участие във въст. (1856) на Дядо Никола*. Скоро след това го последва и семейството му. Така още от детството им фамилията М се свързва с борбата за осв. на отечеството.

Димитър Иванов (Лясковец, 1842-1868, Търново), търговец, революционер.

Направил първите си стъпки в писмената в Лясковец, след установяването на М в Браила ДМ продължава образованието си в местното бълг. у-ще, а след завършването му според обичайната за времето традиция се включва в семейната търговия. Според някои сведения членува в местото отделение на ТЦБК. През 1868 жертва цялото си състояние за въоръжаването четата на Хаджи Димитър* и Стефан Караджа* и се включва в състава на 127-те българи, преминали Дунав за решителен бой с турците. Според докладите на

Мидхат паша и фр. консул в Русе ДМ е и знаменосец на четата. Тежко ранен в битката при Карапанова кория, ДМ не може да продължи с другарите си и е оставен в една овчарска колиба в Търновския балкан. Предаден на осм. власти, той е осъден и обесен в Търново.

Иван Иванов (Лясковец, 1848-1918, Русе), журналист, книжовник, преводач.

Получава първоначално образование в Браила, след което според някои автори завършва лицей пак там, а според други учи в гимн. в Букурещ (до 1866). През този период излизат от печат четири негови книги: преводът на повестта на Y. Laprade [?] *Сватбата на Хайдут Янча* (1863), действителен или мистифициран разказ от името на фр. офицер на служба в осм. армия по време на Крим. война, представящ страданията и героизма на българите, към който в приложение са поместени и стихове на Д. Чинтулов* и лични стихотворни опити на ИМ; помагалото *Методически разговори български и румънски* (1864) и преводът на части от известния шедьовър на араб. л-ра *Хиляда и една нощ* със заглавие *Халима или баснословни арабски повестности* (I свитък, 1864; II свитък, 1867), Публикува и статии в излизащия в Браила в. *Българска пчела*.

След завършване на образованието си учителства в продължение на една година в Свищов (1866-1867). Според някои сведения по същото време е редактор и на излизалия в Русе ръкописен в.*Поразия*. Поради подозренията на осм. власти в рев. дейност е принуден да напусне Свищов и да емигрира в Австро-Унгария, където работи като печатар в Нови Сад. Участник във Втората българ. легия в Белград (1867-1868). През 1868 сътрудничи в най-радикалните издания на българ. емиграция *Народност* и *Дунавска зора*, където публикува статии, стихотворения и поемата *Една вечер у Преславските развалини*. Редактор на хумористичното издание на *младите* в.*Тъпан* (1869-1870, 1875).

Един от активните членове на българ. ч-ще в Букурещ. През 1869 помага на Л. Каравелов* в издаването на в. *Свобода* (до бр.10), но поради възникнал между двамата конфликт сътрудничеството им умира в зародиш. Този разрив до голяма степен предопределя по-нататъшното присъствие на ИМ в българ. възрожд. книжнина — голяма част от написаните от него статии във в-ците *Отечество*, *Право* и *Тъпан* са злостни нападки срещу Каравелов, а самият той се превръща в любим обект за насмешки в поредицата фейлетони на Каравелов и Хр. Ботев* *Знаеш ли ти кои сме*.

След Осв. е секретар на Свищовската (1877) и управител на Русенската и Варненската (до 1885) митница. Автор е на първия закон за митниците в Княжество Б-я.

Сава Иванов (неизв.), търговец, театрал, училищен настоятел.

Сведенията за най-малкия от бр. М са оскъдни. Името му се споменава като участник в театралната трупа на Д. Войников* през 60-те години на века. Настоятел е на българ. у-ще в Браила (1874), а през 1876 — и делегат на българите от града на свикания в Букурещ народен събор (18-22 ноем. 1876) на клоновете на БЦБО, който приема полит. програма, предвиждаща възстановяване на българ. държава в естествените ѝ етнически граници, със свое правителство и законодателен орган и с конституция, осигуряваща равенство на всички поданици. Не е известно дали след Осв. се завръща в Б-я.

Библ.: *Баз-Фотиаде, Л.* Литературни преводи на българската емиграция в Румъния от началото на XIX в. до 1877 г. — *Лит. мисъл*, 1972, № 5, 96-97; БВК, Т. I, 252-253, 422, Т. II, с. 583, 590; *Дончев, Е.* Димитър Иванов Мънзов. — В: Прослава на хайдутството. В. Търново, 1968, 94-96; ЕБВЛ, 469-470. *Жечев, Н.* Браила и българ. културно-национално възраждане. С., 1970, с. 90, 102, 128, 130, 137, 168, 175, 229.

/КМ/

НАБОТКОВ, Панайот (Свищов, 1850-неизв.), учител, революционер.

ПН е представител на последното поколение възрожденци, израснало заедно с формиращата се българ. нация. Роден в навечерието на Крим. война в просперящото търг. селище Свищов, той получава първоначално образование в тамошните прочути у-ща. В 1864-1869 продължава подготовката си в гимн. в Николаев, където е настанен в Южнослав. пансион на Т. Минков*. Благодарение на получената рус. държ. стипендия получава и висше образование в Технологическия институт в Санкт Петербург (1869-1875). През 1875 се завръща в Б-я и става учител в Пловдивското у-ще *Св.Св. Кирил и Методий*. Включва се в подготовката на Апр. въст. — като човек вещ в химията, нему е възложено изработването на запалителни вещества и експлозиви за въст. Въпреки че въст. не избухва в Пловдив, ПН е арестуван и затворен в Пловдивския затвор. Освободен благодарение намесата на европ. консули, заминава за Румъния, където участва в набирането на българ. доброволци за Срб.-тур. война (1876). По време на РТОВ работи като преводач в рус. армия.

След Осв. се установява в Пловдив, където става учител по рус. в специално организирания от рус. губернатор курс (1878). Началник на канцеларията на М-вото на земеделието, търговията и общите сгради в Изт. Румелия (1880-1884). Депутат в Областното събрание на Изт. Румелия. Член на редакционния съвет на сп. *Наука* (1881), редактор на в. *Ред* (1882). Председател на НС след проведените след Съединението (1885) допълнителни избори. Създател (заедно с Михаил Греков и Костаки Пеев) и управител на една от първите сапунени фабрики в Б-я.

Библ.: *Димитров, Г.* Княжество България. Т.2. Пловдив, 1896, 507; *Поглубко, К.* За да бъдат полезни на народа си. С., 1976, с. 139; *Стоянов,*

3. Записки по бълг. въстания. С., 1981, с. 271. /КМ/

НАЙДЕНОВ, Иван Иванов (Казанлък, 1834-1910, Пловдив), учител, журналист, публицист, преводач, участник в ЦНД, читалищен деец, дописен (1881) и редовен (1884) член на БКД, почетен член на Слав. д-во в Б-я.

Добива първоначално образование в родния си град и още съвсем млад започва да учителства. След Крим. война отива в Цариград и със съдействието на търговеца Хр. Тъпчилещов* продължава ученето си в грц. *Велика народна школа* в Куручешме (1855), където научава грц., тур. и фр. От 1858 по предложение на П.Р. Славейков* е назначен за учител в бълг. у-ще във Фенер. Същевременно заради певческите си дарби става и псалт в бълг. църква в столицата.

През 1869 се оттегля от учителската професия и се отдава на журналистиката. Проявите му във вестникарството се вписват в кръга на т. нар. легален бълг. печат, който се издава в Цариград и се разпространява официално из цялата Осм. империя. Първият му в. се нарича *Право* (1869-1873) и продължава номерацията на Славейковата *Гайда*. След спирането му от цензурата, със съдействието на д-р Хр. Стамболски* ИН започва да издава нов в. — *Напредък* (1874-1877). Но скоро и той бива спрян, а издателят му е изпратен в затвора за 17 дни. Поводът е откъс от драмата *Падането на Цариград* на Св. Миларов*, където султан Мехмед II (1444-1446; 1451-1481) е наречен *сура ламя*. За краткия си живот *Напредък* е спиран три пъти от осм. власт, а накрая издателят му е заточен заедно с екзарх Антим I* в Анкара през 1877.

След създаването на Екзархията споровете за нейното устройство и отношенията ѝ с Вселенската патриаршия се пренасят на страниците на бълг. печат — както легалния царигр., така и рев. емигрантски. *Напредък* защитава открито позициите на Екзархията и се смята за неин официоз, а ИН по-късно става екзархийски капукехая пред Високата порта (1878). Той сътрудничи и на много други царигр. издания: сп. *Български книжици* (1860), в. *Турция* (1866), *Македония* (1871), *Шутош* (1873). Освен това е и отговорен редактор на сп. *Читалище* (1870-1875). Темите, които ИН застъпва, са свързани главно с легалните борби на българите за независима църква, за просвета и култура на роден език, за изграждане на собствени общини като органи на самоуправлението, с критика на злоупотребите на осм. власт. Струва си да се спомене, че в. *Напредък* публикува и меморандума, който Др. Цанков* и М. Балабанов* подават от името на бълг. народ на много правителства в Европа през размирната 1876.

След Осв. ИН се завръща от заточение с разбито здраве и влошено фин. състояние. През този период той вече не се занимава с журналистика, а се включва в изграждането на адм. апарат на младата бълг. държава. В Изт. Румелия ИН е назначен за околийски и областен управител на Карлово (1879) и Татар Пазарджик (1880-1886). След детронацията (1886) на княз Александър Батенберг (1879-1886) той е арестуван и уволнен от работа. ИН напуска Б-я и е изпратен от Екзархията като надзирател на бълг. у-ща в Одринско (1888-1892). След това се връща в Пловдив, където е помощник-кмет и училищен настоятел.

ИН съставя и публикува *Френско-български разговорник* (1858) и една *Кратка числителница* (1869). Той написва и мемоари, които не издава, оставя и някои преводи в ръкопис като *История на българите* от К. Иречек и *Духът на законите* от Ш. дьо Монтескьо.

Библ.: *Аретов, Н.* Иван Найденов. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 305-314; *Бобчев, С.С.* Иван Найденов. — Летопис на БКД, 1910, XI, 69-71; *Боршуков, Г.* История на българската журналистика 1844-1877, 1878-1885. С., 1965, 104-105, 225, 243-246, 299-301; *Дойнов, Ст.* С желание да бъдат полезни (Т. Бурмов, М. Балабанов, Ив. Найденов). — Във: Върхове на българската журналистика. Т.1. 1976, 231-266. /ЕД/

НАЙДЕНОВИЧ, Д-р **Иван** (Одрин, 1821/22-1877, Атина), лекар, общ. деец.

Храненик на Н. Кръстевич*, който го изпраща да учи най-напред в Гърция, а после да завърши медицина в Пиза и Флоренция. Практикуващ лекар и един от бълг. водачи в Одрин, почетен драгоман на тамошното рус. консулство. Един от гл. членове на полуформална конспиративна бълг.-грц. организация, създадена в Одрин под името *Общество* (1859-1861), която обсъжда планове за въоръжени акции срещу Турция и за притъпяване на църк. конфликт. Носител на рус. и грц. ордени за граждански заслуги.

Има двама сина, и двамата възпитаници на Атинския у-т: Костадин, д-р по медицина, и Александър, д-р по химия, и една дъщеря.

Библ.: *Тодев, Ил.* Българско национално движение в Тракия 1870-1878. С.,1994, passim. /МГ/

НАТАНАИЛ ОХРИДСКИ, м-т Охридски и Пловдивски (мирско име: Нешо/Недялко Стоянов Бойкикев) (Кучевища, Скопско, 1820-1906, Пловдив), висш духовник, общ. и полит. деец, книжовник, спомагателен (1869), дописен (1875) и почетен (1884) член на БКД.

Роден в семейството на селския първенец Стоян Ст. Бойкикев и Стоя. Учи в селското килийно у-ще и в Скопие (1834-1835), а след това продължава образованието си при Никола Тонджоров в Самоков (1835-1836), където се запознава с *взаимоучителната метода* и научава грц. Последното става не без известна съпротива от страна на ученика, който, тръгвайки за Самоков, получава родителската заръка: *Дете, да се не учиш на тоя гръцкий циганский език, защото ке ти отсечу язичето!* Този епизод добре илюстрира родолюбивата атмосфера, в която израства младият Нешо. През 1836 заедно със своя духовен наставник отец Манасий отива в Прилеп. Там учи при Георги Самуркашев и се запознава с библиотеката на м-ра *Трескавец*. С помощта на своя учител 16-17-годишният юноша прави първите си опити в превода. Интересът към книгата и дух. служене го отвеждат в Зографския м-р и тук против родителската воля се подстригва за монах под името *Натанаил* (27 юни 1837). Благодарение застъп-

ничеството на зографския брат архим. Анатолий на 3 ноемв. 1838 потегля за Кишинев, за да продължи образованието си. Приет е в трети клас на уездното дух. у-ще, а след това продължава в Кишиневската (1841-1845) и Одеската (1845-1847) сем. През окт. 1847 е вече редовен студент в Киевската дух. академия, която завършва с научната степен *кандидат на богословието* (1851). За дипломирането си представя съчинението *О том, что Болгарский Архиепископ в древния времена не зависел ни от Римскаго, ни от Константинопольскаго патриархов.* Междувременно е ръкоположен последователно за дякон и йеромонах от Киевския и Галицки м-т Филарет (ноемв. 1848).

В Южна Русия НО попада в будна родолюбива среда, която му дава нови подтици за общ. изяви. През есента на 1841 подпомага материално оцелели участници в Браилските бунтове (1841-1843). Заедно със З. Княжески* прави преводи на богосл. съчинения, предназначени за нуждите на българ. свещенство. Установява полезни контакти с В. Априлов*, Н. Палаузов*, Ст. Тошкович и др. одески българи. По това време е напълно завладян от идеята за извоюване на самостоятелна българ. йерархия. Подобно становище изразяват и всички българ. студенти, които през лятната ваканция на 1843 се събират в Одеса на общо събрание. *Желаемият успех и напредък на нашия народ* — заключават те — *не може да се постигне, ако не ще имаме свои народни, с наши мисли и направление владици.* В духа на взетите решения се пристъпва към непосредствена дейност, за да се заинтересува рус. общ. мнение и да се издейства помощ за българ. ЦНД. Все със същата цел през 1846 НО пише до детронирания тогава срб. кн. Милош Обренович (1817-1839; 1858-1860) във Виена молба да *воспита няколко българчета на свое иждивение.* След дипломирането си посещава Москва и Петербург и се среща с представители на рус. полит. и дух. елит — Филарет Московски, Никанор Петербургски, Н. Надеждин, И. Срезневски и др. Пише писма до Азиатския департамент и настоява да бъдат защитени българите в Македония. В рус. столица се запознава с Д. Петкович, с когото изработва проект за създаване на *Българска матица* по подобие на сродни култ. организации сред др. слав. народи.

Предприема пътуване в Европа все с намерение да опознае по-отблизо култ. и полит. живот. В Прага се запознава с П.Й. Шафарик, В. Ханка, Фр. Шумавски и П. Палацки, във Виена с Миклошич и В. Караджич, а навсякъде сред българ. емигранти търси съмишленици за проектираното книж. д-во. Но навечерието на Крим. война се оказва твърде неподходящо време за реализирането на подобни идеи и той се прибира в *Зограф* (1853). По време на пътуването си наред с полезните контакти в Москва и Прага отпечатва свои преводи с религ. и нравствено-поучителен характер.

Изоставил по време на войната култ. проекти, НО е въвлечен в чисто полит. дела. В Цариград се запознава с Раковски*, а малко по-късно в *Зограф* на два пъти е посетен от Павел Грамадов, с когото обсъждат подготовката на всеобщо въст. в подкрепа на рус. армия. Неблагоприятният ход на войната проваля обаче и тези замисли, а на сл. г. НО поема управлението на Добровецкия м-р *Св. Георги* в Молдова (1854). От 1857 е вече негов игумен.

Дейна и неспокойна натура, той не се задоволява с м-рското служене и в сл. 10 г. поддържа постоянни контакти с царигр., букурещките и одеските българи, пише статии по църк. въпрос в *Българска пчела*, *Цариградски вестник*, *Съветник* и др., грижи се просв. дело на българ. колонисти в Бесарабия. Има няколко срещи с Раковски*, който получава в Добровецкия м-р подкрепа и разбиране за своите рев. планове. Тук намира приют за известно време и В. Левски*. Заедно с д-р Ив. Селимински* НО е българ. делегат в Моравия по повод честването на 1000-годишното дело на *Св.Св. Кирил и Методий* (1863). В нач. на 1864 М-рът е конфискуван от рум. правителство, но НО остава в Яш и през сл. г. със задачата да събере неизплатените суми от манастирски длъжници. Когато през 1869 В. Стоянов* подема инициативата за създаване на БКД, НО с ентусиазъм го подкрепя. В разгорелия се спор за това, кой да има приоритет в новооснованата култ. институция, застава на страната на *младите.*

Издаването (1870) на фермана за Екзархията го убеждава, че в настоящия момент неговото място е в родината и през 1870 се завръща в Зографския м-р. При изграждането на Екзархията е определен за Охридски м-т и на 24 септ. 1872 е извършено неговото ръкоположение в царигр. църква *Св. Стефан.* С цел да затрудни нац. консолидиране на българите В. порта обаче не бърза да издаде берати за екзархийските владици в Македония, поради което НО е принуден в сл. 2 г. да остане в Цариград. Едва когато проведените истилями в Скопска и Охридска епархии показват, че мнозинството от християните желаят да се присъединят към екзархийския диоцез, на българ. владици е разрешено да заемат катедрите си.

В края на март 1874 53-годишният НО потеглил през Солун за Охрид. Навсякъде населението му устройва бляскави тържества, израз на радостта от срещата с първия българ. владика в Македония. Независима и волева личност, НО среща големи трудности на новия пост — охридчани се оказват разделени, а някои от тях и с прекомерни амбиции. Гръц. духовенство продължава да е силно и с влияние пред местните тур. власти, които от своя страна гледат с недоверие рус. възпитаник. Въпреки всичко той полага големи усилия за уреждане на епархийските дела и поддържане на просв. дело. С избухването на РТОВ положението му обаче става неудържимо и той отзован в Цариград (авг. 1877). За да покаже, че отхождането му е само временно, НО оставя в митрополията свои лични вещи, цялата си архива и богата библиотека, които по-късно изгарят при един пожар.

Берлинският конгрес (1878) разпокъсва българ. нация и я изправя пред нови трудности. НО е един от найдейните в борбата срещу конгресните решения. Чрез него мак. българи изпращат протести до рус. командване и до дипл. представители на европ. сили. От средата на юли 1878

той се включва активно в подготовката на въст. в Кюстендилско и Горноджумайско, а от края на ноем. с.г. е всепризнат ръководител на Кресненско-Разложкото въст (1878-1879).

И след неговия неуспех продължава да поддържа връзки с Охрид и да се грижи за развитието на просв. дело в цяла Македония, но, компрометиран пред тур. власт, губи възможност да застане отново начело на своята епархия. В края на авг. 1879 поема управлението на Ловчанска епархия от името на екзарх Йосиф I*, който е неин титуляр, и през сл. 11 г. служи там. Едва през 1891 е избран за Пловдивски м-т и остава на този пост до края на живота си. Умира на 86 г. Погребан е в двора на съборната църква *Св. Богородица* в Пловдив, редом до своя предходник Панарет Пловдивски*.

Библ.:*Дойнов. Д.* Кресненско-Разложкото въстание (1878-1879). С.,1979, с. 329; *Кирил, м-т Пловдивски.* Натанаил, м-т Охридски и Пловдивски. С., 1952; *Станков, А.* Натанаил м-т Охридско-Пловдивски. Жизнеописание. — СбНУНК, 1909, № 25, 4-47. /ПБ/

НАЧОВ, Димитър Радионов (Болград, Бесарабия, ок. 1850-неизв.), лекар, учител, дописен (1874) и действителен (1902) член на БКД.

Завършва Болградската гимн. и като стипендиант на Попечителния к-т следва медицина в Европа и практикува в Париж и Берлин. Участва във Фр.-пруската война (1870-1871) като доброволец в герм. Червен кръст. Сетне се завръща в родния си град, където е преподавател (1873-1877) по естествена история и хигиена в гимн. както и градски, и старши лекар. Публикува учебния си курс в отделна книга *Понятие за хигиената. Лекции, четени в Болградското централно училище от Д-ра Д. Начева. Болград, в печатницата на Централното училище, 1875.*

Библ.: ЕБВИ, с. 448; *Сюпюр, Ел.* Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX век. С., 1982, 176-177. /МГ/

НАЧОВИЧ, Григор Димитров (Свищов, 1845-1920, София), търговец, благотворител, публицист, общ. и полит. деец, държавник, спомагателен (1869), дописен (1882) и редовен (1884) член на БКД.

ГН произхожда от състоятелно търг. семейство с дългогодишни интереси във Виена. Баща му Димитър Начович (Начоолу) е попечител на откритото (1815) в Свищов от Ем. Васкидович* *славяно-гръческо* у-ще и един от основателите и най-щедрите дарители на местното ч-ще. Образованието на ГН следва обичайната традиция за сина на богато семейство в рано отворилия се към Европа крайдунавски град. След задължителното обучение в местното у-ще ГН е изпратен да продължи ученето си във фр. кат. у-ще на лазаристите в Бебек, Цариград (от 1859 г.), а след това в търг. у-ща в Париж и Виена.

През 1866 ГН се завръща в Свищов с парижка диплома за завършени полит.-ик. науки, но поради ограничените възможности за друга изява поема част от търг. дейност на бащината си фирма. Въпреки че положението на семейството му гарантира спокойно и уредено бъдеще, скоро се ангажира с идеята за полит. осв. на отечеството. ГН става председател на най-активния филиал на ТЦБК — свищовският. Емигрантските дейци възлагат на свищовци важни задачи — разпространяване на издадения от К-та дуалистичен *Мемоар* и други антиправителствени брошури и основаване на нови к-тски клонове и в други бълг. селища. Непосредствено преди преминаването (1867) на четата на Филип Тотю* в Бя Свищовският к-т осъществява връзка с войводата и организира посрещането му край града. Неколцина от местните дейци се присъединяват към четниците. Поведението на свищовци е незабавно санкционирано от осм. полиция, която арестува най-известните членове на к-та. Самият ГН по чудо избягва ареста, тъй като по това време е по търг. дела в Румъния. След това събитие пътят към родния Свищов се затворя за потомъка на богатата фамилия.

ГН остава в Румъния и посвещава още 1 г. на активна полит. дейност. Въпреки че симпатиите му през 60-те г. твърде често са на страната на радикално настроените *млади*, това не го ограничава в сътрудничеството и с другите полит. групировки сред емиграцията. Семейната традиция и соц. статус, а и известно разочарование от дейците на ТЦБК, го сближават с кръга около ДД. Надарен с очевиден дипл. талант, ГН успешно маневрира между различните групировки. Той е едно от гл. действащи лица във външнополит. акции на бълг. емиграция от края на 60-те г. на 19 в. През юни 1867 пише на фр. финансираната от ДД брошура *Апел до Великите сили гаранти*, в която разобличава бруталната тур. разправа с мирното население след преминаването на четите на П. Хитов* и Филип Тотю* и защитава с обстойна аргументация правото на българите да се борят за своето осв. Два месеца по-късно, през авг., са публикувани още две негови брошури на фр. — *Русчушкото събитие и турското правителство* и *Двамата пътници жертви при Русчук.* В тях убийството на Н. Войводов и Цв. Павлович на борда на парахода *Германия* се сочи като поредно доказателство за невъзможността да се реформира Осм. империя и се отправя директен призив *за бърза и ефикасна намеса на Великите сили-гаранти и покровители, за да се даде окончателно решение на Източния въпрос чрез освобождението на християните от игото на турците.*

През 1868 ГН отново преминава от перото към действието. Той е определен за специален пратеник на ДД в Белград, който трябва да поддържа връзка между срб. правителство, ДД и участниците в създадената в срб. столица Втора бълг. легия (1867-1868). Неуспешният край на тази акция, която завършва с оттегляне на Сърбия от активни действия на Балканите и разпускане на Легията, разочарова ГН и го връща към търговията. От средата на 1868 ГН се установява във Виена, където оглавява клона на бащината си фирма. Това обаче не го откъсва от полит. дейност и не прекъсва връзките му нито с дейците на ДД, нито с радикално настроените среди в Букурещ. Чрез него Ив. Касабов* търси помощта на М. Дринов*, за да достави ново оборудване за печатницата на в. *Народност.* През цялата 1868 *младите* в

Букурещ (главно хората около Ив. Касабов*), Москва и Цариград обсъждат и възможността за издаване на бълг. в. във Виена, чийто редактор трябва да бъде ГН.

Първоначално ГН е в добри отношения и с установилия се в Букурещ Л. Каравелов*, чийто в. *Свобода* разпространява в авст.-унг. столица. Активно е участието му и в дебатите около създаването на БКД, в които подкрепя позицията на *младите* и се противопоставя на ДД. В същото време ГН поддържа инициативата на ДД за подаване прошение до Парижката конференция на Великите сили (1869) и пише и изпраща второ (освен онова на ДД) изложение до Конференцията от името на виенските българи. Разпространено под формата на брошура със заглавие *Българската нация пред Парижката конференция* (1869), то пропагандира станалата вече трайна тенденция в бълг. полит. живот от края на 60-те г. желание за самоуправление като крачка към пълна полит. независимост в бъдеще.

Пребивавайки във Виена, ГН изпраща материали по бълг. тема до чешки, рум., нем. и фр. в-ци. През 1869 той е член на бълг. делегация за честването на Ян Хус в Прага. Пак през 1869 ГН е сред инициаторите и основателите на д-во *Напредък*, което има за цел подпомагането на образованието на бълг. младежи в Европа. Независимо от търг. си ангажименти ГН кореспондира с мнозина от бълг. студенти в европ. държави. От 1873 се грижи и за редовното препращане на средствата до българите стипендианти на ДД. Сътрудничи на сп. на Хр.Г. Данов* *Летоструй*, изпраща матариали и до в. на П.Р. Славейков* *Македония*, а през 1873 намира време да издаде и първото бълг. ръководство за правене на вино. Добре образован, дипломат по рождение, ГН не прекъсва връзките си и със срб. политици, познати му от пребиваването му в Белград.

Апр. въст. отново го връща към активната политика. ГН се включва в набирането на доброволци за Срб.-тур. война (1876), пише кореспонденции за европ. в-ци по повод събитията в Б-я, публикува много материали на бълг. и фр. във в. *Стара планина*. По време на РТОВ служи като разузнавач в генщаба на рус. армия.

След Осв. първоначално редактира престижния пловдивски в. *Марица* (1878-1879). Един от водачите на Консерв. партия в Княжество България. Депутат в УС, I ВНС и в почти всички ОНС до 1904. Министър на финансите (1880; 1882-1884; 1886; 1887-1888; 1891-1892), министър на външ. работи и изповеданията (1879-1880; 1886-1887; 1894-1896), министър на вътр. работи (1881-82), управляващ М-вото на общ. сгради, земеделието и търговията (1883), управляващ М-вото на общ. сгради, пътищата и съобщенията (1894), министър на търговията и земеделието (1896-1900), помощник-кмет (1880-1881) и кмет (1896) на София, дипл. агент в Букурещ (1884-1886), във Виена (1889-1889) и Цариград (1903-1906). След Междусъюзническата война (1913) се оттегля от дипл. и полит. дейност и планира да напише спомените си — начинание, което не довършва, но от което са запазени многобройни бележки, наброски и планове в личния му архив.

Библ: *Бобчев, С.С.* Григорий Д. Начевич — Летопис на БАН, 1922, **5**, 93-108; *Ганчев. Ст.* Свищов. Принос към историята му. Свищов, 1929,258-260; *Миладинова. Е.* Свищов в национално-революционното движение. — Изв.НБКМ, Т.XV(XXII), 1981, 511-530; *Мирчева. К.* Някои наблюдения върху външно-политическата активност на българската емиграция — 1867-1869 г. Щрихи към портрета на Григор Д. Начович. — ИПр, 1996, № 3, 3-28; *Мусаков, И.* Григор Начевич. С., 1944; *Нушев, Цв.* Българският таен централен комитет и четите от 1867-1868 г. — Изв.НБКМ, Т.XX(XXVI), 1992, 137-157; *Шарова, К.* Втората българска легия в Белград (1867-1868) — Във: В памет на акад. Михаил Димитров. Изследвания върху Българското възраждане. С., 1974, 445-503. /КМ/

НЕДЕВ Самарджиев, Цвятко (даскал Цвятко) (Габрово, 1816-1892, Габрово), учител, общественик.

Роден в семейство на бедни родители, ЦН е един от първите възпитаници на Неофит Рилски* в основаното през 1835 новобълг. у-ще в Габрово. Любим ученик на известния рилски духовник, той го следва в Копривщица (1837), а през 1838 заминава за Букурещ с надежда да продължи образованието си. Мечтата му обаче не се осъществява и по съвет на бр. Мустакови* се завръща в родното Габрово. От септ. до дек. 1839 учителства безплатно, а от 1840 е назначен за помощник на учителя Калист Луков. В продължение на близо 40 г. ЦН обучава на четмо и писмо три поколения габровци и съдейства за разпространението на *взаимоучителната метода* сред учителите в Б-я.

ЦН изпълнява с усърдие и постоянство не само учителските си задължения. Грижи се за училищната библиотека, изпраща подарените от Габровската община и одеските попечители на Габровското у-ще учебници и книги по другите учебни заведения в градове и селца. На два пъти преиздава създадените от Неофит Рилски* взаимоучителни таблици (1848, 1859). Представя Габровското у-ще при издигането (1849) надгробен паметник на В. Априлов* в Галац. ЦН урежда отношения между общини и учители, събира и изпраща помощи, съдейства за издаване на книги, избира кандидати за отпуснатите от В. Априлов* стипендии за обучение в Русия. Посреща и изпраща минаващите през града важни персони. През 1845 подробно осведомява Неофит Рилски за посещението на рус. славист Виктор Григорович, а през 1860 организира събрание в чест на друг гост З. Княжески*, рус. вицеконсул в Търново. По време на Крим. война се включва в подписката срещу търпените от българите насилия, която чрез бр. Мустакови* предава на рус. комисар в Букурещ. *И понеже Вий сте известен на нашето общество, че сте ключа на Габровската община* — пишат му от Търново с молба да организира габровци в църк.-нац. борба. Едва научил за отварянето на бълг. у-ще в осм. столица, ЦН бърза да се отзове на призива на цариград. българи и им обещава да събере до 20 х. гр. помощ.

Като дългогодишен писар на Габровската община и на училищното настоятелство ЦН събира тяхната кореспонденция и води бележки за

всички събития, които преценява като общ. значими. През 1864 одеските попечители на Габровското у-ще се обръщат към него с молба да събере материал за написване на история на у-щето. ЦН представя извлечение от събираните близо 30 г. документи и записки. Това е тежък период за ЦН — през 1862 общината го уволнява от учителска длъжност. Опитите да подхване търговия са неуспешни и единствен източник за прехрана на многолюдното му семейство са 150 рубли еднократна помощ, отпусната от одеските попечители. В края на 1866, след 6-месечен престой в Одеса, където помага за обобщаването и на тамошната документация, ЦН вижда на бял свят *Габровското училище и неговите първи попечители*. В предговора й авторът П.Р. Славейков* отбелязва за ролята на ЦН: *И тъй, делото, което имаш пред очи, ты Габровский читателю, е дело негово а не мое; ако да не е был той ни аз имаше какво да кажа ни ты с какво да ся похвалиш пред другыте си сьотечественницы, и на него наистинна ся сбъдва реченията: Полезен може да бъде някой без да е известен.*

През 1868 ЦН е назначен за помощник на пристигналия в Габрово нов учител по *звучната метода* Й. Ковачев*. Вече достигнал 53 г., той се включва с рядък за възрастта му ентусиазъм в разпространението на новия метод. Престоят на Й. Ковачев в Габрово е кратък и ЦН сам съставя ръководство по *звучната метода*, което разпространява първоначално в ръкопис, а след това като част от публикуваното от Р. Каролев по-обширно *Ръководство по звучната метода* (1872).

В рамките на възрожд. идеологическа палитра възгледите на ЦН могат да бъдат определени като просветителски. Като учител и изкушен в книжовността той залага предимно на просвещението. В общ. борби на местно равнище заради придържането му към поведението на компромиса често го причисляват към чорбаджийската партия, макар самият той да избягва откритата подкрепа и на *младите*, и на *старите*.

След Осв. ЦН учителства още няколко години в Габровското първоначално у-ще и изпълнява надзора по жилищата на учениците. Пенсиониран с 900 лв. пенсия за заслуги към народното образование, ЦН прекарва последните г. от живота си в мизерия и нищета. Събираните в продължение на години материали — лична и общинска кореспонденция, огромна част от създадената в Габрово възрожд. документация, продължават да се съхраняват в дома му. Със съдействието на д-р Кр. Кръстев и проф. Ив. Шишманов от 1891 материалите започват да се публикуват в рубриката *Материали за нашето Възраждане* на СбНУНК.

През сл. 1892 ЦН умира в родния си град, а в знак на признателност костите му са положени в черк. двор на девическия м-р, разположен редом с новата сграда на Габровското у-ще.

Библ: *Максимов, Хр.* Цвятко Недев Самарджиев. — *Учител*, 1893/94, № 10, 438-442; *Радев, Р.* Цвятко Самарджиев. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 129-135; *Цончев, П.* Из общественото и културното минало на Габрово. С., 1934, 390-447. /КМ/

НЕКОВИЧ, Атанас Николаевич (Тетевен, ок. 1770/80-1849, вер. Букурещ), дипломат, общ. и полит. деец.

Някои автори смятат, че той е едно и също лице с Атанас Нескович, българ. книжовник в Унгария от края на 18 в. и нач. на 19 в., но сведенията показват, че АН е търговец и забогатява от търговия из срб. земи. Знае рус., срб. и влашки. В нач. на 1801 АН напуска опустошения от кърджалии Тетевен и се преселва във Враца. Тук попада сред една по-активна в полит. отношение група от заможни граждани и през 1804 заедно с Ив. Замбин* заминават за Петербург като пратеници на врачанци, за да търсят помощ от Русия. Поради липса на необходимите пълномощия обаче на тях им е отказан официален прием. Въпреки настойчивите им молби до Враца те не получават такива пълномощия.

След като престояват в Петербург ок. три г. (1804-1807) АН отива в Букурещ, откъдето през 1808 изпраща на Замбин пълномощно писмо, редактирано от Софроний Врачански*. Като резултат рус. командване установява контакт с бълг. полит. кръг в Букурещ. Междувременно избухва РТВ 1806-1812 и русите се свързват с неговия ръководител Софроний Врачански, чийто пръв помощник става АН. От 1810 АН осъществява пряката връзка на гл. квартира на рус. Дунавска армия с българите. По ходатайство на нейния главнокомандващ имп. Александър I (1801-1825) подарява на АН като на бълг. делегат пръстен с брилянт. След смъртта (1813) на Софроний Врачански АН застава начело на бълг. емиграция в Букурещ.

Дълги г. АН е *депутат на българския народ*, т. е. защитава интересите на бълг. преселници във Влашко пред властите. Той извиква от Тетевен своя родственик Ал. Павлович Нековић да му помага при създаване на бълг. доброволч. отряди, при написване на прокламации и пр. За участието на АН в събитията 1808-1812 са запазени много документи на рус. администрация. Например, напускайки през 1812 Влашко, адмирал Чичагов издава заповед, с която нарежда АН да продължава да изпълнява функциите си на бълг. *депутат* във Влашко. Запазена е и благодарствена грамота от 1813, подписана от Софроний Врачански*, за помощта, която АН оказва на бълг. емиграция във Влашко. По това време там живеят вече ок. 8 х. бълг. семейства. АН се опитва да запази привилегиите за българите, получени по време на рус. окупация на Влашко. През 1818 АН и Ал. Павлович отново са избрани за *депутати* на бълг. преселници във Влашко. През 1819 те са изпратени в Цариград, за да молят рус. посланик и султана за възстановяване на правата, предоставени на бълг. преселници от М. Кутузов. Рус. посланик ги съветва да удържат сънародниците си от намеса в рев. борби и АН наистина прави опит да осуети бълг. участие в Грц. завера (1821-1828), но на тази му дейност се противопоставя Д. Мустаков.

След това АН заминава за Одеса, а родственикът му Ал. Павлович остава в Букурещ. По-късно той се присъединява към чичо си в Русия, където и двамата получават рус. субсидия и след 1825 се връщат в Букурещ. През 1827 АН отново отива в Цариград, но

когато започва РТВ 1828-1829, той е арестуван. Сега неговото място се заема от племенника му. След Одринския мир от 1829 за *бълг. депутат* е избран В. Ненов, а АН става негов помощник. Поведението му не е особено достойно по време на Браилските бунтове (1841-1843), за които пред влашките и авст. власти се опитва да прави разкрития, като обвинява някои бълг. емигранти като споменатия вече Д. Мустаков и др.

АН проявява интерес и към книж. дейност. През 1839, когато посещава Цариград, адресира едно писмо до Неофит Рилски*, което разкрива лит. му интереси — той изпраща свой буквар и превод на Езоповите басни и моли за редактиране. Във в. *Отечество* са публикувани и събрани от АН хрисовули и грамоти на влашките войводи.

Библ.: *Бояджиев, П.* За личността и обществената дейност на Атанас Некович. — Векове, 1981, № 1, 43-46; *Дойнов, Ст.* Българите и руско-турските войни 1774-1856, С., 1987, с. 69, 88-92; *Конобеев, В.* Българското националноосвободително движение. Идеология, програма, развитие, С., 1972, 84-100 и др. /ЕД/

НЕНОВИЧ, Васил Н. (Свищов, неизв. -1834, Букурещ), просв., общ. и полит. деец, книжовник.

ВН е потомък на стар и знатен търг. род, чиито представители през втората половина на 18 в. са регистрирани като търговци в Будапеща и Виена. ВН завършва лицея *Св. Сава* в Букурещ (ок. 1812), след което по стара семейна традиция започва да се занимава с търговия. През 1821 взема участие във въст. на Тудор Владимиреску и след неговия разгром емигрира с цялото си семейство в Кронщадт, където продължава да търгува главно с портокали. Наскоро след това банкрутира и е принуден да се препитава като частен учител по бълг. език. По същото време в града се формира многобройна и активна бълг. колония, която създава добри условия за развитие на книж. дейност. ВН установява тесни контакти с П. Хаджиберович*, Ан. Кипиловски*, Ив. Селимински* и др. Излиза с инициатива за създаване на филолог. д-во, което да се грижи за изграждането на книж. бълг. език. Започва да събира и езиков материал за издаване на граматика, 4-езичен речник и катехизис. ВН успява от обширната програма да издаде само *Священная история церковна от вехтия и новия завет* и *Буквар за децата на славенобългарскиет народ*. Последният, макар и да няма популярността на *Рибния буквар*, е използван в някои у-ща. През юни 1826 се завръща със семейството си в Букурещ. По времето на РТВ от 1828-1829 е близък помощник на Ал.П. Некович*, който е упълномощен от букурещките българи ги представя пред рус. командване. След смъртта му ВН и Ан. Кипиловски отиват в Сливен и помагат на Г. Мамарчев* при опита му да вдигне въст. От 1 апр. 1830 ВН е вече учител в у-щето при църквата *Св. Георги Стари* в Букурещ, където преподава по *взаимоучителната метода*.

На 10 ноем. 1830 ВН е избран от бълг. преселници за техен депутат пред Дивана на княжество Влахия. В качеството си на такъв последователно се застъпва за техните интереси пред рус. ген. П.Д. Кисельов и пред Дивана. Във връзка с желанието на много преселници да се завърнат по родните си места у ВН се заражда идеята за създаване на автономна област в Добруджа (1 окт. 1831). Инициативата му е оценена от букурещките българи, които го подкрепят при нейното осъществяване. Чрез д-р Н. Пиколо* са установени и контакти с кн. Ст. Богориди*, който също изразява съгласие да подкрепи идеята *да се образува едно народно княжество, зависимо направо от Високата порта, с народни правдини и закони*. Князът дори известява своите сънародници в Букурещ, че В. порта е разположена да направи отстъпки на своите християни, но за целта трябвало да изпратят нарочни делегати за преговори. Избухването на холерна епидемия в Букурещ осуетява осъществяването на замисъла. Провалът на инициативата ясно показва, че сред бълг. емиграция все още липсва солидна полит. организация, която да реализира до край своите цели. Само няколко г. след този неуспех ВН умира от туберкулоза.

Синът му **Николай Василев Н** (Букурещ, 1825-неизв.) е просв. деец във Влашко, преводач от френски на влашки, участник в революцията от 1848, един от близките сратници на Николе Бълческу.

Библ.: *Бояджиев, П.* Васил Ненович и българската емиграция във Влашко (1824-1834). — Векове, 1983, № 3, 52-60; *Бур, М.* Писма на книгоиздателя Василий Н. Ненович в букурещките архиви (1824-1826). — ИИЛ, 21, 1972, 219-276; История на България. Т.V. Българско Възраждане XVIII — средата на XIX век. С., 1985, с. 331; *Трайков, В., Н. Жечев.* Българската емиграция в Румъния XIV век — 1878. С., 1986, passim. /ПБ/

НЕОФИТ (Хилендарски) БОЗВЕЛИ (мирско име: Петров) (Котел, ок. 1785-1848, Хилендарски м-р, Св. Гора), просв. деец, книжовник, вдъхновител, организатор и пръв ръководител на ЦНД.

За началния период от живота на НБ се знае твърде малко. Две свидетелства оставя той за себе си — родното място Котел и бащиното име *Петров*. Някои автори (Ц. Гинчев и М. Арнаудов) смятат, че получава от своите врагове не особено ласкавото прозвище *Бозвели* (което на тур. означава *необуздан и развален духовник*), с което остава в историята; впрочем, в известна степен то отразява действителността — НБ е буен и донейде пристрастен към алкохола. Предполага се, че учи в местното килийно у-ще, където до 1795 учителства Софроний Врачански*. Проявените дарби и вероятно стремежът към книж. занимания и дух. извисяване го отвеждат в Св. Гора. 18-19-годишен става послушник в Хилендарския м-р, но монашеската килия не го задоволява и той учи в грц. у-ще извън Св. Гора. Дори има намерение да продължи своето обучение, но монашеското братството го възпира. За възможностите, с които разполага, получава добро образование. Научава грц., тур., срб. и рус. В *Хилендар* е подстриган за дякон под името *Неофит* (светското му име остава неизвестно за нас), а по-късно приема и свещенически сан.

След близо 10-годишно служене през 1813-1814 като таксидиот на

Хилендарския м-р е изпратен в Свищов.Там НБ стига в драматичен момент. Крайдунавският град току-що е опожарен в резултат на рус. бомбардировка по време на РТВ 1806-1812, а населението се разпилява по Влашко, страхувайки се от тур. отмъщение. Като истински дух. пастир НБ окуражава и подкрепя своите сънародници да се завърнат по родните места и да издигнат отново града от пепелищата. През следващите 18 г. със служенето си като свещеник и учител успява да си спечели уважението и благодарността на свищовци. По-късно в едно прошение до В. порта те отбелязват: *От двадесет и пет години у нас е живял, сос нас остарял, нас от младини наставлявал и учил как треба да изполняваме вярно должностите наши камто държавното царство.* Родолюбивата атмосфера в просперираща Свищов оказва благотворно влияние върху формирането на НБ като общ. активна личност. Тук той има възможност да се запознае с произведения на грц. просвещенци Ад. Кораис, Д. Дарварис, Евг. Вулгарис, с трудове на фр. и нем. просвещение.

Под влияние на просвещенските идеи той изоставя задълженията си на таксидиот и насочва своето внимание към светската просвета и общ. възпитание. В тази насока намира подкрепа и разбиране у учителя Ем. Васкидович*. Благодарение на общите им усилия през 20-те г. Свищов израства като значителен просв. център в бълг. земи. Като плод на тяхното единомислие и съвместен труд се появява през в 1835 учебникът *Славяноболгарское детеводство за малки деца*, с който НБ поставя нач. на книж. си дейност. По своята същност това е малка енциклопедия за началните у-ща от *взаимоучителната степен*, разделена на шест части: буквар, христоматия, граматика, аритметика, география и писмовник. В предговора към част III (*Славяноболгарска граматика*) НБ изтъква, че необходимостта да се замени килийното у-ще със светско, за да се даде по-добро образование на децата, и то на техния роден език, и желанието да се издигнат българите до равнището на напредналите и просветени народи са го подтикнали да се залови за перото. В сл. г. *Детеводството* заедно с *Рибния буквар* на д-р П. Берон* и пособията на Неофит Рилски* се оказват най-често използваните учебници в новобълг. взаимно у-ще.

С цел отпечатване на подготвения ръкопис през есента на 1834 НБ отива в Крагуевац (Сърбия). Трудностите, които среща, го задържат в слав. княжество в продължение на почти 2 г. Тук обаче той има възможност да се запознае с творчеството на Д. Обрадович и З. Орфелин, които със своите либерални и просвещенски идеи съществено повлияват върху вижданията му. Сравнително по-свободният полит. и култ. живот в Сърбия също прави силно впечатление на НБ, който вижда какви големи възможности могат да се открият и пред бълг. народ при една по-щастлива негова бъднина. Тук отпечатва и *Краткая свещеная история и свещений катехизис*, който е израз на неговото просвещенско отношение към религията. В предговора той отбелязва: *Вяра без знание няма.*

При завръщането му в България през 1836 у НБ вече се е оформило твърдото убеждение, че трябва да се започне последователна борба за отстраняване на висшето грц. духовенство от бълг. епархии. Още в годините след падането на Б-я под властта на османлиите Цариград. патриаршия се възползва от създадената обстановка, за да обсеби диоцеза на Търновската патриаршия. Постепенно грц. духовенство заема ключови позиции и в автокефалната Охридска архиепископия. Нейното унищожаване през 1767 е поредната стъпка към укрепване властта на Цариград. патриаршия. Така, лишени от своята държавна независимост, българите губят и своята църк.-адм. и култ. самостоятелност. Без да си поставя за цел непременно да денационализира бълг. народ, Цариград. патриаршия става проводник на грц. език и култура и постепенно се превръща в пречка за самостоятелното развитие на българите. След възстановяването на грц. държава и с оформянето на грц. националистическа програма *Мегали идея* от 40-те г. на 19 в. Патриаршията се поставя в служба на панелинизма и по този начин се превръща в осн. враг на ик. възмогващата се и дух. въздигащата се бълг. нация. Борбата за заменянето на грц. владици с бълг. започва първо във Враца начело с Д. Хаджитошев*, но с неговата трагична смърт бързо заглъхва. Масовост антифанариотските настроения придобиват в Търновска епархия в края на 30-те г. Именно в този момент НБ застава начело на борбата срещу Търновския грц. владика Панарет и с това изолираните до тогава един от друг бълг.-грц църк.-нац. сблъсъци се превръщат в ЦНД.

През втората половина на 1836 той напуска Свищов и в течение на сл. 2 г. пребивава в различни селища и м-ри на Търновска епархия — Котел, Калофер, Търново, Габровския и Троянския м-р. През този период наред с учителската дейност НБ започва и системна агитация срещу грц духовенство и лично срещу Панарет Търновски. Съвсем естествено идва и народното желание именно той да бъде определен за Търновски м-т. Снабден с препоръки, през пролетта на 1839 НБ пристига в Цариград с цел да получи одобрение за своята кандидатура. Съставена от занаятчии и търговци, макар и многобройна (30 х. души), бълг. колония в имперската столица до този момент е неорганизирана и общ. бездейна. НБ установява тесни контакти с абаджиите, работещи в държ. манифактура (*Хамбара*), и благодарение на своето обаяние, енергия и ораторски талант успява да ги спечели за борба срещу грц. духовенство. Сполучил в първите си инициативи, той се застъпва не само за интересите на Търново, но придава на агитацията си общобълг. характер. От него изхожда идеята да се основе в Цариград бълг. църква, която да се превърне в център и ръководител на общонародната борба, както и в негласен представител на бълг. народ пред В. порта. Подкрепя и идеята на В. Априлов* да се иска разрешение за откриване на бълг. печатница в Габрово. Патриаршията успява чрез интриги и подкупи да неутрализира неговите инициативи. За Търновски владика е ръкоположен негов съименник, гръкът Неофит Византиос, а НБ му е назначен за протосингел.

Скоро след като се установяват в Търново, отношенията между двамата се влошават и НБ се оттегля в Лясковския м-р. Наклеветен пред Патриаршията и без разрешение от В. порта, той е арестуван (март 1841) и откаран на заточение в Св. Гора. В манастирите *Хилендар*, *Зограф* и *Дионисиат* НБ престоява от апр. 1841 до авг. 1844, преследван от невежи монаси, измъчван от болест и гнетен от съмнения и разочарования. Въпреки изпитанията обаче намира сили да се занимава и с книж. труд, поддържа кореспонденция с родолюбци и непрекъснато настоява наказанието му да бъде отменено.

Не успял да получи амнистия, тайно напуска Св. Гора и пристига в Цариград. В имперската столица НБ е щастлив да намери една променена обстановка. Той получава по-голямо съдействие от своите сънародници, среща разбиране у официалните представители на тур. власт, насърчение и покровителство от пол. емиграция в лицето на М. Чайковски и накрая пълно разбиране и сътрудничество от Иларион* Михайловски, бъдещия епископ Макариополски. Буйният темперамент и голямата импулсивност на НБ се допълват от умереното и по-дипл. поведение на Иларион.

През септ. 1844 двамата подават два отделни меморандума до В. порта, в които се разкрива полит. им платформа: *българите да имат избираеми архиереи от своята народност, да развиват свободно просвета и книжнина на роден език, да излъчат представителство, което независимо от Патриаршията да представи пред правителството народните нужди, в българ. градове да се създават съдилища с участието на българи.* Без да отхвърля формално дух. власт на Патриаршията изложението очертава една широка програма за дух. свобода и граждански права на българите, която ляга в основата на ЦНД в годините до Крим. война. В своя меморандум НБ освен антигрц. влага и определена антирус. насоченост. Свидетел на две последователни РТВ, довели до опустошаването и обезбългаряването на големи райони от страната, сблъскал се с рус. политика, която в този момент подържа безрезервно Патриаршията, НБ търси подкрепа у антирус. европ. сили и у тур. правителство за реализиране на българ. нац. аспирации.

След като получава одобрение от някои тур. сановници, НБ развива трескава дейност, за да окуражи своите сънародници и да организира изпращане на аналогични прошения от страната. Макар резултатите да са незадоволителни, НБ не се отчайва и след като получава пълномощно от царигр. българи подава до В. порта нов обширен доклад (юни 1845). В него програмните искания са по-категорично формулирани и се конкретизира идеята за създаване на българ. храм в Цариград, който да се превърне в център на общонародното дв. Тази идея е подета по-късно от българ. колония в Цариград и 1 г. след смъртта на НБ се създава българ. храм *Св. Стефан* в столичния квартал Фенер.

С дейността си в имперската столица НБ се превръща в дух. водач на българите. Заедно с Иларион Макариополски* успява да формулира програмата и да начертае тактиката на едно самостоятелно дв. за извоюване на култ.-дух. независимост и гражданска автономия. Тази тяхна роля е добре преценена от Патриаршията, която с подкрепата на рус. посланик в Цариград В.П. Титов ги арестува (29 юли 1845) и изпраща на заточение в Св. Гора. Опитите на българите (дори има идея да се приложи сила) и на М. Чайковски да се освободят заточениците се провалят. В манастира *Велика лавра* грц. монаси се отнасят крайно зле с НБ. Тежките условия на живот и пълната изолация влошават състоянието на шестдесетгодишния и вече болен народен деец. Благодарение на застъпничеството на царигр. българи той е преместен в Хилендарския м-р, където условията са малко по-добри.

Въпреки изпитанията НБ запазва *дух храброборен*, отново подема книж. си занимания и поддържа кореспонденция с родолюбци. Най-значимите творби от този период са *Плач бедная Мати Болгария* (1846) и *Разговор с един бесарабски българин*. Болното тяло обаче не успява да се пребори с несгодите, които духът преодолява, и на 4 юни 1848 НБ умира в ръцете на дякон Григорий* (по-сетне м-т Доростоло-Червенски), който единствен от хилендарското братство се грижи и проявява съчувствие към многозаслужилия дец. Благодарение на него е запазено и писменото наследство на НБ.

В цялото творчество на НБ просвещенският хуманизъм е съчетан с пламенен патриотизъм и с действена гражданска позиция. Неговите учебници са сред онези, които извършват прелом в развитието на просв. дело. Едновременно с това и въпреки тежкия си стил той се проявява и като даровит писател, който полага нач. на една нова жанрова форма в българ. л-ра — диалога. Наред с диалози пише и мемоарно-документални произведения, речи и писма с ярък публицистичен характер. В тях той остро поставя проблема за полит. и дух. робство, обявява се срещу общ. бездействие и апатия, ратува за просвета и образование, за интелигенция и общество от нов тип. Централно място в творчество му заема *Плач бедная Мати Болгария*, където най-добре се откроява неговият възрожд. мироглед, неговата дръзка и непокорна мисъл, която толкова смущава покорните, боязливите и невежите. В ЦНД той поставя основите на онова течение, което се опира предимно на самостоятелното действие, без компромиси и половинчати действия спрямо Патриаршията. М. Чайковски ни оставя една от най-точните характеристики на НБ: *благороден старец с възвишен ум и сърце, един от най-просветените мъже на българската нация.*

Библ.: *Арнаудов, М.* Неофит Хилендарски Бозвели. Живот, дело, епоха. Т. I-II. С. 1971; Неофит Бозвели и българската литература. Съст. *Г. Димов, С. Таринска,* С., 1993; БП ИНБЛ. Т.II, 545-600; *Смоховска-Петрова, В.* Неофит Бозвели и българският църковен въпрос. С., 1964; *Шишманов, Ив.* Нови студии из областта на Българското възраждане. — Сб.БАН, 21, 1926, 498-523. /ПБ/

НЕОФИТ РИЛСКИ (мирско име: Никола Поппетров Бенин) (Банско, ок. 1793-1881, Рилски м-р), учител, педагог, преводач, книжовник, музиколог, проповедник.

Произхожда от богатите банскалии — от търг. фамилии Бенини и Германови (Голеви), които допринасят за просперитета на Банско. Първоначално учи в килийното у-ще на баща си поп Петър Бенин, а ок. 1811 отива в най-близкото култ. средище в района — Рилския м-р. Там изучава живопис при Тома Вишанов-Молера* и помага на Димитър Зограф. Ок. 1818 се замонашва, но продължава ученето си в грц. у-ще в Мелник при даскал Адам Цапек (1821-1826). След това става учител в Самоков (1827-1831), където открива *слав.-грц.* у-ще. По-късно е повикан за секретар на Рилския м-р (1831-1833). След големия пожар през 1833 са разпратени много таксидиоти, за да събират средства за възстановяването на м-ра. Като таксидиот през 1833 НР е изпратен в Казанлък.

По същото време се заражда идеята за създаването на Габровското у-ще. НР е препоръчан за негов учител от братовчедите си, М. Герман и М. Георгиевич, дипломати на срб. служба, пред бр. Мустакови и пред Търновския м-т Иларион Критски. Така през 1834 той отива да изучава *взаимоучителната метода* в Букурещ, издържан от В. Априлов*. Там подготвя специално за учебните нужди *Болгарска граматика* (1835) и *Взаимноучителни таблици* (1835). Славата го спохожда, след като става учител в Габровското у-ще — през 1835-1837, когато започват да прииждат ученици от всички бълг. земи. На НР принадлежи заслугата да наложи бълг. език като осн. в у-щето. То става първият просв. център, в който се подготвят преподаватели за у-щата от нов тип. В предговора на специално съставената *Болгарска граматика* целта на новото у-ще, според НР, не е то да се превръща в *мучилище*, а да направлява към просвещение и към формиране на морални добродетели.

Поради недоразумения с габровци НР напуска у-щето. След кратък престой в Сопотския и Светогорските м-ри и понеже В. Чалъков* не успява да му уреди преподавателско място в Пловдив, той отива в Копривщица (1837-1839). Така се полага нач. на масово просв. дв. в бълг. земи. Много от учениците му стават учители и постепенно се осъществява преход от килийно към светско образование. Сред по-известните му ученици са З. Княжески*, Цв. Недев*, К. Луков, Й. Груев*, Н. Геров*, З. Круша* и др.

След Копривщица НР се връща се в Рилския м-р (1839-1848), където се занимава с книж. дейност и полага грижи за м-рското у-ще. За кратко отново се захваща с учебна дейност — преподава слав. в богосл. у-ще на о. Халки (1848-1852). През 1852 се прибира в Рилския м-р и до края на дните си остава там, като за периода от 1860-1864 е негов игумен. Остава настрана от църк. борби, за което е критикуван.

НР участва в споровете за бълг. език. Той спада към Слав.-бълг. езикова школа, която е особено силна през 30-те г. Нейни привърженици в различно време са още Неофит Бозвели*, Ем. Васкидович* и др. НР погрешно смята, че черк.-слав. е напълно идентичен със старобълг. Обръща специално внимание на запазването на членната форма.

Като книжовник НР е автор на преводи, съчинения и учебници. Освен споменатите вече граматика и таблици, които имат и по-късни издания, той съставя още и служби с житието на Ив. Рилски, на Кирил и Методий и др., описание на Рилския м-р. Превежда и Новия завет (1840) по поръчка на Лондонското библейско дво. За училищни нужди превежда и география, аритметика, Езоповите басни, съставя *Христоматия на славянския език* (1852) и др. Трудът на живота му е обаче грц.-бълг. речник, от който през 1875 отпечатва първите две букви. Още по време на ученето му в Мелник се заражда у него идеята за съставяне на този лексикон – както обикновено го бележи в писмата си. Привлича за свои сътрудници някои от учениците си.

НР притежава много богата библиотека с каталог от 1834, която завещава на своя м-р. Той си води и личен дневник с твърде лаконични бележки. Надзъртането в него разкрива някои любопитни подробности от ежедневието му. Оказва се, че НР има крехко здраве и често страда от *кислост в стомаха.* Гардеробът му е доста богат и показва, че книжовникът има слабост към хубавите кожи, което личи и от портрета му, нарисуван от Захари Зограф*.

НР води кореспонденция с почти всички видни бълг. книжовници в бълг. земи и в емиграция. Тази енциклопедично ерудирана личност осъществява връзка между бълг. книжовници от Одеса, Букурещ и страната. Води кореспонденция с всички свои ученици. Уважението, което те изпитват към учителя си, личи и от дългите титли и обръщения в писмата им — напр. *Високо преподнейшему и мудрословеснейшему славеноеллинскому учителю.* НР следи и се грижи и за техните лит. опити. Връзките му с Ю. Венелин и В. Априлов* го насърчават да използва мрежата от учениците си за издирване на песни и ист. старини.

К. Иречек неслучайно го нарича *патриарх на българските писатели и педагози.* Той е първостепенна фигура в култ. живот до средата на 40-те г. на миналия век и един от последните книжовници духовници, преходна фигура — след него бълг. интелигенти са главно светски лица. Някои автори смятат, че би могло да се говори за *Неофитова школа* в просв. и култ. живот през 30-те и 40-те г. на 19 в.

Библ.: БП ИНБЛ. Т. 2, 355-392; *Радкова, Р.* Неофит Рилски и новобългарската култура. С., 1983; *Шишманов, И.* Неофит Рилски, неговата автобиография, неговият дневник, неговата преписка. Нови студии из областта на Българското възраждане. — Сб. БАН, 1926, 21, 63-497. /ЕД/

НИКОЛА СРЪНДАК (Горни Душник, Нишко, неизв.-1850, Гургусовац, дн. Княжевац, Сърбия), селски първенец, бунтовник.

НС е един от водачите на Нишкото въст. (1841), след разгрома на което се прехвърля в Сърбия, където го хвърлят в затвора (1842-1843). Успява да избяга и праща апел до Русия за помощ. В 1849 образува чета, с която да вдигне въст. в Б-я, но отново е арестуван от сърбите. Освободен, той се включва в подготовката на Видинското въст. (1850) и води агитационна чета из Сев.-зап. Б-я. След това се прехвърля в Сърбия и, тежко ранен, отново е затворен — в

Гургусовац — и там вероятно умира. Неговата съдба е добра илюстрация за двойствената позиция към бълг. бунтовнически начинания на Сърбия — тя лесно им обещава помощ, но прибягва до репресия или издайничество пред турците винаги, когато й станат неизгодни.

Библ.: *Димитров, Стр.* Сърбия и въстаническите движения в Западна България от 30-40-те години на 19 в. — В: Проучвания по случай Втория конгрес по Балканистика. С., 1970, 247-280; ЕБ. Т.4, с. 592. /МГ/

НИКОЛИЦА Спасо-Еленина, Станка (Арнауткьой, дн. Пороище, Разградско, 1835-1920, Разград), учителка, преводачка, общественичка.

Учи в разградското у-ще при (от 1846) Никола Икономов, възпитаник на С. Доброплодни* и до 1846 учител в Шумен. Омъжва се за своя учител и запазва фамилията, съставена от имената на нейните родители Спас и Елена. Интелектуалното израстване на НСЕ е тясно свързано с нейния съпруг — човек култ., с голям педагог. талант, автор на учебна л-ра и стихове. През 1853 е отпечатан превод на НСЕ — *Две приказки за славните жени и за Аза человекомразеца. Писал на сръбски Доситей Обрадович, а побългарила Станка Николица.* Подготвя, но не успява да издаде *Многострадална Геновева* и *Касия царица.* НСЕ не побългарява, а превежда внимателно и точно оригинала и предава всички негови нюанси. Тя е творец с развито филолог. чувство и с усет към богатството на родния език.

До 1866 и след 1871 е учителка в Разградското у-ще. В промеждутъка заедно със съпруга си учителства в Русе. Членува в Разградското женско благотв. д-во *Ступанка.* Оказва влияние за създаването на женски д-ва в Лом, Ст. Загора и др. Майка на девет деца, шест от които се посвещават на култ.-просв. дейност. Подобно на Д. Обрадович, тя издига в култ знанието, просветата, разума. В нейния увод към превода на неговия текст открито поставя въпросите за еманципацията на тогавашния презрян женски пол — жената трябва да излезе от семейния бит, да се образова и сама да познава и участва в общ. живот. Впрочем тези доста смели схващания за необходимостта от равенство между двата пола са изразени още през 1846 от К. Фотинов* на страниците на сп. *Любословие,* но сега за първи път са публично и житейски отстоявани от представителка на женското съсловие. С цялостната си дейност тази израсла в Делиормана жена заслужава признанието и уважението на своите съвременници и потомци, и което е по-важно — издига първа глас и възпитава поколения момичета в духа на най-прогресивните за времето си идеи за значението на *нежния пол* в дух. и полит. битие на народа.

Библ.: *Леков, Д.* Българска възрожденска литература. Т.1. С., 1988, 114-126; *Леков, Д.* Станка Николица Спасо-Еленина. 1835-1920. Първата еманципирана българка и книжовничка. — В: За теб мили роде. С., 1985, 45-54; *Паскалева, В.* Българката през Възраждането. С., 1964, 48-49. /ЖК/

НИКОЛОВ, Андрей Василев (псевдоним: Амира Джерафоглу) (Каварна, 1831-1934, Каварна), търговец, лечител, бунтовник.

По произход е от гагаузите (тюркоезични християни, най-вероятно потомци на средновековни прабългари, узи, кумани, печенези), които през Възраждането живеят главно във Варненско и Одринско (тук ги наричат сургучи) и обикновено се гърчеят. Търговската дейност на АН има регионално значение, макар да достига до Цариград и Виена, а лечителските му занимания имат любителски характер и семейна традиция.

Енергичен, предприемчив и дързостен, АН все пак едва ли би надскочил селищните рамки, ако с избухването на РТОВ Каварна не изпада в крайно тежко положение. Подложен на пълна обсада от нередовна тур. войска в нач. на юли 1877 малкият градец е изправен пред алтернативата да се предаде в ръцете на обсадителите, при това със значителен откуп, или жителите му да вдигнат оръжие и да се защитават от башибозушката напаст. Първенците на града избират втория път. За кратко време цялото население начело с АН се въоръжава кой с каквото може и барикадира всички пътища за и извън града. Трескавата подготовка, съпроводена с голям ентусиазъм, продължава до 9/21 юли 1877, когато башибозушките дружини атакуват града. Въпреки отчаяната съпротива на защитниците и отбиването на няколко атаки Каварна е превзета и подложена на огън и клането. В пламъците на пожара изчезват над 150 къщи, а броят на убитите е над 100 души. С пострадалите от околните села жертвите достигат близо 1000. Онези, които се спасяват, между които и АН, заминават на север към освободените от рус. войски райони на Добруджа. Тук АН съставя доброволч. дружина от ок. 80 конници, предимно от добружанските селища. Дружината взема участие в редица разузнавателни акции, както и в боевете край Хаджиоглу Пазарджик (дн. Добрич), с. Гебедже (дн. Белослав), Варненско и на др. места. АН доживява дълбока старост, а след Осв. е един от най-състоятелните хора в този край.

Библ.: *Димитров, Г.* Страданията на българите и освобождението на България през 1877-1878 г. С., 1899, 99-115; *Тонев, В.* Каварна се дигна. С., 1997. /ВТ/

НИКОЛОВ Ведър, Иван (Денко, Данаил) (Разград, 1827-1898, Русе), учител, железничар, масон.

Учи в протестантско у-ще и като чиновник на анг. параход пътува до Австралия и Америка. Сетне учи в Мед. у-ще в Букурещ и е жп служител по линията Русе-Варна. Учител в Плевен и Плевенско. След Осв. основава масонска ложа в Русе — първата в Княжество Б-я.

Библ.: *Георгиев, В.* Масонството в България. С. ,1986, с. 15 и сл; ЕБВИ, с. 472. /МГ/

НИКОЛОВ, Райчо (дядо Райчо, кап. Райчо) **Николов** (Райковските колиби, В. Търновско, 1840-1885, Пловдив), военен деец, майор.

Роден в бедно семейство, РН от ранно детство учи занаят в Габрово, Трявна и Търново. Житейските несгоди го отвеждат в Русе, където става чирак на майстор кожухар, където го заварва Крим. война. Веднъж успява да подслуша разговорите на

тур. офицери, настанени в дома на кожухаря, и едва 14-годишен преплува Дунав, за да предаде на рус. командване ценни сведения за тур. войски в Русе и за техния план изненадващо да настъпят в рум. територия. След неуспешния опит на Юмер паша да форсира Дунав, лично от ген. Горчаков РН получава ср. орден *За усърдие*. Сетне завършва (1859) Втори кадетски корпус в Петербург и служи в рус. армия като офицер в Кексхолмския гренадирски полк. По свое желание е изпратен като граничен офицер на Бесарабската граница (1866-1873).

Тук РН установява връзки с бълг. емигранти и се запознава с Хр. Ботйов. С група от ок. 300 бълг. доброволци се отправя от Кладово за Неготин, за да участва в Срб.-тур. война (1876). След битката при с. Копривница, на р. Тимок, РН е назначен от ген. Черняев за командир на 2-ри батальон, който охранява р. Морава и покъсно за проявен героизъм е произведен в чин майор. По време на РТОВ като опитен организатор РН набира, обучава и организира бълг. опълченци и командва 10-та опълченска дружина в Скобелевия отряд. При Временното рус. управление участва в създаването на *Земската войска*. След Осв. е инструктор в гимнастическите д-ва и командир на 7-ма сливенска дружина в Изт. Румелия. Като комендант на Пловдив участва активно в подготовката и извършването на Съединението (1885), при чието провъзгласяване пада убит.

Библ.: *Генов, Ц.* Майор Райчо Николов Николов (1840-1885). — В: Българи офицери, борци за руско-българска дружба преди Освобождението. С., 1957, 99-122. /МГ/

НИКОПИТ, Антон (Македония, 1795/1800-1857, Г. Оряховица), учител, бунтовник, преводач, книжовник.

Сведенията за живота и дейността му са оскъдни. Получава добро грц. образование и е тясно свързан е с грц. култура. Вероятно живее в Букурещ.Учител на о. Халки. Във връзка с Грц. въст. (1821-1828) се преселва във В. Търново и с помощта на м-т Иларион Критски учителства заедно с Ив. Симеонов от Търлис, Неврокопско, в местното грц. у-ще.

Активен участник във *Велчовата завера* — съзаклятие, подготвящо (1829-1835) въст. в Търновския край. Близък на Г. Мамарчев* и на В. Атанасов-Джамджията*, след разкриване (апр. 1835) на заговора АН е съден, но е спасен благодарение намесата на Търновския м-т Иларион Критски и е изпратен на заточение.

По данни на свои съвременници (П. Кисимов*) през 40-50-те години на 19 в. АН е учител из *махленските училища* на Цариград. В края на 40-те години се включва в борбата за църк. независимост. Заедно с Ат. Гранитски е автор на *Буквар за малките деца* (1849), а през 1850 издава *Детска енциклопедия* и превежда от грц. *Учения за децата* (1850) на К. Вардалахос, където от особен интерес са бележките под линия, най-вероятно дело на преводача. През 1848-1849 подготвя за издаване *Учебник по физика*. С препоръката на П. Кисимов през 1857 е назначен за учител в Г. Оряховица, където и умира.

Библ.: *Бояджиев, И.* Един от ръководителите на Велчовата завера (А. Никопит, учител от Търново). — ИПр, 1978, № 6; ЕБВЛ, с. 498; *Радев, Ив.* А. Никопит и участието му в във възрожденския процес. — ИПр, 1991, № 8. /МГ/

НИЛ СМОЛЕНСКИ (мирско име: Нил Изворов) (Русе, 1823-1905, София), участник в ЦНД, българо-униатски епископ.

Подстриженик (1842) на м-ра *Кокош* в Тулчанско, протосингел (1858) на Червенския (Русенския) владика Синесий. В Русе ЦНД постига компромис (1860) с патриаршеската власт — НС, със съгласието на своя владика, става председател на бълг. община и е признат за бълг. руханивекил (дух. представител) и като такъв участва в заседанията на местния меджлис. НС взема участие и в Църк.-народния събор (1871), обаче не успява да получи епархия. Но той е амбициозен и настойчив и поради благоразположението на част от владиците и въпреки че няма необходимото дух. образование, през 1873 е ръкоположен in partibus за епископ Смоленски и назначен за предстоятел на бълг. църква *Св.Стефан* в Цариград.

Желаейки да окаже натиск върху В.порта за по-бързото прилагане на член 10 от екз. Ферман (който член предвижда присъединяване на т.нар. *смесени епархии* в Тракия и Македония към бълг. църква чрез плебисцити), Антим I*, в нарушения обаче на същия този Ферман, изпраща владиците Доротей Скопски* и НС съответно в Одрин и Солун. Турското п-во, не допускайки новоучредената църква да му диктува условия, незабавно упражнява съответното въздействие и екзархът е принуден веднага да отзове двамата обратно в столицата. Доротей, който впрочем в предишното десетилетие в сходна ситуация (прогонен от софиянци патриаршески владика с големи дългове) няколко месеца се колебае дали да не влезе в кат. църква, изпълнява това нареждане. НС обаче отказва да се подчини и приема унията (нач. на март 1874) заедно с известен брой македонци и така става първият и единствен бълг. епископ през Възраждането, който влиза в кат. църква. Това е най-значителният акт в неговата църк. кариера.

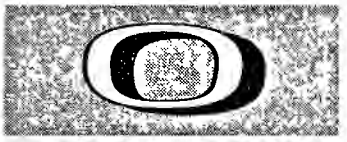
До известна степен този акт има еднакви параметри с Царигр. уния от 1860: от една страна ЦНД е в задънена улица, от друга — налице са неудовлетворени и не много основателни и склонни към авантюризъм честолюбия, от трета — тур. п-во желае да внесе разделение сред българите и да ги противопостави на Русия и предприема определени ходове в такъв смисъл, от четвърта — самата Русия смята екзархийските претенции за цяла Тракия и цяла Македония за максималистични и прибързани, което пък поражда у българите желание за ответен натиск чрез заплахи за напускане на православието. Така че в голяма степен НС е епигон на Др. Цанков* и Йосиф Соколски*. Има обаче и нещо различно — самò по себе си доволно незначително, на което днес може обаче да се придава по-особен смисъл. Става дума за прохождащия македонизъм, чрез който македонците се мъчат не толкова да се отделят от, а да се изравнят (дори да излязат напред!) спрямо тракийците и мизийците в тогава конституиращата се бълг. нация. В началото на 70-те г. към уяз-

вения им локален патриотизъм се прибавя и засилен грц. натиск при перспектива да останат вън от диоцеза на Екзархията. При тези условия неколцина солунски дейци (най-вече архим. Аверкий Зографски и П. Димитров*), приемат върховенството на кат. църква с намерение покъсно да възстановят в униатски вариант закритата през 1767 Охридска архиепископия. НС пък, пратен в Солун, за да повлияе на стария си познайник от Русе Мидхат паша в полза на Екзархията, се поддава на внушенията на този изтъкнат представител на младотур. дв., който за да реализира идеята си за поместна църква в Солун (чрез която да отслаби и гърци, и българи), започва да разгласява, че славомакедонците не са нито българи, нито гърци, но особен народ. Македонизмът, за чийто първосъздател се смята К. Шапкарев*, в своя конкретен църк. вариант има и подкрепата на един *потаен кръг* в Цариград (Панарет Пловдивски*, архим. Харитон Карпузов и най-вече Натанаил Охридски*, който с голямо нетърпение очаква своя берат).

Този маньовър в ЦНД, подобно на Царигр. уния от 1860, донася своите плодове — скоро са проведени истилями (допитвания) сред православните в Скопска и Охридска епархии, грамадното мнозинство от които се определят като българи, а Доротей Скопски* и Натанаил Охридски* получават своите актове за инвеститура от В.порта и заемат катедрите си. От друга страна обаче, описаният по-горе епизод се използва днес от *македонските* историци като аргумент в полза на немаловажен пункт от държавната идеология на Република Македония, а именно: съществуващият отколе *мак. народ* в желанието си да се изтръгне от Царигр. патриаршия бил участвал по липса на друга възможност в ЦНД, приемайки бълг. етноним и, поради недалновидност да съзре в Екзархията своя най-голям неприятел, масово присъединявайки се към нея. През 1873-1874 обаче *македонците* открито били заявили съкровените си стремежи да се обособят като отделен от гърците и българите народ чрез създаване на собствена църква под егидата на Рим.

И този път унията не отбелязва трайни и сериозни успехи. Сам НС в 1876 заема мястото на починалия Р. Попов*, за известно време се установява и в Македония, после е преместен в Цариград. През 1895 той се връща в православието, възвръщайки си титлата *епископ Смоленски*. Не отбелязва нищо съществено в следващите 10 г. преди смъртта си. Погребан е край църквата *Св.Седмочисленици* в София.

Библ.: *Кирил, патриарх Български.* Екзарх Антим (1816-1888). С. 1956, 537-547; *Маркова, З.* Българската екзархия 1870-1879. С., 1989, 83-85; *Тодев, Ил.* Митът Македония. — *Демократически преглед.* № 34, 1997/98, 554-563; *Stiernon, D.* Izvorov (Nil). — In: *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*. t. XXV. 1995, p. 841-849. /ИТ/

ОБРАЗОПИСОВИ, зографи.

Иван Николов (Йован Самоковски, Йован Иконописец) (Продановци, Софийско, 1795-1854, Самоков).

Учи иконопис в Атон до 1820. Рисува икони за съборния храм и за параклисите *Св. Никола* и *Св. Ив. Рилски* в Рилския м-р, за църквите *Св. Богородица* в Копривщица (1838), *Рождество Христово* в Пирот (1843), *Св. Богородица* в Самоков. Участва (1835-1844) в стенописната украса за олтара на църквата *Св. Богородица* в Рилския м-р, където работят представители на родовете Доспевски* и Молерови*. Оставя свои иконописни и стенописни произведения в Лом, Берковица и др. Рисува (1829) портрет на самоковския м-т Игнатий. Творбите му са в стила на традиционната светогорска живопис.

Никола Иванов (Продановци, Софийско, 1829-1915, Самоков), син на ИО.

Учи в Самоков (1837-1842) при Димитър Тонджоров. Активно участва в борбата (1852-1859) на самоковци за изгонване на грц. владика. Израз на неговите антитур. чувства са композиции в богато изписаните вътр. и вън. стени на къщата му в Самоков, където една бойна сцена е надписана *Московец сей вострубил*, а под друга се чете *Руси са тие освободители*. Неговите съграждани го наричат *консула* заради облеклото му — син мундир с червена яка и лъскави копчета и панталони с червени лампаси.

Рисува икони и стенописи в Радибош, Радомирско (1848), в Долнолозенския м-р *Св. Спас* (1854-1855), в селата Шипочане, Чамурлия и Горни Окол, Софийско (1857; 1865-1866), в църквата *Св. Богородица* в Дупница (1857), в Плевенската църква *Св. Никола* (1858), в Рилския метох *Орлица* (1863) , Бельова църква край Самоков (1866) и др. Сцените, пресъздаващи житието на Св. Хараламби в едноименната икона (1855), са първите жанрови композиции в бълг. възрожд. живопис. Една от най-хубавите икони на НО е *Богородица Одигитрия* (1867).

Връх в неговото творчество е стенописът *Пренасяне мощите на Св. Иван Рилски през 1469* (църквата *Св.Св. Петър и Павел* в метоха *Орлица* на Рилския м-р, 1863). Тази творба поставя началото на родната ист. живопис. Освен това тя превръща НО и в първи бълг. пейзажист. Зографът рисува *Автопортрет* (1871) и портрет на баща си (1871). След 1878 създава олтарни икони и 10 герба на слав. народи върху иконостаса на гл. църква на Рилския м-р. Картината *Селско хоро от Самоковска околия* (1892) най-ярко отразява съчетанието между реализъм, примитивизъм и тънка чувствителност, с което се отличава самоковския художник.

Библ.: *Михайлов, Д.* Иван Николов Иконописец. — Духовна култура, 1979, № 9, 12-20; *Филова, Е.* Никола Образописов. С.,1994. /ЖК/

ОБРЕТЕНОВИ, русенска фамилия: легендарната Баба Тонка и нейните синове и дъщери, всички участници в рев. дв.

Тонка, баба (Русе или Червен, Русенско, 1812-1893, Русе)

Произхожда от занаятчийско се-

мейство. Както повечето от своите съвременнички тя остава без образование. През 1831 се омъжва за Тихо Обретенов, абаджия, който покъсно се замогва и дори захваща търговия в Исакча, Добруджа. По време на Крим. война Тихо е разорен, но с помощта на синовете си отново започва да търгува. Той е грамотен човек, абонат на сп. *Любословие* и *Дунавски лебед*. БТ рано остава вдовица със седем деца: пет сина и две дъщери.

Разностранна е общ. й дейност. Тя участва в ЦНД. При споровете на русенци с грц. владика Синесий през 1864 тя е в групата граждани, които отиват при тур. управител, за да протестират. БТ подпомага участниците във всички форми на нац.-осв. дв.: четите, к-тите по времето на Левски*, Апр. въст. Тя самата е не само революционерка, но и майка, която отглежда и възпитава революционери. БТ се включва в рев. борби с пренасяне на к-тската поща от Влашко за бълг. земи и обратно, прави и скривалище в къщата си на брега на Дунава.

Легендарни истории се разказват за нейната смелост и съобразителност при трудни ситуации. Например, тя се погрижва за погребението на Стефан Караджа* през 1868, като оставя таен знак (единствената буква, която знае — слав. *онче*). По-късно изравя черепа му и го пази като светиня до Осв., съхраняван от сина й НО до 1935, а днес в музея *Баба Тонка* в Русе. В друг случай, през 1872, тя организира пренасяне вещи на Левски* от Гюргево в Русе (устави на БРЦК, униформата, сабята и пушката му) в един каик. Тя е придружавана от много моми и за да приспи подозрителността на турците казва, че води свати от Гюргево и кани началника на паспортите у дома си на чаша кафе. Турците я наричат *коджа комита*.

През 1876, когато изпраща сина си НО на заточение, БТ изрича думите: *Четирима сина загубих, двамата са живи, а другите полуживи. Но още четирима да имах пак щях да ги накарам да носят бълг. знаме със златния лъв.*

Атанас (Русе, неизв.-неизв.), помага при пренасянето на рев. поща.

Ангел (Русе, 1837-1894, Русе).

Участва в четата на Хаджи Димитър* и Стефан Караджа* през 1868. Заточеник в Сен-Жан д'Акр, Сирия (1868-1879), след това се връща в Русе.

Петър (Русе, неизв.-1868, неизв.) През 1867 отива в Белград и участва във Втората бълг. легия (1867-1868), след това се включва в четата на Хаджи Димитър* и Стефан Караджа* и пада убит.

Никола, (Русе, 1849-1939, Русе), учи във взаимното и класното у-ще в Русе. По-късно става учител в Исакча, Добруджа (1864-1866). Библиотекар и член на настоятелството на русенското ч-ще *Зора* (1867-1875), където се събира рев. младеж в града. Той участва и в театралните прояви. Заедно с Анг. Кънчев* е един от основателите на рев. к-т в Русе (1871), а след 1872 е негов председател. НО става връзка между БРЦК и Търновския рев. к-т. Делегат е в общото събрание на БРЦК в Букурещ през 1872, създава к-ти във Врачанско и Русенско (1873-1874).

НО е един от организаторите на въст. в Червена вода, Русенско (1875). Оръжието за него е доставено от Румъния и скрито в дома на майка му. След потушаването на Старозагорското въст. (септ. 1875) той се прехвърля в Румъния и е един от инициаторите за създаването на ГРК през есента на 1875. Гюргевските апостоли се събират в една къща в края на града, наречена *казармата*. БТ им праща храна и дрехи, дори на Никулден се погрижва и за пълнен шаран на трапезата. НО е определен за помощник-апостол на Трети (Врачански) рев. окръг, но тъй като там въст. не избухва, той се връща във Влашко и се включва в четата на Хр. Ботев*. Заловен, получава присъда смърт, но по-късно е помилван и осъден на *вечни окови* в Сен-Жан д'Акр, откъдето излиза благодарение общата амнистия от 1878.

След Осв. НО става член на русенския *к-т Единство* и участва в подготовката на Кресненско-Разложкото въст. (1878-1879). Сетне става държ. служител: окр. полицейски пристав в Тутракан (1879-1880); околийски началник в Хасково (1880), Тутракан (1880-1881; 1884-1887) и Враца (1883-1884), окр. управител в Силистра (1887-1888), Русе (1888-1892) и София (1892). В полит. си убеждения той е твърд стамболовист. През 1907 е избран за помощник-кмет на Русе и народен представител.

НО се оженва през 1885 за Димитрина (Мицка) Гегова и имат една дъщеря. Мицка записва значителна част от спомените му, които са важен извор за бълг. въст. и за заточението му в Сирия.

Георги, (Русе, след 1849-1876, Котленско), завършва класното у-ще в Русе. Помага на баща си в търговията в Исакча. През 1870 постъпва в юнкерско у-ще в Одеса. През 1875 се връща в Русе, сетне става помощник-учител в Търново, където участва в организирането на чета. След неуспеха на Старозагорското въст. (септ. 1875) заминава за Румъния и е определен от ГРК за помощник-апостол на Втори (Сливенски) рев. окръг. През Апр. въст. се включва в четата на Стоил войвода, но пада убит в Раковския Балкан, Котленско.

Петрана (Пена) (Русе, 1845-1932, Варна)

Участва в рев. борби — тя е куриер на тайната рев. поща. По поръчка на брат си НО ушива два байрака — единият за Червеноводската чета (1875), който след това Ботев* развява на *Радецки*, а вторият за Сливенската чета.

Преди РТОВ отива в Русия да заведе сестра си Анастасия на учение. Когато се връща, войната е обявена и тя става мед. сестра във военната болница в Свищов. След Осв. работи като учителка в Оряхово, Враца, Тутракан и Лом и като телеграфистка в Русе. Неомъжена.

Анастасия (Сия) (Русе, 1860-1926, Русе)

В 1877-1881 учи в Моск. дев. институт, изпратена там с подкрепата на Русенското женско д-во и от Евл. Георгиев*, а след това издържана от брат си НО и от З. Стоянов*, за когото през 1882 се омъжва. Имат 4 деца. След смъртта на съпруга си работи като учителка.

Библ.: *Ангелов, В.* Майка на всички (Баба Тонка). — В: Българки. Съст. *Н. Андонова.* С., 1982, 26-38; *Обретенов, Н.* Спомени за българските въстания, с характеристика, добавки и поправки

от *М. Арнаудов.* С., 1970; *Същият.* Дневници и спомени (1877-1939). съст. *В. Дюлгерова* и *Д. Минцев.* С., 1988; *Паскалева, В.* Българката през Възраждането С., 1964, 151-160, 247; *Фермanджиев, Н.* Родови хроники. С., 1975, 225-263. /ЕД/

ОДЖАКОВ, Петър Василев (Лясковец, 1834/35-1906, Русе), юрист, учител, публицист, книжовник, изследовател на балг. обичайно право, общественик, дописен (1881) и редовен (1884) член на БКД.

ПО е единствен син на *безкнижни родители, селяни, земеделци.* Баща му се занимава и с търговия. Първоначалното си образование ОП получава в Лясковец. После скита от град на град *да търси наука* — учи в Арбанаси, Горна Оряховица, Галац, Търново и Габрово. През 1855 постъпва в класическа гимн. в Белград като срб. стипендиант. Тук се запознава с Раковски*, който го привлича в редактирането и издаването на *Българска дневница* и довършването на отпечатването на *Горски пътник.* ПО сътрудничи на Раковски и в областта на фолклора като събира и му изпраща балг. народни песни и стари названия на месеците. По сведения на неговия биограф С.С. Бобчев, през 1856 ПО взима участие във въст. на Н. Филиповски*, но тази му дейност засега остава недокументирана. През 1857-1858 учи в Карловацката гимн. и неведнократно отправя молби за съдействие към Раковски, за да продължи образованието си в Русия или Атина.

Вероятно поради липса на средства, през 1858 се завръща по родните места. Учителства в Плевен (където е поканен от общината за гл. учител), Трявна и Лясковец до 1865. В Плевен е избран за секретар на училищното настоятелство. За участието си в борбите на плевенските еснафи и учители срещу местните чорбаджии и патриаршески владици за оглавяване на ръководството на ущните и общ. работи е неколкократно арестуван и изпращан във Видинския затвор (1859-1861 и 1864). През този период ПО публикува статии срещу фенерските владици и техните *подпорки* (според него — някои големи балг. търговци в Цариград) и участва активно в борбата на плевенчани срещу местните владици Доротей и Паисий.

През 1865-1866 ПО е слушател във Философския ф-т на Виенския у-т. Тук се среща с Валтазар Богишич, който пръв дава тласък на заниманията му с обичайно право. ПО завършва право в Новорусийския у-т в Одеса (1866-1871) като рус. стипендиант. Изучава обичайно право, финанси и фин. право, полит. икономия, наказателно право, история на славяните, нем. и др. Затвърждава интересите си в областта на слав. обичайно право и самоуправляващи се институции под ръководството на В. Богишич (вече проф. в Новорусийския у-т.). След като превежда на балг. неговото *Упътване за описване правовите обичаи, които живеят у народа,* ПО написва и свои 352 отговора според разширеното упътване, представляващи цяла енциклопедия на обичайно-правната система на българите. През 1870 ПО е определен за едногодишна специализация по *История на славянското законодателство* и *Църковно законоведение.* При завършването ѝ през 1871 представя труда си *За обичайното право на славяните.* По време на следването си, през ваканциите, ПО преподава на учениците в Южнослав. пансион на Т. Минков* в Николаев. Заедно с Ив. Кишелски* заема неговата страна в противоречията и борбите на българите в Южна Русия и го защитава последователно в пресата и в кореспондеция с рус. дипл. представители от нападките на сънародниците си от средите на ОБН. Към края на престоя си в Одеса ОП сътрудничи дейно на тамошния Слав. к-т *Кирил и Методий,* чийто секретар по това време е В. Григорович.

През 1871 ОП заминава за Цариград, където изнася в балг. ч-ще сказка за славяните и българите, която дава повод на Л. Каравелов* да отправи във в.*Свобода* тежки упреци срещу изложените еволюционистки и просветителски възгледи и просветителството въобще. През 1871-1873 ОП учителства в балг у-ще в Комрат, Бесарабия, където е гл. учител. Развива значителна педагог. и общ. дейност, главно по устройството на у-щето.

През 1873-1877 работи в Кишинев в областта на съдебното ведомство като кандидат на съдебна длъжност, секретар и поверен адвокат при Кишиневския окр. съд. В 1874 става рус. поданик. Изпълнява длъжността *секретар на Кишиневското балг. благотв. общество* (1875-1877). Участва в набирането на доброволци за Срб.-тур. война (1876). През 1877 ОП пристига в Б-я като военен кореспондент и преводач, зачислен към главнокомандуващия кн. Николай Николаевич и към императорския комисар за Б-я кн. Вл. Черкаски. Натоварен е от военното ведомство да се грижи за осв. и репатрирането на заточени българи. ОП е чиновник за особени поръчения във Временното рус. управление. Избран е за народен представител във ВНС през 1879 и за член на депутацията по посрещането във Варна на кн. Александър Батенберг (1879-1886). В сл. години, местен от град на град, ПО работи като председател на Русенския окр. съд, прокурор при Върховния касационен съд в София, член-съдия и прокурор при Видинското и Врачанското окр. съдилища, член-съдия в Русенския апелативен съд.

Продължава научните си занимания в областта на правната история и балг. обичайно право. През 1879 издава в Русе свое сп. *Древняя и новая Болгария. Книжовник историко-научний, съдебно-правовьй и политико-обществен,* от което излизат 3 бр. През 1885 публикува *Обичайно наследствено право,* през 1877 *Касационно съдебно ръководство към Временните съдебни правила,* а през 1893 и 1894 — първите две книжки от планираната обширна *История на българското право.* ПО пише редовно статии по ист.-правни въпроси в сп. *Славянско братство, Юридически преглед* и *Юридическо списание.* През 1880 е избран за действителен член на Юридическото общество при Новорусийския у-т в Одеса.

Публицистичната и книж. дейност на ПО е богата и разнообразна. Постоянен сътрудник е на в. *Право* (1870-1872), временен дописник на в-сите *България* (1860-1863), *Българска пчела* (1863), *Съветник* (1864), *Време* (1866), *Турция* (1866), *Македония* (1871), *Секидневний новинар* (1877), както и на руските *Мир*

и *Одеский вестник* и на сп. *Български книжици* (1859), *Читалище* (1871), *Славянско братство* (1877). Пише по църк.-религ., нравственоканонични, стоп.-исторически, образователни, общ.-полит. въпроси и специално върху организацията на самостоятелната бълг. църква и мястото ѝ в националния живот, за реформите в Осм. империя и необходимостта от разширяване на местното самоуправление. Застъпва предимно еволюционистки и просветителски възгледи. ПО има и стихотворни опити, останали в по-голямата си част непубликувани. Автор и преводач е на разнообразна учебникарска и др. л-ра: *Практическо наставление във френския язик. Книга първа* (1863), *Цу-й или филисоф от книгата Чувствителнаго человека (от Доситей Обрадович). Побългарил П.В. Оджаков* (1865), *Начялни познания по география по немска метода* (1866), *Разни и полезни наставления за деца* (1867), *Разни и полезни наставления за младите* (1867), *Наука за песнотворството и стихотворството* (1871). В ръкопис са останали: *Българска история* (1856-1857), *Всеобща история. Част първа (Древна история)* (1862) и *Из старата история на българите. Начало и произход на българския народ* (1905).

Библ: БВК, 1., С. 1957, 271-272; *Бобчев, С.С.* П.В. Оджаков. — *Летопис на БКД*, 7, 1907, 125-131; *Бужашки. Евл.* Книжовно-публицистичната и обществената дейност на П.В. Оджаков през Възраждането. — В: Сб. в чест на проф. д-р Христо Гандев, С., 1985, 225-248; *Драганова, Т., Й.Димитров.* Книжовници от Търново и окръга през епохата на Възраждането. — *ГМСБ*, 7, 1981, 116-143; *Минев, Д.* Град Лясковец. Минало, сегашно състояние, дейци. Исторически и стопански приноси, Варна, 1944, 286-291; *Томова, Д.* Петър Василев Оджаков. — *Библиотекар*, 1981, № 10, 20-22. /СЯ/

ОНУФРИЙ (Попович) ХИЛЕНДАРСКИ (мирско име Богдан/Бончо Попиванов Минков) (с. Енина, Казанлъшко, ок. 1790-1863, Хилендарски м-р), архимандрит, книжовник, активен участник в ЦНД.

Роден в семейство на свещеник. Елементарна грамотност получава в родното си с. и в Казанлък. През 1814 открива общоселско у-ще в бащината си къща. Още в този период впечатлява с ораторската си дарба по време на неделните проповеди в църквата. Две г. по-късно отива в Хилендарския м-р и приема монашеско подстрижение. По време на разоренията на светогорските м-ри от Лобут паша бяга в Сърбия, а след това отива в Русия. Ок. 1829 се появява в Букурещ и успява да събере пари за строеж на ново у-ще в с. Енина. Посещава Йерусалим, след което се връща на Атон и се заселва в скита *Св. Ана*. През 1836 отново е в родния си край, където започва да преподава на бълг. в църквите на Казанлъшко и Старозагорско. С родолюбивото си слово просветеният духовник спечелва обичта и симпатиите на местното бълг. население, което издига кандидатурата му за епископ. Това предизвиква незабавната реакция на Търновския м-т Иларион Критски, който с помощта на някои местни първенци го прогонва от епархията. ОХ е принуден да се завърне в Св. гора.

В сл. години той установява контакт със заточения в м-ра *Дионисиат* Неофит Бозвели* и успява да организира бягството му по море със специално наета за случая гемия. Самият ОХ скоро след това обаче изпада в немилост пред манастирските власти. Хвърлен е в затвора, а по-късно е принуден да напусне и Св. гора. След като се завръща в Казанлък, новият Търновски владика Атанасий (1846-48) му разрешава да проповядва на църковнослав. в епархията. През 1847 ОХ отива по манастирски дела в Цариград и се включва активно в ЦНД. Участва в дейността около учредяването на бълг. храм в имперската столица и е избран за член на една комисия от 17 души, която изработва *устройство* на църквата. На 9. окт. 1849 участва в тържественото освещаване на параклиса *Св. Стефан*, построен на мястото, където по-късно се издига и едноименната църква. Развива и разнородна книж. дейност — преписи, преводи, оди и др. В последните г. от живота си пребивава в *Хилендарския м-р*.

Библ.: *Арнаудов, М.* Неофит Хилендарски Бозвели. Живот, дело, епоха 1785-1848. Т.2, С., 1971, 55-57, 97-99; *Златарски, В.* Архимандрит Онуфрий Попович Хилендарски. — ИИД, № 3, 1911, 39-73; *Маркова, З.* Българското църковно-национално движение до Кримската война. С., 1976, passim. /ПБ/

ОРЕШКОВ (Обрешков, Орашаков), **Неделчо Павлов** (Копривщица, ок. - 1845-1909, незив.), учител.

Учи килийно у-ще в Копривщица, сетне в бълг. у-ще *Св. Св. Кирил и Методий* в царигр. квартал Фенер. Пръв бълг. учител сред малоазийските българи, в Мандър. В Мала Азия има около 40 бълг. с. — край Мраморно море и покрай Дарданелите, между които най-важни са Бандърма (тук за известно време през 70-те г. също се отваря бълг. у-ще) и Къздервент, а в Бурса има една *Булгармахала*. През 1874-1878 Екзархията праща НО учител в М.Търново, за да противодейства на кат. пропаганда, която планира създаване централно у-ще в градеца. След Осв. НО е телеграфо-пощенски служител.

Библ.: *Доросиев, Л.* Българските колонии в Мала Азия. — Сп.БАН, 1922, № 24, 80-102; ЕБВИ, с. 482; *Тодев, Ил.* Българско национално движение в Тракия 1800-1878. С., 1994, с. 209, 262-263. /МГ/

ОСМАН ПАША (София, неизв.-след 1837, неизв.), еничар, висш осм. чиновник.

Преминава през еничарската офицерска йерархия, издигайки се почти до върха ѝ — става кул кетхуда (заместник на еничарския ага). Когато му идва ред да заеме най-високия пост в корпуса, е изместен от друг кандидат. През ян. 1822 получава назначение за *мир-и миран* и като такъв става главнокомандващ на осм. войска в Багдат и мутасаръф (управител) на гр. Ески Шехир в Анадола. В края на с. г. е назначен за мухафъз (командващ) на гарнизона в Исакча (Сев. Добруджа, дн. в Румъния), скоро след това получава същата длъжност във Варна. През 1830 е удостоен с титлата *паша* и става мухафъз на гарнизона в Ниш, след което поема управлението на

санджака Кайсери (Анадола). В 1831 получава назначение в Бурса, откъдето е прехвърлен за мутасаръф на София (1833). През 1837 е уволнен и се оттегля в пенсия.

Синът му Мехмед бей достига в дворцовата йерархия до длъжността *капъджъ- башъ* (началник на дворцовите порти), а другият му син Сади паша се издига до поста *мир-и миран*.

Библ.: Sicil-i Oşmani. Üşüncü Cilt. Istanbul, 1311 (1893-1894), p. 444 (на арабица). /ЕР/

ОШАНЕЦА, Димитър (Ошаните, Ловешко, неизв.-неизв.), резбар от Тревненската школа, строител.

През 1807-1808 заедно с Иван Бучуковеца издига Даскаловата къща в Трявна. След това двамата майстори сключват облог, кой ще резбова покрасив таван в 2 от стаите ѝ. Шест месеца двамата работят поотделно и никой няма достъп до работата им. Облогът печели ДО, чиято творба изобразява слънце и е шедьовър в бълг. резбарско изкуство. Години покъсно тревненецът Рачо Стоянов се вдъхновява от тази история и в неговата драма *Майстори* (1922), едно от най-ценните произведения на драматичния жанр в Б-я, ДО е прототип на Живко. Сред малкото, което знаем за живота на ДО, е и фактът, че заедно с други майстори работи в Елховската църква *Св.Св. Петър и Павел*, където изцяло резбова царските двери. Синът му Пеню наследява неговата професия, построява синагогата в Айтос и конака в Карнобат.

Библ.: *Василиев, А.* Български възрожденски майстори. С., 1965, 107-110; Тревненска художествена школа. Сб. София, 1985, с. 214. /ЖК/

ПАВЕЛ БОЖИГРОБСКИ (Кониково, Ениджевардарско края на 18 в.-1871, Въртокоп, Битолско), книжовник, участник в ЦНД.

Приема монашество в Зографския м-р. Ръкоположен в архимандритски сан и назначен за протосингел на Йерусалимския патриарх. През 1850-1856 ПБ е представител на иерусалимския патриарх и гл. представител на йерусалимските манастирски таксидиоти със седалище Солун. Оттам поддържа активна кореспонденция с Йерусалимския патриарх Кирил. Определен е за игумен на влашкия м-р *Калуга* край Крайова (1856). През 1860 е в Букурещ, а после и в Цариград. През 1865 посещава Белград, а след това и Прага, където събира помощи за подновяването на Йерусалимския м-р *Св.Архангел Михаил*, който *служи за прибежище на славяно-българите и сърбите в Светите места*. В Белград ПБ се свързва с Ян Шафарик, който го снабдява с препоръчително писмо до Ритер в Прага.

По настоятелната покана на първенците на Кратово става игумен на близкия Лесновския м-р (1867-1870). Поддържа връзки и се ползва с уважение и доверие пред общинарите от околните градове — Щип, Велес, Паланка, Кочани, Куманово и др. От 1870 е председател на бълг. община във Воден, все по покана на местните общинари. Поддържа тесни връзки и кореспонденция и с бълг. община в Солун. Води борба с грц. пропаганда във Воден, начело на която стои тамошният грц. владика. Полага грижи за развитието на бълг. просвета в Македония. Подпомага първата бълг. учителка в Солун, Славка Дрингова, и Воденското бълг. у-ще. През 1871, по решение на екзархийския Св. Синод, ПБ е включен в списъка на кандидатите за м-т на Воденската епархия. После е изпратен за председател на бълг. община в Битоля. Натам потегля през окт. 1871 от Цариград, но умира по пътя. Погребан е в Битоля.

ПБ издирва, събира и преписва документи за средновек. история на българи, сърби, румънци. Превежда *Кониковското евангелие*, издадено по неговия превод в Солун през 1852. Издава *Апостол или деяния и послания Святих Апостол* (1856), приготвена от него за печат още през 1841 и *Священное и божественное евангелие Новаго завета* (1858).

Библ: *Ангелов, Б.* За българския възрожденец Павел Божигробски. — Векове, 1978, № 2, 89-90; ЕБВЛ, с. 483; *Попстоилов, А.* Архимандрит хаджи Павел Божигробски. — В: Общ подем, 1917, № 11, 578-588; *Стоянов М.* БВК. Т.1., С., 1957, с. 274. /СЯ/

ПАВЛОВ, Марко (Сячести, Тетовско ок. 1785-1864, Търново), лекар.

Остава сирак от малък и е отгледан от ит. търговец на пшеница. Първоначалното си образование получава вер. в грц. у-ще в Търново. По-късно живее известно време във Венеция, където, с издръжка от своя ит. благодетел, продължава образованието си. Следва медицина в Монпелие, Франция. Там МП завършва висшето си образование ок. 1807 и така става първият българин-дипломиран лекар и първият българин, получил висше образование още в нач. на 19 в. Служи като лекар-доброволец в армията на Наполеон I (1804-1815) по време на Авст.-фр. война (1808-1809). По-късно, с англ. паспорт, се озовава на Йонийските о-ви. Военен лекар е в Тунис и Мароко. МП взима участие в началния етап на Грц. въст. (1821-1828). Скоро след това заминава за Цариград, а оттам — за Пловдив. Става личен лекар на Пловдивския паша. Заедно с него през 1822 се премества в Търново, където се установява на лекарска практика. Отваря и собствена аптека.

Синовете на МП са също сред първите бълг. медици. И тримата завършват султ. Военномед. у-ще в Цариград.

Д-р **Павел МАРКОВ П** (1824-1880) е военен лекар на служба в Търново, Цариград, Багдад и Йемен.

Д-р **Харалампи МАРКОВ П** (1831-1881) е лекар в Разград, където между друго полага грижи за предотвратяване на холерна епидемия.

Д-р **Георги МАРКОВ** (МАРКИДИС) **П** (1835-1903) завършва фармация и наследява бащината си аптека в Търново. След потушаването на Апр. въст., съставя изложение, подписано от 176 души, до международната комисия, разследваща тур. жестокости. Поради това е принуден да бяга в Цариград, където със съдействието на рус. посланик ген. Игнатиев приема грц. поданство и променя името си на *Маркидис*. .

Библ: *Бакалова, Л., Г. Драганова.* Ръкописен лекарственик от 1870 г. — ГМСБ, 1981, 6, с.72; *Вачев, Б.* Първата аптека в България и в гр. Търново. — *Фармация,* 1970, № 1, с. 56; ЕБВИ, с. 403, 405, 485; *Стефанов, В.* Българската медицина през Възраждането, С., 1980, 142-143. /СЯ/

ПАВЛОВ, Симеон Христов (Пирот, 1853-неизв.), учител.

Учи в София, Пловдив и (на разноски на ДД) в Загреб. 1 г. слуша лекции в Химическия ф-т на Пражкия у-т (1876-1877). Учител в родния си град (1871). Заедно със земляка си Спас Вацов (1856-1928; след Осв. метеоролог, природоизпитател, член на БКД) организира протести срещу срб. политика в Западните покрайнини, като праща и материали за това до рус., чешки и фр. в-ци, учителства във Враца.

Библ.: ЕБВИ, с. 486; *Дацов, Ж.* Спас Вацов. — Летопис на БАН, 1927/28, **11,** 55-56. /МГ/

ПАВЛОВ, Христо Димитров (Калофер, 1841-1914, София), юрист, учител, книжовник, спомагателен (1868), дописен (1870) и редовен (1884) член на БКД, допълнителен член (1898-1899) на Управителния съвет на БКД.

Започва образованието си в родния си гр. Учителства в Пловдив (1854). Учи в Одеската дух. сем. (1858-1861), Втора гимн. (1861-1863) и Физико-математическия отдел на Ришельовския лицей. Завършва право в Новорусийския у-т (1868). Заедно с Д. Благоев е един от основателите на *Венелиновата библиотека,* а след закриването ѝ през 1874 прави постъпки за прехвърляне на фондовете ѝ в Пловдив.

След завръщането си в Пловдив учителства в пловдивското класно уще *Св.Св Кирил и Методий* (1869-1876). Наред с други пловдивски учители-просветители е постоянен обект на нападки от несподелящия възгледите им Л. Каравелов* (*Свобода,* 1872, където ХП е наричан *Павлов ефенди*), а по-късно и от Хр.Ботев* (*Знаме,* 1875). През 1874, в преписка с рус. посланик ген. Н.П. Игнатиев, Н. Геров* настоява да се осигури дипл. закрила на завършилите в Русия пловдивски учители ХП, Д. Благоев и В. Попович, чиито учителски места са застрашени. Между 1869 и 1873 ХП е неколкократно избиран за председател на ч-щето в Пловдив.

По време на РТОВ е чиновник за особени поръчения при губернатора на Свищов. След Осв. е последователно член на Окр. съд в Сливен, председател на Пловдивския и на Софийския апелативен съд, подпредседател (1882-1896) и председател (1896-1907) на Върховния касационен съд. Народен представител в V ВНС (1911).

Дописник е на в-ците *Право* (1870-1872) и *Турция* (1872) и на сп. *Читалище* (1875), *Български книжици, Юридическо списание, Юридически преглед.* Превежда: *Числителница, съставена от А. Малинин и К. Бурянин* (1875), *Сборник от аритметически задавки* (1875), *Кратко учебно землеописание от К. Смирнов* (1874, заедно с Д. Благоев), *Марийна полянка* (повест, публикувана в *Български книжици,* 1862), Унгарския наказателен кодекс (1888).

Библ: БВК, 1, с. 275; *Бобчев,С.С.* В памет на Хр.Д. Павлов. — *Юридически преглед,* 1914, № 10; *Генчев, Н.* Възрожденският Пловдив, Пловдив, 1981, с. 176, 235-238, 370, 381, 422-423, 452-454; ЕБВИ, с. 486; *Забунов, И., Л. Степанова.* Венелиновата библиотека на българите в Одеса. — *Векове,* 1976, № 5, 20-21; *Миладинова-Алексиева, Ц.* Епоха, земя и хора, С., 1985, с. 302. /СЯ/

ПАВЛОВИЧ, баща и синове, култ. дейци. Животът и дейността им са свързани със Свищов, *където според развитието на тукашната търговия, жителите са събудени, пъргави и остроумни, някои от тях говорят добре немски и френски, между които ся намират добри патриоти* (Ив. Богоров*)

Христаки (Христо, Хрисант) (прозвище Дупничанин) (Дупница, 1804-1848 Свищов), книжовник, учител.

Учи в Рилския м-р, после в грц. уща в Мелник и Сяр (1825-1830). По молба от Свищов монашеското братство го препоръчва за учител там и през 1831 ХП основава светско смесено *словено-елинско* у-ще, в което преподава до края на дните си. Редом с другия именит учител в града, Ем. Васкидович*, неуморно се труди за превръщането на Свищов в известен център на българ. просвета — с *две доброчинни училища, които да би подражали и имали сичките други градове и градища* (К. Фотинов*).

Отдал живота си за *общата полза Българска,* той развива и значителна книж. дейност, насочена към потребностите на нац. просвета. Подобно Неофит Рилски* и Р. Попович* и ХП защитава грц. език и образованост като осн. източник за развитието на новобълг. у-ще. През тези ранни възрожд. г. най-достъпният път към европ. наука и образованост е грц. просвета и книжнина. И мнозина от първите наши просветители не са слепи почитатели на грц. култура и език, а последователи на европ. дух. постижения, които те се стараят да направят достояние на повече сънародници. Сам ХП е непоколебим привърженик на преподаването на българ. език в родното у-ще. Наричащ себе си *желател болгарского просвещение,* той категорично отстоява българ. нац. достойнство в *Разговорник грекo-болгарский* (1835).

През 1844 издава *Царственик или История Болгарская* — печатна преработка на Паисиевата история. Подбудите са патриотични: да видят българите, че са потомци *славних прародителей* — както авторът пише в предговора, — че са били силни, когато са имали своя държава, когато са живели в сговор, а пък с *несогласием изгубиха свою славу.* По езиковите въпроси теоретически (в своята *Граматика,* където между другото демонстрира прекомерно самомнение) той е *църковнославянист,* категорично е против допускане простонароден език в книжнинана, обаче на практика използва особеностите на зап.-българ. наречия. Превежда училищни ръководства и худ. произведения с нравствено-поучителен характер от грц. Като учител и книжовник непрекъснато утвърждава висока нравственост, трудолюбие и благочестие. Неведнъж критикува дивите нрави на своите сънародници.

Димитър Христакиев (Свищов, 1834-1911, София), учител, лекар, общественик.

Син на ХП. Завършва медицина във Виена, участник в Първата бълг. легия (1862).

Николай Христакиев (Свищов, 1835-1894, София), живописец, график, сценограф, худ. критик, общ. деец.

През 1856 завършва Виенската худ. академия с иждивението на Антон Киряков Цанков, свищовлия и търговец в Букурещ. Благодарение на материалната издръжка на д-р П. Берон* продължава образованието си в Мюнхенската академия за изобразителни изкуства и завършва (1858) ист. живопис при проф. В. Каулбах и К. Пилоти. Усвоил романтичната по дух и класическа по средства школа на *Назарянците*, той до края на живота си остава повлиян от нем. естетика и от духа на романтизма. Пътува из Европа — Дрезден, Виена, Прага, живее в Крайова при д-р П. Берон, в Белград, учителства в Одеса (1860-1861).

Завърнал се в родината, първоначално се установява в Трявна, където не успява да осъществи замисъла си — отваряне худ. у-ще. В 1862-1866 работи в Търново, Русе, Ст. Загора. за по-дълго (1866-1885) се установява в Свищов. Заради рев. дейност е арестуван (1867) След това е ч-щен деец, председател на училищното настоятелство и член на масонската ложа в Свищов (1874). След Осв. е училищен инспектор, учител по рисуване в Дев. гимн. и в Първа мъжка гимн. в София.

Като студент създава картината *Гроздобер* (1856), която е сред най-ранните творби на бълг. битова живопис. По-късно илюстрира *Космобиографически атлас* (1858) и *Метеорологически атлас* (1858) на д-р П. Берон*, *Няколко речи о Асеню първому* (1860) на Раковски*. В Белград издава първите си литографии по романа на рус. писател А.Ф. Велтман *Райна княгиня българска*, с който слага нач. на цикъл от 9 графични композиции по мотиви от бълг. история, между които най-добри са *Райна в пещерата* и *Смъртта на Райна*. Преди завръщането си в родината НП рисува илюстрации към издадената през 1864 в Париж книга на Ариф паша *Les anciens costumes des l'Empire Ottoman dépuis l'origine de la monarchie jusquà les reforme du sultan Machmond recuilles par muchir Arif Pasa*. В първите г. след идването си в Б-я той е търсен предимно за изработването на икони — тогава най-актуалното изобразително изкуство в страната, и успява да наложи триизмерен реалистичен стил, доста далечен от битуващия виз. декоративност в бълг. иконопис (4 икони в търновската църква *Св.Св. Константин и Елена*, в старозагорската *Св. Троица*, в. *Св. Троица* в Свищов, строена от Колю Фичето* и др.) Вероятно поради това иконите му са определяни като *католически*.

В продължение на редица г. той не изневерява на ист. живопис. Хан Крум (803-814) и хан Аспарух (681-700) са сред любимите му образи и на тях посвещава няколко картини, между които най-хубави са *Аспарух минава Дунав* и малко известната *Крум принася жертва пред стените на Цариград*. Рисува и *Пленяването на Теодор Комнин от Иван Асен II* и др. До голяма степен живописните му композиции на ист. тематика са подчинени на литографиите му, с широк прием сред възрожд. общество и украсили немалко домове, не само защото носят частица от бълг. минало, но и защото внушават възторг и гордост от делата на предците на борещата се за своята дух. и полит. независимост нация. Така мотивирани, и радушно посрещнати са и наситените с нац. романтика литографии *Пробуждането на България* (1877), *България, Тракия, Македония, разделени от Берлинския конгрес* (1880), *Съединението на Северна и Южна България* (1886).

Майсторът се проявява и като пръв театрален художник. За любителска постановка на *Многострадална Геновева* (1870) той създава театрална завеса с изписана лира, специални декори и проекти за костюми по оригиналните модели на И. Фюрих. Най-голямата ценност обаче в худ. наследство на ХП са портретите, между които се намират великолепните образци на бълг. портретна живопис — на Анастасия Златарска и на Никола Златарски (1862). Майсторски нарисувани са и портретите на Серафидиев, Теофания Павлович, Кириакица Радославова и Цветан Радославов, д-р П. Берон* и др.

Библ.: Архив на Николай Павлович. 1852-1894. Съст. В. Ацева, С., 1980; БП ИНБЛ, Т.2, 412-423; *Стоянов, М.* Българска павликянска история. Преработка на Паисиевата *История славяноболгарская — Царственик* на Христаки Павлович. — ИДБВК, 1959, 267-304; *Динова-Русева, В.* Николай Павлович. С., 1966; *Златарски, В.* Царственикът на Христаки Павлович. С., 1906; *Радкова, Р.* Възрожденецът Христо Димитров Дупниченин. С., 1997; *Райнов, Н.* Николай Павлович. С., 1955. /ЖК/

ПАВЛОВИЧ, Партений (Силистра, края на 17/ нач. на 18 в.-1760, Карловци, дн. в Югославия), книжовник, църк. деец.

ПП е роден в Силистра — град с многовековна история, важен осм. адм. център и старо христ. дух. средище, седалище на м-т. В нач. на 18 в. Силистра може да се похвали с относително добра просв. организация, което без съмнение се дължи и на специалните грижи от страна на високоерудираните грц. м-ти, които по онова време оглавяват Силистренската катедра. Първоначално ПП учи в местното грц. килийно у-ще, а после преминава курс по *граматика* при учителя Палеолог, който пристига в дунавския град чак от далечния Константинопол.

През 1714 младежът заминава за Букурещ, където продължава обучението си в т. нар. *Княжеска (Бейска) академия*. В това единствено по рода си за тогавашна Югоизт. Европа реномирано учебно заведение ПП получава шанса да се образова под ръководството на видни грц. педагози и с тяхна помощ да се докосне не само до премъдростите на *елинското учение* и Аристотелевата философия, но отчасти и до постиженията на съвременните европ. *положителни* науки. Въпреки напредничавия си стил на обучение обаче *Академията*, която се намира под силното влияние на Йерусалимската патриаршия, насажда у своите питомци дух на войнстваща ортодоксия — дух, който българинът ще развие и запази до края на живота си.

Впрочем, именно правосл. непримиримост възпрепятства ПП да продължи образованието си в Италия —

практика, към която влашките князе поощряват възпитаниците на *Бейската академия*. Още пресичайки Трансилвания и Хърватско на път към Апенинския п-в, младежът си позволява демонстративно да хули кат. вяра, с което си навлича немалко неприятности и дори прекарва известно време в трансилванските затвори. По същия предизвикателен начин той се държи и в Италия и естествено, бързо се превръща в *персона нон грата*.

Така още в същата 1719, в която излиза от Букурещ, ПП е принуден отново да се завърне на Балканите. Важна спирка по дългия път му е Костур, където в периода 1719-1721 изучава логика, математика и *картезианска* философия при свободомислещия грц. монах Методиос Антракитис. След едногодишно пътешествие от Охрид до алб. планини, предприето с поклонническа цел, по време на което с небивала дързост се осмелява да провокира верския фанатизъм на ненавистните му *агаряни*, ПП се установява като учител в далматинския гр. Рисан (1721-1722).

От Далмация започва и дух. му кариера. Сравнително скоро след подстригването му за дякон от далматинския правосл. епископ Ст. Любобратич, качествата на младия българин са оценени и от Мойсие Петрович — Белградски м-т и Карловачки архиепископ, който в 1726 взема ПП за свой помощник. От този момент насетне до края на живота си ПП предано ще служи на двете кръвно свързани помежду си срб. правосл. църкви: църквата *майка*, Ипекската патриаршия, чието седалище се намира в пределите на Осм. империя, и Архиепископията в Сремски Карловци, създадена за нуждите на правосл. сърби, живеещи в Хабсбургската империя.

В нач. на 30-те г. на 18 в. българинът е прехвърлен към Ипекската църква. Предполага се, че като доверник на Ипекския патриарх Арсений IV Шакабента, под чиято юрисдикция по онова време спада и голяма част от югозап. бълг. земи, ПП веднага е натоварен с отговорна полит. мисия в родината си. Тази мисия вероятно има връзка с подготвящата се поредна австро-тур. война, за чието успех австрийците са заинтересовани от подкрепата на местното христ. население. В периода 1733-1735 ПП посещава Черепишкия м-р, Ниш, София и Пловдив, като не се побоява от дебнещите го опасности — *пакости агарянски, темници и пранги*. Обиколката му приключва с продължителен престой в Рилския м-р, по време на който силистренецът се отдава на книж. занимания: запознава се със стари ръкописи, сред които и прочутата цар Иван Шишманова грамота; вдъхновен от прочетеното, той пише едно от първите истински стихотворения в поновата ни л-ра, известно под името *Ода за сръбските крале*. Косвено доказателство, че паралелно с това ПП изпълнява и полит. мисия е фактът, че в Рилската обител той се среща със Самоковския м-т Симеон, който само 2 г. по-късно ще бъде зверски убит от турците поради подозрение в сътрудничество с австрийците.

През юли 1737, когато фронтовете на т.нар. Петгодишна (Авст.-рус.-тур.) война (1735-1739) приближават бълг. предели и австрийците превземат Ниш, грижливо подготвеното въст. на сърби и българи от Ипекския диоцез действително избухва, но след бързото оттегляне на авст. армия от завоюваните позиции в Южна Сърбия и Македония то е удавено в кръв. Заедно със своя покровител Арсений IV ПП се включва в бежанския поток от сърби и немалко българи, търсещи спасение отвъд границите на осм. владения в кат. Австрия.

Втората половина от своя живот силистренецът отдава на каузата на правосл. сърби в Хабсбургската империя. С присъщия си плам той енергично подкрепя борбата им за повече граждански и вероизповедни свободи (включително и като пише петиции до рус. императрица Елисавета Петровна и до рус. Св. Синод, в които моли за високайше застъпничество).

Началните г. на ПП на авст. земя съвсем не преминават безоблачно. Той дори прекарва 13 месеца в затвора, по обвинение в съучастничество в антихабсбургския заговор на правосл. рум. население от Трансилвания. Наскоро след смъртта на Арсений IV обаче начева възходът на ПП. През 1752 той е ръкоположен за епископ *in partibus* (без епархия) и фактически се превръща в дясна ръка на новия Карловачки м-т Павел Ненадович, изпълнявайки задълженията на негов викарий. Това е и най-плодотворното, макар и последно десетилетие от живота на ПП. При все че е натоварен с тежки църк.-адм. задължения, българинът намира сили за активна книж. дейност — превежда от грц. няколко труда с религ. тематика и пише знаменитата си *Автобиография*. Още от 1758 Павел Ненадович започва постъпки пред авст. власти за издигането на своя помощник, когото високо цени, за първи правосл. м-т на Трансилвания. ПП обаче така и не дочаква тази чест — на 29 апр. 1760 той склопва очи в Карловци.

Темпераментна, търсеща, динамична натура, дързък авантюрист, прекосил надлъж и нашир половин Европа от Силистра до Неапол и от Виена до Корфу, църк. и полит. деец, високообразован преводач и автор на оригинални трудове, ПП носи в себе си един нов енциклопедичен и ренесансов дух, неприсъщ на бълг. правосл. интелигенция от предходните столетия. С новаторски характер се отличава и лит. му творчество. П.П. е родоначалник на автобиографичния жанр в южнослав. л-ри и първият наш книжовник, който въвежда тоническото стихосложение и римата. Новаторски звучат и някои от полит. му идеи. В частност, ПП недвусмислено манифестира укрепващата вяра на слав. народи в осв. мисия на Русия.

Но разкрепостеното мислене и жадният поглед към света съжителстват у него с една почти фанатична религ. страст, присъща по-скоро на средновек., отколкото на модерния манталитет. У ПП, освен това, все още липсва онова изострено съзнание за нац. принадлежност, което ще се превърне в един от същностните белези на балк. възраждания. Симптоматично е, че по време на престоя си в крепостта на бълг. дух през вековете — Рилския м-р — той намира вдъхновение, за да възпее подвизите на срб. средновек. владетели, но не му хрумва да обезсмърти с по-

етична творба славата на бълг. царе. Патриотизмът на ПП е по-скоро общоправосл. и общослав. — нещо, което го сродява повече с далечния му предходник Григорий Цамблак*, отколкото с неговия съвременник и пръв идеолог на бълг. Възраждане Паисий Хилендарски*. Противоречива фигура, рожба на едно наистина преходно време, личността и творчеството на ПП са ярка илюстрация за сложния начин, по който ренсансовите и просвещенските идеи си пробиват път и се асимилират на Балканите.

Библ.: *Ангелов, Б. Ст.* Съвременници на Паисий. Т. II. С., 1964, 5-59; *Бояджиев, П.* Партений Павлович. С., 1988. /ОТ/

ПАИСИЙ ВРАЧАНСКИ (прякор: Палисвет) (Дермендере, дн. Първенец, Пловдивско, неизв.-1875, Цариград), висш духовник.

През 40-те г. е монах в Бачковския и Кукленския м-р, сетне (1852-1860) — дякон в бълг. църква в Цариград (от тази длъжност го прогонва Иларион Макариополски*, подозирайки го в шпионство). Прякорът *Палисвет* му лепват заради неговия интригантски, раздорен и доноснически нрав. Назначен за м-т във Враца (1861-1868) на мястото на прогонения Доротей, той влиза в остър конфликт със своите пасоми, които категорично отказват да признаят властта му. Не крие своя бълг. произход, но се гърчее и си остава твърд привърженик на Патриаршията. През 1863 се опитва да попречи в епархията да се празнува 11 май — денят на Св.Св. Кирил и Методий, за което в *Гайда* П.Р. Славейков* го нарича *предател, оставил черно име и черен помен в историята на народа.* Редовен доносник на тур. власт. Неприеман във Враца, той се установява първо в Оряхово, после в Цариград.

Библ.: ЕБВИ, с. 489; *Кирил, патриарх Български.* Екзарх Антим (1816-1888). С., 1956, с. 92, 152, 221-222. /МГ/

ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ (Самоковска епархия, най-вер. Банско, 1722-1773, вер. Станимака, дн. Асеновград), монах и таксидиот на Хилендарския м-р, историограф, автор на бълг. нац. идея.

Оскъдните ни познания за жизнения път на Хилендарския монах (чието светско име не ни е известно) се основават преди всичко върху бегли автобиографични бележки, съдържащи се в неговата *История славянобългарска*, и отчасти — върху някои документи от атонските м-ри *Хилендар* и *Зограф*, в които протича дейността му.

ПХ произхожда по неговите собствени думи от Самоковската епархия. Родното му място не може да се назове със сигурност. И все пак, сред множеството селища, които си оспорват тази чест, като най-правдоподобна се очертава хипотезата за Банско — едно просперираще според тогавашните бълг. стандарти селище, чиито предприемчиви жители въртят търговия с добитък, памук, дървен материал и тютюн и поддържат оживени стоп. контакти не само с вътрешността на Осм. империя, но и със Средна Европа. Именно към Банско водят следите на Паисиевия род. Така по сведения на Хилендарската кондика през 1757 монахът Лаврентий (вер. по-възрастният едноутробен брат на ПХ, за който се споменава в *История славянобългарска*) дарява на Хилендарския м-р своята *оцова кукя во Банско.* Банскалия е и х. Вълчо (брат на Лаврентий, а следователно — и на ПХ), който неведнъж се проявява като щедър ктитор на обителите *Зограф* и *Хилендар* и чийто ктиторски портрет и до ден-днешен краси параклиса *Св. Йоан Рилски* в Хилендарския м-р.

Двадесет и три годишен, през 1745 ПХ постъпва в Хилендарския м-р, където по онова време брат му Лаврентий заема поста *игумен.* Скоро самият ПХ също се издига в м-рската йерархия, като достига до чин *йеромонах* и получава почетната титла *проигумен.* Безспорно е, че атмосферата на Св. Гора се оказва решаваща за формирането на бъдещия идеолог на бълг. Възраждане. В *интернационалната* среда на атонските братства, където младият монах получава възможност да контактува не само със свои сънародници, но и с представители на по-напредналите в ик. и култ. отношение съседни христ. народи (гърци и сърби), ясно се долавят признаците на една все по-властно налагаща се доминанта в духовния живот на Балканите — стремеж към нац. осъзнаване, желание за самоотграничаване на отделните етноси от вътр. слабо разчлененатa доскоро балк.-правосл. общност. Този естествен процес, породен от вътр. логика на развитие на самите балк. народи, които, макар и с мъчителни стъпки, също поемат по пътя на буржоазния напредък, се катализира от проникващите от Запад рационалистически и просвещенски идеи. Полъхът на новите идеи не отминава и вековната люлка на правосл. консерватизъм Атон — знаменателно е, че в средата на 18 столетие именно тук грц. реформатор Евгений Вулгарис прави опит да основе Академия, в която да се преподават и *модерни* науки.

Именно в тази обстановка у ПХ назрява патриотичната ревност да състави една история на българите, за да не бъдат те от *другите родове и язици подметаеми и укоряеми.* Презрял слабостите на плътта си — хронично главоболие и *утробна болест*, в продължение на 2 г. той усилено се труди в библиотеките на Атон. През пролетта на 1761 се озовава чак в Сремски Карловци (Австрия). Непосредственият повод за пътуването му е свързан с уреждането на наследството на един негов починал събрат-монах, но истинският подтик, както сам признава, е събирането на допълнителен материал за *Историята* (*и у немская земля повеке за то намерение ходих*).

След завръщането си от *немская земля*, отблъснат от *раздорите*, възникнали в собствения му м-р, ПХ се премества в *Зограф* и там, през 1762, завършва своето съчинение. Наскоро след това той се прибира обратно в Хилендарската обител, но не се задържа задълго в килията си, а поема функциите на м-рски таксидиот — може би поблазнен и от мисълта, че така ще има възможност да се погрижи да разпространение на своята *историйца.* Според запис в Хилендарската кондика през 1764 той събира помощи за м-ра си в района на Сливен. Очевидно именно по време на това си пътуване ПХ се среща с котленския свещеник Стойко Владиславов (по-сетнешният епис-

кой Софроний Врачански*), който изготвя и първия препис на *Историята*. През 1770 ПХ обикаля из Серско, а през 1772 — в района на Солун. Предполага се, че последната му мисия датира от 1773 — в бележка от с.г. м-рската кондика известява за смъртта на *йеромонаха Паисий* в Амбелино — дн. квартал на Асеновград. Тази най-нова хипотеза измества почти напълно общоприетото някога становище, че ПХ умира на преклонна възраст през 1798.

Засега *История славяноболгарская* е единственият труд, за който със сигурност може да се твърди, че е излязъл изпод перото на Хилендарския монах. Със своите силни внушения обаче тази малка *историйца* се оказва напълно достатъчна, за да обезсмърти името на своя автор. Съчинението се състои от десет обособени части. То започва с един преводно-компилативен увод, посветен на *ползата от историята*; Следва оригинално предисловие, в което по дълбоко емоционален начин ПХ излага мотивите, подбудили го към написването на труда. От всеки ред на този своеобразен манифест, отправен към всички българи, вкл. и към онези, които се срамуват от своя *род и език* и са под обаянието на по-високата елинска образованост, прозира желанието на автора да повдигне самочувствието на своите сънародници и да им вдъхне чувството за нац. достойнство, като им припомни, че и те някога са имали свое *царство и господарство* и по нищо не са отстъпвали на своите съседи.

В седемте същински части на труда, които отделят вдъхновеното въведение от краткия авторов послеслов с автобиографични данни, се помества първото цялостно изложение на нашата история от най-древни времена до падането на бълг. земи под осм. власт. Мобилизацията на нац. чувство се търси чрез романтично вглеждане в най-славните моменти от бълг. минало и чрез изтъкване на бълг. превъзходство не само над вековния антагонист — гърците, но и над единородните слав. народи. Припомнят се бляскавите бранни победи на бълг. царе над могъщите съседни владетели; акцентира се върху това, че *българите по-рано от всички славянски народи приели православието, по-рано имали свой патриарх и цар и започнали да четат на своя език*; на българите се приписват високи морални добродетели, които ги издигат над съперничещите им народи. На този бляскав фон дори фактите на нерадостното настояще — рухналата под напора на тур. завоевател бълг. държавност и изгубената бълг. църк. самостоятелност, заменена със зависимост от Цариград. патриаршия — не изглеждат вече така безнадеждно, а се възприемат по-скоро като едно временно отстъпление и стимул за възвръщането на заслужената нац. гордост.

По собствените му думи ПХ не бил изучавал *нито граматика, нито политика*. Самоукият бълг. историограф обаче проявява изненадващ усет за естеството на сложната задача, с която се нагърбва, и изгражда труда си върху една удивително богата изворова и лит. база. В основата на съчинението залягат множество домашни и чужди извори (жития, летописи, родослови и пр.), както и някои меродавни за тогавашната зап.-европ. историография научни трудове. Централно място сред тях заемат *Annales Ecclesiastici* на кардинал Цезар Бароний и *Il regno degli slavi* на дубровнишкия абат Мавро Орбини, които ПХ използва в техни късни преводни рус. версии. Историографският прочит на *История славянобългарска* показва, че в нея органически се преплитат елементите на средновек. и модерния тип ист. мислене. Подчертаният провиденциализъм, начеването на изложението със събитията от библ. история и редица др. белези свързват съчинението на Хилендарския монах със средновек. модел на ист. повествуване. В същото време, критичното отношение към източниците, стремежът към максимална историографска информираност, широкото приложение на метода на ист. сравнение, желанието на автора да разясни на читателите си своето творческо кредо, както и безусловното му преклонение пред силата на разума и знанието, сближават ПХ с онези научни принципи, които са водещи за европ. хуманитаристика от *Века на просвещението*. С буржоазно-просвещенските идеали се родее и осн. послание на *История славянобългарска*, чийто автор практически защитава идеята за свещеното право на народа си за свободно култ. и полит. развитие.

Богатият идеен пълнеж на *История славянобългарска* дава поле за различни и често пъти противоречиви научни интерпретации. Според най-популярното схващане тя е своего рода *програма* на бълг. Възраждане, в която, макар и не експлицитно, но достатъчно ясно (посредством контраста между миналото величие на бълг. култура, църква и държава и печалното бълг. съвремие) ПХ очертава трите осн. задачи и етапи на нац. революция: борбата за култ. еманципация, за църк. самостойност и — най-сетне — за държ.-полит.независимост. Внимателният анализ на оригиналния текст и на първите му преписи и преправки обаче дават известни основания да се мисли, че тази иначе ефектна и на пръв поглед доста логична схема изкуствено привнася в съчинението идеи, които не съответстват нито на авторовия замисъл, нито на реалните общ. функции, изпълнявани от *Историята*, поне до нач. на 19 в. Налага се изводът, че ако за част от своите читатели и преписвачи *История славянобългарска* все пак има ролята на програма, то това е не полит. програма, а *програма* за нац. пробуда, което, естествено в никакъв случай не омаловажава стойността ѝ.

Макар науката отдавна да отхвърля месианската теза на М. Дринов*, съгласно която ПХ се явява като възкресител на един *мъртъв народ*, трябва все пак да признаем, че метафората *родоначалник на бълг. Възраждане* твърде сполучливо характеризира делото на Хилендарския монах — първият, който долавя трепетите на едва начеващия в бълг. земи буржоазен преврат; първият, който успява да предусети императивите на Новото време и да ги претвори в една завладяваща духовете творба. Тъкмо с това се обяснява фактът, че дълго след смъртта на своя създател *История славянобългарска* продължава да бъде актуална и да вълнува умовете и сърцата на още няколко поколения българи.

Засега на науката са известни над 60 нейни преписа и преправки. През 1844, благодарение на усилията на Хр. Павлович*, на бял свят се появява и първото й, макар и преработено, печатно издание (известно под името *Царственик*), което бързо се утвърждава като учебник по родна история в бълг. възрожд. у-ще.

Любопитна е съдбата на оригиналния ръкопис на *Историята*. В 1906 известният наш славист проф. Й. Иванов, при едно свое посещение в Зографския манастир, идентифицира съхраняващия се там екземпляр на *История славянобългарска* като автентичната чернова на самия ПХ и наскоро след това осъществява първото й научно издание. Осем десетилетия по-късно тайните служби на комунистическа Б-я похищават ръкописа от Зографския м-р и го пренасят в София. През 1998 по официален път оригиналът на *История славянобългарска* е върнат отново в Св. Гора.

Библ.: *Драгова, Н.* Книга за Паисий. С., 1972; *Илиева, Г.* Ранние списки *Истории славяноболгарской* Паисия как источник политической жизни болгар во второй половине XVIII века. — BHR, 1996, N 3-4, 115-129; *Конев, И.* Българското Възраждане и Просвещението (История, историческо съзнание, взаимодействия). С., 1983, 144-188; Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762-1962). Сборник от изследвния по случай 200-годишнината от *История славянобългарска*. С., 1962; *Паисий Хилендарски*. История славеноболгарская. Стъкми за печат по първообраза *Й. Иванов*. С., 1914; *Пенев, Б.* Паисий Хилендарски. С., 1946; *Райков, Б.* Нови исторически документи за живота и смъртта на Паисий Хилендарски. — Изв. НБКМ, Т. XIV(XX), 1976, 25-32; *Христов, Хр.* Паисий Хилендарски. Неговото време, жизнен път и дело. С., 1972. /ОТ/

ПАЛАУЗОВИ, габровска фамилия, представители на която са активни участници в бълг. нац. дв. В нач. на 19 в. Палаузовци се преселват в Одеса.

Спиридон Николаевич (Одеса, 1818-1872, Пловдив), учен, родоначалник на бълг. медиевистика.

Син на търговеца Николай Ст. Палаузов. Завършва среден плюс висш двегодишен юридически курс (1838-1840) в одеския Ришельовски лицей. През ученическите си г. се сближава с Н. Геров*, Д. Мутев*, а по-късно с Константин Петкович и др. сънародници. Продължава образованието си в Бон, Хайделберг и Мюнхен. В Мюнхен защитава (1843) ик. докторат на тема *De oeconomica publica qua jam Graecis nota fuere* (лат. *За държавното стопанство, което някога е било познато у гърците*). В катедрата на Ист.-филолог. ф-т на Моск. у-т под ръководството М.О. Бодянски получава (1845) научната степен *кандидат на философския факулет*. Владее старогрц., лат., фр., ит., нем. както и всички слав. езици. На сл. г. е избран за член на Моск. д-во за история и старини. Усъвършенства научната си подготовка при И.И. Срезневски в Петербургския у-т. Тук получава в 1851 магистърска степен за подготвената си и издадена (1852) в Санкт Петербург монография *Век болгарского царя Симеона*. Чиновник със специални поръчения в рус. М-во на просветата (1852-1856).

Член на ОБН от 1854 и сътрудник на братовчед си Н.Хр. Палаузов* по сформиране на доброволч. отряди от бълг. емиграция в помощ на рус. войски по време на Крим. война и по подготовка на въст. в Б-я. Помага за преселване от Б-я в Русия след войната на 5614 българи. Командирован (1854) към щаба на главнокомандващия рус. армия фелдмаршал Паскевич. За дейността си по време на Крим. война е награден с орден *Св. Анна* IV степен и бронзов медал. Чиновник в гл. цензурно управление на Варшавски окръг (1857-1859). Заради подкрепата си за публикациите на рус. рев. демократи Н.А. Некрасов, Д.И. Писарев, Н.Г. Чернишевски в цензурираното от него сп. *Современник* напуска длъжността си. Заема адм. служби в М-во на финансите, управител на Варшавската митница и началник отдел в М-вото на вътр. търговия (1861-1868). Посещава (1867) Цариград и установява лични контакти с бълг. общественици.

От 1868 е активен член на Петербургската археографска комисия и окончателно се оттегля от чиновническа работа. Сътрудник на рус. и бълг. периодични издания (*Москвитянин*, *Православное обозрение*, *Московские ведомости*, *Русское слово*, *Севернае пчела*, *Български книжици*, *Дунавска зора*, *Народност* и др.). Автор на изследвания върху историята на Средновековието. Носител на рус. чиновническа степен колежки асесор.

СП е първият бълг. историк, който твори в духа на модерната славистика и византинистика. В Б-я поставя основите на критичните проучвания върху бълг. средновек. минало (*Век болгарского царя Симеона*, 1852) и разкриване на книж. наследство на народа от края на 9 до нач. на 10 в. В обсега на научните му интереси са полит. история и виз. извори за Второто бълг. царство; пише още *Ростислав Михайлович, удельный княз на Дунае в 13 веке* (1851), *Уния в царуването на Йоанна I Асеня* (1858), *Юговосток Европы в 19 столетии* (1858). Значителна част от научното му дело е по история на бълг. църква и нейните институции — задача, която той преследва и не осъществява в пълнота до края на дните си. След смъртта са обнародвани негови изследвания върху богомилството (сп. *Православное обозрение*, 1873). Остават в ръкопис недовършените от СП *Материалы для истории Болгарской церкви* — за ранното проникване на християнството в Б-я преди официалното му приемане и до сключването на унията между Б-я и Римската църква в 1204. В отделни статии разглежда важни събития — възстановяването (1235) на Бълг. патриаршия, хронология и просопография на търновските патриарси, книж. дело на патриарх Евтимий и неговите ученици. Както СП пише, *след като изложихме тези неоспорими права на българския народ относно неговото народно духовенство, като посочихме и имената на самите търновски светци, нам ще бъдат сега по-ясни и съвременните искания на българите, които са както казахме от само себе си следствие на историческите причини, а не следствие на личен произвол* (в. *Северная пчела*, 1860). Градиво за научните изследвания на СП са солидни и за първи път преведени, коментирани или обнародвани от него извори на бълг. история: Пространното житие на Климент Охридски, Дубровнишката гра-

мота от времето на Иван Асен II (1218-1241), Бориловия синодик (13-14 в.), популяризиран по-късно от Раковски*, посланието (1556) на монаси от Хилендарския м-р до рус. цар Иван Грозни (1533-1584) за съдействие срещу непосилни данъци от султ. власт и др. СП приживе се ползва със славата не само на познавач на средновек.бълг. история, но и на изтъкнат византинист. В това отношение се отличава непубликуваното му изследване за виз. император Василий I Македонец (867-886) *Василий Македонянин по современным его биографам*, в което изтъква, че виз. дух. влияние върху Балканите, вкл. и в Б-я, действа *отрицателно и върху сърбите и предимно българите* и в *ущърб на тяхната народност и на самостоятелното им развитие.* По-малобройна част от изследванията на СП са посветени на средновек. история на европ. Югоизток и върху средновек. обща история. Сред тях се отличава монографията му *Ян Гуниади (Историческая характеристика)* (1860), *Великие Минеи Четни, собранные всероссийским митрополитом Макарием* (1870, 1874), *Летопись по Ипатском списку* (1871).

Николай Христофорович (Габрово, 1819-1899, Одеса), общ.-полит. деец, член (1868) на БКД.

Роден в семейството на търговеца Христо Ст. Палаузов. Учи в Габрово. Завършва (1842) юридическия отдел на Ришельовския лицей в Одеса. Рус. поданик от 1840. Заема чиновнически длъжности в Одеската и в Тираполската митница. По поръчение на В. Априлов инспектира (1845) строежа на Габровското у-ще, на което по-късно (1860-1899) е попечител. По време на Крим. война е чиновник по бълг. въпроси в щаба на Южните войски. Оказва съдействие при формиране на доброволч. отреди. Гл. експерт по преселението на българи в Южна Русия (1854-1856; 1861-1862). Цензор на слав. в-ци при Одеската погранична поща (1861). 1 г. по-късно е въведен в дворянство и утвърден за действителен статски съветник. До края ни живота си е чиновник в Одеската митница. Издава брошурата *Жизнеописание на Юрия Ивановича Венелина* (1851). Сътрудник на *Одесский вестник* и *Цариградски вестник* (1851-1853). Носител на ордените *Св. Станислав*, IV, III и II степен; *Св. Анна*, III и II степен; *Св. Александър*, II степен, медал за участие в Крим. война и *За гражданска заслуга*, I степен (1898).

НП наред с В. Априлов*, Н. Ст. Палаузов, Н.М. Тошков* е един от най-влиятелните българи в Русия. Неговата активна полит. дейност започва през 1845. Тогава със знанието на рус. власти предприема четиримесечна обиколка в Галац, Браила, Гюргево, Букурещ, Свищов, Търново, Габрово, Трявна, Дряново, Шипка, Казанлък, Ст. Загора и Цариград. Среща се с мнозина сънародници, между които Неофит Рилски*. Стреми се да усили прорус. настроения сред бълг. интелигенция и влиянието на одеските българи, преди всичко в областта на култ.-нац. развитие. Призовава към *великото дело на просветата*, чрез което ще укрепне и бълг. нац. самосъзнание. В Габрово установява личен контакт с рус. учен В. Григорович, а в Цариград подкрепя възгледите на полит. агент на *Хотел Ламберт* Михаил Чайковски за бълг. просв. и църк. дв.

В навечерието на Крим. война се опитва да убеди рус. командване в необходимостта от участие на българи във войната, от създаване агентура в Б-я, както и от добри перспективи за българите в евентуално освободеното им отечество. В записка до А.М. Горчаков (1853) изразява полит. стремежи на част от бълг. буржоазия, които се свеждат до легална борба за нац. независимост с ръководен център в и със съдействието на Русия. Възприема просветителската линия на поведение, съобразена с рус. официална политика. Основател на ОБН (1854) и негов несменяем председател до края на дните си. Полага много усилия до получи подкрепата на рус. култ. и полит. общественост (И. Аксаков, М. Погодин, кн. В. Васильчиков, кн. И. Паскевич, граф Д. Блудов) за развитието на бълг. просвета. Акцентира върху връзката между бълг. и рус. култури и оттук търси и намира солидни средства за стипендии, учебници и книги за бълг. у-ща и църкви. Помага за приемането (1854-1879) на 250 бълг. младежи и девойки в рус. учебни заведения.

Като водещ външ. дела и преписката на ОБН неедноктатно поставя въпроса за удовлетворяване исканията на българите за независима църк. йерархия. Още със създаването си ОБН има осн. задача да събира пожертвования за бедните правосл. църкви и у-ща. НП спечелва за бълг. нац. кауза Инокентий, архиепископ Херсонски и Таврически, който е попечител (1856-1857) на ОБН. Пред Рус. синод и Азиатския департамент поддържа тезата, че неотстъпчивостта на Патриаршията в Цариград пред бълг. искания е заплаха за влиянието на Русия и за единството на православието. Преминало от просветителска в полит. формация, ОБН и лично НП влиза (1859-1861) в конфликт с Раковски* по въпроса за преселването на българи в Русия и за възпитанието на бълг. интелигенция в Русия. Независимо от това споделя рев. приготовления и дейността на БРЦК (1875). Прави безуспешни опити да ангажира рус. дипломация с рев. дв. в Б-я. Успява да издейства (1876) 5 х. рубли от Моск. Слав. к-т за нуждите на пострадалите от Апр. въст. 1500 българи бежанци в Русия и за изпращане на 300 бълг. доброволци в срб. армия. Ръководи подготовката на 150 бълг. опълченци в РТОВ. Обявява се против капитулацията на Русия на Берлинския конгрес (1878) и разпокъсването на Б-я.

Библ.: *Антонова, Цв.* Николай Христофорович Палаузов. Черти от политическата му деятелност. — ПСп, 1900, № 61, 166-198; *Велева, М.* Виден историк и патриот (100 години от смъртта на Спиридон Палаузов). — Векове, 1972, № 6, 89-94; *Генчев, Н.* Одеското българско настоятелство. — ГСУ ФИФ, 64, 3, ч. 1, 1972, 99-222; *Палаузов, Сп.* Избрани трудове. Т.1-2. С., 1974, 1977; Сто години от смъртта на Спиридон Н. Палаузов (1818-1872) Научна конференция. — ИБИД, 29, 1974, 67-159. /ЖК/

ПАНАРЕТ ПЛОВДИВСКИ, м-т Ксантийски и Пловдивски (мирско име: Петър Иванов/Йоаниди Мишайков) (Пътеле, Леринско, 1805-1883, Пловдив), висш духовник, активен участник в ЦНД и в изграждането на Бълг. екзархия.

Роден в многолюдното семейство

на заможния търговец Иван Мишайков от рода Хаджиовци. Негов брат е д-р К. Мишайков*, който има голям принос за възраждането на българщината в Битоля.

За ранните му г. се знае малко. Учи в грц. у-ще на родното си село, в Битоля и Кожани. Предполага се, че след смъртта на бащата с пари от наследството заминава с брат си Константин да учи в школата на Т. Каирис на Андрос. Тук попада в обкръжението на родолюбиви българи — Ст. Чомаков*, Иларион Макариополски*, З. Струмски* и др., които оказват силно влияние върху него. Взема участие и в Слав.-бълг. ученолюбиво д-во, създадено от бълг. ученици на Т. Каирис, което си поставя за цел да подпомогне дух.-нац. възраждане. Още преди у-щето на Т. Каирис да бъде затворено от Патриаршията (1839) бълг. ученици се прехвърлят в Атинската гимн. Макар и вече 30-годишен ПП завършва с отличие гимназиалния курс (1841) и постъпва в Атинския у-т, специалност *филология*. Като студент продължава да поддържа връзки с живеещите в грц. столица българи и става член на организираното там Мак. д-во, което има намерение по подобие на критяни и тесалийци да повдигне въст. за осв. на Б-я.

След завършването на у-та (1843) се завръща в родния си край и е назначен за учител в Битоля. Учителството обаче не го задоволява и след 1 г. приема монашество под името *Панарет*, постъпвайки на служба при Янинския м-т Йоаким като дякон и секретар (1844). По-късно в отсъствие на владиката поема управлението на епархията, а през 1851 е назначен за Ксантийски м-т. На новия пост ПП влиза в пряк контакт с възраждането на бълг. население в Родопите и го подпомага според силите си и възможностите си.

По това време поддържа приятелска кореспонденция с д-р Ст. Чомаков*, вече влиятелен общественик в Пловдив. Последното дава повод на Патриаршията да го назначи за Пловдивски м-т. Това назначение идва след като българите чрез Великденската акция (3 апр. 1860) провъзгласяват своята църк. независимост, а тогавашният Пловдивски м-т Паисий, вървейки след своето паство, също се отказва от Патриаршията, за което пък малко по-късно е свален и изпратен на заточение (25 февр. 1861). Отначало ПП се опитва да упражни своята църк. власт, но епархията категорично отказва да го приеме като патриаршески владика и по този начин да предаде своя заточен духовен пастир. Разбрал, че не може да постигне пряко целите си, през лятото на 1861 ПП се опитва да се разграничи от фенерското духовенство, като се включва в акцията за сваляне на консерв. патриарх Йоаким II. Поради противопатриаршеските си действия през есента на 1861 е отстранен от Цариград и изпратен на заточение в Сан-Стефано.

След свалянето на Йоаким II (19 юли 1863) личният престиж на ПП пораства и постепенно той изпъква като един от най-добре подготвените бълг. владици. През 1864 заедно с Антим Преславски*, Доротей Софийски и Г. Кръстевич* е сред малцината българи, които са допуснати в едно патриаршеско Велико нац. събрание. На този форум обаче грц. мнозинство отхвърля бълг. искания. В отговор бълг. представители излагат своите възражения, но те не са взети под внимание и на са включени в съборните решения. Постепенно ПП се приобщава към радикалното крило в ЦНД, ръководено от д-р Ст. Чомаков* и П.Р. Славейков*, които се обявяват против компромисните проекти (1867) на патриарх Григорий VI. Без Пловдив, Охрид и Битоля те не искат да приемат какъвто и да е проект за автономна бълг. църква.

Официалните правителствени проекти за решаване на църк. въпрос (1868) дават повод на ПП формално да скъса с Патриаршията, подавайки писмената си оставка. След издаването (27 февр. 1870) на екзархийския ферман ПП е привлечен за член на Привременния смесен съвет на Екзархията. Взема участие в екзархийския Църк.-народен събор (1871), където по много въпроси защитава консерв.-канонически позиции. Когато става въпрос обаче за защита на бълг. нац. кауза, застава на страната на крайната партия. При разпределяне на владишките катедри ПП получава Битолската, без това да се откаже от Пловдивската. По време на Богоявленската акция (ян. 1872) заедно Иларион Макариополски* и Иларион Ловчански* отслужва тържествена служба без разрешението на патриарха, за което е низвергнат от сан и изпратен на заточение в Измит (Никомидия) (17-27 ян. 1872).

В резултат на активната му дейност пловдивчани постепенно променят отношението си към него. След смъртта на Паисий Пловдивски (25 февр. 1872) те се обръщат с молба до синода на Екзархията, в която настояват ПП да бъде определен за техен владика. Получил султ. берат в края на септ. 1872, той заминава за епархията, където е посрещнат с особени почести като първи бълг. м-т в града. Развива активна дейност и спомага за организирането на църк.-дух., училищния и читалищния живот. Същевременно продължава борбата срещу все още силното грц. влияние в града. През 1874 е привлечен в работата на екзархийския синод и тук защитава позициите на крайната нац. партия и се бори за присъединяване на спорните епархия в Македония и Тракия към екзархийския диоцез.

След Апр. въст. по настояване на В. порта е извикан в Цариград. Подпомага екзарх Антим I* в дейността му в защита на бълг. нац. интереси пред европ. общественост и дипломация. Участва в изборите за нов екзарх и благодарение именно на неговия глас за такъв е избран Йосиф Ловчански*. След Осв. се прибира в Пловдив и се включва в дв. срещу несправедливите решения на Берлинския конгрес и за запазване единството на екзархийския диоцез. Умира внезапно на 78-годишна възраст — без нито веднъж дотогава да е боледувал сериозно.

Библ.: *Генчев, Н.* Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981, 222-260, 349-351; *Кирил Пловдивски.* Панарет, м-т Пловдивски (1805-1883). С., 1950. /ПБ/

ПАНАРЕТ ПОГОНИАНСКИ, м-т (мирско име: Панайот/Йоанидис Пенчов Рашев) (Търново, 1808-1889, Букурещ), духовник, общ. и полит. деец, почетен член (1884) на БКД.

Роден в семейството на заможния и влиятелен кожухар Пенчо Рашев. Негова племенничка е Венета Везирева*, съпруга на Хр. Ботйов*. Начално образование получава в грц. у-ще на родния си град, след което е изпратен в Букурещ при видния учител елинист Маргарит поп Кочуглу. Тук с посредничеството на х. Н. Кермекчиев получава стипендия от кн. Ал. Гика и учи в лицея *Св. Сава* (1829), след което продължава образованието си в Атина и Париж. През 1838 се завръща в Букурещ и в продължение на 2 г. е учител в двореца на кн. Ал. Гика. За кратко преподава в елинското у-ще в Търново (1840-1842) и в Патриаршеското у-ще във Фенер (1842-1845). През авг. 1845 е ръкоположен за дякон, а на сл.г. и за архидякон. По време на Крим. война е хиротонисан за м-т на освободената Погонианска епархия във Влашко (1854).

До този момент се представя за грък, но постоянните му контакти с първенците на бълг. колония в Букурещ извършват преврат в неговите нац. чувства. Започва да участва в общ. и полит. живот на бълг. емиграция. Включва се дейно и в работата на ДД. ПП е един от инициаторите за учредяването на бълг. училище и църква в рум. столица. Жертва значителни суми за развитие на бълг. просв. дело и книжнина, подпомага материално и много ученици и студенти, дошли да продължат образованието си в Румъния. Дарява значителната сума от 10 х. жълтици за основаване на дух. семинария в Търново, отделя средства и за поддържането на просв. дело в Македония. Въпреки родолюбивата си дейност е критикуван от рев. емиграция, поради резервите, които запазва спрямо нейните изяви. В ЦНД също застава на умерени позиции. След Апр. въст. има идея да бъде включен като трети член в дипл. мисия на Др. Цанков* и М. Балабанов*, но след това е преценено, че вече е твърде стар и немощен за подобна задача. Избран е за председател на БЧН и развива активна дейност за подпомагане жертвите след Апр. въст. и за осигуряване на бълг. доброволци в Срб.-тур. война (1876).

Умира в Букурещ, но след това тялото му е пренесено в Търново и погребано в двора на църквата *Св. Св. Константин и Елена*.

Библ.: *Жечев, Н.* Букурещ — културно средище на българите през Възраждането. С., 1991, passim; *Йорданов, В.* Дарители на народната просвета. С., 1911, 61-68; *Сюпюр, Е.* Българската интелигенция в Румъния през XIX в. С., 1982, с. 181. /ПБ/

ПАНАРЕТОВ (ПАРАШКЕВОВ), **Стефан Хаджиилев** (Сливен, 1853-1931, Вашингтон), учител, общественик и дипломат; дописен (1884) и редовен (1884) член на БКД.

Роден в семейството на учителя Парашкев Хаджиилев, който покъсно приема монашески обет под името *Панарет*. СП учи в бълг. у-ще на Фенер и в *Роберт колеж* (1867-1871). Веднага след дипломирането си е назначен за преподавател по черковнослав. и бълг. в същото у-ще. Тази длъжност той изпълнява в продължение на 43 г. (до 1914).

След Апр. въст. заедно с други преподаватели и ученици от Колежа се включва активно в превеждането и разпространяването на новините за извършените погроми сред европ. дипл. представители и кореспонденти на европ. периодични издания. По предложение на екзарх Антим I* през лятото на 1876 на собствени разноски посещава Лондон, където продължава пропагандната кампания в защита на бълг. нац. интереси. Успява да отпечата няколко статии във в. *The Times* под псевдонима *Константинополитан* и да се срещне с изтъкнати англ. държавници. След РТОВ се включва в движението срещу решенията на Берлинския договор (1878). Пръв бълг. пълномощен министър във Вашингтон (1914-1925). Участва в бълг. делегация при подписването на Ньойския договор (1919), а през 1921 е назначен за делегат в ОН в Женева. Използва широките си връзки в САЩ, за да защити бълг. национална кауза. Завещава 2,5 млн. лв. на БАН за уреждане на библиотека и читалня (дн. тя носи неговото име) към нея, предназначена за обслужване на студенти.

Библ.: *Божинов, Пл.* Към предисторията на българската дипломатическа мисия в Европа след Априлското въстание 1876 г. — Във: Въстанието в Ново село — 1876 г. Съст. *О. Маждракова, Т. Тотевски.* Троян, 1997, 36-56; *Кирил, патриарх Български.* Екзарх Антим (1816-1888). С., 1956, с. 797; Сто години Българска академия на науките 1869-1969. Т.1. Академици и членове кореспонденти. С., 1969, с. 519. /ПБ/

ПАНИЦА, многолюден род, който продължава да излъчва видни личности.

Историята на рода започва около средата на 18 в., когато Димитър (овчар или орач) от с. Дебелец се преселва в Търново. Неговият син Георги Димитров вече е богат търговец на коприна, пашкули и бубено семе, който пътува из Ориента и Средна и Изт. Европа и носи званието *хаджия*. Има и табиета като ходи на сватба да не пие вино из общия съд, както е обичайно тогава, а от персоналната си паничка, която носи със себе си. Оттук и прозвището *Паничката*, което по-късно ще стане колоритното фамилно име на повечето от неговите наследници. Тримата внуци на Паничката — Евстатий, Атанас и Георги х. Николови — в средата на 19 в. вече са изтъкнати търновските първенци: общ. дейци, дарители, привърженици на еволюционистското развитие; те дават и трите клона на рода — първите двама под името *Паница*, третия — като *Купов*. През Възраждането с дейността се изпъкват главно двама П:

Сава Евстатиев (1834-1926), ръководител на семейната фирма *Бр. Е. Паница*, създадена през 60-те г. във Виена за комисионна търговия и банкерство и просъществувала до 1912. СП получава добро за времето си образование — учи при Н. Михайловски*, във фр. у-ще на Лазаристите в Бебек, знае грц., свири на флейта; касиер на културно-просв. д-во на виенските българи *Напредък*, дарител. Виенските П са в близки професионални и приятелски връзки с Евл. и Хр. Георгиеви* и подкрепят инициативите на ДД, особено пратеничеството Балабанов*-Цанков* (1876).

Константин (Коста) **Атанасов** (Търново, 1857-1890, София), участник в нац.-рев. борби, майор от бълг. армия.

КП е неспокоен дух, животът му е бурен и кратък, причудлива смесица от скандалност и героизъм, ексцентризъм и самопожертвователност. Участва в Апр. въст. и в Срб.-тур. война (1876) и с.г. постъпва в Одеското военно-пехотно у-ще, но напуска преди да го изкара за да вземе участие като опълченец в РТОВ. След Осв. завършва Второ Константиновско военно у-ще и Николаевската военноюридическа академия в Петербург и става един от първостроителите на бълг. армия. Член на БТЦРК, който осъществява Съединението (1885), и командир в Срб.-бълг. война (1885). През 1886 КП подкрепя контрапреврата на Ст. Стамболов* и взема активно участие в репресиите срещу детронаторите на кн. Александър Батенберг (1879-1886) (на когото впрочем е любимец) и техните привърженици (напр. лично малтретира П. Каравелов в Черната джамия).

От желание да вдигне въст. в Македония КП от краен русофоб става краен русофил, като смята, че за да се спечели помощта на Русия за осв. и присъединяване на Македония трябва да се премахне княза и неговия пръв министър. Съставя заговор срещу кн. Фердинанд (1887-1918) и срещу някогашния си съученик и приятел от Търново и съратник от Апр. въст. Ст. Стамболов, за което е осъден на смърт и разстрелян.

Библ.: *Стателова, Ел.* Биография на българския дух (Родът Паница). С., 1997. /МГ/

ПАНИЧКОВИ, бр.

х. **Димитър Николов** (Калофер, 1810-1909, Свищов), печатар, книгоиздател и книжовник.

Роден в абаджийско семейство, учи в Калоферския мъжки м-р, при Неофит Бозвели* и грц. в Пловдив. Отваря терзийски дюкян в Цариград, където се сближава с Др. Цанков*, като подпомага издаването на в. *България* и става униат. От 1861 става собственик на печатница и регистрира първите си бунтовнически изяви — събира пари за Първа бълг. легия (1862, Белград), отпечатва брошура против грц. владици и султана, за което е заточен в Мосул. Успява да избяга и се установява във Влашко (1864; Браила, после Плоещ), където подновява печатницата си. Участва най-активно в патриотичната дейност на бълг. емиграция, сред която е много популярен. След Осв. премества печатницата си в Свищов. Умира забравен — в мизерия и без пенсия.

Печата много книги (предимно религиозни и нравоучителни) и вестници (сред които и Ботевата *Дума на българските емигранти*).

Христо Николов (неизв.), учител, печатар.

За кратко през 1868 учителства в Чанакча — едно от 30-ината бълг. села в околностите на Цариград, образувани от преселници из подбалканските места в кърджалийско време. Дори това тур. име на селото е преведено на бълг. — *Паничково*, като поради съвпадението на имената ХП ще да е изпитвал един вид морално задължение към неговите жители. За да им втълпи патриотични чувства, ХП прибягва до хитрост: вика грц. свещеник, който осветява едно кладенче и обяснява на селяните, че водата му е лековита и трябва да се пие само на 11 май — деня на Св.Св. Кирил и Методий. Оттогава в селото започва да става събор на тази дата и само на този ден да се пие вода от въпросното кладенче, вече със статут на *аязмо*. ХП е и сред основателите на цариград. Бълг. благодетелно братство *Просвещение*.

Библ.: ЕБВИ, 497-498; ЕБВЛ, с. 536; *Начов, Н.* Дядо Хаджи Димитър Н. Паничков. — В: Сб. на Калоферската дружба. Кн. 2. С., 1924, 63-126; *Същият.* Калофер в миналото. С., 1927, 427-439; *Същият.* Цариград като културен център на българите до 1877 г. (= Сб.БАН, кн. XIX). С., 1925, 11-14, 114-118. /МГ/

ПАНОВ, Върбан (Белимел, дн. Монтанско, неизв.-1837, Белимел), бунтовник.

Един от ръководителите в серията селски бунтове, известни с името *Берковско-Пиротски въст.* (1834-1837). През есента на 1837 ВП е начело на отряд от ок. 2 х. души, които се събират в Чипровския м-р. И този път те са лошо въоръжени, и този път Сърбия отказва да ги подкрепи. Атакувани от тур. сили, въстаниците се пръскат и повечето се изтиглят в Сърбия начело с помощника на ВП Кръстьо Нешин. ВП тръгва да бяга през Влашко за Русия, но е предаден и обесен край родното си с., като гредите за бесилката турците вземат от къщата му, която разрушават.

Библ.: ЕБ. Т. 5, с.54; *Маринов, Д.* Политически движения и въстания в Западна България. — СбНУНК, 1890, № 2, 81-84. /МГ/

ПАНОВ, Олимпи (Гълъб) **Спиридонов** (Шоп Тайраклии, Бесарабия, 1852-1887, край Русе), деец на нац.-рев. дв.

Потеклото на ОП е от Горни Дъбник, Плевенско. Баща му Спиридон е р. в Плевен. Семейството му се премества във Влашко, а скоро след това, преди Крим. война, се установява в Бесарабия. ОП и братята му Димитър и Павел са отгледани от чичо им Стефан Попов — високо образован човек, избиран многократно за околийски началник на Измаилска околия, после преводач в Бесарабската префектура и член на Болградската постоянна комисия (земство). След Осв. е председател на съда в Плевен и участник в УС в Търново.

ОП учи в Болградската гимн. (1862-1868) и като добър ученик е неин стипендиант. Негов учител по фр. и нем. е К. Цанков*. Има възможност да обогатява допълнително културата си като ползва богатата на рус. и рум. книги библиотека на чичо си. ОП участва и в театрални постановки в гимн. След завършването й продължава образованието си в букурещкото Държ. инженерно у-ще, където е изпратен да учи със стипендия на земството.

В Букурещ ОП се сближава с бълг. емигранти и особено с Л. Каравелов*, който го нарича приятелски *Гълъб*. С това име ОП често се подписва в кореспондецията си до в. *Независимост*. На общото събрание на БРЦК през април 1872 ОП е избран за секретар на к-та. Като такъв е натоварен заедно с В. Левски* с отпечатването на *Устава* и *Окръжното*. Макар да не знае словослагателство, за да се запази тайната (както разказва Ст. Заимов*), ОП за няколко дни трябвало да го изучи, не спал няколко нощи като *словослагателствувал*, докато в ролята на печатарски машинист бил В. Левски (според Н. Об-

ретенов*, като такъв работил и Марин поп Луканов).

През 1872 ОП снабдява В. Левски* с дрехи и оръжие, необходими му за обиколките из Б-я по изрична негова поръка. И след смъртта на Апостола ОП продължава дейността си като член на БРЦК. През 1874 завършва Инженерното у-ще и постъпва на работа като инженер в Болград. Там работи за укрепването и разширяването на рев. к-т в града, събира средства, води обширна кореспонденция с П. Хитов*, К. Цанков* и др. рев. дейци. През 1875 заминава за Париж, където следва в продължение на ок. г. строително инженерство в *Ecole des ponts et chaussées*. Следи хода на рев. борби и в редовната си кореспонденция с букурещките рев. дейци (К. Цанков, М. Паничерски, П. Хитов), изразява готовността си да се завърне при необходимост. *Ако се случи да стане некоя сериозна работа в България, кой дявол ще седи да свършва Ponts et Chaussées* — пише той още през есента на 1875, скоро след пристигането си в Париж. В писмата си изразява и безпокойството си от разногласията между Хр. Ботев* и Л. Каравелов* в ръководството на БРЦК и отправя призиви за преодоляването им.

През 1876 ОП се завръща в Букурещ, където става член и подпредседател на БЦБО. Присъствието му засилва позициите на привържениците на рев. действия в организацията. Участва в набирането на доброволци за Сръб.-тур. война (1876). През 1877 посещава Болград, където организира нов благотв. к-т, изиграл важна роля за набирането на доброволци сред местното население за РТОВ. ОП сам постъпва като обикновен редник в Бълг. опълчение през юли 1877. Преминава през цялата война. След битката за Ст. Загора е произведен подофицер, а след боевете при Шипка е награден с *Георгиевски кръст за храброст*. През февр. 1878 е произведен в чин подпоручик.

Следва в Санкт-Петербургската военна академия през 1880-1882, но прекъсва по болест. Връща се на служба в бълг. армия, където е произведен последователно в чин поручик, капитан и майор. Участва в Сръб.-бълг. война (1885) като началник на артилерията. Неговият подпис лежи под примирието, сключено със Сърбия след победните боеве на бълг. армия. ОП става министър на войната (12-16 авг.1886) в правителството на П. Каравелов след детронацията на кн. Александър Батенберг (1879-1886). След контрапреврата с.г. е принуден да напусне страната. Завръща се по време на прорус. Русенски бунт (1887), когато е арестуван наред с Т. Кърджиев* и Ат. Узунов*. Осъден на смърт и разстрелян в местността Левент Табия край Русе.

ОП публикува народни песни в сп. *Знание* (1875). Сътрудничи на в-ците *Български глас, Свобода, Независимост, Стара планина*.

ОП има двама братя Димитър, книжовник, и Павел, опълченец, офицер от бълг. армия. Чичо им **Стефан П** (Долни Дъбник, Плевенско, неизв. - ок. 1879, Плевен) получава солидно за времето си образование и заема видно положение сред бесарабските българи.

Библ: БВК. Т.1., с. 280; ЕБВИ, с. 498-499] *Минев, Д.* Олимпий Панов., С., 1938. /СЯ/

ПАРМАКОВ (Алтъпармаков), **Петър Николов** (Градец, Котленско, 1850-1876, Дряновски м-р), офицер от рус. армия, герой от Апр. въст.

Най-малък син на тепавичаря Никола Жейнов, когото турците наричат *Алтъпармака*, т.е. *Шестопръстия*, тъй като и на двете си ръце при палеца има още по едно малко пръстче. Освен това, както мнозина котленци, и той има къшла в Добруджа, където ПП 3 г. пасе овцете, научава се да свири на кавал и става прочут свирач. ПП е висок, пъргав, с остър поглед и руса коса, обича да скача и се катери по дървета, да води другарчетата си в игрите на войници или *на турци и българи*. Недоволен от овчарлъка, той се връща да учи в Котел, после продължава в Тулча при Т. Икономов* и С. Доброплодни*.

След много усилия се сбъдва и детската му мечта — той постъпва в Кишиневското военно у-ще. През 1875 ПП е вече подпоручик и взводен командир в Одеса. Там завързва близка дружба с трима юнкери от Военното у-ще — Г. Измирлиев*, Г. Обретенов* и Н. Войновски, които 1 г. по-късно като него ще паднат в Апр. въст. През 1875 ПП за пръв се среща и с Хр. Ботйов*, пристигнал в Одеса да търси пари и доброволци за готвеното от БРЦК въст. Скоро ПП подава оставката си от рус. армия и се прехвърля във Влашко и в Браила среща поп Харитон* и дядо Никола Хаинченина, които му съобщават за въст. замисли на ГРК и на които обещава да се сражава заедно с тях. Получава и подобно писмо от Г. Измирлиев, който вече работи за въст. в Първи (Търновски) рев. окръг.

В края на апр. ПП е в Мусина, Търновско, където се сформира четата на поп Харитон*, който го предлага за неин военен ръководител. След редица сражения четата се барикадира в Дряновския м-р. ПП е определен за комендант на *крепостта*, а след инцидента, в който поп Харитон ослепява, е избран за войвода. След неколкодневни ожесточени сражения оцелелите четници начело с ПП правят опит да пробият кордона на Фазлъ паша, на чиято писмена покана да се предадат с гордо писмо вече са отговорили: *Пашо, ние искаме от правителството да ни признае правата и докато това не стане живи няма да се предадем в мъчителските ви ръце — ние сме се решили да мрем и ще запазим клетвата си*. В последвалия ръкопашен бой ПП пада със смъртта на храбрите, викайки *Ура!* — боен вик, който той в Б-я пръв сега използува и който след Осв. ще бъде взет *на въоръжение* в бълг. армия.

Библ.: *Генов, Ц.* Българи-офицери борци за руско-българска дружба преди Освобождението. С., 1957, 71-98; ЕБВИ, с. 502. /МГ/

ПАРТЕНИЙ ЗОГРАФСКИ, епископ Кукушко-Полянински, м-т Нишавски (мирско име: Павел Хадживасилев Тризловски) (Галичник, Дебърско, 1818-1876, Цариград), висш духовник, книжовник, просветител, общ. деец.

Роден в семейството на богатия и знатен скотовъдец Василко кехая. Начална грамотност получава в килийното у-ще при Дебърския м-р *Св. Йоан Предтеча-Бигор*. През 1835 продължава ученето си при Д. Миладинов* в Призрен и в грц. у-ще в

Солун (1837-1838). Със застъпничеството на зографския брат Анатолий будното момче е изпратено да учи в Атинската (1839-1842) и Кишиневската сем. (1842-1847). През 1848-1850 отново с подкрепата на Зографския м-р учи в Моск. дух. академия. Тук получава и стипендия от рус. царски двор. За известно време е дух. възпитател на императорските деца в Петербург. В църк.-академическите среди оставя добро име, защото и в сл. г. се ползва с доверие пред рус. представители в Цариград. През 1850 живее в продължение на шест месеца в Париж.

Монашеско звание получава в Зографския м-р, а по-късно е въведен в сан *архимандрит*. През 1851 е привлечен от рус. посолска църква в Цариград като проповедник и изповедник. Тук обаче не се задържа дълго и на 23 ноем. с.г. вече го виждаме отново в Зографския м-р, където открива богосл. у-ще. Негов ученик по това време е К. Миладинов*. През 1853 поема от Неофит Рилски* катедрата по черк.-слав. език в Халкийското богосл. у-ще. По време на Крим. война обаче тя е закрита и ПЗ е принуден да се завърне в своя м-р. След кратък престой отново идва в имперската столица. Заема пост в посолската рус. църква, а след това става учител и в бълг. у-ще в града. Отдава се на книж. и просв. дейност. Превежда от грц. житието на Св. Климент Охридски, в *Български книжици* обнародва документи за бълг. църк. история, издава *Началное учение за деца* и *Кратка свещена история*, които намират добър прием сред българите. Заедно с тази си дейност организира раздаването на книги за бедните църкви и у-ща, осигурени от Натанаил* Стоянов (Охридски) и З. Княжески*, доставени от Русия.

Борбата на населението от Кукуш (Полянинска епархия) срещу грц. епископ Мелетий и приемането на унията (1858) стряска Патриаршията, която е принудена да направи някои отстъпки на българите. На 29 окт. 1859 ПЗ е ръкоположен за Полянински епископ. В Кукуш е приет радушно, тъй като вече е познат като добър книжовник и радетел за възраждането на българщината. Тържественото му посрещане в градчето се превръща в истинско празненство, с което се отбелязва победата над гърцизма. ПЗ енергично се заема с устройването на епархията в чисто бълг. дух. В това си начинание получава пълната подкрепа на кукушани, най-вече на техния първенец Н. Станишев*. ПЗ въвежда черк.-слав. ез. в религ. служби, подпомага укрепването на бълг. училища, събира средства за обучението на нови дух. служители. Родолюбивата му дейност среща естественото противодействие на фенерското духовенство, за което този дял от Македония е неразделна част от грц. ист. наследство. След Великденската акция (3 апр. 1860) ПЗ продължава да поддържа оживени контакти с Иларион Макариополски* и настоятелството на бълг. храм в Цариград, което още повече възбужда гърците срещу него и те вземат решителни мерки за отстраняването му от епархията. Осъден отначало от духовен съд след това той е оправдан и възстановен в своята епархия, за което немалък е приносът на Антим*, по-сетнешния бълг. екзарх.

В 1867 ПЗ е ръкоположен за Нишавски м-т. В Пирот той продължава родолюбивата си дейност, изправяйки се срещу поборниците на срб. нац. пропаганда. През 1868 той фактически се присъединява към бълг. църква и подкрепя всички нейни инициативи. Поради конфликт с местните първенци, настройвани от срб. пропаганда, и поради нежеланието на турците да приемат м-т *московец*, през 1874 е отзован в Цариград. Става настоятел на бълг. у-ще в Ортакьой. Умира в Цариград и е погребан в двора на бълг. храм *Св. Стефан*.

Библ.: *Томов, Ф.* Живот и дейност на х. Партения архимандрит Зографски, епископ Кукушко-Полянски, м-т Нишавски. — МПр, 1936, № 1-2, 31-100. /ПБ/

ПАРЧЕВИЧ, Петър (Чипровци, 1612-1674, Рим), Марцианополски кат. архиепископ, дипломат.

ПП е потомък на знатен род. Семейното предание разказва, че дедите му са преселници от Босна. Далечният прадядо на ПП — босн. аристократ Парчия — идва в Б-я през 1367. Наскоро след това наследниците му се установяват в кат. селище Чипровци. Разклонения на същия род са кат. фамилии Княжевич и Пеячевич.

Както повечето изтъкнати наши кат. дейци от 17 в. и ПП е роден в цитаделата на бълг. католицизъм през онова време — Чипровци. Той е вторият син в семейството на Михаил и Катерина Парчеви. Учи последователно в Чипровското у-ще, в *Илирийския колеж* в Лорето (Италия) и най-сетне — в Рим, откъдето излиза с титлата *д-р по богословие и каноническо право*.

През 1644 ПП се завръща в Б-я по настояване на Софийския кат. архиепископ Петър Богдан*. Почти веднага обаче последният склоня да назначи високообразования млад човек, готвен предварително за учител в Чипровци, на поста *секретар на Марцианополския архиепископия*. Тази наскоро образувана църк.-адм. единица обхващала голяма част от сев.-бълг. земи, но седалището се намирало отвъд Дунав — в Бъкау (Молдова). Така, не без съдействието на Петър Богдан, пред ПП се открива възможността да работи далеч от зорките очи на осм. власти и да служи като своеобразен външнополит. представител на бълг. народ пред Европа.

Първата голяма полит. мисия на ПП датира от 1647-1648, когато заедно с Фр. Соимирович* (по онова време викарий на Софийския кат. архиепископ) заминава при пол.-литовския крал да моли за осв. на страдащите под осм. власт балк. народи. Пратениците, които се ползвали с покровителството на влашкия войвода Матей Бесараб 1633-1654, предлагат на Владислав IV 1632-1643 бълг. корона и го уверяват, че са в състояние да подкрепят осв. начинание с 40-хилядна войска. Няколко г. по-късно ПП ще сподели пред венецианския Сенат, че кралят посрещнал българите изключително радушно, като им връчил подаръци, включително и един свой портрет, за който казал: *Имайте ме привиден и нарисуван, докато не дойда жив и истински*.

Неочакваната смърт на Владислав IV осуетява реализацията на тази

бълг. инициатива, но още в 1650 ПП с удвоена енергия подновява опитите си да ангажира европ. сили с проблемите на Балканите и българите. Виждаме го първо във Варшава, където пред новия крал Ян Казимир (1648-1668) повтаря предложението си отпреди 2 г.; после във Виена, където търси благосклонността на авст. имп. Фердинанд III (1637-1657) за една нова антиосм. лига; сетне във Венеция, където съчетава функциите на специален пратеник на пол. крал с ролята на ревностен пропагандатор на бълг. кауза, призван да напомни на Европа, че сънародниците му вече се навдигат, за да си възвърнат *древната свобода*. Дипл. совалка завършва с посещение при папата в Рим. Важно е да се отбележи, че ПП действа не от само свое име, а в тясна координация с други двама бълг. кат. лидери — Петър Богдан* и Фр. Соимирович*. Бълг. кат. демарш от 1650 освен това може да се разглежда като неразделна част от един широк балк. заговор с антиосм. насоченост, в който се включват и видни правосл. фигури — Цариград. патриарх Партений II, Срб. патриарх Гаврил, Търновският м-т Кирил Спанос, влашкият и молдовският господар.

Неуспехът на заговора, продиктуван както от влошените отношения между католици и православни на Балканите, така и от смяната на войводите на двете дунавски княжества, кара нашите католици да активизират още повече връзките си с кат. владетели в Европа, които за момента се очертават като най-солидните осм. противници и съответно — най-перспективните съюзници за покорените балк. народи. Тежестта на тази задача ляга отново върху плещите на ПП, който от 1654 вече е удостоен с поста *Марцианополски архиепископ*. Постъпвайки на служба при авст. император Фердинад III (когото междувременно убеждава да се провъзгласи за суверен и на *Царство България*), чипровчанинът всъщност преследва една по-висока цел — да превърне бълг. тежнения във въпрос на голямата европ. политика, и то под егидата на един могъщ покровител. Сигурно тъкмо затова с такова усърдие ПП се заема с възложената му от имп. сложна дипл. мисия (1657) при казашкия хетман Богдан Хмелницки, чиято цел е да се изгладят влошените отношения между казаците и Полша с оглед на една бъдеща обща антиосм. акция.

Между изследователите съществува разнобой относно това, доколко успешна е мисията на ПП при Богдан Хмелницки. Факт е обаче, че авст. имп. високо оценява заслугите на Марцианополския архиепископ и го дарява с баронска титла и званието *императорски съветник*. Но нито тези почести, които му осигуряват едно безпроблемно битие, нито вече разклатеното му здраве, са в състояние да го възпрат от активна полит. дейност. Поредното раздвижване на Балканите от 1658, свързано с навдигането на трима осм. васали — влашкия, молдовския и трансилванския войвода, — се посреща с надежда от ръководителите на кат. дв. в Б-я. Информиран от Софийския архиепископ Петър Богдан* и от чипровския *управител* Фр. Марканич*, че народът е решен да въстане срещу чуждата тирания, ПП се заема енергично да съдейства за успеха на назряващия бунт. Той не само се опитва да осигури оръжие, но и пробва почвата за активизиране на авст. балк. политика, предлагайки услугите си като пратеник при князете на Влашко и Молдова. Но усилията на бълг. духовник отново се оказват напразни — брожението на тримата балк. владетели завършва с провал, а и Хабсбургите в този момент са заинтересовани от запазване на статуквото.

В Рим гледат с нарастващо неодобрение дейността на ПП, която влиза в разрез с правилата на Конгрегацията за разпространение на вярата за ненамеса на местното духовенство в политиката. Раздразнението на Конгрегацията се усилва и от затегналия се конфликт на ПП с Никополския владика Ф. Станиславов* относно границата между епархиите им. Така, обвинен, че занемарил дух. си задължения, през 1662 ПП е отстранен от поста *Марцианополски архиепископ*. Лишен от своята епархия, той преминава на служба при епископа на Олмюц (Чехия), но често прескача до Виена и на практика не престава да се занимава с политика. Реабилитиран е в 1668. През с. г. е назначен за папски администратор в Молдова. Но вместо най-сетне да заживее спокойно (както показва завещанието му, съставено в 1670, Марцианополският архиепископ успява да натрупа значително богатство), той отново се впуска във вихъра на политиката.

Последната му голяма мисия е свързана с избухналата през 1672 пол.-тур. война, която отново събужда надежди за осв. сред христ. народи в Осм. империя. Снабден с пълномощия от влашкия кн. Григорий Гика, молдавския кн. Стефан Петричейко и Софийския кат. архиепископ Петър Богдан*, ПП за пореден път тръгва из европ. столици да убеждава мародавните кръгове в необходимостта от изграждане на нов антиосм. съюз. През 1673-1674 с тази цел той посещава Варшава, Виена и Венеция, и накрая стига чак до Рим, където разговаря с папата и с чуждестранни посланици. Нов момент в полит. му възгледи от това време е идеята към антиосм. съюз да бъде привлечен московският цар. На неуморимия Марцианополски архиепископ обаче така и не е съдено да види някога осъществени поне част от грандиозните си полит. планове. На 23 юни 1674 той умира в Рим. Погребан е в църквата *Сан Андреа делле Фрате*, където гробът му стои и до днес.

Подобно на болшинството наши висши кат. духовници ПП оставя след себе си значително документално наследство на лат. и ит., включващо кореспонденция с видни представители на кат. църква (едно от писмата му носи автобиографичен характер), доклади до Конгрегацията за разпространение на вярата, полит. меморандуми и пр. Известен в своите среди като блестящ латинист, ПП е търсен и като съст. на чужди речи. Епистоларното творчество на ПП е колкото извор за епохата и за неизтощимата дейност на нашия кат. клир в името на скорошното възкресение на *народите на Изтока* и на *Царство България*, толкова и свидетелство за изключителния интелектуален заряд, дипл. способности и пламенно родолюбие на своя автор. Има в това творчество една

фраза, в която като че ли са сбрани в едно и полит. верую, и целият горд и неукротим дух на Марцианополския архиепископ — *Синове сме, прочие, на свободна жена, а не на робиня.*

Библ.: *Дерменджиев, Хр.* Родът Кнежевич-Парчевич и чипровските фамилии Парчевич, Пеячевич, Кнежевич и Томагионович. — В: Чипровци 1688-1988. Сборник, посветен на 300-годишнината от Чипровското въстание. С., 1989, 100-133; *Дуйчев, Ив.* Политическата дейност на Петър Парчевич за освобождението от турско владичество. — В: Българо-румънски връзки и отношения през вековете. С., 1965, 157-191; *Милев, Н.* Католишката пропаганда в България. Историческо изследване с приложения. С., 1914, 21-130, 174-179; *Станимиров, Св.* Политическата дейност на българите католици през 30-те — 70-те години на XVII век. Към историята на българската антиосманска съпротива. С., 1988, passim; *Цветкова, Б.* Документи за Петър Парчевич от Венецианския държавен архив. — ИДА, 27, 1974, 141-151. /ОТ/

ПАХОМИЙ РИЛСКИ (мирско име: Цвятко Димов) (Севлиево, 1830-1892/94, Севлиево), участник в ЦНД и в рев. борби, авантюрист.

Подстриженик и таксидиот на Рилския м-р, където учи (1844-1846) при Неофит Рилски*.

ПР е представителен и буден, с подчертана интелигентност и непобедима склонност към самоизтъкване; добър проповедник и борбен оратор, знае грц. и тур., говори темпераментно, увлекателно и не без чувство за хумор, умее да убеждава и увлича. Като таксидиот на Рилския м-р е изпратен в Севлиево (1859), където спечелва уважението и симпатиите на своите съграждани и се проявява като борец за църк. независимост; представител от Търновската епархия на Църк.-народния събор (1861) в Цариград. Активната му намеса в борбата против Патриаршията довежда до отстраняването му от таксидиотството и от Рилския м-р, чиято управа е принудена да лавира между Патриаршията, закриляща го от произволите на турците, и разрастващото се ЦНД. През 1862, заедно с Антим* Видински, е пратен да се бори срещу унията в Странджа. Двамата откриват първото бълг. у-ще (учител А.П. Драгулев) в М. Търново и смогват да върнат повечето униати в православието. Няколко месеца покъсно Антим се връща в Цариград, а ПР остава в М.Търново за да закрепи постигнатото.

Но се получава обратното — архимандритът прелъстява прислужницата си и краде църк. утвар и за да се спаси от затвор, приема унията и започва да я пропагандира из Странджа. И преди, и след това с дейността си много допринася за нац. активизиране на странджанските българи. Не след дълго обаче се забърква в нова любовна афера — този път съблазнява богата ханъма от Лозенград и все за да се спаси от затвор, приема исляма и става ходжа в една от лозенградските джамии. Момите му изкарват и песен: *Де се е чуло и видяло// владика турчин да стане// за една бяла ханъма.* Скоро го хваща скуката и задигайки скъпоценностите на ханъмата, бяга в Цариград, после в Русия, където се връща в православието и започва да го разпространява сред татарите в Буджак (Южна Бесарабия). Около 1870 отново се озовава в Б-я под светското си име и се бори срещу гърцизма в Македония. Участник в Апр. въст., след чийто неуспех е арестуван и заточен в М. Азия, и в Кресненско-Разложкото (1878-1879) въст. Сетне се оттегля в м-р.

Библ.: ЕБВИ, с. 506; *Йонков, Хр., Н. Ковачев, Й. Панов.* Севлиево и Севлиевският край през Възраждането. С., 1986, 80-81; *Кирил, патриарх Български.* Екзарх Антим (1816-1888). С., 1956, 168-172; Тракия през Възраждането. Спомени. Съст. *Ил. Тодев.* С., 1996, 129-135. /МГ/

ПАШОВ, х. **Мина Хаджиянков** (Йерусалим, 1838-1881, Петербург), търговец, общественик, дарител.

Роден в семейството на едрия сливенски търговец х. Янко, собственик на търг. кантори в Сливен, Цариград и Крим, МП се появява на бял свят по време на семейното поклонение на Божи гроб. До края на Крим. война. младият хаджия живее в Сливен и получава образование първо при поп Хаджидимитров, а след това в местното класно у-ще, ръководено от Д. Чинтулов*. През 1855-1856 МП заминава за Фокшан (Румъния), където работи като секретар на сливенските търговци Г. Докторов и А. Белчев. Престоят му тук не е продължителен и от 1857 се прехвърля в Цариград. В продължение на 3 г. (1857-1860) МП е писар на друг едър бълг. търговец Н. Бракалов, а в 1860-1864 изпълнява същата длъжност в кантората на Н. Тъпчилещов*.

Годините (1857-1869) в осм. столица са и най-радикалните за полит. и общ. дейност на МП. С присъщ за възрастта му ентусиазъм той се включва в най-крайните като тактика и идеологически позиции действия на младите българи в Цариград. МП е един от активистите на униатското дв. и на създадената по подобие на Филики Етерия *Дружина на верните приятели.* По същото време дейно сътрудничи във в-ците *България, Цариградски вестник, Турция.* Най-активно е участието му в издаването на *в. Съветник*, където редактира голяма част от външнополит. материали. Скоро след пристигането си в осм. столица публикува (1858) и превод (в съавторство с Ат.Е. Ситов) на една от сантименалните повести на Кр. Шмид *Цветоносно фенерче.* МП е и един от инициаторите за откриването (1866) на бълг. ч-ще в осм. столица и негов пръв председател. Съществено влияние върху дейността му от този период оказва личността на Раковски*, с когото се запознава по време на едно (1861) от пътуванията си до Румъния. МП постепенно се оттегля от униатското дв. и се обвързва с близкия на Раковски кръг на *верните приятели*, който трябва да подготви българите за подкрепа и обявяване на въст. след навлизането на Първата бълг. легия (1862) в пределите на Осм. империя.

През 1869 МП се установява в Одеса, където става секретар в търг. кантора на Н.М. Тошков*. С.г. представя одеските българи на събранието в Браила, което учредява БКД. В Одеса МП се утвърждава като един от активните членове на ОБН, член е и на Кишиневското Бълг. общество. МП продължава да сътрудничи и на бълг. в-ци *Отечество* и *Турция*, чрез

които осведомява за организираните от одеските българи чествания на паметта на княз Борис I (852-1889) и хилядагодишнината на бълг. църква (1870). По поръчение на Цариград. бълг. ч-ще заедно с Г. Груев* и Хр. Стамболски* изработва етнографска, ист. и статист. карта на бълг. земи (1871), използвана като важен аргумент при определяне границите на бълг. нация. През този период постепенно преминава на по-умерени позиции в полит. си виждания. След смъртта на Н.М. Тошков* е нападан неведнъж от бълг. емиграция в Румъния заради отказа да предостави обещаните от Тошков пари на БКД.

По време на Изт. криза (1875-1877) виждания на МП по бълг. въпрос отново се радикализират и той е сред онези членове на ОБН, които настояват за по-решителни действия. През ноем. 1876 е изпратен от рус. военно командване в Б-я с цел да проучи възможностите за снабдяване на армията с оглед на бъдещата война. По време на РТОВ продължава да оказва ценна помощ на русите и доставя продоволствие на Бълг. опълчение. След края на войната съдейства за осв. на изпратените на заточение в Анадола сливенски търговци. Последните години от живота си прекарва в Русия. Оставя ценно дарение от 100 х. рубли на класното у-ще в Сливен.

Библ.: *Велев, С.* Златна книга на дарителите за народна просвета. Кн.1. Пловдив, 1907, 127-139; *Табаков, С.* История на град Сливен. Т.2. С., 1924, 469-473; *Същият.* Сливенски будители вън от Сливен. — В: Юбилеен сборник на българското народно читалище *Зора* в Сливен, С., 1910, 199-203. /КМ/

ПЕЕВ (Пейов) **Стоянов, Тодор** (Етрополе, 1842-1904, София), деец на рев. дв., учител, журналист, драматург, дописен (1882) и редовен (1884) член на БКД.

Роден в семейството на х. Пейо Стоянов Инджев. Бащата е прочут търговец на колониални стоки, едър земевладелец, занимава се и със скотовъдство.

ТП получава начално образование в родния си градец, а след това учи в Ловеч и София при С. Филаретов*. Изпъкнал със своите способности и знания, през 1859 е привлечен за помощник-учител, а на сл. г. вече е учител в Самоков. След смъртта на баща си през 1862/64 г. учи във фр. кат. у-ще на Лазаристите в Бебек (Цариград). Поради липсата на средства е принуден да го напусне и с препоръката на фр. мисионер Й. Борè е приет за гл. учител в Силистра (1865-1866). Проявява се като реформатор на учебното дело в града и много скоро у-щето израства като едно от първите класни у-ща в страната. Въвежда *звучната метода*, изучаването на чужди езици, физика, химия, реторика и др., насърчава дев. образование. Подпомага развитието на просв. дело и в околните селища на Добруджа. Участва активно в общ.-полит. живот и в борбата за независима църк. йерархия. През 1866 по негова инициатива е създадена бълг. община, която си поставя задача да ръководи *както черковните и религиозните обряди, така и по гражданско отношение нуждите на всичката окръжност*. Постепенно ТП израства като истински дух. водач на българите, но настройва срещу себе си грц. владика Дионисий. Той успява чрез клевети и интриги да насъска тур. власти срещу бълг. учител, който е принуден през окт. 1866 да напусне града. В същата светлина се проявява и по време на учителстването си в Кюстендил (1867-1870).

През 1870 в Етрополе идва В. Левски* и полага основите на рев. к-т, за чийто председател е определен учителят ТП. От този ден насетне започва неговата рев. дейност. През апр. 1872 участва в общото събрание на БРЦК и е избран в комисия заедно с Л. Каравелов*, К. Цанков* и В. Левски*, която трябва да състави програма на К-та и да прегледа проектоустава. След завършване работата на събранието минава през Черна вода, Силистра и Лом и създава частни рев. к-ти. В сл. месеци работи усилено за разширяване на рев. пропаганда и за укрепване на ВРО. Получил пълномощно от к-тите на Орхание, Тетевен и Етрополе, ТП насочва своите усилия и към привличане на съмишленици в Радомир, Кюстендил и Криворечна паланка, т.е. в посока към Македония.

Във връзка с обира на тур. поща в прохода Арабаконак като уж доверено лице на властта е изпратен да шпионира рев. емиграция в Румъния. След залавянето на Димитър Общи* обаче, предвид голямата опасност да бъде разкрита конспиративната му дейност, остава оттатък Дунав. Установява се в Браила и става преподавател в бълг. у-ще (1873-1876), а по-късно и негов директор. След като В. Стоянов* си подава оставката и напуска БКД за негов заместник е привлечен ТП, който поема и редакцията на *Периодическо списание на БКД* (1873-1876).

Просв. и научни занимания съвсем не намаляват интереса му към рев. организация. През авг. 1874 е избран за член на Привременния ЦК, който трябва да съживи замрялата дейност на организацията. Сближава се с Л. Каравелов*, Хр. Ботев*, Ст. Стамболов* и др. рев. дейци. Участва в подготовката на Старозагорското (1875) и Апр. въст. През лятото на 1876 заедно с Ив. Драсов* и Св. Миларов* започва да издава в Браила в. *Възраждане*. Чрез него редакторите дават израз на ентусиазма, обхванал бълг. емиграция по време на Апр. въст. В същото време те използват печатния орган за да пропагандират бълг. нац. кауза пред европ. общ. мнение, като публикуват материали на фр.

По време на РТОВ работи по адм. уреждане на някои села в Русенско. След Осв. последователно е председател на Орханийския окр. съвет (1878), окр. началник в Златишки, Кюстендилски, Варненски, Плевенски и Свищовски окръг, чиновник в Държ. съвет (1881-1883). През 1884-1885 г. отново е привлечен като деловодител на БКД. Окр. управител във Варна (1899), търг. агент в Скопие (1899-1901). Разочарован и обезверен се самоубива в София.

Сътрудничи в редица периодични издания през Възраждането — *Право, Courrier d'Orient* и др., написва и няколко пиеси, които са без особена худ. стойност.

Библ.: *Леков, Д.* Тодор Пеев. С., 1978; *Пеев, Ив.* Тодор Пеев. — Летопис на БАН, 5, 1904-1905; *Тодор Пеев.* Сб. под ред. на *Д. Леков.* С., 1972. /ПБ/

ПЕЙКИЧ, Кръстю (Чипровци, 1665-1731, Белград), кат. духовник, ерудит, хуманист, писател.

Един от най-образованите българи на 18-ото столетие, КП първоначално се обучава в своя роден град, а през 1688 или 1689 заминава за Рим, където постъпва в *Урбановия колеж*. Тук преминава шестгодишен курс по осн. хуманитарни предмети и продължава с изучаването на теология и философия. През 1698 по неизяснени причини напуска Колежа.

Непосредствено след ръкополагането му за свещеник с.г. Конгрегацията за разпространение на вярата го изпраща като мисионер сред бълг. католици, емигрирали на север от Дунав подир разгрома на Чипровското въст. (1688). Завръщането му на Балканите съвпада с края на войната (1683-1699) между Осм. империя и *Свещената лига*. По силата на Карловачкия мирен договор (1699) Влашко и Банат остават в осм. владения, а Унгария и Трансилвания са задържани от Хабсбургите. В 1700 имп. Леополд I (1658-1705) издава специална грамота, с която гарантира на бълг. емигранти в своите владения редица ик. свободи, както и земи за заселване в Алвинц (Трансилвания). Именно КП е онзи, който довежда от Влашко първите поселенци в новата колония. В 1700-1703 той служи в Алвинц и дава своя принос за конституирането на самостоятелната бълг. община.

Конфликтът му с местните францисканци обаче, както и започналото през 1703 унг. въст. начело с Георг Ракоци го принуждават да напусне Трансилвания и да се упъти обратно към Влашко. Следват нови недоразумения — както с францисканците, така и с Конгрегацията за разпространение на вярата, на която бълг. духовник отказва предложения му пост на ръководител на кат. мисия в Никопол.

През 1705-1709 КП прекарва във Венеция като супериор на *Piarum catechumenorum domum*. Относително сигурното му битие през тези г. и стимулиращата интелектуална атмосфера на ит. град му дават възможност да се посвети на задълбочена книж. работа и да подготви в осн. линии своите бъдещи полемически творби.

В контраст с този спокоен период следват две изпълнени с динамика десетилетия, в които се редят нови и нови назначения: 1712-1715 — апостолически мисионер в Славония и Срем; 1715-1718 — каноник в Пейч (Унгария); 1718-1721 — отново мисионер в Малка Влахия, Темски Банат и Ердел; експозитус и абат на мра *Св. Юри Чанадски*; 1721-1726 — жупник на обновената бълг. колония в Алвинц; 1728-1729 — първи каноник в Сегедин; 1730 — декан и първи каноник на капитула в Белград (по онова време под авст. власт), където и умира през 1731.

Фактът, че прекарва целия си съзнателен живот далеч от Б-я, не пречи на КП да запази своята емоционална връзка с родината. Показателно е, че в заглавните страници на своите книж. трудове той с гордост се легитимира като *българин от Чипровци*.

КП оставя след себе си три крупни теологически съчинения с полемична насоченост, издържани в характерния за епохата бароков стил и подчинени на догматичните идеи на Контрареформацията. По своята форма и съдържание те с нищо не отстъпват на постиженията на съвременната им кат. книжнина.

Въпреки богосл. си характер съчиненията на КП носят и актуален полит. заряд. Това проличава още в най-ранния му труд — *Zerzalo istine med Carcve Istočne i Zapadnje* (*Огледало на истината между Източната и Западната църкви*), отпечатан на *илирийски* език във Венеция през 1716. Идеята на автора е трудът да послужи на всички *братя-илирийци* (т.е. на всички южни славяни), като им помогне да преодолеят вековното религ. разделение в името на една обща цел — осв. на Балканите от осм. власт. Полемизирайки с правосл. си опоненти, авторът се старае да ги убеди — посредством теологически и ист. аргументи — в ефективността на унията като средство за реализацията на този така желан идеал. През 1725 излиза от печат лат. издание на *Огледалото*, а в сл. десетилетия книгата претърпява още няколко преработки и добива широко разпространение в земите на Средна Европа. По този начин, макар да не достига до своя истински адресат — балк. православни, съчинението на КП изпълнява друга, не по-малко важна мисия: да привлече интереса на образования христ. свят към българите. Осн. послание на *Огледало* е доразвито в *Concordia Orthodoxorum Patrum Orientalium et Occidentalium* (*Съгласие между източните и западните отци на православието*, 1730) — едно съчинение, предназначено специално за правосл. християни под ведомството на архиепископията в Сремски Карловци.

През 1717 в Търнава на лат. е публикуван друг голям труд на КП под наслов *Mohametanus dogmatice et catechetice in lege Christi al Corano suffragente* (*Мохамеданин, обучен догматически и катехитично в Християнския закон с помощта на Корана*), с който авторът се стреми да докаже предимствата на християнството пред исляма. Написана в разгара на поредната авст.-тур. война (1716-1718), която за кой ли път възражда надеждите на покорените балк. народи за осв., тази книга по своеобразен начин откликва на бълг. нац. въжделения. Симптоматично е, че в посвещението си към авст. имп. Карл VI (1711-1740) авторът изразява своята твърда увереност, че новият владетел ще доведе войната до победен край и ще допринесе за *заличаването на всяка следа от мохамеданското празноверие*.

Библ.: *Бехиньова, В.* Барокът и литературата на българите католици. — Литературна мисъл, 1975, № 1, 93-97; *Згамбати, Е.* Националното и общоевропейското в делото на Кр. Пейкич. — Литературна мисъл, 1984, № 1; *Пейчев, Б.* Философските и политическите възгледи на Кръстьо Пейкич. — В: История на философската мисъл в България. Т. 1. С., 1970, 121-132; *Turčinović, J.* Misionar Podunavlja bugarin Krsto Pejkič. Zagreb, 1973. /ОТ/

ПЕЙЧИНОВИЧ, Кирил (Теарце, Тетовско, ок. 1771-1845, м-р *Св. Атанас*, Тетовско), просветител, книжовник.

Данните за първите десетилетия от живота му са оскъдни. Учи в Тетовското с. Лешок, а сетне при Й. Кърчовски* в Дебърския м-р *Св. Йоан Предтеча*. Заедно с баща си и чичо си постъпва в в обителта *Св. Богородица* (*Пречиста*), Кичевско, където

става йеромонах. От 1801 в продължение на 17 г. е игумен на Марковия м-р (*Св. Димитър*), Скопско. Заварил почти запустял м-ра, непрекъснато ограбван от турци, арнаути и от тънещото в невежество и апатия околно население, той успява да го възстанови и възроди за духовен живот, заради което си спечелва доста недоброжелатели сред тур. властници. Побягва от *насилие владеющих*. От 1818 е игумен, а от 1830 до края на дните си — скромен монах в м-ра *Св. Атанас*, разположен в близост до Лешок, Тетовско. Въпреки голямата бедност на тетовци — *християните беха мошно голи*, пише КП, — той отново развива енергична дейност за привличане на монаси, за съживяване и обнова на дух. средище.

Обикаляйки близки и по-далечни селища, КП е проповедник и наставник, призоваващ за христ. добродетели и помощ за дух. огнище на българите. Словото му е просто, разбираемо и изпъстрено с примери от делника на неговите слушатели. Не след дълго неговият открит и общителен характер приобщава към делото му мнозина българи, които по думите му *хощеа е радеа до се обнови манастирот кой со сердце кой со уста и кой со рука кой со пара и кой како му беше му куветот* [тур. — *волята*] *или сърдцето или верата.* Сред щедрите дарители за възстановяването на м-ра е и семейството на тетовския паша Реджет. Вероятно за това е допринесла и любимата жена на пашата Миляна — християнка, пленена заедно с брат си войводата Михаил (Махмуд бей — също спомоществовател на м-ра) при потушаването на въст. в Югозап. Сърбия.

В свободното си от манастирските дела и проповедничество време КП се отдава на книж. дейност. Той е автор на ок. 20 записки, приписки, бележки и самостоятелни съчинения, сред които летописни бележки за периода 1801-1812: *Житие на княз Лазар*, сведения за обновата на м-ра *Св. Атанас*, собствения му стихотворен надпис-епитаф, издълбан на каменна плоча над гроба му, две отпечатани книги (*Книга сия зовомая огледало*, 1816 и *Книга глаголемая Оутешением грешним*, 1840).

Гл. значение на книж. произведения на КП е в областта на диалектологията и по-точно — говорите в Долни Полог в северозап. част на Македония на границата с Югоизт. Сърбия. Творчеството му представлява интерес и за историята на бълг. лит. език. Стремежът на дамаскинарите към просвещение на простолюдието на некнижен, говорим народен език намира приложение в лит. традиция начело със Софроний Врачански*, с най-ярки следовници КП и Й. Кърчовски*. За голямото влияние на Софроний върху КП е показателен фактът, че настолна негова книга е *Неделник*-ът, по текста на който ПК си прави бележки. Разбира се, КП не пренебрегва напълно черк.-слав. език — неговите произведения съдържат елементи от него, както и сърбизми, тур. думи, което отразява обективните обстоятелства, при които се развива лит. му работа в нач. на 19. Той обаче категорично се придържа към *описания на простейшим и не книжним язиком Болгарским*, за да бъде понятен на своите читатели и слушатели и за да удовлетвори растящите потребности на българите от книжнина на роден език. За това той ратува за създаване на типография в бълг. земи. Както отбелязва издателят на *Оутешением грешним* архим. Теодосий Синаитски*, неговата изгоряла през 1839 печатница не би могла отново да заработи в Солун без солидната морална и материална подкрепа на отец КП.

Книгите на КП се появяват благодарение участието на местното население, което помага материално и охотно ползва четивата му. Очевидно наставленията и поученията за спазване на християнския морал оказват силно въздействие, особено по отношение на суеверията, напр. носенето на хамайлии (тур. — *муска, талисман*) и безбожните ритуали, вместо богомолство. На доста места в Македония е прекратено коленето на животни за курбан. За мнозина разказът му за тежката участ на духовника — неговата бедност и зависимост от миряните, е истинско откровение и покана за по-активно съпричастие в решаването на общи мирски и изобщо дух. задачи. КП описва народния бит и ежедневие — народни празници в Скопско и Тетовско, поклади, но често акцентът е върху унизителното съществуване в условията на тур. владичество — *защо от други вери мучени биднуемо, защо от турци помало заборимо, защо, каде не яхнат и газат трпимо, защо! не ли за Христа*;

Библ.: БП ИНБЛ. Т.2, 262-273; *Селищев, А. М.* Кирил Пейчинович. — В: Сб. В. Н. Златарски. С., 1925, 389-405; *Същият.* Полог и неговото българско население. Фототип. изд. С., 1981, 135-194; *Цойнска. Р.* Кирил Пейчинович — В: Строители и ревнители на родния език. С., 1982, 105-110. /ЖК/

ПЕНЕВ, Стефан (Стоянчо) (прозвище: Ахтар) Търново, ок. 1806-1860, Търново), ахтар, общ. деец.

За родителите му сведенията са оскъдни. По предание се споменава, че майка му е от рода на Богоридиевци*. СП учи в грц. у-ще в Търново. Вероятно оттук идва двойната форма на малкото му име. Не е известно кога точно започва професията си, но е възможно да я е наследил и от баща си. Има запазени документи от 1838, в които СП се споменава като ахтар със собствен дюкян. Съвременният еквивалент на такъв магазин е нещо като дрогерия. По-късно пред него е поставен надпис със симпатичната бълг. дума *Вещепродавница*. През 1847 пожар унищожава къщата и дюкяна му, което води до градежа на нов дом. Това е именно прочутата днес *къща с маймунката* (построена от майстор Колю Фичето*). В действителност фигурката е малко седнало човече. Като ахтар СП е известен с умението си да изготвя лекарства и мехлеми. Тези му занимания го правят спомоществовател и на всички лечебници и книги, отнасящи се до хигиената и медицината, издадени на бълг. език през Възраждането. След време дори един от петимата му сина става лекар.

СП не остава встрани от рев. събития, в Търновския край. Той е участник в рев. кроежи от 1835 (Велчовата завера), за която по-късно разказва на П. Кисимов*. Поради тесните връзки, които поддържа с Раковски*, се смята, че СП е сред посвете-

ните в делата на неговото Тайно общество, както и в Дядониколовото въст. (1856).

През 40-те г., времето, когато реформите в Осм. империя са в разгара си, СП, като един от видните граждани на Търново, е сред инициаторите на дв. за смяна на местния тур. управител заради злоупотреби. Той участва и в борбите на търновци срещу грц. владика Н. Византиос. Заради общ. си активност е арестуван неведнъж.

Все в нач. на 40-те г. се оформя нещо като движение за събиране на бълг. ист. паметници и фолклор, което увлича много образовани българи от почти цялата страна. Стимулиращо влияние в тази насока оказва едно писмо на Ю. Венелин до В. Априлов* от 1837. Вероятно личните връзки на СП с Неофит Бозвели*, Ан. Кипиловски* и *Одеския кръг* начело с В. Априлов мотивират неговия траен интерес към бълг. история. СП се свързва не само с бълг. общ. дейци, които са привърженици на рус. култ. влияние, но и с известния рус. славист В. Григорович. Събуденото му нац. самосъзнание е повлияно и от факта, че живее в средновек. бълг. столица. Той участва в издирването на бълг. старини, на монети и ръкописи, като проявява специален интерес към нумизматиката. Заради тази си дейност е наречен от някои автори *пръв бълг. археолог*. Негова е заслугата и за опазването на ценния ръкопис *Синодик царя Борила*. През 1845 Н. Хр. Палаузов* тръгва от Русия и предприема обиколка из бълг. земи. В Търново той се среща със СП и получава като дар *Синодика*, който е предаден в *сигурни ръце* — съхранява се до 1850 сред документите на В. Априлов.

Името на СП е свързано и с други ценни за бълг. история ръкописи. С негово пряко участие и съдействие се появяват шест преписа на Паисиевата история в продължение на 3 г. Ахтаровият препис е вместен в съставения лично от него ръкописен сб. (1842-1845), съдържащ и много оригинални рисунки. За лит. интереси на СП съдим и от факта, че е отбелязан като спомоществовател на 18 книги, издадени между в 1840-1857, сътрудник е и на сп. *Любословие* на К. Фотинов*.

Библ.: *Маждракова-Чавдарова, О.* Възрожденецът Стефан Пенев Ахтар. С., 1985. /ЕД/

ПЕНЧОВИЧ, х. **Иванчо Хаджиеличков** (Хаджиеликов) (Русе, 1820/30-ок. 1895, София), висш осм. чиновник, участник в ЦНД.

ИП е противоречива личност, характеризирана негативно от повечето от съвременниците си, а и от историците; неговата биография не фигурира в нито един биографичен справочник.

За най-ранните му години сведения почти липсват. Произхожда от заможно семейство. Учи в Русе и в Париж заедно с бъдещия осм. държавник Мидхат паша. Тази връзка му отваря пътя към най-високи адм. постове. Първоначално живее в Русе и по време на валийството на Мидхат паша там става член на Търг. съд, на Адм. съвет и на Смесения вилаетски съвет (1864-1868). Преди заемането на тези важни адм. постове ИП е член на Русенската община (1860-1865).

Според докладите на консулите в Русе ИП е считан от съгражданите си за доверено лице на властите. И това в известен смисъл е така. Проявите му на лоялност са демонстрирани отчетливо. Напр. през 1866 той подкрепя проектите на Мидхат паша за сливане на бълг. и тур. у-ща и заедно с Н. Михайловски* е назначен за член на смесената комисия по проекта. През 1867 е награден с орден *Меджидие*.

От друга страна обаче, на младини ИП е абонат на в. *Дунавски лебед*. Има и запазени писма от *русенския* му период, които разкриват, че съдейства за облекчаване съдбата на бълг. заточеници. В тях става дума само за използването на легални средства — подаване на прошения и употреба на лични връзки за осв. им или поне за облекчаване на положението им. През метежната 1867, когато са затворени доста бълг. младежи, ИП действа пред Мидхат паша за осв. на някои от тях, а през есента на с. г. Хр. Тъпчилещов* от Цариград го осведомява, че заточените в Диарбекир негови съотечественици са помилвани от правителството, а техните майки се прибират в Русе.

През 1868, когато Мидхат паша се премества в столицата, ИП го следва и става дългогодишен член на най-висшия (до 1877) законодателен орган в Осм. империя — Държавния съвет.

Регистрирано е и участието на ИП в ЦНД — както на местно ниво в Русе, така и в Цариград. Още от Русе той поддържа постоянна връзка с такива активисти в църк. борба като д-р Ст. Чомаков* и Хр. Тъпчилещов*. В почти всяко писмо ИП дава сведения за отношението на бълг. население към грц. м-т. Обратната връзка също е налице: д-р Чомаков държи ИП в течение на цариг. новини по *въпроса*. Тези писма разкриват ролята на ИП като посредник в размяната на писма, прошения, на идеи, по-общо казано, по стратегията на ЦНД; те дават представа и за механизма, по който се вземат решения и се синхронизират действията между Царигр. община и останалите общини.

След преместването на ИП в столицата неговото име неизменно се среща при всички комай мероприятия за решаване на църк. въпрос и устройване на новоучредената бълг. църква: от член на Смесената грц.-бълг. комисия в 1869, през участник във Временния смесен съвет (1870-1872), в Църк.-народния събор (1871) и в Смесения екзархийски съвет (1873-1874) до член на Привременния, а по-късно и на редовния Екзархийски мирски съвет.

Най-коментираните моменти от дейността на ИП са във връзка с В. Левски*. По спомени на д-р Хр. Стамболски* при второто си посещение в Цариград през лятото на 1871 Апостола гостува в дома на ИП на о. Халки и дори последният събира известна сума от другите царигр. българи за рев. цели. По-късно обаче Левски го нарежда сред първите българи, които трябва да се унищожат заради предателство. Но най-известен е ИП като участник в извънредната следствена комисия по съдебния процес на участниците в Арабаконашкия обир и на Левски през 1872-1873. Обикновено ролята му се преценява като предателска, но от писмо на Д. Попов се знае, че по време на процеса ИП предупреждава

подсъдимите да не правят разкрития.

След потушаването на Апр. въст. ИП заедно с други чиновници участва в тур. анкетни комисии и обикаля из пострадалите бълг. селища.

Като правило ИП се поставя в групата на отявлените туркофили, но действията му са по-скоро противоречиви. По църк. въпрос той защитава бълг. нац. интереси, докато участието му в комисии разкрива лоялност, типична за еволюционистите, за привържениците на придобиване постепенни легални отстъпки от осм. правителство. Той е един от малцината българи, които заемат много високи адм. постове по време на осм. владичество, а също и в свободна България. Последното подсказва, че не всички трябва да са го възприемали като туркофил и предател.

След Осв. ИП се връща в Б-я и участва в изграждането на новата държавна структура. През 1878 е член на комисии по аграрни въпроси. Избран е за представител на Русенски окръг в УС (1879). Член е на Държ. съвет (1882-1883) и на Върховния съд в София.

Библ. *Давидова, Евг.* Русчук през погледа на търговеца Христо П. Тъпчилещов. — Алманах за историята на град Русе. т. 1. Русе, 1996, 82-92; *Маркова, З.* Българската екзархия 1870-1879. С., 1989, с. 40, 57, 62, 153, 342; *Миладинова, Е.* Неизвестен документ за съдбата на Васил Левски. — ИПр, 1988, № 11, 80-86; *Плетньов, Г.* Мидхат паша и управлението на Дунавския вилает. В.Търново, 1994, с. 44, 48-9, 161, 173; *Сиромалова, Ж.* Русе през Възраждането. Русе, 1997, passim; *Шарова, Кр.* Мидхат паша и българското революционно движение през 1872. — ИПр, 1991, № 6, 3-17; № 7, 3-20. /ЕД/

ПЕТКО ВОЙВОДА, капитан (пълно име: Петко Киряков Калоянов) (Доганхисар, Ференско, 1844-1900, Варна), четнически войвода.

Елементарна грамотност получава чак 15-годишен в родното си село при даскал Лефтер, където се научава да пише и чете на бълг. с грц. букви. Майка му се казва Груда, от известния в Тракия род на Калояновци, името на баща му е Кирко Каракиров. Има 8 братя и сестри. Тур. издевателства над един от тях карат ПВ през 1861 да поведе първата си хайдушка дружина. През 1863 е заловен, но успява да избяга и се озовава в Атина и 1 г. посещава тамошното военно у-ще. През 1866 е в Италия, където се среща с Гарибалди. Оттам, начело на доброволчески отряд, заминава да се бие на Крит срещу турците. След потушаването на Критското въст. (1866-1869) се скита из Египет, Франция, Италия и Гърция.

В 1869 се завръща в родния си край и създава нова чета за борба с турците, която нарича *Тракийска родопска българска военна дружина.* По-късно й съставя и писмен устав и я преименува на *Защита.* Участва с нея в редица сражения по време на РТОВ (най-значителна е битката му за Мароня). Важна роля изиграва и при потушаването на ръководения от англичанина Сенклер т.нар. *Родопски метеж* (февр.-окт. 1878), вдигнат от остатъците на разбитата армия на Сюлейман паша, башибозук и мюс. бежанци, които увличат и местното мюс. население с цел откъсване на Родопите от създаващата се бълг. държава. През 1879 заедно с ген. Скобелев заминава за Русия, където като награда получава орден, чин *капитан* от рус. армия (още като войвода той носи това звание в неформалното му значение на *главатар*) и имение в Киевска губерния. Скоро продава имението, за да се върне в родината. Неприет в Изт. Румелия, той се поселва във Варна, където има голяма колония бежанци от родната му Тракия; в 1896 е един от основателите на тяхното д-во *Странджа.* През 1885, след *Съединението*, организира защитата на границата в района на Чепеларе. Русофил, отказва да подкрепи политиката на Ст. Стамболов* и не приема да стане негов губернатор на Варна. През 1892, заподозрян, че готви атентат срещу всесилния министър, е изтезаван и после интерниран в Трявна.

Има два брака: първият, който го дарява със син, е с гъркиня от Кешан, която изоставя защото не пази хайдушките му тайни. За втори път се жени през 1881 за Рада Кравкова от Казанлък. На ръст е висок, с едър кокал, но пъргав. Обича да пее (най харесва песента за Дельо хайдутин) и да играе хоро. Неспособен на лицемерие и идеалист (любим лит. герой му е Жан Валжан), възпят в народни песни и предания.

Библ.: *Димитров, Ил.* Петко войвода. С.,1956; *Митев, Й.* Петко войвода. С., 1964; *Сб.* Петко войвода (1844-1900). С., 1954. *Хайтов, Н.* Петко войвода. С., 1990. /МГ/

ПЕТКОВА-КАРАИВАНОВА, Неделя (баба Неделя) (Сопот, 1826-1894, София), учителка, обществеичка.

Придобива елементарна грамотност в Сопотския дев. м-р, където има леля монахиня. На 19-годишна възраст се омъжва за търговеца Петър Караиванов, има шест деца, като сред тях най-известна е дъщеря му Станислава Караиванова-Балканска, учителка в Македония. Първоначално живее в Сопот и започва самостоятелно да изучава *белланкастерската (взаимоучителната) метода*, която там се въвежда през 1849. Говори се, че за да я усвои, тя дава по 5-10 пари на ученичките, та да й показват как учат по тази система. През 1856 мъжът й умира и тя се препитава като шие и бродира.

Животът й се променя, когато през 1858 среща случайно Н. Геров* и с негова препоръка до С. Филаретов* става първата учителка в новооткритото дев. у-ще в София (1858-1861). Оттук насетне тя се отдава на учителската професия за период от около 30 г. По-късно учителства в Самоков (1862-1864), Кюстендил (1864-1865), а след това в различни селища из Македония, където става пионер на бълг. дев. образование. Първоначално учителства в Прилеп (1865-1868). През първата г. от престоя й там тържествено се чества за първи път празника на светите братя Кирил и Методий. През 1866-1867 има над 180 ученички. За напускането на Прилеп от НП се срещат противоречиви сведения. Като всички радетели на бълг. образование в Македония и тя има конфликти с гръкоманите, не получава редовно и възнаграждението си. Някои от враговете й я обвиняват в ниска професионална подготовка и дори неморално

поведение. Така например, Г. Трайчев пише, че напуска Прилеп *поради твърде свободното й носене и пушене на тютюн.*

Премества се в Охрид (1868-1869). По същото време и дъщеря й Станислава се изявява на учителското поприще и става учителка в Битоля (1868-1869). Тази професия не носи материално благополучие и те, както повечето възроржд. учители, живеят в мизерия, която дъщеря й описва така: *купувам си за пет пари кисело мляко и за пет пари хляб — с такава храна обядвам и вечерям, а не закусвам.* След това НП се премества за кратко във Велес (1870-1871) в у-щето на десния бряг, а Станислава — в у-щето на левия бряг на Вардар. Тук поддържат връзки и с представители на ВРО. Три месеца след отварянето на у-щето във Велес идва пратеник от Левски* при двете учителки с молба да ушият знаме за организацията. Те се съгласяват и като работят само нощем извезват лъв от коприна с надпис над главата *Свобода или смърт*, а отдолу *Станете да ви освободя.* По донос на местните гърци обаче идват заптиета да претърсят къщата им. Двете учителки проявяват находчивост като изрязват и скриват лъва зад един портрет на стената, а надписите и една песнопойка с рев. песни пъхват в един ботуш. Преструват се умело, че четат книги, но както Станислава си спомня по-късно *сърцата ни играеха ръченица.* Поради проявеното хладнокръвие знамето не е открито, но НП е изпратена на съд в Битоля, а след това в Солун, където я освобождават. Заради интриги на гръкоманите и двете велешки у-ща са затворени и баба Неделя заминава за Солун (1871-1878), където отваря първото в този град бълг. у-ще, което според някои спомени е смесено, според други — дев.

И в Солун има трудности, защото гражданството се дели на две по отношение на дев. образование, но тя успява да издейства 20 тур. лири годишна помощ от Зографския м-р. През 1872 НП заминава за Русия да заведе 4 ученички от Воден, Велес, Битоля и Солун, които получават стипендии от рус. консул в Солун, за да се подготвят в Москва за учителки в специално у-ще за слав. девойки в Алексеевския женски м-р.

През 1873 НП основава женско дво *Възраждане* в Солун. Тя остава до Осв. там, а през 1879 се премества в София, където 15 г. по-късно умира. През 1883 се опитва да отвори у-ще в помашкото село Ракитово, Пазарджишко, но не успява. На преклонна възраст участва в първото бълг. изложение в Пловдив с килим, за който е наградена със ср. медал. Оставя колоритни записки за учителстването си в Македония, в които включва и доста песни и обичаи. Спомените й са записвани от дъщеря й, която добавя и свои преживявания.

Библ.: *Доросиев, Л.* Материали за изучаване на учебното дело в България. Нашите класни, средни и специални училища преди Освобождението. С., 1925, № 1, 99-103; *Паскалева, В.* Българката през Възраждането. С., 1964, 70-74, 167-169, 210; *Петкова, Н.* Спомени, С., 1987; *Снегаров, Ив.* Солун в българската духовна култура. Исторически очерк и документи. С., 1937, с. 77. /ЕД/

ПЕТЛЕШКОВ, Васил Ангелов (истинско име: Васил Найденов Белчев) (Брацигово, 1845-1876, Брацигово), деец на рев. дв., организатор и ръководител на Апр. въст. в Брацигово.

Роден в семейството на Найден Велчев. Когато 4-5-годишен бащата умира вследствие на остра простуда, майката Екатерина се жени повторно за Ангел Петлешков, чиято фамилия приема и малкият Васил. Вторият му баща е заможен човек, десетки г. е кмет на Брацигово.

ВП завършва взаимното и класното у-ща в родното си място. След това помага на баща си, който върти търговия с дървен материал. Двадесетгодишен започва самостоятелна търговия. Същевременно продължава да чете, изписва от Цариград бълг. в-ци и л-ра, снабдява се с *Горски пътник* на Раковски* и дори самостоятелно започва да изучава фр.

Силно влияние върху него оказват рев. събития от 1867-1868. Четите на П. Хитов*, Филип Тотю*, Хаджи Димитър* и Ст. Караджа* оставят трайна диря в неговото съзнание. ВП не остава настрана от общ. и култ. живот в града. През 1872, подпомогнат от баща си, построява двуетажна къща, като горния етаж предоставя за библиотека на ч-ще *Напредък.* Там оставя и голяма част от своите лични книги и периодични издания. През 1873 заминава за Цариград, където в продължение на 100 дни учи медицина. След завръщането си отваря аптека и си изгражда авторитет на добър лечител. През 1875 се жени за Мария Шаранкова от Клисура.

На 22 февр. 1876 в Брацигово пристига Г. Бенковски* и основава рев. к-т, а за негов председател е избран ВП. Очевидно рев. пропаганда намира тук добра почва, защото ведната е разгърната трескава дейност, която обхваща и съседните села в региона. Закупува се оръжие, набавят се боеприпаси, леят се куршуми. ВП поддържа тесни контакти с Г. Бенковски и по негово настояване е определен за брациговски представител на събранието (апр. 1876) в Оборище. Взема дейно участие в работата му и е определен за член на комисията, която трябва да изготви плана за въст. На 20 апр. ВП е в Панагюрище, когато от Копривщица пристига *кървавото писмо.* На сл. ден следобед е вече в Брацигово и обявява нач. на бунта. Изпратени са куриери и до околните бълг. села с призив да вдигнат и те въст. знаме. Завардени са всички подстъпи с цел селището да се превърне в добре укрепен лагер, както е предвидено в първоначалния план на въст.

За няколко дни жителите от околните села се концентрират в градеца. ВП е определен за хилядник, а за ръководител на отбраната — Георги Ангелов от с. Радилово. Изработени са 18 черешови и брястови топчета. Организирани са няколко отряда, които водят не само отбранителни, но и настъпателни боеве срещу башибозушките банди. Така се изгражда една динамична отбрана, която е най-добрата за IV рев. окръг. На 30 апр. ок. 3 х. души башибозук обграждат Брацигово. В сл. дни се водят ожесточени боеве без видим успех за обсадителите. На 5 май пристига и редовна войска под командването на Хасан паша. На 5 и 6 май Брацигово е подложено на артилерийски обстрел, а на сл. ден градът се предава. Начинателите на бунта са заловени и

ВП е подложен на изтезания, за да предаде най-активните си съмишленици. Поставен между два буйни огъня и обгорен той неизменно повтаря: *Сам съм, други няма. Сиромашта нямаше никаква вина.* Поведен към Пловдив той поглъща отрова и слага край на живота си.

Библ.: *Унджиев, В.* Васил Петлешков. Живот и дейност. С., 1935; *Шопов, П.* Васил Петлешков. — В: Оборищенци. Сб. от исторически очерци за народните представители на Оборище през 1876 година. С., 1972, 218-222. /ПБ/

ПЕТРОВИЧ, Велко (прозвище: Хайдут Велко) (Леновци, Зайчарско, 1780-1813, Неготин), хайдутин, участник в срб. нац.-осв. дв.

Документите за живота му са съвсем малко, въпреки че е много популярен за времето си юнак, който е възпят и в бълг., и в срб. фолклор. Според едни сведения той произхожда от заможно селско семейство, според други е беден овчарски син от с. Леновци, Черноречка нахия, чийто преобладаващо население е бълг. Има двама братя, които също се борят за осв. на Сърбия. Женен два пъти с двама сина от първия си брак.

Смята се, че след опожаряване на родното му село от Видинския паша Осман Пазвантоглу ВП отива да слугува във Видин, а след това и в Пожаревац. Други мислят, че първоначално служи във войската на Пазвантоглу, но след няколко г. избягва и се включва в четите на войводите Станой Главаш и Гюша Вулечевич, а след обявяването на Първото срб. въст. (1804-1813) сам става войвода. Бунтът на сърбите допринася за политическото активизиране на българите, особено в сев.-зап. райони. Според едно сведение създаденият Правителствен савет разрешава на хайдут Велко да привлича доброволци от своя роден край и той е снабден със знаме и специално писмо. Събират се ок. 100 души доброволци и така се създава ядрото на отряда, който се ползва с голяма популярност сред населението. Фактически, до 1807 в Сърбия няма самостоятелни бълг. отряди, въпреки че много българи се присъединяват към въстаналите сърби. Така под негово ръководство възниква компактен бълг.-срб. отряд. Участието в Срб. (1804-1813; 1815), а после и в Грц. (1821-1827) въст. става рев. школа за хиляди бълг. борци за полит. независимост.

Силен тласък за осв. борби на Сърбия дава и РТВ 1806-1812. След като русите минават Дунав ВП се присъединява към тях. Така през 1811 той помага за разгрома на Исмаил бей, който се опитва да деблокира обкръжените край Слобозия тур. войски. Изключителната храброст, проявена от отряда и лично от ВП, впечатлява руския ген. Воронцов и за награда българинът получава рус. военни отличия. През 1811 Хайдут Велко е утвърден за войвода на Неготинска нахия. Според някои изследователи водачът на Първото срб. въст. Кара Георги Петрович иска по този начин да го отдалечи от Белград, защото се опасява, че враговете му могат да използват ВП за неговото сваляне от власт. През 1812 Савет-ът в Белград поверява на ВП отбраната на Сев.-изт. Сърбия. Турците го обграждат в Неготин и там умира от гюле в гърдите, а командването се поема от брат му Милутин.

ВП се облича пищно — с бошняшки костюм от кадифе, обточен със златни ширити и малък фес, както личи и от негов портрет, съхраняван някога в Белградския музей. Първата му биография е написана от големия срб. книжовник Вук Караджич.

Библ.: *Гавриловић, С.* Аустријски извори о Хајдук Велко Петровичу. Прилог биографји. — Глас, CCCLVVVIII, кн. 9, Београд, 1996, 1-15; *Димитров, Стр., Кр. Манчев,* История на балканските народи XV-XIX в. С., 1971, 223-224; ЛК ЕР. Т.3, 2812-2813; *Конобеев, В.* Българското национално-освободително движение. Идеология, програма, развитие. С., 1972, с. 114; *Славейков, П.Р.* Български дейци в Сръбската завера. — ПСп, 1885, XIII, 100-122. /ЕД/

ПЕТРОВИЧ, Димитър (Димитраки) (Търново или Силистра, неизв.- след 1857, неизв.), търговец, участник във въоръжените борби срещу турците.

Учи в Русия, знае грц., тур., рус. и рум. език, на външност е висок, тънък, рус и хубавец, търговец в Силистра, Браила и Галац. Участва в Крим. война като доброволец и за проявен героизъм е произведен офицер и награден с *Георгиевски кръст* за храброст. След като рус. войски се оттеглят на север от Дунав ДП заминава за Одеса и се свързва с ОБН.

Разочарован от изхода на Крим. война и желайеки да продължи борбата с турците за осв. на отечеството, той се прехвърля в Сърбия, като застава начело на вече започнатата от Ив. Кулин* и дядо Цеко* въст. подготовка. Организаторите, за да си осигурят рус. помощ, изпращат специално обръщение до кн. А.М. Горчаков. През март 1856 минава в Б-я, установява се в Раковишкия м-р и начева агитация за бунт. В резултат през май с.г. край Влахович (дн. Подгоре), Видинско се събират няколкостотин души, готови да се бият с турците и надявайки се на срб. и рус. помощ. Повечето невъоръжени, те лесно са разбити. Въпреки това ДП не се отказва и с 20-тина бойци броди известно време из планините преди да се прехвърли в Сърбия. Турците поискват неговото екстрадиране — което до 1857 не е направено. Сетне съдбата му е неизвестна.

В историята начинанието на ДП остава като *Димитракиева буна.* Той е последният от поредицата бунтове, с които българите от Сев.-зап. Б-я се опитват по успешния пример на сърбите — и с тяхната обикновено небезкористна и небезрезервна подкрепа — да се изтръгнат от тур. гнет. Най-често изоставяни — и даже предавани! — от Сърбия, която, впрочем, сама е малка и слаба, тези селски въст. са лесно потушавани, но облекчават положението на раята и са удар срещу тур. господство. От друга страна обаче, те подхранват шовинизма на Сърбия и й помагат да си присъедини бълг. територии.

Следващото (1860-1862), и последно, бунтовническо брожение из Сев.-зап. Б-я завършва по-различно. То се съчетава с желание за уния и предизвиква дейната намеса на Русия, която не желае изостряне на Източния въпрос в онзи момент и естествено винаги се чувства длъжна да пази единството на православие-

то. В резултат се стига до т.нар. *Видинско преселение* в Русия. Ок. 10 х. семейства напускат родните си огнища, но остават разочаровани. Мнозина измират по пътя, другите, недоволни от отредените им за заселване земи в Южна Русия, се връщат. Това дава повод за първите прояви на пошироко русофобия в Б-я, която дотогава почти безразделно живее под знака на вярата в мисията на *дядо Иван*, но пък Русия смогва да парира опасността от масова уния и от *несвоевременно*, от гледна точка на своите интереси, въст. на Балканите. От своя страна българите из Сев.-зап. Б-я, толкова активни дотогава, изпадат в апатия и не вземат почти никакво участие в рев. дв. след това.

Библ.: ЕБ. т. 5, с. 205; *Кузманов, П.* Документи за Иван Кулин и Димитракиевата буна през 1856 г. — ИПр, 1972, № 4; *Маринов, Д.* Политически движения и въстания в Западна България. — СбНУНК, 1809, № 2, 106-108; *Тодев, Ил.* Преселническата психоза от 1861 в балканската политика на Русия. — В: *Тодев, Ил.* Триъгълник на надеждата. Студии и есета по Българско възраждане. s.a.l. (С., 1994), 162-190. /МГ/

ПЕТЪР (БОГДАН) **Бакшев** (Чипровци, 1601-1674, Чипровци.), Софийски кат. архиепископ.

Богдан е рожденото, а *Петър* — монашеското му име, което получава при встъпването си в редиците на Францисканския орден, по всяка вероятност — в чест на своя покровител, първия Софийски кат. епископ Петър Солинат (1601-1623). Съществуват основания да се мисли, че ПБ произхожда от незаможно семейство и следователно, дължи издигането си единствено на своите лични достоинства.

Учи в *Климентинския колеж* в Рим, а после и в манастира *Сан Франческо* в Анкона (Италия). След ръкополагането му за свещеник е избран (1622) за гл. **викарий** на епископ Петър Солинат. През 1628 новият Софийски кат. епископ Ил. Маринов* го препоръчва на Конгрегацията на разпространение на вярата да продължи образованието си в м-ра *Санта Мария (Ара чели)* в Рим с мотивировката, че помощникът му е *добър граматик и има голяма воля да се учи.* Атестат за изключителните способности на младия българин е фактът, че именно него предпочита за свой сътрудник известният хърв. францисканец Рафаил Левакович, който по онова време се труди в м-рската типография по издаването на църк. книги на *илирийски език* за нуждите на южните славяни.

След завръщането си от Италия ПБ бързо се изкачва по стъпалата на църк. йерархия. В 1631 той става кустос на бълг. францисканци. В 1637 получава номиналната титла *Галиполски епископ* и е избран за пожизнен помощник на престарелия Ил. Маринов, с правото да го наследи автоматично на Софийския епископски престол. Още от този момент та чак до смъртта си ПБ играе ролята на централна фигура в живота на бълг. кат. общност. От дистанцията на вековете обаче ясно се вижда, че многоликата църк., полит., просветна и лит. дейност на ПБ има много по-широк, общобълг. смисъл, бидейки подчинена на една единствена гл. цел — възстановяването на бълг. държавност.

Със самото си възкачване на епископския престол след смъртта на Ил. Маринов* (1641) ПБ продължава политиката на своя предшественик за по-голяма самостоятелност и представителност на бълг. кат. структури, респективно — за издигане на международния им престиж. Първата успешна стъпка в тази посока е извоюваното от Рим съгласие за въздигане на Софийската катедра в ранг *архиепископия* (1643). С резултат се увенчават и усиляията за изграждане на една разгърната мрежа от бълг. кат. епархии и за овладяване съществуващите вече на Балканите епархии от бълг. прелати. Така по предложение на ПБ от Софийската архиепископия са обособени две нови църк.-адм. единици — Марцианополската архиепископия (1643) и Никополската епископия (1647), начело на които почти веднага след учредяването им застават двама сънародници на софийския архиепископ — близкият му сътрудник П. Парчевич* и павликянинът Ф. Станиславов*. Малко по-късно със съдействието на ПБ българи оглавяват също Призренската, Охридската и Скопската кат. катедра. Неизменна част от активността на ПБ е и грижата му за развитието на родната просвета. Софийският архиепископ не само прави всичко възможно за нормалното функциониране на началните кат. у-ща в своята епархия (сред които се откроява у-щето в Чипровци — градът, който през 17 в. се очертава като неформална *столица* на бълг. католицизъм.), но се ангажира и с осигуряването на един постоянен прием на талантливи бълг. младежи в реномирани ит. кат. учебни заведения.

От ключовата си позиция на ръководител на най-голямата бълг. кат. епархия и фактически дух. глава на бълг. кат. общност ПБ направлява или лично участва във всички по-крупни полит. инициативи на нашите католици.Трудно е да се определи откога датират изявите му на дипл. сцена. Някои учени допускат младият ПБ да е една от двете *избрани личности*, явили се в 1630 при авст. имп. Фердинанд II (1619-1637) и пол. крал Сигизмунд III (1587-1632) като пратеници от *великото царство България* със задачата да просят помощ за своите сънародници, които всеки момент се готвели да въстанат. Единственият (и според някои историци — в случая недостоверен) източник за тези събития — П. Парчевич* — разказва, че авст. владетел се отнесъл радушно към емисарите и дори изпратил по тях знамена за въст. отряди, но избухналата война с Швеция не позволила на Хабсбургите реално да съдействат на бълг. осв. акция.

Но докато ролята на ПБ в тази акция е само хипотетична, то не буди ни най-малко съмнение съпричастието на Софийския кат. епископ към т.нар. *балкански заговор* от края на 40-те/нач. на 50-те г. на 17 в. Многократните секретни срещи на ПБ с влашкия владетел Матей Бесараб (1633-1654), осъществени в периода 1644-1650, както и контактите му със Срб. правосл. патриарх очевидно са част от планирания по същото време широк кат.-правосл. съюз за осв. на балк. народи от осм. власт. Дейността на Софийския архиепископ е предварително съгласувана с

тази на П. Парчевич*, който е натоварен с вън.-полит. осигуровка на *съзаклятието*. В 1650 П. Парчевич представя пред Венецианския сенат едно послание от ПБ, в което Софийският кат. владика моли Републиката да подкрепя християните от *източните царства* поне докато продължава войната си с турците (става дума за т.нар. *Критска война* от 1644-1669). В с.г. ПБ и П. Парчевич се срещат в Анкона, очевидно за да синхронизират по-нататъшните си действия, но предвид промененатa обстановка на Балканите техните усилия остават напразни и акцията се проваля. Името на ПБ е свързано още и с бунтовния порив на чипровчани от 1658. С решимостта на отговорен водач Софийският архиепископ прекъсва този опит за въст. още в неговия зародиш, преценявайки ситуацията като неблагоприятна.

Независимо от дългата серия безуспешни опити на бълг. кат. елит да ангажира зап. дворове с каузата на отечественото осв., в заника на своя живот ПБ все още намира в себе си сили да продължи по избрания път — в последната си дипл. мисия от 1673-1674 П. Парчевич* е снабден и с едно специално послание, носещо подписа на Софийския архиепископ, в което за кой ли път свободният европ. свят се призовава да подкрепи българите в тяхното желание да отхвърлят чуждоземното иго. Наскоро след това ПБ — стожерът на бълг. кат. организация за цели четири десетилетия — умира в Чипровци.

Макар творчеството на ПБ да не оказва влияние върху развитието на общобълг. лит. процес, то е забележително най-малкото по две причини. Първо, то решително разчупва рамките на балк.-правосл. средновек. модел и се вписва всецяло в модерните европ. стандарти на бароковата л-ра и на хуманистичната постренесансова историография. Второ, това творчество носи в себе си един недостигнат до онзи момент в бълг. книжнина патриотичен заряд. ПБ започва книж. си дейност с два превода на религ. книги от лат. на *илирийски* (издадени в Рим съответно през 1638 и 1643), като в първата помества и една своя оригинална стихотворна творба, озаглавена *За двойната смърт на човека*, която е изградена изцяло в духа на Барока. Най-значителен дял от неговото творчество обаче съставляват написаните на ит. и лат. релации, с които архиепископът периодически се отчита пред Рим за резултатите от своите обиколки из поверената му епархия. Със съдържащата се в тях богата и достоверна информация релациите на ПБ, които в жанрово отношение представляват интересно смешение между пътепис, религ. публицистика и ист. проза., отдавна са си извоювали славата на първокачествен извор за етно-демографската и култ.-религ. история на бълг. земи от 17 столетие. В релациите си Софийският архиепископ нерядко вплита и свои разкази, имащи характер на истински ист. опуси: например знаменитото *Описание на Царство България* е в релацията от 1640, *История на София* — в тази от 1653, *История на Охрид* — в тази от 1655. ПБ е автор и на една самостоятелна *История на България* на лат., замислена по всяка вероятност като всеобхватно изложение на отечествената история от Античността до средата на 17 в. Макар че може би е било отпечатано, от това капитално произведение днес не е запазен цялостен екз., а само един частичен препис, съхраняващ се в архивите на Ватикана.

Защита на бащината земя — така Софийският архиепископ формулира творческото си кредо в една релация от 1667. С това свое разбиране за ист. знание като извор на нац. самочувствие и международен престиж, а в последна сметка — като оръжие в борбата за възвръщане на държ. независимост на *Царство България*, ПБ всъщност изпреварва с цяло едно столетие Паисий Хилендарски*.

Библ.: *Димитров, Б.* Петър Багдан Бакшев. Български политик и историк от XVII век. С., 1985; *Милев, Н.* Католишката пропаганда в България. С., 1914, 98-119; *Станимиров, Св.* Политическата дейност на българите католици през 30-те — 70-те години на XVII в. С., 1988, passim. /ОТ/

ПЕЯЧЕВИЧИ, знатна кат. фамилия от Чипровци, родствена с фамилиите на Софийския архиепископ Ст. Кнежевич* и на Марцианополския архиепископ П. Парчевич*.

Според семейното предание общ родоначалник на трите фамилии е босн. феодал Парчия, емигрирал в Б-я през 60-те г. на 14 в. Потомството му се установява трайно в малкия кат. градец Чипровци, в сев.-зап. Б-я. В края на 15 в. един от внуците на Парчия приема името на семейното имение *Пеячево*. Така възниква и едноименният род. След разгрома на Чипровското въст. Пеячевичи емигрират във владенията на Хабсбургите и стават част от хърв. и унг. аристокрация. Един от далечните потомци на чипровските П — **Гаврил** (р. 1839), е кандидат за бълг. кн. заедно с Александър Батенберг през 1879.

Георги, барон (Чипровци, 1655-1725, Бач, Унгария), един от ръководителите на Чипровското въст. (1688).

Братовчед на Софийския кат. архиепископ Ст. Кнежевич*. За ранните му г. не се знае нищо.

По време на войната между Осм. империя и *Свещената лига* от края на 17 в. ГП оглавява бълг. бойни отряди, които подпомагат авст. ген. Ветерани при превземането на Оршова. ГП изпъква и като един от найдейните военни ръководители на избухналото наскоро след това Чипровско въст. Във въст. загива баща му Матея Пеячевич. След разорението на Чипровци (1688) ГП организира дружина от около 600 души, с която охранява изтеглящото се към Дунава оцеляло население. По-късно се присъединява към армията на авст. пълководец Лудвиг Баденски и се включва в офанзивата ѝ по посока на Ниш, Пирот и Драгоман.

Заедно с по-възрастния си брат Никола и по-младите си братя Иван и Марко ГП емигрира в Унгария, откъдето продължава активно да подпомага авст. инициативи. Като директор на пощите в Бая, Чаталя и Егреш изпълнява рисковани куриерски задачи (например по време на битката при Зента, 1697), а през 1708 е изпратен с тайна мисия при авст. посланик в Цариград. За заслуги към авст. корона в 1712 имп. Карл VI (1711-1740) удостоява него и семейството му с баронска титла. Впоследствие ГП е за известно време

вицегубернатор на Бачкия комитат.

Умира на 70-годишна възраст в Бач, Унгария.

Яков (Чипровци, ок. 1681-1738, Фюнфкирхен (Пейч), Унгария), ученен-енциклопедист.

Син е на по-големия брат на ГП — Никола. Учи в *Илирийския колеж* в Лорето (Италия), а през 1706 постъпва в ордена на Йезуитите.

Заема престижни преподавателски и църк. постове. До 1721 живее и работи в различни градове на Хърватско и Унгария, като между другото преподава философия в У-та в Загреб. После се завръща в Лорето, където известно време служи като главен капелан на *илирийския* народ, а от 1725 е духовник в катедралата *Св. Петър* в Рим. В края на 1728 става супериор на Йезуитския колеж в Осйек (Хърватско). През сл. г. е супериор на колежа във Фюнфкирхен (Пейч) и ректор на кат. у-ща в Пожега и Загреб.

Наред със своя съвременник К. Пейкич* и братовчед си Ф.-К. Пеячевич* ЯП се очертава като един от най-ярките представители на бълг. кат. емигрантска интелигенция от 18 в. Автор на енциклопедични трудове, оформени в типичния за епохата му бароков стил, той се включва пълноценно в култ. живот на кат. Средна Европа, но без да забравя своя бълг. корен и с постоянния стремеж да популяризира каузата на сънародниците си на международната сцена. Така в обемистото си съчинение *Компендиум по стара и нова география или географско изложение на Европа, Азия, Африка и Америка* (отпечатано на лат. в Загреб, 1714) ЯП не пропуска да запознае читателите си със своята родина Б-я и славното й минало. Сред философските му разработки заслужава да се отбележат 50-те тезиса по обща философия, приложени към *Компендиума*, които отразяват силното влияние на Аристотеловата философия. ЯП е автор и на един неиздаден ръкопис, озаглавен *Илирия*, в който, подобно на мнозина други представители на южнослав. барок, защитава тезата за *илирийска* (южнослав.) общност, основана на общия *илирийски* (слав.) език.

Франц-Ксавер (Осйек, Хърватско, 1707-1781, неизв.), теолог и историк.

Племенник на ГП и син на по-малкия му брат Иван. Получава солидно образование в Любляна, Виена и Грац и е удостоен с титлата *доктор по философия.* Принадлежи към Йезуитския орден. Изключителните му способности му осигуряват блестяща научна кариера — професор във Виена, Любляна, Линц, Загреб, Пейч и Пожега; ректор на у-та в Грац (1750-1760).

Творчеството му (изцяло на лат.) е своеобразно продължение на темите и мотивите, залегнали в творчеството на друг изтъкнат представител на кат. ни емиграция в Хабсбургската империя — Кр. Пейкич*. Автор е на един труд, посветен на противоречията между Източната и Западната църква и на един *Богословски трактат за източниците на теологията и за единния и триединен Бог* (Грац, 1756).

Макар да е роден и израснал далеч от земята на предците си, ФКП не забравя моралния си дълг към нея и вярно й служи с перото си. Показателна в това отношение е книгата му *История на Сърбия*, чието първо издание излиза от печат посмъртно в 1797. Изградена от 13 беседи, оформени като диалог между сърбин и българин, тя включва богат ист. материал, в който намират място един хронологически списък на бълг. царе до падането на Б-я под осм. власт, както и възторжена оценка за делото на братята Кирил и Методий сред славяните. Още по-любопитно е, че ФКП е автор и на една *История на българите*, която остава неиздадена. Ръкописът, който обхваща над 500 страници, започва с историята на бълг. земи още преди появата на славяните и прабългарите и достига до 1685. Днес той се съхранява в Загреб.

Библ.: *Вайсилов, Л.* Яков Пеячевич. — В: Кратка история на българската философска мисъл. С., 1973, 87-88; *Дерменджиев, Хр.* Родът Кнежевич-Парчевич и чипровските фамилии Парчевич, Пеячевич, Кнежевич и Томагионович. — В: Чипровци 1688-1988. Сб., посветен на 300-годишнината от Чипровското въстание. Съст. *Г. Нешев.* С., 1988, 100-133; *Милетич, Л.* Заселението на католишките българи в Седмиградско и Банат. — В: *Милетич, Л.* Изследвания за българите в Седмиградско и Банат. Под ред. на проф. д-р *С. Дамянов.* С., 1987, 208-209, 214-215; *Пейчев, Б.* Яков Пеячевич — автор на *Theses ex universa philosophia.* — В: Българо-унгарски културни взаимоотношения. С., 1980, 135-147; *Пейчев, Б.* Франц Ксавер Иван де Пеячевич — професор от XVIII век и неговата *Historia Bulgarorum.* — Отечество, 1976, № 18, 14-16; *Пейчев, Б., Л. Вайсилов.* Философски и обществено-политически концепции в предвъзрожденската българска католическа книжнина. — В: История на философската мисъл в България. Т. I. 1970, 117-121. /ОТ/

ПИКОЛО, Никола Савов Хаджиилиев наречен (Търново, 1792-1865, Париж), учен, поет, драматург.

Учи в грц. у-ще в Търново и грц. гимн. в Букурещ при Ламброс Фотиадис и Константинос Варадалах. След завършване на обучението си в гимн. (ок. 1810) е учител в нея по фр. Преподава (1815-1818) история в грц. *Велика школа* на Хиос. Драматург (1818-1820) на грц. театър в Одеса, където представя своята оригинална пиеса *Смъртта на Демостен* (1818). През пролетта на 1819 се свързва в Париж с дейците на *Филики етерия*, подготвяща въст. в Гърция. По настояване на А. Кораис заминава (1821) за Лондон, за да популяризира грц. кауза сред анг. общественост. Изцяло отдаден на борбата за осв. на въстанала Гърция отива (1822) на о. Хидра с амбицията да участва в полит. живот. Живее с идеала да помогне за възраждането на Елада. Не след дълго остава разочарован. Преподава (1823-1824) философия в Йонийската академия на о. Корфу. Следва медицина в Болоня и Пиза. Получава докторат по медицина (1829) от у-та в Пиза. Практикуващ лекар в Париж. От 1830 се установява в Букурещ, където е личен лекар на ген. П.Д. Кисельов, член на Ефорията на болниците (от 1832), сътрудник на Ефорията на у-щата и началник на отдела за цензура при Държ. съвет. От 1840 до края на дните си живее в Париж. Владее старогрц. и лат., новогрц., фр., ит., анг.,

рум., вероятно рус. и нем. език. Кореспондент на Яшката академия *Михъиляна* и на Ефорията на у-щата в Букурещ. Чуждестранен дописен член на Академията на Станислас в Нанси (1853).

От нач. на 40-те г. заедно с Ал. Екзарх*, д-р П. Берон*, Г. Кръстевич*, Ив., Селимински* и др. създава полит. център във Франция за пропаганда и защита на бълг. нац. интереси в зап.-европ. държави. Предоставя сведения за съдбата на българите на известни учени и пътешественици, като Ж.-А. Бланки, Сиприен Робер и др. От нач. на 30-те г. в продължение на десетилетия, вкл. и по време на Крим. война, е привърженик на идеята за автономия на Б-я. Насърчава усилията за заинтересуване фр. и тур. политици, както и дейци на пол. емиграция в Париж с бълг. проблеми. Общува с едни от най-известните политици и интелектуалци в Париж като Франсоа Гизо, Виктор Кузен, Амброаз Дидо, Михаил Чайка Чайковски, тур. посланик Нафи ефенди, Шарл Огюстен, Сен Бьоф и др.

НП е сред първите бълг. изследователи на класическата филология и на виз. л-ра. Трудовете му са на грц. и фр. Издава критично на грц. оригинала на *Дафнис и Хлое*, съчиненията на Аристотел с обяснения на фр. Превежда и коментира на грц. съчинения на Бернарден дьо Сен Пиер, на Рене Декарт. Автор на драмата *Леонид* (1817) и на стиховете, обнародвани в сбирка под заглавие *Παρηγορήματα* (*Утехи*, Лайпциг 1839). Негово най-значително дело е работата му върху грц. антология *„Supplüment a l'anthologie grecque contenant des ŭpigrammes et autres poüsies lügures inudites prŭcüdü d'observations sur l'anthologie et suivi de remarques sur divers poutes grecs"* (1853). Към края на живота си НП пише: *Проучването на гръцките писатели, след като съставяше очарованието на моята младост, сега се е превърнало в утеха за старостта ми.*

Човек със солидни научни знания той е един най-високо ценените в Европа познавачи на класическата филология. Познат е на малцина сънародници, които следват в Париж. Един от тях е д-р П. Протич*, който посвещава стихотворение (1844) на своя именит съотечественик. В Б-я името и делото на НП е донякъде известно покрай преводите му на грц. на повестите на Сен Пиер *Павел и Виргиния* и *Индийската колиба* (1861). Широката общественост остава неосведомена и за цялостната му научна и родолюбива дейност. По повод обаче крупните суми, завещани от НП на у-щето в Търново (12 х. фр.), на черквата *Успение Богородично* в града (1500 фр.) и средствата от продажбите на книгите му, оставени в книжарницата на *Фирмен Дидо и с-ие* за нуждите на Търновското у-ще, в. *Турция* съобщава на многобройните си читатели за смъртта му: *Тези щедри дарения на учебните ни заведения свидетелстват най-ясно благородните чувства, които достопочтений и учен този мъж е питаял към отечеството и похвалното му промишление за просвещението на своите съотечественици, ако и да бе преминал токуречи сичкия си живот далеч от тях. Търновските граждани както и познайниците и приятелите на високоучения и добродетелния този мъж, справедливо оплакват смъртта на един личен мъдрец, който бе заслужил уважението и са ползваше от дружбата на най-знаменити человеци по чуздите страни.* (12 юни 1865)

На погребението му в *Пер Лашез*, извършено по светски ритуал по волята на самия НП, присъстват много знаменитости от парижкия интелектуален елит и един-единствен българин — студентът в *Сорбоната* М. Балабанов*. Така във Франция се прощават с един от най-просветените мъже в Европа през 19 в.

Библ.: *Богданов, И.* Д-р Никола Пиколо. Исторически очерк. С., 1972; Д-р Никола С. Пиколо. Изследвания и нови материали, издадени по случай 100 г. от смъртта му. 1865-1965. Сборник. С., 1968. /ЖК/

ПИМЕН ЗОГРАФСКИ, йеромонах (София, втората половина на 16-нач. на 17 в., неизв.), иконописец, книжовник.

За живота на ПЗ разполагаме със сравнително подробни данни благодарение на неговото *Житие*, писано от ученика му Памфилий и познато в един-единствен късен препис от нач. на нашето столетие. От творбата на Памфилий трябва да е черпил сведения и Паисий Хилендарски*, който посвещава доста редове на ПЗ в раздела за бълг. светци в своята *История славянобългарска.*

За раждането и детството на ПЗ житиеписецът Памфилий, очевидно следвайки една широко експлоатирана в агиографията схема, разказва как бъдещият иконописец се появил на бял свят като дългоочаквана рожба на престарели бездетни родители и как Пименовата майка, признателна на Богородица загдето я е дарила с чедо, обрекла сина си на църквата още преди той да се роди. Дванадесетгодишен, ПЗ е даден да се обучава при някой си Тома Иконописеца, който служел в софийския храм *Св. Великомъченик Георги.* Тук момчето в продължение на 6 г. изучава писмо и четмо, църк. пеене и иконопис. След това заминава за Атон и се установява в Зографския м-р (оттам и прозвището му *Зографски*). С изключителните си качества бързо се издига в църк. йерархия — на 30 г. ПЗ вече е ръкоположен за йеромонах. По-късно игуменът го назначава за управител на м-рското стопанство. Още в *Зограф* ПЗ разкрива худ. си дарба и изпълнява многобройните си монашески задължения, *без да престава да изписва светите икони.*

Според житието склонният към съзерцание ПЗ в един момент се оттегля от колективния монашески живот, за да прекара цели 15 г. като отшелник в пещерата *Св. Козма* в околностите на *Зограф.* Именно там той сънува пророчески сън, който му подсказва да се върне в отечеството си и да укрепва христ. вяра на своите сънародници, като обновява техните църкви и м-ри.

Твърдението на житиеписеца, че по същото време (краят на 16-нач. на 17 в.) *царят-султан* разрешил на християните безрепятствено да издигат нови храмове, засега не се потвърждава от достъпната ни осм. документация. Възможно е все пак нач. на 17 век наистина да бележи някакво временно облекчаване на строгия режим по отношение на христ. културно строителство, доколкото именно от тази епоха датират множество паметници на църк. архитектура у нас.

Ако можем да вярваме на Памфилий, ПЗ работи в един много широк ареал — от София та чак до Видин и Доростол (дн. Силистра). Във всеки случай съвсем нереалистичен е посоченият от житиеписеца брой на храмовете, които уж ПЗ бил обновил само в родната си Софийска епархия — 300 църкви и 15 м-ра. Доколкото конкретните посочвания в *Житието* се ограничават само със споменаването на два м-ра — Черепишкият и Суходолският, — изкуствоведите и досега нямат единно мнение по въпроса кои други от запазените до днес храмове са действително зографисани от ПЗ. В различни публикации се споменават Драгалевският, Билинският, Куриловският, Илиенският, Сеславският, Подгумерският, Елешничкият и др. м-ри, както и църквата *Св. Петка Самарджийска* в София.

ПЗ се изявява не само като талантлив строител и зограф, но и като вдъхновен проповедник, който напътства християните с Божието слово, особено там, където по думите на житиеписеца *мнозина забравиха да почитат истинския Бог, отдали се бяха на суеверие, други пък се отричаха от Христа и приемаха противното Мохамедово учение.* Освен това ПЗ се занимава с проблемите на вътр.-църк. устройство. Житиеписецът изрично отбелязва, че в два от м-рите, в които пребивава, Зографският йеромонах възвръща общежителния ред — сиреч онази форма на монашеска организация, при която иноците не притежават своя лична собственост, не откупуват килиите си, хранят се и се молят общо.

Най-сетне, изглежда че ПЗ се е подвизавал и на книж. поприще, макар по необясними причини Памфилий да не споменава за това. За Пименови автографи се смятат един миней от 1618, в който преписвачът съобщава, че с. г. е зографисал притвора на Зографския м-р, както и един октоих.

Съгласно *Житието* ПЗ умира в Черепишкия м-р, а когато впоследствие тази обител запустява, мощите му са пренесени в Суходолския м-р (близо до Княжевац, дн. в Сърбия). Като дата на смъртта му Паисий Хилендарски* посочва 1610, а житиеписецът — 1510. Явно обаче и двата източника са неточни, доколкото в 1618 ПЗ е все още жив.

Образът на ПЗ от *Житието* без съмнение въплъщава достойнствата на *идеалния монах* от гледна точка не само на утвърдените от векове христ. норми, но и според ценностната система на българина от предвъзрожд. епоха. В тази връзка си струва да се отбележи, че в творбата на Памфилий традиционните за един монах аскетически добродетели като че ли отстъпват на втори план, за да изпъкне активната народополезна дейност на житийния герой. Очевидно именно с тази си дейност ПЗ е заслужил честта наскоро след смъртта си да бъде включен в пантеона на *новите* бълг. светци.

Библ.: *Динеков, П.* Житието на Пимен Зографски. — Изв.ИБЛ, 2, 1954, 233-248; *Киселков, В.* Проуки и очерти по старобългарска литература. С., 1956, 377-383; *Пандурски, В.* Пимен Зографски. С., 1969; *Gradeva, R.* Ottoman Policy Towards Christian Church Buildings. — Etudes Balkaniques, 1994, № 4, p. 26.

/ОТ/

ПИШУРКА, Кръстьо Стоянов (Враца, 1823-1875, Лом), учител, книжовник, ч-щен и театрален деец.

Наследник на няколко поколения врачански даскали и книжовници, КП учи в родния си град при К. Огнянович и в грц. у-ще в Пловдив. Завършва грц. *Велика национална школа* в Куручешме, Цариград. Владее грц., тур., фр., нем. и анг. Притежава музикална дарба — свири на цигулка, китара, тамбура и флейта, пее хубаво, съчинява мелодии по свои стихове.

Започва учителската си кариера във Враца през 1847. Влиза в конфликт с някои от местните първенци и с Врачанския владика Агапий. Разочарован от местните порядки и кавги, през 1848 приема поканата на ломските общинари да учителства в новоизграденото им у-ще. Спечелва сърцата на новите си съграждани с пеенето си в църква и със слово, произнесено пред местните еснафи. Словата и сказките, най-често за ползата от науката, изнасяни от младия даскал в новото у-ще, се превръщат в традиция и важна култ. проява в града, посещавана от ученици, граждани и чужденците в Лом. КП създава богата библиотека с читалня за в-ци и книги към у-щето. През 1856 става инициатор за основаването на ч-ще *Постоянство.* Набавя за читалищната библиотека глобус и десетки книги на бълг., срб., нем. и фр.

През есента на 1856 КП организира едно от първите две театрални представления в България — *Многострадална Геновева.* Пиесата е преведена от КП, който изпълнява и главната (женска) роля. На 12 дек. 1856 се състои представлението и на *Велизарий* от Х. Траудцен. КП се изявява и като режисьор и автор на музиката на песните. При представленията на *Велизарий* КП и участници в театралната трупа влизат в конфликт с част от ломските чорбаджии. Конкретният повод е изхвърлянето от салона на чорбаджи Георги Шишков, опитал са да влезе гратис на представлението, понеже имал заслуги за него. Наклеветен за размирник пред властите, КП е арестуван и изпратен за три месеца във видинския затвор. Отстранен като учител и изгонен от Лом през 1857, учителствува във Видин. Завръща се като учител в Лом през 1862, където живее до смъртта си. Ок. 1872 отваря книжарница в този град. Пътува до Сърбия и Австрия.

КП оставя значително по обем книж. наследство. Типичен представител на *даскалската поезия*, иронично обезсмъртен от Ботев в *Защо не съм?,* КП пише стихове, печатани във възрожд. преса, декламирани от учениците на годишните изпити и изпълнявани като песни по негови мелодии. Сътрудничи на *Цариградски вестник* (1849-1852, 1858-1859), *Зорница* (1864), *Македония* (1868), *Читалище* (1870-1871), *Училище* (1872). Автор на: *Сбор от български песни. Книжка първа.* (1864), *Куткудачка или разни морални стихове и приказки.* (1871). Превежда и побългарява *Аделаида Алпийска пастирка.* (1858), *Опелото на Исуса Христа.* (1869), *Момина китка или книга за секого.* (1870), *Изпаднал търговец или смъртна жътва.* (1870), *Рахилин плач при избиването на 14-те хиляди деца по повеление на Ирода царя Юдейский.* (1872).

Библ: *Апостолов, П.* Поява и раз-

витие на ч-ще *Постоянство.* — В: 100 години културен живот в гр. Лом. С., 1961, 42-66; Театралното дело в Лом. — В: 100 години културен живот в гр. Лом. С., 1961, 148-158; БВК. 1, 289-291; *Йорданова, А.* Писателската и преводаческа дейност на Кр. Пишурка. — В: Библиотекар, 1979, № 1, 15-23;*Йоцов, Д.* Културно-политическа история на гр. Враца. 1. С., 1943, 163-166; *Маринов, Д.* Читалището в гр. Лом преди Освобождението. — Юбилеен сборник. Лом, 1927, 22-23. /СЯ/

ПОЛИКАРП, епископ **ПАТАРОЛИКИЙСКИ** (мирско име: Петър Цанков) (Котел, ок. 1790-1865, Бъзъу, Румъния), висш духовник, просв. и общ. деец.

ПП е внук на Софроний Врачански* от дъщеря му Мария. Учи в родното си място при синайския таксидиот Макарий, който го отвежда да продължи образованието си в Синайския м-р *Св. Екатерина*, Египет. Според някои учи и в *Бейската академия* в Букурещ. Замонашва се под името *Поликарп* и по-късно е ръкоположен за архим. Известно време е таксидиот в Търновска епархия, а след това е назначен за управител на м-р в Римник, Румъния (1827-1844) и в Галац (1844-1852). Включва се и в рев. борби на бълг. емиграция във Влашко. Със застъпничеството на своя братовчед кн. Ст. Богориди* през 1852 е ръкоположен за предстоятел на бълг. храм *Св. Стефан* в Цариград, като заменя на този пост сърбина Ст. Ковачевич. Участва в ЦНД. Дори се е смятало, че може да бъде ръкоположен за м-т на Търново, но след Крим. война е принуден да емигрира в Дунавските княжества. От 1859 до смъртта си е наместник на Бъзъуския епископ. Създава богата библиотека и подпомага издаването на бълг. книги.

Библ.: БВК. Т.1, с. 293; ЕБВЛ, с. 535; *Киселков, В.С.* Епископ Поликарп Цанков. — *Духовна култура*, 1959, № 7-8; . /ПБ/

ПОП КРЪСТЬО Тотев Никифоров (Ловеч, ок.1837/38-1881, Ловеч), свещеник, участник в ЦНД и в рев. дв.

Роден в семейство на дребен търговец, ПК получава образование в родния си град при учителите Манол Лазаров и Янко Христов Бърнев. Техните стихотворни опити изглежда го повлияват силно в поетическите му интереси, които не ще изостави през целия си живот. Според някои податки след завършване на Ловешкото у-ще известно време се занимава с търговия с кожи. През 1857-1859 срещаме името му сред ловчанските спомоществователи за 5 бълг. книги. В нач. на 1861 се опитва да си намери работа като учител с посредничеството на Др. Цанков* и неговия в. *България*, но явно не успява, тъй като 1 г. по-късно го откриваме в Белград в ролята на слуга на Раковски*. От едно дознание на срб. полиция по повод загубен цензуриран брой на вестника става ясно, че ПК помага в техническата работа по издаването на *Дунавски лебед*. Вероятно оттогава датира познанството му и с В. Левски*. Някои съвременници твърдят, че по същото време ПК учи в Белградската дух. сем., а според други участва и в Първата бълг. легия (1861) — сведения, които не се потвърждават от наличните документи. Знае се с точност обаче, че отношенията му с Раковски скоро се развалят, тъй като е обвинен в кражба от последния. Според Хр. Иванов-Големия* ПК е осъден на 3 г. затвор от срб. власти *в Топчи дере с синджири*, но *по бомбардирането на Белград помолихми Раковски чи го освободи.*

Вероятно това, а и общият крах на надеждите, възлагани на Сърбия в бълг. осв. дв., го принуждават да се завърне в Осм. империя. Установява се във Враца, където първоначално работи като учител, но скоро след това се жени и запопва. През 1865 публикува свое стихотворение, посветено на владиците Иларион Макариополски*, Авксентий Велешки* и Паисий Пловдивски*, в сп. *Духовни книжици* на Р. Блъсков*. Някои легендарни сведения му приписват и издаването на книжка със стихове под редакцията на Раковски* в Букурещ — факт, който трудно може да се приеме за достоверен в контекста на обвинението в кражба.

Не е ясно кога точно се връща в родния си град, но от края на 60-те години вече е в Ловеч. Служи в църквата *Св. Богородица* и участва активно в ЦНД. Съвременниците дълго пазят спомена за гневното му слово (1869) срещу Ловчанския м-т Иларион по повод нерешителната му позиция в бълг.-грц. църк. конфликт. ПК е един от упълномощените да произнесе слово и на празника (15 март 1870), организиран в Ловеч по повод издаването на фермана за създаването на Бълг. Екзархия. Миналият през града през 1871 Ф. Каниц го описва като либерален и добре образован свещеник, един от най-много помогналите му в издирването на старини в Ловеч.

Тези му качества явно му помагат да бъде привлечен в състава на създадения от Левски* рев. к-т в града. Противоречивите спомени на съвременниците са повод за спорове сред изследователите от кога (от основаването му или след заминаването на Ив. Драсов* от града, авг. 1872) ПК е член на к-та и дали е негов председател. Спор, донякъде безпредметен, тъй като през лятото на 1871 той е един от най-активните членове на Ловчанския к-т. В неговото лозе се провежда едно от важните заседания, упълномощило А. Кънчев* и Д. Общи* да работят като помощници на Левски. ПК е едно от доверените лица на Апостола в *столицата на Привременното правителство.* През лятото на 1872 той трябва да замине за Влашко, за да обсъди с Каравелов* издаването на в., който да прониква легално в Осм. империя — намерение, за което не е известно дали е осъществено.

При провала на рев. организация след Арабаконашкия обир (септ. 1872) участието му в к-тските дела става известно на осм. власти от показанията на Димитър Общи*. Името му обаче не е назовано точно и ПК избягва първоначалния арест. Тази неяснота скоро е отстранена и ПК е задържан (18 ноем. 1872) в Ловеч. На разпита съобщава доста факти за рев. организация. В телеграма от 24 ноем. 1872 следствената комисия по делото в София настоява пред Търновския каймакам да й бъдат изпратени *книжата, включващи словесните му сведения за комитета, всичко това, което досега е давал в качеството си на доносчик, което представ-*

лява похвална заслуга спрямо вяра и държава. Показанията му обаче все още не са открити и за конкретното им съдържание може само да се гадае. По тази причина и твърдението, че ПК е човекът, насочил пряко или косвено осм. власти към залавянето на Апостола в Къкринското ханче, остава непотвърдено документално.

Слухът за предателството, основан на думите на други участници в събитията, бързо намира разпространение в годините след 1873. Няколко дописки във в. *Независимост*, включително неоснователни обвинения за продължаващи предателства, затвърждават това убеждение. Оцелелите членове на Ловчанския к-т правят опит да го убият, поставяйки отрова в приготвено от него причастие. С тази цел в Ловеч пристига и братът на Апостола Петър. Изглежда обаче, че ловчанските дейци постепенно изоставят идеята за убийство и решават да оставят ПК *да го накаже съвестта му.*

Самият ПК продължава да участва в общ. живот в града. Подготвя посрещането на новия Ловчански владика Дионисий и произнася пламенно слово при влизането му в града. През 1874 е назначен за архиерейски наместник в Орхание (дн. Ботевград). На тази длъжност го заварва и Осв. Слухът за предателството все повече се разпространява и ПК е остракиран от енориашите си, които отказват да му плащат църк. данъци и такси. Във връзка с решението (1879) за изграждане паметник на Левски* предателството на попа започва да се разисква и в печата. Някои съвременници дори предлагат редом с новия паметник да се издигне бесилка, на която да бъде окачен предателят. В отговор ПК пише дописка, в която излага своите виждания за събитията в Ловеч от края на 1872 г. и предателите и предателството. Основно място в материала е отделено за обяснение на несъгласието на ПК с предприетите от к-тите терористични акции. Изпратена до пловдивския в. *Марица*, дописката не вижда бял свят приживе на автора си. Тя се запазва за поколенията в неговия *Требник*, ръкописен сб., в който ПК събира своите собствени стихотворения и преводи, най-важните си църковни слова и кореспонденции (публикувани във в. *Целокупна България*) с остра критика на партизанщината в партийния живот в първите г. след Осв. През 1881 ПК умира, покосен от туберкулоза. Спорът за неговата роля в залавянето Апостола на бълг. свобода продължава до наши дни.

Библ: *Боянов, В.* Левски и Ловеч. С., 1995, passim; Георги Стойков Раковски. Възгледи, живот, дейност. Т.2. Документални материали. Под ред. на *Д. Косев, Хр. Христов, Ив. Унджиев, Г. Тодоров и В. Трайков.* С., 1968, 234, 262-268, 274-275; Васил Левски. Документално наследство. Ред. *К. Възвъзова* и *Н. Генчев.* С., 1973, 200, 286-287; *Кацев-Бурски, Д.* Истината по предаването на Дякон Игнатий — Васил Левски. Анкета, извършена в Ловеч 1925 г. Курилски манастир, 1926; *Михайлова-Мръвкова, М.* Поп Кръстьо и шифрованата телеграма до Търново. — Векове, 1973, № 3, 70-75; *Панчовски, Д.* Предателите на В. Левски. С. 1996, passim; *Попов, Ж.* Щрихи към биографията на В. Левски. — В: Българско Възраждане. Идеи, личности, събития. Т.1. С., 1995, 294-305; *Стоянов, М.* Вестник *Независимост* за предателството срещу Васил Левски и кой е предателят му. — ГМСБ, 1990, № 16, 59-70; *Стоянов, П. Ив.* Градът Ловеч като център на Българския революционен централен комитет, столица на Васил Левски и роден град на поборника Тодор С. Кирков, Ловеч, 1901, passim; *Страшимиров, Д.Т.* Васил Левски. Живот, дела, извори. Т.1. С., 1929, passim; *Същият.* Левски пред Къкринската Голгота. (Фототип. изд.). С., 1991; *Тилева, В., З. Нонева.* Анкетните записки на д-р Параскев Ив. Стоянов *Материали за историята на град Ловеч.* — ИДА, № 57, С., 1989, 207-322; *Унджиев, Ив.* Васил Левски. С., 1946, passim; *Шарова, Кр.* Събрания на БРЦК в България (септември и ноември 1871 г.) — Векове, 1987, №3, 5-24. /КМ/

ПОП ПЕЙО (вер. София, кр. на 15-първата половина на 16 в., неизв.), религ. деятел, писател, представител на Софийската книж. школа

ПП живее и работи в София — безусловно най-продуктивния бълг. книж. център през 16-ото столетие, излъчил още редица други забележителни личности като Матей Граматик*, Я. Крайков*, Пимен Зографски*. Важна предпоставка за издигането на града като водещо култ. средище е порасналото му адм. значение като столица на Румелийското бейлербейство, което от своя страна довежда до значително демографско и стоп. оживление. Близостта на Рилския м-р, а и на по-слабо засегнатите от осм. завоевание книж. центрове в съседните Македония и Сърбия също допринасят за оформяне на румелийската столица като средоточие на интензивен христ. дух. живот.

ПП обезсмъртява името си с две оригинални творби — *Житие* и *Служба* за новомъченика Георги (наречен така, за да се разграничава от *стария* Св. Георги Победоносец). Историята на Св. Георги Нови, пресъздадена от ПП в *Житието*, накратко се свежда до следното. От страх да не бъде взет за еничарин, *личният момък* Георги рано напуска родното си Кратово и се премества в София, където известно време упражнява златарски занаят. Красотата и добродетелите на младежа обаче не остават незабелязани от софийските мюсюлмани, които много скоро предприемат настоятелни опити да го привлекат към исляма. След решителния му отказ да се помюсюлманчи Георги бива обвинен в охулване на *правата вяра*, съден и изгорен на клада близо до църквата *Св. София* на 11 февр. 1515.

В *Житието* на новомъченика, написано от ПП от позицията на пряк свидетел и участник в събитията от 1515, се промъкват доста автобиографични сведения, които са показателни за манталитета и статута на част от енорийското духовенство в бълг. земи през ранните векове на осм. владичество. Преди всичко ПП се очертава като човек с твърде широк за времето си кръгозор — вещ познавач не само на христ. лит. наследство, но и на мюс. свещени книги; ценител на историята, добре запознат със събития и крупни фигури от недалечното балк. минало; любознателен пътешественик, посетил земи и м-ри, разположени далеч отвъд пределите на София — Влашко,

Срем, Атонските обители, срб. м-р *Раваница*. На второ място, личните контакти на ПП с хора от висшата църк. йерархия и осм. администрация го характеризират като личност с доста високо общ. положение — на Св. гора той седи на една трапеза и беседва със самия Цариград. патриарх Нифон II; в София пък се ползва с уважението и благоразположението на кадията (*съдията*) и както се казва в Житието, *за всичко отиваше при него смело*. Освен това ПП се оказва твърде заможен — той напр. разполага с достатъчно средства, за да си позволи да предлага богати подкупи на осм. чиновници в своя стремеж да спаси мъченика от гибел.

Но безспорно най-впечатляващият момент в *Житието* е активната роля, която в качеството си на енорийски свещеник ПП играе в събитията от 1515. От една страна, ПП се проявява като дух. наставник и вдъхновител на бъдещия светец — посещава Георги в затвора, утешава го, помага му да преодолее естествения човешки страх от смъртта и да прегърне мъченическия венец. От друга страна, свещеникът става водач на всички прояви на христолюбивото софийско гражданство в онези драматични дни — той организира и молитвеното събрание на християните в деня на екзекуцията, и откраднването на тялото от кладата, и погребението на светеца в храма *Св. Марина*.

Всъщност с творбите си, посветени на Св. Георги Нови и най-вече с *Житието*, ПП откликва на един изключително актуален за епохата проблем — ислямизацията. Първата половина на 16 в., която е време не само на бляскави победи на осм. оръжие по европ. и азиатски фронтове, но и време на вътрешна консолидация на Осм. империя под знамето на войнстващия ортодоксален ислям, е белязана с все по-мащабна ислямизация на покореното население. Независимо от формата им — доброволни или насилствени, единични или по-масови — помюсюлманчванията заплашват целостта на християнската общност и откриват път към бърза езикова и култ. асимилация на отстъпниците, като в последна сметка ги откъсват от техния народ. Тъкмо в тази критична обстановка подвигът на младия Георги, възвеличен от ПП, трябва да се превърне в онзи вдъхновяващ пример, който да стимулира верската твърдост на християнството.

Житието почива на изпитани християнски лит. модели — например съдът над новомъченика е реплика на евангелската сцена със съденето на Христос, а образът на тур. съдия, който има искреното желание да спаси мъченика, но не намира сили да се противопостави на фанатизираната мюс. тълпа, без съмнение има за свой архетип евангелския персонаж Пилат Понтийски. Но въпреки тези свои особености, въпреки обичайната за агиографския жанр идеализация на светеца и неизбежните за жанра легендарни елементи, *Житието на Св. Георги Софийски* отразява по един твърде достоверен начин общ. атмосфера от нач. на 16 век.

Поради актуалното си идейно звучене, а и благодарение на други свои достойнства като достъпният език, освежаването на повествованието посредством личните авторови впечатления и преживявания, подкупващият реализъм при изображението и пр., *Житието на Св. Георги Нови* от ПП придобива голяма популярност и се превръща в образец за подражание за сл. поколение софийски книжовници в лицето на Матей Граматик*. С подбора на типажа (за пръв път в нашата средновек. л-ра един обикновен човек от народа — занаятчия — е възведен до ранга на светец!) творбата на ПП бележи важен етап по пътя на демократизацията на българ. л-ра от периода на осм. владичество.

Библ.: *Динеков, П.* Софийски книжовници през XVI век. С. Поп Пейо. С., 1939; *Петканова, Д.* Старобългарска литература. Ч. II. (XIII-XVIII век). С., 1987, 206-211. /ОТ/

ПОП ПУНЧО (Мокреш, Ломско 1745-неизв.), свещеник, книжовник.

Изглежда целият житейски път на този скромен труженик на книж. нива преминава в родното му село Мокреш (Ломско). За личността му се знае само това, че в 1796, откогато датира единственият запазен негов книж. труд, ПП вече седемнадесета г. изпълнява функциите на енорийски свещеник в родното си място.

Книгата от 1796, с който ПП оставя името си за потомците, до голяма степен носи облика на типичен за българ. 18 столетие *сб. със смесено съдържание*, включващ жития на светци, поучителни слова и различни други четива с религ. и нравоучителна тематика. Онова, което го откроява от сродните нему компилативни сб., е преди всичко обстоятелството, че в него е поместена най-ранната известна засега преправка на *История славянобългарска*. В сборника на ПП *Историята* на Паисий Хилендарски* е значително съкратена, но за сметка на това в нея са вмъкнати два текста, които липсват в оригинала и за които е трудно да се каже дали са съчинени от самия ПП или са дело на друг българ. или чужд автор. По-любопитният от тези текстове носи заглавието *Повест за московския цар Петър, когото московците наричат Буро* и е посветен на покръстването на русите. Разказът се базира на средновек. рус. летописи, но борави с тяхната информация прекалено свободно, преплита я с множество легендарни елементи и съдържа очебийни анахронизми. Образът на царя-покръстител например поразително напомня за Петър Велики (1682-1725). Творбата носи силен полит. подтекст и може да се разглежда като израз на крепнещата вяра на българите от 18 в. в осв. мисия на Русия. Неизвестният автор се стреми не просто да убеди читателите си в силата на Русия (*не может ни един цар или крал да победи и да надвие цару московскому*), но иска също да им вдъхне упование за скорошно избавление от *проклетите агаряни* с помощта на *москалите* (московците), които сам Господ бил предопределил *да покорат свите вери и езичници под свою власт*.

Макар че би било — меко казано — пресилено да наречем ПП духовна рожба на *Века на Просвещението*, има все пак у този наш непретенциозен книжовник някои черти, които го родеят с веянията на Новото време. Забележително е, че цели 10 г. преди Софроний Врачански* да успее да отпечата своя *Неделник* (1806), све-

щеникът от Мокреш вече е осъзнал нуждата от *типографисани* книги на говорим бълг. ПП, както сам съобщава, храни амбицията (останала за жалост нереализирана) *да постави на печат* своя сб. Показателно е, също така, че макар в духа на средновек. традиция да се самобичува като *многогрешен* и *недостоен*, ПП на практика демонстрира едно ново творческо самочувствие. Тъкмо като изблик на такъв, по същество възрожд. стремеж към самоизява могат да се тълкуват двата наивистични автопортрета в сб. от 1796, на единия от които авторът се изобразява в характерна книжовническа поза — с разтворена книга и перо в ръка.

Библ.: *Ангелов, Б. Ст.* Съвременници на Паисий. Т. II. С., 1964, 149-167; Народното четиво през XVI-XVIII век. Подбор и ред. *Д. Петканова*. С., 1990, 304-310. /ОТ/

ПОП ХАРИТОН (точно име: Харитон Станчев Халачев) (Габрово, 1830/35-1876, Дряновски м-р), свещеник, революционер, войвода на чета в Апр. въст.

Липсват достатъчно сведения за ранните му г. Завършва първоначално у-ще в родния си град, след което е даден да учи чехларски занаят. Постъпва послушник в Преображенския м-р и 20-22-годишен е подстриган за монах. По-късно е ръкоположен за дякон и йеромонах. През този период се приобщава към рев. идеи. По неизвестни причини се премества в Мъглижкия м-р край Казанлък. В спомените на съвременниците остава с образа на левент, който се носи напето, ходи въоръжен и язди хубави коне. Гиздавият дели папаз става трън в очите на местния тур. дерибей Осман ага, който се заканва да му отнеме коня и оръжието. В последвалия двубой обаче надделява българинът.

Като резултат ПХ, за да бъде подалеч от завистливите очи на своя враг, е принуден да замине за Добруджа, където е приет за свещеник в селата Касапкьой и Караманкьой, Бабадагско. Тук също се проявява неспокойният му нрав и по настояване на дух. власт е задържан и изпратен на заточение в Мъглижкия м-р (1875). По пътя успява да се изплъзне от охраната и дръзко им подвиква: *Много здраве на агите, попът взе горите.*

От този момент насетне се отдава изключително на рев. дейност. Формира малка чета, която действа в Тулчанско, с надеждата да вземе участие в готвеното през есента на 1875 г. въст. в Б-я. След провала на този замисъл емигрира във Влашко и се установява в Браила. В крайдунавския град се свързва с Н. Ганчев Виранолу, дядо Жельо Чернев, Ив. Драсов* и др., с които замисля през пролетта на сл. г. да премине с чета в Б-я. Разбрали за техните намерения, дейците на ГРК ги привличат в общата въст. подготовка. Още от самото начало ПХ е определен за военен ръководител в Първи (Търновски) рев. окръг — факт, който той посреща със задоволство, тъй като познава голяма част от рев. дейци на родния си край.

Сформираната вече чета се разделя на две групи и успява незабелязано да премине Дунав, след което се включва в подготовката за въстание в Търновско. На 28 март 1876 ПХ заедно с първата група от 7 души слиза в Свищов от авст. параход и след няколко дни е вече в Самоводене, Търновско. Тук на 1 апр. се провежда съвещание под ръководството на гл. апостол за Търново Ст. Стамболов*, на което ПХ е определен да работи в Г. Оряховица и околията. Преждевременното избухване на въст. в Копривщица и Панагюрище принуждава и апостолите в Търновско да избързат. ПХ получава задача да оглави въст. в селата по долното течение на Росица. На 28 апр. в Мусина се събират въст. от съседните села Бяла черква, Михалци, Дичин, Вишовград и Голямо Яларе. Изпълнявайки начертания план, ПХ повежда четниците, на брой 192 души, към Габровския балкан, където трябвало да се концентрират всички сили на Търновския рев. окръг. За военен командир е определен поручикът от рус. армия П. Пармаков*, за знаменосец Димитър Атанасов-Русчуклийчето, а във военния съвет влизат също Бачо Киро* и членовете на ГРК Хр. Караминков-Бунито и Никола Мартинов-Червеноводеца и др.

Още при сформирането си четата фатално се забавя, поради което не успява незабелязано да достигне до полите на Балкана. Движението ѝ е разкрито от местните турци, които сформират първите потери и известяват властите. Достигайки Дряновския м-р, въст. са обградени и принудени да поемат боя (29 апр.) с многократно превъзхождащия ги противник, който при това има и помодерно въоръжение, и предимството на по-добрата позиция по високите скали около м-ра. В първите дни четниците се сражават храбро и успяват да държат на разстояние врага. В разгара на битката на 1 май се случва инцидент с фатални последици. В стаята с барут, където ПХ контролира изготвянето на фишеци, влиза четник със запалена цигара. Застанал мирно пред войводата, той превива цигарата в шепата си, но се отронва огънче, което запалва разпилените по пода барутни зрънца. Следва голям взрив, който разрушава м-рската килия. ПХ е обгорен, ослепен и в невъзможност да изпълнява воеводските си задължения. На молбата му да бъде убит, за да не попадне жив в ръцете на турците, никой от четниците не се отзовава. Няколкото дни, преживени в съвместни възторзи и изпитания са достатъчни, за да спечели сърцата на момчетата.

В сл. дни командването е поето от П. Пармаков*, който има добра военна подготовка. Последвалите тур. юруши са безуспешни. На предложението на обсадителя Фазлъ паша да се предадат е отговорено отрицателно. *Ние* — пишат въст. — *сме се повдигнали не против мирното население, не, ние искаме от правителството да ни признае правата като народ и докато не стане това живи няма да се предадем във вашите мъчителски ръце. Ние сме решили да мрем и ще запазим клетвата си. А вие ще бъдете отговорни пред Европа за вашите тиранства.* На 9-ия ден от обсадата, 7 май, м-рът е обстрелван с крупови оръдия, а положението на обсадените се влошава. Вечерта, четниците се прощават с обгорелия войвода и след това правят отчаян опит да пробият обръча. В резултат на кървавия ръкопашен бой 145 от тях загиват и само 47 се спасяват. На следния ден четата е разгромена

и прекратява съществуването си. При превземането на м-ра е зверски заклан ПХ. Дряновският м-р е ограбен, а тленните останки на убитите четници са оставени няколко дни непогребани, за да всяват страх у бълг. население.

Библ: *Калев. Д.* Поп Харитон Халачев. — В: Априлското въстание и Българската православна църква. С., 1977, 223-239; *Косев, К., Н. Жечев, Д. Дойнов.* История на Априлското въстание 1876. С., 1976, 413-419; *Маждракова, О.* Четата на поп Харитон 1876. С., 1963; *Страшимиров, Д.* История на Априлското въстание. Т. II. Пловдив, 1907, 194-197; Т. III, 297-313. /ПБ/

ПОПОВ, Рафаил Добрев (Стрелча, 1830-1876, Одрин), участник в ЦНД, униатски владика.

Рилски монах, дякон на Авксентий Велешки*, през 1861 влиза в Унията. Въпреки последвалата скоро след това дълбока криза в бълг. униатство той остава верен на идеята за приемане върховенството на Ватикана и с неговото име е свързана консолидацията, но при силно редуциран състав, на сключената на 18 дек. 1860 Цариград. уния. След като Йосиф Соколски* през юни 1861 се озовава в Русия, в помощ на българо-униатите *Пропагандата на вярата* насочва мисии на две конгрегации — фр. на Асомпсионистите и пол. на Възкресенците. По този начин фр. Лазаристи, с които са свързани началните стъпки и първите успехи на *бълг. дв. за съединение с Рим,* минават на заден план, запазвайки гл. ангажиментите си за разпространение и поддържане на униатството в Македония. От униатството постепенно се отдръпва и техният довереник Др. Цанков*, създател и първи водач на прокатолическата партия в ЦНД.

Новодошлите мисионери бързо разбират, че изгледите за скорошна и масова конверсия на българите в католицизъм се нищожни и затова се ориентират към други проекти — най-вече подкрепа за бълг. просвета. Пол. мисионери избират за своя база Одрин, където създават прочутата Бълг.-кат. гимн. Французите се настаняват в Пловдив, в който град организират знаменития си колеж *Св. Августин* (1884-1947), най-доброто фр. учебно заведение на Балканите.

Освен това Асомпсионистите фактически поемат ръководството на българо-униатската общност чрез първия си мисионер на Балканите В. Галабер. Той се превръща в гл. съветник на РП, който става свещеник (1862), сетне архим. (1863) и граждански началник на българоуниатите (1864). През 1865 е ръкоположен в сан *епископ* и е назначен за *Апостолически администратор* на *съединените [с папата] българи.* РП прави няколко обиколки из Тракия и Македония, но няма сериозни успехи в усилията си да разшири своето паство. Но така или иначе, след приливи и отливи, и днес оцелява неголяма българо-униатска общност, ръководена от *Екзархия на съединените [с папата] българи* със седалище София.

РП създава и поддържа бълг. у-ще в Одрин. Участник в Първия Ватикански събор (1869-1870). Има двама братя: Продан и Стоян, които му сътрудничат.

Библ.: *Галабер, В.* Дневник. Т.1 (1862-1866). С., 1998, passim; *Кирил, патриарх Български.* Католическата пропаганда сред българите през втората половина на XIX век. I. 1859-1865. С., 1961, passim; *Sofranov. Iv.* Histoire du mouvement bulgare vers l'Église catholique au XIXe siècle. I. Première période. Les origines (1855-65). Roma — New York — Tournai — Paris, 1960, passim. /МГ/

ПОПОВИЧ, Васил Николаев (Браила, 1833-1897, София), учител, писател, изкуствовед, редовен (1884) член (1872) на БКД.

Роден в семейството на преселници от Ямбол. Учи в Браила, писар (1848-1850) в тамошното анг. консулство, получава (1851-1856) гимназиално образование в Киев. До 1858 е студент в Ист.филолог. ф-т на Киевския у-т. Завършва (1858-1861) л-ра в Моск. у-т. Владее рус. и фр. Учител в Болградската бълг. гимн. (1861-1865), във Велес (1872-1874), Пловдив (1874-1878). Сътрудничи със свои поетични и публицистични творби на сп. *Русская беседа* (1859), сп. *Братски труд* (1860), в. *Българска пчела* (1863), в. *Пътник* (1870), в. *Македония* (1871-1872), сп. *Читалище* (1871-1874), в. *Право* (1873), *Периодическо списание на БКД* (1874). Участва в учредяването на БКД. След РТДВ е преподавател във Военното у-ще в София, народен представител във II ОНС (1880-81), учител по бълг. на кн. Александър Батенберг (1879-86), училищен инспектор в Самоков. Един от първите бълг. автори на детска поезия.

Като педагог ВП се отличава с високия си професионализъм и с организаторския талант. Както в Болград, където преподава бълг. , фр. и геометрия, така и във Велес името му е неразделна част от възхода на учебното дело. Под негово ръководство заедно с др. учители Константин Босилков и Й. Ковачев* велешките класни училища са преустроени и се превръщат в първостепенни за цяла Македония. Помага на назначената през 1870 Сава Дудикова (негова съпруга от 1873) да уреди добро дев. у-ще. Спорове с местни консерв. настроени чорбаджии го принуждават да се премести в Пловдив, където е сред най-уважаваните учители.

ВП е между малцината автори (като Теодоси Икономов, ПР. Славейков*) на оригинални драматургични произведения преди Д. Войников*. Неговия стихотворен *Монолог или мисли на владиката Илариона напред да изгори Българските книги от Книгохранителницата на Търновската митрополия* (Цариград, 1860) определено притежава худ. качества. Важно в случая е и това, че сюжетът е взет от съвременния живот.

Още от годините на своята младост ВП се вдъхновява от идеите на Раковски* за изследване на бълг. култ.-ист. наследство. Енергично съдейства за създаване на специални д-ва в Москва — *Братски труд* (около едноименния печатен орган на което се обединяват Р. Жинзифов*, Л. Каравелов*, К. Миладинов*, Н. Бончев* и др.) — и в Браила — БКД, за което работи и по-големият му брат Константин Попович.

С публикациите си (в. *Македония*, сп. *Читалище*, 1871-1872) по повод картината на Н. Павлович* *Аспарух с дружината си на път към Дунава* ВП се явява родоначалник на бълг. худ. критика. Рисуваните от него около 20 акварела и скици с битови сцени и пейзажи плюс един *Автопортрет* до-

пълват образа на един първокласен представител на бълг. възрожд. интелигенция.

Значими възрожд. изяви има и брат му **Константин** (Костаки) **Николаев П** (Ямбол, 1821-1876, Браила), който учи в Одеса и участва в Крим. война, за което е награден с рус. орден. Подкрепя фин. бълг. издания, участва в учредяването (1869) на БКД Дъщерята на последния **Матилда** (Браила, 1850-1925, София) е една от първите бълг. актриси — играе (1868) *царица Ирина* в Добри-Войниковата пиеса *Покръщение на Преславския двор*. Другата му дъщеря **Олга** (неизв.) превежда известния пътепис за Балканите на англичанките Маккензи и Ърби.

Библ.: БП ИНБЛ. Т.3, 557-560; ЕБВИ, 549-550; *Жечев, Н.* Браила в българското културно-национално възраждане. С., 1970, с. 102, 107, 121; *Кънчов, В.* Избр. произв. Т.2., С., 1970, 273-275; ЛК ЕР.Ч.2, 1966-1967; *Силяновска-Новикова, Т.* Васил Попович и началото на българското изкуствознание. — Изв. на Института по Изкуствознание, 1952, № 2, 75-105; *Сюпюр, Ел.* Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX век. С., 1982, с. 192. /ЖК/

ПОПОВИЧ, Райно Събев Стоянов (Жеравна, ок. 1773-1858, Карлово), учител, книжовник.

Първоначално РП учи в Жеравна при брат си, а след това продължава в Сливен, в Солун, на Хиос и в Букурещ (1816-1818), в *Бейската академия* при известния просвещенски преподавател Н. Дукас. Ст. Богориди* му помага да постъпи в тази прочуто грц. у-ще, където РП усвоява *взаимоучителната метода*.

Той приема учителството за свое призвание и по-нататъшната му кариера е доказателство за това. РП става учител в Котел (ок. 1812, 1819-1826), Жеравна (1826-1828) и в Карлово (1828-1852), а към края на живота си за кратко в Калофер, Сопот и в Пловдив (1853-1855).

Неговото име на прочут *елиногречески учител*, както сам се назовава, се свързва най-вече с преподавателската му дейност в Карлово. Идеите си за образованието той излага в предговора на преведената от него книга *Христоития или благонравие* (1837). Това съчинение е интересно по много причини. В него се разкриват възгледите на РП за реформиране на образованието — да се замени килийното у-ще със светски тип у-ще. Предговорът е вид апология на учението и книж. дейност (*Учението е по скапо от златото, по многоценно от солнцето*), но същевременно РП смята, че то не е самоцел, че у-щето трябва да изпълнява и нравствени и възпитателни задачи. Именно затова той превежда *Христоития*-та, която е широко разпространен жанр и представлява общодостъпен кодекс за поведение в обществото.

РП е горещ привърженик на елинската култура и образованост като основа за създаване на бълг. л-ра. По този въпрос той влиза в полемика с В. Априлов*. Спорът им отразява две осн. тенденции в развитието на новобълг. просвета през 40-те г. на 19 в. Априлов е радетел за ориентиране на бълг. просвета към рус. и слав. книж. традиция и предвижда опасност от денационализация в резултат на грц. влияние върху бълг. образование. Въпреки че РП е привърженик на елинската насока, той допринася изключително много за развитието на бълг. просвета и у-ще. *Елино-бълг. у-ща*, които основава в Котел и Карлово, са двустепенни. Първоначално се усвоява родният език, а едва във втората степен се учи на грц. *Христоития*-та пък е написана на говорим бълг. и изобщо в съчиненията си той е по-близо тъкмо до този език, въпреки че го нарича *слав.-бълг.* Както Неофит Рилски* и РП е защитник на членната форма. Двамата книжовници поддържат дългогодишна кореспонденция и през 1838 се срещат в Рилския м-р.

Убеждението на РП, че познаването на грц. образованост не води до загуба на нац. самосъзнание се потвърждава не само от собствения му жизнен път, но и от дейността на някои от неговите ученици. Техният списък е дълъг и сред тях са имена като д-р П. Берон*, Ан. Кипиловски*, Б. Петков*, Раковски*, Г. Кръстевич*, братя Евл. и Хр. Георгиеви*, Ив. Богоров* и др. С мнозина от тях учителят поддържа дългогодишни връзки. Знае се, че някои, като напр. Раковски, по време на учението си живеят в дома му и тяхната привързаност продължава и след раздялата им. Повечето от учениците му са разпространители на изданията на своя учител. Някои му помагат и в книж. дейност. Напр. Г. Кръстевич преглежда преводите на своя бивш учител.

Сред трудовете, които РП оставя, са и преводите на *Есопа фригийскаго баснотворца басни или приказки* (1854), превод (останал в ръкопис) на *Робинзон Крузо*, чернова на ист.-географски очерк за Карлово и др.

РП е женен за Анастасия — от фамилията Гешови* — и има четири дъщери и един син — Т. Райнов*.

Библ.: *Нешев, Г.* Българи гарибалдийци. С., 1965, 54-62; *Славейков, П.Р.* Райно Попович. — ПСп, 1885, XIV, 296-300; *Снегаров, И.* Райно Попович. С., 1959; БП ИНБЛ. Т. 2, 395-411; *Славчев, Н.* Теофан Райнов като революционер и възрожденец. С., 1940; *Унджиев, И.* Карлово. История на града до Освобождението, С., 1968, 89-101. /ЕД/

ПРОТИЧ, Петър Димитров (Търново, 1822-1881, София) лекар, общественик, поет, спомагателен (1869) и дописен (1881) член на БКД.

Произхожда от видно, образовано и състоятелно търновско семейство. Баща му — Димитър Поппетров, преселник от Кратово, е бегликчия и търговец, майка му е дъщеря на имотния търновски търговец х. Сава х. Илия Казанлъклиоглу и по-малка сестра на д-р Н. Пиколо*. Първоначалното си образование ПП получава в грц. у-ще в родния си град, а през 1839 заминава за Атина, където завършва гимн. Следва медицина в Монпелие (1844) и Париж (1845-1850). Завършва мед. си образование със защита на докторска дисертация (*Des phlegmons de la fosse illiaque interne*. Paris, 1850, 51 p.). В Париж членува в пол. д-во, оглавявано от А. Мицкевич.

След дипломирането си ПП се установява в Румъния, където започва да практикува най-напред като лекар на затворите в Мунтеня (1851). През сл. г. е назначен за инспектор на болниците за венерически заболявания,

а в 1854-1860 е общински лекар в Мъркуца, където завежда психиатричното отделение на местната болница. През 1860 ПП става проф. по хирургия в Нац. у-ще по медицина и фармация в Букурещ (преименувано през 1869 в Мед. ф-т в Букурещ). Оглавява катедрата по хирургическа патология до заминаването си за София през 1879. През 1862, заедно с видния бълг. лекар и учен д-р Г. Атанасович, също проф. в Нац. у-ще по медицина и фармация в Букурещ, е избран за член на Висшия мед. съвет към Гл. дирекция на санитарната служба, съставен от 9 души. Взима участие в изработването на инструкции и правилници за дейността на лекарите и мед. у-ща в Румъния. Още през 1859 е включен в комисията за събиране на материали и за редактиране на първата рум. фармакопея. ПП е член-основател на Научното мед. д-во в Букурещ (1863), председателствано от д-р К. Давила и на в. *Румънски лекар*.

Със съдействието и застъпничеството на ПП и Г. Атанасович между 1862 и 1877 в Букурещкото мед. у-ще се записват 63 българи. Към грижите на ПП за подготовката на млади сънародници за лекарското поприще и за развитието на санитарното дело в родните места трябва да се отбележи и участието му заедно с Хр. Георгиев*, Г. Атанасович и др. в *Ефорията* на Търновската болница. ПП замисля и създаването на бълг. мед. у-ще и ф-т. След Осв. работи като лекар в Б-я. Член е на Първия мед. съвет (1879-1880).

ПП не остава настрана и от борбите за нац. независимост и култ. напредък на своя народ. Още като гимназист в Атина се включва в т.нар. Мак. д-во на учещите се там българчета, а като студент в Париж участва в групата образовани българи, които търсят пътища за просвета и подобряване положението на сънародниците си. През 1853-1856, в Букурещ, е един от инициаторите за учредяване на бълг. организация за набиране на доброволци в рус. армия през Крим. война. Участва непосредствено и в акцията по набирането на доброволците. От учредяването му (9 март 1854) ПП е член на настоятелството на Средоточното попечителство, преобразувало се след 1862 в ДД (наричана още *Комитет на старите*), чиито убеждения споделя. Спомоществовател е за издаването на *Българска дневница* на Раковски* в Нови Сад. Член е на к-тета (1872) по управление наследствата на д-р П. Берон*, на М. Кифалов и на други дарители за бълг. просвета и за др. благотв. цели. ПП е член и на бълг. делегация, връчила в Сан Стефано послание на рус. имп. Александър II (1855-1881). Надарен с поетичен талант, ПП е автор на стихове на бълг., рум., грц. и фр. Участва с първото си печатно стихотворение *Състоянието на някои български училища* в *Забавник за лето 1843 от Конст. Огнянович, печатан в Паризе, в типографии братиев Х. Дидот* (1844). Печата стихотворения в *Цариградски вестник*, *Отечество*, *Стара планина*, *България*. Поетичните му творби са събрани в две стихосбирки *Poesii* (1875) и *La voix de la Bulgarie* (1879).

Библ: БВК, Т. 1, с. 299; ЕНБВЛ, с. 555; *Жечев, Н.* Д-р Карол Давила и българите. — В: Сб. в памет на А. Бурмов. С., 1973, 285-303; *Стефанов, В.* Българската медицина през Възраждането. С., 1980, 148-149; *Коледаров, П.* Неизвестни писма на д-р Никола С. Пиколо до д-р Петър Д. Протич. — В: Сб. Никола Пиколо. С., 1968, 279-354. /СЯ/

ПУЙО ВОЙВОДА (Бойница, Видинско, неизв.-1849, Видин), бунтовник.

Участва в Нишкото въст. (1841). В 1848 създава чета и започва да готви въст., като търси подкрепа от сърбите. През апр. 1849 ПВ вдига Бойница на бунт, след това превзема и опожарява тур. застава при Големаново, Видинско, и минава в Сърбия. Оттам по искане на турците е върнат обратно и хвърлен във видинския затвор, където умира.

Библ.: ЕБ. Т.5, с. 578. /МГ/

ПУЛЕВСКИ, Георги М. (Галичник, Дебърско, ок. 1820-94, София), строител, участник във въоръжените борби срещу турците, книжовник, македонист.

През 1862 се озовава в Белград и няколко г. престоява в сърб. войска, а после се прехвърля в Румъния. Води чети в Сръб.-тур. война (1876), в РТОВ и в Кресненско-Разложкото въст. (1878-1879), в което е и член на Военния съвет. Сетне се установява в София.

Под влияние на Раковски*, с когото трябва да се е запознал в сърб. столица, ГП започва да се занимава с история и фолклор, проявявайки се като отчаян романтик. Без образование и в търсене на *свръхславно* минало като компенсация за окаяното настояще той скоро се увлича по македонизма. Тази историко-романтична доктрина възниква като функция на името *Македония*, което, лансирано най-напред от гърците, през 40-70-те г. на 19 в. все повече се налага в бълг. топонимика за сметка на названието *Долна България*, с което тамошното славоезично население дотогава нарича земята си. По-изостанали, но честолюбиви и склонни към екзалтация, вместо *долно-българи* някои от тях започват да се изтъкват като *македоно-българи*, претендирайки по този начин, че в техните жили тече от кръвта на древните македонци, които при Александър Велики бяха създали славна световна империя. *Ние не сме по-долни българи от горно-българите, ние сме най-добрите българи!* — декларират гръмко първите македонисти и искат равни позиции с останалите си сънародници в нац. дв. и особено в нац. език. Така се ражда един вид *архибългарски македонизъм*, чийто създател най-вероятно е К. Шапкарев*, който например през 1868 издава *Българскый Буквар на наречие по-вразумително за македонските българи*, снабдявайки го с един вид катихизис по национална самоидентификация, където между другото се казва: *Питание: А по народност що си? Отговор: По народност съм българин. Питание: Защо? Отговор: Защото съм роден от татко и майка българе и говорам (зборувам) български.*

Затрудненията да се включи Македония първо в диоцеза на възстановената в 1870 нац. бълг. църква, а сетне — и в границите на Третата бълг. държава, придават скоро на този македонизъм не без помощта на Сърбия и отчасти на Русия небългарска насоченост. *Ние не сме българи, ние сме македонци!* — заявяват

с апломб охридски *долно-българи* в 1871, когато става ясно, че трудно македонските епархии ще влязат в състава на Екзархията. По-сетне обаче се разбира, че този македонизъм, тъй като е лишен от здрава положителна основа, може да съществува само като остър негативизъм, като антибългаризъм. Така първоначалният компенсативен *архибългарски* македонизъм показва тенденции за постепенна еволюция към остър *антибългаризъм*, който днес е официалната държавна идеология на Република Македония. Склонни към екзалтация, но лишени от общ. сили, за да се придържат трайно към крайни решения, македонистите обаче при нужда лесно сменят тези два полюса. Такъв етнически опортюнизъм е особено характерен за например един Кръстьо Мисирков, смятан официално за *баща* на *македонския* език.

С книж. си дейност ГП отразява тъкмо прехода към *сепаратистичен македонизъм*. Явно опонирайки, но и в същото време подражавайки терминологично на Паисий Хилендарски*, той съставя една обемиста (1 668 стр.) *Славяно-македонска история*, два речника, една песнопойка и пр., в които патетично — и за сметка на *България* — афишира името *Македония* и неговите производни: *с[лавяно]-македонски* език, *Македонска песнарка*, *Самовила Македонска* и пр., а през 1888 за кратко създава в София и една *Славянскомакедонска книжевна дружина*.

Днес в Република Македония ГП, чийто книж. трудове са лишени от худ. или научна стойност, е смятан за *веројатно нај-интересната личност во македонската културна и национална прередба [=възраждане] до Мисиркова*, за *нашиот Раковски*, за преломен момент (*меѓник*) в оформянето на *македонската* нац. идея. (Бл. Ристовски).

Библ.: ЕБ, Т. 5, с. 578; Дойнов, Д. Кресненско-Разложкото въстание 1878-1879. С., 1979, passim; Речник од три језика С. Македонски, Арбански и Турски. Књига II. Написао Ђорђе М. *Пулевски* Мијак Галички. У Београд, 1875; *Пулевски, Ѓорѓија*. Одбрани страници. Избор, редакција, предговор и забелешки *Бл. Ристовски.* Скопје, 1974; *Ристовски, Бл.* Ѓорѓија Пулевски и неговите книшки *Самовила Македонска* и *Македонска песнарка*. Скопје, 1979; *Тодев, Ил.* Единство на възрожденските процеси сред славяноезичното население в трите историко-географски области Мизия, Тракия и Македония през 18-19 в. — В: *Тодев, Ил.* Триъгълник на надеждата. s.a.l. [С., 1994], 10-65; *Същият.* Митът *Македония*. — В: Демократически преглед, кн. 34, Зима '97/98, 554-563. /ит/

ПУНИН, Манчо (Бистрилница, Монтанско, неизв. — неизв., Кюприя, Демирхисарско, Македония), бунтовник.

През май 1836 срещу произвола на тур. аги се вдигат българите от Пиротско, Царибродско, Драгоманско и Берковско и избират за свой ръководител МП, по чието име въст. бива наречено *Манчова буна*.

Това е един от поредицата селски бунтове в Сев.-зап. Б-я, останали в историята като *Берковско-Пиротски въст.* (1834-1837). Те имат сходни причини, ход и резултати. Причините са: възникване, при отмяната на спахийската система през 30-те г. на т.нар. господарлъци, произвол на местните тур. власти, небезкористни обещания за помощ от страна на сърбите, които при това по подобен начин добиват свое автономно княжество. Бунтовете са стихийни, въстаниците — слабо въоръжени и почти без никакви успехи на бойното поле. Срб. правителство като правило играе двойствена роля. То насърчава брожения с надежда да си присъедини някоя и друга бълг. територия — както става през 1833 със земите между Българска Морава и Тимок. Но когато бунтовете започват, сърбите се отмятат, прибягват до репресии и издайничества пред турците, като в същото време се стремят да влязат в ролята на посредник между въстаниците и В. порта, та по този начин хем да демонстрират верноподаничество, за да извлекат някоя отстъпка от султана, хем да запазят доверието на българите. Всички *Берковско-Пиротски въст.* са лесно потушени и с нищо не подобряват участта на бълг. население.

В *Манчовата буна* участват ок. 3-4 х. селяни, като само ок. 150 от тях имат оръжие. Те блокират пътищата, прогонват субашиите от селата и провождат пратеници в Сърбия за помощ. Пратениците първо са арестувани, после освободени и върнати обратно с препоръката въстаниците да се смирят и да търсят удовлетворение за своите искания чрез молби до висшестоящите тур власти. Това разколебава селяните и те след благоприятни обещания от страна на Румелийския валия се пръсват, а компрометираният водач МП се прехвърля в Сърбия, където доживява дните си.

Библ.: ЕБ. Т. 5, с. 580; *Маринов, Д.* Политически движения и въстания в Западна България. — СбНУНК, 1890, № 2, 77-81. /МГ/

ПЪРВАНОВ, Никола (Лом, 1837-1872 Виена), учител, книжовник, филолог.

Роден в бедно семейство. Учи в местното у-ще при Кр. Пишурка*. Под ръководството на своя учител допълнително взема уроци по срб. и фр. и се запознава с произведенията на европ. л-ра. С моралната и материална подкрепа на Пишурка и на своя вуйчо поп Пенко завършва с отличие Белградската класическа гимн. (1863). До 1866 е студент в Ист.-филолог. ф-т на тамошния у-т, където по думите на Петър Берковски *благодарение на неговите умствени способности, трудолюбие и примерно поведение той минаваше там за пръв ученик между всички ученици във всяко отношение. Като такъв той служеше за гордост на учените българи, но той се отличаваше помежду ни и като българин.* В срб. столица НП е във връзка с Раковски* и живо се интересува от неговите идеи и публицистика. Противопоставя се на преселването на българи в Крим (сп. *Български книжици*, 1861). Поддържа постоянен контакт със свои земляци, между които известните бълг. хайдути Илью войвода*, Ив. Кулин*, Цеко Петков*. Редактира в. *Въсток* (1865). Отстоява идеите на Раковски в редица материали по църк. въпрос и бълг. ист. минало. Популяризира делото на Св.Св. Кирил и Методий и значението на ши-

рока и съобразена с европ. постижения нац. просвета.

Дълбоко убеден, че българите трябва да множат своите просветни средища, НП развива в своята белградска квартира читалищна дейност. Пред бълг. ученици, студенти и занаятчии изнася сказки от областта на културата и политиката. Един от неговите слушатели си спомня, че благодарение на тези сказки *опознава себе си като българин и човек*. Със своята висока култура и патриотична дейност НП е всеизвестната авторитетна личност от бълг. колония в Белград, особено сред десетките ученици и студенти. Той е ръководител на тукашното бълг. ученическо д-во *Съединение*. Не приема добре платеното учителско място в гимназиите в Белград и Крагуевац.

С желанието да допринесе *каквагоде полза на милото наше отечество* е учител (1866-1871) в Лом. Въвежда класно образование. Основава дев. у-ще, ученическо д-во *Зора* (1868). Насърчава появата на женското д-во *Помощник на българската просвета* (1868). Чрез печата настоява за промяна на мястото на жената в общ. живот — *от подземна клетница* да се издигне до образована и полезна участница в съвременното общество *и за после предвидените духовни и светски нужди* (в. *Македония*, 1870). Още с идването си е неизменен председател на ч-ще *Постоянство*. В очите на ломската общественост той се издига благодарение на крайно порядъчния си личен живот. Неговият първи биограф и съгражданин Димитър Маринов пише, че с личното си поведение НП не дава и най-малък повод за неодобрение: *в кафене не стъпваше, карти, табла, билярд не играеше; тютюн не пушеше, постеше не само през постите, но и в сряда и петък*. При това е усърден църковник, но престижът на младия учител и общественик нараства и в резултат на активното му участие в дв. за независима църковна йерархия. Единодушно е избран за представител на Видинска епархия на Църк.-народния събор (1871) в Цариград. Сътрудник (1861-1872) на сп. *Български книжици* и сп. *Читалище*, както и на в-ците *Время*, *Македония*, *Отечество*, *Право*. Автор на *Буквар за българите в Македония* (1862), *Граматика за новобългарския език* (1868), *Бележки върху граматиката на новобългарския език* (1868) и *Извод на българската граматика* (1870). Умира от туберкулоза.

В областта на публицистичното и книж. дело НП е с ярка изява по проблемите на бълг. филология. Той е сред първите възрожденци с широки филолог. интереси и култура, които поставят въпросите за езика на научна основа. Поддръжник е на фонетичния правопис. Изтъква необходимостта л-рата *да се крои по изговора* и да е в близост с живия съвременен говор. Търси връзката между човешката личност и развитието на езика, както взаимодействието между език, л-ра, култура. В други свои публикации дискутира въпроса за опазване чистотата на езика. Интересува се от проблемите на европ. езикознание и самостоятелно разглежда (в. *Македония*, 1870) проблемите на фр. и нем. ортографии. С преводите си от срб. и нем. на съчинения на Зигмунд Милковски, Феликс Каниц и Павел Шафарик върху бълг. история и етнография допринася за обогатяването то на възрожд. книжнина и познанията върху нац. история и култура. Сам той се вълнува от всички сфери на *напредъка на людския живот*. В шест поредни бр. на в. *Македония* (1871) обнародва свои пътеписи с наблюдения върху природата, пейзажа, етнографията, соц. картина, както и върху просв. живот в пътуванията му от Видин, Русе, Варна до Цариград. Пак в интерес на напредъка на *народните дела*, на които отдава знания, воля, труд и постоянство. НП превежда за широката читателска публика материали за *Възпитанието на търговците в Америка*, *Изкуството да стане човек богат*, *Важността на земеделието* и др. (в. *Время*, 1866, в. *Македония*, 1868, 1870). Лаконично Л. Каравелов* определя значението на делото и заслугите на този деец на бълг. култ.-нац. дв: *Първанов беше голям патриотин. Вечна му памет!*

Библ.: *Гайдаров, Г.* Никола Първанов. (Живот и дейност). С., 1932; *Леков, Д.* Никола Първанов. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 503-510; *Минков, Цв.* Никола Първанов. Живот и дейност. — В: Юбилеен сборник на Ломското гражданско читалище *Постоянство*. 1856-1926. Лом, 1927, 69-79. /ЖК/

ПЪРЛИЧЕВ, Григор Ставрев (Охрид, 1830-1893, Охрид), учител, поет, преводач.

От бедно семейство, а и наскоро след неговото раждане баща му умира. Една 4-годишен започва да изучава грц. В продължение на сл. 14 г. учи в родния си град, където по думите му гръкоманията стига дотам, че *които знаяха гръцката граматика, се почитаха за велики и свещени хора*. Между десетте учители, работили по това време в Охрид, нито един не се оказва на равнището на Д. Миладинов*, под чието ръководство ГП опознава великолепието на поезията на Омир, получава първите си знания по математика, ит. и фр.

Меланхоличен по природа в годините на най-ранната си младост, той се интересува единствено от *Омировите хубости* и силно привързан към майка си, към която изпитва дълбока синовна обич и преклонение. Още като ученик, както пише, има свой девиз: *съвършенство или смърт*. Постигнал сериозен напредък в грц. език и л-ра, приема (1849) учителско място в Тирана. На сл. г. със скромните си спестявания заминава за Атина и става студент по медицина, но умът му е другаде: *тъй като не бях влюбен в медицината* — изповядва той, — *често пишех стихове и ги излагах по черните дъски на университета и с благодарение слушах похвали*. Сред атинските му преживявания най-силно се откроява нараненото му нац. самочувствие от презрителното отношение на неговите състуденти от бълг. му произход и бедното му облекло.

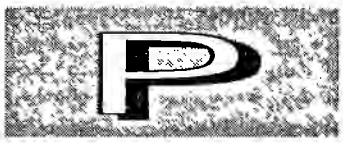
В Атина той присъства на награждаването на поета Залокоста с лавров венец на конкурс за поезия и е дълбоко убеден, че подобно признание е най-голямата награда за твореца. След приключването на учебната г. учителства в Белица, Охридско (1850-1852), Прилеп (1852-1856), Охрид (1856-1858). 1 г. по-късно отново е в Атина, за да продължи образованието си и постига най-съкровената си мечта — през 1860 спечелва наградата на ежегодния кон-

курс с поемата си Ὁ Αρματολός (*Войводата* или *Сердарят*). Високото отличие му е присъдено от комисия с членове ректорът на Атинския у-т В. Икуменидис, проф. К. Папаригопулос и проф. Ал. Рангавис. По този повод ГП заявява: *В гръцката столица се прослави българското име.* Окрилен от успеха, той усилено работи върху втората поема *Скендербей*. И двете поетични произведения са в стила на Омировата традиция, но сюжетите им са от живота на българите в Македония и от историята и бита на алб. народ. Повечето от героите, особено във *Войводата*, са от бълг. народно творчество.

В Атина ГП твори напълно пренебрегнат от гърци и гръкомани, заради отказа му да следва сляпо елинизма и да пренебрегва своята народност, която обича *повече от живота си.* Вестта за трагичната гибел на бр. Миладинови* окончателно затвърдяват решението му да напусне Гърция и да се посвети на своето отечество. Установява се в Охрид (1861-1876), където като учител развива плодотворна дейност за въвеждането на бълг. в църкви и у-ща, и специално заминава за Цариград (1868) при Ив. Найденов*, за да изучи добре бълг. Усилията му да изкорени грц. от просв. и религ. средища срещат острата съпротива на фенерското духовенство начело с владиката Мелетий. ГП е арестуван и затворен в Дебър (1868-1869).

Понесените страдания не пречупват волята му и от края на 60-те г. в Охрид родната реч навлиза в у-щата, празничните проповеди и речи на учители и общественици. Делегат е на учителския събор в Прилеп (1871). Като писател ГП изоставя грц. Лит. му творби на бълг. (превод на части от *Илиада* и стихотворения) са на архаичен и изкуствен език за разлика от неговата *Автобиография* (1885), която е жив и вълнуващ разказ, написан с усет към живото и вълнуващо въображението слово. До своето пенсиониране ГП учителства в Струга, Габрово, Битоля, Солун (1883-1890), където неуморно продължава да служи на бълг. нац. просвета и да издига бълг. нац. самочувствие.

Библ.: *Пърличев, Г.* Избрани произведения. С. 1980; *Топалов, К.* Григор Пърличев. Живот и дело. С.,1982. /ЖК/

РАДУЛОВ, Сава (Стойно) **Илиев** (Панагюрище, ок. 1817-1887, Варна), учител, книжовник. Съосновател, спомагателен (1869) и дописен (1884) член на БКД.

Произхожда от бедно семейство и от дете е даден да изучава занаят — мутафчийство. Образование получава в местното килийно у-ще, поддържано от Зографския метох. Отива на поклонение до м-ра *Зограф* и там се замонашва, като приема името *Сава*. През 1835 придружава един панагюрски духовник до Смирна, който го праща да учи в тамошното грц. у-ще. Там прекарва около пет г. (1835-1840) и се запознава с К. Фотинов*, който оказва влияние върху книж. му интереси.

След това се връща и става учител в Панагюрище (1841-1842), където преподава по *взаимоучителната метода* и открива първото класно у-ще. Сред учениците му е и бъдещият книгоиздател Хр. Г. Данов*, с когото поддържа дългогодишна връзка. Според някои сведения след първото учителстване в Панагюрище отива отново в Смирна. Смята се, че учи и в богосл. у-ще на о. Халки (1842-1843). В края на 1843 присъствието му в Смирна е документирано на страниците на няколко учебника, които издава там. След това се връща в Панагюрище и даскалува от 1846 до 1848 или 1849. Заминава в Русия и учи в *Ришельовския лицей* в Одеса (1849-1853).

По-нататъшната му съдба го отвежда в Болград, където прекарва доста г. Първоначално става учител в осн. у-ще (1853-1858). Негова е заслугата за въвеждане на обучение на бълг. там. Той е и сред инициаторите за откриване на бълг. гимн. в Болград през 1859, чийто временен директор става за кратко време (1859). След това продължава да учителства до 1861, когато е уволнен от директора Д. Мутев*, с когото има недоразумения. СР продължава да съдейства за поддържането на Болградската гимн. като управител на пансиона и печатницата към нея (1864-1868). Той открива и своя книжарница в Болград.

Патриотичната позиция на СР се откроява и от негативното му отношение към изселването на българи в Русия в нач. на 60-те г., когато се солидаризира с Раковски* по този въпрос. Той поддържа кореспонденция с Н. Геров*, Н. Палаузов*, М. Дринов*, Хр. Г. Данов* и др., с които обсъжда повечето общ.-култ. задачи, които стоят пред българите по това време.

След Осв. СР живее във Варна, където работи в печатницата на Вл. Блъсков*. Спестяванията си завещава на М-вото на просветата за учредяване фонд за издръжката на един панагюрски младеж.

Той сътрудничи с дописки на повечето възрожд. в-ци. Автор и преводач е на 18 книги, повечето от които са предназначени за нуждите на бълг. у-ще. Такива са: *Стихийни уроци землеописания* (1843); *Стихийная аритметика* (1843); *Нравоучение за децата* (1853); *Всеобща география* (1858); практически методи за изучаване на рум. и фр. др. Интерес представлява и трудът му, засягащ защитата на бълг. права в Румъния — *Постановления за българските колонии и височайши хрисовули за тяхното основание и потвърждение* (1864). В някои от предговорите на своите издания СР взима отношение и към споровете за бълг. книж. език. Той е поддръжник на етимологичния правопис, чиято основа е старобълг. писмена традиция, който обаче трябва да се съгласува с живата разговорна реч. СР е един от първите книжовници, които се придържат към правилото за ятовия преглас.

Библ.: *Велев, С.* Златна книга на дарителите за народна просвета. Кн. 1. Пловдив, 1907, 391-404; *Горински, Н.* Сава Радулов. — В: Панагюрище и Панагюрският край в миналото. Т. II. С., 1961, 102-128. *Шопов, П.* Сава Радулов и неговото завещание. — Уч.пр, 1898, 3, кн. 12, 1311-1322. /ЕД/

РАЗБОЙНИКОВ, Станко поп Анастасов (Мустафа паша, дн. Свиленград, 1846-1889, Кавакля, дн. Тополовград), учител.

Учи в Мустафа паша и в Одрин, учител в родния си град (1875-1876). Има дописки в печата. Развива театрална и читалищна дейност.

Според някои сведения се среща с Левски* и участва в местния рев. к-т (осн. вер. от Апостола през есента на 1872). Арестуван за кратко по време на Апр. въст. Адм. служител след Осв. Неговият племенник Анастас Сп. Разбойников е участник по-късно в борбите на българите от Одринско за осв. и обединение и има научни изследвания за възрожд. минало на Тракия, между които и една книга за родния си град (*Миналото на Свиленград. История на града до 1903 година. С., 1990*).

Библ.: ЕБВИ, с. 564; *Тодев, Ил.* Българско национално движение в Тракия 1800-1878. С., 1994, с. 10, 317-321. /МГ/

РАЙНОВ Попович, Теофан (Карлово, 1837-1910) търговец, революционер.

Син на Р. Попович*. Първоначално учи при баща си в Карлово, а след това продължава в Пловдив при Н. Геров* (1851-1855). Като свършва ученето си, заминава да работи в търг. кантора на сродниците си бр. Гешови* в Цариград (1855-1858). От 1858 отива да учи в търг. у-ще във Виена и едновременно практикува в търг. кантора на вуйчо си Хр. Д. Гешов* там, а след смъртта му става самостоятелен търговец (1860). Във Виена ТР се свързва с пол. и ит. революционери емигранти. Той поддържа връзки и с Раковски*, който е ученик на баща му и по негово настояване през 1862 отива на о. Малта, откъдето се включва в похода на Дж. Гарибалди към Рим. Целта му е да схване организацията на гарибалдийските дружини, за да приложи знанията си по-късно бълг. нац.-осв. дв. След похода ТР се връща във Виена, където през 1863 се оженва за Е. Манова. През 1864 фирмата *Гешов-Райнов* фалира. ТР е обвинен в умишлен фалит и е задържан около 1 г. Разказва се, че майка му отива в авст. столица, среща се лично с имп. Франц Йосиф (1848-1916) и го освобождава.

След това ТР се връща в Осм. империя. Живее за кратко в Пловдив и Цариград (1866-1867). Става сътрудник на тур. разузнаване, създадено през 60-те г. под ръководството на великия везир Али паша, но на практика българите, които участват в него, използват дадените средства за подпомагане на рев. в-ци и замислят финансиране на бълг. въст. Неговите прояви предизвикват противоречиви оценки сред съвременниците, но патриотичните му намерения са извън всякакво съмнение. ТР поддържа връзки с ТЦБК, Л. Каравелов*, В. Левски*, И. Касабов* и др. Той членува и в *Млада България*, от чието име се среща в Женева с Херцен и посещава Мацини в Лондон през 1869. Там те обсъждат възможностите за създаване на балк. федерация — идея, доста популярна през 60-те г. на миналия век.

По-нататъшната кариера на ТР ни го показва като чиновник в телеграфната служба и железниците в Пловдив през 1872-1876. Заподозрян от властите, той избягва в Триест и оттам се прехвърля в Букурещ. Участва в РТОВ като служи в рус. командване.

След Осв. е окр. управител в Карлово и префект в Пловдив.

Библ.: БП ИНБЛ. Т. 2, 395-411; *Нешев, Г.* Българи гарибалдийци. С., 1965, 54-62; *Славейков, П.Р.* Райно Попович. — ПСп, 1885, XIV, 296-300; *Славчев, Н.* Теофан Райнов като революционер и възрожденец. С., 1940; *Снегаров, И.* Райно Попович. С., 1959; *Унджиев, И.* Карлово. История на града до Освобождението. С., 1968, 89-101; *Шарова, К.* Опит за реконструкция на незапазени писма на В. Левски, Л. Каравелов, Г. Живков, Д. Хр. Попов и др. от края на 1870 и началото на 1871 г. — ИДА, кн. 51-53, 1986-1987, passim. /ЕД/

РАЙЧЕВ, Ванката (Иван) **Попхристов** (Христович) (Габрово, 1843-1868, Канлъдере, Търновско), поручик от рус. армия, революционер.

Житието на ВР е кратко, но славно. Роден е в семейството на поп Христо поп Илиев. Учи при Цв. Самарджиев, Хр. Костович и Т. Бурмов*. В 1859 заминава за Русия и със стипендия на Слав. к-т завършва реална гимназия, сетне постъпва (1864) в Александровското военно у-ще в Москва. Бие се като рус. офицер срещу размирните планинци в Кавказ.

В 1866 се уволнява по *домашни причини* и се установява при брат си в Плоещ. По това време там се изгражда клон на ТБЦК, на който ВР става един от най-активните членове. [Съ?] автор на брошурата *Раните на България*, сътрудник на в. *Народност*. Влиза в четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа като *писар*, но фактически е един от ръководителите. Съставя нейния устав и обучава четниците във военно дело. Великолепно подготвен, той се проявява като отличен командир и храбър воин. Самоубива се, за да не попадне в ръцете на турците, след като е тежко ранен в битката при Канлъдере. Л. Каравелов*, негов приятел от Москва, му посвещава стихотворение, където между другото се казва: *Ти умря юнашки// За своето племе// И посея редом// За свобода семе.*

ВР има двама по-големи братя: Райчо Попхристов (Попович), търговец, участник в рев. дв., и **Илия Христович** (Габрово, 1834-1882, Варна), учител, книжовник. Възпитаник на Габровското у-ще, сетне получава дух. образование в Русия, където се сближава със славянофилите. В 1862 се връща като учител в Габрово, където прави полезни нововъведения. Учител още в Русе, Свищов, Севлиево, Петропавловската дух. сем.

Библ.: ЕБВИ, с. 689; *Йонков, Хр.* Двамата офицери. С. 1971, 7-69; *Маркова, З.* Четата от 1868 година. С., 1990, passim. /МГ/

РАКОВСКИ, Георги Стойков (истинско име: Съби Стойков Попович) (Котел, 1821-1867, Букурещ), публицист, писател, историк, етнограф, създател на организираното рев. дв.

Роден в богатото семейство на чорбаджи Стойко Попович — буден и авторитетен терзия, водач на местните еснафи в борбата им срещу злоупотребите на котленските чорбаджии. Родственик на Богоридиевци*, племенник на Г. Мамарчев*. С подкрепата на Ст. Богориди* получава солидно образование в родния

си град, в Карлово (1834-1835) при Р. Попович* и в грц. *Велика народна школа* в царигр. квартал Куручешме (1837-1840). Владее тур., грц., фр., рум. По време на обучението си в тур. столица се сближава с Иларион Макариополски* , Неофит Бозвели*, С. Доброплодни*, Г. Кръстевич*, както и с дейци на пол. емиграция, ръководена в Турция от Михаил Чайковски (Садък паша).

Членува (1841) заедно с Иларион Макариополски в основаното в Атина Мак. д-во. Участва в Браилските бунтове (1841-1843). Заловен от местните власти и осъден на смърт. Избягва смъртното наказание като грц. поданик. С помощта на грц. посланик в Цариград заминава за Марсилия. 1 г. и половина по-късно се завръща в Котел. Наклеветен от местните чорбаджии, е осъден заедно с баща си на затвор в Цариград (1845-1847). След излизането си на свобода остава в столицата на Империята. Възстановява своето значително материално състояние. ГР е адвокат, бегликчия, гюмрюкчия и панаир агасъ на Узунджовския (1849) и на Пловдивския (1850) панаир. За него са отворени вратите на най-високопоставените представители на бълг. и чуждестранния елит в Осм. империя. Активно участва в ЦНД. Помага за издаването на ферман (1849) за бълг. църква в Цариград.

Подобно на повечето свои събратя храни надежди за осв. на българите в хода на Крим. война. Организира (1853) в средите на бълг. търг. буржоазия Тайно общество за осъществяване на общи действия на българи и руси срещу Турция. С помощта на Иван Бацов, Павел Грамадов, Константин Ранов започва да изгражда клонове на Обществото в Шипка, Габрово, Търново и др. Скоро организацията разполага с ок. 3600 българи, готови за военни действия. За по-успешното реализиране на тази идея постъпва на тур. служба (1853-1854). Заподозрян е и арестуван като шпионин на Русия. Успява да избяга в Цариград. Създава (юни 1854) чета от 12 души, с която обикаля Изт. Стара планина. Забягва във Влашко, където пребивава до края на войната.

Тогава 33-годишния ГР взема решение, което определя по-нататъшната му дейност: за открита борба с тур. правителство *през пресата и сабята*. След кратко пребиваване в Белград отива (1856) в Нови Сад, наричан тогава *отечество на учените сърби и средец на съпротивата срещу Австрия и Турция*. Тук опознава срб. л-ра и публицистика. Възприема либералните идеи на Данило Медакович, залегнали и в издавания от ГР в. *Българска дневница* (1857) с широк поглед върху общ. живот, историята и фолклора, филологията и поезията. В Нови Сад обнародва *Предвестник Горского Пътника* (1856) и поемата *Горски пътник* (1857). Поемата, твърде популярна на времето в Б-я, е идеализация на бълг. минало. Заедно с това в нея авторът разкрива идеята си за осв. на Б-я: от единични отмъстителни акции на бълг. хайдути и войводи да се премине към организирано и целеустремено четническо дв.

В Сърбия ГР работи за споразумение с кн. Александър Карагеоргиевич (1842-1858) за постигане целите на бълг. нац. революция. По настояване на В. порта е изгонен от Австрия и живее в Галац, където помага за създаването на бълг. книж. община, печатница и у-ще с помощта на Н. Богориди* . Принуден да напусне Галац, отива в Яш и Кубей (1857). Все още е с романтична представа за *благословенная земля Россия, покровителка болгаром*. Приема рус. поданство и от 1858 е преподавател в Одеската сем. Тук съставя своя първи *План за освобождението на България* (1858) и ист. си студия *Няколко речи о Асеню Първому* (1860). В Одеса публикува *Показалец или ръководство как да ся издирят най-стари чърти нашего бития, язика, народопоколения, старого ни правления, славнаго ни прошествия* (1859).

ГР се настройва критично към Русия по повод политиката ѝ на преселване на българи във Влашко, Молдова, Южна Русия. Без последствия остава негов по-късен нарочен мемоар (1861) до рус. вън. министър А.М. Горчаков. Публикува (1861) специална брошура *Руската убийствена политика за българите*. Разочарован от Русия по въпроса за помощта ѝ за независимото полит. бъдеще на пробените българи, ГР отново се връща на Балканите. В Белград списва в. *Дунавски лебед* (1860-1861). От 1861 в. излиза и на фр. За фр. част от съдържанието сътрудник редом с ГР и Ив. Касабов* е Шарл Арен. Във в. *Дунавски лебед* ГР открито проповядва за радикално разрешение на бълг. искания за църк. и полит. независимост. За първи път той посочва пред широката читателска публика значението на бълг. стремежи за дух. и полит. свобода в контекста на Изт. въпрос и замесените в него интереси на Великите сили. Чрез в., превърнал се навремето в Библия за мнозина по-будни и патриотично настроени българи, провежда антирус. политика и открито призовава за общо въст. *и тогава веке Европа ще решава всичко*. Във в. сред доминиращите теми е вредата от преселването на българи от Видинско, Ломско и Одринско в Русия. Изработва нов *План за освобождението на България* (1861). Съставя *Статут на едно привременно българско началство в Белград* (1861). Застава начело на Първата бълг. легия (1862) в Белград, с която според него българите доказват, че са *храбри неустрашими юнаци, стига да им се покаже едно благовременно обстоятелство и удобно място да започнат движенията си против смъртния си неприятел* (Турция). Съдейства (1862) за пренасянето в Сърбия на оръжие от рус. правителство за целите на осв. борба.

Натоварен с тайна дипл. задача от Милош Обренович (1817-1839; 1858-1860), заминава (1863) за Атина и Цетине. Ловко използва авторитета си за обединени действия на Сърбия, Гърция, Черна гора против султ. власт, в които се предвижда участието на ок. 20 х. бълг. бойци. В грц. столица ГР е в средите на висшата дипломация, вкл. рус. посланик, а англичанките Д.М. Макензи и А.П. Ърби, които пътуват из Балканите с проучвателна цел и сетне издават превъзходна книга, остават с отлични впечатления от неговата особа. Със своя аристократичен вид, широки познания, богато въображение и тънко чувство за хумор ГР пленява сърцето на една от най-ухажваните атински госпожици — дъщерята на Хаджи Христо Българин*. През Це-

тине се връща обратно, установявайки се в Букурещ.

Напълно разочарован от великодържк. и двулична политика на Атина и Белград издава *Български вероизповеден въпрос и големая мечтайна идея панелинизма* (1864). Подготвя три варианта на неиздадена брошура за срб. политика към българите. В рум. столица списва на бълг. и рум. език в. *Будущност* (1864), в. *Бранител* (1864). Редактира сп. *Българска старина* (1865). Енергично работи за осъществяването на тясно сътрудничество с рум., а после и с другите балк. народи.

Към края на живота си той е напълно убеден, че свободата може да се постигне само с добре организирани собствени рев. сили. Образува *Върховно народно българско тайно гражданско началство* (1866), като новата организация на бълг. емигранти се ръководи от изработения от ГР *Привременен закон за народните горски чети на 1867-о лето* (1867). За своите планове и намерения е в постоянен контакт с болградските българи, които посещава в Болград и Кубей (1866) заедно с П. Хитов*. Трескаво обмисля най-широката дотогава четническа акция сред бълг. емигранти. Написва *Закон за българското народно въстание*, по който ще се управлява българската народна войска в 1867. Изтощен от туберкулоза, умира в крайградската вила на бр. Мустакови. На погребението се стичат хиляди българи и много видни представители на Румъния и на Великите сили.

ГР е първият българин, който вещо познава и анализира Изт. въпрос и противоречивите интереси на замесените в него държави. Той ясно посочва, че разногласията между Русия, Англия, Австрия, Франция за съдбата на Осм. империя могат да се използват за целите на бълг. нац.-осв. дв. Определя голямата важност на бълг. църк. въпрос като *малък източний въпрос, да не кажем той същи,* от чието справедливо разрешаване зависи живота на *българския народности.* Създаването на самостоятелна църк. институция в Цариград е важна предпоставка според ГР за постигането на общонац. идеал — осв. на бълг. народ. Активно се противопоставя на чуждите религ. пропаганди, в които отново се кръстосват интересите на Великите сили, и решително се противопоставя на уния с Рим. Настойчиво и системно опровергава наивните представи за съчувствие и подкрепа от страна на Зап. Европа към нац.-осв. дв. на подвластните на султана балк. народи. Концентрира външнополит. си дейност върху съюз на южните славяни срещу чуждото владичество при пълно зачитане интересите на всеки народ: *секиму свое — това е българската девиза.*

В своя първи план за осв.на Б-я (1858) развива идеята за създаване на един ръководен център на борбата в Одеса. Във втория план (1861) разработва въпросите за военната стратегия и тактика. На територията на Сърбия се подготвя добре въоръжен полк от 1 000 българи, който да премине в Сев. Б-я и вдига целия народ на въст. Главното правило, пише ГР, ще бъде *хайдушки горски боеве.* Хайдушките чети сега не са основата, а само малка част от голяма въст. армия. Четническата тактика неизменно присъства в по-нататъшните му действия за организация на рев. дв. Учредява (1862) и ръководи в Белград рев. център, в който влизат 6 члена, между които и Ив. Касабов*. Води преговори със Сърбия, с борчески среди в Черна Гора, Босна, Италия. Привлича моралната и материална подкрепа и на едрата бълг. буржоазия. Чрез председателстваното от него *Върховно българско началство* ГР създава в Букурещ ръководен център на бълг. войска. Военното ръководство се осъществява от пряко подчинения на *Началството* гл. войвода (П. Хитов*) и три категории войводи — първостепенни, второстепенни, третостепенни, с първи помощници знаменосците на отделните чети. ГР изрично предписва участието в организацията само на българи и независимост от вън. сили. Тази бълг. народна войска е разделена на 5 отделения: централен отряд начело с гл. войвода и щаб, 2 източни и 2 западни чети, които от различните посоки на Балкана ще се съединят с централното отделение. Под негово влияние разпръснатите хайдути, войводи и патриоти за първи път се включват в рев. организация за постигането на общонац. идеал — осв. на Б-я.

Освен че е патриарх на бълг. нац. революция, чрез своите ист., езикови и етнографски изследвания — и независимо от романтичните си увлечения — ГР съдейства и за поставяне основите на бълг. ист., етнографска и филолог. науки. Заедно с това и особено чрез *Горски пътник* реално съдейства за формиране на бълг. нац. самосъзнание като вдъхва чувства на нац. значимост и гордост. За приживе признания за *народен мъченик* ГР Хр. Ботйов* пише: *Семето което посея тоя незабравим за нас мъж даде доста добри плодове, но ние или нашите наследници не можахме да се възползваме с време от тях,* а Ив. Вазов* създава неотразим поетически образ на един от най-големите мъже от епохата на Бълг. възраждане.

Библ.: *Арнаудов, М.* Георги Стойков Раковски. Живот — дело — идеи. С., 1969; *Боршуков, Г.* История на българската журналистика. 1844-1877, 1878-1885. С., 1976, 92-114, 142-171; *Раковски. Г.* Съчинения. С., 1922; *Раковски, Г.* Автобиографични трудове. С., 1980; Архив на Г. С. Раковски. Т.1-4. С.,1952-1969; *Трайков. В.* Георги Стойков Раковски. Биография. С., 1974; *Трайков, В.* Раковски и балканските народи. С., 1971. /ЖК/

РАЧКОВ, х. **Христо** (прозвища: Габровали, Грек) (Габрово, ок. средата на 18 в.-1821, Търново), търговец, хетерист.

Роден в семейството на габровски кожухар, ХР започва активната си търг. дейност ок.1782. През 80-те г. на 18 в. търгува в Габрово, на Узунджовския и на Сливенския панаир, където изнася шарлан, тютюн, ножове, катинари, брашно, коприна, пастърма, пестил и др. стоки. Негови търг. партньори през този период са бълг. търговци от Букурещ и Търново. Започва да се занимава със сарафство. В нач. на 90-те г. ХР се издига сред габровските търговци, както поради материалното си състояние, така и заради активната си общ. дейност. През 1790 дарява на метоха в Габрово дамаскин на стойност 250 гр. За проявената от него храброст при отблъскване на голямото разбойническо нападение над Габрово, спечелила му авторитет и уваже-

нието на съгражданите му, силният и знатен габровски чорбаджия Драган му дава през 1794 единствената си дъщеря за жена.

През това десетилетие ХР разширява значително географията на търг. си дейност, търг. си номенклатура и броя на партньорите си: изнася кожи, тютюн, коприна, розово масло, нахут, добитък, памук, вълна, ножове, шарлан, пестил и др. местни стоки в Букурещ (през Свищов), Москва и Цариград. Внася от Русе, Букурещ, Москва, Лайпциг и Солун терзийска и галантерийска стока (басми, кадифе, чорапи, чадъри за дъжд, часовници, пръстени, тютюневи кутии, кърмъз, синило и др.). Има търг. връзки и с Търново, Казанлък, Калофер, Карлово, Хасково, Дряново, Трявна, Ловеч, Свищов, Севлиево. Сред най-активните му търг. партньори в чужбина са габровските търговци Хр. и Н. Априлови, работещи в Москва, и установилите се в Букурещ х. Теодосия Йовчев и х. Иван и х. Велчо Мустакови, също габровци. През 1795 ХР премества центъра на търг. си дейност в Търново, където отваря и хан.

През 90-те г. на 18 в. все по-важно място в стоп. дейност на ХР заема коприната. Той не само изнася огромни количества на вън. пазари (през 1796 са изкупени 4868 оки), но установява трайни връзки с производителите от габровските и търновските села, които ангажира предварително с доставки, като им раздава авансово значителни суми срещу предварително обещаната продукция. Едновременно с това, като много др. габровски семейства, и фамилията на ХР храни буби и точи коприна в домашни условия. ХР се включва и в производството на зърнени храни, като раздава семе на изполица на производителите.

През последното десетилетие на 18 в. придобива значителни недвижими имоти в Габрово и околностите (къщи, водиници, ниви, ливади, гори). Продължава да се занимава и с лихварство в големи размери. През 1800 раздадените от него пари с лихва възлизат на 38 670 гр. И през неспокойните кърджалийски времена, въпреки честите размирици в Търновско и Габровско, които принуждават ХР временно да се установи в Казанлък, активната му търг., прѐдприемаческа и лихварска дейност продължава. Най-важни пера в широкомащабните му търг. операции през първите две десетилетия на 19 в. стават коприната, розовото масло, розовата вода, вълната и кожите. Осн. износни дестинации остават Букурещ, Цариград и Москва. Разширява се значително кръгът на търг. партньори, посредници и клиенти на ХР. Променят се формите на участието му в производството на коприна. Освен че продължава да изкупува и да изнася, често чрез посредници, коприна от селскостоп. производители от районите на Търново, Свищов, Севлиево, Ловеч, Враца, Дряново, Габрово, Трявна, Казанлък, Ст. Загора, Чирпан, Пловдив, Хасково и дори Одрин, ХР инсталира и 20 собствени долапа за точене на коприна в Казанлък и още 40 — в Търново, съчетавайки по този начин децентрализираните и централизираните форми на производство.

Нараства личното богатство на видния габровски търговец: според опис от 1803, неговото имущество в наличност, записи и имоти възлиза на 73 507 гроша. През с. г. ХР посещава Божи гроб и става *хаджия*. При заминаването си — в случай че умре на път — оставя завещание за дарения на м-ри, църкви, сираци, сиромаси, за подръжка на чешми и др. на обща стойност 25 800 гроша. Освен едър и заможен търговец ХР е и активен участник в общ. живот и щедър дарител. Още през 1800 дава на два пъти за чешми общо над 900 гроша. През 1803 подпомага със заем от 4000 гр. Габровската община за погасяване на неин стар дълг към властите. За ик. му мощ свидетелстват стойността и съдържанието на имуществото му, описано през 1827, след смъртта му, от неговия син Петър х. Христов. То възлиза на общата сума от 96 091 гр. и влкючва къщи, места и водиници в Габрово оценени на 36 000 гр., над 200 *парчета* ниви, гори и ливади в габровското землище и по околните села на обща стойност 11 344 гр., копринарски тави за общо 5000 гр. и др. За общ. положение и престиж на ХР можем да съдим от това, че за него по онова време, според П. Цончев, се казва: *Султан Махмуд първи в Цариград, х. Христо втори в Габрово.*

ХР е посветен в хетеристкото дв., което подготвя Грц. въст. (1821-1828). Има дадени за целта 100 000 сребърни гр. с лихва в Царигр. патриаршия. В Габрово, в негова воденица, са скрити 12 коли пушки и 40 товара с барут и куршуми. След обесването на Царигр. патриарх Григорий, както редица др. видни българи — членове и посветени във *Филики етерия*, за да бъдат предотвратени понататъшни разкрития и да запази близките си и имотите си от конфискация, ХР слага край на живота си като се самоотравя (апр. 1821) с опиум в хана си в Търново.

Библ: *Тодоров, Н.* Филики етерия и българите. С., 1965, с. 60, 85; *Същият.* Балканските измерения на гръцкото въстание от 1821. Приносът на българите. С., 1984, с. 59, 81; *Цончев, П.* Хаджи Христо Рачков. — В: Из общественото и културно минало на Габрово. С., 1934, 596-609. /СЯ/

РОБЕВИ, търг. род, дал дейци на ЦНД и на просв. дв. в Македония.

Едно от първите споменавания на този стар род от Охрид е отбелязването на името на Христо Робеоглу, починал в 1765, в поменик от времето на унищожаването на Охридската архиепископия.

Стефан (Охрид, ок. 1735-1814, Охрид) е основател на известната търг. къща в 1792. Дейността ѝ се разраства и капиталите ѝ се увеличават при неговите синове **Анастас** (Таco) (Охрид, ок. 1780-1869, Охрид) и **Ангел** (Охрид, 1785-1861, Битоля), които се занимават предимно с търговия на кожи. През 40-те г. на 19 в. откриват клон в Битоля, където се установява Ангел. Централата в Охрид, ръководена от Анастас, остава осн. звено в търг. им дейност до нач. на 60-те г., макар от 50-те г. нататък битолският клон все повече да измества старата търг. къща в Охрид. Р търгуват активно с Виена и Лайпциг и между 1850 и 1855 откриват клон и във Виена под фирмата *Братя Робеви и синове.*

Кантората се разраства още повече при сл. поколение Р — синовете на Анастас: **Йоаким** (Яким) (Охрид,

1820-1878, Битоля), **Димитър** (Охрид, 1822-1890, Битоля) и **Никола** (Охрид, 1831-1906, Битоля) и — на Ангел: **Константин** (Охрид, 1818-1900, Битоля), **Наум** (Охрид, 1833-63, Виена), **Евтим** (Охрид, 1835-1863, Виена) и **Стефан** (Охрид, 1842-1880, Виена). Фирмата се свързва трайно и подържа най-добри делови взаимоотношения г. наред с редица нем. и авст. фабрики и търг. къщи като фабриката за фесове *А. Волпини и синове*, Виена (с която Р са свързани цели 15 г.), фабриката за памучни тъкани на Франц Бюркхолд, Виена (с над 10 г. търг. партньорство с Р), предприятието на *Блаухут и сие*, Виена за вълнени, полувълнени и полукопринени платове и др. Нейните търг. партньори само от Австро-Унгария са около 100. Р получават дългогодишни кредити, които те изплащат редовно, от най-известните авст. и герм. банки и др. кредитни институти. В някои от тях Р имат и свои акции.

Фирмата на Р си пробива бързо път сред европ. търг. свят, в края на 60-те г. на 19 в. тя представлява истинска вносна централа за средноевроп. стоки за югозап. балг земи и надминава по своя ръст всички други балг. търг. къщи във Виена. Асортиментът на внасяните в балг. земи от Р стоки достига до 500 вида. Сред тях на първо място са памучните, вълнените и копринени платове от различни видове и качества, специално пригодени към вкусовете на местните потребители, купувани най-често от самите промишлени предприятия. Други вносни артикули са конци, прежди, свещи, кибрит, бои, хартия, огледала, железарски и др. метални изделия, готово облекло, галантерийни и бижутерски стоки, лекарства, химикали, колониални стоки, пирони, коси, вили, вършачки. Фирмата на Р работи с широка мрежа от комисионери в цяла Европа, чрез които е здраво вплетена в съвременната европ. и световна търговия и икономика.

Освен с Централна Европа Р установяват търг. връзки, макар и поспорадични и ограничени, и с търг. фирми от Манчестър, Лондон, Глазгоу, Марсилия, Лион; през 1875 получават предложение за съвместна дейност дори от нюйоркска фирма. Техни партньори са и много по-едри и по-дребни балг. търговци и фирми не само от Охрид, Прилеп, Битоля, Велес, Воден, Солун, но и от Лом, Свищов, Русе, Брашов, Пловдив (М. и Д. Гюмюшгердан, И. Станчев, Н. Филипович и др.), Самоков (Хаджигюрови), Цариград (Гешови, Бракалови, Тъпчилещови и др.), както и редица грц., куцолвлашки и евр. фирми от Солун, Сяр, алб. земи и др. места. С големите си капитали и широките си връзки с чужбина Р играят ролята на кредитен и снабдителен институт за тези по-дребни търговци.

Р имат свои кореспонденти и в редица др. балк. провинции и градове — във Влашко, Банат, Албания, Босна, Триест, Волос, Дедеагач. В Сараево откриват за известно време свое представителство. Освен с търговия, Р се занимават и с откупуване на данъци, държ. доставки на храни, лихварски операции, рентиерство и управление на имоти на местни големци. Притежават и значителна недвижима собственост: чифлици, ниви, гори, водениці в Охридско и Битолско. Връхната точка на своята успешна търг. дейност фирмата на Р достига през 70-те г. След РТОВ започва нейният упадък. През 1881 е ликвидиран виенският клон на фирмата. Запада и битолската фирма, чиято търг. дейност в нач. на 90-те г. се ориентира предимно към вътр. търговия, а около 1893 съвсем замира.

Р взимат активно участие в църк. борби и в разпространението на балг. просвета в Македония. Още в 1841 взаимното у-ще в Охрид е съградено с иждивението на Ангел и Анастас Р. Техните синове Димитър, Никола и Константин предвождат борбата срещу грц. владика Мелетий в Охридската епархия, като ангажират и значителни материални средства в нея. Кантората на бр. Р в Битоля се превръща в средище за обсъждане и решаване на всички най-важни въпроси. След създаването на Балг. екзархия Р подържат тесни връзки с екзарх Антим* и с редица др. църк., култ., и полит. дейци, които разчитат на помощта им за отварянето и подържането на балг. у-ща и за разпространението на балг. нац. съзнание в Македония. Р са сред основателите на балг. община в Битоля.

Константин (Охрид, 1818-1900, Битоля), син на Ангел Р*.

Завършва гимн. в Янина заедно с Д. Миладинов* (1833-1837). Следва медицина в Атина (1837-1838) и Виена (1838-1842). Участва в дейността на виенската кантора на търг. къща *Братя Робеви и синове*. Повече от половин век работи като лекар в Битоля и Охрид. Ползва се с голям авторитет не само сред сънародниците си, но и сред тур. и грц. население. Взима активно участие в борбата на охридчани срещу грц. духовенство. Един от ръководителите на *Охридското съзаклятие* (1881). Проявява всестранни култ. интереси — занимава се с археология, история и лра, оказва съдействие при изследванията на рус. славист В. Григорович, притежава богата лична библиотека.

Димитър (Охрид, 1822-1890, Битоля), син на Анастас Р*.

Учи в Янина, завършва гимн. в Атина (1842). До 1850 работи в кантората на Р в Охрид. През 1853-1860 участва в дейността на фирмата във Виена, като допринася за разрастването ѝ. Ок. 1860 се завръща в Битоля. Като влиятелен представител на търг. сдружение в града е избиран за член на мутасаръфския съвет и на Битолския меджлис. Участва активно в ЦНД. Застъпва се за осв. на Д. и К. Миладинови* от затвора. Един от основателите на балг. община в Битоля и неин председател. Съдейства за откриването на балг. черкви и у-ща в редица селища в Македония. Народен представител на христ. население от Битолския вилает в осм. парламент (1877). Участва в избора на Йосиф I* за балг. екзарх (1877). През 1878-1886 работи заедно със зет си Сотир Кецкаров в представителството на фирмата в Лайпциг. След 1886 се завръща в Битоля.

Никола (Охрид, 1831-1906, Битоля), син на Анастас Р*.

Завършва гимн. в Атина (1852). От най-млади г. работи в търг. къща на Р. След 1865 фактически поема ръководството на централата в Битоля до закриването ѝ. Взима дейно участие в борбите за независима балг. църква и в просв. дв. в Македония,

подпомага материално изграждането на бълг. черкви и у-ща. Член е на ръководството на бълг. община в Битоля. Съдейства за изпращането на младежи и девойки на обучение в Солунската гимн. Подържа дългогодишна кореспонденция с видните възрожд. дейци Д. Миладинов*, Антим I*, Гр. Пърличев* и др. След 1878 е член на вилаетския съвет в Битоля, на търг. съд, на Битолския съд.

Йоаким (Яким) (Охрид, 1820-1878, Битоля), син на Анастас Р*.

Между 1857 и 1878 развива активна търг. дейност в охридския клон на фирмата. Пътува непрекъснато между Охрид, Битоля, Виена и Лайпциг, до различни гр. в Саксония, Бохемия и Моравско, като следи за цялостното развитие на търг. къща и организира нови представителства. Осъществява редовни търг. пътувания и из цялата европ. част на Осм. империя, посещава Солун, Цариград, Сараево, алб. градове.

Перикъл — син на Йоаким Р*.

Учи в грц. у-ще в Солун, следва във Виена. Работи като банков служител в Солун. Пише до рус. консул за нередности извършени от Велешкия владика. Членува (1901) в Бълг. конституционен клуб в Битоля.

Библ: ЕБ, 788-789; НБКМ-БИА, ф. 27, оп. 1; *Паскалева, В.* Към историята на търговските връзки на Македония със Средна Европа през XIX век. — ИИИ, XI, 1962, 51-81; *Снегаров, Ив.* Град Охрид. Исторически очерк. — МПр, 1928, № 1, с. 144; № 2, 85-88. /СЯ/

РОБОВСКИ, Андрей Дойнов (Попдойнов) (Елена, 1801-1858, Елена), учител, книжовник, просветител.

АР е син на Дойно Граматик (неизв. -1815) — свещеник, даскал, краснописец, подвързвач и преписвач на книги, направил препис на Паисиевата история (към който добавя и две свои песни с ист. съдържание), автор на приписки, каменоваятел (изсякъл летописен надпис върху каменна плоча вградена в църквата *Св. Никола* при възстановяването ѝ през 1804, надписи и герба на Елена — две изправени едно срещу друго лъвчета по еленските чешми).

АР учи в бащиното си у-ще до 1815. Продължава образованието си при хилендарския духовник даскал х. Неофит. Овладява грц. и *караманлийски* (тур. език, използващ грц. или кирилски букви) при даскал Никола Михалев. Учи нем., граматика и аритметика при Кънчо Симидов. Усвоява сам срб. и рус., учи бълг. и всеобща църк. и светска история. Учи и при Хр. Павлович* в Свищов (ок. 1831-1833).

През 1819 АР е назначен от Еленската община за учител в еленската келия (помещаваща се първо в дома му, после в новото у-щно здание). Обучението в у-щето на АР се осъществява по *взаимния метод*. Първоначално учениците му са разделени на *начални* и *граматици* и са около 100. По-късно броят им нараства до ок. 500 и у-щето се разделя на първоначално, *приготовително* и класно. Обучението в първоначална грамотност се осъществява на пинакиди, вместо на специални чиновепясъчници, и по таблици, както е в Габровското у-ще. В началния курс поради липса на учебници се използуват църк. книги — Часослов, Псалтир, Апостол. На втория етап от обучението се въвеждат и някои светски книги — Бероновия буквар, Христакиевата аритметика. Най-светски облик има програмата на *класното у-ще*, в което *граматиците* са разделени на 3 отдела (*класове*). Те изучават *Славянска граматика* на А. Мразович, правят преводи от различни слав. книги, разказват устно *Царственика* (преписа на Паисиевата история на Дойно Граматик) и други ист. разкази, учат аритметика и черк. пеене, придобиват някои елементарни умения за търг. кореспонденция — писане на записи, полици, контракти и писма за различни случаи.

С въведените разнообразна учебна програма и методи на обучение АР става един от инициаторите за обновление на бълг. у-ще. Учителства и в Горна Оряховица, Лясковец, Самоводене, Трявна. Наред с учителската си дейност АР развива и активна общ. дейност. Взима страната на *младите* в борбата им с еленските чорбаджии. Държи редовно проповеди в черква срещу чорбаджии и фанариоти, за подпомагане на бълг. у-ща и болници. Подържа тесни връзки с редица представители на бълг. интелигенция в Търновско — Неофит Бозвели*, Ем. Васкидович*, Хр. Павлович*, игумена на Лясковския манастир Максим Райкович. Събира помощи за заточения в Св. Гора Неофит Бозвели. Води с него богата кореспонденция, в която се обсъжда необходимостта от народна просвета и от борба за изгонването на грц. владици от Б-я.

През 1842 АР е ръкоположен за свещеник. В средата на 40-те оглавява борбата срещу Търновския м-т Неофит — обикаля по градове и села, за да събира подписи под прошение до султана за неговото наказание. При преминаването на султана (Абдул Меджид, 1839-1861) през Дебелец през 1846 успява да му предаде прошението, което има, макар и временен, ефект — м-т Неофит е заточен, но впоследствие пак е върнат на поста си. През 50-те АР взима участие в борбата за църк. независимост и във втория опит на *младите* да оглавят Еленската община, завършил с успех през 1857. През 1858 получава пълномощно, заверено с подписите на *еленските селяни и колибари*, с което го признават и искат за свой проповедник. Пише и изпраща до Търновския меджлис гневно оплакване срещу еленските чорбаджии и Търновския м-т Неофит. Към края на живота си прави опит да се установи в Цариград, на работа при бълг. църква. Умира в Елена на 26 дек. 1858. На погребението му се събира внушителна процесия от 36 свещеника — все негови възпитаници, дошли да отдадат последна почит на учителя си. *Цариградски вестник* отпечатва некролог за смъртта му, в който АР е поставен редом с К. Фотинов* за службата към народа си.

Книж. дейност на АР включва издаването на ок. 16 съчинения — оригинални творби и преводи от рус., срб. и тур. Автор на разказ, печатан в *Български книжици* (1859) и на слово публикувано в сп. *Слава* (1871). Превежда *Жертва или служба Аврамова* (1858), *Хранилище души или пазител на душата* (1858).

Стоян Попандреев (Елена, 1834-1878, Елена), учител, книжовник, просветител.

Син на АР. Израства в благотворната атмосфера на богатата семейна и родова книж. и култ.-просветителска традиция. В будната дух. среда на възрожд. Елена негови съвременници и съученици са Др. Цанков*, Ив. Кършовски, П.Р. Славейков*, Н. Козлев, С. Катрафилов, а негови учители в еленската *Даскалоливница* — Ив. Момчилов* и Н. Михайловски*. Самият СР учителства точно половината от своя кратък, едва 44-годишен живот, от които 16 в Елена. През останалите като типичен възрожд. даскал обикаля бълг. земи като преподава в Беброво, Разград, Лясковец, Враца.

СР е и читалищен деец и участник в нац.-осв. борби. Член е на рев. к-т в Елена. Подържа връзки с Анг. Кънчев* и В. Левски*, събира средства за к-тски дела. Среща се и подпомага П. Хитов* при преминаването на воеводата край Елена. При посрещането на рус. войски в Елена произнася приветственото слово от името на своите съграждани. Подържа богата кореспонденция с над 80 кореспонденти, сред които Ал. Екзарх*, Ив. Момчилов*, Н. Попконстантинов, П. Горбанов, Ив. Стоянов, Ст. Маринов. СР проявява интерес към етнографските описания и нравствено-поучителните четива. Събира песни, гатанки и др. бълг. народни умотворения. Някои от тях са включени в *Български народни песни из сборника на Стоян Робовски,* излезли в няколко броя на *Български книжици*, но повечето остават непубликувани. Има стихотворни опити в духа на *даскалската поезия*. Интересува се живо от книгоразпространение и нови книги — планира заедно с баща си отварянето на книжарница в Търново. Най-важно място в книж. дейност на СР заема учебната и нравствено-поучителна книжнина: *Учебна книжка за образование на децата* (1858), *Кратъкъ приглед на въведението на всеобщата география за малките деца* (1860), *Последование обручения* (1866) и *Акатист... на Богородица* (1866). Сътрудничи на *Цариградски вестник, Турция, Български книжици, Читалище, Слава.*

Библ: *Асенов, П.* Поп Андрей Робовски. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 37-46; *Асенов. П.* Стоян Попандреев Робовски. — В: Еленски сборник. С., 1968, 324-337; *Бобчев, С.* Принос към историята на Българското Възраждане. Поп Андрей Робовски — автобиография и преписка. — СбНУНК, 21, 1905, 1-17; *Дичев, М.* Градиво за историята на град Елена. — В: Еленски сборник. 1. С., 1931, 111-120; ЕБВЛ, 574-575; *Кършовски, П.С., Н. Бобчев.* Стоян п. Андреев Робовски. — В: Еленски сборник. 1., С., 1931, 231-236; *Радев, И.* Стоян Робовски. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 324-333; *Стоянов, М.* БВК, Т. 1. 311-312; . /СЯ/

РОДОДАРОВИЧ, Яни Димов (Лозенград, 1839/40-1877, Одрин), учител, общ. деец, книжар.

Баща му Испир (Есбпир) Димо, родом от лозенградското село Коево, е гл. коняр в конака на най-богатия лозенградски земевладелец, арнаутина Шакир бей; майка му, Дона Янакиева е от друго лозенградско село — Коджа-Тарла. ЯР има двама братя и две сестри. Килийно образование добива при местния грц. даскал Папа Яни. Учи в трикласното бълг. у-ще в Цариград, откъдето постъпва в подготвителните класове на султ. Военно-мед. у-ще, но се разболява и се връща в Лозенград.

В родния си град бързо изпъква като деен общественик. През учебната 1867/68 отваря частно у-ще (вер. начално плюс 1-2 класа) — второто съвременно бълг. у-ще в града след онова, което само преди 1 г. създава Т. Милков*. Двамата се отдават на шумно и невинаги коректно съперничество, което трае години и създава разделение. По всяка вероятност ЯР е и *кръстник* (1866) на Лозенград (градът е лозарски и винарски център). Дотогава българите използват грц. или тур. име (*Саранда Еклисие, Къркклисе =Четиридесет църкви*) на града, понякога превода. *Даскал Яни*, както го наричат неговите съграждани, измисля и на себе си подходящо прозвище: именно *Рододарович — защото на народа си даряваl безплатно просвещение.* Към края на 60-те години ЯР открива и книжарница в Лозенград. По подобие на мнозина още възрожд. книжари и той не е просто търговец на книги, а народен будител, организатор на у-ща, ч-ща, църкви и общини, борец срещу гърцизма.

Из Странджа ЯР е известен с еволюционистките си възгледи, но през септ. 1877 турците го обесват в Одрин като бунтовник.

ЯР страда от туберкулоза и остава ерген. Висок, слаб, рус, той много внимава за външността си: *държеше се важно, походката му горда и самоуверена; панталони от колената на доле широки, на гърдите с цветиста зелено-жълтеникава басма на квадратчета, фес азизие, редовно удрян на калъп, обуща с високи токове, скърцаха та се чуваха от полвин километър място, с бяла седефена броениця в ръка.* Има слабост и към конете — в цялата каза трудно се намира като неговия ат, който възбужда *неукротима злоба у турците.* ЯР знае осм.-тур. и грц., а с местния грц. **хекимин** обича да говори и на фр., макар че *и двамата трудно се изразяваха, изпотяваха се догдето свършат разговора си.*

Библ.: *Попов. Ив.* Лични спомени от живота и дейността на Яни Д. Рододарович от Лозенград. — В: Тракия през Възраждането. Спомени. съст. *Ил. Тодев.* С.,1996, passim; *Тодев. Ил.* Българско национално движение в Тракия 1800-1878. С., 1994, passim. /МГ/

РУСЕТ, Александър х. (Кишинев, 1810-1861, Русе), картограф, книжовник, учител.

Роден в семейството на преселници от Русе. Завършва Кишиневските гимн. и военно у-ще (1828). Според сведения на съвременници сетне получава високо образование в Петербург и Париж. Служи като унтерофицер в рус. армия, а по-късно и във влашката милиция. Преподавател и заместник-директор (1849-1854) на юнкерското у-ще в Букурещ. По време на Крим. война е инструктор и организатор на бълг. доброволн. отряди в рус. армия. Един от основателите на ДД В Букурещ (1854). Към края на живота си заедно с Никола Пулиев полага безуспешни усилия да създаде д-во за подпомагане бълг. просвета.

АР е първият бълг. картограф, той е и първи автор на карта на Б-я. Владее до съвършенство картографската

техника. Съставянето, начертаването и литографирането на едно от най-ценните достижения от възрожд. епоха отнемат ок. 3 г. (1841-1843). Картата е в мащаб 1 : 1 650 000 и обхваща Балканския п-в, част от Румъния, Бесарабия, М. Азия и Италия. Още тогава тя е високо оценена не само от просветената бълг. общественост, но и от редица чужди учени, между които и рус. славист В. Григорович. Когато по-късно се появява фр. етнографска карта, в която броят на рум. население на Балканите е преувеличен, АР с подкрепата на ДД и лично на ХР. Георгиев* се залавя да подготви своя етнографска карта, като по този начин посочи действителните бълг. етнически граници. Към тази инициатива се присъединява и Раковски*, който е готов да обиколи бълг. земи и да събере необходимите на АР данни. За начинанието е уведомен и Н. Геров*. Както др. книж. и общ. инициативи на АР, така и тази остава неосъществена.

Част от книж. му дейност е свързана с популяризирането достиженията на европ. точни науки, които според него придават *якост на мисълта и твърдост на разсъждението.* Автор на: *Карта на сегашная Болгария, Тракия и Македония и на прилежащите земли. В 4 листове.* Страсбург, 1843 (второ изд. с пояснителни бележки на проф. А. Иширков .— С., 1924); *Чистописание на новобългарския език. Първа книжка.* Страсбург, 1845. Неиздадени остават подготвените от АР *с желанието да бъдат полезни юношеству* 2 книги — *Първоначална* и *Практическа геометрия* (1860), както и *История на българите.*

АР умира от тежко простудно заболяване. По повод ранната кончина на един от малцината тогава образовали се в Европа и активни възрожденци Хр. Георгиев* с основание отбелязва: *ния българите изгубихме един много важен човек за нази.*

Библ.: *Жечев, Н.* Букурещ — културно средище на българите през Възраждането. С., 1991, 64-65; *Михайлов, Ц.* Първите географски карти. — География, 1957, № 7, 5-6; *Сюпюр, Ел.* Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX век. С., 1982, с.197. /ЖК/

САЛГЪНДЖИЕВ, Стефан Калчев (Ст. Загора, 1847-1911, Пловдив), учител, общественик.

До 1863 учи в родния си град, а сетне — в бълг. у-ще в Цариград и в богосл. у-ще на Халки. Със съдействието на д-р Ст. Чомаков* и П.Р. Славейков* е назначен (1868) за редактор на бълг. част от триезичния (тур., грц., бълг.) солунски вилаетски в. *Селяник.* След ок. 2 г. по нареждане на Солунския валия Сабри паша бълг. част е спряна. Както сам пише СС, по време на пребиваването си в Солун (1868-1870) има за задача изучаване *положението на българското дело* в града и вилаета и изпращане на бълг. ч-ще в Цариград сведения за хода му. Основава (1868) бълг. у-ще в Солун. Заедно с другия пратеник на Царигр. бълг. ч-ще Агапий Войнов преподава на ок. 150 момчета и момичета. Създава бълг. община (1868) и организира първата църк. служба на бълг. (1870) в чест на Св. Св. Кирил и Методий.

След това по настояване на царигр. българи и учител в Сяр (1871-1876). Още с идването си се свързва с местните първенци и основава бълг. община от най-влиятелните лица в града и селата наоколо, а със съдействието на общинарите и на читалищните дейци от столицата, които осигуряват 1000 буквара, отваря и у-ще (1871). От първоначално 30-40 броят на учениците нараства на около 100. СС успява да мобилизира местната общественост за енергично противодействие на гърцизма. Той помага за назначаване на бълг. свещеници и учители в града и епархията, кореспондира с Екзархията и с царигр. Мак. дружина, както и с учители и учителски д-ва из цяла Македония. По негово настояване йеромонах Теодоси Гологанов* (по-сетне Скопски и Пловдивски м-т) е назначен за екзархийски наместник в Серска епархия. През 1873 в апел от *Българското общество в Серес*, публикуван във в. *Право* (бр. 28), СС призовава за всенародна помощ за построяване на църква *Св. Ив. Рилски* в града. Но средствата стигат само за устройване на параклис. Въпреки яростната съпротива на гърцизма СС предприема (1875) пътуване до Цариград и издейства разрешение от осм. власти за бълг. богослужение, което се извършва за първи път на Кръстовден с.г.

Чрез писма и дописки в печата (*Македония*, 1868; *Право*, 1870, 1873; *Век*, 1874) СС осведомява бълг. общественост за състоянието на нац. просвета и съзнание в Солунско и Серско. Заедно с това издейства и материални помощи от редица по-заможни сънародници, между които и Панарет, м-т Погонийски.Въпреки че борбата за отстояване българщината в Солун и Сяр поглъщат силите му, СС отделя време и за събиране сведения за топографията, етнографията, стоп. и етническото състояние на Серския санджак.

След РГОВ е учител в Одрин (1878-1879) и адм. служител в Сливен и Пловдив. На годините, изживяни в Македония, посвещава единствената си книга *Лични дела и спомени или неравна борба с елинизма в Солун и Сяр.* Пловдив, 1906. В нейния предговор СС се обръща към новото поколение с думите: *Не презирай стъпалата, които са ти помогнали да се издигнеш.*

Библ.: *Ванчев, Й.* Новобългарската просвета в Македония през Възраждането. С. 1982, 77-89; *Гандев, Хр.* Описание на Серския санджак от Ст. К. Салгънджиев. — *Беломорски преглед.* 1942, № 1, с. 428; ЛК ЕР. 3, 2228-2230. /ЖК/

САПУНОВ, Петър Константинов (Трявна, кр. 18 в.-1872, Букурещ), търговец, книжовник, книгоиздател.

Произхожда от занаятчийско семейство. По-голямата част от живота си прекарва в Румъния, където емигрира заедно със семейството си. Там ПС получава образованието си и започва да се занимава с търговия. Първите документални сведения за него са от 1817, когато, като утвърден и известен бълг. търговец, е призован за вещо лице по дело на бълг. търговец с негов колега от

Москва. ПС е извикан в съда по личната покана и настояване на рус. консул в Букурещ. С рус. консулство го свързват вероятно търг. му интереси към Русия. През 20-те г. на 19 в. ПС е поканен за чиновник в рус. консулство. Тази длъжност изпълнява изглежда и през 30-те и 40-те г. на века, тъй като почти навсякъде в книгите си добавя към името си званието *канцелярист*. Неговият подпис на *канцелярист* се чете и под различни документи свързани със заселването на българи във Влашко през 1830.

Успоредно с търговията и с чиновническите си задължения ПС развива и активна книж. и общ. дейност. Подпомага българи, учещи в Букурещ, участва в просв. инициативи на българите в Румъния, съдейства за устройството на у-щето в Трявна. Подбира и настанява на учение в Букурещ пет будни българ. деца от градчето, готвени за бъдещи учители. Среща се с Ю. Венелин по време на неговата командировка в Букурещ през 1830-1831. Преценен е от него за един от най-интелигентните сред българ. емигранти там. ПС е сред инициаторите за организиране на българ. печатница в Букурещ през 30-те г. на 19 в. През март 1841 той подава молба до влашкото правителство да му разреши откриването на собствена типография *на български и други европейски езици*. През 1844 печатницата е открита. Работи до края на 1845.

Името на ПС е свързано с едно от първите издания на Новия завет на българ. В съавторство с о. Стефан Старозагорски (починал през 1821 или 1822), ПС превежда на говорим българ. Новия завет и чрез рус. консулски служители в Букурещ го предлага на рус. Библейско общество, което заедно с Британското библейско общество още от 1814 подготвя превеждането и издаването на Евангелието и Библията *на езика на славяните*. Същевременно ПС търси и др. възможности за издаване на превода си. През 1820-1821 създадената в Брашов от група българ. интелигенти *Книгоиздателска задруга* подготвя и обнародва *Обявление*, с което приканва българите да подкрепят материално издаването на превода на Новия завет. Изданието среща значителни спънки от страна на Цариград. патриаршия и е осъществено едва през 1828. ПС превежда и издава също *Най-нов снотолковател* (1844) и *История на славеноболгарския народ из историята на г. Раича и някои исторически книги составлена от Атанасиа Несковича в 1801 година* (1844). Последното издание е в забележителния за времето си тираж от ок. 2040 екз. Издава и *Начално учение человеком, хотящим учится книг Божественнаго писания* (1844) и *Канон молебний к преподобному и богоносному отцу нашему Йоанну Рилскому чудотворцу* (1845), към която прилага и множество рецепти събирани *от други различни дофторически книги от разни язици*.

Библ: БВК, с. 315; *Даскалов, Б.* Тревненското училище 1836-1936. По случай стогодишнината му. По записките на Хр.Н. Даскалов. Трявна, 1936, 15-25; *Радкова, Р.* Петър К, Сапунов. — В: Трявна, С., 1982, 272-282. /СЯ/

САРЪИВАНОВ, Стефан (Сливен, 1816-1892, Сливен), търговец, манифактурист.

През 50-те г. на 19 в. СС се изявява като един от най-дейните сливенски караабаджии (търговци с вълнени платове). Сдружава се със Сава Минчов за съвместна търговия с абени стоки през 1853. Сред търг. им партньори по това време е богатият и известен българ. търговец от Букурещ Хр. Георгиев*. През 70-те г. на века в Сливен вече действа търг. дружество *Стефан Саръиванов и С-ие* с основен предмет на дейност покупко-продажба на вълнени платове. СС става един от най-заможните търговци-караабаджии в града. Години наред участва в ръководството на абаджийския еснаф. По обхвата на своята дейност и размера на капитала, с който разполага д-вото на СС се нарежда сред най-значимите търг. д-ва в града и региона преди Осв. През 1871 *Стефан Саръиванов и С-ие* е един от основните доставчици на вълна за нуждите на държ. текстилна фабрика в Сливен. Д-вото посредничи и на друга сливенска фирма *Р.В. Миркович и дружие* за осъществяване на крупна доставка на вълна за фабриката. Само в тази сделка двете дружества доставят близо 1/10 от целогодишно необходимата суровина на това най-голямо текстилно предприятие в нашите земи.

През 1875 д-вото *Стефан Саръиванов и С-ие* е в състав СС, Тодор Кювлиев, Сава Кювлиев и Панайот Попович. В този си състав то работи до Осв., а и през първите г. след това като изкупува от частни производители-абаджии в града готови платове (аби и шаяци) и ги продава на др. търговци. През 1881 дружеството посредничи на сливенския абаджийски еснаф при получаването на известна сума пари от тур. правителство, дължима още от 1877 за доставка на платове за нуждите на армията.

Още в началото на 70-те г. на 19 в. *Стефан Саръиванов и С-ие* създават в дефилето на Новоселска река край Сливен централизирана шаечна манифактура с дървени станове, която през 1882 е реорганизирана във вълнено-текстилна фабрика *Саръиванов, Кювлиев, Попович*. В периода 1880-1892 СС е акционер в дружество *Напредък* за експлоатация на държ. текстилна фабрика в Сливен.

Библ.: *Гандев, Хр.* Към историята на промишления капитализъм у нас през Възраждането. — В: Проблеми на Българското възраждане, С., 1976, с. 451; ЕБ, Т. 6, с. 43; *Русев, Ив.* Фирми и манифактури в Сливенско-Котленския район през Възраждането, ВТ, 1996, 83-84; *Табаков, С.* Опит за история на гр. Сливен. Т.1., С., 1924, с. 576, Т. 3., С., 1929, с.116. /СЯ/

СЕЛИМИНСКИ, Иван Георгиев Христов (Сливен 1799-1867, Букурещ), лекар, философ, учител, политик.

По майчина линия произхожда от богатата фамилия на сливенски свещеници и първенци. Родът се ползва от привилегии, давани на доганджиите. Семейството му измира(1812) от чума. На 15-годишна възраст ИС отива до Божи гроб. Учи в грц. гимн. в Кидония (1817-1821). С помощта на Ангел Иванов, Георги Золотович* и Г. Чалъков* следва медицина в Атина (от 1840), във Флоренция (от 1844) и завършва образованието си на доктор по медицина и хирургия в Сиена (1845). Владее гр., фр., араб., рус., рум. Не познава българ. писмо.

Учител в Брашов (1823-1825), където преподава грц. в бълг. семейства. Открива свое частно класно у-ще в Сливен (1825-1827). Тук основава бълг. общ.-полит. организация Тайно братство (1825).

Непосредствено преди края на РТВ 1828-1829 ИС с подкрепата на рус. военни и политици организира преселването (1829-1830) на ок. 100 х. българи от Югоизт. Б-я в Южна Бесарабия (Буджак) — Болград, Измаил, Рени, Кишинев, Акерман и др., и във Влашко — Букурещ, Браила, Гюргево, Зимнич, Александрия, Питещ, Плоещ, Бъзъу и др. Увлича след себе си хиляди подплашени бълг. семейства, които по време на войната активно подкрепят рус. войски и се страхуват след изтеглянето на русите от жестоки тур. репресии. Срещу пагубната политика по преселването на българи застава Г. Мамарчев*. За ролята си обаче в това голямо преселение ИС пише: *Аз избавих моите съотечественици от кръвопролитното турско иго.*

Директор на грц. у-ще в Пловдив (1828-1829), главен учител в Букурещ (1831-1833), частен учител на българите в Руши де Веде (1833-1834), частен учител в Берязка (1835), а в Плоещ (1837-1839) преподава грц. и фр. в семейството на племенницата на влашкия кн. Йоан Караджа. В Париж се сближава с д-р П. Берон*, Н. Пиколо*, Ал. Екзарх* (1845). Лекар на частна практика в Букурещ (1845-1848, 1863-1867), окр. лекар в Браила (1853), лекар на организиран от него бълг. батальон в Крим. война (1853-1856), гл. лекар в Болград (1856). До 1863 е гл. лекар на окръжието Яломица (Бесарабия), с център Калъраш.

Анг. поданик (от 1835). Генерален пълномощник пред властите (1836) на бълг. колония в Нови Сливен (Берязка). Един от основателите на ДД (1853). Делегат на браилските българи за честване в Прага на 1000-годишнината от приемането на християнството от славяните (1863). За участието си в Крим. война е награден от рус. командване със ср. медал *За усърдие.* Автор на мемоари *Събирането на български доброволци за Руско-турската война от 1855-1856 г.* (1856) и на 14 тома съчинения върху ист., философски, естественонаучни и културни въпроси, включително личните му възгледи и дейност в бълг. нац. дв. Превежда от фр. на грц. учебници по аритметика и алгебра от Луи Бенжамен Франкьор (1828-1829), *Цялостна етика* на Паул-Хенрих Холбах (1835) и др. След търг. фалити губи голяма част от състоянието си изпада в тежка депресия. Наскоро след това умира, изоставен от своите близки и сънародници.

Общ.-полит. дейност на ИС е в тясна зависимост от неговата полит. философия. Според него западноевроп. държави и Русия трябва да съдействат за суверенното развитие на балк. народи, вкл. бълг. Сам той е привърженик на идеята за автономно бълг. княжество. През 1831 заедно с др. представители на бълг. търг. буржоазия в Букурещ с помощта на Н. Пиколо* лансира предложението за автономно бълг. царство в Добруджа пред Ст. Богориди*. Не се осъществява нарочна мисия на двама представители на букурещките българи — ИС и Г. Икономов до Цариград. В навечерието на сл. голямо събитие — Крим. война, ИС заедно с видни търговци (Хр. Георгиев*, М. Попович и др.) от бълг. колонии във Влашко в молба (авг. 1853) до рус. имп. Николай I (1825-1855) отново поставя искания за автономия: *Ако не напълно, то поне в известна степен да имаме свое народно управление.* Документът е дело на признатата (март 1854) от рус. правителство организация на букурещките българи *Средоточно попечителство* (сетне ДД), която предприема действия, сходни с тези на ОБН начело с Н. Палаузов*. С цел по-скорошно разрешаване на въпроса за полит. бъдеще на бълг. народ още през ноември 1853 ИС като член на букурещката Епитропия и по договореност с ОБН и М.Д. Горчаков се залавя и осъществява организирането на бълг. доброволч. войска в помощ на рус. армия. Според него единствено Русия е в състояние да помогне за по-доброто полит. съществуване на българите, *тъй като рус. народ е нам близък, еднороден, от същи произход и вяра, и може да очакваме от правителството му помощ и облаги.*

За ИС Осм. империя е тиранска и варварска. Основаното от него Тайно братство в Сливен (1825) има за задача не само да се бори срещу невежеството, гръкоманията и злоупотребите на местните първенци и власти, но и за подготовката на населението за рев. съпротива. ИС възнамерява да разшири мрежата от подобни *Братства* в още градове (Шумен и др.) В нач. на 40-те г. чрез Тракослав. к-т и намесата на Хаджи Христо Българин* в Атина полага усилия за поставяне въпросите за полит. настояще и бъдеще на бълг. народ пред грц. парламент. С присъщия му реализъм ИС не храни илюзии за намеса на Гърция в полза на бълг. нац. интереси и постоянно изобличава привържениците на великогрц. *Мегали идея* вкл. и от средите на грц. духовенство.

Той е в центъра на акция (1846) на букурещките българи за решителни мерки срещу злоупотребите на грц. духовенство в Б-я. В изготвен от него документ, връчен (27 май) на султан Абдул-Меджид (1839-1861) в Русе, на рус. генерал Грабер, на Н. Геров*, на кн. Александър Карагеоргиевич (1842-1858) и в присъствието на великия везир Решид паша, се настоява за: определяне годишна заплата на владиците, епархиотите сами да избират единородни м-ти, налагане забрана архиереите да товарят пасомите си с огромни дългове. И по-късно (1853), в по-горе цитираното прошение до рус. имп. Николай I настоява за бълг. архипастири.

В специална студия *Българският църковен въпрос* и с личното си участие ИС е сред най-активните и радикално настроени теоретици и дейци в ЦНД. Отстоявайки необходимостта от църк. и полит. независимост на бълг. народ ИС подчертава, че без предварително *нравствено и природно усъвършенстване* народът, който се намира под варварско господство, трудно ще стигне до гражданско общество и до обособена държава. Вярва и проповядва, че българите трябва да усвоят европ. опит в разкрепостяване на човешкия дух и европ. достижения в областта на астрономията, физиката, химията. Като учител (от 1825) въвежда преподаване на химия, физика, геог-

рафия, математика. Същевременно ИС настоява за запазване на вярата, обичаите и църк. ритуали, за обогатяване на родния език с точни названия от съвр. развитие на европ. наука и икономика, за изучаване на нац. история и минало на др. народи *доколкото това е нужно за сегашното и бъдното ни щастие.*

С философските си изследвания ИС е основоположник на материалистическата традиция. За него централен проблем е човекът: *Всеки народ трябва да е свободен, неговата свобода е съвкупност от личната свобода на всеки гражданин.* ИС е първият бълг. философ, който творчески отстоява принципите на антропологическия материализъм и на теориите на социалистите утописти за соц. устройство на обществото (*Естествено предназначение на човека*, 1843; *Основен икономически и обществен нравствен закон*, 1859 и др.). Той обаче отрича идеите на социализма и комунизма (*За политиката на Русия и на великите държави към Турция и подвластните ѝ народи*, 1859 и др.). Въпреки вярата си в принципите на *философията на щастието* и в *естествените закони*, по които се движи обществото, ИС извежда на преден план просветата на отделния човек: *Само всемогъщата ръка на истината, знанието, на просветата, може да насочи към Възраждането, което да строши веригите на робството.* И с право отбелязва, че без това осн. условие *е възможно много пъти да променим полит. си управление и пак да не получим полит. си свобода* (1841).

Библ.: *Арнаудов, М.* Селимински. Живот, дело, идеи 1799-1867. С., 1938; Библиотека Д-р Иван Селимински. Кн. 1-14. 1904-1931; *Иванов, Е.* Д-р Иван Селимински. С., 1988; *Кристанов, Цв., Ст. Маслев и Ив. Пенаков* Д-р Иван Селимински като учител, лекар и общественик. С., 1962; *Селимински, И.* Избрани съчинения. С., 1979; *Табаков, С.* Опит за история на град Сливен. Т.2. С.,1924, 136-166. /ЖК/

СЕРАФИМ СЛИВЕНСКИ (мирско име: Златан Кинов Груев) (Пирдоп, 1819-1896, Сливен), учител, участник в ЦНД, висш духовник.

Първоначалното си образование получава в Пирдоп. В 1835-1837 работи при баща в Цариград като чирак абаджия. До 1843 е учител в Пирдоп, а след това продължава (1846-1847) образованието си при Хр. Павлович* в Свищов.Учител в Пирдоп (от 1847) и после в Пловдив. На 1 февр. 1849 е ръкоположен за енорийски свещеник в населената с българи тамошна махала *Каршияка.* Заедно със своите енориарши активно участва в отвоюването от гърците на църквата *Св. Богородица* (1859). И като свещеник СС продължава да учителства в пловдивското у-ще *Св. Троица* (1866-1869).

През 1865 овдовява, а през 1869 се замонашва и е въведен в архимандритско достойнство, като първо е назначен в Пловдив, а след това в Пазарджик за председател на църк. община (1871-1872). На 30 апр. 1873, след учредяването на Бълг. екзархия, е избран за Сливенски м-т и ръкоположен в архиерейски сан. На 14 юли 1873 жителите на Сливен тържествено посрещат м-т СС, а уважаваният д-р Планински произнася прочувствено слово за благоденствието на възстановената Бълг. църква.

М-т СС е запомнен от своето паство със самопожертвователната си дейност да го опази от тур. репресии по време и след Апр. въст. (1876). С чувство за пастирски и патриотичен дълг той издирва отвлечени от черкезите, с енергичните си постъпки пред сливенския конак спомага да се ограничат зверствата в града и околните с., инициира приютяването на осиротелите. След Осв. се включва в протестното дв. срещу несправедливите решения на Берлинския конгрес.

Като радетел за дух. просвета превежда десетина книги от рус., главно упътвания за длъжностите на свещениците. Автор на *Беседа за превъзходството на източно-православната църква над другите църкви* (1875). През 1884 изпраща на Й. Груев* книгата си *Православни нравствени благословия.* След продължително боледуване умира в Сливен, където е погребан.

Библ.: *Генчев, Н.* Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981, с. 260; *Йосиф I, екзарх Български.* Дневник. С., 1992, с. 85, 98, 111, 249, 263, 266; БВК. т. 1, № 1402-1408, 1568, 2081, 2087, 2125, 2299, 4876, 5193; *Кирил, патриарх Български.* Паисий, митрополит Пловдивски в църковно-народната борба. Пловдив, 1948, с. 155; Литературен архив. Т. IX. Йоаким Груев. С., 1989, с. 337; *Маркова, З.* Българската екзархия 1870-1879. С., 1989, с. 99, 132, 141, 147, 178, 198, 212, 230, 234, 240, 328; *Цанков, Ст.* Българската православна църква от освобождението до настояще време. — ГСУ-БФ, 16, 1939, с. 54. /ВТ/

СЕРБЕЗОВ, Продан Василев (Чирпан, 1853-1877, Пловдив), учител, революционер.

След несполучливия опит на Хасковския рев к-т (на който е член-основател) да премахне (1873) местния гъркоманин х. Ставри Примо, ПС става учител в будното лозенградско с. Дерекьой, където се сгодява за тамошна мома, въвежда *звуковия метод* и преподава и на момичета. Съвременниците са единодушни, че тук той се проявява като пламенен революционер (*Той беше не само учител, той бе цял апостол на свободата, от устата му не слизаха думите Свобода или смърт* — Ст. Шивачев). На него ГРК разчита за въст. в Странджа и към него трябвало да се обърне натовареният с бунтовническа мисия в Старозагорско през зимата 1876 Ив. Андонов. Но ПС е арестуван още преди това и по-късно е обесен пред *Кацигра-хан* в Пловдив.

Революционер е и брат му **Кириак** (Кирил) (Чирпан, 1847-1918, Ст. Загора), учител, член на Хасковския рев. к-т, изпратен на заточение в Диарбекир във връзка с *х. Ставревата афера* (1873).

Библ.: ЕБВИ, с. 589; *Тодев, Ил.* Българско национално движение в Тракия 1800-1878. С., 1994, 324-325. /МГ/

СИДЕРОВ, х. **Стамат** (Горна Оряховица, неизв.-1877, Добрич), сарафин, училищен и общ. деятел.

Във Варна се заселва преди Крим. война и се занимава със сарафство — обмяна на чужда валута. Един от създателите на първата бълг. банка *Звезда*, учредена в края на 1862 или нач. на 1863. По това време рус. ви-

цеконсул във Варна съобщава, че 10 от най-богатите българи в града се обединяват и полагат основите на банка *Звезда* с основен капитал 3 х. тур. лири с предмет на дейността обмяна на ценни книжа и валута, отпускане на краткосрочни заеми и съхраняване на капитали при неголям процент. Очакванията на акционерите са да обезпечат известен капитал и подпомагайки се взаимно да навлязат в житната търговия — най-просперираща отрасъл, който до този момент се намира изцяло в ръцете на иностранни търговци — евреи, гърци и пр. Управител на банката е х. Стамат Желязков или Сидеров (*сидерос* на грц. означава *желязо*), както по-често се подписва, а неин писар през 1864 е Константин Т. Арабаджиев, който в предходните 3 г. е учител в бълг. училище във Варна. Дейността на банката е силно затруднена от съпротивата, особено на гърци и гъркомани, и засега не е ясно докога тя успява да просъществува и какви операции осъществява.

СС е сред учредителите на бълг. община във Варна през 1860, неин дългогодишен член и опора години наред. На у-щето, открито с.г., той дарява значителна за онова време сума от 13750 гр., многократни са помощите, оказвани през сл. период. Големи са заслугите му за уреждането и откриването на първата бълг. църква във Варна през 1865.

През есента на 1877 е арестуван с обвинението, че донася на рус. командване сведения от поверителен характер. Наскоро след това е осъден от турците на смърт чрез обесване. Присъдата е изпълнена в Хаджиоглу Пазарджик (дн. Добрич).

Библ.: В. *Гайда*, I, 14, 14 дек. 1863; в. *Дунавски лебед*, I, 45, 8 авг. 1861; *Тонев, В.* За стопанската дейност на българите във Варна през Възраждането (1840-1878). — Известия на Народния музей — Варна, VIII, 1972, 107-109. /ВТ/

СИМЕОН ВАРНЕНСКО-ПРЕСЛАВСКИ, м-т (мирско име: Одисей Попниколов/Пападопулос) (Бургас, 1840-1937, Варна), висш духовник, общ. и полит. деец, дописен (1881) и редовен (1884) член на БКД, почетен член (1923) на БАН.

Роден в семейството на иконом поп Никола и презвитера Елена. По баща родът води нач. си от странджанското с. Факия, а по майка от Арбанаси, Търновско. Макар и с бълг. корен, семейството се гърчее, поради което цялата многолюдна челяд носи грц. имена.

СВП учи първо в бълг., а след това в грц. у-ще в родния си град. По препоръка и с фин. подкрепа на Анхиалския владика Софроний, младият ученик е изпратен през 1856 да продължи образованието си в богосл. у-ще на о. Халки. В тази сем. преобладава подчертано виз.-правосл. дух, а нейната осн. цел е подготовката на бъдещите защитници на православието срещу кат. и протестантската пропаганди. Едновременно с формулирането на националистическата програма *Мегали идея* в Гърция и в Халкинското богосл. у-ще се засилва грц. нац. пропаганда, което е в ущърб на бълг. ученици.

Отначало СВП е с *приспан* народностен дух, но след срещата си с Григорий*, по-късно м-т Доростоло-Червенски, той се променя коренно. *Ние се прородихме* — спомня си по-късно той — *станахме фанатици и наченахме явно да проявяваме нашите национални чувства.* Благодарение именно на Григорий той се запознава с произведенията на Раковски*, започва да чете в. *Дунавски лебед* и да се интересува от разгръщащата се църк.-нац. борба. В резултат избухват и първите конфликти между бълг. и грц. семинаристи. При едно по-остро стълкновение СВП е заплашен дори с убийство от пияни ученици гърци. Разпрата стига до патриарх Йоаким II, който обаче решава да я потули, за да не се изострят излишно бълг.-грц. отношения. През 1863 СВП завършва 7-годишния курс на обучение и като отличник на випуска му се предлага стипендия от богатия грц. търговец Зарафи, за да следва лингвистика. Той отхвърля примамливото предложение, тъй като е свързано с предварителното условие да се откаже от своята бълг. националност. С. г. предприема пътуване до Св. Гора и става рософор (послушник) под името Симеон, но без да се зачислява към някой м-р. Своето житейско кредо той формулира така: *Живея в света, за да изпълня християнския си и пастирски дълг в служене на Христа, църквата и народа.* От този момент се включва активно и в цър.-нац борба.

През сл. 6 г.(1864-1869) учителства на различни места — в бълг. у-ще в Цариград (1864), грц. у-ще в Йеникьой (Неохори), частен учител при д-р З. Струмски* и при фанариота Ал. Каратеодори и накрая в Бургас (1866-1869). В родния си град се стреми да раздвижи местните българи и да ги приобщи към борбата срещу грц. духовенство. През този период продължава връзката му с Иларион Макариополски*, започната още в Цариград, и сътрудничеството с в. *Право* и *Македония.* Изпъкнал със своите способности, през 1869 е поканен от Антим* Видински за негов личен писар.

В Неделята на православието, 28 февр. 1870, на младия протосингел Симеон е оказана честта да държи слово в бълг. храм *Св. Стефан* в Цариград. Веднага след проповедта на събраното множество се показва султ. ферман, с който се възстановява независимостта на бълг. църква под името *Екзархия.* А за СВП този ден остава паметен за цял живот. В имперската столица се сближава с либералното крило на д-р Ст. Чомаков* и под негово влияние пише поредица материали за в. *Македония.* През юни 1870 като писар на Антим* Видински отива във Видинска епархия. С. г. е ръкоположен за йеродякон, а малко след това за йеромонах, като по този начин се открива пътят му за кариера към върховете на бълг. правосл. църква. При избора на Антим за бълг. екзарх СВП е назначен за протосингел на Екзархията. На 21 авг. 1872 е хиротонисан за Варненско-Преславски м-т и в нач. на дек. пристига в определената му епархия, където тържествено е посрещнат от множество българи, стекли се от цялата област.

Макар и СВП да се подписва с титлата *Варненски,* според екзархийския ферман Варна и двадесет крайморски села остават в диоцеза на Патриаршията, а опитите да бъдат присъединени към Екзархията не получават до Осв. официална санкция. Независимо от неуреденото правно

положение на Варненската епархия, м-т СВП прави усилия за ограничаване грц. влияние в черноморския град и за организиране на екзархийско епархиално управление. Проявил умение, такт и организаторски способности, той израства като един от най-дейните владици, допринесли за издигане авторитета на Екзархията. Едновременно с това полага всестранни грижи за развитието на просветата в областта. По негова инициатива през април 1873 в Шумен се свиква първият след създаване на Екзархията епархийски събор, който приема устав и програма на селските и градски у-ща и по този начин полага основите на единна училищна мрежа. На сл. г. е избран за член на Св. Синод и такъв остава до 1912.

Като висш екзархийски служител СВП е привърженик на легалната полит. дейност. Убеден е, че българите трябва да разчитат на мирното развитие в рамките на Империята: чрез Екзархията да се закрепи и цементира нац. единство и така тя да изпълни успешно своята ист. мисия. Според него опитите за въст. са лекомислени и неразумни постъпки, особено що се отнася до Шуменско, където освен многобройно тур. население има и силен гарнизон, способен да се справи с всяко вълнение на рая. Ръководен от тези мотиви, той бърза да уведоми властите, когато научава, че група шуменски младежи готвят бунт през септ. 1875. Десетилетия по-късно е убеден, че с постъпката си е предотвратил безсмислено масово клане на мирното бълг. население в града.

След погрома на Апр. въст. неговата вяра в мирните реформаторски опити на властта се разклаща и той спомага за информирането на европ. общественост за извършените жестокости от башибозушките банди. Когато В. порта предприема кампания за свалянето на Антим I* от екзархийския престол, от владиците единствен СВП проявява гражданска доблест и се обявява категорично против, след това си подава оставката като синодален член с мотива, че се вършат *посегателства над правата на Църквата.*

След Осв. остава начело на поверената му епархия и взема дейно участие в полит. живот на страната. Избран е за депутат в УС и застава на страната на т.нар. консерв. малцинство. Народен представител в I и II ВНС (1879; 1881), II ОНС (1880). Избран е за председател на III ОНС (1882-1883) и в качеството си на такъв ръководи официална бълг. делегация в Русия за среща с имп. Александър III (1881-1894). Той е един от инициаторите за построяването на мтската църква *Успение на Пресветая Богородица* в центъра на Варна. По време на управлението на Ст. Стамболов* за 2 г. (1886-1888) е пропъден от Варна заради русофилски прояви. Влиза в конфликт и с кн. Фердинанд (1887-1918) поради пренебрежителното му отношение към правосл. духовенство. След 1888 ограничава полит. си изяви. Превежда от грц. език извори за историята на бълг. църква: *Посланието на Цариградския патриарх Фотия до българския княз Бориса* (1917) и *Писмата на Теофилакт Охридски, архиепископ български* (1931).

Умира на 97-годишна възраст, вследствие остра простуда, получена при освещаването на железния мост над канала, който свързва Варненското езеро с морето. Завещава големи фин. средства за издръжка на ученици и малки деца в приютите.

Библ.: *Вълканов, В.* Митрополит Симеон Варненско-Преславски. С., 1922; *Любенова, Л.* Митрополит Симеон Варненско-Преславски. Ст. Загора, 1997; *Същата.* Варненско-Преславският м-т Симеон и българската схизма. — Родина, 1996, № 2, 101-119; *Ников, П.* Варненско-Преславски Симеон. — В: СБ. в чест на Варненско-Преславски Симеон. С., 1922. /ПБ/

СИМИДОВ, Филип Стоянов (Търново, 1852-1925, Русе). Учител, журналист и участник в рев. дв.

Роден е в средно заможно абаджийско семейство. Завършва първокласното у-ще в родния си град. Още като ученик се запознава с Левски*. Известно време учи в Земеделското и горско у-ще в Букурещ, но го напуска, преди да го завърши (лятото на 1871). Връща се в Б-я и по настояване на рев. дейци постъпва като учител в Ляковец, където съживява дейността на местния рев. к-т. Във връзка с убийството на чорбаджията Васил Козлев е заподозрян от властите и напуска града. През есента на 1872 е вече в Цариград и преподава в бълг. у-ща в Айнълъ чешме и Вланга. Със съдействието на Ст. Стамболов* издава книгата *За парите* (Цариград, 1874), чийто превод е оценен ласкаво от Хр. Ботев*. Организира и театрални постановки по пиеси на В. Друмев* и Д. Войников*. Със Ст. Стамболов замислят създаването на рев. к-т в Цариград, който да осъществи фикс-идеята на рев. емиграция — подпалване столицата на Империята като знак за общобълг. въст. Полицията подушва комплота и двамата са принудени да бягат.

ФС се озовава в Солун, откъдето е повикан за учител във Велес (окт. 1874). Тук също основава рев. к-т и участва в наказателни акции срещу турци, които безнаказано тероризират бълг. население. Разкрит и заловен, по-късно той е освободен по настояване на екзарх Антим I*. Установява се в Бяла Слатина (1875) и отново използва даскалъка за прикриване на рев. дейност. Става един от най-дейните помощници на Ст. Заимов*, организира специална работилница за фалшиви тескерета и ктска поща. Във връзка с ареста на Н. Славков, дейността му е разкрита от властите, но успява през Оряхово да емигрира в Румъния (пролетта на 1876). Активно участва при подготовката на Ботевата чета и по поръка на войводата рисува едно от бойните знамена. В Румъния е привлечен в БЦБО, а след избухването на Срб.-тур. война (1876) се записва доброволец в четата *Балкански лев*, водена от Ф. Тотю*. След войната остава без средства и е поканен от Рашко Ил. Блъсков* за помощник при редактирането на в. *Нова България.* (септ.-дек. 1876).

По това време подготвя и издава две книги за участието на бълг- доброволци в СТВ *Съвременни записки за българските чети в Сърбия в 1876. Покрита храброст. Кн. I Битката при Флорентина; Кн. II Битката при Гредетинските планини.* (Гюргево, 1877).

През време на РТОВ е разузнавач към рус. армия и събира сведения за

Зап. Б-я — Видин, Пирот, Ниш. След Осв. е учител, училищен инспектор, заема редица адм. длъжности, избиран е за народен представител (1882, 1890, 1902). Основава в Оряхово фабрика за мастило и червен восък, която след това премества в Русе. Тук започва да събира материали за бълг. възраждане и издава сп. *Поборник-опълченец*. Пише книги за Филип Тотю*, Левски* и Петко войвода*. Творчеството му не се отличава с особени худ. достойнства, но спомените му от Срб.-тур. война (1876) служат като конкретен повод на Вазов* за написването на повестта *Немили-недраги*.

Библ:. *Георгиев, Л.* Филип Симидов и неговите биографии за дякона Левски. — В: *Симидов, Ф.* Васил Левски. Две непубликувани биографии. Съст. *Л. Златев, П. Билчев*. В. Търново, 1994, 5-22; *Същият*. Филип Симидов и биографиите му за войводата капитан Петко Кирияков. — В: *Симидов, Ф.* Войводата капитан Петко Киряков. Съст. *Л. Златев, Т. Билчев*. В. Търново, 1994, 5-14; *Жечев, Т.* Филип Симидов и неговият роман за Филип Тотю. — В: *Симидов, Ф.* Прочутият Филип Тотю войвода. Романизована биография. Съст. *Т. Жечев*. С., 1972, 5-16; *Минев, Д.* Филип Симидов. За тридесетгодишнината от смъртта му. — ИПр, 1956, № 2, 81-89. /ПБ/

СЛАВЕЙКОВ, Петко Рачов (Търново, 1827-1895, София), публицист, поет, фолклорист, книжовник, учител, почетен член (1884) на БКД.

Роден в семейството на казанджия. Учи в родния си град, в Трявна, Свищов (1842-1843) при Ем. Васкидович* и в Елена (1849) като възпитаник на Н. Михайловски*. Учителства в Търново и Килифарево (1844), в ловешките села Дебелец, Кованлък, Церова кория, в Лясковец и Бяла (1845), Севлиево (1846), Ловеч (1847), Плевен, Враца, Берковица (1848), Трявна (1849-1853; 1857-1862), Ески Джумая (Търговище, 1863), Варна (1864), Цариград (1872-1873), Одрин (1874) и Ст. Загора (1875-1877). Представител на Софийска епархия в патриаршеския Църк.-народния събор в Цариград (1858-1860). Член на бълг. колония в Цариград (1864-1873). Един от основателите и председател (1867-1868) на Бълг. ч-ще в столицата на Осм. империя. Публикува своите материали (1849-1878) в 18 бълг. периодични издания. Редактор на в. *Гайда* (1863-1867), в. *Македония* (1866-1872), сп. *Ружица* и сп. *Пчелица* (1871), сп. *Читалище* (1872-1873), сп. *Звънчатий глумчо* (1873), в. *Шутош* (1873-1874), сп. *Костурка* (1874). Пратеник на Бълг. екзархия в Солунско и Одринско (1874) за противодействие на униатството. В периода 1846-1876 неколкократно е арестуван. По време на РТОВ сътрудничи на рус. командване. Той е водач, разузнавач и преводач към щаба на ген. М.А. Скобелев. Помага за преминаването на рус. войски през проходите на Ст. планина. Участва в боевете при Шипка и Шейново. При опожаряването (1877) на Ст. Загора изгарят хиляди страници негови ръкописи и архиви. След Осв. е лидер на либералите, член на УС в Търново (1879), Председател на II ОНС (1880), министър на просветата (1880), министър на вътр. работи (1881), редактор на в-ци, учител. Автор (1852-1876) на 52 оригинални и преводни книги.

Полит. кредо на ПС, въпреки симпатиите му към отделни рев. прояви (вът. на Н. Филиповски*), изключва революцията като път за постигане на нац. идеали. Обявява се за демокр. реформи в Империята, гарантиращи гражданското и полит. равноправие на бълг. народ в сравнение с мюс. поданици. Настоява за участието на българи в управлението на държавата. Публично се противопоставя на четите в Б-я (1867-1868) и на Критското въст. (1866-1869), като заявява: *Пролятата кръв, тя доволно се проляла през последните три години, ни най-малко не остава полезна* (в. *Македония*, 1867). Интерпретирайки Изт. въпрос, ПС е на мнение, че най-благоприятния, но нереалистичен вариант е всеки от поробените балк. народи сам да решава полит. си съдба. Постепенно стига и до преценката, че от Великите сили единствено Русия може да се намеси в полза на бълг. нац.-осв. дв. Вижданията му за полит. бъдеще на Б-я не накърняват всеобщото признание, вкл. и от средите на рев. емиграция, с което той се ползва като деец за независима църква и творец на бълг. култура. За него Л. Каравелов* пише: *От устата на Славейков говорят шест милиона българи. А между тия шест милиона има и такива, които са готови да жертват живота си за народните интереси* (в. *Свобода*, 1872). За подобна преценка и авторитет от голямо значение е дълбоката връзка на ПС с народния бит, душевност, култура и с присъщото на българина чувство за практичност и здрав разум.

Едва 16-годишен той си спечелва омразата на Търновския м-т Панарет заради сатира, в която между другото се казва, че фанариотинът е *делия, делия, делибашия// лудия гръцки владика, който селата обикаляше// сякак народа дереше// и грешни пари береше*. Тогава за първи път е затворен. В продължение на ок. 20 г. е непрекъснато преследван от грц. духовенство. Ползва се с авторитета на деен последовател и съмишленик на Неофит Бозвели*, Богоридиевци*, Иларион Макариополски* . Още от 50-те г. установява по-близки отношения с най-радикално настроените църк. дейци, начело със Ст. Чомаков*, Др. Цанков* и др. Като публицист и редактор на един от най-четените и широко разпространявани (вкл. и в Румъния, Русия, Франция, Чехия) в-ци оказва силно влияние за мобилизирането на бълг. общественост за твърда и безкомпромисна борба за независима църк. йерархия. Категорично се противопоставя на грц. асимилаторска политика, както и на приемането на католицизма като средство за разрешаването на полит. задачи. През 1861 участва в акция за оттегляне в Русия на провъзгласения за униатски архиепископ Йосиф Соколски* и за временното спиране на редактирания от Др. Цанков* прокат. в. *България*. В качеството си на редактор на в. *Македония* ПС има за гл. задача да отстоява бълг. нац. интереси в югозап. земи, където по думите му *е навред известен сред много частни лица и общини, отнасящи се до него по народните работи*. След учреждаването на Бълг. екзархия (1870) призовава сънародниците си: *С изпъждането на гръцките калугери не ся е свър-*

шила българската революция. Времето на новата борба ще настане. Тази борба ще има политически и социален характер. (в. *Македония*, 1872). Тези думи на ПС са причина за поредното му арестуване и окончателно спиране на в.

Според ПС важно средство за постигане на полит. свобода е общото народно просвещение в духа на най-напредничавите европ. достижения. Насърчава изграждането на повсеместна мрежа от ч-ща, д-ва, библиотеки, които са част от системата на бълг. просвета. Един от най-явните противници и довели до провал замислената от Мидхат паша (1867-1868) реформа за сливане на тур. и бълг. у-ща. В битието си на книжовник и публицист е привърженик на създаването на единен бълг. лит. език на основата на сев.-изт. говори. За него връзката между език и история е неделима: *Знаеш ли езикът на един народ, знаеш ли историята му, то знаеш що може той народ* (в. Гайда, 1863). В специална рубрика (в. *Македония*) популяризира делата на бълг. владетели и светци — особено Св. Св. Кирил и Методий и определено съдейства за покачване интереса на широката публика към големи личности от бълг. история и култура. Оттук прави аналогии и насочва съзнанието за общонац. подкрепа на традиционните и на съвременните дух. средища. Неслучайно обнародва книгата *Габровското училище и неговите първи попечители* (1866), в която централно място заема В. Априлов*.

Едновременно с това изтъква изключителното значение на народа като творец на богата култура. Събира и обнародва *Български пословици* (1854), *Български народни песни* (1860, 1868), *Искрици или разни поучителни поговорки* (1869). В стремежа си да формира граждански добродетели в бълг. общество сам превежда творби на Даниел Дефо, Христофор Шмид, Франциско Соабия, Клавдий дьо Монтен, Едмонд Абу, Езоп и др. Един любопитен факт — ПС е автор на първата бълг. *Готварска книга* (1870, 1874). Преди Д. Войников* с комедията си *Малакова* (1864) осмива простотията и женските увлечения по модата. С негово съдействие от печатницата на в. *Македония* излизат 110 заглавия бълг. учебна, ист. и худ. л-ра.

ПС оставя дълбока следа в развитието на. нац. поезия, хумор и сатира. Подтик за съставянето на неговите *Веселушки и песнопойки* (1852, 1854, 1857, 1864, 1870) е желанието да бъдат изместени широко използваните тогава от младежта тур. и грц. песни. Но две поколения българи охотно ги приемат и по думите на С. Радев *с тях младежта се беше научила да скърби за миналото, да мечтае, да люби,* а искрящият му хумор утешава млади и стари. В един от списваните от ПС *Смешний календар* (1866) е публикувана актуалната и до днес *Песен за паричката ми: Ти патрици прогласяваш,//ти попове осветяваш,//ти безумни умъдряваш,//ти старици подмладяваш,//ти и грозни разкрасяваш,//ти си дет света управляваш.* Нерядко изпада в отчаяние и в поезия излива чувствата си:*Народ такъв, за друго недостоен,//освен за мъки, нужди и тегла,//неумен род, безмислен раб, спящ воин,//що чака той за тези си дела* (1873).

С присъщата си удивителна устойчивост и талант, в мигове на разочарование, създава една от най-блестящите в бълг. поезия творби *Изворът на белоногата* (1873). Не след дълго в стихове изрича прочутия упрек към своя обичан до болка народ: *Не сме народ, не сме народ, а мърша//хора дето нищо не щат да вършат* (1875).

Не е странно, че никой, освен максималистът Хр. Ботйов*, не застава срещу един от най-големите творци на Бълг. възраждане. Приживе Ив Вазов* (1885) го определя за свой учител, *родолюбец горещ, ум богат, всестранен, той даде най-силния подтик на националното свестяване. Писател, поет даровит, той пръв със своя майсторски чук издяла из грубата скала на българския език статуи с изящни линии и форми, пръв изкара от тоя първобитен, необработен инструмент ония сладки звукове, ония драги песни, които са омайвали нашите юношески души и са поронили в тях първите семена на любов към хубавото, към поезията. Душа упорита — желязна, Славейков пренесе като твърд гранит всичките бури на една мъчна епоха и служи за тръбач на въздишките и ламтенията на един народ, внимателно вслушан в неговото сладко и громко слово.*

Библ.: *Баева, С.* Петко Р. Славейков. Живот и творчество. С., 1968; *Боршуков, Г.* История на българската журналистика. 1844-1877, 1878-1885. С., 1976, 206-247; *Динеков, П.* Петко Р. Славейков. Творчески път. С., 1956; *Константинов, Г.* Петко Р. Славейков. Разказ за него и неговото време. С., 1967; *Косев, Д.* Петко Рачев Славейков. Ч. 1-2. С., 1947-1949 (2 изд.) С., 1986; *Славейков, П Р.* Съчинения. Т.1-8. С., 1978-1982. /ЖК/

СМИЛОВ, Георги Стоянов (Търново, 1844-1915, Варна), химик, учител, първият българин с висше образование по химия.

Начално образование получава в родния си град. От 1860 живее в Киев на издръжка на брат си и се подготвя, за да постъпи в средно рус. уще. Учи (1862-1864) във Втора одеска гимн. През този период се запознава и живее в една квартира с Раковски*, а след това и с Хр. Ботйов*. През 1864 продължава ученето си във Физико-математическия отдел на *Ришельовския лицей* като стипендият на ОБН. През 1866 се прехвърля в Петербургския технологичен ит, където слуша лекции по химия при Д.И. Менделеев.

През 1870 успешно завършва висшето си образование и се завръща в Б-я. Става учител в Сопот и председател на местния рев. к-т. Поддържа връзки с Левски* и БРЦК. Организира събиране на помощи за рев. емиграция в Румъния. През 1875 открива фабрика за сапун в Търново и е сред родоначалниците на бълг. химическа промишленост. По време на РТОВ е преводач към рус. комендантство Търново, а след Осв. е окр. управител и поставя началото на адм. устройство в Търновски окръг. Участва в дв. срещу прилагане решенията на Берлинския конгрес (1878). В продължение на 35 г. учителства в гимназиите в Сопот, Враца, Габрово и Варна, където преподава химия по периодичната система на Д.И. Менделеев — една новост в обучението по онова време.

Библ.: *Погулубко, К.* За да бъдат полезни на народа си. С., 1876, с. 22, 102, 147; 130 години новобългарско училище в Сопот. Юбилеен лист СПУ *Иван Вазов*. Сопот, 1966. /ПБ/

СМРИКАРОВ, Димитър Хаджийонов (Самоков, 1810-1876, Цариград), търговец, книжовник, книгоиздател, общественик.

В детските си г. е послушник в Рилския м-р. Учи в Габрово (1826) и сетне в Самоков при Неофит Рилски*. В родния си град развива производство и търговия с гайтан. От 1840 по покана на своя съгражданин Хусреф паша, назначен тогава за Босн. паша, заминава за Сараево. Покрай търговията с добитък и гайтан често пътува до Цариград, където живее през 1850-1857. В осм. столица се сближава с дейците на ЦНД и особено с Др. Цанков*. С големи заслуги за изгонването на Самоковския грц. владика (1855) и на заместилия го негов сънародник (1861), за което издейства разрешение от великия везир Мехмед Кьбрълзлъ паша.

В продължение на десетилетия е в постоянна връзка с игумените на Рилския м-р Йосиф, Пантелеймон и Неофит Рилски*, на които е доверено лице. От 1858 е наемател на хан на Рилския м-р в Дупница и бегликчия на Дупнишката каза. Оказва морално и материално съдействие на дев. у-ще в Самоков, в което преподава Н. Петкова*. 2 г. по-късно (1863) се опитва да създаде *едно училище на земеделието и горството в Софийското окръжие*. По повод защитата интересите на обеднелите родственици на Авксентий Велешки* заминава отново (1865) в Цариград, където остава до края на дните си.

ДС е сред първите дейци на зем. просвета в Б-я. Интересен факт от неговата биография е, че пръв донася от Гърция и Сърбия и засажда в Самоков червени и жълти картофи (1835). Като автор привлича вниманието на читателите върху интензивните зем. култури — картофи, лен, слънчоглед, патладжан — и посочва как те могат да станат доходни за бълг. зем. стопанство. Заедно с това дава практически съвети из областта на овощарството, бубарството, горското стопанство и животновъдството. За големия читателски интерес (1778 спомоществователи) към книгите на ДС допринаст и 2 раздела в додатъци на Златния извор, посветени на готварството и с препоръки за домашно лечение на хора и животни.

Със собствени средства или заедно с брат си Христо Смрикаров издава (1850-1870) преводни книги на дякон Паисий, Ан. Гранитски, Христо Крантов, както и една реч (1868) на д-р Ст. Чомаков* по църк. въпрос. Негови подписани и неподписани материали по стоп., църк. и училищни въпроси в Самоков и другаде са обнародвани в *Цариградски вестник* (1854), *Македония* (1866-1872) и *Турция* (1871). Автор на допълнения в *Златний извор. Преведен от Х.И. Крантова.* (Белград, 1870) и на *Додатъци на Златния извор.* (Белград, 1874).

Не само книж., но и общ. си дейност ДС посвещава на *милой майци Болгариии, нейним трудолюбивим синам, моим единородним братям Българем.*

Библ.: *Семерджиев, Хр.* Самоков и околността му. С. 1913 (фототип. изд. 1986), 87-93; *Толузов, Ив., и Ив. Сарафов.* Предосвобожденски дейци на земеделската просвета. С., 1953, 53-67. /ЖК/

СОИМИРОВИЧ, Франческо (Чипровци, 1614-ок. 1674, неизв.), висш кат. духовник, полит. деец.

ФС, един от по-слабо известните наши кат. дейци от генерацията на Петър Богдан* и П. Парчевич*, е потомък е на стар болярски род. Ако може да се вярва на два дубровнишки документа от 80-те г. на 17 в., *преди тиранията на турците* знатната фамилия Соимировичи притежава самия Чипровци заедно с крепостта и зл. и ср. мини в околността му, а в края на 17-ото столетие все още владее близките до градчето села Горно Лука и Влашко село.

Началното си образование ФС получава в Чипровското у-ще при преподавателя Ив. Лилов*, а впоследствие се учи в Рим. Личните му качества — уравновесен характер и впечатляваща добросъвестност при изпълнение на възложените задължения — очевидно не остават незабелязани от Римската курия и спомагат за бързото издигане на знатния чипровчанин по църк. стълбица. Така още през 1637 го виждаме в ролята на помощник на изтъкнатия хърв. духовник и книжовник Рафаил Левакович, чиято съдба е тясно преплетена с историята на бълг. католицизъм през 17 в. и с чието име е свързана първата по-мащабна международна акция на бълг. католици от с. г., проведена по инициатива на чипровчанина Фр. Марканич*. На сл. 1638 г. ФС придружава Левакович до родното си място Чипровци, където под ръководството на хърватина е изработен статутът на Бълг. францисканска кустодия.

През 1641 младият чипровски францисканец ФС вече е дифинитор и гвардиан на Копиловския м-р в околностите на Чипровци, а скоро след това е избран за кустос и за гл. викарий на Софийската архиепископия. От това време датира близкото и плодотворно сътрудничество на ФС със Софийския архиепископ Петър Богдан* и с бъдещия Марцианополски архиепископ П. Парчевич*. Тримата изграждат един добре съгласуван екип за полит. действие, в който на ФС се пада задачата да работи за сближението на българите католици с балк. правосл. владетели и висшето правосл. духовенство в името на общата им цел — осв. от осм. власт. Показателно е, че ФС съпровожда П. Парчевич при първата му голяма полит. мисия във Варшава от 1647 като пратеник на един правосл. владетел — влашкия войвода Матей Бесараб (1633-1654).

През 1648, въпреки солидната подкрепа, която получава не само от страна на своите съграждани, но и от пол. крал и от влашкия владетел, ФС не успява да се пребори с Ф. Станиславов* за поста *Никополски епископ.* Две г. по-късно той е компенсиран с друга епископия — Призренската, със седалище в Ново Бърдо (Сърбия). На този пост българинът продължава да работи за заздравяването на христ. сътрудничество на Балканите, като поддържа отлични отношения с влашкия войвода, Срб. патриарх и Охридския правосл. архиепископ. Разбира се, пред църк. власти в Рим, които категорично не одобряват полит. дейност на своите

подчинени, тези контакти са представяни като чисто църк. дело и принос в полза на бъдещата уния между балк. католици и православни. Ученните обаче не без основание предполагат, че кат.-правосл. взаимодействие от 50-те г. на 17 в. всъщност е част от един крупен антиосм. заговор, на който по редица причини така и не е съдено да се реализира.

Сл. г. бележат видим спад в полит. дейност на ФС. Ръкополагането му за ръководител на новоучредената Охридска кат. катедра (1656) го поставя в незавидното положение на епископ без паство, тъй като в неговата нова епархия в действителност не живее нито един католик. Допълнителни усложнения създават обтегнатите взаимоотношения със съседите — Скопския и Призренския кат. епископи. Всъщност личните неуредици на ФС са до голяма степен показателни и за общата атмосфера от 60-те г. на 17 в. — един кризисен период за бълг. католицизъм, когато църк. организация е раздирана от силни вътр. противоречия и междуличностни вражди. Симптоматично е, че българите католици не успяват да постигнат съгласие дори по един толкова важен въпрос, какъвто е предложението за издигане на Бълг. франциканска кустодия в ранг провинция. Именно за да пледира в полза на тази идея, а и за да уреди личното си положение, ФС пътува до Рим през 1660. Организационният колапс, в който изпадат бълг. кат. структури, достига своята кулминация със суспендирането от страна на Конгрегацията за разпространение на вярата на Марцианополския архиепископ П. Парчевич* и на Никополския кат. владика Ф. Станиславов*. До реабилитацията на двамата владици управлението на овакантените им епархии е поверено на ФС.

Последните известия за ФС датират от 1672, когато вече стар и болен той се оплаква на Пропагандата, че от 5 г. не е получавал възнаграждението си. Предполага се, че е починал не по-късно от 1674, когато умират и неговите близки сратници Петър Богдан* и П. Парчевич*.

Библ.: *Милев, Н.* Католишката пропаганда в България през XVII век. Историческо изследване с приложения. С., 1914, 145-151; *Петров, П.* Соимировичи — български болярски род от Чипровец. — Векове, 1972, № 1, 16-20; *Станимиров, Св.* Политическата дейност на българите католици през 30-те — 70-те години на XVII век. Към историята на българската антиосманска съпротива. С., 1988, с. passim. /ОТ/

СОКОЛОВ, Иван Вълчев (Върба, Радомирско, 1844-1907, Пазарджик), учител, революционер.

Учи в Радомир, Цариград и (с фин. помощ на Щросмайер, хърв. архиепископ и приятел на Б-я) в Загреб. Участва във Втората бълг. легия (Белград, 1867-1868). Учител (1870-1876) в София, Самоков и Пазарджик. Член на Пазарджишкия рев. к-т, делегат на Оборищенското събрание (апр. 1876). Комендант на Панагюрище през Апр. въст. След разгрома на въст. емигрира във Влашко, където сътрудничи на в. *Български глас* (1876-1877). Опълченец в РТОВ.

След Осв. е деец по Съединението (1885), военен, народен представител.

Библ.: *Батаклиев, Ив.* Град Татар-Пазарджик. Историко-географски преглед. С., 1923, с. 24; ЕБВИ, с. 602; *Сюпюр, Ел.* Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX век. С., 1982, с. 202. /МГ/

СОКОЛОВ, Симо (Грознатовци, Трънско, 1848 — 1918, София), участник в нац.-рев. дв.

Учи в Белград (богосл. у-ще, *Великата школа*, Военното у-ще, Ист.-филолог. ф-т на У-тета). Събира доброволци и води чета в Срб.-тур. война (1876). Поручик от срб. армия. Разузнавач из Западните покрайнини по време на РТОВ. Участва в осв. (дек. 1877) на Трън, спасявайки го от опожаряване. Има рус. и срб. бойни отличия.

След Осв. е депутат, адвокат и общественик.

Библ.: Априлското въстание и българската православна църква. Сб. С., 1977, 261-267; ЕБВИ, 602-603. /МГ/

СОКОЛОВ, Спас Иванов (Тулча, 1854-1922, София), учител, революционер.

Учи в сем. в Загреб и във Военното у-ще в Белград, учител в Оряховско. Участва дейно в подготовката на Апр. въст в Трети (Врачански) рев. окръг. Арестуван, бяга от затвора и се прехвърля във Влашко, където активно се включва в подготовката и бойния състав на Ботйовата чета, участвайки във всичките й сражения. Заловен при Литаково, Ботевградско. Първоначално осъден на смърт, сетне — на доживотен затвор, който излежава най-напред в София, а сетне като заточеник на Родос, преди да бъде освободен от общата Санстефанска амнистия.

След Осв. е съдебен служител, участва в Срб.-бълг. война (1885).

Библ.: ЕБВИ, с. 603; Сб. Ботевите четници разказват. С., 1986, passim. /МГ/

СОКОЛСКИ (РАШКОВ), **Васил Бойчев** (Жеравна, 1844-1876, Пловдив), лекар, аптекар, революционер.

Баща му е овцепас, сам той овчарува из Добруджа и е ханджийски слуга в Кюстенджа. За хайдутство лежи г. и половина във Варненския затвор. Сетне в Букурещ завършва Мед. у-ще и от 1872 е практикуващ лекар в Жеравна, Пазарджик и Перущица. Член на Перущенския рев. к-т, делегат в Оборище (апр. 1876) и член на комисията по изработване плана за Апр. въст. в Четвърти рев. окръг. Лекар на *Хвърковата чета*. Заловен край Златица и обесен в Пловдив.

Библ.: ЕБВИ, с. 603; *Константинов, Д.* Жеравна в миналото и днешно време. С., 1945, 272-278. /МГ/

СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ, епископ (мирско име: Стойко Владиславов) (Котел, 1739-1813, Букурещ), учител книжовник, полит. деец.

Автобиографичната изповед на СВ *Житие и страдания грешнаго Софрония* позволява доста подробно да се проследи жизненият му път.

Роден е в Котел — едно от онези малки балк. селища с дервентджийски статут, които през вековете на осм. владичество запазват подчертано бълг. си облик и в които църк. и книж. традиция се поддържа на едно завидно за времето си ниво. Стоп. възход на Котел през 18 в. се обяснява преди всичко с факта, че жителите му се занимавали активно

с джелепчийство, като снабдявали с добитък големите консумативни центрове на империята, вкл. и столицата Цариград. С Цариград търгува и джелепинът Владислав — бащата на бъдещия Врачански епископ.

Болнаво и чувствително дете, израснало в ръцете на *люта и завистлива* мащеха (майка му Мария умира твърде рано), СВ е изпратен да се учи чак на 9-годишна възраст. Момчето обаче така бързо напредва, че за две г. съумява да усвои не само слав. четмо и писмо, но и основите на грц. език. Ранната смърт на бащата (1750) слага край на този кратък период на *книжное учение* — чичото, на чиито грижи сирачето е поверено, насочва своя племенник към по-практичния абаджийски занаят. Но съдбата не допуска по-сетнешният талантлив книжовник да погуби дарбите си. Скоро чичото умира, а юношата, въпреки че преживява немалко неволи заради наследените от попечителя си огромни дългове, в края на краищата съумява да излезе от трудната ситуация и намира своето истинско призвание — през 1762, със съдействието на котленските чорбаджии, той бива ръкоположен за свещеник. По онова време СВ е вече задомен, макар и не особено щастливо (попадията му, чието име в своето *Житие* той дори не споменава, е по собствените му думи *мало горделива*). От брака си СВ има двама сина (ранопочиналият Владислав и по-малкият Иван) и дъщеря на име Мария.

Нач. на свещеническата кариера на СВ е белязано от едно събитие, което остава премълчано в автобиографичната му изповед — в 1765 младият котленски поп изготвя препис на *История славянобългарска*, а вероятно се среща и със самия ѝ създател по време на обиколката му като таксидиот на Хилендарския м-р из Сливенско. Изглежда малката *историйца* упражнява огромно въздействие върху новозапопения джелепски син — едва ли е случайно, че първия ѝ препис той завещава за *вечни времена* на котленския храм *Св. Петър и Павел*, а за свое собствено ползване през 1781 прави нов, втори препис. И все пак, нищо от *котленския* период на СВ не предвещава, че след време той ще си спечели славата на един от най-заслужилите продължители на родолюбивото дело на Паисий Хилендарски*.

Животът му в Котел изглежда лишен от героика. В течение на повече от две десетилетия СВ изпълнява обичайните за един енорийски свещеник задължения — извършва църк. треби, проповядва и учи децата на своите пасоми, а в свободните си часове преписва и подвързва религ. ръкописи. Наистина свещеническото му ежедневие е изпълнено със *страдания*, но в тях той играе по-скоро ролята на невинна жертва, отколкото на смел бунтар. Впрочем в премеждията на СВ няма нищо необичайно с оглед статута на християнисше духовенство в Осм. империя — като местни първенци поповете трябва да изпълняват редица посреднически функции между своето паство, от една страна, и държ. и църк. власти, от друга, което по правило им носи повече неволи, отколкото облаги. Така през 1768, когато избухва поредната РТВ, СВ е натоварен с неблагодарната задача да разквартирува преминаващите през родния му град осм. войски — дейност, която го поставя между чука и наковалнята и го принуждава да търпи не само заплахите на турците, но и недоволството на собствените си съселяни. Десетина г. по-късно, заради несъбрания данък на Котел, той прекарва като заложник няколко страшни дни в *затворката* на свирепия Бекир паша в Осман пазар (дн.Омуртаг). Дори повишението му в църк. йерархия до помощник на местния иконом (дошло непосредствено след шестмесечното пребиваване на котленския свещеник на Св. гора) му носи не морално удовлетворение, а угризения на съвестта, загдето се съгласил да глобява *неповинни человеци по греческое обичаи*. Всички тези сътресения докарват СВ до ръба на нервния срив и той търси лек при местни знахарки и баячки. *Бабешкото врачуване* става и формалният повод, заради който Преславският епископ му налага тригодишен запрет за църк. служене, продължен впоследствие с още 3 г. Изглежда обаче действителната причина е, че синът му — джелепин като предците си и доставчик на месо за осм. армия по време на новата РТВ 1787-1792 — задлъжнява с голяма сума към владиката. Все ć доходния, но твърде рискован фамилен поминък — джелепчийството — са свързани и сл. беди на СВ. Обвинен като съучастник в незаконна продажба на държ. стадо, той е арестуван и жестоко измъчван, но успява да се спаси благодарение на огромен подкуп от 1500 гр.

С горчилката на човек, който служи всеотдайно на своите съселяни, но не получава от тях дължимото признание и съчувствие, пък и заради *укорението*, което търпи от своите събратя-котленските попове, през 1793 СВ напуска завинаги родното си място и се установява в Анхиалската епархия, където получава енория в Карнобатско. Ала попуването му и тук не преминава гладко — заради отказа си да венчае една християнска мома за местния деребей, татарина Ахмед Гирай, СВ едва не загубва главата си.

1794 е преломна в живота на СВ. В Арбанаси, където се преселват замогналите се негови синове, овдовелият вече свещеник се замонашва и става игумен на м-р, но само след броени месеци получава покана от Търновския м-т — гърка Матей — да оглави ованкантената Врачанска епископия. Решаваща роля за номинирането на котленеца сигурно изиграват не само будният му ум и сравнително високата му образованост, но и завидното общ. и материално положение на неговия син Иван, който е в състояние да заплати обичайния в такива случаи откуп за владишкия трон. Така доскрошният скромен свещеник се удостоява с рядката за един българин чест да бъде допуснат до висш пост в йерархията на Константинополската патриаршия.

Епископстването на СВ (архиерейства под името *Серафим*) съвпада с размирните кърджалийски времена, когато земите на Румелия стават арена на ожесточени сблъсъци между войските на централната власт и отцепниците-аяни. Ето защо, макар да е посрещнат изключително радушно от населението на катедралния си град, което гледа на него като на *философ* и е очаровано от

обстоятелството, че новият епископ проповядва на роден език, СВ не се задържа задълго във Враца. Бягайки от върлуващите кърджалийски банди и безуспешно опитвайки се да събере от своите оголели пасоми поне част от мирията (дължимия на държавата църк. данък), той кръстосва надлъж и нашир сев.-бълг. земи. Странстванията му напомнят на истински приключенски роман — по чудо се спасява от чумната епидемия в Плевен, търси подслон в овчарските колиби из Искърския пролом и в скалните дупки над Черепишкия м-р и дори прекарва няколко седмици скрит в тур. харем!

Може да се подозира обаче, че по време на своите принудителни скитания между Враца и Плевен, Тетевен и Свищов, Никопол и Влашко, СВ прави и своите първи *полит. сондажи.* Вероятно тъкмо от този период датират контактите му с врачанския търговец Ив. Замбин* и с тетевенеца Ат. Некович*, с които по-късно го свързва тясно полит. сътрудничество. Възможно е също така все по онова време Врачанският епископ да осъществява връзка с рус. консулство в Букурещ, което живо се интересува от хода на събитията на юг от Дунав. Според някои учени не е изключено именно разузнавателна да е целта на тригодишното му пребиваване (1800-1803) в цитаделата на прочутия видински отцепник Осман Пазватоглу. С основание се посочва, че версията на самия СВ, застъпена в *Житието*, не заслужава особено доверие. Съгласно тази версия той е държан във Видин против волята си, за да замества новоназначения от Пазвантоглу владика Калиник, докато последният не получи официално потвърждение на правомощията си от Патриршията. В действителност обаче, както сочат някои документи, Калиник работи като таен рус. агент и следователно е съмишленик, а не противник на Врачанския епископ (впрочем в 1806 Видинският аянин екзекутира Калиник като предател).

От 1803 СВ успява да се оттегли от Видин и получава изключително радушен прием от светските и църк. власти в земите на север от Дунав. Той се установява в Букурещ, където по същото време внуците му Стойко (Стефан) и Атанас Богориди* се учат в прочутата *Бейска академия.* От 1803 започва и последното, но най-славно десетилетие на СВ, по време на което бълг. духовник разкрива в пълен мащаб своите способности като полит. лидер и лит. творец.

Окуражени от отслабването на султ. власт вследствие на 20-годишното опустошително размирие и насърчени от Първото Срб. въст. (1804-1813), някои будни бълг. първенци формират в Букурещ полит. кръг, който си поставя за цел да оползотвори по най-добрия за българите начин благоприятната международна ситуация. С авторитета си на уважаван духовник като неформален ръководител на този кръг се налага СВ (който вече се представя не само под името *Серафим*, но и като *Софроний, архиерей български*). С всички сили Врачанският епископ съдейства за успеха на първата покрупна инициатива на Букурещкия кръг — мисията на двамата бълг. пратеници, споменатите вече Ив. Замбин* и Ат. Некович*, които в 1804 заминават за Санкт Петербург да известят за горещото желание на бълг. население да се постави под високайшето покровителство на рус. самодържец. В хода на последвалата РТВ 1806-1812 обаче сред нашия полит. елит все по-отчетливо кристализира идеята за съчетаване на вън. помощ със собствено-бълг. осв. усилия . С активното участие на СВ, който по време на войната поддържа непрекъсната връзка и се ползва със завиден авторитет сред главнокомандващите рус. Молд. армия, в 1810-1811 от бълг. доброволц. отряди, сражаващи се на страната на русите, се формира отделна бълг. бойна единица под името Бълг. земска войска. По този начин бълг. нац.-осв. дв. прави първите си крачки по посока на своята постепенна еманципация от вън. фактори.

Във военните действия, които се водят и на бълг. територия, се включват множество българи. Самият СВ е автор на две пламенни възвания, с които агитира своите съотечественици да помагат с всички сили на рус. *кръстоносно воинство*, което иде да избави българите от *турецкое варварское мучителство.*

Идейната еволюция на бълг. полит. елит, и в частност — на самия СВ, намира своя най-точен израз в знаменитата *Молба* от 15 точки, която бълг. епископ изпраща до командващия М.И. Кутузов на 29 май 1811. Непосредствената цел на *Молбата* е извоюването на един максимално благоприятен автономен статут за бълг. изселници в двете отвъддунавски княжества. Паралелно с това обаче зад исканията, залегнали в този документ (свобода на производството и търговията, държ. протекционизъм, нац. у-ща, църкви и съдилища, изборност на магистратите и др.), прозира въжделеният буржоазно-демокр. модел на бъдещата автономна бълг. държава. Именно в този смисъл документът, който носи подписа на СВ, може да се квалифицира като първи опит на зараждащата се бълг. буржоазия да изработи една своя конкретна и цялостна платформа.

С прибързаното приключване на войната, продиктувано от все по-ясно очертаващата се Наполеонова заплаха спрямо Русия, погасва и надеждата за скорошно бълг. осв. СВ вероятно се чувства съкрушен и поради обстоятелството, че условията на Букурещкия мир (1812) не предвиждат дори минимални облекчения за сънародниците му, които хвърлят толкова сили и жар за подпомагане операциите на рус. армия. Така, с изчерпани физически и морални сили, само 1 г. след края на войната престарелият *български депутат* склопва очи. Предполага се, че умира в манастира *Щербан* в околностите на Букурещ.

Въпреки несъмнените си полит. заслуги обаче в аналите на нашата история СВ все пак ще остане преди всичко като книжовник и просветител.Талантът му укрепва бавно, за да разцъфти с пълна сила едва в последните 10 г. от живота му. Макар още на младини да осъзнава своето интелектуално превъзходство над останалите свещеници в родния си град, които му изглеждат *прости и невоучени*, в ранния (Котленски) период на СВ няма нищо забележително, което да го отличава от редовите късносредновек. преписвачи и компилатори на църк. книжнина.

Вторият му лит. период (Видинския), по време на който той съставя два обемни компилативни сб. с буквални и авторизирани преводи от грц., вече го представя като значително по-зрял творец, изповядващ актуалните за времето си просвещенски идеи — пречупени, разбира се, през призмата на типичното за Балканите светоусещане.

На пръв поглед Видинските сб. твърде много напомнят на традиционните дамаскини. В тях обаче наред с църк. поучения са включени и немалко светски четива с нравоучителен, образователен или просто занимателен характер (напр., изт. Повест за Синтип философ, Езоповите басни, откъси от полит. трактат *Гражданское позорище* и др.), които придават на труда на СВ едно по-модерно звучене. Развивайки и задълбочавайки идеите на Паисий Хилендарски*, в своите видински сборници за пръв път СВ ясно и категорично поставя въпроса за демократизацията на културата като необходимо условие за дух. просперитет на нацията. Симптоматично е, че и двата си сборника книжовникът пише на *болгарский простий язик к разумению болгарскому простому народу*. Знаменателно е също така, че издигайки в култ здравия разум, в своя просвещенски патос епископът стига дотам да убеждава сънародниците си, че е по-богоугодно да вложат средства за образованието на своите деца, отколкото за издръжката на м-рите.

Несъмнен връх в просветителската дейност и творчеството на СВ е последният му, Букурещки, период. Със съзнанието, че скъпите и труднодостъпни ръкописни книги не могат да бъдат ефективно средство за пробудата на цял един народ, епископът апелира към богатите бълг. емигранти във Влашко да подпомогнат родолюбивия му замисъл — отпечатването на говорим бълг. език на един преводно-компилативен сб. с поучения за всички неделни дни и църк. празници и с тълкувания към Евангелието. Именно в стамбата (т.е. в печата) СВ вижда най-верния път към умовете и душите на *потемнените сос незнаяние* милиони българи и заклинава: *Веднош да стане начало!* И наистина с отпечатването на въпросния труд *Кириакодромион, сиреч Неделник* (Римник, 1806) СВ поставя нач. на нова ера в историята на бълг. просвещение. Навременността на неговото пионерско начинание и положителният общ. отзвук са безспорни — доказват го както множеството издания, които претърпява книгата през сл. десетилетия, така и гальовното име *Софроние*, с което тя става популярна сред бълг. аудитория. Въпреки огромната си ангажираност с полит. дейност и напредналата си възраст СВ подготвя за печат още няколко преводни заглавия, които обаче така и не успява да обнародва. Особено внимание заслужава *Театрон политикон сиреч Гражданское позорище* — авторизиран превод от труда на папския каноник Амвросий Марлиан, живял в нач. на XVII в. Идеите за *просветен абсолютизъм*, развити на страниците на този труд, както и оригиналните вметки на СВ, в които бълг. духовник стига до неприкрита апологетика на рус. самодържавие, очевидно целят да обогатят полит. културна на бълг. читател. В същото време те звучат особено актуално, като се има предвид спецификата на ист. момент -продължаващата РТВ, на която българите възлагат надежди ако не за своето пълно осв., то поне за преминаването си в някаква форма под скиптъра на *просветената* рус. монархия.

Венец на лит. дело на СВ е единственото му напълно оригинално произведение *Житие и страдания грешнаго Софрония*. Отпечатано е за първи път от Раковски* в *Дунавски лебед* през 1861 — т.е. близо половин век след смъртта на своя автор. Оригиналът на *Житието* се намира в края на един обемист ръкописен сб., който се съхранява в Публичната библиотека *Салтиков-Щедрин* в Санкт Петербург. Първата част на този сб. е известна като *Книга за трите религии* — условно общо название за три религ. — полемични съчинения, посветени съответно на православието, юдаизма и исляма, които СВ превежда през 1805 и които вероятно възнамерявал един ден да обнародва.

Спорни и неизяснени са твърде много моменти от историята на *Житието*: за каква публика е предназначено то и дали не е замислено с някаква *служебна* цел, къде и кога точно е създадено и пр. Безспорни остават обаче високата му стойност на ист. извор и още по-високите му худ. качества: непосредственият разказ, сочният език, живите диалози, умелият психологизъм в обрисовката на характерите, и не на последно място — тънкият авторов хумор и фината самоирония, които сякаш са и най-категоричното свидетелство, че съчинението в никакъв случай не може да се причисли към средновек. (по принцип *антисмехова*) култура. Така всъщност стигаме до парадокса, че един висш христ. духовник създава първата светска худ. творба в нашата л-ра, майсторски претворявайки традиционния житиен жанр в модерна худ. автбография.

Библ.: БП ИНБЛ. Т. 2., 209-262; *Дойнов, Ст.* Българското национално-освободително движение 1800-1812. С., 1979, с. 571; *Дылевский, Н.М., А.Н. Робинсон.* Софроний Врачанский. Жизнеописание. Ленинград, 1976; *Киселков, В.Сл.* Софроний Врачански. Живот и творчество. С., 1963; *Мутафчиева, В.* Книга за Софроний. С., 1978. /ОТ/

СПИРИДОН ЙЕРОСХИМОНАХ (Габрово, неизв.-1824, Рилски м-р), историограф.

Въпреки че в последно време бълг. ист. наука се обогати с някои нови сведения за живота и делото на СЙ, в биографията му все още остават твърде много бели петна. Съвсем доскоро повечето учени приемаха, че той рано се замонашва и че още сравнително млад заминава за Св. Гора, където се включва в кръга от последователи на прочутия по онова време укр. правосл. деец — книжовник и аскет — Паисий Величковски (1722-1794). Сега, когато вече е известно, че СЙ бил действащ свещеник в родния си град, женен за някоя си Йова и от нея имал поне един син, времето на неговото присъединяване към кръга на Паисий Величковски вероятно трябва да се отнесе към по-късна дата. Разбира се, това не изключва хипотезата СЙ да е сред онези 12 най-близки сподвижници на укр. духовник (7 власи и 5 славяни), които през 1763 напускат заедно с учителя си Атон и се

упътват към Молдова. Дали СЙ споделя дългото странстване на Величковски из отвъддунавските земи до окончателното установяване на украинеца като игумен на известния със силните си слав. книж. традиции молдовски м-р *Нямц*, е трудно да се каже.

Във всеки случай през 90-те г. на 18 в. българинът вече със сигурност е член на Нямцкото братство. Именно тук в 1792 той приключва в осн. линии работата си над своето най-значимо произведение — *История во кратце о болгарском народе славенском.* И въпреки че интересът към историографския жанр съвсем не определя облика на школата на Паисий Величковски, безспорно е, че царящата в м-ра творческа атмосфера и богатите сбирки от ръкописи и книги сами по себе си са един силен стимул за българ. духовник. След смъртта на своя дух. наставник СЙ се завръща в родината си и се установява в Рилския м-р, където продължава книж. си дейност и по всяка вероятност приема *великата схима*. Днес, в светлината на някои нови извори, с пълна увереност може да се каже, че СЙ завършва живота си не в 1815 и не в Илинския скит на Атон, както се приемаше доскоро, а в скита *Черней* на Рилската обител в 1824.

До неотдавна СЙ бе известен само като историограф и като съчинител на една служба за Св. Теодосий Търновски, в която вплита акростих с името си. Напоследък към портрета му на книжовник се добавя нов щрих. Оказа се, че СЙ е автор на още една оригинална творба: отговор разяснение, изготвен по молба на монасите от два рум. м-ра във връзка с т.нар. *умно делание* — мистична ерес, сродна на исихазма, която се разпространява в рум. земи в нач. на 18 в. Творбата говори не само за високия интелектуален потенциал на СЙ, но го и разкрива като високоценен в балк.-правосл. свят капацитет по догматическите въпроси.

Венец в творчеството на СЙ обаче без съмнение е неговата *История во кратце*, която, както сочат последните анализи, е окончателно завършена най-рано в 1806. След *История славянобългарска* на Паисий Хилендарски* и след анонимната *Зографска история*, трудът на СЙ се явява третият поред опит от втората половина на 18 в. за системно изложение и осмисляне на българ. ист. минало. Съчинението на СЙ следователно е плод на същия онзи дух. климат на пробуждащото се българ. нац чувство, в който се ражда и Паисиевата история. Обикновено сравнителният анализ между двете творби отрежда на СЙ ролята на един не особно талантлив епигон на Паисий Хилендарски (чийто труд впрочем СЙ изглежда познава не в оригинал, а чрез *Зографската история*). Като минуси на труда на СЙ най-често се сочат липсата на ясен идеен замисъл и стройна композиция, както и прекаленият му провиденциализъм. Според малко пресилената, но, общо взето, справедлива оценка на един известен наш лит. историк, идеализацията на нац. минало — един осн. похват във всички балк. ранновъзрожд. историографии — при Паисий Хилендарски е по-скоро средство, за да достигне до ума и сърцата на читателите си, а у СЙ — по-скоро самоцел.

Но макар да не притежава онази сила на внушението, която превръща *История славянобългарска* в библия на нашето нац. Възраждане (показателно е, че в противовес на Паисиевата творба, трудът на СЙ е познат само в един-единствен препис), в някои аспекти *История во кратце* все пак бележи стъпка напред в българ. историопис. Преди всичко, СЙ разширява изворовата база на своя труд, привличайки редица нови, непознати на Паисий Хилендарски* източници. Забележително е също така, че габровският духовник вече схваща битието на българите под осм. власт като неразривна част от нац. история и предлага едно разгърнато изложение на ист. събития от осм. завоевание та чак до своето съвремие — кърджалийските размирци и Срб. въст. от нач. на 19 в. Внимание заслужават и пионерските усилия на СЙ да обвърже фолклорната култура с нац. история. Макар и осъществен по един наивен и неиздържащ научна критика начин, този подход внася свежа струя и придава неповторим народностен колорит на повествованието.

Библ.: БП ИНБЛ. Т. 1. С., 1976, 560-574; *Дилевски, Н.* Старецът Паисий Величковски и неговото българско обкръжение. — В: Паисий Величковски и неговата книжовна школа. В. Търново. 1994, 6-51; *Златарски, В.* История во кратце о болгарском народ славенском. Сочини са и списа ся в лето 1792 *Спиридоном йеросхимонахом.* С., 1900; *Илиева, Г.* Историколетописната традиция в творчеството на йеросхимонах Спиридон. — ИПр, 1993, № 6, 115-128; *Същата.* Още два детайла за *История во кратце о болгарском народе славенском* на йеросхимонах Спиридон Рилски. — Изв.НБКМ, Т. XXII (XXVIII), 1996, 95-97; *Христова, Б.* Спиридон и неговата *История во кратце.* — В: *Спиридон Йеросхимонах.* История во кратце о болгарском народе славенском. 1792. Юбилейно издание, посветено на 200-годишнината от създаването ѝ. С., 1992, 7-43.

/ОТ/

СТАМБОЛОВ, Стефан Николов (Търново, 1854-1895, София), революционер, гл. апостол за Апр. въст. в Първи (Търновски) рев. окръг, виден политик и държавник, дописен (1884) и редовен (1884) член на БКД.

СС е седмото от единадесетте деца в семейството на Никола Стаматов Стамболов и Евгения Хадживанчова. Бащата има хан с гостилница и кафене в центъра на Търново и вер. е от средно заможните жители на старата българ. столица. На младини ходи на гурбет до Цариград, откъдето идва и прозвището му *Стамболия.* Майката произхожда от най-първите заможни и влиятелни тревненски родове. Първоначално СС учи в общинското школо на родния си град, но след като е затворено става терзийски чирак. През 1869 в града се завръща Т. Шишков (учил междувременно в *Сорбоната* и в Прага) и СС е сред най-надарените ученици в у-щето му, открито с фин. помощ на Дунавския валия Мидхат паша.

През 1870 по препоръка на Н. Даскалов — драгоманин при рус. консулство във Варна — СС е приет в Одеската дух. сем. като стипендиант на Търновското училищно настоятелство. Там в продължение поне на 4 г. вместо да чете богосл. книги и да се готви за дух. служене бъдещият голям държавник се отдава на рев.

л-ра. Запознава се с произведенията на А. Херцен, Н. Чернишевски, В.Г. Белински, М. Бакунин, Прудон и др. Дори според някои чете в рус. прев. *Капитал*-а на К. Маркс и изпъстря белите полета на книгата с критичните си бележки. В същото време поддържа връзки с рус. революционери и членува в просв.-рев. кръжок на прудониста Ив. Ковалски. Организацията е разкрита от царската полиция и СС е принуден да напусне Русия, прикривайки се като матрос на грц. търг. кораб.

Пристигнал в Румъния, СС се включва в бълг.-рев. дв. Свързва се с Л. Каравелов* и Хр. Ботев* и става близък сратник на последния. През юли 1874 се завръща в Търново и започва работа като учител, но се задържа твърде кратко. Авг. 1874 отново е в Букурещ като търновски представител на общото събрание на БРЦК. Определен за гл. апостол на ВРО, СС прави в края на 1874 първата си обиколка из Търновско и Габровско. През сл. месеци разширява дейността си и в Южна Б-я. Само 20-годишен, СС се заема да осъществи онова, което начертава и чиито основи поставя В. Левски*. И... не успява! В нач. на 1875 името му става известно на тур. полиция във връзка с пратка револвери. Властта влиза в дирите му, започват да го търсят *под листо* и го принуждава да емигрира в Румъния (апр. 1875), снабден с рус. паспорт от рус. царигр. посланик Н.П. Игнатиев. Парадоксално, гонението от рус. полиция революционер, сега е спасен от рус. дипломат с високо положение в държ. йерархия.

В Букурещ Хр. Ботев*, който е в конфликт с Л. Каравелов*, привлича СС на своя страна и двамата започват енергична работа по съживяване дейността на БРЦК. Избухването на въст. в Босна и Херцеговина също стимулира тяхната активност. Л. Каравелов обаче отказва да ги подкрепи и да предаде документацията на К-та, въпреки че СС го заплашва с револвер в ръка. На събрание в Букурещ (12 авг. 1875) младите сили на рев. дело, водени от Хр. Ботев*, СС и Ив. Драсов* решават да вдигнат колкото е възможно по-бързо въст. в страната, което да бъде в съзвучие с борбата на др. южнослав. народи. Начертана е програма и са определени апостоли, които да влязат в страната и да подготвят народа за бъдещата революция. СС е определен да действа в Старозагорско.

Използвайки рус. си паспорт, той достига през Цариград до определения му район, който се оказва един от най-добре подготвените за бъдещата борба. Въпреки опасенията за прибързаност, изказани от някои местни дейци, по настояване на СС въст. е насрочено за 16 септ., а около града се предвижда концетрация силите на селските и градските к-ти. Очакванията за масово въст. обаче не се оправдават. От Ст. Загора излизат около 20 въст., които не успяват да се свържат със селските отряди. Четата под ръководството на Г. Икономов* се насочва към с. Хаинито с надеждата, че там бунтът ще има поголям успех. Но и тук остават разочаровани от пасивността на рев. дейци. Разбрали, че акцията им е изолирана, четниците се разпръсват, а СС сам преминава Балкана. Според някои съвременници (Д. Маринов) известно време се укрива при скандално известната с лекото си поведение Гранда Мола (Мария), а след това с помощта на Хр. Бръчков и бр. Събеви от Свищов се прехвърля в Румъния. Едно негово писмо от онова време ярко демонстрира обхваналите го настроения: *Изгубихме... Изгубихме най-добрите си приятели. Опропастихме добрата работа... Изгубихме!... Кой може да проумее всичката безмерна бездна на тая проклета дума. От сега нататък нам техните другари и приятели, остава да живеем за едно отмъщение. Но доста! Тази пролет тогава ще видим.*

Опитът за оживяване на БРЦК обаче се оказва неуспешен. Най-последователните привърженици на идеята за незабавна революция се събират в крайдунавския град Гюргево, където се заемат с изработването на конкретен план за бъдещата си дейност. СС отначало има намерение заедно с Ил. Драгостинов* да издава хумористичен в., но поканен от гюргевските дейци, изоставя тези замисли и отново се отдава изцяло на рев. дейност. На 11 ноемв. Пристига в Гюргево и застава начело на новосформирания ГРК. Заседанията на К-та продължават до Коледа с.г. и на тях е взето решение да се извърши подготовка на ново въст., което да избухне през пролетта на сл. г. Страната е разделена на пет рев. окръга: I — Търновски; II — Сливенски; III — Врачански; IV — Пловдивски; V — Софийски. СС е определен за гл. апостол в I окръг с помощници Хр. Караминков-Бунито и Г. Измирлиев-Македончето*. Дейността им трябва да обхване района от Ловешко на запад до Русе и Шумен на изток. На окръга се отдава първостепенно значение в бъдещото въст. и поради това тук се съсредоточават добре подготвени професионални революционери, а ръководството е поето от председателя на ГРК.

В края на 1876 СС и Хр. Караминков предприемат рискована преминаване през започналия ледоход на Дунав и оглавяват непосредствената подготовка на въст. в Търновско. Като преценява подготовката на място, СС прехвърля средището на рев. окръг в Г. Оряховица. Градчето е пазарен център, което улеснява връзката с к-тите по места и същевременно рев. ръководство е по-далеч от зоркото око на властта, чието седалище е Търново. По-късно СС се прехвърля в Самоводене, чисто бълг. село със силен рев. к-т.

Апостолите заедно с местните дейци като Бачо Киро* Петров от Бяла Черква, Тодор Лука Лефтеров — учител в с. Мусина, Стефан Пешев и Йонко Карагьозов от Севлиево, Ив. Панов Семерджиев, бр. Вичо и Сидер Грънчарови от Г. Оряховица, дядо Филю Радев Миленов от Кръвеник и др. развиват активна пропагандна, организационна и военно-техническа подготовка. СС съсредоточава в свои ръце координацията и дейността на отделните региони, връзките с емиграцията, набавянето на оръжие и др. технически средства. В щаба е разработен общ план за военните действия, който предвижда съсредоточаването на въст. армия в Габровския и Тревненския балкан, където би могло да се създаде свободна територия и тя успешно да се отбранява. Осигурено е преминаването на поп Харитон*, П. Пармаков* и др. военни специалисти, които да поемат непосредственото ръководство на четите.

Г. Живков* е изпратен в Белград, със специалната мисия да се координират действията със срб. правителство.

Ръководителите насрочват в края на апр. събрание с делегати от местните к-ти, с които да обмислят бъдещите действия, но преждевременното избухване на въст. и мерките на тур. власти осуетяват този замисъл. В следствие на предателство окр. център е разгромен, Г. Измирлиев* и Ив.П. Семерджиев са заловени, рев. к-ти в Г. Оряховица, Търново, Лясковец са разбити. По това време СС се укрива в Самоводене с надеждата, че може оттук да ръководи дейността в отделните центрове на въст. Енергичните действия на тур. власт провалят неговите намерения и той остава изолиран. След разгрома на въст. се укрива за известно време, а след това бяга в Румъния.

В Букурещ, въпреки унинието от преживения неуспех, СС не прекратява своята общ.-полит. дейност. Включва се в работата на БЦБО (есента на 1876) и спомага за заздравяването на неговото радикално крило. От нач. на дек. с.г. поема редакцията на основания от Хр. Ботев* в. *Нова България*, който продължава да бъде трибуна на *младите* сред емиграцията и да отстоява идеята за рев. решаване на бълг. въпрос. По време на РТОВ е преводач и консултант на военния пратеник на Слав. к-т. Осигурява доставки на провизии за рус. армия и бълг. опълчение.

След Осв. е адвокат в Търново и един от основателите на к-тите *Единство*, които си поставят за цел да се борят срещу решенията на Берлинския конгрес (1878). През зимата 1878-1879 участва в ръководството на Кресненско-Разложкото въст. и настоява да се изпратят апостоли във вътрешността на Македония, за да се подготви широкомащабен бунт, но идеите му не са възприети. Участва активно в живота на Княжество Б-я като член и водач на Либералната партия. След разцеплението на партията през 1883-1884 застава на страната на П. Каравелов. Народен представител е в II-VIII ОНС (1884-1886). Обявява се срещу *Режима на пълномощията* (1881-1883) и за пълното възстановяване на Търновската конституция. Независимо от това, че е председател на НС, участва като обикновен доброволец в Срб.-бълг. война (1885). След детронацията (1886) на кн. Александър I Батенберг (1879-1886) застава начело на контрапреврат. Заедно със С. Муткуров и П. Каравелов е определен за регент след абдикацията на княза (27 авг. 1886). Играе ръководна роля при определяне на вътр. и вън. политика. Категорично се противопоставя на опитите на рус. дипломация да наложи своето влияние в Б-я. С твърда ръка смазва опитите за военен метеж и граждански размирици в страната. Свиква ВНС, което избира (25 юни 1887) Фердинанд Сакс Кобургготски (1887-1918) за кн. На 20 авг. 1887 е назначен за министър-председател и министър на вътр. работи.

В сл. 7 г. СС е гл. полит. фигура в страната и този период остава в историята като *Стамболов режим*. Води последователна политика на засилване позициите на Екзархията в Македония и Тракия и успява да издейства султ. берати за бълг. владици в Охрид и Скопие (1890), Велес и Неврокоп (1894). По това време сключва брак с Поликсени Николова Станчева (1888) и двамата се сдобиват с четири рожби. Диктаторските методи на управление му спечелват множество врагове и го изолират в полит. живот на Княжеството, което позволява на кн. Фердинанд да го свали от власт (17 май 1894). На 3 юли 1895 е съсечен от наемни убийци в центъра на София и след три дни умира вследствие усложнения от получените рани (6 юли 1895).

Книж. му наследство е богато, като по-голямата част от него е създадено след Осв. Преди 1878 СС сътрудничи на сп. *Читалище*, в. *Знаме* и сп. *Славянско братство*. Редактор е на в. *Нова България* (от бр. 53, 11 дек. до края). През 1875 издава стихосбирката *Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова*. Макар и неговият авторов принос да не е равностоен с този на Хр. Ботев*, поезията му има силно въздействие върху бълг. бойци от Апр. въст., Срб.-тур. война 1876 и РТОВ.

Библ.: *Биман, А.* Стефан Стамболов. Фототип. изд. С., 1990; *Иванов, Д.* Стефан Стамболов. С., 1990; *Маринов, Д.* Стефан Стамболов и новейшата ни история. С., 1992.; *Матеев, Е.* Държавникът Стефан Стамболов. С., 1992; Стефан Стамболов. Био-библиографски указател. Т. Търново, 1990; Стефан Стамболов в спомени на съвременниците си. Съст. *Ст. Тонев, Д. Давчева*. С., 1992; Стефан Стамболов и неговото време. Непубликувани спомени. Състав. *Ел. Стателова* и *Р. Попов*. С., 1993; *Страшимиров, А.* Диктаторът. Нови проучвания върху живота и личността на Стефан Стамболов. С., 1987; *Страшимиров, Д.* История на Априлското въстание. Т.1-3. Пловдив, 1907, Т. 1, 156-172, 212, 240; Т. 2, 4-5, 8-11; Т. 3, 297. /ПБ/

СТАМБОЛСКИ, Христо Танев (Казанлък, 1843-1932, София), лекар, общественик.

Произхожда от търг. семейство. Името му е свързано с една случка по време на кърджалийските размирици, когато дядо му отива като бързоходец до *Стамбол* (Цариград) и издейства ферман за главатаря на разбойниците, който пък в замяна не опожарява Казанлък. Получава първоначално образование в родното си място. През 1858, по препоръка на Ив. Найденов*, постъпва във султ. Военно-мед. у-ще в Цариград. През 1868 завършва медицина и е произведен в чин *помощник-майор*. През с. г. е назначен за преподавател по анатомия в Гражданското мед. у-ще и за професор във Военно-мед. у-ще. Занимава се не само с преподаване, а и с лекарска практика — 3 г. завежда клиника към мед. у-ще. Още по време на следването си проявява интерес към анатомията. През 1874 публикува атлас по анатомия, като изработва анатомическа терминология, съобразена с осм.-тур. език. Този труд се състои от три части: анатомичен атлас, преведен от фр., с текст и речник към него. Има и други публикации на мед. теми във възрожд. преса, изнася и сказки за устройството на човешкото тяло.

Още с идването си в Цариград ХС се включва в легалните борби на столичните българи. В спомените си описва, че е сред инициаторите на *Великденската акция* (3 апр. 1860),

когато Иларион Макариополски* не споменава името на Вселенския патриарх. ХС е член и на екзархийския Народно-църк. събор (1871), на Временния смесен съвет при Бълг. екзархия, председател на бълг. ч-ще в Цариград (1870-1871).

Има и някои *нелегални* прояви — по пътя към столицата през 1858 пренася три екземпляра от *Горски пътник* на Раковски*. Там участва в кръжока на *верните приятели*, създаден по подобие на грц. *Филики етерия*. Някои от членовете му са в кореспонденция с Раковски и разпространяват книги и в-ци. Въпреки тези дейности като цяло ХС остава на позициите на легалната борба и пише: *Въстанията са вредни за черковния въпрос*. Не отказва помощ за бълг. периодичен печат — помага неколкократно на бившия си учител в Казанлък Ив. Найденов* при спирането на в-ците му в Цариград. ХС оставя и сведения за посещенията на Левски* в Цариград през 1869 и 1871.

Като лекар ХС има достъп до някои семейства от осм. елит като велики везири, министри и оставя описания на детайли от полит. живот, дава интересни сведения за появата на младотур. дв., а и за ежедневния живот (той влиза и в султ. харемі!) в осм. столица по това време. Въпреки контактите си с високопоставени личности, заради общ. си дейност изпада в немилост и през 1877, като виден българин, е заточен в Сана (Йемен), откъдето избягва през 1878. Там продължава да практикува лекарската професия, завежда болница. Занимава се и с изследователска дейност — проучва една заразна болест, филариоза, разпространена сред войниците, и открива причинителя ѝ. Написва труд, който през 1879 е издаден на фр.

За личния му живот се знае, че през 1871 се оженва за гъркиня в бълг. църква във Фенер, има три деца.

След Осв. за кратко е градски лекар в Габрово. След това се изявява и на полит. сцена: депутат в Областното събрание на Изт. Румелия (1879-1885) и негов подпредседател (1879). Той е сред лидерите на Народната партия (Съединистка) и последователен русофил. Префект на Сливен (1880-1881), директор на земеделието, търговията и общ. сгради в Изт. Румелия (1881-1883). През 1883 либералското мнозинство го принуждава да си подаде оставката и той се отказва от по-нататъшна полит. дейност. Завръща се в Казанлък и се отдава на лекарска практика, където организира болница и аптека.

След Съединението (1885) е началник на отделение и управител в Александровската болница в София, директор на Гражданската санитарна дирекция при М-вото на вътр. работи. ХС е един от основателите на Бълг. лекарски съюз (1901), подпредседател на Центр. ръководство на БЧК (1900-1902); член на Осмия върховен мед. съвет.

ХС проявява и интерес към ист. наука — през 1914 издава *Стара българска история*. В историята обаче остава с мемоарите си: *Автобиография, дневници, спомени* в три тома (1927-1931) — книга, която съживява образите на мнозина заслужили и по-малко известни дейци от епохата на Възраждането.

Библ.: *Начов, Н.* Цариград като културен център на българите до 1877 година. — Сб.БАН, 1925, XIX, 56-67; *Стамболски, Хр.* Автобиография, дневници, спомени 1852-1879. II изд. Под ред. и с коментар от *Стр. Димитров*. С., 1972; *Стефанов, В.* Българската медицина през Възраждането. С., 1980, 150-154. /ЕД/

СТАНИСЛАВОВИ, род, който води нач. си от покатоличени павликяни от Ореше (Свищовско). След смъртта на епископ Ф. Станиславов* родствениците му се преселват в Чипровци и тук фамилията се сродява с най-видните бълг. кат. семейства — Парчевич*, Кнежевич* и Пеячевич*. Двама от представителите на рода — Михаил и Иван — записват имената си като едни от ръководителите на Чипровското въст. (188): първият като *vexillarius* (*знаменосец*), а вторият — като *dux* (*предводител*). Във въст. фамилията дава осем жертви. След разгрома на бунта оцелелите членове на рода се преселват във Влашко и Трансилвания, като се вливат в редовете на унг. аристокрация.

Филип (Ореше, Свищовско, 1608/10-1674, Никопол), Никополски кат. епископ, книжовник.

Родното му място, Ореше, е едно от няколкото населени с павликяни крайдунавски села, които в нач. на 17 в. стават осн. обект на кат. прозелитизъм у нас. Ползвайки се умело от враждебното отношение на павликяните (предполагаеми потомци на средновек. богомили и манихеи) към правосл. църква и нейните свещенослужители, кат. мисионери успяват да вербуват за Римската църква мнозина от доскорошните еретици. Друга една немалка част от павликянското население обаче се ориентира към исляма. Религ. диференциация сред павликяните в нач. на 17 в. може да се илюстрира и чрез примера на фамилията С — самият ФС е дете на покатоличени родители, но в същото време има роднини-*турци*.

Водена от ясното съзнание, че за трайния успех на нейното дело сред закоравелите и неуки еретици са ѝ нужни свещеници, които да познават отлично традициите на своето паство, *Пропагандата* отделя специално внимание на подготовката на местни кадри. Така младият ФС се озовава в Италия.Там той учи в *Илирийския колеж* в Лорето (1627-1633), а впоследствие, благодарение на изключителната си езикова подготовка (ит., лат., тур., сърбохърв. и рум.) е привлечен за преводач в канцеларията на папа Урбан VIII. Според по-късни свидетелства в Рим талантливият българин успява да се сдобие и с докторат.

През 1635, по молба на тогавашния Софийски кат. епископ Ил. Маринов* ФС е извикан обратно в родината си, където заработва като свещеник сред новопокатоличените павликяни от Сев. Б-я. Още по това време с буйния си и дързък нрав той си спечелва доста противници сред чипровчани, които като *стари католици* и без друго гледат с пренебрежение на *павликянския син*. Когато обаче в 1648 за нуждите на сев.-бълг. павликяни е учредена новата Никополска катедра, тъкмо *еретическият* произход на ФС се оказва по всяка вероятност онзи решаващ коз, който кара Рим да го предпочете за епископ пред съперника му Фр. Соимирович*, чиято кандидатура е издигната от чипровчани.

На своя нов пост ФС впряга цяла-

та си енергия за повдигане на култ. ниво на своето паство, което живее в ужасяваща бедност и безпросветност. По негова инициатива отваря врати първото у-ще за павликяни в Трънчевица. Не се сбъдва обаче друга една мечта на Никополския епископ — Конгрегацията за разпространение на вярата да открие в Дубровник едно у-ще специално за българи. По този повод той с огорчение ще напише: *Всички чужди народи имат училища, както в Рим немците, фламандците и маронитите, в Лорето далматинците, албанците, бошняците и дубровничаните. А бедните българи нямат нито къде, нито как да придобият добродетел и наука.*

ФС се сблъсква не само с неотзивчивостта на *Пропагандата*, но и с редица трудности от вътрешен характер — хроничен дефицит на средства, недостиг на свещеници за павликянските села, преследвания от страна на правосл. владици, които го клеветят пред тур. власти като *западен шпионин*, а също и *всякакви беди, неволи, робия и оскърбления от страна на неверниците-турци*. Не е чудно следователно, че Никополският епископ често напуска границите на своята епархия, като по собствените му думи *обикаля от място на място, предрешен като търговец, за да се укрива*. Скитанията му из Б-я и чужбина обаче дават основание на неговите противници да го злепоставят пред *Пропагандата*, че уронвал престижа на своя сан и нехаел за пасомите си. Всичко това, както и спорът му с Марцианополския архиепископ П. Парчевич* за границата между подведомствените им епархии, става повод в 1662 Рим да лиши ФС от сан (същата съдба, между другото, постига и П. Парчевич).

През сл. десетилетие ФС странства от град на град, служейки като свещеник и преводач при различни дубровнишки и нем. търговци, а едновременно прави постъпки за реабилитацията си пред *Пропагандата*. Впрочем, забравил за старите недоразумения помежду им, за него сега ходатайства самият Софийски архиепископ Петър Богдан*. В последна сметка, ок. 1673 от Рим връщат епископското достойнство на ФС, но само 1 г. по-късно той умира в катедралния си град Никопол. Запазена е скромната му надгробна плоча с надпис: *Овди почива Дон Филип Станиславов, бискуп од Никопол при Дунава 8 август 1674*.

Може би заради недотам добрите си отношения с чипровчани Никополският епископ не участва пряко в полит. акции на нашите католици. Животът и делото му обаче са изпълнени с предостатъчно доказателства за неговото горещо родолюбие и ясно народностно съзнание. *Апостолически мисионер в Царство България, епископ на Велика България* — така предпочита да се титулува ФС по време, когато в Европа името на българите не се ползва с широка популярност, а за славното минало на *царство България* знаят малцина.

В култ. ни история ФС е известен не толкова с епистоларното си наследство, което впрочем предлага интересни сведения за бълг. действителност през 17 в., колкото със своя *Абагар*, отпечатан на кирилица в Рим през 1651. Изследователите нерядко го определят като *първата печатна новобългарска книга*. И наистина, макар и писан на *илирийски* (изкуствен език със силна срб.-хърв. основа, използван от нашите католици), *Абагар*-ът съдържа много елементи от живата бълг. реч. И съдържанието на *Абагар*-а (смесица от канонични и апокрифни молитви), и формата му (свитък, който може да се носи като амулет) подсказват, че той е предназначен за нуждите на една повърхностно християнизирана аудитория, с чиито полуезически вкусове авторът е склонен да се съобрази. Такава аудитория без съмнение представляват не само новопокатоличните павликяни, но и огромното мнозинство от правосл. сънародници на Никополския кат. епископ. Впрочем в послесловието към книгата, без да прави разлика между католици и православни, авторът сам изтъква, че посвещава труда си на *своя народ български*. Така с осн. си характеристики трудът на ФС може да се квалифицира като едно от малкото кат. съчинения, които органично се вписват в общобълг. лит. процес през 17 в. — процес, чийто най-важен белег без съмнение е тенденцията към демократизация на книжнината.

Никола (Чипровци, неизв.-1750, Чанад, Унгария), висш кат. духовник.

Вероятен син на един от двамата братя предводители на Чипровското въст. (1688) (според едни на Иван С, а според други — на Михаил С) и вероятен племенник на ФС. За принадлежността на НС към фамилията на първия Никополски кат. епископ недвусмислено подсказва прякорът му *Павликянич*.

За ранните му г. се знае малко. Предполага се, че е възпитаник на колежа в Лорето (Италия), където през 17 в. се учат мнозина от най-изявените бълг. кат. дейци. Документите от по-късно време го очертават като високообразована личност — лектор по философия; полиглот, който владее *илирийски*, лат., рум., ит. и нем.

През 1725 НС е ръкоположен от папата за Никополски епископ, но не се решава да посети епархията си поради опасения, че ще бъде преследван от осм. власти. От Крайова посредством свои доверени лица новоназначеният епископ подхваща бурна агитационна дейност сред бълг. павликяни за преселването им на север от Дунав, в резултат на което за кратък срок във Влашко емигрират над 300 семейства от Свищовско. За благодарност през 1731 авст. власти съдействат на НС да получи поста *апостолически викарий* на Малка Влахия (тогава под авст. власт) с права на епископ и седалище в Крайова.

Още преди избухването на поредната авст.-тур. война от 1737-1739 епископ НС и брат му Михаил (заможен търговец) се наемат да организират бълг. опълчение от няколко х. души, което да подпомага авст. армия и да подготви въст. в бълг. земи. Независимо че този замисъл не се осъществява, инициативата е важна като един от първите опити за сформиране на самостоятелна бълг. бойна единица в помощ на чужда осв. армия. Неблагоприятният за австрийците обрат във войната и загубата на Малка Влахия принуждават бълг. колонисти в Крайова, Римник и Брадичени да напуснат поселенията си и да потърсят убежище в Трансилвания и Банат. Заедно с паството си натам тръгва и НС. През 1739 с

императорски указ той е назначен за епископ на Чанад (в Унгария), а в 1740 — и за управител на Чанадския комитат. През 1745 получава благородническа титла. Вече като Чанадски епископ НС използва своята власт и авторитет, за да ходатайства пред виенските власти за утвърждаване на привилегирования статут на бълг. колонисти в Банат.

Библ.: *Вечева, Е.* Българската католическа интелигенция през XVII в. Опит за обща характеристика. — В: 300 години Чипровско въстание (Принос към историята на българите през XVII в.). С., 1988, 130-134; *Дуйчев, Ив.* Софийската католишка архиепископия през XVII век. Изучаване и документи. С., 1939, passim; *Милев, Н.* Католишката пропаганда в България през XVII век. Историческо изследване с приложения. С., 1914, 132-144; *Милетич, Л.* Заселението на католишките българи в Седмиградско и Банат. — В: *Милетич, Л.* Изследвания за българите в Седмиградско и Банат. Под ред. на проф. д-р *Симеон Дамянов*. С., 1987, 243-247, 251-252, 260-264, 273-274; *Райков, Б.* Към въпроса за мястото на *Абагара* в старата българска литература. — Изв. ИЛ, 1969, XVIII-XIX. /ОТ/

СТАНИШЕВ, Димитър Гешов (Крушево, ок. 1806-1866, Македония), резбар.

Дълги г. работи в групата на Петър Филипович-Гарка, където се издига като одарен и сръчен майстор. Изработва иконостасите в Скопската църква „Св. Богородица", в м-ра „Св. Йоан Предтеча" (Бигф), в Рилския м-р, в Охридската църква „Св. Богородица Калинска", в Пловдив и др. При него резбарство учи брат му **Антон** (Крушево, 1828-1904, Никопол), още по-известен майстор. Дело на двамата е големият иконостас, правен по *виенски образец*, в пловдивската църква *Св. Св. Константин и Елена*. След като оставя свои произведения в църквите „Св. Богородица" и „Св. Никола" в Карлово, „Св. св. Петър и Павел" в Сопот, „Св. Никола" в Чирпан и др., през 1864 АС се установява в Калофер, където отваря резбарска и мебелна работилница. Привлечени от славата и таланта му, при него да се учат идват десетина местни младежи. Не след дълго групата начело с майстора развива свой собствен стил, известен днес като *калоферско резбарство*. Тяхно дело са иконостасите в софийската църква *Св. Крал/Св.Неделя* (1865-1866), в търновската църква *Св. Спас* (1867-1868) и др. Двама от учениците на АС (Иван Стрелухов и Тодор Несторов) се включват в четата на Бачо Киро* и поп Харитон* през 1876 и загиват при защитата на Дряновския м-р. Забележителни и отличаващи се с оригиналност и високохудожествен вкус са творбите на АС в храмовете „Св. Възнесение" във Враца (1870), „Св. Троица" в Свищов (1872), „Св. Георги" в Тулча (1874) и др.

Библ.: *Василиев, А.* Български възрожденски майстори. С., 1965, 191-197; *Генчев, Н.* Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981, с. 443; ЕИИБ. Т.1, 395-396. /ЖК/

СТАНИШЕВ, Нако Стоянов (Кукуш, ок. 1810-1874, Кукуш), търговец, общественик.

Роден в заможно семейство на платнар. От младини се занимава и забогатява от производство и търговия на бяло платно и сусамено семе. Покрай стоп. дела непрекъснато обикаля из Македония и Албания, където се сприятелява с мнозина първенци и влиятелни личности в Охрид, Струга и др. Що-годе изучил грц. четмо и писмо, той се интересува и обича да беседва по въпроси от историята, географията, математиката, филологията, физиката, в компания на по-видни и образовани хора. НС е дребен на ръст и както го описва неговият съвременник и биограф К. Шапкарев* *физиономията му го представляваше за мислител не помалко, отколкото за решителен и хитър, какъвто и беше в действителност: пет-шест минути мълчене с чибучката си в уста стигаше му да скрои и най-мъчния план и да се реши на изпълнението му.*

От 40-те г. оглавява борбата на кукушани срещу грц. владика Антим и неговия заместник Мелетий. Под негово ръководство българите в Кукушка епархия подават до Солунския владика махзари (1850, 1857) против владишките финансови злоупотреби и разюзданост. В хода на тия събития НС усилва бълг. просвета, като привлича в Кукуш добре познатия му Д. Миладинов*, а сетне — Р. Жинзифов*. Срещу ръководените от НС инициативи, вкл. и за навлизане на родния език в църк. служби, се изправя Солунският м-т Неофит с неголяма партия от привърженици в епархията. С присъщата му практичност и реализъм НС заявява: *Длъжни сме да благодарим на гърците, задето тие със своите интриги и лукавства изострили ни, а с партиите, които образуват изпомежду нас, държат ни в бодрост и нащрек, в съгласие и постоянство да се борим за правата си. Инак ние, българите, по свойственийт ни характер, щехме или да заспим дълбок сън, или да се караме и разпокъсваме по между си.*

Нетърпимостта към Мелетий достига предела си през пролетта на 1858. В желанието си да унищожи бълг. учители и първенци в града владиката настоява пред властите за тяхното заточаване. Сред посочените като метежници е и НС. Чрез единни и енергични действия кукушани доказват обвиненията си срещу Мелетий и предизвикват отстраняването му. Солунската митрополия им дава право да предложат трима кандидати, един от които тя да назначи за епископ. Нито един от исканите духовници — сред които на първо място Иларион Макариополски* — не е одобрен. Митрополията избира свой човек. Решен да доведе нещата до успешен изход и да принуди гърците да отстъпят, НС замисля известната *Кукушка уния*.

Демонстративно влиза в преговори с лазаристите Тюрок и Борѐ и с фр. консул в Солун за приемане на кукушани в лоното на зап. църква (1858-1859). На 12 юли 1859 в събрание, председателствано от НС е изготвено *Прошение на българите от Полянинска епархия до папа Пий IX*. То е обнародвано в редактирания от Др. Цанков* в. *България* (септ. 1859) и предадено на Тюрок. В него се поставят редица условия: запазване на бълг. свещеници, които да извършват на бълг. език църк. ритуали; назначаване епископ българин и бълг. език като *главният език и основата на ученето на младежта*.

В резултат на всичко това настъп-

ва силно раздвижване на рус. дипломация, на Патриаршията и на водачите на бълг. ЦНД в Цариград. Със специална мисия за успокояване на духовете в Кукуш са изпратени А.П. Рачински и Е.П. Юджаков, които заедно с Д. Миладинов* разгръщат (1858) антиуниатска пропаганда. Щедро осигуряват издръжката на 20 бълг. младежи в рус. учебни заведения, между които са синът на НС, Константин, К. Миладинов*, Р. Жинзифов* и др. На 12 юли 1859 в Кукуш пристигат Борè и Иларион Макариополски* — пратеник на бълг. община в Цариград. Първият остава със свитата си три седмици. А Иларион Макариополски в продължение на три месеца навлиза в ловката игра на НС и с тревожните си донесения настройва за по-решителни действия бълг. църк. дейци в осм. столица. На него НС разкрива истинските си виждания по църк. въпрос: *Тебе ти стои и прилича да станеш български патриарх; иди в Цариград, прогласи независимостта на българската йерархия.* А на охладения в своите очаквания Борè заявява: *ние ви повикахме не за да станем католици, а като християни да ни помогнете против гръцките беди.*

Кукушани подават (окт. 1859) молба до Патриаршията за владика българин. Уплашената от развоя на събитията и от навлизането на католицизма, Патриаршията тутакси реагира. На 31 окт. за епископ на епархията е назначен българинът Партений Зографски*. В Кукуш Иларион Макариополски*, както сам признава, научава от НС един урок по тактика: *Не щеш ли един владика, изхвърли му името из черкават си; не щеш ли патрика, същото направи.* Наскоро след това НС е поканен от бълг. общественици в Цариград. Той е добре известен и на чуждата дипломация. В навечерието на *Великденската акция* (3 апр. 1860) на бал в рус. посолство НС призовава за радикални действия за признаване на независима бълг. църква. Оттук насетне НС енергично се противопоставя на униатството и на кат. мисионери в бълг. земи, особено през 70-те г. на 19 в., и предупреждава, че *еднъж се лесно отървахме от них, а повторно не ще можем.* До края на дните си (умира според едни от тиф, а според др. е отровен от грц. лекар) НС по общо признание остава една от най-безкомпромисните и колоритни личности в борбата за култ. и нац. еманципация на бълг. народ.

Библ.: *Шапкарев, К.* Нещо за живота на Нако Ст. Станишев. — В: *Шапкарев, К.* За възраждането на българщината в Македония. С., 1984, 455-472. /ЖК/

СТАНОВ, Никола х. (Копривщица, неизв.-1821, Одрин), бегликчия, банкер, хетерист.

Подобно мнозина още копривщенци НС се преселва през кърджалийското време в Одрин, където става един от най-богатите християни. Дарител на грц. просвета, известен като човек, който *правел много добрини.* Имуществото му се състои от 3 големи здания в Одрин, един магазин, 3 големи чифлика с къщи и стоп. постройки (складове, конюшни, кошари, обори) в околностите на Одрин, от много скъпоценни предмети и от ок. 2 млн. гр. в наличност. Деен член на *Филики етериа*, за което е обесен през април 1821 заедно с още неколцина одрински българи-хетеристи. Женен за гъркиня, от която има две дъщери и син Димитър (търговец, член на *Филики етериа*).

Библ.: *Тодев. Ил.* Българско национално движение в Тракия 1800-1878. С.,1994, passim. /МГ/

СТАНЧЕВ, Петър (В. Търново, 1850-1913, София), учител, общ. деец.

Учи в родния си град, а около 1870 заминава за столицата и постъпва в султ. Военно-мед. у-ще, което скоро напуска защото обучението от фр. преминава на тур. Учител в Цариград (Вланга, 1872), на разноски на Благодетелното братство *Просвещение.*

Изпратен от Екзархията учител през 1874/75 в [Джиср-и-] Мустафапаша, който той заради развитото там копринарство прекръства на *Свиленград.* Възстановява под името *Наука* местното ч-ще, основано през 1870 като *Звезда* от Хр. поп Марков. Учител в Одрин (1875-1877), откъдето, тъй като не е чужд на рев. дв., е пратен на вечно заточение (1877-1878) в Либия. Увлечен от театъра, драматизира заедно с Ф. Симидов повестта на З. Милковски *Асен, повест из миналото на българите* (1861), която през 1874 е представена с успех в Цариград като *Ясен I (Чудесата на Св. Димитър Солунски),* инициатор на първите театрални представления (*Многострадална Геновева*) в Свиленград (януари 1875) и Одрин (1876).

След Осв. заема постове в администрацията, избиран за народен представител, активен член на Слав. д-во.

Сътрудничи с дописки в царигр. печат, описва и заточението си: *Спомени от Триполи и Бенгази (1877-1878)* (С.,1911).

Библ.: *Жечев, Н.* Петър Станчев. — В: Радетели за просвета и книжнина. С. 1986, 552-559; *Тодев, Ил.* Българско национално движение в Тракия 1800-1878. С.,1994, passim. /МГ/

СТАНЧЕВА Симеонова, Бона (по баща Ганева Витанова; прозвище: Бяла Бона) (Търново, 1830-1900, Търново), участница в рев. дв.

Произхожда от заможно и родолюбиво семейство. Баща й Ганьо Витанов участва във Велчовата завера (1835). От вуйчо си Н. Симитя, учител, получава добро за времето си образование. От баща си наследява голяма странопримница, известна като *Бониния хан.* Там укрива революционери, пренася тайна кореспонденция, събира пари и секретни сведения.

Библ.: ЕБ. Т. 6, с. 412. /МГ/

СТЕФАН КАРАДЖА (истинско име: Стефан Тодоров Димов) (Ичме, Ямболско, 1840-1868, Русе), революционер, четнически войвода.

Роден в бедно зем. семейство. Преселва се със семейството си в Делиормана, в Долно Чамурли, а сетне в Потур (Румъния). През 1854 се установява в Тулча. Тогава селището е развит занаятчийски и търг. център. Географската близост със средищата на бълг. осв. дв. във Влашко допринасят за твърде дейното участие на тукашните българи в движението за църк. независимост, за нац. просвета и за полит. свобода. Тулчанци са сред най-горещите при-

върженици на идеите на Раковски* и са спомоществователи, читатели и разпространители не само на неговите издания (*Горски пътник*, *Показалец*, в. *Дунавски лебед*), но и на редица бълг. книги и периодика — предимно в-ци, списвани от дейците на царигр. бълг. колония (Д. Цанков*, П.Р. Славейков*, Т. Бурмов* и др.). СК учи при Енчо Кузманов. Владее тур., рум, а по-късно и научава отчасти срб. Напуска у-щето и за известно време пътува из Влашко.

Заминава за Белград и участва във всички рев. прояви на бълг. емиграция, у която оставя впечатление, че е *страшна хала* и *решителен и неустрашим човек*. Участник на Първата бълг. легия (1862). След разтурянето ѝ създава малка чета, действаща (1863) в Тулчанско и Бабадагско. По решение на своя патрон Раковски* минава Дунав с хъшове с цел убийство на Търновския владика, обикаля Стара планина (1864) и подбужда населението към въст. действия срещу чуждото владичество. От 1865 държи гостилница в Гюргево, където намират подслон и прехрана бълг. хъшове. През есента на сл. г. заедно с Хаджи Димитър*, Жельо войвода и четници обикаля Стара планина. Включва се в състава на Втората бълг. легия (1867-1868) в Белград.

Прогонен от Сърбия, СК се свързва в Букурещ с основаната през 1868 полит. организация Българско общество — продължение на ТЦБК, която насърчава и поема материалното осигуряване на голяма, добре обучена и въоръжена чета. Залавя се с организирането ѝ и събира четници от Гюргево, Браила, Галац: сратници на Раковски*, представители на лявото крило на ТЦБК, бивши членове и симпатизанти на ДД. Осигурява снабдяването с оръжие — чифтета, маджарски шишанета, пушки, револвери и саби. Заедно с Хаджи Димитър* са начело на 127 четници, преминали (6 юли 1868) Дунав край Вардим, Свищовско, и влезли в тежки сражения с тур. потери. По време на боевете той е майстор в тактиката и командата. Когато всички имат нужда от кураж и насърчение и *припомнювание величието на нашето дело, което немилостиво искаше от нас такива страдания и такива жертви*, както пише Хр. Македонски, войводата е нежен и грижовен водач и често повдига настроението със своя весел нрав. По време на сраженията в местността Канлъдере край Вишоград, Великотърновско, е тежко ранен и пленен. Осъден и обесен полумъртъв в Русе за сплашване на населението.

Като революционер СК е привърженик на идеите на Раковски* за създаване на силни вън. и вътр. въст. сили и на върховен център на въоръжената съпротива. Сред своите съвременници и братя по оръжие: *Той беше юнака с горещата кръв,//Караджата храбри, във битката пръв, //мъдрец в съвета, орел в планината, //на четата гордост, слава в борбата.* (Ив. Вазов*)

С неговата гибел и с трагичния край на четите от 1868 завършва четническия период и се преминава към по-ефикасната, к-тска форма на организираното бълг. рев. дв. Освен това, независимо от разгрома си, четата от 1868 ускорява решението на църк. въпрос.

Библ: *Бобчев, Ил.* Хаджи Димитър, Стефан Караджа и техните другари. Живописно-исторически очерки и характеристики. С., 1930; *Домусчиев, Н.* Стефан Караджа. Живот и дело. Ямбол. 1968. *Маркова, З.* Четата от 1868 година. С., 1990. /ЖК/

СТЕФАНОВ, Антон (Чипровци, 1644/45-1692/3, Венеция), Никополски кат. епископ, полит. деец.

АС, който след П. Парчевич* е може би най-крупният полит. деец , излязъл от средите на бълг. кат. общност през 17 столетие, получава образованието си в своя роден градец и в колежа към францисканския м-р *Св. Мария (Ара Чели)* в Рим, който по онова време се ползва със славата на едно от най-престижните учебни заведения на Папската курия.

След завръщането си в България работи като мисионер и заема постовете дефинитор и игумен на Чипровския м-р. През 1673 е избран за гл. викарий на Софийския кат. архиепископ Петър Богдан* за Влашко. На тази служба младият чипровчанин получава възможността да установи тесни контакти с елита на влашкото княжество, които ще станат трамплин за по-сетнешната му успешна дипл. кариера.

В 1677, едва навлязъл в своето четвърто десетилетие, АС е ръкоположен за Никополски епископ. Без да пренебрегва преките си задължения на духовен наставник на сев.-бълг. павликяни, той следи с нарастващо внимание развитието на динамичната международната обстановка. В средата на 80-те г. на 17 в., окуражен от победите на съюзените в Свещена лига европ. държави над осм. оръжие, Никополският епископ започва активна дипл.-полит. дейност. В 1687 той измества резиденцията си във Влашко и почти веднага след това е акредитиран като представител на влашкия владетел Щербан Кантакузин 1678-1688 при авст. имп. Леополд I (1658-1705) със задача да подготви почвата за присъединяване на отвъддунавските княжества към обединените христ. сили. Благодарение на отличните дипл. способности на бълг. прелат мисията му на влашки пратеник във виенския двор е неколкократно подновявана. Не ще и съмнение, че защитавайки интересите на влашкия войвода, АС не пропуска да насочи вниманието на авст. управляващи среди и към съдбата на своите сънародници, които са силно обнадеждени от хода на военните действия и съзират в новата европ.-осм. война един благоприятен шанс за осв. си.

Разгромът на Чипровското въст. (есента на 1688) заварва бълг. прелат далеч от отечеството, ангажиран в подготовка за поредната си дипл. мисия. Затова донякъде обяснимо е раздразнението срещу АС от страна на някои кат. мисионери, които продължават да работят в България въпреки изключително неблагоприятната атмосфера там. Никополският епископ бива обвиняван, че докато епархията му останала като *вдовица без съпруг и деца без майка*, той егоистично се бил оттеглил във Виена, където се *возел в каляска и водел необезпокояван и блажен живот*. Тези упреци обаче са твърде несправедливи. Всъщност от позициите си на уважавана в европ. дипл. среди личност АС не престава да се труди за благото на своя народ. Доказателство за това е фактът, че през лято-

то на 1689, когато във Виена обмислят план за подновяване на спряното предходните месеци авст. настъпление, българинът излиза с един разгърнат проект до имп. Леополд I (1658-1705). В документа АС набелязва серия от конкретни мерки, които да доведат до осв. на бълг. земи и предаването им под авст. власт. Според Никополския епископ не трябва да се допуска масовото включване на местното христ. население в бъдещата военна кампания, поради опасност от ексцесии. Достатъчно е да се изпратят само 1000 българи и сърби, заедно с *някои опитни мъже* , които да овладеят стратегическите планински проходи, а към тях впоследствие да се присъединят още 3-4 х. души, за да бъде сразен врагът. Оптимистичните прогнози на АС не изключват дори възможността да бъде заловен *самия турски владетел, ако се намира София или в Пловдив.* Но макар и възприето благосклонно от имп. и предадено за мнение на главнокомандващия Лудвиг Баденски, предложението на бълг. епископ така и не се реализира.

След смъртта на Софийския архиепископ Ст. Кнежевич* (1691) АС е предложен за негов приемник, но не е в състояние да поеме поста, тъй като е покосен от тежък мозъчен удар, от който загубва частично зрението и слуха си. Едвам повдигнал се от леглото, той отново тръгва на път — сега към далечна Венеция, където по примера на своя именит предшественик П. Парчевич* вероятно възнамерява да търси съдействие за бълг. осв. кауза. Силите му обаче са изчерпани и през зимата на 1692/93 той умира.

Библ.: *Милев, Н.* Католишката пропаганда в България през XVII век. Историческо изследване и приложения. С., 1914, 157-158; *Първев, Ив.* Балканите между две империи. Хабсбургската монархия и Османската държава (1683-1739). С., 1997, 84-96; *Списаревска, Й.* Чипровското въстание и европейският свят. С., 1988, 65-66, 103-105, 118-121, 164-170; *Цветкова, Б.* Нови документи за историята на освободителните движения в българските земи през XVII в. — ИИИ, Т. 19, 1967, 243-262. /ОТ/

СТОЙКОВ, Атанас (Шумен, 1853-1911, Шумен), рев. деец.

Член-учредител и секретар на Шуменския рев. к-т (1873). След арестуването на П. Волов* (1875) АС става негов председател.

През септ. 1875, в отговор на решението на БРЦК от авг. с.г. за общо въст. организира малка чета, с която се отправя към Котленския балкан. Разбрали, че бунтът се е провалил, бунтовниците се пръсват, но повечето от тях скоро са арестувани. АС е осъден на смърт — присъда, която скоро е заменена с вечно заточение в Мосул, Ирак. Освободен по силата на общата амнистия, договорена в Сан-Стефанския мир, АС се връща в Б-я през 1879. След Осв. заема адм. постове.

Библ.: ЕБ Т. 6, с. 464. /МГ/

СТОЯНОВ, Васил (Велко) **Димитров** (Жеравна, Сливенско, 1839-1910, София), книжовник, учител, общ. деец, съосновател и действителен член (1869) на БКД.

Роден е в заможното чорбаджийско семейство на Димитър Капзамалина и Кына Рускокехайова. Бащата отглежда овце и като чорбаджия събира данъците в селището.

ВС получава начална грамотност в местното килийно у-ще и във взаимното при учителите Мано Попкръстев и Дим. Събев. Известно време работи като абаджийски чирак и помага при отглеждането на бащините си овце. През 1848 отива в Шумен и постъпва първо във взаимното, а след това и в класното у-ще при С. Доброплодни* и Ив. Богоров*. По време на Крим. война, когато у-щето е затворено, помага в един колониален магазин, но и търговията не успява да го привлече. След войната успешно завършва класното у-ще, а после е назначен за помощник-учител (1856-1858). Включва се и в театралния живот на града, като играе в първата постановка на С. Доброплодни* — комедията *Михал.*

През 1858 с поръчителството на Й. Майснер-Миланович заминава за Прага да продължи образованието си. След 1 подготвителна г. полага изпит и е приет в четвърти клас на стара немс. академическа гимн. Материално е подпомаган от букурещките българи. Скоро обаче средствата му свършват и е принуден сам да се издържа, давайки частни уроци. Същевременно започва да публикува материали в чешкия периодичен печат, свързва се с местни култ. и патриотични среди. Учител е по бълг. на Божена Немцова.

През 1862 се отзовава на призивите на Раковски* и се включва в Първата бълг. легия. Участва в боевете с тур. гарнизон на Белградската крепост и изпълнява мисия в Браила и Галац. След разпускането на Легията се завръща в Прага, завършва успешно гимн-та и се записва да следва слав. филология в Ист.-филолог. ф-т на Пражкия у-т (1864-1866). Две г. слуша лекции по право в Юридическия ф-т на същия у-т (1866-1868). Издава на чешки етнографска карта *Европейска Турция, Черна гора, Гърция и Йонийските острови* (1863). Поддържа тесни връзки с Фр. Палацки, В. Ханка, Фр. Ригер и К. Иречек и др. Приет е за член на лит. секция към клуба *Художествена беседа.* Превръща се в покровител на българчетата, дошли да учат в Прага, и в един вид бълг. култ. посланик. Силно повлиян от чешката образованост и култура, още през 1867 замисля създаването на култ.-просв. д-во, което да обедини усилията на българите в изучаването на езика, историята, фолклора, етнографията и пр. Споделя идеите си с М. Дринов* и намира у него пълна подкрепа. През 1868 пристига в Румъния и обикаля бълг. емигрантски центрове, за да популяризира своите планове и да събере необходимите за това средства. Свързва се с Л. Каравелов*, който също го подкрепя.

Фактически идеята за БКД зрее отдавна в бълг. възрожд. общество и сега намира пълна подкрепа сред емигрантските общини в Одеса, Галац, Браила, Букурещ и др. Широко участие вземат и българи от страната. През септ. 1869 се събира учредителното събрание в Браила, което приема устава, утвърждава М. Дринов* за председател, а ВС за деловодител. Начертана е и широка научна програма. В събранието се проявяват и противоречията между отделните полит. групировки. Л. Каравелов*, В. Левски* и Хр. Ботев* се

стремят да създадат организация, която по-пряко да подпомага рев. борби. От своя страна, ВС се застъпва за чисто култ. институция, която да се опира на еволюционизма и легалните форми на дейност.

Конфликтът се изостря след като на 24 март 1870 ВС от името на БКД изпраща благодарствена телеграма до Али паша по повод фермана за учредяване на Екзархията. На тази основа в сл. г. той настройва срещу себе си рев. печат и често е обвиняван, че не изпълнява начертаната програма на д-вото. До 1872 освен деловодител ВС е и редактор на *Периодическо списание на БКД*, чийто първи брой излиза през 1870. През този период основава и библиотеката на БКД, изнася сказки, организира дейността на сътрудниците на *Периодическо списание*. С цел популяризиране на д-вото през 1872 предприема обиколка из Б-я. В Цариград се среща и с ръководители на бълг. колония. Независимо от положените усилия БКД изпада в тежко фин. положение, а ВС — в изолация поради конфликта с рев.-демокр. среди в бълг. общество. Това го принуждава към средата на 1873 да напусне д-вото, след което постъпва като учител в Болградската гимн. *Св.Св. Кирил и Методий* (1873-1879). Преподава бълг. език, л-ра и история.

През 1876 се оженва за Олимпиада — дъщеря на Ив. Ат. Войников. От този брак има трима сина и две дъщери.

След Осв. е вицегубернатор на Варна (1879), комисар по настаняването на бежанците в Изт. Б-я (1880), член на Държ. съвет (1882), директор на НБКМ в София (1884-1894), председател на БКД (1884-1898) и др. Преподавател е по етнография на Балк. полуостров и бълг. история във Военното у-ще в София и редактор на *Периодическо списание на БКД*. По негова инициатива седалището на БКД през 1881 се пренася от Браила в София. Успява да издейства от Софийската община да се дари голям парцел, върху което по-късно е построена сградата на БАН. Умира в София.

Събира и обнародва бълг. народни песни. Сътрудничи във в. *Съветник, Възток, Дунавска зора* и множество чуждестранни издания. Обнародва ценни археологически находки. Пише отзиви по лит. и езиковедски въпроси.

Библ.: *Арнаудов, М.* Българското книжовно дружество в Браила. С., 1966, 54-68 и сл; *Жацек, В.* Васил Д. Стоянов в Чехия. — В: Чехословакия и България през вековете. С., 1963, 57-103; *Константинов, Д.* Жеравна в миналото и днешно време. С., 1948, 187-194. /ПБ/

СТОЯНОВ Джелепов, поп **Георги** (Ђоктепе, дн. Звездец, Малкотърновско, 1810-1876, Бургас), учител, свещеник.

Начална грамотност получава в селското килийно у-ще, след което баща му, Стоян Чорбаджи Джелепина, един от най-богатите българи в Странджа, го изпраща в грц. у-ще в Малък Самоков. До 1836, когато е ръкоположен за свещеник, ГС е учител в родното си село, писар на скелята, става зет и на Вълкан чорбаджи от с. Паничарево, един от ръководителите на въст. надигане на българите в Хасекията през 1829. ГС служи дълги г. в Ђоктепе, после е грц. свещеник в Созопол, където след време е издигнат за архиерейски наместник.

През 60-те г. на 19 в. ехото на църк. борба достига до Странджанското Черноморие. Под нейно влияние, в резултат и на изострените отношения с новия Созополски м-т Неофит, ГС се оттегля от грц. църква и става бълг. свещеник в Бургас. Наред с Д. Бракалов, Сава х. Дечев и др. той е един от създателите на бълг. община, инициатор за построяването на бълг. у-ще и църква. Неговата дейност не се ограничава само в града. ГС предприема многократни и продължителни обиколки из цялата околност и главно в родния му Странджански край. Проповедите му против гръц. църк. власт довеждат до отхвърляне зависимостта към Созополската митрополия, замяната на грц. в у-щата с бълг., настаняването на бълг. учители, въвеждането на нови учебници и т.н.

През 1876 служи в Айтос, където замества убития поп Димитър Станчев. Наклеветен от грц. духовници в съзаклятническа дейност против тур. власт, ГС е арестуван и откаран в Бургас. Умира край града от сърдечен удар.

Библ.: *Аянов, Г. п.* Малко Търново и неговата покрайнина. Бургас, 1939, 277-280; *Шивачев, Ст.* Един забравен родолюбец. Поп Георги Стоянов, по случай 35-годишнината от смъртта му. Бургас, 1911. /ВТ/

СТОЯНОВ, Захари (истинско име: Джендо Стоянов Джедев) (Медвен, Сливенско, 1850-1893, Париж), революционер, помощник-апостол в Четвърти (Пловдивски, Панагюрски) рев. окръг, писател, историк, публицист, общ. и държ. деец.

Роден в семейството на Стоян Джедев Далакчиев и Йова. Майката произхожда от близкото с. Градец. Не разполагаме с категорични данни за първоначалното му образование. Според някои краеведи през 1856 постъпва местното у-ще при даскал Буньо, а според легендата останал безкнижен и едва когато му пораснали мустаци сам се научил да чете и пише. 16-годишен напуска Медвен и става овчар в Добруджа, където баща му отглежда своите стада. Будното момче трудно привиква с безкнижния и суров живот на пастирите и след поредния скандал с баща си напуска къшлата при с. Инджекьой и пешком тръгва за Варна, за да дири по-високо учение (1870).

След няколко неуспешни опита да постъпи в у-ще става арабаджийски чирак в Русе, а по-късно работи и като слуга в търг. фирма. Започва да посещава ч-ще *Зора*, където се запознава с Н. Обретенов* и др. будни русенски младежи. Те му помагат да се самообразова, насочват го какво да чете, дори започва самостоятелно да изучава фр. Изгонен от господарите си, намира подслон в сградата на ч-щето. На 5 март 1872 става неволен свидетел на самоубийството на Анг. Кънчев* на русенското пристанище и този факт става повратен момент в неговия живот. Скоро се свързва с Ил. Драгостинов*, Р. Иванов, Н. Обретенов* и др. революционери и става член на Русенския рев. к-т (27 авг. 1872). В нач. на 1875 напуска Русе и постъпва на работа като телеграфист на гара Търново-Сеймен (дн. Симеоновград). Тук също

установява контакт с местните рев. среди и започва да извършва куриерски услуги за организацията.

В края на авг. 1875 при него пристига Ст. Стамболов* и го привлича в подготовката на проектираното от ГРК въст. В сл. дни ЗС си подава оставката от железницата под предлог, че сестра му е тежко болна и пристига в Ст. Загора. На 16 септ. в къщата на бр. Жекови полага клетва и с още 20 души се поставя под командата на Г. Икономов*. Градът обаче не въстава, а уговорената среща със селските чети не се осъществява. След неуспеха на този бунтовнически опит, останал в историята като *Старозагорско въст. 1875,* ЗС се укрива у Р. Иванов в Харманли, оставайки там до нач. на февр. 1876. Тогава при него идва П. Волов* и го взема със себе си като помощник апостол на IV рев. окръг.

Още с пристигането си в Пловдив получава задача да разгърне рев. пропаганда в Рупчоския край и започва своята обиколка от с. Сотир. На 23 март в дома на поп Грую Тренчов (Бански) се среща за пръв път с Г. Бенковски* и малко по-късно става негов неотлъчен спътник. Участва всеотдайно в непосредствената подготовка на въст. На 14 април заедно с Г. Бенковски пристига на Оборище и взема участие в работата на Общото събрание на пълномощниците на тайните к-ти. След обявяването на въст. обикаля селата с *Хвърковатата чета.* Участва в битките с башибозука при с. Петрич и посещава въст. лагер на връх Еледжик. След разгрома на бунта тръгва (2 май) заедно с Г. Бенковски и група четници да търси спасение в Стара планина. При няколко поредни сблъсъка с башибозушки потери четата е разбита и се разпръсква. ЗС, Г. Бенковски, отец Кирил Слепов и Стефо Далматинеца се отделят от останалите с надеждата да се прехвърлят в Румъния.

На 12 май в Тетевенския балкан са предадени от дядо Вълo Мечката. Бенковски* е убит, а ЗС успява са се спаси по чудо от преследвачите. Няколко дни по късно обаче е предаден на тур. власти от българи колибари. Разпитван и жестоко изтезаван, успява да опази в тайна участието си в Апр. въст. Прехвърлян в различни затвори, на 1 авг. е освободен и въдворен в родното си село. По време на РТОВ отива в Търново и след неуспешен опит да постъпи в бълг. опълчение работи като помощник на Ст. Стамболов* по снабдяването на рус. войски с храни и фураж. По същото време помага и в печатницата на Л. Каравелов* и Н. Жейнов.

След Осв. заема редица адм. длъжности. Започва като писар в Окр. казначейство и в Апелативния съд в Русе. Работи и като следовател. На 31 ян. 1882 сключва брак с Анастасия Обретенова* против волята на баба Тонка*. От брака има 4 дъщери, но три от тях умират в детска възраст. Обявява се срещу *Режима на пълномощията* (1881-1883), за което е уволнен и принуден да напусне Княжеството и да се прехвърли в Изт. Румелия. В Пловдив е чиновник в Дирекцията на правосъдието (1882). Тук полага нач. на първите народни чествания, посветени на Хр. Ботев*, Хаджи Димитър* и Стефан Караджа*. Редактира в. *Борба.* Председател на БТЦРК, който организира и ръководи съединението на Княжество Б-я и Източна Румелия. През 1886 се установява в София. Член на Народно-либералната партия и близък полит. сътрудник на Ст. Стамболов*. Депутат в IV ОНС (1886), подпредседател (1887) и председател на V ОНС (1888-1889). В края на авг. 1889 заминава със съпругата си на Парижкото изложение и тук на 2 септ умира внезапно от перфорация на червата, вследствие остър перитонит (според друга версия бил отровен по волята на кн. Фердинанд (1887-1918)). Отдадени са му най-високи почести като председател на НС и заслужил поборник за нац. осв. Погребан е в Русе.

Голямото публицистично и лит. дело на ЗС започва след Осв. Сътрудничи на редица периодични издания — *Работник, Свобода, Народний глас, Независимост, Южна Б-я, Свирка, Търновска конституция, Борба.* Кореспондент на чужди в-ци. В бълг. л-ра остава с мемоарните и документално-публицистичните си съчинения. Събира спомени, документи и материали от епохата на Възраждането и грижливо ги проучва. В резултат на този труд създава книгите си: *Васил Левски* (*Дяконът*) (1883), *Четите в България на Филип Тотя, Хаджи Димитра и Стефан Караджата* (1885), *Любен Каравелов и неговите клеветници* (1885), *Христо Ботйов. Опит за биография* (1888) и др. Най-значителното му произведение обаче остават неговите *Записки по българските въстания* в три тома (1884-92). В тях по неповторим начин пресъздава атмосферата в последното десетилетие преди Осв. Създава галерия от образи — от обикновения селянин до водачите на Апр. въст., които са обрисувани с майсторски психологизъм. С усет за история и преклонение пред делото на своите велики съвременници подготвя и издава лит. наследство на Хр. Ботев* (1885) и на Л. Каравелов* (1886-1888) в 8 тома. С живота и творчеството си оставя трайна следа в историята и културата на българите.

Библ.: *Балабанов, Ал.* З. Стоянов — класик на българската проза. — Литературен глас, 1939, бр. 442; *Динеков, П.* Ново издание на *Записки по българските въстания.* — Българска мисъл, 1939, 10; *Славейков, Петко.* Любен Каравелов, Христо Ботев, Захари Стоянов в спомени на съвременниците си. С., 1967; *Попиванов, Ив.* Захари Стоянов. Биография. С., 1969; *Ташев, Т.* Живота на летописеца. Ч.I-III. С., 1984-1989; Захари Стоянов и Съединението. Доклади и научни съобщения. С., 1986; *Ташев, Т.,* Л. Ташева. Захари Стоянов. Документална летопис. 1850-1889. С., 1995;. *Тодев, Ил.* Захари Стоянов и историческата книжнина за Възраждането. — В: *Тодев, Ил.* Триъгълник на надеждата. Студии и есета по Българско възраждане. s.l.a. [София, 1995.], 114-122.; *Христов, Хр.* Захари Стоянов. С., 1989. /ПБ/

СТОЯНОВ Куртев, Таньо (Атанас) (прозвище: Таньо войвода) (Сливен, 1846-1876), участник в рев. дв., войвода на чета в Апр. въст.

Роден е в семейството на Стоян Куртев и Петра. Бащата се занимавал с отглеждане и търговия със свине. Начално образование получава в родния си град, след което поема бащината професия. Буден и непокорен, той отрано се свързва с рев. среди в Сливен и става един от основа-

телите на рев. к-т в града (ноем. 1871). Натоварен е от организацията с куриерски и полицейски задачи, както и с охраната на Левски* при посещенията му в района. Според някои изследвачи (Б. Илиев) успява да спечели доверието на Апостола и е упълномощен от него да работи самостоятелно в Сев.-Изт. Б-я (ноем. 1872). Малко след това обаче е арестуван от осм. власти и изпратен на заточение в Диарбекир (апр. 1874-ян. 1875). Успява да избяга, след което през Цариград и Одеса се прехвърля в Румъния. Там веднага е приет радушно в средите на рев. емиграция.

На събранието от 12 авг. 1875 БРЦК определя ТС за апостол на Сливенско със задача да подготви населението за бунт през септември с.г. Преминава в Б-я, но липсват конкретни данни за извършената от него организаторска работа. Малко по-късно отново се появява в Румъния и продължава рев. си дейност. Когато ок. 24 април 1876 с него се среща Н. Обретенов* и му предлага да премине с чета в помощ на вече избухналото въст. в страната, той с радост приема. Организирането и подготовката на доброволците се извършва в Търну Магуреле и Олтеница, а прехвърлянето им в страната се осъществява едновременно с преминаването на Ботевата чета.

През нощта на 16 срещу 17 май около 27 души стъпват на бълг. бряг мужду селата Спанчов (дн. с. Дунавец) и Български Косуй (дн. с. Пожарево) Тутраканско. Стратегическият план на четата е да вдигне въст. в селата в Разградско и Ескиджумайско (дн.Търговищко) и заедно с шуменските въст. да се присъединят към четите в Сливенския балкан. По този начин те биха разединили тур. сили и биха дали по-голям оперативен простор за действие на четата на Хр. Ботйов* в Сев.-Зап. Б-я. Опитът обаче да се вдигнат на въст. бълг. села в Делиормана не сполучва и четата остава изолирана в един район с преобладаващо тур. население. В крайна сметка тя е разкрита и на 25 май край с. Спахилар (дн. с. Ломци), Разградско, дава първия си бой с преследващите я башибозуци. Успява да се измъкне от преследвачите и без да даде жертви се насочва към Осман Пазар (дн. Омуртаг). На сл. ден е обкръжена от многоброен противник и цял ден успешно се отбранява при с. Аезлари (дн. Светлен), Търговищко. Решителен се оказва боят на 27 май край с. Араплар (дн. Априлово), Омурташко. Четата е разгромена, а войводата ТС загива в ръкопашен бой с противника. След това главата му е отрязана, набита на кол и занесена като боен трофей на влиятелния Изет бей в Попово. Разгромът на четата на Т. е последният героичен епизод от Апр. въст.

Библ.: *Илиев, Б.* Действия и боен път на четата на Таньо Стоянов през 1876 г. — ИПр, 1986, № 2, 52-68; *Същият.* Четата на Таньо войвода. Втората чета в помощ на Априлското въстание през 1876 г. С., 1996; *Стойчев, Ив.* Таньо Стоянов Куртев и неговата чета през 1876 г. — ИПр, 1958, № 3, 71-100. /ПБ/

СТОЯНОВ, Христо Тодоринов (София, 1842/45-1895, София), юрист, учител, общественик, дописен (1875) и редовен (1887) член на БКД.

Учи в родния си град при С. Филаретов*, с чието съдействие заминава за Одеса (1860) и там изкарва Втора гимн., а като стипендиант на Ив. Денкоглу* завършва (1868) право в Моск. у-т и с.г. става *кандидат на юридическите науки.* Установява се в Цариград и се включва в църк. борби, става секретар на временния Смесен съвет. Нает е от д-р Ст. Чомаков* за гл. учител на Пловдивското у-ще *Св.Св. Кирил и Методий* (1869-1870), на който пост по повод предложението на анг. посланик то да бъде превърнато в клон на Цариг. лицей *Султание,* проявява изобретателност и твърдост, като обявява формално у-щето за дух. сем. и така го спасява от тур. опека. ХС е един от организаторите на Първия учителски събор в Пловдив (1870), проведен под председателството на архим. Дамаскин Рилец*. В своята реч набляга на вредата от чуждите у-ща и следването в чужбина, настоявайки да се усъвършенстват бълг. просвета, защото — заявява той — *народнийт ни язик, народнийт ни дух, где другаде можем да го найдем, та не в училищата, създадени с наш пот, с наши си средства?*

В 1871 е назначен за управител на у-щата в София и заедно с х. Маньо Стоянов е неин делегат на Църк.-народния събор в Цариград (1871). На Събора е сред най-ревностните защитници на демокр. устройване на бълг. църква — за пряк избор от народа на мирските членове в смесените съвети, на екзарха и на архиереите.

Според някои съвременници ХС е първият председател на Софийския рев. к-т.

По време на Апр. въст. ХС заминава за Москва, където се свързва със Слав. к-т и съдейства за набирането на бълг. доброволци, пише и пламенни статии в защита на бълг. кауза. През РТОВ работи в канцеларията на кн. В.А. Черкаски.

След Осв. е висш магистрат, министър, извънреден преподавател по гражданско право във Висшето у-ще в София.

Библ.: *Динеков, П.* София през 19 век до Освобождението на България. С., 1937, 255-264; *Маркова, З.* Българската екзархия. С., 1989, passim. /МГ/

СТРАНСКИ, Георги Иванов (Калофер, 1847/8-1904, София), лекар, общ. и държ. деец.

Роден в семейството на търговеца Иван Ябанов. Връстник, съученик и близък приятел на Хр. Ботйов*, ГС получава осн. образование под наставлението на бащата на поета Б. Петков*. Завършва Мед. у-ще и Ф-та по медицина в Букурещ (1864-1874)със защита на дисертация върху дифтерита. Работи като окр. лекар в рум. гр. Бузъу (1875-1876). Поддържа тесни връзки с бълг. рев. емиграция. Деловодител на основаното от Л. Каравелов* Д-во за разпространение на полезни знания (през 1875/76), в чийто орган сп. *Знание* изпраща за публикуване статията си *Върху анатомията и физиологията* (1875). Настоятел на издавания от К. Цанков* в. *Балканул.* Член на БЧН (1875) и БЦБО (1876). Участник в подготовката на четата на Хр. Ботйов (1876). Според З. Стоянов* няколко дни преди преминаването на Дунав по молба на поета става кръстник на невръстната му дъщеря Иванка. Един от адресатите на прощалното

писмо на Хр. Ботйов до приятелите му, написано (17 май 1876) на борда на парахода *Радецки*.

Участник в Срб.тур. война (1876) в състава на рум. санитарна мисия, ръководена от българина д-р Стойко Йорданов. Член на бълг. делегация (включващо още Л. Каравелов*, К. Цанков* и д-р Г. Янкулов), изразила признателност на срб. мин.-председател Й. Ристич за проявеното от сърбите геройство по време на тази война. Зам.-председател на Бълг. клуб, основан от Д. Цанков* през 1877 в Букурещ с цел обединение силите на емиграцията и преодоляване на споровете между *стари* и *млади*. Военен лекар в рум. армия по време на РТОВ.

След Осв. е лекар в Плевен и Пловдив. Народен представител в УС (1879). Директор на финансите в Източна Румелия (1880-1881), председател на Областното събрание (1883). Един от водачите на Съединението (1885), след провъзгласяването на което е обявен за председател на Временното правителство, а по-късно за комисар на Южна Б-я. Дипл. агент в Белград (1886-1887). Министър на вътр. работи (1887). Министър на вън. работи и изповеданията (1887-1890). Председател на Върховната сметна палата (1900-1904).

Библ.: *Начов, Н.* Калофер в миналото. С., 1927, с. 460; *Стефанов, В.* Българската медицина през Възраждането. С., 1980, с. 199. /КМ/

СТРАТИМИРОВИЧ, Ростислав (неизв., втората половина на 17 в. — ок. нач. на 18 в., Русия), един от предводителите на т. нар. *Второ Търновско въст.* (1686).

Единствените данни, с които науката разполага за него, са почерпани от публикация в Петербургския ежедневник *Северная пчела* (14-18 юни 1847) — дело на рус. църк. писател и историк Н. Елагин. Публикацията, както твърди авторът й, е изградена върху материали от семейния архив на афиширащия се за далечен потомък на РС рус. учен-славист Н.В. Савелиев, който между другото поддържа близки отношения с видния наш възрожденец В. Априлов*. Това, че и до ден днешен никой друг освен Елагин не е виждал въпросните архивни източници, естествено хвърля сянка на съмнение както върху достоверността на описаните в *Северная пчела* събития от края на 17 в. (известни в по-късната книжнина като *Второ Търновско въст.*), така и върху историчността на главното действуващо лице в тези събития РС. На мисълта за късен фалшификат навеждат и някои елементи от самото повествование на Елагин, които са характерни по-скоро за умонастроенията на възрожд. българи, отколкото за манталитета на предците им от края на 17-то столетие. Така напр. водещото място, което се приписва на рус. фактор за подготовката и осъществяването на т. нар. *Второ Търновско въст.*, е напълно в унисон с крепнещата вяра на българите от миналия век в спасителната мисия на *Дядо Иван*, а негативната роля, която там е отредена на гърците, съответства на силните антигрц. настроения, избуяли в хода на църк.-нац. борби от 40-те г. на 19 в. насетне. Всички тези, а и някои допълнителни аргументи, дават достатъчно основание на някои изтъкнати наши учени да възприемат с резерви сведенията за *Второто Търновско въст.* и да смятат, че в най-добрия случай е налице едно механично пренасяне на събития от края на 16 в. (Първото Търновско въст.) в края на 17 в. При все това обаче повечето от днешните бълг. историци не споделят тезата, че става дума за научна мистификация и предпочитат да представят РС като реална ист. личност.

Съгласно разказа на Елагин РС е потомък на видинския цар Иван Срацимир (1371-1396). Бидейки сред инициаторите на подготвящото се през 80-те г. на 17 в. антиосм. брожение в бившата бълг. столица Търново, той е изпратен от своите съмишленици в Русия, за да дири там съдействие за осв. им планове. *Търновският княз*, както РС се титулува, успява да спечели доверието на Моск. патриарх Йоаким и се поставя в негова услуга, като се наема да работи за осъществяване на амбициозните му замисли. Според Елагин тези замисли се заключават в идеята за откъсване на балк. (и особено слав.) правосл. народи от върховенството на Цариград. патриаршия и обединението им под егидата на Моск. патриаршия. Споразумението между РС и рус. йерарх е скрепено с годежа на бълг. престолонаследник за племенницата на патриарха, Мария Владимировна Дубровска.

Паралелно Йоаким ангажира за своята правосл.-слав. обединителна идея и брата на Ростиславовата годеница — Савелий Дубровски, когото изпраща в Цариград за преговори с грц. клир и осм. власти. Когато обаче до осм. столица достига вестта за сключения между Русия и Полша военен договор от 26 апр. 1686, насочен против кримските татари и Портата, мисията на Савелий се проваля и той е принуден да се спасява с бягство.

По същото време, поради предателството на един грък търновските съзаклятници са изправени пред необходимостта да обявят нач. на бунта преди завръщането на своя водител РС от Русия. Градът е подложен на жестоки репресии от тур. войски, като *две трети от неговото народонаселение били избити и заменени с гърци*. Пристигналият със закъснение РС не съумява да постигне повърат в бойните действия. Ето защо оцелелите въст. се изтеглят от *Търновския кремъл* към Стара планина, като отнасят със себе си ранения *Търновски княз*. В Габровския Балкан отрядът на РС, наброяващ около 4 х. души, се съединява със силите на Савелий Дубровски, който бил успял да събере един отряд от ок. 400 души. Въст. отстъпват към София. Но и тук, въпреки всеотдайната помощ, оказана им от местното христ. население, те са разбити от многократно превъзхождащия ги противник. Полумъртви, двамата водачи на бунта са пренесени и укрити в Рилския м-р. След като се възстановяват от раните си, преминавайки през още множество премеждия, те се добират до Русия малко преди смъртта на патриарх Йоаким. Тук РС се оженва за Мария Дубровска, получава, с ходатайството на патриарха, имението *Толочаново* в Смоленска губерния и така влиза в редовете на рус. дворянство.

Библ.: *Златарски, В.* Български

въстания и опити за въстания до средата на XIX в. — В: България 1000 години 927-1927. С., 1930, с. 713; *Трифонов, Ю.* Историческо обяснение на вярата в *Дядо Ивана* (Русия) у българския народ. — В: Библиотека Славянска беседа, III, 1908, 1, 26-56; *Шишманов, Ив.* Нови студии из областта на Българското възраждане. I. В.Е. Априлов, Неофит Рилски, Неофит Бозвели. — Сб.БАН, XXI, С., 1926, 14-17. /ОТ/

СТРАХИЛ ВОЙВОДА (втората половина на 18 век), хайдушки главатар.

Войната от 1683-1689 между Осм. империя и *Свещената лига* (Австрия, Полша, Венеция и Русия) предизвиква вероятно най-мощното надигане сред покорените балк. народи след падането им под иноверна власт. Така, през 80-те г. на 17 в. в нашите земи избухват най-малкото две въст. — Чипровското в Сев.-зап. Б-я и Карпошевото в Сев.-изт. Македония. Към тях може би трябва да се добави и т. нар. *Второ Търновско въст.* начело с Р. Стратимирович*, макар известията за него да носят твърде несигурен характер. Локалният облик на тези върхови съпротивителни прояви обаче не означава, че останалите бълг. територии стоят изолирани от бунтовния кипеж. Напротив, през въпросния период се наблюдава небивал размах на хайдушкото движение в почти всички региони.

Тъкмо в този контекст трябва да се разглежда и дейността на добре познатия от бълг. народни песни СВ, интересни подробности за когото научаваме от *Историята* на Силяхдар. Според осм. хронист *неверникът Сраил* от Йеникьой (дн. Ветрен, Пазарджишко) *развял байрак и заедно с двеста хайдути нападал пътници и оплячкосвал някои села.* В ист. ни книжнина е изказана хипотезата, че войводата и неговите съмишленици идват от редовете на местните **акънджии** (авангардни леки конни части на осм. армия, които се издържат чрез заграбената по време на военните походи плячка). Храна за тази хипотеза дава фактът, че в един **акънджийски** регистър от нач. на 16 в. фигурират близо 40 христ. села от Пловдивско и Пазарджишко, включително и *Ветре* (Ветрен) — родното място на СВ. Ако това предположение е вярно, то още веднъж потвърждава констатацията, че водещ елемент в съпротивителните борби на българите от ранните векове на осм. владичество са именно представителите на категориите зависимо население с военни задължения. Впрочем към тези среди се числял и съвременникът на СВ — Карпош*, водач на едноименното въст. от есента на 1689.

Безуспешни се оказват опитите на властта да спре набезите на СВ, като му противопостави специално организирано за целта мюс. опълчение: петдесет **бостанджии** и два отряда от **делии** и **гюнлю**. Разбрал навреме за опасността, хайдушкият предводител изтегля своите хора заедно със семействата им на север, в токущо окупирания от авст. войски Ниш (септ. 1689). От този момент насетне бълг. войвода действа съвместно с авст. бойни части. Начело на 4 х. немци, маджари и хайдути той напада Кюстендилския **варош**. Прилагайки тактиката на *опожарената земя*, обединените бълг.-авст. отряди *избили много мюсюлмани, заробили жени и деца, ограбили имущества и нанесли щети, запалили от разни страни вароша и си отишли.* За това, какъв голям материален и морален ущърб нанася на османлиите тази акция, може да се съди по обстоятелството, че двамата висши военни функционери, които не успяват да осигурят отбраната на града и да отблъснат отрядите на СВ, са наказани със смърт.

Но въпреки ефективното бойно сътрудничество отношенията между бълг. хайдути и авст. генерали, изглежда, не почивали на безрезервно взаимно доверие. Силяхдар съобщава, че укрепилият се отново в Нишката крепост СВ се опасявал да не би австрийците да го предадат на неговите врагове. СВ решава да изпревари събитията и прибягва до хитрост. Той предлага на ген. Ветерани бълг. дружини първи да влязат в бой с атакуващия неприятел, като го посрещнат вън от градските стени. Така СВ успява да се измъкне от Ниш и да избяга, изоставяйки на произвола на съдбата жена си и майка си, които след падането на града в ръцете на мюсюлманите са заробени. С този епизод, измислен сякаш нарочно от осм. хронист в потвърждение на бълг. поговорка *хайдутин майка не храни*, завършват известията за СВ в *Историята* на Силяхдар. С тях засега се изчерпва и цялата налична информация за този прочут хайдутин, действал през размирната есен на 1689 едновременно, а може би дори и заедно с легендарния Карпош*.

Библ.: *Желязкова, А.* Въстанията от края на XVII в. и отражението им върху демографския облик на балканските провинции на Османската империя. — В: 300 години Чипровско въстание (Принос към историята на българите през XVII в.). С., 1988, 17-18; *Цветкова, Б.* Към историята на хайдутството в Пловдивско-Пазарджишкия район през XV-XVIII в. — В: Из историята на хайдутството в Пловдивския край. Под ред. на Б. Цветкова и А. Цветков. Пловдив, 1972, 9-12. /ОТ/

СТРУМСКИ, Захари (Кюстендил, ок. 1815/25-1869, Цариград), лекар, общественик.

Произхожда от бедно семейство. Остава сирак и с материалната помощ на Кюстендилския м-т Артемий учи известно време в Цариград, в грц. Велика народна школа в Куручешме, а след това на Андрос в прочутата школа на Т. Каирис заедно с Иларион Макариополски*, Ив. Добровски*, д-р Ст. Чомаков* и др. Там участва в основаването на Слав.-бълг. ученолюбиво д-во, което си поставя за цел съхраняването на бълг. нац. съзнание и култура. Следва медицина в Атина и Париж, където учи до 1847.

След завършване на висшето си образование ЗС се завръща в Цариград и започва лекарска практика. За кратко (1850-1851) е военен лекар. Ползва се с известност и има богати грц. и тур. пациенти, дори е викан на визити в султ. **сараи**. Женен е за гъркиня от видно семейство, има няколко дъщери и един син, който също учи медицина в Париж, но там загива на барикадите на Комуната през 1871.

ЗС не е сред най-известните дейци на ЦНД, но всъщност участва доста активно. Смята се, че общ. му прояви отблъскват грц. му пациенти и

той умира в бедност. ЗС членува във всички ръководни органи на бълг. колония в Цариград: дългогодишен член на бълг. община, настоятел на църквата *Св. Стефан*, а от 1861 е член на постоянното бълг. представителство по църк. въпрос, упълномощен от Кюстендилска епархия. Неговите заслуги са отбелязани още от съвременниците му и в надгробното слово той е назован *дългогодишен труженик по народните ни работи и общинар.*

ЗС сътрудничи и във възрожд. преса с мед. статии и с дописки по църк. въпрос. Той е автор на една статия, където още през 1851 призовава сънародниците си в Цариград да създадат бълг. болница там. На отправените му критики, че за момента е по-необходимо у-ще и църква, ЗС остроумно отговаря *болестта не пита знаеш ли да четеш, кой си ти, кой е той.* Но повикът му не намира отклик. ЗС има и друга заслуга към сънародниците си — той съдейства за приемане на бълг. младежи в султ. Военно-мед. у-ще.

Библ.: *Караманов, В.* Един голям, но забравен труженик от нашето възраждане. — Духовна култура, 1938, № 8-9, 234-239; *Стамболски, Хр.* Автобиография, дневници, спомени 1852-1879. Т. 2. С., 1972, с. 30; *Стефанов, В.* Българската медицина през Възраждането. С., 1980, 157-159. /ЕД/

ТЕОДОСИЙ СИНАЙТСКИ, архим. (мирско име: Теохар Гогов) (Дойран, края на 18 в.-1843 Дойран), печатар и книжовник, свещеник (до 1827) в Дойран, монах в Синайския м-р (1827-1831).

В Солун е свещеник, учител и таксидиот на своя м-р. Помага за отварянето на печатница (1836) в Тиквешкото с. Ваташа. Под ръководството на даскал Камче тук се издават малки книжки с поучително съдържание и вер. една взаимоучителна таблица от Джинот*. ТС използва дух. си сан и получава разрешение от Солунската митрополия за откриването на собствена типография в Солун. Отначало (1838) в нея работи един словослагател, но 1 г. по-късно помощници на ТС са 5-6 работници. Предприятието има за цел да издава необходимата учебна и религ. л-ра на бълг. и грц. Първата книга е *Началное учение с молитви утренния славяноболгарский и греческая* (1838, 1842) с малък буквар. На сл. г. се появяват *Служение еврейско, во простий и краткий язик болгарский* в превод на Натанаил Охридски* и Герги Самуркашев и предназначеното за поклонници в Св. Гора *Краткое описание двадесят манастирей обретающихся в Святой гору Атонской.*

Продукцията на печатницата веднага привлича вниманието на бълг. книжовници и просветители, между които Неофит Рилски*. В същото време тя предзвиква неприязнени настроения сред грц. духовници. Според запазени бележки в Солун пристига грц. калугер — някой си Хрисант, който при вида на типографията казва на грц. поп: *Що я държите тая змия тука бре; нема ли огън!* През една нощ печатницата, разположена в църквата *Св. Мина* на Вардарската улица в Солун, изгаря (1839). За щастие пожарът не засяга буквите на типографията. Наскоро (1840) с паричната подкрепа на К. Пейчинович* типографията е напълно възстановена. В предговора на *Книга глаголемая Утешение грешним преведена на простой язик от Кирила Пейчиновича* (1840) ТС подчертава, че следва една осн. цел: да издава четива, разбираеми за простия народ, който трябва да познава собствената си писменост. За улеснение на търговците в Солунско ТС отпечатва (1841) и *Книга за научение трих язиков: славяноболгарский и греческий и караманлицкой (турски).* Според някои той издава още и житие на Св. Ив. Рилски, типик и цветник, от които няма запазени екз.

След нов пожар (вер. 1843) ТС не успява да възобнови печатницата. Вследствие срутване воденицата на синовете си в затрупан и получава тежки счупвания на краката. Наскоро след това умира. През целия си живот е отдаден не на *суетни и тленни дела*, а на христ. поучение и родолюбива дейност сред българите. Най-важното за него е издаването и разпространяването на книжнина на простонароден език, който сравнява с ключ *что отворует сердцето ваше.*

Библ.: БП ИНБЛ. Т.2, 294-296; *Кутинчев, Ст.* Печатарството в България. С., 1920, 31-36; *Шопов., А.* Из новата история на Македония. — СбНУНК, № 3, 1890, 48-51. /ЖК/

ТОДОРОВ Цолов, Цоло (Толовица, дн. Монтанско, неизв.-1850, Белоградчик), кнез, бунтовник.

Преселник в Белоградчик, където се утвърждава като влиятелен първенец. Избран за башкнез (гл. кмет) на Белоградчишка нахия. Един от гл. инициатори на Видинското въст. (1850). То е плод на постоянното напрежение, съществуващо в Сев.-зап. Б-я от времето на Първото срб. въст. (1804-1813) и особено от средата на 30-те г., когато при отмяната на спахийското земевладение в този район се установят т.нар. господарлъци, при които селяните нямат тапии и са длъжни да плащат двоен десятък — веднъж на държавата и втори път на т.нар. аги (*господари*), които незаконно се сдобиват с владетелски права върху земята. Непосредствената подготовка за въст. започва в 1849, когато данъците са увеличени. Инициаторите се обръщат писмено за помощ към Сърбия, където кн. Александър Караджорджевич (1842-1858) вече е сменил миналия за туркофил Милош Обренович (1817-1839; 1858-1860) и под командуването на чийто баща Кара Георги Петрович мнозина българи от сев.-зап. краища бяха се сражавали срещу турците в Първото срб. въст. От Сърбия на бълг. молба отговарят неопределено, че ако въстанело цялото население, щели да им пратят пушки и барут. Това се оказва достатъчно и на събрание в Раковишкия м-р (Видинско) за начало на въст. се определя 1 юни 1850, Спасовден, а ЦТ е избран за един от въст. водачи.

Но ЦТ има втора жена, която често яде бой за явните си изневери. Тя подочува подозрителни разговори и ги издава на любовника си турчин, кой-

то пък уведомява мюдюрина. Макар и не съвсем наясно какво се крои, последният прави арести. Веднага след това избухналото въст. разкрива недвусмислено ролята на ЦТ и на неговите другари и всички те същия ден са посечени в Белоградчишката крепост. По-късно обаче наследниците на убитите без съд и по несигурни обвинения (така или иначе те във въст. не участват) завеждат дело и го печелят, в резултат на което комендантът на крепостта и мюдюринът са пратени на заточение, а съпругите на жертвите получават пенсии.

Библ.: *Димитров, Стр.* Видинското въстание 1850. С., 1972, passim; ЕБ. т.7, с. 15; *Маринов, Д.* Политически движения и въстания в Западна България. — СбНУНК, 1809, № 2, 88-92. /МГ/

ТОШЕВА, Анастасия Михова Каличкова (Ст. Загора, 1837-1919, Ст. Загора), учителка.

Произхожда от занаятчийско семейство. Получава елементарна грамотност в родния си град и в Калоферския м-р. През 1850 отива в Одеса и завършва с отличие образцовия пансион на Васильова (1850-1857). Тази стипендия получава благодарение на застъпничеството на З. Княжески*, който я завежда заедно с племенницата си в Русия. Те напускат Осм. империя тайно, облечени в мъжки дрехи и с мъжки имена. Това са едни от първите българки, които учат в рус. у-ща.

През 1857 АТ се завръща в родния си град и открива дев. у-ще в метоха при църквата *Св. Димитър*, има 24 ученички. На сл. г. обаче то се затваря. През 1859 се омъжва за Т. Тошев, търговец на медни съдове в Ст. Загора, има три деца. През 1863 АТ отново започва да преподава в новосъздаденото дев. класно у-ще в Ст. Загора (1863-1866; 1867-1870). Прекъсва за една г. (1866), защото се разболява поради нехигиеничните условия (две от класните стаи са под земята) През 1865 по нейна инициатива към у-щето се създава д-во *Майчина грижа* за подпомагане на бедни ученички и за самообразование на членките му. През 1870 поради недоразумения е уволнена. По същото време габровските училищни настоятели я канят за главна учителка в Габровското дев. у-ще. Тук участва в създаването на женско д-во *Майчина любов*, а на сл. г. настоятелството на у-щето отваря и дев. пансион, чиито управител е АТ. Организираните от нея светски вечеринки, на които присъстват колегите ѝ от Габровската гимн., предизвикват бурна полемика за женския морал у твърде патриархалното габровско общество. След престой от 6 г. в Габрово (1870-1876), тя се премества в Свищов (1877). По време на РТОВ е мед. сестра в Търново, но по молба на жен. д-во там преподава и рус. език.

След Осв. отново учителства в Габрово (1879-1881), а след това става директор на дев. гимн. в Ст. Загора (1881-1892), където и умира.

Още преди Осв. се занимава с преводи, сътрудничи и на в. *Право* (1870) и сп. Читалище (1874). След Осв. превежда малки брошури с религ. съдържание от фр. и рус., а към края на живота си написва и *Автобиография* (1911).

Библ.: *Доросиев, Л.* Материали за изучаване на учебното дело в България. Нашите класни, средни и специални училища преди Освобождението. Кн. 1. С., 1925, 123-125; *Паскалева, В.* Българката през Възраждането. С., 1964, 86-89, 111-112, 118, 230; *Тошева, А.* Автобиография (Животопис) С., 1911; *Цончев, П.* Из обществеността и културното минало на Габрово, С., 1934, passim. /ЕД/

ТОШКОВ, Николай (Мирчов) **Миронович** (Калофер, 1816-1874, Одеса), крупен търговец, общ. деец, меценат, съсновател и почетен председател (1869-1874) на БКД.

Произхожда от заможния калоферски род Тошкови. За ранните му г. няма сигурни сведения. Първоначално посещава килийно у-ще в родното градче. След това *краде* занаят и става шивашки чирак. Към 1833 се преселва в Одеса. Отначало работи в търг. кантора на братовчед си Стефан Д. Тошкович, но се отделя и започва търговия с пловдивски ориз и най-вече с жита. Постепенно забогатява и се издига до ранга *търговец първа гилдия* в Одеса (1864). Женен за рускиня от грц. произход, бездетен.

НТ развива многостранна дейност — подпомага както легалните борби на българите в Осм. империя, така и рев. опити за полит. независимост; участва и в осъществяването на дипл. планове на рус. вън. политика по отношение на българите.

Най-ранните, но не съвсем сигурни данни сочат, че НТ оказва парична помощ на въст. прояви още от 40-те г. — напр. Браилските бунтове (1841-1843). От Крим. война насетне неговото име неизменно се среща във всички по-съществени полит. изяви на бълг. емиграция в Русия и Румъния. Той е сред основателите на ОБН (1854), организация с култ.-просв. характер, тъй като рус. правителство не ѝ дава статут на официално признат представител на бълг. народ. По тази причина ОБН предприема многобройни опити, за да се наложи като ръководен център на бълг. емиграция в Русия и Влашко, където осн. конкурент за такава водеща позиция е ДД. През 60-те г. одеските дейци поддържат активни връзки и с бълг. община в Цариград. В крайна сметка, ОБН не успява да осъществи лидерските си амбиции, а за да неутрализират амбициите за първенство на *старите* в Букурещ (главно из средите на ДД), одеските българи поддържат многопосочни връзки и с различните групировки сред *младите* във Влашко.

Сред революционерите, получили помощи от ОБН и лично от НТ, са, напр., Раковски* (в края 1861, когато подготвя Първата бълг. легия (1862), той приема ок. 13 х. ср. рубли, като 7 х. от тях са дадени лично от НТ) и войводата П. Хитов* (за закупуване на оръжие).

В края на 1866 сред рус. дипл. кръгове се заражда идея за създаване на южнослав. държава от Б-я и Сърбия. В тайните преговори се включват и ОБН, и ДД. В тази връзка през 1867 НТ и В. Рашеев посещават Букурещ. От друга страна, през 1866-1867 ОБН установява връзки с БТЦК и НТ отпуска 25 х. гр. за в. *Народност*, издание на к-та. Тоест ОБН не следва съвсем стриктно само рус. политика, а подкрепя всякакви инициативи, които носят бълг. характер, съдействайки дори на БТЦК, който има прозап. ориентация.

Левски* също установява сътрудничество с ОБН чрез Филип Тотю*, който закупува през 1871 в Одеса оръжие, платено от НТ. По този повод одеският търговец казва: *Аз жертвам тези пушки на името на отечеството ни, защото вярвам, че нашето отечество няма да се освободи само с перо, а и с хората, дето ще проливаме кръв.* До смъртта си НТ и В. Рашеев, т.е. ръководството на ОБН, подкрепят всяка рев. акция на БРЦК, без да искат разрешение от рус. власт. Някои изследователи определят НТ като най-радикалния привърженик за рев. решение на бълг. въпрос в ОБН.

НТ схваща значението и на *хората на перото* и отпуска средства и за легално издаваните в-ци в Цариград — например 50 тур. лири за предотвратяване спирането в. *Съветник* (1865). Той плаща и много абонаменти на в. *Время* (1865-1866) за различни градове в Русия и сам се абонира за почти всички в-ци, издавани в столицата на Осм. империя.

НТ се включва и в борбата за независима бълг. йерархия, като подпомага парично бълг. духовници. Така чрез царигр. община той изпраща 3 х. гр. за преследваните от Патриаршията бълг. владици в нач. на 60-те г.

Може би поради ниската степен на собственото си образование НТ развива активна просв. и благотв. дейност в бълг. земи. От 1830 насетне отпуска ежегодна помощ за у-щето в Калофер. През 1867 дарява 21 х. р., за да подпомогне дев. у-ща в седем бълг. града, като проявява особен интерес към бълг. образование в Македония, а през 1868 отпуска помощ за 5 бълг. девойки, които да учат в Русия за учителки. Домът му е средище на бълг. емиграция и ученици в Одеса. Те ползват богатата му библиотека, която е раздадена на бълг. у-ща след смъртта му. На БКД дарява НТ ок. 15 х. рубли, а дружествената касата се съхранява у него.

Библ.: *Генчев, Н.* Одеското българско настоятелство. — ГСУ-ФИФ, 1972, 64, ч. 3, 99-223; *Начов, Н.* Калофер в миналото. 1807-1877. С., 1927, 462-472; *Трайкова, А.* Ботев и българското книжовно дружество. Първите стъпки на книжовното дружество и рев. емиграция. — В: Христо Ботев. Сборник по случай 100 години от рождението му. С., 1949, 226-321. /ЕД/

ТУЛЕШКОВ, Киро Петрович (Хаджипенков) (Търново, 1846-1904, София), публицист, печатар, общественик, книжовник, участник в рев. дв.

Семейството му произхожда от Дряново, а баща му е участник във *Велчовата завера.* КТ учи първоначално в родния си гр. при Н.Златарски, в грц. у-ще на даскал Димитър и в класното у-ще при П.Р. Славейков*. Ок. 2 г. изучава терзийски занаят. После постъпва във втори клас при Н. Михайловски*. Продължава образованието си в Ришельовския лицей в Одеса (1864-1866), благодарение на съдействието на В. Григорович. Там се запознава и сприятелява с Хр. Ботев*.

През 1866, по липса на средства е принуден да напусне лицея и да започне търговия с манифактурни и бакалски стоки из селата ок. Тулча. От това време датира познанството му със Стефан Караджа*. През 1867 за кратко е словослагател в печатницата на Д. Паничков* в Браила. В 1869-1871 КТ учи в одеското Юнкерско пехотно у-ще. Напуска го през пролетта на 1871, когато се връща в Браила и отново започва работа в печатницата на *дядо Паничков**, където Ботев* печата своята *Дума на българските емигранти.* КТ сътрудничи на вестника, навлиза в кръга на бълг. револ. емиграция. Заедно с др. браилски хъшове е арестуван и задържан известно време в затвора в Мачин. През зимата на 1871 КТ се установява в Букурещ. Тук работи в печатницата на Л. Каравелов* и е отговорник на в. *Независимост* през третата му годишнина (1873-1874).

През 1876, по нареждане на Букурещкия рев. к-т, КТ се заселва в Болград, където става управител на гимназиалната печатница. Започва да издава седмичника *Български глас* (1876-1877) — *вестник политически и книжевни,* на който е и постоянен дописник. Вестникът има подчертано рев. насоченост, следи отблизо развитието на рев. дв. в бълг. земи и съседните страни, ходовете на европ. дипломация, отразява моменти от Апр. въст., пръв известява за преминаването на Ботевата чета. Публикува и материали по общ.-полит., култ., просв. въпроси, международна политика, лит. творби и др. Веднага след гибелта на Хр. Ботев* КТ съобщава на страниците на вестника, че предприема написване на биография на бележития си другар и едновременно с това обявява записване на спомоществователи за една драма по неговия живот. В стилово, а дори и в съдържателно отношение, *Български глас* е до голяма степен епигон на Ботевата и Каравеловата преса. В него изобилстват заемки на идеи, факти, публицистични и оформителски средства от в-ците *Свобода, Независимост, Дума на българските емигранти* и *Знаме.*

По време на РТОВ КТ е преводач в рус. армия. След Осв. се установява в родния си гр. Търново. Пренася пресата на Ботевата печатница (1879) и отваря своя печатница, в която наред с др. в-ци и книги излиза и Славейковият *Остен.* През 1880 КТ започва да издава заедно със Ст. Стамболов* в. *Съединение,* преименуван в 1881 на *Свободен печат.* Взима дейно участие в общ. живот на града като помощник-кмет, училищен инспектор и председател на ч-ще *Надежда.* През 1887 е назначен за директор на Държ. печатница в София, която ръководи до 1894 и сетне в периода 1903-1904. Реорганизира цялостно дейността ѝ, като между другото заменя десетчасовия работен ден в печатницата с осемчасов. КТ е и основател на Софийското типографско д-во.

КТ е автор на редица статии и дописки, ист. записки, худ. произведения и др. съчинения, по-голямата част от които остават непубликувани. Сред тях особен интерес представляват: *Исторически разказ: После падането на Българското царство и домогванията за освобождение (1879); Записките ми. Отдел втори. Възраждание* (включващи и негови спомени за Хр. Ботев*); *Българския таен централен революционен комитет в Букурещ; Старините в Търново; Въстанието на 1854 год.; Владението на Търново от българи в 1680 год.; Търново в търговско и индустриално отношение; Тестиря (записки на К. Тулешков от 1900)* и др. Особено

място сред съчиненията на КТ заемат спомените му за неговия съученик и близък другар от ранните младежки г. Хр. Ботев*. Основната част от тях са писани през 80-те г. на 19 в. по настояване на З. Стоянов*, който включва част от тях в своята *Христо Ботйов. Опит за биография* (1888). КТ прави и преводи от рус. на худ. л-ра.

Библ: БВК. Т.1, с. 356; *Боршуков, Г.* История на българската журналистика 1844-1877. 1878-1885. С., 1976, 71, 85-86, 385-386; *Бурмов, Ал.* Христо Ботев през погледа на съвременниците си. С., 1945, 16-22, 342-344; *Динеков, П.* Възрожденски писатели. С., 1962, с. 210; *Иванов, Ю.* Българският периодичен печат от възраждането му до днес (1844-1890), С. 1891-1892, 178-181; НБКМ-БИА, ф. 4 — Киро Петрович (Хаджипенков) Тулешков. /СЯ/

ТЪМРЪШЛИЯТА, Ахмед Ага (Тъмръш, ок. 1820/25-1895, неизв.), помак, осм. чиновник, потушител на Апр. въст. (1876) в Перущица.

Дългогодишен управител на нахията Рупчос в Зап. Родопи, разположена между реките Въча и Чепеларска и достигаща до Перущица на север и до Смолян на юг. Родното с. на АТ Тъмръш (откъдето и прозвището му) се е намирало между днешните с. Чурен, Осиково и Лилково и през 1832-1912 е адм. център на Рупчос. В 1912 Рупчос е завзет от бълг. войски, а жителите на Тъмръш го напускат завинаги. Селото запустява и изчезва; според друга версия то е изгорено като *осиново гнездо* от перущенци.

АТ е син на Хасан ага Караходжов (Караходжоолу), който в 1832-1855 управлява същата околия. Майка му е от Чепеларе, дъщеря на помака Жафер Дервишев. АТ като най-голям от четиримата братя (Ахмед, Мустафа, Исмаил/Смаил и Адил) наследява бащиния си пост. През РТОВ бяга на юг, в Беломорието, но след Берлинския конгрес, който оставя Рупчос в пределите на Осм. империя, се завръща и най-активно участва в т.нар. Родопски метеж 1878, проосм. бунт, ръководен от англичанина Сенклер. Тогава АТ успява да задържа под своя власт 17 села, към които сетне присъединява още 4. Така се създава т.нар. Помашка родопска република, която си спечелва европ. известност, а АТ — прозвището *Родопският орел*. Първоначално АТ, подкрепян и от други потушители на Апр. въст., като напр. Барутънлията*, се стреми да не допусне тази територия да влезе в Изт. Румелия, чиято граница все още не била трасирана, а сетне, когато последното все пак става, отказва да се покори на властта в Пловдив и владенията му няколко г. са известни като *непокорните села*. След Съединението (1885) АТ успява отчасти в сепаратистичните си намерения и по силата на Топханенския договор (1886) 10-ина от неговите с. влизат отново в състава на Осм. империя спрямо централната власт, с която обаче родопският ага също се опитва да се държи независимо.

При потушаването на Апр. въст. 1876 АТ предвожда рупчоския помашки башибозук. По заповед на Пловдивския мютесариф той тръгва за Средногорието, но тъй като междувременно и Перущица въстава, остава тук. След 10-дневна обсада и след намесата на редовната войска на Рашид паша съпротивата е съкрушена. Подобно на Батак и Перущица е ограбена, опожарена и подложена на поголовна сеч. За тази *заслуга* АТ получава орден *Меджидие*. Според друга версия обаче АТ бил *изключителен по своята строгост и справедливост управник, пред чието правосъдие християни и мохамедани били равни, гледал се под вежди с тур. власти, на които не се доверявал до края на живота си*, подпомагал строежа на християнски храмове, заради интересите на подвластното си население неведнъж влизал в конфликти с Пловдивския мютесариф и с всесилния в Родопите пловдивски гъркоманин Гюмюшгердан*; по време на Апр. въст. Той съчувствал на бунтовниците и колкото можел им помагал; разорител на Перущица бил не той, а друг Ахмед ага, турчин, първенец на с. Устина по прякор Кърмаджи. Трета версия пък настоява, че наистина АТ не участва пряко в съсипването на Перущица, но само защото е оставен временно *на разположение*, за евентуални действия срещу Панагюрище; рупчоският башибозук обаче е под неговото върховно командване, а ужасите в Перущица през април 1876 са извършени под началството на двамата му братя Смаил и Адил.

Силите на АТ, както и онези на Барутънлията* са главно мак. и родопски помаци — факт, който дава повод на В.порта (а нерядко и на официалната тур. историография) да твърди, че осм. власт била *непричем* в жестокостите при потушаването на Апр. въст.: просто *едни българи клали други българи*. Още тогава версията е отхвърлена, тъй като водачите са осм. чиновници, а редниците не са башибозук в точния смисъл на думата (тоест *необучавани доброволци*), а редиф и мустафхъз (тоест *запасняци от първи и втори призив*), които не само имат военна подготовка, но са свикани, въоръжени и направлявани от властта; по кръв те са не само помаци, но и турци, черкези, цигани. Потушаването на Апр. въст., и специално АТ, неведнъж са ставали и повод за разпалени спорове в бълг. ист. книжнина върху помаците.

Библ.: *Балкански, Т.* С българско име и с българска кръв. В.Търново, 1996, 11-12; *Вълчев, А.* Тъмраш., С. 1973, с. 88 сл.; *Гълъбов, К.* Въстанието на героична Перущица. С., 1958; *Митев, Й.* История на Априлското въстание. Т. 2. С., 1988, 220-222; *Манолова, М. и М. Манолов.* Ахмед ага Тъмръшлията и неговата роля в потушаването на Априлското въстание. — ИПр, 1972, № 1, 97-109; *Пелинов, П.* През пепелищата. С., 1997; *Хайтов, Н.* Още за Ахмед ага Тъмръшлията и за едно тълкуване на неговата роля в потушаването на Априлското въстание. — ИПр, 1972, № 5, 99-110. /ИТ-ПП/

ТЪПЧИЛЕЩОВИ, бр., едри търговци, общ.-полит. дейци, меценати.

Остават отрано сираци и продължават бащиния занаят — абаджилъка. Предприемчивите младежи разбират, че от алъш-вериша се печели по-добре и в 1822 създават търг. къща *Братя П. Тъпчилещови*. Както повечето търговци и те започват с бълг. стоки: *аба*, жито, кожи, лой, ориз, бакър. Търговията ги отвежда до имперската столица — Цариград, където през 1833 отварят одая в *Балкапан хан*. Вероятно още тогава добиват статут на аврупа тю-

джарлар: това са немюсюлмани осм. поданици, снабдени със специален султ. ферман, който им дава значителни привилегии: право на кантора в столицата, свободно пътуване из цялата империя (и то на кон!) с двама слуги, някои данъчни облекчения. При сравнение с другите фирми по това време, които имат краткотраен живот, Тъпчилещовата съществува почти 30 г. — до 1851. Тогава двамата братя се разделят и всеки захваща самостоятелна търговия.

За разлика от по-малкия си брат, който получава образование в Габровското у-ще при Неофит Рилски*, ХТ не надскача летвата на килийното школо. Именно от една случка там произлиза и фамилното им име: старият даскал Гънчо го вижда един ден да *тълче* закуската си — счупено гърне с леща — и го нарича *Тълчилеща*. Впрочем, не е изключено този колоритен прякор да показва, че ХТ е обичал да се *тълче с леща*. Надарен с добра памет и природен интелект, той компенсира липсата на образование и съумява да се издигне до един от най-богатите българи през Възраждането.

Христо (Калофер, 1808-1875, Цариград). През 1851, след раздялата с брат си, създава своя собствена фирма *Христо П. Тълчилещов*, в която участват и трите му сина. Неговата ик. биография е типична за възрожд. търговец, който следва добре познатия модел на дейност в рамките на тесния семеен кръг. Професията на главата на фамилията се предава на неговите синове. Търг. усет на ХТ се проявява по време на Крим. война, когато благодарение на доставки за осм. армия и нейните зап. съюзници той успява да спечели крупни суми. Ако отворим някой от търг. му тефтери, ще видим, че паричният еквивалент на тези усилия през 1858, напр. е 4 774 686 гр. Естествено, тези пари се влагат в други дейности: активна търговия с Европа (контактите му стигат и отвъд Атлантика — чак до Ню Йорк), откупуване на данъци, държ. доставки, лихварство (дори самият велик везир Али паша е сред неговите длъжници!) и банкерски операции. Къщата *Христо П. Тълчилещов* заема възлова позиция като координатор в дейността на много по-дребни търговци и комисионери. Мащабите на нейната активност са съпоставими с фирми от ранга на бр. Евл. и Хр. Георгиеви*, бр. Гешови*, бр. Робеви* и др.

Но търговията не ангажира цялото време на ХТ, той тича и подир *въпроса*, както тогава наричат борбата за независисма бълг. йерархия. Няма значимо бълг. нац. начинание в столицата, в което ХТ да не участва — създаването на църквата *Св. Стефан* през 1849, организирането на Бълг. книжовна община през 1856, представителствата по църк. въпрос през 1857 и 1861, Великденската акция през 1860. Дълги г. той е сред най-видните членове на бълг. община в Цариград и поддържа връзки не само с осм. администрация, а и с провинциалните бълг. общини, с единородците в Букурещ и Одеса. И когато е постигната голямата победа — създаването на Екзархията, ХТ е избран за представител в Църк.-народния събор (1871) и за член на Смесения екзархийски съвет.

Никола (Калофер, 1817-1893, София) е известен и с меценатските си прояви. Той е сред настоятелите на първото бълг. сп. *Любословие*, списвано от К. Фотинов, на в. *Век* на М. Балабанов*; спомоществовател за много книги, дори сам е автор на едно стихотворение. Знае се, че негова е заслугата за приемането на 15 българчета стипендианти в султ. Военно-мед. у-ще в Цариград през 1858. По този повод се разказва следната анекдотична случка: НТ подава прошение до великия везир Решид паша, но в Танзимат дайреси (*Законодателен съвет*) не знаят какво означават думите булгар милет (*българска народност*). Тогава НТ изпраща на членовете на Съвета по един хубав пиротски килим и обяснява на председателя, че българите са съвсем различни от гърците, имат свой език и книги, населяват по-голямата част от Европ. Турция и самият той е българин от Калофер. Явно обясненията са убедителни, защото разрешението е получено. Съвременниците приемат това като значителен успех и признание de facto за съществуването на бълг. народност, тъй като не се спазва обичайният ред (т.е. чрез препоръка от Патриаршията), а се установява пряка връзка с осм. власт.

НТ е член на настоятелството на църквата Св. Стефан, около която постепенно се създава и бълг. община в Цариград, която фактически получава статут на ръководен център на църк. борба.

След Осв. НТ се премества (1879) да живее в София.

Библ.: ЛК ЕР. 3, 2641-2642; *Начов, Н.* Калофер в миналото. 1807-1877. С., 1927, 473-484; *Същият.* Христо П. Тъпчилещов. Живот и неговата обществена дейност, С., 1935; Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Български исторически архив. С., 1963, № 1, 39-62. /ЕД/

УВАЛИЕВ, Станчо Димов (Калофер, 1821-неизв., Казанеши, Бесарабия), едър земевладелец, дарител, спомагателен (1869) член на БКД и редовен член на Одеското настоятелство (1870).

Учи при Р. Попович* в Карлово и след това забогатява като търговец в Цариград. Подпомага материално бълг. периодичен печат. разорен, ок. 1864/65 заминава за Одеса, където получава материална подкрепа от Ст. Тошков. СУ се заема със земеделие в Одеса и скоро става собственик на голяма мошия — няколко х. десетини – и един от най-богатите поземлени собственици в Бесарабия.

СУ прави дарения на различни начинания с патриотична цел чрез бълг. Кишиневско общество за разпространение на грамотност, създадено през 1871 от Ив.Ст. Иванов*. Най-напред чрез Ст. Тошков СУ дава 750 зл. лв. за учредяването на БКД. По-сетне участва и в подготовката на неговия проектоустав, обсъден на събрание на бесарабски българи в присъствие на В.Д. Стоянов*. Членува и в ОБН. И сега СУ материално

подпомага бълг. периодичен печат във Влашко и в Цариград и бълг. община в Цариград.

В 1876 СУ подпомага финансово БЦБО, дава пари и за набиране бълг. доброволци в Срб.-тур. война (1876). Участва и в набирането на бесарабски опълченци за РТОВ, като осигурява материално тяхното презимуване в Кишинев. Завещава 50 х. зл. лв. на Колоферската община, предназначени за тамошната просвета. Награден с рус. орден Св. Александър, трета степен за дългогодишната си работа в ОБН.

Библ.: Златна книга на дарителите за народна просвета. Съст. Притурка на УПр. С., 1907, 303-313; *Хаджиниколова, Ел.* Българското население в южните области на Русия (1856-1876)., С., 1987, с. 142. /ЕХ/

УЗУНОВ, Атанас Цвятков (псевдоними: Георги или Цвятко Крадлеков, Дългият, Буюклу Кара Мустафа, Георги Аргириадис, Байъклъ Хасан и др.) (Одрин, 1851-1907, София), учител, книжовник, революционер.

Потомък на два стари копривщенски рода — Крадлекови и Керекови, преселили се в Одрин в първите десетилетия на 19 в. Баща му чорбаджи Цвятко Н. Узунов (тур. *игит — висок, дълъг, снажен, левент*), богат джелеп и бегликчия, е известен деец на ЦНД — представител в бълг. събрание в Цариград по църк. въпрос (1861), член на бълг. делегация по повод възкачването (1861) на престола на Абдул Азис (1861-1876), член на смесената комисия за преговори с Вселенската патриаршия (1862). Майка му Рада Керекова-Узунова умира няколко месеца след неговото раждане. Баща му сключва втори брак с гъркинята Катина. АУ и сестрите му Анастасия (по-късно известна учителка) и Домна (след години възпитателка на една от дъщерите на Хр. П. Тъпчилещов*) са отгледани от баба им Ната. По време на Крим. война семейството се преселва в осм. столица. Въпреки че бащата е виден деец на църк. дв., домашният език е грц. и почти единствената връзка на децата, отраснали в Цариград, с бълг. култура е баба им.

През 1859-1863 АУ учи в грц. у-ще и за кратко е пансионер във фр. у-ще на лазаристите в Бебек. През 1864 баща му го отвежда в Русия заедно с по-малкия му брат (от брака с Катина) Димитър. Чорбаджи Цвятко настанява синовете си в Южнослав. пансион на Т. Минков* в Николаев. Първите г. са доста трудни, тъй като двамата бр. тепърва се учат не само на рус., но и на бълг. През 1869, сполетян от тежка фин. загуба и почти напълно разорен, бащата умира 55-годишен в Цариград. АУ и брат му стават рус. стипендианти. За да допълва доходите си, АУ започва да дава частни уроци на сина на кн. Шеваршидзе.

От годините в Николаев датира и приятелството му с М. Греков, с когото заедно решават да се посветят на осв. на Б-я от осм. власт. На 3 май 1871 АУ подава молба за напускане на гимн. и скоро след тази дата се отправя към родината. През 1871-1872 пътува из страната (известно време като книжар), за да я опознае и се осведоми за положението на съ народниците си. Посещава Ст. и Н. Загора, Котел,Ески Джумая, Шумен, Варна, Габрово, Дряново, Търново, Русе и др. селища. Пребивава по-продължително в Пловдив, където често посещава книжарницата на Хр.Г. Данов*, и в Калофер, където учителства сестра му Анастасия. В Калофер участва в театралната дейност на местното ч-ще. През тези г. поддържа кореспонденция с М. Греков във връзка с уговорката им за среща в Б-я и включване в рев. борба. От края на юни до нач. на авг. 1872 е във Варна, където в очакване на пристигането на Греков, превежда заедно със съучениците си от Николаев Сава Геренов и Стефан Тенев ист. роман на Фр. Герщекер *Сините и жълтите*, който изпращат за публикуване във в. *Свобода*. В края на авг. 1872 се уславя учител в сливенското класно у-ще, където малко по-късно пристига и М. Греков.

На 8 ноем. 1872 се запознава с пристигналия на посещение в Сливен В. Левски*, полага клетва и става член на местния рев. к-т. В нач. на дек. 1872 напуска у-щето, за да се отдаде изцяло на рев. дейност. Според някои автори е избран за зам. на В. Левски*, твърдение за което липсват документи. Други изследователи приемат като по-вероятно АУ да е определен за пропагандатор в изграждащия се тогава Сливенски рев. окръг. През ян. 1873 посещава Ст. и Н. Загора, Калофер, Пловдив, Казанлък, Чирпан, Сливен, Котел, Търново и Габрово. Заради нередовност в документите си е задържан в Габрово и отведен под арест в Търново, но скоро след това е освободен. Очаквайки, че смъртната присъда на В. Левски ще бъде изпълнена в Цариград, в края на ян./нач. на февр. с.г. АУ формира чета от 25 души, главно от Старозагорско, която трябва да нападне конвоя и освободи Апостола.

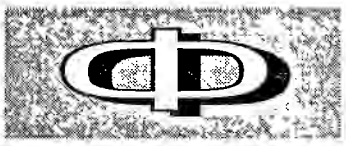
След обесването на В. Левски* (6 февр. 1873) посещава Пловдив и Ст. Загора, а в нач. на март е в Букурещ, за да присъства на планираното за 3 март общо събрание на БРЦК. Тъй като събранието не се провежда, в края на месеца се връща в Б-я и предприема нова обиколка в Ст. Загора, Чирпан, с. Чаирлий и Хасково. На 29/30 апр. 1873 г. рев. к-т в Хасково решава да бъде убит местният гъркоман х. Ставри Примо, задача с която се заема лично АУ. Акцията, осъществена на 4 май, завършва с неуспех — х. Ставри е само ранен, а АУ — арестуван още същата вечер. През сл. дни са задържани и др. членове на местния к-т. Специална следствена комисия в продължение на ок. два месеца разпитва задържаните. Първоначално АУ отрича всичко, но постепенно решава да използва процеса, за да покаже полит. характер на акцията. Организира тайна кореспонденция с к-тите в Ст. Загора и Търново и уговоря какво трябва да се каже пред следствието. Задържаните са осъдени на различни срокове заточение от Одринския съд на 30 авг. 1873. В края на с.г. (18 дек.) Върховният съд в Цариград потвърждава окончателната присъда на АУ — 15 г. заточение в медните рудници на Аргана Мадени в Мала Азия. Там АУ остава от 2 февр. 1874 до май/юни 1876, когато заедно с осъдения по арабаконашкия обир Васил Иванов-Гложенеца успява да избяга.

В края на 1876 е вече в Румъния, където организира отпечатването на драмата си *Цвятко войвода*, написана по време на заточението. До обявяването на РТОВ пребивава в Орел,

където се запознава с бъдещата си съпруга Ел.Н. Верьовкина. По време на войната служи като преводач в рус. армия. Март-юли 1878 е окр. управител на Лозенград. След Осв. работи като учител в Софийската класическа гимн. (1879-81), откъдето е уволнен като нихилист. През 1882-85 е училищен инспектор в Ловеч. Доброволец в Срб.-бълг. война (1885). Депутат в III ВНС (1886/87). В 1887-1904 като русофил и доброволен изгнаник живее в гр. Орел, Русия, където се занимава със стоп. дейност.

Тъй като няма деца, осиновява едно момиче на име *Ана*, което отглежда в семейството си. Търпи пълен крах в стоп. си занимания и през 1904 се завръща в Б-я. Работи в бълг. Екзархия в Цариград (1904-906). Умира в София през 1907 — само 1 г. след получаването на доборническа пенсия от НС. Опитът на Ст. Заимов* и още неколцина съратници да съберат средства за изграждането на паметник на гроба му е неуспешен.

Библ: *Възвъзова-Каратеодорова, К.* Атанас Узунов. На Левски верния помощник. С., 1994; *Орманджиев, Ив.* Атанас Узунов. С., 1937; Протоколи от съдебния процес срещу Атанас Узунов и останалите подсъдими в Хасковското покушение от 1873 г. Съст. Под ред. на К. Възвъзова-Каратеодорова. С., 1973, passim./КМ/

ФИЛАРЕТОВИ, семейство, дало видни възрожденци.

Сава Вълчов (Жеравна, 1825-1862, Кайро, Египет), учител, публицист, дипломат.

Учи в местното килийно у-ще, продължава в Котел при С. Доброплодни* (1840-1843). След това става учител в Шумен (1846-1848), където преподава за първи път на бълг. и урежда класно у-ще. Там, съвместно с бившия си учител С. Доброплодни*, работи само ок. 1 г., но оставя диря в съзнанието на учениците си. Един от тях — Р. Блъсков*, виден учител по-късно, си спомня любопитния начин, по който СФ им преподавал география. Поради липсата на карти и глобуси той взимал диня, която въртял и показвал на децата, че светът е *околчест*, а с ножче очертавал континентите по нея. След краткото учителство СФ отново се връща на ученическата скамейка за ок. половин г. (1858) в грц. *Велика народна школа* в Куручешме, Цариград. Според някои сведения именно тогава получава името *Филаретов*, което означава *приятел на добродетелта* (според други преименуването става по време на даскалуването му в Шумен), а след това с помощта на Ал. Екзарх* заминава за Русия.

Завършва Първа гимн. в Одеса (1852) и по препоръка на одеските българи получава стипендия от Ив. Денкоглу* за Моск. у-т, където завършва слав. филология (1852-1857) с наставник известния професор О. Бодянски. СФ тава довереник и секретар на Денкоглу и покрай него се движи в кръга на моск. славянофили като Аксаков, М. Погодин и др., запознава се и с други видни рус. общественици. Кореспонденцията му с тези лица показва, че СФ се опитва да запознае рус. общественост с бълг. църк. въпрос. През Крим. война (а и след нея) той е връзка между одеските българи и моск. славянофили. По това време се откроява и с друга интересна проява — съставя първия рус.-бълг. разговорник *Карманная книга для руских войнов, находящихся в походах против турок по болгарским землям* с речник към него (1854, Петербург). Книгата е отпечатана веднага и изпратена на фронта.

През 1857 се връща в бълг. земи заедно с благодетеля си и посещава редица градове в Европа. В Прага се среща с видните слависти П. Шафарик и В. Ханка.

От 1857 СФ е гл. учител в София. Той има големи заслуги за уреждането на тамошните у-ща, лично съставя устав на Софийското у-ще, който е публикуван в *Цариградски вестник* и става модел за много други бълг. у-ща. Под негово ръководство е открито и дев. у-ще в София през 1858. Той инспирира борбите на софиянци в подкрепа на искането за независима бълг. йерархия и за убеждаването на грц. м-т Гедеон да произнесе името на Иларион Макариополски*, а не на патриарха. Заради активната си общ. дейност предизвиква подозрението на осм. власт и е принуден да напусне София.

През 1861 заминава за Русия и след изпит в Петербург е назначен като секретар в рус. консулство в Одрин, но временно отива на работа в рус. посолство в Цариград. Поради болест (туберкулоза) е пратен на работа и лечение в Кайро, където умира. След Осв. костите му са пренесени от съпругата му ЙФ в София.

Още като студент СФ сътрудничи на *Цариградски вестник* и на някои моск. в-ци. Събира и публикува народни песни в *Български книжици* (1858), за кратко време е и негов редактор (1862). С негово съдействието Денкоглу* дава парична помощ за издаването на *Дунавски лебед*, а СФ става негов дописник и разпространител.

Йорданка Коцева (София, 1843-1915, София), съпруга на СФ, общественичка.

Произхожда от заможното семейство на търговеца х. Никола (Коце) Иванов. Завършва дев. у-ще в родния си град. На 17-годишна възраст (1860) се жени за СФ, но след 3 г. остава вдовица с едно дете. Основава и председателства благотв. д-во *Майка*, което участва в дискусии из печата за насоките на дев. образование.

Според някои непотвърдени сведения ЙФ съхранява архивата на рев. к-т в София, укрива неколкократно и Левски*. Арестувана е във връзка с обира в Арабаконак през 1872, но веднага е пусната на свобода. Изключително ценни материали се съдържат в кореспонденцията й с Н. Геров*, близък приятел на мъжа й, във връзка с арестуването и съда над Левски, както и за отзвука от Апр. въст. в Софийско. През 1877 тя пак е арестувана заради връзки с Русия, но се отървава благодарение на проявените смелост и съобразителност по време на разпита. Тричленна комисия разглежда кореспонденцията й. Един от тях, Муса ефенди,

знае добре бълг. и тъкмо отделя в една купчина писмата с невинно съдържание. Когато стига до една чернова на писмо, адресирано до Н. Геров*, се случва да мине глашатай, който обявява кон за продажба. Докато турците се пазарят от прозореца, ЙФ премества по-опасните писма в *безопасната* купчинка и така по липса на доказателства я освобождават.

След Осв. ЙФ заминава за Русия да изучи сина си, но той умира там от същата болест като баща си — туберкулоза. Тя продължава да се занимава с благотв. дейност. По време на Срб.-бълг война (1885) става мед. сестра. Създава благотв. д-во и приют за старици.

Библ.: *Георгиев, М.* Сава Вълчов Филаретов. — В: Юбилейна книга на жеравненското ч-ще *Единство*. С., 1921, 208-222; *Доросиев, Л.* Материали за изучаване на учебното дело в България. Нашите класни, средни и специални училища преди Освобождението. Кн. 1. С., 1925, 49-63; *Минкова, Л.* Сава Филаретов, просветител, дипломат и публицист. — Векове, 1974, № 2-3, 5-18; *Паскалева, В.* Българката през Възраждането. С., 1964, 120-123, 241; *Тахов, Г.* Един живот в писма (Йорданка Филаретова). — Българки, съст. *Н. Андонова*. С., 1982, 58-79; *Унджиева, Цв.* Сава Филаретов, С., 1990. /ЕД/

ФИЛИП ТОТЮ (истинско име: Тодор Тодоров Топалски) (к. Гърците, дн. към Вонеща вода, Ловешко. 1830-1907, Две могили, Русенско), хайдутин, четнически войвода.

Роден в семейството на джамбазин. Опитва да се залови с търговия. Около 20-годишен след спречкване с властите става хайдутин. Обикаля с малка дружина Търновска, Еленско, Новозагорско. Успява да избяга от търновския, а през 1863 — и от сливенския затвор. Властите обещават за главата му 20 х. гроша. Бяга (1864) в Румъния и се установява в Зимнич, а по-късно в Александрия. За кратко е градинар под ново име — *Филип Тотю*.

Свързва се с Раковски* и възприема идеите му за осв. на бълг. народ от чужда власт. Преминава (1864) в отечеството с неколцина четници. През 1867 е определен според *Привременен закон за народните горски чети за 1867-о лето* на Раковски за *второстепенен войвода*. Начело на чета от 35 души минава Дунав (17 май) при Свищов, за да сондира настроенията на българите в страната. След еднодневно забавяне в града дружината се укрива от пратена по дирите ѝ потеря в гората край с. Върбовка. Забелязана и издадена на властите от ловджии, тя е обкръжена от стотици башибозуци и редовни военни поделения от Търново, Севлиево, Свищов. По думите на З. Стоянов* *захванала се отчаяна борба. Мирната до него време горичка преобърнала се на касапница. Битката била гърди срещу гърди. От една страна гърмели пушки, а от друга звънтели ятагани, а из помежду мнозина се борели като пехливани.* Под прикритието на нощта и с помощта на българи от околни селища (между които Бачо Киро*) оцелелите стигат заедно с ФТ Юмрукчал (дн. вр. Ботев) и съвместно с момчетата, предвождани от П. Хитов*, се оттеглят в Сърбия.

За силния отзвук на четата в Българско пише Бачо Киро*: *В това Тотьово време много хорица пострадаха за права Бога и за народна свобода. Агаларите побесняха десет пъти повече, отколкото бяха преди. Името Филип Тотю не излязваше от устата им ни деня, ни нощя.* Заедно с това, с действията си четата привлича вниманието на европ. общественост върху съдбата на българите. И пак според З. Стоянов*: *най-после тя даде право на гражданство на новата дума комита, дума, която беше начало на турското пропадание.* В Сърбия ФТ се включва в състава на Втората бълг. легия (1867-1868). След разтурянето ѝ отива в Румъния.

Непрекъснато преследван, заминава (до 1875) за Одеса, където преживява с рус. правителствена пенсия. Определен от БРЦК и БЧН за войвода на чета в Старозагорското въст. (1875), но не успява да се прехвърли в Б-я поради неговото преждевременното избухване и потушаване. Завръща се в Русия и отказва водачеството на четници по време на Апр. въст. (1876). Мястото му заема Хр. Ботев*. В Срб.-тур. война (1876) и в РТОВ оглавява доброволч. бълг. чета.

След Осв. живее в Острица, Свищовско, а след това в русенското с. Две могили, където се занимава с градинарство. Получавайки скромна пенсия от бълг. правителство заради участието си в. рев. дв., завършва дните си наречениият от своите съвременници *Филип Тотю, хвърковатият тоя гяурин*.

Библ.: *Драганов., Т.* Филип Тотю. С., 1967; *Мокрев, С.* Филип Тотю. С., 1936; *Симидов, Ф.* Прочутият Филип Тотю войвода (наречен *хвърковатият Тотю*). По личния разказ и забележките на войводата. С., 1942. /ЖК/

ФИЛИПОВСКИ, Никола (прозвища: Дядо Никола, капитан Никола) (Силистра, 1800-1856, Дончовци, Габровско), революционер.

Търговец и занаятчия в Букурещ. Участва активно във Втория Браилските бунт (1842-1843), който цели организиране на чета, която да премине в Б-я и да вдигне въст. Този заговор, ръководен от Раковски*, е осуетен от рум. власти. НФ е сред арестуваните. Признава пред съда, че *тоя бунт щяхме да го правим отвъд, в България*. Разкритията показват, че сред заговорниците са привлечени бълг. емигранти от Букурещ, Браила, Гюргево, Зимнич, Крайова, Александрия и др. Според някои сведения бунтовниците имат връзка и с Хаджи Христо Българин*. НФ и др. заловени са осъдени на затвор и каторга.

По време на революцията във Влашко (1848) излизат на свобода и отново са в редовете на революционерите. Както се изтъква в меморандум на едрото влашко болярство до В. порта, *измежду букурещките търговци, които взеха участие в това движение, българите бяха болшинство с несъмнената цел да установят тук един начален пункт на [революция] в полза на тяхната страна*. НФ откликва на призива на създаденото от Раковски* по време на Крим. война Тайно общество за подготовката на общ бунт.

Напуска Влахия и се залавя за организирането на въст. в Търновско. На призива му в Лясковския м-р се отзовават само 13 души. Наричан заради старшинството си *Дядо Никола*

и *Капитан* заради носената униформа на капитан от рус. армия, НФ обявява за начало на въст. 29 юни 1856. Морално и материално съдействие на делото оказват българи от Търново, Трявна, Лясковец, между които П.Р. Славейков*, младият тогава заможен търновски търговец П. Кисимов* и др. Въст. на Дядо Никола има за цел да изрази протеста на поробените българи от неравноправието между подвластните на султана християни и мюсюлмани. НФ разчита, че по пътя си от Лясковския м-р през селата Божковци и Енчовци към Габрово малобройната чета ще привлече мнозина въст. Глухи към призива за бунт остават българите в околните селища. Властите бързо са известени за четата. Край Габрово се завързва престрелка, в която е убит един османлия. В плен падат знаменосецът и един четник. Водачът на въст. е убит в с. Дончовци.

Дядо-Николовото въст. е кратък епизод от рев. борби на бълг. народ. Слабата му подготовка и печалният край на неговия водач помагат за избистрянето на вижданията за организацията на бълг. нац.-рев. дв.

Библ.: *Бурмов, Ал.* Сто години от въстанието на дядо Никола (1856-1956). — ИПр, 1956, № 6, 106-108; *Кисимов, П.* Дядо Никола — Бълг. сбирка, 1900, № 4, 215-228; *Чушков, Н.* Дядо Никола Филиповски или капитан Никола и неговото въстание в Габровско през 1856 г. Габрово, 1828. /ЖК/

ФОТИНОВ, Константин Георгиев (Самоков, ок. 1785-1858, Цариград), учител, търговец, книжовник, преводач, родоначалник на бълг. журналистика.

Името му произлиза от неговата баба по бащина линия — Фота, колоритна за времето си личност, която става монахиня и през 1772 основава женския метох в Самоков. За баща му Георги се знае, че е от семейство на пловдивски първенци. Работи дълго време като абаджия, а през 1830 става монах.

Вероятно първите си познания по четене и писане КФ получава в Женския, а след това и в Светогорския метох в Самоков. Самоков е близо до Рилския м-р и е митрополитски център — това издига нивото на учебното дело в града. Тук през 18 в. учителства Йосиф Брадати*, а поп Алекси Попович прави препис на *История славянобългарска* през 1771. За атмосферата в селището благоприятства и творчеството на художниците от Самоковската живописна школа. Между 1795 и 1814 КФ учи при К. Икономос в пловдивското централно елинско у-ще. Богатата тамошна библиотека несъмнено оказава влияние върху оформянето му като историк, географ, философ и езиковед. Тук КФ има възможност да четв представителите на Грц. просвещение Кораис, Кумас, Вулгарис и др. Някои изследователи смятат, че учи в Кидония, но по-вероятно той продължава образованието си в Смирна (Измир), където прекарва останалата част от живота си.

Смирна е кръстовище на стоп. и култ. живот на Изт. Средиземноморие, един от най-космополитните градове. Този избор трябва да е повлиян от оживените търг. контакти между този малоазийски град и Пловдив. Впрочем и самият КФ се включва активно в търг. обмен между двата града. Вероятно той учи във Филолог. гимн. в Смирна през периода 1808-1814, т. е. преди да се отдаде на професията на търговец. Гимназиалните преподаватели там са под влияние на идеите на Просвещението и цялата по-нататъшна дейност на КФ и възгледите му свидетелстват за формирането му в подобна атмосфера.

Турски тескерета от 1814-1825 дават възможност да проследим пътуванията на КФ като търговец между Самоков, Пловдив, Цариград, Смирна, като участник в посредническата търговия между Балканите и М. Азия, от която се доставят сухи плодове, бои, синка, а се изнасят дървен материал, памук, вино. Дървеният материал, получаван от Пловдив, е осн. стока на КФ, откъдето получава и прякор *Тахтаджис* (тур. — *Дъскар*). По-късно дървените дъски са изместени от нова търг. стока — книгата. През 1825 КФ се установява в Смирна. Вероятно успоредно с търговията той започва и да учителства — съчетаването на различни професии е характерно за Балканите през началния период от формирането на местните интелигенции. Приема се, че съществуват две фотинови училища в Смирна — частно, основано през 1828, и начално (взаимно) слав.-бълг. от 1835, което обхваща ок. 200 ученика. Във връзка с педагог. си занимания той издава грц. граматика (1838) и география (*Общое землеописание*,1843).

КФ се занимава не само с преподаване и търговия, а търси и други източници на препитание — работи като преводач и учител по грц. във фр. консулство в Смирна. Оживеният светски живот там предполага големи изисквания към облеклото на учителя — КФ се облича *а ла франга* и носи цилиндър. Външният му облик е описан от С. Доброплодни*: *На ръст нисичък, колкото мене, на лице сухичък, с бръснати мустаци и брада. Не беше черноок — повече беличък, русичък, косите кратки. Носеше френски дрехи и правеше много странно впечатление, гдето беше бръснат. Искаше, види се, да се покаже като англичанин.*

В бълг. история КФ остава като създател на първото бълг. сп. — *Любословие*, чиито пробен бр. излиза през 1842 в Смирна. Подобно на първото срб. сп. и първите грц. в. и сп., които излизат в чужбина (съответно Венеция и Виена), така и *Любословие* се появява вън от бълг. земи. Друга обща черта е спомоществователството — широко разпространена на Балканите практика, при която рисковете по книгоиздаването се поемат само след като авторът сондира мнението на читателите чрез предварително обявление и след като те заплащат част или цялото издание. Пробният бр. излиза през първата половина на 1842, а през есента КФ прави обиколка из бълг. земи, за да събира спомоществователи.

Решаваща за появата на списанието се оказва материалната помощ на шуменския търговец Рали х. Мавриди*. Но неговият пример не се оказва заразителен и когато Мавриди се оттегля, сп. спира. През 1844-1846 излизат 24 бр., тиражът е около 400-500 екз. Както по външен вид, така и по съдържание то наподобява много на грц. сп. *Съкровищница на полез-*

ни знания, буквите са църк.-слав. Сред настоятелите му има търговци, а сред сътрудниците му срещаме имена като Г. Кръстевич*, В. Априлов* и др. Сп. има научнопопулярен и образователен характер. Тематиката му е разнородна: вкючва статии с нравствено-религ. съдържание, с педагогически и просв. характер, из областта на географията и историята, на естествените науки и практическата медицина, статии по земеделие и търговия, както и полит. хроника, т.е. то е замислено като енциклопедично издание. Около 1/3 от статиите в него са с ист. насоченост.

При КФ, както и при Паисий Хилендарски*, историята се използва за внушаване на мисълта за *богоизбрания народ*, която е повлияна от идеите на романтизма. Все в същия дух КФ, който се учи в тълкуването на изворите от Ю. Венелин, прилага модния тогава етимологичен метод в усилието си да докаже многовековното присъствие на [пра]българите (които според него имат слав. произход) на Балканите. Така той подобно на Раковски* и д-р П. Берон* открива в имената на всички населявали Европа племена през Античността и Средновековието слав. корени. Почти във всички области на познанието, в които навлиза *Любословие*, КФ е принуден да създава съответната българ. терминология.

Необходимостта от съставяне речници като важна стъпка в изграждането на книж. език се осъзнава от всички образовани българи по онова време. Езикостроителен характер имат и издаденият от него в 1845 *Българо-гръцки разговорник*, както и запазеният му ръкопис на обемист рус.-българ.-грц. речник. КФ участва и в тогавашните разгорещени езикови спорове и заедно с Хр. Павлович* и К. Огнянович се числи към т. нар. *църк.-слав. школа*. Привържениците й отъждествяват църк.-слав. със старобълг. и затова смятат, че той трябва да стане основа на книж. език, който трябва да се отличава от говоримия. Те изхвърлят членните форми и юсовете и връщат употребата на падежните форми. При КФ обаче се наблюдава еволюция и в изданията си, той *отстъпва* място и на живата говорима реч.

До края на живота му не го напуска идеята за периодично сп. — дори през 1857 отпечатва обявление за продължение на *Любословие*. Във връзка с приключването превода на *Стария завет*, възложен му от *Британското и чуждестранно библейско общество*, КФ през 1858 се премества в Цариград, където умира. Той не е женен и не оставя наследници.

В полит. си възгледи КФ проявява предпочитание към мирно еволюционно развитие и е противник на рев. сътресения, което го сродява с просвещенските идеали за свобода на личността. В ик. си възгледи търговецът КФ е привърженик на свободната търговия. Чрез статиите си в *Любословие* КФ се разкрива като горещ защитник на равноправието на жените, издигайки пръв в Б-я правото им на образование.

КФ е представител на поколението на светската интелигенция, която към средата на 19 в. умножава броя си и постепенно измества дейците, излезли от средите на духовенството. При тях грц. език и образованост не само не повлияват върху българ. им нац. самосъзнание, но в известен смисъл ускоряват неговото избистряне. По тази причина КФ и нему подобните се определят с похвалното *елинофили*, а не със заклеймяващото *гъркомани*.

Библ.: БП ИНБЛ. Т. № 2, 511-545; *Данова, Н.* Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно политическото развитие на Балканите през XIX век. С., 1994; *Шишманов, Ив.* Константин Г. Фотинов, неговият живот и неговата дейност. — СбНУНК, 1894, XI, 591-764. /ЕД/

ФРУЖИН (вер.Търново, последната четвърт на 14 в.-ок. средата на 15 в.), вторият син на цар Иван Шишман (1371-1393), един от водачите на най-ранния българ. антиосм. осв. опит (нач. на 15 в.).

За периода до падането на Б-я под осм. власт не разполагаме с никакви сведения за него. Ясно е само, че след краха на Търновското царство Ф успява да емигрира и по този начин да избегне както трагичния край на баща си цар Иван Шишман (1371-1393), така и безславната участ на своя по-голям брат Александър*, който завършил дните си като осм. васал.

От двора на нем. имп. и унг. крал Сигизмунд (1433-1437;1387-1437), където намира подслон, българ. престолонаследник не престава да следи внимателно хода на събитията в родината си и изчаква сгоден момент за реванш. И този момент не закъснява. В 1402, след катастрофалното поражение от монголите в битката при Анкара, между осм. принцове се развихря ожесточена борба за престола на покойния им баща султан Баязид I (1389-1402). Анархията, завладяла балк. земи, открива златен шанс за възпирането и изтласкването на завоевателите от Европа. Осъзнават го всички заинтересовани христ. сили в региона. Осъзнава го очевидно и Ф, който в 1408 заедно със своя братовчед — Иван Срацимировия син Константин* се намесва в междуособицата. Макар изворите за тази българ. акция, известна в литературата като *Въст. на Константин и Фружин*, да са съвсем оскъдни, от някои косвени свидетелства може да се заключи, че Ф действа в изт.-българ. земи, т. е. на територията на бившето Търновско царство. Първоначално българите воюват на страната на принц Муса, привлечени вероятно от някакви негови примамливи обещания. Впоследствие, разочаровани от безчинствата му (Муса не случайно влиза в българ. фолклор като Муса *Кеседжия* — букв. *главорез*), обръщат оръжието си срещу него и преминават в лагера на брат му Мехмед. Не е известно нито дали Ф взема участие в разгрома на Муса в битката (1413) при самоковското с. Чамурлий, нито дали провожда свой пратеник на срещата, организирана от победителя в междуособицата Мехмед с довчерашните му христ. съюзници. Така или иначе, ако Ф се е надявал на значителни отстъпки от страна на новия султан и евентуално — на възстановяването си на Търновския престол, той е останал излъган.

Но Ф продължава упорито да преследва своята цел. В 1425 го виждаме да нападa Силистра заедно с Влашкия войвода Дан II (1422-1437) и с Трансилванския владетел Пипо Спано. В с. г. нем. имп. оценява висо-

ко ратните му подвизи *в немалко наши и на нашите кралства твърде тежки и успешни походи както против турците, тъй и против други наши Христови неприятели* и го дарява с имението *Липа* в Темешкия комитат.

Бълг. пресолонаследник допринася за христ. кауза не само на бойното поле, но и на дипл. фронт. През 1435 той е изпратен от имп. Сигизмунд с отговорна мисия в алб. земи. Конкретните задачи, с които е натоварен, не са известни поради секретния характер на мисията, но очевидно е, че той трябва да установи контакт с въстаналите албанци. Акцията завършва успешно — месец от стъпването си на алб. бряг, Ф се завръща в Дубровник, придружен от четирима алб. благородници. Няколко дни по-късно, когато Съветът на адриатическата република му осигурява необходимите средства, той отпътува обратно за Унгария.

Последното сигурно свидетелство за Търновския престолонаследник датира от 6 септ. 1444 и представлява нотариален акт, с който се удостоверява продажбата на имението *Файдаш* от страна на Ф. Според някои историци това може да се приеме като знак,че Шишмановият син възнамерява да се включи в започващия по същото време нов кръстоносен поход срещу османците — поход, завършил трагично за зап. рицари с поражението им във Варненската битка (10 ноем. 1444). Във всеки случай предположението, че Ф загива в тази битка със смъртта на храбрите, си остава само една романтична хипотеза. Съществува и друго предположение — че някой си *кнез Фрузин*, регистриран заедно с тримата си сина Стоян, Стойко и Станислав в един осм. данъчен опис от 1454-1455 като пазач на прохода в района между Свърлиг и Пирот, е не друг, а самият Шишманов син. Но въпреки че засега тази версия не може да бъде абсолютно отхвърлена, изглежда непонятно как в самия край на жизнения си път бълг. престолонаследник би се решил с лека ръка да зачеркне делото на своя живот, като се постави доброволно в услуга на онези, с които води борба по време на цялото си съзнателно съществуване.

Библ.: *Божилов, И.* Фамилията на Асеневци (1186-1460). Генеалогия и просопография. С., 1985, 242-245; *Кузев, А.* Восстание Константина и Фружина. — Bulgarian Historical Review, 1974, 3, 53-69; *Петров, П.* Фружин и походът до Варна през 1444 г. — Във: Варна 1444. Сб. от изследвания в чест на 525-ата годишнина от битката край Варна. С., 1969, 272-281; *Цветкова, Б.* Паметна битка на народите. Варна, 1979, с. 104, 166. /ОТ/

ФУТЕКОВА-ДИПЧЕВА, Райна (Райкя, Райка) **Попгеоргиева** (прозвище: Райна Княгиня) (Панагюрище, 1856-1917, София), учителка, участничка в Апр. въст., извезала и носила знамето на панагюрските въст. 1876.

РФ. израства в семейството на родолюбивия панагюрски свещеник Георги Футеков и отличаващата се с природна интелигентност Нона Налбантова. Известният с ученолюбието си свещеник не се поколебава да даде образование на първородното си женско чедо. В продължение на 6 г. малката Райна (1863-1869) посещава местното дев. у-ще, където изучава писмената при монахинята Елисавета. Бързината, с която усвоява наученото, я откроява сред останалите ученички и панагюрските училищни настоятели решават да й отпуснат заем, с който да продължи образованието си в прочутото по това време Старазагорско класно дев. у-ще, създадено от Ан. Тошева*. Годините в Ст. Загора (1870-1874) преминават бързо в усърдно учене и усвояване на обичайните предмети: закон божи, бълг. език, математика, история, география, физика, физиология, педагогика, чертане, рисуване и ръкоделие, а свободното време е отделено за работа в женското д-во и разпространяване на просвета сред победните слоеве от населението.

През 1874 РПФ. се завръща в родното Панагюрище и според предварителното условие с настоятелите е назначена за учителка в местното дев. у-ще с годишна заплата от 3100 пиастра. Опитът от Ст. Загора й помага много и при разширяването на дейността на местното дев. д-во *Китка* (основано ок. 1869).

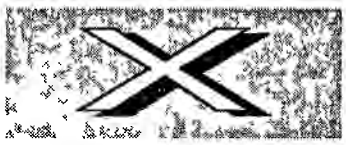
Тихият и спокоен живот на РФ, насочен към просвещение и благотворителност, скоро е нарушен от потока на нахлуващите събития. В Панагюрище тече трескава подготовка за предстоящото Апр. въст. и местният рев. к-т решава да й повери извезването на знамето на бъдещите бълг. въст. В края на март 1876 РФ е призована на тайно заседание на к-та, на което лично апостолът Г. Бенковски* й предава образеца, по който трябва да се изработи знамето. От този ден до самото обявяване на въст. РФ се посвещава изцяло на задачата. Не посещава у-ще под предлог, че е болна и, затворена в тайна къща, везе от ранна сутрин до късна вечер. Знамето е завършено едва на втория ден след преждевременното обявяване на въст. Тогава по желание на съгражданите си РФ препасва сабя и револвер, качват я на кон и тя с развято знаме дефилира през Панагюрище, обявявайки края на петвековното иго. Събитие, което в сл. дни и месеци я превръща за осм. власти и чуждата преса в бълг. княгиня. Разгромът обаче идва твърде скоро. В няколко дни бившата панагюрска учителка познава крайния възторг и крайното отчаяние.

При превземането на Панагюрище баща й е съсечен на прага на собствената му къща пред очите на цялото семейство. Властите започват да я търсят. Две седмици след превземането на въст. столица РФ е арестувана и отведена през Пазарджик в Пловдив. Ужасните условия в затвора и емоционалният стрес я хвърлят в треска. Изнемощяла, бълнуваща, на прага на смъртта — така я открива специалната комисия, пристигнала да разследва зверствата при потушаването на Апр. въст. Благодарение на застъпничеството на комисията РФ е освободена и отведена в Панагюрище. Три седмици след осв. й, вече поукрепнала и под чуждо име тя напуска родния си град и заминава за Цариград, откъдето с покровителството на рус. посолство е изпратена в Русия (авг. 1876). Установява се в Москва, където се записва да следва акушерство, а според някои сведения едновременно учи и л-ра. През 1877 женското отделение на Слав. к-т издава и разпространява из Русия и слав. страни автобиографията й.

През 1879 РФ се завръща в Б-я и

става учителка в Търново, а след 1882 е назначена за акушерка в Панагюрище. Тук открива и бъдещия си съпруг Васил Дипчев, бивш учител и участник в Апр. въст., по това време кмет на града. Мъжът ѝ умира рано и тя остава вдовица с пет деца. Премества се в София, където продължава да упражнява акушерската си професия. През 1901 по случай 25-годишнината от Апр. въст. извезва за втори път изчезналото през 1876 знаме, донесло ѝ толкова слава и страдания. Тогава е направена и известната ни днес снимка, на която я виждаме изправена до знамето, в дясната ръка със сабя, а в лявата с револвер.Но и това второ знаме не оцелява за поколенията. То е унищожено по време на бомбардировките над София през 1944. РФ умира през 1917.

Библ: *Паскалева, В.* Българката през Възраждането. С., 1984, с. 106, 190-192, 213, 220, 249-251, 284-286; Райна Княгиня. Автобиография, документи и материали. Съст. *В. Паскалева* и *Р. Патърчанова*. Под ред. на *В. Паскалева*. С., 1976; *Футеков, З.* Райна Княгиня. Живот и дейност. С., 1948. /КМ/

ХАДЖИ ДИМИТЪР (пълно име: х. Димитър Николов Асенов/Ясенов) (Сливен, 1840-1868, връх Бузлуджа, Ст. планина), революционер, четнически войвода.

Роден в семейство на ханджии и кебеджии — тъкачи на губери и овчарски наметала. Негови чичовци са хайдутите Стоян войвода и Добри Кръстев. Прилича физически на другия си чичо — известния хайдутин Желязко Палабуюка. След кратко обучение при даскал Димитър Кишиша напуска грц. у-ще и помага на баща си. По-късно е полски пъдар и с малка дружина бастисва турци и разбойници. Живо участва в борбата на сливенци срещу Одринския владика за бълг. църкви и у-ща.

От 1860 е хайдутин и начело с войводата Георги Трънкин действа в Чирпанско, Търновско, Пловдивско. При сражение между Елена и Беброво, Ловешко войводата е убит. ХД става член на водената от П. Хитов* дружина от 12 души и е неин знаменосец. През 1863 е в Крагуевац и заминава за Влашко. В Букурещ се среща с Раковски*, под чието влияние постепенно изживява битието си на хайдутин и поема пътя на революционера. До 1865 оглавява чета, преминала от Гюргево в Свищов и насочила се към Балкана. През 1865 се среща със Стефан Караджа*. На сл. г. той, Караджата и Жельо войвода водят в Б-я чета от 20 момчета. През зимата на 1866 ХД е в Букурещ, където осн. изучава изготвения от Раковски *Привременен закон* за бълг. чети.

В атмосферата на всеобщ ентусиазъм, завладял тогава и членовете на ТБЦК, от четите на Филип Тотю* и П. Хитов* (1867) разгръща заедно със Стефан Караджа* енергична дейност за сформирането и организирането на голяма и добре въоръжена чета. Използва целия си авторитет и изобретателност за набавянето на материални средства — напр. взема предплата 50 лири от иманяри в Плевен, за да им достави разковниче за заровено съкровище.По характер и излъчване е спокоен и сдържан, с ръст висок и сини, пронизващи очи, пред които свеждат поглед немалко буйни глави. Общото дело и предаността към Отечеството все повече го свързват в тясна дружба със Стефан Караджа — на *Хаджи Димитър сратник и брат като него храбър, като него млад* (Ив. Вазов*). Двамата войводи подготвят *Позив от Привременното правителство в Стара планина* до сънародниците в Българско за въоръжено въот. срещу тур. иго, завършващо с думите *Свобода или смърт.* В мошията на Михаил Колони при Петрушан срещу устието на Янтра те събират 127 юнаци, повечето бивши легисти. Това е цветът на рев. емиграция — хора смели, патриоти, умеещи да си служат с оръжие и да командват сражение.

Четата минава Дунав през нощта на 6 юли. Много скоро тя е открита, турците организират многочислени потери. Сл. дни са белязани с тежки сражения, в които четниците показват както отлична бойна подготовка, така и изключителен боен дух. Фатална се оказва битката в местността Канлъдере, Севлиевско. Четата е разбита, пленен е полумъртвият Стефан Караджа*. С оцелелите четиридесетина бойци ХД стига връх.Бузлуджа, където на 18 юли в час и половина сражение загиват почти всички заедно с войводата.

Храбростта на Хаджи-Димитрова та четa отеква дълбоко в съзнанието на народа; тя показва на света, че българинът знае да мре с оръжие в ръка за родината си. Ненапразно от нея е вдъхновено едно от най-силните произведения в нац. ни л-ра — Ботевото стихотворение *Хаджи Димитър.* Саможертвата на 127-те герои не остава напразна — тя ускорява решението на църк. въпрос. Тя е и трагичен, но много полезен урок за нац.-осв. дв. На революционерите става ясно, че четничеството е неефикасно. Те приемат на въоръжение нова тактика — к-тската, която ще се окаже значително по-резултатна.

Библ.: *Иванов, П.* Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. С., 1967; *Караславов, С.* Хроника за Хаджи Димитър. С., 1973. *Маркова, З.* Четата от 1868 година. С., 1990. /ЖК/

ХАДЖИ СТАВРИ Койнов (ок. 1810, Сливен-неизв.), революционер.

Произхожда от богат род. От 1848 е търговец в Браила. Командир на първа рота от състава на доброволн. бълг. дружина в Крим. война. Стига до чин капитан. След края на войната се свързва с Раковски*. През февр. 1862 е негово доверено лице и пълномощник в Търновско за подготовка на въст. Месец по-късно е в Браила с позив на Раковски за материално подпомагане на формиращата се Първа бълг. легия (1862). Успява да събере 1000 минца и заедно и заедно с Ив. Касабов* се завръща в Белград. През май ХС за втори път обикаля Търновско, където започналите през зимата приготовления за въст. са в разгара си. Горчивата поука от Дядо-Николовото въст. (1856) кара търновци, габровци, тревненци да потърсят пътища за съгласуване на общи действия. ХС се установява като тежък търговец в Щърбановия

хан в Търново и организира бунтовнически к-ти там, в Габрово, Сливен, в които членуват синове на търговци, учители, занаятчии, чираци.

При известията за военни сблъсъци в Белград и в очакване на война между Сърбия и Осм. империя рев. ентусиазъм стига своя връх. ХС се обявява за вдигане на въст., което да съвпадне с действията на четата на Ильо войвода* и на белградската Първа бълг. легия (1862). Ок. 70 въст. — повечето от Търново — се събират (14 юни 1862) в околностите на м-ра *Св.Св. Петър и Павел* край Лясковец. Начело с ХС четата потегля към Габровския балкан. След престой в Капиновския м-р тя се насочва към местността Бедек над с. Енина, където се очакват още хора от Търновско, Габровско, Котел. Властите предприемат масови арести на заподозрени съзаклятници в Габрово. Излезлите по това време начело с войводата Никола Аджема сливенски въст. са разбити край с. Кортен. П. Хитов*, който кръстосва тогава Ст. планина, намира акцията на ХС за прибързана. Подир четниците тръгват потери. След осем дневни напразни надежди за нови попълнения въст. изпадат в безизходица. Разпръсват се (22 юни) на малки групи. Мнозина от тях се завръщат в Търново, където ок. 30 души са заловени и заточени в М. Азия, арестуваните са стотици. ХС се укрива в Сливен и Бургас, откъдето заминава за Галац и Браила. По-нататъшната му съдба остава неизвестна.

Библ.: *Маждракова, О.* Хаджи Ставри. — В: Бележити българи. Т.II, 1968, 165-171. /ЖК/

ХАДЖИ ХРИСТО Български (точно име: Христо Петров Данкович) (Ниси, Воденско, 1783-1853, Атина), най-изтъкнатият измежду бълг. участници в Грц. въст. (1821-1828).

Баща му Петър Данкович и брат му Ставро са убити (1806) по време на Първото Срб. въст. (1804-1813). След смъртта (1817) на срб. водач Кара Георги, ХХБ бяга в Босна, Венеция, Родос, Кипър. Стига до Египет, където постъпва на служба при пашата (по-сетне вицекрал) Мехмед Али (1804-1849). Отличава се в сраженията срещу мамелюците. Получава чин кавас башия (тур. — *началник на охраната*) и заради забележителната си храброст и прозвището шахин (тур. — *сокол*). Под командата на Хуршид паша воюва срещу еничарите в Халеп. Придружава пашата в похода до Пелопонес, където избухва Грц. въст. (1821-1828).

Тайно се прехвърля в лагера на гърците при водачите на въст. Д. Ипсиланти, П. Мавромихалис и Т. Колокотронис. Застава начело на конен отряд от българи, сърби и гърци и се превръща във военен кумир. След осв. на Триполица от осм. обсада (1821) е назначен за адм. началник на града. Със своята знаменита кавалерия участва в победата над един от най-добрите султ. генерали Драмали паша в боевете при Дервенаки (юли 1822). За проявената изключителна храброст е награден по-късно (1834) от грц. крал Отон с големия кръст Таксиарсите. Бие се срещу обсадителите на Навплион и по предложение на Т. Колокотронис осигурява реда и сигурността на града и жителите му (1822). Оглавява войски против върлуващи бунтовници и разбойници и ги разбива (1824). Гръцката камара изразява специална благодарност на *Хаджи Христо Вулгарис,* който е повишен (1824) в чин генерал. В сражение срещу егип. армия на Ибрахим паша (син на Мехмед Али), тръгнал да покори Пелопонес, ХХБ е заловен (1825). Отказва да служи при пашата и е затворен в продължение на 3 г. в морското укрепление на крепостта Метони. В знак на признателност тази част от крепостта в свободна Гърция носи името *Хаджи Христо.* Освободен през 1828, ХХБ е тържествено посрещнат от своите бойци в Алмиро. Веднага се включва в помощ на командващия Зап. Гърция Д. Ипсиланти и отново се проявява в битки, между които и при Тива (1828). Воюва под собствено знаме на водената от него кавалерия. Като управител (1831) на Лакедемония и Месиния той се ползва с уважението и обичта на закриляното от него население.

Този храбър и талантлив войник е фанатично религиозен. По характер е кротък и общителен, приятел и покровител на доброто и просвещението, макар и сам да е неграмотен. Както си спомнят съвременници, ХХБ е *много услужлив и твърде нежен към женския пол, като да бе отхранен и възпитан с французи — веселяк и приятел на онези, които обичат да се шегуват, милостив и твърде човеколюбив, горещ любител на славата, за която жертваше всичко.* Застанал в подкрепа на крал Отон, е издигнат в чин и назначен (1834) за окр. инспектор в Навплион. Потушава избухналото в Месиния въст. и разгромява (1837) разбойнически банди в Пелопонес. В продължение на пет г. е началник на гарнизона в Триполица, където оглавява и военно-наборна комисия. От 1843 е в Атина като депутат на *трако-българите* и сърбите в Нац. събрание. По повод избирането му за представител на Трако-слав. к-т в Нац. събрание Ив. Селимински* — един от вдъхновителите на тази бълг. организация и негов близък — споделя радостта си, че ХХБ е изключение от *нашите българи, които храбро се биеха за свободата на Гърция, а бяха пренебрегнати. С този избор* — продължава той — *и с единодушното приемане на нашия представител в Събранието, на нашия народ се даде официална гласност.* ХХБ. е произведен в чин *генерал-полковник* и е личен адютант на краля. Умира от апоплектичен удар.

ХХБ е един от ок. 750 българи, между които Кочо Българин, Анастас Драган, Васил Велко Българин, Ангел Гацо, Димитър Георги Българин (Кавеларис), Георги Видинчанин и мн. др., със съществен принос за осв. на Гърция. Служейки на общата кауза за извоюване свободата на балк. христ. народи, ХХБ получава високо признание и в Гърция, и на Б-я.

Библ.: *Спорадис, П.Г.* Биография на х. Христо. С увод от *С. Радев.* — БИБ, IV, 1931, Т. II-III, 181-217; *Трайков, В.* Кога и как са дошли в Гърция българите — борци за свобода. 1821-1829. — В: Сто и петдесет години от Гръцкото въстание 1821-1828. С., 1973, 19-30. /ЖК/

ХАДЖИГЮРОВ (Хаджигюрович) **Христович, Захарий** (Самоков, неизв.-1892, Самоков), джелеп, самоковски първенец, деец на ЦНД.

ЗХ произхожда от видно самоковско семейство. Баща му х. Гюро Христович, който се установява в града ок. 1780-1785, бързо натрупва богатство чрез продажба на добре котиращата се по това време мутафчийска и гайтанджийска стока и постепенно се утвърждава и като един от едрите самоковски джелепи. ЗХ навлиза твърде рано в семейната търговия, тъй като неграмотният му баща го упълномощава да води сметките му. Образованието на ЗХ също не ще да е било твърде високо, но явно достатъчно, за да поеме търг. кореспонденция на х. Гюро. Щедър благодетел на Хилендарския м-р и един от водачите на църк. борба в епархията, х. Гюро се споминал в 1849. Надгробни стихове отбелязват събитието на страниците на *Цариградски вестник*. Синовете му Димитър, Христаки и Иван продължават бащините занимания в рамките на тесния семеен кръг под ръководството на ЗХ и под фирмата *Братя Хаджигюрович*.

Покрай търговията с различни стоки все по-голямо място в дейността им заема откупуването на различни видове данъци и участието в системата на държ. доставки. Техни партньори са известната самоковска фамилия Арие, братя Тъпчилещови*, Моравенови* и др. Подобно на други бълг. търговци и те разширяват дейността си и увеличават капитала си в годините ок. Крим. война. Бр. Хаджигюрович и особено ЗХ печелят все по-голяма стопанска мощ и се утвърждават като най-влиятелната бълг. фамилия в града и околността. Думата на ЗХ се чува не само пред местните осм. сановници, но и в Ниш, Кюстендил, София и Цариград.

По семейна традиция и в качеството си на най-виден представител на бълг. общност в Самоков ЗХ оглавява и борбата срещу местния владика Дели Матей. 10 г. продължава борбата до окончателното прогонване на грц. архиерей от града (1849-1859). Съсредоточени първоначално на местно равнище, след 1860 усилията му обхващат проблема в нац. план. ЗХ заминава за осм. столица като представител на Самоковска епархия (1860), но след загубата на надежда за бързо решаване на въпроса, той е сред петимата българи (заедно с д-р Ст. Чомаков*, д-р З. Струмски*, Хр. Търпчилещов*, х. Н. х. Минчоглу*), избрани в постоянното представителско присъствие в Цариград , което трябва да координира усилията в нац. мащаб.

В продължение на 12 г. ЗХ остава в столицата и взема пряко участие в най-важните преговори и дискусии ок. решаването на църк. въпрос. ЗХ принадлежи на партията на *непримиримите*, ръководена от д-р Ст. Чомаков*. Член е на привременното ръководство на бълг. църква (1868-1870). Близък приятел на Авксентий Велешки*, а след смъртта му и един от изпълнителите на завещанието му. Представител на Самоковска епархия на Народно-църк. събор (1871), а за кратък период (1871) и капукехая на Екзархията.

По време на кризата в екзархийските среди след потушаването на Апр. въст. поддържа проправителствената позиция на д-р Ст. Чомаков*, съдейства за събирането на верноподанически адреси към султана и участва в свалянето на Антим I* от екзархийския престол. В тежките дни на РТОВ е назначен за временен чиновник в Екзархията, чиято единствена цел е да действа пред правителството за освобождаването на затворените българи — *поне на по-невинните*. При подписването (1878) на предварителния мирен договор в Сан Стефано поднася благодарствен адрес от името на съгражданите си. Депутат в УС в Търново (1879). Последните години от живота си прекарва в чифлика си в с. Муси бей, Радомирско. В знак на признателност е погребан в двора на черквата *Св. Никола* в Самоков.

Библ. *Маркова, З.* Българската екзархия 1870-1879. С., 1989, passim; *Ников, П.* Възраждане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения. С., 1929, passim; *Семерджиев, Хр.* Самоков и околността му. С., 1913, 81-87. /КМ/

ХАДЖИИВАНОВ, Иван (Болград, Бесарабия, ок. 1848-неизв, Б-я), учител, участник в нац.-осв. дв.

Образование получава в Болградската гимн. (до 1868), където през 1875 е назначен за преподавател по обща история и история на Б-я. Участва в дейността на БРЦК и в БЦБО, приятел и сътрудник на К. Цанков*. Свързан е с дейността на Петербургския Слав. к-т и с утвърждаването на неговия член Вл.С. Йонин за председател на БЦБО (1876-1877). Активно сътрудничи на Слав. к-ти в Петербург и Москва при формирането на бълг. доброволч. дв. през Срб.-тур. война (1876) и на Бълг. опълчение през РТОВ. ИХ е преводач и публицист. Като председател на Болградския рев. к-т през 1876 заедно с К. Тулешков* създава в. *Български глас* (1876-1877), който, наред с в-щите *Възраждане* и *Нова България*, играе водеща роля в бълг. осв. дв. по време на Източната криза. През тези г. ИХ работи заедно и с Кишиневското бълг. общество, председателствано от Ив.Ст. Иванов*.

Библ.: *Гурбанов, М.* Бесарабските българи — активни участиници в Българското опълчение. — ВИСб, 1965, № 5, с. 218; *Забунов, И.Д.* Болгары юга России и национальное болгарское возрождение в 50-70-е гг. 19 в. Кишинев, 1981, с. 158. /ЕХ/

ХАДЖИКОНСТАНТИНОВ Джинот, Йордан (Велес, ок. 1818-1881, Велес), учител, книжовник.

Получава образование в родния си град, в Самоков при Никола Тонджоров (до 1835) и в Солунската грц. гимн.. Владее грц., срб. и рус. Учител във Велес (1837-1848), Скопие (1848-1853; 1869-1870), Тетово (1853-1854), Прилеп (1858-1860). В Прилеп основава Младежки кръжок (1858), който е в центъра на местния общ.-полит. живот. Заради участието си в борбата срещу грц. духовенство е заточен (1861-1863) в Айдън (М.Азия). Със свои дописки и статии сътрудничи (1850-1869) на *Цариградски вестник*, *Български книжици*, *Македония* и *Гласник Српског ученог друштва*.

Основа на дейността на ЙХ е неговият патриотизъм. С най-голяма острота той се противопоставя на гърци и гъркомани: *Болгарин е срамота да се отричува от своя род и язик, той Болгарин, който си родо свой хули името му е ни ден, ни нощ.* В своя хронология (*Цариградски вестник*,

1852) той защитава употребата на роден език в у-щата и църквите и посочва, че повече от век българите, лишени от свои патриции и владици, *храниме и облечуваме и им пълниме кесийте на греческите гладници.* Като учител полага основите на светско образование по *Бел-Ланкастерската (взаимоучителната) метода.* Възпитаниците му са разделени в три отделения: *детевоспитание*, гимназиално и църковно. Освен бълг. граматика, география, аритметика, история и др. преподава още и астрономия, антропология, митология, философия, както и 500 църк.-слав. и рус. думи с етимология.

В желанието си да укрепва бълг. дух и чувство за нац. значимост въвежда специален учебен предмет *История на Кирила и Методия със свидетелства.* Делото на солунските братя заема значително място не само в педагогическата, но и в книж. му работа. ЙХ издирва и популяризира автобиографичен разказ на Константин-Кирил Философ за покръстването на българите и съставянето на слав. азбука. В тази връзка той открива и съобщава в *Цариградски вестник* (1854, бр.551) за богатото наследство от ръкописни и епиграфски паметници за бълг.култура и история, запазени в м-рите *Св. Климент* (Охридско), *Св.Пантелеймон* и *Св.Димитър* (Скопско), *Полошки, Бошава* и *Моклища* (Тиквешко), *Трескавец* (Прилепско). Вероятно при тези си посещения ЙХ събира 76 ръкописа, между които *Житие на Св.Петка Търновска* от патриарх Евтимий Търновски. Отделно публикува Поменик на Охридската архиепископия с имена на бълг., грц. и срб. водачи (*Цариградски вестник*, 1859). Насочва вниманието на бълг. общественост към задълбочени проучвания на запазените в Охрид и околността епиграфски и книжовни паметници от времето на независимите бълг. държава и църква, които имат значение и изобщо за историята на слав. народи. В кръга на неговите интереси и познания стоят биографии и произведения на древни философи и писатели като Сократ, Лукиан от (Сирия), цар Соломон и др., които включва в учебното съдържание на своята училищна програма.

Личност доста активна и респектираща със своя почти монашески строг живот, а също така и с изрядно поддържаната си европ. външност, той е прочут със своите патриотични и нравствени проповеди сред ученици и възрастни. Речите му в неделните дни след литургия събират множество слушатели. Чрез тях той мобилизира обществеността за напредъка на новобълг. просвета и за по-широкото участие в борбата за църк.-нац. независимост. Още през 1846 пътува из Македония. Констатира *пропаднали в гърцизма* редица населени с българи градове като Охрид, Струмица, Воден, Мъглен и покъсно обнародва впечатленията си (*Цариградски вестник*, 1855, бр. 200-240, 412; 1859, бр. 442, 423, 458. 59). Тези публикации са част от неговата публицистика, която насочва общ. интерес към етнографията, статистиката и култ.-ист. наследство на бълг. народ. В народобудителската и патриотичната му дейност влизат и специално организирани театрални сценки. В една от тях при *спящата България* идват разни апостоли и проповедници, един от които казва: *Ставай майко, Българийо! Събудиха се руси, сърби, гърци, само ти спиш!* Заради своя буен и остър характер и с изявите си на водач в движението за у-ща и църкви *учреждений по наший болгарский язик* ЙХ е колкото обичан и популярен сред своите сънародници в Македония и другаде, толкова и преследван от грц. духовенство и неговите привърженици. В историята остава като един от най-изтъкнатите и плодотворни радетели на бълг. култ.-нац. Възраждане.

Библ.: *Кънчов, В.* Избрани произведения. Т.II. С. 1970, 137-150; *Радев, И.* Йордан Хаджиконстантинов (Джинот). — Пламък, 1982, № 8, 100-104; *Радев, С.* Македония и Българското възраждане. Т I. С., 1942, 194-199; *Стоилов, А.* Български книжовници от Македония. 1. 1704-1878. С., 1922, 48-53; *Хаджиконстантинов-Джинот, Й.* Българин съм. В. Търново, s.a.[1994]. /ЖК/

ХАДЖИТОШЕВ, Димитраки Ценов (Враца, ок. 1780-1827, Видин), търговец, врачански първенец, пръв дееец на ЦНД.

Произхожда от стар врачански род, за чийто основател се смята Димитър Попфилипов — учител през 17 в. в килийното у-ще във Враца. От средата на 18 в., в продължение на три поколения, Хаджитошеви са не само най-крупните търговци, но и най-знатната и общ. активна фамилия във Врачанско и сев.-зап. бълг. земи, взела дейно участие в църк.-нац. и полит. борби. Основоположникът на ик. мощ на рода х. Тошо Ценов Василев (1748-1836), баща на ДХ, натрупва богатството си чрез търговия с добитък и селскостоп. произведения, сред които най-голям дял заемат вълната, кожите, маслото, зърнените храни, медът, восъкът и особено пашкулите и коприната. Занимава се и с лихварство, има дюкян за бакалски стоки. Търг. и предприемаческата активност на фамилията значително се разрастват с включването в дейността ѝ на синовете на х. Тошо: Цветко (1781-след 1811), Йованчо (1782-1853), Костадин (ок.1803-след 1858) и особено ДХ.

През първото десетилетие на 19 в., чрез своите многобройни контрагенти, главно бълг. търговци, те изнасят вълна, кожи, коприна, добитък, памук и др. стоки през Крайова и Букурещ към Будапеща и централноевроп. пазари, в Сърбия, Цариград и във вътрешността на страната, а внасят кафе, кашкавал, московско платно, книги и ориз. Най-големи печалби Хаджитошеви реализират от търговията с коприна, по повод на която влизат в тесни търг. и делови връзки с местните аяни, стремящи се да се възползват от възможностите за монополно изкупуване на коприната от региона.

Постепено през второто десетилетие на 19 в. ръководната роля в семейното предприятие на Хаджитошеви се поема от ДХ. Стоп. му дейност се разраства по обем, вид, териториален обхват и ангажирани капитали. Търг. номенклатура се обогатява с нови артикули — тютюн, сол, сапун, захар, смокини, шалове и др., нараства особено много търговията с дивечови кожи и кожухарски изделия. Удвоява се обемът на търгуваната коприна. Хаджитошеви не само изнасят коприната за Букурещ, Кра-

йова, цяла Централна Европа и чрез посредници чак до Италия и Франция, както и за Русия (през Пловдив), но участват и в ораганизацията на производството в един обширен район, обхващащ над 70 селища във Врачанско, Берковско и Белоградчишко. По-голямата част от домакинствата в този район като допълнителен поминък отглеждат черници, хранят копринени буби и точат в домашни условия груба коприна. Цялата им продукция се изкупува от Хаджитошеви (често чрез техни посредници) и изнася на външни за района пазари, като по този начин преките производители са изолирани от пазара и организирани от търговците в единна система за изкупуване, реализация и заплащане. Успоредно с това Хаджитошеви въвеждат и понататъшно разделение на труда, като инсталират сезонно в някои от селищата квалифицирани майстори-**долапчии**, работещи изцяло с принадлежащи на Хаджитошеви суровини и оръдия на труда, често събрани под един покрив и под надзора на специални техни агенти. На **долапчиите** се заплаща на ока източена коприна, като им се отпускат и авансови суми. При тази форма на организация на производството на пофина коприна Хаджитошеви приемат още по-ясно функцията на предприемачи, а преките производители са поставени в положението на наемници. Макар и в много по-скромни мащаби, ДХ се изявява като предприемач и в производството на кожухарски и кожарски изделия във Враца.

Освен крупни търговци-предприемачи, Хаджитошеви са и едри собственици на недвижимости — притежават няколко чифлика, **видня** за топене на метали и руда, работилница за производство на ракия в големи количества, дюкяни, ливади, гори, мери и се занимават с лихварство, откупуване на данъци и др. финансови операции. Едновременно с ик. им мощ расте и общественият им престиж. ДХ е най-авторитетният човек не само във Враца и Врачанско, но и в по-далечни места; неговата дума тежи и сред сънародниците му и пред властите. Според Д. Маринов, *не само българите, но и турците, па и турските бейове, са гледали да спечелят Димитракиевото благоволение* и *са треперали от дъха му*, а самият Осман Пазвантоглу в знак на уважение му *харизал* през 1806 копринена кесия. През 1819 ДХ упражнява влиянието си за смяна на Видинския управител, а през 1812 — за откупуването от рус. плен на тур. офицери. Към ДХ се обръщат за защита и застъпничество пред властите по различни въпроси не само от града и района, но и градски първенци, духовници, осм. чиновници и обикновени хора от далечни краища (Търново, Етрополе, Тетевен, Ловеч, София и др.). Има голямо влияние върху уреждането на градските дела във Враца и при организирането на просв. начинания. Хаджитошеви стават инициатори за откриването на ново у-ще в града през 1822. По покана на ДХ във Враца идва К. Огнянович. Щедър **ктитор** на Рилския, Хилендарския, Зографския, Черепишкия и др. м-ри и църкви, ДХ е търсен за материална и морална подкрепа от м-рските братства и е избиран за **епитроп** на Хилендарския м-р.

ДХ взима активно участие в полит. събития на своето време. Особено деен е по време на РТВ 1806-1812, създала надежди за осв. сред българите и подбудила ги към полит. акции, в които водеща роля имат свързаните с Враца Софроний Врачански*, Ив. Замбин*, Ат. Некович* и др. През май-юни 1812 ДХ заминава за Оряхово и установява връзки с рус. командуване отвъд Дунав — има важни срещи с висши рус. военоначалници, посредничи при кореспонденцията им с врачани, предава интересуваща ги информация, осъществява връзки за преговори между рус. и тур. командвания. През 20-те г. ДХ става инициатор, организатор и централна фигура в борбата на врачани срещу местните грц. владици.

Започнал като съпротива срещу различни парични злоупотреби и конкретно срещу събирането на извънредна помощ в полза на новоназначения Търновски м-т Иларион Критски (заплатена предварително от Врачанския епископ Методий и която врачанската община начело с ДХ отказва да възстанови), конфликтът прераства в мощна църк.-нац. акция за бълг. архиерей. В нач. на 1824 ДХ съставя изложение срещу Методий, изпраща го и на плевенските първенци да го подпишат и търси съдействието на Видинския паша и на тамошни влиятелни българи за отстраняването на Врачанския епископ. Наклеветен пред властите за размирник и бунтовник от Цариград. патриаршия, ДХ е арестуван и извикан в осм. столица с нарочен ферман. Успява да избегне наказанието благодарение на застъпничеството на врачанските първенци, на користната намеса на Иларион Критски (поискал за услугата 5000 гр.), както и на внезапно издигналия се в ранг велик везир тогавашен Видински паша, към когото се обръща за помощ влиятелният х.Тошо.

След осв. си ДХ не отстъпва от подетата борба — отказва да изплати обещания подкуп и със съдействието на новите местни управници успява да издейства откарването във Видин на Врачанския епископ Методий. Опитът на Иларион Критски ДХ да бъде отново арестуван и интерниран завършва с неуспех. През 1826 ДХ намира подходящ кандидат за бълг. владика на Врачанската епархия — за този пост е уговорен живеещия в Букурещ бълг. архим. Гаврил. Но през юни 1827 по инициатива на местните грц. духовници и с мълчаливото съгласие на новите местни управници ДХ е отново обвинен, този път и в непокорство, във връзки с Русия и с кн. Милош Обренович (1817-1839; 1858-1860) и в подстрекателство на населението към бунт. В подкрепа на обвиненията са изглежда използвани и изграждането на внушителна кула и на **видня** в два от чифлиците на ДХ, които можели да бъдат превърнати съответно в укрепление и арсенал при евентуален бунт. На 24 юни 1827 по силата на султ. заповед до Видинския паша ДХ е посечен край Видин, а имотът му — конфискуван.

Така планът на ДХ да постави бълг. духовник за Врачански епископ не успява, но този опит полага нач. на борбата за бълг. църк. самостоятелност и определя облика на първия й етап, протекъл именно под искането за замяна на грц. владици с бълг. архиереи.

Библ: *История* на Враца от древността до Освобождението. С., 1976, 135-306; *Йоцов, Д.* Културно-политическа история на Враца. 1. С., 1937, 98-110 и сл.; *Маринов, Д.* Димитраки Хаджитошев. — Българска сбирка, I, 1894, 6, 432-447; Семеен архив на Хаджитошеви. 1. (1751-1827). Ред. *З. Маркова.* С., 1984; *Харизанов, В.* Производството и търговията със свила в Северозападна България през последната четвърт на XVIII и първата четвърт на XIX век. — ИБИД, XXX, 1977, № 5, 57-70; *Ianeva, S.* Les artisans et les corporations de métier dans la partie centrale des Balkans. (Thèse). Florence, 1996, 75-85. /СЯ/

ХАСАН ПАША Касап-Башъ (неизв.), помак, висш осм. чиновник.

Не е известно по какъв начин този родопски помак попада в султанския дворец. На два пъти заема поста главен *дворцов касапин* (касап-башъ), а през 1818 получава везирски сан и назначение за главнокомандващ военния флот. Османските хронисти са единодушни в оценката си, че този човек не разбирал нищо от морско дело и *не различавал кланница от корабостроителница.* Пашата стои настрана от военните дела, но пък разбира от търговия, на която дължи славата и богатството си. На поста *главнокомандващ флота* КБХП остава близо 11 месеца, след което е уволнен за несправяне със задачите, везирският му сан — отнет, а самият той заминава на заточение в Измир (1819). След известно време е помилван, дори до края на живота си получава няколко назначения на валийска длъжност.

Библ.: Danişmend, I. H Izahli Osmanli Tarihi Kronolojsi Ciet 5, Istanbul, 1971, 22 — 226. /ЕР/

ХИТОВ, Панайот Иванов (Сливен, 1830-1918, Русе), революционер, четнически войвода.

Роден в семейството на дребен скотовъдец. Работи като бакалин, търговец на месо и добитък. От 1858 е в хайдушката дружина на сливенския войвода Георги Трънкин, в която се включва (1860) и Хаджи Димитър*. Четата действа в Сливенско, Шуменско, Търновско, Ямболско и избива немалко според израза на ПХ *злодейски душици.* От 1860 ПХ е избран за войвода на мястото на убития Г. Трънкин. Начело на харамиите шета (до есента на 1863) в Изт. Стара планина. Той, както и повечето от хайдутите, зимува сред бълг. емиграция във Влашко и Сърбия.

Покрай сформирането на Първата бълг. легия (1862) в Белград влиза във връзка с Раковски* и се запознава с плановете му за осв. на Б-я. Постепенно преодолява битието си на *горски цар* и отмъстител над един или друг душманин. Както сам заедно с един друг известен войвода Стоян Папазов пише (1864) до Раковски *будущността не треба от другиго да я чакаме, а от нас си. Сега вече видиме, че ако ние сами не станим, излъгани сме и никога не ще да си изпълним надеждите.* Събира четници сред българи в Крагуевац и Белград. Оглавявана от ПХ и Коста войвода дружината преминава (1865) през Зайчар в Берковско и Пиротско, където създава неспокойствие на властите, като наказва злосторници и закриля онеправдани. От сл. г. във Влашко е близък помощник на Раковски*, с когото предприема обиколка на бълг. колонии в Браила, Галац, Болград, Кубей, Кишинев, Комрат и агитира за решителни и организирани рев. действия. Според изработения от Раковски *Привременен закон за народните горски чети за 1867 лето* ПХ е определен за *първостепенен войвода* в тактическите планове за осв. чрез четническо дв. Той и Никола Балкански настояват пред Евл. Георгиев* от ДД за материалното осигуряване първо на 10 и после на още 34 бълг. чети, които да преминат съответно през 1867 и 1868 в Б-я. Стига се до подготовката само на четите на ПХ и Филип Тотю*, които по предписание на ДД трябва да се задоволят с демонстрация на недоволство и на осв. стремежи от страна на бълг. народ.

С 30 момчета, между които В. Левски* е знаменосец, а Ив. Кършовски* — писар, ПХ минава Дунава при Тутракан (28 апр. 1867) и се насочва към Сливенския Балкан. С появата си възбужда духовете. От стеклите се немалко доброволци приема за нови членове на четата само 17 души. Участва в съставянето на *Закон за българското народно в-ние, по което ще се управлява българската народна войска в 1867 г.* На практика се стреми да създаде според вижданията на Раковски* средоточие на бълг. войска. След разбиването на Филип-Тотювата чета се оттегля (7 авг.) в Сърбия. Той, както Цеко войвода* и Ильо войвода*, енергично работи за приемане на българи в срб. Военно у-ще и за военната подготовка на участници във Втората бълг. легия (1867-1868) в Белград. Получава материална подкрепа от Евл. Георгиев* (50 авст. жълтици) и отпуснатата от срб. правителство издръжка. При известията, че се готви преминаването на нови бълг. чети от Румъния в Б-я и по препоръка на срб. военен министър Миливое Блазнавац се опитва да разубеди в Букурещ (7 май 1868) от бъдещи четнически действия Хаджи Димитър* и Стефан Караджа*.

В Белград започва да се огра мотява. Тук пише своите спомени *Моето пътуване по Стара планина и животописанието на някои български стари и нови войводи*, издадени (1872) от Л. Каравелов*. Съдейства за учреждаване на БКД в Браила (1869). Влиза в преписка с В. Левски* относно плановете за осв. на отечеството. Опитва се главно чрез снабдяване с оръжие да помогне (1871) на ВРО. От Румъния, по съвета на Блазнавац е във връзка с рев. дейци от Босна и Херцеговина. В договор (юли 1871) постига съгласие за общи военни действия срещу осм. държава. Съдейства пред БРЦК в Букурещ за изпращане (1871) на Димитър Общи* и Анг. Кънчев* за помощници на Левски* в изграждането на рев. к-ти в Б-я. На общото събрание на БРЦК в Букурещ (апр.-май 1872) заедно с В. Левски* е избран за член на ръководството.

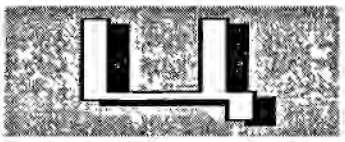
След гибелта на Левски* активизира контактите си с Търновския рев. к-т и с други к-тски дейци. Създава в Белград (1873) паралелен с Букурещкия рев. център. През лятото на същата г. изработва *Наставления как трябва да се работи за освобождението на България* с общи положения и самоподготовка на бълг. народ в к-ти и чети — първо в Самоков, София, Троян, Берковица и Сливен, ко-

ито да се съединят с други военни образувания и под общо командване да вдигнат въст. в Б-я. По решение на БРЦК ПХ е натоварен със задачата да мобилизира българите в Румъния и Русия за рев. дейност.

През авг. 1875 Ст. Стамболов*, ПХ и Хр. Ботйов* организират общо събрание на БРЦК в Букурещ. Събранието, председателствано от ПХ, взема решение за обявяване всенародно въст. в бълг. земи. Сам ПХ отива в Одеса, Кишинев и Николаев, където агитира за бунта и събира материални помощи от бълг. емиграция. Отделно повежда преговори със Сърбия за евентуална подкрепа на бълг. осв. дв.

По време на Срб.-тур. война (1876) с чета от ок. 250 души воюва в районите на Салаш, Корито и др. Гл. войвода на действащите в Чипровско и Берковско чети на Христо Македонски, Филип Тотю*, Найден Попанинов, Симо Соколов, за което е награден от срб. правителство. Сътрудничи на рус. войски в РТОВ като ръководител на военно-разузнавателна служба в помощ на ген. П.Д. Паренсов. Водач на чета, действаща в районите на Хаинбоазко, Еленско, Шипка, Шейново и др. Награден с рус. орден. След Осв. е околийски управител на Сливен, народен представител и участник в Срб.-бълг. война (1885). В историята на Бълг. възраждане е преди всичко значителен с дейността си като хайдутин и четнически войвода. Сам той по собственото му признание е *най-щастливият човек в турското царство. Само Стара планина беше в състояние да удовлетвори моите желания.*

Библ.: *Косев, К.* Панайот Хитов. Живот и революционна дейност. С., 1963; *Табаков, С.* Опит за история на град Сливен. Т.II. С., 1924, 180-188; *Хитов, П.* Как станах хайдутин. Фамилиарни бележки. С., 1973; *Хитов. П,* Моето пътуване по Стара планина и животоописание на някои български стари и нови войводи. С., 1962; *Хитов, П.* Спомени от хайдутството. С., 1975. /ЖК/

ЦАНКО-КИЛКИЧ, Георгий Иванович (Комрат, Бесарабия, 1854-1925, Комрат), едър земевладелец, дарител.

Потеклото му е от Казанлък, откъдето прадядо му Андрей Цанко-Килкич забягва през кърджалийското време в Бесарабия. Бащата на ГЦК придобива в собственост известната мушия *Садък чифлик* и става един от най-богатите земевладелци в областта.

ГЦК завършва първоначално у-ще в Комрат и Първа мъжка държавна гимн. в Кишинев и след това се отдава на земеделие и скотовъдство. Притежава 40 х. ха земя. В *Садък чифлик* със собствени средства издига църквата Св. Йоан Предтеча, която украсява с икони и дарява с всичко потребно за богослужение (вкл. хоругви и църк. одежди). За децата на българските преселници построява църк.-приходско [енорийско] у-ще. ГЦК е дарител и за реалното у-ще в Комрат, което през 1896 вече има седми клас и дава възможност на бесарабски българи да получават пълно средно образование. Със собствени средства той построява и сградата на това у-ще, открива и стоп. отделение към девическото второкласно у-ще, създавайки условия бесарабски девойки да учат тъкане, плетене, шиене. За благотв. си дейност ГЦК получава званието *потомствен почетен гражданин* и получава от рус. п-во ордена *Св. Анна*, трета степен. ГЦК прави дарения и за издръжка на бесарабски българи в рус. и бълг. учебни заведения.

Библ.: *Водовозова, Е.* Как люди на белом свете живут. СПб., 1896, 50-52; *Йорданов, В.* Георги Иванов Цанко-Килпич. Дарители на народната ни просвета. С., 1911, кн. 1., 214-219; *Титоров, Й.* Георги Иванов Цанко-Килкич от Комрат, Бесарабия. С., 1910; *Хаджиниколова, Ел.* Българските преселници в южните области на Русия (1856-1877). С., 1987, с. 176. /ЕХ/

ЦАНКОВ, Драган Киряков (истинско име: Димитър Гиков) (Свищов, 1828-1911, София), публицист, книжовник, педагог, инициатор и ръководител на Царигр. уния (1860), общ. и полит. деец, държавник, долисен (1871) и почетен (1884) член на БКД.

ДЦ е шестото дете в семейството на Киряк (Гика) Цанков и Кирияка х. Ангелова. Фамилията води своя корен от Габрово и заема видно място в просперираща крайдунавски град. Чичо е на К. Цанков*. Начално образование получава в родния си град при Ем. Васкидович* и Хр. Павлович* и в Елена при Ив. Момчилов*. По предложение на последния е изпратен да продължи образованието си в Одеската сем. (1845), но през 1847 се прехвърля в Киевската гимн. На сл. г. заболява тежко от тифус и е принуден временно да напусне Русия. Рев. събития от 1848 го застигат в Букурещ и осуетяват завръщането му в Киев. Учителства известно време в Галац, в първото бълг. у-ще на рум. земя. През 1850 се прехвърля във Виена при своя по-голям брат Антон. Тук учи в у-тета и издава една бълг. граматика на нем. (1852), която още навремето авторитетни слависти оценяват високо. В авст. столица се увлича от идеята за създаване на книж. д-во. Човек на крайности и на импулсивни решения, ДЦ напуска у-тета и работи като печатар, а след това закупува и печатарска техника, която трябвало да осигури материалната база за издаване на бълг. книги и периодични издания. Опитът му обаче да основе печатница в Свищов се проваля и той е принуден да замине за Цариград, надявайки се да бъде подкрепен от влиятелни сънародници.

Не успял в начинанието си, в нач. на Крим. война се завръща в родния си град и се включва в организираното от Раковски* Тайно общество, което си поставя за цел да вдигне българите на въст. Неуспехът на заговора трайно отблъсква ДЦ от революцията и го насочва към легалната полит. борба. Осв. според него може да дойде само след намесата на някоя велика сила.

Очертаващото се поражение на Русия във войната го подтиква да се ориентира към зап. сили, чието вли-

яние в Турция непрекъснато нараства. В края на 1854 се установява в Цариград, свързва се с пол. полит. емиграция и с фр. кат. мисионери, с помощта на които се надява да получи най-сетне разрешение за откриването на своята печатница. Става учител по бълг. език във фр. кат. у-ще на Лазаристите в Бебек (Цариград) (1854). 2 г. по-късно с помощта на бълг. търговци създава Община на бълг. книжнина, която цели *българските училища и църкви да могат да придобият потребните си книги, и то с една малка цена.* Д-вото издава сп. *Български книжици,* като за редактор е привлечен Д. Мутев*. За 1857 и 1859 излизат и два негови годишника (*Месецеслов)* във формата на лит. алманах, където участието на ДЦ е значително. След дългогодишни усилия през 1857 с фр. покровителство успява да открие и печатница, разположена в криптата на лазаристкия м-р *Сан Бенедето.* За 3 г.тук се отпечатват 30 книги и 3 периодични сп. За времето си тя се превръща в първокласно звено на бълг. издателска дейност. Поради влошеното си материално положение обаче през 1860 ДЦ е принуден да я продаде на дядо Хр. Паничков*, за да покрие многобройните си дългове.

Още като ученик в Свищов ДЦ се замесва в полит. демонстрация срещу грц. владика Неофит Византиос. Разбрал, че кръщелното му име *Димитър* е грц., веднага го заменя с бълг. *Драган.* Както сполучливо го характеризира проф. Т. Жечев, неговите полит. изяви оттук насетне винаги са *нейде на ръба на скандала.* По време на Крим. война тайно приема (1855) кат. вероизповедание, което е израз не на религиозни подбуди, а на вън.-полит. ориентация по бълг. църк. въпрос. Рус. позиция за запазване единството на правосл. Изток дава малко надежди за възстановяване самостоятелността на бълг. църква. Колкото и парадоксално да звучи, в това отношение кат. прозелитизъм се оказва по-щедър на обещания. От друга страна, зап.-европ. държ. и полит. уредба е по-привлекателна за българите, отколкото рус. самодържавна система.

Не без съдействието именно на кат. пропаганда ДЦ получава разрешение за издаването и на в. На 28 март 1859 първият брой на в. *България* е вече факт. Още в програмната статия ДЦ открива огън срещу фенерското духовенство и заявява, че ще се бори за създаване на отделна бълг. йерархия. Според спомените на съвременниците не само новият стил, език и съдържание, но и самото име на в. будят у читателите чувство на нац. гордост. Когато българите от Кукуш, отчаяни в борбата си срещу грц. духовенство, прогласяват уния с кат. църква (юли 1859), в. *България* открито застава зад тази инициатива. Независимо от неуспеха на Кукушката уния в сл. месеци ДЦ разгръща усилена агитация за приобщаване на българите към католицизма. Заедно с шефа на кат. пропаганда в Цариград — лазариста Йожен Борѐ, започва подготовка за нейното официално провъзгласяване в тур. столица. Благоприятно въздействие върху дейността му оказва и упоритото нежелание на Патриаршията да направи конкретни отстъпки на българите. Опитите на ДЦ да привлече Иларион Макариополски* към униатското движение обаче търпят провал.

Независимо от това в дъждовния 18 дек. 1860 той повежда една група от 100-тина царигр. еснафлии, които тържествено заявяват пред папския легат Паоло Брунони, че желаят да се присъединят към кат. църква. Без забавяне В. порта признава бълг. униатска община в Цариград, а ДЦ е неин фактически водач. Няколко месеца по-късно той оглавява делегацията, която придружава Йосиф Соколски* в Рим за неговото ръкоположение (14 апр. 1861) в бълг. кат. архиепископ от папа Пий IX. Краткото тържество на унията обаче е последвано от упадък след отвеждането на Йосиф Соколски* в Русия и отричането на много от униатските свещеници. Под напора на събитията и ДЦ се съгласява временно да напусне Цариград и приема предложеното му от П.Р. Славейков* учителско място в Трявна. Животът в малкото балканско градче не задоволява динамичната му натура и твърде скоро той го напуска, за да поеме отново редакцията на в. *България.* Поради неразбирателство с някои ръководители на кат. пропаганда и поради проявилите се нови материални затруднения през март 1863 спира окончателно своя в., а малко по-късно постъпва на тур. държ. служба. Междувременно сключва брак с Радка Попстанчова и през 1864 се ражда дъщеря му Недялка.

За ДЦ започва период, пълен с мизерства и пътуване от град на град. Отначало е назначен за драгоман в паспортната служба на родния си град (1863), а след това в Русе става директор на основаната там вилаетска печатница. В столицата на *Туна вилаети* се задържа по-дълго — работи още като управител на тур. корабоплаване по Дунава, учител по фр. в бълг. у-ще (1865-1868), основава ч-ще *Зора* (1866), ръководи просв. дело в града. Независимо от близките си връзки с властта ДЦ се обявява срещу проекта на Мидхат паша за отоманизиране на бълг. у-ща и така спомага за пропадането на това начинание. През 1868 е назначен за муавин първо в Ниш, а след това и във Видин През тези г. продължава да работи за унията, но след създаването на Екзархията окончателно се отказва от прозап. си увлечения. Уволнен от държ. служба се връща в Русе, където открива адвокатско писалище и участва в съпротивата срещу откриването на грц. параклис в града (ян.1873), за което е извикан за разследване в Цариград. В имперската столица постъпва за кратко като учител в Галатасарайския лицей.

Независимо от униатското му минало всички съвременници признават безкористното родолюбие на ДЦ, поради което е избран за екзархийски съветник. Присъединява се към *младите,* които ратуват за демокр. изграждане на бълг. църква. Продължава активно да участва и в просв. движение — редактира сп. *Читалище, Ръководител на основното учение,* в. *Източно време,* председател е на бълг. ч-ще в града. През 1875 е назначен за чиновник по печата със задача да цензурира бълг. вици, списания и книги. Но дори и на тази зловеща служба той проявява изобретателност и находчивост, като си затваря очите пред отпечатването на редица материали, критикуващи

открито правителството и съществуващата държ. уредба.

След погрома на Апр. въст. сред бълг. колония в Цариград се заражда идеята да бъде изпратена в Европа дипл. мисия, която пред Великите сили да защити бълг. нац. интереси. Изборът пада върху ДЦ и М. Балабанов*. По различни пътища те се добират до Виена (авг. 1876), откъдето по-късно продължават за Лондон. Широкият отзвук на рев. събития в Б-я отваря вратите пред бълг. представители и те са приети от вън. мин. лорд Дерби, от опозиционния лидер У. Гладстон и от много други анг. общественици и политици. Следват посещения в Париж, Рим, Берлин, Петербург, Москва и Виена, където делегацията за първи път в новата бълг. история има възможност на най-високо правителствено ниво да защитава интересите и правата на българите. Със своя опит ДЦ е негласният ръководител на мисията. След нейния край той се установява в Букурещ и прави опити в навечерието РТОВ да обедини разединената бълг. емиграция. С избухването на войната е привлечен към гражданската канцелария на кн. Вл. Черкаски и е назначен за вицегубернатор на Свищов. В разгара на Шипченските боеве е прехвърлен в Търново, а по-късно в Русе и Варна.

В нова Б-я полит. дейност на ДЦ се отличава със същата динамичност и противоречивост, както и преди Осв. В УС е един от изтъкнатите водачи на Либералната партия и полага много усилия, за да придаде демокр. характер на конституцията. Сформира първото либерално правителство (март-ноемв. 1880), в което освен министър-председател е и министър на вън. работи и изповеданията. В правителството на П. Каравелов е министър на вътр. работи (ноем.-дек. 1880). Обявява се срещу *Режима на пълномощията* (1881-1883) и е интерниран (16 февр. 1882) принудително във Враца. През 1883 за втори път застава начело на правителствен кабинет в коалиция с Консерваторите, а от нач. на 1884 съставя хомогенно правителство на умерените Либерали (септ. 1883-юни 1884). След Съединението (1885) се обявява срещу княза и се превъплъщава в нова роля — на краен русофил. Включен е в тридневното правителство на м-т Климент*, сформирано след детронацията (9 авг. 1886) на кн. Александър I Батенберг (1879-1886). По време на управлението (1887-1894) на Ст. Стамболов* емигрира в Цариград, а след това се прехвърля в Русия, където непрестанно работи срещу режима в страната и срещу новоизбрания кн. Фердинанд Сакс Кобургготски (1887-1918). След окончателното си завръщане в родината (1894) е посрещнат възторжено от своите привърженици и в сл. г. неколкократно е избиран за народен представител. Основава Прогресивно-либералната партия, която провежда най-последователната русофилска политика. През 1897 се оттегля от ръководството на партията, но до последните си дни взема участие в полит. живот.

Освен като политик ДЦ се изявява и като книжовник. Още с публикуването през 1852 на своята бълг. граматика на нем. той заявява своя интерес към езиковите въпроси. По-късно защитава мнението, че новобълг. книж. език трябва да бъде изграден на основата на народните говори. Чрез многобройни материали във в. *България* развива становището, че на българите е необходимо реално образование, съобразено с нуждите и с достиженията на съвременната педагогическа мисъл. За да задоволи народните потребности, написва *Кратка българска история*, която претърпява последователно четири издания и се ползва с репутацията на добър учебник. Превежда мемоарите на Силвио Пелико *Темниците ми* (1874), които намират добър прием сред читателите и критиката.

През дългия си общ. и полит. живот ДЦ често е възхваляван, но още по-често е хулен и преследван. Въпреки всичко, и врагове, и приятели признават, че прав или не, той винаги безкористно действа в името на Б-я и на бълг. народ.

Библ: *Галабер, В.* Дневник. Т.1 (1862-1866). С., 1998, passim; *Грънчаров, Ст.* Драган Цанков. Противоречивите превъплъщения на един голям български патриот. — В: Български държавници. С., s.l.a. [1994], 25-40; *Жечев, Т.* Българският Великден. С., 1980, 126-197; *Кирил, патриарх Български.* Католическата пропаганда сред българите през втората половина на XIX в. 1. (1859-1865). С., 1962, passim; *Ковачева, М.* Драган Цанков. Общественик, политик, дипломат до 1878. С., 1982; *Sofranov, Iv.* Histoire du mouvement bulgare vers l'Église catholique au XIXe siècle. I. Première période. Les origines (1855-65). Roma — New York — Tournai — Paris, 1960), passim. /ПБ/

ЦАНКОВ, Киряк Антонов (Свищов, ок. 1847-1903, Букурещ), революционер, публицист, журналист, дописен член на БКД.

КЦ е наследник на свищовско търг. семейство с трайни интереси във Виена и отвъддунавските княжества, което е отворено за науката и бълг. кауза. Баща му Антон Цанков превежда от нем. на грц. *Пътеводител за благополучен живот* на Райх (1845), а заедно с чичо си Др. Цанков* издава през 1852 във Виена *Grammatik der Bulgarischen Sprache*. След като завършва начално у-ще и лицей във Виена, КЦ следва известно време медицина в Париж.

През 1866 се установява в Букурещ, където участва активно в живота на бълг. емиграция. Член е на ТЦБК (1866) и произлезлите от него радикални полит. кръгове *Млада България* и Бълг. общество. Добре образован, представителен на вид, тактичен по природа, той е посредникът, избран от бълг. страна, за преговорите с рум. либерали за създаване на т.нар. *Свещена коалиция между българи и румъни* (1866). Запознанството му от това време с известните рум. политици К. А. Росети и Й. Брътиану по-късно прераства в приятелство, което КЦ ще поддържа до смъртта си. Член е на комисията, редактирала мемоара на ТЦБК (1867), предвиждащ дуалистично решение на бълг. въпрос. КЦ е един от стожерите на бълг. ч-ще *Братска любов*, развило широка култ. дейност сред емиграцията през 1866-1869. През авг. 1867 заедно с Т. Запрянов представя Гюргевския таен к-т на второто събрание на Срб. *Омладина* в Белград.

Един от основателите на БРЦК в Букурещ, негов подпредседател

(1872-1875), член на комисията за изработване на програмата и устава на организацията по време на първото ѝ общо събрание (29 апр.-5 май 1872). Близък приятел на В. Левски* и Л. Каравелов*. През 1873-1874 е учител в Болградската гимн., а през 1875 — в бълг. у-ще в Букурещ. Активен член на основаното от Л. Каравелов* Д-во за разпространение на полезни знания (1872-1876). В избухналия през 1875 остър конфликт между Л. Каравелов и Хр. Ботев* КЦ поддържа първия и е отстранен заедно с него от дейността на к-та. По същото време основава БЧН, което събира помощи за въст. в Босна и Херцеговина и поддържа идеята за обща борба на южнослав. народи срещу Осм. империя. В края на авг. 1875 Ив. Драсов* и др. дейци на новия БРЦК, подготвящ въст. в Б-я, го привличат отново към к-та, за да отговорят на нуждата от единство на бълг. рев. емиграция. Все през тази г. КЦ е член и на Слав. дружина в Букурещ (1875), един от двамата българи (заедно с Хр. Ботев), които са избрани в ръководството ѝ.

През бурната 1876 участва в подготовката и изпращането на Ботевата чета. По този повод е арестуван и задържан няколко дни в затвора в Букурещ. Освободен с посредничеството на рус. генерален консул в Румъния, КЦ веднага се включва в набирането на доброволци за Срб.-тур. война (1876) и става председател на новата полит. организация на рев. емиграция — БЦБО (11 юли 1876-12 апр.1877), която първоначално се стреми да обедини всички бълг. полит. кръгове в Румъния, усилие което остава само добро намерение поради отказа на членовете на ДД да сътрудничат с *младите*. В многобройни писма и телеграми до европ. правителства и общественост БЦБО защитава бълг. кауза и изнася нови факти за зверствата при потушаването на Апр. въст. През септ.-окт. 1876. КЦ посещава Москва и Санкт Петербург, за да търси помощ от тамошните слав. к-ти за нова рев. акция, планирана от бълг. патриоти. Оглавяваното от него БЦБО продължава най-добрите традиции на БРЦК и твърдо отстоява вече утвърдените в рев. среди виждания за решаването на бълг. нац. въпрос. На свиканията в Букурещ събор (18-22 ноем. 1876) на клоновете на Обществото е приета полит. програма, която предвижда възстановяване на бълг. държава в естествените ѝ етнически граници, със свое правителство и законодателен орган и с конституция, осигуряваща равенство на всички поданици. Програмата е изпратена и до Царигр. посланическа конференция (дек. 1876-ян. 1877).

След окончателната загуба на надежда за дипл. решение на Изт. криза БЦБО и неговият председател се включват активно в първоначалния етап по формирането на бълг. опълчение. Последният полит. акт на БЦБО е възванието му (12 апр. 1877) към бълг. народ по повод обявяването на РТОВ. По време на самата война КЦ е чиновник за особени поръчения в Свищов и Видин; а непосредствено след нея — председател на окр. съд в Тутракан и на Върховния съд в София.

Народен представител в УС и I ВНС. Секретар на бълг. дипл. агентство в Цариград (1879-1880); първи бълг. дипл. агент в Букурещ (1881); управляващ М-вото на вън. работи и изповеданията (март-септ. 1883). Член на европ. Дунавска комисия (1880-1884); представител във Виенската конференция, следяща изпълнението на клаузите на Берлинския конгрес по свързването на авст.-унг. железници с Цариград; член на международната пограничната комисия, която трябва да уточни и трасира границите между Княжество Б-я и Румъния (1885) и на бълг.-тур. комисия за ревизиране на Румелийския устав (1886). Извънреден преподавател по нем. във Висшето у-ще в София (1893-1894). Умира в Букурещ, където протича и по-голямата част от живота му.

КЦ оставя голямо публицистично наследство, което все още остава недостатъчно проучено от бълг. изследователи. Участва активно в списването на в. на ТЦБК *Народност*, особено на рум. му част. Сътрудник и издател на хумористичния в. *Тълпан* (1869), който е осн. трибуна в борбата на *младите* в спора им с ДД за насоките и направлението на новоосноваващото се БКД. Редактор и издател на *Balcanul*, бълг. в., издаван на рум. в Букурещ (февр.-ноем. 1875; от него излизат и два бр. на бълг. под заглавие *Балкан*), който продължава линията на Каравеловите в-ци *Свобода* и *Независимост*. По същото време публикува и превежда материали и за сп. на Л. Каравелов* *Знание* (1875-1876). Публицистичното му наследство не се ограничава до статии и очерци в бълг. издания. Владеещ нем, фр. и рум., КЦ е един от малцината българи, които още от 1866-1867 започват да изпращат материали по бълг. въпрос до авст.-унг., чеш. и рум. печат. През горещите месеци на 1876 отново посвещава перото си на защитата на бълг. кауза и публикува многобройни репортажи и статии за Апр. въст. в рум. в. *Телеграфул* и *Тимпул*. През 1869 планира да преведе на нем. току-що излезлият труд на М. Дринов* *Поглед връх произхожденьето на българский народ и началото на българската история*, начинание което изоставя, тъй като не намира издател във Виена. Последната дан към рев. му минало са публикуваните в СбНУНК *Двадесет и три писма и бележки на Васил Левски** (1900) и *Официални румъно-турски документи по минаването на Хр. Ботевата чета* (1901) . КЦ е автор и на първата статия за Д. Великсин, поместена в сп. *Българска сбирка* (1898). На него поколенията дължат и запазването оцелялата част от архива на БРЦК, предадена на бълг. държава след Осв.

Библ: *Бурмов, А.* Таен централен български комитет. (1-2). — В: Изб. произв.. Т.2. С., 1974, 58-82; *Същият.* Българското националнореволюционно движение и българската емиграционна буржоазия през 1867-1869 г. — В: Пак там, 150-164; *Същият.* Български революционен централен к-т. (1868-1875). — В: Пак там, Т.3. С., 1976, 9-113; *Същият.* Към историята на българо-руските връзки през 1876 г. *Българското човеколюбиво настоятелство* в Букурещ. — В: Пак там, с. 245-258; *Ганчев, Ст.* Свищов. Принос към историята му. Свищов, 1929, 37-320; Двуезичното издание на Киряк Цанков. Встъпителна студия, подбор, превод и бележки *Г. Атанасов.* С., 1994; *Сюпюр, Е.* Българската емигрантска интелигенция

в Румъния през XIX в. С., 1982, 211-212. /КМ/

ЦЕКО ВОЙВОДА (ДЯДО ЦЕКО) (пълно име: Цеко ПЕТКОВ Дългошевски) (Дългошевци, дн. Замфир, Монтанско, 1807-1881, Дългошевци), бунтовник.

Един от водачите на Видинското въст. (1850), многократно арестуван от тур. власти. Доброволец в Крим. война, участва в защитата на Севастопол, приема рус. поданство. След това се прехвърля в Сърбия, съдействува активно за организирането на Първа (1862) и Втора (1867-1868) бълг. легия, член на Любен-Каравеловия Бълг к-т в Белград (1867). Командва доброволчески чети в Срб-тур. война (1876) и в РТОВ. Получава тежки рани и — заради безподобната си храброст — прозвището *Българският орел.*

Библ.: ЕБ. Т.5, с.183. /МГ/

ЦЕНОВИЧ Минков, Димитър (Свищов, 1834-1915, Русе), търговец, революционер, касиер на БРЦК.

ДЦ израства в Долната махала на дунавското пристанище Свищов в семейството на занаятчията Цено Минков, по-известен като Цено Тумрукчията (тур. *tomruk — пранги*; *тумрукчия — тъмничар*) заради честите се посещения на осм. кауш. Първите си стъпки в ученето прави при известния учител Хр. Павлович*. Според някои документално непотвърдени сведения продължава образованието си в прочутата Еленска *Даскалоливница.*

За да избегне семейното проклятие от постоянни разправии с осм. власт, по настояване на баща си напуска Свищов в навечерието на Крим. война и се преселва във Влашко. Установява се в Букурещ, където първо работи като дребен комисионер за търг. къща на братята Хр. и Евл. Георгиеви*, а след края на войната (ок.1856/57) открива сарафска фирма в съдружие с А. Майо и А. Симич. Постепенно се издига в бранша и започва да работи и с ценни книжа. Към средата на 60-те години успява да се утвърди като търговец средна ръка и открива собствена фирма. Започва да транспортира сол от Румъния за Сърбия. През 1874 прави фабрика за сапун, към която след ок. 1 г. възнамерява да открие и парфюмерийно отделение. Последните две предприятия изглежда не носят никакъв успех и 20 дни преди обявяването на РТОВ съдебно решение огласява фалита на фирмата му.

ДЦ е известен най-вече с участието си в почти всички значими рев. акции на бълг. емиграция отвъд Дунав през 60-70-те години на 19 в. Още с пристигането си в Букурещ той се отнася със симпатия към кампанията за набиране на бълг. волонтири по време на Крим. война и се включва в нея покрай работодателя си Хр. Георгиев*. След 1861 пътищата на двамата рязко се разделят и те преминават в противоположните и враждуващи лагери на *стари* и *млади*, а през отделни периоди и ги олицетворяват — Хр. Георгиев е *водачът на седемте*, а ДЦ — *байрактаринът на Млада България*. От възторжен почитател и редовен спомоществовател за изданията на Раковски* и стожер на бълг. ч-ще в Букурещ ДЦ израства до една от важните фигури в емиграцията, без която не минава нито едно бунтовно начинание. Член на ТЦБК и привърженик на неговия мемоар (1867) през сл. г. той е един от най-активните членове на Бълг. общество, финансирало частично четата на Хаджи Димитър* и Стефан Караджа* и първата обиколка на В. Левски* по бълг. земи (1868/69). Със средства на Обществото и на самия ДЦ са отпечатани и отделни броеве от в. *Народност*. Настоятел е на в. *Тъпан.*

ДЦ е сред основателите на БРЦК и негов касиер, приближено лице на апостола В. Левски* и председателя Л. Каравелов*, които му доверяват важни мисии като протест пред рус. посланик в Цариград срещу рус. консул в Букурещ (1870) и преговори със срб. Омладина за общо въст. срещу Осм. империя (1871/72). Със значителна фин. помощ от ДЦ излиза и органът на БРЦК в. *Свобода.* ДЦ участва във всички общи събрания на к-та през целия период на съществуването му до 1875. Лична вражда постепенно го отдалечава от Каравелов и в избухналия през 1875 конфликт между председателя на БРЦК и Хр. Ботев* заема страната на последния. Общото събрание от 12 авг. 1875, на което Каравелов е отстранен от рев. организация и което решава да обяви въст. през септ. с.г., се провежда в неговия дом. Заедно с П. Хитов* през септ.-окт. 1875, вече след неуспеха на проектираното в Б-я въст., ДЦ заминава за Белград, за да търси помощ и съдействие за нова бълг. въст. от срб. правителство. Опитът е неуспешен.

В края на 1875, подобно на останалите основатели на БРЦК, ДЦ е изолиран от новото поколение революционери, основали ГРК, който планира, подготвя и провежда Апр. въст. няколко месеца по-късно. След неговото кърваво потушаване ДЦ и семейството му (съпругата му Екатерина е председателка на Женското благотв. д-во в рум. столица, а дъщеря му Любица — негов член) се включват в акцията по набиране на помощи за пострадалите и привличане на вниманието на европ. общественост върху бълг. въпрос. Болен и разорен, ДЦ не взема пряко участие в РТОВ. Признателните му съграждани го включват в свищовската делегация при подписването на предварителния мирен договор в Сан Стефано (1878).

След Осв. се установява като адвокат в Русе (след 1880). Живее оскъдно и след продължителни молби получава поборническа пенсия едва през 1901. ДЦ е председател на Поборническо-опълченското д-во в Русе, инициатор за построяването на паметник на свищовци, паднали в борбата за осв. на отечеството, за честване на различни годишнини и събития от възрожд полит. история. Оставя ценен архив и спомени за своята общ. дейност и живота на бълг. емиграция през Възраждането.

Библ.: *Цеков, Х.* Димитър Ценович. Касиерът на БРЦК. С., 1997; *Ценович, Д.* Спомени. — Изв. на БИД, кн.21, 1945; *Ценович, Л.* Спомени. — Пак там, кн. 22-24, 1948. /КМ/

ЦЕПЕНКОВ, Марко Костов (Прилеп, 1829-1920, София), занаятчия шивач, фолклорист.

Израства в немотия, но е буден и любознателен. Сам научава тур., грц. и рум. *Царственик*-ът на Хр. Павло-

вич и *Горски пътник* на Раковски разпалват патриотичните му чувства, а сб. *Български народни песни* (1861) на бр. Миладинови* му идва като *второ евангелие* и за цял живот става страстен събирач на народни умотворения из Македония. Дружи с К. Шапкарев*. МЦ участва дейно и в общ. живот на родния си град — влиза в ръководството на терзийския еснаф, избран е за църк., общински и училищен настоятел, участва в основаването на ч-ще *Надежда.* На укорите на многолюдното си семейство, че напуснал занаята си и няма с какво да се прехранват, той отвръща твърдо: *Само умирачката ще ми отнеме перото от ръката!*

Сътрудничи на проф. Ив. Шишманов, който му помага да направи публикации в СбНУНК (1889-1900). Освен събирането на фолклорни материали (записани на прилепски диалект) пише и своя *Автобиография,* стихове, драмата *Църне войвода.*

Животът му е постоянна борба с болести и немотия, която особено се засилва след като се преселва в София. Тук отваря лавка за тютюн, работи в печатница и в общината, а от дългогодишната напрегната писмена работа почти ослепява. Животът и делото му са истински подвиг в името на знанието и на родината.

Издаван дваж в Скопие (*Цепенков, М.* Македонски народни умотворения. В 10 кн. Ред. *К. Пенушлиски.* първо изд. 1972; второ изд. 1980-1982), където е смятан за *македонски писател.*

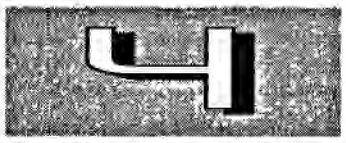
Библ.: *Динеков, П.* Един от големите майстори. Марко К. Цепенков (1829-1920). — *Български фолклор,* 1980, 1; ЕБ. Т.7, с. 378; *Коларов, Ив.* Марко Цепенков . — В: Малко познати имена. Съст. *С. Лазарова.* С., 1981, 112-114; *Митева, Д.* Прилози за јазикот на петмина македонски писатели: Цепенков, К. Миладинов, Шапкарев, Рацин, Неделковски. Скопје, 1994; *Цепенков, М.* Най-гнъсни думи от Прилепско. С., 1996. /МГ/

ЦОКЕВ, Христо Иванов (Габрово, 1847-1883 Габрово), живописец.

Учи в Зографския м-р, в Киево-Печорската лавра и в Киевската сем. (1859-1869). Отказва се от монашеството. Става възпитаник на Моск. уще за живопис, скулптура и архитектура (1868-1873) и получава два ср. медала за живопис и рисуване (1872). В Б-я е от 1873 и до смъртта си остава в Габрово. Само за 2 г. (1875-1877) се премества в Гюргево и Александрия, заради преследвания, свързани с участието му в подготовката на Старозагорското въст. (1875). След Осв. е учител по чертане и рисуване в Габровската гимн. Организира в София изложба (1883) на живописни творби на свои ученици.

Почти веднага след идването си в родината ХЦ рисува икони за свищовската църква *Св. Св. Кирил и Методий.* Изоставя иконописта и изцяло се отдава на портретната живопис, за да се реализира като напълно оформен и оригинален живописец, какъвто е още с идването си от Москва. Направените от него етюди (*Монах,* 1867; *Момиче в профил,* 1869; *Рускинче,* 1869; *Автопортрет,* 1872) в рус. столица са солидно обещание на голям майстор, който още тогава рисува леки и прозрачни образи и безупречно моделира в светлина и сянка. В Б-я той усъвършенства своето изкуство и създава едни от най-прецизните и респектиращи със своята одухотвореност портрети, изпълнени с нежни и пречистени нюанси. Класика в българ. изобразително изкуство са неговите портрети на *Калугерката с писмото* и на Ивана Ненова (1875), на Стоян и Ангелина Бръчкови (1874), на баба Дуна Стойчева и др. ХЦ е от малцината академични българ. живописци, които достигат професионално съвършенство, характерно с оригиналност и собствен стил на един богат талант, пресъздал със съвършено овладяно майсторство душевността на своите съвременници.

Библ: *Динова-Русева, В.* Христо Цокев. С., 1973; *Захариев, В.* Христо Цокев. — Във: Възрожденски художници. С. 1956, 103-119; *Мавродинов, Н.* Изкуството на Българското възраждане. С.1957, 332-343 . /ЖК/

ЧАВДАР ВОЙВОДА (неизв., между края на 16 и първата половина на 18 в., неизв.), хайдушки главатар.

Ист. съчинения, в които се споменава името на легендарния ЧВ, обикновено отнасят неговите подвизи към кр. на 16 — нач. на 17 в. Тази вече добила популярност версия по всяка вероятност тръгва от едно прибързано предположение на П.Р. Славейков*. В 1890 видният възрожденец и страстен любител на родната старина обнародва едно предание и една народна песен за прочутия войвода, в които се разказва за сблъсъка между ЧВ и Софийския паша. В коментара си П.Р. Славейков свързва сюжета на двете публикувани творби със сведението за нападение на 2 х. хайдути срещу София от 1595 — хипотеза, лишена от каквито и да било аргументи. Реалният прототип на фолклорния герой ЧВ не е известен. В осм. документ от 1721 се споменава за *неверника Чавдархан* — байрактар на чета, подвизавала се в региона между София, Карлово и Стара Загора. В документа се отбелязва, че Чавдархан бил от *държавните овчари* -обстоятелство, което подсещa за някои народни песни, представящи ЧВ като бивш овчар. Но това съвпадение, както и сходството в имената, едва ли дават основание да се заключи, че непременно става дума за историческия ЧВ.

Според записаното от П.Р. Славейков предание ЧВ бил родом от Лакавишките села близо до Щип. Като периметър на действие на четата му фолклорната традиция очертава предимно планините на Македония и Югозап. Б-я — Кожух, Витоша, Рила, понякога и Ст. планина. В народните песни и предания името на ЧВ почти винаги се споменава редом с това на верния му спътник и байрактар Лалуш (Лало, Лалко) — негов сестрин син.

Народните творби, посветени на ЧВ, отразяват един по-ранен етап от развитието не само на хайдушкия

жанр, но и на самото хайдутство като характерен соц. феномен от епохата на осм. владичество. Ако се абстрахираме от факта, че антагонисти на фолклорния ЧВ най-често са мюс. първенци и сановници, в почти всичко останало образът на хайдутина твърде много напомня на чертите на обикновения средновековен разбойник. Според една песен напр. след люта зима, по време на която стадото му измира, овчарят ЧВ избира хайдутлука като единственото възможно средство за прехрана — тъй като не може нито *оран да оре*, нито *лозе да копа*. Според друга песен, поблазнен от коварните обещания на *паша Софиянска* да го дари с жълтици и зл. кафтан, войводата е склонен да се раздели с хайдутуването и дори да поеме поста бюлюкбаши. Тази алчност щяла да му коства главата, ако на помощ не му се бил притекъл верният Лалуш.

Постепенно образът на ЧВ еволюира и се обогатява с нови добродетели, за да прерасне в образ на борец за правда и свобода, защитник на онеправданите, *крило за сюрмаси* — такъв, какъвто го познаваме от поемата на Хр. Ботйов* *Хайдути* и какъвто вероятно навеки ще остане в народната памет.

Библ.: Българско народно творчество. 2. Хайдушки песни. С., 1961, с. 93, 106-108, 132-137, т. 11. Народни предания и легенди. С., 1963, 127-128. *Динеков, П.* Хайдушките народни песни в развитието на българската литература. — В: *Динеков, П.* Между фолклора и литературата. С., 1978, 65-90; *Славейков, П.Р.* Бележки за някои стари войводи. — СбНУНК. Кн. II, 1890, 318-322; *Цветкова, Б.* Хайдутството в българските земи през 15-18 век. С., 1971, 43, 324-325. /ОТ/

ЧАЛЪКОВИ, копривщенско-пловдивски род; джелепи, бегликчии, радетели за нац. пробуждане, дарители, осм. чиновници, дипломати.

Копривщенските Ч са сред първите бълг. фамилии, добили значително богатство и влияние в Осм. империя. Богати абаджии и джелепи, те стават едни от осн. снабдители на осм. столица с месо, а след това и бегликчии (откупвачи и събирачи на данъка върху овцете). Началната история на рода тъне в легенди и догадки. Липсват документи, които да маркират пътя на замогването на Ч. Преданието е запазило куриозна история за начина, по който един от първите представители на фамилията успява да привлече вниманието на султана. При поредните тържества за сюнета на султ. син копривщенецът заповядва да намажат с варак рогата на петдесет добре отхранени овни, поставя върху тях запалени свещи и ги изпровожда на султана през нощта. Този подарък, поднесен по правилата на изт. вкус към великолепие, не остава без последствие. Ч са забелязани и отличени с предимства сред останалите бегликчии. Първите писмени свидетелства за Ч обаче произхождат от два надписа в светогорския м-р *Хилендар*. Името на родоначалника на рода х. Вълко е отбелязано над входа на параклиса *Св. великомъченик Димитър* (1779) сред дарителите за построяването му. Няколко г. по-рано (1775) и имената на *благородния господар кир Теодор, син х. Вълков,* и на зетя на Вълко — Събо, се появяват като ктитори за изграждането на м-рската болница. *Влъко поклонник и съпруга его Стояна*, както са отбелязани в *Копривщенския поменник* (1817), оставят шест потомци, сред които се отличават най-вече наследниците на синовете им Тодор и Вълко (Курт). С натрупаните от предните поколения мощ и богатство те се преместват от Копривщица в Пловдив и използвайки значителното си влияние пред осм. власт, застават начело на дв. за дух. възраждане на българите. Ръководената от тях бълг. култ. инвазия в Пловдив е толкова заплашителна от грц. гледна точка, че през 1859 един от местните грц. водачи, учителят Георгиос Цукалас издава полемичен труд *Българославянската банда и нейният триумвират*, посветен почти изцяло на дейността на Ч.

Вълко Тодоров (Теодорович) (прозвища: Големи Вълко, Големи чорбаджи Вълко) (Копривщица, ок. 1765-1841, Пловдив), крупен джелеп и бегликчия, дарител, радетел за бълг. просвета.

Син на Тодор Вълков Ч., ВТЧ се преселва в Пловдив най-вероятно в нач. на второто десетилетие на 19 в. Вече наложил се като пръв джелеп, той продължава да се занимава с бегликчийство и се ползва с покровителството на влиятелни паши в осм. столица. Постепенно успява да отнеме от арменците и откупуването на данъците от лозята, серчима (данък от свинете) и харача (поголовен данък). Тесните връзки с началника на топхането (оръжейния арсенал) го правят известен и в дворцовите среди. Мълвата говори, че той е вторият българин след Ст. Богориди*, приет лично от султана. Големи Вълко има изключително влияние в градското управление на Пловдив — намесата му спасява гърците участници във *Филики етериа*, под негово ръководство се строи конакът.

Макар че се установява в Пловдив, където по това време грц. език и вкусове доминират градския живот, и че е особено неприемлив за соц. положение, което заема, той не изоставя родния си език и започва последователни стъпки за издигане на просв. и култ. равнище на българите. Първите му действия на полето на дарителството и просветата са свързани с родната Копривщица. През 1817 с негови средства се възстановява изгорената от кърджалиите Копривщенска църква, а през 1818 заедно с брат си Големи Стоян* дава средства и за обзавеждането ѝ. В 1822 отваря у-ще, а в 1825 финансира и построяване на нова училищна сграда. Дълги г. издържа по-будните копривщенски ученици в пловдивското грц. у-ще. През 1821 отпуска 1100 гроша за изграждане на у-ще в Браила, а малко по-късно подпомага изграждането на църк. храм в Чепеларе. ВТЧ е настоятел на Бачковския и Рилския м-р. Той отговаря и за събирането на пожертвования за Божи гроб в Пловдив. На стените на Рилската обител е запазен и образът му като един от най-щедрите м-рски ктитори, титулован *Филипуполски градоначалник.*

Най-голямото поле на неговата просв. и дарителска дейност обаче остава Пловдив. Тук залогът е най-голям, а борбата — най-продължителна, тъй като трябва да се наложи и признае бълг. присъствие в града. Като привлича в наченатото дело

всички видни представители на фамилията и останалите заможни българи, Големи Вълко последователно издейства фермани, финансира и подпомага обновяването и разширяването на църквите *Св. Никола* (1835; иконите в храма са дар от жена му Рада — 1836), *Св. Димитър* и *Св. Св. Константин и Елена* (1830-1832). Синодална грамота от Вселенския патриарх признава изключителните му заслуги за подновяването и на храма *Св. Петка.* Като редовен епитроп на църквата *Св. Богородица* заедно с брат си Големи Стоян* става инициатор за изграждането на нова сграда и за този храм. Това грандиозно дело, продължило 1825-1844, е и последното съвместно строителство на бълг. и грц. общност в града. Първоначално Големи Вълко действа дипл. и не се противопоставя на грц. първенци. Предпочита да разшири влиянието си, като отпуска големи суми на централното грц. у-ще и болницата в Пловдив, но не пропуска и изгодните случаи да наложи някой от сънародниците си на значими позиции в градските институции. През 1828 привлича Ив. Селимински* за гл. учител в централното грц. у-ще и този високообразован българин го управлява вещо до 1829.

ВТЧ е щедър спомоществовател на бълг. и грц. книги. През 1836 замисля грандиозен план за откриване на *всенародно бълг. школо* в Пловдив и с посредничеството на Захари Зограф*, по това време негов секретар и довереник, се опитва да привлече Неофит Рилски* за учител в него. Съпротивата на грц. общност в Пловдив проваля плановете му и той е принуден да настани Неофит за учител в родната Копривщица (1837). *Но что да речем за достопочтейнешаго и родолюбиваго господаря Г. Вълка Теодоровича, такъв воистинно ревнител и родолюбец не сме видели вторий в сичката България* — заявява Неофит в словото си при откриването на Копривщенското у-ще. Построената в двора на църквата *Св. Петка* в Пловдив нова сграда обаче става бълг. у-ще едва през 1844, когато наследниците му успяват да доведат за учител в нея самоковеца Н. Тонджоров. През 40-те г. името му на дарител и щедър покровител на бълг. просвещение вече е добре известно. Единствено на него разчитат одесците В. Априлов* и Н. Палаузов*, които му пишат с отчаяни молби да направи възможното за уреждането на бълг. църкви и у-ща в Пловдив и Одрин. Големи Вълко не дочаква да види реализирана мечтата си за *общобълг. школо.* Съпротивата на грц. общност е все още твърде силна и идеята му ще се реализира едва през сл. десетилетие благодарение усилията на брат му Големи Стоян*.

Големи Вълко има три брака — от първия с копривщенката Петра са синовете му Георги, Тодор и Неделю и дъщеря му Стойка, от брака си с Рада, изобразена заедно с него в Рилския м-р, няма деца, а чрез втория си брак с Елисавета Кесякова приема сина й Искро Искров Кесяков Ч*, който отглежда като свое дете и който известно време носи фамилията *Чалъков.*

Стоян Тодоров (прозвища: Големи Стоян, Големи чорбаджи Стоян), (Копривщица, 1768-1850, Пловдив), крупен джелеп и бегликчия, дарител, радетел за бълг. просвета.

Син на Тодор Вълков Ч. Преселва се в Пловдив през 1793. Наложил се като един от най-видните джелепи, СТЧ добива достъп до осм. двор и става един от най-едрите търговци в Пловдив, постоянен съветник на Пловдивския назър и близък приятел на Видинския управител Хюсеин паша. В нач. на 40-те г. търпи големи загуби поради измами на съдружниците си в бегликa в Албания, но бързо се възстановява. През 1846-1847 отново получава големи поръчки по събирането на ондалъка (десятъка от овцете). Общият приход от тази му дейност само за 1846 надхвърля 5 млн. гр. Започва да откупува и десятъка върху зърнените храни.

Свързва се с членовете на *Филики Етерия* и им предлага подкрепата на един отряд от 10 х. българи. През 1821 планира да посети Сърбия, за да обсъди с кн. Милош Обренович (1817-1839; 1858-1860) съвместните действия на гърци, сърби и българи срещу Империята. При последвалите репресии срещу участници във *Филики етериа* връзките му с тази организация не са разкрити и СТЧ запазва добрите си позиции пред осм. власт. Според някои устни сведения Големи Стоян дори увеличава влиянието си и получава предложение от великия везир да посочи образовани българи за високи постове в Цариград. патриаршия. Това легендарно сведение донейде се подкрепя от негово писмо до рилските монаси от 1832, в което настоява да изпратят в столицата Неофит Рилски* и още един монах, владеещ добре бълг. и грц., защото възнамерява *некое добро да произведеме от Болгарията.*

През 1841 Големи Стоян отново поема ролята на посредник между сънародниците си и осм. власт в столицата. Както свидетелства Раковски*, пристигналата в Цариград търновска делегация с оплакване срещу владиката успява да постигне отстраняването на корумпирания божи служител именно благодарение на чорбаджи Стояновата подкрепа. СТЧ е горещ радетел за налагането на Неофит Бозвели* на търновския владишки престол, но фанариотски интриги провалят дипл. му усилия. За голямото влияние, което има СТЧ, свидетелства и фактът, че през 1845 рус. дипломати търсят посредничеството му за отстраняването на пол. емигрант М. Чайковски от осм. столица.

Подобно на брат си Вълко Тодоров Ч* и той е сред осн. дарители на църквата и у-щето в Копривщица, но щедростта му не се ограничава до родното село. СТЧ е ктитор на Троянския, Карлуковския и Бачковския м-р, с негова помощ е издействан ферманът и за подновяването на църквата *Св. Николай* в Плевен. СТЧ подпомага и изграждането на църква в Извор, Кюстендилско, както и бълг. просвета в Пазарджик. Ефор е на централното грц. у-ще в Пловдив още от нач. на 30-те г. След смъртта на брат си става стожер на фимилията в Пловдив. Заедно с братовчед си П. Куртович* и племенниците си Салчо Чомаков*, д-р Ст. Чомаков*, Ат. и Н. Чалики* и сина си Г. Стоянов Ч* СТЧ е един от осн. инициатори за създаването на бълг. община в града.

Най-напред, през 1847, започва строежа на църквата и у-щето *Св. Георги* в бълг. махала Мараша. За цел-

та привличат и средства от рус. помощ за бълг. образование, разпределяна от Ал. Екзарх*. После откриват и бълг. у-ще в махала Каршияка. Последното голямо дело на Ч, ръководено от Големи Стоян, е създаването (1850) на епархиалното у-ще *Св. Св. Кирил и Методий* с учител Н. Геров*. СТЧ умира в г. на откриване на у-щето и е погребан в църквата *Св. Богородица*. На гроба му е поставен надпис: *Чест дала ему богатство, а той го употреби, за да добие сила и да бъде полезен ближнему. Испърво благодетел общо на человечеството, на старост се показа ревностен настойник за просвещение в народа си. Представи се в лето 1850, ден 4 от Октомврия.*

СТЧ има два брака. От първия се раждат децата му Тодор, Георги и Мария (Мариола). Пристигайки в Пловдив вече вдовец, той сключва втори брак с вдовицата на известния член на абаджийския еснаф х. Сотир Кендинденоглу — Елена, по баща Политис, която довежда в семейството собствения си син Костадин.

Нешо Тодоров (прозвище: Нешо Джелепина) (Копривщица, неиз.-1829, Копривщица), джелеп, бегликчия, дарител.

Син на Тодор Вълков Ч. Дарител за у-щето и църквата в Копривщица, инициатор за построяването на мост и чешми (1826) в родното си село. Кум на х. Геро Мушек, с когото поддържа тесни връзки и води кореспонденция, оттук и добрите отношения на синовете му Костадин и Атанас Нешеви със сина на х. Геро Н. Геров*. НТЧ има три брака, от първия се раждат синът му Атанас и дъщеря му Харитина, от втория — синът му Костадин, с третата си жена Ана няма деца. След смъртта му тя се омъжва повторно и отглежда Харитина и Костадин в новото си семейство.

Груда Тодорова (име по мъж: Груда Иваница Чомакова) (Копривщица, неизв.-Копривщица, неизв). Дъщеря на Тодор Вълков Ч, съпруга на друг известен бегликчия и съдружник на братята й, Ован Чомаков, майка на Салчо Чомаков* и на д-р Ст. Чомаков*.

Рада Тодорова (име по мъж: Рада Христова Доганова) (Копривщица, неиз.-след 1862, Копривщица). Дъщеря на Тодор Вълков Ч, съпруга на друг голям копривщенски бегликчия — Христо Доганов. Нейната дъщеря Неделя Христова Доганова, която се омъжва за Стойчо Каравелов, е майка на Л. Каравелов*.

Вълко Куртов (Куртович) (прозвище: Малки Вълко) (Копривщица, неизв.-1837, Одрин), едър бегликчия, дарител, радетел за просвещение.

Син на Вълко (Курт) Вълков Ч. ВКЧ се настанява в Пловдив ок. 1815. През 1819 става майстор абаджия и името му е отбелязано в кондиката на Пловдивския абаджийски еснаф. Включването му в него обаче изглежда по-скоро път за по-бързо проникване в пловдивското общество, тъй като и той подобно на братовчедите си Големи Вълко* и Големи Стоян* се занимава предимно с бегликчийство. Бързото му навлизане в системата на откупуване на данъци е благоприятствано не само от подкрепата и влиянието на собственото му семейство, но и от брака му с Елисавета, дъщеря на известния самоковски джелеп хаджи Косто.

Така през 20-те г. ВКЧ се оказва един от осн. събирачи на беглиците в европ. част на Осм. империя. Част от натрупаното богатство Малки Вълко насочва към щедри дарителски дела. *Къщата на малкия Вълко беше дом спасителен и милостив за нещастните. Неговите съкровища бяха отворени за всички злощастници* — пише за него в спомените си Ив. Селимински*. През 1830 ВКЧ става инициатор за изграждането на църквата *Св Неделя* в Пловдив. Издейства ферман за строителството, купува място, отпуща 10 х. гр. и привлича помощници, които да наблюдават строежа. Той е и един от епитропите на Божигробската кутия (1832). Негово дело е и *Светитроическото у-ще* (1834), построено *за бедни и сиромашки деца* със специално разрешение от Царигр. патриаршия. Малки Вълко финансира и издаването на *Христоитията* на Р. Попович*, която авторът му посвещава — *Господина Г. Малки Волка Чорбаджи К. Чаликоглу*. Заради грижите си за просветата ВКЧ се радва и на уважението и почитта и на Неофит Рилски* и В. Априлов*.

Малки Вълко е един от първите представители на фамилията, който се постарава да даде възможно най-високо образование на синовете си, които продължават образованието си в прочути грц. у-ща, в Русия и Франция. Бракът му с Елисавета х. Костова пък го сродява с прочутите живописци бр. Димитър Зограф (женен за Харитина х. Костова) и Захари Зограф*. На него последният дължи много от ангажиментите си в Пловдивска епархия. С протекция от ВКЧ на Захари Зограф е възложено и изписването на черквата *Св. Св. Константин и Елена* и Бачковския м-р. Нещастието връхлетява спокойния и осигурен живот на ВКЧ някъде през 30-те г. Заради него злодейци убиват сестра му Рада Найденова и невръстните й деца. Малки Вълко преживява тежко смъртта й и се премества в Одрин, където скоро умира (1837).

От брака си с Елисавета х. Костова оставя голямо потомство — синовете Атанас, Никола, Александър и Георги и дъщерите Рада (Ралу), Мария и Теофано.

Стоян Куртов (Куртович) (прозвище: Малки Стоян) (Копривщица, неизв.-неизв., Пловдив), едър бегликчия и джелеп, дарител.

Син на Вълко (Курт) Вълков Ч. Подобно на брат си В. Куртович Ч* и той се премества рано в Пловдив и добива майсторство в тамошния абаджийския еснаф (1822). Изглежда заниманията му с абаджийство са краткотрайни, тъй като името му отсъства в по-наташните записи на Пловдивския абаджийски еснаф. Ефор на централното грц. у-ще в Пловдив в нач. на 30-те г. Един от най-щедрите дарители за изграждането на черквите *Св.Петка* и *Св.Димитър* в града. Определен от Вселенския патриарх за епитроп на изграденото от брат му Малки Вълко* Светотроическо у-ще.

Изглежда Малки Стоян не се е отличавал особено на фона на многостранната дейност на останалите си роднини. За него пловдивският летописец Константин Моравенов пише след смъртта на брат му Малки Вълко*, че *той бил с къс ум един человек, той не знаеше и не му идеше отръка нищо друго, освен цял ден да вкисва в митрополията и да приказва*

с владиката, а парите си, които едно време спечели на бегликът в братовийт си гръб, даде ги на баджанака си Кирияка Батаклийт да му плаща лихва, а той за нищо друго са не грижеше. Може би затова и не се запазила за поколенията г. на смъртта му.

СКЧ има един брак, но дълги г. няма деца. Едва след 20-годишното семейно съжителство се появява първият му наследник Тодор, а след това и другите му синове Никола и Георги.

Павел Куртович (Копривщица, неизв.-1870, Пловдив), търговец, дарител, деец на ЦНД.

Син на Вълко (Курт) Вълков Ч. Първото сведение за него се среща отново в кондиката на Пловдивския абаджийски еснаф, където го откриваме сред придобиващите майсторство през 1827. Занимава се с търговия на копринени платове в Дамаск, но през 40-те г. се връща към фамилното занимание бегликчийството и се установява в Пловдив. Няма голям късмет в търговията и събирането на беглика. Той е от онези представители на фамилията, които повече разходват, отколкото трупат богатство. Семейната хроника и пловдивските мемоаристи го рисуват като почитател на женската хубост и не особено коректен ктитор на Араповския м-р.

Тези му слабости обаче не го отклоняват от общ. ангажименти и името му се нарежда сред най-активните дейци на ЦНД в Пловдив. ПКЧ представя фамилията в настоятелството на бълг. храм *Св. Стефан* в Цариград (1849). Член е и на Тайното общество, основано от Раковски* в Цариград по време на Крим. война. Ефор на у-щето *Св. Георги* в махалата Мараша в Пловдив още от неговото основаване (1849). В края на 1856 ПКЧ се оказва в центъра на бълг.-грц. конфликт в града. Пловдивският м-т Хрисант го обвинява в противозаконна дейност и го наклеветява пред осм. власт, като се възползва от факта, че ПКЧ е един от авторите на проектоустава на смесения съвет в епархията. Написването на поръчания от самия Хрисант проект, който трябва да улесни управлението на епархията и да потуши конфликтите, се представя като опит на гражданите *да правят някакви си френски меджлиси* и да *въведат със сила френски уряд.* Анкетата, проведена от Одринския валия, обаче доказва невинността на ПКЧ. Той е освободен и отведен заедно с родственика си Г. Стоянов Ч* в Одрин, където твърдо отстоява бълг. интереси до окончателното отстраняване на Хрисант от владишкия престол и назначаването на Н. Геров* за рус. вицеконсул в Пловдив (1857). ПКЧ е председател и дългогодишен член на бълг. община в Пловдив, член на Пловдивския меджлис и на криминалния съд (1863).

ПКЧ има два брака — първият със сирийката християнка Кетибе, от който се ражда един син Александър*, известен по-късно с името *Зоерос (Зоирос) паша.* Скоро след завръщането си в Пловдив ПКЧ се развежда с първата си жена и години след това сключва втори брак с българка, от който се раждат три деца Рада (Ралу), Атанас и Мария.

Георги Вълков, хаджи (Копривщица, неизв.-ок. 1841, Копривщица), джелеп и бегликчия.

Син на Вълко Тодоров Ч*. През 1817 присъства заедно с баща си и брат си Тодор на тестира на Пловдивския абаджийски еснаф. След преместването на Големи Вълко в Пловдив остава да управлява семейните дела в Копривщица. Грижи се и за редовните постъпления в полза на Копривщенското у-ще от дадените под лихва пари от баща му. Заедно с чичо си Нешо Тодоров Ч* е щедър дарител за изграждането на чешми в родното им село (1826). Титлата *хаджи* пред името му предполага, че е сред онези копривщенци, които, следвайки вековната традиция, са ходили на поклонение в Йерусалим.

Тодор Вълков (Копривщица, неизв.-неизв., Пловдив), абаджия, дарител.

Син на Вълко Тодоров Ч*. Член на Пловдивския абаджийски еснаф, където придобива майсторство през 1833. Дарител за изграждането на черквата *Св.Петка.* Оставя 5 синове и 5 дъщери. Чрез брака на дъщеря му Петра (Теофано) с Георги Гюмюшгердан фамилията се сродява с неговия прочут род и засилва позициите си в пловдивското общество.

Недельо Вълков (прозвище: Недельо Джелепбаши) (Копривщица, ок. 1800-1846, Пловдив), едър джелеп и бегликчия.

Син на Вълко Тодоров Ч*. Наследява връзките и капиталите на баща си. Назначен от В. Порта през 40-те г. за главен бегликчия на Румелия, а също и за джелепбашия на Цариград (т.е. единствен оторизиран да снабдява столицата редовно с овце) поради това, че е човек, който *разбира от дума и се ползва с уважение между търговските среди.* Монетният двор трябвало *да изработи и предаде на Недельо държавен знак, който да постави и носи на феса си.* Много близък с правителствените среди, приеман няколко пъти от султана, удостоен с фермани за дарения на планини и пасбища, както и с привелегии, давани само нему, като напр. правото да има собствен куриер. Дарител за подновяването на черквата *Св. Петка.*

Искро/Искрьо Искров Кесяков-, (прозвище: чорбаджи Искрьо бегликчи), (Копривщица, 1800-1864, Пловдив), джелеп и бегликчия, дарител.

Доведен син на Вълко Тодоров Ч*, син на втората му жена Елисавета Кесякова. Започва като абаджийски чирак. Името му е записано редом с това на Недельо Вълков Ч* и Салчо Чомаков*, като *приели тестир* в кондиката на абаджийския еснаф през 1817. Според някои източници с негова помощ е открито първото килийно у-ще в Бяла Черква, Търновско. В 1860-1864 е ковчежник на Пловдивски санджак.

Георги (Георгаки бей, Георгаки ефенди, челеби Георгаки) **Стоянов** (Стоянович) (Чалоглу, Чалъкоглу) (Пловдив, 1807-1882, Цариград), крупен джелеп и бегликчия, деец на ЦНД, осм. чиновник.

Син на Стоян Тодоров Ч*. Учи в грц. у-ще в родния си град и в търг. у-ще на о-в Халки. Включва се в семейния бизнес, като влиза в съдружие за събирането на десятъка от дребния добитък в Пловдивско, Воденско, Сев. Б-я и др. с баща си и родствениците си Димитраки Мицура (от алб. гр. Мецово, съпруг на сестра му) и Салчо Чомаков* (пръв братовчед по майчина линия). Посте-

пенно развива самостоятелна дейност — закупува земя, разгръща собствена търговия предимно с ориз и др. селскостоп. продукти, откупува различни видове десятъци. Създава чифлик в Дермендере, където се опитва да отглежда нови култури. Настоятел на Араповския м-р. Влага средства в строеж и възстановяване на различни у-ща в Пловдив, подпомага обучението на бълг. младежи в чужбина.

Продължава семейната традиция и по отношение на твърдото отстояване на бълг. нац. интереси не само в Пловдив, но и на общоимп. равнище. Той е един от най-дейните членове на пловдивската община, представител на христ. население в местния меджлис (1860) и ревностен борец в ЦНД. ГСЧ е бълг. представител в смесения събор (1858-1860), който трябва да проведе реформа в правосл. църква в съответствие с принципа за равноправие на различните поданици на империята. ГСЧ е и вторият след Иванчо х. Пенчович* българин-член на Държ. съвет (*Шура-и Девлет*) — 1868-1872. Като един от най-известните дейци по църк. въпрос през 1872 оглавява делегацията, която трябва да посрещне и съпроводи новоизбрания екзарх Антим I* в пътя му от Видин до Цариград, а от 1874 е член на Екзархийския съвет. През 1875 участва в комисията по разследване на Старозагорското въст. (1875) и чрез връзките и влиянието си успява да спаси част от задържаните си сънародници. По същото време е и член на специалния съвет за прилагане на реформите в Осм. империя и на Търговския съд. По време на кризата в екзархийските среди след потушаването на Апр. въст. поддържа проправителствената позиция на д-р Ст. Чомаков*, съдейства за събирането на верноподанически адреси към султана и подкрепя свалянето на Антим I от екзархийския престол. През 1877 е назначен за сенатор, длъжност която заема до смъртта си. ГСЧ е един от малцината представители на Ч, който не напуска Цариград след РТОВ.

Има един брак с Елисавета — българка пловдивчанка, от който се раждат двама синове и четири дъщери.

Константин Нешев (Копривщица, неизв.-неизв., Пловдив). Син на Нешо Тодоров Ч*. Продължава традиционните занимания на фамилията — джелепчийството. Занимава се с търговия и на други стоки. Един от инициаторите и най-щедрите дарители за създаването на Пловдивското епархиално у-ще (1850), настоятел на дев. у-ще в града (1871).

Атанас Нешев (Копривщица, неизв.-неизв.). Син на Нешо Тодоров Ч*. Сведенията за него са оскъдни. В писмо 1860 Н. Геров* го препоръчва на казанлъшкия първенец Стойо Грийолу като пратеник, който набира доброволци за казак-алая — полк от християни, предимно пол. емигранти, в състава на осм. армия.

Атанас Вълков (Вълкович) (Чалики), (Пловдив, ок. 1817-1853, Пловдив). Джелеп, бегликчия, дарител, училищен настоятел.

Син на Вълко Куртович Ч*. През 1836 учи в прочутото у-ще на грц. просвещенец Теофилос Каирис на о. Андрос. Според някои мемоаристи — сведение, което не се потвърждава от никакви документи — след това продължава образованието си в Париж, където учи медицина. Изглежда, че дори да е имало такъв опит, той не ще да е бил успешен, тъй като през 1846-1847 пребивава в Одеса, където учи на собствени разноски в Ришельовския лицей.

През 1848 се завръща в родината и се заема със семейните сделки. От 1850 е съдружник в бегликa и търг. пълномощник на Раковски* в Пловдивско. Бъдещият революционер е твърде близък с него и брат му Никола* и дори известно време обмисля възможността да се ожени за една от сестрите им. Успехът в търговията и по-високото образование скоро издигат АВЧ като едно от най-влиятелните лица в родния му град. Той е епитроп на Марашкото у-ще (1849) и втори след чичо си Големи Стоян* в управлението на местните дела. Млад и елегантен с дрехите си алафранга, четящ и пишещ свободно на фр. — език, на който често кореспондира с брат си Никола*, АВЧ е първият най-изявен представител на новото поколение Ч. Умира рано, без да се ожени и не оставя потомци.

Никола Вълков (Вълкович) (Чалики), (Пловдив, след 1818-неиз., Пловдив), джелеп, бегликчия, деец на ЦНД, дипломат.

Син на Вълко Куртович Ч*. Според някои мемоаристи заедно с брат си Ат. Вълков Ч* са изпратени от баща им със специален наставник българинът Константин Ранов да се образоват в Париж. Присъствието му във фр. столица се потвърждава и от Ив. Селимински* и В. Априлов*. Не е ясно обаче дали НКЧ действително учи нещо там. Документите потвърждават само, че през 1840-1841 пребивава в Одеса, където се обучава на собствени разноски, вер. в Ришельовския лицей. През тези г. става рус. поданик и порусява фамилното име на Чалики.

В 1841 напуска Русия. Връщайки се в родината, минава през Браила, докъдето пренася писмото клетва за втория Браилски бунт (1842), ръководен от Раковски*. Съзаклятниците му гласуват доверие да разпространява клетвата и сред сънародниците в Осм. империя. Поради бързото разкритие на бунта не е ясно дали НВЧ предприема нещо за популяризирането му в страната. Знае се, че от средата на 40-те г. е в Цариград, където се включва активно в борбата за църк. независимост.

През 1850-1853 продължава семейната традиция в бегликчийството, като осъществява крупни сделки заедно с брат си Ат. Вълков Ч* и с Раковски*. Спекулациите на съдружника им Мустафа паша обаче водят до сериозни загуби. Като рус. поданик НВЧ се опитва безуспешно да върне част от парите си в навечерието на Крим. война чрез пребиващия в Цариград спец. рус. пратеник кн. Меншиков. От негово писмо до Н. Геров* става ясно, че последалата тригодишна война нанася допълнителен удар върху търг. му операции. Изглежда заради рус. си поданство НВЧ е изгонен от Пловдив и през 1854 живее в Белград, откъдето успява да се завърне благодарение на помощта на авст. вицеконсул в София. Връщайки се в Пловдив, продължава да се занимава с джелепчийство в съдружие с братовчедите си Г. Стоянов Ч* (Георгаки бей) и Костадин Нешов Ч и става един от най-активните дейци на ЦНД в града.

Все по това време сътрудничи в

Цариградски вестник (1853-1855) и сп. *Български книжици* (1858). В търсене на решение на бълг. църк. въпрос по време на епархийския събор в Пловдив (1861) предлага бълг. църква да мине под управлението на министъра на просвещението. Член на Пловдивската бълг. община, през 1863 един от тримата ѝ управителни членове. От 1864 работи като драгоман в рус. вицеконсулство в града и става незаменим помощник на Н. Геров*, като до 1874 върши това без заплащане. Рус. дипл. служба не му пречи според други българи да отстоява твърдо бълг. виждания в ЦНД и пред ген. Н.П. Игнатиев.

След Апр. въст. оказва всестранна помощ на бълг. от пострадалата Пловдивски област и прави възможното за всестранното информиране на рус. правителство за злощастията на сънародниците си. Напуска града едва след обявяването на РТОВ. По време на войната подпомага пратеника на Слав. к-т А. Наришкин при раздаването на помощи на пострадалото бълг. население. През 1878 се установява в Пловдив, където умира.

НВЧ няма брак и не оставя наследници.

Александър Вълкович (Чалики, Чалин), (Пловдив, неиз.-неизв.), лекар.

Син на Вълко Куртович Ч*. Подобно на брат си Георги* предпочита името *Вълкович*. През 1854-1855 е учител по фр. в Пловдивското епархиално у-ще *Св.Св. Кирил и Методий*. Служител в кантората на търг. фирма *Братя Русевич* (1857-1858) в Букурещ. През 1866 завършва султ. Военно-мед. у-ще в Цариград. Военен лекар в осм. армия в азиатските провинции. След Осв. военен лекар в Изт. Румелия.

Георги Вълкович (Чалики), (Одрин, 1833-1892, Цариград), лекар, политик, дипломат, дописен (1875) и редовен (1887) член на БКД.

Син на Вълко Куртович Ч*. За разлика от другите представители на семейството приема името *Вълкович*. Първоначално учи в Пловдив. През 1848 пристига в Одеса и се опитва да продължи образованието си в Москва — опит, изглежда, неуспешен, тъй като името не се среща в никакви рус. документи. В 1857 завършва султ. Военно-мед. у-ще в Цариград. В 1860-1863 специализира хирургия в Париж, откъдето води кореспонденция с пребиваващия по това време в Белград Раковски*. Посреща с голям ентусиазъм новината за организираната в срб. столица Първа бълг. легия (1862) и обещава в случай на въст. да предостави мед. си умения на бойците.

След завръщането си в Цариград се сближава с радикално настроените млади бълг. търговци и занаятчии в столицата и подкрепя вижданията им по църк. въпрос. През 1865 е назначен за гл. лекар на болницата в Дамаск. В 1870-1876 е професор по хирургия във Военно-мед. у-ще в Цариград. Директор на болницата *Хайдар паша* (1870-1871). През 1872 получава и чин полковник (миралай бей) в осм. военна йерархия. Става домашен лекар на тур. външен министър Рашид паша, поддържа добри отношения и с известния осм. администратор Мидхат паша. По време на Срб.-тур. война (1876) е назначен за началник на тур. военна болница в Ниш и София. При обявяването на РТОВ е интерниран в Дамаск заради бълг. си произход. След края на РТОВ подава оставка и се завръща в България.

ГВЧ е депутат в УС и II ВНС. През 1879 заема поста *директор на земеделието, търговията и общ. сгради*, а през 1881 — на пощите и телеграфите в Изт. Румелия. В 1881-1883 е министър на вън. работи и на изповеданията в Кн. България, през 1885-1886 — председател на Държ. съвет. ГВЧ е един от първите директори на *Александровската болница* в София (1886). През 1887-1892 г. е бълг.дипл. агент в Цариград, където намира смъртта си от ръката на наемни убийци. Сключва брак с дъщерята на братовчед си Г. Стоянов Ч (Георгаки бей)* — Елена, от който има една дъщеря — Елиза.

Рада (Ралу) **Вълкова** (Пловдив, неиз.-1853, Пловдив). Дъщеря на Вълко Куртович Ч*. Омъжена за Цоко Каблешков — чичо на Т. Каблешков*. На нея посмъртно е посветена прочутата училищна икона с образите на *Св. Св. Кирил и Методий*, нарисувана от Ст. Доспевски* за Пловдивското у-ще.

Никола Стоянов (Чалъки), (Пловдив, 1831-75, Пловдив), лекар.

Син на Стоян Куртович Ч*. Завършва султ. Военно-мед. у-ще в Цариград, специализира в Париж. През 1862 като военен лекар във Видин се опитва да насърчи сънародниците си да открият бълг. у-ще, за което е обвинен от местния владика в противодърж. дейност и арестуван. След 7-месечен престой в ареста е освободен и назначен за военен лекар в азиатските провинции. В Триполи е домашен лекар на бившия велик везир Махмуд Недим паша. Женен за италианка, от която има две деца.

Александър Павлов Куртович (Зоерос, Зоирос паша), лекар.

(Пловдив, 1842-1917, Цариград.) Син на Павел Куртович Ч*. Носи майчината си фамилия. Завършва грц. гимн. на Сирос и учи медицина в Цариград, Пиза, Париж. От 1864 е лекар и преподавател във Военомед. у-ще в Цариград. Представя тур. правителство на международни лекарски конгреси.

Лука Тодоров (неизв.) Син на Тодор Вълков Ч*. Кореспондент на Неофит Рилски*.

Илия Тодоров. (неизв.) Син на Тодор Вълков Ч*. Ползва се с лоша слава в рода и, както се разбира от писмо на брат му Лука Тодоров Ч* до Неофит Рилски*, е изпратен в Рилския м-р, за да бъде подложен на покаяние.

Никола Неделев (Пловдив, неизв. -неизв., неизв.). Син на Недельо Вълков Ч*. Завършва търг. у-ще на Халки. Преселва се в Цариград и М. Азия. После става съдия в Драма. След Осв. е съдия в Сливен и председател на търговския съд в Русе.

Янко (Иван) **Неделев** (Пловдив, неизв.- неизв., неизв.). Син на Недельо Вълков Ч*. Сведенията за него са оскъдни. През 40-те г. се занимава с търговия в Дунавските княжества и Одеса. Оттогава е и рус. поданик. Още преди Крим. война се завръща в отечеството си. Няма особен успех в търговията, ако съдим по писмата на Евл. Георгиев* до Н. Геров*, в които се издирва, за да заплати дълговете си. През 1874 подарява един бр. от сп. *Училище* на женското д-во в Копривщица.

Библ: *Апостолидис, М., А. Пеев.* Кондиката на пловдивския абаджийски еснаф. — Годишник на народната

библиотека в Пловдив. Пловдив., 1930 passim; *Василева, В., Терзийска, Л., Тилева. В.* Непубликувани писма на д-р Стоян Чомаков до българската община в Пловдив и до Георги Стоянов Чалъков (1861-1862). — ИДА, кн. 63, 1992, 287-325; *Генчев, Н.* Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981; *Груев, Й.* Спомен за Чалъковци. — Български преглед, 1896, № 3, 79-88; *Гяуров, А.Т.* Кратки бележки за миналото и сегашното на град Пловдив. Пловдив, 1899, 34-64; *Кепов, Ив. П.* Живот и дейност на Чалъковци и тяхното потомство. (Ръкопис.) — НАБАН, сб. IV, оп.4, а.е. 35; Из архива на Найден Геров. Съст. *Т. Панчев.* Т.1-2. С., 1909, 1911, passim; *Кесяков, Хр.* Пловдивските първенци Чалъковци. Дарения и заслуги. Пловдив, 1932; *Моравенов, Л.* Паметник на Пловдивското християнско население в града и за общите заведения по произносно предание. Съст. *В.Тилева, З.Нонева.* С., 1984, ; *Стайнова, М., Велков.* А. Турски документи за стопанската дейност на Чалъковци. — Изв.НБКМ. Т.9 (15), 1969, 149-168; *Снегаров, Ив.* Гръцки кодекс на Пловдивската митрополия. — Сб. БАН, XLI-2, 1946, passim; *Стоянов, М.* Чалъковци. — ИПр, 1951, № 3, 313-329. /КМ/

ЧИНТУЛОВ, Добри Петров (Сливен, 1822-1886, Сливен), учител, педагог, поет.

Произхожда от бедно занаятчийско семейство — баща му е абаджия, който не се включва в голямата изселническа вълна от Сливен след РТВ 1828-1829. Първоначално ДЧ учи в грц. у-ще (1830-1836) при Г. Цукалас и в бълг. у-ще (1836-1838). Към 1839 отива за кратко в Търново и след това се озовава в Букурещ, където посещава ок. 1 г. (1839-1840) грц. у-ще на бр. Христидис (българи от Ст. Загора). Там среща З. Княжески*, който го съветва да отиде в Русия, защото рус. правителство отпуска няколко стипендии за българи. ДЧ се премества в Браила, откъдето с помощта на заможния сливенски търговец Д. Диамандиев през 1841 заминава за Одеса. Сведенията за одеския му период са доста оскъдни. 3 г. (1841-1843) той посещава класното околийско у-ще, подпомаган от одеските бълг. търговци. Завършва с успех и добива стипендия за Херсонската дух. сем. (до 1849), вероятно с помощта на Н.М. Тошков*.

През 40-те г. в Одеса се създава кръг от млади интелигентни българи като Н. Геров*, Ив. Богоров*, Б. Петков*, Н. Касапски, Ел. Мутева*, С. Филаретов*, Натанаил*, бъдещ м-т Охридски и др. Почти всички се изявяват на лит. поприще. За образци им служат рус. псевдокласици и предромантици и поезията на Пушкин. Напр. според едно по-късно признание на ДЧ появата на неговото *Стани, стани юнак балкански* през 1845 е повлияна от стихотворението на Хомяков *Орел* (символ на рус. мощ, в което се отправя и призив да не се забравят и *по-младите братя в Балканските гори*), което В. Априлов* донася на една сбирка в дома на Н.М. Тошков*. Няма запазен препис на чинтуловото стихотворение от това време, а чак от 1853. В семинарията ДЧ се научава да свири на цигулка и сам акомпанира стиховете си. През този период (1845-1849) той пише и др. стихотворения, но не ги публикува с изключение на три, които излизат в *Цариградски вестник* през 1849. (*Стара майка се прощава със сина си*; *Изпроводяк на едного българина из Одеса* и *Китка от Балкана*).

През лятото на 1849 ДЧ завършва учението си и се връща в Сливен, където става учител (1850-1857; 1861-1875). Поради недоразумения се мести и става гл. учител в Ямбол (1857-1861), където се и оженва. ДЧ има принос и като педагог — той въвежда изучаването на някои нови предмети и сам съставя учебници по риторика, рус. език и л-ра, математика, фр., нотно пеене. Те не са публикувани, а са циркулирали в преписи, използвани по-късно в преподавателската дейност на неговите ученици.

Според някои сведения той става активен член на Сливенския рев. к-т, а според други — през 1872 отказва да влезе в него. Със сигурност ДЧ е сливенски представител в бълг. Църк.-народен събор в Цариград (1871). Д. Ч. участва в култ. живот на града — включва се в организирането на първото тетрално представление в Сливен — разбира се, *Многострадална Геновева* — и играе роля в него. Името му е и сред основателите на женско благотв. д-во *Майчина длъжност*.

След Осв. е член на временния градски съвет (1878), но преживява лична драма — вече е полуслеп, загубва жена си и единствения си син и се оттегля от общ. живот. От Дирекцията на просвещението в Изт. Румелия получава пенсия.

Поетическото му наследство се свежда към 20-тина стихотворения, които се разпространяват в преписи и са включвани в различни песнопойки през 60-те и 70-те г. на миналия век, без да е обозначено името на автора им. В периода 1845-1857 е най-продуктивен. Създава три типа песни: елегии, ист. и рев. песни. Той използва някои образи от фолклора. Поезията му е много популярна и в известна степен има съдбата на народните песни и приказки, циркулира в многобройни преписи, в които се прибавят нови елементи. Неслучайно се водят спорове за авторството на редица негови стихотворения, някои делят творчеството му на два периода — рев. и просветителски. Макар че след Крим. война пише помалко стихове, знае се, че поп Станчо (тъст на Др. Цанков*), който му дължи 5 х. гр., го заплашва, че ще го издаде и поради страх от осм. власти ДЧ изгаря свои стихове, ист. записки, повести. До нас стиховете му идват най-вероятно не в автентичния си вид, а в техни варианти. Сред най-известните му стихове са: *Стани, стани юнак балкански, Вятър ечи, Балкан стене, Къде си, вярна ти любов народна.* Най-голяма известност имат бунтовните му песни, защото отговарят на настроенията на тогавашното бълг. общество. Тези мотиви могат да се свържат и с историята на Сливен, град с хайдушки и рев. традиции, родно място на много войводи. Много спомени свидетелстват за въздействието, което ДЧ оказва на своите съвременници: *при всичко, че бях малък, помня добре какво Чинтуловите песни — песните на Даскал Добря, произведоха фурор между гражданите...а буйните характери почнаха да точат своите ножове, да изтриват ръждясалите пушки и чакмаклиите пищове.*

Библ.: *Арнаудов, М.* Добри Чинтулов (1822-1886) — В: Поети и герои на Българското възраждане. С., 1965, 101-146; *Леков, Д.* Българска възрожденска литература, Проблеми, жанрове, творци. С., 1988, 1, 52-71, 127-137, 192-221; *Пундев, В.* Добри Чинтулов (1822-1886). С., 1922. /ЕД/

ЧИСТЕМЕНСКИ, Кочо (Николчо) **Георгиев** (прозвище: Кундураджията) (Динката, Пазарджишко, ок.1840-1876, Перущица), герой от рев. дв.

Баща му се занимавал с оризарство в родното с. Скоро след рождението на КЧ, семейството се преселва в Пазарджик. Там КЧ живее до 1868-1869 и усвоява кундураджийството. След това се установява в Пловдив, където упражнява обущарския си занаят. По сведения на З. Стоянов*, участва с голям ентусиазъм в театрални постановки на Пловдивското ч-ще през 1875. През 1870 КЧ става член на рев. к-т в града. Участва в подготовката на Старозагорското въст. 1875, когато неговият дюкян се превръща в място за тайни срещи на рев. дейци. След неуспеха на въст. КЧ попада под подозрение и е принуден за известно време да напусне града. Заминава за Копривщица. В нач. на 1876 се завръща обратно в Пловдив.

През ян.- февр. с.г. взима участие в тайни съвещания на местни рев. дейци с П. Волов* и Г. Бенковски* по време на обиколката им в IV (Пловдивски, Панагюрски) рев. окръг. На тези събрания се възобновява дейността на рев. к-т в града и се обсъждат планове за бъдещето въст. Според някои сведения част от тайните срещи се провеждат в дома на КЧ. З. Стоянов*, който също пренощува в къщата му през февр. 1876, отбелязва: *Във времето на пропагандата неговата къща беше отворена за апостолите.* КЧ е твърд привърженик на изработения план за действие по време на Апр. въст. в Пловдив, предвиждащ едновременното запалване на двадесетина сгради в различни части на гр. и разрушаването на жп линията за Одрин, и участва в неговата подготовка. След избухването на въст., въпреки отказа на по-голямата част от съзаклятниците от града от този план, КЧ подпалва дюкяна си на Узун чаршия в уречения час на 22 апр. 1876, но изолираният пожар е бързо потушен. Още същата вечер КЧ заминава със семейството си за Перущица.

В Перущица участва в изграждането на укрепленията, подпомага тамошния ръководител на въст. П. Бонев в организацията на отбраната на селището срещу настъплението на башибозука и редовната армия. Сражава се геройски, а когато част от въстаниците и семействата им биват обградени в църквата *Св.Архангел Михаил*, след упорита съпротива, за да не попаднат живи в ръцете на противника, КЧ убива жена си и детето си и сам слага край на живота си. Примерът му е последван от С. Гинев и др. перущенски въст.

Библ: *Стоянов, З.* Съчинения в три тома. 1. Записки по българските въстания., С., 1983, 216-223, 720-730; *Страшимиров, Д.* История на Априлското въстание, Т.II, Пл., 1907, 72-73; т.III, Пл., 1907, 97-107, 213-226; *Шабанов, И.* Кочо Чистеменски., С., 1965. /СЯ/

ЧОЛАКОВ, Гено Атанасов (Русе, 1834 -1904, Силистра), търговец, училищен и читалищен деец, участник в борбите за църк. и полит. осв.

Завършва третокласното у-ще в Русе, след което се установява завинаги в Силистра, първоначално като помощник, а впоследствие като самостоятелен търговец на манифактурни стоки. Търгува не само с текстилни изделия, а и с книги и книжарски стоки. Дългогодишен секретар на бълг. община, а през 70-те г. член и на смесения казалийски съвет. Опора в култ.-просв. живот на силистренци — настоятел на бълг. у-ще, участник в читалищната дейност, ревностен спомоществовател и разпространител на книги, в-ци, списания, кореспондент на в-ци като *Турция*, *Македония*, *Право* и др. Заради борбата му против грц. църква и своеволията на всесилния Силистренски управител Ибрахим паша е многократно задържан и малтретиран, на два пъти е изпращан на заточение — вторият път в навечерието на РТОВ.

Подозиран от тур. власт като съучастник в тайни съзаклятия, той е постоянно под наблюдение и търпи различни ограничения, което затруднява търговията му, а през 1874 го изправя пред пълен фалит. Всъщност, подозренията не са безоснователни. ГЧ е в центъра на рев. кроежи, той е един от съратниците на Раковски*, Левски* и Филип Тотю*, той ще да е в основата на загадъчния проект за въст. през 1871-1872, в който на силистренските дейци се отрежда много важна роля.

След Осв. ГЧ е народен представител, кмет на Силистра, но след бунта на русофилите през 1887 изпада в немилост и житейска изолация. Въпреки това в миналото, а и сега, той носи ореола на най.заслужилия деец на бълг. възраждане в крайдунавския град.

Библ.: *Тонев, В.* Един неизяснен момент от дейността на Васил Левски през 1871-1872 г. — Във: Васил Левски 1838-1987. Изследвания. С., 1987, С., 185-197; в. *Юнак*, бр. 33, 30 авг. 1898. /ВТ/

ЧОМАКОВИ, бр.

Салчо (Салчо чорбаджи) **Иванов** (Копривщица, ок. 1800-1863, Пловдив), едър бегликчия и джелеп, деец на ЦНД.

Син на Ован Чомаков и Груда Тодорова Чалъкова* (Иваница Чомакова), племенник на Големи Вълко и Големи Стоян Чалъкови*, брат на д-р Ст. Чомаков*. Подобно на останалите си родственици и СЧ се замогва с бегличилък в Копривщица и през 1842 се преселва в Пловдив. С помощта и протекцията на Големи Стоян получава ферман за търговия с Европа, Индия и Пакистан. Скоро след пристигането в Пловдив става и милетбашия (представител на християните в местното управление). През 1847 той е сл. представител на рода Чалъкови*, който получава държ. знак като бегликчия и става близък с великия везир. Занимава се откупуване на данъци и прави собствен чифлик в околностите на Пловдив.

СЧ е добре интегриран в родовата мрежа на Чалъковци*, а чрез женитбите на дъщерите си Харетина и Мария се сродява с други известни пловдивчани — фамилията Гюмюшгердан, д-р Р. Чорапчиев, Й. Груев'.

Чорбаджи Салчо е един от водачите на ЦНД в града, покровител на бълг. просвета и книжнина, член на местния меджлис, дарител за бълг. книги, настоятел на Бачковския м-р.

Стоян Иванов, д-р (Копривщица, 1819-1893, Пловдив), лекар, един от гл. ръководители на ЦНД, почетен член (1884) на БКД.

Произходжа от два знатни копривщенски рода Чомакови и Чалъкови*. Бащата Иван се жени за сестрата на Големи Вълко и Големи Стоян Чалъкови* — Груда*. Влиятелни чорбаджии Чалъковци се занимават с джелепчийство и дълги г. събират беглика от различни части на балк. провинции на Осм. империя. Неговият брат чорбаджи Салчо също е едър джелепин, търговец и земевладелец, който се ползва с влияние пред тур. власт.

СтЧ получава начално образование в грц. у-ще в Пловдив. Продължава учението си в известната школа на Т. Каирис на Андрос. Записва се под името *Йоанис Йоанидис*, но скоро попада под благотворното въздействие на другите бълг. ученици и у него се запалва бълг. нац. чувство. От гърците също се учи на родолюбие и в сл. г. като водач на ЦНД често повтаря на своите грц. опоненти: *От вас се научих, че трябва да се обича отечеството.* В създаденото на Андрос Слав.-бълг. ученолюбиво дво, което има за своя цел нац. пробуждане на българите, е избран за касиер. Според спомените на Ив. Добровски* в тези г. СтЧ е сред най-запалените привърженици на Каирис и дори е сред катехисаните (грц. — *оглашени*) в новата религия — теосевия (грц. — *богопочитание*). Демокр. и свободолюбиви идеи на грц. просвещенци оказват определящо влияние върху полит. възгледи на младия българин. След затварянето на у-щето той продължава учението си в Атина, където завършва гимн.. Следва медицина в Пиза и Флоренция (1838-1845), след което в навечерието на революционната 1848 специализира хирургия в Париж. Във фр. столица се сближава с пол. полит. емиграция и се движи в кръга на нейния водач кн. Ад. Чарториски. В тези г. има възможност да се запознае отблизо с либералните и демокр. идеи, разпространявани във фр. общество, както и с русофобските настроения сред пребиваващите там поляци.

През 1848 се завръща в Пловдив. Благодарение на своите влиятелни сродници веднага е назначен за окр. лекар. Попада в средата на млади, интелигентни българи, всички токущо завършили своето образование в престижни европ. или рус. учебни заведения — Г.Ст. Чалъков*, Н. Геров*, Й. Груев* и др., което превръщат Пловдив в един от важните центрове на бълг. дух. възраждане. СтЧ е сред най-активните ефори и епитропи на новообразуваните бълг. църкви и у-ща в града, включително и на епархиалното у-ще *Св.Св. Кирил и Методий*. Като лекар хирург успява да направи няколко сполучливи операции, които му спечелват уважението и признанието на местните хора. С фин. помощ на брат си открива и първото аптечно предприятие в града. Завоювал репутацията на един от първенците, СтЧ естествено застава начело и на борбата срещу грц. владика Хрисант. Много скоро той надмогва границите на Пловдив и прави опити за създаване на общобълг. организация, която да координира движението в отделните епархии. Тази насока в дейността на СтЧ продължава и по време на патриаршекския Църк.-народен събор през 1858, където е избран като представител на Пловдивската епархия. Доминиран от гърците, Съборът взема решения, неприемливи за бълг. страна, което и принуждава бълг. представители СтЧ, П.Р. Славейков*, Илия Петров (от Видин) и х. Н. х. Минчоглу да откажат подписването на заключителните протоколи. Вървяло към открито скъсване на отношенията между двата правосл. народа.

Великденската акция (3 апр. 1860) заварва Пловдив в остраетени борби между българи и гърци. Пловдивчани категорично подкрепят Иларион Макариополски* и, водени от СтЧ, настояват за окончателно скъсване с Патриаршията. Те успяват да привлекат на своя страна и пловдивския м-т Паисий, който макар и албанец съчувства на бълг. нац. кауза. Така Пловдив се превръща в най-важен вътр. център на ЦНД, а ролята на СтЧ става първостепенна. В един свой доклад от това време фр. консул в града Шампоазо обрисува СтЧ по следния начин: *Човек с рядка интелигентност, с забележителна енергия и горещ патриотизъм... една хубава политическа личност, която рядко може да се срещне.* Подобна оценка на СтЧ дава и Раковски*.

При тези обстоятелства съвсем естествено именно СтЧ е избран за пловдивски представител на свиканото в нач. на 1861 всебълг. представителство в Цариград, което трябва да спомогне за окончателното решаване на църк. въпрос. След заточаването на Иларион Макариополски*, Авксентий Велешки* и Паисий Пловдивски СтЧ изпъква като ярка полит. личност сред царигр. българи, която успява да придаде сила и насоченост на ЦНД. Подкрепян и от Пловдивската епархия, той за разлика от Г. Кръстевич* защитава становището, че никакви компромиси с гърците не са възможни преди заточениците да бъдат освободени. Участва в различни бълг.-грц. комисии (1862, 1865), които обаче остават безплодни поради неотстъпчивостта на грц. страна. В Цариград СтЧ успява да затвърди своето влияние сред бълг. дейци, да установи контакти с управляващите среди и да се превърне в ръководна фигура на ЦНД.

Твърдата позиция спрямо Патриаршията му спечелва уважение сред българите, но настройва срещу него рус. дипломация, която в този момент търси компромисни варианти за урегулиране на конфликта. След назначаването (1864) на ген. Н.П. Игнатиев за рус. посланик в Цариград двамата са въвлечени в остър полит. сблъсък. Докато посланикът се надява чрез взаимни отстъпки да постигне някакъв *modus vivendi*, то за СтЧ на първо място стоят бълг. нац. интереси, които могат да бъдат защитени само след окончателно скъсване с Патриаршията и изграждане на самостоятелна църква. За разрешаването на проблема, който според него е чисто полит., а не църк. той разчита на помощта на тур. власти и провежда подчертано антирус. полит. линия. Последната е обусловена и от контактите му с анг. дипломация и пол. емиграция в Ца-

ригард. Въпреки опитите на Игнатиев да го дискредитира и отстрани, СтЧ се утвърждава като един от водачите на крайната нац. партия. В годините след поражението на Русия в Крим. война СтЧ е убеден, че разрешаването на Изт. въпрос е силно зависимо от политиката на зап. правителства и българите трябва да търсят сред тях своите покровители.

Според него народът все още не е готов да се освободи със собствени сили и да гарантира нац. си цялост. Затова се обявява против рев. дв., надявайки се, че едно еволюционно развитие на българите в Осм. Империя по-добре ще защити нац. им интереси. В разговори със свои съмишленици често повтаря: *Поробен народ се освобождава, разпокъсан народ не се обединява.* Страхът от проявените рус. аспирации към Проливите също го кара да бъде лоялен към султ. правителство и да търси мирното развитие на българите в пределите на Империята. Във връзка с това той заявява: *От гръцката църква и влияние с помощта на турското правителство ние лесно ще се избавим, но кой ще ни избави от Русия в случай, че тя дойде на Балканите.* Като израз на тази полит. линия през 1866 подписва заедно с Иларион Макариополски* протестен адрес, насочен срещу Критското въст. (1866-69). 1 г. по-късно прави същото и по повод на *Мемоара*, издаден от ТБЦК, в който настоява за създаване на дуалистична тур.-бълг. държава по примера на Австро-Унгария. Някои автори (Ил. Тодев) дори предполагат, че зад тези негови действия, както и зад протур. му действия по време на Цариград. посланическа конференция (дек. 1876-ян.1877) се крие мечтата му за възраждане на средновек. бълг. империя, но не чрез разрушаване на Осм. империя, а чрез нейното завладяване отвътре.

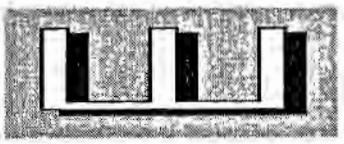
Създаването на Екзархията чрез султ. ферман (28 февр. 1870) е резултат главно на безкомпромисната борба, водена от крайната нац. партия. По време на бълг. Църк.-народния събор (1871) СтЧ застава на страната на *младите* или *червените*, които настояват за демокр. устройство на църквата, без да се съобразяват с църк. канони. Главно благодарение на неговата дейност Съборът взема решение екзархът да бъде сменяем и да се засили участието на мирския елемент в управлението. Избран с най-много гласове за член на Смесения екзархийски съвет, той продължава последователно да отстоява своите принципи. Участва в подготовката на Богоявленската акция (6 ян. 1872), която слага точка на безрезултатните бълг.-гр. преговори и открива пътя към избирането на Антим* за първи бълг. екзарх.

Осн. цел сега е да бъдат включени в екзархийския диоцез и всички епархии от Македония и Тракия, в които българите са мнозинство. На едно събрание в Ортакьой пред представители на епархиите той заяви: *Господа, Б-я има нужда и от Бяло море, Черно море и Егеро, а народите които нямат море са осъдени да погинат. Или Македония и Тракия, или нищо* — това е девизът, който ръководи действията на СтЧ. Благодарение на тази настойчивост В. порта разрешава провеждането на истилями в Скопска и Охридска епархии, а по-късно издава и берати за бълг. владици там. Дори в схизмата (1872) СтЧ вижда благоприятна възможност да се прекъсне всякаква връзка с Патриаршията и да се попречи на рус. дипломация да се меси в делата на Екзархията. Той е сред малцината, които приемат плана на Мидхат паша да се промени фермана и Екзархията да получи възможност да изпраща свои владици навсякъде, където има българи. Тези опити обаче са провалени от екзарх Антим* и умерената партия, които държат да се запазят връзките с останалия православен свят, за да не се допусне религ. разцепление сред българския народ. На тази основа отношенията между двамата се влошават, за да се стигне и до формален разрив.

След Апр. въст. и извършените жестокости при неговото потушаване СтЧ не променя своето лоялно отношение към В. порта. По време на Цариград. посланическа конференция (дек. 1876-ян. 1877) е натоварен да събира сред българите от Пловдивско благодарствени адреси до султ. правителство, което го дискредитира и слага край на неговата полит. кариера.

След Осв. се завръща в Пловдив. Член е на Либералната партия в Изт. Румелия и депутат в Областното събрание. След Съединението (1885) за кратко е министър на просвещението (1887) и народен представител в V (1887-1890) и VI (1890-1893) ОНС. Публикува свои материали в сп. *Български книжици* (1861), в. *Съветник* (1865; 1870), *Време* (1865-1866), *Македония* (1867-1872), сп. *Читалище* (1870-1871). Независимо от противоречивата му полит. дейност несъмнен е неговият патриотизъм. В един свой доклад Н. Геров* отбелязва, че СтЧ е с *такъв характер, че може да загине от преданост за своя народ, а не да му измени.* И това обяснява някои негови заблуди, грешки и слабости.

Библ.: *Генчев, Н.* Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981, с. 80, 206-208 и сл.; *Данова, Н.* Български ученици на остров Андрос. — ИПр, 1996, № 1, 32-69; *Жечев, Т.* Българският Великден. С., 1980, 353-373; *Тодев, Ил.* Към проблема за генезиса на новобългарската имперска идея. — В: *Тодев, Ил.* Триъгълник на надеждата. s.l.a. [С., 1994] 137-145; *Шопов, Ат.* Доктор Стоян Чомаков. Живот, дейност, архива. — В: Сб. БАН, 12, 1919. /ПБ/

ШАПКАРЕВ, Кузман Атанасов (Охрид, 1834-1909, София), учител, книжовник, фолклорист, член (1900) на БКД.

Роден в сиромашко семейство на занаятчии. Посещава начално грц. уще в родния си град, където научава буквар, октоих и псалтир. По-солидни знания получава от вуйчо си Янаки Стрезов — възпитаник на Д. Миладинов*, с гимназиално образование от Атина. Усвоява *взаимоучителната метода* и краснопис в Битоля (1853-1856) при учителя Атанас Анести. Учителства в Охрид (1854-1856, 1859-1861, 1875-1877), Струга (1856-1869), Прилеп (1861-1865; 1872-1873), Кукуш (1865-1872), Битоля (1873-1874). Сътрудничи (1860-

1873) на бълг. периодичен печат (в. *Цариградски вестник*, в. *Българска пчела*, в. *Македония*, в. *Право*, сп. *Читалище*). Автор на 8 бълг. книги, издадени през 1864-1874 за нуждите на у-щата и църквите. След Осв. е учител, нотариус, мирови съдия. Обнародва най-крупните си съчинения върху бълг. фолклор, материали за възраждането на българщината в Македония. Биограф на бр. Миладинови*, оставил ценни сведения за живота и делото на Андроник Йосифчев, Янаки Стрезов и Н. Станишев*. Награден е (1906) с орден *За гражданска заслуга*, V степен.

КШ е от онези възрожденци, които по думите му *знаеше се и признаваше си, че е българин, но се учеше на гръцки език не да стане грък, а просто да се изучи и просвети* във време, когато *нашия език не е бил в състояние да ни ползва, като не е имало учебници за него.* Самият той първоначално (до 1856) преподава на грц., сетне на грц. и бълг., а от 1865 — изцяло на роден език. Значително влияние върху израстването на КШ като общ. и култ. деец оказва Я. Стрезов, който *бе запазил в душата и сърцето си родния си дух и чувства.* От първата им среща (1853) до края на днитe си той превръща в свой идеал Д. Миладинов* и става горещ съмишленик и последовател на неговото дело. Приел нелеката съдба на учител и патриот, КШ изживява трудностите и изпитанията, съпътстващи навлизането на бълг. език в средищата на просвета и култура и дв. за независима църк. йерархия.

За първи път той преподава майчин език в Струга (1856) с помощта на изпратени му от Д. Миладинов* бълг. буквареча. В Кукуш е класен бълг. учител и активно работи за издигането на местното мъжко и дев. у-ща в образователен център и за съседните на Полянинската (Кукушка) епархия селища или с една реч, пише КШ *училищата в Кукуш се радваха на популярност почти из цялата средна Македония, от Воден до Сер и от Солун до над Струмица.* В града през 1865 тържествено е почетена паметта на бр. Миладинови*, а от сл. г. се празнува и деня на Св.Св. Кирил и Методий. КШ е сред основателите на местно училище (1869), където се стичат хора да слушат писаното във вестниците и различни сказки, изнасяни от учителите. Читалището дава изобилни плодове и както пише КШ *разви много тъпи и завити умове и образува една благонадеждна интелигенция.* КШ е участник и в усилията за разобличаване и отхвърляне на грц. духовенство.

Той открито се възхищава и всячески помага на радикално настроения и колоритен водач на кукушани Н. Станишев*, за когото е ясно, че Патриаршията няма доброволно да удовлетвори църк. искания на българите и заявява: *Но възможно ли е някога един похитител да върне назад похитеното, комуто принадлежи то, без да се упражни върху него външен натиск, външна сила? Никога!... Ще си искаме независимата своя йерархия и, уверен съм, най-после ще си я добием.* В продължение близо на 20 г. КШ си спечелва името на един от най-способните и патриотично настроени бълг. учители в Македония. Неслучайно битолските първенци, между които бр. Робеви* и д-р Мишайков*, го назначават не само за учител, но и за управител на бълг. у-ща в Битоля.

За този му несъмнен авторитет допринася и изявата на КШ като автор на учебници. През 1866-1867, когато е още крайно оскъдна учебната книжнина, той съставя първите си учебници: *Болгарский буквар* (1866), *Голяма болгарска читанка* (1868), *Кратка свещена история от вехтий завет* (1868), *Кратко землеописание* (1868) и др. За щастие успява да издаде в печатницата на в. *Македония* книгите с помощта на Андрей Анастасов от Ресен, който по това време продава по панаирите църк. книги. Както повечето възрожд. книжовници, КШ страда от материални затруднения за издаване на собствените си съчинения — пари трябват, а той няма *ни парица, ни асприца, ни скършена половиница.*

Учебниците и издадените по-късно (1869-1870) книги с евангелски и апостолски текстове намират радушен прием и са особено полезни в редица селища из Македония, където в у-щата и църквите бълг. език не се допуска. Някои от тях са написани според израза на самия КШ *на наречие, по-вразумително за македонските болгари.* Увлечен от стремежа да изравни македонците с тракийците и мизийците в нац. дв. и представи по-широко особеностите на мак. диалекти в тогава изграждащия се главно на основата на изт. говори нац. книж. език, КШ става създател на македонизма, от който обаче не след дълго окончателно се отдръпва.

В желанието си да поддържа и укрепва нац. самосъзнание и култура КШ разпространява съчинения на Раковски* и неговия в. *Дунавски лебед.* Основава с брат си в Солун (вер. 1874) книжарница за бълг. л-ра. Житейски свързан със съдбата на бълг. население в югозап. земи, той в продължение на повече от десетилетие чрез специални дописки и материали, обнародвани главно в бълг. периодични издания в Цариград, запознава широката общественост със състоянието на учебното дело, с хода на ЦНД и с народонаселението на Охрид, Прилеп, Кукушко-Полянинската епархия. Десетилетия наред събира народни песни, пословици, гатанки, приказки, предания, обичаи и суеверия и пр.

Оценявайки значението на делото му, проф. Ив. Шишманов пише: *Кузман Шапкарев бе един от последните представители на ония генерации, които подготвиха националното възраждане на България. С това достатъчно са характеризирани както своеобразният умствен и нравствен лик, тъй и цялата дейност на редкия мъж. Защото и той беше преди всичко човек с многостранна, не познаваща своите граници енергия, и той бе, като мнозина от тях, само създал се тип, и той бе, като всички патриот до пароксизъм и неговата едничка мечта бе да бъде полезен роду си.*

Библ.: *Динеков, П.* Делото на Кузман Шапкарев. — В: Между фолклора и литературата. С., 1978, 397-423; Един истинен македонец. Една истина. — В: *Право*, V, 40, Цариград, 30.XI. 1870.; *Огнянова, Е.* Кузман Шапкарев. — в: Бележити българи. Т.3. С., 1969, 439-453; *Снегаров, Ив.* Принос към историята на просветното дело в Македония. Една автобиография на К. Шапкарев от 1864 г. — МПр, 1927, № 1, 33-70, № 2, 25-61; *Тодев, Ил.* Митът *Македония*. — *Демократически преглед*, № 34, зима

1997/98, с. 562; *Харбова, Е., Д. Томова.* Десет писма от мисията на С. С. Бобчев в Македония през 1873 г. — *ИНБКМ*, том XXII (XXVIII), 1994, с. 408; *Шапкарев, К.* За възраждането на българщината в Македония. С., 1984. /ИТ-ЖК/

ШИШКОВ, Тодор Николов (Търново, 1833-1896, Варна), книжовник, учител, читалищен деец.

Първоначално образование получава в родния си гр., където учи до 1847 в бълг. и грц. у-ще. В 1849-1851 учи в класното у-ще в Елена при Н. Михайловски*. Учителства в Килифарево (1848-1849), Търново (1851-1852) и Стара Загора (1856-1861). Инициатор е за откриването на Старозагорското ч-ще. През 1862-1865, първоначално със собствени оскъдни средства, с помощта на българи от Виена и на д-р П. Берон*, а по-късно и със стипендия от В. порта следва в Париж.

Учи във Версайския институт за учители, *Сорбоната* и *Колеж дьо Франс*. През 1866 е студент по слав. филология във Филолог. ф-т на Пражкия у-т. По време на престоя си в Париж сътрудничи на Херценовия *Колокол* и на в. *Чех* на Йозеф Вацлав. След завръщането си в Б-я ТШ заема учителски постове в Сливен (1866-1868) и Търново (1869-1870; 1873-1877), където е гл. учител. Въвежда десетичната система в обучението по аритметика. Изнася лекции в Търновското ч-ще, на което е и председател през 1870. През с.г. ТШ отваря частно у-ще, в което подготвя завършилите петокласното у-ще в града да продължат образованието си в чуждестранни у-ти. През 1871-1873 е учител и управител на бълг. у-ще във Фенер, Цариград. Изработва нова учебна програма за у-щето. Участва в изработването на училищен правилник в Търново през 1874. ТШ е един от авторите на проекта за създаване на смесени бълг.-турски у-ща в рамките на подетата през 1866 от Мидхат паша училищна реформа.

През 1878 ТШ е преводач при Търновския военнополеви съд. След Осв. е управител на канцеларията на Варненския губернатор (1879), директор на Варненското у-ще, прокурор при Варненския окр. съд (1881), председател на Шуменското и Свищовското окр. съдилища. През 1884-1885 е окр. училищен инспектор в Свищов, а след това учител в гимн. в Габрово (1885-1886), Русе (1886-1888) и Варна.

ТШ е редактор на в. *Свободна България* (1881), сътрудник на в-ците *Цариградски вестник* (1853-1856), *Дунавски лебед* (1861), *Българска пчела* (1864), *Времия* (1866), *Македония* (1867-1869), *Турция* (1869-1873), *Век* (1874), *Напредък* (1874) и *Зорница* (1877) и на сп. *Български книжици* (1858-1859), където публикува народни песни и стихотворения и статии по езикови въпроси и *Читалище* (1870-1872). Книж. му дейност е обемна и разнопосочна. Най-значимо място сред произведенията му заема учебната л-ра. За учебното дело най-голямо и трайно значение придобива неговата *История на българския народ. Съставил Т. Шишков. Нов учебник в две части, назначен за по-горните класове на народните наши училища* (1873). С популярност се ползват и *Наръчен учебник за начална математика в три курса: аритметика, алгебра и геометрия за народните ни училища* (1869) и *Начална българска граматика от Т. Шишков* (1872). Автор и преводач е и на *Малка енциклопедия или первоначални познания за децата* (1855?), *Първа храна за здравият човешки ум, школна и домашна книга за децата* (1860), *Eléments de littérature. Елементарна словестност в два курса* (1873). ТШ е преводач и популяризатор на западноевроп. и рус. л-ра през Възраждането. Превежда *Велизарий* (1873), а по моменти от комедията на Фонвизин *Недоросль* написва *Не-ще може! или Глезен Мирчо* (1873). Автор е и на две лит.-критични творби: *Развезката на една вехта комедия П.Р. Славейкова или отговор на две негови фарси* (1873) и *Разменение на две думи с един задграничний наш писател — критик* (1873). Пръв превежда на фр. Българската конституция.

Библ: *Драганова,Т., Й. Димитров.* Книжовници от Търново и окръга през епохата на Възраждането. — ГМСБ, 7, 1981, 116-143; ЕБВИ, с. 713; *Иванов, Ю.* Българският периодичен печат от възраждането му до днес (1844-1890), С. 1891-92, 306-311; *Начов, Н.* Цариград като културен център на българите до 1877 г. С., 1925, 92-93; БВК. т. 1, 377-380; *Цанев, Д.* Тодор Шишков. — В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986, 265-272. /СЯ/

ЯКОВОВ, Белизар (Велизар) (Свищов, 1848-1907, София), фармацевт, читалищен деец.

Син е на Яков Илиев Цанков — собственик на аптека в Зимнич, сподвижник на Раковски* и доброволец в рус. армия по време на Крим. война. БЯ е първоначално (1866-1870) помощник-аптекар в аптеката на д-р Д. Павлович* в Свищов. Активен читалищен деец и един от първите свищовски актьори. Превежда *Ромео и Жулиета*, но преводът остава неиздаден. През 1867 е арестуван и задържан в местния затвор заедно с други свищовски младежи по подозрение във връзки с четата на Филип Тотю*. През 1871 БЯ завършва фармация в Мюнхен и става първият българин фармацевт, дипломиран в европ. висше учебно заведение. Полага в Русе през 1872 въведения след чумната епидемия от 1865 в Осм. империя изпит за добиване правото да отвори аптека и урежда своя аптека в Свищов. БЯ е член на местния рев. к-т. в града.

След Осв. се установява в София. Заедно с д-р Н. Странски съдейства за изработването на първите правила за устройството на мед. управление и на аптечното дело в Б-я. БЯ е член на Шестия и на Седмия върховен мед. съвет и един от инициаторите за основаване на Аптекарската кооперация.

Библ.: *Ганчев, Ст.* Свищов. Принос към историята му. Свищов, 1929, с. 310; ЕБВИ, с. 718; *Манчев, В.* Спомени. С., 1982, с. 100; *Русев, М.* Исторически преглед на медицинската част и медицинската книжнина в България. С., 1904, 113-116. /СЯ/

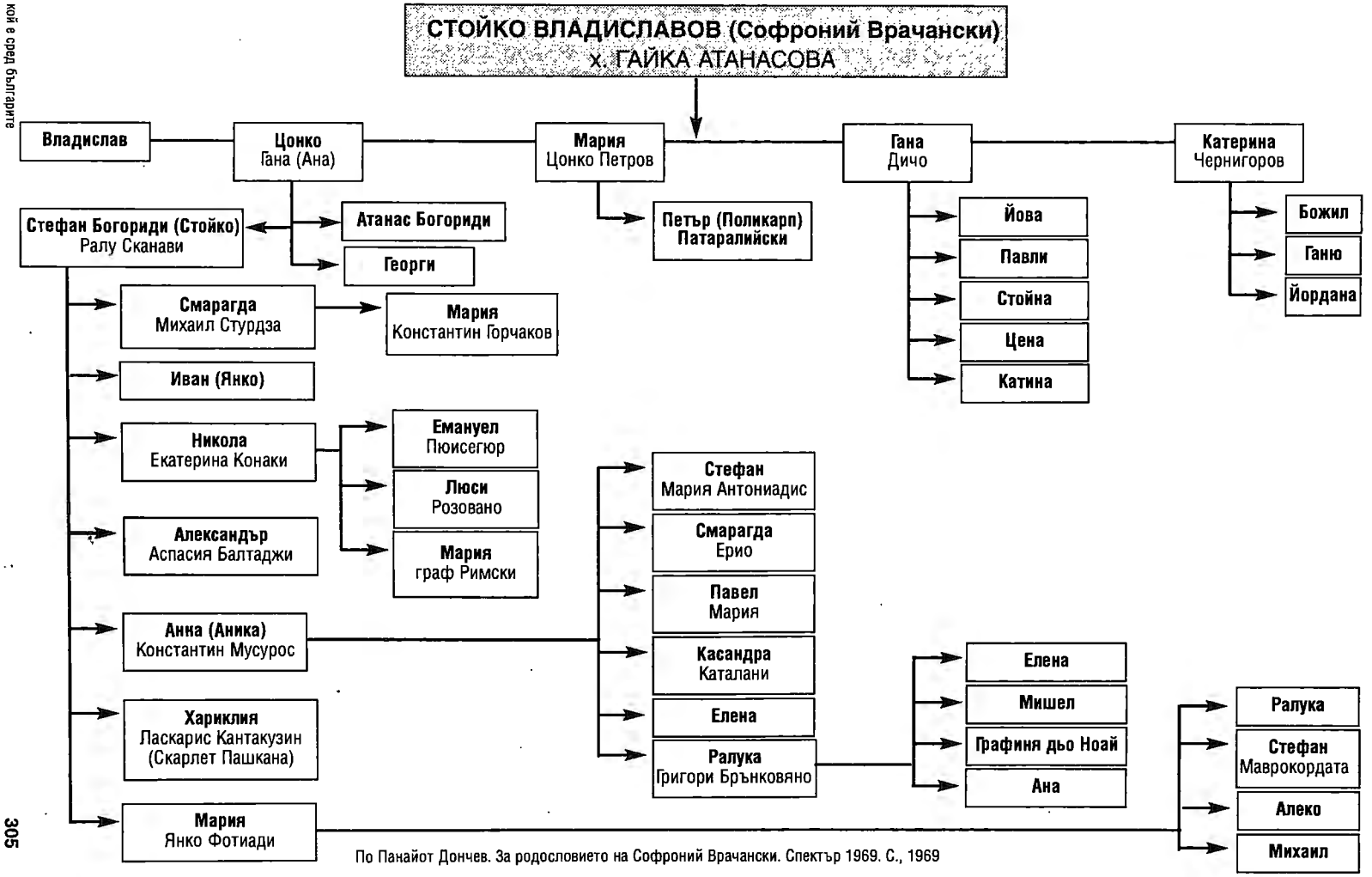
ПРИЛОЖЕНИЕ

Родословия
на някои по-известни родове:

БОГОРИДЕВЦИ
БЛЪСКОВИ
ВИТАНОВИ
ДОСПЕВСКИ
МОЛЕРОВИ
МОРАВЕНОВИ
ПАЛАУЗОВИ
РОБЕВИ

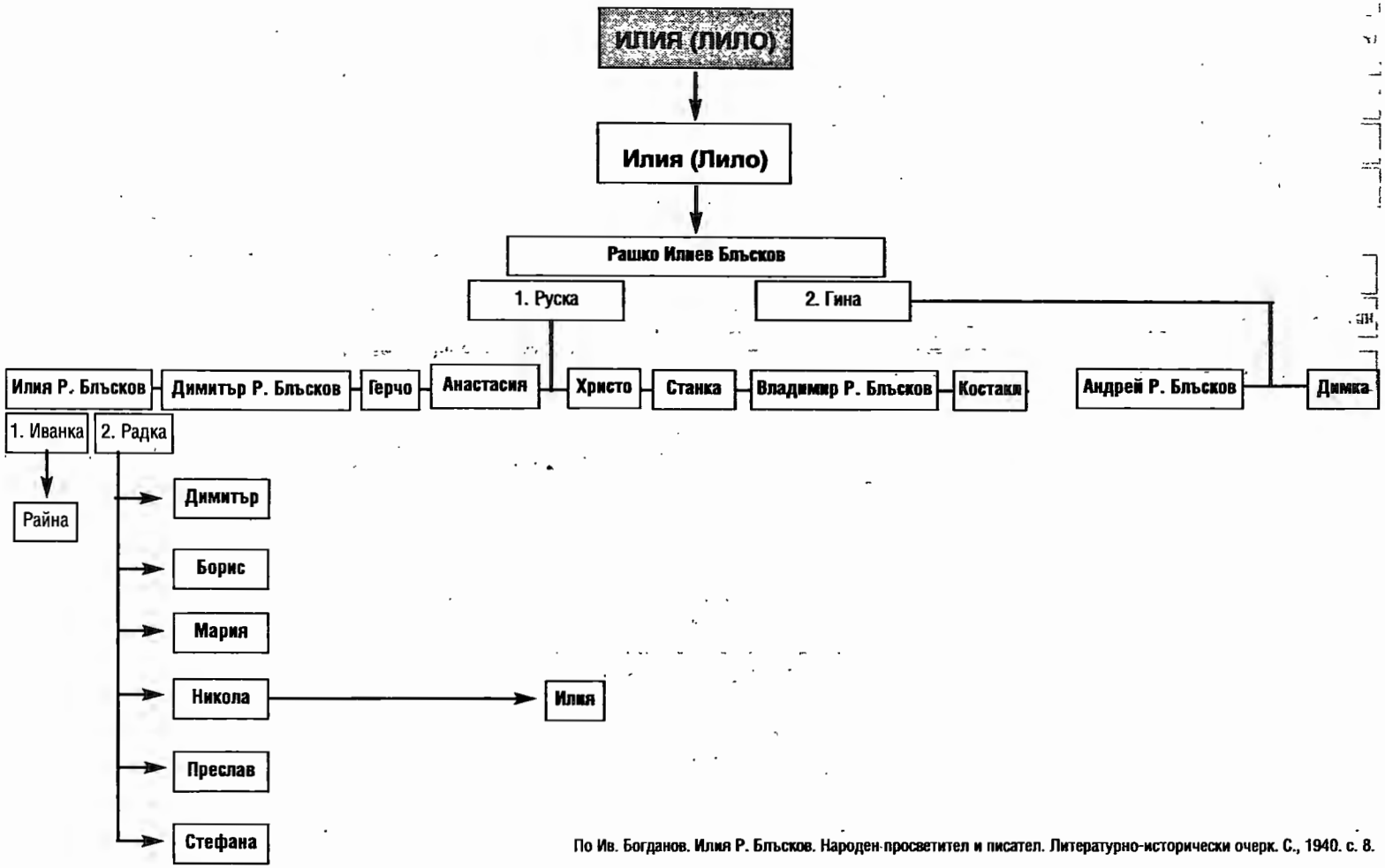
Имената на потомците са набрани с черен шрифт, а на техните съпрузи и съпруги — със светъл.

РОДЪТ НА БОГОРИДЕВЦИ

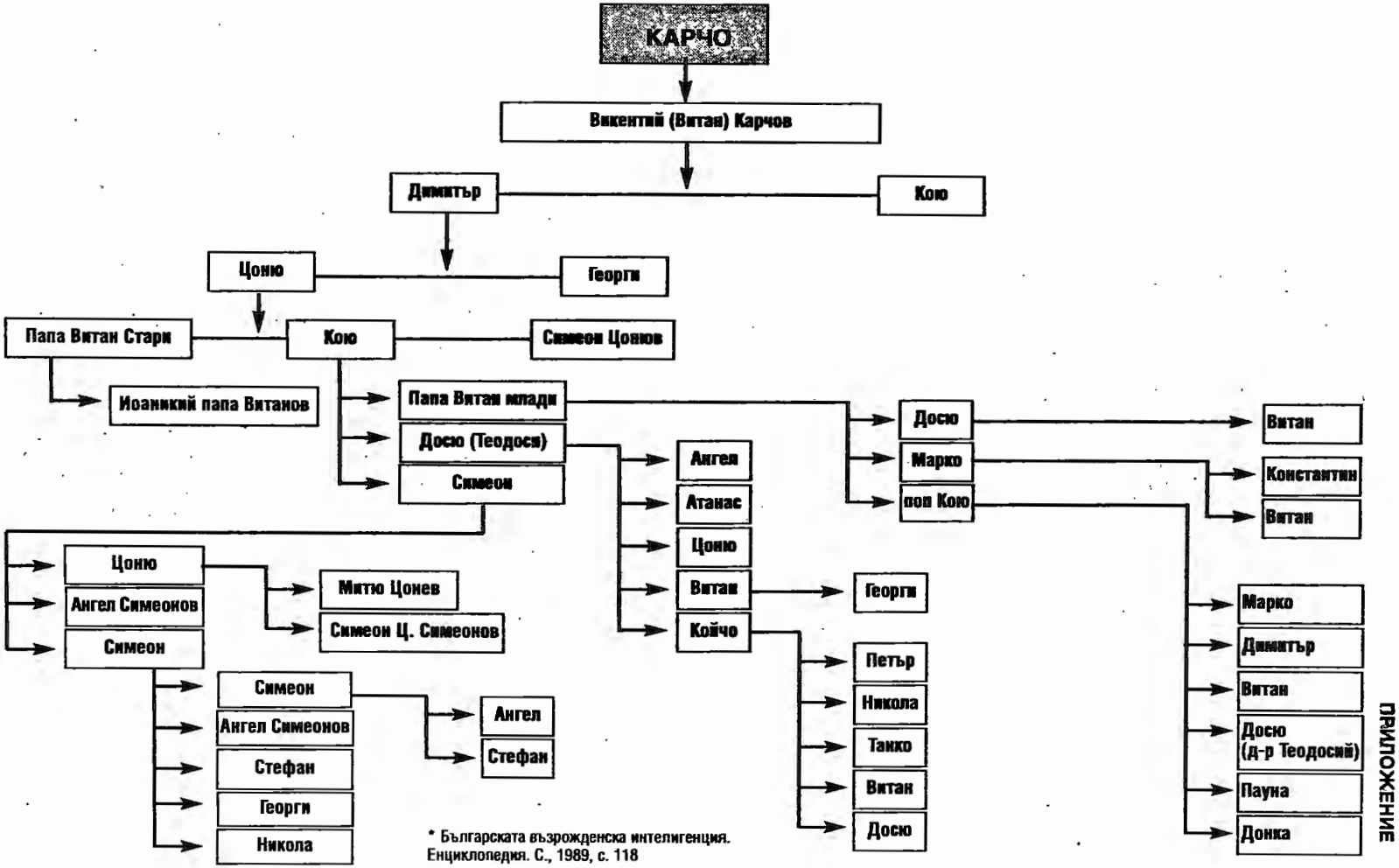
По Панайот Дончев. За родословието на Софроний Врачански. Спектър 1969. С., 1969

РОД БЛЪСКОВИ

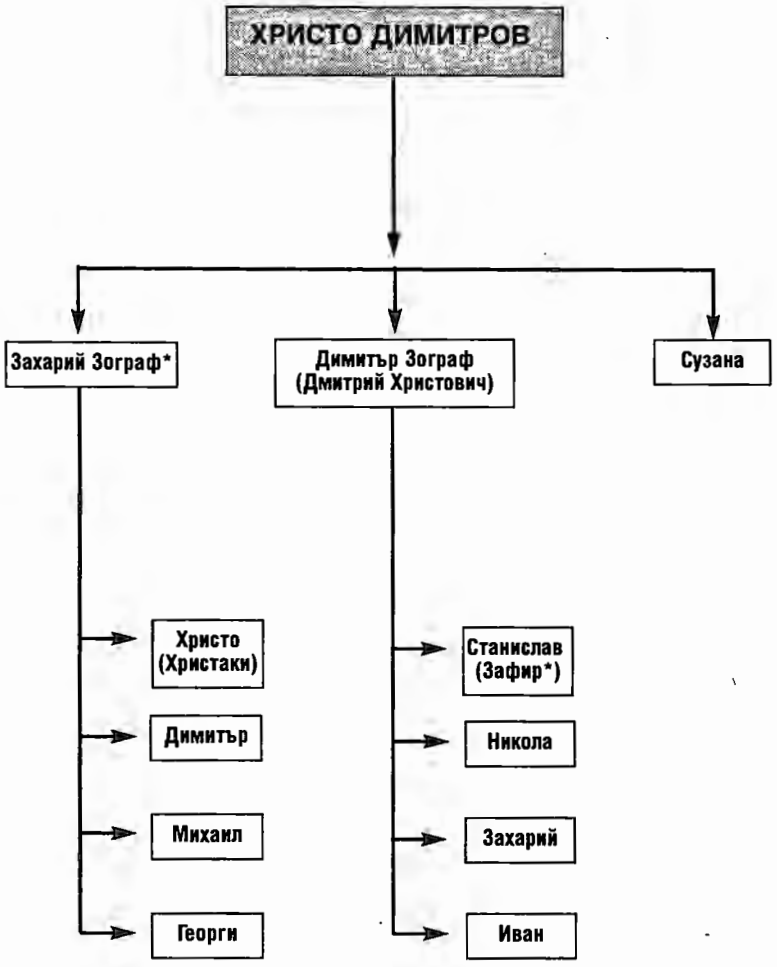
По Ив. Богданов. Илия Р. Блъсков. Народен-просветител и писател. Литературно-исторически очерк. С., 1940. с. 8.

РОД ВИТАНОВИ*

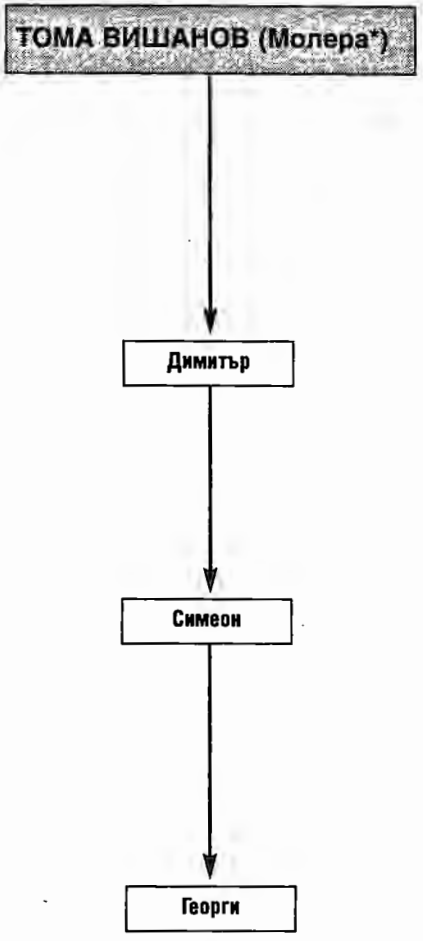

* Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия. С., 1989, с. 118

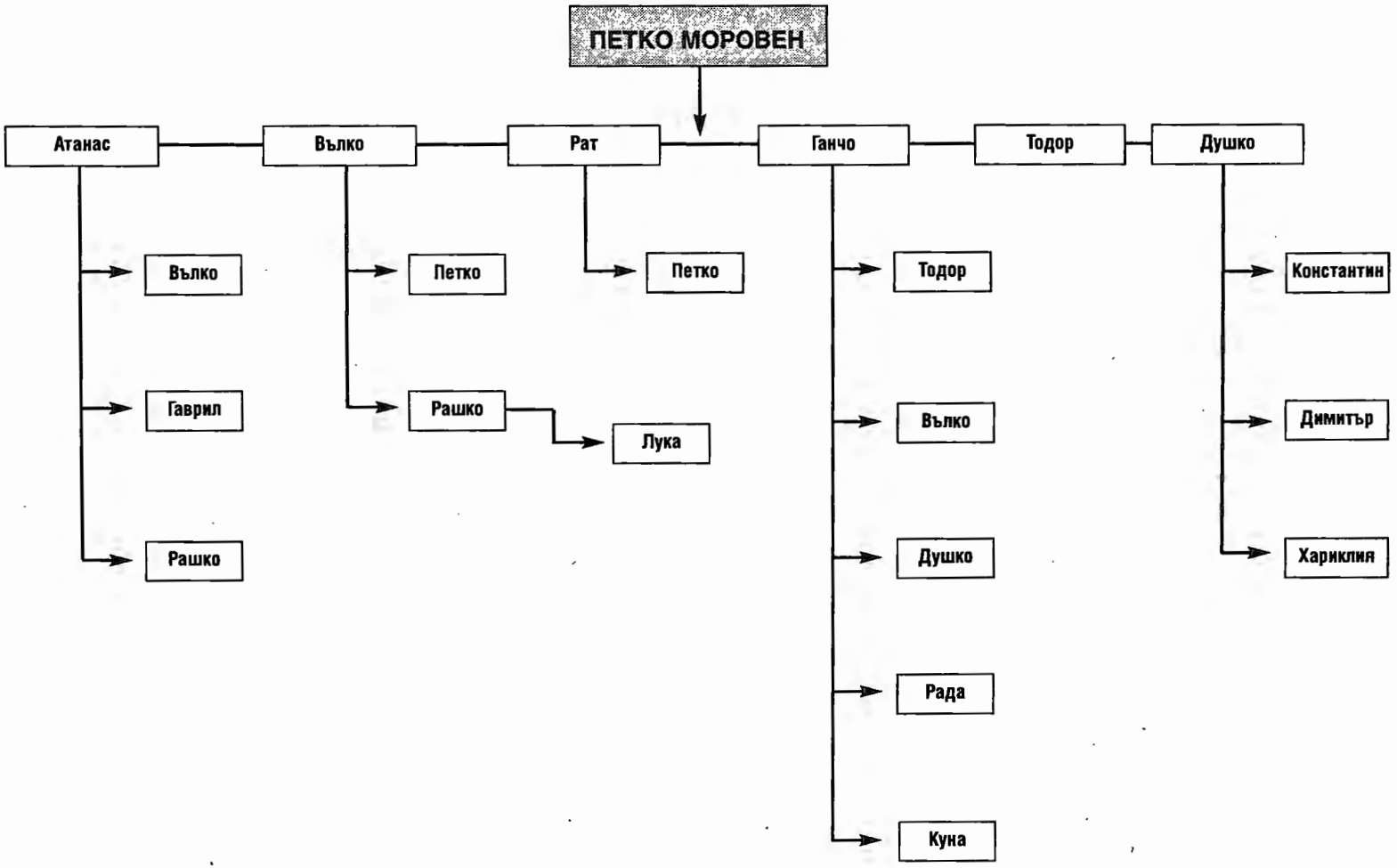
РОД ДОСПЕВСКИ

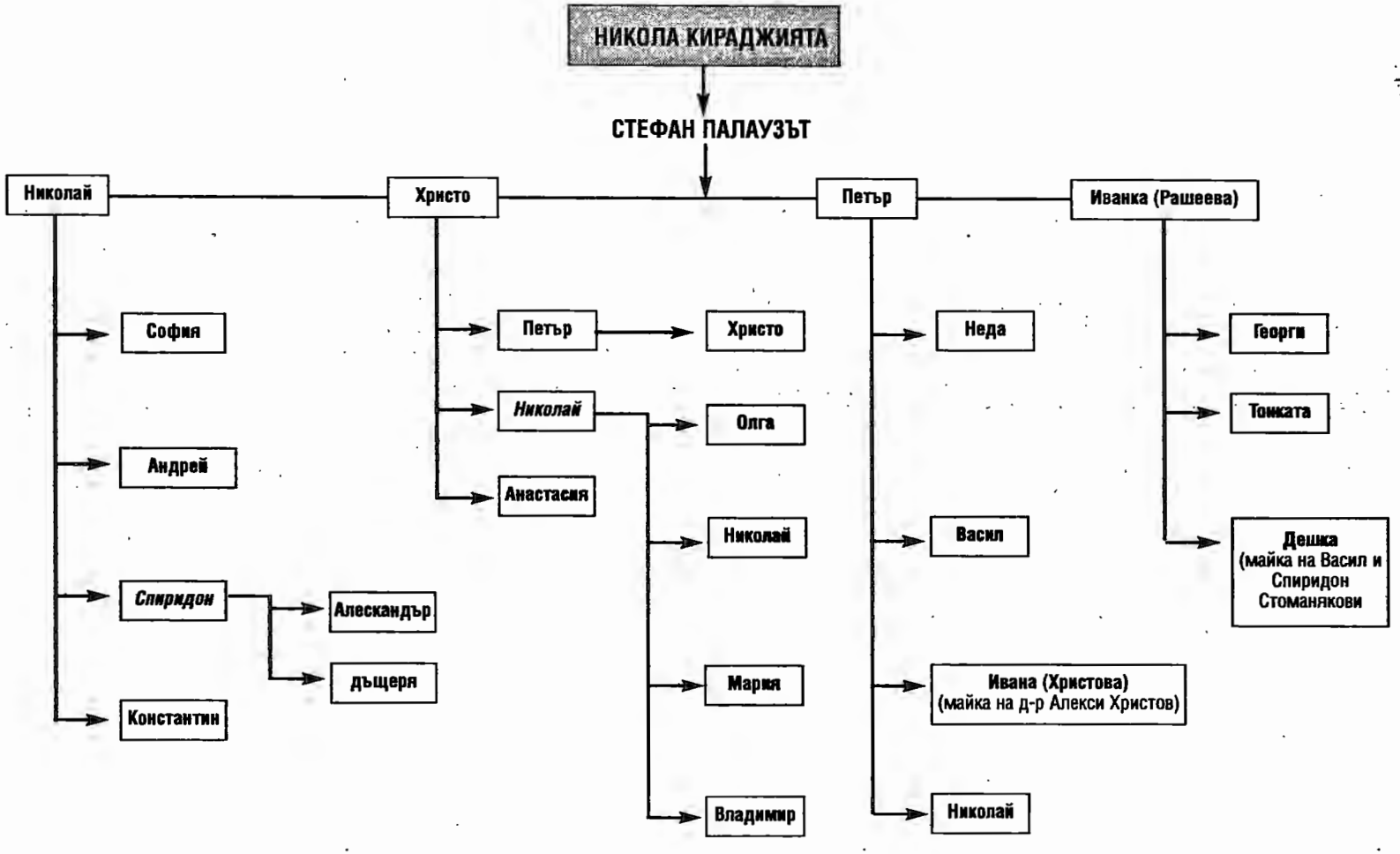
РОД МОЛЕРОВИ

РОД МОРАВЕНОВИ (Моравеновци)

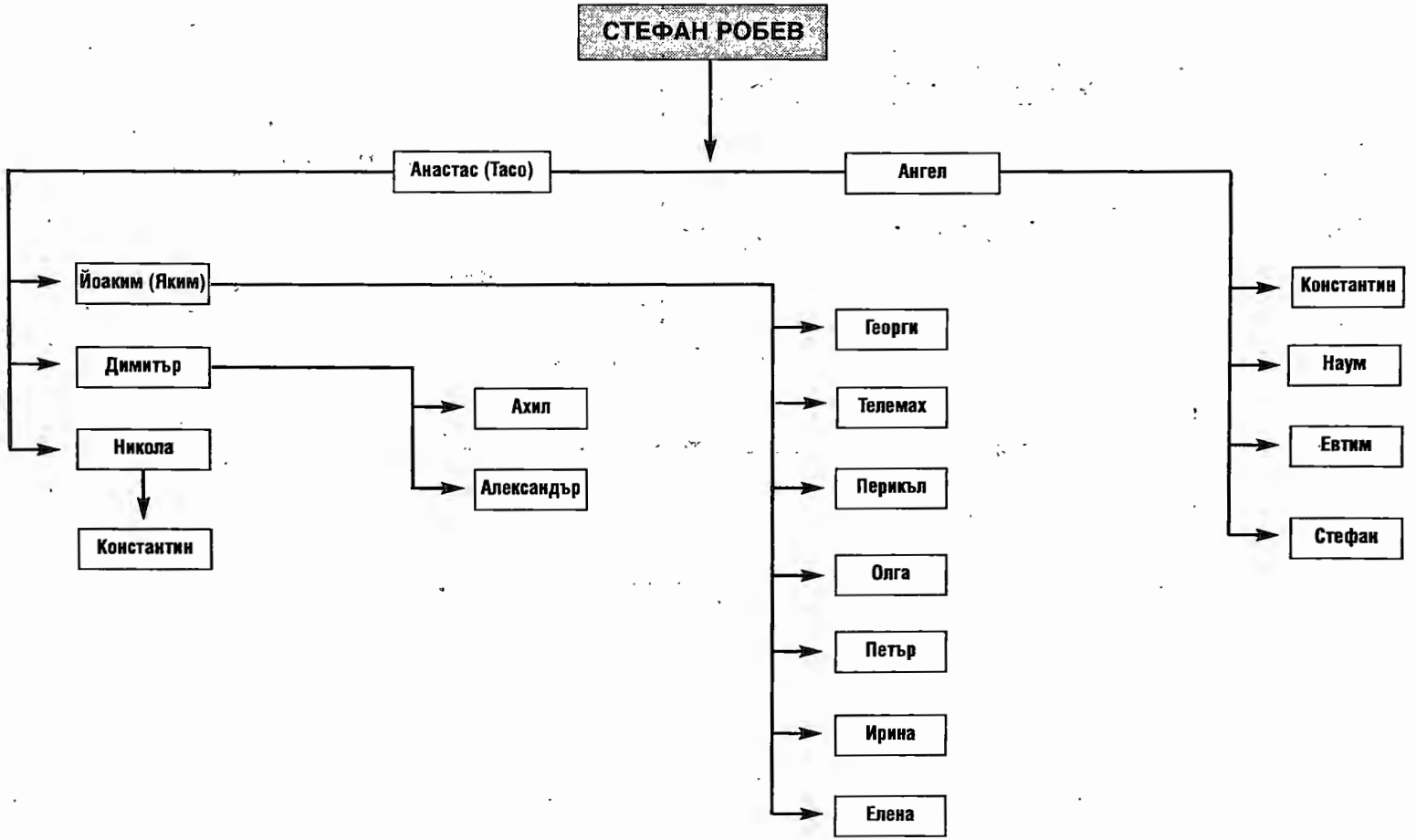

РОД ПАЛАУЗОВИ*

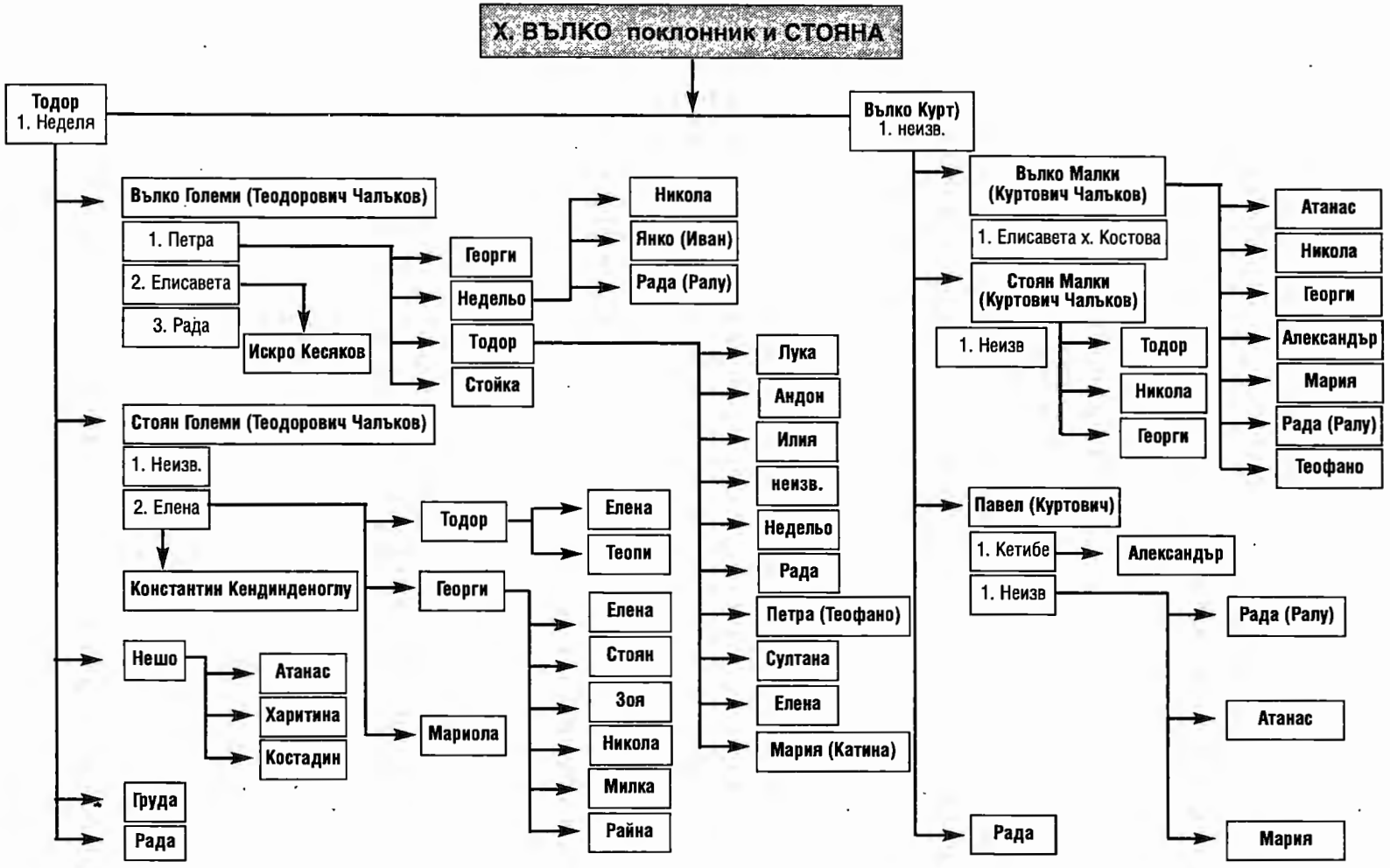

*Българската възрожденска интелегенция. Енциклопедия. С., 1988, с. 492

РОД РОБЕВИ

СТЕФАН РОБЕВ
Анастас (Таco)
Ангел
Йоаким (Яким)
Димитър
Никола
Константин
Ахил
Александър
Георги
Телемах
Перикъл
Олга
Петър
Ирина
Елена
Константин
Наум
Евтим
Стефан

РОД ЧАЛЪКОВИ

Справочникът представя
българската история
през периода на османското владичество
чрез най-видните ѝ личности.
По този начин се надяваме,
че ще я доближим
до естествените ѝ пропорции,
колорит и занимателност,
които тя бе загубила
през преходните пет десетилетия.
Заедно с това представите
на любознателната читателска публика
ще бъдат разширени и обогатени
с най-новите постижения
на българската наука.

•

Цена 10,00 лв.